

CRNA GORA

MINISTARSTVO ODRŽIVOG RAZVOJA
I TURIZMA

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Podgorica, jun 2016. godine

SADRŽAJ

1. Ministarstvo ekonomije (Direktorat za razvoj i Direktorat za industriju i preduzetništvo)	3
2. Ministarstvo nauke.....	9
3. Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	11
4. Ministarstvo finansija	15
5. Ministarstvo unutrašnjih poslova.....	17
6. Ministarstvo prosvjete	19
7. Ministarstvo zdravlja i Institut za javno zdravlje	20
8. Ministarstvo kulture	31
9. Ministarstvo pravde	36
10. Ministarstvo rada i socijalnog staranja	36
11. Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija	39
12. Ministarstvo za informaciono društvo	40
13. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.....	43
14. Ministarstvo održivog razvoja i turizma	44
14.1. Direktorat za klimatske promjene	44
14.2. Direktorat za upravljanje otpadom	46
14.3. Direktorat za životnu sredinu	48
14. Zavod za metrologiju.....	48
15. Institut za standardizaciju Crne Gore	53
16. Akreditaciono tijelo Crne Gore.....	53
17. Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća	54
18. Sekretarijat za razvojne projekte	54
19. CETI d.o.o.	56
20. Agencija za životnu sredinu	58
21. Glavni grad	61
22. Privredna komora Crne Gore	66
23. Opština Pljevlja.....	67
24. Opština Herceg Novi.....	69
25. Opština Budva	71
26. Opština Mojkovac	74
27. NVO Green Home.....	75
28. NVO Zeleni korak, Podgorica.....	83
29. TO Rožaje	86
30. Info centar Bar.....	87
31. UNDP	91
32. NVO CRNVO	123
33. Uprava za mlade i sport	124
34. Sanja Elezović	132
35. Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT	141

Proces pripreme NSOR do 2030. godine odvijao se kroz rad stručnog tima i participativni proces. U procesu izrade NSOR do 2030. godine održani su sljedeći konsultativni sastanci sa zainteresovanom javnošću:

- mart-april 2013. godine – *Upitnik o Nacionalnoj strategiji održivog razvoja Crne Gore (2007-2012)*, koji je bio dostupan za popunjavanje preko portala e-uprave, a imao je za cilj da: da pregled koliko se NSOR CG 2007-2012 koristila, kakav uticaj je imala na sektorske politike i razvojne projekte, kao i šta su bile glavne prednosti, a šta nedostaci ovog dokumenta;
- april 2013. godine – Lansiranje NSOR CG 2014-2020 (održana Konferencija na temu „Kako do održive budućnosti?“ na kojoj je prezentovan *Izveštaj o Nacionalnim konsultacijama o postmilenijumskim razvojnim ciljevima*, kao i objavljeno da će se u narednom periodu raditi na reviziji NSOR CG);
- maj 2013. godine - sastanak s predstavnicima Koordinacionog tijela za održivi razvoj;
- oktobar 2013. godine - održane konsultacije o održivom razvoju i predstavljeno izrađeno Polazište za izradu NSOR CG 2014-2020. Učesnici ovog okruglog stola bili su predstavnici svih društvenih struktura i zainteresovani pojedinci;
- novembar 2013. godine - regionalni sastanci s različitim društvenim akterima;
- novembar-decembar 2013. godine - konsultacije s predstavnicima različitih društvenih struktura, održani dubinski intervjui s relevantnim predstavnicima;
- mart 2014. godine – 7 jednodnevnih regionalnih radionica koje su održane u sljedećim opštinama: Budva, Herceg Novi, Bar, Pljevlja, Mojkovac, Danilovgrad i Podgorica. Na radionicama je predstavljen proces revizije NSOR CG i vođena diskusija o viziji NSOR CG i svim temama relevantnim za lokalne samouprave;
- jul-septembar 2015. godine - održane su konsultacije s predstavnicima Koordinacionog tijela za održivi razvoj u kontekstu izrade Nacrta akcionog plana NSOR. Radi sprovođenja konsultacija članovima/icama Koordinacionog tijela upućeni su Upitnici koji su imali za cilj definisanje ciljeva i mjera Nacrta akcionog plana NSOR. Tokom konsultacija u septembru mjesecu održana su i tri tematska sastanka, po tematskim oblastima NSOR. U ovom krugu konsultacija akcentovano je učešće nadležnih resora i lokalnih samouprava radi usklađivanja NSOR i prioriteta sektorskih i lokalnih strategija i planova;
- tokom 2014. i 2015. godine održani su i sastanci radnih grupa Nacionalnog savjeta za održivi razvoj i klimatske promjene na kojima su razmatrani Prednacrt NSOR, jula 2014. godine i maja 2015. godine, te Nacrt NSOR do 2030. godine 04. decembra 2015. godine.

Nacrt NSOR koji je razmotrio Nacionalni savjet za održivi razvoj i klimatske promjene na 29. sjednici i utvrdila Vlada Crne Gore na sjednici od 29. decembra 2015. godine sadržao je integrisane primjedbe i sugestije koje su u pisanoj formi iznijeli članovi radnih grupa Nacionalnog savjeta, te Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja (poljoprivreda), Ministarstvo ekonomije (energetika), MORT (turizam i građevinarstvo), MONSTAT.

Slijedom preporuka radnih grupa Nacionalnog savjeta, te mišljenja članova/članica Nacionalnog savjeta iznijetih na 29. sjednici u fazi pripreme Prijedloga NSOR, u periodu od 15. do 18. februara organizovano je sedam konsultativnih sastanaka s predstavnicima relevantnih resora za svaku od tematskih cjelina NSOR CG (prirodni resursi, ljudski i društveni resursi, ekonomski resursi, praćenje sprovođenja NSOR, finansiranje za održivi razvoj). Stručni tim za izradu NSOR do 2030. godine i Odjeljenje za održivi razvoj i integralno

upravljanje morem i priobalnim područjem u okviru Ministarstva održivog razvoja i turizma održali su sljedeće konsultativne sastanke:

- Sastanak sa subjektima nadležnim za pitanja koja se odnose na prirodne resurse održan je 15. februara 2016. godine. Na sastanku je učestvovalo 26 učesnika, predstavnika Ministarstva održivog razvoja i turizma, Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstva zdravlja, Ministarstva unutrašnjih poslova, Agencije za zaštitu životne sredine Crne Gore, Uprave za inspeksijske poslove, Uprave za šume, Zajednice opština Crne Gore, Glavnog grada i Instituta za javno zdravlje Crne Gore;
- Sastanak sa subjektima nadležnim za pitanja koja se odnose na ekonomske resurse održan je 16. februara 2016. godine. Na sastanku je učestvovalo 16 učesnika predstavnika Ministarstva ekonomije, Ministarstva saobraćaja i pomorstva, Ministarstva održivog razvoja i turizma, Instituta za standardizaciju Crne Gore, Zavoda za metrologiju Crne Gore, Direkcije za razvoj malih i srednjih preduzeća i Akreditacionog tijela Crne Gore;
- Sastanak sa subjektima nadležnim za pitanja koja se odnose na ljudske i društvene resurse održan je 17. februara 2016. godine. Na sastanku je učestvovalo 25 učesnika, predstavnika Ministarstva rada i socijalnog staranja, Investiciono razvojnog fonda, Instituta za javno zdravlje Crne Gore, Uprave za mlade i sport, Univerziteta Crne Gore (Fakultet pravnih nauka), Ministarstva prosvjete, Fonda PIO, Ministarstva unutrašnjih poslova, Zajednice opština Crne Gore, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Privredne komore Crne Gore i Sekretarijata za razvojne projekte;
- Sastanak sa subjektima nadležnim za pitanja koja se odnose na oblast kulture - Ministarstvom kulture i Upravom za zaštitu kulturnih dobara održan je 17. februara 2016. godine;
- Sastanak s predstavnicima Direktorata za ekonomsku politiku i razvoj u okviru Ministarstva finansija održan je 18. februara 2016. godine;

- Sastanak s predstavnicima Odjeljenja za elektronske registre u Ministarstvu za informaciono društvo održan je 18. februara 2016. godine.

U okviru konsultativnog procesa iskazano je veliko interesovanje za Nacrt NSOR do 2030. godine što je rezultiralo velikim brojem sugestija i predloga relevantnih za unapređenje NSOR. Pored konsultativnih sastanaka, sugestije su dostavljane u pisanoj formi u obrascu koji je za tu namjenu pripremio Ministarstvo održivog razvoja i turizma. Izvještaj sa svih održanih konsultativnih sastanaka u tabelarnoj formi dostavljen je u prilogu ovog Rezimea, i sadrži pregled dostavljenih sugestija i stav stručnog tima NSOR po pitanju njihove integracije u Prijedlog NSOR do 2030. godine. Svi predlozi koji nijesu bili u suprotnosti s ciljevima i zadacima održivog razvoja su prihvaćeni, tako da se može ocijeniti da Predlog NSOR do 2030. godine predstavlja odraz visokog stepena konsenzusa relevantnih subjekata u odnosu na strateške ciljeve i mjere održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine. Izvještaj sa održanih konsultativnih sastanaka koji sadrži iznesene primjedbe i sugestije, kao i stavove stručnog tima za izradu NSOR do 2030. godine dat je i prilogu ovog rezimea, dok su zapisnici i audio zapisi dostupni u Ministarstvu održivog razvoja i turizma.

U okviru pripreme materijala za razmatranje od strane Vlade Crne Gore, Prijedlog NSOR do 2030. godine dostavljen je na potvrđivanje svim ministarstvima koja su prepoznata kao nosioci aktivnosti u budućem sprovođenju NSOR.

Sastavni dio konsultativnog procesa su i sastanci stalnih radnih grupa Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem koji su održani 06. juna o.g. Članovi radnih grupa iskazali su podršku Prijedlogu NSOR do 2030. godine i ocijenili da će njeno sprovođenje zahtijevati punu posvećenost svih subjekata kojima su zaduženja utvrđena u Akcionom planu NSOR, kao i snažnu političku podršku kako bi se eliminisali neodrživi razvojni

trendovi. Zapisnik s mišljenjem radnih grupa dostavljen je u prilogu ovog rezimea.

Nacionalni savjet za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem razmotrio je na 30. sjednici koja je održana 15. juna o.g. *Prijedlog nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine* i s tim u vezi donio sljedeće ocjene i zaključke:

1. *Ocjenjuje da je Prijedlog Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine (NSOR) pripremljen u skladu s ocjenama i zaključcima koji su donijeti na prethodnim sjednicama Nacionalnog savjeta. S tim u vezi predlaže se da se Prijedlog NSOR do 2030. godine dostavi na razmatranje i utvrđivanje Vladi Crne Gore.*
2. *Ocjenjuje neophodnim uspostavljanje optimalne institucionalne organizacije za sprovođenje NSOR odnosno Agende Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine po optimalnom modelu koji je definisan u Prijedlogu NSOR.*
3. *Podržava reformu Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem u predstojećem periodu na način kako je predloženo Prijedlogom NSOR tako da Nacionalni savjet preraste transformiše u Državni savjet za pitanja održivog razvoja Crne Gore.*
4. *Podržava da u skladu s Prijedlogom NSOR Vlada Crne Gore informiše Skupštinu Crne Gore o rezultatima sprovođenja NSOR do 2030. godine.*
5. *Ocjenjuje da je potrebno jačanje kapaciteta u lokalnim samoupravama za efikasno izvršavanje poslova održivog razvoja radi usklađivanja lokalnih planova sa obavezama u implementaciji NSOR do 2030. godine.*
6. *Ocjenjuje da je potrebna reforma sistema finansiranja za održivi razvoj, uključujući jačanje kapaciteta Ministarstva finansija za unapređivanje planiranja i realizacije Budžeta Crne Gore u skladu s potrebama implementacije NSOR do 2030. godine..*
7. *Pored reforme institucionalnog okvira i načina finansiranja politike održivog razvoja Crne Gore, neophodna je reforma statističkog praćenja napretka u sprovođenju NSOR do 2030. godine, kako bi se kroz izgradnju kapaciteta MONSTAT-a i ostalih zvaničnih proizvođača statističkih podataka, i utvrđenih 17 administrativnih proizvođača podataka, omogućila primjena integrisanog sistema za praćenje sprovođenja NSOR odnosno Agende Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine kako je definisano u poglavlju 7 Prijedloga NSOR.*
8. *Ocjenjuje neophodnim usklađivanje sektorskih politika s NSOR u periodu od 2017-2018. godine obzirom da je riječ o jednom od ključnih preduslova za eliminisanje neodrživih razvojnih tendencija.*
9. *Zadužuje sve subjekte kojima su u poglavlju 4.5.4 Prijedloga NSOR utvrđena zaduženja za sprovođenje Akcionog plana da kroz svoje programe i aktivnosti omoguće efikasno sprovođenje ciljeva i mjera ove Strategije.*
10. *Do uspostavljanja nove institucionalne organizacije zadužuje Ministarstvo održivog razvoja i turizma da nastavi koordinaciju sprovođenja NSOR do 2030. godine i da redovno izvještava Nacionalni savjet o napretku u sprovođenju ovog strateškog dokumenta odnosno Agende Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine prema dinamici koja je utvrđena u poglavlju 7.*

U nastavku slijedi pregled komentara i sugestija koje su iznijeli učesnici u toku održanih konsultativnih sastanaka u okviru razmatranja Nacrta NSOR do 2030. godine, kao i u pisanoj formi u

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

obrasima koje je za potrebe javne rasprave pripremio Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORiT). Pored pregleda pojedinačnih stavova i odgovora stručnog tima, u MORiT-u su dostupne stenografske bilješke i audio zapisi sa održanih konsultativnih sastanaka.

1. Ministarstvo ekonomije (Direktorat za razvoj, Direktorat za industriju i preduzetništvo, Direktorat za energetske efikasnost)

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: 24 - 2.2.7. Ravnomjeran regionalni razvoj "Prema ovom pokazatelju, za period 2009-2011. godine, konkurentnost sjevernog regiona na osnovu dobijenih podataka čini 77% nacionalnog prosjeka, središnji region predstavlja drugi region u Crnoj Gori po stepenu konkurentnosti odnosno nalazi se 113% iznad nacionalnog prosjeka, dok je primorski region najkonkurentniji sa konkurentošću od 132% iznad prosjeka Crne Gore."	"Prema ovom pokazatelju, za period 2010-2014. godine, konkurentnost sjevernog regiona na osnovu dobijenih podataka čini 73% nacionalnog prosjeka, središnji region predstavlja drugi region u Crnoj Gori po stepenu konkurentnosti odnosno nalazi se 107% iznad nacionalnog prosjeka, dok je primorski region najkonkurentniji sa konkurentnošću od 143% iznad prosjeka Crne Gore."	Na osnovu zakona o regionalnom razvoju, Ministarstvo ekonomije je u obavezi trogodišnje da izračuna i objavi Listu konkurentnosti JLS. Poslednje izračunavanje je izvršeno za period 2010-2014. godine, a "Pravilnik o utvrđivanju liste stepena konkurentnosti jedinice lokalne samouprave" objavljen je u "Sl. listu CG" broj 02/16. Novim izračunavanjem, stepen konkurentnosti Sjevernog regiona je za nijansu lošiji u odnosu na prethodni period ali, s obzirom da je isti definisan kao jedan od indikatora održivog razvoja za regionalni razvoj, uz pretpostavku da će bazna godina biti 2015., potrebno je izvršiti ispravku.	Prihvata se.
Str:8; 9; 14; 23; 33; 52; 76; 77; 81; 97; 99; 355 riječ "centralni"	Zamijeniti riječju "središnji" u odgovarajućem kontekstu	Zakonom o regionalnom razvoju ("Sl.list CG" br: 20/11, 26/11 i 20/15), za potrebe planiranja razvojnih prioriteta i sprovođenje i praćenje politike regionalnog razvoja, regioni su definisani kao Sjeverni, Središnji i Primorski. Često se u javnosti upotrebljavaju nazivi centralni i južni, ali, s obzirom da se radi o dokumentu koji donosi Vlada, potrebno je koristiti nazive regiona kako su u Zakonu definisani.	Prihvata se.
Str:14;77;99;355 Riječ "južni"	Zamijeniti riječju "primorski" u odgovarajućem kontekstu	Kao i prethodni komentar.	Prihvata se. U fusnoti dodati pojašnjenje, prema kome se za primorski region u skladu s NSIUOP koristi i termin obalno područje.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str. 54 Predloga NSOR Dio 2.3.8 Prostor i urbani razvoj Izgradnja stanova najčešće ne slijedi principe energetske efikasnosti, što dodatno opterećuje resurse.	Preformulisati izraz „najčešće“	Pravilnik o minimalnim zahtjevima energetske efikasnosti zgrada je na snazi od maja 2013. godine, a Pravilnik o sadržaju elaborata energetske efikasnosti kroz koji se kontroliše ispunjenost minimalnih zahtjeva je na snazi od oktobra 2013. godine. Slažemo se da izgradnja stanova u nekom ranijem periodu nije u dovoljnoj mjeri uvažavala principe EE zbog nedostatka odgovarajuće regulative, ali smatramo da se nakon 2013. godine ta praksa u značajnoj mjeri promijenila i da je to proces koji će i u narednom periodu imati pozitivni trend, naročito kad započne proces energetskog sertifikovanja zgrada.	Ocjena se odnosi na faktičko stanje, a ne na pravnu regulativu. Smatramo da ocjena treba da ostane.
Akcioni plan Prostorno planiranje i smjernice za EE		Uvođenju komponente energetske efikasnosti u prostorno planiranje i pripremi odgovarajućih smjernica za EE za različite nivoe prostorno planske dokumentacije je trebalo dati veću važnost kroz dokument. Raspoloživi resursi na određenom prostoru mogu biti optimalno iskorišćeni samo ako se principi EE uvažavaju od početka, kroz sve faze prostornog planiranja.	Ovoj oblasti posvećena je mjera 3.4.4 "Omogućiti gradnju novih objekata isključivo u skladu sa standardima održive arhitekture i građevinarstva i unaprijediti postojeći građevinski fond", a posebno podmjere 3.4.4.1 i 3.4.4.2
Str. 104 Predloga NSOR U tom kontekstu značajno je naglasiti da izostaje i integracija zahtjeva energetske efikasnosti u postupke javnih nabavki. Ne postoji svijest, spremnost, kao ni pravna i tehnička znanja i vještine službenika za primjenu kriterijuma relevantnih za zelene javne nabavke pri sprovođenju tendera za nabavku proizvoda i usluga bez negativnih socijalnih i ekoloških uticaja.		Smatramo da je za primjenu zelenih javnih nabavki, pored svijesti, spremnosti, znanja i vještina službenika za javne nabavke, potrebno naglasak staviti na izradu regulative kojom bi se na adekvatan način podržale zelene javne nabavke.	Slažemo se, pogledati mjere u Akcionom planu, koje predstavljaju odgovor na te probleme (podmjera 4.5.2.5, koju prati SDG indikator 12.7.1). Obratiti pažnju da obrađivač ne govori samo o nedostatku svijesti, već i pravnim i tehničkim znanjima, kao i da treba integralno čitati taj i prethodni paragraf. Formulacija u ovom dijelu NSOR ostaje kako je bila data u tekstu.
Str. 64. 2.4.2.4. "Industrija i preduzetništvo" Modifikacija prvog paragrafa i povezane fusnote	Struktura crnogorske ekonomije značajno se promijenila u posljednjih 15 godina. Ova promjena se, prije svega, ogleda u povećanju učešća usluga na račun smanjenja učešća industrije i poljoprivrede u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti. Tako je u periodu od 2000. do 2014. godine učešće poljoprivrede u BDP-u smanjeno sa 11% na 8%, dok je učešće industrije smanjeno sa 17% na 11,5%. Prema ocjenama iznijetim u Strategiji razvoja prerađivačke industrije Crne Gore 2014-2018, oblast industrije je i pored niske produktivnosti i slabe konkurentnosti i dalje jedna od značajnih oblasti ekonomije, posebno zbog toga što u ovoj oblasti posluju najveća preduzeća u Crnoj Gori, čiji su multiplikativni efekti na cjelokupnu društveno ekonomsku situaciju veliki. Strategijom se naglašava značajan razvojni potencijal prerađivačke industrije koja je bez obzira na promjene u učešću u ukupnoj industriji tokom vremena,		Prihvata se.

	i dalje po svom obimu najznačajniji i najveći sektor industrije u Crnoj Gori i kao takav ima veliki značaj za zaposlenost, BDP i izvoz ukupne ekonomije. U dokumentu je takođe ocijenjeno da će efikasnost i konkurentnost prerađivačke industrije u narednom periodu zavisiti od kontinuirane primjene tehničko-tehnoloških inovacija u proizvodnim procesima i inovacija u procesima upravljanja.	
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR		
Sem gore navedenih komentara koji su tehničke prirode nemamo drugih sugestija i komentara. Naime, u Nacrtu NSOR do 2030. godine oblast regionalnog razvoja je na adekvatan način tretirana. Na objektivan i koncizan način je data ocjena trenutnog stanja u oblasti regionalnog razvoja, navedeni su pokazatelji koji na pregledan način odslikavaju trenutno stanje. Takođe, definisani strateški cilj "postići ravnomjerniji socio-ekonomski razvoj svih jedinica lokalne samouprave i regiona koji je zasnovan na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju sa posebnim akcentom na razvoj sjevernog regiona" i predložene prioritetne mjere za njegovo dostizanje u potpunosti je komplementaran sa strateškim ciljem, prioritetnim oblastima i mjerama iz Strategije regionalnog razvoja 2014-2020. godine.		

2. Ministarstvo nauke

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: 117, DPSI tabela, ekonomija Pod: "Razvojni konsenzus o energetskej politici", tačka "nepostojanje fondova za istraživanje i tehnološki razvoj u energetici"	Nedovoljna povezanost naučnoistraživačkih ustanova i preduzeća u oblasti energetike koja utiče na slabije učešće u nacionalnim i međunarodnim programima za istraživanja i inovacije	U navedenoj tački nije izniet tačan podatak. Naime, strateška i prioritetna opredjeljenja Crne Gore u oblasti istraživanja i razvoja definisana u Strategiji NID (2012-2016), utvrdilo je Ministarstvo nauke na predlog Savjeta za naučnoistraživačku djelatnost u 2011. godini. Prvi od 10 utvrđenih prioriteta u istraživanju je Energija , sa sljedećim područjima istraživanja: - Razvoj novih tehnoloških rješenja koja vode pouzdanijoj, ekonomičnijoj i ekološki prihvatljivijoj proizvodnji energije; - Istraživanja posvećena povećanju efikasnosti konverzije energije i smanjenju troškova proizvodnje električne energije iz obnovljivih izvora energije (hidro potencijal, vjetar, termalno solarna i biomasa); - Istraživanja novih tehnoloških rješenja koja podrazumijevaju uštedu energije i energetske efikasnost, posebno u oblastima saobraćaja i građevinarstva; - Istraživanja posvećena povećanju efikasnosti višestrukih izvora energije; i - Istraživanja čiji rezultati mogu predstavljati kvalitetnu osnovu za unapređenje ili izradu budućih strateških dokumenata u ovoj oblasti.	Prihvata se.

		Prioriteti u naučno-istraživačkoj djelatnosti sprovode se putem programa od opšteg interesa, koje finansira najvećim dijelom Ministarstvo nauke. Tako se program nacionalnih naučnoistraživačkih projekata za osnovna, primijenjena i razvojna istraživanja odnosi i na prioritetnu oblast istraživanja „Energija”. U prethodnom istraživačkom ciklusu nacionalnih naučnih projekata (2012-2015), sufinansirana su 3 projekta iz oblasti „Energija” (primijenjena istraživanja), a ova oblast bila je zastupljena i u 2 interdisciplinarna projekta odobrena u istom ciklusu, sa fokusom upravo na energetske efikasnost. Takođe, program uspostavljanja prvog centra izvrsnosti je na konkurentskoj osnovi otvoren za one oblasti u kojima su naučni i privredni potencijali Crne Gore najveći, među kojima je bila „Energija”, a raspoloživa sredstva bila su 3.4 mil. €. Program kolaborativnih grantova za projekte istraživanja i razvoja bio je fokusiran na primijenjena i razvojna istraživanja, između ostalog, u oblasti „Energije”, sa akcentom na obaveznu saradnju naučnoistraživačkih ustanova i preduzeća, i raspoloživim iznosom sredstava 2.54 mil. €. Programi Naučno-tehnološkog parka i Inovaciono preduzetničkog centra „Tehnopolis” takođe sadrže mogućnost istraživanja i inovacija u prioritetnoj oblasti „Energija”. Stoga, iznijeti podatak nije tačan, odnosno da programa istraživanja i razvoja u energetici nema. Napominjemo da Crna Gora izdvaja 1,2 mil.€ godišnje za učešće u EU okvirnom programu za istraživanja i inovacije „Horizont 2020”, čime je otvoren veliki broj mogućnosti, kako u naučnim programima i projektima, tako i u inovativnim programima i projektima, upravo iz istraživačke oblasti „Energija”. U toku 2016. godine usvojiće se i Zakon o inovativnoj djelatnosti, kao i Pravilnik za finansiranje inovativnih programa i projekata, čime će se dodatno omogućiti realizacija inovativnih programa i projekata, i za istraživačku oblast „Energija”.	
--	--	--	--

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		Ocjenjujemo da je u predstojećem periodu potrebno da ciljne grupe kreiraju jake naučnoistraživačke timove, pronađu adekvatnu vezu sa preduzećima iz ove oblasti i kandiduju projekte, koji imaju snažan fokus na inovativni aspekt u ovoj oblasti.	
AP, str 213 - - 1.3.3.2 Povećati izdatke za istraživanje i razvoj, kako iz budžeta, tako i iz privatnih izvora (kroz poreske olakšice, subvencije i sl.) Trenutno na nivou od 0,37% BDP.	Staviti »0,38%« -	Podatak za 2014. godinu.	Prihvata se.
1.3.3.4 Uspostaviti bolje veze sa privredom kroz stvaranje naučno-tehnoloških parkova, <i>centara uspješnosti</i> uključivanje u međunarodne programe saradnje u istraživanju i razvoju	»centara izvrsnosti « »Uspostavljen prvi Naučno-tehnološki park; Inovaciono preduzetnički centar "Tehnopolis", broj centara izvrsnosti u CG; i broj aplikacija u međunarodnim programima saradnje u oblasti IR«	Dodati još jedan ciljni ishod kod cilja 1.3.3. "Unaprijediti obrazovnu i naučnu komponentu u visokom obrazovanju" SDG 4	Prihvata se. Prihvata se.

3. Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
RIBARSTVO Str. 54 Strategija razvoja ribarstva 2015-2020	Strategija ribarstva Crne Gore 2015-2020.	Obratiti pažnju da u potpunom tekstu NSOR bude ovaj naziv.	Prihvaćeno.
Str. 60 - Poljoprivreda je takođe prepoznata kao jedan od prioriteta sektora za ozelenjavanje ekonomije u okviru analiza rađenih u procesu nacionalnih priprema za Rio+20.	Poljoprivreda je takođe prepoznata kao jedan od prioriteta sektora zelene ekonomije u okviru analiza rađenih u procesu nacionalnih priprema za Rio+20.	Svuda se koristi green economy , a ne greening of the economy.	Prihvaćeno.
Str. 60 - ... kao i da u ovom sektoru na oko 49.000 gazdinstava radi nešto više od 98.000 lica za koje je poljoprivreda osnovno ili dopunsko zanimanje.	...kao i da u ovom sektoru na 48.870 poljoprivrednih gazdinstava radno je angažovano 98.341 lica za koje je poljoprivreda osnovno ili dopunsko zanimanje.	Podaci iz Popisa poljoprivrede 2010, knjiga 4; tab.1.4.1	Prihvaćeno.
Str. 60 Površine pod organskom proizvodnjom (podaci Monteorganica-e za 2014. godinu) su obuhvatale 408,65 ha (0.13% od ukupno raspoloživog zemljišta u biljnoj proizvodnji), 140.400ha (46,5% od ukupno raspoloživog zemljišta površine sa koje se sakuplja samoniklo	Površine pod organskom proizvodnjom (podaci Monteorganica-e za 2015. godinu) su obuhvatale 549,75 ha (0.18% od ukupno raspoloživog zemljišta u biljnoj proizvodnji), 140.409,8ha površine sa koje se sakuplja samoniklo bilje i šumski plodovi (45,4% od	Podaci iz 2015. godine	Prihvaćeno, inovirani podaci.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

bilje i šumski plodovi) i 2.634,78ha (0,84% od ukupno raspoloživog zemljišta, livade) i pašnjaci 0,6% ukupnog poljoprivrednog zemljišta.	ukupno raspoloživog zemljišta) i 2.665,76ha pod livadama i pašnjacima (0,86% od ukupno raspoloživog zemljišta).		
Str. 61 - Važno je takođe istaći da je poljoprivreda sektor koji može višestruko doprinijeti ozelenjavanju ekonomije	Važno je takođe istaći da je poljoprivreda sektor koji može višestruko doprinijeti zelenoj ekonomiji .	Svuda se koristi green economy, a ne greening of the economy.	Prihvaćeno.
Str: 69 (Sl. List CG 56/09)	(SL. list CG 56/09 i 47/15)		Prihvaćeno.
Str: 70, kraj paragrafa "Ribarstvo i marikultura" Neodrživosti u sektoru ribarstva i marikulture uslovljeni su relativnom malom i zastarjelom flotom, nepostojanjem organizovanog otkupa ili prerade ribe, nepostojanjem ribarske luke, kao i nepostojanjem mjesta prvog iskrcaja i mjesta prve prodaje.	Dodati: Takođe, jedan od glavnih razloga za nedovoljan razvoj sektora marikulture je nepostojanje novih lokacija za uzgoj i to posebno na otvorenom moru. U rješavanju ovog ključnog problema prostorno planiranje ima najznačajniju ulogu i to u procesu izbora lokacija u cilju rješavanja eventualnih konflikata sa drugim aktivnostima koje se obavljaju na moru.	MPRR predlaže da se dodadaju dvije rečenice u ovom paragrafu, na kraju.	Prihvaćeno, uz manje skraćanje. "Evidentno je i nepostojanje novih lokacija za uzgoj i to posebno na otvorenom moru. U rješavanju..."
Str: 276 /277, AP 4.7.4.1 Uvoditi programe sertifikacije kvaliteta (proizvoda sa zaštićenim geografskim porijeklom i tredicionalnih/ekoloških proizvoda); unaprijediti sistem standardizacije proizvoda. SDG 12 (12.2)	Uvođenje programa unapređivanja kvaliteta poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (kroz uvođenje sistema kvaliteta i bezbjednosti hrane, oznaka porijekla, geografskih oznaka, oznaka garantovano tradicionalnih specijaliteta i organskih proizvoda.		Prihvaćeno.
Str: 325 Broj sertifikovanih polj. proizvoda s teritorije obalnog područja (zaštićeno geografsko porijeklo, geografska oznaka, garantovano tradicionalan specijalitet)	Broj sertifikovanih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (sertifikovani sistemi kvaliteta i bezbjednosti hrane, oznake porijekla, geografske oznake i oznake garantovano tradicionalnih specijaliteta)		Prihvaćeno.
Str: 232/233 3.1.2 Unaprijediti praćenje stanja biodiverziteta, voda, mora, vazduha i zemljišta 3.1.2.1 Unaprijediti podatke o biodiverzitetu u skladu s potrebama očuvanja biološke raznovrsnosti i efikasne kontrole faktora ugrožavanja biodiverziteta – Izradom Crvene liste i knjige vrsta. SDG 15 (15.8, 15.c)	Nemamo konkretni predlog teksta (vidi komentar)	S obzirom da je kroz ovu mjeru predviđena izrada knjige vrsta, sa aspekta nadležnosti MPRR bilo bi dobro da istom bude obuhvaćena i identifikacija vrsta i teritorijalna rasprostranjenost populacija samoniklog ljekovitog bilja u Crnoj Gori .	Imaće se u vidu prilikom praćenja realizacije mjere. Lista vrsta se reguliše u odnosu na Zakon o zaštiti prirode i međunarodne sporazume ratifikovane u CG u oblasti zaštite prirode.
VOĐE: Str: 34 Takođe, nacionalni propisi nijesu u potrebnoj mjeri usklađeni sa propisima EU, u prvom redu s		U cilju usaglašavanja nacionalnog zakonodavstva sa propisima EU, Skupština CG je donijela Zakon o vodama (« Sl.list RCG », br. 27/07 i « Sl.list CG », br.	Formulacija ostaje kako je navedena. Poklapa se u potpunosti s ocjenama i stručnog tima u okviru NEAS-a. U

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Okvirnom direktivom o vodama i Direktivom o otpadnim vodama.		32/11, 47/11 i 48/15) koji je usaglašen sa direktivama o vodama. Donošenjem podzakonskih akata koji proizilaze iz Zakona, od kojih su neka već donešena, postići će se potpuna usaglašenost sa EU zakonodavstvom o vodama.	fusnoti dodato je objašnjenje kojim se referira na donošenje podzakonskih akata u okviru daljeg usklađivanja nacionalnog zakonodavstva s pravnom tekovinom EU.
Str: 142 Kad je riječ o zaštiti od poplava, neophodno je jačanje informacionog sistema i razvoj i realizacija planova upravljanja vodama	Dodati i: „... , kao i izrada Planova upravljanja rizicima od poplava.“	Dodati: Izrada Planova upravljanja rizicima od poplava	Prihvata se.
Str: 233 – U skladu sa donesenim podzakonskim aktima, usaglašenim s zahtjevima pravne tekovine EU i UN multilateralnih sporazuma (Konvencija o vodama, Konvencija o zaštiti i korišćenju prekograničnih vodotkova i međunarodnih jezera)	U skladu sa donesenim podzakonskim aktima, usaglašenim s zahtjevima pravne tekovine EU i UN multilateralnih sporazuma (Konvencija o vodama , Konvencija o zaštiti i korišćenju prekograničnih vodotkova i međunarodnih jezera)	Brisati Konvencija o vodama, odnosno ovdje se radi o istoj Konvenciji	Prihvata se.
Str: 238. Donijeti Strategiju voda i planove upravljanja rječnim područjima u rokovima iz Plana pristupanja CG EU.		Urađen prvi Nacrt Strategije upravljanja vodama	U fusnoti je navedeno da je pripremljen Prvi nacrt.
Str: 359 (Tabela 5 institucionalni okvir- prva ćelija) kao i monitoring koji se realizuje kroz aktivnost Agencije za zaštitu životne sredine		Zakonom o vodama čl.58 i 83 monitoring voda vrši ZHMS prema Programu monitoriga koji donosi Vlada na predlog MP RR	Dodato je pojašnjenje kojim se referira na odredbe Zakona o vodama, ali tako da je evidentna neusklađenost propisa – Zakona o vodama i Zakona o životnoj sredini.
ŠUME I LOVSTVO: Str:29 Ipak može se ocijeniti da je do sada uglavnom izbjegnuto obešumljavanje većeg obima, ali da su određena šumska područja degradirana ili osiromašena planiranom ili nedozvoljenom sječom.	Izbrisati riječ : planiranom	Devastacija i degradacija šuma ,ne mogu biti posljedica planske dokumentacije jer upravo svi planovi u šumarstvu imaju za cilj unapređenje stanja šumskih sastojina i održivo (trajno) gazdovanje šumama. Takođe, šumski kompleksi na strmim padinama (nagib terena preko 30 stepeni) izuzeti su iz planova sječa i proglašeni su zaštitnim šumama kako bi se spriječilo spiranje i erozija zemljišta.	
Str: 29 Ipak i dalje je evidentna neusklađenost pojedinih značajnih propisa kao što je na primjer novodoneseni Zakon o divljači i lovstvu sa pravnom tekovinom EU što dodatno ugrožava	Brisati rečenicu	U julu 2015. godine donesen je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o divljači lovstvu, kojim su neki uočeni nedostaci u tekstu osnovnog zakona otklonjeni i pojedina rješenja dograđena i precizirana. Prilikom pripreme Predloga predmetnog zakona urađena je izjava o usklađenosti tog propisa sa	Rečenica nije izbrisana već je precizirano da se misli na “pojedine odredbe značajnih propisa...”. Rečenica je u skladu s Nacionalnom strategijom aproksimacije u oblasti životne sredine.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

napore za primjenu održive prakse u gazdovanju šumskim resursima.		pravnom tekovinom evropske unije, tako da ne stoji konstatacija da novodoneseni Zakon o divljači i lovstvu nije usklađen sa pravnom tekovinom EU. Pojedine sitne odredbe koje se označene kao djelimično usklađene, biće u potpunosti usklađene donošenjem pojedinih podzakonskih akata. Potpuno neusklađenih odredbi nema, a takođe je Nejasno kako Zakon o divljači i lovstvu može toliko da utiče na održivu praksu u gazdovanju šumskim resursima. Iz navedenih razloga ovu rečenicu treba brisati.	
AP 3.1.1 Omogućiti efikasnu zaštitu zaštićenih područja prirode, ekološki vrijednih staništa, šumskih, vodnih i obalnih ekosistema, vazduha i zemljišta	Omogućiti efikasnu zaštitu i unapređenje svih šumskih, vodnih i obalnih ekosistema, vazduha i zemljišta "	Mjera 3.1.1-Efikasnu zaštitu treba sprovoditi u svim područjima, a ne samo u zaštićenim područjima prirode i u tom smislu treba ovu mjeru predefinirati u "Omogućiti efikasnu zaštitu i unapređenje svih šumskih, vodnih i obalnih ekosistema, vazduha i zemljišta "	Ne prihvata se predlog jer su terminom „šumski ekosistemi“ obuhvaćene sve površine pod šumama, izvan onih koje se nalaze u zaštićenim područjima prirode
	Obezbijediti optimalna finansijska sredstva za izradu Planova razvoja šuma za sva šumska područja, Programe gazdovanja šumama za sve gazdinske jedinice i privatne šume		Uključena u podmjere u okviru mjere 3.2.3.
	Održavanje i unaprjeđenje stanja šumskih resursa i njihov doprinos globalnom kruženju ugljenika		Uključena u podmjere u okviru mjere 3.2.3.
	Obezbijediti optimalna finansijska sredstva za izradu Baze šumsko ekoloških podataka za održivo gazdovanje šumama i zaštitu šuma u Crnoj Gori odnosno za Kartiranje šumskih staništa i vegetacije	Prije dvije godine kroz DBU Projekat koji podržava Njemačka-Ministarstvo životne sredine, radi se kao pilot projekat Poboljšanje baze šumsko-ekoloških podataka za održivo gazdovanje šumama i zaštitu šuma u Crnoj Gori na dvije pilot oblasti. Projekat se završava ove godine i kao proizvod biće Metodologija kao i dva studenta doktoranta koji će biti osposobljeni za nastavak ovog projekta.	Uključena u podmjere u okviru mjere 3.2.3.
	Održavanje i unaprjeđenje proizvodnog potencijala šuma povećanjem zapremine, poboljšanjem strukture i kvaliteta		Uključena u podmjere u okviru mjere 3.2.3.
Ciljni ishodi	Urađeni svi planski dokumenti Povećati površinu visokih šuma za 2%, Povećati otvorenost privrednih šuma min. na 15 m/ha.		Uključeni u okviru ciljnih ishoda za podmjere u okviru mjere 3.2.3.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	Uspostavljena Baza šumsko ekoloških podataka, odnosno urađeno kartiranje šumskih staništa i vegetacije - što je jedan od preduslova za održivo gazdovanje šumama i zaštitu šuma u Crnoj Gori Povećanje drvene zapremine u privrednim visokim šumama prosječno 30m ³ /ha; - Povećanje učešća prve i druge uzgojne klase za po 10%;- Povećanje učešća četinaru u zapremini za 10%;- Povećanje površina prebirnih i grupimično prebirnih šuma na račun jednodobnih,		
3.2.3 Omogućiti efikasnu upotrebu šumskih resursa	Izbaciti „efikasnu“ ubaciti „održivu“		Izvršena je korekcija, ali tako što je dodata riječ „resursno“ efikasnu, jer je resursna efikasnost centralno pitanje za održivost biokapaciteta šuma.
3.2.3.1 Unaprijediti sprovođenje strateških dokumenata (Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014–2023. godina, uključujući i donošenje Nacionalnog akcionog plana za šume)	Nacionalni akcioni plan za šume ne postoji		Prihvata se, izbrisan naziv „Nacionalni akcioni plan za šume“.
Na petogodišnjim presjecima stanja bilježi se rast udjela šuma u biokapcitetu zemlje (mjeranjem ekološkog otiska).	Na petogodišnjim ...-izbaciti	Stanje pratiti u sklopu redovnog uređivanja šuma kao i u sklopu NIŠ -a	Ne prihvata se. I Agendom 2030 se preporučuje utvrđivanje presjeka stanja šuma u petogodišnjim intervalima.
3.2.3.11 Osigurati redovno pošumljavanje, intenzivirati uzgoj i njegu mladih šuma i osigurati mogućnosti za prevodjenje izdanačkih u visoke šume. SDG 15 (15.1, 15.2, 15)	Sprovoditi redovno pošumljavanje... i intenzivirati prevodjenje izdanačkih u visoke šume		Prihvata se „Sprovoditi redovno pošumljavanje, intenzivirati uzgoj i njegu mladih šuma i intenzivirati prevodjenje izdanačkih u visoke šume“.

4. Ministarstvo finansija

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
--	--	---	--------------------

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Dostavljeni inovirani podaci o BDP za 2014, prethodni podaci za 2015 i projekcije do 2018	Inovirati podatke.	Obzirom da je MONSTAT 1.4.2016. objavi oprethodne podatke za BDP 2015., sa rastom od 3,2%, vjerovatno će se ove stope opet prilagođavati , do konačnog predloga NSOR	Prihvata se.
Str: str 290, Akcioni plan 6.1.1. Unaprijediti sistem programskog namjenskog planiranja godišnjeg budžeta za sve korisnike u kojem će se posebno planirati sredstva za realizaciju programskih aktivnosti za održivi razvoj - prvi ciljni ishod – rast budžeta za ŽS i OR na 1% BDP-a u 2020, te 2% u 2030.g. - zadnji ciljni ishod: obezbijedena sredstva za sve predviđene aktivnosti	Prvi ciljni ishod preformulisati – Trebalo: Izdvajanje sredstava budžeta za finansiranje održivog razvoja i životne sredine rastu u skladu sa raspoloživim finansijskim mogućnostima i prioritetima rada Vlade. Obezbiđena su sredstva iz različitih izvora finansiranja u zavisnosti od raspoloživosti za sve predviđene aktivnosti -ne slažu se sa zadnjim ciljnim ishodom za ovu mjeru, predlog da se briše	Milanka Jovanović,MF, Direktorat za ekonomsku politiku i razvoj, dostavljeno 24.2.2016. cc. Bojana Bošković, Radovan Živković	Administrativni troškovi upravljanja NSOR i dijela programskih aktivnosti održivog razvoja su na nivou od 1 do 1,5% Budžeta Crne Gore u 2020. godini, a na nivou od 1,5 do 2% u 2030. godini.
Str: 293 6.1.4 Mobilisati sredstva za unapređenje kvaliteta infrastrukture u oblasti životne sredine kombinacijom ekonomskih instrumenata, podsticajem stranih ulaganja, kreditima i mehanizmima razvojnog partnerstva sa domaćim i međunarodnim partnerima (javni i privatni sektor)	Prvi ciljni ishod preformulisati – kao i u prethodnom komentaru	Izdvajanje sredstava budžeta za finansiranje održivog razvoja i životne sredine rastu u skladu sa raspoloživim finansijskim mogućnostima i prioritetima rada Vlade.	Administrativni troškovi upravljanja NSOR i dijela programskih aktivnosti održivog razvoja su na nivou od 1 do 1,5% Budžeta Crne Gore u 2020. godini, a na nivou od 1,5 do 2% u 2030. godini.
Str:198, 5.6.1. Održivo finansiranje ŽS Planiranje budžeta koje je zasnovano na postizanju rezultata predstavlja jedan od osnova uspješnog funkcionisanja sistema upravljanja životnom sredinom. S tim u vezi izražena je potreba uvođenja sistema programskog, namjenskog planiranja godišnjeg budžeta za sve korisni-ke budžeta (potrošačke jedinice), u kojem će se posebno planirati sredstva za realizaciju progra-mskih aktivnosti održivog razvoja . Pritome je neophodno omogućiti uzajamno usklađeno strateško planiranje ciljeva sektorskih politika od strane organizacionih jedinica i podjedinica unu-tar njih - korisnika budžetskih sredstva, na jednoj strani, a na drugoj omogućiti sprovođenje strat-eških ciljeva kroz namjensko planiranje budžeta. Takav pristup treba primijeniti bez odlaganja u klasifikaciji budžeta.	Planiranje budžeta koje je zasnovano na postizanju rezultata predstavlja jedan od osnova uspješnog funkcionisanja sistema upravljanja životnom sredinom. S tim u vezi, „Ministarstvo finansija radi na cilju pune implementacije programskog budžeta, gdje su u ranijem periodu uvedeni elementi programskog budžeta koji obuhvataju programsku strukturu, misiju, ciljeve i opise programa, dok će se u narednom periodu, pored revizije postojeće strukture raditi na uspostavljanju indikatora u cilju usklađivanja ciljeva potrošačkih jedinica i planiranja budžetskih sredstava.“	Nikola Vukićević Tanja Musterovic, dostavljeno kod Anete, 13.2.2016. zajedno sa Excel sheetom	Uvažena je sugestija da se doda dio paragrafa o stepenu implementacije programskog budžeta, ali je zadržan i preostali dio paragrafa koji pojašnjava ove aktivnosti iz ugla NSOR.

Str. 298 6.2.3.1 Osnovati jedinicu za održivi razvoj u Ministarstvu finansija. Organizaciono i kadrovski unaprijediti proces planiranja i realizacije Budžeta Crne Gore u Ministarstvu finansija osnivanjem posebne jedinice za održivi razvoj. Njen zadatak treba da bude finansijsko planiranje, praćenje i agregiranje tekućih, ali i kapitalnih, izdataka potrošačkih jedinica, koje se odnose na finansiranje održivog razvoja, uključujući izdatke i investicije za održivi razvoj ljudskog, društvenog i ekonomskog kapitala Crne Gore. SDG 17 (17.13, 17.14, 17.18, 17.19)	Brisati. Jedinica za održivi razvoj je u nadležnosti Ministarstva održivog razvoja i turizma, dok će Ministarstvo finansija u okviru redovne djelatnosti pružati podršku u skladu sa finansijskim mogućnostima, a poštujući prioritete Ministarstva održivog razvoja i turizma.		Organizaciono i kadrovski unaprijediti proces planiranja i realizacije Budžeta Crne Gore u Ministarstvu finansija, uključujući i sistematizovano radno mjesto za finansijsko planiranje, praćenje i agregiranje tekućih, ali i kapitalnih izdataka potrošačkih jedinica, koje se odnose na finansiranje održivog razvoja, uključujući izdatke i investicije za održivi razvoj ljudskog, društvenog i ekonomskog kapitala Crne Gore.
--	--	--	--

5. Ministarstvo unutrašnjih poslova

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: 45 U Crnoj Gori, analiza rizika od hazarda detaljno je obrađena kroz Nacionalnu strategiju za vanredne situacije. U okviru Ministarstva unutrašnjih poslova uspostavljen je Direktorat za vanredne situacije a osnovan je i Koordinacioni tim za vanredne situacije. Donešen je Zakon o zaštiti i spašavanju, uspostavljen sistem koordinacije, kao i Nacionalna platforma za smanjenje rizika od katastrofa.	Nacionalna strategija za vanredne situacije identifikovala je dominantne hazarde na nacionalnom i lokalnom nivou u Crnoj Gori. U okviru Ministarstva unutrašnjih poslova uspostavljen je Direktorat za vanredne situacije čije su nadležnosti upravljanje rizicima, upravljanje zaštitom i spašavanjem u vanrednim situacijama i upravljanje sanacijom posljedica u vanrednim situacijama (zemljotresi, požari i druge prirodne i tehničko-tehnološke katastrofe). Takođe, osnovan je i Koordinacioni tim za vanredne situacije, donešen Zakon o zaštiti i spašavanju, uspostavljen sistem koordinacije, kao i uspostavljena Nacionalna platforma za smanjenje rizika od katastrofa.		Izvršena korekcija.
Str: 46 Činjenica je da je u poslednjih 15 godina u Crnoj Gori evidentirano više od 1500 većih šumskih požara, pri čemu je opožarena površina preko		Mislimo da su podaci koji su korišćeni u NSOR-u zastarjeli i predlažemo da se kontaktira Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja – Uprava za šume radi dostavljanja najnovijih podataka.	Izvršena korekcija.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

15.000 ha i oštećeno ili uništeno oko 1.300.000 m ³ drvne mase.			
Str:46 U proteklih nekoliko godina funkcionisanje sistema zaštite i spašavanja u Crnoj Gori testirano je prilikom poplava u oblasti Skadarskog jezera (januar, novembar i decembar 2010. godine), ekstremnih meteoroloških pojava – sniježnih padavina (februar 2012. godine), kao i šumskih požara. Direktor za vanredne situacije Ministarstva unutrašnjih poslova formirao je Nacionalni tim za spašavanje od poplava i Nacionalni tim za spašavanje iz ruševina (Urban Search and Rescue Team (USAR)), koji je formiran prema INSARAG standardima. Izrađeno je 17 opštinskih planova za zaštitu i spašavanje od poplava, 7 opštinskih planova za zaštitu i spašavanje od požara i 5 preduzetnih planova za zaštitu i spašavanje od zemljotresa za pet osnovnih škola. Takođe, postoji preko 50 izrađenih preduzetnih planova za zaštitu i spašavanje od požara. Uvedena je međupredmetna oblast „Obrazovanje u oblasti vanrednih situacija izazvanih prirodnim katastrofama“ u osnovne škole (od 4. do 9. razreda), koja će omogućiti povećanje nivoa znanja učenika o raznim vrstama katastrofa i načinima djelovanja u slučaju događanja različitih vrsta prirodnih, tehničko-tehnoloških i drugih hazarda.	Brisati Naknadno, 16. juna 2016. godine, predstavica Ministarstva unutrašnjih poslova je dostavila predlog za izmjenu navedenog teksta samo u dijelu ažuriranja informacija i to na sljedeći način: U proteklih nekoliko godina funkcionisanje sistema zaštite i spašavanja u Crnoj Gori testirano je prilikom poplava (januar, novembar i decembar 2010. godine), ekstremnih meteoroloških pojava – sniježnih padavina (februar 2012. godine), kao i šumskih požara. Izrađeno je 17 opštinskih planova za zaštitu i spašavanje od poplava, 13 opštinskih planova za zaštitu i spašavanje od požara, 2 opštinska plana za zaštitu i spašavanje od zemljotresa i 6 preduzetnih planova za zaštitu i spašavanje od zemljotresa za šest osnovnih škola. Takođe, postoji preko 80 izrađenih preduzetnih planova za zaštitu i spašavanje od požara, kao i jedan preduzetni plan za zaštitu i spašavanje od hemijskog udesa za bazene crvenog mulja. Takođe, u fus noti korigovati navođenje literature: Tmušić, Lj., Marković, Z., Analiza organizacije sistema zaštite i spašavanja u Crnoj Gori sa preporukama za unapređenje, Zbornik radova sa prve Konferencije Nacionalne platforme za smanjenje rizika od katastrofa Crne Gore, Podgorica, decembar 2014. godine.	Ovi podaci se ne odnose na suštinu podpoglavlja “Prirodni resursi i prirodni i antropogeni hazardi”, već, prije svega, na odgovor sistema zaštite i spašavanja na različite vrste događanja prirodnih i ljudski izazvanih katastrofa. U obrazloženju od 16. juna 2016. godine se navodi da je podatke navedene u Nacrtu NSORa potrebno ažurirati u skladu sa dostupnim informacijama za 2015. i 2016. godinu. Takođe, potrebno je izostaviti navođenje Skadarskog jezera jer poplave koje su pogodile Crnu Goru 2010. godine nisu bile samo u oblasti Skadarskog jezera, već su zahvatile teritorije 12 crnogorskih opština.	Ne prihvata se. Ocjene su u vezi sa sadržajem ovog poglavlja. Različite vrste vanrednih situacija tj. odgovoru na njih su takodje u vezi sa prirodnim i antropogenim hazardima jer mogu da se jave pod dejstvom hazarda. Izvršena je reorganizacija teksta i unaprijeđene formulacije. Prihvataju se naknadno dostavljeni komentari od 16. juna 2016. godine.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str: 87 Pored planova za zaštitu od poplava, požara i zemljotresa ne postoje planovi akcije za ostale vrste vanrednih situacija.	Pored planova za zaštitu i spašavanje od poplava, požara i zemljotresa do sada nisu izrađeni planovi zaštite i spašavanja za ostale prirodne i ljudski izazvane hazarde/ katastrofe.		Prihvata se.
Str. 245 AP, 3.6 UBLAŽITI UTICAJE PRIRODNIH I ANTROPOGENIH HAZARDA Odgovorni subjekti	Vodeći subjekt treba da bude Ministarstvo održivog razvoja i turizma	S obzirom na nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova -Direktorata za vanredne situacije, želimo ukazati da MUP- Direktor za vanredne situacije nema nadležnosti u dijelu klimatskih promjena niti u ublažavanju uticaja prirodnih i antropogenih hazarda u smislu nosioca aktivnosti, iz tog razloga smatramo da za vodećeg subjekta treba odabrati drugo ministarstvo-Ministarstvo održivog razvoja i turizma, dok MUP-Direktor za vanredne situacije treba biti uključeni subjekat. Predlažemo i uključivanje Ministarstva prosvjete i Zavoda za školstvo	Oba resora - MORT i MUP uključeni u vodeće subjekte.
AP. Str. 245. korigovati mjeru 3.6.2.3.	„Izraditi nacionalne planove zaštite i spašavanja za sve vrste prirodnih i antropogenih hazarda pojedinačno. (SDG 13.2)	Podmjeru 3.6.2.3 treba korigovati da glasi: Izraditi nacionalne planove zaštite i spašavanja za sve vrste prirodnih i antropogenih hazarda pojedinačno. SDG 13 (13.1) Predlažemo da se ubaci još jedna podmjera: izrada lokalnih planova zaštite i spašavanja za sve vrste prirodnih i antropogenih hazarda pojedinačno. SDG 13 (13.1)	Prihvaćeno, izvršena korekcija.
Str. 245 AP poslije mjere 3.6.2.5. dodati mjeru 3.6.2.6.	„Izrada lokalnih planova zaštite i spašavanja za sve vrste prirodnih i antropogenih hazarda pojedinačno“		Prihvaćeno, novopredložena mjera je uvezana korigovanom mjerom 3.6.2.3.

6. Ministarstvo prosvjete

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
2.1.3. Obrazovanje i vještine (str. 13 -19)	Dostavljen predlog inoviranog teksta	Prvi elektronski prilog 16.2.2016, pa zvanični dopis 28 februar 2016 (i elektronski poslato)	Prihvata se najvećim dijelom, revidovan taj dio teksta.
3.1. Ključni problemi održivog upravljanja ljudskim resursima	Dostavljen predlog inoviranog teksta	Dopis 28 februar 2016	Prihvata se.
DPSI tabela, str. 96 Nedovoljno kvalitetno visoko obrazovanje i, za sada, neriješeno cjeloživotno učenje, u velikoj	Kvalitet visokog obrazovanja koji nije na zadovoljavajućem nivou i, za sada, neriješeno cjeloživotno učenje, u velikoj mjeri smanjuju mogućnost razvoja ljudskog		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

mjeri smanjuju mogućnost razvoja ljudskog kapitala i ekonomskog potencijala države	kapitala i ekonomskog potencijala države		
DPSI tabela, obrazovanje, str. 104 Povećana stopa plagijarizma u visokom obrazovanju	Povećana stopa percepcije plagijarizma u visokom obrazovanju		Prihvata se.
DPSI tabela, obrazovanje, str. 104 „Autističnost sistema obrazovanja u odnosu na savremena kretanja i potrebe tržišta rada“	Nedovoljna fleksibilnost sistema obrazovanja u odnosu na savremena kretanja i potrebe tržišta rada.	Ublažiti	Prihvata se. Zamijenjeno tekstom „Nedovoljna fleksibilnost sistema obrazovanja u odnosu na savremena kretanja i potrebe tržišta rada“.
Str. 125 Cilj 4. Obezbijediti inkluzivno i pravedno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve	Cilj 4. Obezbijediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve	Ispravljeno i na strani 129 „kvalitetno“	Prihvata se.
Str. 212; Akcioni plan, mjera 1.3.2. Unaprijediti osnovno i srednje obrazovanje SDG 4 (4.1, 4.6 i 4.7) Ciljni ishod: Besplatno osnovno i srednje obrazovanje za sve	Ciljni ishod Besplatno osnovno obrazovanje za sve	Izostaviti „srednje“	Ne prihvata se. SDG 4.1 jasno navodi da je potrebno obezbijediti besplatno osnovno i srednje obrazovanje za sve do 2030.g.

7. Ministarstvo zdravlja i Institut za javno zdravlje

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str 7 U istu grupu činilaca svrstavaju se i mogući negativni zdravstveni aspekti života žena (ishrana, prevencija bolesti, pogoršanje opštih uslova života tokom tranzicije itd).	Determinate koje, takođe, utiču na smanjenje nataliteta su: promjene u društvenom položaju žena nastale kao posljedica obrazovanja I zaposlenja, kao I uključivanje žena u sve segmente života.	Potpunije obrazloženje	Prihvata se.
Str 8 (13) U periodu nakon tranzicije, svemu tome treba dodati i znatno osiromašenje porodica, kao i novo radno zakonodavstvo, pa se već sada očekuje da se to može negativno odraziti na zapošljavanje ženske radne snage zbog mogućih porodijskih odsustava.	ovo izbaciti	Rečenica nije jasna, a nije prihvatljiva sa aspekta rodne senzitivnosti	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str 8 (13) Crna Gora do sada nije ozbiljno razmatrala mogućnosti stimulacije rađanja, kako kroz poreske tako i kroz moguće druge olakšice porodicama sa djecom, mada se u posljednje vrijeme pojavljuju inicijative u ovoj oblasti.	Crna Gora, do skoro, nije razvijala svoju pronatalitetnu politiku, ali su, predhodne godine i ove pokrenute značajne inicijative u tom smjeru.	Razumljivija konstatacija	Prihvata se. Formulacija glasi: „Crna Gora do sada nije ozbiljno razmatrala pronatalitetnu politiku, kako kroz poreske tako i kroz moguće druge olakšice porodicama sa djecom, mada se u posljednje vrijeme pojavljuju inicijative u ovoj oblasti, od kojih su neke već u fazi realizacije“.
Str 8 Kada su u pitanju psihološki faktori, iako Crna Gora ima pozitivne i relativno stabilne stavove o značaju porodice, činjenica je da je značajno narušen osjećaj životne sigurnosti, koji može da utiče na spremnost da se preuzme briga o potomstvu. Manji broj djece u porodici može voditi ka disbalansu u natalitetu između muške i ženske djece, na što utiču patrijarhalni stereotipi zajednice.	Osim toga, Crna Gora, kao država sa malim brojem stanovnika, može doći u poziciji neravnomjerene zastupljenosti polova, zbog sve izraženije pojave kontrole pola djeteta u ranoj trudnoći.	Preciznije i jasnije navedeno ono što se htjelo istaći kao procjena rizika u budućnosti vezano za narušavanje prirodne ravnoteže u jednakosti polova.	“Kada su u pitanju psihološki faktori, iako Crna Gora ima pozitivne i relativno stabilne stavove o značaju porodice, činjenica je da je značajno narušen osjećaj životne sigurnosti koji može da utiče na spremnost da se preuzme briga o potomstvu. Crna Gora, kao država sa malim brojem stanovnika, može doći u poziciju neravnomjerene zastupljenosti polova, zbog sve izraženije pojave kontrole pola djeteta u ranoj trudnoći.”
Str 8 Istovremeno primjetan je i apsolutni rast broja umrlih. Broj umrlih se u periodu od 1991. do 2011. godine povećao sa 3.975 na 5.847. Uzrok povećanja broja umrlih u najvećoj mjeri može se objasniti intenziviranjem demografskog starenja, ali i nedovoljnim smanjivanjem smrtnosti po starosti, odnosno, kod određenih starosnih grupa i do njenog povećanja. Dakle, starenjem stanovništva dolazi do povećanja udjela starih, čije su specifične stope mortaliteta više od specifičnih stopa za mlađe stanovništvo.	Ovo je sasvim očekivana pojava povećanja vrijednosti opšte stope mortaliteta zbog starenja populacije i nepotrebno je ovo izdvajati kao bitan segment društvenih tokova.	Nepotrebno za prikazivanje.	Prihvata se, formulacija glasi: „Istovremeno primjetan je i rast vrijednosti stope mortaliteta - od 6,8‰ u 1991. godini, do 9,7‰ u 2014. godini. Uzrok ove pojave, u najvećoj mjeri, može se objasniti intenziviranjem demografskog starenja, ali i nedovoljnim smanjivanjem smrtnosti po starosti, odnosno, kod određenih starosnih grupa i do njenog povećanja. Dakle, starenjem stanovništva dolazi do povećanja udjela starih, čije su specifične stope mortaliteta više od specifičnih stopa za mlađe stanovništvo.“
Str:11 Hronične nezarazne bolesti su vodeći uzrok obolijevanja, invalidnosti i prijevremenog (prije	Hronične nezarazne bolesti su vodeći uzrok obolijevanja, invalidnosti i prijevremenog	Nedakvatno definisanje pojma prijevremeno umiranje	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

65. godine) umiranja stanovnika Crne Gore, kao i za veliki broj godina života izgubljenih zbog prerane smrtnosti (YYLs - Years of life lost due to premature mortality)*.	umiranja, kao i za veliki broj potencijalno izgubljenih godina života.		
Str: 13 Broj ljekara u Crnoj Gori, u 2013. godini, je iznosio 217 na 100.000 stanovnika, što je bitno manje nego u zemljama EU, gdje je iznosio 334 ljekara na 100.000 stanovnika, u 2012. godini. Iako su smjernice dobre medicinske prakse za većinu dominantnih oboljenja usvojene, još uvijek je izazov njihova dosljedna implementacija, koja je jedna od suštinskih metoda unaprijeđenja kvaliteta zdravstvene zaštite. Pored toga, neophodno je i plansko usmjerenje kontinuirane medicinske edukacije i stalno usavršavanje stručnih znanja i vještina pružalaca usluga u zdravstvu.	Inovirati podatke. Odvojiti smjernice kao novi pasus i pomenuti kliničke puteve, koji kod nas nisu razvijeni još uvijek.	Potpunije isticanje bitnih elemenata analize.	Prihvata se. Unijeto na str. 17 predloga NSOR- Broj ljekara u Crnoj Gori, u 2015. godini, iznosio je 239 na 100.000 stanovnika.; kao i učešće nemedicinskih radnika u ukupnom broju zaposlenih u 2015. godini (21,6%). Smjernice odvojene u poseban pasus. Precizirani klinički putevi, u skladu sa sugestijama. Unijeta na str. 14 - stopa bolničke hospitalizacije za 2014. godinu (134,2 na 1.000 stanovnika)
Str 13 Prema posljednjim dostupnim podacima, preko 95% populacije je obuhvaćeno obaveznim osiguranjem.		Podaci o obaveznom osiguranju odnose se na stanovništvo sa prebivalištem u Crnoj Gori u skladu sa pravima iz obaveznog osiguranja.	Prihvata se. "Prema posljednjim dostupnim podacima, preko 95% stanovništva sa prebivalištem u Crnoj Gori je obuhvaćeno obaveznim osiguranjem u skladu sa pravima iz obaveznog osiguranja."
Str 13 Nedostajuća sredstva za funkcionisanje zdravstvenog sistema i potrebe zdravstvene zaštite obezbjeđuju se iz budžeta države	Sva se obezbjeđuju iz budžeta, ali su dodatna iz poreza, jer se osnovna obezbjeđuju putem doprinosa korisnika		Prihvata se, uz formulaciju: "Nedostajuća sredstva za funkcionisanje zdravstvenog sistema i potrebe zdravstvene zaštite obezbjeđuju se iz budžeta države (iz drugih izvora)." Sljedeća rečenica je prebačena u fusnotu: "Ukupni prihodi Fonda za zdravstveno osiguranje Crne Gore (FZO) iznosili su blizu 167 miliona eura u 2012. godini, kao i u 2013. i 2014. godini, što iznosi 270 eura po stanovniku. Ako posmatramo prihode FZO po strukturi, onda su prihodi od doprinosa za

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

			zdravstvenu zaštitu učestvovali u 2012. godini sa 75,31%, u 2013. godini sa 80,93%, a u 2014. godini sa 82,58%. Preostali dio čine prihodi iz budžeta."
Str 13 gdje postojeći zdravstveni indikatori ukazuju na postojanje prostora za povećanje produktivnosti.	Jer se na osnovu poređenja vrijednosti adekvatnih pokazatelja sa ostalim zemljama, može zaključiti da se system može učiniti efikasnijim i kvalitetnijim.		Prihvata se, uz formulaciju: "...jer poređenje vrijednosti relevantnih zdravstvenih pokazatelja sa drugim zemljama ukazuje na postojanje prostora za povećanje efikasnosti i kvaliteta zdravstvenih usluga."
Str 37 S aspekta životne sredine i zdravlja pažnju treba posvetiti pritiscima koje na kvalitet voda, vazduha, mora i zemljišta odnosno ljudsko zdravlje i očuvanje dobrog stanja ekosistema generiše neuređen sistem upravljanja otpadom. Naročito su ugrožene podzemne vode koje su glavni izvor zaliha pitke vode i nacionalni resurs.	S obzirom da su okolinske determinate, važana komponenta očuvanja i unaprijeđenja zdravlja, od posebnog je značaja realizovati kompetentan monitoring i evaluaciju uticaje kvaliteta ovih faktora na zdravlje populacije.		Ovaj predlog ne treba uključivati u tekst koji se odnosi na ocjenu stanja, već kasnije u mjere. U okviru mjera data je odgovarajuća formulacija.
Str 40 Veoma je izražen i problem praktično potpuno nepostojanja prakse socijalnog stanovanja. Postojeća zakonska rješenja ne obezbjeđuju adekvatan pravni okvir za sprovođenje mjera i procedura radi obezbjeđivanja prava na stambeni smještaj u skladu sa Evropskom socijalnom poveljom.	U Crnoj Gori postoji jasno formulisana stambena politika, odgovarajuće i precizno stambeno zakonodavstvo i prateći propisi vezani za socijalno stanovanje. Septembra 2011. godine, usvojena je Nacionalna stambena strategije 2011-2020. godine s Akcionim planom. Zakon o socijalnom stanovanju donešen je 2013 godine ima za cilj da omogući Vladi i jedinicama lokalne samouprave da na kvalitetniji i efikasniji način rješavaju stambene potrebe ugroženih grupa, odnosno domaćinstava koja na tržištu ne mogu da riješe stambeno pitanje. Zakon je osnova za eliminisanje jaza između prihoda i cijena stanova. Stanovanje koje je, uz pravo na rad,		Korigovano: Stambena politika uspostavljena je donošenjem Nacionalne stambene strategije za period od 2011-2020. godine s Akcionim planom 2011. godine, te Zakona o socijalnom stanovanju 2013. godine. Zakon treba da omogući Vladi i jedinicama lokalne samouprave da na kvalitetniji i efikasniji način rješavaju stambene potrebe ugroženih grupa, odnosno domaćinstava koja na tržištu ne mogu da riješe stambeno pitanje, uz eliminisanje jaza između prihoda i cijena stanova. Zakonom je dat podsticaj za ulaganja kroz privatno-javna partnerstva, ne zanemarujući učešće države, jedinica lokalne samouprave i neprofitnog sektora koji je u prethodnom periodu bio

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	jedna od osnovnih životnih potreba, zahtijeva posebnu pažnju cjelokupne zajednice, posebno prema onima koji zbog svog slabog materijalnog položaja ne mogu da zadovolje svoje stambene potrebe na dostojanstven način. Zakonom su definisani osnovni instituti socijalnog stanovanja, nadležnosti, precizirana lica koja imaju pravo na rješavanje stambenog pitanja u skladu sa ovim zakonom, definisani izvori finansiranja, kao i najširi dijapazon mogućnosti za razvoj socijalnog stanovanja, odnosno dat je zakonski okvir pomoću koga se u sistem socijalnog stanovanja može uključiti veliki broj učesnika, radi omogućavanja rješavanja stambenih potreba svih lica, odnosno domaćinstva koja ne mogu riješiti stambenu potrebu. Primjenom zakona uvažava se kao prvo, postojeće stanje, tj. da je oblast stanovanja u velikoj mjeri decentralizovana, odnosno da stambena izgradnja koja se podstiče sredstvima javnog sektora bude realizovana na lokalnom nivou. Naime, socijalno stanovanje je oblik netržišnog stanovanja, i njegov koncept, politika i kriterijumi definisani su i uređeni na nivou države, a razrada i primjena ovih politika uređena je na lokalnom nivou. Socijalno stanovanje je način zadovoljenja stambenih potreba koji se ostvaruje uz različite oblike podrške od strane javnog i privatnog sektora i ima različite		aktivan u razvijanju projekata u ovoj oblasti.
--	---	--	---

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	pojavne oblike, izvore finansiranja, finansijske olakšice, organizacione forme, vlasnički status i režime korišćenja. Socijalno stanovanje posebno podrazumijeva: zadovoljavanje stambenih potreba osjetljivih/ranjivih društvenih grupa i siromašnih kategorija domaćinstava; podsticanje razvoja nerazvijenih područja stambenom ponudom i poboljšanjem uslova stanovanja stručnjaka i drugih nosilaca razvojnih programa u nerazvijenim područjima, i smanjenje loših uslova stanovanja u gradskim naseljima i povećanje ponude stanova sa nižim zakupninama u odnosu na tržišnu ponudu. Predlogom zakona je stvorena mogućnost i podsticaj za ulaganje kroz privatno - javno partnerstvo, ne zanemarujući učešće države, jedinica lokalne samouprave i naravno neprofitnog sektora, koji je u prethodnom periodu bio aktivan u razvijanju projekata u ovoj oblasti.		
Str 76 Kada je u pitanju zdravlje, kao faktor ljudskog kapitala, ključni faktori koji se mogu izdvojiti prema uticaju na sadašnje stanje su: hronične nezarazne bolesti su vodeći uzroci obolijevanja, invalidnosti i prijevremenog (prije 65. godine) umiranja stanovnika Crne Gore, postoje nejednakosti u zdravlju (posebno kod osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva), fokus je na liječenju (kurativnoj medicini), dok su prevencija i promocija zdravog života slabije razvijeni, nedovoljno je razvijena zdravstvena kultura, visok procenat pušača i ljudi koji konzumiraju alkohol, nezdrava/nepravilna ishrana i fizička neaktivnost su zajednički	Osnovne komponente u vezi sa zdravljem koje usmjeravaju razvoj ljudskih kapitala su: dominacija hroničnih nezaraznih bolesti, koji uslovljavaju prijevremeni mortalitet, postojanje nejednakosti u zdravlju, kurativno usmjeren zdravstveni sistem, nedovoljno zastupljene mjere promocije zdravlja i prevencije oboljenja u tretmanu korisnika zdravstvenih usluga, zastupljeno ponašanje stanovništva koje nije u skladu sa zdravljem, nedovoljna izdvajanja finansijskih sredstava za zdravstvenu zaštitu.		Prihvata se, uz modifikaciju: "Kada je u pitanju zdravlje, kao faktor ljudskog kapitala, ključni faktori koji se mogu izdvojiti prema uticaju na sadašnje stanje su: dominacija hroničnih nezaraznih bolesti koje uslovljavaju prijevremeni mortalitet, postojanje nejednakosti u zdravlju, kurativno usmjeren zdravstveni sistem, nedovoljno zastupljene mjere promocije zdravlja i prevencije oboljenja u tretmanu korisnika zdravstvenih usluga, zastupljeno ponašanje stanovništva koje nije u skladu sa zdravljem, kao i

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

faktori rizika za većinu preventabilnih nezaraznih bolesti, kao i nedovoljan nivo izdvajanja za zdravstvo - 461 dolar po stanovniku (926 dolara po stanovniku, ako se uzme u obzir PPP), što je za 50% manje od Hrvatske, a 2 i po puta manje od Slovenije.			nedovoljan nivo izdvajanja za zdravstvo - 461 dolar po stanovniku (926 dolara po stanovniku, ako se uzme u obzir PPP), što je dva puta manje od Hrvatske (ili 40% manje, ako se uzme u obzir PPP), a četiri i po puta manje od Slovenije (ili 2,8 puta manje, ako se uzme u obzir PPP)."
Str 77 Nedovoljno razvijena zdravstvena kultura uslovljava neophodnost većih izdataka na kliničku medicinu;	I nedakvatno orijentisana zdravstvena zaštita	Potpunije navedeno	Prihvata se, uz formulaciju: "Nedovoljno razvijena zdravstvena prosvijećenost i nedakvatno orijentisana zdravstvena zaštita uslovljavaju neophodnost većih izdataka na kliničku medicinu."
Str. 97 Tabela - Pritisci	Više od svega je na pad nataliteta uticalo obrazovanje i zapošljavanje žena, kao i njihovo uključivanje u različite društvene strukture.	Potpunije sagledavanje uzroka pojave	Ovo je obuhvaćeno generalno pod stavkom: "Niske reproduktivne norme koje su prihvaćene od većine stanovništva Crne Gore" Takođe, na osnovu statistika o stopama (ne)zaposlenosti žena i stopama nataliteta u Crnoj Gori, nije moguće izvesti direktnu vezu.
Str. 97 Tabela - Pritisci	- Nedovoljna sredstva za širok spektar usluga koje se zahtijevaju unutar sistema - Učešće privatnih sredstava		Prihvata se. Dodato. (Tabela se u predlogu NSOR nalazi u prilogu II)
Str. 97 Tabela - Uticaji	- Izražena nejednakost u zdravlju među populacionim grupama.		Prihvata se. Dodato.
Str 98 Date su već sugestije na ovaj dio, jer se ponavlja iz segmenta zdravlja			Prihvata se.
Str 126 Da bi promovisali fizičko i mentalno zdravlje i dobrobit stanovništva, te produžili životni vijek za sve građane, neophodno je postići univerzalnu pokrivenost zdravstvenim osiguranjem i pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti	Univerzalna pokrivenost je dostignuta, jer je više od 95% stanovništva osigurano, a i pristup takođe. Misli se na univerzalnu zdravstvenu pokrivenost, a ne samo na osiguranje.	Tačnije	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str 126 Istovremeno, potrebno je smanjiti smrtnosti novorođenčadi i djece do pet godina. Neophodno je obezbijediti univerzalni pristup uslugama seksualne i reproduktivne zdravstvene zaštite, uključujući planiranje porodice, informisanje i obrazovanje. Takođe, potrebno je obezbijediti prevenciju i liječenje nezaraznih bolesti, uključujući poremećaje u ponašanju i razvoju i neuorološke poremećaje, koji predstavljaju veliki izazov za održivi razvoj.	Od posebnog je značaja obezbijediti informisanje i zdravstveno prosvjećivanje populacije u vezi sa vodećim zdravstvenim problemima, kao i kompetentno zadovoljavanje preventivnih potreba, uključujući poremećaje u ponašanju i razvoju djece i mladih.	Potpunije	Prihvata se.
Str 126 Da bi održivi razvoj Crne Gore bio moguć, neophodno je obezbijediti odgovarajući nivo zdravlja, kao faktora ljudskog kapitala, pa je kao strateški cilj neophodno obezbijediti zdrave živote i promovisati dobrobit za sve ljude u svim uzrastima	Održivi razvoj CG podrazumijeva unaprijeđenje zdravlja do najvećeg mogućeg stepena u okviru postojećih mogućnosti....	Jasnije	Prihvata se, uz formulaciju: "Održivi razvoj Crne Gore podrazumijeva unaprijeđenje zdravlja, kao faktora ljudskog kapitala, do najvećeg mogućeg stepena u okviru postojećih mogućnosti, pa je kao strateški cilj neophodno obezbijediti zdrave živote i promovisati dobrobit za sve ljude u svim uzrastima."
Str 126 Da bi ovako definisan strateški cilj bilo moguće ostvariti, potrebno je definisati tri mjere - unaprijediti zdravstvenu zaštitu osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva, povećati fokus na prevenciju bolesti i promociju zdravog života, kao i unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema.	One su već definisane kao prioriteti	Već urađeno u predhodnim dokumentima	Iako su mjere definisane i dalje je aktuelna njihova implementacija. Zadržana je formulacija "Radi dostizanja strateškog cilja „Unaprijediti zdravlje građana u svim uzrastima i smanjiti nejednakosti u zdravlju“, kojim će Crna Gora doprinijeti ostvarivanju cilja 3 održivog razvoja, prioriteta je realizacija sljedećih mjera:..."
Str 142 Kao što je navedeno u ocjeni stanja prirodnih resursa brojni su faktori ugrožavanja zdravlja stanovništva usljed zagađenja životne sredine	Kao što je već istaknuto identifikovan je veliki broj faktora rizika iz okruženja	Potpunije	Prihvata se da se umjesto "faktori" uključi "faktori rizika". Preostali dio formulacije ostaje kako je originalno dat. U Crnoj Gori je u upotrebi termin „životna sredina“, a ne okolina.
Str 208 Spriječiti i ublažiti efekte starenja stanovništva	Neke od podmjera su već u realizaciji	Već se neke mjere realizuju	Prihvata se dodavanje nosica aktivnosti. A sve mjere su date u opštem obliku ("Obezbijediti adekvatan nivo..."), upravo da bi

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	Dodati MUP i ministarstvo zdravlja kod nosioca aktivnosti strateškog cilja 1.1.		izbjegli ovaj problem. Nisu navedene konkretne mjere, jer su ovo stvari koje je uvijek moguće poboljšati.
Str 209 STRATEŠKI CILJ 1.2. OBEZBIJEDITI ZDRAVE ŽIVOTE I PROMOVISATI DOBROBIT ZA SVE LJUDE U SVIM UZRASTIMA	Osigurati najveći mogući stepen zdravlja u svim starosnim kategorijama	Adekvatniji cilj	Ne prihvata se. Obrazloženje: Formulacija je preuzeta od SDG 3. Formulacije tipa "najveći mogući stepen" nisu adekvatne, jer su apsolutnog karaktera. To bi značilo da je potrebno da Crna Gora dostigne nivo Norveške ili Finske, što nije realno očekivati. Dopuna poput "najveći mogući stepen u odgovarajućim uslovima" je previše rogobatna i ne znači mnogo.
Str 240 Smanjiti ranjivost stanovništva na klimatske promjene	U podmjere definisati istraživanja kojim će se ustanoviti uticaj faktora rizika iz okruženja na zdravlje populacije.	Nedostaje Ova podmjera je data kod prirodnih resursa	Definisano u okviru 3.3.2.1 "Uspostaviti sistem za procjenu i upravljanje rizicima po zdravlje stanovništva od svih eko-hazarda, s posebnim akcentom na rizike po zdravlje osjetljivih grupa stanovništva". Izvršena korekcija - 3.3.2. postaje 3.3.1, a 3.3.1 da ide kao druga po redu
Str 240 Uspostaviti mehanizme međusektorske saradnje radi unapređenja zdravlja stanovništva	U podmjere uključiti definisanje Strategije i Zakona o javnom zdravlju.	Nedostaje	Prihvata se. Uključeno kod društvenih resursa.
Str 312 Procenat žena u reproduktivnom periodu života kojima su zadovoljene potrebe za planiranjem potomstva.	Procenat žena koje imaju dostupne adekvatne mjere planiranja porodice	Adekvatnije	Prihvata se.
Str 312 Procenat žena koje samostalno donose odluke po pitanju sopstvenog seksualno-reproduktivnog zdravlja	Definisati metod za dobijanje podataka	Nedostaje	Prihvata se. Metod – istraživanje. Metod koji je definisan UN listom indikatora je anketa. Saglasni smo s tim da se u tekstu pomene i metod.
Str311	Neodostaju indikatori obolijevanja - incidence vodećih uzroka obolijevanja	Nedostaje	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str: 32 . Kvalitet voda u crnogorskim rijekama mjeren indeksom kvaliteta voda pokazuje pozitivan trend za period 2009-2012. godine. Oko 30% vodotoka bilo je veoma dobrog, 45% dobrog i 25% lošeg kvaliteta u 2012. godini. Najzagađeniji vodotoci su Vežišnica, Čehotina na području Pljevalja, donji tok Zete i Morača na području Podgorice, Ibar kod Baća i Lim kod Bijelog Polja ¹ .	Tekst prilagoditi u odnosu na dokument Informaciju o stanju životne sredine u Crnoj Gori u 2014.godini	Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori u 2014. godini (dokument dostupan na internet stranici Agencije za zaštitu životne sredine) – u tekstu su navedeni podaci iz Izvještaja iz 2013.godine.	Podatak je tačan, u fusnoti je dodata referenca na Izvještaj iz 2014. g.
Str:34 U odnosu na 2009. godinu, kvalitet vazduha u urbanim područjima poboljšao je za neke od glavnih zagađujućih materija – sumpor dioksid, azot dioksid i prizemni ozon (SO ₂ , NO ₂ , O ₃). Izuzetak su suspendovane čestice (PM ₁₀) kod kojih je zabilježeno pogoršanje. Visoke koncentracije i veliki broj prekoračenja dozvoljenih srednjih dnevnih vrijednosti PM ₁₀ najčešći su u industrijsko-urbanim zonama tokom sezone grijanja. U periodu od 2009-2012. godine, srednje godišnje koncentracije PM ₁₀ bile su iznad dozvoljenih u Nikšiću i Pljevljima.	Tekst prilagoditi u odnosu na dokument Informaciju o stanju životne sredine u Crnoj Gori u 2014.godini	Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori u 2014. godini (dokument dostupan na internet stranici Agencije za zaštitu životne sredine) – u tekstu su navedeni podaci iz Izvještaja iz 2013.godine. U 2014. godini, u Podgorici su tokom 40 dana zabilježena prekoračenja granične vrijednosti srednje dnevne koncentracije PM ₁₀ čestica u vazduhu, kada se u obzir uzme propisana granica tolerancije (66 µg/m ³) za 2014.godinu. Dozvoljeni broj dana sa prekoračenjem ove granične vrijednosti je 35. U odnosu na graničnu vrijednost koja je na snazi od 1. januara 2015. godine (dnevna srednja vrijednost od 50µg/m ³), bilo je 78 dana sa prekoračenjem. Ova prekoračenja su bila direktan razlog donošenja Plana kvaliteta vazduha za glavni grad.	Nije tekst pažljivo pročitao. Ocjene iz Izvještaja za 2014. g. su uključene u osnovnom tekstu, ali i u fusnoti.
Str:34 Studije uticaja povećanih koncentracija određenih zagađujućih materija na zdravlje ne postoje, kao ni procjene ukupnih šteta koje ekonomija trpi zbog zagađenja vazduha i životne sredine uopšte (uključujući na primjer troškove liječenja, troškove izostanaka sa posla i druge)	Potrebno je unijeti da je studija o uticaju zagađenja vazduha na zdravlje stanovništva u Crnoj Gori u toku.	Studija „Uticaj zagađenja vazduha na zdravlje stanovništva u Crnoj Gori“ je finalizovana i ubrzo se očekuje objavljivanje rezultata studije. Studija je urađena u saradnji Ministarstvom zdravlja , Ministarstva održivog razvoja i turizma uz pomoć Svjetske zdravstvene organizacije	Uključen dio ocjena koji je bio relevantan za ocjenu stanja.
Str:34/35 Izuzetak predstavlja napravljeni presjek troškova prerane smrtnosti uzrokovane zagađenjem ambijentalnog vazduha suspendavnim česticama i sagorijevanjem	Potrebno je unijeti da postoje podaci o uticaju zagađenja na zdravlje i iz analiza koje su izvršile institucije kao što su Evropska agencija za životnu sredinu (EEA) i Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME)	Evropska agencija za životnu sredinu (EEA) je na osnovu raspoloživih podataka o praćenju kvaliteta vazduha koji postoje u Evropi izvršila analizu uticaja zagađenja vazduha na zdravlje. Ova analiza je pokazala da se 482 prijevremenih smrtnih slučajeva, u Crnoj Gori u 2011. godini, može pripisati izlaganju česticama PM _{2.5} . EEA analiza takođe pripisuje 31 (raspon 15-45) prijevremenih smrti u Crnoj Gori usled	Uključene su ocjene koje je stručni tim NSOR smatrao relevantnim, a to su ocjene stanja date u najnovijoj studiji WHO o uticaju zagađenja vazduha na zdravlje stanovništva, te procjene troškova iz Studije procjene troškova zagađenja vazduha - uticaj

¹ Indeks se izračunava na osnovu deset parametara fizičko-hemijskog i mikrobiološkog kvaliteta voda odnosno njihovom agregacijom u zbirni pokazatelj. Izvor podataka je Izvještaj o stanju životne sredine u Crnoj Gori na bazi indikatora, Agencija za zaštitu životne sredine

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

čvrstih goriva koji iznose 20.76% GDP u 2005. godini i 14.5% GDP u 2010. godini ²		izlaganju ozonu koji prelazi koncentraciju od 70 µg/m ³ u prosjeku tokom 8h dnevno. Studija EEA 2014. Air Quality in Europe 2014. http://www.eea.europa.eu/publications/air-quality-in-europe-2014	saobraćaja na zdravlje, WHO/OECD, 2015.g.
Str:35 Mjere iz NSOR iz 2007. godine koje su se odnosile na kvalitet vazduha u potpunosti su realizovane.	Tekst je potrebno dopuniti tako da se u nastavku navedu ciljevi i mjere predviđeni Nac. strategijom upravljanja kvalitetom vazduha.	Potrebno je u dijelu teksta koji se tiče podatak o vazduhu obraditi najvažniji dokument u ovoj oblasti "Nacionalna strategija upravljanja kvalitetom vazduha sa Akcionim planom za period 2013-2016. godine" i pomenuti glavne ciljeve Strategije kao i podatke iz Izvještaja o sprovođenju Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha koji su dostupni.	Ovdje je predmet ocjene realizovanost NSOR, a ne strategija kval. vaz. Dodata jedna rečenica kojom se referira na Nac. strateg. upravljanja kvalitetom vazduha iz 2013. g.
Str 356 - Nedostatak stručnog kadra za spovođenje analiza - Takođe se ne vrši adekvatna kontrola vode za piće iz javnih bunara, česama i sl. Str 357 Nedostatak informacija o uticaju zagađenja životne sredine na zdravlje čovjeka.	Predlog je da se ovaj tekst ukloni	Mišljenja sam da ovakvi komentar ne odgovaraju realnom stanju: - stručnog kadra za sprovođenje analiza ima dovoljno u ustanovama koje sprovode ispitivanja; - Javne česme koje se koriste u gradovima u Crnoj Gori su priključene na gradski vodovod koji se redovno kontroliše. Bunari kao objekti vodosnabdijevanja se koriste tamo gdje nije uspostavljen centralizovani sistem vodosnabdijevanja i vlasnici su odgovorni za kontrolu/ispitivanje vode. - u pogledu uticaja vazduha na zdravlje postoji studija koja je pomenuta u komentaru na tekst na strani 34	Prve dvije konstatacije su izbrisane. Treća nije jer je tačna. Studija na koju se referira čak ni u obimu pilot aktivnosti nije odgovorila u pogledu determinisanja uticaja zagađenja na zdravlje čovjeka.
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR		Stav obrađivača	
Preširoka Strategija u kojoj je zdravlje svedeno na tri strane. Rečenice duge i vrlo često nejasne. U dijelu koji se odnosi na diskriminaciju, ne pominje se sektor zdravstva u odgovornim institucijama.		Strategija ima preko 15 strana koje se odnose na zdravstvo, samo je isto tretirano horizontalno - dakle u ocjeni stanja kod više resursa - ljudski i prirodni, zatim u poglavljima koja se odnose na odgovore mjere, kao i tabelama koje se odnose na AP. Stav stručnog tima NSOR: Cijenimo da je to dovoljno, s obzirom da je riječ o jednom od sektora koji pritom nema svoju sektorsku strategiju. Prihvatata se sugestija u vezi sa dodavanjem Ministarstva zdravlja kao nosioca aktivnosti kod cilja 2.1.	

² Studija procjene troškova zagađenja vazduha-uticaj saobraćaja na zdravlje, WHO/OECD, 2014: daje procjenu troškova koji nastaju kao posljedica: zagađenja ambijentalnog vazduha suspenodavnim česticama, zagađenja ambijentalnog vazduha ozonom i zagađenja vazduha u životnom prostoru sagorijevanjem čvrstih goriva-ogrijeva; ova tri tipa zagađenja vazduha uzrokuju najveći rizik smrtnosti u globalnom kontekstu, odmah poslije rizika koje nosi povišen krvni pritisak i pušenje.

8. Ministarstvo kulture

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: 25 Trenutno stanje nije na zadovoljavajućem nivou, urušavaju se prostori namijenjeni kulturnim sadržajima, ne izdvaja se dovoljno sredstava za programske aktivnosti kulturnih institucija, nivo stručnosti je nizak a nedovoljan je broj stručnog kadra koji posjeduje savremena, inovativna znanja koja nose novi trendovi u Evropi i svijetu. Takođe, prostorna, odnosno regionalna, distribucija kulturnih sadržaja nije ravnomjerna.	Imajući u vidu da stanje objekata, uslovi za obavljanje djelatnosti iz oblasti kulture, kao i ulaganja u programske aktivnosti, nijesu bili na zadovoljavajućem nivou, Vlada Crne Gore je donošenjem i realizacijom strateških dokumenata i ulaganjem kroz kapitalni Budžet, u značajnoj mjeri poboljšala navedeno stanje. Zapaža se nedostatak stručnog kadra, primjena savremenih inovativnih znanja, iako se u posljednjem periodu radilo na doedukaciji i edukaciji postojećeg stručnog kadra. Cijeneći da prostorna, odnosno regionalna, distribucija kulturnih sadržaja nije bila ravnomjerna, a u cilju unapređenja stanja u oblasti kulture i promovisanja raznolikosti kulturne baštine Crne Gore, Ministarstvo kulture je, naročito u periodu od 2012. godine, do danas, realizovalo brojne projekte, vodeći računa o ravnomjernom regionalnom ulaganju i zastupljenosti kulturnih sadržaja.	Ministarstvo kulture je u proteklom periodu, izvršilo analizu stanja u oblasti djelatnosti kulture, donijelo reformske propise, reorganizovalo institucionalne subjekte za obavljanje djelatnosti i shodno propisima finansiralo brojne aktivnosti, radi unapređenja stanja, vodeći računa, pored ostalog i o ravnomjernom regionalnom ulaganju.	Komentar je prihvacen i ovaj paragraf sada glasi: Imajući u vidu da stanje objekata, uslovi za obavljanje djelatnosti iz oblasti kulture, kao i ulaganja u programske aktivnosti nijesu bili na zadovoljavajućem nivou, Vlada Crne Gore je donošenjem i realizacijom strateških dokumenata i ulaganjem kroz kapitalni Budžet, u jednoj mjeri poboljšala navedeno stanje ali i dalje postoji dosta prostora za unapređenje. Iako se, u posljednjem periodu, radilo na doedukaciji i edukaciji postojećeg stručnog kadra i dalje se zapaža nedostatak stručnog kadra i primjena savremenih, inovativnih znanja.
Str: 26 Kulturna dobra ³ , kao valorizovani dio kulturne baštine od opšteg interesa, samo su jedan segment ukupne kulturne baštine koji se kroz proces valorizacije država obavezuje da štiti. U Registru spomenika kulture nalazilo se 357 spomenika kulture sa cijele teritorije Crne Gore u 2005. godini ⁴ . Nakon usvajanja novog zakona o Zaštiti kulturnih dobara 2010. godine, počeo je i proces revalorizacije kulturnih dobara na cijeloj teritoriji Crne Gore, koji sprovodi	Kulturna dobra ⁵ , kao valorizovani dio kulturne baštine od opšteg interesa, štite se u skladu sa nacionalnim zakonom i međunarodnim propisima. Crna Gora od 1961. godine, ima Registar kulturnih dobara, u koji je do 2015. godine, upisano 1.900 kulturnih dobara. U skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, realizovan je proces revalorizacije kulturnih dobara. Vlada Crne Gore je, na prijedlog Ministarstva kulture, Zaključkom broj 08-1978/4 od 04.09.2014. godine, usvojila, Izvještaj o implementaciji projekta, Revalorizacija kulturnih dobara Crne Gore, kojim je obuhvaćeno 1.900 kulturnih dobara (pokretna i nepokretna).	Podaci dati u dokumentu nijesu u skladu sa podacima iz Registra, za 2005. godinu, a Projekat Revalorizacija kulturnih dobara je realizovan 2014. godine.	Komentar je u potpunosti prihvacen i unet na sljedeći način: Cijeneći stanje u oblasti zaštite i očuvanja kulturne baštine, Ministarstvo kulture je od 2010. godine sprovodio zakonodavne i institucionalne reforme. Takođe, prvi put su zakonom uređeni: zaštita nematerijalne kulturne baštine, kulturnog pejzaža, integralna zaštita, kao vid zaštite kulturnih dobara u planskim dokumentima i drugi savremeni mehanizmi zaštite, u cilju održivog korišćenja kulturnih dobara.

³ "Kulturno dobro je svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je, utvrđeno da je od trajnog istorijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog ili drugog društvenog značaja", Zakon o zaštiti kulturnih dobara (2010).

⁴ Upisanih u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture iz 1991. godine

⁵ "Kulturno dobro je svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je, utvrđeno da je od trajnog istorijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog ili drugog društvenog značaja", Zakon o zaštiti kulturnih dobara (2010).

Ministarstvo kulture, a koji je trenutno u završnoj fazi realizacije.			Kulturna dobra ⁶ , kao valorizovani dio kulturne baštine od opšteg interesa, štite se u skladu sa nacionalnim zakonom i međunarodnim propisima. Crna Gora od 1961. godine ima Registar kulturnih dobara, u koji je do 2015. godine upisano 1.900 kulturnih dobara ⁷ . U skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, realizovan je proces revalorizacije kulturnih dobara. Vlada Crne Gore je, na prijedlog Ministarstva kulture, Zaključkom broj 08-1978/4 od 04.09.2014. godine, usvojila Izvještaj o implementaciji projekta, Revalorizacija kulturnih dobara Crne Gore, kojim je obuhvaćeno 1.900 kulturnih dobara (pokretna i nepokretna).
Str: 105 Tabela kulturna baština, kolone Stanje i Uticaji - degradacija i nestajanje pokretne i nepokretne kulturne baštine; - degradacija ukupne vrijednosti crnogorskog prostora, istorijskih artefakta i istorijske i svake druge memorije društva i protostora;	- neadekvatan odnos vlasnika/držaoa pokretne i nepokretne kulturne baštine; - ugroženost kulturnih vrijednosti kulturne baštine;	Termini koji se koriste u dokumentu nijesu u skladu sa stručnom terminologijom i stanjem na terenu.	Komenatar usvojen i unijet u zahtijevanoj formi.
Str: 137 Da bi se značaj kulturne baštine sačuvao, prije svega, nepohodno je da se znatno osnaži sistem zaštite i upravljanja što zahtijeva modernizaciju i efikasniji rad nadležnih institucija, jačanje njihovih kapaciteta i opremljenosti, te kvalitetniju integraciju zakonodavnog okvira u oblasti kulture s propisima kojim se uređuju oblasti s kojim se kultura dodiruje. Takođe, kulturna baština se mora posmatrati u najširem smislu, od	Cijeneći stanje u oblasti zaštite i očuvanja kulturne baštine, Ministarstvo kulture je od 2010. godine, sprovelo zakonodavne i institucionalne reforme. Takođe, prvi put su zakonom uređeni: zaštita nematerijalne kulturne baštine, kulturnog pejzaža, integralna zaštita, kao vid zaštite kulturnih dobara u planskim dokumentima i drugi savremeni mehanizmi zaštite, u cilju održivog korišćenja kulturnih dobara. U odnosu na navedeno, Ministarstvo kulture, u saradnji sa organima uprave, nacionalnim i opštinskim ustanovama koje se bave zaštitom i očuvanjem kulturne baštine, u	Tekst je upodobljen u odnosu na sadašnje stanje u kulturnoj baštini.	Prvi predloženi pasus je prihvaćen i unijet je kod komentara na str. 26 (pogledati gornji dio table kod pojašnjenja). Komenatar u drugom pasusu je takodje u potpunosti prihvaćen i naveden je u sljedećem obliku: Ministarstvo kulture i državne institucije koje se bave očuvanjem, prezentacijom i vrednovanjem kulturne baštine na svim nivoima, moraju biti aktivno uključeni u razvojne i sve druge

⁶ "Kulturno dobro je svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je, utvrđeno da je od trajnog istorijskog, umjetničkog, naucnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehnickog ili drugog društvenog znacaja", Zakon o zaštiti kulturnih dobara (2010).

⁷ Upisanih u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture iz 2015. godine

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

pokretne i nepokretnih kulturnih dobara, do materijalne i nematerijalne baštine i zaštite predjela. Kulturna baština nije zatečena starina već resurs oko kojeg je potrebno graditi kvalitetan održivi razvoj. Sistem zaštite kulturne baštine neophodno je unaprijediti. Trenutno ne uspijeva da se izbori s problemima i izazovima u kojima se nalaze kulturna dobra i baština u cjelini. Sveobuhvatan pristup podrazumijeva unaprjeđenje zakonskog i institucionalnog sistema, usklađivanje svih zakonskih rješenja koja se odnose na baštinu, razvijanje integralnih pristupa kroz medjusektorsko povezivanje, uvođenje baštine u druge relevantne sektorske studije, kao i jačanje postojećih i osnivanje novih institucija koje će znatno ojačati cjelokupni sistem. Ministarstvo kulture i državne institucije koje se bave očuvanjem, prezentacijom i vrednovanjem kulturne baštine na svim nivoima, moraju biti aktivno uključeni u razvojne i sve druge projekte koji podrazumijevaju promjene na kulturnim dobrima i njihovoj zaštićenoj okolini. Kulturna baština treba da dobije adekvatan tretman uređenim i modernizovanim pravnim i institucionalnim okvirom, kao i postizanjem ravnoteže između javnih i privatnih interesa. Za podizanje svijesti građana o značaju kulturne baštine i mogućnostima za valorizaciju, od važnosti su kvalitetan obrazovni sistem i aktivno učešće medija. U tom smislu, jačanje kadrovskih kapaciteta i savremenih programa jedna je od primarnih obaveza države. Međunarodni standardi nalažu da se posebna pažnja posveti digitalizaciji kulturne baštine i zaštiti	kontinuitetu sprovodi aktivnosti u cilju unapređenja stanja kulturne baštine. Na taj način kulturna baština dobija adekvatan tretman, što je i preduslov za postizanje ravnoteže između javnih i privatnih interesa. Za podizanje svijesti građana o značaju kulturne baštine za društvo i mogućnostima za njenu valorizaciju, od važnosti su kvalitetan obrazovni sistem, kao i aktivno učešće medija. U tom smislu, jačanje kadrovskih kapaciteta i primjena savremenih programa, jedna je od primarnih obaveza države. Međunarodni standardi nalažu da se posebna pažnja posveti digitalizaciji kulturne baštine i zaštiti kulturnih dobara, radi lakše dostupnosti, pravilnog tretmana i prezentacije, što je i cilj Ministarstva kulture.		projekte koji podrazumijevaju promjene na kulturnim dobrima i njihovoj zaštićenoj okolini. Kulturna baština treba da dobije adekvatan tretman uređenim i modernizovanim pravnim i institucionalnim okvirom, kao i postizanjem ravnoteže između javnih i privatnih interesa. Za podizanje svijesti građana o značaju kulturne baštine i mogućnostima za valorizaciju, od važnosti su kvalitetan obrazovni sistem i aktivno učešće medija. U tom smislu, jačanje kadrovskih kapaciteta i savremenih programa jedna je od primarnih obaveza države. Međunarodni standardi nalažu da se posebna pažnja posveti digitalizaciji kulturne baštine i zaštiti kulturnih dobara, radi lakše dostupnosti, pravilnog tretmana i prezentacije.
---	---	--	--

kulturnih dobara, radi lakše dostupnosti, pravilnog tretmana i prezentacije.			
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
<u>Sažetak:</u> U predmetnom, dokumentu kulturna baština je zauzela značajno mjesto i prepoznata je kao važan faktor nacionalnog identiteta, koja se mora štititi na adekvatan način, u skladu sa nacionalnim i međunarodnim standardima. Evidentno je da su pojedini segmenti, koji ukazuju na loše stanje kulturne baštine, potrebu za zakonodavnim i institucionalnim reformama, preuzeti iz starije dokumentacije, zbog čega u pojedinim poglavljima nije prikazano pravo stanje, te stoga unijete komentare, od strane Ministarstva kulture, smatramo opravdanim.		Komentari su skoro u potpunosti usvojeni. Nacrt je nastao na osnovu dokumentacije koja je bila na raspolaganju članovima tima. Očekivali smo i pristizanje dodatnih komentara posebno u dijelu Kulture i nadamo se da će ipak biti dostavljeni.	
Pored navedenih sugestija, Ministarstvo kulture je 15.juna 2016 godine dostavilo dodatne sugestije u dijelu 2.2.8, 2.2.9, 4.2.6 i 4.2.7. Ovde navodimo sugestije iz dijela 2.2.8 koje su u većeg obima dok su u ostalim cjelinama one manje. „Cilj kulturne politike Crne Gore je da razvija i unapređuje savremeno kulturno-umjetničko stvaralaštvo, kulturnu djelatnost i kulturni život uopšte, da valorizuje bogato kulturno nasljeđe, doprinosi međukulturnom dijalogu i očuvanju osobenosti različitih kulturnih identiteta, da pomaže afirmaciji identiteta Crne Gore kao države, unapređuje kulturne veze sa drugim zemljama. Ministarstvo kulture svojim djelovanjem u kontinuitetu obezbjeđuje ostvarivanje tih ciljeva. U skladu sa evropskim iskustvom, gdje je kultura prepoznata kao „operativna podrška širokom spektru javnih ciljeva“, crnogorska savremena umjetnička i stvaralačka scena i crnogorska kulturna baština, uz adekvatnu institucionalnu infrastrukturu, mogle bi biti snažan podsticaj opštem društvenom razvoju. Rezultati istraživanja koje je Ministarstvo kulture sproveo 2015.godine u okviru UNESCO projekta “Indikatori uticaja kulture na razvoj”, ukazali su na to da u Crnoj Gori postoji okvir za uspostavljanje standarda u kulturi i da državni organi ulažu značajne napore radi potvrđivanja ključnih međunarodnih pravnih instrumenata koji se tiču kulturnog razvoja. Sektor kulture sistemski je strukturiran i definisan u skladu sa evropskim standardima, što je potvrđeno 2013.godine privremenim otvaranjem i zatvaranjem poglavlja 26 u procesu pristupanja Crne Gore EU. Ključnu ulogu u ovom procesu imalo je donošenje Nacionalnog programa razvoja kulture 2011-2015. Njime su utvrđeni prioriteti, mjere i aktivnosti od značaja za njen kontinuiran razvoj u prethodnom petogodišnjem razdoblju. Nakon prvih pet godina sprovođenja Nacionalnog programa, može se konstatovati da su uslovi pod kojima se ostvaruju djelatnosti kulture unaprijeđeni u odnosu na stanje koje je prethodilo njegovom donošenju. U tom kontekstu aktuelno stanje u kulturi karakterišu: u cjelini inoviran zakonodavni okvir; sprovedene institucionalne reforme državnih ustanova kulture i uvedeni novi standardi zaštite i očuvanja kulturnih dobara; novi modeli upravljanja i rukovođenja javnim ustanovama kulture; u kontinuitetu je obezbjeđivan ravnomjeran razvoj kulture na cijeloj teritoriji Crne Gore, putem javnog konkursa, kao i		Komentri su skoror u potpunosti usvojeni i to: U dijelu 2.2.8. usvojene su djelimicno izmjene s tim da je zadržan i postojeći deo teksta kojim su detaljnije pojašnjeni problemi koje je i Ministarstvo prepoznalo u posljednjem pasusu svojih primedbi, dok smo u dijelu nadležnosti Ministarstva i pregleda postignuća morali da redukujemo bez da se izgubi smisao sugestija, iz razloga ujednačenosti dokumenta i metodološkog pristupa. Tekst u ovom dijelu sada glasi: „2.2.8. Kulturni razvoj Cilj kulturne politike Crne Gore je da razvija i unapređuje savremeno kulturno-umjetničko stvaralaštvo, kulturnu djelatnost i kulturni život uopšte, da valorizuje bogato kulturno nasljeđe, doprinosi međukulturnom dijalogu i očuvanju osobenosti različitih kulturnih identiteta, da pomaže afirmaciji identiteta Crne Gore kao države, unapređuje kulturne veze sa drugim zemljama. U skladu sa evropskim iskustvom, gdje je kultura prepoznata kao „operativna podrška širokom spektru javnih ciljeva“, crnogorska savremena umjetnička i stvaralačka scena i crnogorska kulturna baština, uz adekvatnu institucionalnu infrastrukturu, mogle bi biti snažan podsticaj opštem društvenom razvoju. Razvoj kulture je kontinuirana obaveza, a u predstojećem periodu definisan je novim Programom razvoja kulture 2016-2020. Aktuelno stanje u kulturi karakterišu i: u cjelini inoviran zakonodavni okvir; sprovedene institucionalne reforme državnih ustanova kulture i uvedeni novi standardi zaštite i očuvanja kulturnih dobara; novi modeli upravljanja i rukovođenja javnim ustanovama kulture; u kontinuitetu su ulagani naporu za ravnomjeran razvoj kulture u Crnoj Gori putem javnog konkursa, kao i posebnim programima podrške – „Razvoj kulture na sjeveru“ i „Program podrške razvoju kulture u Nikšiću“, zatim kroz projekat “Cetinje - grad kulture 2010-2015” i „Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara“ koji se sprovodi od 2012. godine. Uspostavljen je model strateškog i projektnog planiranja donošenjem razvojnih strategija, evaluacijom i analizom stanja u pojedinim oblastima kulture, realizacijom popisa nematerijalne kulturne baštine i sprovođenjem integralnog upravljanja kulturnom baštinom. Ostvarena je intenzivna saradnja i komunikacija na polju	

posebnim programima podrške Razvoj kulture na sjeveru i Program podrške razvoju kulture u Nikšiću, zatim "Cetinje - grad kulture 2010-2015" i Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara, koji se sprovodi od 2012.godine. Uspostavljen je model strateškog i projektnog planiranja u kulturi, donošenjem razvojnih strategija, evaluacijom i analizom stanja u pojedinim oblastima kulture, realizacijom popisa nematerijalne kulturne baštine i sprovođenjem integralnog upravljanja prirodnim i kulturnom baštinom. Ostvarena je intenzivna saradnja i komunikacija na polju međunarodne prezentacije crnogorske kulture, koja se očitava u zaključenim bilateralnim sporazumima i programima saradnje, učešću crnogorskih umjetnika na referentnim svjetskim manifestacijama. Crna Gora je postala članica brojnih međunarodnih asocijacija i organizacija, participirala u značajnim regionalnim programima saradnje, a od 2014.godine postala članica i nove generacije najznačajnijih evropskih programa Evropa za građane i Kreativna Evropa. Radi poboljšanja socijalnog statusa istaknutih crnogorskih mjetnika i stručnjaka u kulturi i samostalnih umjetnika, država je u kontinuitetu obezbijevala podršku. Takođe, mladi i talentovani crnogorski umjetnici koji svoja znanja stiču ili se usavršavaju na referentnim međunarodnim visokoškolskim umjetničkim institucijama, dobijali su pomoć države svih proteklih godina. Uključivanje osoba sa invaliditetom u sve aspekte kulture, kao i povećanje dostupnosti kulturnih sadržaja, bila je naša permanentna obaveza.

Bez obzira na ostvaren napredak u oblasti kulture u prethodnom periodu, razvoj kulture je kontinuirana obaveza ovog resora. Razvoj kulture u narednih pet godina definisan je novim Programom razvoja kulture 2016-2020. Novi strateški izazovi u sektoru kulture biće potpuna implelencija pravne infrastrukture i njeno usklađivanje sa evropskom pravnom tekovinom, nastavak institucionalnih reformi i strateškog planiranja u kulturi posebno na opštinskom nivou, uspostavljanje međuresorske saradnje, jačanje kadrovskih kapaciteta u kulturi, podizanje svijesti o značaju kulturne baštine, dosljedna primjena principa ravnomjernog razvoja, unapređenje rada nezavisne kulturne scene, povećanje saradnje sa mladima, poboljšanje uslova dostupnosti kulturnih sadržaja osobama sa invaliditetom, stvaranje povoljnog ambijenta za alternativne izvore finansiranja kulture."

međunarodne prezentacije crnogorske kulture koja se ogleda u zaključenim bilateralnim sporazumima i programima saradnje, učešću crnogorskih umjetnika na referentnim svjetskim manifestacijama. Crna Gora je postala članica brojnih međunarodnih asocijacija i organizacija, učestvovala je u značajnim regionalnim programima saradnje, a od 2014.godine postala je članica nove generacije najznačajnijih evropskih programa - "Evropa za građane" i „Kreativna Evropa“. Takođe, uloženi su napor da se poboljša socijalni status kako istaknutih crnogorskih umjetnika kroz programe podrške tako i mladih i talentovanih umjetnika putem programa usavršavanja na referentnim međunarodnim visokoškolskim umjetničkim institucijama. Uključivanje osoba s invaliditetom u sve aspekte kulture, kao i povećanje dostupnosti kulturnih sadržaja, je permanentna obaveza i neophodno je nastaviti poboljšanje uslova dostupnosti kulturnih sadržaja osobama s invaliditetom.

Pored navedenih pozitivnih trendova, treba ukazati i na nedostatke aktuelnog stanja u kulturi. Uslovi za obavljanje djelatnosti u kulturi posmatrani u odnosu na stanje objekata, kao i ulaganja u programske aktivnosti, nijesu bili na potrebnom nivou. Iako se, u posljednjem periodu, radilo na doedukaciji i edukaciji postojećeg stručnog kadra i dalje se zapaža nedostatak stručnog kadra i primjene inovativnih znanja. Uzimajući u obzir rezultate projekata do sada realizovanih i vodeći računa o značaju ravnomjernog regionalnog ulaganja i zastupljenosti kulturnih sadržaja, može se ocijeniti da i dalje postoji problem prostorne, odnosno, regionalne distribucije kulturnih sadržaja.

Položaj umjetnika i ostalih kulturnih stvaralaca nije na zadovoljavajućem nivou. Pored postojanja određene podrške i dalje nedostaju brojni oblici osnaživanja kulturne djelatnosti, na primjer kroz ustupanje prostora za rad, dodatnu promociju njihovog rada u zemlji i inostranstvu ili otkupljivanje umjetničkih djela. Iako se organizuju značajne sezone manifestacija kao što su *KotorArt* ili *Sea Dance* festival, koje se realizuju uz podršku organa uprave na državnom i lokalnom nivou, potrebno je razvijati i mrežu manjih sadržaja koji nemaju primarno namjenu da dopunjavaju turističku ponudu, već trebaju biti namjenjeni lokalnom stanovništvu van glavne turističke sezone i afirmisati i neformalnu i alternativnu scenu. Neophodno je i stvaranje povoljnog ambijenta za alternativne izvore finansiranja kulture.

Položaj neformalnih kulturnih aktera nije na zadovoljavajućem nivou, iako je riječ o akterima koji su u regionu i šire u svojim sredinama prepoznati kao nosioci savremenih trendova, inovativnosti, kreativnosti i otvorenosti koju kultura u sebi mora da ima. Dostupni podaci ukazuju na trend smanjenja broja predstava i posjetilaca. Dostupni podaci Zvoda za statistiku Crne Gore - MONSTAT-a potvrđuju trend smanjenja predstava i broja posjetilaca amaterskih pozorišta.

Institucije nadležne za kulturu, posebno na lokalnom nivou, nedovoljno su razvijene, naročito za strateško planiranje u oblasti kulture. Raspoložu nedovoljnim kapacitetima u odnosu na kapacitete koje trebaju posjedovati nosioci lokalnih kulturnih politika i veza

	između savremenih trendova u oblasti kulture i lokalne zajednice. Takođe, neophodno je značajno osnažiti ili uspostaviti međuresorsku saradnju na svim nivoima. Stanje objekata kulture nije na zadovoljavajućem nivou. Brojni objekti su u lošem fizičkom stanju, sa zastarjelom opremom i instalacijama, nedovoljno adaptirani za potrebe savremenih kulturnih sadržaja ili za čuvanje dragocene arhivske i muzejske građe. Kultura mora biti utemeljena na principima otvorenog društva, tolerancije, inovativnosti, naprednosti i multikulturalnosti. Iako ima pozitivnih pomaka kada je u pitanju vidljivost i količina kulturnih aktivnosti marginalizovanih, odnosno, vulnerabilnih grupa, i dalje je ta vrsta subkulture nedovoljno razvijena i ne predstavlja značajniji element savremene kulturne ponude u Crnoj Gori. „ U dijelu 2.2.9, 4.2.6 i 4.2.7 sugestije su manjeg obima i u potpunosti su prihvaćene
--	--

9. Ministarstvo pravde

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
"Kod strateškog cilja 2.3 RAZVIJATI DRŽAVU KAO EFIKASNU VLADAVINU PRAVA, Ministarstvo pravde ne može biti vodeći subjekat, već samo subjekat koji je uključen u implementaciju ovog cilja. Ovo iz razloga što je samo par podmjera, koje su navedene u Nacrtom strategiji, u nadležnosti Ministarstva pravde."			S obzirom na stav Ministarstva pravde, stručni tim predlaže da Ministarstvo pravde bude jedan od nosilaca aktivnosti, a vodeći subjekt za politički sistem da bude Potpredsjednik Vlade.

10. Ministarstvo rada i socijalnog staranja

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: 13 U periodu nakon tranzicije, svemu tome treba dodati i znatno osiromašenje porodica, kao i novo radno zakonodavstvo, pa se već sada očekuje da se to može negativno odraziti na zapošljavanje ženske radne snage zbog mogućih porodijskih odsustava	Rečenica nije u kontekstu stava i treba je brisati		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str: 13 Crna Gora do sada nije ozbiljno razmatrala mogućnosti stimulacije rađanja, kako kroz poreske tako i kroz moguće druge olakšice porodicama sa djecom, mada se u posljednje vrijeme pojavljuju inicijative u ovoj oblasti	Crna Gora do sada nije ozbiljno razmatrala mogućnosti stimulacije rađanja, kako kroz poreske tako i kroz moguće druge olakšice porodicama sa djecom, mada se u posljednje vrijeme pojavljuju inicijative u ovoj oblasti od kojih su neke već u fazi realizacije.	<u>IJZ</u> – “Crna Gora, do skoro, nije razvijala svoju pronatalitetnu politiku, ali su, predhodne godine I ove pokrenute značajne inicijative u tom smjeru”. -može se iskoristiti stručni izraz - “ <u>pronatalitetna politika</u> ”. -Ako su pomenute „značajne inicijative“, onda bi ih trebalo navesti. (vjerovatno se misli na ovu novu naknadu za majke koje imaju troje djece, ali bi im trebalo reći da preciziraju)	Prihvata se.
Str: 27 Analiza zaposlenosti pokazala je da kao i u brojnim drugim tranzicionim zemljama zaposlenost u Crnoj Gori ima problematičnu strukturu. Naime, ona pokazuje trend rasta u sektoru usluga, a trend pada u sektoru industrije	Analiza zaposlenosti pokazala je da kao i u brojnim drugim tranzicionim zemljama zaposlenost u Crnoj Gori ima promijenjenu strukturu. Naime, ona pokazuje trend rasta u sektoru usluga, a trend pada u sektoru industrije		Prihvata se.
Str: 85 • Crnogorska ekonomija je u velikoj mjeri zavisna od stranih investicija. Pored toga najveći njen dio je uslužnog karaktera, što je čini veoma osjetljivom na određene spoljne procese na koje je teško uticati. Generalna ekonomska situacija, kako u Crnoj Gori, tako i šire dovela je do pada zaposlenosti i smanjenja potreba za novom radnom snagom,	Crnogorska ekonomija je u velikoj mjeri zavisna od stranih investicija. Pored toga najveći njen dio je uslužnog karaktera, što je čini veoma osjetljivom na određene spoljne procese na koje je teško uticati. Generalna ekonomska situacija, kako u Crnoj Gori, tako i šire dovela je do smanjenja potreba za novom otvaranjem novih radnih mjesta , a time i za veće zapošljavanje.		Prihvata se.
Str:85 • Radno zakonodavstvo nije ostvarilo potrebnu fleksibilnost koja bi stimulirala poslodavce da zapošljavaju radnike . Sa druge strane, sistemi osiguranja koji štite postojeće radnike onemogućavaju novoj motivisanoj radnoj snazi da dobije priliku. Posebno je alarmantno stanje kada je u pitanju zapošljavanje mladih.	Radno zakonodavstvo nije ostvarilo dovoljnu fleksibilnost koja bi stimulirala poslodavce na veće zapošljavanje. Sa druge strane, sistemi osiguranja koji štite postojeće radnike onemogućavaju novoj motivisanoj radnoj snazi da dobije priliku. Posebno je alarmantno stanje kada je u pitanju zapošljavanje mladih.		Kao i u prethodnom slučaju, komentar ne mijenja smisao teksta i prihvata se.
Str:85 • Lica sa invaliditetom nemaju priliku za zapošljavanje i postojeći pravni mehanizmi ne rješavaju ovaj problem na zadovoljavajući način.	Lica sa invaliditetom se nedovoljno zapošljavaju i postojeći pravni mehanizmi ne rješavaju ovaj problem na zadovoljavajući način.		Komentar ne mijenja suštinu argumenta i prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str: 85 • Socijalna politika je do sada bila dominantno orijentisana na marginalizovane društvene grupe i na korišćenje tzv. ad hoc socijalno-političkih mjera u cilju »gašenja požara uzrokovanih socijalnim problemima«, a na na sistemsko i preventivno djelovanje.	Socijalna politika je do sada bila dominantno orijentisana na marginalizovane društvene grupe i na korišćenje tzv. ad hoc socijalno-političkih mjera u cilju ublažavanja socijalnih problema, a na na sistemsko i preventivno djelovanje.		Komentar ne mijenja suštinu argumenta i prihvata se.
Str: 85 • Postojeći sistem socijalne zaštite ne zadovoljava strukturno potrebe stanovništva. Dodatno, sistem je nefleksibilan i ne može da se prilagodi savremenim potrebama	Postojeći sistem socijalne zaštite u dovoljnoj mjeri ne zadovoljava strukturno potrebe vulnerabilnih kategorija stanovništva. Dodatno, sistem je nefleksibilan i u dovoljnoj mjeri nije prilagođen savremenim potrebama		Komentar ne mijenja suštinu argumenta i prihvata se.
Str: 85 • Ustanove socijalne zaštite imaju brojne probleme u realizaciji svojih aktivnosti koje su uzrokovane nedovoljnim kapacitetima i sredstvima kojima raspolažu.	Ustanove socijalne ne raspolažu sa dovoljnim sredstvima za realizaciju aktivnosti usklađenih sa standardima.		Komentar ne mijenja suštinu argumenta i prihvata se.
Str: 86 • S obzirom na centralizovanost sistema, javljaju se problemi u vezi sa neprepoznavanjem specifičnosti socijalnih pitanja na lokalnom nivou.	Nedovoljna decentralizovanost sistema socijalne zaštite uslovljava probleme u vezi prepoznavanja specifičnosti socijalnih pitanja na lokalnom nivou.		Komentar ne mijenja suštinu argumenta i prihvata se.
Str. 104 u tabeli 3-2, kod Zapošljivosti, socijalne inkluzije I regionalnog razvoja UZROCI, treća alineja -Autističnost sistema obrazovanja u odnosu na savremena kretanja I potrebe tržišta rada	Ublažiti formulaciju AUTISTIČNOST	Dodata sugestija tokom diskusije na konsultacijama 17.2.2016	Komentar ne mijenja suštinu argumenta i prihvata se.
Str. 209, AP, cilj 1.1. Unaprijediti demografska kretanja I smanjiti demografski deficit	U nosioce aktivnosti dodati MUP I Ministarstvo zdravlja	Dodata sugestija tokom diskusije na konsultacijama 17.2.2016	Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo unutrašnjih poslova su definitivno važni subjekti u implementaciji ovog cilja. Samim tim je sugestija prihvaćena, a ove dvije institucije definisane kao vodeći subjekti pored Ministarstva rada i socijalnog staranja.
Str. 213 AP, cilj 2.1. Stimulisati aktivan odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja	Tu da se stavi kao vodeći subjekt prvo Ministarstvo za ljudska I manjinska prava, pa onda Ministarstvo rada I socijalnog staranja	Dodata sugestija tokom diskusije na konsultacijama 17.2.2016	Prihvata se.

11. Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Tabela 7.1. Prevođenje SDGs u NSOR	-U tabeli 7-1 gdje se navodi koji su sve ciljevi predmet prevodjenja NSOR kod SDGs 8 u koloni za prirodne resurse treba da stoji 8.4. - U istoj tabeli nedostaje SDGs 1.4 – na vise mjesta u AP se pominje; Isto vazi i za 15.7.	Dragana Šćepanović	Prihvata se. Uključene su i nove mjere u AP, i ažurirana tabela 7-1.
SDGs	-Kod SDG 8, podcilj 8.7 imamo li mi neke prepreke a ovo implementiramo – iskorjenjivanje prisilnog rada, modernog ropstva i trgovine ljudima i okončanje dječjeg rada?		Prihvata se.
	SDG11, podcilj 11.5 - – ovo je sve utvrđeno u 7 glavnih ciljeva Sendai okvira za smanjenje rizika od katastrofa		Uključena mjera koja podržava sprovođenje zadatka 11.5.
Tabele 7-24 i P-IV-5	Navesti da će za 17.2.1 (neto zvanična pomoć, ukupno i za najmanje razvijene zemlje, kao udio u bruto nacionalnom dohotku donatora OECD/DAC-a) – MVPEI biti nadležna institucija za praćenje i sprovođenje; Za praćenje i izvještavanje o svim indikatorima kojima će se mjeriti udio zvanične razvojne pomoći (ODA), bilo da se radi o agregatima ili podacima za ODA za različite oblasti/sektore (npr. 2.a.2, 3-b-2, 4.b.1, 6.a.1, 9.a.1, 10.b.1, 15.a.1, 15 b1), pored Ministarstva finansija potrebno je dodati i MVPEI. S tim u vezi MVPEI je potrebno dodati i kod liste subjekata uključenih u implementaciju tematskog područja 6 Finansiranje za održivi razvoj.		Sugestije su usvojene i promjene su unesene u Predlog NSORa.
	Indikator 10.6.1 (udio i pravo glasa zemalja u razvoju u međunarodnim ekonomskim i finansijskim organizacijama), potrebno je dodati u tabeli 7-5 kod pregleda obaveza Ministarstva		

	finansija u čijoj nadležnosti će biti njegovo praćenje, pored nadležnosti MVPEI.		
	Potrebno je dopuniti ocjenu na strani 302; „kada su u pitanju indikatori koji se odnose na obračunavanje zvanične razvojne pomoći, ocjenjuje se značajnim uspostavljanje saradnje Ministarstva finansija i Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija,“ sledećim tekstom: „kao i obezbijediti međusektorsku saradnju svih aktera koji učestvuju u pružanju i praćenju odnosno prikupljanju i obradi podataka u oblasti razvojne pomoći.“		
	Takođe, kroz tekst treba koristiti puni naziv Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija, kada se ne koristi skraćenica MVPEI.		

12. Ministarstvo za informaciono društvo

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
AP – sistem upravljanja: 5. Unapređenje sistema upravljanja za održivi razvoj	Subjekti uključeni u implementaciju - Dodati Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije		Prihvata se.
5.1.2.2 Unaprijediti transparentnost upravljanja kroz pravovremeno pružanje informacija zainteresovanoj javnosti i unapređivanje mogućnosti javnosti da iznošenjem mišljenja i primjedbi utiče na rad javne uprave u ranoj fazi procesa donošenja i sprovođenja propisa, javnih politika, programa i projekata.	Treba prepoznati ulogu elektronske uprave i korišćenje portala eUprava za elektronsko pružanje informacija i elektronsku participaciju		Prihvata se.
- sadrži prostorne podatke o: transportnoj mreži (putevi, pruge, aerodromi, plovne linije i infrastruktura); vodnim tijelima; zaštićenim područjima; geološkim karakteristikama i karakteristikama tla, namjeni prostora odnosno upotrebi zemljišta sa ucrtanim lokacijama objekata; geografskoj distribuciji dominantnih oboljenja i njihovoj direktnoj ili indirektnoj povezanosti sa životnom sredinom; komunalnim i drugim javnim uslugama (kanalizacija, odlaganje otpada, snabdijevanje vodom i	Treba prepoznati podsisteme, stepen dosadašnje realizacije tih informacionih sistema i njihovu vezu s IS MONSTATa		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

električnom energijom, škole, bolnice, javna uprava); infrastrukturi za monitoring životne sredine; industrijskim objektima; distribuciji stanovništva; zonama rizika od prirodnih hazarda; zonama pod posebnim režimom upravljanja (izvorišta, odlagališta otpada, pojačana zaštita od buke, zone koncesija I sl.); kvalitetu vazduha; meteorološkim podacima; staništima, biotopima i rasprostranjenosti vrsta; izvorima energije i mineralnim resursima.			
- se uspostavi informacijski sistem u skladu s INSPIRE Direktivom kroz: i) nadogradnju do sada realizovanih aktivnosti u okviru uspostavljanja informacionog sistema u oblasti životne sredine u Agenciji za zaštitu životne sredine, ii) uvezivanje s centralnom bazom za obradu indikatora održivog razvoja koja će biti uspostavljen u MONSTAT-u i web platformom za izveštavanje o sprovođenju NSOR u periodu do 2030. godine u Ministarstvu održivog razvoja i turizma.	Treba prepoznati podsisteme, stepen dosadašnje realizacije tih informacionih sistema i njihovu vezu s IS MONSTATa		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.
- se informacijski sistem za životnu sredinu zasniva na principima uspostavljanja informacionih sistema u životnoj sredini (SEIS)[1].	, u skladu s Zakonom o elektronskoj upravi		Prihvata se.
5.2.1.2 Uspostaviti PRTR registar - registar emisije zagađujućih materija i prenosa zagađenja u životnoj sredini tako da:	Gdje se uspostavlja registar?		U Agenciji za životnu sredinu. Dopunjeno.
5.4.2.1 Uzimajući u obzir programe statističkih istraživanja koje treba da realizuje MONSTAT, i podatke dostupne u okviru praćenja postojećih sektorskih politika, do 2017. godine utvrditi nedostatke postojećih baza podataka u pogledu prevođenja ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni kontekst. Do 2018. godine izvršiti usklađivanje nacionalnih politika i planova u odnosu na na utvrđenu relevantnost ciljeva i zadataka održivog razvoja.	Prije uspostavljanja ovog IS i baza podataka za praćenje sprovođenja NSOR potrebno je definisati indikatore održivog razvoja u nacionalnom statističkom sistemu. Prepoznati i odrediti institucije koje obezbjeđuju ulazne varijable za proračun indikatora		Prihvata se.
5.4.2.2 U sljedećoj fazi radi prevazilaženja utvrđenih nedostataka, do 2019. godine uspostaviti informacijski sistem koji omogućava prikupljanje i obradu podataka potrebnih za proračun pokazatelja održivog razvoja.	Kroz IS izvršiti proračun pokazatelja održivog razvoja, kako bi se izvršila verifikacija indikatora od strane MONSTATa		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.
5.4.2.3 Informacijski sistem treba uspostaviti u MONSTATu i uvezati sa više pojedinačnih baza podataka koje su izvor informacija za obradu indikatora održivog razvoja. Treba utvrditi sadržaj i način vođenja sveobuhvatnog informacionog sistema, urediti razmjenu podataka između	GSB u skladu sa zakonom o Eupravi		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

pojedinih baza i njihovu međusobnu kompatibilnost utvrđivanjem:			
· obaveznog sadržaja programa prikupljanja i pohranjivanja podataka	Potrebno je prije svega utvrditi sadržaj podataka koji se vode, a to nije moguće prije nego se zvanično napravi lista indikatora		U NSOR je utvrđena lista pokazatelja, treba da se razviju metodologije tamo gdje nedostaju, a gdje ih već postoje da se pređe na aktivnosti.
· nadležnosti institucija javne uprave koje su odgovorne za sprovođenje programa prikupljanja i pohranjivanja podataka	Potrebno je prepoznati koje institucije prikupljaju i vode podatke		Prihvata se.
· jedinstvenog formata i drugih tehničkih uslova obrade podataka	Razmjenjuju se strukturirani podaci, u skladu sa zakonskim ovlaštenjima. Razmjena nestrukturiranih podataka kroz Sistem za elektronsku razmjenu podataka (GSB) vrši se uključivanjem tih podataka u sadržaj strukturiranih podataka		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.
· pravila razmjene podataka između nadležnih institucija, odnosno centralne baze i posebnih (sektorskih) baza	Pravila razmjene podataka između državnih organa i organa državne uprave propisana su Uredbom o sadržaju i načinu vođenja podataka u jedinstvenom informacionom sistemu za elektronsku razmjenu podataka (GSB)		Prihvata se.
· pravila za uspostavljanje zajedničke metabaze s informacijama o dostupnosti raspoloživih podataka,	GSB vodi Metaregistar podatak koji se vode u državnim organima i organima državne uprave. metabaze održivog razvoja??		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.
· pravila vođenja informacionog sistema.	Definisati ko uspostavlja i ko upravlja Informacionim sistemom. IS mora imati saglasnost MIDTa. Organizacija i kontrola funkcionisanja sistema tako da se obezbijedi nesmetan rad.		Prihvata se.
5.4.2.4 U Ministarstvu održivog razvoja i turizma uspostaviti i upravljati web platformom za praćenje i izvještavanje o sprovođenju NSOR primjenom indikatora održivog razvoja. Web platforma treba da bude povezana s centralnom bazom podataka u MONSTAT-u, a praćenje i izvještavanje o sprovođenju NSOR od strane Ministarstva održivog razvoja i turizma organizovano uzimajući u obzir kontinuirano računanje i obradu indikatora održivog razvoja od strane MONSTAT-a i u koordinaciji s resorim i institucijama zaduženim za sprovođenje mjera NSOR do 2030. godine odnosno pojedinih ciljeva i zadataka održivog razvoja.	Portal eUprava		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

5.4.2.6 Obezbijediti dostupnost podacima sadržanim u bazama podataka unapređivanjem procedura za:	Podaci koji su evidentirani u Evidenciji elektronskih registara dostupni su preko Jedinstvenog sistema za razmjenu (GSB)		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.
podnošenje i odobravanje zahtjeva za obezbjeđivanje dostupnosti podataka	Podnošenja i odobravanja zahtjeva za dostupnost podataka obrađeno je u Uredbi o sadržaju i načinu vođenja podataka u jedinstvenom informacionom sistemu za elektronsku razmjenu podataka (GSB)		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.
upotrebu podataka za obavljanje stručnih poslova (izrada javnih politika, studija, analiza, razvojnih i prostornih planova, itd.) i sprovođenje naučnih istraživanja	Podaci u Sistemu za elektronsku razmjenu podataka vode se na način da se u svakom trenutku, sa sigurnošću može utvrditi ko je pristupio sistemu, u koju svrhu i po kom osnovu.		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.
upotrebu podataka za informisanje javnosti u skladu sa zakonski utvrđenim obavezama i najboljom dostupnom praksom.	Podaci u Sistemu za elektronsku razmjenu podataka vode se na način da se u svakom trenutku, sa sigurnošću može utvrditi ko je pristupio sistemu, u koju svrhu i po kom osnovu		Promijenjen je koncept predloženog rješenja u poglavlju 7.
5.1 JAČATI SISTEM UPRAVLJANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ	Dodati u ciljne ishode: Građani i institucije učestvuju u odlučivanju		Uključeno.
5.2 JAČATI UPRAVLJANJE ŽIVOTNOM SREDINOM UNAPREĐENJEM PRIMJENE INSTRUMENATA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE Ciljni ishod: Do 2020. godine uspostavljen je informacioni sistem koji podržava sveobuhvatni sistem prikupljanja i obrade podataka i izvještavanja o stanju životne sredine prema EEA i ostalim relevantnim međunarodnim tijelima.	U 2020. godini se koristi informacioni sistem koji podržava sveobuhvatni sistem prikupljanja i obrade podataka i izvještavanja o stanju životne sredine prema EEA i ostalim relevantnim međunarodnim tijelima.		Uključeno.
Poglavlje 7.3 Informacioni sistem i baza podataka, prva rečenica stava 3: „vrši manuelni unos ostvarene vrijednosti indikatora” zamijene sa „vrši manuelni unos ulaznih podataka za obradu indikatora.”	Korekciju je potrebno uiniti na način da se riječi „vrši manuelni unos ostvarene vrijednosti indikatora” zamijene sa „vrši manuelni unos ulaznih podataka za obradu indikatora.”		Izmjena je uključena u Nacrtu dokumenta.

13. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
--	--	---	--------------------

		U dopisu Ministarstva navedeno da nemaju primjedbi na Nacrt NSOR	
--	--	--	--

14. Ministarstvo održivog razvoja i turizma

14.1. Direktorat za klimatske promjene

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice ⁸	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
Str: 45	Neophodno je pomenuti Nacionalnu strategiju u oblasti klimatskih promjena do 2030, kao i INDC. Takođe treba pomenuti i Prvi i Drugi nacionalni izvještaj o klimatskim promjenama i Prvi dvogodišnji izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama.	Obzirom da se pominju relevantni dokumenti na međunarodnom i nacionalnom nivou koji se bave KP, smatramo neophodnim pomenuti i ključne strateške nacionalne dokumente u ovoj oblasti.	Prihvata se. Izvršena dopuna.
Str: 58	Potrebno je ažurirati informaciju da je Pariški sporazum usvojen .	Potrebno je ažurirati vremensku odrednicu u odnosu na Pariški sporazum.	Prihvata se. Izvršena dopuna.
Str: 86	Kao poseban problem bi trebalo istaći nedovoljno razvijene mehanizme za integrisanje pitanja ublažavanja/mitigacije klimatskih promjena, adaptacije na klimatske promjene i obezbjeđenje razvoja sa niskim emisijama gasova staklene bašte. Iako postoji NSKP, potrebno je naglasiti taj problem.	U nabranjanju problema smatramo da i ova sugestija ima svoje mjesto.	Prihvata se, uključena je.
Str: 142	U predhodnim segmentima 4.3.1 <i>Zaustavljanje degradacije vrijednosti obnovljivih prirodnih resursa</i> , 4.3.2 <i>Efikasno upravljanje obnovljivim prirodnim resursima</i> , klimatske promjene se ne izdvajaju kao poseban aspekt problema u životnoj sredini. U 4.3.3 <i>Unapređenje stanja životne sredine i zdravlja ljudi</i> , se izdvajaju i navodi se posebna mjera. Samtramo da nije jasno zašto se baš u ovom sektoru prepoznaju kao istaknut		Zbog kompleksnosti strukture i sadržaja NSOR moguće da nije uočena pozicioniranost pitanja klimatskih promjena u svim navedenim poglavljima. Zato je u okviru 4.3.2 dodat paragraf kojim se efikasno upravljanje prirodnim resursima vezuje s mjerama obrađenim u okviru 4.3.3, 4.3.6 i 4.4.1

⁸ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	problem? Samtramo podjednako važnim sva tri gore navedena segmenta.		„Ublažavanje uticaja klimatskih promjena kroz doprinos smanjenju emisija gasova s efektom staklene bašte u sektorima energetike, industrije, poljoprivrede, šumarstva i upravljanja otpadom i smanjivanje ranjivosti i povećanje otpornosti čovjeka, prirodnih i društvenih sistema na klimatske promjene posebno su značajne mjere za omogućavanje efikasnog upravljanja prirodnim resursima. Zato su mjere ublažavanja uticaja klimatskih promjena razvijene u okviru strateškog cilja NSOR – smanjiti nivo emisija sa efektom staklene bašte do 2030. godine za 30% u odnosu na 1990. godinu u tački 4.4.1, mjere adaptacije i povećanje otpornosti čovjeka, prirodnih i društvenih sistema na klimatske promjene definisane su u tački 4.3.6, dok su u tački 4.3.3 definisane one mjere koje su naročito značajne za omogućavanje simbioze efekata unapređenja stanja životne sredine i zdravlja ljudi“.
Str: 240	U tabeli mjera se ponavlja isto kao i prethodni komentar.		Pojašnjenje je dato u prethodnom redu. Mjere se ne razradjuju ovdje u 4.3.2, već u sekcijama 4.3.3, 4.3.6, 4.4.1.
Str: 247	Smatramo da u mjeri 3.6.5, u skladu sa utvrđenim nadležnostima vodeća institucija mora biti MORT- Direktor za klimatske promjene	Samtramo da je poštovanje utvrđenih nadležnosti vrlo važno u smislu izbjegavanja konfuzije u implementaciji NSOR-a.	Korigovano.
Str: 249	4.1.1.2 Unaprijediti kapacitete javne administracije za prikupljanje podataka, pisanje predloga projekata , izveštavanje o mjerama smanjenja emisija GHG, njihovim efektima i mehanizmima UNFCCC Konvencije. SDG 13(13.2, 13.3	Smatramo da bi mjera bila do kraja svrsishodna potrebno brisati “pisanje predloga projekata” jer je suvišno, dok je potrebno dodati “, njihovim efektima”	Korigovano.
Str: 319	Nije jasan pokazatelj 31. KP02 Godišnja količina vazduha. Nije jasno na šta se misli, moguće da se mislilo na “godišnja količina padavina”.	Neophodno je pojasniti pokazatelj 31.	Korigovano.
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
Komentari su dati narativno u navjećoj mogućoj mjeri i u tom smislu nije potrebno elaborirati u ovom dijelu u formi sažetka.			

14.2. Direktorat za upravljanje otpadom

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice ⁹	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
Str:141 U vremenskom horizontu ove strategije prioritetna je i sanacija ekoloških crnih tačaka i izgradnja centra za termički tretman otpada i potpuno iskorišćenje kapaciteta dvije do sada izgrađene uređene deponije čvrstog otpada u Podgorici i Baru.	U vremenskom horizontu ove strategije prioritetna je sanacija ekoloških crnih tačaka i potpuno iskorišćenje kapaciteta dvije do sada izgrađene uređene deponije čvrstog otpada u Podgorici i Baru, i uz eventualnu izgradnju centra za termički tretman otpada postigli bi se optimalni rezultati u upravljanju otpadom.	Izgradnja centra za termički tretman otpada je možda napoželjnija opcija, ali će studija pokazati opravdanost ove ideje.	Unaprijeđena formulacija glasi: "U vremenskom horizontu ove strategije prioritetna je i sanacija ekoloških crnih tačaka i potpuno iskorišćenje kapaciteta dvije do sada izgrađene uređene deponije čvrstog otpada u Podgorici i Baru, kao i izgradnja centra za termički tretman otpada kako bi se postigli optimalni rezultati u upravljanju otpadom." U skladu je sa stavom Nacionalnog savjeta, kao i zaključcima Vlade.
Str:184 Osim za supstance koje oštećuju ozonski omotač, u fiskalnom sistemu nijesu predviđene takse za upotrebu brojnih drugih zagađujućih materija i proizvoda koji imaju loš uticaj na životnu sredinu (npr. ambalažni otpad kao što su plastične boce, automobilske gume, baterije i akumulatori i tome slično).		Uredbom o bližim kriterijumima, visini i načinu plaćanja posebne naknade za upravljanje otpadom ("Sl. list CG", br.39/12 od 23.07.2012) propisuju se bliži kriterijumi, visina i način plaćanja posebne naknade za upravljanje otpadom. Obaveza plaćanja posebne naknade utvrđene ovom uredbom nastaje od pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji. Izuzetno, obaveza obračuna i plaćanja posebne naknade za ambalažu koja nije namijenjena pakovanju robe nastaje danom stupanja na snagu ove uredbe.	Korigovano.
Str:80 i 107 Koristi se termin: "deponija opasnog otpada „Željezare“"		Ispraviti, najprije jer nije opasan otpad, a svakako treba unijeti i da je to mjesto/lokacija koje je Željezara koristila za odlaganje otpada, ali je sada u privatnom vlasništvu.	Korigovano.

⁹ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str:261____ 4.3.3.1 U skladu s Državnim planom upravljanja otpadom uspostaviti sistem upravljanja svim vrstama otpada koji spadaju u posebne tokove (npr. baterije i akumulatori, otpadne gume, otpadna vozila, otpad od električnih i elektronskih proizvoda i ambalažni otpad, veterinarski i otpad životinjskog porijekla, medicinski otpad, farmaceutski otpad, građevinski otpada) SDG 12 (12.2, 12.5)		Ispred riječi „baterije“ navesti riječ „otpadne“ i izbrisati otpad životinjskog porijekla i farmaceutski otpad jer ove vrste otpada na spadaju u posebne vrste otpada u skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom („Službeni list CG“, broj 64/11).	Korigovano.
Str:320____ Percentage of urban solid waste regularly collected and with adequate final discharge with regards to the total waste generated by the city Indikator 12.5.1. (National recyng rate, tonnes of material recycled) Indikator 12.4.1 Number of Parties to international multilateral environmental agreements on hazardous and other chemicals and waste that meet their commitments and obligations in transmitting information as required by each relevant agreement Indikator 12.4.1 Number of Parties to international multilateral environmental agreements on hazardous and other chemicals and waste that meet their commitments and obligations in transmitting information as required by each relevant agreement		Prevesti tekst sa engleskog na crnogorski jezik.	U okviru obrade indikatora održivog razvoja u odnosu na listu objavljenu u martu mjesecu, izvršena je dorada početnog teksta datog u Nacrtu iz decembra mjeseca, uključujući i prevod svih naziva datih na engleskom jeziku.
Opšte napomene		Termine u ovoj strategiji koristiti iz Zakona o upravljanju otpadom, npr: umjesto „deponije industrijskog otpada“, „deponije Željezare“, „deponije pepela i šljake“ i dr. Navesti: „odlagališta industrijskog otpada“ jer pomenute lokacije nijesu izgrađene u skladu sa našim i zakonodavstvom EU (str. 36, 37, 39 i 84); umjesto: „tretman čvrstog	Korigovano.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		otpada" (str. 85) navesti: „obrada otpada“; umjesto: „emisije otpada“ navesti: „emisije gasova iz otpada“ (str. 92, 122 i 161); umjesto: „specifičnim tokovima otpada“ navesti: „posebnim vrstama otpada“ (str.158), i dr.	
Opšte napomene		Umjesto: „Strategije upravljanja otpadom do 2030. godine“ (str. 54), „Nacionalnom strategijom upravljanja otpadom“ (str. 73), „Strategije upravljanja otpada“ (str. 92 i 158) i „Strategije upravljanja otpadom do 2025“ (str.239 i 258) navesti: „Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine“. Takođe, umjesto: „Državnog plana upravljanja otpadom do 2020. godine“ navesti: „Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2015-2020. godina“ (str. 258).	Korigovano.

14.3. Direktorat za životnu sredinu

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice ¹⁰	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
	Direktorat za životnu sredinu dostavio je komentare na obuhvat zaštićenih područja prirode		Prihvaćeno.

14. Zavod za metrologiju

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: 33,34 Instrumenti za upravljanje vodama i stimulansi za efikasno korišćenje voda nijesu dovoljno razvijeni i ne primjenjuju se na način koji bi osigurao dugoročno održivu upotrebu vodnih resursa. Nije	Instrumenti za upravljanje vodama i stimulansi za efikasno korišćenje voda nijesu dovoljno razvijeni i ne primjenjuju se na način koji bi osigurao dugoročno održivu upotrebu vodnih resursa. Nije uspostavljeno integralno upravljanja vodnim	S obzirom da je voda kao resurs od velikog značaja, što se naročito predviđa u budućnosti, te da se u okviru praćenja fizičkih parametara vrši i mjerenje protekle količine, odnosno zapremine vode, važno je da da se	Prihvata se da se referira na povjerenje u rezultate i metrološku sledljivost. Dodata skraćena formulacija.

¹⁰ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

uspostavljeno integralno upravljanja vodnim resursima, a pitanja voda nijesu adekvatno integrisana u različite sektorske politike. Zbog nedostatka među-sektorske povezanosti i nepostojanja jedinstvenog nacionalnog vodnog informacionog sistema, tačno stanje hidroloških i ekoloških parametara i njihova međuzavisnost nije poznata. Informacije o stanju voda su relativno ograničene i nesistematizovane, a nastaju kao rezultat sprovođenja programa monitoringa koji se prvenstveno odnose na praćenje standardnih hemijskih i fizičkih parametara, te podatke o vodosnabdijevanju.	resursima, a pitanja voda nijesu adekvatno integrisana u različite sektorske politike. Zbog nedostatka među-sektorske povezanosti i nepostojanja jedinstvenog nacionalnog vodnog informacionog sistema, tačno stanje hidroloških i ekoloških parametara i njihova međuzavisnost nije poznata. Informacije o stanju voda su relativno ograničene i nesistematizovane, a nastaju kao rezultat sprovođenja programa monitoringa koji se prvenstveno odnose na praćenje standardnih hemijskih i fizičkih parametara, te podatke o vodosnabdijevanju. „Kao jedan od glavnih faktora možemo izdvojiti proteklu količinu vode, odnosno isporučenu zapreminu vode, koja, ukoliko je to definisano posebnim propisima iz oblasti metrologije, zahtjeva da mjerni instrumenti i uređaji kojima se mjeri ta količina moraju biti usaglašeni sa metrološkim propisima, odnosno moraju biti ovjereni. Ukoliko posebnim propisom iz oblasti metrologije, nije predviđena obaveza ovjeravanja, shodno potrebama korisnika mjerila, odnosno zahtjevima standarda kvaliteta, takva mjerila trebaju imati metrološku sljedivost čime se ostvaruje povjerenje u rezultat mjerenja. Metrološka sljedivost može se ostvariti preko Zavoda za metrologiju, koji posjeduje tehničke i kadrovske kapacitete, kao i akreditaciju za kalibraciju mjerila i etalona u određenom domenu.”	ta mjerenja sprovode mjernim uređajima koji imaju metrološku sljedivost, što odprilike znači da je njihov rezultat mjerenja provjeren i upoređen sa etalonom više klase tačnosti (kalibracija). Ukoliko se radi o mjernim uređajima koja se koriste u prometu roba i usluga (obračunu, odnosno naplati), onda ta mjerila moraju biti usaglašena sa propisanim zahtjevima, što se provjerava posebnim postupkom pregleda. Ove postupkom vrši Zavoda za metrologiju, a pored niza drugih poslova Zavod obezbjeđuje sljedivost svim korisnicima, u domenu tehničkih kapaciteta, odnosno akreditovanih metoda.	
Str: 35 Mjere iz NSOR iz 2007. godine koje su se odnosile na kvalitet vazduha u potpunosti su realizovane. Nacionalno zakonodavstvo je u velikoj mjeri (preko 90%) usklađeno s pravnom tekovinom EU. Uspostavljena je državna mreža monitoring stanica za praćenje kvaliteta vazduha, a u toku su aktivnosti koje imaju za cilj povećanje broja mjernih mjesta obzirom na specifične morfološko-geografske karakteristike terena Crne Gore, kao i	Mjere iz NSOR iz 2007. godine koje su se odnosile na kvalitet vazduha u potpunosti su realizovane. Nacionalno zakonodavstvo je u velikoj mjeri (preko 90%) usklađeno s pravnom tekovinom EU. Uspostavljena je državna mreža monitoring stanica za praćenje kvaliteta vazduha, a u toku su aktivnosti koje imaju za cilj povećanje broja mjernih mjesta obzirom na specifične morfološko-geografske karakteristike terena Crne Gore, kao i obezbjeđivanje opreme za prekogranično praćenje	Pogledati prethodni komentar, s obzirom da je suština izmjene ista/slična.	Dodata referenca na značaj omogućavanja metrološke sljedivosti rezultata mjerenja.

obezbjedivanje opreme za prekogranično praćenje zagađenja vazduha.	zagađenja vazduha. “Podrazumijeva se da monitoring praćenja kvaliteta vazduha, treba biti sproveden mjernim uređajima čiji rezultat pokazivanja ima metrološku sljedivost, kako bi se imalo povjerenja u rezultat mjerenja, imajući u vidu da bi netačno pokazivanje, očitavanje, odnosno obrade izmjerenih rezultata moglo imati loše posljedice u procjeni kvaliteta vazduha. Ukoliko je propisano ta mjerila moraju biti usaglašena sa propisanim zahtjevima, odnosno moraju biti ovjerena (pregledana i žigosana), kao npr. analizatori izduvnih gasova motornih vozila.”		
Str: 55, 56 strategije fokusirane na unapređenje poslovnog ambijenta u Crnoj Gori kao što su: Strategija regionalnog razvoja 2014-2020, Industrijska politika do 2020, Strategija za održivi ekonomski razvoj Crne Gore kroz razvoj klastera 2012-2016, Strategija za razvoj MSP 2015-2020, Strategija za podsticanje konkurentnosti na mikro nivou 2011-2016, Strategija razvoja ženskog preduzentištva 2015-2020, Nacionalni akcioni plan Crne Gore za Strategiju razvoja SEE 2014-2016, Strategija i Akcioni plan za preuzimanje evropske pravne tekovine u oblasti slobodnog protoka roba 2014-2018, Nacionalni program zaštite potrošača 2012-2015; Strategija tržišnog nadzora (2009), (i povezane strategije za akreditaciju, standardizaciju, metrologiju i sl. u okviru procesa evropske ekonomske integracije Crne Gore); Strategija podsticanja SDI (2013-2015; nova u izradi za 2015-2020), Akcioni plan: preporuke za “Giljotinu propisa” 2012-2015, Akcioni plan za suzbijanje sive ekonomije (godišnje), Strategija razvoja informacionog društva 2012-2016, Strategija saradnje sa dijasporom 2015-2018, Plan razvoja ekonomske diplomatije (2013),	strategije fokusirane na unapređenje poslovnog ambijenta u Crnoj Gori kao što su: Strategija regionalnog razvoja 2014-2020, Industrijska politika do 2020, Strategija za održivi ekonomski razvoj Crne Gore kroz razvoj klastera 2012-2016, Strategija za razvoj MSP 2015-2020, Strategija za podsticanje konkurentnosti na mikro nivou 2011-2016, Strategija razvoja ženskog preduzentištva 2015-2020, Nacionalni akcioni plan Crne Gore za Strategiju razvoja SEE 2014-2016, Strategija i Akcioni plan za preuzimanje evropske pravne tekovine u oblasti slobodnog protoka roba 2014-2018, Nacionalni program zaštite potrošača 2012-2015; Strategija tržišnog nadzora (2009), “Strategija razvoja metrologije u Crnoj Gori za period 2016 – 2018” (i povezane strategije za akreditaciju, standardizaciju, i sl. u okviru procesa evropske ekonomske integracije Crne Gore); Strategija podsticanja SDI (2013-2015; nova u izradi za 2015-2020), Akcioni plan: preporuke za “Giljotinu propisa” 2012-2015, Akcioni plan za suzbijanje sive ekonomije (godišnje), Strategija razvoja informacionog društva	U decembru 2015.g., Vlada CG je usvojila posebnu Strategiju za razvoj metrologije u Crnoj Gori za period 2016-2018, koja detaljno tretira oblast metrologije, uzimajući u aspekt postojeće stanje i potrebe razvoja za taj period.	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Strategija za razvoj nacionalnog brenda 2016-2021 (u izradi) itd.	2012-2016, Strategija saradnje sa dijasporom 2015-2018, Plan razvoja ekonomske diplomatije (2013), Strategija za razvoj nacionalnog brenda 2016-2021 (u izradi) itd.		
Str: 65 osavremenjavanje proizvodnje, povećanje stepena finalizacije proizvodnje, uvođenje novih tehnologija, sistema kvaliteta, i upravljanja životnom sredinom, uz izmjene i poboljšanja proizvodnog asortimana;	osavremenjavanje proizvodnje, povećanje stepena finalizacije proizvodnje, uvođenje novih tehnologija, sistema kvaliteta, „upotreba usaglašenih mjerila, odnosno baziranje mjerenja na metrološku sljedivost“ i upravljanja životnom sredinom, uz izmjene i poboljšanja proizvodnog asortimana;	Značaj ove izmjene opravdava činjenica značaja mjerenja, odnosno pouzdanosti/tačnosti u rezultate mjerenja određene fizičke veličine.	Prihvata se.
Str: 68 Bezbjedan, moderan i efikasan saobraćajni sistem predstavlja pretpostavku ukupne ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije jedne zemlje. Istovremeno, jedan od ključnih prioriteta u ukupnom razvoju saobraćajnog sistema u Crnoj Gori su zahtjevi za poboljšanje sigurnosti i bezbjednosti u svim vidovima saobraćaja u cilju očuvanja ljudskih života i imovine (redovno održavanje postojeće infrastrukture, investicije u nove saobraćajne kapacitete, uz poštovanje stadarda bezbjednosti i sigurnosti, jačanje administrativnih kapaciteta, kontrola, obuke i javne kampanje).	Bezbjedan, moderan i efikasan saobraćajni sistem predstavlja pretpostavku ukupne ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije jedne zemlje. Istovremeno, jedan od ključnih prioriteta u ukupnom razvoju saobraćajnog sistema u Crnoj Gori su zahtjevi za poboljšanje sigurnosti i bezbjednosti u svim vidovima saobraćaja u cilju očuvanja ljudskih života i imovine (redovno održavanje postojeće infrastrukture, investicije u nove saobraćajne kapacitete, uz poštovanje stadarda bezbjednosti i sigurnosti, jačanje administrativnih kapaciteta, kontrola, „ nadzor saobraćaja mjerilima (npr. „radari“ i etilometri) koja su usaglašena sa metrološkim propisima “, obuke i javne kampanje).	Posebnim metrološkim propisom definisana je obaveza određenih vrsta mjerila koja se korsite u nadzoru saobraćaja da budu ovjereni, odnosno usaglašeni sa propisanim zahtjevima, s obzirom da tačnost rezultata mjerenja direktno utiče na postupanje nadležnih organa prema počiniocu prekršaja, koji potencijalno dovode u opasnost i sebe i druge učesnike u saobraćaju, ako i imovinu lica. Najtipičniji primjeri ovih mjerila su mjerila za kontrolu brzine vozila u pokretu tzv. „radari“ i etilometri koji mjere udio alkohol u krvi vozača motornih vozila, što često kao posljedicu može prouzrokovati saobraćajnu nesreću.	Prihvata se.
Str: 75 Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Agencija za zaštitu životne sredine i Uprava za inspekcijske poslove imaju ključne nadležnosti u pogledu upravljanja životnom sredinom	Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Agencija za zaštitu životne sredine i Uprava za inspekcijske poslove imaju ključne nadležnosti u pogledu upravljanja životnom sredinom, „ kao i Zavod za metrologiju u smislu posredne uloge, u obezbjeđenju metrološke sljedivosti i ocjene usaglašenosti mjerila sa propisanim zahtjevima, kako bi se ostvarilo povjerenje u rezultate mjerenja koja se sprovode u oblasti upravljanja životnom sredinom “	Pogledati prvi komentar, koji je primjenjiv i za ovu izmjenu, s obzirom da je u pogledu upravljanja životnom sredinom neophodno sprovesti monitoring, odnosno mjerenje određenih fizičkih veličinu koji se koriste kao operativni ili statistički podaci prilikom analiza, procjena, preduzimanja mjera itd.	Prihvata se, ali tekst treba uključiti i za institucije i inspekcije.

Str: 90 Ključni izazovi održivog razvoja u Crnoj Gori ostaju održavanje makroekonomske stabilnosti, ubrzanje privrednog rasta i razvoja uvođenjem zelene ekonomije, uz poštovanje, očuvanje i vrijednovanje svih nacionalnih resursa, posebno prirodnog kapitala, uz veću resursnu efikasnost i podizanje nivoa konkurentnosti privrede, te uravnoteženi regionalni razvoj odnosno ostvarivanje ciljeva ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije crnogorskog društva.	Ključni izazovi održivog razvoja u Crnoj Gori ostaju održavanje makroekonomske stabilnosti, ubrzanje privrednog rasta i razvoja uvođenjem zelene ekonomije, uz poštovanje, očuvanje i vrijednovanje svih nacionalnih resursa, posebno prirodnog kapitala, uz veću resursnu efikasnost i podizanje nivoa konkurentnosti privrede, te uravnoteženi regionalni razvoj odnosno ostvarivanje ciljeva ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije crnogorskog društva, “kao i harmonizacije sa EU zakonodavstvom”	Imajući u vidu obavezu Crne Gore u vezi pridruživanja EU, smatramo da kao jedan od ključnih izazova i za održivi razvoj jeste i harmonizacija sa EU zakonodavstvom, koja podrazumijeva transponovanje i implementaciju sa EU „<i>acquis communautaire</i>”, s obzirom da se radi o izraziti kompleksnom i zahtjevnom procesu koji ima direktan uticaj na sve aspekte našeg društva.	Ne prihvata se. To nije zasebni izazov u okviru OR, već integralni element svih pojedinačno navedenih izazova. Već obuhvaćeno, generalno.
Str: 157 Poboljšati resursnu efikasnost uvođenjem regulatornih instrumenatausluga koje moraju biti zadovoljene.	Poboljšati resursnu efikasnost uvođenjem regulatornih instrumenata ...usluga koje moraju biti zadovoljene, „npr. metrološki propisi kojima se definišu zahtjevi koje određena mjerila moraju ispunjavati, u postupcima ocjene usaglašenosti.”	S obzirom da se u prethodnim komentarima, ukratko argumentovao značaj mjerenje i povjerenja u mjerne rezultate, donošenje i primjena metroloških propisa ima uticaj na navedenu tematiku.	Prihvata se.
Str: 193 U okviru međunarodne trgovine, posebno važno mjesto za održivi razvoj, igra regionalna trgovina i interkonektivnost, čime se promoviše inkluzivni rast i održivi razvoj. Regionalna integracija Crne Gore kroz CEFTA, bilateralne trgovinske aranžmane i SSP sa EU, doprinosi smanjenju barijera trgovini u regionu i bržim ekonomskim reformama. Ona istovremeno omogućava kompanijama, uključujući i mikro, mala i srednja preduzeća, da se integrišu u regionalne i globalne kanale snabdijevanja.	U okviru međunarodne trgovine, posebno važno mjesto za održivi razvoj, igra regionalna trgovina i interkonektivnost, čime se promoviše inkluzivni rast i održivi razvoj. Regionalna integracija Crne Gore kroz CEFTA, bilateralne trgovinske aranžmane i SSP sa EU, ispunjavanju obaveza iz člana 34 – 36 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (UFEU), doprinosi smanjenju barijera trgovini u regionu i bržim ekonomskim reformama. Ona istovremeno omogućava kompanijama, uključujući i mikro, mala i srednja preduzeća, da se integrišu u regionalne i globalne kanale snabdijevanja.	U cilju uklanjanja trgovinskih barijera, Crna Gora je potpisala niz dokumenata koja je obavezuju na to. Jedna od aktivnosti u vezi toga je i ispunjavanje obaveza člana 34 – 36 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (UFEU) u vezi čega je napravljen I akcioni plan, kao jedno o od mjerila napretka u procesu pridruživanja EU, u okviru Pregovaračkog poglavlja 1 – Sloboda kretanja robe.	Ne prihvata se. U kontekstu rečenice navode se sporazumi o slobodnoj trgovini kao instrumenti regionalne integracije. AP za ispunjavanje obaveza iz čl. 34-36 UFEU (dec. 2015) je mjerilo za C1, dio Strategije slobodnog prometa roba, veoma važna obaveza u cilju smanjenja TBT, ali nije FTA. Vidjećemo da li možemo da ga stavimo u nekom drugom dijelu.
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
Iz gore navedenih komentara, može se zaključiti koliki je značaj metrologije (nauke o mjerenjima), za gotovo svaki aspekt aktivnosti jednog društva, a naročito u privredi, industriji, ispitivanjima, prometu roba i usluga, zaštiti zdravlja, prirodnih resursa, opštoj bezbjednosti, nadzoru saobraćaja i sl. Ključni parametar tog uticaja profilisan je u povjerenju, odnosno pouzdanosti u rezultat mjerenja i metrološkoj sljedivosti rezultata prema tačnijoj mjeri, odnosno etalonu, koji takođe za svoju mjernu sigurnost ima uporište u sljedećem etalonu više klase tačnosti i tako sve do primarnog etalona mjerne jedinice za određenu fizičku veličinu koja se mjeri. Ukoliko nije drugačije			

propisano ovo povjerenje u tačnost mjerenja, korisnik mjerila, shodno svojim potrebama ili sistemu kvaliteta, ostvaruje kalibracijom mjerila, odnosno etalona koje koristi u aktivnostima koje vrši. Međutim, ukoliko je posebnim metrološkim propisima definisano da, ukoliko se koriste u specifičnim oblastima kao što je obračun, zaštita zdravlja, bezbjednosti i itd, takva mjerila moraju biti usaglašena sa propisanim zahtjevima, što se utvrđuje u posebnom postupku, odnosno ocjeni usaglašenosti mjerila sa propisanim zahtjevima.

U Crnoj Gori, Zavod za metrologiju je organ uprave nadležan za sprovođenje postupaka ocjene usaglašenosti mjerila sa propisanim zahtjevima, kao i za obezbjeđivanje metrološke sljedivosti, odnosno kalibracije mjerila i etalona, s obzirom da su određene laboratorije Zavoda (masa, dužina, temperatura, vrijeme i frekvencija, električne veličine i pritisak) akreditovane po standardu ISO/IEC 17025 za sprovođenje ispitivanja i kalibracija u akreditovanom domenu pojedine veličine.

15. Institut za standardizaciju Crne Gore

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str:252 ...Zavod za standardizaciju,...	.. Institut za standardizaciju Crne Gore,...	Pogrešan naziv	Prihvata se.
Str: 268 ...Zavod za standardizaciju,...	.. Institut za standardizaciju Crne Gore,...	Pogrešan naziv	Prihvata se.
Str:___ kroz citav tekst se provlači riječ: "stadard"	"standard"	Pravopisna greška	Tehnička greška.

16. Akreditaciono tijelo Crne Gore

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: 255 4.2.2 Poboljšati resursnu efikasnost uvođenjem regulatornih instrumenata Dodatak nakon 4.2.2.2 Uvoditi ostale regulatorne instrumene u koji spadaju ambijentalni standardi (kojima se utvrđuju minimalni nivoi kvaliteta vazduha, vod i zemljišta koji moraju bit zadržani), tehnološki standardi (kojima se specificira koja tehnologija se mora koristiti ili se ne smije koristiti), menadžement i standardi procesa (kojima se specificira određeno ponašanje i na koji način može da se obavlja određena ekonomska djelatnost), standardi prozvodva i usluga (kojima se specificira odgovarajuće karakteristike tih proizvoda i usluga koje moraju biti zadovoljene), kao i obaveze i odgovornosti za zaštitu životne sredine, ekološku kontrolu i praćenje sprovođenja uvedenih standarda SDG 12 (12.1) .	Dopuna 4.2.2.3 Osnažiti korišćenje akreditovanih tijela za ocjenu usaglašenosti (laboratorija za ispitivanje, kontrolnih tijela, sertifikacionih tijela) u cilju poboljšavanja resursne efikasnosti u ključnim ekonomskim sektorima.	Polazeći od prepoznavanja Akreditacionog tijela Crne Gore (ATCG) kao subjekta uključenog u implementaciji aktivnosti: Poboljšavanja resurne efikasnosti u ključnim ekonomskim sektorima, ukazuje se potreba konkretizovanja učešća ATCG, jer pouzdani i validni rezultati ispitivanja, kontrolisanja i sertifikovanja u ključnim ekonomskim sektorima od strane akreditovanih tijela za ocjenu usaglašenosti predstavljaju značajnu kariku u informisanosti svih zainteresovanih strana na nacionalnom regionalnom i međunarodnom nivou. Sertifikat o akreditaciji kao najpouzdaniji poznati dokaz za utvrđivanje kompetentnosti tijela za ocjenu usaglašenosti je shodno Zakonu o akreditaciji (Sl list Crne Gore 54/2009, 43/2015) prethodni uslov za ovlašćivanja i imenovanja.	Prihvata se.
Str: 277 4.5 Podržati ozelenjavanje ekonomije kroz razvoj i primjenu operativnih instrumenata održive potrošnje i proizvodnje	– Pružati podršku preduzećima u uvođenju EMAS-a i eko označavanja, zamjeni opasnih	Precizirati Akreditaciono tijelo Crne Gore (ATCG) kao instituciju koja upravlja sistemom akreditacije u Crnoj Gori	Prihvata se.

4.5.2 Razvijati regulatorni okvir za podršku održivoj potrošnji i proizvodnji 4.5.2.4 U prerađivačkoj industriji -Pružati podršku preduzećima u uvođenju EMAS-a i eko označavanja, zamjeni opasnih hemikalija pogodnijim proizvodima, dobijanju potrebnih akreditacija i sertifikata, itd.	hemikalija pogodnijim proizvodima, dobijanju potrebnih akreditacija od strane Akreditacionog tijela Crne Gore i sertifikata, itd.;		
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
Akreditaciono tijelo Crne Gore već devet godina od osnivanja nepristrasno i objektivno sprovodi postupak na osnovu kojeg se utvrđuje kompetentost organizacija za obavljanje poslova ocjenjivanja usaglašenosti (laboratorija za ispitivanje, kontrolnih tijela, sertifikacionih tijela). Akreditovane organizacije, sa druge strane, kao kompetentne organizacije imaju zadatak da provjere da su zadovoljeni zahtjevi nacionalnih, međunarodnih standarda i tehničkih propisa i time omoguće da do potrošača stignu usaglašeni i bezbjedni proizvodi, procesi i usluge. Priča o značaju implementacije i održavanja sistema akreditacije već je u velikoj mjeri ušla u svijest menađmenta i zaposlenog osoblja organizacija za ocjenjivanje usaglašenosti, što danas potvrđuje dvadeset sedam akreditovanih organizacija koji se nalaze u registru ATCG, a čije usluge su na raspolaganju svim zainteresovanim stranama kako u Crnoj Gori, tako i šire u Evropi. Većina akreditovanih organizacija u Crnoj Gori obavljaju značajne poslove ocjenjivanja usaglašenost u ključnim ekonomskim sektorima poput životne sredine, poljoprivrede, građevinarstva i energetike.			

17. Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: str.220, društveni resursi 2.4.1.4 Ojačati vezu univerziteta i privrede, kroz naučno-tehnološke parkove i biznis inkubatore, koji će uticati na povećanje inovativnih potencijala i mijenjati organizacionu kulturu preduzeća.		Ministarstvo nauke bi trebalo biti nadležno za ovu podmjeru, jer su oni zaduzeni za tehnoloske parkove	Dodaćemo MNA kao subjekta uključenog u implementaciju, MEK ostaje vodeći subjekt.

18. Sekretarijat za razvojne projekte

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
2.2.7. Ravnomjeran regionalni razvoj Str:24 U prethodnom periodu, politika regionalnog razvoja je bila usmjerena na doprinos ravnomjernijem regionalnom razvoju kroz ulaganje u infrastrukturu, a mnogo manje na jačanje ljudskih resursa, konkurentnost i investicije. Efekti politike pokazuju ...	U prethodnom periodu, politika regionalnog razvoja je bila usmjerena na doprinos ravnomjernijem regionalnom razvoju kroz ulaganje u infrastrukturu, a mnogo manje na jačanje ljudskih resursa, konkurentnost i investicije. <u>U tom smislu, donošenje Uredbe o podsticanju direktnih investicija („Službeni list Crne Gore“, broj 80/15) predstavlja pozitivan zaokret u odnosu na dosadšnju praksu u ovoj oblasti. Međutim, dosadašnji efekti politike regionalnog razvoja pokazuju ...</u>	Na osnovu člana 19a stav 3 Zakona o regionalnom razvoju („Službeni list Crne Gore“, br. 20/11, 26/11 i 20/15), kojim je definisano da uslovi i način podsticanja razvoja kroz privlačenje direktnih investicija, kriterijumi za dodjelu sredstava za podsticanje direktnih investicija, dinamika isplate tih sredstava, kao i druga pitanja od značaja za povećanje konkurentnosti i razvoja Crne Gore kroz priliv direktnih investicija uređuju se propisom Vlade, Vlada Crne Gore je na sjednici održanoj 28.12.2015. godine donijela Uredbu o podsticanju direktnih investicija. Predmetnom uredbom	Ne prihvata se. Ovaj paragraf je dio ocjene stanja višedecenijskog, prethodnog perioda. Cijenimo da je dovoljno navesti Uredbu na mjestu koje se predlaže u drugom komentaru, na sljedećoj strani u dokumentu.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		između ostalog, sniženi su uslovi za dodjelu sredstava za podsticanje direktnih investicija za projekte koji se realizuju u sjevernom i središnjem regionu (minimalna vrijednost ulaganja 250.000 eura i najmanje deset novozaposlenih lica), u odnosu na projekte koji se realizuju u Glavnom gradu i primorskom regionu (minimalna vrijednost ulaganja 500.000 eura i najmanje dvadeset novozaposlenih).	
Str:24 Realizovanje ključnih kapitalnih projekata od kojih je najvažniji izgradnja autoputa Bar-Boljare, i paralelno sa tim, dalje unapređenje poslovnog ambijenta, razmatranje uvođenja poreskih olakšica i razvoj sistema podsticaja u sjevernom regionu radi povećanja investicija u ovaj region (<i>naročito u oblastima turizma, poljoprivrede, energetike i drvoprerade</i>).	Realizovanje ključnih kapitalnih projekata od kojih je najvažniji izgradnja autoputa Bar-Boljare, i paralelno sa tim, dalje unapređenje poslovnog ambijenta, razmatranje uvođenja poreskih olakšica i razvoj sistema podsticaja u sjevernom regionu radi povećanja investicija u ovaj region <u>kroz primjenu politike podsticaja koja je definisana Uredbom o podsticanju direktnih investicija</u> (<i>naročito u oblastima turizma, poljoprivrede, energetike i drvoprerade</i>).	Predmetna izmjena je u vezi sa prvom predloženom izmjenom.	Prihvata se.
Str. 229 , Akcioni plan , mjera 2.8 Unijeti Sekretarijat za razvojne projekte kao jedno od odgovornih subjekata	Sekretarijat za razvojne projekte (da bude naveden među odgovornim subjektima)	Sekretarijat za razvojne projekte obavlja administrativno tehničke poslove za potrebe Nacionalne investicione komisije, kao i tehničko–administrativne poslove u procesu sprovođenja postupka dodjele sredstava za podsticanje direktnih investicija u skladu sa Uredbom o podsticanju direktnih investicija.	Prihvata se.
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
Poseban značaj Uredbe o podsticanju direktnih investicija („Službeni list Crne Gore“ broj 80/15) ogleda se u snižavanju kriterijuma za dodjelu sredstava za investicione projekte kojima se planiraju ulaganja i zapošljavanja u jedinicama lokalne samuprave u sjevernom i u središnjem regionu, osim Glavnog grada Podgorice. U tom smislu, mišljenja smo da zbog navedenog značaja predmetna uredba treba da bude sadržana u dijelu Nacionalne strategije koji se odnosi na ravnomjerni regionalni razvoj, kao mjera koja je već preduzeta u pravcu njegovog ostvarivanja. Imajući u vidu ulogu Sekretarijata za razvojne projekte u vezi sa nadležnostima koje su mu dodijeljene navedenom uredbom, predlažemo da u Akcionom planu Sekretarijat bude naveden među odgovornim subjektima kod strateškog cilja 2.8 Postići ravnomjerniji socio-ekonomski razvoj svih jedinica lokalne samouprave i regiona, zasnovan na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju sa posebnim akcentom na razvoja sjevernog regiona. Takođe, kod podmjere 2.8.2.9 Obezbijediti rast investicija u sjeverni region, predlažemo da se doda sljedeći tekst: „...“, kroz primjenu, između ostalog, Uredbe o podsticanju direktnih investicija („Službeni list Crne Gore“, broj 80/15)“. U cilju stručnog usmjeravanja i praćenja poslova od značaja za pripremu i sprovođenje investicionih projekata iz oblasti infrastrukture, Vlada Crne Gore je na sjednici, održanoj 19. februara 2015. godine, donijela Odluku o obrazovanju Nacionalne investicione komisije. U skladu sa članom 2 pomenute Odluke, zadaci Nacionalne investicione komisije su, između ostalog i: koordiniranje aktivnosti koje se odnose na pripremu jedinstvenog pregleda prioriteta projekata iz oblasti infrastrukture, razmatranje različitih mogućnosti finansijske podrške za pripremu i/ili sprovođenje projekata iz oblasti infrastrukture kao i donošenje zaključaka i preporuka koji se odnose na pitanja iz nadležnosti Nacionalne investicione komisije.			

Shodno članu 5 Odluke o obrazovanju Nacionalne investicione komisije, administrativno-tehničke poslove za potrebe navedene Komisije, obavlja Sekretarijat za razvojne projekte. U okviru novog metodološkog Zapadnobalkanskog investicionog okvira, posredstvom kojeg je, od strane Evropske komisije, obezbijedena finansijska podrška za razvoj infrastrukture u regionu za period od 2014.-2021. godine, neophodno je da Crna Gora sačini Jedinstvenu listu prioriteta infrastrukturnih projekata (Single Project Pipeline - SPP) u okviru četiri sektora. Za implementaciju projekata sa Jedinstvene liste prioriteta infrastrukturnih projekata, zadužene su Sektorske radne grupe resornih ministarstava za četiri sektora: energetika (Ministarstvo ekonomije), saobraćaja (Ministarstvo saobraćaja i pomorstva), zaštita životne sredine (Ministarstvo održivog razvoja i turizma) i društvene djelatnosti (Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo prosvjete).

Imajući u vidu ulogu Sekretarijata za razvojne projekte u vezi sa nadležnostima koje su mu dodijeljene navedenom Odlukom, predlažemo da u Akcionom planu, između ostalog, Sekretarijat za razvojne projekte bude naveden među odgovornim subjektima kod strateškog cilja 2.8 Postići ravnomjerniji socio-ekonomski razvoj svih jedinica lokalne samouprave i regiona, zasnovan na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju sa posebnim akcentom na razvoja sjevernog regiona.

19. CETI d.o.o.

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str:11. Od 2013. godine, u Crnoj Gori su uspostavljeni registri za hronične nezarazne bolesti: maligne neoplazme, dijabetes, akutni koronarni sindrom i cerebrovaskularne bolesti.	Od 2013. godine, u Crnoj Gori inovirani su registri za hronične nezarazne bolesti: maligne neoplazme, dijabetes, akutni koronarni sindrom i cerebrovaskularne bolesti.	U Republičkom Zavodu za zdravstvenu zaštitu postojalo je Odjeljenje zdravstvene statistike, koje je nekad vodilo ove registre, koji su objavljivani u Statističkim godišnjacima. Na žalost ova praksa je kasnije prekinuta.	Ne prihvata se. Originalna formulacija je doslovno preuzeta iz "Master plana razvoja zdravstva Crne Gore 2015-2020".
Str: 55-59 Energetika./56 U cijelom tekstu nema ni jedne riječi o eksploataciji nafte i gasa , koje se kose sa strateškim opredeljenjem " ozelenjavanja sektora energetike"	Tekst se mora prerađivati.	Tekst se mora dopuniti sa novim strateškim opredeljenjem, koje je u suprotnosti sa proklamovanim principima održivog razvoja i strateškim opredeljenjem prelaska na obnovljive i nezagađujuće izvore energije, a i u suprotnosti sa razvojem turizma kao glavnog pokretača privrednog razvoja.	Uključeno kako u tekst strategije tako i u mjere AP, od biodiverziteta do plave ekonomije.
Str: 67_Saobraćaj/68 Neke od najvažnijih mjera evropske politike održivog saobraćaja uključuju tehnološka poboljšanja vozila i primjenu alternativnih izvora energije*, olakšavajuću poresku politiku, promovisanje javnog prevoza i nemotorizovanih vidova saobraćaja i sl.	Posle ove rečenice treba unijeti: Navedene prioritete mjere moraju biti i prioritet u Crnoj Gori, ukoliko se želi postići resursna efikasnost, ali i značajno smanjenje aerozagađenja, kao i poboljšati kvalitet življenja građana i kvalitet turističke ponude.Tu se prije svega misli na efikasan javni prevoz kojim bi se značajno smanjilo korišćenje putničkih vozila u gradovima i smanjile gužve, posebno u Obalnom području tokom turističke sezone(Kotor, Budva)	Neadekvatan javni gradski i međugradski prevoz u Crnoj Gori, predstavlja jedan od glavnih izvora zagađenja vazduha, ali i uzročnik enormnih gužvi u saobraćaju i velike probleme u obezbjeđivanju parking prostora za stanovništvo, a posebno za turiste u letnjoj sezoni.	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str: 70/71 S ciljem uspostavljanja platforme za ispunjenje opredjeljenja o ekološkoj državi, 2001. godine u saradnji sa Univerzitetom za mir i razvoj UN-a pripremljen je sveobuhvatni dokument „Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države“.	S ciljem uspostavljanja platforme za ispunjenje opredjeljenja o ekološkoj državi, 1997 godine u saradnji sa Univerzitetom za mir i razvoj UN-a otpočela je izrada 14 baznih studija i sveobuhvatni dokument „Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države“, koji je završen 2001.godine.	Ovo su podaci o izradi sveobuhvatne studije, čija je skraćena verzija 2001 godine usvojena na Vladi Crne Gore.	Prihvata se.
Str: 83 • Prisutno je ugrožavanje šumskih ekosistema klimatskim promjenama i povećanim rizicima od suša, požara i biotskih štetočina.	Prisutno je ugrožavanje šumskih ekosistema klimatskim promjenama i povećanim rizicima od suša, požara, biotskih štetočina kao i značajno povećanom nelegalnom siječom i koncesionom sječom koja izvozi trupce a ne gotove proizvode.	Neophodno je ukazati na bitne uzroke devastiranja šuma, jer smo svjedoci svakodnevnih natpisa u novinama o tome šta se dešava u šumama u okolini Podgorice, Rožaja, Plava, Pljevalja i dr. a šume su glavni ponor GHG.	Prihvata se.
Str: 84 Sve je izraženiji nedostatak finansijskih, institucionalnih i tehničkih kapaciteta za sveobuhvatno praćenje, procjenu i izvještavanje o stanju životne sredine, odnosno dolazi do izražaja neusklađenost nacionalnih standarda s relevantnim standardima EU. ...	Posle navedene rečenice treba navesti uzrok: Uzrok je neadekvatno finasiranje monitoringa stanja svih segmenata životne sredine, naučnih istraživanja, službi i institucija koje su osnovane i zadužene za realizaciju monitoringa što dovodi do nedostataka podataka koji su polazna osnova za preduzimanje mjera zaštite, kao i planova razvoja u ovoj oblasti.	Sredstva za finasiranje monitoringa stanja životne sredine, kao i rada institucija koje ga realizuje su apsolutno nedadekvatni. Posljedice su veoma sistematično date u tekstu koji slijedi nakon navedene rečenice. Ovo ukazuje na neophodnost osnivanja Eko fonda, koji bi na bazi prikupljenih sredstava od korišćenja i zagađivanja životne sredine finansirao sve potrebne navedene aktivnosti i razvoj i unapređenje institucija.	Uz manje korekcije uključeno.
Str: 175 Takođe, za dio obaveza nadležni su i sljedeći subjekti:Univerzitet Crne Gore - Institut za biologiju mora, Agencija za zaštitu životne sredine, ...	Takođe, za dio obaveza nadležni su i sljedeći subjekti:Univerzitet Crne Gore - Institut za biologiju mora, Agencija za zaštitu životne sredine, CETI, ZHMS...	Navedene institucije su nezaobilazne u sprovođenju monitoringa životne sredine. CETI i u monitoringu, radioaktivnosti, buke, namirnica biljnog i životinjskog porijekla (kao Nacionalna referentna laboratorija), toksikološkim analizama biološkog materijala, determinaciji i kategorizaciji otpada, mjerenju emisija u vazduh i vode, i dr. ZHMS je institucija koja jedina realizuje meteorološka mjerenja i prognoze, hidrološka i hidrografska mjerenja, kao i sva seizmička ispitivanja i prognoze.	Korigovano.
Str:179-183 Način na koji su ovi instrumenti dizajnirani i administrirani nije međutim dao opipljive rezultate – oni nijesu bili dosljedno primjenjivani i nijesu dali odgovorajuće podsticaje za promjenu ponašanja i prelazak na efikasnije i obrasce proizvodnje koji generišu niže zagađenje.	Rečenicu brisati.	Navedeno nije tačno. Podzakonski akt koji je bliže razrađivao visine naknada (Uredba o visini naknada, načinu obračuna i plaćanja naknada zbog zagađivanja životne sredine,"Sl. list RCG", br. 26/97 od 06.08.1997) a koji je u potpunosti bio usklađen sa tada važećom EU regulativom, je nakon početka njegove primjene, obustavljen za primjenu od strane Vlade po zahtijevu " velikih" zagađivača zbog tvrdnje da naknade značajno utiču na njihovo poslovanje. Naknadno su naknade	Korigovano, brisana riječ dizajnirani.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		drastično smanjene, tako da se efekat zbog kojih su uvedene nije ni mogao očekivati.	
Str: 231 i dalje: -U tabelama 3. Prirodni resursi- očuvanje prirodnog kapitala i tabelama: 3.1 , 3.2, 3.3, 3.6,	U dijelu: ODGOVORNI SUBJEKTI. Dopuniti sa CETI	CETI je institucija akreditovana za realizaciju zadataka iz tački: 3.1.2, 3.2.4, 3.2.5, izradu podloga i dokumentacije za 3.2.6, monitoring iz tačke 3.3.2, 3.6.2 i 3.6.3, 3.6.4	Prihvata se, uključen CETI.
Ljudski resursi 1.2.1 Unaprijediti zdravstvenu zaštitu osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva, podmjera 1.2.1.9.	Unaprijediti i očuvati zdravlje zaposlenih, uspostaviti registre izloženosti kancerogenim, toksičnim, perzistentnim i bioakumulativnim materijama na radnom mjestu i izraditi studiju povezanosti oboljevanja od malignih bolesti i izloženosti kancerogenim i TPB supstancama		Prihvata se.
	Dodati Ciljni ishod : Uspostavljeni registri izloženosti radnika toksičnim materijama. Izrađen Nacionalni plan eliminacije azbesta i TPB supstanci		Prihvata se.
Poslije podmjere 1.2.1.9.	predložena nova mjera : 1.2.1.10 Izraditi nacionalnu strategiju eliminacije izloženosti stanovništva i zaposlenih kancerogenim materijama kao što je azbest, benzo- a- piren, i ostali kancerogeni 1A grupe IARC	Puni naziv za 1A IARC Takodje dati predlog za ciljni ishod treba objediniti da ishodom iz prethodno predložene mjere.	Prihvata se.
AP, 1.3.3. Unaprijediti obrazovnu i naučnu komponentu u visokom obrazovanju SDG 4	ciljni ishod: Uspostavljene Nacionalne Referentne Laboratorije za oblast životne sredine i zdravlja ljudi uključene i naučno istraživački rad		Prihvata se, ali je ovaj ishod uključen kod prirodnih resursa. Ne mora se navoditi uključivanje laboratorija u naučno-istraživački rad.
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
-Pregledani dokument NSOR , predstavlja izvanredan , savremeno koncipiran strateški dokument, koji je izvanredno sagledao pravo stanje kao i uzroke utvrđenog stanja. -Nedostaje jedino detaljniji osvrt i procijena efekata aktivnosti istraživanja nafte i gasa i posljedica na životnu sredinu, turistički razvoj, uklapanje u koncept održivog razvoja u cijelini, DMC, ekološki otisak i RP. ; -Tabele date na kraju dokumenta 1-5 daju izvanredan pregled stanja,koje bi morale biti polazna osnova za definisanje hitnih mjera neophodnih za poboljšanje stanja i postizanje 17 ciljeva OR.			

20. Agencija za životnu sredinu

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
--	--	---	--------------------

Str. 28 Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva oko 9% teritorije¹¹, dok se preduzimaju početni koraci na uspostavljanju ekološke mreže radi očuvanja stanišnih tipova i vrsta koji su od značaja kako za EU - mreža staništa i vrsta od interesa za zaštitu na evropskom nivou - Natura 2000 tako i za Crnu Goru. Očekuje se povećanje obuhvata mreže zaštićenih područja tokom 2015. godine¹². U toku su aktivnosti na proglašenju Regionalnog parka „Piva“ (Maglić, Volujak, Bioč) koji će zauzimati 32 471,2 ha odnosno 2,35 % teritorije, čime će biti ostvareni cilj NSOR iz 2007. godine i Nacionalne strategije biodiverziteta iz 2010. godine o 10 % udjela zaštićenih područja prirode i postignut napredak u ostaviravanju sedmog Milenijumskog razvojnog cilja koji se odnosi na obezbjeđivanje održivosti životne sredine. U toku su i aktivnosti na uspostavljanju Regionalnog parka „Komovi“ koji će zauzimati 19 504 ha odnosno 1,41% ukupne teritorije Crne Gore, a i u planu je uspostavljanje Parka prirode „Dragišnica i Komarnica“ koji će obuhvatiti i kanjon Nevidio površine 2.570,5 ha odnosno oko 0,2% ukupne teritorije Crne Gore. Iako je NSOR iz 2007. godine, i drugim strateškim i planskim dokumentima predviđeno i proglašenje zaštićenih područja u moru, ona još uvijek nijesu uspostavljena, ali su za značajan broj lokaliteta u moru¹³ obavljena bazična istraživanja¹⁴.	Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva oko 12% teritorije , dok se preduzimaju početni koraci na uspostavljanju ekološke mreže radi očuvanja stanišnih tipova i vrsta koji su od značaja kako za EU - mreža staništa i vrsta od interesa za zaštitu na evropskom nivou - Natura 2000 tako i za Crnu Goru. Time je ostvaren cilj NSOR iz 2007. godine i Nacionalne strategije biodiverziteta iz 2010. godine o 10 % udjela zaštićenih područja prirode i postignut napredak u ostaviravanju sedmog Milenijumskog razvojnog cilja koji se odnosi na obezbjeđivanje održivosti životne sredine. Očekuje se povećanje obuhvata mreže zaštićenih područja tokom 2016. Godine. U toku su aktivnosti na proglašenju Regionalnog parka „Komovi“ (Opština Podgorica i Andrijevice su proglasile Regionalni park na svojoj teritoriji i očekuje se proglašenje od Opštine Kolašin) a razmatraju su mogućnosti uspostavljanja Regionalnog parka Sinjajevina, proglašenje kanjona Cijevne zaštićenim područjem kao i Regionalnog parka „Dragišnica i Komarnica“ (koji će obuhvatiti i kanjon Nevidio površine 2.570,5 ha odnosno oko 0,2% ukupne teritorije Crne Gore). Iako je NSOR iz 2007. godine, i drugim strateškim i planskim dokumentima predviđeno i proglašenje zaštićenih područja u moru, ona još uvijek nijesu uspostavljena, ali su za značajan broj lokaliteta u moru obavljena bazična istraživanja .	Tokom pisanja teksta Nacrta Strategije došlo je u međuvremenu do proglašenja Regionalnih Parkova Piva (u potpunosti) i Komovi (djelimično) kao i niza podnijetih inicijativa te stoga tekst smo predložili da se preformuliše u skladu sa trenutnim činjeničnim stanjem o statusu proglašenja područja i procentu zaštićene teritorije.	Korigovano.
Mjera 1.2. u Akcionom planu		U odnosu na definisane nadležnosti za sprovođenje mjere 1.2. "Obezbijediti zdrave živote i promovisati dobrobit za sve ljude..",	Upravo s tog aspekta je uključena Agencija.

¹¹ Tokom 2013. godine pod nacionalnom zaštitom bilo je 9,04% teritorije, a taj procenat je neznatno smanjen tokom 2014. godine. Naime, tokom 2014. godine je usvojen novi Zakon o nacionalnim parkovima kojim je utvrđena nova granica Nacionalnog Parka Dumitor kojom je umanjena površina nacionalnog parka za 1. 199,9 ha, odnosno 0,09% teritorije.

¹³ Potencijalne lokacije su: 1) Luštica (od Mamule do rta Mačka); 2) zona od rta Trašte do Platamuna (sa uskom zonom stroge zaštite od rta Žukovac do rta Kostovica); 3) šira zona ostrva Katič; 4) zona od rta Volujica do Dobrih voda; 5) zona od rta Komina do rta kod ostrva Stari Ulcinj; 6) zona uvale Valdanos do Velike uvale; i 7) Seka Đerane sa južnim dijelom zone ispred Velike plaže do ušća Bojane. NS IUOP, MORT 2015

¹⁴ Četvrti godišnji izvještaj o implementaciji milenijumskih razvojnih ciljeva, MORT, 2015

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		razmatrajući podmjere, Agencija, osim u domenu praćenja stanja Životne sredine i predlaganja unapređenja stanja ŽS, ne prepoznaje svoje nadležnosti po ovom pitanju	
AP, mjera 3.1.1.		Regulativu koja se odnosi na invazivne vrste takođe navesti	Uključeno u okviru postojeće formulacije.
Podmjera 3.2.1.1.	Dodati mjere – izrada karte staništa, izrada višegodišnjeg programa praćenja stanja biodiverziteta na bazi inventarizacije ; uspostavljanje informacionog sistema za biodiveritet i povećanje izdvajanja finansijskih sredstava za realizaciju praćenja stanja biodiverziteta		Dodato.
3.1.2.1 Unaprijediti podatke o biodiverzitetu u skladu s potrebama očuvanja biološke raznovrsnosti i efikasne kontrole faktora ugrožavanja biodiverziteta		Izrada karte staništa, Izrada višegodišnjeg programa praćenja stanja biodiverziteta na bazi inventarizacije	Dodato.
-Poboljšanjem monitoringa stanja biodiverziteta radi prikupljanja podataka o stanju populacija staništa i vrsta, dostupnosti i ažurnosti podataka.		Uspostavljanjem informacionog sistema	Dodato.
Uspostavljanjem inventara stanja biodiverziteta		Povećanje izdvajanja finansijskih sredstava za realizaciju praćenja stanja biodiverziteta	Dodato.
3.2.2.1 Uspostaviti efikasnu upravljačku strukturu za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima uključujući: · izradu studija zaštite i planova upravljanja i obezbjeđivanje optimalnih finansijskih sredstava za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima u skladu sa rezultatima vrednovanja i inventarizacije biodiverziteta,		Predlažem da se dodaju mjere : Imenovanje upravljača zaštićenih područja i Izrada planova upravljanja, jačanje kapaciteta upravljača - tehničkih i kadrovskih	Dodato, planovi su već bili uključeni u podmjere.
3.2.3.1 Unaprijediti sprovođenje strateških dokumenata (Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014–2023. godina, uključujući i donošenje Nacionalnog akcionog plana za šume) radi omogućavanja održivog gazdovanja šumama i očuvanja predionih vrijednosti područja pod šumom. SDG 15 (15.2)		Uspostaviti sistem lincenciranja drvnih sortimenata shodno Timber i Flegt direktivi	Dodato.

21. Glavni grad

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str:28 - "U toku su i aktivnosti na uspostavljanju Regionalnog parka „Komovi“ koji će zauzimati 19 504 ha odnosno 1,41% ukupne teritorije Crne Gore". Obzirom da je u istom kontekstu, ukazaćemo i na navod na strani 353 – „Ciljevi postavljeni strateškim i prostorno planskim dokumentima o stavljanju pod zaštitu određenih područja (kopnenih i morskih) još uvijek nijesu ostvareni (Tivatska solila jedino novo proglašenje od 2007. godine i nedavno proglašenje regionalnog parka prirode Piva –april 2015.g)."	Dio planinskog masiva Komova na teritoriji Podgorice proglašen je zaštićenim prirodnim dobrom u kategoriji Regionalni park. Naime, skupština Glavnog grada je u februaru 2015. godine, usvojila Odluku o proglašenju regionalnog parka „Komovi“ za teritoriju Glavnog grada, u ukupnoj površini od 13.232 ha.	Kao što je konstatovano u predlogu izmjene datog teksta, aktivnosti na uspostavljanju Regionalnog parka „Komovi“ na teritoriji Glavnog grada su okončane u februaru 2015. godine, usvajanjem pomenute Odluke, pa je u tom smislu potrebno izvršiti korekcije na stranama 28 i 353 . Dalje, kako se u odjeljku 2.3.1 Biodiverzitet ukazuje na buduća zaštićena prirodna dobra, napominjemo da je u toku procedura uspostavljanja formalnog statusa zaštite kanjona rijeke Cijevne, te navedeni podatak treba biti dijelom pomenutog poglavlja. Naime, izrađeni su Studija zaštite datog područja i Akt o proglašenju spomenika prirode „Kanjon Cijevne“, koji su bili predmetom javne rasprave. Data dokumenta će u predstojećem periodu biti upućena u proceduru skupštinskog usvajanja.	Prihvata se.
Str:35 - odjeljak 2.3.5 Vazduh – sugestija se odnosi na uvrštavanje dodatnih informacija u okviru datog segmenta, kako je navedeno u sledećoj koloni.	Glavni grad Podgorica je u junu 2014. godine, započeo sa realizacijom monitoringa segmenata životne sredine, kojim je obuhvaćeno i praćenje kvaliteta vazduha na reprezentativnim gradskim lokacijama.	Predlažemo da navedena konstatacija bude uvrštena u završni dio odjeljka 2.3.5 Vazduh, nakon navoda koji se odnose na uspostavljanje državne mreže monitoringa stanica za praćenje kvaliteta vazduha i realizaciju aktivnosti koje imaju za cilj povećanje broja mjernih mjesta.	Prihvata se. Uključena konstatacija.
Str:71 – „Od 23 lokalne samouprave u Crnoj Gori, samo dvije opštine - Bijelo Polje i Mojkovac u svom institucionalnom sistemu imaju organizacione cjeline - sekretarijate za uređenje i planiranje prostora i održivi razvoj sa zaduženjima za sprovođenje politike održivog razvoja. U aprilu 2011. godine Opština Danilovgrad je formirala svoj lokalni savjet za održivi razvoj i donijela Strategiju održivog razvoja s Akcionim planom za period do 2018. godine.“.	U okviru Sekretarijata za planiranje i uređenje prostora i zaštitu životne sredine Glavnog grada Podgorica, sistematizovan je Sektor za zaštitu	Obzirom na činjenicu da je i u Glavnom gradu sistematizovana služba nadležna za oblast životne sredine i održivi razvoj, navedene segmente je potrebno dopuniti konstatacijom datom u prethodnoj koloni.	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	životne sredine i održivi razvoj, kao nadležna služba za sprovođenje politike održivog razvoja na nivou Glavnog grada.		
Str. 74 - „Upravljanje životnom sredinom dijelom je povjereno lokalnim samoupravama koje raspolažu ograničenim i različitim kapacitetima za izvršavanje povjerenih zadataka, naročito u primjeni sistemskih instrumenata kao što su procjena uticaja na životnu sredinu i izdavanje integrisanih dozvola.“ Str. 74 - „Pritome je procjena uticaja na životnu sredinu instrument koji se previše koristi na lokalnom nivou, a integrisane dozvole treba izdavati na centralnom nivou zbog nedovoljnih kapaciteta jedinica lokalne samoprave“		Smatramo da date konstatacije, ne mogu se primjeniti na sve lokalne samouprave tako da iste u tom smislu treba prilagoditi. Takođe smatramo da bi formulacije trebale biti konkretnije i potkrijepljene odgovarajućim činjenicama na kojima su zasnovane, poput rezultata analiza/anketa, konkretne komunikacije ostvarene sa predstavnicima lokalnih samouprava i sl.. U prilog navedenom ukazaćemo na naš stav da bi centralizovanje određenih pitanja još više doprinijelo da se pitanje zaštite životne sredine marginalizuje na lokalnom nivou.	Korigovano.
Strana 139 – „Uspostavljanje tako koncipiranog efikasnog sistema upravljanja životnom sredinom može zahtijevati i reviziju nadležnosti, poslova i načina funkcionisanja različitih institucija i organa uprave u kontekstu praćenja i izvještavanja o stanju životne sredine. Po tom pitanju, ali i šire u kontekstu unapređenja određenih aspekata rada javne uprave, treba razmotriti mogućnosti da se umjesto decentralizovanog pristupa primijeni povjeravanje pojedinih nadležnosti (npr. sa lokalnog na državni nivo) radi povećanja kvaliteta i efikasnosti djelovanja javne uprave. Istovremeno neophodno je sprovoditi programe unapređenja ljudskih resursa za prikupljanje podataka i izvještavanje o stanju životne sredine i prirodnih resursa.“.		U vezi sa iznijetim konstatacijama, ukazujemo da je jačanje kapaciteta na svim nivoima, kao što je i prepoznato u razmatranom dokumentu, svakako potrebno. Još jedanput ukazujemo da predložena ponovna centralizacija odnosno povjeravanje pojedinih nadležnosti sa lokalnog na državni nivo, ne bi doprinijela ostvarivanju cilja unaprjeđenja rada javne uprave. Naime, oduzimanje nadležnosti svakako ne može predstavljati mehanizam jačanja kapaciteta ni na jednom nivou uprave.	Korigovano- nova formualcija: “Po tom pitanju, ali i u širem kontekstu povećanja kvaliteta i efikasnosti djelovanja javne uprave, efikasnim mjerama treba eliminisati probleme koji ugrožavaju održivost sistema upravljanja životnom sredinom u dužem vremenskom periodu, uključujući i mogućnost povjeravanja pojedinih nadležnosti (npr. sa lokalnog na državni nivo), posebno kada u dužem roku primijenjene mjere ne daju željene rezultate.”
Str. 167 - „Takođe neophodno je uspostaviti monitoring sprovođenja mjera za eliminisanje i ublažavanje negativnih uticaja na životnu sredinu koje se utvrđuju elaboratima i izvještajima o procjeni i strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu. Kod procjene uticaja na životnu sredinu nijesu adekvatno prepoznate specifičnosti uticaja pojedinih zahvata koji imaju ili mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu.“		Date navode je potrebno preispitati, shodno zakonskim odredbama, kojima su navedena pitanja precizirana. Ovo naročito iz razloga što ovako napisana formulacija može proizvesti sumnju u profesionalizam službenih lica koja obavljaju opisani posao, ali i angažovnih stručnjaka koji se kroz rad Komisije za procjenu uticaja uključuju u	Referenca je NSIUOP, ali su ispitivanja obuhvatila funkcionisanje institucija na državnom nivou, kao i lokalnih samouprava. Postoji precizan pregled uticaja koji nijesu ili nijesu adekvatno obuhvaćeni s EIA, a koji se odnose i na zahvate relevantne za obuhvat širi od obalnog područja. Izvršena manja

		predmetne postupke. Podsjećamo, članom 27 Zakona o procjeni uticaja na životnu sredinu, definisano je da je nosilac projekta obavezan da realizuje sve mjere predviđene elaboratom na koji je data saglasnost ili mjere koje su utvrđene odlukom da nije potrebna procjena uticaja. Za projekte za koje je izdata saglasnost na elaborat procjene uticaja na životnu sredinu ili donijeta odluka da nije potrebna procjena uticaja, nadležni organ utvrđuje da li su realizovane sve mjere predviđene elaboratom odnosno odlukom. Takođe, obzirom da je kao referenca za iznijeto, u Nacrtu razmatranog dokumenta navedena Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore, postavlja se pitanje da li se isto odnosi samo na obalno područje ili na cjelokupnu teritoriju Crne Gore.	korekcija radi preciziranje rečenice „U propisima kojim se reguliše procjena uticaja na životnu sredinu nijesu adekvatno prepoznate specifičnosti uticaja pojedinih zahvata koji imaju ili mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu“. Monitoring sprovođenja mjera iz procjena uticaja nije uspostavljen, niti bilo kakva evidencija.
Strana 168 - „Propisima su neprecizno i nejasno definisane nadležnosti obavljanja inspekcijskih poslova na nacionaln-om i lokalnom nivou, a komunalna inspekcija preuzima sa-mo one obaveze za koje se ocijeni da nijesu roblematične.“ Strana 168 – “Kada je riječ o kapacitetima na lokalnom nivou, potrebno je inicirati programe obuka od značaja za održivi razvoj, od osnovnih (upotreba kompjutera i sl.) do stručnih (radionice, seminari, obuke), obzirom da je status postojećih kapaciteta na izrazito nezadovoljavajućem nivou.” Strana 172 – „Pored jačanja kapaciteta na nacionalnom nivou, neophodno je izgraditi kapacitete u sekretarijatima lokalnih samouprava za sprovođenje politike održivog razvoja na lokalnom nivou. U tom kontekstu barem po jedan izvršilac sa izgrađenim kapacitetima treba da u punom radnom vremenu djeluje u okviru pojedinih resora i jedinica lokalne samouprave u sprovođenju politike održivog razvoja na državnom i lokalnom nivou“ Strana 358 – „Nepoznavanje politike održivog razvoja sa aspekta uloge lokalne samouprave; nepostojanje stručnog kadra koji se bavi poslovima održivog razvoja; nedovoljna edukacija o značaju politike održivog razvoja za lokalnu samoupravu“		Kao i u jednom od prethodnih komentara, ukazujemo da se iznijete konstatacije negdje mogu označiti kao prilično oštre i donekle upitne. Kako smo dati dokument razmatrali sa aspekta djelovanja Glavnog grada, podsjetićemo na višegodišnje postojanje sistematizovane službe za životnu sredinu i održivi razvoj, a i brojne aktivnosti, u lokalnom, nacionalnom i međunarodnom kontekstu negdje idu u prilog iznijetom. Naime, djelovanje Grada u oblasti životne sredine, energetske efikasnosti, klimatskih promjena, izrada i implementacija relevantnih dokumenta, iniciranje i učešće u različitim projektima, svakako se mogu označiti kao adekvatan odgovor na izazove sa kojima se suočavamo i koje pred nas postavlja zakonski okvir i evropska zajednica.	Ocjene za inspekcijske službe su tačne, a formulacija je malo ublažena. Takođe, tačne su ocjene koje se odnose na kapacitete lokalnih samouprava, dodata je rečenica kojom se Glavni grad izdvaja kao pozitivan primjer (str. 168). Izvršena i korekcija formulacije na str. 358: „Nedovoljno izgrađena svijest o značaju politike održivog razvoja na lokalnom nivou“.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str. 179 – „I jedinice lokalne samouprave, u okviru svojih prava i dužnosti, mogu propisati naknade za zaštitu i unapređenje životne sredine, u skladu sa svojim potrebama i specifičnim aspektima zaštite životne sredine na lokalnom nivou. Ipak u praksi ovaj pristup se nije pokazao kao sprovodiv, obzirom da nije moguće uvesti dvostruko oporezivanje po istom osnovu (iz tog razloga nije uspio pokušaj Opštine Pljevlja da uvede naknade za korišćenje prirodnih resursa u toj opštini).“		U vezi sa iznijetim konstatacijama, s obzirom da i sam obrađivač razmatranog dokumenta ukazuje na nesprovodljivost datog pristupa u praksi, smatramo cjelishodnim definisanje smjernica/preporuka za prevazilaženje prepoznate problematike. Naime, obzirom da takse za zagađenje po principu “zagađivač plaća” prihod su Budžeta Države, to lokalne samouprave nemaju izvorne prihode finansiranja aktivnosti koje se sprovode u cilju poboljšanja pojedinih segmenata životne sredine. U tom smislu želimo ukazati da smo o datoj problematici iznijeli svoj stav prilikom izrade zakonskog rješenja kojim se isto definiše, na taj način što smo tražili da se pomenuti instrument razradi i preformuliše u primjenjivu formu. Dati komentar odnosi se i na navode u vezi finansiranja iz budžeta lokalne uprave na stranama 290, 291, 292 i 294.	Komentar: Pored 6.1.1.3, „Uskladiti izdvajanja sredstava iz budžeta jedinica lokalnih samouprava s planiranjem budžetskih sredstava na nacionalnom nivou SDG 17 (17.14), SDG 12 (12.2)“. U 6.1.2.5 dodato „Osigurati usmjeravanje dijela sredstava za zaštitu životne sredine lokalnim samoupravama u skladu s programskim opredjeljenima Eko fonda“.
AP, Upravljenje za održivi razvoj, odgovorni subjekti	Lokalna samouprava	Obzirom na zakonom definisane nadležnosti i djelovanje lokalnih samouprava u oblasti održivog razvoja, smatramo da iste trebaju biti prepoznate kao subjekti odgovorni za jačanje sistema upravljanja za održivi razvoj, čiji značajan segment svakako predstavljaju.	Prihvata se.
5.1.3 Jačati kapacitete za nadzor nad sprovođenjem propisa u oblasti životne sredine 5.1.3.3 Naročito se fokusirati na jačanje kapaciteta za zaštitu životne sredine na lokalnom nivou.		Obzirom da je u tekstu Nacrta NSOR više puta ukazano na nedovoljnost kapaciteta na raznim nivoima (državni organi, upravljači zaštićenim područjem, naučne institucije i dr.), ne smatramo prihvatljivom konstataciju o potrebi "naročitog fokusiranja na jačanje kapaciteta na lokalnom nivou". Ovo posebno iz razloga što se u odnosu na predmetnu mjeru "jačanje nadzora nad sprovođenjem propisa u oblasti životne sredine", treba imati u vidu da na lokalnom nivou imamo djelovanje inspekcije isključivo u oblasti komunalnog nadzora. Još jednom ćemo ponoviti ranije istaknuto da ni	Na lokalnom nivou problem su ukupni kapaciteti, ne samo nadzor. Formulacija korigovana i glasi "Jačati kapacitete za zaštitu životne sredine na lokalnom nivou."

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		kapaciteti na ostalim nivoima nisu prepoznati kao dovoljni.	
3.1.1 Omogućiti efikasnu zaštitu zaštićenih područja prirode, ekološki vrijednih staništa, šumskih, vodnih i obalnih ekosistema, vazduha i zemljišta 3.1.1.8 Sprječiti ugrožavanje šumskih, vodnih i obalnih ekosistema klimatskim promjenama i povećanim rizicima od suša, požara i biotskih štetočina, posebno uticaje klimatskih promjena na šume koji uključuju pomjeranje vegetacionih zona, smanjenje prirasta, smanjenje broja vrsta, sušenje šuma i učestalije šumske požare. SDG 13 (13.1), 15 (15.1, 15.2, 15.3, 15.4, 15.5)	Predlaže se promjena formulacije 3.1.1.8. "Definisati i implementirati mjere prilagođavanja i ublažavanja posljedica klimatskih promjena po šumske, vodne i obalne ekosisteme, posebno u cilju sprječavanja pomjeranja vegetacionih zona, smanjenja prirasta, smanjenja broja vrsta, sušenja šuma i učestalijih šumskih požara, te redukcije rizika od suša, požara i biotskih štetočina".	Imajući u vidu opšte prihvaćene termine po pitanju djelovanja na polju borbe protiv klimatskih promjena, predlažemo da se podmjera 3.1.1.8 preformuliše	Unaprijedjena je formulacija u odnosu i na ostale pristigle sugestije.
3.2.1 Identifikovati i vrednovati ekološki vrijedna staništa i ekosisteme i izvršiti reviziju statusa postojećih zaštićenih prirodnih dobara -izvršiti reviziju statusa postojećih zaštićenih prirodnih dobara, kao i potencijalno zaštićenih prirodnih dobara SDG 14 (14.2, 14.5), 15 (15.1, 15.4)		Shodno zakonskom okviru, status potencijalno zaštićenog prirodnog dobra, u smislu sagledavanja stanja istog i definisanja eventualne kategorije zaštite, definiše se kroz izradu Studije zaštite datog područja. U tom smislu, čini se suvišnim i negdje neosnovanim, vršiti reviziju potencijalno zaštićenih prirodnih dobara.	Da, ali takodje je potrebno sagledati prostorno-planska rješenja koja sugerišu uspostavljanje zaštićenih područja u smislu dalje opravdanosti takvih predloga, posebno nakon protoka vremena od davanja takvih predloga. Unaprijedjena formulacija - "...ocjenu postojećih predloga o uspostavljanju.."
-utvrditi granice obuhvata prirodnih dobara i prioritetnih lokaliteta staništa predloženih za zaštitu SDG 14 (14.2, 14.5), 15 (15.1, 15.4)		Obzirom da aktivnost uspostavljanja Ekološke mreže NATURA 2000 u Crnoj Gori još uvijek nije okončana, smatramo da je istu potrebno jasno definisati kao jednu od podmjera. U tom smislu, cijenimo cjelishodnim da aktivnost navedena u prethodnoj koloni, a na koju se može primijeniti iznijeti komentar vezan za reviziju potencijalno zaštićenih prirodnih dobara, bude izostavljena odnosno zamijenjena aktivnošću koja će se odnositi na uspostavljanje Ekološke mreže. Tim prije što	Korigovana formulacija glasi "Utvrđiti granice obuhvata prirodnih dobara i prioritetnih lokaliteta staništa predloženih za zaštitu, prevashodno kroz uspostavljanje ekološke mreže NATURA 2000".

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		je uspostavljanje iste definisano i kao ciljni ishod.	
Ciljni ishod: Svim zaštićenim područjima upravljaju efikasne upravljačke strukture, uz maksimalno oslanjanje na kapacitete (JP) Nacionalnih parkova i JP (Agencije) za upravljanje morskim dobrom.		Imajući u vidu nadležnosti lokalnih samouprava u proglašenju određenih kategorija zaštićenih prirodnih dobara, potrebno je iste prepoznati u kontekstu efikasnih upravljačkih struktura, pored navedenih državnih organa i institucija	Prihvata se, nova formulacija: "Svim zaštićenim područjima upravljaju efikasne upravljačke strukture, uz maksimalno oslanjanje na kapacitete (JP) Nacionalnih parkova i JP (Agencije) za upravljanje morskim dobrom, kao i gdje se pokaže da postoje potrebni kapaciteti uz oslanjanje na kapacitete lokalnih samouprava."
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
Pojedine segmente Nacrta razmatranog dokumenta potrebno je dopuniti informacijama koje odražavaju činjenično stanje, u skladu sa prethodno iznijetim pojedinačnim komentarima. Dalje, smatramo da pojedine termine, poput učinaka, učinkovitost i sl., treba prilagoditi našem govornom području, u suprotnom stiže se utisak da su dijelovi teksta u kojima su korišteni preuzeti iz postojećih regionalnih dokumenata slične prirode. U vezi sa citiranim navodima, ukazaćemo i na konstataciju datu na strani 138 "Za unapređenje kvaliteta životne sredine neophodna je i cjelovita transpozicija pravne tekovine EU u okviru poglavlja 27 koje se odnosi na životnu sredinu i izgradnja potrebnih administrativnih i tehničkih kapaciteta na državnom i lokalnom nivou uprave za primjenu propisa.". Dakle, kako je jačanje kapaciteta prepoznato kao potreba na svim nivoima, upitna je preporuka o ponovnoj centralizaciji nadležnosti kao mehanizmu povećanja kvaliteta i efikasnosti djelovanja javne uprave. Takođe, data preporuka može se označiti kao kontradiktorna navodima koji se odnose na potrebu jačanja kapaciteta, obzirom da oduzimanje nadležnosti svakako ne može predstavljati instrument osnaživanja kadrova u lokalnim administracijama. S druge strane, povećanje obima nadležnosti državnih organa, čiji su kapaciteti razmatranim Nacrtom takođe prepoznati kao nedovoljni, predstavljalo bi dodatno opterećenje/pritisak, pa se postavlja pitanje svrsishodnosti primjene datog koncepta. U prilog navedenom ide konstatacija data na strani 358 „Nezadovoljavajući kapaciteti u državnim organima za vođenje/sprovođenje politike održivog razvoja (većina organa – oko 90% nema službenika nadležnog za poslove održivog razvoja).“. Svakako, u cjelini posmatrano, želimo iznijeti pohvale za urađenu Strategiju i odati priznanje za uloženi napor koji je proizveo vrlo kvalitetan i sveobuhvatan dokument. U tom smislu su i naše sugestije i predlozi iznijeti u nastojanju da damo skroman doprinos unapređenju kvaliteta istog, ukazujući na pojedinosti koje su možda i rezultat previda usljed obimnosti posla koji je izrada ovog dokumenta svakako podrazumijevala.			Stav: 1. Korišćeni su samo termini iz crnogorskog jezika, a učinak i učinkovitost, iako se rjeđe koriste, spadaju u domaće termine. 2. Decentralizacija -ublažice se ocjene kako je prethodno navedeno kod pojedinačnih komentara, naročito prepoznajući specifičnost lokalne samouprave u Glavnom gradu.

22. Privredna komora Crne Gore

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
AP, Strateški cilj: 4.1 Kretati se ka niskokarbonskom razvoju smanjenjem nivoa emisija s efektom staklene bašte do 2030.	Privredna komora Crne Gore	U Nacrt Akcionog plana za period 2016-2030 godine Nacionalne strategije održivog razvoja, u okviru mjera koje se odnose na ekonomske resurse , u	Prihvata se.

godine za 30% u odnosu na 1990. godinu – podmjere 4.1.1.9, 4.1.2.1 i 4.1.2.5 Strateški cilj: 4. 2 Poboljšati resursnu efikasnost u ključnim ekonomskim sektorima; podmjera 4.2.4.4. , 4.3.2.1., Strateški cilj: 4.4 Omogućiti održivu valorizaciju i očuvanje resursa mora, te podsticati plavu ekonomiju – mjere 4.4.1, 4.4.2 i 4.4.3, Strateški cilj: 4.6 Primjeniti društvenu odgovornost u praksi svih sektora u skladu s pozitivnim evropskim i međunarodnim iskustvima – podmjera 4.6.1.6.	(kao institucija uključena u sprovođenje NSOR)	dijelu gdje se navode institucije koje sprovode Strategiju, odjeljak-odgovorni subjekti-naveden je naziv privredni subjekti . Smatramo da u tom dijelu treba da bude navedena i Privredna komora Crne Gore , jer u okviru odbora udruženja (energetike i rudarstva, metalurgije i metaloprerađivačke industrije, šumarstva, drvne industrije, grafičke i izdavačke djelatnosti, poljoprivrede, prehrambene i duvanske industrije; komunalne djelatnosti, saobraćaja, malih i srednjih preduzeća i preduzetnika, i Odbor za energetske efikasnost i zaštitu životne sredine), članice Privredne komore Crne Gore na sjednicama razmatraju i rješavaju pitanja iz djelokruga rada udruženja, daju mišljenja i predloge organima Komore po pitanjima koja su od zajedničkog interesa za članove udruženja. Smatramo da Privredna komora Crne Gore, kroz promociju, informisanje, edukacije koje organizuje za privredne subjekte i afirmaciju pristupa rješavanja problema navedenih u Akcionom planu Strategije, može dati doprinos sprovođenju isti posebno po sljedećim mjerama:	
---	--	--	--

23. Opština Pljevlja

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Strana 123. Izraz „emitovanje otpada u ŽS“		Tekst je potrebno proširiti uz ukazivanje na činjenicu u kojim oblastima je evidentirano emitovanje otpada u životnu sredinu. Koji su to načini i mogućnosti da se negativan trend eliminiše. Da li za emitovanje otpada u ŽS odgovornost snosi pojedinac, preduzeće, lokalna uprava ili država, te sve ovo treba detaljnije obrazložiti	Svi navedeni aspekti koji se odnose na uticaje otpada na životnu sredinu, uključujući i izvore nastanka, obrađeni su u ocjeni stanja. Riječ emitovan je zamijenjena sa generisan, i objedinjene formulacije dva pritiska u jedan.
Strana 123. Izraz „u periodu 1990-2011, emisije gasova iz otpada smanjene su za svega 20%“		Ovu pojavu u Nacionalnoj strategiji treba znatno više obrazložiti sa konkretnim osvrtom na činjenice gdje nastaje emisija gasova iz otpada, koji su to načini da se nastali gasovi neutrališu te konkretno čija je to obaveza i odgovornost.	Obrazloženje i detaljno objašnjenje dati su u Strategiji klimatskih promjena, a mjere redukcije emisija CO2 u opsegu koji je značajan za NSOR date su u okviru ciljeva, mjera i podmjera koji se odnose na nisko karbonski razvoj, a u konkretnom slučaju kod upravljanja otpadom u mjeri 4.3.3.8 „....smanjivati GHG emisije iz otpada zamjenom biotičkih materijala recikliranim otpadom, kao i korišćenjem otpada umjesto fosilnih goriva za proizvodnju energije“.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Strana 123. „urađen Državni plan upravljanja otpadom (i AP 2015 – 2020)		U Državnom planu upravljanja otpadom, upravo oblast tehničko-tehnološke aktivnosti, izgradnja objekata u zavisnosti od opcije i predloga za uspostavljanje eko fonda nije precizno definisana, te se kroz NSOR može preciznije definisati koji su objekti i sadržaji vezani za oblast upravljanja otpadom definisani kao prioritetni. Imajući u vidu reljefnu strukturu Crne Gore, a mali broj stanovnika po opštinama prvenstveno sjevernog regiona, veliki problem je izgradnja postrojenja za upravljanje otpadom koji finansijski koštaju mnogo, a potreba je za izgradnjom istih u svim opštinama	NSOR ne može detaljnije obraditi ovo pitanje od Državnog plana upravljanja otpadom; hijerarhija dokumenata to ne dozvoljava. Međutim, NSOR može da naglasi koji model upravljanja otpadom smatra optimalnim, što je i urađeno.
Strana 114. „zastarjela i neefikasna tehnologija u postojećem bloku termoelektrane Pljevlja		Najveći problemi vezano za funkcionisanje TE Pljevlja su zagađenje vazduha putem dimnih gasova i uticaj produkata sagorijevanja na životnu sredinu, kao i pitanje odlaganja pepela i šljake i način postupanja sa odlagalištem Maljevac. Kako je NSOR bitan dokument, u istom je trebalo više detalja posvetiti navedenom jer je to pitanje od koga u mnogom zavisi stanje životne sredine, industrijski i drugi razvoj opštine kao i uticaj na život i zdravlje ljudi.	Pitanje je u potpunosti obrađeno u djelovima dokumenta koji se odnose na vazduh, zemljište, životnu sredinu i zdravlje.
Str: 85 Bezbjedno vodosnabdijevanje sa higijensko-epidemiološkog aspekta ugroženo je dotrajalošću razvodne mreže, dok su značajno narušene i zone sanitarne zaštite oko pojedinih vodoizvorišta	Bezbjedno vodosnabdijevanje s higijensko-epidemiološkog aspekta ugroženo je dotrajalošću razvodne mreže, zastupljenošću cijevi od različitih materijala i neadekvatnim tretmanom prerade vode. Takođe, značajno su narušene i zone sanitarne zaštite oko pojedinih vodoizvorišta ili iste nisu ni uspostavljene	Zastupljenost pojedinih materijala mreže Pljevaljskog vodovoda, koje bi u budućnosti trebalo zamjeniti (u ukupnoj dužini vodovodne mreže) je : -Pocinkovane cijevi – 17 % - Azbestne cijevi – 2 % - Čelične cijevi – 13 % Postrojenje za preradu vode " Pliješ " planirano je za tretman izvorske vode. Međutim, zbog nedostatka vode naročito u ljetnjem periodu koriste se i površinske vode iz akumulacije Otilovići, što nepovoljno utiče na kvalitet vode jer je postrojenje planirano za tretman izvorske vode. Obzirom na geološku i hidrogeološku građu lokaliteta i zaleđa izvora koji se koriste za vodosnabdijevanje Pljevalja kao i na samu kompleksnost određivanja zone sanitarne zaštite treba u budućnosti posvetiti značajne napore za određivanje istih.	Za takve ocjene treba navesti izvor podataka na osnovu kojih se izvode. Izvršena korekcija na sljedeći način: "Bezbjedno vodosnabdijevanje s higijensko-epidemiološkog aspekta ugroženo je dotrajalošću razvodne mreže, u određenim slučajevima i neadekvatnim tretmanom vode za piće, dok su značajno narušene i zone sanitarne zaštite oko pojedinih vodoizvorišta (a oko pojedinih nijesu ni uspostavljene)."

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str. 85: Primjena poreza i naknada za korišćenje vodnih resursa nije potpuna i adekvatna.	Primjena poreza i naknada za korišćenje vodnih resursa nije potpuna i adekvatna - lokalnim upravama nije obezbjeđen adekvatan instrument kontrole obračuna ovih naknada.	Obzirom da su lokalne uprave korisnici 70 % ovih naknada a da rješenja kojim se utvrđuje ova naknada donosi Uprava za vode mora se obezbjeđiti bolja kontrola lokalne uprave u postupku utvrđivanja ove naknade.	Prihvata se, unijeta sljedeća formulacija (a navedeno pojašnjenje unijeto u fusnote): "Primjena poreza i naknada za korišćenje vodnih resursa nije potpuna i adekvatna. Pojedine lokalne samouprave smatraju da nije obezbjeđen adekvatan instrument kontrole obračuna ovih naknada".
Str. 108: Dopuniti tabelu	U dijelu koji se odnosi na Stanje voda potrebno je izvršiti dopune sledećim stavkama: 1. Nepostojanje vodnih katastara 2. Nedovoljno ekonomsko vrednovanje vode, primjenom principa " zagađivač plaća " i " korisnik plaća 3. Nepotpun sistem za efikasnu prevenciju i odbranu od poplava	1. Neophodna izrada vodnih katastara radi obezbjeđivanja podataka potrebnih za upravljanje vodama, odnosno korišćenje voda, zaštitu voda od zagađenja i zaštitu od štetnog dejstva voda 2. Neophodnost povećanja kvaliteta sistema za odbranu od poplava	Prihvata se, izvršene dopune.

24. Opština Herceg Novi

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Nacrt Strategije održivog razvoja Crne Gore 2016-2030 godine je impresivan dokument koji se temelji na egzaktnim kao i realno procijenjenim indikatorima mogućeg dugoročnog razvoja Crne Gore. Veoma su dobro uočena sva ograničenja i prezentirani svi resursi (prirodni, ekonomski, društveni i ljudski) i ništa nije potcijenjeno niti precijenjeno.			-
Zamjerka, ako je uopšte treba saopštiti je na dosta glomaznom izlaganju sa dupliranjem što se čini suvišnim. Naime, poslije prezentacije postojećeg stanja kada se trebalo baviti programiranjem, <u>ima ponavljanja postojećeg stanja</u> , izlaganja već rečenog i više formulacija za jedno isto, što opterećuje document. A kada su nabrajane mjere za ostvarivanje ciljeva, pomenuta je <u>potreba za planiranjem i podmjera</u> a taj zadatak je ostavljen za neko drugo mjesto izvan Strategije, moguće za Akcioni plan, mada bi bilo prihvatljivije i prije očekivano, u cilju dobijanja što kompletnijeg dokumenta, da se to nađe u njemu samom.			S obzirom da se radi o veoma obimnom dokumentu, biće urađeno još jedno redigovanje teksta, u smislu izbjegavanja svih preklapanja i ponavljanja.
Ulaganja u istraživanje i razvoj, zatim ulaganja u zaštitu životne sredine i predupređenje mogućih katastrofa kakva do sada nikada nijesu vršena, i to u roku do 2020 godine,			Implementacija će pokazati da li su projekcije date nerealno.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

čini se, sa aspekta sredstava koja će u ovom periodu stajati na raspolaganju, veoma nerealnim. Iako je odnos šteta zbog neulaganja u odnosu na ulaganja koja se planiraju izvršiti 6:1 nerealno je očekivati, pa i uz pomoć evropskih fondova, da će se za ove namjene moći usmjeriti toliko sredstava iako je proširen broj izvora sredstava.			
Za razvoj Sjevernog regiona, i pored potrebne infrastrukture, potrebno je paralelno raditi na stvaranju aktive koja će davati neposredne efekte i samim tim finansijski potpomagati i olakšavati infrastrukturno unapređivanje.			Uzeće se u obzir kod pripreme predloga NSOR, u dijelu finansiranja za održivi razvoj.
U Nacrtu je veoma korektno i opravdano potencirana potreba kompleksnog djelovanja skoro svih institucija bilo sa više ili manje konkretnih nadležnosti za pojedine, a kada je riječ o najnadležnoj, pored Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, umjesto Odjeljenja za razvoj pri Ministarstvu održivog razvoja i turizma, bilo bi najadekvatnije, odnosno najefikasnije za te potrebe organizovati Službu pri Vladi Crne Gore.			Uzeće se u obzir kod formulisanja prijedloga za Vladu.
U Nacrtu Strategije se insistira na jačanju povjerenja u institucije Sistema. Paralelno sa tim zahtjevom mora se pretpostaviti i jačanje materijalne osnove institucija kao stimulansa za njihovo efikasno funkcionisanje.			Iako je adekvatno finansiranje institucija nesumnjivo jedan od preduslova za njihov kvalitetan rad, smatramo da na ovom nivou teksta ne treba ići do tog nivoa detalja. Na određeni način, komentar je sadržan u postojećoj mjeri 2.3.1.3 „jačanje administrativnih kapaciteta“, gdje se podrazumijeva i adekvatna finansijska podrška.
U Nacrtu Strategije se uočava dilema o organizacionom ustrojstvu inspeksijskog organa . Mislimo da sadašnje iskustvo ne ide na ruku i sadašnjem načinu organizovanja, jer resori bez inspekcije u svom okviru ne mogu efikasno da mijenjaju stanje u okviru svojih nadležnosti jer je na taj način njihov uticaj slabiji zbog odsustva direktnog neposrednog djelovanja. Uprava za inspeksijske poslove kao samostalan organ djeluje otuđeno u odnosu na zahtjeve resora.			Nije u pitanju dilema, već su navedene pozitivne i negativne strane postojećeg modela organizacije inspeksijske službe. Takođe, dat je osvrt na neefikasnost komunalnih inspekcija, uključujući i mjere za prevazilaženje s tim povezanih problema.
U poglavlju u kojem se govori o sankcijama za neizvršavanja zakonskih obaveza, bilo bi potrebno otići dalje u pravcu definisanja nivoa odnosno visine tih sankcija. (strana 95).			To su detalji koji se utvrđuju propisima, a ne strategijama.

Na strani 137 stoji dva puta formulisan isti zadatak: "Unaprijediti samu zaštitu kulturne baštine na svim nivoima" (tehnička greška).			Prihvata se.
--	--	--	--------------

25. Opština Budva

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Nacionalnom Strategijom održivog razvoja do 2030.godine postavljeni su razvojni ciljevi usmjereni ka održivom socio-ekonomskom razvoju države, stimulisanju ekonomskog rasta, smanjenju ranjivosti kako regionalne, tako i lokalne ekonomije na spoljne prijetnje, očuvanju prirodnog kapitala, podržavanju konkurentskih prednosti kako regionalnih tako i lokalnih i strateškom upravljanju za održivi razvoj baziranom na saradničkoj participaciji društveno-ekonomskih faktora bilo javnih ili privatnih. Imajući u vidu dosadašnje postignute rezultate implementacije Strategije održivog razvoja, jasno proizilazi potreba daljeg unapređenja cjelokupnog mehanizma funkcionisanja i ostvarivanja politike održivog razvoja , o čemu se mora voditi računa prilikom pripreme, a posebno u procesu implementacije Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030.godine.			U predlogu NSOR biće razvijen model koordinacije, kao i model upravljanja, u skladu sa realnim administrativnim kapacitetima Crne Gore i komparativnim iskustvima zemalja koje ulaze u proces preuzimanja ciljeva održivog razvoja u nacionalni razvojni okvir.
Mišljenja smo da donošenje NSOR do 2030.godine predstavlja podsticaj konkretnog djelovanja na polju održivog razvoja Crne Gore, i ujedno pruža naznake mogućih pravaca daljnjeg ekonomskog, društvenog i ekološkog razvoja države, zasnovanog na principima i načelima održivog razvoja. Pregledom i analizom sadržaja NSOR do 2030.godine, konstatujemo da je isti obuhvatio sve bitne segmente i oblasti razvoja Crne Gore počev od demografije, ekonomije pa do socioloških i kulturnih segmenata života, uz akcenat na očuvanje prirodnog kapitala i održivo planiranje prostornih resursa i predstavlja osnovna načela kojim treba u budućnosti da se rukovodimo. Izrada jednog ovako važnog dokumenta zahtijeva mobilizaciju svih relevantnih faktora i interesnih grupa, koji svojim radom, iskustvom, uticajem mogu doprinijeti identifikovanju problema i potencijala kao i njihovoj realizaciji.	Smatramo da je u uvodnom dijelu dokumenta Nacrta NSOR do 2030.god., u kojem se navodi lista učesnika koji su učestvovali u pripremi odnosno izradi Strategije, potrebno navesti uz zvanje i profesiju odnosno zanimanje svih stručnih lica i saradnika , Imenovati turizmologa u stručnom timu	Navođenjem zvana i proiesije, imao bi se pregled o zastupljenosti stručnih profila na izradi jednog ovako važnog dokumenta. Imajući u vidu prethodno navedeno, a polazeći od činjenice da je turizam uz dalju afirmaciju komplementarnih djelatnosti, prepoznat kao glavni razvojni agens obalnog područja države, smatramo da je bilo potrebno imenovati kao predstavnika stručnog tima, stručno lice iz oblasti turizma (npr. turizmolog), a koje bi uzelo aktivno učešće u izradi iste, i dalo doprinos da ova Strategija svojom sadržinom i kvalitetom bude vodič u planiranju aktivnosti i projekata	Prihvata se sugestija u vezi navođenja profesija stručnog tima. Za obradu ekonomskih sektora, uključujući i turizam, korišćeni su zvanični razvojni dokumenti Vlade u ovoj oblasti, sprovedena istraživanja u okviru pripreme NSOR, a angažovani su i kapaciteti resornog ministarstva. Posebno je važno istaći da su u NSOR integrisani svi važni aspekti NSIUOP uključujući i turizam, kao ključni ekonomski sektor.

		održivog privrednog tj. turističkog razvoja regiona.	
Obalno područje Crne Gore je vrijedan prostorni, ekonomski, ekološki i društveni resurs po kome je Crna Gora poznata u širem regionu. U NSOR do 2030.god, ovo područje predstavlja prioritete u osmišljavanju dugoročnog održivog planiranja, uz dosljednu primjenu principa i indikatora održivosti. Prostorno i turistički posmatrano, s obzirom na njene ekološko-prostorne mogućnosti i specifičnosti (prirodno i kulturno-istorijsko nasljeđe), riječ je o najrazvijenijem dijelu Crne Gore. Sa druge strane, južni region je izložen različitim prirodnim hazardima: zemljotresima-kao potencijalno najopasnijim, poplavama, požarima i dr. Ovako važno i osjetljivo područje nameće neophodnost uspostavljanja odgovarajućih mehanizama upravljanja i razvoja obalnog područja, kao i koordinirajućih politika, a kako bi na vrijeme doprinijeli smanjenju negativnih uticaja (zagađenje mora, tretman čvrstog otpada) i konflikata, i uspostavili pravu ravnotežu između razvoja i zaštite. Jedan od najprisutnijih konflikata na ovo području, konflikt između razvoja ekonomskih aktivnosti (turizma) i procesa urbanizacije i zaštite životne sredine, za posledicu nerijetko ima narušen pejzaž tj.ambijent. Rast i razvoj obalnog područja ne možemo zaustaviti, ali je isti potrebno planski usmjeravati (izradom srednjoročnih i dugoročnih planova i programa održivog razvoja), vodeći računa naročito o infrastrukturnim kapacitetima, jer zbog neusaglašenosti između razvoja turizma kao privredne grane razvoja i infrastrukture koja je prateći preduslov, dovodi se u pitanje održivosti takvog razvoja.			U predlogu NSOR razvijen je model koordinacije, kao i model upravljanja, u skladu sa strateškim planskim dokumentima Crne Gore koji treba da minimiziraju konflikt između razvoja ekonomskih aktivnosti i procesa urbanizacije.
Dio poglavlja II Nacrta nacionalne strategije održivog razvoja do 2030.god., segment posvećen analizi prostornog i urbanog razvoja. U vezi sa tim, smatramo da je, za efikasnost i otvorenost procesa prostornog, kao i sektorskog planiranja, značajno uspostavljanje informacionog i monitoring sistema o prostoru, životnoj sredini i infrastrukturnim sistemima, odnosno razvijanje procedura tj.instrumenata za implementaciju planova. Dalji razvoj turističkih aktivnosti potrebno je dimenzionisati prema ekološkom kapacitetu prostora, što je od posebne važnosti upravu za Primorje, budući da su u pojedinim djelovima Primorja ovi pragovi već dostignuti, pa i premašeni. Neracionalno trošenje vrijednih i neobnovljivih prostornih resursa dijela obalnog područja manifestuju se prije svega kroz izrazito	Uspostaviti informacioni i monitoring sistem o prostoru, životnoj sredini i infrastrukturnim sistemima, tj. razviti procedure/instrumente za implementaciju planova		Prihvata se. Upravljanje NSOR, uključujući mehanizam koordinacije i informacioni sistem za upravljanje i monitoring - detaljno elaborirano u revidiranom poglavlju VII u predlogu NSOR.

predimenzionirana građevinska područja u odnosu na broj stanovnika i razvojne potrebe. Shodno Nacionalnoj strategiji integralnog upravljanja obalnim područjem, 2015, u Nacrtu Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030.godine, se navodi da su građevinska područja u obalnom području izrazito predimenzionirana u odnosu na broj stanovnika i turističke kapacitete. Polazeći od navedenog cijenimo da je potrebno u sadržaju teksta dokumentima NSOR do 2030.godine, u segment koji se odnosi na stanje ekonomskih resursa, odnosno na analizu sadašnjeg stanja iz oblasti turističkog razvoja i prezentovanja sadržaja željenih aktivnosti u okviru date oblasti, da isti sadrži projekciju turističkih kapaciteta, odnosno iskazivanje stava o opravdanosti turističkih kapaciteta (planiranih Nacrtom PPPNOP CG). Podsjećamo da se, u poglavlju II Nacrta Prostornog plana posebne namjene obalnog područja Crne Gore (PPPNOP CG), a koji se odnosi na polazna opredjeljenja planskog koncepta, navode tri scenarija razvoja, pri čemu se u predmetnom dokumentu predlaže scenario “Konkurencijom do kohezije”, shodno kojem prostor obalnog područja do 2030 treba da ima 230.732 kreveta. Mišljenja smo da je predloženi kapacitet turističkih ležajeva predimenzioniran, u odnosu na planirani broj stanovnika, uzimajući u obzir Monstatove projekcije demografskih kretanja u narednim decenijama, shodno kojim bi Crna Gora nakon 2015.godine mogla da započne proces depopulizacije. Smatramo neophodnim da izrada i donošenje Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030.god prethodi izradi Prostornog plana posebne namjene obalnog područja Crne Gore (PPPNOP CG), kako bi se u skladu sa prepoznatim strateškim ciljevima, mjerama i podmjerama, dale	U segmentu stanje ekonomskih resursa, analiza u oblasti turizma, dodati projekciju turističkih kapaciteta, odnosno iskazati stav o opravdanosti plana jačanja turističkih kapaciteta planiranih Nacrtom PPPNOP CG		O ocjeni stanja resursa nije data projekcija turističkih kapaciteta (što je predmet Nacrta PPPNOP), ali je detaljno elaboriran indikator potrošnje prostora i preuzete referentne projekcije iz NSIUOP primjenom metodologije UNEP-a. Proračunom ovog indikatora dobijen je kvantitativni pokazatelj potrošnje prostora u Crnoj Gori, definisan je i prateći set mjera za usklađivanje postojećih trendova namjene prostora sa zahtjevima i ciljevima održivog razvoja.
--	---	--	--

dalje smjernice za planiranje održivog turističkog razvoja kao obalnog područja.			
Strateški ciljevi, kao i predložene mjere i podmjere određenom sektoru/oblasti definisani u Akcionom planu nacionalne strategije održivog razvoja do 2030.god, su sveobuhvatni, društveno prihvatljivi i prihvatljivi sa stanovišta zaštite životne sredine, i cijenimo da isti predstavljaju platformu za prevođenje ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni kontekst. S obzirom na specifičnosti regiona i ekološko-prostorne mogućnosti i specifičnosti svake jedinice lokalne samouprave pojedinačno, i polazeći od izazova održivog razvoja sa kojim se iste suočavaju, cijenimo da je u narednom period potrebno insistirati na definisanju konkretnih projekata i ciljeva za održivi razvoj lokalnih samouprava, s jasno utvrđenim aktivnostima, nosiocima, rokovima. Aktivnosti usmjerene na izgradnji potrebne turističke infrastrukture, valorizaciji komparativnih prednosti u turizmu, optimalno tržišno pozicioniranje i profilisanje odnosno promovisanje turističkog proizvoda cjelokupnog obalnog područja i države, uz poštovanje principa zaštite i unapređenja životne sredine, su samo neke od aktivnosti čijoj je realizaciji u narednom period neophodno posvetiti mnogo više pažnje u odnosu na dosadašnje aktivnosti. Sumirano, smatramo da se donošenjem Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030.godine, kroz realizaciju određenih aktivnosti, obezbjeđuju adekvatne mjere podrške ekonomskom (turističkom), ekološkom i socijalnom održivom razvoju države, i inicira donošenje odgovarajućih zakonskih regulativa.	U narednom periodu insistirati na definisanju konkretnih projekata i ciljeva za održivi razvoj lokalnih samouprava, s jasno utvršenim aktivnostima, nosiocima i rokovima		Sugestija se prihvata. To će biti sastavni dio procesa implementacije NSOR.

26. Opština Mojkovac

Unijeti originalan tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
--	--	---	--------------------

Nema primjedbi i sugestija na Nacrt nacionalne strategije održivog razvoja do 2030.godine.			-
--	--	--	---

27. NVO Green Home

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. godine sa naznakom stranice ¹⁵	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str: 11- Upotreba duvana i duvanskih proizvoda, štetna upotreba alkohola, nezdrava/nepravilna ishrana i fizička neaktivnost su zajednički faktori rizika za većinu preventabilnih nezaraznih bolesti i vezani su za ponašanje.	Osim navedenih faktora koji utiču na zdravlje ljudi ne treba zaboraviti i uticaj stanja životne sredine na zdravlje ljudi.	Stanje životne sredine, naročito u područjima sa visokim zagađenjem bilo vazduha, vode ili zemljišta u velikoj mjeri može uticati na zdravlje stanovnika i ovo je činilac koji po našem mišljenju ne bi smio biti izostavljen u ovoj vrsti studije obzirom na velika zagađenja u Pljevljima, Nikšiću, Podgorici – u prvom redu mislimo na zagađenja vazduha	Dodata je jedna rečenica koja povezuje ovu tačku sa 2.3.7, u kojoj su obrađeni mogući rizici zagađenja po zdravlje stanovništva.
Str: 28 U toku su aktivnosti na proglašenju Regionalnog parka „Piva“ (Maglić, Volujak, Bioč) i aktivnosti na uspostavljanju Regionalnog parka „Komovi“		Prema dostupnim informacijama ova dva područja su već proglašena za regionalne parkove	Korigovano.
Str 33: Gubici u vodovodnoj mreži u urbanim naseljima u 2014. godini iznosili su oko 61% što predstavlja poboljšanje u odnosu na prethodnu godinu kada su iznosili 63%. Smanjenje gubitaka uslovljeno je investicionim aktivnostima u nekim od opština Crne Gore (npr. nastavak proširenja vodovodne mreže u Herceg Novom; unapređenje sistema vodosnabdijevanja u prijestonici Cetinje, itd).	Treba dodati podatke iz susjednih zemalja i zemalja članica Evropske unije kako bi se vidjelo gdje se naša zemlja nalazi kada je riječ o ovoj vrsti gubitaka.	Mišljenja smo da ovaj podataka treba obrazložiti i ukazati na razloge zbog kojih dolazi do gubitaka. Nije moguće da je jedini razlog stanje vodovodne mreže. Osim toga treba dodati podatke iz susjednih i zemalja Evropske unije.	Smanjenje gubitaka predstavlja napredak u ostvarivanju zadatka da se do 2015. godine umanju udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima u okviru sedmog milenijumskog cilja o obezbjeđivanju održivosti životne sredine. Shodno tome, ovaj zadatak se prati, a njegova ciljna vrijednost o gubicima od 30% u 2020. godini je prevaziđena. Dakle, ne smatra se relevantnim da se pravi neka druga vrsta referentnog poređenja ostvarenog progressa.
Str:34 - Zbog registrovanih prekoračenja koncentracije PM ₁₀ čestica, izrađen je Plan kvaliteta vazduha za Glavni grad, te se dostizanje propisanih vrijednosti može očekivati tek nakon primjene mjera koje će biti propisane ovim planom kvaliteta vazduha. Prethodno su zbog prekoračenja propisanih normi pripremljeni Planovi kvaliteta vazduha za	Rokovi za implementaciju postojećih Planova kvaliteta vazduha za pomenute opštine ističu 2016. godine te je shodno tome neophodno napraviti nove planove, sa jasnim i konkretnim mjerama koje će direktno uticati na poboljšanje kvaliteta vazduha u ovim opštinama.	Svjedoci smo da postojeći planovi nisu donijeli poboljšanje kvaliteta vazduha u pomenutim opštinama. Naročito kada se radi o opštini Pljevlja. Od tri vrste mjera za poboljšanje kvaliteta vazduha koje su trebale biti implementirane, jedino je možda prva, finansijski nezahtjevna mjera implementirana iako je i to vrlo upitno. Neophodno je napraviti novi plan kvaliteta vazduha koji će jasno i direktno definisati	U okviru podmjere 3.1.2.4 u Akcionom planu dati su odgovori na pitanja u dijelu unapređenja kvaliteta vazduha. Svakako, izrada planova kvaliteta vazduha je zakonom utvrđena obaveza te će se po isteku vremenskog horizonta primjene postojećih pristupiti ocjeni potrebe izrade novih planova.

¹⁵ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Pljevlja i Nikšić) koji sadrže paket tehnološki i finansijski zahtjevnih mjera.		mjere koje je potrebno izvesti u cilju poboljšanja kvaliteta vazduha u ovim opštinama, posebno u Pljevljima, gdje je stanje alarmantno.	
Str:34 - Studije uticaja povećanih koncentracija određenih zagađujućih materija na zdravlje ne postoje, kao ni procjene ukupnih šteta koje ekonomija trpi zbog zagađenja vazduha i životne sredine uopšte (uključujući na primjer troškove liječenja, troškove izostanaka sa posla i druge).	Iako ne postoje studije uticaja nadležnih institucija Republike Crne Gore, postoje analize koje su radile NVO organizacije. U pitanju je studija NVO Green Home, koja je urađena u saradnju sa Greenpeace-om i Univerzitetom u Štutgartu, a koja govori o troškovima zaštite zdravlja, i ukupnim troškovima zaštite životne sredine. Osim toga, u martu 2016. Objavljena je analiza HEAL-a (Evropska zdravstvena alijansa) o troškovima zdravlja nastalim sagorijevanjem fosilnih goriva, koja obuhvata i Crnu Goru.	Iako ovi dokumenti nisu zvanični dokumenti države Crne Gore, u najmanju ruku mogu biti iskorišteni kao polazna osnova za analize koje država sa nadležnim ministarstvima i Institutom za javno zdravlje, može raditi. Linkovi studija: http://www.greenhome.co.me/fajlovi/greenhome/attach_fajlovi/lat/vijesti/2014/05/pdf/Analiza_uticaja_TE_Pljevlja_sa_predikcijom_uticaja_drugog_bloka_TE_na_zdravlje.pdf HEAL (http://www.env-health.org/about-us/): http://env-health.org/IMG/pdf/factsheet_eu_and_western_balkan_sr_web.pdf	Drugi dokument je uzet u obzir referiranjem na Studiju uticaja zagađenja vazduha na zdravlje stanovništva Crne Gore Svjetske zdravstvene organizacije iz januara 2016. g. U fusnoti se referira i na prvi dokument "Analizu uticaja TE Pljevlja sa predikcijom uticaja drugog bloka TE na zdravlje", koje je pripremila NVO „Green Home“ u saradnji s Greenpeace-om i Univerzitetom u Štutgartu, ali ne predstavlja zvanični dokument s obzirom da nije verifikovan od strane nadležnih organa u CG".
Str: 36 Novodonesenim Državnim planom upravljanja otpadom do 2020. godine obrađene su tri opcije upravljanja čvrstim otpadom: opcija 1- formiranje pet regionalnih centara za upravljanje otpadom, opcija 2 - formiranje tri regionalna centra za upravljanje otpadom, opcija 3 – centralizovani sistem upravljanja otpadom. S aspekta uslova za uspostavljanje operativnog i funkcionalnog sistema upravljanja otpadom, potrebe očuvanja prostora i svođenja na najmanju mjeru disprizije zagađenja (izbjegavanje otvaranja više lokacija koje će trpjeti antropogene pritiske usljed tretmana otpada, i sl) i uticaja zagađenja na zdravlje čovjeka, Nacionalni savjet za održivi razvoj i klimatske promjene ocjenio je treću opciju optimalnim rješenjem za organizovanje sistema upravljanja otpadom u Crnoj Gori. Prilikom donošenja Državnog plana od strane Vlade utvrđena je i obaveza izrade Studije izvodljivosti kojom će se, između ostalog, dati pouzdani odgovori s	Opcija 3, odnosno izgradnja spalionice za termičku obradu otpada je upravo suprotna ciljevima EU u pogledu reciklaže kao i aktuelnim trendovima u ovoj oblasti sadržanim u Okvirnoj direktivi o otpadu i ne može biti preferisano rješenje za Crnu Goru.	Otvoreno preferiranje već unaprijed dogovorene Opcije 3, odnosno izgradnje postrojenja za termičku obradu otpada, potpuno je neprihvatljivo sa aspekta transparentnosti, dobre prakse, te nepristrasne procjene uticaja na životnu sredinu i u potpunosti obesmišljava proces izrade SPU i proces transparentnog donošenja odluka. Mišljenja smo da treba kroz Nacrt Državnog plana jasno staviti do znanja da prevaziđenim tehnološkim rješenjima kakve su spalionice kao najraspostranjeniji objekti koji termički tretiraju otpad nema mjesta u Crnoj Gori, i na taj način smanjiti prostor za lobiste i trgovce zastarjelom tehnologijom kakvi se pojavljuju u zemljama regiona. Crna Gora kao Ustavom deklarirana ekološka država, koja je uz to bazirana na turizam i poljoprivredu, mora insistirati na najboljim tehnološkim rješenjima sa aspekta zaštite životne sredine, naročito kada je upravljanje otpadom u pitanju, jer se to multiplikovano odražava na cijeli sistem, kao i perspektive razvoja i potreba sva tri regiona pojedinačno, što se takođe mora uzeti u obzir	Ne prihvata se. Riječ je o pitanju o kom je vođena diskusija na sjednici Nacionalnog svajeta. Navedene ocjene ne stoje niti sa stanovništva CG kao ekološke države, niti sa aspekta ocjena o tehnologiji termičke obrade otpada. U NSOR se samo referira na rješenje iz važećeg strateškog dokumeta koji je usvojila Vlada CG.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

aspekta primjene optimalnog tehnološkog rešenja za termičku obradu otpada, izbora lokacije centra za termički tretman otpada, te utvrditi modele za dovođenje sistema upravljanja otpadom prema trećoj opciji u okvire realnog modela upravljanja otpadom s aspekta troškova.		prilikom odlučivanja o proizvodu koji se želi dobiti preradom otpada. Znatno veća pažnja mora se posvetiti primarnoj selekciji i reciklaži, odnosno ponovnoj upotrebi otpada, shodno Okvirnoj direktivi o otpadu i Direktivi o opasnom otpadu, koje daju mjere za prevenciju i smanjenje uticaja otpada na životnu sredinu i ljudsko zdravlje i da je najbolja opcija upravo prevencija otpada, jer otpad koji nije proizveden ne mora se ni zbrinjavati.	
Str.36- Projektom "Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje" ("Industrial Waste Management and Cleanup Project"), koji implementira Svjetska banka, planirana je sanacija crnih ekoloških tačaka (deponija grita na lokaciji Jadranskog brodogradilišta Bijela, flotaciono jalovište „Gradac“ Pljevlja, deponija pepela i šljake "Maljevac", deponija čvrstog otpada u KAP- u i bazeni crvenog mulja na lokaciji KAP-a"). Projekat je u početnoj fazi implementacije, a ukupan iznos sredstava potrebnih za realizaciju projektnih aktivnosti obezbijeđen je iz kredita Svjetske banke i iznosi 50 miliona €. Str.37- Kao što je prethodno navedeno kvalitet vazduha ugrožen je u industrijsko-urbanim zonama uzrokujući rizike usljed izloženosti ljudi dejstvu PM₁₀ čestica koje pored iritirajućeg efekta, u zavisnosti od hemijskog sastava mogu imati alergogen i visoko toksični efekat na zdravlje ljudi, kao i visoki kancerogeni potencijal	Iako su dobijena sredstva za sanaciju crnih ekoloških tačaka na teritoriji Crne Gore, istovremeno rok za početak radova je probijen te shodno tome radovi još nisu počeli. Osim toga, još uvijek se sa sigurnošću ne zna šta će se desiti sa deponijom "Maljevac", s obzirom da se planovi Vlade Crne Gore i EPCG o njenoj sanaciji/upotrebi razlikuju. Osim PM₁₀ čestica, zdravlje ljudi može biti ugroženo i dejstvom SO₂ i Nox čestica, koje su naročito u Pljevljima i do deset puta veće od maksimalno dozvoljenih graničnih vrijednosti.	Plan Vlade Crne Gore je da sanira i zatvori deponiju "Maljevac". za šta je rok bio 2016. Planovi EPCG govore u prilog tome da "Maljevac" žele koristiti do 2021. godine kada i predviđaju njeno zatvaranje, a onda prelaženje na novu lokaciju. Zapravo, originalno je bilo zamišljeno da će deponija Maljevac raditi svega 15 godina, imati maksimalnu kotu 813.00mnm (preporučen završetak eksploatacije jer su ispitivanja pokazala da su uslovi stabilnosti za statičke uslove ispod minimalno dozvoljenih ali EPCG planira izvršiti nadvišenje kaseta 1 i 2 do kote od 832 mnm, čime će se dobiti dodatnih 700.000m³ i 950.00m³ za odlaganje što zajedno sa zapreminom treće kasete do istog nivoa od 832 mnm ukupno iznosi 3.450.000 m³ što bi i odgovaralo korišćenju deponije Maljevac do 2021. godine. Sve ovo potvrđuje najava iz Elektroprivrede da će se u najkraćem mogućem roku izmjestiti trasa 220kV dalekovoda koji presijeca svojim klirensom prostor deponije, čime će se dobiti koristan prostor za nastavak korišćenja kasete 3 za odlaganje otpada u zapremini od 1.800.000 m³ - Izvor: Komentari EPCG na Nacrt Detaljnog prostornog plana termoelektrane Pljevlja, str .5, 6, 7 i 56 Ne može se govoriti isključivo o dejstvu PM₁₀ čestica, kada su SO₂ i Nox čestice i do deset puta veće od maksimalno dozvoljenih graničnih vrijednosti, a istovremeno prouzrokuju štetni uticaj po zdravlje ljudi.	Maljevac: Detalji koji se navode ne mogu biti sastavni dio NSOR obzirom na strukturu i sadržaj dokumenta. Dovoljno je prepoznati ključni aspekt problema, a to je u ovom slučaju učinjeno u odnosu na potrebu sanacije industrijskog zagađenja na ovoj lokaciji i na adekvatan način se isto pozicionira u AP. Pogledati podmjernu 3.2.6.1, Realizovati sanaciju industrijskog zagađenja, prioritarno realizacijom projekta "Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje"..... - Izvršiti remedijaciju deponije pepela i šljake na Maljevcu,..." Kao i podmjere koje slijede iza ove. Ocjenu na str. 37 po pitanju zagađenja vazduha treba čitati zajedno s ocjenama koje se odnose na kvalitet vazduha na str 37. „Kvalitet vazduha u urbanim područjima poboljšan je za neke od glavnih zagađujućih materija – sumpor dioksid, azot dioksid i prizemni ozon (SO₂, NO₂, O₃). Izuzetak su suspendovane čestice (PM₁₀) kod kojih je zabilježeno pogoršanje". U fusnoti su navedene ocjene o kvalitetu vazduha iz 2014. godine uključujući koncentracije SO₂, NO₂. S obzirom na ocjenu nivoa uticaja PM₁₀ u dijelu životne sredina i zdravlja naročito se referira na ove čestice s aspekta uticaja zagađenja

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

			vazduha na zdravlje, tako da je unaprijedjena formulacija "Kao što je prethodno navedeno kvalitet vazduha ugrožen je u industrijsko-urbanim zonama uzrokujući brojne rizike za zdravlje stanovništva, uključujući i one koji nastaju usljed izloženosti ljudi dejstvu PM ₁₀ čestica koje pored iritirajućeg efekta, u zavisnosti od hemijskog sastava, mogu imati alergogeni i visoko toksični efekat na zdravlje i visok kancerogeni potencijal".
Str.38 -Prema rezultatima mikrobioloških ispitivanja nizak procenat neispravnih uzoraka hlorisanih voda registrovan je na godišnjem nivou na vodovodima u Podgorici, Danilovgradu, Kolašinu, Nikšiću, Mojkovcu i Herceg Novom. Higijensko - sanitarno stanje kaptažnih objekata i crpnih stanica utiče na higijensku ispravnosti vode sa gradskih vodovoda	Istovremeno u Pljevljima je registrovan visok procenat neispravnih uzoraka hlorisanih voda.	Neophodno je pomenuti i Pljevlja i obraditi stanje pijaće vode u Pljevljima u ovom dokumentu. Stanje pijaće vode u Pljevljima, i uopšte pitanje vodosnabdijevanja je alarmantno. Svake godine se dogode periodi kada voda u Pljevljima, dugo vremena nije za piće. Takav slučaj je i ove godine, kada voda dio februara i cijeloga marta nije bila za piće.	Obratiti pažnju da se ne govori o lokacijama s visokim procentom, već niskim procentom neispravnih uzoraka. Uključena je nova formulacija iz Informacije o stanju životne sredine u 2014. g - "Prema rezultatima mikrobioloških ispitivanja, 10.05% ispitanih uzoraka hlorisanih voda ne zadovoljava propisane norme higijenske ispravnosti, najčešće zbog povećanog ukupnog broja bakterija i identifikovanja fekalnih indikatora."
Str.39 -Rezultati dosadašnjeg monitoringa toksikanata u zemljištu na teritoriji Pljevalja ukazali su da su pojedine lokacije: jalovište Maljevac, deponija komunalnog otpada na Jagnjilu, Vilići i Komini imale povećane koncentracije teških metala: arsena, nikla, mangana, kao i policikličnih aromatičnih ugljovodonika-PAHs i polihlorovanih bifenila-PCBs	Osim ovih rezultata, neophodno je izvršiti monitoring teških metala kao što su olovo, živa, kadmijum, posbno imajući u vidu da je termoelektrana "Pljevlja" najveći emiter žive u Crnoj Gori. U skladu sa dobijenim rezultatima, neophodno je vršiti informisanje i edukaciju stanovništva o štetnim poslasticama koje ovi teški metali mogu imati na njihovo zdravlje.	Neophodno je izvršiti monitoring svih teških metala na području Pljevalja. Kao što smo već rekli, termoelektrana je najveći emitret žive, čije je štetno dejstvo na zdravlje ljudi ogromno. Takođe, NVO Green Home je 2015. godine u saradnji sa organizacijama iz Srbije, BiH i laboratorijom Veterinarskog zavoda u Pragu, Češka, uradila ogledno uzorkovanje vode, zemljišta, hrane i kose na području Pljevalja. Od uzetih 10 uzoraka kose, 3 uzorka su imala povećane vrijednosti kadmijuma. S tim u vezi, predlažemo da se napravi sveobuhvatno uzorkovanje svih teških metala na području Pljevalja i informisanje građana o štetnim dejstvima koje teški metali mogu imati po njihovo zdravlje, istovremeno radeći na njihovom smanjenju.	Detaljan pregled uticaja zagađivača vazduha da je u tački koja obrađuje kvalitet vazduha. U ovoj tački koja se odnosi na životnu sredinu i zdravlje referira se na stanje pojedinih hot spot lokacija u Pljevljima. Podaci Green Home-a, koji se ovdje navode, po strukturi ne korespondira s Informacijom o stanju životne sredine u 2014. g, Agencija - Opština Pljevlja, ali se poklapa u dijelu nalaza o povećanoj koncentraciji Cd na lokaciji Gradac: "1. Analizom uzoraka utvrđeno je da sadržaj svih opasnih i štetnih materija, kao i toksičnih i kancerogenih materija, u uzorcima zemljišta uzorkovanim na skoro svim lokacijama u Pljevljima ne prelazi vrijednosti maksimalno dozvoljenih koncentracija normiranih Pravilnikom 2. Odstupanja od Pravilnikom propisanih

			koncentracija evidentirana su analizom uzoraka zemljišta uzorkovanih na lokacijama Gradac (koje se odnosi na povećan sadržaj neorganskih toksikanata kadmijuma, olova, arsena, fluora, bakra i cinka) i Komini (koje se odnosi na povećan sadržaj neorganskih toksikanata hroma i fluora). Sadržaj ostalih ispitanih neorganskih, kao i organskih supstanci na ovoj lokaciji ne prelazi MDK normirane Pravilnikom.” U tekstu NSOR referiramo na zvanični izvor.
2.3.10. Prirodni resursi i prirodni i antropogeni hazardi, Str 45: Zadnjih godina u Crnoj Gori se preduzimaju mjere, kako na nacionalnom, tako i učešćem u međunarodnim okvirima, kako bi se doprinijelo globalnoj borbi protiv klimatskih promjena.		Mišljenja smo da u ovom dijelu treba navesti koje su to konkretne mjere preduzete kako bi se doprinijelo borbi protiv klimatskih promjena i u kom procentu je promijenjen nivo gasova sa efektom gasova staklene bašte.	U tekstu koji slijedi iza te rečenice navedene su aktivnosti koje CG preduzima po ovom pitanju.
Str 57: Ukupne uštede u finalnoj potrošnji energije koje bi se postigle realizacijom mjera iz drugog <i>Akcionog plana energetske efikasnosti Crne Gore za period 2013 - 2015</i> procijenjene su na 14,7 ktoe.		Obzirom da je riječ o periodu od 2013 – 2015 smatramo da bi bilo važno da imamo konkretan podatak da li su uštede postignute i kolika je njihova vrijednost. Ako se već govori o proteklom periodu onda bi smo morali imati i rezultate u suprotnom ne vidimo smisao za ovakvu vrstu procjena.	Vlada je usvojila izvještaje o sprovođenju drugog AP energetske efikasnosti za 2013. i 2014. godinu po sektorima potrošnje finalne energije. Izvještaj za 2015. godinu još nije usvojen, te nije dostupan ni sintetički indikator ukupne uštede u finalnoj potrošnji energije.
Str 59: Planovi nacionalne energetske strategije ¹⁶ i aktivnosti koje se trenutno sprovode na izgradnji nove termoelektrane u Pljevljima trebaju biti usklađeni s potrebama resursno efikasne ekonomije uz minimiziranje uticaja na životnu sredinu i postizanje dugoročnih ciljeva EU energetske i klimatske politike (koji praktično podrazumijevaju eliminaciju emisija CO ₂ iz energetske sektora do 2050).		Mišljenja smo da navode za eliminisanje CO ₂ iz energetske sektora do 2050 godine treba potkrijepiti konkretnim podacima iz Nacionalne energetske strategije obzirom da je riječ je o dokumentu koji je rađen za period do 2030 godine i u kom se navodi sledeće: “Emisija CO ₂ raste nakon ulaska u pogon termoelektrane Pljevlja II, a poslije toga ostaje na istom nivou, dok ostale emisije ili padaju ili ostaju na istom nivou. Ono što se događa s emisijom suspendovanih čestica (PM ₁₀ i PM _{2,5}), je posljedica obaveze primjene Direktive 2001/80/EC (o ograničavanju emisija određenih zagađivača u vazduh iz velikih ložišta) nakon 2017. godine, pa	Nije jasan smisao predloga. Rečenicom na strani 59 se eksplicitno ukazuje na potrebu režima rada TEP u skladu s EU zahtjevima. I navedeni citat iz Strategije energetike je na tom fonu. Riječ „eliminacija“ na str. 59 se ne odnosi na TEP već na politiku EU do 2050. g.

¹⁶ Uključujući izgradnju novih termoelektrana na lignit sa instalisanom snagom od blizu 600 MW do 2030. godine i udvostručavanje emisija CO₂ u sektoru proizvodnje energije do koga bi došlo u slučaju realizacije takvih planova.

		pretpostavljajući da svi termoelektrični objekti u Crnoj Gori ispunjavaju te obaveze u potpunosti, emisija prašine nakon toga opada.“ U ovom dokumentu se kao prvo ne razmatra period do 2050. godine i osim toga ne postoji podatak da 'e navedene emisije biti "eliminirane".	
2.4.2.3. Turizam , Str 64: Resursna efikasnost u turizmu i povezanim sektorima (transport i građevinarstvo) zahtijeva integraciju državnih politika i to povezivanje saobraćajne, poljoprivredne, energetske, ekološke i ostalih politika, pogotovo kod izgradnje velikih infrastrukturnih projekata. Potrebno je insistirati na: efikasnijem korišćenju materijala, povećanju korišćenja materijala sa niskom primarnom potražnjom energije i materijala sa niskom abiotičkim potencijalima, ponovnoj upotrebi recikliranih materijala, korišćenju braunfield umjesto greenfield prostora, ozelenjavanje javnih nabavki itd ¹⁷ .	Pored efikasnijeg korišćenja materijala i prostora, ozelenjavanja javnih nabavki pažnju treba posvetiti i energetske efikasnosti u sektoru saobraćaja obzirom na njegov visok uticaj na zagađenje u prvom redu vazduha.	Smatramo da je neophodno posvetiti veću pažnju održivom saobraćaju i mjerama u ovom sektoru koje se mogu preduzeti kako bi se smanjile emisije gasova sa efektom staklene bašte.	U dijelu 2.4.2.6. Saobraćaj, obrađeno je pitanje resursne efikasnosti u saobraćaju, sa posebnim akcentom na tehnološka poboljšanja vozila i primjenu alternativnih izvora energije (str. 68).
Str. 140 Da bi se osiguralo održivo upravljanje vodnim resursima potrebno je prevazići niz problema kao što su: neracionalno i neefikasno korišćenje voda (koje se, na primjer, manifestuje velikim gubicima u sistemima vodosnabdijevanja, nenamjenskom trošenju vode, odsustvom recikliranja odnosno ponovne upotrebe vode u značajnom obimu i sl.)...	Osim navedenog potrebno je unijeti i problem neodrživog planiranja i izgradnje hidroelektrana.	Svjedoci smo da se u periodu od 2007. godine dodijelio veliki broj koncesija za korišćenje vodotoka odnosno za izgradnju malih hidroelektrana. Planiranje dodjele koncesija vršilo se i vrši neplanski i bez pripreme neophodnih podloga. Naime Zakon o vodama definiše usvajanje Strategije upravljanja vodama, Vodnog informacionog sistema, Katastra vodotoka i Planova upravljanja vodama. Još uvijek nije usvojen nijedan od ovih dokumenata. Poseban problem predstavlja nepostojanje zvaničnog katastra vodotoka sa ekološkim podlogama. Jasno je da su istraživanja vezana za životnu sredinu dio dokumentacije neophodne za dobijanje urbanističko-tehničkih uslova kao i građevinske dozvole od strane nadležnog ministarstva i da samim tim izgradnja energetskog objekta ne može početi bez pribavljanja pomenutih dozvola. Međutim, od objavljivanja prvog tendera za 2008. godine za mHE pa do danas većina izrađivača Elaborata procjene uticaja nije radila	Dopunjeno: „Da bi se osiguralo održivo upravljanje vodnim resursima potrebno je prevazići niz problema kao što su: neracionalno i neefikasno korišćenje voda (koje se, na primjer, manifestuje velikim gubicima u sistemima vodosnabdijevanja, nenamjenskim trošenjem vode, odsustvom recikliranja odnosno ponovne upotrebe vode u značajnijem obimu i sl.), nedovoljna izgrađenost infrastrukture za prečišćavanje otpadnih voda (kanalizacionih sistema i postrojenja za tretman otpadnih voda), nedovoljna kontrola brojnih izvora zagađenja, nedosljedna primjena strateške i projektne procjene uticaja kod planiranja eksploatacije npr. valorizacije hidropotencijala i eksploatacije materijala iz korita riječnih tokova, neadekvatna zaštita

¹⁷ Transposing the recommendations of UNDP NHDR Report (Scenario 4) to the National Strategy for Sustainable Development 2016-2020, ISSP

		detaljna floristička i faunistička istraživanja na predmetnom lokalitetu na kojem se planira izgradnja mHE, već podaci u Elaboratima dati su iz pojedinačnih radova i izvještaja za šire područje. U skladu sa ovim, za kvalitet predloženih mjera zaštite predviđenih prilikom izgradnje i eksploatacije objekta obzirom da ne postoje adekvatne ekološke podloge može se pretpostaviti da neće biti na zadovoljavajućem nivou i planirani hidroenergetski objekti, imajuće značajne uticaje na vrste od visokog ekološkog značaja (ukoliko postoje) i na njihov raspored i rasprostranjenost kao i na biološke interakcije između njih i njihovog okruženja. Takođe, lokalno stanovništvo nije uključivano pri definisanju tehničkog rješenja i pri definisanju količina vode i dijela vodotoka koji se treba koristiti, a posebno ih je važno uključiti iz razloga nepostojanja zvaničnog katastra vodotoka. Više informacija o problemima koji postoje kada je u pitanju faza planiranja i odobravanja malih hidroelektrana može se pronaći na sljedećem linku: http://www.greenhome.co.me/fajlovi/greenhome/attach_fajlovi/lat/glavne-stranice/2015/07/pdf/Koraci_prema_odrivom_razvoju_mHE_u_Crnoj_Gori.pdf	od poplava i erozije, neprimjenjivanje najboljih dostupnih tehnika (BAT), slabosti kod informacionog sistema (uključujući nepostojanje jedinstvenog nacionalnog vodnog informacionog sistema) i kapaciteta za pripremu budućih planova upravljanja riječnim basenima i dr.” Vode-uzroci, Tabela 3-3 „izostaje primjena adekvatnih mjera prevencije, smanjenja i/ ili kontrole zagađenja, nedosljedna primjena strateške i projektne procjene uticaja kod planiranja eksploatacije (npr. valorizacija hidropotencijala), a izostaje i primjena najboljih dostupnih tehnika (BAT)”. Inače, pitanje primjene EIA, SPU je detaljno obrađeno u dijelu mjera koje se odnose na upravljanje životnom sredinom. Planiranje prostora je u ocjeni stanja detaljno obrađeno u tački 2.3.8. S aspekta resursne efikasnosti, u sektoru energetike značajne su i sljedeće mjere: <u>Niskokarbonski razvoj</u> 4.1.3.2 (dopunjena): Povećati korišćenje novih obnovljivih izvora energije za proizvodnju električne i toplotne energije (hidroenergija, sunčeva energija, energija vjetra, biomasa...), uz poštovanje ograničenja s aspekta zaštite životne sredine (uključujući i dosljednu primjenu projektne i strateške procjene uticaja na životnu sredinu), prije svega kod korišćenja hidropotencijala za proizvodnju električne enrgije SDG 7 (7.2) 4.1.37. 7 (dopunjena): Privlačiti investiciona ulaganja u održivu energiju, iz niza izvora finansiranja, od međunarodnih fondova sa donacijama do zajmova sa relativno niskim kamatnim stopama od međunarodnih finansijskih institucija i državnih i privatnih
--	--	--	--

			banaka, dosledno poštujući ograničenja s aspekta zaštite životne sredine, SDG 7 (7.1, 7.a), 9, (9.1), 17 (17.9, 17.14, 17.17.).” Resursna efikasnost : 4.2.1.2: Sprovesti ekološku fiskalnu reformu sa posebnim fokusom na sektor energetike, građevinarstva i stanovanja, poljoprivrede, saobraćaja, industrije i turizma, SDG 9 (9.1, 9.4), 12 (12c):.... ekonomski instrumenti u sektoru energetike: razmotriti uvođenje određenih fiskalnih mjera (npr. ekološki porez u cilju podsticanja tehnoloških inovacija i potrošnje nematerijalnih obnovljivih izvora energije), uklanjanje subvencija za štetne aktivnosti; uvođenje zelenih finansija i zelenih subvencija; uvođenje mjera podrške velikim potrošačima energije da kreiraju detaljne planove resursne efikasnosti i vrše transfer iskustava u implementaciji resursne efikasnosti.
Str. 141 U skladu s navedenim strateški cilj “Omogućiti efikasno upravljanje prirodnim resursima” treba postići realizacijom sljedećih mjera: Identifikovati i vrednovati ekološki vrijedna staništa i ekosisteme i izvršiti reviziju statusa postojećih zaštićenih prirodnih dobara Izgraditi kapacitete za integralno upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, ekološki vrijednim staništima i ekosistemima Omogućiti efikasnu upotrebu šumskih resursa Omogućiti efikasnu upotrebu vodnih resursa Izvršiti remedijaciju postojećeg zagađenja i izgraditi infrastrukturu za tretman otpada i otpadnih voda.	Osim navedenih mjera potrebno je uvrstiti i mjeru: Potrebno je sprovesti implementaciju strateškog planiranja u skladu sa Vodećim načelima za razvoj održive hidroenergetike ICPDR-a.	Crna Gora je 2008. godine potpisala Konvenciju o saradnji i održivom korišćenju rijeke Dunav, kao osnivački dokument Međunarodne komisije za zaštitu dunavskog sliva, čime je postala njena punopravna članica. U isto vrijeme je potpisana i Rezolucija dunavske strategije te prihvaćen Akcioni plan dunavske strategije EU i opšta Vodeća načela za održivu hidroenergiju, prema kojima su se sve zemlje podunavlja obavezale da će sa velikom pažnjom planirati budući razvoj vodoprivrede, te se zalagati za održivo upravljanje vodnim resursima, racionalno korišćenje podzemnih i površinskih voda, kao i efikasnu kontrolu poplava i zagađenja. Procjena najvrjednijih riječnih segmenata planirana prema Vodećim principima za održivu hidroenergetiku koje je proizvela Komisija za zaštitu dunavskog sliva (ICPDR) temelji se na načelima i ciljevima Okvirne direktive o vodama, posebno članu 4.7. o sprečavanju pogoršanja, zaštiti i poboljšanju statusa voda i	Ne prihvata se navedena dopuna u smislu uvođenja novog starteškog cilja. ICPDR je jedno od relevantnih međunarodnih tijela, a aktivnosti koje su značajne za CG u kontekstu programa ove komisije sadržane su u mjerama od efikakasne upotrebe vodnih resursa. Međutim, dopunjena je mjera kod održivog korišćenja voda tako da glasi: 3.2.4.9: „Omogućiti dosljednu primjenu vodećih načela za razvoj održive hidroenergetike (npr. načela ICPDR-a) i strateške i projektne procjene uticaja na životnu sredinu planiranja eksploatacije vodnih resursa, prije svega kod korišćenja hidropotencijala, te korišćenja materijala iz korita rječnih tokova. Unaprijediti stanje vodotoka, uključujući unapređenje kontrole

		vodenih ekosistema. U finalnu verziju Strategije potrebno je uključiti trenutne aktivnosti na identifikaciji rijeka od važnosti za očuvanje u Crnoj Gori koje su započele u saradnji Green Home, WWF i Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja.	eksploatacije materijala iz korita rječnih tokova, i restaurirati degradirane vodene ekosisteme. SDG 6 (6.6) "
Str 159: Jačati javnu svijest o značaju i prednostima održivog upravljanja otpadom (ekološka znanja, ekološko ponašanje, vrednovanje ekološke situacije).	Pored jačanja javne svijesti važan faktor je i bolja kaznena politika u ovoj oblasti.	Mišljenja smo da je jedan od elemenata koji bi doprinio boljem upravljanju otpadom bila odgovarajuća kaznena politika, što se pokazalo i na mnogobrojnim primjerima razvijenih zemalja.	Dopunjena postojeća mjera, tako da glasi: 4.3.5 "Unaprijediti primjenu kaznenih mjera u upravljanju otpadom i jačati javnu svijest o značaju i prednostima održivog upravljanja otpadom".
Str.82 U odnosu na zaštitu životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa naročito je neophodno identifikovati i definisati odgovore na glavne faktore i s njima povezane rizike ugrožavanja prirode i biodiverziteta 18. Kao ključni mogu se izdvojiti sljedeći faktori i rizici: degradacija staništa (usljed nekontrolisane eksploatacije šljunka i pijeska, nekontrolisanog krčenja šuma, urbanizacije i razvoja infrastrukture, naročito u obalnom području); nekontrolisani lov i ribolov i sakupljanje jestivog i ljekovitog bilja, gljiva i šumskih plodova; širenje alohtonih invazivnih vrsta; kao i zagađenje zemljišta, vode i vazduha.	Potrebno je unijeti da je uzrok degradacije staništa i hidroenergija.	Ključni dio hidroelektrane je njena brana. Urušavanje brane može dovesti do velikih katastrofa za cijeli ekosistem. Sam kvalitet gradnje, konstrukcije i održavanje brane nije dovoljna garancija da je brana osigurana od oštećenja. Takođe negativni, aspekt prilikom gradnje brana je nužnost uništavanja prirodnog bogatstva. Prilikom punjenja akumulacijskog jezera dolazi do potapanja svega onoga što se našlo ispod površine jezera. Fauna tog područja je primorana na preseljenje. Što se flore tiče, prilikom truljenja, raspadanja, biljnih ostataka zarobljenih pod vodom, dolazi do stvaranja gasova staklene bašte. To jest nastaju ugljen dioksid (CO ₂) i metan. Mora se istaći da je emisija CO ₂ , oslobođena u akumulacijskim jezerima, veća nego u elektranama koje pokreće fosilno gorivo, ukoliko prije punjenja akumulacije vodom površina nije bila u potpunosti očišćena. Međutim veći problem je stvaranje metana, koji je mnogo opasniji od ugljendioksida, a odlazeći u atmosferu potpomaže stvaranju efekta staklene bašte. Zatim negativni uticaji hidroelektrana su i promjena mikroklimе, prekidanje migracionih puteva, povećana mogućnost nastajanja zemljotresa itd.	Uključeno "nedosljedne primjene vodećih načela za razvoj održive hidroenergetike i strateške i projektne procjene uticaja na životnu sredinu planiranja eksploatacije vodnih resursa".

28. NVO Zeleni korak, Podgorica

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. godine	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
---	--	---	-----------------

¹⁸ Prepoznati u Nacionalnoj strategiji biodiverziteta 2010-2015

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

sa naznakom stranice ¹⁹			
Str. 7. 2.1.1 demografski resursi	Nije spomenuta opština Ulcinj gdje je oko 35% smanjen broj domicilnog stanovništva-iseljavanje u zemljama EU i USA pretežno mlade osobe iz ekonomskih razloga.	Imajući u vidu pored ostalog da se najveće primjedbe stranih turista koji borave u našoj državi odnose se na nečistoću i deponije otpada rasute po cijeloj teritoriji: obale rijeke, jezera, pored puteva, zaleđu plaža i dr., za sprečavanje ovog nekulturnog i necivilizovanog ponašanja građana potrebno je sistem nadzora podići na viši nivo formiranjem nove institucije EKOLOŠKE POLICIJE u sastavu MUP-a ranga saobraćajne i pogranične policije. Naš narod ima strahopoštovanje prema uniformi (policija, vojska) a sadašnja komunalna policija (čast pojedincima) nema snage, volje, kapacitet jer je pod uticajem lokalnih moćnika vlasti.	U ovom paragrafu navodi se samo primjer promjene broja stanovnika u crnogorskim opštinama između dva popisa (2003.- 2011.), kada je broj stanovnika u Ulcinju gotovo nepromijenjen (rast sa 19.910 na 19.923, to su zvanični podaci MONSTAT-a).
Str.13 2.1.1 obrazovanje i vještine	Konstatovati da jedino Ulcinj od primorskih opština nema visokoškolske institucije. Predlažemo otvaranje VSS-Fakultet za ekološki menadžment-regionalnog značaja na engleskom jeziku za najbolje studente CG i regiona-samofinansiranje.	U upravnim odborima državnih preduzeća i akcionarskih društava čija djelatnost utiče na stanje životne sredine (rudnici TE, EPCG, Plantaže, 13 jul, luka Bar, Kotor, Zelenika, J:P.M. Dobro, Javno preduzeće Crna Gora šume, hotelska preduzeća i dr., uključiti ekološki sektor-univerzitetski profesori, civilni sektor i osobe sa referencama, nezavisni intelektualci).	Ne prihvata se. U ovom dijelu dokumenta nije rađena analiza broja institucija visokog obrazovanja po opštinama, niti po regionima.
Str 28. 2.3.1 biodiverzitet	Konstatovati blokadu-neprihvatanje temeljne studije za uspostavljanjem zaštićenog područja Delte Bojane iz 2008.godine autora Stephan Dompke-Berlin, Elena Ferretti-Firenca i Danka	Petrovic-Podgorica. Ovaj prostor ispraviti u narednom period do 2030. godine. U međuvremenu proglašeni su Regionalni park Komovi i Regionalni park Piva.	Nema prostora da se uključi ovaj vid ocjene jer se NSOR ne bavi detaljima procedure usvajanja pojedinačnih dokumenata. Vrijednost biodiverziteta Ulcinja detaljno je prepoznata u NSIUOP, a u kontekstu NSOR referira se npr. u 2.3.1, u fusnoti 79.
Str 36-	U crnu ekološku tačku ubrajati i lokalitet Port Milene u Ulcinju, nekada najveće prirodno mrijestilište ribe na Mediteranu, a danas najveću septičku jamu Mediteran		Dodato: "Prioritetna je sanacija kanala Port Milena zbog visokog organskog zagađenja usljed unosa neprečišćenih komunalnih otpadnih voda i uticaja mikrobiološkog zagađenja na živi svijet u moru, kao i na zdravlje okolnog stanovništva i turističku valorizaciju atraktivnog prostora", kao i u mjerama 3.2.6.
Str 50.	Potencirati akvarotij Ulcinja – Šasko jezero, Solanu, Port Milenu, okolne močvare za razvoj zelene ekonomije –		Mjere u AP omogućavaju realizaciju ovih aktivnosti. Detaljne aktivnosti koje se ovdje navode nije moguće uključiti u NSOR jer im

¹⁹ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	uzgoj ribe i riblje mladi, školjki i rakova – otvaranje do 1000 novih radnih mjesta uz formiranje klastera		je mjesto u lokalnim planskim dokumentima.
Str 61. 2.4.2.3. Turizam	Turizam zasnovan na prirodi, konstativani područje Ulcinja i Projekat Bojanatour koji finansira CEPF, pogledati web stranicu www.bojanatour.org		
Str 68.	Plava ekonomija – ribarstvo, marikultura, konstatovati akvatorij Ulcinja		
Str 94.	Stav 6. Poslije riječi nedovoljna transparentnost, dodati riječi nedovoljna saradnja sa relevantnim NVO iz pojedinih oblasti - sektora		U navedenom paragrafu je sadržana ova kritika, a cijeli tekst je u predlog NSOR značajno unaprijeđen.
Str 103,	Tabele – ravnomjerni regionalni razvoj Dodati uzroci: neuspjele privatizacije, stečaj, likvidacija preduzeća, iseljavanje – depopulacija sela, odsustvo podsticajnih mjera za ostanak na selu, neposojanje zemljišne politike u CG		DPSIR tabele su unaprijeđene i dodate u prijedlog NSOR kao aneks.
Str 133. 4.2.4.	Dodati: menadžerski deficit se najviše osjeća u sferi – oblasti zaštite životne sredine na svim nivoima, državnim institucijama, privredi, vanprivredi i dr. ustoličiti novu instituciju Fakultet za ekološki menadžment na engleskom jeziku za najbolje student regionalnog značaja		NSOR nije uključio predlaganje osnivanja novih visokoškolskih institucija.
Str 159, 4.4.2.3 resursi mora, plava ekonomija	Opširnije obrazložiti sa konkretnim mjerama npr: očuvanje, valorizaciju Šaskog jezera, Solane, močvare Ulcinja, Bojane, Port Milene		Detaljnija razrada je data u okviru Strategije ribarstva i NSIUOP.
Str 169. Stav 3	Dodati: formiranje odjeljena za održivi razvoj IUOP po opštinama na čeku sa budućim diplomiranim eko menadžerima		Poglavlje 4.5.3, Sprovođenje reforme institucionalne organizacije sistema upravljanja za OR, unaprijeđeno sa fokusom na nivo države.
Str 177. 5.Finansiranje za održivi razvoj	Formirati namjenski EKO FOND.		Uključeno u predlog NSOR.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str 230-231	Zaustaviti degradaciju ... dodati: uključiti civilni sektorm saradnja sa susjedima		AP u dijelu Prirodni resursi – očuvanje prirodnog kapitala revidovan u skladu sa pristiglim komentarima i daljim radom na dokumentu.
Str.238 tabela 3.2.6.1	dodati: I komunalnog zagađenja, poslije riječi KAP dodati Port Milena		Uključena Port Milena.
Str 254. Stav 3. 4.2.2	Poslije riječi poljoprivreda dodati: subvencije za start-ap proizvode i usluge.		Ovdje je riječ o ekološkoj fiskalnoj reformi sa aspekta resursne efikasnosti, pa su subvencije navođene po tom osnovu, a ne u širem kontekstu subvencija za start-up proizvode i usluge. Isto je i sa mjerama za povećanje konkurentnosti ekonomije, uključujući i poljoprivredu, cilj 4.7, gdje je to obuhvaćeno podmjerom 4.7.1.1.
Str 264 4.1.3	Poslije riječi programe dodati tradicionalni način ulova ribe.		Na str. 265, podmjera 4.4.1.3, spominje se paragraf koji završava sa "programe", ali tu je riječ o integraciji ruralnog zaleđa u turističku ponudu.
Str 269. 4.4.3 4.4.3.2	Dodati autentični turizam.		Vjerovatno se misli na autentičnost turističke destinacije. Ovo su inače mjere preuzete iz NSIUOP, tamo nema tog pojma.
Uvesti instituciju zaštitnik-ombdusman životne sredine na državnom i lokalnom nivou-opštine -osobe sa eko referencama. U Skupštini Crne Gore i lokalnim parlamentima uvesti novu instituciju- Eko poslanik-odbornik-volonterski po principu prazne stolice-bez prava glasa po rotacionom sistemu 2 osobe za sjever, jug Crne Gore svake druge godine. Jednom godišnje u Skupštini Crne Gore i lokalnom nivou raspravljati o stanju životne sredine , afirmativno-kritički, sjedni+ci da prisustvuju predstavnici najaktivnijih EKO NVO Crne Gore. Formiranje odeljenja za OR po opštinama na čelu e eko menadžerima			Uključeno u mjeri koja je u skladu sa utvrđenim modelom upravljanja za održivi razvoj Crne Gore.

29. TO Rožaje

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. g. sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
	Predlog da se predmet održivi razvoj uvedu na	Ono na čemu treba detaljnije poraditi na izradi finalne strategije održivog razvoja do 2030.godine jeste dio koji će se odnositi na Obrazovanje vaspitanje za održivi razvoj. Najvažniji resursi na kojima će se graditi Nacionalna strategija održivog razvoja su ljudski	Održivi razvoj je uveden u neke oblike izborne nastave, a odluka o obaveznosti

	svim nivoima obrazovanja i definišu kao obavezni predmet	resursi, koji će znati implementirati strategiju na jedan valjan i kvalitetan način. Poseban značaj u ovoj strukturi imaju ljudski resursi i prema njima se mora usmjeriti posebna pažnja. Kada je u pitanju obrazovanje i vaspitanje za održivi razvoj, ono mora obuhvatiti <u>sve stepene obrazovanja</u> , od predškolskog, preko osnovnog i usmjerenog do univerzitetskog, poslijediplomskog i dr. Dakle, treba ga unijeti u sve oblike nastave u školi, kao i u mnogostruke aktivnosti van škole. Ono što je takođe neophodno, jeste i da se u obrazovnom sistemu <u>predmeti za održivi razvoj definišu kao obavezni predmeti</u> . Na većini Fakulteta predmeti vezani za održivi razvoj su dati kao izborni tako da je stvar dobre volje i afiniteta samih studenata da li će ih izučavati.	neko predmeta je u isključivoj nadležnosti formiranih savjeta Min. prosvjete.
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
Održivi razvoj je od velikog značaja ne samo za razvoj turizma, već i za razvoj privrede uopšte. Održivi razvoj je onaj razvoj koji zadovoljava sadašnje potrebe stanovništva, ostavljajući mogućnost budućim generacijama da zadovolje svoje potrebe. Kada je u pitanju Nacrt strategije održivog razvoja do 2030.godine, koncipiran je na jedan kvalitetan način pružajući mogućnost njene implementacije na državnom, regionalnom i na lokalnom nivou. Imajući u vidu značaj održivog razvoja posebnu pažnju treba usmjeriti na ljudske resurse jer su oni jedini aktivni i mobilizirajući resursi od svih ostalih, bez kojih ne možemo postići principe održivog razvoja.			

30. Info centar Bar

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. godine sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
Str 27 2.3 Stanje prirodnih resursa Raznovrsnost i jedinstvenost prirodnih resursa Crne Gore zahtijevaju preduzimanje odlučnih mjera radi očuvanja tog izuzetnog potencijala u skladu s ustvanim opredjeljenjem o Crnoj Gori kao ekološkoj državi, vizijom, principima, strateškim ciljevima i mjerama održivog razvoja utvrđenim u NSOR iz 2007. godine, te opredjeljenjem iskazanim na Konferenciji Ujedinjenih nacija o održivom razvoju 2012. godine (Rio+20) ²⁰ .	2.3.1. Identifikacija dijela prirodnih resursa za priobalno morsko područje Opštinu Bar 2.3.1.1. Veće plaže koje lagano tonu, na kojima se smanjuje plažni materijal i ukupna plažna površina: Kaljičina plaža, Čanj, Maljevik, Sutomore, Crvena plaža, Šušanj, Topolica, Veliki pijesak, Utjeha. Zaštita tih plaža do 2030.godine: Zadužiti eksperte da urade projekte zaštite sa mogućom izradom podvodnih zaštitnih pojaseva na distanci od 100 m od obale.	1. Da bi se moglo pristupiti izradi potrebne planske dokumentacije, Strategijom je potrebno identifikovati sva ugrožena područja od daljeg nestajanja. 1.1. Očuvanje plažne mase i moguće povećavanje plažne površine Potrebno je identifikovati sva ugrožena područja za koja bi trebalo uraditi plansku dokumentaciju u cilju rešenja problema. Plaže na ovom prostoru lagano tonu, a samim tim smanjuje se i površina plaža koje su dominantan resurs za razvoj turizma u Baru. Moguće sprečavanje, tj. povećavanje plažnog prostora moguće je izradom podvodnih zaštitnih pojaseva od sistema betonskih ježeva koji razbijaju talase i omogućavaju zadržavanje postojeće plažne mase i nove plažne	U okviru revizije statusa zaštićenih područja predviđeno je utvrđivanje vrijednosti prirode plaža koje imaju status zaštite. Pitanje borovih šuma je uključeno u okviru zaštićenih vrsta. Pješačko-biciklističke trake su obrađene kod zelene mobilnosti. Detaljnija obrada ne može biti predmet

	2.3.1.2. Identifikacija problema laganog nestajanja borove šume na plaži Šušanj Zadužiti eksperte da urade projekte zaštite borove šume na plaži Šušanj po hitnom postupku, sa mogućim zaštitnim zidom koji bi istovremeno bio i dekorativnog kataktera sa autentičnim materijalim uzetim sa tog prostora. 2.3.1.3. Identifikovati trasu pješačko-biciklističkih staza u morskom priobalnom pojasu Opštine Bar Zadužiti eksperte da urade projekat pješačko-biciklističkih staza sa dva kraka: a. Zapadni krak na potezu: Bar – Sutomore – Čanj - Kraljičina plaža, b. Istočni krak na potezu: Bar – Bigovica – Veliki pijesak – Utjeha - Kručje,	mase kojom bi se nasipale plaže sa novim količinama materijala za proširenje plažnih površina, od odvlačenja plažne mase u dubinu mora prilikom velikih talasa. 1.1. Zaustavljanje nestajanja borove šume Borova šuma na plaži Šušanj zasađena je 50-tih godina XX vijeka. Već je uništena velika količina borove šume na plaži Šušanj od stihije morskih talasa. Zaustavljanje nestajanja ostatataka borove šume moguće je izradom zaštitnog zida u pojasu do kojeg dopiru ostaci borove šume. 1.2. Izrada pješačko biciklističkih staza u priobalnom morskom pojasu Opštine Bar Otvorili bi kompletan priobalni pojas Opštine Bar koji bi predstavljao novi prirodno-kulturološki resurs za dalji razvoj turizma u Baru. Kao takav, predstavljao bi barijeru za svaku dalju devastaciju priobalnog pojasa i dalje unapređenje i zaštitu životne sredine.	NSOR već lokalnih planskih i strateških dokumenata.
Str:38	2.3.7.1.	Veliki broj potoka i otpadnih voda na području Opštine Bar	
2.3.7. Životna sredina i zdravlje S aspekta životne sredine i zdravlja pažnju treba posvetiti pritiscima koje na kvalitet voda, vazduha, mora i zemljišta odnosno ljudsko zdravlje i očuvanje dobrog stanja ekosistema generiše neuređeni sistem upravljanja otpadom. Naročito su ugrožene podzemne vode koje su glavni izvor zaliha pitke vode i nacionalni resurs. Povećan pritisak zagađenja površinskih voda organskim zagađujućim materijama (ortofosfatima i nitratima) iz komunalnih i industrijskih otpadnih voda, predstavlja značajnu prijetnju zdravlju s obzirom da ugrožava kvalitet i kvantitet vode za piće. Kod voda za piće, najčešći razlog higijenske neispravnosti ispitivanih uzoraka vode za piće iz gradskih vodovoda je neadekvatna dezinfekcija vode, odnosno nedovoljna koncentracija ili potpuno odsustvo rezidualnog hlora što za posledicu ima i mikrobiološku neispravnost ispitivanih uzoraka.	Identifikovati sve površinske otpadne vode na području Opštine Bara koje se ulivaju u more. Za sve površinske otpadne vode u koje su usmjerene fekalne kanalizacije koje se ulivaju u more na području Opštine Bar, potrebno je uraditi rekonstrukciju kanizacionih sistema u cilju smanjenja zaraze stanovništva i turista koji borave na ovom području u toku ljetnje turističke sezone. Sanacije dvije crne ekološke tačke Bar – Šušanj:	Veliki broj potoka i otpadnih voda na području Opštine Bar koje su "obogaćene" fekalnom kanalizacijom, direktno se ulivaju u more među kupače. S obzirom ta se otpadne vode ulivaju u more "integralno", nepročišćene, takve vode su izvor zaraze i zagađenja stanovništva i turista koji koriste more za kupanje u ljetnjem periodu. Kuriozitet ljeta 2015.godine: gotovo svako dijete je završilo ljetovanje sa prolivom, povraćanjem i na infuziji. Završili su ljetovanje, a prema komentaru velikog broja turista, završili su i sa dolaskom u Bar i u Crnu Goru uz komentar da će u buduću ići u sredine bez zagađenja u kojima će moći da ljetuju i odmaraju, a ne da se umaraju, liječe i da troše pare na liječenje	Riječ je o lokalnim pitanjima koja ne mogu biti predmet detaljne razrade/obrade u NSOR.

	1. Regulacija ušća korita rijeke "Željeznice" kao crne ekološke tačke br.1, 2. Regulacija prostora nekadašnjeg autokampa "Agava" u MZ Šušanj, kao crne ekološke tačke br.2	umjesto na proširenu turističku ponudu i aktivan odmor. Crne ekološke tačke na području Optine Bar su potoci u MZ Šušanj i rijeka "Željeznica" koji se ulivaju u more, a u koje su usmjerene felane kanalizacije iz septičkih jama čitavog sliva iz gornjeg dijeal naselja MZ Šušanj i MZ Bjeliši i MZ Bar 5. To je pojas sa oko 8.000.stanovnika, a ljeti se taj broj penje na preko 15.000 stanovnika i turista koji ljetuju na ovom području. S obzirom da na tom području nema kanalizacije, građani ispuštaju septičke jame u te slivove koji svi zajedno "oplemenjuju" priobalni pojas Bar – Šušanj.	
Str:40 2.3.8. Prostorni i urbani razvoj Zaštita prirodnih resursa ima strateški značaj za održivi razvoj Crne Gore. Priroda, predjeli i kulturna dobra čine značajan skup vrijednosti utkanih u identitet prostora i načina života u Crnoj Gori. Međutim na pojedinim lokacijama značajno su ugrožene neodrživim upravljanjem prostorom.	2.3.3. Očuvanje prostora aktivnim sadržajima Zaštita prirodnih resursa aktivnim sadržajima u kojima je čovjek dominantan subjekt. Najbolji primjer očuvanja prirodnih resursa je Rekreativni park "Šumice" u zaleđu plaže Šušanj u Baru. Urađeni su sadržaji za boravak i rekreaciju djece, omladine i građana Bara i opštefizičku pripremu sportista, kao i za proširenu turističku Bara i Crne Gore.	Očuvanje prostora aktivnim sadržajima Prostor Rekreativnog parka "Šumice" u zaleđu plaže Šušanj u Baru je primjer kakav treba da se uzme kao pozitivna praksa za veći dio priobalnog pojasa, kakao morskog tako i jezerskog područja. Kada uđe čovjek u prostor u kojem će osmišljeno koristiti svoje vrijeme sa obogaćenim sadržajima, u njemu se razvija ekološka svijst, pridružiće postojećim aktivnostima i inicijativama, ali će pokrenuti i ličnu samoinicijativu za očuvanje životne sredine. Ovakav pristup kao princip može biti primijenjen za svaki prostor u cilju zaštite i unapređenja životne sredine.	Sve mjere koje su bile relevantne za kvalitet života u urbanim sredinama su uključene. Ovdje se predlažu detalji koji se ne mogu obraditi u NSOR već u lokalnim strateškim i planskim dokumentima.
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
Predlog: "EKOLOŠKO UREĐENJE PRIOBALNOG POJASA OPŠTINE BAR", 10 zadataka:			
1. Odabir mogućih vrsta zimzelenih visokostablašica mediteranskog tipa koje bi mogle biti zasađene na ovom području i podmlađivanje dijela uništene borove šume na ovom prostoru; 2. Odabir mogućih sadnica kojima bi mogle biti dokompletirane avenije Kanarskih palmi, Lepezastih palmi i Pitomih rogača u avenijama pored šetališta na kompleksu Sportsko-rekreativnog centar Bar, pripremljenih još 2002.godine, kada smo zasadili prve kontingente sadnica; 3. Razmatranje i utvrđivanje mogućeg načina izrade zaštitnog zida kojim bi se zaustavilo nestajanja borove šume na plaži Šušanj; 4. Razmatranje i utvrđivanje mogućnosti sanacije "Crne ekološke tačke" – Šušanj (nekadašnji autokamp "Agava" i ušća korita rijeke "Željeznice") sa regulacijom otpadnih voda; 5. Mogućnosti prestrukturiranja krupne plažne granulacije na potezu Topolica – Šušanj; 6. Razmatranje mogućnosti izrade idejnih projekata podvodnih zidova kojima bi mogle biti zaštićene veće plaže morskog priobalja Opštine Bar od odvlačenja pijeska u dubinu i proširivanje plažnog prostora: Šušanj, Crvena plaža, Sutomore, Maljevik, Čanj, Kraljičina plaža, Veliki pijesak i Utjeha; 7. Razmatranje i utvrđivanje mogućnosti nastavka uređenja Rekreativnog parka "Šumice" sa regulacijom korita ušća rijeke "Željeznice"; 8. Razmatranje i utvrđivanje mogućnosti izrade rekreativnih parkova morskog priobalnog pojasa Opštine Bar; 9. Razmatranje i utvrđivanje mogućnosti izrade rekreativnih parkova priobalnog pojasa Skadarskog jezera koji pripada Opštini Bar;			

10. Razmatranje i utvrđivanje mogućnosti izrade idejnog projekta za izradu pješačko-biciklističkih staza u dva kraka.

- a. Istočni krak: Topolica – Polje - Tunel Volujica – Bigovica - Veliki pijesak – Utjeha - Kručje;
- b. Zapadni krak: Topolica – Šušanj – Sutomore – Maljevik – Crni rt – Čanj - Kraljičina plaža.

Šta se dobija ?

Na prvih 10 zadataka dato je prvih 20 odgovora:

1. Intenziviranjem gradnje stambeno-poslovnih objekata u užem gradskom jezgru sve manje ostaje slobodnog prostora, a naročito zelenih površina i parkova;
2. Povećava se gustina naseljenosti, oduzimaju se igrališta, gradi se po trotoarima, parkinzima i zelenim površinama. Hoće li se baram nešto sačuvati po čemu treba da bude prepoznatljiva ekološka država Crna Gora?
3. Ako umjesto zgrada ne gradimo parkove, barem sačuvajmo one koji postoje;
4. Aktiviranjem ovih sadržaja doprinijeće se zaštiti i unapređenju životne sredine u užem gradskom jezgru;
5. Priroda se najbolje čuva kada čovjek aktivno boravi u njoj, kad se kod mladih stvore navike i ljubav prema aktivnostima u prirodi;
6. Organizovani oblici korišćenja ovih sadržaja, pojedinačno i porodično samoorganizovanje na tom planu nameću obavezu i nadležnim institucijama i samim korisnicima da se pozabave zaštitom prostora koji život znači;
7. Doprinosi se socijalizaciji mladih, kulturi odnosa prema sredini u kojoj se boravi, prevazilaze se provincijske predrasude, mijenja se svijest i odnos prema sopstvenom biću;
8. Kada mladi shvate da se kroz individualne ili grupne fizičke aktivnosti stvaraju vrijednosti koje su daleko ispred poroka savremene civilizacije i široke lepeze bolesti zavisnosti, uticaće na eliminaciju potencijalnih opasnosti koje ih vrebaju kada nemaju osmišljeno slobodno vrijeme;
9. Ukupni odnosi građana će se okrenuti ka kreativnosti, zdravim stilovima života, njihovoj budućnosti i budućnosti njihove djece;
10. Privilegija Bara kao turističke destinacije je ta što je **Rekreativni park "ŠUMICE"** jedini ovako osmišljeni prostor na crnogorskom primorju, koji svojim sadržajima doprinosi proširenoj turističkoj ponudi i podizanju rejtinga Bara kao turističke destinacije
11. Uticaće na povećanje broja turista u ljetnjoj turističkoj sezoni;
12. Stvoriće se nove pretpostavke za povećanje broja sportista na zimskim bazičnim pripremama u Baru;
13. Povećaće se promet svih vrsta usluga;
14. Povaćeće se cijene svih vrsta usluga i ostvariti veći prihod od turizma;
14. Uticaće na povećanje i plasman poljoprivredne proizvodnje;
15. Privući će se novi investitori sa svježim kapitalom;
16. Ekološko uređenje priobalnog područja Opštine Bara, završetak projekta „**Zeleni plan 1000**“ koji obuhvata uže gradsko jezgro Bara kojim je projektovana sadnja 1000 zimzelenih visokostablašica mediteranskog tipa na kompleksu Sportsko-rekreativni centar Bar, bilo bi najdominantniji propagandni materijal barske rivijere;
17. Djeci predškolskog uzrasta i učenicima nižih razreda osnovnih škola otvara se novi prostor za realizaciju dijela obrazovnog programa koji se odvija u prirodi;
18. Dobar dio porodičnih oskudnih budžeta nema mogućnosti da izdvaja sredstva za zdravstvenu prevenciju i rekreaciju u fitnes salonima, pa se time daje puni doprinos poboljšanju socijalnog statusa velikog broja građana, a posebno penzionerima, osobama sa invaliditetom i sa statusom lica sa posebnim potrebama;
19. Urađena rasvjeta u Rekreativnom parku "ŠUMICE", eliminiše doba dana kao limitirajući faktor korišćenja;
20. Uvođenje vode i izrada pristupnih rampi za lica sa invaliditetom u Rekreativnom parku „Šumice“ neophodno je potrebno zbog korisnika ovog prostora, a posebno za lica sa invaliditeom kojima je otežan pristup ostalim sadržajimaali i zbog zalivanja mladih zasada kojima će se revitalizovati dio uništene borove šume na ovom području.

31. UNDP

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. godine sa naznakom stranice ²¹	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	
Str: 10 Porijeklo imigranata će svakako biti promijenjeno u odnosu na kraj prošlog i početak ovog vijeka, kada su dominirale izbjeglice i interno raseljena lica. Prema jednom od scenarija Monstata, imigranti bi u periodu koji slijedi mahom dolazili iz Azije i Afrike.	Porijeklo imigranata će svakako biti promijenjeno u odnosu na kraj prošlog i početak ovog vijeka, kada su dominirala lica raseljena iz bivših jugoslovenskih republika. Prema jednom od scenarija Monstata, imigranti bi u periodu koji slijedi mahom dolazili iz Azije i Afrike, iz različitih razloga, uključujući i one koji će tražiti međunarodnu zaštitu.	Lica iz bivše Jugoslavije koja su u Crnu Goru došla zbog ratnih dešavanja su imala status "raseljena lica" ako su bila iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske ili "interno raseljena lica" ako su došla iz Kosova. Predlažemo jedinstveni naziv za ove osobe kao lica raseljena iz bivših jugoslovenskih republika, jer ovaj naziv ne implicira koji su status imali kad su došli u Crnu Goru. Za buduće slučajeve predlažemo da se koristi međunarodno prihvaćena terminologija: "međunarodna zaštita" ili "azil".	Prihvata se.
Str: 10 Poglavlje 2.1.2 Zdravlje	Nije obrađena tema univerzalnog pristupa zdravstvenoj zaštiti, odnosno, nije dat presjek stanja po različitim populacionim grupama. Bilo bi važno znati kakva je zdravstvena situacija RE populacije imajući u vidu njihov kraći životni vijek i istraživanje Instituta za javno zdravlje na tu temu. Zatim, da li je pokrivenost zdravstvenom zaštitom ujednačena u svim regionima, i ako nije, gdje su "rupe". Takođe, nedostaje rodna perspektiva, osim očekivanog životnog vijeka.		Prihvata se. Dopunjeno.
Str: 11 „Očekivano trajanje života na rođenju u Crnoj Gori je, prema podacima Eurostata za 2013. godinu, 74,1 godina za muškarce i 79,0 godina za žene, što je niže u odnosu na prosjek Evropske unije koji iznosi 77,8 godina za muškarce i 83,3 za žene... Treba napomenuti da je evidentan problem u vođenju mortalitetne statistike, posebno, u dijelu praćenja umiranja prema uzrocima smrti”.	Nakon pasusa koji počinje pomenutom rečenicom, dodati ocjenu koja povezuje demografski trend starenja populacije (detaljno opisan u prethodnom poglavlju) i zdravlje. Registrovani demografski trend starenja crnogorske populacije predstavlja posebnu priliku u smislu daljeg razvoja društva pa populaciju starih lica u Crnoj Gori treba posmatrati kao značajan humani i socijalni resurs. Ipak, ne treba prenebrežniti činjenicu da će ovaj proces biti praćen i značajnim brojem izazova. Jedan od ključnih ciljeva – zdrav život i promocija blagostanja za sve tokom trajanja cijelog života (u svakoj životnoj dobi) nije moguće ostvariti bez poklanjanja posebne pažnje zdravlju starih lica. Ovo pretpostavlja insistiranje na primarnoj prevenciji. Loše zdravlje nije neizbježan ishod starenja. Brojni zdravstveni	Evidentan proced starenja crnogorske populacije predstavlja i priliku za razvoj ali i izazov. Zdravstveni sistem treba biti u funkciji stare populacije i doprinijeti unapređenju kvaliteta zdravlja i života. Ovdje je vrlo značajno potencirati ulogu primarne prevencije, obezbjeđivanje održivih modela pružanja dugotrajne njege, zastitu od finansijskog rizika prilikom korištenja zdravstvenih usluga.	Prihvata se.

²¹ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	problemi koji se javljaju u toku starosti povezani su sa hroničnim oboljenjima koja se mogu prevenirati, odložiti ili staviti pod kontrolu. Sve veća dostupnost asistivnih tehnologija, sa razvojem medicine i nauke, kompenzuje za ostećenja čula ili motorike kod starih lica. Raznim intervencijama u životnoj sredini može se omogućiti veća i bolja dostupnost servisima kada je riječ o starim i nemoćalim licima. Kroz efikasne zdravstvene strategije potrebno je učiniti zdravstvenu zaštitu faktički dostupnu starim licima radi zadovoljenja njihovih zdravstvenih potreba. Radi zadovoljenja konkretnih ciljeva koji se odnose na univerzalnu zdravstvenu zaštitu, posebne potrebe starih lica, koji nerijetko žive sa hroničnim oboljenjima, moraju biti prepoznate kroz sistem zdravstvene zaštite. Ovo će podrazumijevati i finansijsku zaštitu od troškova pogubnih po domaćinstvo kako bi se osiguralo da intervencije rezultiraju jednakom distribucijom zdravstvenih benefita. Neophodno je raditi na uvođenju održivih modela dugotrajne njege i zbrinjavanja kako bi se svakom osigurao život uz puno poštovanje dostojanstva, čak i u okolnostima značajnog gubitka životne funkcionalnosti.		
Str: 12 "Stopa smrtnosti od tuberkuloze iznosi 0,32/100.000 stanovnika.²²"	Nakon ove formulacije dodati: Uspostavljanje efikasnije kontrole obolijevanja od tuberkuloze kroz jačanje dijagnostičkih kapaciteta, bolju kontrolu infekcije i obezbjeđivanje adekvatne snabdjevenosti anti-tuberkuloticima radi efikasnog i kvalitetnog liječenja svih oboljelih od TB uključujući i oboljele od rezistentne TB predstavljaju neophodne korake u pravcu eliminacije tuberkuloze kao javnog zdravstvenog problema u Crnoj Gori, shodno Nacionalnom programu kontrole tuberkuloze. Antimikrobna rezistencija predstavlja ozbiljan javno-zdravstveni problem u Crnoj Gori budući da nerijetko uzrokuje povećani mortalitet, narušava kvalitet zdravstvene zaštite, dovodi u pitanje uspjeh hirurških intervencija i živote pacijenata i otežava efikasnu kontrolu zaraznih bolesti, uključujući i kontrolu infekcija u bolnicama. Crna Gora je	Tokom tri GLC misije tokom 2011, 2012, 2014. Godine kao i GF misije 2015. ukazivano je na sistemske nedostatke i prepreke za efikasnu kontrolu TB koje su se odnosile konkretno na: - Problem neredovne snadbjevenosti tržišta jednim od najvažnijih antituberkulotika prve linije (Isoniazid) - Nefukcionalni sistem nabavke antituberkulotika 2 i 3 linije za nekoliko slučajeva multi i ekstenzivno rezistentne tuberkuloze - Nepostojanje formalno certifikovane ili akreditovane referentne laboratorije za TB	Prvi pasus - prihvata se. Drugi pasus - ne prihvata se, jer je slična formulacija navedena u jednom od kasnijih komentara UNDP, koji je prihvaćen jer je cjelovitiji.

²² „IV Godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori: 01. januar-31. decembar 2014. godine“, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Vlada Crne Gore, Podgorica, septembar 2015

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	druga u Evropi po potrošnji antibiotika odmah nakon Turske uprkos činjenici sto su uvedene mjere kontrole propisivanja i izdavanja antibiotika u proteklom periodu.	- Suboptimalni uslovi rada jedine TB laboratorije u zemlji koja ne posjeduje sistem eksterne kontrole kvaliteta rada - Neefikasnosti u primjeni programa za direktno opserviranu TB terapiju, koja je od ključnog značaja za dobre prospekte u liječenju TB pacijenata - Neadekvatna infekcija kontrole u TB laboratoriji i na klinici, uključujući neadekvatne tehničko/tehnološke uslove rada u bolnici Brezovik	
Str: 12 "Vakcinacija protiv zaraznih bolesti se u Crnoj Gori sprovodi u skladu sa godišnjim programom imunizacija ...koji se odnosi na broj vakcinisane djece protiv boginja, koji iznosi svega 76,1%, što predstavlja značajno smanjenje u odnosu na 2013. godinu."	U pomenuti pasus dodati: Za period izvještavanja 2012-2014.godine, dokumentovan je prvi prekid endemske transmisije dječijih boginja i rubele u Crnoj Gori, u trajaju od 12 mjeseci, što predstavlja značajan napredak zemlje. Nužno je raditi na podizanju nivoa obuhvata na najmanje 95% sa dvije doze MMR vakcine, kao jednom od prioriteta zdravstvene politike. Osim toga, preporučeno je raditi na daljem jačanju kapaciteta za nadzor nad malim boginjama i rubelom.	Evropska komisija za verifikaciju eliminacije malih boginja i rubele evaluirala je epidemiološku situaciju u Crnoj Gori i dostavila svoje ocjene i preporuke.	Prihvata se.
Str: 12 Pasus: „Na nivou Crne Gore, tokom 2014. godine, najveći pad u dostignutim vrijednostima bilježi indikator koji se odnosi na broj vakcinisane djece protiv boginja, koji iznosi svega 76,1%, što predstavlja značajno smanjenje u odnosu na 2013. godinu”.	Provjeriti podatke sa Institutom za javno zdravlje.	U izvještaju Evropske komisija za verifikaciju eliminacije malih boginja i rubele, koji je utemeljen na podacima pribavljenim od Nacionalne komisije stoji "In 10 administrative territories, MRCV1 coverage between 62% and 86% and 3 territories with MRCV2 coverage between 80% and 87%."	Podaci su iz Četvrtog godišnjeg izvještaja o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori za period od 01. januara do 31. decembra 2014. godine (objavljeno u oktobru 2015). Institut za javno zdravlje nije imao primjedbu na navedenu formulaciju.
Str: 12 "Zdravstvena zaštita u Crnoj Gori se pruža u zdravstvenim ustanovama koje čine mrežu državnih zdravstvenih ustanova i ustanovama u privatnom vlasništvu..."	Prije pasusa koji počinje ovom rečenicom, unijeti tekst: Komparativna iskustva ukazuju da incidenca (učestalost obolijevanja) i posljedice obolijevanja od zaraznih blesti nijesu ravnomjerno raspoređene u populaciji. Siromašni, osobe sa nižim nivoom obrazovanja i stanovnici ruralnih		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	podneblja suočeni su sa većim rizikom obolijevanja ²³ . Ne treba zanemariti i nejednakosti u zdravlju kao rezultat razlike u polu. Stoga, potrebno je kroz platformu održivog razvoja intezivirati napore u cilju djelovanja na determinante zdravlja na integrisani i efikasniji način.		
Str: 12 “Vakcinacija protiv zaraznih bolesti...”	Nakon pasusa koji počinje ovom rečenicom, unijeti tekst: U cilju implementacije pravno obavezujućeg Međunarodnog zdravstvenog pravilnika (IHR) i odnosnih obaveza potrebno je raditi na daljem jačanju kapaciteta za integrisani nadzor nad заразним bolestima i drugim hazardima, kao i dalje razvijanje sistema brzog javljanja i odgovora na hitne situacije. Prevencija i smanjivanje vjerovatnoće izbijanja epidemija, rana detekcija prijetnji, i brzi, efikasan odgovor iziskuje multisektorsku saradnju i efikasnu komunikaciju o riziku.	Nakon ratifikacije Međunarodnog zdravstvenog pravilnika, Vlada Crne Gore usvojila je Akcioni plan za implementaciju obaveza proisteklih iz IHR.	Prihvata se.
Str: 13	Dodati dio o reformi zdravstvenog sistema: U cilju prevazilaženja višestrukih i kompleksnih izazova, inicirana je reforma zdravstvenog sistema u 2003. god. u skladu sa Zdravstvenom politikom do 2020. a u cilju unaprijedjenja kvaliteta, jednake dostupnosti, efikasnosti i finansijske održivosti sistema pružanja zdravstvene zaštite. Prvi reformski napor bili su usmjereni na jačanje primarne zdravstvene zaštite kao osnove zdravstvenog sistema, da bi se kasnije nastavilo sa optimizacijom sekundarnog i tercijarnog nivoa. Proces osnaživanja zdravstvenog sistema podržan je kroz uvođenje zdravstvenog integralnog informacionog sistema. Uprkos reformskim intervencijama sistem je i dalje suočen sa izazovima u dijelu pružanja usluga koji se odnose na kvalitet zdravstvene zaštite i nedovoljnu integrisanost preventivnih programa, uključujući i koordinaciju između nivoa zdravstvene zaštite i obezbjeđivanje kontinuiteta u pružanju usluga. Racionalna upotreba resursa i dalje predstavlja veliki izazov utičući na finansijsku održivost zdravstvenog sistema.		Prihvata se.
Str: 13	Nakon pasusa koji počinje ovom rečenicom, dodati:		Prihvata se.

²³ Social determinants of health. Geneva: World Health Organization ([http:// www.who.int/social_determinants/en/](http://www.who.int/social_determinants/en/), accessed 7th October 2015).

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

“Broj ljekara u Crnoj Gori, u 2013. godini, je iznosio 217 ...”	Za efikasnost zdravstvenog sistema i kvalitet usluga potreban je ne samo dovoljan broj zdravstvenih radnika već i da stručan i odgovoran zdravstveni radnik bude adekvatno motivisan, distribuiran po nivoima zdravstvene zaštite i specijalnostima i geografski, prateći zdravstvene potrebe populacije. Insistiranje na obezbjeđivanju adekvatne naknade za rad i ostvarene rezultate je neophodno uz dosljednu primjenu mehanizma kontrole i obezbjeđivanja kvaliteta zdravstvene zaštite.		
Str: 13 “Prema poslednjim dostupnim podacima, preko 95% populacije je obuhvaćeno obaveznim osiguranjem.”	Prije pasusa koji počinje ovom rečenicom, dodati: Neracionalna upotreba lijekova, naročito antibiotika i dalje predstavlja jedan od ozbiljnih izazova zdravstvenog Sistema i generator značajnog dijela ukupne zdravstvene potrošnje u Crnoj Gori. Crna Gora je druga u Evropi po potrošnji antibiotika odmah iza Turske uprkos činjenici što su uvedene mjere kontrole propisivanja, izdavanja antibiotika. Gotovo četvrtina zdravstvenog budžeta troši se na lijekove i medicinska sredstva. Neracionalna upotreba antibiotika predstavlja ne samo ozbiljan generator troška u zdravstvu i opterećenje za budžet već i značajno doprinosi nastanku antimikrobne rezistencije (AMR) kao uzroku povećanog umiranja, negativno se odražava na kvalitet zdravstvene zaštite, dovodi u pitanje uspjeh liječenja, hiruških intervencija i živote pacijenata i otežava efikasnu kontrolu zaraznih bolesti, uključujući i kontrolu infekcija u bolnicama. Značajni naponi uloženi su u cilju uspostavljanja savremenog i održivog sistema transfuzije u Crnoj Gori kako bi se obezbijedile potrebne količine bezbjedne krvi za sve pacijente u redovnim i vanrednim situacijama.		Prihvata se.
Str: 13 Prema posljednjim dostupnim podacima, preko 95% populacije je obuhvaćeno obaveznim osiguranjem.	Da li su u ovih 95% populacije uračunati i stranci sa stalnim nastanjenjem, odnosno raseljena lica iz bivše Jugoslavije?		Nismo dobili precizan odgovor na ovo pitanje od nadležnih institucija.
Str: 14 Ako uporedimo različite uzrasne grupe, stopa obuhvata djece predškolskim obrazovanjem znatno je niža među djecom uzrasta 0–3 godine, gdje svega 15% pohađa jaslice, nego među djecom uzrasta 3–6 godina, gdje više od 50% pohađa vrtić.	Nema podataka o obuhvatu djece osnovnim i srednjim obrazovanjem. Tu opet treba pomenuti skroman obuhvat djece iz RE populacije, važan problem isključivanja iz obrazovanja u višim razredima, naročito isključenosti RE djevojčica.		Nismo dobili precizan odgovor na ovo pitanje od nadležnih institucija.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str: 15 Poseban problem predstavlja obuhvat RAE djece ovim oblikom vaspitanja (svega 19%), kao i to da sve crnogorske opštine ne pružaju mogućnost za rad sa djecom sa posebnim potrebama.	Djecu iz RE populacije ne treba stavljati u istu grupu sa djecom sa smetnjama u razvoju. Ne samo da sve crnogorske opštine ne pružaju mogućnost za rad sa djecom sa posebnim potrebama, nego ni sve obrazovne ustanove u jednom gradu ne pružaju tu mogućnost. Takođe, umjesto termina „posebne potrebe“, koristi se termin „djeca sa smetnjama u razvoju“.		Prihvata se.
Str: 28 Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva oko 9% teritorije*, dok se preduzimaju početni koraci na uspostavljanju ekološke mreže radi očuvanja stanišnih tipova i vrsta koji su od značaja kako za EU - mreža staništa i vrsta od interesa za zaštitu na evropskom nivou - Natura 2000 tako i za Crnu Goru. Očekuje se povećanje obuhvata mreže zaštićenih područja tokom 2015. godine²⁴. U toku su aktivnosti na proglašenju Regionalnog parka „Piva“ (Maglić, Volujak, Bioč) koji će zauzimati 32 471,2 ha odnosno 2,35 % teritorije, čime će biti ostvareni cilj NSOR iz 2007. godine i Nacionalne strategije biodiverziteta iz 2010. godine o 10 % udjela zaštićenih područja prirode i postignut napredak u ostavriavanju sedmog Milenijumskog razvojnog cilja koji se odnosi na obezbjeđivanje održivosti životne sredine. U toku su i aktivnosti na uspostavljanju Regionalnog parka „Komovi“ koji će zauzimati 19 504 ha odnosno 1,41% ukupne teritorije Crne Gore.	Ažurirati podatke u svijetlu proglašenja Regionalnih parkova Piva i Komovi.	Po registru trenutna površina je približno: 176 117,6 ha. <i>U tabeli Tabela 3-3: Ključni nalazi analize pokretača, pritisaka, stanja i uticaja korišćenja i upravljanja prirodnim resursima na str. 103 u koloni stanje unijet je ispravan procenat.</i>	Korigovano.
Str: 57 Zagađenje vazduha i doprinos efektu staklene bašte ... U 2011. godini, 69% ukupnih GHG tj. emisija gasova staklene bašte (ne računajući određene sintetičke gasove) poticalo je iz sektora energetike ...	Mogu se koristiti ažurirani podaci, jer je GHG inventar rađen zaključno sa 2013. god.	Kroz izradu prvog Dvogodišnjeg ažuriranog izvještaja ka UNFCCC (Biennial Update Report – BUR) ažuriran je GHG inventar prema 2006 Guidelines i dodate su dvije nove godine 2012-2013.	Prihvata se. Biće inovirano – 75,2% u 2012. godini i 76,10% u 2013. godini. (Prvi dvogodišnji izvještaj Crne Gore o klimatskim

²⁴ Očekuje se da će udio zaštićenih područja prirode dostići 11,4% u 2015. godini

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

			promjenama, nacrt, oktobar 2015, strana 6).
Str: 58 ... a u susret Konferenciji Stranaka (COP 21) u Parizu, u decembru 2015.godine, na kojoj se očekuje donošenje novog globalnog klimatskog sporazuma, koji će važiti počevši od 2020. godine.	Ažurirati novim informacijama iz Pariza.		Na konferenciji stranaka (COP 21) Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime (UNFCCC) u Parizu, 12. decembra 2015. godine postignut je novi globalni sporazum o klimatskim promjenama. Pariski sporazum stupiće na snagu nakon što ga ratifikuje barem 55 zemalja koje su zajedno odgovorne za barem 55 posto globalnih emisija gasova staklene bašte.
Str: 62 (izdvojena ova strana, primjenjivo za čitav dokument) U kontekstu zelene ekonomije i principa održivog razvoja, velika šansa prepoznaje se kroz dalje razvijanje turizma zasnovanog na prirodi, naročito pogodnog u manje razvijenim sjevernim i ruralnim oblastima, ali i razvoj ekoturizma npr. u oblasti Boke Kotorske. U tom smislu, destinacijsko planiranje i razvojne strategije koje se pripremaju i realizuju, prvi su koraci u "ozelenjavanju" turizma.	S obzirom da se u nacrtu dokumenta turizam označava kao „zasnovan na prirodi“, „eko“, „ruralni“ i sl., i u vezi navođenja daljih aktivnosti za „ozelenjavanje“ turizma, sugestija je da se sveobuhvatni turistički razvoj zasniva na načelu: „usklađenosti interesa ekonomskog razvoja i interesa i potreba zaštite životne sredine i njenih resursa, kao i prilagođavanja i ublažavanja negativnih posljedica klimatskih promjena“, kako je predviđeno nacrtom Zakona o turizmu (2015. g), odnosno da: “Održivi razvoj turizma podrazumijeva turistički razvoj uz uvažavanje principa: - optimalne upotrebe prirodnih resursa kroz implementaciju politika i mjera kojima se ublažava djelovanje klimatskih promjena na ekonomski i prirodni razvoj, omogućava smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte i prelazak na niskokarbonsku ekonomiju, kao i smanjenja ranjivosti prirodnih i ljudskih sistema na stvarne i očekivane efekte klimatskih promjena; - poštovanja socio-kulturnih autentičnosti zajednice, očuvanja kulturne baštine i tradicionalnih vrijednosti; - obezbjeđenja održivog, dugoročnog ekonomskog poslovanja, u cilju socijalno-ekonomske koristi svih građana.		Prihvata se, biće integrisano u tekst u predloženom kontekstu.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str: 63 Poseban doprinos turizma održivosti ogleda se u karbon neutralnim uslugama i resursnoj efikasnosti, jer kroz smanjenje potrošnje papira, vode i energije, troškova pakovanja, ohrabrivanja korisnika za očuvanje životne sredine, korišćenje alternativnih izvora energije, itd, turizam direktno doprinosi unapređenju održivog razvoja.	Poseban doprinos turizma održivosti ogleda se u niskokarbonskim, odnosno karbon neutralnim proizvodima i uslugama i resursnoj efikasnosti, jer kroz mjere koje obuhvataju uštede energije, uštede vode, značajno korišćenje obnovljivih izvora energije, posticanje turističke privrede i turista na očuvanje životne sredine i održavanje klimatskog balansa, itd, turizam direktno doprinosi unapređenju održivog razvoja.	Intervencija u smislu boljeg razumijevanja koncepta niskokarbonske ekonomije u sektoru turizma.	Prihvata se.
Str: 68 Neke od najvažnijih mjera evropske politike održivog saobraćaja uključuju tehnološka poboljšanja vozila i primjenu alternativnih izvora energije ²⁵ , olakšavajuću poresku politiku, promovisanje javnog prevoza i nemotorizovanih vidova saobraćaja i sl.	Neke od najvažnijih mjera evropske politike održivog saobraćaja uključuju tehnološka poboljšanja vozila i primjenu alternativnih izvora energije ²⁶ , olakšavajuću poresku politiku, promovisanje javnog prevoza i nemotorizovanih vidova saobraćaja i sl. "U skladu sa evropskim politikama održive urbane mobilnosti, gradovi treba da obezbijede multimodalni saobraćajni sistem i da se bave intermodalnim integracijama kao glavnom komponentom svake strategije urbane mobilnosti u skladu sa politikama održivog saobraćaja."		Prihvata se
Str: 83, dio 3.3. Ključni problemi korišćenja i upravljanja prirodnim resursima U planiranju ekonomskih aktivnosti ne primjenjuje se ekosistemski pristup iako je utemeljen u propisima...	U fusnoti navesti u kojim propisima.		Zakon o zaštiti prirode, Zakon o nacionalnim parkovima, Zakon o potvrđivanju Barselonske konvencije, itd. Nije neophodno da se za baš sve elemente navodi izvor, i autorski tim ima slobodu stručne interpretacije postojećih podataka i nalaza.
Str: 84 Infrastruktura-kanalizacioni sistemi i postrojenja za tretman otpadnih voda još uvijek nijesu izgrađeni u obimu koji bi omogućio značajnu redukciju antropogenih pritisaka na zdravlje	Mišljenja smo da bi bilo korisno navesti konkretne podatke, npr. od 23 opštine u CG samo ... imaju adekvatno riješen sistem za prečišćavanje otpadnih voda.		Kroz mjere je navedeno šta treba dalje uraditi. Ukoliko bismo išli u taj nivo detalja i u opisu

²⁵ EU trenutno podržava tri glavne alternativne vrste goriva i pogonske tehnologije koje će se razvijati u periodu do 2020. godine i to: a) biogoriva, tečna ili gasovita; b) vodonik i gorive ćelije; i c) električne baterije i hibridna vozila na električni pogon.

²⁶ EU trenutno podržava tri glavne alternativne vrste goriva i pogonske tehnologije koje će se razvijati u periodu do 2020. godine i to: a) biogoriva, tečna ili gasovita; b) vodonik i gorive ćelije; i c) električne baterije i hibridna vozila na električni pogon.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

stanovništva, prirodne resurse i optimalan razvoj Crne Gore kao turističke destinacije.			stanja, dokument bi dostigao i 400 strana.
Str: 84 Kontrola industrijskog zagađenja voda je neadekvatna, odnosno u najvećem broju slučajeva ...	Ako je moguće, dati precizniji podatak.		Detalji se mogu naći u Informacijama o stanju životne sredine. Nema prostora da se u ovom dokumentu ide u više detalja.
Str: 123 Cilj 13. Preduzeti hitne radnje u borbi protiv klimatskih promjena i njihovog uticaja*	Ako stoji *, treba navesti tekst koji je prati <i>Acknowledging that the United Nations Framework Convention on Climate Change is the primary international, intergovernmental forum for negotiating the global response to climate change.</i>		Korigovano.
Str: 125 Nedovoljno razvijeno predškolsko obrazovanje u Crnoj Gori neadekvatno utiče na razvoj djece, što može da ima negativne socio-ekonomske efekte na društvo.	Zbog nedostatka infrastrukturnih kapaciteta u pojedinim opštinama, kao i nepristupačnosti vrtića usljed udaljenosti ili finansijskih barijera, veliki broj djece u Crnoj Gori ne pohađa predškolsko obrazovanje što može da ima dalekosežne negativne socio-ekonomske efekte na društvo.	Originalna rečenica je nejasna i sročena tako da se može zaključiti da vrtići imaju loš uticaj na razvoj djece, a ne da je problem u nedovoljnom obuhvatu djece predškolskim obrazovanjem.	Prihvata se.
Str: 125 Da bi ovako definisan strateški cilj bilo moguće ostvariti, potrebno je definisati tri mjere - poboljšati zdravlje majki i djece, povećati fokus na prevenciju bolesti i promociju zdravog života, kao i unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema.		Rečenica je, očigledno, greškom kopirana sa nekog drugog mjesta jer se pominju mjere koje nisu u vezi sa ovim potpoglavljem, tj. obrazovanjem.	Prihvata se.
Str:___125 Potrebno je obezbijediti postojanje pravednog i univerzalnog pristupa kvalitetnom obrazovanju na svim nivoima, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, i stvoriti uslove u kojima svi ljudi u Crnoj Gori mogu da ostvare svoj potencijal na dostojanstven i ravnopravan način i u zdravom okruženju.	Potrebno je obezbijediti postojanje pravednog i univerzalnog pristupa kvalitetnom obrazovanju na svim nivoima, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, i stvoriti uslove u kojima sva djeca i ljudi u Crnoj Gori mogu da ostvare svoj potencijal na dostojanstven i ravnopravan način i u zdravom okruženju.	Instistira se na upotrebi termina "djeca" u tekstu Strategije iz razloga što je su djeca nosioci prava prema Konvenciji o pravima djeteta. Stoga, moraju biti prepoznata u Strategiji.	Prihvata se.
Str:___126 Radi rješavanja problema u sferi ljudskih resursa u okviru NSOR do 2030. godine prioritetno je ostvariti i strateški cilj koji se odnosi na omogućavanje zdravih života i promovisanje dobrobiti za sve ljude u svim uzrastima.	Radi rješavanja problema u sferi ljudskih resursa u okviru NSOR do 2030. godine prioritetno je ostvariti i strateški cilj koji se odnosi na omogućavanje zdravih života i promovisanje dobrobiti za sve ljude u svim uzrastima, sa posebnim akcentom na djecu.	Dodaju se djeca kao subjekti prava.	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str:___126 Istovremeno, potrebno je smanjiti smrtnosti novorođenčadi i djece do pet godina. Neophodno je obezbijediti univerzalni pristup uslugama seksualne i reproduktivne zdravstvene zaštite, uključujući planiranje porodice, informisanje i obrazovanje.	Istovremeno, potrebno je smanjiti smrtnosti novorođenčadi i djece do pet godina. Neophodno je obezbijediti univerzalni pristup uslugama seksualne i reproduktivne zdravstvene zaštite, uključujući planiranje porodice, informisanje i obrazovanje, sa akcentom na programe podrške roditeljima.	Programi podrške roditeljima mogli bi imati velikog uticaja na promovisanje zdravih stilova života. Ukoliko nalazi naučnih istraživanja, te stručna podrška u odgajanju i vaspitanju djece predškolskog uzrasta budu roditeljima dostupni, realizacija mjera u okviru ovog cilja biće izglednija.	Iz Insitituta za javno zdravlje su tražili da se ovaj dio potpuno izbriše.
Str: 127__ - Unaprijediti zdravstvenu zaštitu osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva	Unaprijediti zdravstvenu zaštitu majki i novorođenčadi i ostalih osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva	Potrebno je u ovoj mjeri posebno naglasiti važnost unapređenja zdravstvene zaštite majki i njihovih beba (pre- i post-natalna zdravstvena zastita) što je u direktnoj funkciji ispunjavanja cilja o smanjenju smrtnosti novordnenčadi i djece do pet godina, a doprinosi i ostvarenju strateskog cilja pod 4.1.1 "Unaprijediti demografska kretanja i smanjiti demografski deficit"	Prihvata se.
Str: 127__ - Unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema	Unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema i kvalitet zdravstvene zaštite	Unapređenje efikasnosti sitema je važan aspekt budućeg unapređenja zdravstvene zaštite ali podjednako važan aspekt je (visok) kvalitet zdravstvene zaštite na čemu građani sve više insistiraju.	Prihvata se.
Srt: 127 U oblasti ljudskih resursa u NSOR do 2030. godine prioritetno je dostići i strateški cilj koji se odnosi na obezbjeđivanje inkluzivnog i pravednog obrazovanja i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve.	U oblasti ljudskih resursa u NSOR do 2030. godine prioritetno je dostići i strateški cilj koji se odnosi na obezbjeđivanje inkluzivnog, kvalitetnog i pravednog obrazovanja i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve.	Dodaje se riječ "kvalitetnog".	Već je ispravljeno, nakon komentara Ministarstva prosvjete.
Str: 127 Obezbijediti sveobuhvatno i kvalitetno predškolsko obrazovanje	Obezbijediti sveobuhvatno, inluzivno i kvalitetno predškolsko obrazovanje	Dodaje se riječ "inkluzivno"	Prihvata se.
STR 127 Usvajajući Agendu održivog razvoja, svjetski lideri su se obavezali da grade svijet univerzalnog poštovanja ljudskih prava i ljudskog dostojanstva, vladavine prava, pravde, jednakosti i bez diskriminacije, u kojem se poštuju rasa, etnička pripadnost i kulturna raznolikost, kao i svijet jednakih mogućnosti koje dozvoljavaju potpuno ostvarivanje ljudskih potencijala i doprinose zajedničkom prosperitetu, svijet koji ulaže u svoju djecu i u kome svako dijete raste u okruženju bez nasilja i izrabljivanja, u kome	Usvajajući Agendu održivog razvoja, svjetski lideri su se obavezali da grade svijet univerzalnog poštovanja ljudskih prava i ljudskog dostojanstva, vladavine prava, pravde, jednakosti i bez diskriminacije, u kojem se poštuju rasa, etnička pripadnost i kulturna raznolikost, kao i svijet jednakih mogućnosti koje dozvoljavaju potpuno ostvarivanje ljudskih potencijala i doprinose zajedničkom prosperitetu, svijet koji ulaže u svoju djecu i u kome svako dijete raste u okruženju bez nasilja i izrabljivanja, u kome	Djeca u sveobuhvatnom pravosudnom sistemu kao subjekti prava moraju da postoje, tj, u krivicnim, građanskim i aidministrativnim postupcima, sto u ovome trenutku nije u potpunosti slucaj.	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

potencijala i doprinose zajedničkom prosperitetu, svijet koji ulaže u svoju djecu i u kome svako dijete raste u okruženju bez nasilja i izrabljivanja, u kome svaka žena i djevojčica uživaju punu rodnu ravnopravnost i u kome su sve zakonske, društvene i ekonomske barijere za njihovo osnaživanje uklonjene, pravedan, pravičan, tolerantan, otvoren i društveno inkluzivan svijet u kome su zadovoljene potrebe najugroženijih.	svaka žena i djevojčica uživaju punu rodnu ravnopravnost i u kome su sve zakonske, društvene i ekonomske barijere za njihovo osnaživanje uklonjene, u kome djeca imaju pristup pravdi kada su im prava povrijeđena ili kada im je uskraćeno ostvarenje prava, pravedan, pravičan, tolerantan, otvoren i društveno inkluzivan svijet u kome su zadovoljene potrebe najugroženijih.		
Str: 128 Održivo društvo je tolerantno društvo u kome svaki pojedinac pokušava da u njegovom okviru maksimizira svoj potencijal i sreću i samim tim poveća potencijal samog društva. U tom smislu posebno je bitno promovisati sistem hraniteljstva kako bi se što većem broju djece omogućilo odrastanje u zdravom porodičnom okruženju. Pored toga, važno je razviti efikasan sistem podrške djeci sa smetnjama i poteškoćama u razvoju, te njihovim porodicama koje se sa ovim poteškoćama svakodnevno bore.	Održivo društvo je tolerantno društvo u kome je svakom pojedincu omogućeno da maksimizira svoj potencijal i sreću i samim tim poveća potencijal samog društva. Treba nastojati da se svakom djetetu omogući odrastanje u porodičnom okruženju što je pravo svakog djeteta. To na prvom mjestu podrazumijeva podršku biološkim roditeljima da se brinu o svojoj djeci, te ako to uprkos podršci porodici nije moguće ili nije u najboljem interesu djeteta, obezbijediti alternativno okruženje. Pri obezbjeđivanju alternativnog okruženja dati prednost odrastanju u drugoj porodici – hraniteljstvu kao prvenstveno kratkoročnom vidu zaštite ili trajnoj mjeri kao što je usvojenje u zavisnosti od najboljeg interesa djeteta. Smještanje djeteta u ustanovu treba da bude krajnja mjera i da traje što je moguće kraće, a ustanova za zbrinjavanje treba da bude malih kapaciteta kako bi simularala porodično okruženje. Ovo zahtijeva unapređenje metoda rada sa ranjivim grupama i razvoj lepeze usluga socijalne i dječje zaštite. Pored toga, važno je razviti efikasan sistem podrške djeci sa smetnjama u razvoju, te njihovim porodicama, kako bi osigurali da djeca sa smetnjama u razvoju mogu da ostvare sva svoja prava i svoj puni potencijal.	Fokus ne treba biti samo na pojednicu već i na društvu. Nekim pojedincima na primjer djeci je potrebna podrška da ostvare svoj potencijal. Hraniteljstvo nije jedina mjera zaštite djece u riziku od ostajanja od ili bez roditeljskog staranja. Treba prije svega podržati biološku porodicu. Ostalo što je dodato vezano je za ostale principe zbrinjavanja djece koja su privremeno ili trajno bez roditeljskog staranja – i u skladu su sa međunarodnim standardima. U originalu je zvučalo kao da se roditelji bore sa smetnjama i teškoćama svoje djece	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		a prepreke su u društvu. Treba koristiti jezik ljudskih prava.	
Str:128 lako je vrijednosni sistem nešto što je teško definisati, a još teže propisati, iz vizije održivog društva možemo izvesti neke konkretne vrijednosti koje bi bile važne za njenu realizaciju - tolerancija, povjerenje, solidarnost, odgovornost, prije svega.	lako je vrijednosni sistem nešto što je teško definisati, a još teže propisati, održivo i pravedno društvo se svakako temelji na univerzalnim vrijednostima zasnovanim na konceptima ljudskih i dječijih prava. Iz njih se može izvući niz vrijednosti, kao što su odgovornost, solidarnost i empatija, povjerenje, poštovanje, itd.	U potpoglavlju koje se odnosi na vrijednosti se ni na jednom mjestu ne pominju koncepti ljudskih i dječijih prava, kao ni univerzalne vrijednosti, već se vrijednosti „nabacuju“ i priritizuju na osnovu neobjašnjenog kriterijuma.	Prihvata se.
Str: 133 Osnovna pretpostavka koja treba da se ostvari kako bi se društvo efikasno borilo protiv siromaštva je održiv i ujednačen ekonomski razvoj.	Osnovna pretpostavka koja treba da se ostvari kako bi se društvo efikasno borilo protiv siromaštva je održiv i ujednačen ekonomski razvoj. Pored toga, ulaganje u predškolsko obrazovanje je jedan od važnih elemenata nacionalnih strategija smanjenja siromaštva.	Organizacije poput UNICEF i OECD ističu da je kvalitetno predškolsko obrazovanje jedan od preduslova ekonomskog razvoja zemlje.	lako je komentar nesporan, smatramo da u ovom dijelu nije mjesto tom prijedlogu. Da bi se uvažila sugestija, izmijenjen je treći pasus u ovom segmentu na sljedeći način: Država treba da vodi aktivnu politiku zapošljavanja uz omogućavanje kvalitetnog obrazovanja koje će početi od predškolskog nivoa, preko stručnog osposobljavanja i cjeloživotnog učenja, kako bi radna snaga napredovala u skladu s potrebama tržišta rada i bila konkurentna nacionalno i šire.
Str: 136 Podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalnih i manjinskih grupa kao što su mladi, stari, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, i sl. kao i obezbjeđivanje tolerancije na ovaj kulturni segment.	Podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalnih i manjinskih grupa kao što su mladi, stari, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, <u>izbjeglice, lica u riziku od apatridije i sl.</u> kao i obezbjeđivanje tolerancije na ovaj kulturni segment.	U tekstu su u nabranju marginalnih i marginalizovanih grupa dodate izbjeglice i lica u riziku od apatridije.	Komenatar je u potpunosti prihvaćen i unijet u predloženom obliku.

Str: 186 Nedostaju podsticajne mjere za zelenu mobilnost i podsticaj pilot projektima uspostavljanja integrisanog sistema održivog saobraćaja. Njihovim uvođenjem smanjile bi se potrebe u pogledu izgradnje klasične tzv. sive infrastrukture²⁷.	Nedostaju podsticajne mjere za održivu mobilnost i podsticaj projektima uspostavljanja integrisanog, multimodalnog sistema održivog saobraćaja. Njihovim uvođenjem smanjile bi se potrebe u pogledu izgradnje klasične tzv. sive infrastrukture*. Ravnomjerni regionalni razvoj podsticati kroz izradu planova održivog razvoja urbanog transportnog sistema i policentrične planove održive urbane mobilnosti, radi efikasnije intermodalne saobraćajne integracije.	Pojam "multimodalnog" uvesti iz razloga prepoznatljivosti termina kroz evropske politike održivog transporta i EU inicijativa kojima se promoviše multimodalni saobraćajni sistem kao glavna komponenta bilo koje strategije urbane mobilnosti. Ovo će omogućiti uvođenje održive urbane mobilnosti kroz kasnije sektorske revizije – i omogućiti crnogorskim gradovima da konkurišu za finansijska sredstva EU fondova, kao i da budu dio evropskih mreža i inicijative kao što je „Do the right mix” promovisana kroz kampanju Evropsku sedmicu Mobilnosti (European Mobility Week), Evropska biciklistička mreža i mnoge druge.	Prihvata se.
Str: 201 "Pored mogućnosti koje treba uzeti u obzir u odnosu na pozitivnu praksu u EU s aspekta proširenja osnove za ubiranje poreza i naknada, potrebno je kroz funkcionisanje Eko-fonda omogućiti primjenu niza podsticajnih mjera, kao na primjer za uvođenje zelene infrastrukture, za zelenu mobilnost, kao i kroz pilot projekte uspostavljanja integrisanog sistema održivog saobraćaja. Njihovim uvođenjem smanjile bi se potrebe u pogledu izgradnje klasične tzv. sive infrastrukture".	Dodati: Podsticajne mjere Fonda treba da obuhvate i ostale sektore ključne za poboljšanje resursne efikasnosti, uključujući i turizam. Usljed velike povezanosti turizma sa svim ostalim sektorima, mali koraci ka ozelenjavanju turizma imaju izuzetno veliki uticaj na ozelenjavanje cjelokupne ekonomije.	Može se dodati ili da posluži kao obrazloženje: Pri tom, treba imati u vidu zahtjeve koji proizilaze iz obaveze poštovanja pravila o kontroli državne pomoći, shodno kojima bi se ova pomoć mogla podvesti pod državnu pomoć za zaštitu životne sredine i energiju a koja, između ostalog, obuhvata: • pomoć za rano prilagođavanje budućim standardima Evropske unije; • pomoć za studije o životnoj sredini; • pomoć za mjere energetske efikasnosti; • pomoć za efikasnu upotrebu resursa i, naročito, za upravljanje otpadom; • pomoć za hvatanje, transport i skladištenje CO₂ uključujući pojedinačne elemente lanca tehnologije za hvatanje i skladištenje ugljenika (tehnologija CCS); • pomoć u obliku smanjenja ili oslobođenja od poreza za zaštitu životne sredine i dr.	Prihvata se.

²⁷ Komunikacija EK: Zelena infrastruktura – jačanje evropskog prirodnog kapitala {SWD(2013) 155 final}

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		Postojeće podsticajne mjere u oblasti turizma, koje realizuje Ministarstvo turizma i održivog razvoja, mogu se, shodno pravilima o kontroli državne pomoći, redizajnirati na način na budu dio sheme horizontalne pomoći u podršci istraživanju i razvoju, inovacijama, regionalnom razvoju (npr. za izgradnju turističke infrastrukture), otvaranje novih radnih mjesta i sl.	
Str: 208 „Razmotriti mogućnosti stimulacije rađanja“	Brisati.	Izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, uvedeno je novo pravo na materijalna davanja: nadoknada za majke troje i više djece za koju su potrebna dodatna budžetka izdvajanja od oko 60 miliona eura godišnje.	Ne prihvata se. Navedene izmjene i dopune Zakona su samo jedan od mogućih načina realizacije pronatalitetne politike.
Str: 208 Poboljšana socijalna podrška za djecu	Poboljšana socijalna zaštita za djecu	Termin „socijalna zaštita“ je sveobuhvatniji	Prihvata se.
Str: 209	Preformulisati strateški cilj da glasi: Unaprijediti zdravlje građana u svim uzrastima i smanjiti nejednakosti u zdravlju.		Prihvata se.
Str: 209 Mjere 1.2.1 Unaprijediti zdravstvenu zaštitu osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva SDG 3 (3.2 i 3.7)	1.2.1.1 Unaprijeđenje kvaliteta i smanjivanje nejednakosti u dostupnosti zdravstvene zaštite majke, dojenčadi, djece i adolescenata 1.2.1.2 Univerzalna dostupnost usluga za očuvanje i unaprijeđenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja 1.2.1.3 Jačanje rutinskih programa imunizacije radi postizanja definisanog minimalnog nivoa obuhvata imunizacijom 1.2.1.4 Unaprijeđenje uslova koji promovisu aktivno i zdravo starenje, kao procesa optimiziranja prilika za boljim zdravljem, većom participacijom u društvu i sigurnošću starih lica radi poboljšanja kvaliteta njihovog života 1.2.1.5 Unaprijediti dostupnost zdravstvenim uslugama i programima za osobe sa invaliditetom 1.2.1.6 Jačati sektorske politike i djelovanja u cilju povećanja jednakosti u zdravlju djelovanjem na socijalne determinante zdravlja	-Pod-mjera 1.2.1.1 bi obuhvatala djelovanja koja imaju za cilj prevenciju i smanjivanje maternalnog, perinatalnog mortaliteta i mortaliteta kod dojenčadi, i to u periodu prije trudnoće i nakon porođaja. Set indikatora za ovu podmjeru bi bio vrlo širok i raznovrstan uključujući: maternalni mortalitet i mortalitet dojenčadi, stopu korišćenja kontracepcije (dakle, indikator reproduktivnog zdravlja), stopu ekskluzivnog dojenja, i sl. Dakle, inicijalno predložena pod-mjera 1.2.1.2 (Smanjiti stopu neonatalnog mortaliteta i mortaliteta djece do 5 godina SDG 3 (3.2)) bi trebalo da bude izbrisana budući da ne predstavlja pod-mjeru već jedan od vitalnih zdravstvenih indikatora, kako je to već objašnjeno u prethodnom tekstu ovog dokumenta. Jedan od ciljnih ishoda koji bi se odnosio na adolescente bi mogao da bude	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		“smanjivanje po zdravlje rizičnih ponašanja u populaciji adolescenata”. -Pod-mjera 1.2.1.3 (Održati obuhvat vakcinacije djece prema kalendaru vakcinacije sa najmanje 95% u svakoj opštini, uz povećanje obuhvata populacionih grupa visokog rizika) je redefinisana, buduci da je predložena formulacija upućivala na jedan od mogućih indikatora (nivo obuhvata min 95%). Ciljni ishod za ovu podmjeru bi mogao biti “Efikasna kontrola i eliminacija/iskorjenjivanje vakcino–preventabilnih oboljenja”. - Ako se teži “unaprijeđenju zdravlja i smanjivanju nejednakosti”, predložena pod-mjera koja bi bila fokusirana na stara lica bi trebalo da bude preformulisana kako bi utputila na potrebu stvaranja uslova za zdravo starenje. U ovom dijelu bi trebalo razmotriti drugačiji “ciljni ishod” u odnosu na predloženi - Povećati udio zdravih godina u očekivanom trajanju života kod osoba životne dobi 55 godina (increase share of healthy life expectancy at age 55). -Smanjenje nejednakosti u zdravlju pretpostavlja inkluzivni sistem zdravstvene zaštite na svim nivoima, kao i dostupnost javno-zdravstvenih programa (uključujući zdrave stilove života poput promocije zdrave ishrane, fizičke aktivnosti i sl) i osobama sa invaliditetom u različitim uzrastima. Faktori koji ograničavaju dostupnost zdravstvenoj zaštiti za invalidna lica su brojni. Stoga, potrebno je djelovanje u različitim segmentima zdravstvenog sistema: upravljanje, podizanje nivoa svijesti, znanja i bolji podaci u Ministarstvu zdravlja i drugim sektorima, kako bi se u tom kontekstu razmotrio problem zdravstvenih potreba osoba sa invaliditetom li dostupnost servisima. U dijelu ciljnog ishoda razmotriti	
--	--	--	--

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		moгуćnost da se ubace 2 ciljna ishoda: 1) Povećati udio osoba sa invaliditetom kojima je dostupna potrebna zdravstvena zaštita i 2) Smanjiti procenat domaćinstava sa invalidnim osobama koje su izložene visokim privatnim plaćanjima za zdravstvene usluge. -Dosljednim jaćanjem sektorskih politika i djelovanjem u cilju povećanja jednakosti u zdravlju kroz unaprijeđenje socijalnih determinanti zdravlja direktno se ostvaruju benefiti za vulnerabilne segmente populacije. Iz tog razloga predlaže se redefinisane inicijalne pod-mjere "1.2.1.8 Unaprijediti i očuvati zdravlje socijalno ugroženih i marginalizovanih grupa stanovništva". U vezi sa predloženom mjerom razmotriti novi ciljni ishod koji bi glasio "Unaprijeđenje planiranja, implementacije i monitoringa zdravstvenih programa kroz integrisanje socijalnih determinanti zdravlja i jednakosti u zdravlju u skladu sa SZO preporukama i smjernicama. -Mjere na planu unaprijeđenja zdravlja zaposlenih ne trebalo da spadaju u kategoriju koja se tiče vulnerabilnih kategorija društva. Njihovo zdravlje je vezano za kvalitet sredine i bezbjedno radno mjesto.	
Str: 209 Početak Akcionog plana	Preispitati "Ciljni ishod u postizanju napretka".	Generalni komentar: Potrebno je preispitati cjelokupni spisak "ciljnih ishoda" budući da postoje <u>značajne nekonzistentnosti u smislu da su pojedini ishodi definisani na nivou indikatora podmjere, neki na nivou aktivnosti</u> (npr. kreiranje strategije) a pojedini na nivou indikatora aktivnosti.	U toku pripreme prijedloga NSOR, stručni tim će raditi na eliminaciji navedenih nedostataka u Akcionom planu, u mjeri u kojoj to bude bilo moguće. Riječ je o početnom prijedlogu ciljnih ishoda, s obzirom da nijesu bili integrisani indikatori održivog razvoja.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

			U značajnom obimu biće napravljena korekcija, ali će i u konačnom prijedlogu za one mjere gdje nema kvantitativnog pokazatelja ciljni ishod biti definisan kao ishod procesa -kvalitativno.
Str: 209 Obezbijediti sveobuhvatno i kvalitetno predškolsko obrazovanje	Obezbijediti sveobuhvatno, inkluzivno i kvalitetno predškolsko obrazovanje		Prihvata se.
Str: 209 Podmjera 1.3.1: Povećati obuhvat „kraćeg programa“ predškolskog vaspitanja i obrazovanja	Povećati obuhvat djece alternativnim programima predškolskog obrazovanja (kraći program, interaktivne službe, trosatni program)	Kraći program je predviđen, mahom, za romsku djecu, a cilj Strategije za rano i predškolsko obrazovanje jeste da se poveća broj djece uključene u alternativne programe, tamo gdje nije moguće da se uključe u cjelodnevne (na primjer, djeca iz ruralnih krajeva)	Prihvata se.
Str: 209 Mjera „Povećati fokus na prevenciju i kontrolu bolesti i promociju zdravog života SDG 3 (3.4, 3.5 i 3.6))“	Preformulisati mjeru "Povećati fokus na prevenciju i kontrolu bolesti i promociju zdravog života SDG 3 (3.4, 3.5 i 3.6))" da glasi: Promocija zdravlja, prevencija i kontrola bolesti.		Prihvata se.
Str: 209 i str: 210 Mjere od 1.2.1.1 do 1.2.1.11	Preformulisati spisak predloženih pod-mjera da glase: -Obezbijediti održivost i unaprijediti dostupnost HIV servisima sa posebnim fokusom na rizične grupe (seksualne radnice, MSM populaciju I sl), uključujući ranu dijagnostiku i kvalitetno liječenje TB -Unaprijediti dostupnost servisima za prevenciju i menadžment hroničnih nezaraznih bolesti i povezanih riziko faktora, kroz jačanje zdravstvenog sistema -Unaprijeđena dostupnost servisima za mentalno zdravlje i poremećaje zloupotrebe upotrebe psihoaktivnih supstanci -Smanjivanje riziko faktora i unprijeđeni obuhvat servisima za prevenciju i menadžment nenamjernih povreda i nasilja - Smanjivanje ekoloških prijetnji po zdravlje -Razvijanje ključnih kapaciteta za ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz Međunarodnog zdravstvenog pravilnika -Jačanje nacionalnih kapaciteta za kontinuirano funkcionisanje zdravstvenog sistema u stanju vanredne situacije i upravljanje povezanim javnozdravstvenim rizicima,		Ne prihvata se. Sa Institutom za javno zdravlje je potvrđen ovaj skup podmjera.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	kao i adekvatna pripremljenost za pružanje brzog, predvidivog, efikasnog odgovora za slučaj epidemije i pandemije.		
Str: 209 1.2.1.1 Unaprijediti zdravlje odojčadi, predškolske, školske djece i omladine	U ishodima u vezi sa zdravljem mladih se pominju samo seksualno reproduktivno zdravlje i pušenje. Radi holističkog pristupa zdravlju i dobrobiti mladih, osim toga bi trebalo adresirati i aspekte kao što su mentalno zdravlje, podrška mladima u kriznim situacijama, ishrana, fizička aktivnost, zdravi odnosi, itd. Već postoji sistem savjetovališta za mlade u okviru Domova zdravlja, pa bi mjera ili ishod mogla da uključuje referencu na jačanje kapaciteta, efikasnosti, obuhvata, diverzifikaciju programa i usluga ovih savjetovališta i drugih servisa, kao i druge mjere koje bi doprinijele ovom cilju.	U Akcionom planu za unapređenje mentalnog zdravlja u Crnoj Gori 2013-2014, stoji sledeća ocjena: U Crnoj Gori, poput većine zemalja u razvoju i mnogih razvijenih zemalja, ne postoji koherentna politika sveobuhvatne implementacije mjera prevencije i promocije mentalnog zdravlja. Ova politika treba da bude zasnovana na sistematskoj procjeni javno-zdravstvenih potreba u ovoj oblasti, što je zahtjevan zadatak koji traži posebnu pažnju i multisektorsku saradnju. Sa druge strane, postoje i efektivne intervencije usmjerene na različite poremećaje mentalnog zdravlja (poremećaji ponašanja, agresija i nasilje kod mladih, depresija, anksiozni poremećaji, postraumatski poremećaji, poremećaji ishrane, psihotični poremećaji, suicid, itd) koje je moguće sprovesti u postojećim uslovima ili pak uz manju mobilizaciju dodatnih resursa, ali ih je neophodno razraditi i operacionalizovati u formi konkretnih godišnjih programa promocije i prevencije mentalnog zdravlja svih referentnih institucija i organizacija, kako ne bi ostale izolovane, sporadične aktivnosti." Kako u Akcionom planu za 2025-2016. godinu stoje identične mjere u vezi sa ovim pitanjem kao u prethodnom AP, pretpostavljamo da one nijesu sprovedene ili nijesu planiranom dinamikom pa je potrebno posvetiti im potrebnu pažnju i u ovoj strategiji. Alarmanтни su podaci iz SZO Globalnog izvještaju o prevenciji samoubistava za 2014. god, po kojem se u Crnoj Gori bilježi porast standardizovane stope samoubistava u	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		periodu 2000-2012. za 35%. U izvještaju se ističe da su samoubistva drugi po redu uzrok umiranja u populaciji mladih uzrasta 15-29 godina. Činjenica je da mentalno zdravlje mladih ljudi opredjeljuju brojni faktori, pa iz tog razloga odgovor na ovaj problem treba da bude multisektorski, a ne samo iz sektora zdravstva. Osim toga, postoje istraživanja o negativnim iskustvima u djetinjstvu (različiti vidovi zlostavljanja, zanemarivanja, disfunkcionalne porodice), koji govore o uticaju ovih faktora na zdravlje, dobrobit i zdrav razvoj mladih. Osim mentalnog zdravlja i negativnih iskustva u djetinjstvu, SZO je prepoznala još nekoliko izazova kada je riječ o mladima a to su pušenje, štetna upotreba alkohola, ishrana (prekomjerna kilaža i gojaznost), fizička neaktivnost. SZO je sprovela veliku evropsku studiju na ove teme, u koju su bile uključene 44 zemlje. Podaci su zaista zabrinjavajući i mogu se pronaći u pomenutoj studiji čiji je originalni naziv „Health behaviours in schoolaged children“. SZO takođe prepoznaje uticaj životne sredine na zdravlje djece - kvalitet vazduha, bezbjedna voda, saobraćaj, štetne hemikalije, buka, klimatske promjene u velikoj mjeri utiču na trend obolijevanja u populaciji djece i mladih. Tu je i saobraćajni traumatizam - prema SZO podacima saobraćajni traumatizam je vodeći uzrok umiranja u populaciji djece i mladih uzrasta 15-19 god dok je stopa obolijevanja nekoliko puta veća. Osim toga, savremeni trendovi i način života i ponašanja koja se mijenjaju u skladu sa istim, donose nove izazove po zdravlje mladih, kao što su usamljenost, depresija, zlostavljanje putem interneta, govor mržnje putem internet i slično.	
--	--	---	--

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		U nastavku slijedi obrazloženje važnosti sveobuhvatnog tretiranja zdravlja mladih, uključujući mentalno zdravlje. „Adolescencija je period sa specifičnim zdravstvenim i razvojnim potrebama i pravima. To je takođe vrijeme za razvijanje znanja i vještina, za učenje upravljanja emocijama i odnosima, te sticanje osobina i sposobnosti važnih za kvalitetan život u tom periodu i tranziciju u odraslo doba. Razvojne promjene tokom adolescencije imaju široke implikacije na zdravlje i bolest, kao i na ponašanja koja se tiču ili imaju posledice na zdravlje mladih. Pružaoci zdravstvenih usluga i programa treba da budu osposobljeni da u dijagnostifikuju i odgovore na zdravstvene probleme koji su u vezi sa razvojnim promjenama koje se događaju u adolescenciji...Promjene koje nastaju u adolescenciji imaju posledice na zdravlje ne samo u tom periodu već i tokom čitavog života. Jedinstvena priroda i značaj adolescencije zahtijeva fokusiranu i posebnu pažnju u zdravstvene politike i programa...Zdravstvene usluge za adolescente treba da uključuju više od seksualnog i reproduktivnog zdravlja kako bi se riješio cijeli niz zdravstvenih i razvojnih potreba adolescenata...Postoji više načina da se proširi pokrivenost, uključujući i redovne usluge, školske zdravstvene usluge, e-zdravstvo itd.” <i>Izvor: Adolescencija; druga dekada – druga šansa, Svjetska zdravstvena organizacija</i> http://apps.who.int/adolescent/second-decade/ http://apps.who.int/adolescent/second-decade/files/1612_MNCAH_HWA_Executive_Summary.pdf Implikacije gorepomenutog na zdravstvene politike i programe:	
--	--	--	--

		http://apps.who.int/adolescent/second-decade/section2/page7/implications-for-policies-and-programmes.html Zdravstveni sistemi po mjeri adolescenata: http://apps.who.int/adolescent/second-decade/section6 Mentalno zdravlje mladih – SZO „Polovina svih poremećaja mentalnog zdravlja u odraslom dobu nastanu do 14. godine, ali u većini slučajeva budu neotkriveni i ne liječe se. Depresija je najveći uzrok bolesti i invaliditeta među adolescentima a samoubistva su na trećem mjestu uzroka smrti. Nasilje, siromaštvo, ponižavanje i osjećaj manje vrijednosti mogu povećati rizik od razvoja problema što se tiče mentalnog zdravlja. Razvoj životnih vještina kod djece i adolescenata i pružanje psihosocijalne podršku u školama i drugim mjestima može pomoći u promociji i unapređenju mentalnog zdravlja. Programi koji pomažu jačanju odnosa između adolescenata i njihovih porodica su takođe važni. http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs345/en/	
Str: 210 Ciljni ishodi	Razmotriti mogućnost preformulisanja pojedinih ciljnih ishoda da glase na sljedeći način: -Eliminacija ili eradikacija malih boginja, rubele -Eliminacija tuberkuloze kao javnog zdravstvenog problema u Crnoj Gori -Smanjivanje štetne upotrebe alkohola -Smanjivanje prevalencije pušenja -Smanjivanje prevalencije nedovoljne fizičke aktivnosti -Smanjivanje prevalencije povišenog krvnog pritiska -Zaustavljanje trenda rasta dijabetesa i gojaznosti -Smanjivanje unosa soli -Dosljedna primjena smjernica i protokola za menadžment kardiovaskularnih oboljenja, kancera, dijabetesa, hroničnih obstruktivnih oboljenja, uključujući i palijativno zbrinjavanje		Djelimično se prihvata.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	-Integriranje programa za ranu detekciju riziko faktora i menadžment HNB na nivo primarne zdravstvene zaštite -Uspostavljen funkcionalan sistem za monitoring i izvještavanje o HNB i povezanim riziko faktorima -Smanjivanje stope samoubistava -Ojačani kapaciteti za efikasnu prevenciju, mitigaciju i menadžment ekoloških uticaja i rizika na radnim mjestu po zdravlje		
Str: 210 Mjera „Unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema“	Mjeru „Unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema“ preformulisati da glasi „jačanje zdravstvenog sistema sa građaninom u centru i unaprijeđenje javnozdravstvenih kapaciteta“ i dodati pod-mjere: -Unaprijeđivanje integrisanosti i koordinacije zdravstvenih usluga promocije, prevencije i liječenja -Povećati izdvajanja za preventivne usluge -Nastaviti sa jačanjem primarne zdravstvene zaštite -Uvođenje mehanizama finansijske zaštite od rizika osiromašenja u slučaju korištenja zdravstvene usluge -Unaprijeđivanje bezbjednosti pacijenata i kvaliteta zdravstvenih usluga -Unaprijeđivanje dostupnosti i racionalna upotreba bezbjednih efikasnih i kvalitetnih lijekova i drugih zdravstvenih tehnologija -Uspostavljanje sveobuhvatnog okvira za monitoring zdravstvene situacije, trendova, nejednakosti i determinanti poštovanjem međunarodnih standarda za sakupljanje podataka i analizu radi unaprijeđivanja kvaliteta zdravstvenih podataka i učinka zdravstvenog sistema -Smanjivanje ekoloških prijetnji po zdravlje -Razvijanje ključnih kapaciteta za ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz Međunarodnog zdravstvenog pravilnika -Jačanje nacionalnih kapaciteta za kontinuirano funkcionisanje zdravstvenog sistema u stanju vanredne situacije i upravljanje povezanim javnozdravstvenim rizicima, kao i adekvatna pripremljenost za pružanje brzog, predvidivog, efikasnog odgovora za slučaj epidemije i pandemije.		Formulacija mjere je već promijenjena u skladu sa zahtjevom UNDP. Dodate podmjere se prihvataju.
Str: 210 Mjera 1.3.1. Unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema	Dodati nove ciljne ishode koji se odnose na mjeru 1.3.1: -Uspostavljanje funkcionalnog integralnog zdravstvenog sistema i sistema populacionih registara kao podrške implementaciji nacionalnih prioriteta		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	-Smanjivanje udjela privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnoj zdravstvenoj potrošnji -Razvijen nacionalni kapacitet za sprovođenje procjene rizika, menadžment informacija, pružanje odgovora i komunikaciju o riziku za sve akutne javnozdravstvene hitne situacije koje predstavljaju potencijalnu prijetnju na međunarodnom planu -Smanjivanje AMR i uspostavljen nacionalni sistem nadzora nad AMR -Razvijeni nacionalni kapaciteti za prevenciju i kontrolu epidemijskih i pandemijskih oboljenja		
Str: 211 Cilj 1.3. Obezbjediti inkluzivno i pravedno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve	Cilj se tiče obrazovanja i cjeloživotnog učenja ali ne postoje mjere niti podmjere koje se tiču cjeloživotnog učenja, posebno vaninstitucionalnog učenja i neformalnog obrazovanja. Ovaj dio treba da tretira i neformalno obrazovanje mladih koje se stiče u vaninstitucionalnom okruženju, kao što su programi koje izvode NVO-i, programi neformalnog obrazovanja za mlade u inostranstvu i slično.	Posebno se treba baviti povećanjem obuhvata, raznovrsnosti i kvaliteta ponude programa za cjeloživotno učenje, pogotovo neformalno obrazovanje za sve uzrasne grupe a <i>posebno mlade</i>. Trenutno, ponuda nije regionalno ujednačena (na sjeveru se organizuje vrlo malo programa u odnosu na Podgoricu), standardi i kontrola kvaliteta za obuke, seminare, radionice, programe koje mladima pružaju NVO ne postoji. Posebno je važno da svi mladi imaju pristup kvalitetnim programima za sticanje vještina i kompetencija van formalnog obrazovnog sistema. S tim u vezi potrebno je osigurati standarde kvaliteta programa neformalnog obrazovanja za mlade koji sprovode nevladine organizacije (ovdje se ne misli na programe neformalnog obrazovanja odraslih, koji su već regulisan zakonom, već na različite seminare, radionice, kurseve, obuke koje nude NVO i biznis sektor). Takođe, potrebno je obezbijediti prepoznavanje mekih vještina i iskustava mladih stečenih kroz programe neformalnog obrazovanja koje sprovode različiti akteri u zemlji i inostranstvu. Evropska komisija je skoro objavila smjernice za prepoznavanje i priznavanje neformalnog i informalnog učenja, koje obuhvataju i dio	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		koji pruža civilni sektor. Smjernice se mogu naći na linku ispod. The European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) - European guidelines for validating non-formal and informal learning http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/3073	
Str: 212 Mjera 2.1.1. Obezbijediti preduslove za zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice	Imajući u vidu značaj koji je dat porodici u ovoj strategiji, kroz analizu problema, potrebno je posvetiti veću pažnju ostalim mjerama koje bi podržale osnivanje i funkcionisanje zdrave porodice i zdravog pojedinca u okviru porodice.	Mjere za obezbjeđenje preduslova za zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice uključuju uglavnom informisanje i savjetovanje o reproduktivnom i seksualnom zdravlju, nasilje u porodici, jednoroditeljske porodice i hraniteljstvo. Imajući u vidu značaj koji je dat porodici u ovoj strategiji, kroz analizu problema, potrebno je posvetiti veću pažnju ostalim mjerama koje bi podržale osnivanje i funkcionisanje zdrave porodice i zdravog pojedinca u okviru porodice. Takve mjere se odnose na obrazovanje o porodici i roditeljstvu prije zasnivanja porodice, na podršku porodicama i roditeljima u vezi sa svim izazovima roditeljstva i porodičnog života, savjetovaništa za roditelje koja bi pružala sve vidove podrške i informacija, ne samo one koji se tiču seksualno/reproduktivnog/zdravstvenog dijela. Osim toga, mjere koje podstiču osnivanje i opstanak mladih porodica kao što su podrška rješenju stambenog pitanja, olakšica pri podizanju stambenih kredita mladima i mladim bračnim parovima, olakšice mladima za započinjanje biznisa i sl, su takođe bitne.	Predlagač je saglasan da se dio komentara unese u Akcioni plan i da se kao podmjere u ovom dijelu definiše. Razviti sistem obrazovanja o porodici i roditeljstvu prije zasnivanja porodice. Razviti efikasan sistem podrške porodicama i roditeljima u vezi sa svim izazovima roditeljstva i porodičnog života. Mislmo da su savjetovaništa za roditelje koja bi pružala sve vidove podrške i informacija, ne samo one koji se tiču seksualno/reproduktivno g/zdravstvenog dijela obuhvaćena postojećim podmjerama. Na kraju, prihvata se i posljednja sugestija i to u sljedećoj formi: "U cilju popravljjanja demografske situacije u

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

			državi razvije se sistem podrške za osnivanje i opstanak mladih porodica kao što su podrška rješavanju stambenog pitanja, olakšice pri podizanju stambenih kredita, olakšice za započinjanje biznisa i sl".
Str: 212 2.1.1.1 Edukovati populaciju o alternativnim oblicima porodice (npr. jednočlana porodica, porodica sa samohranim roditeljem, partnerstvo bez braka, hraniteljska porodica i sl.) - Razvijati i promovisati sistem hraniteljstva - Razviti efikasan sistem podrške djeci sa smetnjama i teškoćama u razvoju i njihovim porodicama. - Obezbijediti da se istopolnim zajednicama priznaju prava u skladu s potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšte prihvaćenim pravilima međunarodnog prava	Podržati porodice da brinu o svojoj djeci	Malo čudna formulacija uopšte, jer nije samo stvar edukacije već učiniti podršku dostupnom, i nisu samo u pitanju djeca sa smetnjama u razvoju, porodice mogu da se suočavaju sa raznim izazovima u odgajanju djece ili uopste u društvu.	Konkretna mjera se odnosi na edukaciju, dok se naredne mjere odnose na razvoj sistema. Nije jedinstvena podmjera i na taj način je treba razumjeti.
STR 213 Unaprijediti zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i drugih oblika ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja	- Unaprijediti zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i drugih oblika ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, uključujući onlajn nasilje, eksploataciju i zlostavljanje djece	Ovo je nesto sto postaje globalan problem narocito kada je u pitanju onlajn seksualno zlostavljanje djece	Prihvata se prijedlog da se izmijeni sadržaj.
Str: 216	Dodati podmjeru: -Uvažiti i podsticati fleksibilne oblike participacije građana, posebno mladih. -Obezbijediti podršku mladima i drugim društvenim grupama u smislu obezbjeđenja znanja, vještina, prilagođenih verzija strateških i drugih dokumenata i drugih uslova potrebnih za potpuno učešće mladih u procesima donošenja odluka.	Prije svega, potrebno je prepoznati i uvažiti dvije vrste participacije mladih/građana: tzv. engl. solicited i unsolicited participacija. "Solicited" participacija znači učešće građana kroz mehanizme i u prilikama koje nudi i traži vlada (javne rasprave i konsultacije, učešće u radnim grupama, savjetima i sl). "Unsolicited" participacija je ono učešće građana koje dolazi od samih građana, tj. na njihovu inicijativu. S tim u vezi, treba voditi računa o tome da se uvaž	Iako je prva podmjera praktično obuhvaćena podmjerom 2.1.7.1, predlađač se slaže da se doda radi isticanja dijela koji se odnosi na mlade ljude. Predlađač je saglasan sa drugom podmjerom i sa prijedlogom koji se

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	S tim u vezi, dodati Upravu za mlade i sport kao jednog od subjekata u implementaciji.	i podstiču i oblici učešća građana/mladih koje oni sami iniciraju. Dalje, građani a posebno mladi nijesu dovoljno upoznati sa formalnim načinima participacije, a i kada jesu, nijesu im prijemčivi. U istraživanju koje je sprovedeno od strane UN-a 2014. godine, svaki mehanizam za učešće građana bio nepoznat za barem pola ispitanika²⁸. Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka ocjenjuje da „na nivou zajednice i društva, građani Crne Gore ne vjeruju u svoju vlastitu sposobnost i kolektivnu sposobnost da se utiče na donošenje odluka, pa je i njihov nivo učešća u nevladinim organizacijama, udruženjima, klubovima i drugim oblicima građanskog društva relativno mali.“ Istraživanje o stavovima, ponašanjima i znanjima u vezi sa participacijom i zapošljavanjem mladih (UN, 2013) pokazalo je da je svega 7% mladih (15-30 godina) prisustvovalo javnoj raspravi. Drugo istraživanje pokazuje sa su mladi²⁹ upoznati sa postojanjem struktura za učešće unutar obrazovnih institucija, ali nemaju povjerenja u njihov rad, niti očekivanja da bi učešćem u tim strukturama mogli uticati na željene promjene. Ovaj podatak ukazuje na potrebu da se osim formalističkog pristupa učešću mladih obezbijedi i suštinsko. Neophodno je raditi na podizanju svijesti obrazovnih institucija, kao i svih drugih institucija i zainteresovanih strana, o značaju podrške i obezbjeđivanja suštinskog učešća	odnosi na Upravu za mlade i sport.
--	---	--	---

²⁸Participativni monitoring za odgovornost, druga faza post 2015 konsultacija (2014, Biljana Gligorić, Lidija Brnović, UN)

²⁹ Konsultacije sa mladima i evaluacija NPAM-a (2015, Ajša Hadžibegović, Građanska alijansa) <http://www.gamn.org/images/docs/cg/Evaluacija-NPAM-i-Konsultacije-sa-mladima.pdf>

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		mladih za samu ustanovu, ali i za društvo u cjelini. Preporuke EU, Savjeta Evrope i drugih međunarodnih omladinskih politika jesu da se podrži participacija mladih na način blizak mladima. Osim toga, i u slučaju kada su mladi upoznati sa mehanizmima učešća i kada žele da ih koriste, potrebno im je obezbijediti podršku i pripremu za isto. Možemo uzeti za primjer ovu ili bilo koju drugu strategiju – prilično je teško očekivati da mlada osoba od 16, 18 ili 25 godina bez pripreme i podrške profesionalaca i bez prilagođavanja ovog dokumenta razumije i da komentare na sadržaj dokumenta, a u ovom slučaju veliki broj mjera se odnosi na mlade što bi značilo da ih se staretgija direktno tiče i treba da budu upoznati sa njom i imaju priliku i znanja da je shvate i analiziraju. Dakle, primijetna su dva problema koja treba adresirati: 1. neinformisanost i nepovjerenje mladih/građana u postojeće mehanizme, poput struktura za učešće unutar obrazovnih institucija, te javnih rasprava i drugih zakonom definisanih mehanizama učešća građana. 2. neprilagođenost postojećih mehanizama mladima i/ili nedostatak novih mehanizama koji bi na adekvatan način osigurali ispunjavanje prava mladih da učestvuju u procesima donošenja odluka.	
Str: 216 Podmjera 2.1.7.4 Podsticati građanski aktivizam kroz razvoj i podršku volonterizma	Dodati ili dopuniti ovu podmjeru sa: -Revidirati/izmijeniti Zakon o volonterskom radu	Zakon o volonterskom radu („Sl. list CG“ br.26/10 i 14/12) u velikoj mjeri predstavlja prepreku za razvoj volonterizma. Zakon (slijedeći praksu drugih zemalja u regionu) tretira volontiranje kao poseban oblik radno-pravnog odnosa, prije nego dobrovoljnu, privatnu inicijativu građana. Saglasno tome, Zakon prenormira ulogu	Djelimično se prihvata. Mislimo da je preuska mjera “revidirati i izmijeniti Zakon...” i sa se komentar može uvažiti kroz dopunu podmjere “Unaprijediti relevantan

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		države u regulisanju volontiranja (primjera radi za volontiranje od sat vremena organizator volonterskog rada i volonter moraju da potpišu ugovor o volontiranju) i nameće neopravdano visoke transakcione troškove organizatoru volontiranja. Osim toga, Zakon zabranjuje volontiranje djece uzrasta ispod 15 godina, čak i u slučajevima kada tu akciju organizuje školska ustanova ili je u funkciji obrazovanja djece. Time se spriječava razvoj kulture volontiranja upravo u onom uzrastu koji je prirodna ciljna grupa za razvoj kulture volontiranja. Treba imati u vidu da su ove odredbe Zakona u suprotnosti sa praksom Zavoda za školstvo, koji ima razvijene fakultativni i obavezan izborni sadržaj za osnovno i srednje obrazovanje koji se zove: "Volonterski i humanitarni rad", koji predviđa praktično volontiranje. Pored toga, izmjenama Zakona iz 2012. godine uređuje se pitanje tzv. priznatog stažiranja za određene djelatnosti, iako se radi o pitanju za koje je primjerenije da se uredi Zakonom o radu. Takođe, jedna od pozitivnih odredbi Zakona koja se odnosi na izdavanje i popunjavanje volonterskih knjižica kojima se prepoznaje i ozvaničava iskustvo stečeno volontiranjem se ne sprovodi.	zakonodavni okvir za volonterizam".
Str: 220/221 Strateški cilj 2.5. Stimulisati zapošljivost i socijalnu inkluziju	Dodati mjeru koja se tiče omogućavanja razvoja novih i fleksibilnih formi samozapošljavanja mladih (kroz pojednostavljivanje procedura i kreiranja podstičućih i fleksibilnih mehanizama) kao što su društveno preduzetništvo, start-up, ruralni turizam, urbano baštovanstvo, zeleni poslovi, kreativne indistrije, ICT usluge, online prodaja itd.	U skladu sa posebnim karakteristikama mladosti kao razvojnog perioda, specifičnim položajem mladih ljudi u smislu (ne)sposobnosti za ispunjavanje finansijskih uslova kredita i sličnih mehanizama za podršku preduzetništvu, imajući u vidu nove mogućnosti samozapošljavanja mladih koje donose novi trendovi kako lokalno tako globalno, a sve u odnosu na veliku stopu nezaposlenosti mladih, potrebno je dodati mjeru koja se tiče omogućavanja razvoja novih i fleksibilnih formi samozapošljavanja	Prihvata se kroz podmjernu: "Podsticati i razvijati nove i fleksibilne forme samozapošljavanja mladih (kroz pojednostavljivanje procedura i kreiranja podstičućih i fleksibilnih mehanizama), kao što su društveno preduzetništvo, start-up,

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		mladih (kroz pojednostavljivanje procedura i kreiranja podstičućih i fleksibilnih mehanizama) kao što su društveno preduzetništvo, start-up, ruralni turizam, urbano baštovanstvo, zeleni poslovi, kreativne indistrije, ICT usluge, online prodaja itd.	ruralni turizam, urbano baštovanstvo, zeleni poslovi, kreativne indistrije, ICT usluge, online prodaja itd."
Str: 220 2.5.2.3 Zaštititi radnička prava i promovisati sigurno i bezbjedno radno okruženje za sve radnike, uključujući i radnike migrante, posebno žene migrante i osobe sa nesigurnim zaposlenjem. SDG 8 (8.8)	Zaštititi radnička prava i promovisati sigurno i bezbjedno radno okruženje za sve radnike, uključujući i radnike migrante/izbjeglice, posebno žene migrante/izbjeglice i osobe sa nesigurnim zaposlenjem. SDG 8 (8.8)	Nepohodno je dodati termin izbjeglice, jer pravo na rad u Crnoj Gori pored migranata imaju i lica kojima je dat azil – izbjeglice.	Prihvata se.
Str: 222 S obzirom na ekonomski status (siromašni, nezaposleni, trajno nezaposleni, beskućnici, raseljene osobe, migranti, azilanti)..	S obzirom na ekonomski status (siromašni, nezaposleni, trajno nezaposleni, beskućnici, raseljene osobe, migranti, azilanti)..	Prilikom nabiranja raznih marginalnih grupa potrebno je dodati i izbjeglice i lica u riziku od apatridije kao dio marginalnih grupa.	Prihvata se.
Str: 222 2.5.3.1 Efikasno primjenjivati postojeće i kreirati nove programe usmjerene na grupe pod rizikom od marginalizacije: SDG 10, 11 i 16 – S obzirom na ekonomski status (siromašni, nezaposleni, trajno nezaposleni, beskućnici, raseljene osobe, migranti, azilanti) – S obzirom na porodičnu strukturu (jednočlana domaćinstva, samohrani roditelji, djeca bez roditeljskog staranja, porodice s velikim brojem djece) – S obzirom na identitet (nacionalne/etničke/rasne/vjerske manjine, seksualne i rodne manjine) – S obzirom na starost (djeca, mladi, stari, penzioneri) – S obzirom na počinjenje krivičnog djela (zatvorenici i bivši	– S obzirom na porodičnu strukturu (jednočlana domaćinstva, samohrani roditelji, djeca bez roditeljskog staranja, omladina koja su odrasla kao djeca bez roditeljskog staranja , porodice s velikim brojem djece)	Dodati fokus i na mlade ljude koji su odrasla bez roditeljskog staranja koji su takođe u velikom riziku od marginalizacije, što se sve više preopoznaje u našem društvu. Smetnje u razvoju je adekvatniji termin za djecu.	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

zatvorenici, osobe s poremećajima u ponašanju, žrtve zločina, žrtve trafikinga ili nasilja u porodici) - S obzirom na obrazovanje (lica bez obrazovanja ili sa niskim stepenom obrazovanja) - S obzirom na zdravstveno stanje (psihički oboljele osobe, osobe zaražene HIV/AIDS-om i Hepatitisom C, osobe s problemima zavisnosti, osobe oboljele od genetskih ili hroničnih bolesti) - S obzirom na invaliditet	- S obzirom na invaliditet ili smetnju u razvoju		
Str: 225 2.6.4 Podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalnih i manjinskih grupa kao što su mladi, stari, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, i sl. kao i obezbeđivanje tolerancije na ovaj kulturni segmente SDG 4 (4.7) i 11(11.4)	2.6.4 Podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalnih i manjinskih grupa kao što su mladi, stari, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, izbjeglice, lica u riziku od apatridije i sl. kao i obezbeđivanje tolerancije na ovaj kulturni segmente SDG 4 (4.7) i 11(11.4)	Prilikom nabiranja raznih marginalnih grupa potrebno je dodati i izbjeglice i lica u riziku od apatridije kao dio marginalnih grupa.	Komenatar je u potpunosti prihvaćen i unijet u predloženom obliku.
Str: 234 3.2.2.2 Unaprijediti postojeće kapacitete za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima	Predlaže se dodavanje paragrafa u dijelu 3.2.2.2 <i>Unaprijediti postojeće kapacitete za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima</i> koji bi glasio: - Formirati visokoškolske institucije/programe/odsjeke/sektore iz oblasti upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima i tako omogućiti redovno školovanje neophodnog kadra za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima	Svrha ovog paragrafa je pojašnjenje i naglašavanje potrebe obrazovnih institucija za stvaranjem kadra sa stručnim znanjem koje se fokusira na procese upravljanja zaštićenim područjima.	Korigovano: "organizovanjem visokoškolskih programa u oblasti upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima kako bi se omogućilo redovno školovanje neophodnog kadra za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, SDG 12 (12.2)".
Str: 234 - povećanje koristi od ekosistemskih usluga sprovođenjem mjera zelenog i plavog rasta, primarno kroz održivu turističku valorizaciju usluga ekosistema, SDG 15 (15.9)	Izvršiti promjenu formulacije stava: - <i>povećanje koristi od ekosistemskih usluga sprovođenjem mjera zelenog i plavog rasta, primarno kroz održivu turističku valorizaciju usluga ekosistema, SDG 15 (15.9)</i> Tako da on glasi:	Praksa kojom se prostor, svrha i usluge zaštićenih područja sve više stavljaju u svrhu turističke valorizacije, veoma često na neodrživ način, dovodi do povećanog pritiska na sistem zaštićenih područja. Dodatno, dovodi do promjene percepcije u javnosti koja je osnovna funkcija zaštićenih	Korigovano na sljedeći način: "povećanje koristi od ekosistemskih usluga sprovođenjem mjera zelenog i plavog rasta, primarno kroz održivu

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	- <i>povećanje koristi od ekosistemskih usluga sprovedenjem mjera zelenog i plavog rasta na način koji neće ugroziti održivost samih sistema SDG 15 (15.9)</i>	područja na način da njihovo neodrživo korišćenje (reli takmičenja u nacionalnim parkovima, jeep ture, motorne sanke i motocikli, nekontrolisan broj posjetilaca, neadekvatna infrastruktura, pravljenje planova bez procjena nosivosti itd) postaje značajnije od zaštitne uloge.	turističku valorizaciju usluga ekosistema, tako da se ne ugrozi održivost samih ekosistema“.
Str: 268-269 4.5.1.1 U sektoru turizma vodeći računa o prostornim, ekološkim, socijalnim i kulturnim komponentama destinacije: promovisanjem eko oznaka primjenom zahtjevnih ekoloških kriterijuma (međunarodno verifikabilnih), izgradnjom kapaciteta privatnog sektora-turističkih poslenika u pogledu prihvatanja održive proizvodnje i potrošnje, podrškom marketinškim aktivnostima kojim se promovišu ekološke vrijednosti Crne Gore kao turističke destinacije. SDG 12 (12.2), 17 (17.14), 8 (8.4)	U sektoru turizma vodeći računa o prostornim, ekološkim, socijalnim i kulturnim komponentama destinacije: promovisanjem eko oznaka i sertifikacionih šema, kroz primjenu zahtjevnih ekoloških kriterijuma i kriterijuma održivosti (međunarodno verifikabilnih), izgradnjom kapaciteta privatnog sektora-turističkih poslenika u pogledu prihvatanja održive proizvodnje i potrošnje, podrškom marketinškim aktivnostima kojim se promovišu ekološke vrijednosti Crne Gore kao turističke destinacije. SDG 12 (12.2), 17 (17.14), 8 (8.4)	Intervencija u cilju jasnog prepoznavanja šema ekološke sertifikacije i sertifikacije održivosti, kao instrumenta za podsticanje niskokarbonskog razvoja u sektoru turizma, posebno kroz primjenu u ugostiteljskim objektima.	Prihvata se.
Str: 284-285 Podmjera 5.3.2.8 Primijeniti mehanizme podrške donošenju informisanih odluka zasnovanih na ciljanoj primjeni naučnih znanja i vještina u kontekstu potreba politike održivog razvoja, prioritarno uspostavljanjem centra izuzetnosti radi transfera stručnih i naučnih znanja i vještina za potrebe sprovođenja politike održivog razvoja u okviru transformacije Centra za održivi razvoj koji sada funkcioniše kao program UNDP-a.	Predlog izmjene: 5.3.2.8 Primijeniti mehanizme podrške donošenju informisanih odluka zasnovanih na ciljanoj primjeni naučnih znanja i vještina u kontekstu potreba politike održivog razvoja, prioritarno uspostavljanjem centra izuzetnosti radi transfera stručnih i naučnih znanja i vještina za potrebe sprovođenja politike održivog razvoja u okviru transformacije Centra za održivi razvoj koji sada funkcioniše kao zajednički program UNDP i Vlade CG, po modelu bliskog partnerstva. Tokom vremena, ostale UN organizacije će biti uključene u rad Centra na osnovu njihovih mandata i tehničkih kapaciteta.	Kako bi se omogućio integrativni pristup prilikom donošenja informisanih odluka u vezi održivog razvoja, potrebno je uključiti sve aspekte istog, te omogućiti višestruke i diversifikovane doprinose koje UN samo kao cjelovit sistem može obezbijediti.	Korigovano: koji funkcioniše kao zajednički program UNDP i Vlade CG, po modelu bliskog partnerstva, a u čije djelovanje će se vremenom uključiti i ostale UN organizacije u skladu sa sopstvenim mandatima i tehničkim kapacitetima.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str: 353 Problem: Postojeća mreža zaštićenih područja prirode nije reprezentativna (nijesu obuhvaćeni svi vrijedni ekosistemi, posebno morski). Neposredan uzrok: Ne postoji osnov (jasno propisane procedure, informacije o statusu, granice, imenovani upravljači, razvijeni planovi upravljanja) za adekvatno upravljanje zaštićenim područjima.	Biti precizniji u definisanju neposrednog uzroka – šta, uz ono sto već postoji, nedostaje za adekvatno upravljanje zaštićenim područjima.		Na nivou DPSIR ovo je optimalan nivo detaljnosti za ovaj tip dokumenta.
Str: 356 "Nije obezbjeđena socijalna uključenost osjetljivih grupa (Romi, izbjeglice, žene u ruralnim krajevima, osobe sa invaliditetom i sl.) Još uvijek nije u potpunosti uspostavljen transparentan i dostupan sistem socijalne zaštite; nijesu uvedene rigidnije sankcije za zloupotrebe sistema socijalne zaštite, za korisnike i pružaoce usluga socijalne zaštite; nijesu identifikovane odgovarajuće mjere za isključene grupe (kao i one koje još uvijek nijesu prepoznaje kao isključene), siromašne zaposlene osobe, tehnološki viškovi, žene iz etničkih zajednica koje žive u ruralnim oblastima, velike porodice, nezaposleni roditelji i samohrani roditelji, i osobe smještene u institucije socijalne zaštite. Kada je pitanju RAE populacija, pristup uslugama zdravstvene zaštite i obrazovanja je ograničen i neujednačen. "	Korigovati.	Termin socijalna uključenost (molim vas provjerite definiciju) ovdje čini da se 'prepliće' sa soc. zaštitom (?) .. - navesti izvor studije i podataka na osnovu kojih se ovo konstatuje. „Još uvijek nije u potpunosti uspostavljen transparentan i dostupan sistem socijalne zaštite” – uvođenjem Socijalnog kartona – Informacionog sistema socijalnog staranja ustpostavljen je transparentan sistem socijalne zaštite.	Sugestija se djelimično prihvata. Uvažava se doprinos koji je ostvaren uvođenjem socijalnog kartona, međutim ukazuje se na to da sistem nije dovoljno fleksibilan i sveobuhvatan. Nova formulacija glasi: "Iako su određeni pomaci učinjeni kroz uvođenje socijalnog kartona još uvijek nije u potpunosti uspostavljen fleksibilan i sveobuhvatan sistem socijalne zaštite".
Str: 356 Nije obezbjeđena socijalna uključenost osjetljivih grupa (Romi, izbjeglice, žene u ruralnim krajevima, osobe sa invaliditetom i sl.)	Nije obezbjeđena socijalna uključenost osjetljivih grupa (Romi, lica raseljena iz bivših jugoslovenskih republika, izbjeglice koje u CG dolaze van regiona, lica u riziku od apatridije, žene u ruralnim krajevima, osobe sa invaliditetom i sl.)	Bilo je potrebno dodatno pojasniti na koga se termin izbjeglica preciznije odnosi (iz bivših jugoslovenskih republika i oni koji dolaze van ex-YU regiona). Takođe je dodata grupa apatridi kao osjetljiva grupa.	Prihvata se.
Str: 356 Još uvijek nije u potpunosti uspostavljen transparentan i dostupan sistem socijalne zaštite; nijesu uvedene rigidnije sankcije za zloupotrebe sistema socijalne zaštite, za korisnike i pružaoce usluga socijalne zaštite; nijesu identifikovane odgovarajuće mjere za	Još uvijek nije u potpunosti uspostavljen transparentan i dostupan sistem socijalne zaštite; nedovoljno su razvijene usluge socijalne i dječje zaštite; potrebno je unaprijediti metode rada sa isključenim grupama u skladu sa međunarodnom najboljom praksom; nijesu uvedene rigidnije sankcije za zloupotrebe sistema socijalne zaštite, za korisnike i pružaoce usluga socijalne zaštite; nijesu	Nisu prepoznate sve manjkavosti sistema socijalne i dječje zaštite kao što su nedovoljno razvijene usluge socijalne i dječje zaštite; a prijeko je porebno unaprijediti metode rada sa isključenim grupama u skladu sa međunarodnom najboljom praksom na način da se korisnici	Prihvata se.

isključene grupe (kao i one koje još uvijek nisu prepoznate kao isključene), siromašne zaposlene osobe, tehnološki viškovi, žene iz etničkih zajednica koje žive u ruralnim oblastima, velike porodice, nezaposleni roditelji i samohrani roditelji, i osobe smještene u institucije socijalne zaštite. Kada je pitanju RAE populacija, pristup uslugama zdravstvene zaštite i obrazovanja je ograničen i neujednačen.	identifikovane odgovarajuće mjere za isključene grupe (kao i one koje još uvijek nisu prepoznate kao isključene), siromašne zaposlene osobe, tehnološki viškovi, žene iz etničkih zajednica koje žive u ruralnim oblastima, velike porodice, nezaposleni roditelji i samohrani roditelji, i osobe smještene u institucije socijalne zaštite. Kada je pitanju RAE populacija, pristup uslugama zdravstvene zaštite i obrazovanja je ograničen i neujednačen.	osnaže a ne da budu pasivni primaoci pomoći. Ograničen je i pristup uslugama socijalne i dječje zaštite, pravosuđu itd.	
---	--	--	--

32. NVO CRNVO

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. godine sa naznakom stranice ³⁰	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
Str: 80. Lica sa invaliditetom nemaju priliku za zapošljavanje i postojeći pravni mehanizmi ne rješavaju ovaj problem na zadovoljavajući način.	Poslije ove stavke dodati: Socijalno preduzetništvo nije u dovoljnoj mjeri prepoznato i promovisano kao mogućnost za socijalnu inkluziju i ekonomsko jačanje marginalizovanih grupa.	Iako je <i>Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016-2020</i> prepoznala da socijalno preduzetništvo može doprinijeti otvaranju novih radnih mjesta pogotovo za pripadnike/ce najranjivijih grupa stanovništva, a pominje se i u <i>Strategiji razvoja NVO 2014 – 2016</i> , ova dva dokumenta predviđaju samo jednu aktivnost koja se odnosi na organizovanje okruglih stolova vezanih za ovu temu. Čitav niz ostalih mjera od značaja za razvoj socijalnog preduzetništva, kao što su analiza postojećeg stanja vezanog za socijalno preduzetništvo, izrada Strategije razvoja socijalnog preduzetništva i sl. nisu predviđene ovim dokumentima.	Komentar se prihvata u sljedećem obliku: „Društveno preduzetništvo nije u dovoljnoj mjeri prepoznato i promovisano kao mogućnost za socijalnu inkluziju i ekonomsko jačanje marginalizovanih grupa”
Str:117. posebna podrška ženskom preduzetništvu i porodičnom biznisu	posebna podrška ženskom preduzetništvu, socijalnom preduzetništvu i porodičnom biznisu	Posebna podrška potrebna je i za razvoj socijalnog preduzetništva, kako u smislu mentorstva tako i u smislu finansijske podrške.	Uključeno u AP kod mjere 4.7.2.1.
Str: 117. Preduzetništvo i MSP, kolona “stanje”	Dodati: 14 NVO registrovanih za obavljanje privredne djelatnosti, jedna zaštitna radionica i jedno doo imaju	Ovi podaci su dio <i>Analize socijalnih preduzeća u Crnoj Gori</i> koju je sproveo CRNVO (analizu prosledjujemo u prilogu). Analizom je bilo obuhvaćeno 19 NVO koje smo identifikovali kroz nase redovne aktivnosti, aktivnosti drugih subjekata i	Uključeno.

³⁰ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

	karakteristike socijalnih preduzeća.	pracenjem medijskog izvjestavanja. Ipak, vrlo je vjerovatno da ovaj broj nije konacan. Napominjemo da zvanicna statistika o broju socijalnih preduzeca u Crnoj Gori ne postoji.	
Str. 2.5.2.9. Razvijati socijalno poduzetništvo. SDG 1	2.5.2.9. Razvijati socijalno preduzetništvo -kreiranje odgovarajućeg zakonskog i strateškog okvira za razvoj socijalnog preduzetništva - mapiranje socijalnih preduzeća i promocija dobrih praksi u ovoj oblasti; -pružanje strucne podrške socijalnim preduzecima -obezbjedjivanje prostora za rad socijalnih preduzeća -povezivanje socijalnih preduzeća sa preduzećima koja njeguju društveno odgovorne prakse kao potencijalnim kupcima njihovih proizvoda i korisnicima njihovih usluga - uključivanje socijalnog preduzetništva u univerzitetske nastavne planove; - promocija koncepta socijalnog preduzetništva među mladima; - umrežavanje socijalnih preduzeća u Crnoj Gori sa evropskim i međunarodnim mrežama socijalnih preduzeca	S obzirom da u Crnoj Gori ne postoji zakon koji reguliše ovu oblast, ali ni Strategija razvoja socijalnog preduzetništva, a imajući u vidu značaj samog koncepta za zapošljavanje marginalizovanih grupa, smatramo da bi ovu podmjeru u Stategiji održivog razvoja trebalo više razraditi, te smo stoga predložili ove dopune. Znacajan dio ovih dopuna/preporuka sadrzan je u analizi potreba socijalnih preduzeca koja je obuhvatila 19 NVO a koju Vam dostavljamo u prilogu.	Komentar se djelimično prihvata. Tekst je izmijenjen na sljedeći način: „Razvijati društveno poduzetništvo. SDG 1 - Promovisati koncept društvene odgovornosti i podizanje svijesti o vrijednostima i važnosti društvene odgovornosti (putem kampanja, istraživanja, uključivanja DOO u obrazovni sistem na svim nivoima, saradnje sa društvenim akterima i sl.) - Stvarati povoljno okruženje za širenje i bržu primjenu društvene odgovornosti (stimulativni propisi i politike u skladu sa EU/međunarodnim politikama i smjernicama, primjena podsticajnih instrumenata, osiguravanje finansijske podrške i sl.) - Povećati broj preduzeća koja sistematično primjenjuju načela društvene odgovornosti u svom poslovanju (razvijati primjenu društvene odgovornosti u poslovnom sektoru, jačanje sistema izvještavanja, obuke i razmjenu iskustava i sl.). Osnov za koncepciju je <i>Politika za društvenu odgovornost u Crnoj Gori</i> koju je donijelo Ministarstvo održivog razvoja i turizma 2013. godine.
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR			
Socijalno preduzetništvo se sve više smatra kao alternativno i inovativno sredstvo za promovisanje socijalne inkluzije, integraciju i zapošljavanje marginalizovanih grupa stanovništva. Ovaj koncept je u Crnoj Gori na samom početku razvoja. Stoga smatramo da bi Strategija održivog razvoja trebalo više da promoviše ovaj alternativni vid poslovanja i da se odgovarajuće mjere u Akcionom planu koje se odnose na socijalno preduzetništvo detaljnije razrade. Naime, koncept će se razvijati u mjeri u kojoj bude prepoznata društvena potreba za socijalnim preduzetništvom i u mjeri u kojoj bude raslo razumjevanje njegovog značaja.		Saglasni smo, s tim što ova Strategija ne može na sebe uzeti zadatak da do kraja razvije sam koncept već samo da ga prepozna i istakne njegov značaj u kompletnom sistemu.	

33. Uprava za mlade i sport

Oblast mladih

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. godine sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
Str: 209 1.2.1.1 Unaprijediti zdravlje odojčadi, predškolske, školske djece i omladine	U ishodima u vezi sa zdravljem mladih se pominju samo seksualno reproduktivno zdravlje i pušenje. Radi holističkog pristupa zdravlju i dobrobiti mladih, osim toga bi trebalo adresirati i aspekte kao što su mentalno zdravlje, podrška mladima u kriznim situacijama, ishrana, fizička aktivnost, zdravi odnosi, itd. Već postoji sistem savjetovališta za mlade u okviru Domova zdravlja, pa bi mjera ili ishod mogla da uključuje referencu na jačanje kapaciteta, efikasnosti, obuhvata, diverzifikaciju programa i usluga ovih savjetovališta i drugih servisa, kao i druge mjere koje bi doprinijele ovom cilju.	U Akcionom planu za unapređenje mentalnog zdravlja u Crnoj Gori 2013-2014, stoji sledeća ocjena: U Crnoj Gori, poput većine zemalja u razvoju i mnogih razvijenih zemalja, ne postoji koherentna politika sveobuhvatne implementacije mjera prevencije i promocije mentalnog zdravlja. Ova politika treba da bude zasnovana na sistematskoj procjeni javno-zdravstvenih potreba u ovoj oblasti, što je zahtjevan zadatak koji traži posebnu pažnju i multisektorsku saradnju. Sa druge strane, postoje i efektivne intervencije usmjerene na različite poremećaje mentalnog zdravlja (poremećaji ponašanja, agresija i nasilje kod mladih, depresija, anksiozni poremećaji, postraumatski poremećaji, poremećaji ishrane, psihotični poremećaji, suicid, itd) koje je moguće sprovoditi u postojećim uslovima ili pak uz manju mobilizaciju dodatnih resursa, ali ih je neophodno razraditi i operacionalizovati u formi konkretnih godišnjih programa promocije i prevencije mentalnog zdravlja svih referentnih institucija i organizacija, kako ne bi ostale izolovane, sporadične aktivnosti.” Kako u Akcionom planu za 2025-2016. godinu stoje identične mjere u vezi sa ovim pitanjem kao u prethodnom AP, pretpostavljamo da one nijesu sprovedene ili nijesu planiranom dinamikom pa je potrebno posvetiti im potrebnu pažnju i u ovoj strategiji. Alarmantni su podaci iz SZO Globalnog izvještaju o prevenciji samoubistava za 2014. god, po kojem se u Crnoj Gori bilježi porast standardizovane stope samoubistava u periodu 2000-2012. za 35%. U izvještaju se ističe da su samoubistva drugi po redu uzrok umiranja u populaciji mladih uzrasta 15-29 godina. Činjenica je da mentalno zdravlje mladih ljudi opredjeljuju brojni faktori, pa iz tog razloga odgovor na ovaj problem treba da bude multisektorski, a ne samo iz sektora zdravstva. Osim toga, postoje istraživanja o negativnim iskustvima udjetinjstvu (različiti vidovi zlostavljanja, zanemarivanja, disfunkcionalne porodice), koji govore o uticaju ovih faktora na zdravlje, dobrobit i zdrav razvoj mladih. Osim mentalnog zdravlja i negativnih iskustva u djetinjstvu, SZO je prepoznala još nekoliko izazova kada je riječ o mladima a to su pušenje, štetna upotreba alkohola, ishrana (prekomjerna kilaža i gojaznost), fizička neaktivnost. SZO je sprovela veliku evropsku studiju	Formulacije su već promijenje, u skladu sa komentarima pristiglim od UNDP.

		na ove teme, u koju su bile uključene 44 zemlje. Podaci su zaista zabrinjavajući i mogu se pronaći u pomenutoj studiji čiji je originalni naziv „Health behaviours in schoolaged children”. SZO takođe prepoznaje uticaj životne sredine na zdravlje djece - kvalitet vazduha, bezbjedna voda, saobraćaj, štetne hemikalije, buka, klimatske promjene u velikoj mjeri utiču na trend obolijevanja u populaciji djece i mladih. Tu je i saobraćajni traumatizam - prema SZO podacima saobraćajni traumatizam je vodeći uzrok umiranja u populaciji djece i mladih uzrasta 15-19 god dok je stopa obolijevanja nekoliko puta veća. Osim toga, savremeni trendovi i način života i ponašanja koja se mijenjaju u skladu sa istim, donose nove izazove po zdravlje mladih, kao što su usamljenost, depresija, zlostavljanje putem interneta, govor mržnje putem internet i slično. U nastavku slijedi obrazloženje važnosti sveobuhvatnog tretiranja zdravlja mladih, uključujući mentalno zdravlje. „Adolescencija je period sa specifičnim zdravstvenim i razvojnim potrebama i pravima. To je takođe vrijeme za razvijanje znanja i vještina, za učenje upravljanja emocijama i odnosima, te sticanje osobina i sposobnosti važnih za kvalitetan život u tom periodu i tranziciju u odraslo doba. Razvojne promjene tokom adolescencije imaju široke implikacije na zdravlje i bolest, kao i na ponašanja koja se tiču ili imaju posledice na zdravlje mladih. Pružaoci zdravstvenih usluga i programa treba da budu osposobljeni da u dijagnostifikuju i odgovore na zdravstvene probleme koji su u vezi sa razvojnim promjenama koje se događaju u adolescenciji...Promjene koje nastaju u adolescenciji imaju posledice na zdravlje ne samo u tom periodu već i tokom čitavog života. Jedinstvena priroda i značaj adolescencije zahtijeva fokusiranu i posebnu pažnju u zdravstvene politike i programa...Zdravstvene usluge za adolescente treba da uključuju više od seksualnog i reproduktivnog zdravlja kako bi se riješio cijeli niz zdravstvenih i razvojnih potreba adolescenata...Postoji više načina da se proširi pokrivenost, uključujući i redovne usluge, školske zdravstvene usluge, e-zdravstvo itd.” <i>Izvor: Adolescencija; druga dekada – druga šansa, Svjetska zdravstvena organizacija</i>http://apps.who.int/adolescent/second-decade/ http://apps.who.int/adolescent/second-decade/files/1612_MNCAH_HWA_Executive_Summary.pdf Implikacije gorepomenutog na zdravstvene politike i programe: http://apps.who.int/adolescent/second-decade/	
--	--	--	--

		decade/section2/page7/implications-for-policies-and-programmes.html Zdravstveni sistemi po mjeri adolescenata: http://apps.who.int/adolescent/second-decade/section6 Mentalno zdravlje mladih – SZO „Polovina svih poremećaja mentalnog zdravlja u odraslom dobu nastanu do 14. godine, ali u većini slučajeva budu neotkriveni i ne liječe se. Depresija je najveći uzrok bolesti i invaliditeta među adolescentima a samoubistva su na trećem mjestu uzroka smrti. Nasilje, siromaštvo, ponižavanje i osjećaj manje vrijednosti mogu povećati rizik od razvoja problema što se tiče mentalnog zdravlja. Razvoj životnih vještina kod djece i adolescenata i pružanje psihosocijalne podršku u školama i drugim mjestima može pomoći u promociji i unapređenju mentalnog zdravlja. Programi koji pomažu jačanju odnosa između adolescenata i njihovih porodica su također važni. http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs345/en/	
Str: 211 Cilj 1.3. Obezbijediti inkluzivno i pravedno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve	Cilj se tiče obrazovanja i cjeloživotnog učenja ali ne postoje mjere niti podmjere koje se tiču cjeloživotnog učenja, posebno vaninstitucionalnog učenja i neformalnog obrazovanja. Ovaj dio treba da tretira i neformalno obrazovanje mladih koje se stiče u vaninstitucionalnom okruženju, kao što su programi koje izvode NVO-i, programi neformalnog obrazovanja za mlade u inostranstvu i slično.	Posebno se treba baviti povećanjem obuhvata, raznovrsnosti i kvaliteta ponude programa za cjeloživotno učenje, pogotovo neformalno obrazovanje za sve uzrasne grupe a <i>posebno mlade</i>. Trenutno, ponuda nije regionalno ujednačena (na sjeveru se organizuje vrlo malo programa u odnosu na Podgoricu), standardi i kontrola kvaliteta za obuke, seminare, radionice, programe koje mladima pružaju NVO ne postoji. Posebno je važno da svi mladi imaju pristup kvalitetnim programima za sticanje vještina i kompetencija van formalnog obrazovnog sistema. S tim u vezi potrebno je osigurati standarde kvaliteta programa neformalnog obrazovanja za mlade koji sprovode nevladine organizacije (ovdje se ne misli na programe neformalnog obrazovanja odraslih, koji su već regulisan zakonom, već na različite seminare, radionice, kurseve, obuke koje nude NVO i biznis sektor). Takođe, potrebno je obezbijediti prepoznavanje mekih vještina i iskustava mladih stečenih kroz programe neformalnog obrazovanja koje sprovode različiti akteri u zemlji i inostranstvu. Evropska komisija je skoro objavila smjernice za prepoznavanje i priznavanje neformalnog i informalnog učenja, koje obuhvataju i dio koji pruža civilni sektor. Smjernice se mogu naći na linku ispod. The European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) - European guidelines for validating non-formal and informal learning	Identičan komentar je dobijen od UNDP.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/3073	
Str. 212 Mjera 2.1.1. Obezbijediti preduslove za zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice	Imajući u vidu značaj koji je dat porodici u ovoj strategiji, kroz analizu problema, potrebno je posvetiti veću pažnju ostalim mjerama koje bi podržale osnivanje i funkcionisanje zdrave porodice i zdravog pojedinca u okviru porodice.	Mjere za obezbjeđenje preduslova za zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice uključuju uglavnom informisanje i savjetovanje o reproduktivnom i seksualnom zdravlju, nasilje u porodici, jednoroditeljske porodice i hraniteljstvo. Imajući u vidu značaj koji je dat porodici u ovoj strategiji, kroz analizu problema, potrebno je posvetiti veću pažnju ostalim mjerama koje bi podržale osnivanje i funkcionisanje zdrave porodice i zdravog pojedinca u okviru porodice. Takve mjere se odnose na obrazovanje o porodici i roditeljstvu prije zasnivanja porodice, na podršku porodicama i roditeljima u vezi sa svim izazovima roditeljstva i porodičnog života, savjetovališta za roditelje koja bi pružala sve vidove podrške i informacija, ne samo one koji se tiču seksualno/reproduktivnog/zdravstvenog dijela. Osim toga, mjere koje podstiču osnivanje i opstanak mladih porodica kao što su podrška rješenju stambenog pitanja, olakšica pri podizanju stambenih kredita mladima i mladim bračnim parovima, olakšice mladima za započinjanje biznisa i sl, su takođe bitne.	Prihvata se.
Str. 216.	Dodati podmjernu: -Uvažiti i podsticati fleksibilne oblike participacije građana, posebno mladih. -Obezbijediti podršku mladima i drugim društvenim grupama u smislu obezbjeđenja znanja, vještina, prilagođenih verzija strateških i drugih dokumenata i drugih uslova potrebnih za potpuno učešće mladih u procesima donošenja odluka. S tim u vezi, dodati Upravu za mlade i sport kao jednog od subjekata u implementaciji.	Prije svega, potrebno je prepoznati i uvažiti dvije vrste participacije mladih/građana: tzv. engl. solicited i unsolicited participacija. "Solicited" participacija znači učešće građana kroz mehanizme i u prilikama koje nudi i traži vlada (javne rasprave i konsultacije, učešće u radnim grupama, savjetima i sl). "Unsolicited" participacija je ono učešće građana koje dolazi od samih građana, tj. na njihovu inicijativu. S tim u vezi, treba voditi računa o tome da se uvaži i podstiču i oblici učešća građana/mladih koje oni sami iniciraju. Dalje, građani a posebno mladi nijesu dovoljno upoznati sa formalnim načinima participacije, a i kada jesu, nijesu im prijemčivi. U istraživanju koje je sprovedeno od strane UN-a 2014. godine, svaki mehanizam za učešće građana bio nepoznat za barem pola ispitanika³¹. Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka ocjenjuje da „na nivou zajednice i društva, građani Crne Gore ne vjeruju u svoju vlastitu sposobnost i kolektivnu sposobnost da se utiče na donošenje odluka, pa je I njihov nivou češća u nevladinim organizacijama, udruženjima, klubovima I drugim oblicima građanskog društva relativno mali.“	Prihvata se.

³¹Participativni monitoring za odgovornost, druga faza post 2015 konsultacija (2014, Biljana Gligorić, Lidija Brnović, UN)

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		Istraživanje o stavovima, ponašanjima i znanjima u vezi sa participacijom i zapošljavanjem mladih (UN, 2013) pokazalo je da je svega 7% mladih (15-30 godina) prisustvovalo javnoj raspravi. Drugo istraživanje pokazuje sa su mladi³² upoznati sa postojanjem struktura za učešće unutar obrazovnih institucija, ali nemaju povjerenja u njihov rad, niti očekivanja da bi učešćem u tim strukturama mogli uticati na željene promjene. Ovaj podatak ukazuje na potrebu da se osim formalističkog pristupa učešću mladih obezbijedi i suštinsko. Neophodno je raditi na podizanju svijesti obrazovnih institucija, kao i svih drugih institucija i zainteresovanih strana, o značaju podrške i obezbjeđivanja suštinskog učešća mladih za samu ustanovu, ali i za društvo u cjelini. Preporuke EU, Savjeta Evrope i drugih međunarodnih omladinskih politika jesu da se podrži participacija mladih na način blizak mladima. Osim toga, i u slučaju kada su mladi upoznati sa mehanizmima učešća i kada žele da ih koriste, potrebno im je obezbijediti podršku i pripremu za isto. Možemo uzeti za primjer ovu ili bilo koju drugu strategiju – prilično je teško očekivati da mlada osoba od 16, 18 ili 25 godina bez pripreme i podrške profesionalaca i bez prilagođavanja ovog dokumenta razumije i da komentare na sadržaj dokumenta, a u ovom slučaju veliki broj mjera se odnosi na mlade što bi značilo da ih se staretgija direktno tiče i treba da budu upoznati sa njom i imaju priliku i znanja da je shvate i analiziraju. Dakle, primijetna su dva problema koja treba adresirati: 1. neinformisanost i nepovjerenje mladih/građana u postojeće mehanizme, poput struktura za učešće unutar obrazovnih institucija, te javnih rasprava i drugih zakonom definisanih mehanizama učešća građana. 2. neprilagođenost postojećih mehanizama mladima i/ili nedostatak novih mehanizama koji bi na adekvatan način osigurali ispunjavanje prava mladih da učestvuju u procesima donošenja odluka.	
Str. 216. Podmjera 2.1.7.4 Podsticati građanski aktivizam kroz razvoj i podršku volonterizma	Dodati ili dopuniti ovu podmjeru sa: -Revidirati/izmijeniti Zakon o volonterskom radu	Zakon o volonterskom radu („Sl. listCG“ br.26/10 i 14/12) u velikoj mjeri predstavlja prepreku za razvoj volonterizma. Zakon (slijedeći praksu drugih zemalja u regionu) tretira volontiranje kao poseban oblik radno-pravnog odnosa, prije nego dobrovoljnu, privatnu inicijativu građana. Saglasno tome, Zakonprenormiraulogudržaveuregulisanjuvolontiranja (primjera radi za volontiranje od sat vremena organizator volonterskog rada i volonter	Djelimično se prihvata. 2.1.7.1 Tekst je korigovan na sljedeći način: "Podsticati građanski aktivizam kroz

³²Konsultacije sa mladima i evaluacija NPAM-a (2015, Ajša Hadžibegović, Građanska alijansa) <http://www.gamn.org/images/docs/cg/Evaluacija-NPAM-i-Konsultacije-sa-mladima.pdf>

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

		moraju da potpišu ugovor o volontiranju) i nameće neopravdano visoke transakcione troškove organizatoru volontiranja. Osim toga, Zakon zabranjuje volontiranje djece uzrasta ispod 15 godina, čak i uslučajevima kada tu akciju organizuje školska ustanova ili je u funkciji obrazovanja djece. Time sespriječava razvoj kulture volontiranja upravo u onom uzrastu koji je prirodna ciljna grupa za razvoj kulture volontiranja. Treba imati u vidu da su ove odredbe Zakona u suprotnosti sa praksom Zavod za školstvo, koji ima razvijene fakultativni i obavezan izborni sadržaj za osnovno i srednjo obrazovanje koji se odnose na: "Volonterski i humanitarni rad", koji predviđa praktično volontiranje. Pored toga, izmjenama Zakona iz 2012. godine uređuje se pitanje tzv. Priznatog stažiranja za određene djelatnosti, i ako se radi o pitanju za koje je primjerenije da se uredi Zakonom o radu. Takođe, jedna od pozitivnih odredbi Zakona koja se odnosi na izdavanje i popunjavanje volonterskih knjižica kojima se prepoznaje i ozvaničava iskustvo stečeno volontiranjem se ne sprovodi.	razvoj i podršku volonterizma Unaprijediti relevantan zakonodavni okvir za volonterizam"
Str: 220/221 Strateški cilj 2.5. Stimulisati zapošljivost i socijalnu inkluziju	Dodati mjeru koja se tiče omogućavanja razvoja novih i fleksibilnih formi samozapošljavanja mladih (kroz pojednostavljivanje procedura i kreiranja podstičućih i fleksibilnih mehanizama) kao što su društveno preduzetništvo, start-up, ruralni turizam, urbano baštovanstvo, zeleni poslovi, kreativne industrije, ICT usluge, online prodaja itd.	U skladu sa posebnim karakteristikama mladosti kao razvojnog perioda, specifičnim položajem mladih ljudi u smislu (ne)spособnosti za ispunjavanje finansijskih uslova kredita i sličnih mehanizama za podršku preduzetništvu, imajući u vidu nove mogućnosti samozapošljavanja mladih koje donose novi trendovi kako lokalno tako globalno, a sve u odnosu na veliku stopu nezaposlenosti mladih, potrebno je dodati mjeru koja se tiče omogućavanja razvoja novih i fleksibilnih formi samozapošljavanja mladih (kroz pojednostavljivanje procedura i kreiranja podstičućih i fleksibilnih mehanizama) kao što su društveno preduzetništvo, start-up, ruralni turizam, urbano baštovanstvo, zeleni poslovi, kreativne industrije, ICT usluge, online prodaja itd.	Prihvata se.

Oblast sporta

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. godine sa naznakom stranice ³³	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
Str: 208 1.1.1. Sprječiti i ublažiti efekte starenja stanovništva 1.1.1.1 Poboljšati nivo kvaliteta predškolskog obrazovanja	1.1.1.2 Poboljšati nivo kvaliteta predškolskog i osnovnoškolskog obrazovanja sa fokusom na zdrave stilove živote	Nedostatak redovnih fizičkih aktivnosti/sporta uz kontrolu stručnjaka osposobljenog za rad sa predmetnim uzrastom, uzrokuje izostanak stvaranja navika neophodnih za život sa savremenim izazovima opisan studijom SZO iz 2006. godine. Sa institucionalne strane, Nacionalnim programom razvoja sporta planirana je analiza sistema Fizičkog vaspitanja sa posebnim fokusom na predškolsku i osnovnoškolsku populaciju.	Navedena mjera je već promijenjena, nakon komentara UNDP i u ovakvoj formulaciji više ne postoji.
Str: 209 1.2.1 Unaprijediti zdravstvenu zaštitu osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva 1.2.1.7 Unaprijediti zdravlje odojčadi, predškolske, školske djece i omladine 1.2.1.9 Unaprijediti i očuvati zdravlje zaposlenih Osnovan Zavod za medicinu rada	1.2.1.9 Unaprijediti i očuvati zdravlje zaposlenih i sportista Ciljni ishod: Osnovan Zavod za medicinu rada i sporta Odgovorni subjekti: dodati Uprava za mlade i sport	Ministarstvo zdravlja je izradilo Pravilnika o uslovima za obavljanje zdravstvenih pregleda sportista. U skladu sa prethodnim, MZ je pristupilo izradi <i>Elaborat o osnivanju Zavoda za medicinu rada i sporta</i> , imajući u vidu slične potrebe u pomenutim oblastima. Sa druge strane, Zavod može poslužiti i kao naučno-istraživački centar koji bi na osnovu sprovedenih analiza o funkcionalnoj sposobnosti školske populacije, u saradnji sa Zavodom za školstvo mogao izraditi adekvatan nastavni plan i program.	Prihvata se.
Str: 210 1.2.1 Povećati fokus na prevenciju i kontrolu bolesti i promociju zdravog života 1.2.1.1. Za jednu trećinu smanjiti preranu smrtnost od nezaraznih bolesti putem prevencije i liječenja i promovisanja mentalnog zdravlja i dobrobiti SDG 3 (3.4) 1.2.1.2 Ojačati prevenciju i liječenje od zloupotrebe, uključujući zloupotrebu opojnih droga i štetno korišćenje alkohola SDG 3 (3.5)	Uključiti sport kao edukativnu komponentu u navedenim programima.	Fizička aktivnost i sport su ključne komponente za zdrave stilove života i mentalno zdravlje; oni mogu doprinijeti prevenciji rizika, kao što su nezarazne bolesti, kao i sredstvo za edukaciju o seksualnim, reproduktivnim i drugim zdravstvenim problemima identifikovanim od strane SZO: <i>„Prema istraživanju Svjetske zdravstvene organizacije, sa Evropski region (2006. godine), preko 600,000 smrtnih slučajeva je u relaciji sa fizičkom neaktivnošću. U nastavku ove studije opisani su efekti redovne fizičke aktivnosti kao prevencija: kardiovaskularnih bolesti, krvnog pritiska, dijabetisa, kancera debelog crijeva, gojaznosti, psihosomatskih poremećaja i smanjenja sveopšte smrtnosti populacije.</i>	U pitanju su uopšteno definisane mjere koje promovišu zdrav život, bez konkretizacije, tako da je sport sadržan u njima.

³³ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

Str: 211	Pogledati komentar za str. 208.	
Unijeti sažetak mišljenja u odnosu na sve komentare i sugestije na Nacrt NSOR		
Sport, kao sredstvo, od vitalnog je značaja za društveni razvoj zajednica, na svim nivoima. Kao prvo, sport je važan u kulturološkom smislu jer zauzima ogroman medijski prostor (kroz brojne profesionalne manifestacije/takmičenja), i svojevrsan podstrekač usmjeravanja javnih sredstava u razvoj sportske infrastrukture. Kao drugo, sport se nerijetko koristi i za postizanje ciljeva koji nijesu u osnovi sportski (politički, borba protiv društvene nejednakosti, borba protiv nezaraznih bolesti,...). I kao treće, sport nije samo sredstvo od javnog interesa, već je snažno sredstvo ekonomskog razvoja jednog društva. U toku je analiza pravnih propisa i strateškog okvira u oblasti sporta na osnovu koje će uz obavezujuće međunarodne norme/standarde, sistem sporta biti prilagođen potrebama ukupnog stanovništva uvažavajući društvene, vaspitno obrazovne i zdravstvene vrijednosti koje sport baštini. Sa tim u vezi, komentari Uprave za mlade i sport odražavaju prioritete imajući u vidu ljudske potencijale i postojeće infrastrukturne kapacitete. Dati komentari/sugestija pored pravnih propisa u oblasti sporta Crne Gore, uvažavaju međunarodne standarde: - <u>OUN</u>: "Sport as a Tool for Development and Peace: Toward Achieving the United Nations Millennium Development Goals"; Povelja o Fizičkom vaspitanju i sportu. - <u>Savjet Evrope</u>: Evropska povelja sporta za sve; Evropska povelja sporta; Evropski kodeks sportske etike; Evropska urbana povelja; Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Preporuka (2003) 6 - „O unapređenju fizičkog obrazovanja i sporta za djecu i mlade svim državama Evrope”; Preporuka br (99) 9 - „O ulozi sporta u produbljivanju socijalne kohezije”; Preporuka br. R (95) - „O značaju sporta za društvo”. - <u>Evropska unija</u>: Bijela Knjiga o sportu; Presude ECJ u oblasti sporta; Deklaracija iz Nice o specifičnim karakteristikama sporta; Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (Lisabonski ugovor).		

34. Sanja Elezović

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str. 2	Da se zanimanja predstave u odgovarajućem rodu		Prihvata se.
Str. 2	Izveštaj o ljudskom kapitalu za 2015. godinu, koji je sastavio Svjetski ekonomski forum i na kojem se nalaze 124 države, ne obuhvata Crnu Goru.		Prihvata se.
Str. 3	Dok su stope prirodnog priraštaja 1951. i 1961. godine iznosile 20,8‰, odnosno 20,4‰, na poslednja dva popisa stanovništva brojke su bile značajno drugačije - 4,3‰ u 2003. godini, odnosno svega 2,2‰ u 2011. godini.		Prihvata se.
Str. 3	Ukupan broj stanovnika u Crnoj Gori 2011. godine je bio 620.029, dok je 2003. godine iznosio 612.267.		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Str. 3	U dijelu bioloških faktora, treba imati na umu činjenicu da crnogorsko društvo stari (povećava se udio stanovnika preko 65 godina starosti), što može uticati na dalji pad nataliteta. U istu grupu činilaca svrstavaju se i mogući negativni zdravstveni aspekti života žena (neadekvatna ishrana, slaba prevencija bolesti, pogoršanje opštih uslova života tokom tranzicije, sres, zagađenje životne sredine itd).	Sve ovo negativno utiče i na plodnost muškaraca	Originalna formulacija je već promijenjena nakon konsultacija sa drugim institucijama.
Str. 3	U dijelu ekonomskih i društvenih faktora, izvjesno je da prilična ekonomska iscrpljenost crnogorskih građana može negativno uticati na natalitet. Kao dio bivše zajedničke i socijalističke države, Crna Gora je dostigla visok stepen društvene razvijenosti, industrijalizacije i urbanizacije. Poboljšanje položaja i zdravlja žena, smanjena stopa smrtnosti novorodjencadi i uspostavljena kontrola rađanja. Nakon snažnog rasta nataliteta u poslijeratnim godinama, posebno u urbanim djelovima, doslo je do smanjenja broja djece u porodici. U periodu tranzicije, doslo je do znatnog osiromašavanja porodice i rasta nezaposlenosti. Sa druge strane, nedovoljna zaštita žena na tržištu rada, naročito onih koje rade u sivoj ekonomiji, dovodi do sve veće egzistencijalne nesigurnosti koja se negativno odražava na stopu rađanja. „Crna Gora do sada nije ozbiljno razmatrala mogućnosti stimulacije rađanja, kako kroz poreske tako i kroz moguće druge olakšice porodicama sa djecom,	Predlažem da se ovde doda i faktor visoke nezaposlenosti mladih, koji se iz razloga ekonomske nesigurnosti sve više odlučuju da zasnuju porodicu i imaju decu.	Prihvata se, uključujući i komentar za nezaposlenost mladih.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	mada se u posljednje vrijeme pojavljuju inicijative u ovoj oblasti		
Str. 4	Manji broj djece u porodici može voditi ka disbalansu u natalitetu između muške i ženske djece, na što utiču patrijarhalni stereotipi zajednice.	Ova recenica je nejasna, porebno je preformulisati.	Originalna formulacija je već promijenjena nakon konsultacija sa drugim institucijama.
Str. 4	Ovakva demografska kretanja se negativno odražavaju na agregatnu tražnju i na tehnološki razvoj.	Može li se ovde staviti neki termin koji je lako razumljiv i laicima, kao npr. « kupovna moc », ili nesto slicno ?	Prihvata se.
STR. 4	Ovakva demografska kretanja se negativno odražavaju na agregatnu tražnju i na tehnološki razvoj. Starenje stanovništva suočava Crnu Goru sa rastućim troškovima zdravlja, sporijim rastom humanog kapitala i povećanjem odnosa neproductivnog i produktivnog stanovništva, što se u srednjem i dugom roku odražava na smanjenje dohotka po stanovniku, odnosno pad životnog standarda.	Ovakva demografska kretanja se negativno odražavaju na agregatnu tražnju i na tehnološki razvoj. Starenje stanovništva suočava Crnu Goru sa rastućim troškovima zdravlja, sporijim rastom ljudskog kapitala i povećanjem odnosa neproductivnog i produktivnog stanovništva, što se u srednjem i dugom roku odražava na smanjenje dohotka po stanovniku, odnosno pad životnog standarda.	Prihvata se.
Str. 5	Ovi pokazatelji nas prirodno vode do pitanja nejednakog razvoja regiona centra, juga i sjevera. O nerazvijenosti sjevernog regiona najbolje govori činjenica da više od 50% državne teritorije naseljava manje od trećine ukupnog stanovništva. Sa druge strane, skoro četvrtina stanovnika Crne Gore naseljava tek nešto više od 10% teritorije.	Brisati « regionalizacije države »	Originalna formulacija je već promijenjena nakon konsultacija sa drugim institucijama.
Str. 5 Monstat	MONSTAT		Prihvata se.
STR. 5	MONSTAT –ove projekcije demografskih kretanja u narednim decenijama, pri sadašnjim stopama feriliteta i mortaliteta i nultim migracionim saldom, pokazuju da bi u Crnoj Gori nakon 2015. godine		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	mogao da započne proces depopulizacije		
Str. 7 Principi solidarnosti, univerzalnosti, jednakosti, dostupnosti i kvaliteta, koji su osnova za izgradnju održivog i integrisanog sistema zdravstvene zaštite, sa građaninom u centru sistema, su nosioci socijalno orijentisanog evropskog sistema zdravstva ka kome teži i Crna Gora u procesu EU integracija zdravstva . Zdravstvenom politikom, kao opšti ciljevi, definisani su: produženje trajanja života, poboljšanje kvaliteta života u vezi sa zdravljem, smanjenje razlika u zdravlju i osiguranje od finansijskog rizika.	Principi solidarnosti, univerzalnosti, jednakosti, dostupnosti i kvaliteta, koji su osnova za izgradnju održivog i integrisanog sistema zdravstvene zaštite, sa građaninom u centru sistema, su nosioci socijalno orijentisanog evropskog sistema zdravstva ka kome teži i Crna Gora u procesu EU integracija. Zdravstvenom politikom, kao opšti ciljevi, definisani su: produženje trajanja života, poboljšanje kvaliteta života u vezi sa zdravljem, smanjenje razlika u zdravlju i osiguranje od finansijskog rizika.		Prihvata se.
Str. 8 Crna Gora je prošla kroz „epidemiološku tranziciju“, te veći teret bolesti za stanovništvo, predstavljaju nezarazne, umjesto zaraznih, bolesti. Ipak, još uvijek postoje izazovi u dijelu zaraznih bolesti. Pored svakodnevne potrebe za nadzorom, prevencijom, brzim otkrivanjem, liječenjem, kontrolom i suzbijanjem oboljenja zarazne etiologije, sve veći značaj ima i saradnja sa drugim državama, zbog povećanog broja putnika u međunarodnom saobraćaju, te povećanom riziku od importacije bolesti i izbivanja eventualnih epidemija		Smatram da je neophodno dodati da u Crnoj Gori ne postoje istraživanja na nacionalnom nivou o uticaju zagađenja životne sredine na zdravlje i objasniti u par rečenica na koji način će se ovo pitanje adresirati kroz zdravstvenu politiku.	Dopunjeno u dijelu životna sredina i zdravlje.
Str. 10	Obrazovanje u Crnoj Gori ima za cilj izgradnju održivog obrazovnog sistema čime će se stvoriti uslovi za razvoj učenika /ca kao samostalnih, svestranih ličnosti spremnih za kritičko promišljanje, istraživanje, sticanje funkcionalnih znanja i vještina za njihovo aktivno uključivanje u društvo i povećanje ukupnih ekonomskih kapaciteta države. Sistem bi, takođe, trebalo da teži	Ženski rod	Nije bilo moguće da se u cijelom dokumentu NSOR prate oba roda, zbog kompleksnosti dokumenta i samog njegovog obuhvata. Rodna ravnopravnost je istovremeno jedno od ključnih pitanja kojim se bavi ovaj dokument i cijeli set mjera predložen je u tom kontekstu.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	promovisanju jednakosti i socijalne kohezije, poboljšanju kreativnosti i inovativnosti. Nivo društvenih ciljeva podrazumijeva da se obrazovanjem doprinosi ekonomskom progresu (rast BDP, zaposlenosti, poboljšanje životnog standarda i sl.), da građani imaju odgovorno ponašanje u odnosu na principe demokratskog društva i da budu spremni na cjeloživotno učenje, kako bi se prilagođavali promjenama na tržištu rada i izazovima koje donose tehnološke promjene. Efikasan sistem obrazovanja podrazumijeva povećanje broja učenika/ca i studenata/kinja koji su spremni da stiču, zadrže, razumiju i koriste stečena znanja i građanske vrijednosti.		
Str. 11 I pored desetogodišnje reforme, značajnog povećanja ulaganja i određenog napretka, obrazovanje još uvijek nema očekivane rezultate u oblasti znanja i vještina učenika/ca i studenata/kinja, niti opravdava uložena sredstva (povećana za 50% u periodu između 2006-2010). Razlozi su u prvom redu neodgovarajući kvalitet nastavnog kadra na svim nivoima (počev od lošeg inicijalnog obrazovanja, selekcije ne najboljih već prosječnih i ispodprosječnih za pedagoška zanimanja, slabe motivacije nastavnika za rad i posebno za		Ženski rod + dodati riječ "neodgovarajući"	Prihvata se. Za ženski rod obrazloženje kao kod prethodnog komentara.
Str. 11 I pored desetogodišnje reforme, značajnog povećanja ulaganja i određenog napretka, obrazovanje još uvijek nema očekivane rezultate u oblasti znanja i vještina učenika/ca i studenata/kinja, niti opravdava uložena sredstva (povećana za 50% u periodu između 2006-2010). Razlozi su u prvom redu neodgovarajući kvalitet nastavnog kadra na svim nivoima (počev od lošeg inicijalnog obrazovanja,		Ovde je neophodno dodati i druge manjkavosti sistema obrazovanja na svim nivoima, kao što je odsustvo savremenog menadžmenta u obrazovanju, kao i nedovoljno ucesce roditelja i učenika/ca u životu škole.	Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

selekcije ne najboljih već prosječnih i ispodprosječnih za pedagoška zanimanja, slabe motivacije nastavnika za rad i posebno za aktivnosti.			
STR. 15 Održivi razvoj bi trebalo da bude prilika da se rekonstruišu politike koje će osnažiti pojedince u svojoj raznovrsnosti (po pitanju roda, nacionalne ili vjerske pripadnosti, seksualne orijentacije, godišta i sl.) i učiniti ih agentima promjene i		Predlažem da se ovde upotrebi izraz činioci promjene	Prihvata se.
Str. 16 Takođe, normativno utemeljenje crnogorskog pravnog poretka na vrijednostima građanske demokratije, socijalne pravde, zaštite životne sredine i vladavine prava nije postala suštinski konstitutivni element u izgradnji države.		Niti izgradnji društva	Prihvata se.
Str. 16 Iako je od početka izgrađivana kao multietnička i građanska zajednica, prostora za učvršćivanje crnogorskog građanskog identiteta koji će povezivati sve konstitutivne cjeline tolerantno upravljajući i poštujući njihove različitosti i dalje ima. Konceptija <i>univerzalnog građanstva</i> »kao identiteta različitog od pojedinačnih identiteta u okviru neke zajednice, i naravno, neisključivog u odnosu prema ostalim identitetima« (Spaić, 2010, str. 48) treba da bude vodilja u tom procesu.		Ovde bi bilo dobro dodati da je u CG neophodno razvijati one aspekte građanskog identiteta koje su podržavajuće za održivi razvoj, kao što su odgovornost, aktivizam i svest o opštem dobru.	Prihvata se.
Str. 22	• Dominacija patrijarhata” - Traži se zaštita od vrhovnog autoriteta, a daje se za uzvrat lojalnost. Nacionalna kultura sa prethodno navedenim karakteristikama različita je od anglo-saksonskih kultura. Slična je germanskoj kulturi u domenu izbjegavanja nezivjesnosti, nekim romanskim kulturama u dijelu distance moći i izbjegavanja neizvjesnosti, te skandinavskim kulturama u dimenzijipatrijarhata. Okolnosti vjekovne socio-ekonomske		Ne prihvata se. U pitanju je Hofstede's cultural dimensions theory. Pomenuti faktor se označava kao "Masculinity vs. femininity (MAS)", a prevod "muške/ženske vrijednosti" je odomaćen u akademskoj i stručnoj javnosti.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	nerazvijenosti snažno su oblikovale navedene dimenzije kulturne matrice na prostoru Crne Gore. U najkraćem, istorijski okvir oblikovanja kognitivnih struktura u prostoru Crne Gore je sljedeći:³⁴ • Istorijska geo-strateška pozicija "kontakta" civilizacija Balkana, uzrokuje stalne i snažne udare moćnih neprijatelja koji potiskuju lokalno stanovništvo na ekonomski pasivne prostore sa veoma oskudnim resursima; • Potrebe zaštite i opstanka konstituišu široku porodicu, bratstvo i pleme kao osnovne oblike socijalne organizacije; • U porodici dominira "patter familias", koji članovima određuje radne zadatke (visoka distanca moći), a oskudna materijalna dobra dijeli na jednake djelove svim članovima (jednakost, brižnost - patrijarhat- ""); • Uloga polova u radu nije striktno podijeljena (kolektivizam, partijarhat).		
Str. 22	Svojim bogatstvom, raznovršnošću, istorijskom zastupljenošću i očuvanošću, pokretna i nepokretna kulturna baština na teritoriji Crne Gore predstavlja neiskorišćen potencijal za razvoj. Još uvijek ona se tretira kao teret i izdatak za	Svojim bogatstvom, raznovršnošću, istorijskom zastupljenošću i očuvanošću, pokretna i nepokretna kulturna baština, kao i nematerijalna kulturna baština (način života, običaji, vjerovanja, odnos prema svijetu, prirodi,	Komentar u potpunosti prihvaćen i unijet u predloženom obliku.

³⁴ Ivanović, Predrag, Nevenka Glišević, Vladimir Vulić i Srđan Vukčević. "Strukturne promjene u privrednom razvoju Crne Gore", naučno-istraživački projekat za Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, 2010

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	budžetska sredstva umjesto razumijevanja značaja njega uloga u savremenom društvu i njene valorizuje na pravi način. Takav pristup, nažalost, reflektuje se u svim elementima sistema zaštite i upravljanja kulturnim dobrima.	duhovne vrijednosti i sl.) na teritoriji Crne Gore predstavlja neiskorišćen potencijal za razvoj. Još uvijek ona se tretira kao teret i izdatak za budžetska sredstva umjesto razumijevanja značaja njega uloga u savremenom društvu i njene valorizuje na pravi način.	
Str. 97	Ubrzana društvena transformacija I usvajanje međunarodnih pravila I standarda u kratkom periodu, bez dovoljnog razumijevanja obaveza koje iz njih proizilaze I infrastrukture koja može obezbijediti njihovu primjenu pravila.		Prihvata se.
Str. 98	Odsustvo solidarnosti i zainteresovanosti za pitanja zajednice.		Prihvata se.
Str. 98	Koruptivno ponašanje opstaje kao ozbiljan izazov na koji država ne pronalazi efikasan odgovor.		Prihvata se.
Str. 99	Istorija oblikovanja kognitivnih struktura u Crnoj Gori dodatno pojačava elemente kao što su kolektivism, partijarhalne vrijednosti" i postojanje vrhovnog autoriteta		Ne prihvata se. U pitanju je Hofstede's cultural dimensions theory. Pomenuti faktor se označava kao "Masculinity vs. femininity (MAS)", a prevod "muške/ženske vrijednosti" je odomaćen u akademskoj i stručnoj javnosti.
Str. 102	- nedovoljno stručnih kapaciteta u nadležnim institucijama; - nedovoljna integrisanost principa zaštite u prostorno planskim dokumentima - nepostojanje ažurne baze podataka spomeničkog nasleđa - nedovršeno sistematsko mapiranje i nedovoljna dostupnost stručnih podloga o stanju i uslovima		Prihvata se .

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

	• neefikasan sistem upravljanja i zaštite kulturnih dobara • nedovoljni fondovi i kapaciteti za zaštitu kulturnih dobara • Nestajanje nematerijalne kulture, tradicionalnih običaja, manifestacija, načina života i sl.. • degradacija ukupne vrijednosti crnogorskog duhovnog i materijalnog prostora, istorijskih artefakta i istorijske i svake druge memorije društva, njegovih vrijednosti i identiteta • Smanjenje kvaliteta turističke ponude; • narušavanje autentičnosti, integriteta i stepena očuvanosti kulturnih dobara; • gubitak osnovnih funkcija kulturnih dobara; • Gubitak dobiti koju može da generiše pravilno i stručno korišćenje.		
--	--	--	--

35. Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR do 2030. godine sa naznakom stranice ³⁵	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav obrađivača
Str 299, Prijedloga NSOR 7.1.1. Uvođenje indikatora održivog razvoja s UN liste u nacionalni sistem mjerenja održivosti razvoja Crne Gore	Prilikom određivanja nadležnosti za proizvodnju indikatora, umjesto parafraziranja člana 4 (str. 299) definisati princip koji je predložila i Statistička komisija UN-a da se u proizvodnju indikatora uključi šira društvena zajednica: statistički instituti, univerziteti, NVO, ostale državne institucije itd., tim prije što za veliki broj indikatora nije poznata ni metodologija po kojoj će se isti proizvoditi. Stoga, predlažemo da se Strategijom definiše mogućnost da se indikatori mogu računati iz izvora zvanične statistike i statistike ostalih nacionalnih autoriteta (statistika organa državne uprave, naučno-istraživačke zajednice, NVO itd...). Svi indikatori ne moraju biti izračunati iz izvora zvanične statistike koji su mnogo uži	I Princip legaliteta: zvanična statistika i statistika ostalih nacionalnih autoriteta Indikatori održivog razvoja (kao i drugi indikatori) mogu se računati iz dva izvora podataka: 1. zvanična statistika (statistika koja se proizvodi u skladu sa Zakonom o zvaničnoj statistici i od strane institucija koje su definisane zakonom ili petogodišnjim programom zvanične statistike... 2. statistika ostalih nacionalnih autoriteta (statistika koju proizvode ostale državne institucije, preduzeća, NVO sektor i naučno-istraživačka zajednica, može poslužiti i za praćenje određenih politika)...	Predlogom NSOR u obavezi smo da analiziramo sve indikatore održivog razvoja (241). U ovom momentu, postoji utvrđena metodologija za 166, dok će za preostalih 75 indikatora metodologija biti utvrđena u narednom periodu. NSOR prvo uvodi one indikatore za koje postoji metodologija, pa posetepeno, uvodi sve indikatore. U obrazloženju teksta Predloga NSOR na str. 299, navodimo sljedeće argumente: - UN Agendom 2030 definisano je da se „članice UN obavezuju da će sistematski pratiti i procjenjivati sprovođenje ove Agende u narednih 15 godina. Jasan, dobrovoljni, djelotvoran, participativan, transparentan i integrisani okvir za praćenje i procjenu će predstavljati ključan doprinos sprovođenju i pomoći će zemljama da ostvare maksimum i prate napredak u sprovođenju ove Agende, kako bi se obezbijedilo da niko ne bude zaboravljen“ (t. 72 Agende). Dok se u tački 74 pod a) Agende 2030 navodi, između ostalog, da će se globalna procjena prvenstveno

³⁵ U zavisnosti od potrebe za komentarima možete integrisati dodatne redove tabele.

	pojam od onoga što jesu indikatori održivog razvoja (zvanične statistike čini maksimalno 1/3 indikatora održivog razvoja zemalja EU, pa je stoga potrebno uključiti i ostale nacionalne autoritete).		temeljiti na nacionalnim službenim izvorima podataka". Takođe, da će "proces praćenja i procjene na svim nivoima biti rigorozni i zasnovani na dokazima, dopunjeni nacionalnim evaluacijama i podacima visokog kvaliteta, dostupnim, pravovremenim, pouzdanim i razdijeljenim po prihodima, polu, starosti, rasi, etničkoj pripadnosti, migracionom statusu, invalidnosti i geografskoj lokaciji i drugim karakteristikama relevantnim u nacionalnom kontekstu" tačka 74 g). A utički 76 se navodi da će se "podržati zemlje u razvoju ... u jačanju kapaciteta nacionalnih zavoda za statistiku i sistema podataka kako bi se obezbijedio pristup visoko kvalitetnim, pravovremenim, pouzdanim i po kategorijama razdijeljenim podacima". Shodno čl. 4, st. 1, t. 6) Zakona o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike ("SL. Isit CG" br. 18/12) "prikupljanje podataka je aktivnost proizvođača zvanične statistike, koja se odnosi na sprovođenje statističkih istraživanja, preuzimanje podataka iz administrativnih izvora podataka, kao i na dobijanje podataka metodom stalnog praćenja i posmatranja", dok se u t. 15) navodi da su "administrativni izvori podataka zbirke podataka, uređene na osnovu posebnih zakona koji se koriste za utvrđivanje prava i obaveza fizičkih i pravnih lica". Shodno navedenom, u predlogu NSOR uvodi se izraz "administrativni proizvođači statističkih podataka" za potrebe proračuna indikatora održivog razvoja u okviru praćenje sprovođenja NSOR odnosno Agende za održivi razvoj do 2030. godine. -U internom dokumentu Zavoda za statistiku, iz februara 2015. godine (
--	---	--	---

			Procedura pristupanja proizvođača statistike u sistem zvanične statistike), na str. 3, tačka V Pristupanje zvaničnom statističkom sistemu Crne Gore, navodi se da “Organ državne uprave, organizacija ili ustanova, koja hoće da pristupi zvaničnom statistikom sistemu Crne Gore mora: 1. Podnijeti zahtjev za prijem u zvanični statistički sistem Zavodu, koji sadrži sljedeće informacije: a) detaljan opis statističkih istraživanja, shodno sadržaju Programa zvanične statistike, koji je definisan čl. 22 Zakona; b) o metodologiji, standardima i klasifikacijama za proizvodnju statistike iz svoje nadležnosti; c) o vremenskoj seriji (najmanje 3 godine) za statističko/a istraživanje/a koje/a ga kandiduje/u za potencijalnog, drugog proizvođača zvanične statistike; d) o primjeni principa zvanične statistike definisanih članom 6 Zakona; i e) o odgovarajućem kadrovskom potencijalu. 2. Nakon razmatranja, Zavod, kandiduje zahtjev na sjednici Savjeta statističkog sistema, u cilju pribavljanja mišljenja i saglasnosti (čl 13 Zakona)“. - Pored navedenog, a u skladu sa čl. 7 Zakona o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike “proizvođači zvanične statistike odgovorni su za prikupljanje, proizvodnju, obradu i diseminaciju statističkih podataka, obradu administrativnih podataka i podataka prikupljenih metodom stalnog praćenja i posmatranja”. Pri tome, u skladu sa čl. 8 Zakona “nadležni organ je glavni nosilac i diseminator statističkih podataka, kao i odgovorni stručni nosilac, organizator i koordinator sistema zvanične statistike i predstavlja zvaničnu statistiku Crne Gore u međunarodnom statističkom sistemu”.
--	--	--	---

			Shodno navedenom, predlogom NSOR je predloženo da podatke koje budu proizvodili i obrađivali administrativni proizvođači statistike za potrebe proračuna indikatora održivog razvoja ("administrativni izvori podatka", u skladu sa čl. 4, stav 1, t. 15), da te podatke potvrđuje Zavod za statistiku, kao nadležni organ za proizvodnju zvanične statistike i za koordinaciju sistema zvanične statistike, i njeno predstavljanje u međunarodnom statističkom sistemu. To se i navodi u čl. 62 Zakona: "U sistemu zvanične statistike Crne Gore, nadležni organ je glavni koordinator međunarodne statističke saradnje. U izvršavanju međunarodnih obaveza, nadležni organ i drugi proizvođači zvanične statistike dužni su da obezbijede uporedivost statističkih podataka sa drugim državama i sprovode saradnju sa međunarodnim organizacijama i proizvođačima zvanične statistike iz drugih država, zaključenjem ugovora i sporazuma o međunarodnoj saradnji, uz obavezu poštovanja i primjene međunarodnih standarda". - S obzirom da je Zavod glavni koordinator međunarodne statističke saradnje, ističemo i potrebu dobre saradnje, pored EUROSAT-a, i sa UNSTAT-om, a u kontekstu sprovođenja NSOR i izvještavanja o SDG indikatorima. U prilog tome ističemo i da je u važećem Programu zvanične statistike za period 2014.-2018.godina, na str. 10, naslov 5. Višedomenska statistika, tačka 2, alineja 2, navedeno da će se "uspostaviti set indikatora kojima se prati razvoj Milenijumskih razvojnih ciljeva". Usvajanjem NSOR, a u okviru pripreme novog Programa zvanične statistike za period 2019.-2023. godina, predlog je da se u ovaj dokument uključi i uspostavljanje
--	--	--	--

			proizvodnje i sistema praćenja indikatora održivog razvoja". Navedenim pristupom NSOR daje predlog koji je veoma fleksibilan i ne zahtijeva izmjene postojećeg Programa zvanične statistike (iako bi to proisticalo iz Deklaracije o Agendi 2030 iz septembra 2015. godine), već predlaže blagovremenu i obuhvatnu pripremu novog Programa koji bi uključio paćenje SDG indikatora u CG kao članici UN-a od strane više proizvođača statističkih podataka i krovnu ulogu MONSTAT-a. Takođe, već i u Programu zvanične statistike 2014.-2018. , kod opštih ciljeva stoji da je cilj "6. Jačati koordinacionu ulogu Zavoda za statistiku u koordinacionom sistemu", kao i "4. Više koristiti administrativne izvore podataka", u okviru kog cilja se navodi da treba, između ostalog, " Jačati učesće Zavoda za statistiku Crne Gore u kreiranju administrativnih izvora podataka", kako bi se povećalo korišćenje administrativne evidencije u statističke svrhe, a time i smanjila opterećenost izvještajnih jedinica i troškovi prikupljanja podataka; Uvoditi tehnologije koje će pojednostaviti razmjenu administrativnih izvora između ograna državne uprave; Definisati protokole o razmjeni administrativnih podataka." Na bazi svega prethodno navedeno, stav obrađivača je da se na str. 299 tekst ne treba mijenjati.
Str. 335 i str. 336, Tabela 7 – 37 Pregled proizvođača statistike u odnosu na status, broj indikatora za koje su institucije nadležne i preporuke	Takođe, na str. 335 <i>«Nakon što je indikator analiziran i pripremljen analitički izvještaj, indikator može biti finalno odobren od strane relevantne institucije (što je sama institucija ako se radi o zvaničnom proizvođaču statistike ili MONSTAT u</i>	II Princip jasnog mandata: statistika za validaciju od strane Zavoda za statistiku Predlog koji je definisan Strategijom, a kojim se želi definisati odgovornost Zavoda da «validira» podatke koji se proizvode od strane drugih organa (tabela 7-35, str. 336) suprotna je Zakonu o zvanično statistici i sistemu zvanične statistike, kao i ostalim zakonima kojima se uređuje proces revizije i provjere podataka i	Ponovo podsjećamo na čl. 62 Zakona (Koordinaciona uloga nadležnog organa u međunarodnoj saradnji), gdje se navodi da" u sistem zvanične statistike Crne Gore, nadležni organ je glavni koordinator međunarodne statističke saradnje. U izvršavanju međunarodnih obaveza, nadležni organ i drugi proizvođači zvanične statistike dužni su da obezbjede uporedivost

	drugim slučajevima). Tek nakon realizacije svih ovih koraka podaci bi bili spremni za objavljivanje” treba definisati da validaciju podatka vrše zvanični proizvođači za dio statistike za koji su nadležni (Zavod za statistiku, CBCG, MF itd...), kao i ostali nacionalni autoriteti za dio statistike iz svoje nadležnosti. Ne može se odgovornost validacije prebaciti na Zavod za statistiku koja nije dio zvanične statistike.	informaciju u posjedu državnih organa. Takođe, termin «validacija» podataka je nejasan u smislu standarda u odnosu na koji bi se validacija vršila (dodatno usložnjeno kod indikatora za koje još uvijek ne postoji metodologija). Predlažemo da se predlog procesa «validacija podataka od strane Zavoda za statistiku» isključi iz predloga Strategije (str. 335) i da se organi koji su vlasnici izvora podatka nominuju kao odgovorne institucije za kvalitet podataka koje proizvode ili se zadužuju da proizvode. Predlažemo da se izvori ovih podataka nazivaju kao «statistika ostalih nacionalnih autoriteta», što je praksa EU zemalja. Stoga tabelu 7-35, str. 336 treba izmjeniti u pravcu da se za zahtijevane podatke kao nadležne institucije zaduže ostali nacionalni autoriteti ili da se isti predlože za proizvođača statistike (slučaj Agencije za zaštitu životne sredine). Optimalna opcija jeste da se pored zvanične statistike koristi i statistika ostalih nacionalnih autoriteta bez prethodne validacije bilo kog organa.	statističkih podataka sa drugim državama i sprovede saradnju sa međunarodnim organizacijama i proizvođačima zvanične statistike iz drugih država, zaključenjem ugovora i sporazuma o međunarodnoj saradnji, uz obavezu poštovanja i primjene međunarodnih standarda. S tim u vezi i uzimajući u obzir odredbe Zakona navedene u prethodnim i sledećim komentarima, izvršena je izmjene teksta na stranama 299 i 335. Izmijenjeni tekst je dat u Predlogu NSOR na stranama 295 i 332.
Str 301, Prijedloga NSOR 7.1.1.1 Pregled raspodjele indikatora sa UN liste po zvaničnim proizvođačima statistike u Crnoj Gori „U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 10 indikatora, prema sledećoj dinamici: 4 indikatora (2018-2020), 3 indikatora (2020-2022) i 3 indikatora (2022-2024).“ Tabela 7-3 10 indikatora: SDG1.2.1, SDG1.2.2, SDG1.3.1, SDG1.4.1, SDG2.3.2, SDG2.c.1, SDG5.b.1, SDG8.3.1, SDG11.1.1, SDG17.11.1	Predlažemo da se predlog proizvodnje indikatora navedenih na str. 301., tabela 7-3, kao i dinamika proizvodnje istih, kao obaveze Zavoda za statistiku isključi iz predloga Strategije. Sve obaveze MONSTAT-a, shodno zvaničnim dokumentima planirane su do 2018. godine, i predlog je: (i) da se proizvodnja istih dodijeli naučno-istraživačkoj zajednici ili (ii) da se 2018. godine, prilikom pripreme novog programa zvanične statistike (za period 2019-2024. godina) razmotri mogućnost uvođenja, odnosno proizvodnje istih.	III Princip adekvatnosti resursa: indikatori u nadležnosti Zavoda za statistiku Predlogom Strategije definisani su i indikatori koji nijesu u nadležnosti Zavoda za statistiku. Indikatori koji su NSOR-om definisani kao obaveza MONSTAT-a, a koje je potrebno proizvesti do 2024. godine, MONSTAT ne može prihvatiti, jer za iste nije nadležna institucija shodno postojećim zvaničnim dokumentima usvojenim od strane Vlade Crne Gore.	Ne prihvata se. NSOR usvaja Vlada Crne Gore, kao i Program zvanične statistike. Usvajanjem NSOR u 2016. godini, a u okviru pripreme novog Programa zvanične statistike za period 2019.-2023. godina, predlog je da se u ovaj dokument uključi i uvođenje novih indikatora, koje će proizvoditi Zavod za statistiku, po predloženoj dinamici: 4 indikatora (2018-2020), 3 indikatora (2020-2022) i 3 indikatora (2022-2024).“

Str 301, Prijedloga NSOR „Uz uspostavljanje saradnje sa odgovarajućim međunarodnim institucijama i obezbjeđivanje dodatnih sredstva te indikatore bi bilo moguće proizvesti. U pitanju su indikatori (SDG 2.1.1, SDG 2.1.2, SDG 2.2.1, SDG 2.2.2, SDG 3.7.1, SDG 3.7.2, SDG 4.2.1, SDG 5.3.1, SDG 8.7.1) koji se dobijaju kroz MICS (Multiple Indicator Cluster Survey) u saradnji sa UNICEF-om“	SDG 4.2.1 Udio djece ispod 5 godina starosti koja su razvojno na dobrom putu u pogledu zdravlja, učenja i psihosocijalnog blagostanja, po polu	Indikator 4.2.1. nije u nadležnosti MONSTAT-a i njegovo uvođenje se ne može planirati. Indikator se ne dobija MICS istraživanjem, kako je navedeno	Ne prihvata se u dijelu primjedbe da SDG 4.2.1 nije dio MICS-a. Kako se može vidjeti iz izvoda iz zvanične metodologije UNSTAT-a o SDG indikatoru 4.2.1. , pod stavkom „Izvori i prikupljanje podataka“ (Sources and data collection), navodi se da je jedan od mogućih izvora podataka „Early Childhood Development Index“ iz UNICEF-ovog MICS istraživanja (Multiple Indicator Cluster Survey), ovaj indikator se proizvodi u okviru MICS-a. U skladu sa informacijom iz kancelarije UNICEF-a u CG da će sledeće MICS istraživanje biti realizovano između 2017-2019. godine, te imajući u vidu podatak iz MONSTAT-a da će svi podaci koji se dobijaju kroz MICS biti pripremljeni do 2018. godine, proračun indikatora SDG 4.2.1 ne može biti odvojen od ostalih indikatora koji se dobijaju ovim istraživanjem i stav je obrađivača da je optimalno MICS istraživanje realizovati kako je navedeno u tabeli 7-3.
Str. 315, Prijedloga NSOR 7.1.4 Odabrani kompleksni indikatori za kumulativno praćenje trendova održivosti	Predlažemo da se proizvodnja kompozitnih indikatora (str. 316 i 320) dodjeli naučno-istraživačkoj zajednici uz podršku UNDP programa do 2018. godine, kada prilikom pripreme novog programa zvanične statistike 2019-2024. treba sagledati mogućnost da isti budu predmet proizvodnje zvanične statistike.	IV Princip jasnog mandata: Kompozitni indikatori (ekološki otisak, HDI, itd....) Predlogom Strategije definisani su i kompleksni, odnosno kompozitni indikatori za kumulativno praćenje trendova održivosti, i sistemski indikator (ekološki otisak), kao i njihova validacija, a koji nijesu u nadležnosti Zavoda za statistiku. Kompozitni indikatori ne mogu biti predmet validacije Zavoda za statistiku, jer nijesu u njegovoj nadležnosti.	Usvajanjem NSOR, a u okviru pripreme novog Programa zvanične statistike za period 2019.-2023. godina, predlog je da se u ovaj dokument uključi i “proizvodnja kompleksnih indikatora održivog razvoja” koji se nalaze u Prijedlogu NSOR. Na taj način, ovi indikatori postaju predmet proizvodnje zvanične statistike, a mogu biti stavljeni u prvu godinu novog Programa, kako bi se stiglo blagovremeno da se proizvodnja ovih indikatora uskladi sa potrebnom pripreme Prvog izvještaja o napreku u sprovođenju NSOR , koja se planira u 2019. godini. Takođe podsjećamo da je jedan dio kompleksnih indikatora već proračunat na projektnoj osnovi od strane MONSTAT-a, te predlažemo da se na taj način, uz obezbjeđivanje podrške npr. UNDP-a,

			nastavi proizvodnja u periodu do 2019. godine.
--	--	--	--

DODATNO - Ministarstvo prosvjete

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
U vremenu u kojem znanje postaje ključni resurs održivog razvoja, obrazovanje je ključni strateški interes Crne Gore, što zahtijeva pristup najveće moguće odgovornosti na svim obrazovnim nivoima. Razvijene zemlje u strukturi svog bogatstva imaju čak 81% neopipljivog kapitala (koji uključuje ljudski kapital, društveni kapital i institucionalni kapital), dok kod zemalja sa visokim srednjim dohotkom ovaj udio iznosi 69%. Ova činjenica ukazuje da je sticanje novih znanja, vještina i vrijednosti kroz obrazovanje garant da takvo društvo može da prati izazove koje donose intenzivne društvene i tehnološke promjene i izazovi.	U vremenu u kojem znanje postaje ključni resurs održivog razvoja, obrazovanje je prioritetni strateški interes Crne Gore, što zahtijeva da pristup svim nivoima obrazovanja bude na nivou najveće moguće odgovornosti. Razvijene zemlje u strukturi svog bogatstva imaju čak 81% neopipljivog kapitala (koji uključuje ljudski kapital, društveni kapital i institucionalni kapital), dok u zemljama sa visokim srednjim dohotkom ovaj udio iznosi 69%. Ova činjenica ukazuje da je sticanje novih znanja, vještina i vrijednosti kroz obrazovanje garant da takvo društvo može da prati intenzivne društvene i tehnološke promjene i izazove.		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Obrazovanje ima za cilj razvoj učenika kao samostalnih, svestranih ličnosti spremnih za kritičko razmišljanje, istraživanje, sticanje funkcionalnih znanja i vještina koje će im omogućiti aktivno uključivanje u društvo, te, posljedično tome, stvaranje društva zasnovanog na znanju, odnosno povećanje ukupnih ekonomskih kapacita države.	Obrazovanje ima za cilj razvoj učenika kao samostalnih, svestranih ličnosti spremnih za kritičko razmišljanje, istraživanje, sticanje funkcionalnih znanja i vještina koje će im omogućiti aktivno uključivanje u društvo, te, posljedično tome, stvaranje društva zasnovanog na znanju, a time i povećanje ukupnih ekonomskih kapacita države.		Prihvata se.
Zacrtani društveni ciljevi podrazumijevaju da je obrazovanje preduslov ekonomskog progresa (rast BDP, zaposlenosti, poboljšanje životnog standarda i sl). Da bi se ovi ciljevi ostvarili, potrebno je kontinuirano poboljšavati kvalitet učenja i nastave, što podrazumijeva profesionalni razvoj nastavnog kadra na svim nivoima,	Preduslov ostvarenja zacrtanih društvenih ciljeva (rast BDP, zaposlenosti, poboljšanje životnog standarda i sl), odnosno ekonomski progres podrazumijevaju dalje kontinuirano unapređenje obrazovanja kroz poboljšanje kvaliteta učenja i nastave. To podrazumijeva profesionalni razvoj nastavnog kadra na svim nivoima,		Prihvata se.
Predškolsko obrazovanje igra veoma važnu ulogu u razvoju djeteta, a ima i značajne pozitivne socio-ekonomske efekte na društvo u cjelini. Takođe, studijom koja je sprovedena u 34 zemlje članice Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) utvrđeno je da postoji povezanost između pohađanja predškolskog obrazovanja i dostignuća na PISA testiranjima.	Predškolsko obrazovanje ima veoma važnu ulogu u razvoju djeteta, kao i značajne pozitivne socio-ekonomske efekte na društvo u cjelini. Studija koja je sprovedena u 34 zemlje članice Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) pokazuje da postoji povezanost između pohađanja predškolskog obrazovanja i dostignuća na PISA testiranjima.		Prihvata se.
Brojna pozitivna iskustva u ovoj oblasti dovela su do zaokreta u načinu razmišljanja unutar naučnih krugova na globalnom nivou, kao i do sve značajnije podrške kreatora politika u pogledu proširenja primarne uloge predškolskih obrazovnih ustanova - ona bi trebalo da bude obrazovna i razvojna, umjesto da se svodi prevashodno na čuvanje djece.	Brojna pozitivna iskustva u ovoj oblasti dovela su do zaokreta u razmišljanju unutar naučnih krugova na globalnom nivou, kao i do sve značajnije podrške kreatora politika u pogledu značaja primarne uloge predškolskih obrazovnih ustanova. Ta uloga bi trebalo da bude, prevashodno, obrazovna i razvojna.		Prihvata se.
Analiza strateškog i regulatornog okvira ukazuje da je u Crnoj Gori prepoznat značaj predškolskog obrazovanja za razvoj djeteta, kao i da postoji dobra programska osnova za njegovo širenje. Crna Gora je, u proteklih deset godina, napravila značajne korake u pogledu poboljšanja stope boravka djece u vrtićima (rast sa 26% na 40% koji predstavlja ispunjenje cilja prethodne	Analiza strateškog i regulatornog okvira ukazuje da je u Crnoj Gori prepoznat značaj predškolskog obrazovanja za razvoj djeteta, kao i da postoji dobra programska osnova za njegovo unapređenje. Crna Gora je, u proteklih deset godina, ostvarila značajne pomake u pogledu povećanja stope boravka djece u vrtićima (rast sa 26% na		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Strategije). Stopa upisa djece uzrasta 3-6 godina iznosi 53%,	40% koji predstavlja ispunjenje cilja prethodne Strategije). Stopa upisa djece uzrasta od 3-6 godina iznosi 53%,		
Ako uporedimo različite uzrasne grupe, stopa obuhvata djece predškolskim obrazovanjem znatno je niža među djecom uzrasta 0–3 godine, gdje svega 15% pohađa jaslice, nego među djecom uzrasta 3–6 godina, gdje više od 50% pohađa vrtić. Međutim, regionalne razlike su velike - od ukupnog broja djece uzrasta 3–6 godina, najveći je obuhvat u Budvi (94%), a najmanji u Rožajama (nešto preko 10%). Kada je riječ o veličini grupe djece uzrasta 3–6 godina u javnim predškolskim ustanovama, i tu postoje velike razlike po opštinama - od 41 djeteta po grupi u Herceg Novom i u Podgorici, do samo 12 djece po grupi u Andrijevici.	Ako uporedimo različite uzrasne grupe, stopa obuhvata djece predškolskim obrazovanjem znatno je niža među djecom uzrasta 0–3 godine, gdje svega 15% pohađa jaslice, u odnosu na djecu uzrasta 3–6 godina, gdje više od 50% pohađa vrtić. Regionalne razlike su izražene - od ukupnog broja djece uzrasta 3–6 godina, najveći je obuhvat u Budvi (94%), a najmanji u Rožajama (nešto preko 10%). Kada je riječ o veličini vaspitne grupe djece uzrasta 3–6 godina u javnim predškolskim ustanovama, i tu, po opštinama, postoje izražene razlike - od 41 djeteta po grupi u Herceg Novom i u Podgorici, do samo 12 djece po grupi u Andrijevici.		Prihvata se.
Još uvijek je značajan procenat roditelja koji smatraju da je djetetu bolje kod kuće nego u predškolskoj ustanovi i ne sagledavaju značaj predškolskog obrazovanja u razvoju djeteta tog uzrasta. Bez sistemskih napora da se poveća svijest roditelja o koristima i značaju predškolskog obrazovanja, postizanje univerzalnog obuhvata djece u Crnoj Gori predškolskim obrazovanjem neće biti moguće.	Još uvijek je značajan procenat roditelja koji smatraju da je djetetu bolje kod kuće nego u predškolskoj ustanovi i ne sagledavaju značaj predškolskog obrazovanja u razvoju djeteta. Bez sistemskih napora da se poveća svijest roditelja o koristima i značaju predškolskog obrazovanja, dostizanje univerzalnog obuhvata djece u Crnoj Gori predškolskim obrazovanjem neće biti moguće.		Prihvata se.
U strukturi kadra gotovo potpuno izostaju vaspitači muškog pola, što kao posljedicu ima uspostavljanje rodni stereotipa.	U strukturi kadra gotovo potpuno izostaju vaspitači muškog pola.		Prihvata se.
Problem predstavlja i činjenica da, ne samo da sve crnogorske opštine ne pružaju mogućnost za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju, nego ni sve obrazovne ustanove u jednom gradu ne pružaju tu mogućnost.	Sve crnogorske opštine pružaju mogućnost za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju, odnosno sve obrazovne ustanove u tim opštinama pružaju tu mogućnost.		Ne prihvata se. Od sistema Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori smo dobili originalnu formulaciju - „Ne samo da sve crnogorske opštine ne pružaju mogućnost za rad sa djecom sa posebnim potrebama, nego ni sve

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

			obrazovne ustanove u jednom gradu ne pružaju tu mogućnost."
Obuhvat RAE djece ovim oblikom vaspitanja iznosi svega 19%, što predstavlja poseban problem.	Obuhvat RE djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem iznosi 19%, što predstavlja poseban problem. Predškolsko vaspitanje i obrazovanje za djecu RE populacije je besplatno. Takođe, za djecu RE populacije predškolskog uzrasta organizuju se, u devet crnogorskih gradova, i pripremni vrtići, kako bi se lakše adaptirali i uključili u prvi razred osnovne škole. Navesti izvor informacije za obuhvat RE djece.		Obuhvat RE djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem iznosi 16% za dječake i 21% za djevojčice, što predstavlja poseban problem. Predškolsko vaspitanje i obrazovanje za djecu RE populacije je besplatno. Takođe, za djecu RE populacije predškolskog uzrasta organizuju se, u devet crnogorskih gradova, i pripremni vrtići, kako bi se lakše adaptirali i uključili u prvi razred osnovne škole. izvor: „Montenegro Roma Settlements - Multiple Indicator Cluster Survey (MICS) 2013 - Key Findings June 2014“, Podgorica, Statistical Office of Montenegro (MONSTAT) and United Nations Children's Fund (UNICEF), 2014
Razlozi su, u prvom redu, neodgovarajući kvalitet nastavnog kadra na svim nivoima (počev od lošeg inicijalnog obrazovanja, selekcije ne najboljih već prosječnih i ispodprosječnih za pedagoška zanimanja, slabe motivacije nastavnika za rad i posebno za vannastavne aktivnosti). Slijede neujednačeni materijalno-tehnički uslovi i rad sa velikim grupama, što ne obezbjeđuje kvalitet podučavanja, odsustvo savremenog menadžmenta u obrazovanju, kao i nedovoljno učešće roditelja i učenika u funkcionisanju škola. Oslabljena je veza između škole i tržišta rada, odnosno šire društvene zajednice.	Brisati konstataciju.		Prihvata se.
Na PISA testiranju iz 2012. godine, prosječno postignuće naših učenika iz matematičke pismenosti je bilo 410 bodova (OECD prosjek je 494 boda), što je Crnu Goru svrstalo na nezavidno 54. mjesto od 65 države. Prosječno	Na PISA testiranju iz 2012. godine, prosječno postignuće naših učenika iz matematičke pismenosti je bilo 410 bodova (OECD prosjek je 494 boda), što je Crnu Goru svrstalo na 54. mjesto od 65 države.		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

postignuće iz čitalačke pismenosti je bilo 422 boda (OECD prosjek je 496), što nas stavlja tek na 53. mjesto. Kada je naučna pismenost u pitanju, prosječno postignuće naših učenika je bilo 410 bodova (OECD prosjek je 499 bodova), što je bilo dovoljno tek za 56. mjesto. U sve tri oblasti su Slovenija, Hrvatska i Srbija bolje rangirane od Crne Gore, dok se Albanija u sve tri oblasti nalazi iza naše zemlje. Rezultati PISA 2015 testiranja biće objavljeni u decembru 2016. godine. Rezultati PISA testiranja pokazuju da učenici ne uče da povezuju znanja i stavljaju ih u novi kontekst, tj. da nijesu u stanju da uspješno primjenjuju znanja, vještine i sposobnosti stečene u školi i van nje.	Prosječno postignuće iz čitalačke pismenosti je bilo 422 boda (OECD prosjek je 496), što nas plasira na 53. mjesto. Kada je naučna pismenost u pitanju, prosječno postignuće naših učenika je bilo 410 bodova (OECD prosjek je 499 bodova), što je bilo dovoljno za 56. mjesto. U sve tri oblasti su Slovenija, Hrvatska i Srbija bolje rangirane od Crne Gore, dok se Albanija u sve tri oblasti nalazi iza naše zemlje. Rezultati PISA 2015 testiranja biće objavljeni u decembru 2016. godine. Rezultati PISA testiranja pokazuju da učenici ne uče da povezuju znanja i stavljaju ih u novi kontekst, tj. da uspješno primijene znanja, vještine i sposobnosti stečene u školi i van nje.		
Iz Ispitnog centra Crne Gore navode da su testirani učenici koji su samo treći ciklus završili po reformisanom školovanju, pa da će se tek 2018. godine moći upoređivati stari i novi sistem obrazovanja, tj. da će se tada pokazati da li je reforma doprinijela osposobljavanju učenika za svakodnevni život.	Iz Ispitnog centra Crne Gore navode da su testirani učenici koji su samo treći ciklus završili po reformisanom školovanju, pa da će 2018. godine biti moguće upoređivati stari i novi sistem obrazovanja, tj. da će se tada pokazati da li je reforma doprinijela osposobljavanju učenika za svakodnevni život.		Prihvata se.
Zavod za školstvo organizuje mobilne službe radi pomoći u redovnom školovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama. Katalog akreditovanih programa za obuku nastavnika nudi niz programa koji se odnose na inkluziju. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva je uredio niz tematskih priručnika kao podršku nastavnicima i stručnim saradnicima za inkluzivno obrazovanje.	Zavod za školstvo organizuje mobilne službe radi pomoći djeci s posebnim obrazovnim potrebama u redovnom školovanju. Katalog akreditovanih programa za obuku nastavnika nudi niz programa koji se odnose na inkluziju. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva je uradio niz tematskih priručnika kao podršku nastavnicima i stručnim saradnicima za inkluzivno obrazovanje.		Prihvata se.
Period implementacije rješenja pokazao je da postoje oblasti koje je potrebno unaprijediti	Period implementacije pokazao je da postoje oblasti koje je potrebno unaprijediti,		Prihvata se.
Cilj Strategije opšteg srednjeg obrazovanja (2015-2020) jeste utvrđivanje smjernica za unapređenje gimnazijskog obrazovanja	Cilj Strategije opšteg srednjeg obrazovanja (2015-2020) je utvrđivanje smjernica za unapređenje gimnazijskog obrazovanja,		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

, a na osnovu analize postojećeg stanja i definisanih prioritetnih oblasti, ciljeva i mjera koje je potrebno realizovati za njihovo ostvarivanje. Cilj je unapređenje kvaliteta opšteg obrazovanja, koji će svakom pojedincu omogućiti sticanje znanja, vještina, formiranje vrijednosnih stavova potrebnih za nastavak školovanja, profesionalni i lični razvoj i uspjeh.	, a na osnovu analize postojećeg stanja i definisanih prioritetnih oblasti, ciljeva i mjera koje je potrebno realizovati. Ispunjenje ovog cilja će doprinjeti unapređenju kvaliteta opšteg srednjeg obrazovanja, omogućavanju sticanja znanja i vještina, kao i profesionalnom i ličnom razvoju svakog pojedinca.		Prihvata se.
Izrada Strategije stručnog obrazovanja (2015-2020) predstavlja nastavak prethodnih mjera i aktivnosti,	Izrada Strategije stručnog obrazovanja (2015-2020) predstavlja nastavak prethodnih aktivnosti,		Prihvata se.
Zakon o visokom obrazovanju (2003) omogućio je reformu visokog obrazovanja, prvenstveno u cilju povećanja efikasnosti studija i usaglašavanja sistema sa evropskim tendencijama u visokom obrazovanju.	Zakon o visokom obrazovanju (2003) omogućio je reformu visokog obrazovanja, prvenstveno u cilju povećanja efikasnosti studiranja i usaglašavanja sistema sa evropskim tendencijama u visokom obrazovanju.		Prihvata se.
Studija o potrebama tržišta rada u oblasti visokog obrazovanja (2015),	Studija o potrebama tržišta rada u oblasti visokog obrazovanja (2014),		Prihvata se.
Drugo, previše ustanova u fokusu ima obuku za poslovni menadžment i na taj način se pogoršava konkurencija i smanjuju šanse za institucionalnu saradnju, iako je takva saradnja neophodna za dalji napredak.	Drugo, previše ustanova u fokusu ima obuku za poslovni menadžment.		Prihvata se.
Četvrto, potrebno je da sve ustanove razviju veći nivo strateških kapaciteta	Četvrto, potrebno je da sve ustanove razviju viši nivo strateških kapaciteta		Prihvata se.
Strategija obrazovanja odraslih za Crnu Goru razrađuje principe koje je postavio Zakon o obrazovanju odraslih, koji je usvojen 2011. godine. Donošenjem Strategije, država podstiče razvoj kulture učenja kako bi unaprijedila i uvećala ljudski kapital koji će snažno doprinijeti razvoju ekonomije, smanjenju nezaposlenosti, razvoju civilnog društva i unaprijediti kvalitet života građana.	Strategija obrazovanja odraslih za Crnu Goru razrađuje principe koje je propisao Zakon o obrazovanju odraslih, koji je usvojen 2011. godine. Donošenjem Strategije država podstiče učenje odraslih kako bi unaprijedila ljudske resurse koji će snažno doprinijeti razvoju ekonomije, smanjenju nezaposlenosti, razvoju civilnog društva i unaprijediti kvalitet života građana.		Prihvata se.
Uspostaviti sistem osiguranja kvaliteta u obrazovanju odraslih;	Uspostaviti sistem obezbjeđenja kvaliteta u obrazovanju odraslih;		Prihvata se.
Takođe, potrebno je obezbijediti prepoznavanje socio-emocionalnih, tzv. „mekih“ vještina i	Takođe, potrebno je obezbijediti prepoznavanje tzv. „mekih“ vještina i		Prihvata se.

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

iskustava mladih stečenih kroz programe neformalnog obrazovanja koje sprovode različiti akteri u zemlji i inostranstvu.	iskustava mladih stečenih kroz programe neformalnog obrazovanja koje sprovode različiti provajderi obrazovanja u zemlji i inostranstvu.		
Obrazovanje je prepoznato kao jedan od ključnih resursa budućnosti. Naime, stanovništvo želi društvo koje bi bilo zasnovano na znanju.	Obrazovanje je prepoznato kao jedan od ključnih resursa budućnosti, odnosno osnov izgradnje društva zasnovanog na znanju.		Prihvata se.
Kako bi se došlo do saznanja koja je najvažnija tema u obrazovanju i kako se rangiraju različita pitanja unutar ove teme, od ispitanika je traženo da rangiraju šest tema po značaju.	Kako bi se došlo do saznanja koji su najbitniji nivoi obrazovanja, odnosno prioriteta u obrazovanju, od ispitanika je traženo da rangiraju šest prioriteta po značaju.		Ne prihvata se. Originalna formulacija je integralno preuzeta iz publikacije (izvora): U originalnoj publikaciji je navedeno: „Kako bi se došlo do saznanja koja je najvažnija tema u obrazovanju i kako se rangiraju različita pitanja unutar ove teme, od ispitanika je traženo da rangiraju 6 tema po značaju.“
Osnovno obrazovanje je navedeno kao najčešći od dva ponuđena odgovora.	Koja dva odgovora su ispitaniku bila u ponudi? Nejasna formulacija.....		Prihvata se. Prethodna rečenica je dopunjena sa: „... tako što će navesti koja je tema, po njima, na prvom, a koja na drugom mjestu po značaju.“
dok više od polovine anketiranih ispitanika smatra da je realno očekivati da obrazovanje postane prioritet.	dok više od polovine anketiranih ispitanika smatra da je realno očekivati da obrazovanje bude prioritet.		Ne prihvata se. Originalna formulacija je integralno preuzeta iz publikacije (izvora): „Više od polovine anketiranih ispitanika (55,1%) smatra da je realno očekivati da obrazovanje postane važan prioritet.“
Analiza postojećeg stanja u obrazovnom sistemu ukazala je na potrebu preduzimanja dodatnih aktivnosti usmjerenih na povećanje obuhvata djece predškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem i vaspitanjem, stvaranje mreže i bolju opremljenost škola, unapređenje programa rada i kvaliteta udžbenika, organizaciju nastave,	Osnovno obrazovanje je obavezno. Navesti u kojem smislu poboljšati kvalitet udžbenika. "kao i kvalitet obrazovanja." - ovo je višak, jer je sve navedeno na fonu poboljšanja kvaliteta.		Analiza postojećeg stanja u obrazovnom sistemu ukazala je na potrebu preduzimanja dodatnih aktivnosti usmjerenih na povećanje obuhvata djece predškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem i vaspitanjem, bolju opremljenost škola, unapređenje programa rada i

IZVJEŠTAJ O KONSULTATIVNIM SASTANCIMA KOJI SU ORGANIZOVANI U OKVIRU PARTICIPATIVNOG PROCESA
ZA IZRADU NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

kadar i stručno usavršavanje, kao i kvalitet obrazovanja.			kvaliteta udžbenika, organizaciju nastave, kadar i stručno usavršavanje. Napomena: Činjenica da je osnovno obrazovanje obavezno ne znači da je obuhvat 100%, već iznosi 98,2% (ukupno, za CG). Kod RE djece iznosi svega 57,8%.
---	--	--	---

CRNA GORA

MINISTARSTVO ODRŽIVOG RAZVOJA
I TURIZMA

IZVJEŠTAJ S JAVNE RASPRAVE ORGANIZOVANE ZA NACRT NACIONALNE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE

Podgorica, jun 2016. godine

SADRŽAJ

I. OKRUGLI STO U KOTORU, 4.3.2016.	5
1. Biljana Krivokapić, opština Tivat	5
2. Jelena Franović, MonteCep	5
3. Predrag Bjelobrković, JP Regionalni vodovod	6
4. Milenko Pasinović, profesor	7
5. Ivana Krivokapić, Fakultet za strane jezike Mediteran	8
6. Ljubomir Radojičić, Institut "Dr Simo Milošević"	8
7. Nenad Jovanović, NVO Uzor	9
8. Vesna Đukić, NVO Maslinarsko društvo Boka	9
9. Aleksandar Demjer, arhitekta	10
II. SASTANAK U SKUPŠTINI CRNE GORE, 8.3.2016.	11
1. Goran Tuponja, član odbora	11
2. Jelisava Kalezić, član odbora	13
III. OKRUGLI STO U BERANAMA, 11.03.2016.	16
1. Nebojša Babović, opština Berane	16
2. Dragomir Đukić, SO Berane	18
3. Spomenka Đalović, SO Berane	19
4. Marko Lalović, opština Berane	20
5. Milutin Mićević, sportsko-rekreativni klub Lim	21
6. Jelena Krivčević, RRA Bjelasica, Komovi i Prokletije	22
7. Amel Dedić, TO Rožaje	22
8. Milorad Rmandić, opština Bijelo Polje	23
9. Mićo Prasnović, NVO Botanička bašta	23
IV. OKRUGLI STO U PODGORICI, 18.3.2016.	24
1. Patricia Pobrić, NVO Naša akcija, građanska mreža Nesvrstani	24
2. Milija Čabarkapa, NVO Green Home	25
3. Aleksandar Perović, NVO Ozon	25
4. Radosav Nikčević, NVO Zeleni Crne Gore	26
5. Ana Mišurović, NVO Zeleni Crne Gore	27
6. Vuk Iković, Opština Danilovgrad	28
7. Branko Lukovac, NVO Zeleni Crne Gore	29
8. Danijela Jaćimović, Ekonomski fakultet	31

V. OKRUGLI STO U PKCG, 22.3.2016.	32
1. Mladen Bajković, ETG Grupa, Podgorica.....	32
2. Milan Marić, S&T Crna Gora, Podgorica	32
3. Milica Daković, E3 Consulting DOO, Podgorica.....	33
4. Elenora Redžepagić, ELA Magic DOO, Ulcinj.....	34

Javna rasprava organizovana je u skladu s članom 7 i članom 9 Uredbe o postupku i načinu sprovođenja javne rasprave u pripremi zakona prema Programu javne rasprave koji je utvrdila Vlada Crne Gore na sjednici od 28. decembra 2015. godine prilikom utvrđivanja Nacrta NSOR do 2030. godine. Postupak konsultovanja zainteresovane javnosti započet je objavljivanjem javnog poziva i Nacrta NSOR do 2030. godine na internet stranici Ministarstva održivog razvoja i turizma i portalu e-uprave. U skladu s članom 11 Uredbe o postupku i načinu sprovođenja javne rasprave u pripremi zakona, a uzimajući u obzir sveobuhvatnost NSOR, rasprava o Nacrtu NSOR trajala je 60 dana od dana objavljivanja javnog poziva u periodu od 28. februara do 22. aprila 2016. godine. Održavanju javne rasprave prethodio je konsultativni dio participativnog procesa koji je organizovan u periodu od 15. do 18. februara o.g. Nakon usaglašavanja Nacrta NSOR sa sugestijama dobijenim u okviru konsultativnog procesa, sproveden je drugi dio participativnog procesa organizacijom sljedećih okruglih stolova u okviru javne rasprave:

- sastanak sa članovima/icama Odbora za turizam poljoprivredu, ekologiju i prostorno planiranje Skupštine Crne Gore koji je održan 25. februara o.g.,
- okrugli sto u Kotoru koji je održan u sali Skupštine Opštine Kotor uz učešće 36 učesnika održan je 4. marta o.g.,
- okrugli sto u Beranama koji je održan u sali Skupštine Opštine Berane uz učešće 40 učesnika održan je 11. marta o.g.,
- okrugli sto u Podgorici koji je održan u sali Ministarstva održivog razvoja i turizma uz učešće 29 učesnika održan je 18. marta o.g.,

- okrugli sto za privredne subjekte i predstavnike univerziteta održan je 22. marta o.g. u Privrednoj komori Crne Gore uz učešće 30 učesnika.

U odnosu na ciljne grupe učesnika u javnoj raspravi kako je utvrđeno Programom javne rasprave Zajednica opština Crne Gore i Partnerski savjet za regionalni razvoj nijesu potvrdili zainteresovanost za učešće u organizaciji posebnih okruglih stolova (održavanje okruglog stola u saradnji s Partnerskim savjetom predloženo je obzirom da u svom sastavu ima predstavnike javne uprave, lokalnih samouprava, ali i stranih investitora). Predstavnici lokalnih samouprava uzeli su aktivno učešće u okviru prethodno navedenih okruglih stolova.

Odjeljenje za održivi razvoj i integralno upravljanje morem i priobalnim područjem u Ministarstvu održivog razvoja i turizma organizovalo je okrugle stolove u saradnji s CEED Consulting d.o.o. i lokalnim nevladinim organizacijama koje su pomogle u promociji NSOR do 2030. godine i obezbjeđivanju velikog odziva javnosti u okviru javne rasprave.

U nastavku slijedi pregled komentara i sugestija koje su iznijeli učesnici javne rasprave na održanim okruglim stolovima, kao i u pisanoj formi u obrascima koje je za potrebe javne rasprave pripremio Ministarstvo održivog razvoja i turizma (MORiT). Pored pregleda pojedinačnih stavova i odgovora stručnog tima, u MORiT-u su dostupne stenografske bilješke i audio zapisi sa održanih okruglih stolova

I. OKRUGLI STO U KOTORU, 4.3.2016.

1. Biljana Krivokapić, opština Tivat

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav/odgovor stručnog tima
	Pitanje: 1) Da li se Strategija bavila ugljovodonikom u podmorju Jadrana?		Strategija održivog razvoja ne može se detaljno baviti svim sektorskim pitanjima. U dijelu prirodnih resursa, u vezi sa ciljem 14 globalne agende održivog razvoja, govori se o održivim okeanima i morima. Konkretno, projekat koji se odnosio na ugljovodonik u podmorju Jadrana nije bio predmet detaljne elaboracije u NSOR 2016-2030, ali je ova strategija definisala mjere koje se odnose na standarde koji moraju biti ispoštovani kod istraživanja nafte i gasa u podmorju CG. Pored toga, NSOR se poziva na Nacionalnu strategiju integralnog upravljanja obalnim područjem (NSIUOP) u kojoj je pitanje istraživanja ugljovodnika u podmorju Jadrana obrađeno s aspekta primjene odgovarajućih mehanizama, mjera i ciljeva prevencije.

2. Jelena Franović, MonteCep

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Pitanja: 1) Na koji način će se mjere iz Strategije prenijeti na prostorne planove? 2) Na koji način one mogu biti obavezujuće za planove, uzimajući u obzir činjenicu da su prostorni planovi prvi mehanizam sprovođenja održivog razvoja? 3) Da li postoji neki Zakon ili drugi obavezujući akt koji će ovo da obezbijedi?		U okviru prirodnih resursa definisan je strateški cilj „Riješiti probleme neodrživog kapacitiranja prostora generisane nerealnim zahtjevima u pogledu kvantiteta i kvaliteta izgrađene sredine”. U tom dijelu razrađene su tri grupe mjera: prva se bavi daljom nadogradnjom zakonodavnog sistema kojim se reguliše sistem prostornog planiranja i uređenja, druga se odnosi na kvantitativnu potrošnju i trendove disperzije prostora, dok se treća kroz podmjere bavi pristupima i konkretnim akcijama koje treba da omoguće otklon od nezadovoljavajućeg stanja u pogledu kvaliteta izgrađene sredine. Takođe, u ovoj strategiji akcentovana je mjerljivosti potrošnje prostora, tj. na koji način se realizacija planova odražava na prostor. Shodno tome, u poglavlju 7, tačka 7.2.3.4: indikatori urbanog širenja i izgrađenost prostora, dati su pokazatelji stanja u svim crnogorskim opštinama koji su razvijeni u saradnji s Programom za životnu sredinu Ujedinjenih nacija i UNDP-jem (izgrađenost, planirana

			izgrađenost, iskorišćenost). Na taj način dat je kvantitativni iskaz stanja koji omogućava ocjenu postojećeg stanja i buduće praćenje promjena stanja u prostoru.
	Konstatacija: NS IOUP CG je odlično odrađena studija i plan predjela prikazan u njoj, međutim nije sigurno koliko su u preklapanju sa PPPNOP CG ti predlozi uključeni.		Složene i zahtjevni UNEP-ovi mehanizmi su primijenjeni u okviru CAMP-a u Crnoj Gori, prije nego u nekim državama EU, kao što su Italija i Francuska. Među otežavajućim okolnostima izdvaja se različit kvalitet planske dokumentacije i njihova izrada i donošenje u različitim vremenskim periodima. Pored egzaktno izvedene ocjene postojećeg stanja u prostoru, dodatni izazov odnosio se na prevođenje tih ocjena u odgovarajuća prostorno-planska rešenja u okviru PPPNOP CG. Naime, primijenjena je analiza osjetljivosti i ranjivosti prostora, tako da je pripremljeno preko stotinu različitih GIS slojeva u okviru obrađenih dvadesetak različitih aspekata, od biodiverziteta, zaštite prirode i kvaliteta vazduha, zemljišta i sl. do seizmičke ranjivosti prostora. Kao konačni iskaz izvedene su ocjene ranjivosti i pripremljene karte koje su korištene u pripremi prostornih planova. Identifikovano je postojanje konfliktности u pogledu ranjivosti određenih lokacija u odnosu na njihovu namjenu u planskoj dokumentaciji, i shodno tome definisane mjere koje treba da umanje ili eliminišu tu konfliktnost kroz definisanje odgovarajućih režima i namjena prostora u okviru PPPNOP CG. U posebnom fokusu bila su pitanja obalnog odmaka i ranjivosti uskog obalnog područja na udaljenosti od 1km od obalne linije. Nakon usvajanja NSOR-a 2016-2030, logično bi bilo započeti ciklus izrade novih prostornih planova, a nakon toga i planova nižeg reda.

3. Predrag Bjelobrković, JP Regionalni vodovod

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Str. 40	Nedostaci NSOR: - Malo pažnje posvećeno prostoru, njegovoj upotrebi i ravnomjernom urbanom razvoju u odnosu na probleme koji postoje. Indikatori izgradnje ne obuhvataju opštine primorskog regiona gdje je najveći problem sa upotrebom prostora.		Vrlo ekstenzivno u NSOR su, uključujući i str. 43 „Građevinska područja u obalnom području“, obrađena pitanja urbanog razvoja. Čak je za obalno područje napravljena detaljnija analiza u poređenju s opštinama iz ostalih regiona.

'Sistem uređenja prostora, kao integrativna platforma, nije ispunio očekivanja postavljena NSOR iz 2007. godine, a obrasci neodrživog prostornog razvoja u suprotnosti su i sa vrlo jasno utvrđenim ciljevima i opredjeljenjima u Prostornom planu Crne Gore do 2020. godine.'	- Neophodno je da se definišu mehanizmi za sprovođenje, kao i da se zakonski i institucionalni okvir mora mijenjati kako bi se na taj način smanjio prostor za malverzacije. Postavlja se, prema njegovom mišljenju, suštinsko pitanje: 1) Kako institucionalno urediti pitanja uređenja prostora? Iako je sjajan posao urađen ovom Strategijom, ništa od ovoga neće moći da bude urađeno, jer nema obavezujućeg elementa i postavlja pitanje: 2) Da li država preoznaže koliko je važan prostor?		U NSOR su obrađeni instrumenti čija primjena treba da omogući efikasnu primjenu definisanih mjera. S aspekta uređenja prostora, u akcionom planu NSOR definisana je obaveza uređenja zakonodavnog okvira u pogledu planiranja i uređenja prostora. Kod prirodnih resursa obrađena je primjena strateške procjene uticaja i procjene uticaja na životnu sredinu. Dakle, instrumenti postoje, a u kontekstu efikasnosti sprovođenja mjera NSOR treba akcentovati efikasnost primjene tih instrumenata. Ova Strategija se fokusirala na one oblasti gdje je prepoznato da se ti instrumenti nedovoljno primjenjuju, posebno kod regulisanja koncesija, potrošnje prostora itd. Takođe, treba imati u vidu da je stepen sprovođenja prve Strategije oko 53% što kazuju na postojanje i pozitivnih kretanja u odnosu na 2007. godinu kada je ta strategija donijeta.
--	---	--	---

4. Milenko Pasinović, profesor

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Pitanje: Razne dosadašnje diskusije: u vezi sa nacrtom prostornog plana posebne namjene obalnog, o tzv. nisko karbonskom turizmu koja je u vezi sa ekološkom zaštitom prostora, načinu sprječavanja izduvnih gasova iz tunela koje vjetar usmjerava prema Kotoru, sprječavanju tranzitnog saobraćaja preko kotorske rive, kontroli brodova u luci u smislu korišćenja ekološkog goriva i usidrenih brodova i jahti u zalivu, u pogledu sprovođenja mjera ekološke zaštite otvorile su mnoga pitanja koja pripadaju održivom razvoju i koja bi trebalo uzeti u obzir u ovoj Strategiji? Nedostaci: - Održivi razvoj bi trebalo da podrazumijeva arhitektonsku, ambijentalnu održivost naselja na morskoj obali, kao npr. naselja tzv. nizmog tipa koja su do skoro postojala slijedeci obalnu liniju zalivom. - Nacrt NSOR 2016-2030 morao da sadrži više mjera i vidova zaštite materijalno-kulturnog nasljeđa, koji obuhvata, zadnjim popisom, za sada na području Crne Gore 1.365 objekata i predmeta.			U vezi sa zaštitom materijalno-kulturnog nasljeđa, na str. 223 Nacrta NSOR definisan je strateški cilj „Unaprijediti značaj kulture kao temeljne vrijednosti duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja koja znatno unapređuje kvalitet života građana/ki” u okviru kojeg postoji niz mjera i podmjera. Takođe, drugi strateški cilj u okviru kojeg je dat niz mjera i podmjera o kulturnoj baštini je „Uspostaviti efikasan i savremeni sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i pejzaža”. Tokom konsultacija je održan sastanak s Ministarstvom kulture na kome su temeljno analizirane i unaprijeđene formulacije mjere i podmjera u okviru Nacrta NSOR.

Prijedlog: - Pokloniti više prostora pitanju zaštite priobalnog prostora, mora i ostrva, kao i podmorja, u smislu prijedloga mjera realizacije njihove zaštite. - Pored toga, pitanje realizacije održivog razvoja u organizacionom smislu ne bi trebalo da bude centralizovano, posebno ne službe zaštite, vodeći računa o vrsti i karakteru zaštite.	Što se tiče izgrađenosti prostora obalnog područja, treba praviti razliku između planirane izgrađenosti u planovima i realizacije prostorno-planskih rješenja. Stepenn realizacije planiranog građavinskog procesa je prilično nizak (18.5%), što je dalo veliki prostor da se interveniše kroz novi PPPNOP CG. Tim koji je uticao da dođe do ovog smanjenja smatra da je načinjen jedan veoma značajan iskorak. Naravno, sprovođenje dokumenta i njegova refleksija na prostorno-plansku dokumentaciju nižeg reda predstavljaće dodatni izazov.
--	---

5. Ivana Krivokapić, Fakultet za strane jezike Mediteran

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Nedostatak: Strategija prepoznaje važnost PISA testiranja, a taj test je vrlo problematičan jer kao Akt koji važi za cijelu planetu, i kao politički Akt, u konfliktu je sa onim što je u suštini obrazovanje kao jedan, prije svega, intiman čin iz kojeg proističu lične potrebe.			Za PISA testiranje je primarno koliko učenici uspješno primjenjuju znanja, vještine i sposobnosti stečene u školi i van nje, a ne šta su i koliko naučili iz pojedinih nastavnih predmeta na kraju obaveznog obrazovanja, odnosno na kraju osnovne škole. Osnovni cilj PISA testa je procjena kvaliteta i pravednosti obrazovnog sistema, a rezultati i analize su značajne za definisanje obrazovne politike i kreiranje strategija unapređenja sistema obrazovanja. U NSOR je navedeno da je Crna Gora imala nezadovoljavajuće rezultate na PISA testiranju, te da je potrebno intenzivirati reforme u sektoru obrazovanja, kako bi se unaprijedila znanja i vještine učenika u crnogorskim školama.

6. Ljubomir Radojičić, Institut "Dr Simo Milošević"

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Nedostatak: U prostornim planovima i strategijama malo se pažnje posvećuje podmorju i morskoj sredini.			Sva dobra rješenja iz Nacionalne strategije za integralno upravljanje obalnim područjem (NSIUOP) u vezi sa zaštitom podmorja i morske sredine preuzeta su u NSOR.
Nedostatak i predlog: - Marginalizacija lokalnih službi za održivi razvoj (pripojene sekretarijatima za urbanizam). Ista situacija je i na nivou države. Kako su turizam i održivi razvoj dvije oblasti koje se ne smiju spajati – prvi je najveći potrošač prostora i najveći zagađivač, a odeljenje za održivi razvoj nakon toga treba da kroz Elaborat za životnu sredinu ukaže na uticaje turizma. U situaciji gdje su urbanističko-tehnički uslovi već postavljeni, elaborat ne može da utiče ni na investitora ni na izvođača, već se sprovodi <i>pro forme</i> . Stoga je došlo vrijeme da postoji posebno Ministarstvo za ekologiju i održivi razvoj, koje će biti direktno suprostavljeno Ministarstvu uređenja prostora i turizma.			Organizacija rada resora u sastavu Vlade predmet je čestih izmjena, kao i organizacija rada i sistematizacija u okviru opštinskih sekretarijata za urbanizam. U NSOR je, u tom kontekstu, dat predlog upravljanja za održivi razvoj koji ističe značaj jačanja lokalnih samouprava kada je održivi razvoj u pitanju.

- Zanemareno je područje krša. Važan je podatak da je na konferenciji prije 2 godine, koja je u organizaciji UNESCO-a održana u Trebinju pod nazivom 'Krš bez granica', konstatovano da su najveće rezerve pitke vode u dinaridima na prostoru u zaleđu Orjena i Lovćena. Crna Gora ima ogromne rezerve netaknute pitke vode, koje su prošle kroz prirodne slojeve prečišćavanja.	Sva dobra rješenja iz NSIUOP u vezi sa integracijom zaleđa u ukupni razvoj obalnog područja preuzeta su u NSOR. Posebna pažnja data je kako prirodnim, tako i ekonomskim, društvenim i ljudskim resursima.
- Postavljeno je i pitanje izgradnje prevelikog broja marina u Boki u odnosu na prostor koji pokriva, a Crna Gora od toga ima vrlo malo koristi. U Herceg Novom se već grade dvije marine (šest je planirano), na Luštici je treća u izgradnji, a već postoji marina koja je došla do skoro samog centra grada Tivta i pretenduje da ima 800 vezova.	Nije napravljena procjena prihvatnog kapaciteta Bokokotorskog zaliva za nautički turizam.

7. Nenad Jovanović, NVO Uzor

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Društvenim resursima pod tačkom 2.5 bi mogao da se da doprinos za esnafsko udruživanje ili kroz strateške ciljeve i mjere u dijelu 4.7. U dijelu upravljanja 5.3	Nedostatak i predlog: Crnogorskoj privredi nedostaje esnafska organizacija, što ni ovim dokumentom nije dovoljno pokriveno. Ne treba da bude pitanje politike na lokalnom ili državnom nivou, već ekonomija treba da bude ta koja je motor cijelog društva, gdje su privrednici organizovani kroz esnafsku udruženja koja su zadužena za sve aspekte – legislativu, inspekciju i dr, i oni kanališu privredu propisanu kroz sistem kvota. Ovo pitanje bi moglo da se uredi u društvenim resursima pod tačkom 2.5 ili kroz strateške ciljeve i mjere u dijelu 4.7., ako se sva privreda restrukturiše, kao i da se provuče u poglavlju 5.3.		Predlog će biti uključen kod ekonomskih resursa u formi jačanja biznis asocijacija Crne Gore (PKCG).

8. Vesna Đukić, NVO Maslinarsko društvo Boka

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Pitanja: 1) Da li je, i u kojoj mjeri, poljoprivreda uključena u NSOR 2016-2030?		Poljoprivreda je značajno obrađena u dijelu prirodnih resursa i prostora, kroz očuvanje prostora, promovisanje djelatnosti koje su karakteristične za obalno područje uključujući i maslinarstvo.

	2) Da li je poljoprivreda dovedena u direktnu vezu sa zaštitom životne sredine, sa sprečavanjem devastacije poljoprivrede i ruralnog prostora i prenamjene u građavinsko zemljište, očuvanja pejzažne arhitekture, obilježja Mediterana, zdravlja ljudi i direktne veze sa turizmom? Koliko je u ovoj Strategiji dat značaj poljoprivredi?		Što se tiče ekonomskog dijela, sagledane su i preporuke iz Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja, Strategije razvoja ribarstva i drugih postojećih važećih dokumenata za razvoj ekonomskih djelatnosti. Tim NSOR je bio u obavezi da uzme u obzir sve postojeće okvire razvoja ekonomskih djelatnosti i da ih sagleda u odnosu na utvrđene relevantne zahtjeve definisanja nove politike održivog razvoja CG. U tom smislu, u ekonomskom dijelu poljoprivreda jeste ispoštovana, i kao spoj poljoprivrede i ruralnog razvoja, posebno s aspekta poboljšanja resursne efikasnosti, jer je to jedan od ključnih ekonomskih sektora. Na više mjesta ocjenjivano je stanje i date preporuke i mjere, posebno kada je u pitanju održiva proizvodnja i potrošnja.
	3) Što se saradnje na sektorskom nivou tiče, sa kim će se ostvarivati saradnja i hoće li i poljoprivreda tu biti uključena?		Strategije nijesu obavezujuća dokumenta, ali su često pretača izmjeni zakona i donošenju nove prostorno planske dokumentacije, te su stoga veoma važne. NSOR kao krovni strateški dokument nije operativan, ali se mora obezbijediti komaptibilnost sektorskih strateških dokumenata s NSOR koji će nakon usvajanja NSOR morati da se s njom usklade. Isti rang u hijerarhiji strateških dokumenata, sa Strategijom održivog razvoja mogu da imaju samo razvojne smjernice i program ekonomskih reformi. Ekološki otisak i domaća potrošnja resursa daju kvantifikovanu ocjenu postojećeg stanja. S aspekta očuvanja i održivog razvoja ruralnih prostora, relevantni dokumenti su i Akcioni plan NSIUOP i Analiza atraktivnosti obalnog područja za razvoj poljoprivrede.
	4) Da li će NSOR 2016-2030 omogućiti da se zemljište koje je sada u vlasništvu države (koje je država uknjižila 2014. godine) biti uključeno u proces ozelenjavanja?		Ovo pitanje je predmet prostorno-planske dokumentacije: PP PNOP i PUP opština.

9. Aleksandar Dender, arhitekta

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Nedostaci i prijedlozi: - NSOR 2016-2030 ne prepoznaje dovoljno regionalnost, tj. bez konkretnih i detaljnih analiza regiona iz kojih treba da proistekne sinteza koja bi bila približena evropskim standardima. Zato, bez obzira na navedene ciljeve koji su u suštini dobri, ovaj Nacrt nije zadovoljio evropske standarde u pogledu regionalnosti.		Zaštita prirode je jedno od prioritarnih pitanja koje je u ovom dokumentu tretirano u segmentu prirodni resursi. Kada je u pitanju obalno područje analize su temeljene na NSIUOP CG koja je rađena u saradnji sa UNEP/MAP-om, kao i na Analizi ranjivosti obalnog područja, Analizi ranjivosti uskog obalnog područja i Studiji biodiverziteta obalnog područja koje su pripremljene kao ulazne studije za NSIUOP CG. Ove analize su detaljno obuhvatile sve što je vrijedno s aspekta stanja i zaštite prirode.

	- Takođe je skrenuta pažnju na odnos prema zaštićenim područjima i centralizaciju. Na primjer, Kotorsko-Risanski zaliv sa bafer zonama, zaštićeno područje od strane UNESCO-a se na najgrublji način napada i devastira. A to proizilazi iz centralizacije – zato što su lokalne uprave marginalizovane, i ako se nastavi ovakvim tempom u kotorskoj opštini više neće biti zelenih cenzura. Stoga, NSOR 2016-2030 bi trebalo da u okviru regionalizacije prepozna i posebnost zaštićenog područja i da iz Plana zaštite proizilazi koncept održivog razvoja, a ne obrnuto.	Što se tiče regionalnog razvoja Crne Gore, ono je obrađeno u dijelu društvenih resursa, s tim što je u tom poglavlju akcentovano pitanje ravnomjernog regionalnog razvoja. Dakle, problemi koji karakterišu razvoj primorskog regiona cjelovito su obrađeni kroz prioriteta pitanja kojima se bavi NSOR.
	Pitanje kruzing turizma koji je zastupljen u Kotoru pokriva veliki broj kruzera i jahti koje posjete Kotor, a ne vodi se računa o uticajima kruzing turizma na područje ne samo Kotora već i šire. 1) Da li je kroz Nacrt strategije urađena neka studija o kruzing turizmu i zaštiti životne sredine? Da li je Strategija prepoznala negativne uticaje?	Problem kruzinga je prepoznat ali ne postoji i nije urađena odgovarajuća ulazna analiza. Međutim, u Akcionom planu NSIUOP CG prepoznate su konkretne akcije i projekti kojim treba da se unaprijedi zelena mobilnost, fokusirajući se prije svega na Boku Kotorsku i problem kruzinga.

II. SASTANAK U SKUPŠTINI CRNE GORE, 8.3.2016.

1. Goran Tuponja, član odbora

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Prilog 1, sve tabele	Pitanja: 1) Koji su mehanizmi za praćenje strategije, za reagovanje ukoliko ima odstupanja ili neispunjavanja obaveza		Mehanizmi koji su već u primjeni mogu se identifikovati kroz implementaciju prethodne strategije u periodu od 2007. do 2012. godine, za koju su rađeni godišnji izvještaji o implementaciji, a koji su razmatrani od strane Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, a nakon toga i Vlade. Rezultat takvog sprovođenja akcionog plana je da je oko 50 % mjera koje su bile definisane implementirano u periodu od 5 godina. Takođe, izvještaji o

	koje bi bile preuzete ovom strategijom? 2) Koji je način implementacije indikatora, tj kakav je mehanizam koji će garantovati sprovođenje strategije?		sprovođenju NSOR dostavljani su UN i razmatrani od strane Komisije za održivi razvoj do 2012. godine. Na temelju rezultata sprovođenja NSOR iz 2007. godine nastojalo se da se kroz novu strategiju daju odgovori u kontekstu nove globalne agende održivog razvoja do 2030. godine. S aspekta implementacije nove NSOR biće zadržan institucionalni mehanizam koji se odnosi na funkcionisanje Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, koji na godišnjem nivou održava tri do četiri sjednice na kojima se razmatra niz strateških dokumenata (strategija, politika, konkretnih razvojnih projekata, zakona). Savjet funkcionise uz podršku svoja četiri stručna tijela koja vrše stručnu analizu svih dokumentata koja se dostavljaju Savjetu. Nova NSOR definiše i obavezu jačanja institucionalnih kapaciteta u okviru Vlade za sprovođenje politike održivog razvoja. Za sada funkcionise nezavisno odjeljenje u Ministarstvu održivog razvoja i turizma, a predložena su tri scenarija unapređenja postojećih kapaciteta: jačanje kapaciteta te organizacione jedinice, formiranje jedinice pri kabinetu Premijera ili pak formiranje posebnog ministarstva koje bi se bavilo isključivo sprovođenjem agende održivog razvoja do 2030. godine, odnosno NSOR do 2030. godine. Implementacija NSOR zahtijeva kompleksan sistem redovnog dvogodišnjeg izvještavanja o ostvarenim rezultatima, koji će služiti za interni monitoring ostvarenog napretka, ali i za izvještavanje prema Ujedinjenim nacijama, primjerom oko 250 pokazatelja i indikatora održivog razvoja čiju primjenu zahtijevaju Ujedinjene nacije. U NSOR je planirano da se do 2018. godine barem 50% tih pokazatelja uključi u statistički sistem u CG, odnosno do 2020. u cjelosti. Prvi pilot izvještaj treba pripremiti u 2019. godini. U toku su i konsultacije o pravnom statusu programa „Centar za održivi razvoj“, koga zajedničkii implementiraju UNDP i Vlada CG u instituciju koja bi u pogledu analitike i implementacije projekata održivog razvoja podržavala sprovođenje NSOR. Pored toga, u dijelu finansiranja za održivi razvoj NSOR definiše obavezu rasta budžetskih izdvajanja za sprovođenje politike održivog razvoja, ne samo u smislu kvantiteta već i primjene različitih instrumenata. Projekcija je da za politiku održivog razvoja i zaštita životne sredine do 2020. godine treba opredijeliti izdvajanje u visini 1% budžetskih sredstava, odnosno 2% do 2030. godine.
	3) Kako se aktuelne teme: gradnja drugog bloka Termoelektrane Pljevlja i istraživanje nafte i gasa uklapaju u strategiju održivog razvoja?		Značajan je cilj NSOR koji se odnosi na mogućnosti privrednog razvoja, ali pod uslovima primjene savremenih tehnoloških rješenja i inovacija. Kada je u pitanju prostorni plan za drugi blok Termoelektrane Pljevlja i posebno strateške procjene uticaja na životnu sredinu, preuzeti su svi elementi koji se zahtijevaju BREF dokumentom – tehničkim dokumentom Evropske komisije

			o tehnologijama čija se primjena preporučuje radi ostvarivanja najboljih mogućih učinaka na zdravlje čovjeka i životnu sredinu Tako postavljeni zahtjevi integrisani su u plansko rješenje koje je kao takvo preuzeto i u kontekstu izrade NSOR do 2030. godine. S aspekta pitanja istraživanja nafte i gasa u NSOR je prepoznata neophodnost primjene međunarodnih instrumenata, od Barselonske konvencije, Offshore protokola i zahtjeva koje je postavila međunarodna pomorska organizacija.
--	--	--	---

2. Jelisaveta Kalezić, član odbora

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Mjere u okviru potpoglavlja 4.3.1 i 4.3.2	Pitanja: 1) Upitno je kako može da korespondira ovakva strategija sa planskim horizontom do 2030., ako nam je osnovni razvojni dokument prostorni plan države do 2020. To zaista nije jednostavno pogotovo u okolnostima u kojim već u okviru prostornog plana Crne Gore postoje brojne nedoumice, odnosno da nijesu razriješene neke važne stvari vezano za korišćenje prostora. Kako se premošćava ovakav problem?		Kada je u pitanju prostorni razvoj, u okviru ovog dokumenta realizovana su dva podprojekta. Jedan je bio vrlo ekstenzivan, realizovan u periodu od 2011. do sredine 2015. godine, u saradnji sa programom za životnu sredinu Ujedinjenih nacija, pod njihovim mediteranskim akcionim planom, i njihovim regionalnim centrom u Splitu. U tom smislu, u okviru te tri i po godine izvršena je detaljna analiza prostora obalnog područja Crne Gore i kao finalni iskaz dobijenih preporuka je zapravo potreba da se u planovima planirano građevinsko područje smanji sa 15.5% na 8-10%. U ovom trenutku, u prostornom planu posebne namjene obalnog područja koji je u nacrtu dostupan, taj procenat je smanjen na 10%.
	Nedostatak: Vezano za prostor obalnog područja i planirano građevinsko područje - procenti nisu dobro odmjereni. 2) Kroz mjere i podmjere nacionalne strategije do 2013. godine preuzeti su globalni ciljevi i zadaci za održivi razvoj. Kojim metodama se došlo do prezentovanih procenata, koliko su oni pouzdani, i na osnovu kojih sve izvora podataka? 3) Da li može da se u strategiji obezbijedi davanje inputa za situacije koje vidimo da postaju kritične? Konkretno, po uvidu koji je stručno zasnovan, trebalo bi staviti moratorijum na gradnju u nekoliko sektora između kojih je i turizam. Iako obalno područje ima nekih dobrih pomaka, ima i jako mnogo neriješenih stvari koje bi mogle da prouzrokuju dodatne probleme. Smatra da strategija treba da		Ono što je napravljeno u okviru aktivnosti kumulativnog smanjenja jeste jedno detaljno mapiranje ranjivosti prostora kroz čitav niz podsegmenata ranjivosti, dakle vrijednosti prostora. Preporuke date kroz program Ujedinjenih nacija su ispoštovane u značajnom procentu, pa je rješenje dato ovim prostornim planom dobilo pozitivne ocjene od strane UNEP-a. Pored toga, uveden je čitav niz instrumenata, kao npr. obalni odmak, u smislu kontolisane ili zabranjene gradnje u zoni 100 metara od obalne linije. U Crnoj Gori je utvrđeno da se on ne može primijeniti na samo 30% prostora, dok je 6,7% onog prostora na kojem će se on primijeniti na udaljenosti većoj od 100 metara. Slijedom jedne takve prakse koja je primijenjena za obalno područje uz podršku sada UNDP izvršena je analiza prostorno planske dokumentacije za sve opštine u Crnoj Gori, a iskazano stanje u prostoru kroz indikatore izgrađenosti, indikator planirane izgrađenosti, indikator iskorišćenosti GP unutar GUR-a i GP van GUR-a. U odnosu na to, date preporuke u smislu implementacije i potrebe da se pokuša da se kroz

	sarži te tačke, pogotovo što je i naglašeno područje monitoring i upravljanje, gdje će da se evidentiraju problemi i da se djeluje u okviru sektora u kojima se to vidi.	implementaciju planskih dokumenata obezbijedi koncentrisanija gradnja i radi na podizanju kvaliteta izgrađene sredine. Ciljevi za održivi razvoj su univerzalni, 17 ih je postavljeno za petnaest godina za sve 193 članice Ujedinjenih nacija. Ovo je jedna međusektorska matrica povezivanja svih strategija i kada se gradi metodologija nivoa, odnosno obima preuzimanja, sravnjivano je koliko je mjera i podmjera predloženo u četiri nacionalna resursa: demografija, društveni resursi, ekonomija i prirodni resursi, koliko je u mjerama prepoznato ono što su univerzalni ciljevi održivog razvoja, i u odnosu na ukupan broj podmjera koje se definišu kroz UN dokumenta definisano je onda u procentu koliko je prepoznato. To ne znači da će to uspjeti u potpunosti da se realizuje u periodu od petnaest godina ali ova metodologija prvenstveno govori o tome koliko su ti ciljevi mogući kroz mjere i podmjere da se preuzmu za Crnu Goru. U narednom godišnjem periodu bi trebalo da se napravi analiza koliko sada iz strategije održivog razvoja treba prilagoditi sektorske strategije a istovremeno da se napravi dobar mehanizam prikupljanja indikatora od kojih su oni osnovni prethodno nabrojani i za koje je postojala značajna međunarodna podrška eksperata iz oblasti iz kojih su međunarodne organizacije uključene u pripremu tog dokumenta. Kroz kapacitete Zavoda za statistiku i drugih proizvođača statističkih informacija važno je i uvezivanje sa drugim institucijama proizvođačima informacija u tom ciklusu dvogodišnjeg, trogodišnjeg izvještavanja prvenstveno za naše institucije. Smatramo da je ovdje uloga Parlamenta u tom smislu veoma važna, da podrži ovaj proces prvo politički, a onda kroz podizanje nivoa svijesti i transparentnosti o potrebi izvještavanja, jer je izvještavanje naš zajednički test realnosti predviđenog i stepena realizacije iz tih mjera. U skladu sa malo modernijim pristupima analiza održivog razvoja, ovdje je akcenat stavljen na jedan vrlo važan segment - društveni kapital, kao matricu vrijednosti i očuvanja kulturne baštine kada je riječ o regionalnom razvoju. Demokratske projekcije u Ujedinjenim nacijama, kada se govori o najvažnijem resursu – ljudskom resursu, kažu da će Crna Gora posle 2050. izgubiti 10-12% svoga stanovništva. To je resurs bez kojeg nema ni razvoja ni napretka. Istovremeno, kako će se to odraziti kada govorimo o očuvanju naših vrijednosti i specifičnosti Crne Gore, kao i o ekonomskom razvoju, a samim tim i sprovođenju ovih mjera. Postoji dosta novina u samoj metodologiji i pripremi dokumenta, a ono što jeste standardno jeste jedna kompleksna ocjena stanja, analiza neodrživih trendova, strateški ciljevi, mjere koje se u tom petanestogodišnjem period prikazuju. Ono što u ovom momentu nije moguće odgovoriti je kako će dalji planski dokumenti i druge razvojne strategije pratiti ovu strategiju jer ona ide deset godina preko njih.
--	---	--

		Kada se govori o ovim pitanjima, ono što je važno jeste da Ministarstvo finansija prepozna koje su to mjere koje su u stvari u kontekstu održivog razvoja i da u skladu sa tim budžet održivog razvoja raste u funkciji vremena, što je pretpostavka da bi se sve ove mjere mogle i sprovesti. Nastajanje ovog dokumenta je bilo kompleksno, uz uključivanje većeg tima ljudi, a Ministarstvo održivog razvoja je u zadnjih pet godina radilo različite osnovne studije i inpute za ovaj dokument, i tokom pripreme je bilo dosta toga novog što je moralo da se metodološki savlada kako bi se napravio jedan ovakav dokument za Crnu Goru.
--	--	--

III. OKRUGLI STO U BERANAMA, 11.03.2016.

1. Nebojša Babović, opština Berane

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Pitanja: 1) U kojim segmentima, po mišljenju ekspertskeg tima, bi opštine trebalo da se nađu u NSOR 2016-2030, odnosno u kojim segmentima bi opštine trebalo da daju sugestije i na šta da obrate pažnju?		Pitanja od značaja za lokalne samouprave su zastupljene u cijelom dokumentu, ali je posebno interesantno obratiti pažnju na indikatore i pokazatelje praćenja i sprovođenja NSOR. Naime, želi se omogućiti kvantitativno praćenje progressa na trogodišnjem, a kasnije dvogodišnjem nivou, kako bi se kroz petnaestogodišnji period implementacije evidentirali pozitivni rezultati, a tamo gdje se evidentiraju problemi da se dodatno interveniše na dokumentu. Zato su u tom smislu razvijeni i kompleksni pokazatelji stanja, a među njima je posebno akcentovan značaj ekološkog otiska i potrošnje prostora. Pored toga, u završnom dijelu dokumenta, u poglavlju 7, sadržana je sveobuhvatna analiza koja je utemeljena na kritičkom sagledavanju planske dokumentacije za veći broj opština centralnog i sjevernog regiona, i date sugestije značajne za valorizaciju prostora kroz prostorno plansku dokumentaciju na lokalnom nivou. Zajednički problem koji je najviše izražen u primorju i u Podgorici, ali evidentno i u ostalim opštinama, odnosi se na bespotrebno planiranje velikih površina građevinskih područja koje nije utemeljeno na realnom sagledavanju ekonomskih perspektiva i projekcija razvoja. Ono o čemu bi posebno lokalna uprava trebalo da povede računa jeste kvalitet izgrađene sredine koji se uređuje kroz plansku dokumentaciju nižeg reda, i troškove opremanja izgrađenog prostora, u cilju pragmatičnijeg i realnijeg planiranja i realizacije budžeta lokalnih samouprava. Takođe, lokalne samouprave treba da obrate pažnju na oblast prirodnih resursa. U toj oblasti, kroz analizu stanja u poglavljima 2 i 3 ocijenjeno je postojeće stanje i prepoznati su ključni problemi koji se vezuju za određene neodržive trendove upravljanja resursima, prije svega na vode i šume. U dijelu koji se odnosi na šume, datu analizu bi trebalo povezati s ekološkim otiskom, koji Crnu Goru svrstava u zemlje koje su ušle u negativni saldo potrošnje biokapaciteta, ali još uvijek na visokoj poziciji u odnosu na veći broj zemalja s aspekta onog što je bila prirodna datost i onog što se troši za generisanje različitih usluga. U tom smislu šume su onaj resurs koji održava

			prirodni biokapacitet, i daje mogućnost za efikasnije upravljanje resursima, te lokalna planska dokumenta koja se vezuju za upravljanje ovim resursom moraju postaviti odgovorniji odnos u pogledu upravljanja šumama, naravno, u saradnji sa državnim organima. Pitanje otpada je tretirano shodno principima cirkularne ekonomije koja predstavlja inovativan pristup i na nivou EU. Odlučeno je da se principi ovog pristupa primijene i u mjerama koje su definisane u oblasti upravljanja otpadom. S aspekta konkretnih rješenja, akcentovan je značaj termičke obrade otpada i mogućnosti dobijanja energije preradom otpada, uz poštovanje svih principa koji se zahtjevaju EU zakonodavstvom, uključujući i ciljeve u pogledu reciklaže otpada, selektivno prikupljanje otpada, itd. Odgovarajuće mjere NSOR po tom osnovu sadržane su u poglavlju 4, a u Akcionom planu su detaljno razrađene, s indikatorima koji se odnose na praćenje rezultata sprovođenja. Prilikom definisanja mjera, veoma se vodilo računa o rešenjima koja je definisala Strategija upravljanja otpadom i Državni plan upravljanja otpadom, ali i o zaključcima Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, koji su u skladu s prethodno navedenim pristupom. Veoma je važno da lokalne samouprave obrate pažnju na Analizu resursne efikasnosti, tj. potrošnje resursa u različitim sektorima. Tu se prije svega misli na oblasti turizma, građevinarstva i poljoprivrede. Date su konkretne preporuke u kom procentu treba smanjiti potrošnju resursa. Ova Analiza je napravljena je u saradnji sa sistemom UN-a, koji je preporučio da Crna Gora u ovom trenutku treba da smanji potrošnju resursa za 25% do 2020. godine. Svakako treba obratiti pažnju i na ljudske i društvene resurse, posebno pitanja koja se odnose na socijalnu inkluziju, vrijednosti pojedinca, porodice, društva, upravljačke kapacitete, sistem obrazovanja i zdravstvenu zaštitu. Unutar društvenih resursa jedan od ciljeva je kreiranje, i dalje se razrađuje, u odnosu na pitanja regionalne distribucije „Postići ravnomjerniji socio-ekonomski razvoj svih jedinica lokalne samouprave i regiona koji je zasnovan na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju sa posebnim akcentom na razvoju sjevernog regiona”. S aspekta sistema upravljanja, NSOR-om je predviđeno da i lokalne samouprave treba da imaju svoje savjete za održivi razvoj, i u odnosu na tako definisan pristup predstavnici lokalnih samouprava treba da predlože na koji način u sistemu upravljanja na lokalnom nivou mogu da pripreme svoje akcione planove, te da sistematizuju barem jedno mjesto za sprovođenje politike održivog razvoja na lokalnom nivou. Podrške sa lokalnog nivoa je ključna za uspješno sprovođenje NSOR.
--	--	--	---

	2) Koliko je ova Strategija krovni dokument i koliko se slaže sa prostornim planom? 3) Gdje je mjesto opština u budućem planiranju koje će negdje biti među krajnjim korisnicima? 4) Da li bi opštinski Strateški lokalni plan trebalo da se poziva na ovu Strategiju?		Posebno treba imati u vidu činjenicu da je NSOR krovni dokument na osnovu kojeg kasnije treba da se definišu sektorske strategije i dokumenti nižeg reda, pa i oni na nivou lokalne samouprave. Akcioni plan NSOR 2016-2030 zaustavlja se na nivou podmjera, dok lokalne samouprave u svojim dokumentima treba da idu korak dalje odnosno na razradu tih podmjera u konkretne projekte.
	5) S obzirom na to da je u Strategiji pomenuto 25% smanjenje resursa, a sjeverni region je područje koje najmanje troši resurse, da li bi trebalo da se zabrinu u budućnosti?		Ova procjena je napravljena na nivou cijele Crne Gore, i nije dijeljena na regione ili opštine. Takođe, kumulativna procjena je prevedena na projekcije relevantne za ključne sektore ekonomskog razvoja. Primjenom ovog metodološkog pristupa u lokalnim dokumentima moguće je napraviti dalje prevođnje ove projekcije na nivo lokalnih samouprava.

2. Dragomir Đukić, SO Berane

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Nedostaci: Sprovođenje Strategije.			Iako nova NSOR prvenstveno predstavlja odraz namjere i želje Crne Gore da se razvija kao ekološka država, ona nema obaveznost u smislu operativnosti Akcionih planova. NSOR je krovni dokument, s kojim se moraju usklađivati sektorske strategije. Ukoliko ciljevi, mjere i podmjere NSOR budu prepoznate i sprovedene kroz sektorske dokumente, biće moguće povećati uspješnost sprovođenja NSOR. To je logičan slijed od kojeg zavisi uspješnost sprovođenja NSOR.
Pitanja: 1) Koje su to barijere koje moraju da se sruše da bi postali zemlja članica EU? Da li je moguće realizovati ovaj projekat bar jednim dijelom ukoliko se koriste domaći finansijski resursi? Najznačajniji resurs je znanje/intelekt, a Crna Gora ga ima samo što ga ne zna iskoristi na pravi način. Ako se budu koristila samo međunarodna sredstva, nije sigurno da će se moći realizovati ovako zahtjevni ciljevi.			U dijelu Strategije posvećenom finansiranju održivog razvoja navedeni su svi mogući modaliteti finansiranja, kako iz domaćih, tako i iz međunarodnih izvora. Svakako da se jedan dio planiranih aktivnosti može realizovati iz sopstvenih sredstava, a ljudski kapital predstavlja ključni razvojni resurs.
2) Navedeno je da su jedan od značajnih prirodnih resursa na sjeveru šume, pa s obzirom na to da li su autori Strategije upoznati koliko je zastupljena sječa šuma?			U Strategiji su detaljno tretirane šume kao prirodni i razvojni resurs Crne Gore.

Nedostatak: Centralizacija vlasti na nivou Crne Gore. Lokalna samouprava je posebno značajna. Međutim, da bi lokalna samouprava participirala u svemu ovom mora se izvršiti decentralizacija. Zaključak je da svi Akcioni planovi treba da budu zasnovani na realnoj osnovi.		Pitanje decentralizacije je značajno pitanje za NSOR. Crnogorska legislativa je u značajnoj mjeri usklađena sa onim što su standardi EU i Povelje o lokalnoj samoupravi. Naravno, svaka opština ima pravo da nastoji da što veći iznos sredstava usmjeri za potrebe razvoja na lokalnom nivou. Regionalni razvoj je veoma akcentovan i na njega se naslanjaju (uzimajući u obzir i prvu NSOR) i klasteri, biznis zone, agro budžet, egalizacioni fond i dr. Za egalizacioni fond neophodno je napraviti lokalne investicione planove, a gotovo svaka crnogorska opština danas ima i lokalni razvojni plan. Dostupni su i EU projekti: HORIZON, COSME, ERASMUS i dr, te ima prostora da se i na taj način sredstva akumuliraju za zadovoljavanje potreba na lokalnom nivou. U 2016. godini za kapitalni budžet je opredijeljeno 390 miliona EUR. To je značajna stavka od koje je dobar dio predviđen za sjeverni region, imajući u vidu da je to prvenstveno doprinos za izgradnju auto puta. Stoga se može ocijeniti da se kroz kapitalni budžet i kroz egalizacioni fond sredstva opredjeljuju za razvoj sjevera. Značajan broj mjera NSOR odnosi se na demografsko očuvanje prostora, te su te mjere NSOR odnose i na regionalni razvoj.
--	--	---

3. Spomenka Đalović, SO Berane

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Ovako strukturirana Strategija targetira sve segmente društva, sve naše društvene i ekonomske resurse. Ovakav dokument i njegovo sprovođenje će da tangira sve građane. Pitanje: 1) Na koji način je zamišljena edukacija na svim nivoima, počev od ljudi koji su kompetentni da sprovode NSOR 2016-2030, kao i svih onih koje sprovode ove Strategija tangira, bez obzira na stepen razvoja, životnu sredinu, mjesto gdje borave i dr?		U svakom od pojedinačnih segmenata, npr. oblasti niskokarbonskog razvoja, energetske efikasnosti i dr. sadržan je veći broj mjera koje se odnose na edukaciju različitih grupa stanovništva, administracije i posebno biznis zajednice. Takođe, potrebno je jačanje kapaciteta na lokalnom nivou s aspekta administracije koja treba da sprovodi politike održivog razvoja. Edukacija je u središtu ljudskog kapitala, a mjere ove Strategije su inspirisane globalnom ambicijom u smislu razvoja ljudskog kapitala. Konsultacije sa Zavodom za školstvo pokazale su da ove NSOR mjere zaista predstavljaju stvarne potrebe, te da su dobro definisane. U prethodnoj NSOR 2007-2012 ciljevi koji su se odnosili na obrazovanje postignuti su u veoma visokom opsegu, iako u odnosu na razvijenije zemlje svakako da postoje određene praznine koje treba popuniti.

4. Marko Lalović, opština Berane

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Poglavlje 2.1 Demografski trendovi	Nedostatak: Demografija – statistika koja govori o smanjenju broja stanovnika. Smatra da se Crna Gora previše bavi evropskim agendama i preporukama, a manje ljudskim životima i ljudskim sudbinama i ljudima koji žive u Crnoj Gori. To treba da bude ključ NSOR 2016-2030. Pitanje: 1) Da li se ulazilo u uzroke te konstatacije da će nas biti manje i šta je razlog za to?		Podaci o smanjenju broja stanovnika odnose se na procjene kretanja demografije, tj. Analizu projekcija koju su uradile UN za sve zemlje članice do 2050. godine. To je, nažalost, prognoza za Evropu, Sjevernu i Južnu Ameriku, dok je su Afrika i Azija jedini kontinenti koji s aspekta demografije bilježe trend rasta. Za EU, kao i za region kojem pripada Crna Gora, karakterističan je demografski trend starenja stanovništva i smanjenja radnog kontingenta, koji dodatno pogoršava i stanje u budžetu države i troškove kreiranja novih radnih mjesta. Upravo to je jedan od ciljeva koji govori o dostojanstvu ekonomskog radnog mjesta i zapošljavanja. U Strategiji je utvrđen značajan broj mjera koje analitički posmatraju uzroke kao što su tranziciona recesija, ekonomska kriza, sistem vrijednosti, promjene u modelu porodice, velike interne i eksterne migracije, i mnoge druge. Između dva popisa Crna Gora je povećala broj stanovnika za samo 1,64%, i zbog toga su veoma važne one mjere NSOR koje se odnose na demografski kapital i migracije, javno zdravlje i aktivnosti koje su vezane za zapošljivost stanovništva. Važno je istaći da je u radu na pripremi Predloga NSOR u potpunosti preuzet dokument MONSTAT-a iz 2014. godine o projekcijama rasta stanovništva u Crnoj Gori. S obzirom na trend blagog rasta broja stanovnika u periodu od 2011-2015. godine, scenario konstantnog fertiliteta i očekivani rast stanovništva do 2030. godine za 1,4%, ili 6,5 hiljada stanovnika u odnosu na 2015. godinu, mogao bi predstavljati realnu projekciju u kontekstu ostvarivanja strateških ciljeva ove strategije, odnosno ciljeva održivog razvoja do 2030. godine. Ostvarivanje ovog pozitivnog demografskog trenda biće u značajnoj mjeri uslovljeno uspješnošću sprovođenja strateških ciljeva i mjera definisanih Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine, prioritetno onih koji su relevantni za uvođenje zelene ekonomije, unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne kohezije, podrški vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva.

5. Milutin Mićević, sportsko-rekreativni klub Lim

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
poglavlje 4.2.	Pitanja: 1) Kako su riješeni kontrolni mehanizmi? 2) Da li se može sprovesti ova Strategija ili ne? Nedostaci: Iako u poglavlju 4.2 postoji jedna stavka o održivom upravljanju vodama, kao i u drugim zakonima Crne Gore, one se ne sprovode. Naravno da treba da se koriste obnovljivi izvori energije, ali uz pridržavanje Zakona o vodama, Zakona o ribarstvu i Zakona o zaštiti životne sredine.		U komentaru su prepoznati problemi koji su prepoznati i NSOR. U dijelu Analize potrošnje resursa treba konsultovati pokazatelje prema kojima postoji linearna zavisnost između potrošnje resursa i generisanja BDP-a. Sa druge strane, kada se uporedi intenzitet potrošnje resursa i onog što se ostvaruje u smislu produktivnosti, postoji veliki jaz koji ukazuje na neefikasnost u pogledu upravljanja resursima. Preporučeno je da se nivo političke odgovornosti u smislu hijerarhijske organizacije za sprovođenje politike održivog razvoja podigne na viši nivo. Iako Nacionalni savjet za održivi razvoj dobro funkcioniše i ostvaruje zapažene rezultate, u NSOR je predložen drugačiji sistem organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj, moguće i pri kabinetu Premijera ili kao osnaženo resorno Ministarstvo, kako bi se dodatno ojačali mehanizmi za uspješno sprovođenje NSOR 2016-2030 i Agende 2030. Ono što će biti poseban izazov nakon usvajanja ovog dokumenta je da se u naredne tri godine oko 30% globalnih ciljeva integriše u sektorske strategije, kako bi se na taj način osnažilo sprovođenje NSOR koja je u ovom trenutku preuzela oko 75% globalnih ciljeva održivog razvoja.
	Predlog: Za održivi razvoj poljoprivrede, povećati broj poljoprivrednika. Trenutne mjere, kroz Agrobudžet, IPARD i druge programe, imaju uslove nepristupačne za početnike u finansijskom smislu.		Put Crne Gore je uspostavljanje EU standarda u poljoprivredi, ali uz uvažavanje specifičnosti CG koje su prepoznate u poglavljima agrobudžeta. U tom smislu može se razumjeti i problem finansiranja farmera (npr. kada se standard podiže sa podrške i za jednu kravu, na nivo podrške za minimum 5 krava). Naime, to su novine, na osnovu procjena i sugestija da se ide na ekonomiju obima i ukupnjavaju gazdinstva. Moguće je da takav pristup nije u duhu našeg malog gazdinstva, i onoga što je do sada tradicionalno bilo prepoznato kao subvencionisanje kroz Agrobudžet. Poljoprivreda ima još uvijek relativno visoko učešće u BDP-u, oko 10%, a zaposlenost u poljoprivredi je na nivou 1,6%, ukupne zaposlenosti. Očigledno je da postoji veliki prostor za rast zaposlenosti u poljoprivredi, čime se legalizuju poslovi i stiču uslovi za penzije i druga prava iz radnog odnosa. To je proces koji zahtijeva dinamičan dijalog između lokalnih zajednica i Ministarstva poljoprivrede i koji treba da se nastavi, dok je uvijek moguće promijeniti uslove finansiranja. Ako je npr. program IPA završen po jednim pravilima, ima prostora za fino podešavanje uoči drugog ciklusa (IPA II), kako bi se sredstva stavila na raspolaganje onima kojima zaista trebaju.

6. Jelena Krivčević, RRA Bjelasica, Komovi i Prokletije

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Predlog: Skrenuti pažnju na neke nedostatke prethodne strategije za održivi razvoj i drugih strategija, kao što su Strategija regionalnog razvoja, Strategija razvoja turizma Crne Gore i sl. - Upotreba domaćih proizvoda u hotelskoj industriji je jako važna kao društveno odgovorno poslovanje, ali naši mali proizvođači, npr. proizvođači sira, zbog Zakona o bezbjednosti hrane ne zadovoljavaju kriterijume koje postavljaju hoteli i zato treba naći način da se proizvodi malih proizvođača podvedu pod zakonske norme. Npr. baš kod Zakona o bezbjednosti hrane treba uvesti olakšice i osmisлити okvir pod kojima mali poljoprivredni proizvođači mogu da posluju. Ovo će biti i dodatna vrijednost turizma i turističke privrede. - Posebnu pažnju treba posvetiti seoskom turizmu, kao sektoru koji ima velike potencijale ali nisu dovoljno valorizovani, a što je važno i radi zadržavanja ljudi u seoskim područjima; - Mini hidrocentrale su dobre, ali je implementacija problem.			U NSOR je dat adekvatan osvrt na prethodnu strategiju i stepen realizacije njenih mjera. Takođe je uključena analiza postojećih sektorskih strategija, a u Akcionom planu date su mjere prema kojima je potrebno do 2018. godine usaglasiti sve sektorske strategije sa NSOR, kao krovnim razvojnim dokumentom.
Predlog: NSOR 2016-2030 treba da se osvrne na planove koji su ranije rađeni, a koji nisu dovoljno dobri i ugrožavaju neke od naših resursa.			Potrebno je realno planirati, a važno je i koliko se u ovom trenutku s aspekta finansiranja i upravljanja može djelovati i prema nekim drugim planskim dokumentima, u smislu preuzimanja onoga što su ciljevi UN-a i što su standardi održivog razvoja. Ovo pitanje odnosi se i na značaj inspeksijskog nadzora i primjene kontrolnih mehanizama, posebno na lokalnom novou. Zato treba preispitati način organizacije inspeksijske kontrole.
1) Da li je mjerena uspješnost prethodne NSOR 2007-2015?			Uspješnost prethodne NSOR 2007-2015 je mjerena i ona iznosi oko 53%.

7. Amel Dedić, TO Rožaje

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
1) Da li je NSOR-om 2016-2030 detaljno obuhvaćeno obrazovanje kroz sve stepene obrazovanja? Na crnogorskim fakultetima je teško naći predmete o održivom razvoju koji su obavezni. To su uglavom izborni predmeti i tu praksu bi trebalo mijenjati.			Svaki segment obrazovanja obrađen je u NSOR 2016-2030, od predškolskog, srednjoškolskog do visokog i inkluzivnog. Sa Ministarstvom prosvjete usaglašen je tekst koji se odnosi na konačne predloge mjera. Studijske programe relevantne za državni razvoj svakako treba dalje jačati, na svim univerzitetima.

8. Milorad Rmandić, opština Bijelo Polje

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Nedostaci: - Iako je dokument sveobuhvatan, kada govorimo o predlozima mjera, pitanje je koliko su te mjere realne. Mnogo se priča o finansijama, a da bi uspjele da se realizuju sve navedene mjere i podmjere, treba da se pregledaju budžeti. - Neka poglavlja su jako interesantna, npr. demografija. Sigurno će doći do smanjenja stanovništva i teško će biti naći mjere da do toga ne dođe. Tu se moraju radikalne mjere primijeniti kako bi se stanje promijenilo. - Kada je u pitanju zapošljavanje, radno zakonodavstvo ima toliko felera da mi s jedne strane favorizujemo poslodavca, a s druge strane mu onemogućavamo proces zapošljavanja. Treba liječiti i jednu i drugu stranu pitanja, tj. da neko ko je kvalitetan, dodje na mjesto onoga koji nije kvalitetan. - U Strategiji su iznešena solidna viđenja kada je riječ o regionalnom razvoju. Nije samo pitanje to da se naprave dobri putevi prema sjeveru već i da se stvara jedna paralelna aktiva, jer u obrnutom slučaju ove generacije to neće dočekati. 1) Da li je NSOR 2016-2030 morala da se dimenzionira do 2030. godine, a Nacionalni plan za upravljanje otpadom do 2036. godine?			Mjere su dobro prepoznate, uključujući i mjere tzv. pronatalitetne politike. Svakako da je za sveobuhvatnu realizaciju NSOR ključno pitanje finansiranja, kao i dobro upravljanje za održivi razvoj.
			U NSOR su prepoznate i strukturne reforme tržišta rada, kao i mjere koje treba da podstaknu ravnomjerniji razvoj regiona Crne Gore.
			Strategija upravljanja otpadom je takođe do 2030.g., a AP za upravljanje otpadom odnosi se na period 2014-2020.

9. Mićo Prasnović, NVO Botanička bašta

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
1) Da li će ovaj dokument uspjeti da zaštiti floru i faunu, misleći na teren Vasojevića, i da li će zaštititi rijetke biljne vrste, misleći na endeme i ljekovite biljne vrste? Naveden je primjer borovnice koja je u ovom kraju zadnjih godina prepuštena na milost i nemilost berača.			Zaštita biodiverziteta predstavlja prioritet Strategije. Kroz dokument nije moglo da se ide na mikro-nivo posmatranja akcija, ali mjere koje prepoznaju zaštićena područja su dio ovog dokumenta, a šume i šumski ekosistemi su u fokusu pažnje. Kroz taj set mjera ima prostora da se djeluje i stvori okvir u cilju zaštite flore i vrsta koje su navedene, ali je neophodno da se ova pitanja detaljnije obrade i u sektorskoj politici šumarstva. Identifikovano je gdje postoje neusaglašenosti između politika, kako kroz nacionalne politike, tako i u kontekstu preuzimanja EU zakonodavstva kroz Strategiju aproksimacije. Značajne mjere u ovom kontekstu su i one koje se odnose na ruralni razvoj.

IV. OKRUGLI STO U PODGORICI, 18.3.2016.

1. Patricia Pobrić, NVO Naša akcija, građanska mreža Nesvrstani

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Prilog 1, sve tabele	Predlozi: Koristiti SWOT analize, pregled problema je nepregledan, početno stanje ocijeniti na početku kako bi se omogućilo praćenje progressa. Pitanje: 1) Kako ćete mjeriti progres ako nemate početno stanje?		Swot analiza je pripremljena, a ovdje je još modificirana i dublje primijenjena. Kod ocjene stanja, postoji i analiza elemenata weaknesses (slabosti), analiza problema neposrednih, dubljih pa najdubljih, tako da se zaista zašlo u genezu problema koji se manifestuju, kako bi odgovori bili što konkretniji i detaljniji. Iz tog razloga, Prilog dokumenta predstavlja samo sažet prikaz samih problema i neposrednih uzroka. Detaljna analiza predstavlja ulazni dokument koji se može učiniti dostupnim. U poglavlju 7.2., u okviru kolone ciljani ishodi do 2020. moguće je dodati kolonu inicijalni podaci kako bi obezbijedili sljedljivost u smislu praćenja, ali ti indikatori, gdje su dostupni, stavljeni su u poglavlje 2 – ocjena stanja. Što se tiče stanja, ono je u potpunosti sadržano u Poglavlju 2 i Poglavlju 3, koja se u potpunosti odnose na ocjenu stanja dok u Poglavlju 7 imate detaljne indikatore (kao što je ekološki otisak, potrošnja prostora, nacionalna lista od 230 indikatora).
	Nedostaci: - Društveni razvoj i poboljšanje životnih uslova stanovnika nisu dovoljno obuhvaćeni i naglašeni u dokumentu.		U dokumentu je značajna pažnja data društvenim resursima i ukupnom društvenom i ekonomskom razvoju zemlje.
	- U zemljama regiona ima divnih strategija koje su dostupne i <i>online</i> i uvijek se uključuje sport i fizička kultura. U dokumentu nije spomenuto zdravlje, kao ni uopšte naša djece i mladi ljudi, a to bi trebalo da nam bude najbitnije.		Sport je obrađen kroz kvalitet života. Imajući u vidu da su i predstavnici Uprave za mlade tražili određene dopune, još će se raditi u tom dijelu.

2. Milija Čabarkapa, NVO Green Home

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Mjere u okviru potpoglavlja 4.3.1 i 4.3.2	Predlog: - Potrebno je sprovesti Strateški okvir planiranja korišćenja voda u skladu sa vodećim načelima korišćenja održive hidroenergije ICPR, sa posebnim akcentom na zaštitu voda. - Identifikovati one zone koje su povoljne, manje povoljne i nepovoljne za izgradnju HE. - Strategija treba da sadrži podatke Ministarstva poljoprivrede i NVO green home, koji su počeli aktivnosti u ovom pogledu.		Legislativa je poznata i neće biti problem da se referira. Što se tiče rada MPRR i Green Home, s obzirom da je u početnoj fazi, upućena je molba da se dostavi materijal koji će se uzeti u obzir. Već je obrađeno pitanje energetskeg sektora.
4.3.3.	Nedostaci: 4.3.3. obuhvata degradacija staništa, eksploatacija šljunka, ali ne i hidroenergetiku. Svjesni smo štete izgradnje malih i velikih hidroelektrana i smatramo da to treba unijeti u dokument.		Odgovor je dat u odgovoru na pisane komentare NVO Green Home.

3. Aleksandar Perović, NVO Ozon

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Nedostaci i predlozi: - NSOR mora da se usmjeri na ustavnu odrednicu ekološke države i da napravi snažan otklon od pravljenja spalionice u Crnoj Gori zbog neisplativosti. Za 4 opštine postoje precizni podaci (Podgoricu, Kotor, Berane i Pljevlja) koji dokazuju da nema prostora za takve ideje.		Upućen je predlog da se dostave podaci koje treba uzeti u obzir po pitanju otpada, uz ocjenu da su podaci koji se smatraju zvaničnom statistikom validirani od strane zvaničnih institucija odnosno Monstata, kao i u dokumentima koji su u nadležnosti ministarstva. Nigdje nije navedeno da je reciklaža kontradiktorna termičkoj obradi otpada. Kod ekonomske isplativosti, treba uzeti u obzir i indirektne efekte na životnu sredinu. Nacionalni savjet je zauzeo stav prema kome termička obrada otpada predstavlja jedan element u okviru budućeg sistema upravljanja otpadom.

	- Moramo biti veoma jasni u pogledu kvaliteta vazduha. Mora se potencirati alarmantno stanje jer građani Pljevalja tu žive i to pitanje se mora involvirati kroz više oblasti i NSOR. Potrebno je poslati jasnu poruku da je životna sredina u Pljevljima na nezadovoljavajućem nivou i moramo gledati da drugi razvojni projekti, poput drugog bloka Termoelektrane koji je najavljen, moraju da budu usklađeni.		
	Zatražena je metodologija ekološkog otiska.		Moguće je dostaviti metodologiju, koja je inače prethodno javno prezentirana s rezultatima njene primjene u CG.

4. Radosav Nikčević, NVO Zeleni Crne Gore

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Nedostaci: - Suština ovog dokumenta nije uvjerljiva i zadovoljena je samo forma. Suština mora da bude kraća, konciznija, jasnija, ambicioznija i sa određenim rokovima. - Potrebno je jasno definisati za koje vrijeme i sa kojim sredstvima će biti sprovedeni ciljevi Strategije. - Što se tiče naših razvojnih resursa, oni postoje (vode, ljudi, itd). To je potrebno valorizovati na način na koji to drugi rade, koji biološki nisu od nas masovniji. Zaključno, Crnoj Gori je potreban ključan, krupan iskorak.			Društveni proizvod per capita po modelu materijalne proizvodnje Iznosio je 2.300 dolara za CG. Imate o tome detaljnije u knjizi V.Bjelatića „Društveni proizvod CG“ iz 2000. g. gdje su objavljeni zvanični podaci. Stoga je značajna razlika ovog crnogorskog prosjeka i tog koji ste vi naveli za Podgoricu. Iskazano žaljenje u odnosu na stav da u dokumentu nema suštine. To je izrazito negativan odnos. S profesionalnog aspekta potvrđeno da predlog ima suštinu, i to takvu kakve nema ni u dokumentima ovog tipa kod mnogih evropskih zemalja. Mogu se uzeti u obzir npr. Mađarska, Njemačka, itd. ako se govori o uzorima. Upućen poziv da se detaljno pogledaju poglavlja dokumenta kako bi se uočila njegova ukupna vrijednost i a koje su tipične kako za evropske zemlje, tako i UN sistem. Inače, pored ovog individualnog stava, iskazano je zanimanje i za stav ostalih prisutnih članova NVO „Zeleni“.

5. Ana Mišurović, NVO Zeleni Crne Gore

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Prednosti: - Izuzetno je napravljen dokument, sabrano je sve što je do sada igdje rađeno, sa ocjenama i detaljnim analizama, šta fali i gdje bi trebalo da ide. Nedostaci: - Obaveznost primjene, tj. praćenje primjene i možda mjere ako se ne primjeni Strategija za koju se Vlada opredijelila. - Obaveznost međusobne integracije svih resornih strategija, koje imaju dodirnih tačaka sa NSOR 2016-2030. Životna sredina ne može da bude izolovana posebno, energetika će za sebe, a turizam će za sebe. - Nedovoljno jak mehanizam kontrole donijetih strategija koje će biti usaglašene sa mjerama i ciljevima, a govorili ste biće indikatori. Ali indikator sam po sebi ne znači ništa dok je na papiru, taj indikator mora da proizvede neku sankciju ili neku mjeru ili stimulaciju da bi se indikator popravio. Predlog: Termička obrada otpada sa korišćenjem energije i slično, a zaštitom prostora, je za nas jedino rješenje da sačuvamo našu obalu. Na našoj obali pored Možure nema mjesta ni za jednu spalionicu više. Pitanje: Kada, za koliko godina ćemo uspjeti da dobijemo reciklažna dvorišta da bi sve ovo iz životne sredine makli, da ga nemamo u rijekama, jezerima i slično?		Kada je u pitanju morski dio, podsjeća se da je u junu prošle godine usvojena NSIUOP, koja u potpunosti tretira sve aspekte od zagađenja, biodiverziteta do prostornog planiranja koje se odnose na obalno područje. NSOR se u potpunosti nadovezuje i sublimira taj dokument, ali, pitanje nafte i gasa je ovom dokumentu obrađeno na nivou principa i instrumenata, kao što je Protokol Barselonske konvencije koji treba da se primjeni kako bi se izbjegli pomenuti negativni mogući aspekti. To će biti pojačano u dokumentu. Što se tiče mehanizama, jedno čitavo poglavlje ovog dokumenta „Upravljanje za održivi razvoj“, posvećeno je načinu upravljanja sprovođenjem politike održivog razvoja. Predložena su tri modela, za koja je jedan izuzetno značajan mehanizam, čiju primjenu i funkionisanje treba zaista nastaviti, Nacionalni Savjet za održivi razvoj uz potrebu da se stručna tijela Savjeta dodatno ojačaju u smislu i kapaciteta i jednog kontinuiranog izgrađivanja ljudskih resursa. Pored Savjeta, kao savjetodavnog tijela Vlade, razmatrani su modeli insitucionalne organizacije u sistemu izvršne vlasti i tu je predloženo: jedno značajnije jačanje kapaciteta postojeće jedinice u MORIT-u, a koja bi se bavila sprovođenjem politike održivog razvoja; nadogradnja ove jedinice, u smislu da ona postane Generalni direktorat sa nadležnošću za sprovođenje nacionalne strategije održivog razvoja; povratak na Kancelariju za drživi razvoj, zbog horizontalnosti ove politike, posebno nakon Agende održivog razvoja, koja je i prethodno bila formirana za pružanje administrativne podrške Nacionalnom Savjetu. Na Vladi će biti da donese odluku koji od ovih modela je optimalan. Pored toga, dat je stav o značaju segmenta koji se odnosi na stručno-administrativni nivo, gdje je pored jedinica koje se bave sprovođenjem politike, potrebno obezbijediti interferenciju između nauke i sporovođenja politike. Do sada, univerzitetske jedinice sa kojima su vođeni razgovori, nisu bile spremne da naprave neki značajniji iskorak za pravljenje jednog multisektorskog i multidisciplinarnog sublimata. U javnosti je prisutan Centar za održiv razvoj nije institucija, kao jedan program UNDP-ija, reformisan za klastere, za životnu sredinu i ekonomiju. Kada bi taj program proširio svoje nadležnosti, sublimirao bi sve one druge stubove i elemente održivog razvoja. Predloženo je i da se formira institucija koja bi nastala integrisanjem tih kapaciteta, u naredne dvije godine, ali sistem UN nije bio spreman za tu vrstu transformacije zbog želje da nastave da funkcionušu pod krovom UN. Stoga, u dijelu zaista naučnih analiza, povezivanjem stručnih znanja sa usmjeravanjem i vođenjem politike, realizacijom nekih konkretnih projekata,	

		uključujući sanacione projekte na koje je stavljen poseban akcenat, zapravo u fokusu bi bio predmet saradnje i sadržaj podrške od strane UN prema Vladi CG. Ti mehanizmi zahtijevaju temeljne reforme koje bi mogle biti sporevedene u predstojećem trogodišnjem periodu, ali koje zaista jesu složene i traže jednu izuzetno snažnu političku podršku.
--	--	---

6. Vuk Iković, Opština Danilovgrad

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Prednosti: - Strategija ima dobro postavljen koncept i vidi se da je metodologija koja je izabrana prilično praktična i posebno je dobro urađen Akcioni plan, kao prateći dio ove Strategije. Nedostaci, pitanja i prijedlozi: - Ono što treba uraditi dodatno jeste doraditi pojedina poglavlja koja su više opšteg karakteristika. Precizirati da bi se tačno znalo u kom smjeru da idu ustanove koje će da primjenjuju ovu Strategiju, prije svega kroz donošenje prostorno-planske dokumentacije i svih ostalih strateških dokumenata jedne Opštine. - Biodiverzitet: Konstatovano je da postoji odsustvo podataka, istovremeno je konstatovano da se sprovode određeni mehanizmi na zaštiti prostora, samim tim i prirodnih staništa, odnosno zaštite biodiverziteta. Međutim, ne postoje jasno iskazani rezultati sprovođenja i realizacije tih mehanizama na zaštiti što prirodnih staništa, što biodiverziteta. Veliki nedostatak je i teško je da se definišu prave mjere za unapređenje prirodnih staništa i prostora, kada nemamo ulaznih podataka. Agencija za zaštitu životne sredine još nije uspostavila infromacioni sistem životne sredine. Ne postoje baze podataka o stanju biodiverziteta. - MORiT bi trebalo da u narednom periodu, kada se bude sprovodila Natura 2000, paralelno sa tim donese i crvene knjige što bi ubrzalo postupak i doprinijelo bi zaštiti biodiverziteta i prirodnih staništa. - Paralelno sa ovim, u mjerama je navedeno da treba:”izvršiti reviziju postojećih prirodnih dobara, kao li potecijalno zaštićenih dobara, koja su pod znakom pitanja na našim područjima, a rezultat su dodatna zaštićena područja, odnosno do 2030. godine zaštita 3 ili 7 područja koja će biti proglašna područjima od državnog značaja”, što je nedostatak ove mjere. Nedostatak ove mjere je što se biodiverzitetiom prirodna staništa ne mogu unaprijediti i zaštititi tako što ćemo isključivo da ih proglašavamo prirodnim i nacinalnim parkovima.		Učesnik u javnoj raspravi je pozvan da pogleda mjere predviđene u okviru identifikacije i vrednovanja ekološki vrijednih staništa i ekosistema prema kojim treba mapirati, vrednovati, odnosno utvrditi stanje primjenom Geografskog informacionog sistema zaštićenih prirodnih dobara i ekološki vrijednih staništa i ekosistema predloženih za zaštitu. Nakon toga, shodno utvrđenom stanju treba izvršiti reviziju statusa postojećih i potencijalnih zaštićenih područja, tj onih koja su prostorni planovi prepoznali, iako kod nas još uvijek nije uspostavljena upravljačka struktura. Utvrditi granice obuhvata prirodnih dobara i prioritetnih lokaliteta i staništa i utvrditi prioriteta nova prirodna dobra, što je vrlo deskriptivno i do detalja obrađeno. Naravno, nije suština samo zaštititi, već i upravljati. Shodno tome, definisano je oko 20 mjera koje govore o izgradnji kapaciteta za integralno upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, ekološki vrijednim staništima, ekosistemima i sl, uključujući sve ovo što se odnosi na primjenu. Tu su uključene i crvene liste i knjige, u okviru poglavlja 3.1.2. Unaprijediti praćenje stanja biodiverziteta to je eksplicitno navedeno. Što se tiče instrumenata, u okviru upravljanja životnom sredinom, poglavlje “Upravljanje” je vrlo tehnički razrađeno, daleko od bilo kakve administrativnosti. To nijesu mjere koje mogu administrativno da se posmatraju: i o procjeni uticaja, i o strateškoj procjeni uticaja, o povezivanju sa nosivim kapacitetima nosivosti sredine, sa analizom ranjivosti, osjetljivosti. Sve se nalazi u dokumentu, a učesnici su pozvani da sugerišu ukoliko je došlo do greške ili nepreciznosti u formulaciji. Kada je u pitanju informacioni sistem, i ako on ne postoji, podaci postoje. Ta baza može biti znatno sadržajnija, ali bi trebalo da bude cjelovita će u narednih 4-5 godina. Takođe, kod šumskih ekosistema i zaštite biodiverziteta, postoji oko 12 mjera sa nizom podmjera koje se odnose i na probleme koncesija, upravljanje šumama, obnavljanje šuma, uticaj klimatskih promjena, itd.	

- Trenutno se sprovodi realizacija velikih državnih projekata kao što je urađena dokumentacija za dalekovod koji ide Pljevlja – Lastva i taj dalekovod predstavlja jednu trasu koji je dobrim dijelom prošla kroz nacionalni park Lovćen. Po međunarodnim kriterijumima koje treba da ispunjava nacionalni park, kada biva presečen jednim koridorom u širini od 30 do 50 metara, on gubi karakteristike nacionalnog parka. - Dat je jedan vrlo koristan presjek o svim problemima koji se dešavaju u našim šumama sa količinom koja se eksploatiše i sa površinama koje stradaju svake godine u požarima. Konstatovano je da se tokom zadnjih 15 godina svake godine povećava broj požara. Međutim, nije konstantovano zašto se poveća broj požara? - Ono što NSOR 2016-2030 treba da predvidi jeste zašto i kako prevazići preveliku eksploataciju šuma i koji je to mehanizam da se smanji požar i zašto na ogromnim površinama koje se eksploatišu mi nemamo zaštitne šume? - Mjere i mehanizmi nisu dovoljno precizirani i treba ih svesti na jedan manje administrativan nivo upravo zbog privrednika koji će da koriste ovu Strategiju u svom razvoju. S obzirom da smo čuli mišljenje da se termoobrada otpada podržava i da se termoobrada otpada ne podržava, kako sada stvari stoje u Crnoj Gori sada na osnovu raspoloživih podataka, a to je da CG nema dovoljno otpada za rad jedne fabrike za termoobradu otpada. Ukoliko bi se ispoštovali svi oni kriterijumi koji stoje u Direktive o upravljanju otpadom, onda kada bi se izvukli djelovo recikabilnog otpada, ne bi bio dovoljan materijal za rad jedne termospalionice. - Da li je izgradnja deponija gubitak prostora? Ukoliko sei stvarno primijeni Direktivu o upravljanju otpadom i zaživi sistem izgradnje I funkcionisanja transferstanica, reciklažnih dvorišta i reciklažnih centara, Crnoj Gori je dovoljna samo jedna deponija, sa pravilno raspoređenim reciklažnim dvorištima i trafostanicama.		
---	--	--

7. Branko Lukovac, NVO Zeleni Crne Gore

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Prijedlozi, prednosti, nedostaci: 1) Dopuniti informaciju o institucionalnom okviru podatkom da je Kancelarija za održivi razvoj formirana polovinom 2005. godine zajedno sa UN. To treba dopuniti u Strategiji, jer je ona funkcionisala u saradnji sa UN, koje su je zapravo i finansirale prve dvije godine.			Sve primjedbe su evidentirane i biće uzete u obzir tokom pripreme Prijedloga NSOR do 2030. godine za usvajanje od strane Vlade. Dokument „Analiza funkcionisanja - 20 godina ekološke države” uzet je u obzir u pripremi Nacrta NSOR, a detaljno će biti dodatno sagledan u odnosu na iznesene prijedloge. Razmisliće se i o varijanti da se dio tog dokumenta koji sadrži preporuke uključi kao prilog NSOR.

2) NSOR 2016-2030 je sveobuhvatna, dobro struktuirana, sagledala je probleme i to je vjerovatno uzelo dosta prostora. Takođe je izloženo ono što treba da budu zadaci, koji su usklađeni sa onim što su opredeljenja svjetskih organizacija 3) Analiza o ostvarenjima i izazovima CG kao ekoloske drzave je pomenuta u novoj NSOR ali nije dovoljno iskorišćen ovdje, naročito u onom završnom dijelu preporuka. 4) Jedno od iskustava prve Strategije koje je doprinijelo da ona ne bude realizovana i da ne bude ono što je trebala da bude, je što je ona završila na Vladi Crne Gore. Na Nacionalnom savjetu vodile su se velike rasprave i Savjet je podržao da ona ima tretman kao u EU, tretman krovnog dokumenta, prema kojem se sve sektorske strategije usaglašavaju. Nažalost, Vlada to nije prihvatila kad je odlučivala, to nije poslato Skupštini Crne Gore, da Skupština takođe razmatra i prihvati Strategiju, da ona formira Odbor za praćenje njenog sprovođenja i da drži Vladu i sve resore odgovornim ukoliko ne izvršavaju utvrđene obaveze. Period od 15 godina je problematičan ako se uzme u obzir da čak ni za pet godina mi nismo bili u stanju to da vežemo za konkretizaciju, i u pogledu nosilaca odgovornosti i u pogledu sredstava za finansiranje i u pogledu rokova za realizaciju, kako ćemo za 15 godina? Ovaj horizont od 15 godina je dobar zbog povezivanja sa Agendom svjetske organizacije, ali je mnogo pogodniji jedan uži period od recimo pet godina, sa svim onim ispravkama koje donosi iskustvo prve Startegije. 5) Potrebno je da se predloži da ova ova Strategija dobije status krovnog dokumenta i da ide na Skupštinu Crne Gore. Deklaracija o Crnoj Gori kao ekološkoj državi usvojena je na Skupštini Crne Gore 20. Septembra 1991. godine na Žablaku. Ni jednom od tada Skupština Crne Gore nije razmatrala pitanje stanja životne sredine i status te deklaracija sa stanovišta realizacije. Dakle, ovo bi bila prilika i da se za taj datum ili povodom tog datuma, 25 godina od postojanja deklaracije, konačno Skupština okupi i usvoji jedan ovakav dokument. I ona izabere tijelo, odbor koji će preuzeti odgovornost, tako da podigne stepen odgovornosti oko ovog dokumenta kao glavnog dokumenta i na Skupštini Crne Gore. 6) Drugi predlog je vezan za pitanje institucionalne osposobljenosti. Opravdano je ono što se u ovom dokumentu pominje, postojanje jedan Generalni direktorat na osnovama one prvobitne kancelarije UN i Vlade Crne Gore za održivi razvoj, koji će biti međuresorna služba vezana za Vladu Crne Gore. 7) Nacionalni savjet za održivi razvoj treba da uistinu bude Nacionalni savjet, a ne Savjet Vlade Crne Gore. Dakle, da obuhvati sve činioce društva pa i		Ocijenjeno je da 2011. godine nije dobro pretpostavljen tok međunarodnih pregovora o održivom razvoju polije 2015. godine. U tom trenutku trebalo je donijeti odluku da se napravi revizija Akcionog plana prethodne Strategije koji bi se primjenjivao do 2016. godine, odnosno do donošenja nove NSOR. Međutim, primijenjeni pristup nije omogućio dublje fokusiranje na suštinu same Agende čime bi se izbjegli problemi koji su posljedica činjenice da je Agenda za održivi razvoj donijeta u septembru mjesecu 2015. godine, a da je trebalo sagledati i integrisati u NSOR u roku kraćem od tri mjesca. Ipak, značajno iskustvo je generisano kroz učešće u pregovorima o Agendi održivog razvoja do 2030. godine. Participativni dio procesa bio je organizovan u dvije faze. U prvoj fazi krajem 2014. godina, sprovedene su konsultacije organizacijom 15 sastanaka sa zainteresovanom javnošću po pitanju utvrđivanja potreba za unapređivanje politike održivog razvoja. U tom dijelu je postojalo direktno uključivanje UN-a, pa su kroz najšire konsultacije definisane prioritetne teme koje su nas obavezivale u pregovorima i ciljevima održivog razvoja u okvirima UN-a. Poruke koje su se iskristalisale u okviru ovog dijela procesa sažete su u dokumentu koji se zove "Platforma za izradu Nacionalne strategije održivog razvoja", koji je uzet u obzir kod utvrđivanja prioritetnih tema NSOR do 2030. godine. U drugoj fazi sprovedene su konsultacije o Nacrtu NSOR koji je usvojila Vlada u decembru 2015. godine. Obavljena su tri kruga međuresornih konsultacija koje uključuju ne samo resore na državnom nivou, već i lokalne samouprave, i šest participativnih sastanak sa zainteresovanim subjektima. Ovaj dio procesa, u svom opsegu, omogućio je kvalitetnu interakciju javnosti i stručnog tima. Na nivou stručnog tima prihvaćeni su svi prijedlozi osim onog koji se odnosi na uspostavljanje Ombudsmana za zaštitu životne sredine (prijedlog nije odbačen, ali se smatra da treba sačekati sljedeću fazu institucionalne reforme).
---	--	--

Parlament, pa i političke snage, pa i civilno društvo, i da bude okrenut i ka građanima Crne Gore 8) Takođe, još jedno pitanje koje ovdje nije pomenuto, a jeste u Analizi i prihvaćeno od Savjeta i Vlade, je da Crna Gora treba da uspostavi Ombudsmana, zaštitnika životne sredine. To jeste praksa u nekim zemljama Evropske unije. Mi smo iskoračili dalje što se tiče te ideje ekološke države, koje smo uglavnom marketinški iskoristili, a ne mnogo da iskoračimo u našem ponašanju. I zato to treba da se i u ovom dokumentu nađe kao jedan predlog.		
---	--	--

8. Danijela Jaćimović, Ekonomski fakultet

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
Prednosti: - Za pohvalu je što je Crna Gora našla snage da u jednom ipak kratkom vremenu odgovori svim međunarodnim obavezama i da ispoštuje globalnu strategiju, koju su na neki način definisale UN do 2030. godine, kao sada neku "globalnu mantru", koja je na neki način ponuđena svim zemljama članicama da na osnovu nje naprave krovnu strategiju, jer održivi razvoj utiče na sve aspekte života. - Sa stanovišta same Strategije, napravljena je jako moderno, ispoštovali su se svi kriterijumi u pisanju prema UN-u. - Dokument je pisan tako da bude krovni dokument i u samom dokumentu se nalaze i suštinski i formalno svi argumenti da bude to i bude i da bude usvojen od strane Skupštine. - UN kao krovna institucija koja daje i setira sve zemlje članice postavila je 17 ciljeva. Vi ste dali preko 230 kriterijuma i to su kriterijumi i ciljevi u kojima mogu i treba da se nađu sve zemlje. Normalno je, i vi ste pokušali, balansirajući resurse, vrijeme, prioritete, da svi ovi ciljevi, da svi ovi idinkatori nisu prioriteti jednake važnosti za sve zemlje. Neki su u nekim zemljama primjenljivi, drugi nisu. Ja mislim da ste vi uspjeli nekako da dotaknete sve. - Podržavam posebno zelenu ekonomiju, to je evropski pravac, pa me zanima da li ste predvidjeli i kada ste predvidjelo za direktne strane investicije određene stimulanse odnosno ograničenja, ako investicija nije zelena? I još nešto, da li ste razmišljali upravo zbog broja indikatora, nisu svi indikatori ni od interesa za Crnu Goru i ne možemo ih se sve usvojiti, pomenuli ste da biste prvo išli sa nekih dvadeset, da li ste razmišljali o tome da se napravi neki sažetak od ove vaše Strategije, koje bi rekli to je tih dvadeset kriterijuma, pa njih detaljno obraditi. - Upućene su čestitke jer nije bilo lako ovakav dokument napraviti, petnaest godina, nova metodologija, novi kriterijum			U nacrtu NSOR značajna pažnja posvećena je jačanju ukupnog ambijenta za privlačenje SDI, ali uz pažljivu analizu podsticaja i subvencija ukoliko se radi o predloženim investicijama koje nisu u skladu sa principima održivog razvoja. Istovremeno, ukinuti sve vidove subvencija prema investitorima koji ne poštuju obaveze prema zaštiti životne sredine. Indikatori UN se detaljno analiziraju i biće dat prikaz onih koje je moguće uvesti u naš sistem praćenja do 2018. godine, kao i pregled indikatora za koje je jasno utvrđena metodologija obračuna.

V. OKRUGLI STO U PKCG, 22.3.2016.

1. Mladen Bajković, ETG Grupa, Podgorica

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Predlog: - Razviti strategiju „Pametni grad“, kako bi postala dio strategije održivog razvoja svakog grada. U narednom periodu donijeti strategije za razvoj svakog crnogorskog grada. - Vezano za temu zelene ekonomije i zelene energije, treba se fokusirati na ono što je sada postavljeno i treba da bude izvršeno kvalitetno. - Nedovoljno preduzeća koji se ozbiljnije bave zaštitom živote sredine - ozbiljna biznis barijera i jako ozbiljna poslovna šansa. - Postaviti standarde stranim investitorima za hotele sa četiri i pet zvjezdica, i obavezati ih na količinu energije koju mogu i treba da potroše u hotelu.		Posebno je zanimljiva referenca na „Smart City“, koja je tretirana u okviru održivih gradova i unapređenje kvaliteta života u urbanim sredinama, stoga će se nastojati da se nađe način da se eksplicitnije prepozna u okviru podmjera ove Strategije.

2. Milan Marić, S&T Crna Gora, Podgorica

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Prijedlozi: - Angažovati sve resurse kako ne bi došlo do odliva veoma kvalitetnog resursa Crne Gore, mladih i stručnih ljudi. - Omogućiti građanima Crne Gore koji su fizički odsutni iz Crne Gore da učestvuju u crnogorskom dobru i razvoju pomoću tehnologije i savremenijeg načine komuniciranja. - Razmotriti pitanje kvalitetnih mehanizama formiranja održivosti budžeta za održivi razvoj.		U dijelu obrazovanja kod izgradnje ljudskog kapitala, mjere koje su predložene odnose se, prije svega, na IT pismenost, sistem osnovnog, srednjeg i visokoškolskog obrazovanja. Posebno su akcentovana pitanja koja se odnose na izgradnju novih vještina koje nijesu bile tradicionalno zastupljene u Crnoj Gori, uključujući posebno fokusiranost na menadžerski deficit, u smislu upravljanja procesima, sistemima, itd. To su sve instrumenti koji bi trebalo, dugoročno posmatrano, da obezbijede zadržavanje stanovništva u Crnoj Gori. Pored toga, kroz društvene resurse, kroz podsticaj sistema vrijednosti, kako na nivou pojedinca, tako na nivou porodice, društva, akcentuju se značajni segmenti koji treba da omoguće korekciju ove negativne dugoročne projekcije. Takođe, vrlo značajno je i dio mjera koje se odnose na regionalni razvoj, smanjivanje regionalnih razvojnih nejednakosti, kroz jačanje tehnoloških kapaciteta i usvajanje novih, savremenijih tehnologija koje treba da se uključe.

		Veoma važno pitanje demografije i demografske održivosti CG razrađeno je u NSOR koliko je bilo moguće, a postoji i jedan drugi faktor koji treba da se uzme u obzir, a to je projekcija ulaska zemlje u EU, otvaranje granica i mogućnosti slobodnog kretanja ljudi i kapitala. Kroz ovaj set mjera u Akcionom planu nastojano je da se ponudi jedan odgovor koji treba da doprinese ublažavanju tog trenda, sa kojim se suočava cijela Zapadna Evropa, dakle i razvijene zemlje, prema projekcijama UN. Mnogo je faktora domaće politike, od obrazovanja, zdravstvene politike, regionalnog razvoja i kreiranja novih radnih mjesta, kao isto jedne važne komponente u tom procesu, i sve su one stavljene u dokument. Ono što bi još moglo da se navede, shodno sugestijama tokom rasprave, je Strategija saradnje sa naučnom dijasporom Ministarstva vanjskih poslova i Strategija razvoja nauke.
--	--	---

3. Milica Daković, E3 Consulting DOO, Podgorica

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Prijedlozi: - Treba voditi računa o primjeni same Strategije u perspektivi, treba voditi računa o specifičnostima Crne Gore i objektivnosti. - U uvodnom dijelu Strategije vrlo jasno staviti do znanja šta je zadatak Strategije, šta je vizija Strategije, šta su očekivani rezultati same Strategije. - Potrebno je staviti fokus na prikazivanje postojećeg ambijenta i kreiranje ambijenta za razvoj novih biznisa. - Akcenat staviti na ekonomski razvoj, kreiranje novih inovativnih biznisa u oblasti zelene ekonomije, niskokarbonskog turizma.		U ekonomskom dijelu - Akcioni plan, tačka 7, nalazi se čitav niz podmjera, pa je potrebno da se pogledaju te podmjera prije nego stručni tim interveniše. Dio koji se odnosi na uvodno poglavlje će biti predmet dodatne razrade, kada prođe javna rasprava, odnosno skraćivanje, tako da će biti uzeto u obzir.

4. Elenora Redžepagić, ELA Magic DOO, Ulcinj

Unijeti originalni tekst iz Nacrta NSOR sa naznakom stranice	Unijeti predlog konkretne izmjene teksta	Unijeti objašnjenje/komentar u odnosu na izmjenu teksta	Stav stručnog tima
	Prijedlozi: - Potrebna je veća podrška države malim proizvođačima, npr. omogućavajući im da lakše dođu do sertifikata. - Potrebno je zaštititi morski prostor uz obalu, odmaći objekte od same morske obale i na tom području turistima ponuditi domaće proizvode od lokalnih proizvođača. - Takođe je važno stvaranje povoljnijeg ambijenta za budući turistički razvoj.		Ovo su primjeri koji su pozicionirani i definisani kroz mjere. Veoma su korisne sugestije upućene tokom diskusije, pa će se stručni tim još jednom osvrnuti na pitanje sertifikacije na mala i srednja preduzeća, odnosno na podršku proizvođačima. Stoga je u dijelu vezano za podršku rastu konkurentnosti preuzeto sve ono kompatibilno sa Strategijom za razvoj malih i srednjih preduzeća, za podsticanje ženskog preduzetništva, aktivnosti i mjere za podsticanje investicija, i sada je dodata i potreba uvođenja programa sertifikacije kvaliteta proizvoda. Stručni tim je preporučio konsultaciju dokumenta NSIUOP CG, gdje je posebno akcentovano pitanje diversifikacije ekonomije u obalnom području i upravo o dinamici snabdijevanja od proizvođača do potrošača, koristeći neka iskustva iz regiona i Evrope. Što se tiče marinskih zaštićenih područja, u ovoj Strategiji je planirano da bude oko 18% obalnog područja u okviru zaštićenih područja na kopnu i moru.

NACIONALNA
STRATEGIJA
ODRŽIVOG
RAZVOJA
do 2030. godine

Ministarstvo održivog razvoja
i turizma Crne Gore

PRIPREMILI/E:

prof. dr **Gordana Đurović**, vodeći stručnjak
mr **Jelena Knežević**, koordinatorka procesa i članica stručnog tima
doc. dr **Olivera Komar**, članica stručnog tima
mr **Vladimir Vulić**, član stručnog tima
dr **Alessandro Galli**, naučni saradnik, Mreža za globalni ekološki otisak
arh. **Biljana Gligorić**, članica stručnog tima

UČESTVOVALI/E:

Nebojša Jablan, dipl. el. ing.
mr **Olivera Kujundžić**, dipl. pravica
mr **Mirjana Ivanov**, dipl. meteorologinja
mr **Srđan Sušić**, dipl. biolog
prof.dr.med. **Dragan Gjorgjev**
CEED Consulting d.o.o. (Priprema Platforme i Polazišta za izradu NSOR)
ISSP (Priprema DMC analize)
Branislav Gregović, dipl.ing.arh. (priprema ulazne analize o stanju prostora)
Aneta Milutinović, Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Marija Mijušković, Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Opšte okolnosti od značaja za održivi razvoj Crne Gore	1
1.2. Značaj i mjesto nacionalne politike održivog razvoja Crne Gore	2
1.3. Struktura i sadržaj NSOR do 2030. godine	4
1.4. Vizija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine.....	6
2. OCJENA STANJA NACIONALNIH RESURSA	8
2.1. Stanje ljudskih resursa	8
2.1.1. Demografski resursi	9
2.1.2. Zdravlje	13
2.1.3. Obrazovanje i vještine	19
2.2. Stanje društvenih resursa	26
2.2.1. O društvenom kapitalu.....	26
2.2.2. Odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja	27
2.2.3. Vrijednosni sistem	27
2.2.4. Povjerenje u institucije i vladavina prava.....	28
2.2.5. Organizaciona kultura.....	28
2.2.6. Zapošljivost i socijalna kohezija	30
2.2.7. Ravnomjeran regionalni razvoj	31
2.2.8. Kulturni razvoj.....	33
2.2.9. Integralna zaštita i upravljanje kulturnom baštinom i predjelima	35
2.3. Stanje prirodnih resursa	36
2.3.1. Biodiverzitet	36
2.3.2. Šume	38
2.3.3. Usluge ekosistema	39
2.3.4. Vode	41
2.3.5. Vazduh	43
2.3.6. Zemljište.....	45
2.3.7. Životna sredina i zdravlje	48
2.3.8. Prostor i urbani razvoj.....	50
2.3.9. Metali i nemetali (metalične, nemetalične i energetske mineralne sirovine)	55
2.3.10. Prirodni i antropogeni hazardi, upravljanje rizicima, zaštitom i spašavanjem u vanrednim situacijama i sanacijom posljedica u vanrednim situacijama	56
2.4. Stanje ekonomskih resursa	59
2.4.1. Makroekonomski trendovi i održivo upravljanje razvojem	59
2.4.2. Stanje sektora od ključnog značaja za održivi razvoj društva	62
2.5. Upravljanje za održivi razvoj	81
2.5.1. Izgradnja institucionalnog i strateškog okvira za održivi razvoj	82
2.5.2. Sistem upravljanja životnom sredinom	85
3. KLJUČNI NEODRŽIVI TRENDOWI RAZVOJA I POTREBE ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE.....	88
3.1. Ključni problemi održivog upravljanja ljudskim resursima.....	88
3.2. Ključni problemi održivog upravljanja društvenim resursima	90
3.3. Ključni problemi korišćenja i upravljanja prirodnim resursima.....	94
3.4. Ključni problemi korišćenja i upravljanja ekonomskim resursima	100
3.4.1. Ublažavanje klimatskih promjena.....	101
3.4.2. Put ka resursnoj efikasnosti	102

3.4.3. Održiva potrošnja i proizvodnja	104
3.5. Problemi, slabosti i nedostaci sistema upravljanja za održivi razvoj.....	105
4. STRATEŠKI CILJEVI I MJERE.....	110
4.1. Unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije.....	112
4.1.1. Unapređenje demografskih kretanja i smanjivanje demografskog deficita	112
4.1.2. Unapređenje zdravlja građana u svim uzrastima i smanjenje nejednakosti u zdravlju	113
4.1.3. Obezbjedjivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve	114
4.2. Podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva	115
4.2.1. Aktivan odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja	115
4.2.2. Razvoj sistema vrijednosti u skladu sa ciljevima održivog razvoja zajednice.....	117
4.2.3. Razvijanje države kao efikasne vladavine prava	118
4.2.4. Prevažići problem menadžerskog deficita i ojačati društveno odgovorno poslovanje	119
4.2.5. Stimulisati zapošljivost i socijalnu inkluziju	120
4.2.6. Unaprijediti značaj kulture kao temeljne vrijednosti duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja koja značajno unapređuje kvalitet života građana	121
4.2.7. Efikasan i savremen sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela	125
4.2.8. Postizanje ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih jedinica lokalne samouprave i regiona zasnovanog na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju, s posebnim akcentom na razvoj sjevernog regiona	126
4.3. Očuvanje prirodnog kapitala	127
4.3.1. Zaustavljanje degradacije vrijednosti obnovljivih prirodnih resursa	127
4.3.2. Efikasno upravljanje obnovljivim prirodnim resursima	129
4.3.3. Unapređenje stanja životne sredine i zdravlja ljudi	131
4.3.4. Održivo planiranje prostora	132
4.3.5. Efikasna upotreba metaličnih i nemetalčnih sirovina	134
4.3.6. Ublažavanje uticaja prirodnih i antropogenih hazarda	135
4.4. Uvođenje zelene ekonomije.....	137
4.4.1. Ublažavanje klimatskih promjena.....	137
4.4.2. Put ka resursnoj efikasnosti	138
4.4.3. Upravljanje otpadom primjenom pristupa u okviru cirkularne ekonomije	146
4.4.4. Održivo upravljanje resursima obalnog područja i podsticaj plavoj ekonomiji.....	148
4.4.5. Održiva potrošnja i proizvodnja	150
4.4.6. Društvena odgovornost.....	151
4.4.7. Rast konkurentnosti crnogorske ekonomije.....	152
4.5. Unapređenje sistema upravljanja za održivi razvoj.....	153
4.5.1. Jačanje sistema upravljanja za održivi razvoj	154
4.5.2. Jačanje upravljanja životnom sredinom unapređenjem primjene instrumenata zaštite životne sredine	155
4.5.3. Sprovođenje reforme institucionalne organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj.....	157
4.5.4. Uspostavljanje sistema za praćenje održivosti nacionalnog razvoja uključujući praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja.....	163
5. FINANSIRANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ	169
5.1. Osnovni principi finansiranja za održivi razvoj	169
5.2. Izvori finansiranja održivog razvoja	171
5.3. Finansiranje u oblasti životne sredine	173
5.3.1. Ključni problemi sistema vrednovanja prirodnog kapitala i finansiranja životne sredine.....	177
5.4. Mogućnosti i obaveze u kontekstu sprovođenja Adis Abeba agende akcija.....	180
5.4.1. Domaći javni izvori	180

5.4.2. Domaći i međunarodni privatni biznis i finansije	182
5.4.3. Međunarodna razvojna saradnja	184
5.4.4. Međunarodna trgovina kao značajan podsticaj za razvoj	185
5.4.5. Upravljanje javnim dugom i međugeneracijska ravnoteža	186
5.4.6. Nauka, tehnologija, inovacije i razvoj kapaciteta	189
5.5. Pretpristupna podrška, programi Unije i strukturni fondovi	189
5.6. Strateški ciljevi finansiranja za održivi razvoj	192
5.6.1. Održivo finansiranje životne sredine	192
5.6.2. Platforma za finansiranje održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine	197
6. PETNAESTOGODIŠNJI AKCIONI PLAN NSOR - PLATFORMA ZA MJERENJE ODRŽIVOSTI NACIONALNOG RAZVOJA	201
AKCIONI PLAN NSOR DO 2030. GODINE	204
7. PRAĆENJE SPROVOĐENJA NSOR I MJERENJE ODRŽIVOSTI RAZVOJA CRNE GORE DO 2030. GODINE	295
7.1. Mjerenje održivosti razvoja Crne Gore do 2030. godine	296
7.1.1. Uvođenje indikatora održivog razvoja s UN liste u nacionalni sistem mjerenja održivosti razvoja Crne Gore	297
7.1.2. Dostupni nacionalni indikatori održivog razvoja koji se mogu svrstati u indikatore održivog razvoja	312
7.1.3. Dostupni međunarodni indikatori koji se mogu svrstati u indikatore održivog razvoja	312
7.1.4. Odabrani kompleksni indikatori za kumulativno praćenje trendova održivosti	316
7.2. Integrisani sistem za praćenje NSOR trendova održivosti	332
7.3. Informacioni sistem, praćenje i izvještavanje o sprovođenju NSOR	333
8. PRILOZI	337
8.1. Prilog I - Pregled problema i uzroka	337
8.2. Prilog II - Analiza pokretača, pritisaka, stanja i uticaja (DPSI)	346
8.3. Prilog III - Prikaz prepoznatosti UN zadataka u odnosu na prioritetne teme NSOR	367
8.4. Prilog IV - Pregled indikatora održivog razvoja s UN liste grupisanih u šest prioritetnih tema NSOR	371
8.5. Prilog V - Pregled dostupnih nacionalnih indikatora održivog razvoja	396
8.6. Prilog VI - Pregled odabranih kompleksnih indikatora za kumulativno praćenje trendova održivosti	405
8.6.1. Indeks ljudskog razvoja (HDI)	405
8.6.2. Indeks društvenog progressa (SPI)	406
8.6.3. Indeks rodne nejednakosti (GII)	407
8.6.4. Ekološki otisak (EF)	408
8.6.5. Domaća potrošnja materijala (DMC) i Produktivnost resursa (RP)	409
8.6.6. Potrošnja prostora (LC)	410
8.6.7. Indeks istinskog razvoja (GPI)	412
8.6.8. Indeks demokratije životne sredine (EDI)	413
8.6.9. Indeks performansi životne sredine (EPI)	414

1. Uvod

1.1. Opšte okolnosti od značaja za održivi razvoj Crne Gore

Opredjeljenje da se Crna Gora razvija kao ekološka država zahtijeva posvećenost, istrajnost, hrabre odluke i značajna finansijska ulaganja. U Deklaraciji o ekološkoj državi Crnoj Gori koju je donijela Skupština Crne Gore 20. septembra 1991. godine navodi se da „se svjesni duga prema prirodi, izvoru našeg zdravlja i inspiraciji naše slobode i kulture, posvećujemo njenoj zaštiti, u ime sopstvenog opstanka i budućnosti potomstva“. Slijedom tog opredjeljenja u Ustavu Crne Gore iz 1992. godine sadržano je određenje o Crnoj Gori kao ekološkoj državi, a isto je potvrđeno i Ustavom iz 2007. godine.

Suočavanje s posljedicama neodrživih razvojnih tendencija nastalih usljed: naslijeđenog strukturnog disbalansa socijalističke planske ekonomije iz perioda prije 90-ih, oštrog pada ukupnih društveno-ekonomskih vrijednosti tokom devedesetih godina, težnje da se u tranzicionom periodu sprovođenja ekonomskih reformi tokom 2000-tih obezbijedi ubrzani ekonomski rast, kontinuirani ubrzani prosperitet i nadomjesto propuštene prilike, zahtijeva odlučne i efikasne akcije. Te akcije usmjerene na traženje puta ka održivoj budućnosti i napuštanju neodrživih vrijednosti, normi i razvojnih obrazaca istovremeno predstavljaju i odgovore na vodeće globalne izazove na putu ka dostizanju ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija.

Naime, u proteklih 100 godina broj stanovnika u svijetu je učtverostručen, očekivano trajanje života se značajno uvećalo, upotreba fosilnih goriva je veća četrnaest puta, dok je obim proizvodnje na globalnom nivou porastao za dvadeset dva puta. Iako je u protekle četiri decenije broj stanovnika koji žive u ekstremnom siromaštvu smanjen, u međuvremenu su uvećane razlike između regiona i zemalja u pogledu društvenih i ekonomskih pokazatelja.

Linearni model ekonomskog rasta „uzmi, proizvedi, potroši i baci“, zasnovan na pretpostavci da su materijali koji se ekstrahuju iz prirode neiscrpnii, pokazao se kao neodrživ.. Prema nekim projekcijama, svijet će uskoro dostići maksimum u proizvodnji nafte, što će biti praćeno godišnjim smanjenjem količine koja će biti dostupna za eksploataciju za 1-7%, dok će tražnja za energetskim resursima strmomoglavo porasti zbog ubrzanog rasta broja stanovnika i uvećane potrebe za višim standardom života.

Milenijumska procjena ekosistema Ujedinjenih nacija¹ potvrđuje da je 15 od 24 usluge ekosistema značajno degradirano u proteklih pedeset godina. Kapacitet nosivosti planete Zemlje je premašen, a posebno zabrinjava brzina izumiranja vrsta, promjene u kruženju azota i emisije gasova sa efektom staklene bašte. Prema proračunima OECD-a, globalni gubici i prijetnje biodiverzitetu uglavnom potiču od prenamjene zemljišta, uključujući prenamjenu vrijednih područja prirode u poljoprivredno zemljište i poljoprivrednog u građevinsko zemljište, sječe šuma, odnošenja zemljišta erozijom, itd. Klimatske promjene su postale globalna prijetnja i pitanje opstanka.

Očigledno je da je čovječanstvo „trošilo više nego što ima“. Koristilo je i eksploatisalo svoje prirodne resurse, pri čemu oni nijesu imali sposobnost da se regenerišu i obnove. Pritome nijesu narušeni samo prirodni resursi, već su opterećeni i društveno-ekonomski sistemi. Naime, do druge polovine dvadesetog vijeka čovječanstvo je uspostavilo metode proizvodnje i potrošnje koje nalažu ubrzanje eksploatacije prirodnih resursa, kao osnove ljudskog postojanja, dovodeći do izumiranja brojnih biljnih i životinjskih vrsta, promjene klime, iscrpljivanja neobnovljivih resursa. Nakon tog perioda, postalo je očigledno da je sa novim tehnologijama i postojećim ponašanjem u

¹ Milenijumska procjena ekosistema (The Millennium Ecosystem Assessment) je projekat pokrenut od Ujedinjenih nacija, sproveden u periodu od 2001 do 2005. godine, sa ciljem da procijeni promjene ekosistema na zemlji kao posljedice djelovanja čovjeka i pruži naučne dokaze o opravdanosti održivog razvoja i očuvanja ekosistema na zemlji.

potrošnji nemoguće zadovoljiti potrebe današnjih 7 milijardi stanovnika i očekivanih 9 milijardi oko 2050. godine – naša planeta zemlja nije dovoljna za to. Društva moraju promijeniti vrijednosti i ciljeve kojih su se do sada pridržavala - pored uvećanja dobrobiti, važno je da se uspostave granični nivoi koje ne treba premašiti pri stvaranju ili povećanju dobrobiti.

Uprkos širenju globalne ekonomije, održavanje i podizanje nivoa prihoda pojedinaca i zajednice ometa činjenica da se rastom međunarodne konkurencije smanjuju mogućnosti zapošljavanja. Brigu o onima koji su isključeni sa tržišta rada ometaju smanjeni prihodi zajednice i uvećana očekivanja. Širenje jaza u prihodima stvara podlogu za nastanak društvenih krajnosti, uvećanje jaza u znanju, nejednakosti u pristupu informacijama, resursima, radnim mjestima, zdravstvenoj zaštiti, obuci i obrazovanju. Zato je krajnji trenutak da se pređe sa pristupa kojim se ostvarivanje dobrobiti temelji na eksploataciji prirodnih resursa na pristup zasnovan na održivom upravljanju ljudskim i društvenim resursima. Na tom putu cjelokupno čovječanstvo mora da pruži doprinos, uključujući i Crnu Goru.

1.2. Značaj i mjesto nacionalne politike održivog razvoja Crne Gore

Vođena opredjeljenjem o uspostavljanju ekološke države, Crna Gora je među prvim državama regiona jugoistočne Evrope koja je uspostavila strateški i institucionalni okvir za održivi razvoj u skladu sa standardima razvijenih zemalja Evropske unije. U saradnji sa Univerzitetom za mir i razvoj Ujedinjenih nacija, 2001. godine pripremljen je sveobuhvatni dokument „Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države“. Istovremeno, ovaj dokument je predstavljao i nacionalni odgovor na ciljeve postavljene Agendom 21². Nakon stabilizacije

političkih prilika i otvaranja evropske perspektive za zemlje regiona jugoistočne Evrope, Crna Gora je napravila značajan iskorak u izgradnji nacionalne politike održivog razvoja i uspostavljanju pratećeg institucionalnog okvira. Po uspješno završenom učešću na Samitu o održivom razvoju u Johaneshburgu, osnovan je Nacionalni savjet za održivi razvoj kao savjetodavno tijelo Vlade Crne Gore s ciljem jačanja kapaciteta za sprovođenje politike održivog razvoja. Savjetom je u periodu od 2002. godine predsjedavao Predsjednik Vlade, a od 2013. godine njime predsjedava Predsjednik Države.

Paralelno sa početkom realizacije programa i projekata održivog razvoja, započet je i proces izrade Nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore. Strategija je apsorbovala najznačajnija opredjeljenja iz nacionalnih i evropskih dokumenata, a rađena je u saradnji s Mediteranskom komisijom za održivi razvoj (eng. MCSD) i Mediteranskim akcionim planom Programa za životnu sredinu Ujedinjenih Nacija (UNEP/MAP). Posebnu vrijednost ovom dokumentu dao je njegov petogodišnji akcioni plan za period od 2007-2012. godine kojim su definisane mjere za dostizanje ciljeva održivog razvoja u 24 prioritetne oblasti održivog razvoja crnogorskog društva. Nakon petogodišnjeg perioda implementacije ostvareni su solidni rezultati – udio implementiranih mjera je 53%, pri čemu oblast životne sredine u određenoj mjeri zaostaje u odnosu na rezultate ostvarene u oblasti ekonomije, i nešto manje u odnosu na rezultate u oblasti društvenog razvoja. Iako to korespondira s otežavajućim okolnostima sa kojima se društvo suočavalo u periodu tranzicije sveukupnog društveno-ekonomskog ambijenta, svjesni smo ozbiljnosti suočavanja s izazovima koji prate i dalje prisutne neodržive razvojne trendove.

U pripremi Trećeg svjetskog samita o održivom razvoju (Rio+20 samita) u međunarodnim okvirima djelovanja intenzivno su traženi

² Agenda 21 je globalni akcioni plan o održivom razvoju za XXI vijek kojim se definiše obaveza preduzimanja akcija na globalnom, regionalnom i lokalnom nivou od strane organizacija u sistemu UN-a, vlada i glavnih grupa u svakoj od oblasti gdje su evidentirani negativni uticaji čovjekovih

djelatnosti na životnu sredinu. Agenda je usvojena na Konferenciji UN-a o životnoj sredini i razvoju tj. Prvom svjetskom samitu o održivom razvoju koja je održan u Rio de Žaneiru 1992. godine.

odgovori na međusobno suprotstavljene razvojne tokove. Agenda za održivi razvoj do 2030. godine, usvojena septembra 2015. godine na 70-tom zasjedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, predstavlja okvir za sprovođenje ambiciozne agende postavljene završnim dokumentom Rio+20 samita. Agenda za održivi razvoj do 2030. godine je po svom opsegu i značaju dokument bez presedana. Prihvatile su je sve države članice Ujedinjenih nacija i odnosi se na sve, uzimajući pritom u obzir različite nacionalne okolnosti, kapacitete i nivo razvoja, uz poštovanje nacionalnih politika i prioriteta. Utvrđuje 17 univerzalnih ciljeva i 169 konkretnih zadataka koji se odnose na cijeli svijet, jednako na razvijene i zemlje u razvoju. Ovi ciljevi i zadaci su integrisani i nerazdvojni i ravnomjerno obuhvataju tri dimenzije održivog razvoja. Ciljevi i zadaci održivog razvoja definisani su kao aspiracioni i globalni, pri čemu svaka Vlada ima pravo da utvrđuje sopstvene konkretne zadatke vođena globalnim nivoom ambicije, uzimajući u obzir nacionalne okolnosti. Države treba samostalno da odlučuju kako da te aspiracione i globalne ciljeve uvedu u nacionalne planske procese, politike i strategije.

Novom Nacionalnom strategijom održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine (NSOR) unapređuje se politika održivog razvoja Crne Gore uspostavljanjem sveobuhvatnog okvira za nacionalni odgovor na izazove koji se nalaze na putu ka održivom razvoju crnogorskog društva do 2030. godine, pritom uzimajući u obzir rezultate sprovođenja prethodne NSOR i zahtjeve u procesu pridruživanja Crne Gore EU. U tom kontekstu, nova NSOR istovremeno postavlja i platformu za prevođenje globalnih ciljeva i zadataka u nacionalne okvire. Proces izrade NSOR do 2030. godine koristi pozitivna iskustva iz globalnih, evropskih i procesa u regionu Mediterana, a zasnovan je i na principima i preporukama Deklaracije iz Rija i Agende 21, kao i Deklaracije i Plana implementacije iz Johannesburga. NSOR se oslanja i na Milenijumsku deklaraciju Ujedinjenih nacija³ i rezultate sprovođenja

³ Milenijumski samit lidera održan je u sjedištu UN-a 2000. godine. Tom prilikom Generalna skupština donijela je Milenijumsku deklaraciju kao politički dokument UN-a za

Milenijumskih razvojnih ciljeva. Pritome ostaje dosljedan široko prihvaćenoj definiciji održivog razvoja iz Bruntland izvještaja⁴, u kojem je značenje održivog razvoja definisano kao „zadovoljavanje potreba postojećih generacija bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“.

NSOR je **krovna, horizontalna, i dugoročna razvojna strategija Crne Gore**, koja se ne odnosi samo na životnu sredinu i ekonomiju, već i na nezamjenljive ljudske resurse i dragocjeni društveni kapital koji treba da omoguće prosperitetan razvoj. Tako pozicionirana ova strategije pruža odgovor na: utvrđene neodržive razvojne trendove; neusaglašene sektorske politike kako međusobno, tako i s NSOR, te politikom zaštite životne sredine; institucionalni okvir koji nije usklađen s potrebama sprovođenja politike održivog razvoja i zahtjevima dobrog upravljanja neusklađenost sistema javnih finansija s potrebom horizontalnog i vertikalnog pozicioniranja prioriteta održivog razvoja u nacionalnim strateškim politikama, planovima i programima, odnosno na neusklađenost stvarnih akcija s iskazanom političkom podrškom i zvaničnim opredjeljima o održivom razvoju Crne Gore.

Ekološki, ekonomski i društveni aspekti razvoja Crne Gore posljednjih decenija ukazuju na to da potrebe budućih generacija mogu biti ugrožene ne samo kvalitativnom i kvantitativnom degradacijom prirodnih resursa, već i sve manjom raspoloživošću i drugih resursa (ljudski resurs kao pretpostavka razvoja i ekonomski kapital). Na temelju sopstvenog iskustva i naučenih lekcija, a u vezi s obavezama prema budućim generacijama, te iskustava ključnih

XXI vijek. Uspostavljeni su Milenijumski razvojni ciljevi za praćenje implementacije Milenijumske deklaracije.

⁴ Generalna Skupština UN-a je rezolucijom broj 38/161 od 19. decembra 1983. godine potvrdila osnivanje specijalne komisije/ svjetske komisije za životnu sredinu i razvoj u okviru UNEP-a za pripremu Izvještaja o stanju životne sredine pod nazivom „Perspektive životne sredine do i nakon 2000-te“, uključujući i predlog za izradu strategija za održivi razvoj. Ovaj izvještaj poznat i pod nazivom Bruntland izvještaj (ili eng. *Our Common Future*) prezentovan je 1987. g. promovisujući potrebu integracije ekonomskog razvoja, upravljanja prirodnim resursima i njihove zaštite.

međunarodnih aktera koji kroz globalni dijalog trasiraju put prema održivosti, kod ocjene stanja nacionalnih resursa u okviru ovog dokumenta data je inovativna ocjena stanja sveukupnih crnogorskih nacionalnih resursa - kroz četvorodimenzionalni razvojni koncept. Naime, osnovni princip NSOR jeste da proizvodnja dobara i pružanje usluga ključnih za unapređenje materijalnog, mentalnog i duhovnog blagostanja svake generacije zahtijeva **četiri osnovna, neophodna resursa: ljudski, društveni, prirodni i ekonomski**. To su ključni nacionalni resursi koji moraju biti održivi, čuvajući „pravo na razvoj“ svakoj narednoj generaciji. Pravo na razvoj posmatra se u odnosu na pravo pojedinca-čovjeka, porodice i porodičnih vrijednosti i najširih društvenih grupa, u okvirima upravljanja na državnom nivou i nivou lokalnih zajednica. Naša odgovornost prema budućim generacijama obavezuje na pristup shodno kome se čovjek nalazi u centru razvoja koji omogućava održivu i uzajamno uvezanu valorizaciju četiri grupe nacionalnih resursa. Zato je neophodno omogućiti da suštinu održivosti čine konzistentne političke akcije usmjerene na razvoj resursa naših potomaka i sprječavanje odluka koje umanjuju naše nacionalne resurse.

1.3. Struktura i sadržaj NSOR do 2030. godine

U skladu s metodologijom za izradu NSOR koja je usvojena na 26. sjednici Nacionalnog savjeta za održivi razvoj i klimatske promjene, te značajem Agende Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine, kao jednog od ključnih dokumenata za definisanje i sprovođenje nacionalne politike održivog razvoja, **struktura i sadržaj NSOR do 2030. godine utvrđeni** su kako slijedi:

1. **Uvod** - daje odgovor na pitanje zašto i u kakvim nacionalnim i globalnim okolnostima se realizuje izrada nove NSOR do 2030. godine, kao i metodologiju njene izrade.
2. U drugom poglavlju **Ocjena stanja nacionalnih resursa** obrađene su **četiri cjeline: stanje ljudskih resursa:**

demografski resursi, zdravlje, obrazovanje i vještine; **stanje društvenih resursa**, u okviru koga su obrađene teme kao što su: društveni kapital, odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja, vrijednosni sistem, povjerenje u institucije i vladavina prava, organizaciona kultura, zapošljivost i socijalna kohezija, ravnomjeran regionalni razvoj; kulturni razvoj i integralna zaštita i upravljanje kulturnom baštinom i predjelima; **stanje prirodnih resursa**, u okviru koga je obrađeno stanje: biodiverziteta, šuma, usluga ekosistema, voda, vazduha, zemljišta, životne sredine i zdravlja, neobnovljivih resursa – prostora, metala i nemetala, te prikazan uticaj prirodnih i antropogenih hazarda; **stanje ekonomskih resursa**, u okviru koga su obrađeni makroekonomski trendovi, upravljanje razvojem i stanje sektora od ključnog značaja za održivi razvoj crnogorskog društva. Poseban osvrt u drugom poglavlju dat je na nacionalni institucionalni i zakonodavni okvir koji je značajan za sistem **upravljanja za održivi razvoj**.

3. U trećem poglavlju dat je pregled ključnih neodrživih trendova razvoja i potreba u kontekstu dostizanja strateških ciljeva održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine, u okviru sve četiri grupe resursa - ljudskih, društvenih, prirodnih i ekonomskih, kao i u kontekstu omogućavanja optimalnog institucionalno-zakonodavnog okvira za upravljanje i finansiranje za održivi razvoj.
4. U četvrtom poglavlju definisani su **strateški ciljevi i mjere** za: unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije; unapređenje demografskih kretanja i smanjivanje demografskog deficita; podršku vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva; očuvanje prirodnog kapitala i uvođenje zelene ekonomije, kao odgovori na probleme u dostizanju održivog razvoja Crne Gore koji su utvrđeni u poglavlju 3. Pritome su sagledane nacionalne potrebe kroz detaljnu DPSI analizu (analiza pokretača-pritisaka-stanja i uticaja), rezultate praćenja sprovođenja NSOR u

periodu od 2007-2012. godine, te slabosti i potrebe održivog razvoja crnogorskog društva koje su utvrđene u okviru priprema za učešće Crne Gore na Rio+20 samitu, kao i u okviru nacionalnih konsultacija o postmilenijumskim razvojnim ciljevima. Na taj način utvrđene potrebe dovedene su u vezu s izazovima u procesu pristupanja Crne Gore EU, s naglaskom na EU mapu puta do resursno efikasne Evrope i EU 2020 strategiju. Među ključnim dokumentima koji su uzeti u obzir nalazi se Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka⁵ iz 2014. godine na temu resursne efikasnosti, odnosno preporuke Vlade Crne Gore u kontekstu njegove primjene u razvoju nacionalne politike održivog razvoja. Ovako postavljen strateški okvir doveden je u direktnu vezu s izazovima koji se odnose na prevođenje 17 ciljeva i 169 zadataka održivog razvoja definisanih u okviru Agende Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine u nacionalni kontekst, tako da mjere i podmjere NSOR pružaju odgovor na nacionalne potrebe i istovremeno ih povezuju s ispunjavanjem globalnih obaveza.

5. U petom poglavlju date su preporuke za uspostavljanje okvira **finansiranja za održivi razvoj** Crne Gore. Detaljno su obrađeni osnovni principi finansiranja za održivi razvoj i sagledani mogući izvori finansiranja u odnosu na zahtjeve sadržane u Akcionom planu iz Adis Abebe: domaći javni izvori, domaći i međunarodni privatni biznis i finansije, međunarodna razvojna saradnja, međunarodna trgovina kao motor razvoja, upravljanje javnim dugom i međugeneracijska ravnoteža, nauka, tehnologija, inovacije i razvoj kapaciteta.

⁵ Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) priprema redovne godišnje Izvještaje o razvoju po mjeri čovjeka (NHDR) čiji je cilj da se skrene pažnja na važna pitanja socio-ekonomskog razvoja u zemlji, stimulišu debate i mobiliše podrška za potrebna unapređenja i promjene. Vlada Crne Gore je 2014. godine usvojila Informaciju o Izvještaju „Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji – ispunjenje obećanja Crne Gore da postane ekološka država“ i donijela zaključke kojim je obavezala Ministarstvo održivog razvoja i turizma da Nacionalnu strategiju održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine dopuni preporukama sadržanim u ovom Izvještaju.

Dat je i pregled stanja i potreba u oblasti finansiranja za životnu sredinu kroz planirano uspostavljanje Eko-fonda i uvezivanje ovog okvira sa širim kontekstom finansiranja za održivi razvoj.

6. Šesto poglavlje predstavlja **Akcioni plan NSOR do 2030. godine** koji utvrđuje skup **mjera** i njihovih **podmjera** grupisanih u okviru strateških ciljeva održivog razvoja Crne Gore. Imajući u vidu horizontalnu i multisektorsku prirodu problema i u odnosu na njih utvrđene potrebe održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine, strateški ciljevi strukturirani su u sljedećim prioritetnim temama: **unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije, podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva, očuvanje prirodnog kapitala i uvođenje zelene ekonomije, upravljanje za održivi razvoj, finansiranje za održivi razvoj.**

Strateški ciljevi i mjere, s detaljnom razradom kroz **podmjere** i **ciljne ishode**, i prepoznatim odgovornim subjektima za njihovu implementaciju, utvrđeni su kao odgovori crnogorskog društva u vremenskom horizontu do 2030. godine kako bi se prevazišli problemi, slabosti i nedostaci postojećeg stanja razvoja i sistema upravljanja. Istovremeno, prioritetne teme, strateški ciljevi, mjere i podmjere održivog razvoja do 2030. godine predstavljaju **odgovor Crne Gore na izazove u kontekstu implementacije Agende za održivi razvoj do 2030. godine**. S obzirom na to da NSOR do 2030. godine predstavlja strateški okvir za prevođenje globalnih ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni kontekst, strateški ciljevi su definisani uzimajući u obzir nacionalne okolnosti, ali vodeći računa i o nacionalnim obavezama u kontekstu sprovođenja Agende za održivi razvoj do 2030. godine. Od 169 pojedinačnih zadataka održivog razvoja, strukturiranih u 17 ciljeva održivog razvoja, njih 167 je prevedeno u mjere definisane u akcionom planu u skladu sa nacionalnim okolnostima i budućim potrebama. Dva zadatka nijesu relevantna za Crnu Goru, i to 9.a i 9.c. Važno je

napomenuti da je veći broj od 166 prevedenih zadataka prepoznat kao relevantan za više prioriternih tema NSOR, što potvrđuje univerzalnu prirodu i međusektorski karakter ove Strategije i naglašava potrebu funkcionalne integracije svih dimenzija održivosti nacionalnog razvoja. Od svih relevantnih zadataka, njih 99 su prepoznati u jednoj prioritetnoj temi, 45 u dvije, 17 u tri, dok su 4 prepoznata u četiri i jedna u pet prioriternih tema NSOR. Sve prethodno navedeno **potvrđuje da je ovom strategijom postavljena osnova za praćenje sprovođenja Agende Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine u nacionalnom kontekstu.**

7. U sedmom poglavlju predložen je **sistem za praćenje sprovođenja NSOR do 2030. godine i izvještavanje o napretku** koji će se postići u tom procesu. U ovom poglavlju utvrđen je složeni set indikatora koji treba da omogući efikasno praćenje i izvještavanje, a čine ga preuzeti indikatori održivog razvoja s UN liste, specifični nacionalni indikatori, relevantni indikatori pojedinih međunarodnih organizacija i složeni kompleksni indikatori za kumulativno praćenje trendova održivosti razvoja Crne Gore. Primjenom odabranih kompleksnih pokazatelja dat je presjek stanja potrošnje nacionalnih resursa kroz kvantifikovan prikaz stanja biološkog kapaciteta, domaće potrošnje resursa, razvijenosti ljudskih resursa, potrošnje prostora, te njihove uzajamne povezanosti. Akcioni plan NSOR do 2030. godine definiše i upravljačke mjere koje su neophodne radi uspostavljanja informacionog sistema i baza podataka kao ključnih instrumenata za omogućavanje primjene mjerljivih indikatora u okviru praćenja napretka u sprovođenju ciljeva održivog razvoja. Takođe, u ovom poglavlju tvrđuju se zaduženja nadležnim subjektima u pogledu prikupljanja i pohranjivanja ulaznih podataka za proračun i statističku obradu indikatora, kao i način razmjene podataka i omogućavanje njihove uzajamne kompatibilnosti. Posebno je akcentovana potreba jačanja kapaciteta neophodnih za unapređivanje statističkih programa kako bi

se odgovorilo potrebama izvještavanja primjenom indikatora održivog razvoja s UN liste.

1.4. Vizija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine

Polazeći od vizije održivog razvoja Crne Gore koja je postavljena NSOR CG iz 2007. godine, te ocjena o prioritetima razvoja Crne Gore iskazanih od strane građana Crne Gore u konsultativnom procesu „Crna Gora kakvu želim” u okviru postmilenijumskih konsultacija, i kasnije u konsultativnom procesu koji je pratio izradu nove NSOR, postavljena je vizija održivosti nacionalnog razvoja do 2030. godine koju čini deset ključnih elementa:

1. Crna Gora je održivo, otvoreno, tolerantno, inkluzivno i prosperitetno društvo u kome se kontinuirano unapređuje kvalitet života svakog pojedinca i ulaže u ljudski i društveni kapital.
2. Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore utemeljen je na skladnom odnosu čovjeka i prirode i efikasnom upravljanju ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim resursima.
3. Crna Gora je država izgrađenog crnogorskog identiteta u kojoj se tolerantno upravlja svim različitostima uz njihovo poštovanje i tretiranje kao potencijala i resursa.
4. Crna Gora je vladavina prava u kojoj se poštuje dostojanstvo svakog pojedinca, u kojoj nema diskriminacije po bilo kom osnovu i gdje svi, bez obzira na različitosti, imaju priliku i podršku za punu realizaciju svog ljudskog potencijala.
5. Crna Gora je zajednica koja se temelji na otvorenosti i raznolikosti kulture, kako u pogledu očuvanja svih oblika naslijeđa nastalih kroz istorijske epohe, tako i suživotu sa savremenim vidovima kulturnih izraza, u kojoj su područja istaknutih prirodnih, predionih i kulturnih vrijednosti sačuvana i stavljena u funkciju održivog razvoja.
6. U Crnoj Gori su unaprijeđena demografska kretanja smanjenjem demografskog deficita i ostvarivanjem rasta stanovništva do 2030. godine za 1,4% u odnosu na 2015. godinu.

To je postignuto uspješnom realizacijom strateških ciljeva i mjera definisanih Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine, prioritetno onih koje su relevantne za uvođenje zelene ekonomije, unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije, podršku vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva.

7. U Crnoj Gori svi imaju jednak pristup kvalitetnom i inkluzivnom obrazovanju na svim nivoima i tokom cijelog života, dok je sistem zdravstvene zaštite kvalitetan i efikasan i obezbjeđuje zdrav život građanima u svim uzrastima, a posebno osjetljivim i ugroženim grupama stanovništva, a nejednakosti u zdravlju su smanjene.
8. Crna Gora je ekološka država u kojoj je očuvana simbioza tradicionalnog načina života čovjeka i prirodnog okruženja, životna sredina je zdrava, a vrijednosti biodiverziteta, voda, mora, vazduha, zemljišta, prostora, kao i vrijednosti ostalih prirodnih resursa su unaprijeđene i sačuvane za generacije koje dolaze. Očuvane su vrijednosti i usluge ekosistema, povećan obuhvat očuvanih prirodnih, kulturnih i predionih vrijednosti kojima se održivo i efikasno upravlja, povećan adaptivni kapacitet čovjeka, ekosistema i ekonomskih sektora na uticaje klimatskih promjena i sanirano zagađenje na ključnim »crnim« ekološkim tačkama.
Kontinuirano raste udio energije iz obnovljivih izvora, dok je omogućena energetska efikasnost i transfer tehnoloških rješenja kojima se doprinosi podizanju kvaliteta života u urbanim sredinama i smanjenju emisija gasova s efektom staklene bašte. Ostvareno je smanjenje nivoa emisija gasova s efektom staklene bašte do 2030. godine za 30% u odnosu na 1990. godinu.
9. Crna Gora ostvaruje kontinuiran, inkluzivan, regionalno ravnomjerno raspoređen i održiv ekonomski razvoj, puno i produktivno zaposlenje i dostojanstven rad za sve.

Razvojne putanje upotrebe prirodnih resursa, s jedne strane i ekonomske aktivnosti i društvenog blagostanja, s druge strane, međusobno divergiraju, i inverzno su

postavljene u odnosu na rast pritiska na životnu sredinu, tako što je: i) ekonomska aktivnost usmjerena na održivo korišćenje prirodnih resursa, uz smanjenje negativnih uticaja na prirodno okruženje, ii) omogućeno ozelenjavanje ekonomije primjenom obrazaca održive potrošnje i proizvodnje, resursno efikasne i cirkularne ekonomije. Afirmiše se koncept održivog ekonomskog razvoja koji uključuje: zdravlje, obrazovanje, zdravu životnu sredinu i održivost prirodnih resursa, društveno odgovorno djelovanje, socijalnu inkluziju i dobro upravljanje, kao alternativa konceptu koji je isključivo zasnovan na afirmisanju konkurentnosti ekonomskog ambijenta i ekonomskog rasta.

10. Crna Gora je u ostvarila ciljeve i zadatke koji su postavljeni Agendom Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine i uspješno participira u globalnom partnerstvu za održivi razvoj. Uspostavila je efikasan sistem dobrog upravljanja i održivog finansiranja održivog razvoja crnogorskog društva na temelju ostvarenog društvenog konsenzusa i pune političke podrške održivom razvoju Crne Gore.

2. Ocjena stanja nacionalnih resursa

Ekološki, ekonomski i društveni aspekti razvoja Crne Gore posljednjih decenija ukazuju da potrebe budućih generacija mogu biti ugrožene ne samo kvalitativnom i kvantitativnom degradacijom prirodnih resursa, već i sve manjom raspoloživošću i drugih resursa (ljudskih i društvenih resursa kao pretpostavke ukupnog društveno-ekonomskog razvoja, ekonomskog kapitala). Polazeći od sopstvenog iskustva i naučenih lekcija u nastojanju da se ispune obaveze prema budućim generacijama, kao i od iskustva ključnih međunarodnih aktera koji kroz globalni dijalog trasiraju put za primjenu Ciljeva održivog razvoja, kod ocjene stanja i analize sveukupnih crnogorskih nacionalnih resursa primijenjen je pristup koji je zasnovan na sve tri dimenzije održivosti, kao i evropskim razvojnim stubovima (EU2020), pri čemu se resursima pristupa na inovativan način, kroz četvorodimenzionalni razvojni koncept. Naime, osnovni princip ove strategije jeste da proizvodnja dobara i pružanje usluga ključnih za unapređenje materijalnog, mentalnog i duhovnog blagostanja sadašnje i budućih generacija, zahtijeva **četiri osnovne grupe neophodnih resursa: ljudske, društvene, prirodne i ekonomske**.

To su ključni nacionalni resursi koji moraju biti održivi kako bi se očuvalo "pravo na razvoj" svakoj narednoj generaciji. Pravo na razvoj posmatra se u odnosu na pravo pojedinca-čovjeka, pravo porodice, uključujući i očuvanje porodičnih vrijednosti, kao i pravo najširih društvenih grupa s aspekta upravljanja na državnom nivou i nivou lokalnih zajednica. Naša odgovornost prema budućim generacijama obavezuje na kontinuiranu zaštitu, održavanje i razvoj ove četiri osnovne grupe nacionalnih resursa. Stoga suštinu održivosti čine konzistente političke akcije usmjerene na razvoj resursa naših potomaka, stimulišući investicije sa tako postavljenim ciljem i sprječavajući odluke koje umanjuju naše nacionalne resurse.

2.1. Stanje ljudskih resursa

Ljudski kapital predstavlja kumulativno znanje, vještine, vrijednosti, kvalitetne lične odnose i druge resurse kojima raspolaže određeno društvo. OECD definiše ljudski kapital kao znanje, vještine, kompetencije i osobine otjelotvorene u pojedincu, koje omogućavaju stvaranje ličnog, društvenog i ekonomskog blagostanja.⁶

Ekonomski razvoj se u značajnoj mjeri oslanja na ljudski kapital - znanje, vještine, kompetencije i lične karakteristike koje ljudima omogućuju da doprinesu sopstvenom i društvenom blagostanju, kao i blagostanju svojih država. Ekonomski uspjesi pojedinaca i ekonomije u cjelini zavise od toga koliko ekstenzivno i efektivno ljudi investiraju u sebe.⁷ Međutim, uticaj ljudskog kapitala seže dalje od ekonomije - rast ljudskog kapitala unapređuje nivo zdravlja, učešća u zajednici i povećava izgleda za zaposlenje. U osnovi koncepta ljudskog kapitala je "kapital obrazovanja" (formalno, neformalno i informalno učenje i obrazovanje), kapital zdravlja i kapital migracija, odnosno ovladavanje značajnim ekonomskim informacijama.⁸

Izveštaj o ljudskom kapitalu za 2015. godinu, koji je sastavio Svjetski ekonomski forum i na kojem se nalaze 124 države, ne obuhvata Crnu Goru.⁹ Od zemalja u okruženju, Bosna i Hercegovina takođe nije uzeta u razmatranje, Slovenija je na 15. mjestu, Hrvatska na 36., Srbija na 50., Makedonija na 55. i Albanija na 66. mjestu. U izvještaju se naglašava da je talenat, a ne kapital, ključan faktor koji povezuje inovacije, konkurentnost i ekonomski rast u XXI vijeku.

⁶ Centre for Educational Research and Innovation, "The Well-being of Nations - The Role of Human and Social Capital", OECD, 2001.

⁷ Becker, Gary S., "The Age of Human Capital", in E. P. Lazear: *Education in the Twenty-First Century*, Palo Alto: Hoover Institution Press, 2002

⁸ Ibidem

⁹ World Economic Forum, "Human Capital Report 2015", , <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2015/>

Ljudski kapital se razvija ulaganjem države u poboljšanje kvaliteta života ljudi kroz javni sistem obrazovanja, zdravstvene i socijalne programe, programe zapošljavanja i dodatne edukacije zaposlenih koji doprinose ekonomski snažnijem i socijalno zdravijem društvu. Za dobru demografsku, zdravstvenu i politiku tržišta rada, neophodno je da Crna Gora kreira mehanizme koji podstiču održivi razvoj ljudskih resursa i afirmišu društvenu koheziju.

2.1.1. Demografski resursi

Rezultati popisa stanovništva Crne Gore iz 2011. godine pokazali su nastavak trendova starenja i sporijeg rasta crnogorskog stanovništva uočenih 80-ih godina prošlog vijeka, koji su, u kombinaciji sa internim i eksternim migracijama, značajno uticali na promjenu demografske slike Crne Gore.

Starenje stanovništva je posljedica opadajućih stopa prirodnog priraštaja i rasta očekivanog trajanja života u prethodnom periodu, što je rezultiralo kontinuiranim povećanjem učešća starijih stanovnika u ukupnoj populaciji i rastućom stopom mortaliteta. Prosječna starost žena u Crnoj Gori u 1971. godini bila je 29,8, a muškaraca 27,4 godine, dok se u 2011. prosječna starost žena povećala na 38,4, a muškaraca na 36 godina.¹⁰ Prirodni priraštaj se smanjio sa 5.636, koliko je iznosio 1991. godine, na 1.368 u 2011. godini. U 2011. godini prirodni priraštaj je bio i najmanji u posljednjih dvadeset godina. Dok su stope prirodnog priraštaja 1951. i 1961. godine iznosile 20,8‰, odnosno 20,4‰, na posljednja dva popisa stanovništva brojke su bile značajno drugačije - 4,3‰ u 2003. godini, odnosno svega 2,2‰ u 2011. godini.

Ukupan broj stanovnika u Crnoj Gori 2011. godine je 620.029, dok je 2003. godine iznosio 612.267¹¹. U periodu između dva popisa, ukupan broj stanovnika je uvećan za 1,3%. Tokom posljednje decenije XX vijeka, rast

stanovništva je usporen i istovremeno praćen ukupnim starenjem stanovništva. Kretanje stanovništva, pored bioloških činilaca, bilo je uslovljeno i ukupnim socio-ekonomskim dešavanjima u ovom periodu, među kojima su najznačajnija: raspad bivše SFRJ i ratovi u okruženju, sankcije međunarodne zajednice, duboka ekonomska kriza, politički problemi, i sl. Ukupan prirodni priraštaj u periodu 2003-2011. godine iznosio je 18.196, što ukazuje da je u istom tom periodu ostvaren negativan migracioni saldo od 10.434 stanovnika. Značajno je ukazati na različitu dinamiku kretanja broja stanovnika u periodu od 2003. do 2011. godine ako sa državnog pređemo na regionalni i opštinski nivo. Rast broja stanovnika između dva popisa zabilježen je u primorskom (3,7%) i središnjem regionu (5,8%), za razliku od sjevernog regiona koji bilježi pad (7,2%). Samo šest (od 21) opština u Crnoj Gori zabilježilo je rast broja stanovnika (Bar, Budva, Podgorica, Rožaje, Danilovgrad i Tivat), dok je u svim ostalim opštinama broj stanovnika smanjen. To je posebno izraženo u opštinama sjeverne regije, u kojima se broj stanovnika smanjio i do 29% (Šavnik).

U periodu od 1991. godine nastavljen je trend opadanja nivoa rađanja koji je bio karakterističan za drugu polovinu XX vijeka. Broj živorođene djece na godišnjem nivou je konstantno bio ispod onog koji je ostvaren u 1991. godini (9.609). Ovakav trend rađanja predstavlja nastavak procesa dugoročnog pada fertiliteta, koji je direktan rezultat niskih reproduktivnih normi koje su već nekoliko decenija prihvaćene od većine stanovništva Crne Gore. Fertilitet crnogorskog društva se pokazuje kao složeni fenomen u kojem učestvuje niz prepletenih i uzročno-posljedično povezanih činilaca:

- U dijelu bioloških faktora, potrebno je imati na umu činjenicu da crnogorsko društvo stari (povećava se udio stanovnika preko 65 godina starosti), što može uticati na dalji pad nataliteta. Determinante koje, takođe, utiču na smanjenje nataliteta su: promjene u društvenom položaju žena nastale kao posljedica obrazovanja i zaposlenja, kao i uključivanje žena u sve segmente života.

¹⁰ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2016 - Neformalni rad: od izazova do rješenja“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2016.

¹¹ Obračunato po metodologiji iz 2011. godine (Saopštenje Zavoda za statistiku MONSTAT br. 321 od 30.11.2012. godine)

- U dijelu ekonomskih i društvenih faktora, izvjesno je da prilična ekonomska iscrpljenost crnogorskih građana može negativno uticati na natalitet. Kao dio bivše zajedničke i socijalističke države, Crna Gora je dostigla visok prag društvene razvijenosti, industrijalizacije i urbanizacije. Poboljšan je položaj i zdravlje žena, smanjena stopa mortaliteta odojčadi i uspostavljena kontrola rađanja. Nakon snažnog rasta u poslijeratnim godinama, došlo je do znatnog smanjenja broja djece u porodici, posebno u urbanim djelovima. Nedovoljna zaštita žena na tržištu rada, naročito onih koje rade u sivoj ekonomiji, dovodi do sve veće egzistencijalne nesigurnosti koja se negativno odražava na stopu rađanja. Dodatno, visoka nezaposlenost mladih, iz razloga ekonomske nesigurnosti, smanjuje broj onih koji se odlučuju da imaju djecu. Crna Gora do sada nije ozbiljno razmatrala pronatalitetnu politiku, kako kroz poreske tako i kroz moguće druge olakšice porodicama sa djecom, mada se u posljednje vrijeme pojavljuju inicijative u ovoj oblasti, od kojih su neke već u fazi realizacije.
- Kada su u pitanju psihološki faktori, iako Crna Gora ima pozitivne i relativno stabilne stavove o značaju porodice, činjenica je da je značajno narušen osjećaj životne sigurnosti, koji može da utiče na spremnost da se preuzme briga o potomstvu. Crna Gora, kao država sa malim brojem stanovnika, može doći u poziciju neravnomjerene zastupljenosti polova, zbog sve izraženije pojave kontrole pola djeteta u ranoj trudnoći.

Istovremeno primjetan je i rast vrijednosti stope mortaliteta - od 6,8% u 1991. godini, do 9,7% u 2014. godini. Uzrok ove pojave, u najvećoj mjeri, može se objasniti intenziviranjem demografskog starenja, ali i nedovoljnim smanjivanjem smrtnosti po starosti, odnosno, kod određenih starosnih grupa i do njenog povećanja. Dakle, starenjem stanovništva dolazi do povećanja udjela starih, čije su specifične stope mortaliteta više od specifičnih stopa za mlađe stanovništvo.

Ovakva demografska kretanja se negativno odražavaju na kupovnu moć, agregatnu tražnju i na tehnološki razvoj. Starenje stanovništva suočava Crnu Goru sa rastućim troškovima zdravstva, sporijim rastom ljudskog kapitala i povećanjem odnosa neproduktivnog i produktivnog stanovništva, što se u srednjem i dugom roku odražava na smanjenje dohotka po stanovniku, odnosno pad životnog standarda.

Tokom XX vijeka Crnu Goru je karakterisalo iseljavanje stanovnika, koje se može objasniti niskim nivoom privredne razvijenosti, kao i ratovima koji su vođeni u tom periodu. Emigranti iz Crne Gore su najčešće odlazili u ostale republike bivše Jugoslavije, a tokom 1990-ih i 2000-ih godina zapadnoevropske i neke prekomorske zemlje su takođe predstavljala područja za emigraciju. Sa druge strane, u posmatranom periodu su bilježena i doseljavanja u Crnu Goru, čiji je obim bio manji od emigracija. U posljednjoj deceniji XX vijeka bile su prisutne imigracije izazvane ratovima na prostoru bivše Jugoslavije.

Materijalna nesigurnost i bolji uslovi života u gradovima središnjeg i primorskog regiona uticali su značajno na interne migracije. Popisni podaci ukazuju da se udio stanovništva sjevernog regiona u ukupnom stanovništvu Crne Gore kontinuirano smanjivao tokom čitave druge polovine XX vijeka, a druga dva regiona povećavao - središnjeg od popisa iz 1948, a primorskog od popisa iz 1961. godine. Ukupno 47,3% stanovništva Crne Gore je 1948. godine živjelo u sjevernom regionu, da bi u 2011. godini ta brojka iznosila 28,7%. Sa druge strane, učešće broja stanovnika u središnjem i primorskom regionu je rastao. Na osnovu popisa iz 1948. godine, središnji region je imao 34,2% ukupnog broja stanovnika Crne Gore, dok je u 2011. godini stanovništvo središnjeg regiona činilo 47,3% ukupne populacije. Učešće stanovnika primorskog regiona u ukupnom stanovništvu je u posmatranom periodu raslo, ali po nižoj stopi u odnosu na središnji region. Udio stanovnika primorskog regiona je sa 18,5% u 1948. povećan na 24,0% u 2011. godini.

Tabela 2-1: *Regioni Crne Gore, osnovni pokazatelji, Izvor: Popis stanovništva 2011, Zavod za statistiku MONSTAT i kalkulacije autora*

Region	Stanovništvo*	Površina* (km ²)	Gustina naseljenosti	Stanovništvo %	Teritorija %
Sjeverni	177.837	7.304	24,35	28,7	52,9
Središnji	293.509	4.917	59,69	47,3	35,6
Primorski	148.683	1.591	93,45	24,0	11,5

Za razliku od sporog rasta broja stanovnika, u periodu između dva poslednja popisa, broj stanova je povećan za 27%, a odnos broja stanovnika i broja stanova smanjen, sa 2,49 (2003) na 1,98 (2011). U dvije opštine ovaj odnos je čak i manji od 1 (Budva – 0,80 i Šavnik – 0,95), sa različim uzrocima. U Šavniku je posljedica raseljavanja, a u Budvi ekspanzije građevinarstva i prepoznavanja grada kao atraktivne turističke destinacije.

Ovi pokazatelji nas prirodno vode do nejednakog razvoja regiona centra, juga i sjevera. O nerazvijenosti sjevernog regiona najbolje govori činjenica da više od 50% državne teritorije naseljava manje od trećine ukupnog stanovništva. Sa druge strane, skoro četvrtina stanovnika Crne Gore naseljava tek nešto više od 10% teritorije.

Prema rezultatima MONSTAT-ovih projekcija¹², stanovništvo Crne Gore bi u 2061. godini moglo da se kreće u intervalu od 747 hiljada (varijanta visokog fertiliteta) do 469 hiljada (konstantna

varijanta).¹³ To, s jedne strane, znači da bi u poluvjekovnom periodu ostvarenje „maksimalne“ varijante (značajno povećanje fertiliteta, smanjenje mortaliteta i pozitivan migracioni saldo) uslovalo povećanje broja stanovnika Crne Gore u iznosu od 127 hiljada (20,5% više u odnosu na popis iz 2011. godine). S druge strane, ostvarenje pretpostavki na kojima je zasnovana „minimalna“ varijanta (fertilitet, mortalitet i migracioni saldo će biti nepromijenjeni tokom čitavog projekcionog perioda) dovelo bi do značajnog smanjenja stanovništva Crne Gore u iznosu od 151 hiljadu lica (24.3% manje u odnosu na popis iz 2011. godine, što bi približno odgovaralo broju stanovnika na popisu iz 1961. godine). Ostvarenje tri preostale projekcione varijante ne bi rezultiralo bitnijim promjenama broja stanovnika u 2061. godini - po varijanti konstantnog mortaliteta došlo bi do povećanja od 1,4%, prema varijanti nultog migracionog salda stanovništvo bi se smanjilo za 0,2%, dok bi se u slučaju realizacije varijante konstantnog fertiliteta broj stanovnika povećao za 6,3%. Prema rezultatima navedenih projekcija, stanovništvo Crne Gore bi u 2031. godini moglo da se kreće u intervalu od 642 hiljade (varijanta visokog fertiliteta i rast od 3,5%, tj. 22 hiljade stanovnika) do 578 hiljada (konstantna varijanta i smanjenje stanovništva za 6,8%, tj. za 42 hiljade lica). Ostvarenje tri preostale projekcione varijante ne bi rezultiralo bitnijim promjenama broja stanovnika u 2031. godini - po varijanti konstantnog mortaliteta došlo bi do povećanja od 0,1%, prema varijanti nultog migracionog salda stanovništvo bi se povećalo za 2,6%, dok bi se u slučaju realizacije varijante konstantnog fertiliteta broj stanovnika povećao

¹² MONSTAT-ove projekcije demografskih kretanja u periodu 2011-2060. godine su rađene u sedam varijanti: 1) varijanta niskog fertiliteta, 2) srednjeg fertiliteta, 3) visokog fertiliteta, 4) konstantnog fertiliteta, 5) konstantnog mortaliteta, 6) konstantna varijanta i 7) varijanta nultog migracionog salda. Prve četiri varijante se međusobno razlikuju prema usvojenoj varijanti o fertilitetu, dok su kombinacije hipoteza o mortalitetu i migracijama istovjetne za svaku od njih. Za petu varijantu je pretpostavljen konstantan mortalitet po starosti i polu, dok su hipoteze o fertilitetu i migracijama iste kao kod varijante srednjeg fertiliteta. Šesta varijanta je zasnovana na pretpostavci da će fertilitet, mortalitet i migracioni saldo biti nepromijenjeni (konstantni) tokom čitavog projekcionog perioda. Za sedmu varijantu je usvojena hipoteza o nultom migracionom saldu, takođe po starosti i polu, dok su hipoteze o fertilitetu i mortalitetu iste kao i kod varijante srednjeg fertiliteta.

¹³ Zavod za statistiku MONSTAT, „Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore”, Podgorica, mart 2014.

za 1,4%. S obzirom na trend blagog rasta broja stanovnika u periodu od 2011-2015. godine, smatramo da bi varijanta konstantnog fertiliteta i očekivani rast stanovništva do 2030. godine za 1,4%, ili 6,5 hiljada stanovnika, u odnosu na 2015. godinu mogla predstavljati realnu projekciju u kontekstu ostvarivanja strateških ciljeva ove strategije, odnosno ciljeva održivog razvoja do 2030. godine.

Prema projekcijama Ujedinjenih nacija, negativni demografski trendovi do 2050. godine usloviće smanjene broja stanovnika u Crnoj Gori od oko 8,2 odsto, pa će 2050. godine u našoj zemlji živjeti 574.000 stanovnika, što približno odgovara populaciji sa kraja 1970-ih godina.¹⁴ Ovaj podatak nas postavlja na 26. mjesto država sa najvećim procentualnim smanjenjem populacije na svijetu u navedenom periodu. U izuzetno lošoj situaciji su i ostale države u regionu - Bugarska je na 1. mjestu ove negativne liste, Rumunija na 2., Bosna i Hercegovina na 5., Srbija na 8., Hrvatska na 9., Mađarska na 10., a Grčka na 16. mjestu. Ujedinjene nacije predviđaju da će do 2100. godine u Crnoj Gori biti još manje stanovnika, odnosno svega 437.000, što približno odgovara populaciji iz 1950-ih godina.

Projekcije MONSTAT-a do 2060. godine ističu četiri značajna faktora:¹⁵

1. Proces starenja stanovništva će biti jedna od najvažnijih karakteristika demografskog razvoja Crne Gore, koja će na kraju projekcionog perioda biti demografski starija nego pedeset godina ranije. Ovakvi trendovi biće prisutni u svim regonima Crne Gore, tako da će stanovništvo svih regiona kao i cjelokupne države biti u stadijumu duboke demografske starosti.
2. Udio lica mlađih od 15 godina u ukupnom stanovništvu Crne Gore u 2060. godini će biti manji nego 2011. godine.

¹⁴ United Nations, Department of Economic and Social Affairs - Population Division, "World Population Prospects - The 2015 Revision. Key Findings and Advance Tables", New York, 2015.

¹⁵ Zavod za statistiku MONSTAT, "Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore", Podgorica, mart 2014.

3. Kao posljedica prva dva faktora, doći će do povećanja indeksa zavisnosti. U varijanti nultog migracionog salda, ovaj indeks će se značajno povećati, sa 0,47 u 2011. godini, na 0,75 u 2060. godini.
4. Udio sjevernog regiona u ukupnom stanovništvu Crne Gore će se i dalje smanjivati, dok će učešće središnjeg i primorskog regiona nastaviti da se povećava.

Imajući u vidu navedeno, da bi se ostvario sadašnji nivo ekonomskog razvoja biće nepohodno da se poveća radna aktivnost (prvenstveno stanovništva od 15 do 67 godina) ili da se ponuda radne snage nadoknadi radnom snagom iz inostranstva ili eventualnim radnim aganžovanjem starije populacije (preko 67 godina starosti). Ukoliko pretpostavimo da se u ekonomiji ništa neće promijeniti, i da će obrasci ponašanja na tržištu rada ostati isti, doći će do smanjenja broja radno aktivnog stanovništva, do smanjenja BDP i do nižeg životnog standarda. Starenje stanovništva dovodi do povećanja troškova koji se izdvajaju iz tekućih fiskalnih prihoda, tj. do povećanja rashoda za penzije i za zdravstvenu zaštitu, kao i do većeg opterećenja radno aktivnog stanovništva. Dugoročno, doći će do smanjenja nacionalne štednje, što će potencijalno imati negativne posljedice na ekonomski rast, jer bez štednje neće biti ni novih investicija.

Prema scenariju MONSTATa, do 2030. godine se može očekivati intenzivnije povećanje broja doseljenih od broja odseljenih lica, što bi rezultiralo pozitivnim i rastućim migracionim saldonom.¹⁶ Na migracije u Crnoj Gori znatno će uticati predstojeća očekivana integracija u EU, kao i globalna kretanja. Za očekivati je da će mladi ljudi iz Crne Gore, koji ne nađu sopstvenu životnu perspektivu u zemlji, odlaziti u države EU koje će im pružati bolje uslove za život i profesionalno napredovanje. U isto vrijeme, Crna Gora će i dalje privlačiti radnu snagu mahom niže obrazovne strukture za jednostavnija zanimanja, posebno iz regiona,

¹⁶ Zavod za statistiku MONSTAT, "Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. godine", Podgorica, decembar 2008. godine.

koja je u prethodnom periodu popunjavala radna mjesta za koja nije postojalo dovoljno interesovanje crnogorskih građana. Imajući u vidu klimatske pogodnosti Crne Gore i EU integracije, moguće je očekivati da određeni broj imigranata bude starije životne dobi (kao što je to, na primjer, slučaj sa Španijom, ili sa Floridom u SAD).

Crna Gora u okviru EU integracija ne smije da zazire od imigracionih tokova, ali bi trebalo da vodi promišljenu kulturnu politiku koja će zaštititi izvorne kulturne i identitetske vrijednosti i djelove tradicije koji idu u korak sa konceptom održivog razvoja. Kao i svaka druga zemlja, i Crna Gora će biti izložena kulturološkom uniformisanju kao posljedici globalizacijskih trendova i miješanja stanovništva. Imajući u vidu da je Crna Gora zemlja sa malim brojem stanovnika, biće potrebno uložiti dodatne napore u okviru kulturnih politika u očuvanju samobitnosti i izvornog identiteta crnogorskih građana. Porijeklo imigranata će svakako biti promijenjeno u odnosu na kraj prošlog i početak ovog vijeka, kada su dominirala lica raseljena iz bivših jugoslovenskih republika. Prema jednom od scenarija MONSTATa, imigranti bi u periodu koji slijedi mahom dolazili iz Azije i Afrike, iz različitih razloga, uključujući i one koji će tražiti međunarodnu zaštitu.¹⁷ Nova investiciona ulaganja će u Crnu Goru svakako dovesti radnu snagu sa drugih i udaljenih prostora, ali će nastaviti da privlače i radnu snagu iz regiona. Iz svega navedenog, možemo zaključiti da za Crnu Goru jeste važno da postoji pozitivan migracioni saldo, po mogućnosti mlađe radne snage u reproduktivnoj fazi života i sa što višim stepenom obrazovanja.

2.1.2. Zdravlje

Zdrava populacija je potencijalno najvažniji resurs društva u svim segmentima razvoja, doprinoseći njegovom sveukupnom socijalnom i ekonomskom napretku. Zbog toga je posebnu pažnju potrebno posvetiti zdravlju i stvaranju uslova za očuvanje i unapređenje zdravlja angažovanjem svih društvenih sektora. Principi

solidarnosti, univerzalnosti, jednakosti, dostupnosti i kvaliteta, koji su osnova za izgradnju održivog i integrisanog sistema zdravstvene zaštite sa građaninom u centru sistema, su nosioci socijalno orijentisanog evropskog sistema zdravstva ka kome teži i Crna Gora u procesu EU integracija. Zdravstvenom politikom, kao opšti ciljevi definisani su: produženje trajanja života, poboljšanje kvaliteta života u vezi sa zdravljem, smanjenje razlika u zdravlju i osiguranje od finansijskog rizika.

Očekivano trajanje života na rođenju u Crnoj Gori je, prema podacima Eurostata za 2013. godinu, 74,1 godina za muškarce i 79,0 godina za žene, što je niže u odnosu na prosjek Evropske unije koji iznosi 77,8 godina za muškarce i 83,3 za žene. Stopa mortaliteta odojčadi, koja predstavlja značajan pokazatelj zdravstvenog stanja stanovništva i nivoa razvoja zdravstvene zaštite, kao i indikator cjelokupnog društveno-ekonomskog razvoja, iznosila je 4,3 (na 1.000 živorođene djece) u 2015. godini, prema podacima Svjetske banke. Uprkos činjenici da je ova stopa među najnižima u regionu, ona je i dalje viša u odnosu na EU prosjek (3,7). Stopa mortaliteta djece do pet godina, prema podacima Svjetske banke, iznosila je 4,7 (na 1.000 živorođene djece) u 2015. godini, što je, takođe, više u odnosu na EU prosjek (4,4). Podaci o maternalnom mortalitetu pokazuju da je, u periodu od 2002-2012. godine, samo 2007. godine zabilježen jedan slučaj umiranja vezano za trudnoću, porođaj i postporođajni period. Treba napomenuti da je evidentan problem u vođenju mortalitetne statistike, posebno u dijelu praćenja umiranja prema uzrocima smrti.

Registrovani demografski trend starenja crnogorske populacije predstavlja priliku u smislu daljeg razvoja društva, pa je populaciju starih lica u Crnoj Gori potrebno posmatrati kao značajan ljudski i društveni resurs. Ipak, ne bi trebalo prenebregnuti činjenicu da će ovaj proces biti praćen i značajnim brojem izazova. Jedan od ključnih ciljeva, zdrav život i promocija blagostanja za sve tokom trajanja cijelog života, nije moguće ostvariti bez poklanjanja posebne pažnje zdravlju starih lica. Ovo pretpostavlja insistiranje na primarnoj prevenciji. Loše

¹⁷ Ibidem.

zdravlje nije neizbježan ishod starenja. Brojni zdravstveni problemi koji se javljaju u toku starosti povezani su sa hroničnim oboljenjima koja se mogu prevenirati, odložiti ili staviti pod kontrolu. Sve veća dostupnost asistivnih tehnologija, sa razvojem medicine i nauke, kompenzuje za oštećenja čula ili motorike kod starih lica. Raznim intervencijama u životnoj sredini može se omogućiti veća i bolja dostupnost servisa kada je riječ o starim i onemoćalim licima. Kroz efikasne zdravstvene strategije potrebno je učiniti zdravstvenu zaštitu faktički dostupnu starim licima, u cilju zadovoljenja njihovih zdravstvenih potreba. Radi zadovoljenja konkretnih ciljeva koji se odnose na univerzalnu zdravstvenu zaštitu, posebne potrebe starih lica, koji nerijetko žive sa hroničnim oboljenjima, moraju biti prepoznate kroz sistem zdravstvene zaštite. Ovo će podrazumijevati i finansijsku zaštitu od troškova pogubnih po domaćinstvo, kako bi se osiguralo da intervencije rezultiraju jednakom distribucijom zdravstvenih benefita. Neophodno je raditi na uvođenju održivih modela dugotrajne njege i zbrinjavanja kako bi se svakom osigurao život uz puno poštovanje dostojanstva, čak i u okolnostima značajnog gubitka životne funkcionalnosti.

U cilju prevazilaženja višestrukih i kompleksnih izazova, inicirana je reforma zdravstvenog sistema u 2003. godini, u skladu sa Zdravstvenom politikom do 2020. godine, a u cilju unapređenja kvaliteta, jednake dostupnosti, efikasnosti i finansijske održivosti sistema pružanja zdravstvene zaštite. Prvi reformski napor bili su usmjereni na jačanje primarne zdravstvene zaštite kao osnove zdravstvenog sistema, da bi se kasnije nastavilo sa optimizacijom sekundarnog i tercijarnog nivoa. Proces osnaživanja zdravstvenog sistema podržan je kroz uvođenje zdravstvenog integralnog informacionog sistema. Uprkos reformskim intervencijama, sistem je i dalje suočen sa izazovima u dijelu pružanja usluga koji se odnose na kvalitet zdravstvene zaštite i nedovoljnu integrisanost preventivnih programa, uključujući i koordinaciju između nivoa zdravstvene zaštite i obezbjeđivanja kontinuiteta u pružanju usluga. Racionalna upotreba resursa i dalje predstavlja veliki

izazov, utičući na finansijsku održivost zdravstvenog sistema.

Hronične nezarazne bolesti su vodeći uzrok obolijevanja, invalidnosti i prijevremenog umiranja, kao i za veliki broj potencijalno izgubljenih godina života.¹⁸ Prema dostupnim podacima o umiranju u Crnoj Gori od 2008. do 2012. godine, hronične nezarazne bolesti učestvuju u ukupnim uzrocima smrti sa čak 80%, od kojih bolesti sistema krvotoka i tumori čine preko 60%. Za skoro polovinu ukupnog broja umrlih (44,3%), uzrok su bile bolesti srca i krvnih sudova, a skoro četvrtinu (23,4%) uzrokovali su maligni tumori. U više od 10% slučajeva uzrok smrti je bio nepoznat (simptomi, znaci i patološki klinički i laboratorijski nalazi).¹⁹

Ishemijske bolesti srca, cerebrovaskularne bolesti, rak pluća, afektivni poremećaji (unipolarna depresija) i dijabetes predstavljaju hronične nezarazne bolesti, koje su odgovorne za skoro dvije trećine ukupnog opterećenja bolešću. Prema podacima o bolničkom liječenju u 2013. godini, bolesti sistema krvotoka su na prvom mjestu u strukturi bolničkog morbiditeta prema otpustima (15,2%), dok su na drugom mjestu kao razlog hospitalizacije bila liječenja od tumora (11,8%).²⁰ Bolesti sistema za disanje bile su na trećem mjestu (11,4%), dok su bolesti sistema za varenje (10,4%) zauzele četvrto mjesto. Stopa bolničke hospitalizacije u 2014. godini iznosila je 134,2 na 1.000 stanovnika. Od 2013. godine, u Crnoj Gori su uspostavljeni registri za hronične nezarazne bolesti: maligne neoplazme, dijabetes, akutni koronarni sindrom i cerebrovaskularne bolesti. Potpuniji podaci iz registara za ukupan broj oboljelih od navedenih bolesti očekuju se u narednom periodu, kao i indikatori koji će se na osnovu registara generisati.

Upotreba duvana i duvanskih proizvoda, štetna upotreba alkohola, nezdrava/nepravilna ishrana i fizička neaktivnost su zajednički faktori rizika

¹⁸ World Health Organization, „Montenegro: WHO statistical profile“, Last updated: January, 2015 <http://www.who.int/gho/countries/mne.pdf>.

¹⁹ Izvještaji Instituta za javno zdravlje Crne Gore

²⁰ Ibidem.

za većinu preventabilnih nezaraznih bolesti i vezani su za ponašanje. Ovakvo rizično ponašanje dovodi do četiri ključne metaboličke (fiziološke) promjene: povećanje arterijskog krvnog pritiska, povećanje vrijednosti glukoze i holesterola u krvi i povećanje tjelesne mase tj. gojaznosti. Navedeni faktori rizika su glavni za četiri grupe nezaraznih bolesti (kardiovaskularne bolesti, maligne neoplazme, šećerna bolest i hronične bolesti pluća) koje se izdvajaju po masovnosti obolijevanja, posljedične invalidnosti i umiranja.

Prema podacima dobijenim iz Nacionalnog istraživanja o zdravlju stanovništva (2008. i 2012. god.), u 2008. godini 32,7% odrasle populacije (20+ godina) u Crnoj Gori je imalo hipertenziju ili potencijalnu hipertenziju, a 55,1% je imalo prekomjernu tjelesnu masu. Samo 11,5% odraslih upražnjavalo je fizičku aktivnost više od tri puta nedjeljno. Prevalencija pušenja (redovno ili povremeno) u 2008. godini je iznosila 32,7% među odraslima, dok je u 2012. godini iznosila 31%. Alkohol je konzumiralo 25,1% odraslog stanovništva, svakodnevno ili povremeno, u 2008. godini, odnosno značajno više (32%) u 2012. godini. Najveći značaj u unapređenju zdravlja zasniva se na smanjenju faktora rizika i promociji zdravlja, prevenciji bolesti, unapređenju liječenja, smanjivanje nesposobnosti i prijevremenog umiranja.

Crna Gora je prošla kroz „epidemiološku tranziciju“, te veći teret bolesti za stanovništvo predstavljaju nezarazne, umjesto zaraznih bolesti. Ipak, još uvijek postoje izazovi u dijelu zaraznih bolesti. Pored svakodnevne potrebe za nadzorom, prevencijom, brzim otkrivanjem, liječenjem, kontrolom i suzbijanjem oboljenja zarazne etiologije, sve veći značaj ima i saradnja sa drugim državama, zbog povećanog broja putnika u međunarodnom saobraćaju, te povećanom riziku od importacije bolesti i izbivanja eventualnih epidemija.

U strukturi obolijevanja od zaraznih bolesti u 2014. godini dominirale su: respiratorne zarazne bolesti (bez gripa) koje su činile 77,3% ukupnog broja prijavljenih slučajeva, crijevne zarazne bolesti (11,6%) i parazitarne oboljenja

(9,2%).²¹ U 2014. godini, u Crnoj Gori registrovano je 20 novih HIV/AIDS slučajeva. U momentu postavljanja dijagnoze HIV infekcije, sedam novoregistrovanih osoba je već bilo u stadijumu AIDS-a, dok je 13 osoba registrovano u fazi asimptomatske HIV infekcije. Iste godine, registrovana su dva smrtna ishoda od AIDS-a.²² Posljednjih godina se u Crnoj Gori stopa novoregistrovanih slučajeva oboljelih od tuberkuloze održava na nivou niske notifikacione stope za EU region i iznosila je, za 2014. godinu, 18,2/100.000, dok je procenat oboljelih od multirezistentne tuberkuloze u odnosu na ukupan broj oboljelih od tuberkuloze 3,5. Stopa smrtnosti od tuberkuloze iznosi 0,32/100.000 stanovnika.²³ Uspostavljanje efikasnije kontrole obolijevanja od tuberkuloze kroz jačanje dijagnostičkih kapaciteta, bolju kontrolu infekcije i obezbjeđivanje adekvatne snabdjevenosti anti-tuberkuloticima radi efikasnog i kvalitetnog liječenja svih oboljelih od TB uključujući i oboljele od rezistentne TB predstavljaju neophodne korake u pravcu eliminacije tuberkuloze kao javnog zdravstvenog problema u Crnoj Gori, shodno Nacionalnom programu kontrole tuberkuloze.

Neracionalna upotreba lijekova, naročito antibiotika, i dalje predstavlja jedan od ozbiljnih izazova zdravstvenog sistema i generator značajnog dijela ukupne zdravstvene potrošnje u Crnoj Gori. Crna Gora je druga u Evropi po potrošnji antibiotika, odmah iza Turske, uprkos činjenici što su uvedene mjere kontrole propisivanja i izdavanja antibiotika.²⁴ Gotovo četvrtina zdravstvenog budžeta troši se na lijekove i medicinska sredstva. Neracionalna upotreba antibiotika predstavlja ne samo ozbiljan generator troška u zdravstvu i opterećenje za budžet, već i značajno doprinosi nastanku antimikrobne rezistencije (AMR) kao

²¹ Izvještaji Instituta za javno zdravlje Crne Gore

²² Ibidem.

²³ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, „IV Godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori: 01. januar-31. decembar 2014. godine“, Vlada Crne Gore, Podgorica, septembar 2015.

²⁴ Versporten, A. et al, on behalf of the WHO/Europe-ESAC Project Group. „Antibiotic use in eastern Europe: a cross-national database study in coordination with the WHO Regional Office for Europe“. The Lancet Infectious Diseases. Volume 14, No. 5, p381–387, May 2014

uzroku povećanog umiranja, negativno se odražava na kvalitet zdravstvene zaštite, dovodi u pitanje uspjeh liječenja, hiruških intervencija i živote pacijenata i otežava efikasnu kontrolu zaraznih bolesti, uključujući i kontrolu infekcija u bolnicama. Značajni napori uloženi su u cilju uspostavljanja savremenog i održivog sistema transfuzije u Crnoj Gori kako bi se obezbijedile potrebne količine bezbjedne krvi za sve pacijente u redovnim i vanrednim situacijama.

Vakcinacija protiv zaraznih bolesti se u Crnoj Gori sprovodi u skladu sa godišnjim programom imunizacija koje su obavezne za sve u određenoj starosnoj dobi, kao i ostale koje se sprovode u skladu sa specifičnim epidemioškim i kliničkim indikacijama. Za period izvještavanja 2012-2014. godine, dokumentovan je prvi prekid endemske transmisije dječijih boginja i rubeole u Crnoj Gori, u trajaju od 12 mjeseci, što predstavlja značajan napredak zemlje. Iako je relativno visok nacionalni obuhvat obaveznim imunizacijama, za pojedine vakcine postoje poteškoće u održavanju očekivanog obuhvata (teško dostupne i socijalno ugrožene grupe stanovništva, kontinuitet u snabdijevanju vakcinama, djelovanje antivakcinalnih grupa itd.). Na nivou Crne Gore, tokom 2014. godine, najveći pad u dostignutim vrijednostima bilježi indikator koji se odnosi na broj vakcinisane djece protiv boginja koji iznosi svega 76,1%, što predstavlja značajno smanjenje u odnosu na 2013. godinu.²⁵ Nužno je raditi na podizanju nivoa vakcinisane djece na najmanje 95%, sa dvije doze MMR vakcine, kao jednom od prioriteta zdravstvene politike. Osim toga, preporučeno je raditi na daljem jačanju kapaciteta za nadzor nad malim boginjama i rubeolom.

Komparativna iskustva ukazuju da incidenca (učestalost obolijevanja) i posljedice obolijevanja od zaraznih bolesti nijesu ravnomjerno raspoređene u populaciji. Siromašni, osobe sa nižim nivoom obrazovanja i stanovnici ruralnih podneblja suočeni su sa

većim rizikom obolijevanja²⁶. Ne bi trebalo zanemariti i nejednakosti u zdravlju kao rezultat razlike u polu. Stoga, potrebno je kroz platformu održivog razvoja intezivirati napore u cilju djelovanja na determinante zdravlja na integrisani i efikasniji način. U cilju implementacije pravno obavezujućeg Međunarodnog zdravstvenog pravilnika (IHR) i odnosnih obaveza potrebno je raditi na daljem jačanju kapaciteta za integrisani nadzor nad заразним bolestima i drugim hazardima, kao i dalje razvijanje sistema brzog javljanja i odgovora na hitne situacije. Prevencija i smanjivanje vjerovatnoće izbijanja epidemija, rana detekcija prijetnji, i brzi, efikasan odgovor iziskuje multisektorsku saradnju i efikasnu komunikaciju o riziku.

Iako do sada nijesu sprovedena sveobuhvatna istraživanja kojima bi se kvalitativno i kvantitativno utvrdila međuzavisnost uticaja zagađenja i stanja zdravlja populacije, u tački 2.3.7 dat je pregled mogućih rizika koje zagađenje životne sredine generiše za zdravlje stanovništva.

Zdravstvena zaštita u Crnoj Gori se pruža u zdravstvenim ustanovama koje čine mrežu državnih zdravstvenih ustanova i ustanovama u privatnom vlasništvu, koja je organizovana na način da se obezbijedi zdravstvena zaštita shodno potrebama stanovništva i mogućnostima zdravstvenog sistema. Zdravstvena zaštita se pruža na tri nivoa, pri čemu bi primarni nivo trebalo da zadovolji 80-85% potreba za zdravstvenom zaštitom. Razvijanje doktrine javnog zdravlja u skladu sa evropskim smjernicama i sistem monitoringa zdravlja stanovništva prema uporedivim indikatorima, analiziranje i predstavljanje podataka su ključni elementi za kreiranje zdravstvene politike na bazi dokaza. Institut za javno zdravlje Crne Gore formira stručna tijela za izradu i sprovođenje aktivnosti u oblasti javnog zdravlja i organizuje edukaciju kadra za njihovo sprovođenje.

²⁵ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, „IV Godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori: 01. januar-31. decembar 2014. godine“, Vlada Crne Gore, Podgorica, septembar 2015.

²⁶ World Health Organization, „Social determinants of health“, http://www.who.int/social_determinants/en/.

Kada je u pitanju iskorišćenost posteljnog fonda bolničkih ustanova u 2013. godini, a imajući u vidu ukupni broj postelja (2.416), evidentno je da je svakodnevno bilo slobodno 657 postelja (u opštim bolnicama 391 od 1.120, u specijalnim bolnicama 56 od 504, u Kliničkom centru Crne Gore 156 od 696 i u stacionarima domova zdravlja 54 od 96).

Broj ljekara u Crnoj Gori, u 2015. godini, iznosio je 239 na 100.000 stanovnika, što je bitno manje nego u zemljama EU, gdje je iznosio 334 ljekara na 100.000 stanovnika, u 2012. godini. Učešće nemedicinskih radnika u ukupnom broju zaposlenih kontinuirano se smanjivalo, ali je i dalje visoko. U 1991. godini iznosilo je 28,8%, 2008. godine je bilo na nivou od 25,3%, dok je 2015. godine iznosilo 21,6%.²⁷ Kada su ljudski resursi u pitanju, zapaža se neujednačenost i disproporcionalnost u obrazovanju i zapošljavanju, kao posljedica neadekvatnog planiranja u prethodnom periodu. Za efikasnost zdravstvenog sistema i kvalitet usluga potreban je ne samo dovoljan broj zdravstvenih radnika, već i da stručan i odgovoran zdravstveni radnik bude adekvatno motivisan, distribuiran po nivoima zdravstvene zaštite i specijalnostima i geografski, prateći zdravstvene potrebe populacije. Insistiranje na obezbjeđivanju adekvatne naknade za rad i ostvarene rezultate je neophodno uz dosljednu primjenu mehanizma kontrole i obezbjeđivanja kvaliteta zdravstvene zaštite.

Iako su smjernice dobre medicinske prakse za većinu dominantnih oboljenja usvojene, još uvijek je izazov njihova dosljedna implementacija, koja je jedna od suštinskih metoda unapređenja kvaliteta zdravstvene zaštite. Pored toga, neophodno je i plansko usmjerenje kontinuirane medicinske edukacije i stalno usavršavanje stručnih znanja i vještina pružalaca usluga u zdravstvu. Klinički putevi se, po mnogo čemu, razlikuju od kliničkih smjernica, plana njege (npr. sestrinski plan) i algoritama. Između ostalog koriste se od strane multidisciplinarnih timova i imaju primarni fokus na kvalitet pružene zdravstvene zaštite, kao i da bi se kliničarima i bolesnicima pomoglo

u donošenju odluka o odgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti u određenim kliničkim okolnostima. U Crnoj Gori klinički putevi, još uvijek, nisu u potpunosti razvijeni.

Prema poslednjim dostupnim podacima, preko 95% stanovništva sa prebivalištem u Crnoj Gori je obuhvaćeno obaveznom osiguranjem, u skladu sa pravima iz obavezno osiguranja. Vezano za osjetljive kategorije stanovništva, važno je napomenuti da one imaju ista prava na zdravstvenu zaštitu kao i ostali dio populacije, bez obzira na bilo koju karakteristiku (pol, nacionalnost, vjera, invalidnost i drugo). Obim prava na zdravstvenu zaštitu je definisan osnovnim paketom usluga za sve nivoe zdravstvene zaštite. Dostupnost zdravstvene zaštite je regulisana mrežom, ali je neophodno raditi na unaprijeđivanju integrisane zdravstvene zaštite. Država, u skladu sa načelom ravnopravnosti muškaraca i žena, obezbjeđuje jednaku dostupnost i pristupačnost zdravstvenoj zaštiti. Zdravstveni sistem prepoznaje posebne potrebe žena za zdravstvenim uslugama, vodeći računa o biološkim, društveno-ekonomskim i psihološkim činiocima, koji se razlikuju kod muškaraca i žena. Ipak, nijesu obezbijeđene sveobuhvatne analize postojećeg stanja zdravlja žena u zajednici, identifikacije zdravstvenih problema i njihovih potreba. Prema istraživanju o zdravlju stanovništva iz 2012. godine, većina odraslih Roma (82%) ima svog ljekara opšte prakse, što je samo malo ispod prosjeka za Crnu Goru (89%). Čak 93% starije populacije, koja, takođe pripada najosjetljivijim populacionim grupama, ima svog izabranog doktora, što je iznad crnogorskog prosjeka (89%).

Udio zdravstvene potrošnje u BDP Crne Gore je 2013. godine iznosio 6,49%²⁸. Ovaj pokazatelj je dostigao vrhunac 2003. godine, kada je iznosio 8,91%, i od tada bilježi značajan pad. U periodu od 1995. do 2006. godine udio zdravstvene potrošnje u BDP Crne Gore nikada nije bio manji od 7,32%. Važno je istaći da u narednom

²⁸ World Health Organization, Regional Office for Europe, *European Health for All - database* (HFA-DB), <http://www.euro.who.int/en/data-and-evidence/databases/european-health-for-all-database-hfa-db>

²⁷ Izvještaji Instituta za javno zdravlje Crne Gore

periodu, od 2007. do 2013. godine, vrijednost ovog pokazatelja nikada nije bila iznad 7,25%, pri čemu je u svim godinama, osim u jednoj (2012), bio manji od 6,92%. Na drugoj strani, prosječni udio zdravstvene potrošnje u BDP, u navedenom periodu (2007-2013), u zemljama Evropske unije nikada nije bio manji od 8,85%, a u 2013. godini je iznosio 9,52%, dok u zemljama članicama SEEHN (South-eastern Europe Health Network)²⁹ nikada nije bio manji od 7,06%, a u 2013. godini je iznosio 7,34%. Možemo zaključiti da je do 2006. godine udio zdravstvene potrošnje u BDP Crne Gore bio približno na nivou prosjeka zemalja EU, a značajno iznad prosjeka članica SEEHN. Međutim, u periodu od 2007. godine Crna Gora bilježi značajan pad u udjelu zdravstvene potrošnje u BDP, tako da je u 2013. godini značajno zaostajala za prosjekom EU (32% manje), a prilično i za prosjekom SEEHN (12% manje).

Udio zdravstvene potrošnje u budžetu Crne Gore je 2013. godine iznosio 9,84%³⁰. Ističemo da je udio zdravstvene potrošnje u budžetu vitalni indikator kojim se potvrđuje da zdravlje predstavlja prioritet za jednu državu, a da je njegova vrijednost ispod 12% neprihvatljiva. Ovaj pokazatelj je dostigao najviši nivo 2003. godine, kada je iznosio 17,75%, i od tada bilježi značajan pad. U periodu od 1995. do 2007. godine udio zdravstvene potrošnje u budžetu Crne Gore nikada nije bio manji od 11,39%. Važno je napomenuti da u narednom periodu, od 2008. do 2013. godine, vrijednost ovog pokazatelja nikada nije bila iznad 9,84%. Na drugoj strani, prosječni udio zdravstvene potrošnje u budžetu, u navedenom periodu (2008-2013), u zemljama Evropske unije nikada nije bio manji od 15,11%, a u 2013. godini je iznosio 15,15%, dok u zemljama članicama SEEHN nikada nije bio manji od 11,44%, a u 2013. godini je iznosio 12,36%. Zaključujemo da

²⁹ Države članice *South-eastern Europe Health Network* su Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Izrael, Makedonija, Moldavija, Rumunija i Srbija.

³⁰ World Health Organization, Regional Office for Europe, *European Health for All - database* (HFA-DB), <http://www.euro.who.int/en/data-and-evidence/databases/european-health-for-all-database-hfa-db>

je do 2004. godine udio zdravstvene potrošnje u budžetu Crne Gore bio značajno iznad nivoa prosjeka zemalja EU i članica SEEHN. Međutim, u narednom periodu Crna Gora bilježi oštar pad u udjelu zdravstvene potrošnje u budžetu, tako da je u 2013. godini značajno zaostajala za prosjekom EU (35% manje), a prilično i za prosjekom SEEHN (20% manje).

Udio privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnim zdravstvenim troškovima (OPP - Out of Pocket Payments) u Crnoj Gori, kao pokazatelj nivoa finansijske zaštite građana kada posegnu za zdravstvenom uslugom ili potrebnim lijekom, je 2013. godine iznosio 42,67%³¹. Vrijednost ovog pokazatelja od preko 40% ne samo da predstavlja katastrofalan trošak po pojedinca i domaćinstvo, već je i neprihvatljiv s obzirom na nivo razvoja zemlje. U periodu od 1995. do 2006. godine, OOP u Crnoj Gori nikada nije bio veći od 31%. Važno je napomenuti da u narednom periodu, od 2007. do 2013. godine, vrijednost ovog pokazatelja nikada nije bila manja od 32,55%. Na drugoj strani, prosječni OOP, u navedenom periodu (2007-2013), u zemljama članicama SEEHN nikada nije bio veći od 31%, a u 2013. godini je iznosio 29,97%. Izvlačimo zaključak da je do 2006. godine OOP u Crnoj Gori bio u nivou prosjeka zemalja članica SEEHN. Međutim, u narednom periodu Crna Gora bilježi drastičan rast OOP, tako da je u 2013. godini značajno prevazilazila prosjek SEEHN (42% više).

Budžet koji se u Crnoj Gori izdvaja za zdravstvo iznosi 461 dolar po stanovniku, odnosno 926 dolara po stanovniku, kada se u obzir uzme kupovna moć (PPP, \$).³² Ova izdvajanja su viša u odnosu na Albaniju (240\$, tj. 539 PPP \$) i Makedoniju (312\$, tj. 759 PPP \$), u nivou Bosne i Hercegovine (449\$, tj. 928 PPP \$) i Srbije (475\$, tj. 987 PPP \$), ali značajno niža u odnosu na Hrvatsku (982\$, tj. 1.517 PPP \$) i Sloveniju (2.085\$, tj. 2.595 PPP \$). S aspekta nejednakosti, analiza plaćanja usluga iz džepa

³¹ Ibidem

³² World Health Organization, Global Health Observatory. "Per capita total expenditure on health at average exchange rate (US\$)", data for 2013. http://www.who.int/gho/health_financing/per_capita_expenditure/en/

gradjana pokazuje da i dalje siromašni daju više novca za liječenje i lijekove.³³

Iz svega navedenog, možemo zaključiti da se sa ulaganjima u zdravstvo koja opadaju i visokim OPP, uz hroničan problem neefikasnog raspolaganja resursima i potrebama populacije koje rastu, neminovno otvara pitanje održivosti zdravstvenog sistema. Među glavnim izazovima u procesu izvođenja reformi zdravstvenog sistema su finansijska stabilnost, održivost sistema, kao i efikasnost usluga kako na primarnom, tako i na bolničkom nivou, jer poređenje vrijednosti relevantnih zdravstvenih pokazatelja sa drugim zemljama ukazuje na postojanje prostora za povećanje efikasnosti i kvaliteta zdravstvenih usluga.

2.1.3. Obrazovanje i vještine

U savremenom svijetu koji se neprestano mijenja neophodno je držati korak s vremenom i stalno usvajati nova znanja. Izazovi tehnoloških promjena, procesi globalizacije, demografski trendovi, česte promjene potreba tržišta rada nameću potrebu poboljšanja kvaliteta sistema obrazovanja. Obrazovanje je jedan od preduslova održivog razvoja. Zelena ekonomija, unapređenje životne sredine, smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti, i ostvarivanje održivog razvoja u cjelini podrazumijeva u osnovi kvalitetne obrazovne politike koje su ekonomično osmišljene i sa stanovišta utroška sredstava. S obzirom da se savremena strategija obrazovanja temelji na načelu doživotnog obrazovanja i društva koje uči, cjeloživotno učenje ima ključnu ulogu za razvoj pojedinca i unaprijeđenje ekonomskog potencijala države. Razvoj obrazovanja i učenja odraslih je ključni faktor za povećanje nivoa znanja i osposobljenosti za različite životne zadatke, poboljšanje kvaliteta života svakog pojedinca, obezbjeđivanje jednakih mogućnosti i socijalne uključenosti, uspješnog razvoja privrede i demokratije.

U vremenu u kojem znanje postaje ključni resurs održivog razvoja, obrazovanje je prioritetni strateški interes Crne Gore, što zahtijeva da pristup svim nivoima obrazovanja bude na nivou najveće moguće odgovornosti. Razvijene zemlje u strukturi svog bogatstva imaju čak 81% neopipljivog kapitala (koji uključuje ljudski kapital, društveni kapital i institucionalni kapital), dok u zemljama sa visokim srednjim dohotkom ovaj udio iznosi 69%.³⁴ Ova činjenica ukazuje da je sticanje novih znanja, vještina i vrijednosti kroz obrazovanje garant da takvo društvo može da prati intenzivne društvene i tehnološke promjene i izazove.

Obrazovanje ima za cilj razvoj učenika kao samostalnih, svestranih ličnosti spremnih za kritičko razmišljanje, istraživanje, sticanje funkcionalnih znanja i vještina koje će im omogućiti aktivno uključivanje u društvo, te, posljedično tome, stvaranje društva zasnovanog na znanju, a time i povećanje ukupnih ekonomskih kapaciteta države. Obrazovni sistem bi trebalo da kontinuirano promoviše jednakost i socijalnu koheziju, poboljšanje kreativnosti i inovativnosti. Preduslov ostvarenja zacrtanih društvenih ciljeva (rast BDP, zaposlenosti, poboljšanje životnog standarda i sl), odnosno ekonomski progres podrazumijevaju dalje kontinuirano unapređenje obrazovanja kroz poboljšanje kvaliteta učenja i nastave. To podrazumijeva profesionalni razvoj nastavnog kadra na svim nivoima, primjenu savremene nastavne prakse, pristup ranom obrazovanju i vaspitanju, uključivanje djece iz najosjetljivijih grupa i djece sa posebnim obrazovnim potrebama, ostvarenje aktivne saradnje sa roditeljima i lokalnom zajednicom, te obezbjeđivanje viših standarda uslova rada i učenja.

Predškolsko obrazovanje ima veoma važnu ulogu u razvoju djeteta, kao i značajne pozitivne socio-ekonomske efekte na društvo u cjelini.³⁵

³³ World Bank, „Montenegro After the Crisis: Towards a Smaller and More Efficient Government“, World Bank Report No.65909-ME, 2012.

³⁴ World Bank, The International Bank for Reconstruction and Development. „The Changing Wealth of Nations - Measuring Sustainable Development in the New Millennium“, WB, Washington DC, 2011.

³⁵ Heckman, J. J. „Policies to foster human capital“. Research in Economics, 54(1), 2000, str. 3-56.

Studija koja je sprovedena u 34 zemlje članice Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) pokazuje da postoji povezanost između pohađanja predškolskog obrazovanja i dostignuća na PISA testiranjima.³⁶

Petnaestogodišnjaci koji su pohađali predškolsko obrazovanje duže od jedne godine bili su, u prosjeku, bolji u čitalačkoj pismenosti od učenika koji ga nijesu pohađali. Brojna pozitivna iskustva u ovoj oblasti dovela su do zaokreta u razmišljanju unutar naučnih krugova na globalnom nivou, kao i do sve značajnije podrške kreatora politika u pogledu značaja primarne uloge predškolskih obrazovnih ustanova. Ta uloga bi trebalo da bude, prevashodno, obrazovna i razvojna.

Analiza strateškog i regulatornog okvira ukazuje da je u Crnoj Gori prepoznat značaj predškolskog obrazovanja za razvoj djeteta, kao i da postoji dobra programska osnova za njegovo unapređenje. Crna Gora je, u proteklih deset godina, ostvarila značajne pomake u pogledu povećanja stope boravka djece u vrtićima (rast sa 26% na 40% koji predstavlja ispunjenje cilja prethodne Strategije). Stopa upisa djece uzrasta od 3-6 godina iznosi 53%, dok je prosječna stopa pohađanja 40%. Vodeće načelo Strategije ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Crnoj Gori (2016-2020) je da se za svu djecu, od rođenja do polaska u školu, obezbijedi zadovoljenje razvojnih potreba putem programski i infrastrukturno adekvatnih usluga za koje će biti zaduženi kompetentni profesionalci i zaposleni, uz aktivno angažovanje zajednica i roditelja. Ciljevi Strategije su: 1) Povećati obuhvat predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem sve djece, posebno uzrasta 3 godine do polaska u školu, u skladu sa međunarodnim standardima; 2) Unaprijediti kvalitet usluga predškolskog vaspitanja i obrazovanja; 3) Uvesti inovativne, optimalne i održive modele finansiranja.

Na drugoj strani, ukupni budžet za predškolsko obrazovanje čini 0,38% BDP-a u Crnoj Gori, što

je značajno niže u odnosu na zemlje OECD-a, koje u iste svrhe u prosjeku izdvajaju 0,50% svog BDP-a.³⁷ Ako uporedimo različite uzrasne grupe, stopa obuhvata djece predškolskim obrazovanjem znatno je niža među djecom uzrasta 0–3 godine, gdje svega 15% pohađa jaslice, u odnosu na djecu uzrasta 3–6 godina, gdje više od 50% pohađa vrtić. Regionalne razlike su izražene - od ukupnog broja djece uzrasta 3–6 godina, najveći je obuhvat u Budvi (94%), a najmanji u Rožajama (nešto preko 10%). Kada je riječ o veličini vaspitne grupe djece uzrasta 3–6 godina u javnim predškolskim ustanovama, i tu, po opštinama, postoje izražene razlike - od 41 djeteta po grupi u Herceg Novom i u Podgorici, do samo 12 djece po grupi u Andrijevici. U primorskom i središnjem regionu Crne Gore je izražen nedostatak prostornih kapaciteta, pa mnogi vrtići rade preko svojih kapaciteta, dok u sjevernom rade ispod svojih punih kapaciteta. Još uvijek je značajan procenat roditelja koji smatraju da je djetetu bolje kod kuće nego u predškolskoj ustanovi i ne sagledavaju značaj predškolskog obrazovanja u razvoju djeteta. Bez sistemskih napora da se poveća svijest roditelja o koristima i značaju predškolskog obrazovanja, dostizanje univerzalnog obuhvata djece u Crnoj Gori predškolskim obrazovanjem neće biti moguće. U strukturi kadra gotovo potpuno izostaju vaspitači muškog pola. Problem predstavlja i činjenica da, ne samo da sve crnogorske opštine ne pružaju mogućnost za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju, nego ni sve obrazovne ustanove u jednom gradu ne pružaju tu mogućnost. Obuhvat RE djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem iznosi 16% za dječake i 21% za djevojčice³⁸, što predstavlja poseban problem. Predškolsko vaspitanje i obrazovanje za djecu RE populacije je besplatno. Takođe, za djecu RE populacije predškolskog uzrasta organizuju se, u devet crnogorskih gradova, i pripremni vrtići, kako bi

³⁶ OECD, "PISA in Focus: Does participation in pre-primary education translate into better learning outcomes at school?", Paris, OECD Publishing, 2011.

³⁷ Prica, Ivana, Čolić, Lazar i Baronijan, Hana. "Studija o ulaganju u rano obrazovanje djece u Crnoj Gori", Podgorica, UNICEF Crna Gora, 2014.

³⁸ „Montenegro Roma Settlements - Multiple Indicator Cluster Survey (MICS) 2013 - Key Findings June 2014", Podgorica, Statistical Office of Montenegro (MONSTAT) and United Nations Children's Fund (UNICEF), 2014

se lakše adaptirali i uključili u prvi razred osnovne škole.

I pored desetogodišnje reforme, povećanja ulaganja i određenog napretka, obrazovanje još uvijek nema očekivane rezultate u oblasti znanja i vještina učenika i studenata. Na PISA testiranju³⁹ iz 2012. godine, prosječno postignuće naših učenika iz matematičke pismenosti je bilo 410 bodova (OECD prosjek je 494 boda), što je Crnu Goru svrstalo na 54. mjesto od 65 države. Prosječno postignuće iz čitalačke pismenosti je bilo 422 boda (OECD prosjek je 496), što nas plasira na 53. mjesto. Kada je naučna pismenost u pitanju, prosječno postignuće naših učenika je bilo 410 bodova (OECD prosjek je 499 bodova), što je bilo dovoljno za 56. mjesto. U sve tri oblasti su Slovenija, Hrvatska i Srbija bolje rangirane od Crne Gore, dok se Albanija u sve tri oblasti nalazi iza naše zemlje. Rezultati PISA 2015 testiranja biće objavljeni u decembru 2016. godine. Rezultati PISA testiranja pokazuju da učenici ne uče da povezuju znanja i stavljaju ih u novi kontekst, tj. da uspješno primijene znanja, vještine i sposobnosti stečene u školi i van nje.

U cilju pripreme za PISA testiranje 2015 Ispitni centar Crne Gore je realizovao pilot testiranje. Definisane su i mjere za poboljšanje postignuća: unaprijediti metodologiju za utvrđivanje kvaliteta rada obrazovno-vaspitnih ustanova; unaprijediti profesionalne kompetencije nastavnika kroz programe obuke usmjerene na sticanje znanja i vještina za razvoj: čitalačke, matematičke i naučne pismenosti učenika, kao i uspješnu realizaciju revidiranih obrazovnih programa; unaprijediti nastavu i vannastavne aktivnosti iz oblasti prirodnih nauka; unaprijediti procjenjivanje i ocjenjivanje znanja učenika; unaprijediti udžbeničke komplete za

³⁹ PISA (*Programme for International Student Assessment*) je međunarodni program za procjenjivanje postignuća učenika koji se sprovodi svake treće godine i u kojem je primarno koliko učenici uspješno primjenjuju znanja, vještine i sposobnosti stečene u školi i van nje, a ne što su i koliko naučili iz pojedinih nastavnih predmeta na kraju obaveznog obrazovanja, odnosno na kraju osnovne škole. Osnovni cilj PISA testa je procjena kvaliteta i pravednosti obrazovnog sistema, a rezultati i analize su značajne za definisanje obrazovne politike i kreiranje strategija unapređenja sistema obrazovanja.

osnovnu školu; unaprijediti primjenu informaciono-komunikacione tehnologije u nastavi; promovisati PISA testiranje s ciljem da se poveća svijest učenika, stručne i opšte javnosti o značaju i koristima PISA testiranja za obrazovnu politiku. Iz Ispitnog centra Crne Gore navode da su testirani učenici koji su samo treći ciklus završili po reformisanom školovanju, pa da će 2018. godine biti moguće upoređivati stari i novi sistem obrazovanja, tj. da će se tada pokazati da li je reforma doprinijela osposobljavanju učenika za svakodnevni život.

Broj upisane djece iz RE populacije je povećan sa 536 u školskoj 2001/02. godini, na 1.809 u školskoj 2015/16. godini. Crna Gora je devedesetih godina XX vijeka prepoznala potrebu da je sistem u oblasti vaspitanja i obrazovanja potrebno osavremeniti i uvesti inkluzivnu orijentaciju za djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Strategija inkluzivnog obrazovanja (2008-2013) je usvojena kao prvi dokument kojim se dugoročno promoviše inkluzivno obrazovanje u Crnoj Gori, a uslijedila je Strategija inkluzivnog obrazovanja (2014-2018). Koristi se tzv. socijalni model smetnje. Emocionalne, socijalne karakteristike i očuvane sposobnosti djeteta osnov su za izradu individualnog razvojno-obrazovnog plana (IROP) - akcenat je na aktivnostima, metodama, oblicima i tehnikama rada kojima se postižu akademski i razvojni ciljevi. Osmišljen je obrazac Individualnog tranzicionog plana (ITP): profesionalna orijentacija i priprema za zapošljavanje i nezavisan život. Na nivou lokalne zajednice formirane su i stalno obučavane komisije (18) za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnim potrebama u obrazovno-vaspitni sistem. Djeca koja imaju umjerene i teže smetnje se uključuju u posebna odjeljenja pri sedam redovnih škola i za njih se realizuje zajednička nastava pojedinih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima. Posebne ustanove su transformisane u resursne centre. Profesionalci resursnog centra se angažuju kao podrška redovnom obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju. Škole obezbjeđuju asistenta u nastavi čiji opis i obim se definiše IROP-om. Djeci sa smetnjama u razvoju se prilagođava eksterna provjera znanja. Zavod za školstvo organizuje mobilne službe radi pomoći

djeci s posebnim obrazovnim potrebama u redovnom školovanju. Katalog akreditovanih programa za obuku nastavnika nudi niz programa koji se odnose na inkluziju. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva je uradio niz tematskih priručnika kao podršku nastavnicima i stručnim saradnicima za inkluzivno obrazovanje.

Reforma opšteg srednjeg obrazovanja, koja je počela 2002. godine i nastavila se školske 2006/2007. godine, u okviru koje su učenici gimnazije počeli obrazovanje po novom obrazovnom programu, donijela je značajne promjene u obrazovnom sistemu Crne Gore.⁴⁰ Promjene se, prije svega, odnose na prelazak sa sadržajnog pristupa planiranju nastave na ciljno i procesno-razvojno planiranje, zamjenu koncepta nastavnog plana i programa konceptom obrazovnog programa i promjenu strukture predmetnih programa koji sadrže teme, operativne ciljeve, aktivnosti, pojmove i korelaciju programa. Period implementacije pokazao je da postoje oblasti koje je potrebno unaprijediti, kako bi se svakom učeniku omogućio razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja, kvalitetno obrazovanje i dostizanje utvrđenih standarda znanja, bez obzira na socio-ekonomski položaj, pol ili etničku pripadnost, kao i sticanje ključnih kompetencija. Nastavnici treba da koriste svoje vještine i znanja kako bi u procesu nastave sa učenicima izgrađivali partnerski odnos, prilagođavajući metode i oblike rada individualnim mogućnostima učenika. Cilj Strategije opšteg srednjeg obrazovanja (2015-2020) je utvrđivanje smjernica za unapređenje gimnazijskog obrazovanja, kao jednog od najvažnijih segmenata obrazovanja, a na osnovu analize postojećeg stanja i definisanih prioriteta oblasti, ciljeva i mjera koje je potrebno realizovati. Ispunjenje ovog cilja će doprinjeti unapređenju kvaliteta opšteg srednjeg obrazovanja, omogućavanju sticanja znanja i vještina, kao i profesionalnom i ličnom razvoju svakog pojedinca.

⁴⁰ Ministarstvo prosvjete, „Strategija razvoja opšteg srednjeg obrazovanja u Crnoj Gori (2015-2020)“, Vlada Crne Gore, , Podgorica, jun 2015.

Vizija stručnog obrazovanja u Crnoj Gori, do 2020. godine, je uspostavljanje stručnog obrazovanja usklađenog sa potrebama tržišta rada, koje omogućava cjeloživotno učenje i mobilnost, lični i profesionalni razvoj mladih i odraslih, sa značajnijom ulogom nastavnika, uspostavljenim sistemom obezbjeđenja kvaliteta u kojem su kvalifikacije bazirane na kompetencijama i ishodima učenja, učešće u regionalnim inicijativama, i programima cjeloživotnog učenja EU.⁴¹ Izrada Strategije stručnog obrazovanja (2015-2020) predstavlja nastavak prethodnih aktivnosti, definisanih u Strategiji razvoja stručnog obrazovanja (2010-2014) i odgovarajućim akcionim planovima, s ciljem unapređenja inicijalnog i kontinuiranog stručnog obrazovanja koje će omogućiti svakom pojedincu sticanje znanja, vještine i kompetencije, potrebnih za veću zapošljivost, profesionalni i lični razvoj i socijalnu uključenost. Strateški cilj razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori je učiniti cjeloživotno učenje i mobilnost realnim, poboljšati kvalitet i efikasnost obrazovanja, promovisati jednakost, socijalnu koheziju i aktivno građanstvo, poboljšati kreativnost, inovacije i preduzetništvo, radi dobrobiti pojedinca i društva u cjelini. Cilj je izgraditi kvalitetan, za tržište rada relevantan, sistem stručnog obrazovanja u Crnoj Gori koji će pratiti potreba pojedinca i ekonomije i omogućiti konkurentnost i dalji razvoj demokratskog i naprednog društva.

Reforma visokog obrazovanja u Crnoj Gori je počela usvajanjem novog Zakona o visokom obrazovanju (2003), a nastavljena usvajanjem statuta Univerziteta Crne Gore i podzakonskih akata, čime je stvoren normativni institucionalni okvir za implementaciju principa Bolonjske deklaracije. Uvođenjem bolonjskih principa u sistem visokog obrazovanja, Univerzitet Crne Gore je i formalno ostvario jedinstven organizacioni, pravni i obrazovni subjektivitet. Ostvarena je neophodna koncentracija u odlučivanju na nivou Univerziteta, uz zadržavanje određenog stepena autonomije i

⁴¹ Ministarstvo prosvjete, „Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2015-2020)“, Vlada Crne Gore, Podgorica, decembar 2014.

samostalnosti jedinica u djelatnostima iz njihove nadležnosti i pri saradnji sa okruženjem. Zakon o visokom obrazovanju (2003) omogućio je reformu visokog obrazovanja, prvenstveno u cilju povećanja efikasnosti studiranja i usaglašavanja sistema sa evropskim tendencijama u visokom obrazovanju. Univerzitet Crne Gore je u tom periodu bio jedina ustanova za više i visoko obrazovanje u Crnoj Gori. Trenutno, visoko obrazovanje se realizuje na tri univerziteta (jednom državnom i dva privatna) i deset samostalnih fakulteta, od kojih je devet privatnih i jedan državni.

Strategijom razvoja i finansiranja visokog obrazovanja 2011-2020 definisana je misija visokog obrazovanja i posebne mjere i aktivnosti za njenu realizaciju (obezbjeđenje i unapređenje kvaliteta visokog obrazovanja; povezivanje visokog obrazovanja i tržišta rada i podizanje preduzetničko-inovativnog karaktera obrazovanja; učešće populacije sa visokim obrazovanjem starosti od 30-34 godine od najmanje 40% u 2020. godini; uspostavljanje modela cjeloživotnog učenja utemeljenog na dobroj međunarodnoj praksi; istraživački orijentisano visoko obrazovanje; internacionalizacija visokog obrazovanja). U cilju boljeg usklađivanja visokog obrazovanja sa potrebama društva i tržišta rada urađena je Studija o potrebama tržišta rada u oblasti visokog obrazovanja (2014), čiji se rezultati koriste u daljem sagledavanju upisne politike na ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori i unaprijeđivanju studijskih programa. U Studiji je naglašen značaj promovisanja važnosti prakse i uvođenja praktične nastave, kao obaveznog dijela studijskog programa, za profesionalni razvoj i omogućavanje studentima sticanje praktičnog iskustva. Uloga poslodavaca u ovom procesu je značajna i na njima je dio odgovornosti, koja se ogleda u obezbjeđivanju uslova za obavljanje praktične nastave. Prepoznata je važnost rada na razvoju tzv. mekih vještina (savjesnost, odgovornost, otvorenost za učenje, komunikativnost, timski rad) kroz dodatne obuke.

Upisnu politiku u Crnoj Gori karakteriše nedostatak kvalitetne saradnje između ključnih aktera, odnosno samih ustanova visokog

obrazovanja, ministarstava, Zavoda za zapošljavanje, poslodavaca i drugih relevantnih institucija.⁴² To je prepoznato i u strateškim dokumentima, gdje je ocijenjeno da je postojeća saradnja više formalna, a ne suštinska.⁴³ Od suštinskog značaja je sprovođenje upisne politike koja diktira smanjenje broja studenata koji se upisuju na studijske programe za koje ne postoji interes poslodavaca, odnosno postoji izraziti nesklad između ponude i tražnje na tržištu rada, dok je u sektorima koji su od primarnog značaja za razvoj Crne Gore (poljoprivreda, energetika i turizam) neophodno uspostaviti mehanizme za popularizaciju studijskih programa iz ovih oblasti.

U tom cilju donešen je novi Zakon o visokom obrazovanju (2014). Ključne novine koje je donio Zakon, između ostalog, odnose se na obezbjeđivanje kvaliteta i unaprijeđivanje standarda i procedura koje obezbjeđuju kontinuirano praćenje kvaliteta rada ustanova. Ustanova je dužna da najmanje jednom u toku pet godina vrši istraživanje tržišta rada anketiranjem svršenih studenata, udruženja poslodavaca, privrednih subjekata i preduzetnika o primjenjivosti stečenih znanja, vještina i kompetencija koje su neophodne tržištu rada i da rezultate istraživanja objavi na svojoj veb stranici. Takođe, ustanova je obavezna da studentima omogući sticanje praktičnih znanja, vještina i kompetencija u laboratorijama ustanove ili praksom kod poslodavaca za nesmetano uključivanje na tržište rada.

Od presudne važnosti za unapređenje sistema visokog obrazovanja je rad na prevazilaženju četiri sistemske slabosti sektora visokog obrazovanja u Crnoj Gori. Prvo, prevelik je broj malih ustanova. Drugo, previše ustanova u fokusu ima obuku za poslovni menadžment. Treće, kao najveća i najstarija ustanova,

⁴² UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2016 - Neformalni rad: od izazova do rješenja“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2016.

⁴³ Ministarstvo rada i socijalnog staranja, „Program reforme politike zapošljavanja u Crnoj Gori 2015–2020“, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2015.

Univerzitet Crne Gore ima ulogu lidera i potrebno je da se otvori prema drugim ustanovama i sarađuje sa njima kako bi se u cijelom sektoru obezbijedio visok kvalitet. Četvrto, potrebno je da sve ustanove razviju viši nivo strateških kapaciteta kako bi mogle da artikulišu i realizuju svoje ciljeve u svim oblastima koje su pomenute.

Vlada kroz više skupova reformskih mjera nastoji doprinijeti obezbjeđenju većeg stepena usklađenosti obrazovanja sa potrebama tržišta rada. U okviru jedne grupe mjera se sprovodi Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, koji se realizuje već četvrtu godinu zaredom. U narednoj tabeli su dati podaci koji se odnose na broj korisnika Programa i broj oglašanih mjesta za stručno osposobljavanje od strane poslodavaca.

	2013.	2014.	2015.	2016.
Broj	4.211	3.744	3.458	3.713
Broj	5.317	5.800	6.930	9.014

U cilju daljeg unapređenja kvaliteta visokog obrazovanja, kao i boljeg usklađivanja upisne politike sa potrebama tržišta rada, Programom rada Vlade za drugi kvartal 2016. godine planirana je izrada Strategije razvoja visokog obrazovanja za period 2016-2020.

Univerzitet Crne Gore, do sada, nije uspio da se plasira ni na jednu od tri najuglednije rang liste najboljih univerziteta na svijetu. Kada je plasman na Šangajskoj listi⁴⁴ univerziteta u okruženju u pitanju, Univerzitet u Beogradu se nalazi među 400 najboljih svjetskih univerziteta, dok je Univerzitet u Ljubljani rangiran u 500

najboljih. Na QS World University Rankings⁴⁵ univerzitet u Ljubljani je rangiran između 551. i 600. mjesta, dok su se univerziteta u Beogradu i Zagrebu plasirali iza 700. mjesta. Prema Times Higher Education World University Rankings⁴⁶, najbolje rangiran univerzitet u okruženju je Univerzitet u Mariboru (između 501. i 600. mjesta), dok su se univerziteta u Beogradu i Ljubljani plasirali između 601. i 800. mjesta.

Na Webometrics Ranking of World Universities⁴⁷ se nalaze sva tri crnogorska univerziteta - Univerzitet Crne Gore je ubjedljivo najbolje rangiran, na 2.786. mjestu, Univerzitet Mediteran se nalazi na 11.740. poziciji, a Univerzitet Donja Gorica je na 17.000. mjestu. Međutim, kada ove rezultate uporedimo sa okruženjem, možemo zaključiti

⁴⁵ QS World University Rankings je godišnja rang lista najboljih svjetskih univerziteta, koja se redovno objavljuje od 2004. godine. Na rang univerziteta utiče šest faktora: 1) Academic peer review (40% od ukupnog ranga), 2) Faculty/Student ratio (20%), 3) Citations per faculty (20%), 4) Employer reputation (10%), 5) International student ratio (5%) i 6) International staff ratio (5%). (<http://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings>).

⁴⁶ Times Higher Education World University Rankings je godišnja globalna rang lista 800 najboljih univerziteta, koja se sastavlja od 2010. godine. Na rang univerziteta utiče 13 faktora: 1) Research income from industry (per academic staff) (2,5% od ukupnog ranga), 2) Ratio of international to domestic staff (3%), 3) Ratio of international to domestic students (2%), 4) Reputational survey (teaching) (15%), 5) PhDs awards per academic (6%), 6) Undergrad. admitted per academic (4,5%), 7) Income per academic (2,25%), 8) PhDs/undergraduate degrees awarded (2,25%), 9) Reputational survey (research) (19,5%), 10) Research income (scaled) (5,25%), 11) Papers per research and academic staff (4,5%), 12) Public research income/total research income (0,75%) i 13) Citation impact (normalised average citation per paper) (32,5%). (<https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings>).

⁴⁷ Webometrics Ranking of World Universities (takođe poznat kao Ranking Web of Universities) je globalni sistem za rangiranje univerziteta koji koristi četiri faktora: 1) vidljivost, 2) aktivnost, 3) otvorenost i 4) izvrsnost. Vidljivost se mjeri količinom eksternih linkova koji vode do veb domena ustanove, dok aktivnost obuhvata prisustvo na internetu, a mjeri se količinom stranica na veb sajtu. Otvorenost podrazumijeva broj objavljenih i dostupnih dokumenata, a izvrsnost se odnosi na broj objavljenih naučnih radova u međunarodnim časopisima. Prvo ovakvo rangiranje je urađeno 2004. godine. Na listi se nalazi više od 12.000 univerziteta, a ažurira se dva puta godišnje - u januaru i u julu. (<http://www.webometrics.info/en>).

⁴⁴ Šangajska lista (Academic Ranking of World Universities (ARWU) ili skraćeno "Shanghai Ranking") je godišnja globalna rang lista 500 najboljih univerziteta, koja je prvi put sastavljena 2003. godine. Na rang univerziteta utiče šest faktora: 1) Alumni as Nobel laureates & Fields Medalists (10% od ukupnog ranga), 2) Staff as Nobel Laureates & Fields Medalists (20%), 3) Highly cited researchers in 21 broad subject categories (20%), 4) Papers published in Nature and Science (20%), 5) Papers indexed in Science Citation Index-expanded and Social Science Citation Index (20%) i 6) Per capita academic performance of an institution (10%). (<http://www.shanghairanking.com/>)

da je rang vodećeg crnogorskog univerziteta značajno lošiji od svih vodećih univerziteta u regionu - Ljubljana je na 216. mjestu, Beograd na 431., Zagreb na 458, Skoplje na 1395., a Sarajevo na 2.270. mjestu. Jedino je lošije rangiran Univerzitet u Tirani, kao vodeći univerzitet u Albaniji, koji je zauzeo 6.184. poziciju.

Vodeće načelo Strategije obrazovanja odraslih u Crnoj Gori je stvaranje ambijenta za uključivanje građana u proces cjeloživotnog učenja u cilju razvoja konkurentne tržišne privrede, smanjenja nezaposlenosti i socijalne isključenosti.⁴⁸ Usmjerenost na cjeloživotno učenje bi trebalo da omogući stvaranje uslova za mobilnost i konkurentnost u procesu evropskih integracija. Strategija obrazovanja odraslih za Crnu Goru razrađuje principe koje je propisao Zakon o obrazovanju odraslih, koji je usvojen 2011. godine. Donošenjem Strategije država podstiče učenje odraslih kako bi unaprijedila ljudske resurse koji će snažno doprinijeti razvoju ekonomije, smanjenju nezaposlenosti, razvoju civilnog društva i unaprijediti kvalitet života građana. Strategijom su date smjernice koje će Crna Gora u narednoj deceniji slijediti kako bi ostvarila kvalitetno obrazovanje odraslih. Radi dostizanja ciljeva Strategije, definisani su prioriteti koji su zasnovani na strateškim pravcima razvoja sveukupnog obrazovnog sistema Crne Gore:

- Povećati socijalnu uključenost odraslih građana kroz aktivnosti cjeloživotnog učenja i obrazovanja;
- Unapređivati znanja, vještine i kompetencije odraslih za zapošljivost, mobilnost na tržištu rada i konkurentnost;
- Povećati kompetencije zaposlenih u cilju postizanja bržeg privrednog rasta;
- Uspostaviti sistem obezbjeđenja kvaliteta u obrazovanju odraslih;
- Obezbijediti fleksibilan i održav sistem obrazovanja odraslih.

U svijetlu ostvarivanja ovih ciljeva, potrebno je uzeti u obzir i neformalno obrazovanje,

⁴⁸ Ministarstvo prosvjete, Strategija obrazovanja odraslih za period 2015 - 2025, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

posebno mladih, koje se stiže u vaninstitucionalnom okruženju, kao što su programi koje izvide nevladine organizacije i biznis sektor, programi neformalnog obrazovanja za mlade u inostranstvu i slično. Važno je povećati obuhvat, raznovrsnost i kvalitet ponude programa za neformalno obrazovanje za sve uzrasne grupe, a posebno mlade. Trenutno, ponuda nije regionalno ujednačena (u opštinama na sjeveru Crne Gore se organizuje značajno manje programa za mlade u odnosu na Podgoricu), dok standardi i kontrola kvaliteta za obuke, seminare, radionice i programe koje pružaju NVO i biznis sektor ne postoje (ovdje se ne misli na programe neformalnog obrazovanja odraslih, koji su već regulisani zakonom). Takođe, potrebno je obezbijediti prepoznavanje tzv. „mekih“ vještina i iskustava mladih stečenih kroz programe neformalnog obrazovanja koje sprovode različiti provajderi obrazovanja u zemlji i inostranstvu. Evropska komisija je objavila smjernice za prepoznavanje i priznavanje neformalnog i informalnog učenja, koje pružaju različiti provajderi programa, između ostalog i civilni sektor.⁴⁹

Više od 8.000 ljudi u Crnoj Gori, odnosno 1,3% populacije, je aktivno učestvovalo u nacionalnim postmilenijumskim konsultacijama o razvojnim ciljevima za period nakon 2015. godine, koje su dio globalne kampanje sprovedene uz podršku Ujedinjenih nacija u više od 80 zemalja svijeta.⁵⁰ Obrazovanje je prepoznato kao jedan od ključnih resursa budućnosti, odnosno osnov izgradnje društva zasnovanog na znanju. Reforme obrazovanja treba da doprinesu poboljšanju kvaliteta obrazovanja, primjenjivosti stečenog znanja, jačanju društvenih i praktičnih vještina i sposobnosti, formiranju kritičkog mišljenja i boljoj usklađenosti sa tržištem rada. Kako bi se

⁴⁹ The European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) - *European guidelines for validating non-formal and informal learning*. (<http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/3073>).

⁵⁰ Komar, Olivera i Gegaj, Pavle. „Crna Gora kakvu želim - Izvještaj o nacionalnim konsultacijama u Crnoj Gori o postmilenijumskim razvojnim ciljevima“, Podgorica, april 2013.

došlo do saznanja koja je najvažnija tema u obrazovanju i kako se rangiraju različita pitanja unutar ove teme, od ispitanika je traženo da rangiraju šest tema, tako što će navesti koja je tema, po njima, na prvom, a koja na drugom mjestu po značaju. Osnovno obrazovanje je navedeno kao najčešći od dva odgovora. Na drugom mjestu nalazi se predškolsko obrazovanje, zatim pitanje usklađivanja obrazovanja sa potrebama tržišta rada, te kvalitet univerzitetskog obrazovanja i srednjoškolsko obrazovanje. Dvije trećine ispitanika smatra da kvalitet života u Crnoj Gori direktno zavisi od kvaliteta obrazovanja, dok više od polovine anketiranih ispitanika smatra da je realno očekivati da obrazovanje postane prioritet. Istovremeno, kvalitet obrazovanja u Crnoj Gori je polovina ispitanika ocijenila kao loš, a gotovo četvrtina kao izuzetno loš, dok je 40% ispitanika smatralo da naše obrazovanje nije konkurentno u odnosu na obrazovanje iz regiona.

Analiza postojećeg stanja u obrazovnom sistemu ukazala je na potrebu preduzimanja dodatnih aktivnosti usmjerenih na povećanje obuhvata djece predškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem i vaspitanjem, bolju opremljenost škola, unapređenje programa rada i kvaliteta udžbenika, organizaciju nastave, kadar i stručno usavršavanje.

2.2. Stanje društvenih resursa

2.2.1. O društvenom kapitalu

Moralne norme i vrijednosti, odnosi povjerenja između pojedinaca, kao i organizacija; institucije, kulturna baština i kulturne aktivnosti čine društveni kapital jedne države. Svjetska banka definiše društveni kapital kao institucije, veze i norme koje oblikuju kvalitet i kvantitet interakcija u jednom društvu⁵¹. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) ga, pak, definiše kao veze, zajedničke vrijednosti i

⁵¹ Grootaert & Bastelaer, "Understanding and measuring social capital: a synthesis of findings and recommendations from the social capital initiative", World Bank, 2001., str. 4.

razumijevanje u društvu koji omogućavaju pojedincima i grupama da vjeruju jedni drugima i rade zajedno. Društveni kapital ima neposredan efekat na produktivnost, dobrobit i sreću jedne zajednice jer povezanost među njenim članovima vodi povjerenju, saradnji i reciprocitetu u odnosima.

Na osnovu pretpostavke da će napredak zajednice zavisiti gotovo isključivo od razvoja pojedinaca, dugo vremena je pristup ljudskom razvoju u osnovi bio individualistički. Međutim, relativno skoro je dokazana i potvrđena nedostatnost ovog pristupa. Postoje dokazi o tome da investiranje u fizičku infrastrukturu nije dovoljno, već da treba uložiti i u dobre međuljudske odnose, zdravlje ili obrazovanje kako bi se postigao održiv ljudski razvoj. Zajednice u kojima institucije promovišu društvenu koheziju pokazuju nizak nivo dispariteta između pojedinačnih grupa kao što su etničke, vjerske ili rodne, te shodno tome visok nivo interakcije i povjerenja među ljudima⁵². To sve zajedno vodi razvoju solidarnijeg, srećnijeg i održivijeg društva.

Društveni kapital kao važan *resurs* jedne države rezultat je njenog ukupnog istorijskog razvoja, te je njegov kvalitet pretežno determinisan relacijama pojedinca i organizacije u odnosu na ključna postignuća u njihovom razvoju, formirani sistem vrijednosti i bogatu materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu. I pored toga, pokazalo se da je moguće ubrzati određene procese i stimulisati solidarnije odnose među članovima društva.

Iako o društvenom kapitalu postoji brojna i veoma raznorodna literatura, moguće je pronaći određene standarde o tome na koji način ga operacionalizovati i mjeriti. Tako, na primjer, prepoznaju njegove četiri osnovne dimenzije⁵³, i to *vrijednosti, povjerenje u institucije/vladavina prava, dobra uprava, lokalne institucije i mreže*. Ove dimenzije je

⁵² UNDP, *Human Development Report*, 2013, str. 36.

⁵³ Grootaert & Bastelaer, "Understanding and measuring social capital: a synthesis of findings and recommendations from the social capital initiative", World Bank, 2001., str. 20.

moguće mjeriti na različite načine, ali se najčešće koriste *članstvo u lokalnim asocijacijama i mrežama, nivo povjerenja u institucije i legitimnost normi, te kolektivna akcija*.

Razrađujući dalje ovaj pristup u kontekstu stanja u kome se Crna Gora nalazi kada je društveni kapital u pitanju, a imajući u vidu ciljeve održivog razvoja, u ovoj strategiji razvijene su sljedeće dimenzije, odnosno oblasti za prioritetno djelovanje:

- Odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja
- Vrijednosni sistem
- Povjerenje u institucije i vladavina prava
- Organizaciona kultura
- Zapošljivost i socijalna inkluzija
- Regionalni razvoj
- Kulturni razvoj i integralna zaštita i upravljanje kulturnom baštinom i predjelima.

2.2.2. Odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja

Da bi jačao društveni kapital neophodan je odgovarajući odnos ključnih društvenih aktera koji će biti usmjeren ka izgradnji solidarnog održivog razvoja. Sa aspekta održivog razvoja, bitniji društveni akteri su institucije javne uprave (ali i obrazovne), civilno društvo (a u sklopu njega posebno nevladine organizacije i neformalne grupe građana), biznis zajednica i porodica. Od načina na koji će ovi akteri organizovati društveni život zavisi stepen održivosti jedne zajednice. Svi ovi akteri nose značajnu odgovornost za proces socijalizacije građana u skladu sa globalnim ciljevima održivog razvoja koje Crne Gora prihvata. Obrazovne institucije koje ne "proizvode" građanina sposobnog i spremnog da se uključi u rješavanje društvenih problema, zasnovano na principima održivog razvoja ne mogu odgovoriti potrebama razvoja u XXI vijeku gdje se obrazovanje ne razumije više isključivo kao *transfer znanja* već i kao *transfer vrijednosti*. Isto važi i za organizacije civilnog društva koje treba da budu spremne da aktivno učestvuju u

artikulaciji političkih interesa građana, ali i njihovoj mobilizaciji u skladu sa ciljevima održivog razvoja. Diskriminacija po bilo kom osnovu (rodna, nacionalna, vjerska, po osnovu seksualnog identiteta ili nekog drugog ličnog ili grupnog svojstva) razara koheziju društva i stvarajući unutrašnje sukobe onemogućava da svi pojedinci u okviru društva ostvare u datim okolnostima puni potencijal i na taj način podstaknu održiv razvoj zajednice. Na kraju, porodica je pretrpjela brojne udare u tranzicionom periodu, od normativno-vrijednosne transformacije iz klasične porodice ka prihvatanju alternativnih oblika suživota, do ekonomskih pritisaka koji su redefinisali rodne uloge, ali i kreirali određenu tenziju koja je izazvala povećan nivo nasilnog ponašanja i razaranja same porodice kao ćelije društva. Održivi razvoj bi trebalo da bude prilika da se rekonstruišu politike koje će osnažiti pojedince u svojoj raznolikosti (po pitanju roda, nacionalne ili vjerske pripadnosti, seksualne orijentacije, godišta i sl.) i učiniti ih činiocima promjene i ravnopravnim partnerima u nastojanju da se "promoviše inkluzivan, pravedan i održiv razvoj društva"⁵⁴.

U skladu sa principom *partnerstva* koji je definisan kao jedan od pet osnovnih u odnosu na koje će se bazirati ostvarivanje ciljeva održivog razvoja svi ovi akteri bi trebalo da budu posvećeni partneri u razvoju održivog društva.

2.2.3. Vrijednosni sistem

Savremeni svijet karakteriše pluralitet vrijednosnih sistema. Vrijednosti se, pak, ne mogu preporučiti ili propisati. Svako društvo izgrađuje svoj sistem na kome temelji sopstveni identitet. Ipak, određene opšte negativne tendencije se mogu uočiti, kao što su nedostatak kritičkog mišljenja i odsustvo zainteresovanosti za kolektivna pitanja i društvene probleme. Društva se atomizuju, a pojedinci bivaju sve češće prepušteni sami sebi. Insistiranje na profesionalizaciji dovodi do toga da društvo čini grupa nepovezanih individua

⁵⁴ UNDP, *Gender Equality Strategy 2014-2017*, str. 9

koja djeluje bez zajedničkog cilja i veoma često u međusobno konfliktnim ulogama.

Crna Gora se nalazi u situaciji da se kao politička zajednica konstituisala na osnovu tradicionalnog principa koji nestaje, a da istovremeno nisu stvorene vrijednosti koje bi uživale društveni konsensus, a koje bi bile usklađene sa tehničko-tehnološkim napretkom društva i novim znanjima⁵⁵. Dodatno, »uzori« ne postoje i neophodno je da društvo stvori sopstveni sistem vrijednosti oko koga će bazirati supstantivni i proceduralni konsenzus.

Iako je od početka izgrađivana kao multietnička i građanska zajednica, prostora za učvršćivanje crnogorskog građanskog identiteta koji će povezivati sve konstitutivne cjeline tolerantno upravljajući i poštujući njihove različitosti i dalje ima. Konceptija *univerzalnog građanstva* »kao identiteta različitog od pojedinačnih identiteta u okviru neke zajednice, i naravno, neisključivog u odnosu prema ostalim identitetima« (Spaić, 2010, str. 48) treba da bude vodilja u tom procesu. Posebno treba razvijati one aspekte građanskog identiteta koji podržavaju održivi razvoj, kao što su odgovornost, aktivizam i svijest o opštem dobru.

2.2.4. Povjerenje u institucije i vladavina prava

Iako crnogorske javne institucije uživaju relativno visoko povjerenje građana, ono je u velikoj mjeri determinisano identitetskim podjelama. Takođe, normativno utemeljenje crnogorskog pravnog poretka na vrijednostima građanske demokratije, socijalne pravde, zaštite životne sredine i vladavine prava nije postala suštinski konstitutivni element u izgradnji niti države niti društva. Mnoge ustavom deklarirane vrijednosti nisu postale predmet opšteg prihvatanja od strane svih političkih subjekata u Crnoj Gori.

Dobra uprava, efikasna borba protiv korupcije i organizovanog kriminala ostaju izazovi uprkos

naporima koji su ulagani u prethodnom periodu. U uslovima ubrzane izmjene pravnog okvira i usklađivanja sa pravnom tekovinom Evropske unije koji po sebi nosi niz osjetljivih transformacija, nepovjerenje u institucije sistema i funkcionisanje vladavine prava onemogućava društvenu koheziju koja je neophodna za održivost sistema. Percepcija da na državni aparat utiču partijske strukture dodatno otežava izgradnju društvenog konsenzusa kada su u pitanju strateški pravci razvoja. Iz svega navedenog, jačanje institucija i posljedično tome povjerenja u njih treba da bude jedan od osnovnih strateških ciljeva održivog razvoja.

2.2.5. Organizaciona kultura

Fenomen organizacione kulture je jedan od ključnih faktora razumijevanja funkcionisanja organizacije. Ovaj koncept, koji je obilježio posljednje decenije organizacione teorije, objašnjava unutrašnji život organizacije zasnovan na vrijednosnom sistemu i normama ponašanja njenih članova. Organizaciona kultura predstavlja skup zajedničkih stavova, vrijednosti, vjerovanja, normi, očekivanja i običaja koji oblikuju ponašanje članova organizacije, a prije svega način na koji stupaju u međusobne interakcije, kako se odnose prema kupcima, kako izvršavaju svoje zadatke i kakve učinke postižu. Na organizacionu kulturu utiču: nacionalna kultura, priroda djelatnosti organizacije, članovi organizacije i radne grupe u organizaciji. Kognitivne strukture članova organizacija formiraju se dominantno pod uticajem nacionalne kulture. Shodno tome, nacionalna kultura je bitna determinanta socio-ekonomskog razvoja jednog društva.

Istraživanja nacionalnih kultura na jugoistoku Evrope pokazuju da nacionalne kulture na našim prostorima imaju sljedeća obilježja:⁵⁶

- **Visoka distanca moći** - Postoji visoka potreba za vrhovnim autoritetom, kome se

⁵⁵ CANU, „Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti, Dio „Vrijednosti“, 2010, str. 184.

⁵⁶ Ivanović, Predrag, Nevenka Glišević, Vladimir Vulić i Srđan Vukčević. „Strukturne promjene u privrednom razvoju Crne Gore“, naučno-istraživački projekat za Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, 2010.

prepušta odgovornost odlučivanja. Ova dimenzija preferira centralizovano, a ne demokratsko odlučivanje;

- **Izbjegavanje neizvjesnosti** – Ljudi nijesu skloni preuzimanju rizika, te prepuštaju odlučivanje drugom i traže što manje neizvjesnosti. Ova dimenzija stimuliše birokratizaciju ponašanja;
- **Kolektivizam** – Povezano sa prethodnim, preferiraju se čvrste socijalne strukture, koje znače manje rizika, a više zaštite;
- **Dominacija “ženskih vrijednosti”** - Traži se zaštita od vrhovnog autoriteta, a daje se za uzvrat lojalnost.

Nacionalna kultura sa prethodno navedenim karakteristikama različita je od anglo-saksonskih kultura. Slična je germanskoj kulturi u domenu izbjegavanja nezivjesnosti, nekim romanskim kulturama u dijelu distance moći i izbjegavanja neizvjesnosti, te skandinavskim kulturama u dimenziji “ženskih” vrijednosti. Okolnosti vjekovne socio-ekonomske nerazvijenosti snažno su oblikovale navedene dimenzije kulturne matrice na prostoru Crne Gore. U najkraćem, istorijski okvir oblikovanja kognitivnih struktura u prostoru Crne Gore je sljedeći:⁵⁷

- Istorijska geo-strateška pozicija “kontakta” civilizacija Balkana, uzrokuje stalne i snažne udare moćnih neprijatelja koji potiskuju lokalno stanovništvo na ekonomski pasivne prostore sa veoma oskudnim resursima;
- Potrebe zaštite i opstanka konstituišu široku porodicu, bratstvo i pleme kao osnovne oblike socijalne organizacije;
- U porodici dominira “patter familias”, koji članovima odredjuje radne zadatke (visoka distanca moći), a oskudna materijalna dobra dijeli na jednake djelove svim članovima (jednakost, brižnost - “ženske vrijednosti”);
- Uloga polova u radu nije striktno podijeljena (kolektivizam, „ženska vrijednost”).

Istorijski oblikovana nacionalna kultura, sa navedenim vrijednostima, bila je izuzetno

pogodna za prihvatanje komunističke paradigme i sistema vrijednosti u Crnoj Gori. Prema tome, komunistička paradigma i posebno doktrina “samoupravnog socijalizma” su “konzervirali” attribute nacionalne kulture koji su relevantni za razvoj demokratskog sistema i tržišne ekonomije. Naime, upoređujući se sa ostalim tranzicionim zemljama centralne i istočne Evrope, jasno je da je navedena kultura ili sistem kognitivnih matrica bio osnovni razlog spore demokratizacije i posebno spore, neefikasne i skupe transformacije privrede.

Kako je transformacija u Crnoj Gori počela sa posljednjom decenijom XX vijeka i još uvijek nije u potpunosti završena, jasno je da se transformacija kao koncept i potreba sa svojim dimenzijama “sudarila” sa nekomplementarnim kognitivnim strukturama.

Dubinske strukturne disproporcije su rezultat dosadašnjeg socio-ekonomskog razvoja. Naime, Crnu Goru, kao što smo vidjeli, kasno zahvata razvoj zasnovan na kapital-odnosu. Sljedstveno tome, kasno se uspostavlja unutrašnje tržište i njegove zakonitosti, te inicijalni oblici moderne države. Generalno kašnjenje u razvoju kapital odnosa i tržišta, u kontekstu istorijski veoma burnog XX vijeka i složene geo-strateške pozicije Balkana, rezultirali su diskontinualnim i protivrječnim političkim i ekonomskim trendovima, što se odrazilo i na karakteristike nacionalne kulturne matrice. Tzv. kognitivne matrice su bitna determinanta socio-ekonomskog razvoja, što nam jasno pokazuju primjeri socio-ekonomskog uspjeha nekih zemalja sa veoma oskudnim prirodnim potencijalima (Finska, Irska, Island, Japan i sl.). Analiza nacionalne kulturne matrice pokazala je dominaciju koncepta kolektivizma i kolektivne odgovornosti. Shodno tome, značajan limit perspektivnog razvoja je tzv. budžetski mentalitet, te se više vjeruje u moć države, nego u snagu preduzetništva i individualne odgovornosti. Ilustracije radi, ljudi u Crnoj Gori više vole da rade u državnom aparatu, sa nevelikom i sigurnom platom, nego da rade u privatnom sektoru, što je karakteristično i za stanovnike nerazvijenih prostora i u drugim državama. Generator razvoja su ljudi, njihova kreativnost i preduzetnički duh, te individualna

⁵⁷ Ibidem.

odgovornost i profesionalizam. „Budžetska“ kulturna matrica je po definiciji sterilna, odnosno nije propulzivna za inovativnost, preduzetništvo i razvoj profesionalizma. Dakle, ona ograničava one dimenzije koje su generatori razvoja u današnjem globalnom svijetu, koji sve više postaje svijet organizacija i pojedinaca, a ne kolektiviteta i država.

Stanje „kognitivne matrice“ rezultira ne samo nedovoljnim „nabojem“ preduzetništva i preduzetničkih ideja, već i niskim nivom profesionalizma menadžerskih struktura i zaposlenih u operativnim aktivnostima. Crnu Goru karakteriše deficit kvalitetnih menadžera i nerazvijenost kulture korporativnog upravljanja, što se nepovoljno odražava na efikasnost privrednih i drugih subjekata. Dakle, značajno ograničenje razvoja je stanje menadžerskog i tehnološkog „know-how“ pristupa.

2.2.6. Zapošljivost i socijalna kohezija

Pitanje zapošljavanja je u velikoj mjeri aktuelizovano u periodu kada su se snažnije osjetile posljedice svjetske finansijske krize. Smanjenje likvidnosti privrede i ukupne ekonomske aktivnosti dovelo je do pada BDP-a i većine drugih ekonomskih pokazatelja što se odrazilo na stanje kada je u pitanju zapošljavanje. Prema podacima Zavoda za zapošljavanje, do 2009. godine se nezaposlenost u Crnoj Gori smanjivala, nakon čega je izmijenjen trend⁵⁸. Analiza zaposlenosti pokazala je da se, kao i u brojnim drugim tranzicionim zemljama, zaposlenost po sektorima u Crnoj Gori dinamično mijenja. Naime, ona pokazuje trend rasta u sektoru usluga, a trend pada u sektoru industrije, Regionalne razlike su oštre (stopa zaposlenosti u sjevernom regionu je za oko 10% niža od prosjeka), nepovoljne su starosna struktura (npr. svega 13,7% mladih od 15 do 24 godine imaju posao), polna struktura (58% zaposlenih muškaraca prema 42% zaposlenih žena) i obrazovna (50,6% zaposlenih ima srednje stručno obrazovanje, a 18% visoko, gdje je i

najviša stopa zaposlenosti od 71.7%). Pored toga, crnogorska turistička privreda se u značajnoj mjeri oslanja na zapošljavanje stranaca u toku turističke sezone.

Poseban problem predstavlja *neformalni rad*. Iako je u pitanju pojava koja karakteriše sve države bez obzira na nivo njihovog ekonomskog razvoja, njene štetne posljedice u kontekstu crnogorske ekonomije su posebno dalekosežne. Prema Nacionalnom izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka koji je pripremio UNDP⁵⁹ svaka treća osoba u Crnoj Gori je makar dijelom neformano angažovana. Naime, u Crnoj Gori je u 2014. godini „petina (22.3%) ukupnog broja zaposlenih bila neformalno zaposleno, dok se za jednu šestinu (10.4%) formalno zaposlenih plaćao samo dio pripadajućih poreza i doprinosa (dio zarade se „isplaćuje na ruke“⁶⁰). Posljedice po povećanje nejednakosti i siromaštvo su mnogobrojne: to su uglavnom mjesta na kojima radnici nijesu adekvatno plaćeni i često ne rade u bezbjednim ili dostojanstvenim uslovima, nemaju odgovarajuću zdravstvenu i socijalnu zaštitu što ih vodi ka povećanom riziku od socijalne isključenosti i marginalizacije. Prema već citiranom izvještaju UNDP-a, stopa neformalne zaposlenosti je najveća među mladima od 15 do 24 godine (34%) i najstarijima preko 65 godina (73%). Procenat formalno zaposlenih korelira sa visinom obrazovanja pa je najviši među najneobrazovanijima.

Zbog svega navedenog jedan od prioriteta Crne Gore treba da bude smanjivanje obima neformalne ekonomije kroz izgradnju institucionalnog okvira koji će obezbijediti motivaciju da se neformalno zapošljavanje uvede u legalne tokove.

I pored smanjenja stope siromaštva i nejednakosti u raspodjeli prihoda u 2013. godini u odnosu na prethodne, opšte stanje se može okarakterisati kao zabrinjavajuće. Došlo je do

⁵⁸ Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa*, Vlada Crne Gore, 2012.

⁵⁹ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2016 - „Neformalni rad: od izazova do rješenja““, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2016.

⁶⁰ Ibidem, str. 8.

izvesnog poboljšanja, s tim što **siromaštvo** je i dalje problem stanovništva u Crnoj Gori. Udio stanovništva koji živi ispod linije siromaštva smanjio se za više od 30%, od 11.2 % u 2005. na 8.6% u 2013⁶¹, međutim oštrina i dubina siromaštva su i dalje visoki što ukazuje da bi društvo trebalo obezbijediti sredstva u visini od 2,4% od linije siromaštva po svakom stanovniku, a zatim ta sredstva dodijeliti siromašnima u iznosu koji bi omogućio da njihova ukupna potrošnja dostigne liniju siromaštva. Što se tiče intenziteta **nejednakosti**, Gini koeficijent pokazuje pad nejednakosti u Crnoj Gori u 2013. godini. Koeficijent je smanjen sa 26,5% na 26,2%, čime se prekinuo trend rasta nejednakosti u društvu koji je bio prisutan u prethodnom periodu. Sa stanovišta oblasti življenja, Gini koeficijent u **urbanim** oblastima bilježi veće vrijednosti u odnosu na **ruralne** sredine, gdje je nejednakost raspodjele prihoda niža. Kao i u prethodnoj godini, u 2013. godini je 20% najbogatijih imalo potrošnju koja je za 4,3 puta veća od potrošnje 20% najsiromašnijih građana. I pored značajnog napretka u smanjenju siromaštva u ruralnim oblastima, gdje je stopa siromaštva u 2013 godini bila skoro dva puta niža u odnosu na 2012. godinu (9,7% u odnosu na 18,1% koliko je stopa siromaštva iznosila u 2012. godini), relativni rizik od siromaštva je i dalje znatno veći u ruralnim u odnosu na gradske sredine (1,13 u odnosu na 0,92⁶²). U odnosu na polaznu godinu, stopa siromaštva u ruralnim oblastima je samo u 2008. i 2013. godini zabilježila jednocifrenu vrijednost. Takođe, pozitivan pomak je zabilježen i kod smanjenja **regionalnih razlika**. Stopa siromaštva je u sjevernom regionu 2013. godini bila na istom nivou kao i stopa siromaštva u središnjem regionu (10,3%), dok je

istovremeno u središnjem regionu porastao broj siromašnih, pa je udio u ukupnom broju siromašnih u zemlji u 2013. godini bio na nivou od 58,1%⁶³. Stopa nezaposlenosti i dalje je na visokom nivou, u 2014. godini ista je iznosila 18%⁶⁴. Iako je u 2014. godini došlo do ekonomskog oporavka domaće ekonomije, tržište rada kao i u nekoliko prethodnih godina i dalje karakterišu problemi svojstveni tržištima regiona i šire, među kojima je najviše izražen problem nezaposlenosti mladih i visoka dugoročna nezaposlenost.

2.2.7. *Ravnomjeran regionalni razvoj*

Mjereno BDP-om po paritetu kupovnih snaga⁶⁵, Crna Gora se nalazi ispod evropskog prosjeka razvijenosti s obzirom na to da njen BDP čini svega 41% prosjeka EU28. Ključni uzrok ovakvog stanja je neravnomjeran regionalni razvoj u Crnoj Gori, koji se ogleda u izraženim disparitetima njena tri geografska regiona: sjevernog, središnjeg i primorskog⁶⁶. U razvoju posebno zaostaje sjeverni region, s obzirom na to da raspoloživi razvojni resursi regiona u prethodnih nekoliko decenija nijesu valorizovani na adekvatan način. Smanjena ekonomska aktivnost dugoročno se odrazila na rast nezaposlenosti i odliv stanovništva, što je uticalo i na rast prosječne starosti stanovnika ovog regiona čime se reproduktivna sposobnost regiona značajno smanjila. Iako čini 52,8% teritorije Crne Gore, sjeverni region naseljava svega 28% njenog stanovništva i nalazi se na

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Podaci se odnose na 2012. godinu. Crna Gora, kao zemlja sa 620.029 stanovnika je u skladu sa Regulativom Evropske komisije (EC) 1059/2003, definisana kao jedan NUTS region na sva tri nivoa (NUTS 1=NUTS 2=NUTS 3), od ukupno 272 NUTS II regiona u okviru EU-28.

⁶⁶ Po Zakonu o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore („Sl. list CG” br. 54/11, 27/13; 62/13 i 12/14), Crna Gora je podijeljena na 23 jedinice lokalne samouprave i to:

- primorski region: Bar, Budva, Herceg-Noví, Kotor, Tivat i Ulcinj;
- središnji region: Glavni grad Podgorica, Prijestonica Cetinje i opštine Danilovgrad i Nikšić;
- sjeverni region: Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Gusinje, Kolašin, Mojkovac, Petnjica, Plav, Pljevlja, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak.

⁶¹ Zavod za statistiku MONSTAT, „Četvrti godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih ciljeva održivog razvoja CG za period 2014. godine, Analiza siromaštva za Crnu Goru za 2013. godinu”, MONSTAT, 2014.

⁶² Relativni rizik siromaštva po bilo kojoj kategoriji predstavlja odnos stope siromaštva te kategorije (u ovom slučaju stopa siromaštva u ruralnim i gradskim oblastima) u odnosu na stopu siromaštva na nivou CG u predmetnoj godini u ovom slučaju 2013. (Zavod za statistiku MONSTAT, „Četvrti godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih ciljeva održivog razvoja CG za period 2014. godine, Analiza siromaštva za Crnu Goru za 2013. godinu”, MONSTAT, 2014.).

50,1% prosjeka razvijenosti Crne Gore⁶⁷. S druge strane, ovaj region istovremeno raspolaže sa najvećim dijelom prirodnih resursa Crne Gore, čija efikasna valorizacija treba da doprinese daljem razvoju Crne Gore i približavanju prosjeku razvijenosti EU. S ozirom na tešku finansijsku situaciju degradiran je i stepen prihvatljivih rješenja i načina korišćenja prirodnih resursa pri čemu se oni na neodrživ način eksploatišu. Usljed neadekvatnih mehanizama koordinacije nacionalnog i lokalnog nivoa, te izostanka administrativnih, tehničkih i finansijskih sredstava za adekvatne kontrole i monitoring, u tome im se pridružuju i stanovnici ostalih regiona, ali i investitori i privrednici koji koriste prirodne resurse sjevera Crne Gore.

U prethodnom periodu, politika regionalnog razvoja dominantno je bila usmjerena na doprinos ravnomjernijem regionalnom razvoju kroz ulaganje u infrastrukturu, a mnogo manje na jačanje ljudskih resursa, konkurentnost i inovacije. Efekti politike pokazuju da su značajna ulaganja u prethodnom periodu bila usmjerena na razvoj sjevernog regiona, međutim, upravo zbog strukture tih ulaganja, nije došlo do povećanja zaposlenosti i rasta broja MSP na ovom području. Naprotiv, interne migracije, kao i odliv stanovništva u zemlje u kojima postoji crnogorska dijaspora je nastavljen.

Prema Zakonu o regionalnom razvoju, jedinice lokalne samouprave sa indeksom razvijenosti ispod 75% prosjeka za Crnu Goru smatraju se manje razvijenim. Na osnovu podataka Ministarstva ekonomije, za period 2010-2012. godine, najveći broj manje razvijenih jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori se nalazilo u sjevernom regionu (10 od ukupno 11 opština)⁶⁸. Posmatrano na nivou regiona u periodu 2010-2012. godine sjeverni region je bio na nivou

⁶⁷ Pri tome je stepen razvijenosti primorskog regiona bio 62% iznad prosjeka, dok je stepen razvijenosti središnjeg regiona bio 23% iznad prosjeka razvijenosti Crne Gore u periodu 2010-2012 (*Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020*, str. 15).

⁶⁸ Mjerenje razvijenosti opština za period 2010-2012. godina ne obuhvata opštine Petnjicu i Gusinje, jer one u to vrijeme nijesu bile osnovane.

50,1% u odnosu na prosjek Crne Gore, središnji region 123,5% iznad nacionalnog prosjeka, dok je primorski region u posmatranom periodu bio najrazvijeniji region, i činio je 162% iznad prosjeka razvijenosti Crne Gore.

Pored indeksa razvijenosti, Zakonom o regionalnom razvoju definisano je i praćenje stepena konkurentnosti što najbolje odražava potencijal područja. Prema ovom pokazatelju, za period 2010-2014. godine, konkurentnost sjevernog regiona na osnovu dobijenih podataka čini 73% nacionalnog prosjeka, središnji region predstavlja drugi region u Crnoj Gori po stepenu konkurentnosti, odnosno nalazi se 107% iznad nacionalnog prosjeka, dok je primorski region najkonkurentniji, sa konkurentošću od 143% iznad prosjeka Crne Gore.

Upoređujući podatke o stepenu razvijenosti i stepenu konkurentnosti, može se zaključiti da su uglavnom najrazvijenije oblasti istovremeno i sa najvišim stepenom konkurentnosti. Ipak, indeks konkurentnosti pokazuje nešto povoljniju sliku, što ukazuje na postojanje značajnih resursa i potencijala, koji nijesu u dovoljnoj mjeri iskorišteni ili upotrebljeni na odgovarajući način, što bi trebalo da dovede do smanjenja dispariteta između regiona ili JLS-a u okviru regiona.

S aspekta regionalnog razvoja⁶⁹, cilj je postizanje ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih jedinica lokalne samouprave i regiona, zasnovanog na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju, pri čemu je jasno da je, paralelno sa ulaganjem u osnovnu infrastrukturu, potrebno realizovati i niz mjera koje se odnose na podizanje stepena konkurentnosti manje razvijenog regiona, kao i na jačanje ljudskih resursa i zapošljavanje. U tom smislu, da bi se smanjile regionalne razlike u Crnoj Gori, u periodu do kraja 2020. godine, planirano je:

- Unapređenje sistema koordinacije u realizaciji politike regionalnog razvoja i jačanje međuopštinske saradnje kao važne

⁶⁹ Ministarstvo ekonomije, *Strategija regionalnog razvoja 2014-2020. godine*, Vlada Crne Gore, jun 2014.

- za realizaciju razvojnih projekata na nivou regiona, a naročito na sjeveru;
- Unapređenje sistema monitoringa realizacije Strategije regionalnog razvoja, kao i izrada statističkih pokazatelja na nivou regiona, naročito BDP;
 - Realizovanje ključnih kapitalnih projekata od kojih je najvažniji izgradnja autoputa Bar-Boljare, i paralelno sa tim, dalje unapređenje poslovnog ambijenta, razmatranje uvođenja poreskih olakšica i razvoj sistema podsticaja u sjevernom regionu radi povećanja investicija u ovaj region kroz primjenu politike podsticaja koja je definisana Uredbom o podsticanju direktnih investicija⁷⁰ (*naročito u oblastima turizma, poljoprivrede, energetike i drvoprerade*). Ovo je u cilju povećanja dodate vrijednosti u proizvodnji i otvaranja novih radnih mjesta, imajući u vidu da je nezaposlenost jedan od ključnih elemenata nižeg stepena razvijenosti sjevera;
 - Unapređenje ostalih elemenata konkurentnosti i razvijenosti regiona, naročito sjevernog, prvenstveno u oblasti obrazovanja u skladu sa potrebama tržišta rada, jačanje saradnje javnog i privatnog sektora, kao i u dijelu podrške razvoju MSP u poljoprivredi, turizmu, drvopreradi, energetici kroz podršku razvoju MSP (poput umrežavanja MSP u klastere, podršku uvođenju međunarodnih standarda poslovanja, povećanje dodatne vrijednosti u proizvodnji, promociju izvoza itd).
 - Jačanje apsorpcionih kapaciteta jedinica lokalne samouprave, centralne vlasti, kao i privrede, radi ostvarenja što većeg procenta korišćenja sredstava iz EU fondova za realizaciju razvojnih projekata⁷¹.

Pored konkurentnosti i inovacija, industrije, turizma i kulture, obrazovanja, zapošljavanja i socijalne politike, saobraćajne infrastrukture, energetike i poljoprivrede i ruralnog razvoja,

⁷⁰ Uredba o podsticanju direktnih investicija, „Službeni list Crne Gore“, broj 80/15;

⁷¹ Izvod iz Strategije regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020, str. 3-4. SRR je u potpunosti usklađena sa Pravicima razvoja Crne Gore 2013.-2016., Strategiju Evropa 2020 i Strategijom SEE 2020, i u tom smislu komplementarna sa NSOR-om.

jedna od prioritarnih oblasti odnosi se na zaštitu životne sredine. U fokusu je “promocija održivog razvoja zasnovanog na zaštiti prirode, minimalnog zagađenja vazduha, zaštite kvaliteta voda i efikasno upravljanje čvrstim otpadom i otpadnim vodama, zaštita od buke u životnoj sredini, bezbjedno upravljanje hemikalijama i kontrola industrijskog zagađenja”⁷².

S obzirom na raspoloživost prirodnih resursa u sjevernom regionu, za očekivati je da će se pritisak antropogenih uticaja rasti u ovom regionu. Zato je važno sumirati naučene lekcije i dosljedno primjenjivati važeće zakonske norme, kako bi se spriječila devastacija prostora, neodrživo upravljanje resursima i osigurala resursna efikasnost u privrednim segmentima koji će se razvijati na ovom prostoru.

S obzirom na broj stanovnika, a u skladu sa Regulativom Evropske komisije (EC) **1059/2003**, Crna Gora je definisana kao jedan NUTS region na sva tri nivoa (NUTS 1=NUTS 2=NUTS 3), od ukupno 272 regiona na nivou NUTS II u okviru EU-28. Kao jedan statistički region, Crna Gora dostiže 41% prosjeka razvijenosti EU-28, mjereno BDP PPS za 2012. godinu, odnosno nalazi se ispod prosjeka razvijenosti EU. Jedan od ključnih razloga niskog stepena razvijenosti Crne Gore u odnosu na EU je neadekvatna valorizacija raspoloživih resursa, pogotovo u sjevernom regionu zemlje.

Iako je Crna Gora u očima Evropske unije jedan statistički region, to ne znači da treba odustati od interne politike regionalnog razvoja. Naprotiv, treba definisati jasne procese, mehanizme i mjere koji će omogućiti da potrebe sa lokalnog nivoa budu prepoznate među prioritetima na nacionalnom nivou, te da iste budu uključene u finansiranje iz raspoloživih nacionalnih i EU fondova.

2.2.8. Kulturni razvoj

Cilj kulturne politike Crne Gore je da razvija i unapređuje savremeno kulturno-umjetničko

⁷² Ministarstvo ekonomije, *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020*, Vlada Crne Gore, jun 2014., str. 42.

stvaralaštvo, kulturnu djelatnost i kulturni život uopšte, da valorizuje bogato kulturno nasljeđe, doprinosi međukulturnom dijalogu i očuvanju osobenosti različitih kulturnih identiteta, da pomaže afirmaciji identiteta Crne Gore kao države, unapređuje kulturne veze sa drugim zemljama. U skladu sa evropskim iskustvom, gdje je kultura prepoznata kao „operativna podrška širokom spektru javnih ciljeva“, crnogorska savremena umjetnička i stvaralačka scena i crnogorska kulturna baština, uz adekvatnu institucionalnu infrastrukturu, mogle bi biti snažan podsticaj opštem društvenom razvoju.

Razvoj kulture je kontinuirana obaveza, a u predstojećem periodu definisan je novim Programom razvoja kulture 2016-2020. Aktuelno stanje u kulturi karakterišu i: u cjelini inoviran zakonodavni okvir; sprovedene institucionalne reforme državnih ustanova kulture i uvedeni novi standardi zaštite i očuvanja kulturnih dobara; novi modeli upravljanja i rukovođenja javnim ustanovama kulture; u kontinuitetu su ulagani naponi za ravnomjeran razvoj kulture u Crnoj Gori putem javnog konkursa, kao i posebnim programima podrške – „Razvoj kulture na sjeveru“ i „Program podrške razvoju kulture u Nikšiću“, zatim kroz projekat „Cetinje - grad kulture 2010-2015“ i „Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara“ koji se sprovodi od 2012. godine. Uspostavljen je model strateškog i projektnog planiranja donošenjem razvojnih strategija, evaluacijom i analizom stanja u pojedinim oblastima kulture, realizacijom popisa nematerijalne kulturne baštine i sprovođenjem integralnog upravljanja kulturnom baštinom. Ostvarena je intenzivna saradnja i komunikacija na polju međunarodne prezentacije crnogorske kulture koja se ogleda u zaključenim bilateralnim sporazumima i programima saradnje, učešću crnogorskih umjetnika na referentnim svjetskim manifestacijama. Crna Gora je postala članica brojnih međunarodnih asocijacija i organizacija, učestvovala je u značajnim regionalnim programima saradnje, a od 2014. godine postala je članica nove generacije najznačajnijih evropskih programa - „Evropa za građane“ i „Kreativna Evropa“. Takođe, uloženi su naponi

da se poboljša socijalni status kako istaknutih crnogorskih umjetnika kroz programe podrške tako i mladih i talentovanih umjetnika putem programa usavršavanja na referentnim međunarodnim visokoškolskim umjetničkim institucijama. Uključivanje osoba s invaliditetom u sve aspekte kulture, kao i povećanje dostupnosti kulturnih sadržaja, je permanentna obaveza i neophodno je nastaviti poboljšanje uslova dostupnosti kulturnih sadržaja osobama s invaliditetom.

Pored navedenih pozitivnih trendova, treba ukazati i na nedostatke aktuelnog stanja u kulturi. Uslovi za obavljanje djelatnosti u kulturi posmatrani u odnosu na stanje objekata, kao i ulaganja u programske aktivnosti, nijesu bili na potrebnom nivou. Iako se, u posljednjem periodu, radilo na doedukaciji i edukaciji postojećeg stručnog kadra i dalje se zapaža nedostatak stručnog kadra i primjene inovativnih znanja. Uzimajući u obzir rezultate projekata do sada realizovanih i vodeći računa o značaju ravnomjernog regionalnog ulaganja i zastupljenosti kulturnih sadržaja, može se ocijeniti da i dalje postoji problem prostorne, odnosno, regionalne distribucije kulturnih sadržaja.

Položaj umjetnika i ostalih kulturnih stvaralaca nije na zadovoljavajućem nivou. Pored postojanja određene podrške i dalje nedostaju brojni oblici osnaživanja kulturne djelatnosti, na primjer kroz ustupanje prostora za rad, dodatnu promociju njihovog rada u zemlji i inostranstvu ili otkupljivanje umjetničkih djela. Iako se organizuju značajne sezonske manifestacija kao što su *KotorArt* ili *Sea Dance* festival, koje se realizuju uz podršku organa uprave na državnom i lokalnom nivou, potrebno je razvijati i mrežu manjih sadržaja koji nemaju primarno namjenu da dopunjavaju turističku ponudu, već trebaju biti namjenjeni lokalnom stanovništvu van glavne turističke sezone i afirmisati i neformalnu i alternativnu scenu. Neophodno je i stvaranje povoljnog ambijenta za alternativne izvore finansiranja kulture.

Položaj neformalnih kulturnih aktera nije na zadovoljavajućem nivou, iako je riječ o akterima koji su u regionu i šire u svojim sredinama

prepoznati kao nosioci savremenih trendova, inovativnosti, kreativnosti i otvorenosti koju kultura u sebi mora da ima. Dostupni podaci ukazuju na trend smanjenja broja predstava i posjetilaca. Dostupni podaci Zvoda za statistiku Crne Gore - MONSTAT-a potvrđuju trend smanjenja predstava i broja posjetilaca amaterskih pozorišta.

Institucije nadležne za kulturu, posebno na lokalnom nivou, nedovoljno su razvijene, naročito za strateško planiranje u oblasti kulture. Raspolazu nedovoljnim kapacitetima u odnosu na kapacitete koje trebaju posjedovati nosioci lokalnih kulturnih politika i veza između savremenih trendova u oblasti kulture i lokalne zajednice. Takođe, neophodno je značajno osnažiti ili uspostaviti međuresorsku saradnju na svim nivoima.

Stanje objekata kulture nije na zadovoljavajućem nivou. Brojni objekti su u lošem fizičkom stanju, sa zastarjelom opremom i instalacijama, nedovoljno adaptirani za potrebe savremenih kulturnih sadržaja ili za čuvanje dragocjene arhivske i muzejske građe.

Kultura mora biti utemeljena na principima otvorenog društva, tolerancije, inovativnosti, naprednosti i multikulturalnosti. Iako ima pozitivnih pomaka kada je u pitanju vidljivost i količina kulturnih aktivnosti marginalizovanih, odnosno, vulnerabilnih grupa, i dalje je ta vrsta subkulture nedovoljno razvijena i ne predstavlja značajniji element savremene kulturne ponude u Crnoj Gori.

2.2.9. Integralna zaštita i upravljanje kulturnom baštinom i predjelima

Crnu Goru karakteriše izuzetna kulturna baština i raznovrsnost predjela. Teritorijalno relativno mali, kulturni prostor Crne Gore formiran je kroz istoriju pod uticajem različitih civilizacija i kultura. Raznovrsnost nepokretnih kulturnih dobara, kao i bogatstvo muzejskih, arhivskih i bibliotečkih fondova, materijalni su dokaz o specifičnom kulturološkom miljeu Crne Gore.

Svojim bogatstvom, raznovršnošću, istorijskom zastupljenošću i očuvanošću, pokretna i nepokretna kulturna baština, kao i nematerijalna kulturna baština (način života, običaji, vjerovanja, odnos prema svijetu, prirodi, duhovne vrijednosti i sl.) na teritoriji Crne Gore predstavljaju nedovoljno iskorišćen potencijal za razvoj. Kulturna baština se u određenoj mjeri još uvijek doživljava kao teret i izdatak za budžet, a izostaje potpuno razumijevanje značaja njene uloge u savremenom društvu i mogućnosti njene adekvatne valorizacije. Takav pristup, nažalost, reflektuje se u svim elementima sistema zaštite i upravljanja kulturnim dobrima.

Prije zakonodavne i institucionalne reforme, bio je evidentan nedovoljan broj zaposlenih u institucijama zaštite kulturne baštine. Taj broj iznosio je 9473 u 2010. godini⁷⁴, a procijenjeno je da je u novoformiranim institucijama potrebno imati 188 zaposlenih - u Upravi za zaštitu kulturnih dobara 90, a u Centru za konzervaciju i arheologiju Crne Gore 98 zaposlenih, obezbjeđujući 114 zaposlenih u prvoj fazi implementacije reforme. Značajno je da je u cilju održivog korišćenja kulturnih dobara u okviru zakonodavne i institucionalne reforme iz 2010. godine, Ministarstvo kulture normativno uredilo: zaštitu nematerijalne kulturne baštine i kulturnog predjela, integralnu zaštitu kao vid zaštite kulturnih dobara u planskim dokumentima i druge savremene mehanizme zaštite. Kulturna dobra⁷⁵ kao valorizovani dio kulturne baštine od opšteg interesa, štite se u skladu sa nacionalnim zakonom i međunarodnim propisima. Crna Gora od 1961. godine ima Registar kulturnih dobara u koji je do 2015. godine upisano 1.900

⁷³ U Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture na Cetinju (58 zaposlenih), Regionalnom zavodu u Kotoru (21) i Centru za arheološka istraživanja (15).

⁷⁴ U skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara iz 2010. godine, te na snovu Elaborata o opravdanosti transformacije institucija kulturne baštine (eng. cultural heritage institution)

⁷⁵ U skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara (2010) "Kulturno dobro je svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je utvrđeno da je od trajnog istorijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog ili drugog društvenog značaja".

kulturnih dobara⁷⁶ nakon sprovedenog postupka revalorizacije kulturnih dobara Crne Gore u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara⁷⁷.

2.3. Stanje prirodnih resursa

Raznovrsnost i jedinstvenost prirodnih resursa Crne Gore zahtijevaju preduzimanje odlučnih mjera radi očuvanja tog izuzetnog potencijala u skladu s ustavnim opredjeljenjem o Crnoj Gori kao ekološkoj državi, vizijom, principima, strateškim ciljevima i mjerama održivog razvoja utvrđenim u NSOR iz 2007. godine, te opredjeljenjem iskazanim na Konferenciji Ujedinjenih nacija o održivom razvoju 2012. godine (Rio+20)⁷⁸.

Utemeljena na ustavnom opredjeljenju, politička volja da se društveno-ekonomski razvoj Crne Gore usmjeri ka izgradnji ekološke države u skladu s principima održivog razvoja višestruko je potvrđena. Kao izraz političke volje uspostavljena je nacionalna politika održivog razvoja sprovođenjem NSOR i djelovanjem Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem. Takođe, napravljen je niz koraka radi ispunjenja tako postavljene političke vizije koja korespondira s visokim nivoom svijesti o sve izraženijoj potrebi da se prirodni resursi zaštite i da se dinamika njihove upotrebe smanji u odnosu na dinamiku privrednog rasta zemlje, te da se podrži rast kvaliteta života građana. Opredjeljenje o ekološkoj državi zahtijeva i među-generacijsku jednakost pretočenu u obavezu da narednim generacijama ne uskratimo pravo da raspolažu jednako

kvalitetnom životnom sredinom i resursnom osnovom kakve sada imamo.

U zaključcima Izvještaja o nacionalnim konsultacijama o post-milenijumskim razvojnim ciljevima Crna Gora kakvu želim⁷⁹, životna sredina je identifikovana kao jedna od najvećih prednosti i mogućnosti zemlje. Međutim, zapaženo je i da su potencijali životne sredine ne samo nedovoljno iskorišćeni, već i da se rapidno narušavaju njihova kvalitativna svojstva.

2.3.1. Biodiverzitet

Raznovrsnost geološke podloge, predjela, klime i zemljišta, te geografska pozicija Crne Gore na Balkanskom poluostrvu i Jadranu, usloveli su **bogatstvo biodiverziteta**. Po bogatstvu vrsta flore i faune i raznovrsnosti ekosistema Crna Gora spada među vodeće u Evropi.⁸⁰ Oko 20% ukupne flore pripada endemičnim i subendemičnim biljkama. Zbog svoje rijetkosti i ranjivosti zaštićeno je 410 biljnih i 428 životinjskih vrsta. Ekosistemski diverzitet ogleda se u prisustvu različitih tipova ekosistema, i to: planinskih, šumskih, travnatih, slatkovodnih, morskih, priobalnih, karstnih, pećinskih i kanjonskih⁸¹. Staništa su naseljena velikim brojem vrsta iz skoro svih sistematskih kategorija, čiji konačan broj usljed nedostatka istraživanja još uvijek nije poznat. Za ekonomski rast i razvoj biodiverziteta je takođe izuzetno značajan prirodni resurs. U postojećim okvirima potrošnje valorizuje se kroz direktne oblike korišćenja - kao hrana, gorivo, materijali, i u određenom opsegu kroz indirektne koristi odnosno usluge ekosistema.

Podaci o načinu korišćenja bioloških resursa nijesu dovoljno obuhvatni i informativni za izvođenje ocjene u pogledu održivog korišćenja ovih resursa. Ipak, evidentno je da se neke vrste

⁷⁶ Upisanih u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara (Službeni list CG, br. 49/10 i 41/11) i Pravilnikom o registru kulturnih dobara (Sl.list CG br. 19/11.).

⁷⁷ Vlada Crne Gore je usvojila Izvještaj o implementaciji projekta Revalorizacija kulturnih dobara Crne Gore kojim je obuhvaćeno 1.900 kulturnih dobara (pokretna i nepokretna).

⁷⁸ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Analitički dokument „Ozelenjavanje crnogorske ekonomije“- Platforma za učešće na Samitu Rio+20, Vlada Crne Gore, jun 2012. godine.

⁷⁹ Olivera Komar i Pavle Gegaj, Crna Gora kakvu želim - Izvještaj o Nacionalnim konsultacijama u Crnoj Gori o postmilenijumskim razvojnim ciljevima, april 2013. godine.

⁸⁰ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija biodiverziteta 2010 – 2015*, Vlada Crne Gore, 2015.

⁸¹ Podjela prema Nacionalnoj strategiji biodiverziteta 2010-2015.

prekomjerno eksploatišu kao i da upravljanje prirodnim resursima uglavnom nije zasnovano na modelima održivosti, što negativno utiče na biodiverzitet. Detaljniji podaci o genetskom diverzitetu u Crnoj Gori nijesu dostupni, što onemogućava adekvatnu valorizaciju genetskog potencijala. Istraživanja genetskog biodiverziteta jedino se sporadično sprovode u oblasti agrobiodiverziteta za potrebe istraživanja raznovrsnosti sorti poljoprivrednih kultura i rasa domaćih životinja koje se tradicionalno koriste u proizvodnji hrane.

Ocjene stanja i trendova kod diverziteta vrsta u Crnoj Gori otežane su nedostupnošću potrebnih podataka. Dostupni podaci pokazuju i pozitivna (stabilan trend ili porast) i negativna kretanja (pad u populacijama praćenih vrsta, kakav je na primjer zabilježen kod vodozemaca i određenih vrsta ptica u 2011. godini)⁸². Smanjenje i gubitak vrsta (posebno u vodnim sredinama) i pad produktivnosti ekosistema neki su od glavnih očekivanih uticaja klimatskih promjena na biodiverzitet⁸³.

Postojeća **zaštićena prirodna dobra**⁸⁴ uključuju pet nacionalnih parkova: Biogradska gora, Durmitor, Lovćen, Skadarsko jezero i Prokletije, posebni rezervat prirode (Tivatska solila), više spomenika prirode, nekoliko predjela posebnih prirodnih odlika, kao i područje Kotorsko-risanskog zaliva sa gradom Kotorom. Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva oko 12% teritorije Crne Gore⁸⁵. Time su ostvareni ciljevi NSOR iz 2007. godine i Nacionalne strategije biodiverziteta iz 2010. godine o 10 % udjela zaštićenih područja

⁸² Agencija za zaštitu životne sredine, *Izveštaj o stanju životne sredine u Crnoj Gori na bazi indikatora*, 2013

⁸³ Prva nacionalna komunikacija prema UNFCCC-u (2010.)

⁸⁴ U skadu sa odredbama Zakona o zaštiti prirode

⁸⁵ Tokom 2013. godine pod nacionalnom zaštitom bilo je 9,04% teritorije, a taj procenat je neznatno smanjen tokom 2014. godine. Naime, tokom 2014. godine je usvojen novi Zakon o nacionalnim parkovima kojim je utvrđena nova granica Nacionalnog Parka Durmitor kojom je umanjena površina nacionalnog parka za 1.199,9 ha, odnosno 0,09% teritorije. Tokom 2015. godine proglašena su zaštićena područja prirode Regionalni park Piva (u potpunosti) i Regionalni park Komovi (djelimično) što je rezultiralo porastom udjela zaštićenih područja u ukupnoj površini Crne Gore na 12%.

prirode u ukupnoj površini Države, odnosno prevaziđena ciljna vrijednost indikatora koji se odnosi na udio površina zaštićenih radi očuvanja biološkog diverziteta u okviru sedmog Milenijumskog razvojnog cilja o obezbjeđivanju održivosti životne sredine⁸⁶. Tokom 2015. godine proglašeni su Regionalni park Piva (Maglić, Volujak, Bioč), koji zauzima 32.471,2 ha odnosno 2,35 % teritorije i Regionalni park Komovi, u djelimičnom⁸⁷ obuhvatu od 13.232 km². Preduzimaju se početni koraci na uspostavljanju ekološke mreže radi očuvanja stanišnih tipova i vrsta koji su od značaja kako za EU - mreža staništa i vrsta od interesa za zaštitu na evropskom nivou - Natura 2000, tako i za Crnu Goru. U planu je uspostavljanje i Parka prirode "Dragišnica i Komarnica" koji će obuhvatiti i kanjon Nevidio površine 2.570,5 ha, odnosno oko 0,2% ukupne teritorije Crne Gore. Iako je NSOR iz 2007. godine, i drugim strateškim i planskim dokumentima predviđeno i proglašenje zaštićenih područja u moru, ona još uvijek nijesu uspostavljena, ali su za značajan broj lokaliteta u moru⁸⁸ obavljena bazična istraživanja⁸⁹.

Evropski cilj je da se do 2020. godine **zaustavi gubitak biodiverziteta i degradacija ekosistema**, kao i da se gdje god je to izvodljivo saniraju štete nanijete biološkoj raznovrsnosti. Dugoročno posmatrano, postizanje evropskih ciljeva u pogledu očuvanja biodiverziteta u Crnoj Gori osiguralo bi produženu sposobnost prirodnog okruženja da podrži ekonomski razvoj i kvalitetan život ljudi, pa je neophodno osigurati da biološka raznovrsnost bude

⁸⁶ Utvrđena ciljna vrijednost površina zaštićenih radi očuvanja biološkog diverziteta u ukupnoj površini Crne Gore iznosio je 10% u 2015. godini

⁸⁷ Odlukom Glavnog grada iz februara 2015. godine, u odnosu na ukupno prepoznati obuhvat od 19.504 ha, odnosno 1,41% ukupne teritorije Crne Gore s vrijednostima s aspekta zaštite prirode

⁸⁸ Potencijalne lokacije su: 1) Luštica (od Mamule do rta Mačka); 2) zona od rta Trašte do Platamuna (sa uskom zonom stroge zaštite od rta Žukovac do rta Kostovica); 3) šira zona ostrva Katič; 4) zona od rta Volujica do Dobrih voda; 5) zona od rta Komina do rta kod ostrva Stari Ulcinj; 6) zona uvale Valdano do Velike uvale; i 7) Seka Đerane sa južnim dijelom zone ispred Velike plaže do ušća Bojane. NS IUOP, MORT 2015

⁸⁹ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Četvrti godišnji izvještaj o implementaciji milenijumskih razvojnih ciljeva*, 2015.

adekvatno tretirana u donošenju razvojnih odluka⁹⁰.

2.3.2. Šume

Crna Gora je po stepenu šumovitosti na vrhu skale evropskih zemalja. Pod šumom je 59,9%, odnosno 826.782 ha teritorije, a pod šumskim zemljištem 9,8%, odnosno 137.480 ha. Time je dostignuta ciljna vrijednost utvrđena u okviru sedmog Milenijumskog razvojnog cilja koji se odnosi na dostizanje održivosti životne sredine, odnosno udio zemljišta pokrivenog šumama (54%)⁹¹.

Evidentno je značajno prirodno proširivanje **površina pod šumom** (ne samo kao rezultat vještačkog pošumljavanja već i spontanog širenja šumske vegetacije na račun poljoprivrednog zemljišta)⁹². Podaci o stanju šuma su nepotpuni obzirom da nije uspostavljen adekvatan sistem praćenja i kontrole promjena na terenu (tako se na primjer praćenje i kontrola vrši kroz desetogodišnje programe gazdovanja šumama, dok je zahtjev Agende da se stanje ažurira u petogodišnjim intervalima).

Ipak, može se ocijeniti da je do sada uglavnom izbjegnuto obešumljavanje većeg obima, ali da su određena šumska područja degradirana ili osiromašena neodrživim planiranjem sječe i/ili nedozvoljenom sječom. Ostali značajni problemi su **šumski požari i bolesti šuma**. U prethodnih nekoliko godina doneseni su ključni dokumenti koji regulišu sektor šumarstva kao što su: Nacionalna šumarska politika, Zakon o šumama i Nacionalni akcioni plan za borbu protiv bespravnih aktivnosti u šumarstvu. U 2014. godini donijete su Strategija sa planom

razvoja šuma i šumarstva do 2023. godine i Strategija razvoja prerađivačke industrije Crne Gore od 2014-2018. godine od čije impelmentacije se očekuje da riješi ključne probleme koji su prepreka na putu ka održivom gazdovanju šumama. Neophodno je unaprijediti i efikasnost njihove implementacije. I dalje je evidentna neusklađenost pojedinih odredbi značajnih propisa kao na primjer novodonesenog Zakona o divljači i lovstvu sa pravnom tekovinom EU što dodatno ugrožava napore za primjenu održive prakse u gazdovanju šumskim resursima.

Evidentirana **sječa šuma** u periodu 2003-2011 kretala se na nivou od oko 450 do 630 hiljada m³ godišnje (najmanja posječena bruto masa zabilježena je 2009. godine)⁹³. U strukturi proizvedenih sortimenata dominira tehničko i industrijsko drvo sa prosječnim učešćem od 52%, ogrjevno drvo u prosjeku učestvuje u ukupno posjećenoj masi sa 30% , dok je udio drvnog otpada nešto ispod 20%. Drvoprerađu karakteriše nizak stepen prerade i nedovoljno korišćenje drvnog otpada (preko 80.000 m³ u 2010. godini). U odnosu na prirast ovaj evidentirani obim eksploatacije je u granicama održivosti, ali je upitna stvarna posječena drvna masa kao i efikasnost eksploatacije odnosno efekti koji se dobijaju sadašnjim načinom korišćenja građe (veliki obim sječa a mali udio u bruto društvenom proizvodu kao posljedica nerealne vrijednosti drveta - nije pravedno vrednovana vrijednost drveta). I dalje su prisutne pojave bespravne i neplanske sječe koje nijesu evidentirane u zvaničnim statističkim podacima.

Šume su ugrožene uticajem **klimatskih promjena i povećanim rizicima od suša, požara i biotskih štetočina, a taj trend će se nastaviti i u budućnosti**⁹⁴. Šumski ekosistemi na jednoj strani su veoma ranjivi na uticaj klimatskih promjena a na drugoj imaju izuzetan potencijal

⁹⁰ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Put ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

⁹¹ Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Prva nacionalna inventura šuma Crne Gore - Završni izvještaj*, Podgorica, 2013. godine.

⁹² Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Analitički dokument „Ozelenjavanje crnogorske ekonomije“- Platforma za učešće na Samitu Rio+20, Vlada Crne Gore, jun 2012.

⁹³ Prema podacima MONSTAT-a.

⁹⁴ Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine, „Prvi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema okvirnoj Konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC)“, Vlada Crne Gore, 2010.

s aspekta ponora emisija CO₂. Opasnost od šumskih požara je izuzetno velika. U posljednjih 15 godina evidentirano je više od 1.500 požara, koji su oštetili ili uništili oko 1,3 milion m³ drvene mase, smanjili biodiverzitet i otpornost šuma, narušili autentičnost predijela i uvećali rizike od erozije. U 2012. godini požari su zahvatili čak 7% površina šuma. Osim požara, najčešći prouzrokovaci oštećenja u šumama su insekti, kao posljedica neuspostavljanja šumskog reda i nepreduzimanja adekvatnih i blagovremenih intervencija, i gljive. Njihov negativni uticaj se procjenjuje godišnje na oko 3% šteta po tom osnovu. To ukazuje da su naše šume ugrožene hronično ali ne i egzistencijalno.

Iako **šumski otisak**⁹⁵ ima trend izraženog rasta od 2006. godine što je uslovljeno rastom potražnje za drvnom masom i proizvodima od drveta, i dalje šume imaju ključni značaj za očuvanje biokapaciteta Crne Gore s obzirom da čine 75% ukupnog biokapaciteta države. Rast ekološkog otiska podjednakim intenzitetom prati i rast ekološkog otiska izvoza, što ukazuje na rast pritiska na šumske ekosisteme usljed potrošnje generisane izvoznom tražnjom. Pritisci generisani ekonomskim rastom zahtijevaju preduzimanje mjera s kojima treba da se omogući održivo regulisanje sječe drvene mase⁹⁶.

2.3.3. Usluge ekosistema

Ekosistemi pružaju širok spektar dobara i usluga od kojih u velikoj mjeri zavise dobrobit ljudi i mogućnosti ekonomskog razvoja. U usluge ekosistema spadaju formiranje plodnog zemljišta, prečišćavanje vode i vazduha, regulisanje klime, omogućavanje rekreativnih i turističkih aktivnosti, i mnoge druge. Proizvodi ekosistema uključuju hranu, vlakna, gorivo, genetske resurse, lijekove itd. Sa stanovišta resursno efikasne ekonomije problem predstavlja to što se mnogi od ovih usluga i

proizvoda koriste kao da je njihova ponuda neograničena i što nijesu pravilno vrednovani na tržištu (oni se uglavnom uzimaju zdravo za gotovo i koriste kao „besplatna“ dobra). Zbog toga se ekosistemi često prekomjerno koriste, degradiraju i zagađuju, što negativno utiče na dugoročnu održivost ljudskih aktivnosti i otpornost na spoljne stresove⁹⁷. Koncept usluga ekosistema je relativno nov. Milenijumskom procjenom ekosistema⁹⁸ postavljen je okvir za klasifikaciju ekosistemskih usluga i unapređenje svijesti o vezama između usluga ekosistema i ekonomije, odnosno između biodiverziteta i ljudske dobrobiti. Prema ovoj procjeni **ekosistemske uluge** se dijele na četiri kategorije:

1. **Usluge obezbjeđivanja** – odnose se na sve direktne koristi, odnosno proizvode koji čovjek ima od ekosistema, kao što su hrana, prirodni lijekovi, čista voda za piće, gorivo, vlakna, građa i materijali, i tako dalje. U Crnoj Gori biodiverzitet se direktno koristi i obezbjeđuje sljedeće usluge snabdijevanja: biodiverzitet kao hrana, biodiverzitet kao izvor energije, biodiverzitet kao građa.
2. **Kulturne usluge** - mozaik očuvanih ekosistema i prisustvo određenih vrsta pruža estetske i kulturne vrijednosti koje predstavljaju osnov za razvoj rekreativnih aktivnosti, a samim tim i turizma. U Crnoj Gori, ekosistemi obalnog područja, zatim očuvani planinski i vodeni ekosistemi, sa diverzitetom vrsta koje ih naseljavaju, upravo čine osnovu za turizam zasnovan na prirodi.
3. **Usluge regulisanja** - ove usluge se odnose na regulaciju prirodnih procesa od čega čovjek može imati direktne ili indirektne koristi. U crnogorskom kontekstu, najznačajnije su sljedeće: pružanje određenih usluga kao što su polinacija tj. oprašivanje kako kultivisanih, tako i divljih biljnih vrsta, od strane različitih vrsta insekata i drugih životinja; primarna

⁹⁵ Jedna od šest komponenti ekološkog otiska koja odražava namjenu šumskog zemljišta za zadovoljavanje godišnjih potreba s aspekta sječe drveta, proizvodnje celuloze i drvnih proizvoda.

⁹⁶ Nicole Grunewald, Laurel Hanscom, Martin Halle, Katsunori Iha, Michel Gressot and Alessandro Galli, *Montenegro Ecological Footprint Study*, 2015.

⁹⁷ Procjenjuje se da je tokom poslednjih 50 godina degradirano oko 60% usluga ekosistema na Zemlji. (Evropska komisija, *Mapa puta do resursno efikasne Evrope* – EU mapa puta, Roadmap to a Resource Efficient Europe, COM(2011) 571 final.

⁹⁸ UNEP, *Millenium Ecosystem Assesment*, 2005.

proizvodnja u travnatim ekosistemima (pašnjacima) omogućava uzgoj stoke, odnosno razvoj stočarstva; zemljište kao poljoprivredni resurs omogućava prisustvo raznovrsnih bioloških zajednica prvenstveno mikroorganizama koji stupaju u mutualističke relacije sa uzgajanim kulturama; vodena staništa predstavljaju mrijestilišta ribljih vrsta koje se koriste u ishrani i komercijalno eksploatišu, kakav je slučaj na primjer sa močvarama Skadarskog jezera; biodiverzitet značajno doprinosi i kvalitetu i kvantitetu vodenih resursa (pojedini ekosistemi, poput močvarnih staništa duž sjeverne obale Skadarskog jezera ili uz obale rijeka, vrše filtraciju i tako sprečavaju da različiti oblici zagađenja dospiju u vodene ekosisteme); prisustvo zdravih ekosistema, prvenstveno šumskih, sprečava eroziju zemljišta i pojavu klizišta; ekosistemi takođe mogu uticati na mikroklimatske uslove; šumski ekosistemi na primjer, regulišu klimu tako što umanjuju uticaje vjetra, sprečavaju visoke temperature i smanjuju njena kolebanja, povećavaju vlažnost vazduha i tako dalje.

4. **Usluge održavanja** se odnose na obezbjeđivanje osnovnih prirodnih procesa i ciklusa od kojih zavisi funkcionisanje ekosistema i opstanak vrsta, kao što su biogeohemijski ciklusi (kruženje vode, ugljenika, nutrijenata itd), formiranje zemljišta, obavljanje fotosinteze za primarnu proizvodnju i tako dalje. U ovom kontekstu treba posebno pomenuti činjenicu da šume, močvarna staništa i morski ekosistemi pružaju usluge skladištenja ugljenika, i tako doprinose ublažavanju uticaja klimatskih promjena. Skadarsko jezero, na primjer, jedno je od najvećih tresetišta u Evropi, i kao takvo predstavlja skladište ugljenika, koje treba dugoročno održavati⁹⁹.

⁹⁹ Schneider-Jacoby M., Stumberger B., Schwarz U., „Zonation concept for Lake Skadar-Shkoder and the Bojana-Buna Delta“, In: Denac D., Schneider-Jacoby M., Stumberger B. (eds.) Adriatic Flyway – Closing the gap in bird conservation; Euronatur, Radolfzell, 2010, pp.103-115

I pored određenih nedostataka i ograničenja u pristupima¹⁰⁰ koji se primjenjuju za vrednovanje, ove tehnike su postale sastavni dio kreiranja politika i zagovaraju se kako na nivou EU tako i na globalnom nivou (npr. u primjeni UN Konvencije o biološkom diverzitetu). Tokom posljednje decenije razvijane su metode za ekonomsko vrednovanje svih usluga ekosistema, a ne samo onih koji imaju direktnu tržišnu vrijednost, da bi se kroz ekonomske pokazatelje ukazalo na uticaj usluga ekosistema na ljudsku dobrobit, odnosno ekonomiju.

Uključivanje vrijednosti usluga koje pružaju ekosistemi u procese donošenja odluka i evidentiranje rezultata ekonomije (kako na mikro tako i na makro nivou) se ne praktikuje u potrebnoj mjeri. Primjeri vrednovanja usluga ekosistema u Crnoj Gori uključuju studiju WWF-a iz 2005. godine o vrijednostima rijeke Tare, procjenu koju su sprovedli Arcadis Ecolas i IEEP 2007. godine o koristima od usklađivanja sa pravnom tekovinom EU iz oblasti zaštite životne sredine (Ten Brin et al 2007), zatim UNDP/ISSP studiju iz 2011. godine¹⁰¹ i nedavnu (iz 2013. godine) procjenu¹⁰² rađenu u okviru GEF/ UNDP projekta.

Biodiverzitet i ekosistemi u Crnoj Gori su pored ostalog i veoma značajna ekonomska kategorija: vrijednost turističkih, rekreativnih i ostalih aktivnosti vezanih za korišćenje resursa zaštićenih područja te vrijednost usluga koje su ova područja pružila u pogledu vodosnabdijevanja i zaštite slivova procijenjene su na blizu 68 miliona € a u 2010. godini (oko

¹⁰⁰ Određeni broj teoretičara, na primjer, spori etički osnov za procjenu ekonomske vrijednosti biodiverziteta i usluga ekosistema zagovarajući stav da ekosistemi imaju suštinsku unutrašnju vrijednost koju nije moguće mjeriti tržišnim kategorijama. Oni smatraju da je „stavljanje cijene“ na usluge ekosistema opravdano ukoliko vodi zaštiti ovih resursa ali ujedno upozoravaju na opasnost od pogrešne upotrebe ili čak zloupotrebe takvih procjena.

¹⁰¹ UNDP Montenegro and ISSP, The Economic Value of Protected Areas in Montenegro, Podgorica, 2011.

¹⁰² Emerton, L., Montenegro: the economic value of biodiversity and ecosystem services, Technical report prepared under the GEF/ UNDP project National Biodiversity Planning to Support the Implementation of the CBD 2011-2020 Strategic Plan in Montenegro, 2013

2,2% BDP-a ili 106 € po glavi stanovnika). Izdaci za finansiranje zaštićenih područja bili su na nivou od oko 2 miliona €. Taj nivo sredstava nedovoljan je za adekvatno upravljanje, a nastavak takve prakse mogao bi da generiše značajne gubitke za crnogorsku ekonomiju i stanovništvo na duži rok. Ukoliko bi se, na drugoj strani odabrala opcija „investiranja u prirodni kapital“ umjesto opcije „nastavka sadašnje prakse“ nedovoljnog investiranja u zaštićena područja, procijenjeno je da bi se osigurala trajna i rastuća dodatna vrijednost za ekonomiju i stanovništvo sa ukupnim koristima od preko 1,5 milijardi € tokom narednih 25 godina.¹⁰³ Ipak tako procijenjene mogućnosti i dalje ne naleže adekvatnu primjenu u praksi budući da su ulaganja u zaštitu i upravljanje zaštićenim područjima i dalje značajno niža od potrebnih i da je biodiverzitet uopšte izložen snažnim pritiscima i degradaciji ¹⁰⁴.

Bruto vrijednost proizvodnje cijele crnogorske ekonomije iznosila je 5,24 milijarde €¹⁰⁵ u 2011. godini a proračunata bruto vrijednost onih usluga ekosistema koje je bilo moguće vrednovati bila je na nivou od gotovo jedne petine ovog iznosa¹⁰⁶. Istovremeno, vrijednost pomenutih usluga ekosistema bila je 2,3 puta veća od vrijednosti proizvodnje u poljoprivredi,

¹⁰³ UNDP Montenegro and ISSP, *Ekonomska vrijednost zaštićenih područja u Crnoj Gori*, Podgorica, 2011.

¹⁰⁴ Nacionalni savjet za održivi razvoj, *Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države: 20 godina ekološke Crne Gore*, Vlada Crne Gore, avgust 2011. godine

¹⁰⁵ MONSTAT, Statistički godišnjak 2012.

¹⁰⁶ Emerton, L., *Montenegro: the economic value of biodiversity and ecosystem services*, 2013; Sveobuhvatnijom procjenom osnovna vrijednost odabranog biodiverziteta i usluga ekosistema u crnogorskoj ekonomiji: divlje vrste i hrana za stoku, biomasa drveta i energija, polinacija i širenje sjemena, održavanje strukture i plodnosti zemljišta na farmama, zaštita slatkovodnih resursa, zaštita obalnog područja, vezivanje CO₂, pejzašne i usluge rekreacije u prirodi, procijenjena je na 982 miliona €. Usluge obezbjeđivanja proizvoda (divlje jestive vrste, hrana za stoku, biomasa drveta i energija) doprinijele su ukupnoj vrijednosti sa oko 169 miliona €a ili 17%, usluge regulacije i održavanja (plodnost zemljišta koje se obrađuje, polinacija, zaštita slivnih područja i priobalja, vezivanje ugljenika) 276 miliona €a ili 28%, dok je kategorija kulturnih usluga (pejzašne i usluge rekreacije u prirodi) doprinijela ukupnoj vrijednosti sa 537 miliona €a ili 55%.

šumarstvu i ribolovu, koja je iznosila 425 miliona €.

2.3.4. Vode

Zahvaljujući velikoj količini padavina i relativno dobroj očuvanosti **vodnih resursa**, Crna Gora raspolaže kvalitetnim i obilnim podzemnim i površinskim vodama. Bogatstvo i kvalitet vodnih resursa predstavljaju jednu od najznačajnijih komparativnih prednosti zemlje. Postoje značajne razlike u rasprostranjenosti i izdašnosti vodnih resursa – počev od bezvodnih karstnih područja do onih koja obiluju kako površinskim tako i podzemnim vodama. U cjelini posmatrano, sa prosječnim godišnjim oticajem od 624 m³/s, crnogorska teritorija spada među područja bogata vodom. Od ukupnog oticaja, oko 95% su unturašnje dok preostalih 5% optada na tranzitne vode¹⁰⁷. Vode se koriste za potrebe stanovništva, u industriji, za generisanje električne energije, kao i za turizam i rekreaciju. Veliki irigacioni sistemi koriste se na manje od 3.000 ha od ukupno 51.000 ha poljoprivrednih površina pogodnih za navodnjavanje¹⁰⁸. Ukupno zahvatanje za snabdijevanje naselja vodom je na nivou od oko 107 miliona m³ godišnje. U periodu 1999-2008. godine zabilježen je porast zahvaćenih količina za oko 18%. Količina vode koja se korisiti u industriji (uključujući energetiku) i za navodnjavanje je u padu tokom proteklih pet godina¹⁰⁹.

Sistem zaštite voda karakteriše i nedovoljna izgrađenost infrastrukture za prečišćavanje otpadnih voda i nedovoljna kontrola brojnih izvora zagađenja. Kvalitet voda u crnogorskim rijekama mjereno indeksom kvaliteta voda pokazuje pozitivan trend za period 2009-2012. godine. Oko 30% vodotoka bilo je veoma dobro, 45% dobro i 25% lošeg kvaliteta u 2013. 2014. godini. Najzagađeniji vodotoci su Vežišnica, Čehotina na području Pljevalja, donji tok Zete i Morača na području Podgorice, Ibar kod Bača i Lim kod Bijelog Polja. Stanje kvaliteta

¹⁰⁷ Vodoprivredna osnova Republike Crne Gore, 2001.

¹⁰⁸ Podaci Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja

¹⁰⁹ Izvor podataka o zahvaćenim i korišćenim količinama vode je MONSTAT (*Statistički godišnjak 2011*).

voda, ispitivanih vodotoka u 2014. godini bilo je bolje nego u 2013. godini, što se vezuje za povoljnije meteo uslove¹¹⁰. Podaci o statusu vodnih tijela u skladu sa odredbama Okvirne direktive o vodama još uvijek nijesu dostupni. Vrijednost stepena antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda¹¹¹, uključenog u praćenje napretka u dostizanju sedmog Milenijumskog razvojnog cilja, ukazuje da je zabilježeno pogoršanje odnosno porast vrijednosti ovog indikatora sa 29,3% u 2013. godini na 42,2% u 2014. godini, te je nerealno očekivati da će doći do ostvarenja zacrtane vrijednosti u 2015. i 2020. godini¹¹². Stoga se kao ključni izazov za zaštitu voda od zagađenja nameću efikasnija rješenja po pitanju upravljanja otpadnim vodama.

Stepen prečišćavanja komunalnih otpadnih voda i dalje je veoma nizak (samo je oko 10% stanovništva povezano na postrojenja za prečišćavanje), ispuštanje industrijskih otpadnih voda se slabo kontroliše a prisutno je i zagađenje voda od poljoprivrednih aktivnosti. NSOR iz 2007. godine kao prioritetne definisala je mjere koje se odnose na realizaciju prioritetnih projekata predviđenih Master planovima za otpadne vode. Od donošenja Strateškog masterplana za kanalizaciju i otpadne vode u središnjem i sjevernom regionu Crne Gore 2005. godine ostvaren je značajan progres u realizaciji aktivnosti definisanih za period od 2005-2029. godine. Iznos sredstava neophodan za ulaganje u njihovu realizaciju je 278 miliona €, a do sada je utrošeno oko 30 miliona €, dok je u fazi realizacije oko 88 miliona €, što ukupno čini oko 42 % mjera predviđenih ovim strateškim dokumentom. Među najznačajnijim aktivnostima realizovanim u periodu od usvajanja ovog dokumenata, izdvaja se rekonstrukcija PPOV u Podgorici (2007.

godine) i izgradnja preko 50 km kanalizacione mreže u Podgorici, izgradnja PPOV u Mojkovcu (2008. godine), Žablaku (2013. godine), realizacija I faze kanalizacione mreže u Nikšiću, a u završnoj fazi je i izgradnja sistema za tretman otpadnih voda Nikšića, i sl. Izgrađena su i dva manja postrojenja u Virpazaru i Rijeci Crnojevića radi zaštite Skadarskog jezera. Master planom odvođenja otpadnih voda Crnogorskog primorja i opštine Cetinje iz 2005. godine definisane su mjere i aktivnosti koje treba realizovati u period of 2005-2029. godine. Iznos sredstava neophodan za ulaganje je 280 miliona €, a do sada je utrošeno oko 74 miliona €, dok se u fazi realizacije nalazi 112 miliona €, što ukupno čini oko 66 % mjera planiranih ovim strateškim dokumentom u periodu od 2005 do 2029. godine. Među najznačajnijim aktivnostima realizovanim u periodu od usvajanja ovog dokumenata, može se izdvojiti izgradnja i rekonstrukcija kanalizacione mreže u Herceg Novom, Tivtu, Kotoru, Budvi, rekonstrukcija pumpnih stanica u opštinama obalnog područja i izgradnja postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda u Budvi kapaciteta 100 000 ES, uključujući i podmorski ispust.

Gubici u vodovodnoj mreži u urbanim naseljima u 2014. godini iznosili su oko 61% što predstavlja poboljšanje u odnosu na prethodnu godinu kada su iznosili 63%. Smanjenje gubitaka predstavlja napredak u ostvarivanju zadatka da se do 2015. godine umanju udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima u okviru sedmog milenijumskog cilja o obezbjeđivanju održivosti životne sredine. Ostvareni napredak je rezultat investicionih aktivnosti u nekim od opština Crne Gore (npr. nastavak proširenja vodovodne mreže u Herceg Novom, unapređenje sistema vodosnabdijevanja u prijestonici Cetinje, itd)¹¹³.

¹¹⁰ Indeks se izračunava na osnovu deset parametara fizičko-hemijskog i mikrobiološkog kvaliteta voda odnosno njihovom agregacijom u zbirni pokazatelj. Izvor podataka je Izvještaji o stanju životne sredine u Crnoj Gori na bazi indikatora, Agencija za zaštitu životne sredine, iz 2013. i 2014. godine.

¹¹¹ Prema podacima Hidrometeorološkog zavoda Crne Gore.

¹¹² Zacrtani cilj je 15 odnosno 20 klasa van propisane klase za pojedine grupe parametara kroz ukupan broj određenih klasa

¹¹³ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, „Četvrti godišnji izvještaj o implementaciji milenijumskih razvojnih ciljeva“, Vlada Crne Gore, 2015; Pokazatelj se iskazuje procentualno, a računa na osnovu podataka o gubicima u vodovodnoj mreži koji se dobijaju od opštinskih vodovodnih i kanalizacionih preduzeća kao odnos potisnute vode u vodovodnim sistemima i fakturisane vode

Bogatstvo i uglavnom dobar kvalitet površinskih voda u zemlji se u planiranju razvoja često tretiraju kao garantovani i nepresušni resursi pa izostaju adekvatni naponi da se ograničenost ovih resursa i štete koji bi trpjeli od raznih zahvata na pravi način uključe u sistem procjene i odobravanja razvojnih projekata. Evidentirani su brojni primjeri **nelegalne i neodržive eksploatacija šljunka** iz korita rječnih tokova. Nedovoljno je uređen i sistem zaštite od bujica i erozije. **Erozionim procesima** zahvaćeno je 300 registrovanih bujičnih slivova, gdje količina transportovanog nanosa iznosi preko 2 miliona m³ godišnje. Kao posljedica, javljaju se goleti i bitno remete hidrološke prilike (što doprinosi nastajanju poplava). Procesima erozije i devastacije biljnog pokrivača nastali su ogromni gubici zemljišta, ne samo u pogledu fizičkog nestanka površine nego i u pogledu smanjenja sadržaja hranljivih sastojaka odnosno plodnosti zemljišta koja je njegovo najvažnije svojstvo.

Instrumenti za upravljanje vodama i stimulansi za efikasno korišćenje voda nijesu dovoljno razvijeni i ne primjenjuju se na način koji bi osigurao dugoročno održivu upotrebu vodnih resursa. Nije uspostavljeno integralno upravljanja vodnim resursima, a pitanja voda nijesu adekvatno integrisana u različite sektorske politike. Zbog nedostatka međusektorske povezanosti i nepostojanja jedinstvenog nacionalnog **vodnog informacionog sistema**, tačno stanje hidroloških i ekoloških parametara i njihova međuzavisnost nije poznata. Informacije o stanju voda su relativno ograničene i nesistematizovane, a nastaju kao rezultat sprovođenja programa monitoringa koji se prvenstveno odnose na praćenje standardnih hemijskih i fizičkih parametara, te podatke o vodosnabdijevanju. Pritom treba omogućiti povjerenje u rezultate mjerenja i metrološku sljedivost usklađivanjem mjerenja s propisima u oblasti metrologije. Naime, praćenja stanja površinskih i podzemnih voda nije kontinuirano, a izražena je i **fragmentiranost i neusklađenost nadležnosti s aspekta upravljanja i zaštite vodnih resursa**. Dosadašnja ispitivanja podzemnih voda bila su neredovna i

ograničenog obima.¹¹⁴ Takođe, nacionalni propisi nijesu u potrebnoj mjeri usklađeni sa propisima EU, u prvom redu s Okvirnom direktivom o vodama i Direktivom o otpadnim vodama¹¹⁵.

Ovakav pristup na duži rok može dovesti do degradacije resursne osnove, posebno u uslovima promijenjene klime. Raspoložive informacije govore da će klimatske promjene imati značajne implikacije za mogućnosti korišćenja vodnih resursa u cijelom regionu ¹¹⁶, raspoloživost vode u budućnosti biće i znatno smanjena, uz povećanu učestalost i intenzitet poplava. U Četvrtom IPCC izvještaju se, na primjer, ocjenjuje da se od sredine XXI vijeka na rijekama u jugoistočnoj Evropi može očekivati značajno (u rasponu od 20% do 50%, zavisno od oblasti) smanjenje protoka i potencijala za proizvodnju električne energije¹¹⁷.

2.3.5. Vazduh

Zaštita životne sredine i zdravlja ljudi od negativnih uticaja **zagađenja vazduha** spada u grupu prioritarnih zadataka. **Kvalitet vadauha** direktno utiče na zdravlje ljudi, stanje ekosistema i poljoprivredu, što zahtijeva stalno praćenje kvaliteta vazduha u skladu sa prihvaćenim međunarodnim standardima, analizu emisija zagađujućih materija u vazduh, njihovo povezivanje sa izvorima tih emisija i

¹¹⁴ Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine, „Prvi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema okvirnoj Konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC)“, Vlada Crne Gore, 2010.

¹¹⁵ Step en usklađenosti nacionalnih propisa u odnosu na Direktivu 271/91/EEC o komunalnim otpadnim vodama je 47%. Obaveze u cilju postizanja pune usklađenosti nacionalnog zakonodavstva s evropskom pravnom tekovinom, uključujući i donošenje propisa kojim se uređuje oblast voda, definisane su Predlogom Nacionalne strategije aproksimacije u oblasti životne sredine, april 2016.

¹¹⁶ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

¹¹⁷ International Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2007: Synthesis Report*; (https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf)

ispitivanje uticaja zagađenja na receptore. Pored akcidentnih ekstremnih situacija kao što su na primjer industrijske havarije gdje uticaji zagađenja vazduha nastupaju neposredno i mogu biti izuzetno opasni, negativan uticaj zagađenja vazduha na zdravlje ljudi i životnu sredinu uopšte je obično rezultat dugoročnog procesa emisije i taloženja zagađujućih materija.

Zagađenju vazduha u Crnoj Gori najviše doprinose **emisije iz industrije, energetike, saobraćaja i sagorijevanja goriva u sektoru domaćinstava**. Kvalitet vazduha u urbanim područjima poboljšao je za neke od glavnih zagađujućih materija – sumpor dioksid, azot dioksid i prizemni ozon (SO_2 , NO_2 , O_3)¹¹⁸. Izuzetak su suspendovane čestice (PM_{10}) kod kojih je zabilježeno pogoršanje. Visoke koncentracije i veliki broj prekoračenja dozvoljenih srednjih dnevnih vrijednosti PM_{10} najčešći su u industrijsko-urbanim zonama tokom sezone grijanja. U periodu od 2009-2012. godine, srednje godišnje koncentracije PM_{10} bile su iznad dozvoljenih u Nikšiću i Pljevljima. Najveće koncentracije i najveći broj prekoračenja dozvoljenih srednjih dnevnih koncentracija bilježe se u Pljevljima. Broj prekoračenja je osjetno porastao u posljednje dvije godine u Podgorici, i posebno u Nikšiću i Pljevljima.¹¹⁹

Zato neće biti dostignuta ciljna vrijednost četvrtog indikatora u okviru sedmog

milijunskog cilja odnosno svođenje broja prekoračenja izmjerenih koncentracija PM_{10} u odnosu na granične vrijednosti i granice tolerancije za zaštitu zdravlja ljudi u Podgorici ispod 35 i smanjenje granice tolerancije na 0% u 2015. godini¹²⁰. Zbog registrovanih prekoračenja koncentracije PM_{10} čestica, izrađen je Plan kvaliteta vazduha za Glavni grad, te se dostizanje propisanih vrijednosti može očekivati tek nakon primjene mjera koje će biti propisane ovim planom kvaliteta vazduha. Prethodno su zbog prekoračenja propisanih normi pripremljeni Planovi kvaliteta vazduha za Pljevlja i Nikšić koji sadrže paket tehnološki i finansijski zahtjevnih mjera. Studije uticaja povećanih koncentracija određenih zagađujućih materija na zdravlje ne postoje, kao ni procjene ukupnih šteta koje ekonomija trpi zbog zagađenja vazduha i životne sredine uopšte¹²¹ (uključujući na primjer troškove liječenja, troškove izostanaka sa posla i druge). Izuzetak je nedavno objavljena Studija uticaja zagađenja vazduha na zdravlje stanovništva Crne Gore Svjetske zdravstvene organizacije¹²² kojom se daje aproksimativna procjena uticaja čestica PM_{10} i $\text{PM}_{2,5}$ na zdravlje stanovništva. Procijenjeno je da se više od 250 preranih smrtnih slučajeva i 140 bolničkih prijema godišnje mogu povezati s koncentracijama PM čestica koje prelaze preporuke Svjetske zdravstvene organizacije o kvalitetu vazduha. Pritom najveći teret predstavlja aerozagadjenje u zimskom periodu koje potiče od sagorijevanje drvene mase u domaćinstvima i uglja za potrebe

¹¹⁸ Agencija za zaštitu životne sredine, Informacija o stanju životne sredine u 2014. godini, Podgorica, 2015; „1. Imisijske koncentracije sumpor(IV)oksida (SO_2) u Baru i Nikšiću i kao jednočasovne srednje i srednje dnevne vrijednosti su značajno ispod propisanih graničnih vrijednosti. Na mjernim stanicama na kojima se prati pozadinsko zagađenje u prigradskom području: Gradina u Opštini Pljevlja i Golubovci, sve izmjerene vrijednosti su ispod propisanih graničnih vrijednosti. Najveća opterećenost vazduha ovim polutantom evidentirana je na mjernom mjestu u Pljevljima. Izmjerene su povremeno visoke satne koncentracije, što je rezultat sagorijevanja uglja sa visokim sadržajem sumpora, koji se koristi kako u TE Pljevlja, tako i u domaćinstvima za grijanje. 2. Koncentracija azot(IV)oksida (NO_2) je na svim mjernim mjestima bila ispod graničnih vrijednosti.

¹¹⁹ Izvještaji o stanju životne sredine u Crnoj Gori na bazi indikatora, Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore, 2013. godine i 2014. godine

¹²⁰ U 2014. godini u Podgorici je evidentirano 78 prekoračenja granične vrijednosti i 40 prekoračenja granice tolerancije za PM_{10} čestice, što predstavlja pogoršanje u odnosu na 2013. godinu. Naime, na svim mjernim stanicama osim u Baru, evidentiran je veći broj prekoračenja srednjih dnevnih koncentracija PM_{10} čestica od dozvoljenog broja (najviše 35 tokom kalendarske godine). Broj prekoračenja se kretao od 24 u Baru do 184 u Pljevljima. U Nikšiću su registrovana 104 prekoračenja srednje dozvoljene dnevne koncentracije PM_{10} čestica u vazduhu. Prekoračenja veća u odnosu na granicu tolerancije evidentirana su u Pljevljima (122), Nikšiću (77) i u Podgorici (40).

¹²¹ Analizu uticaja TE Pljevlja sa predikcijom uticaja drugog bloka TE na zdravlje pripremila je NVO „Green Home“ u saradnji s Greenpeace-om i Univerzitetom u Štutgartu, ali ne predstavlja zvanični dokument obzirom da nije verifikovan od strane nadležnih organa u Crnoj Gori.

¹²² Prezentovana javnosti martu 2016. g.

zagrijavanja prostorija, prije svega u Pljevljima, kao i usljed sagorijevanja fosilnih goriva u saobraćaju. Prema napravljenom presjeku stanja troškovi prerane smrtnosti uzrokovane zagađenjem ambijentalnog vazduha suspenodavnim česticama i sagorijevanjem čvrstih goriva iznose 20.76% GDP u 2005. godini i 14.5% GDP u 2010. godini¹²³.

Za tehnologije koje se primjenjuju u industriji i energetskim postrojenjima u Crnoj Gori karakterističan je visok stepen neefikasnosti i visoke emisije zagađujućih materija u životnu sredinu. Problem je takođe i neefikasnost kod velikog broja sitnih izvora emisija (npr. individualna ložišta i sistemi za grijanje). Evidentan je porast negativnih uticaja saobraćaja na kvalitet vazduha¹²⁴. Primjena propisa i ekonomskih instrumenata kojima bi se osigurao prelazak na tehnologije i procese sa nižim emisijama nije na zadovoljavajućem nivou, a fleksibilan pristup u ovoj oblasti se uglavnom pravda ekonomskim razlozima.

Treba imati na umu i **starost/kvalitet vozila** koja se koriste (prema podacima MONSTAT-a u 2013. godini više od 54,2% vozila koja se koriste u Crnoj Gori bila su proizvedena prije 1999. godine), kao i saobraćajni tranzit u toku ljetnjih mjeseci. Od ukupnog broja vozila 58,3% koristi dizel gorivo.¹²⁵

Mjere iz NSOR iz 2007. godine koje su se odnosile na kvalitet vazduha u potpunosti su realizovane. Nacionalno zakonodavstvo je u velikoj mjeri (preko 90%) usklađeno s pravnom tekovinom EU. Uspostavljena je državna mreža

monitoring stanica za praćenje kvaliteta vazduha, a u toku su aktivnosti koje imaju za cilj povećanje broja mjernih mjesta s obzirom na specifične morfološko-geografske karakteristike terena Crne Gore, kao i obezbjeđivanje opreme za prekogranično praćenje zagađenja vazduha. I Glavni grad Podgorica je u junu 2014. godine, započeo sa realizacijom monitoringa segmenata životne sredine, kojim je obuhvaćeno i praćenje kvaliteta vazduha na reprezentativnim gradskim lokacijama. Takođe treba omogućiti metrološku sljedivost rezultata mjerenja. Dodatno Nacionalnom strategijom za upravljanje kvalitetom vazduha s Akcionim planom za period od 2013-2016. godine definisane su mjere za koje je ocijenjeno da ih je moguće sprovesti u ovom periodu imajući u vidu prepoznate probleme, dostupna sredstva, kao i postojeći pravni i institucionalni okvir.

2.3.6. Zemljište

Očuvanje plodnog zemljišta i njegovog kvaliteta bitan je uslov održivosti razvoja. Ipak brojni su faktori koji utiču na gubljenje značajnih svojstava zemljišta, a naročito se izdvajaju prenamjena poljoprivrednog zemljišta u građevinsko, zagađenje i erozija. Prenamjena poljoprivrednog u građevinsko zemljište, naročito je izražena u urbanim sredinama i obalnom području. Time se ne nanosi šteta samo poljoprivredi, već se generišu i druge negativne posljedice kao što su: erozija zemljišta, zagađenje životne sredine, narušavanje kulturne baštine i sl. Nepropisno deponovanje otpada se izdvaja kao jedan od glavnih pritisaka na zemljište.

Istovremeno s rastućim pritiscima na vrijedno poljoprivredno zemljište izražen je **problem nedovoljne valorizacije poljoprivrednog zemljišta**. Tako je na primjer ekspertska analiza obalnog područja u odnosu na njegovu atraktivnost i pogodnost¹²⁶ za poljoprivredu pokazala da se u primorskim opštinama

¹²³ WHO/OECD, *Studija procjene troškova zagađenja vazduha-uticaj saobraćaja na zdravlje*, 2015., daje procjenu troškova koji nastaju kao posljedica: zagađenja ambijentalnog vazduha suspenodavnim česticama, zagađenja ambijentalnog vazduha ozonom i zagađenja vazduha u životnom prostoru sagorijevanjem čvrstih goriva-ogrijeva; ova tri tipa zagađenja vazduha uzrokuju najveći rizik smrtnosti u globalnom kontekstu, odmah poslije rizika koje nosi povišen krvni pritisak i pušenje.

¹²⁴ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Put ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

¹²⁵ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Agencija za zaštitu životne sredine, Glavni grad Podgorica, *Plan kvaliteta vazduha za Glavni grad Podgorica*, 2015.

¹²⁶ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Program integralno upravljanja obalnim područjem Crne Gore(CAMP CG), *Analiza atraktivnosti i pogodnosti za poljoprivredu*, 2014.

obrađuje samo 24%¹²⁷ ukupno raspoloživog poljoprivrednog zemljišta (raspoloživo je 51.017 ha, uključujući pašnjake)¹²⁸ na oko 4.800 poljoprivrednih gazdinstava na kojima, pored samih vlasnika, radi nešto više od 3.800 lica¹²⁹. Za mnoge od njih, poljoprivreda predstavlja dopunsko ili povremeno zanimanje, a broj formalno zaposlenih u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva je 364¹³⁰. Pritome važeće politike naglašavaju značajnu ulogu poljoprivrede i njenog potencijala u pogledu doprinosa razvoju turizma (na nacionalnom nivou poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo čini 8% BDP-a¹³¹). Analize su pokazale i da su raspoložive površine sa potencijalom za poljoprivredu veće od onih navedenih u zvaničnoj statistici.

Postojeća industrijska postrojenja takođe karakteriše neuređeno odlaganje industrijskog otpada koje ima negativan uticaj na životnu sredinu i zdravlje ljudi. Veliki ekološki problem predstavljaju odlagališta industrijskog otpada, kao što su: baseni crvenog mulja i odlagalište industrijskog otpada u KAP-u, odlagalište industrijskog otpada – grit u Jadranskom brodogradilištu Bijela, odlagalište pepela i šljake „Maljevac“ u Pljevljima i flotacijsko jalovište olova i cinka Gradac - rudnik „Šuplja stijena“ u Pljevljima, te lokacija na kojoj Željezara u Nikšiću odlaže otpad. Postoje i lokacije opasnog otpada u Crnoj Gori, kao što su lokacija unutar kompleksa Porto Montenegro u Tivtu, na kojoj je skladišten otpadni grit i flotacijsko jalovište „Gradir Montenegro“ u Šulama i dr. Projektom „Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje“ („Industrial Waste Management and Cleanup Project“), koji implementira Svjetska banka, planirana je sanacija crnih ekoloških tačaka

¹²⁷ Podatak je izveden na osnovu MONSTAT-ovih podataka iz Statističkog godišnjaka za 2012. godinu (*Analiza atraktivnosti i pogodnosti za poljoprivredu*, CAMP CG, 2014.).

¹²⁸ Statistički godišnjak 2012, MONSTAT (od 2013. godine metod procjene zamijenjen je metodom uzorka, pa je izvršen preračun podataka 2007-2013)

¹²⁹ Zavod za statistiku, MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010. godine, Podgorica, 2011.

¹³⁰ Zavod za statistiku, Monstat, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. godine* - Tabela O32

¹³¹ Saopštenje 251/2014 - Bruto domaći proizvod Crne Gore za 2013. godinu, MONSTAT

(deponija grita na lokaciji Jadranskog Brodogradilišta Bijela, flotaciono jalovište Gradac Pljevlja, deponija pepela i šljake „Maljevac“, deponija čvrstog otpada u KAP- u i bazeni crvenog mulja na lokaciji KAP-a“). Projekat je u početnoj fazi implementacije, a ukupan iznos sredstava potrebnih za realizaciju projektnih aktivnosti obezbijeđen je iz kredita Svjetske banke i iznosi 50 milona €.

Pored **sanacije industrijskog zagađenja**, prioritetna je **realizacija infrastrukturnih projekata upravljanja otpadnim vodama i čvrstog otpada**. Prioritetna je sanacija kanala Port Milena zbog visokog organskog zagađenja usljed unosa neprečišćenih komunalnih otpadnih voda i uticaja mikrobiološkog zagađenja na živi svijet u moru, kao i na zdravlje okolnog stanovništva i turističku valorizaciju atraktivnog prostora. Evidentirano je i 155 neuređenih odlagališta na kojima je pojedinačno odloženo manje od 100 m³ čvrstog otpada, 68 na kojim je odloženo 100-1000 m³ i 50 lokacija sa preko 1000 m³ čvrstog otpada. U odnosu na ciljeve postavljene NSOR iz 2007. godine realizovana je izgradnja dvije uređene deponije čvrstog otpada u Podgorici (na lokaciji Livade) i Baru (na lokaciji Možura). Od ukupne količine nastalog otpada na godišnjem nivou oko 30% otpada završava na neregulisanim, a oko 30% na divljim odlagalištima¹³².

Novodonesenim Državnim planom upravljanja otpadom do 2020. godine obrađene su tri opcije upravljanja čvrstim otpadom: opcija 1- formiranje pet regionalnih centara za upravljanje otpadom, opcija 2 - formiranje tri regionalna centra za upravljanje otpadom, opcija 3 – centralizovani sistem upravljanja otpadom. S aspekta uslova za uspostavljanje operativnog i funkcionalnog sistema upravljanja otpadom, potrebe očuvanja prostora i svođenja na najmanju mjeru disprizije zagađenja (izbjegavanje otvaranja više lokacija koje će trpjeti antropogene pritiske usljed tretmana otpada, i sl) i uticaja zagađenja na zdravlje čovjeka, Nacionalni savjet za održivi razvoj i

¹³² Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Izveštaj o sprovođenju Državnog plana upravljanja otpadom u 2013. godini*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

klimatske promjene ocjenio je treću opciju optimalnim rješenjem za organizovanje sistema upravljanja otpadom u Crnoj Gori. Prilikom donošenja Državnog plana od strane Vlade utvrđena je i obaveza izrade Studije izvodljivosti kojom će se, između ostalog, dati pouzdani odgovori s aspekta primjene optimalnog tehnološkog rešenja za termičku obradu otpada, izbora lokacije centra za termički tretman otpada, te utvrditi model za dovođenje sistema upravljanja otpadom prema trećoj opciji u okviru realnog modela upravljanja otpadom s aspekta troškova.

Podaci iz programa praćenja zagađenja zemljišta¹³³ na ciljano odabranim lokacijama pokazuju da je povećana koncentracija zagađujućih materija uglavnom rezultat neadekvatnog odlaganja komunalnog i industrijskog otpada ili emisije izduvnih gasova i deponovanja štetnih materija iz izduvnih gasova u blizini većih saobraćajnica. S aspekta zagađenja zemljišta zagađivačima porijeklom iz atmosfere, Programom ispitivanja štetnih i opasnih materija u zemljištu Crne Gore u 2014. godini¹³⁴ utvrđen je povećan sadržaj poliaromatičnih ugljovodonika u zemljištu uzorkovanom u naselju Srpska (u blizini saobraćajnice) što je posljedica emisije iz KAP-a i asfaltne baze. U naselju Rubeža evidentirano je povećanje sadržaja teških metala, kao i poliaromatičnih ugljovodonika i PCB kongenera, u odnosu na normirane vrijednosti, što je najvjerojatnije uticaj industrijskih procesa u Željezari. Rezultati analize pokazuju da nema povećanog sadržaja opasnih i štetnih materija u uzorku zemljišta na lokaciji Komini koji bi mogao biti uzrokovan radom TE Pljevlja. U uzorku zemljišta uzorkovanom na Goliji, sadržaj svih ispitivanih parametara je u okvirima normiranih vrijednosti. U odnosu na uticaj emisije od motornih vozila koji koriste naftu i derivate nijesu detektovana prekoračenja propisanih koncentracija olova i PAH. Tako dobri rezultati mogu se povezati sa sve većom upotrebom bezolovnog goriva. Potencijalno

zagađenje zemljišta zbog neselektovanog i nepropisno odloženog industrijskog ili komunalnog otpada sagledano je kroz fizičko-hemijsku analizu zemljišta uzorkovanog u blizini deponija komunalnog otpada. Uticaj odlagališta komunalnog otpada na sadržaj polutanata u zemljištu uzorkovanom u neposrednoj blizini gradskog odlagališta manifestuje se kroz povećanje koncentracije neorganskog polutanta kadmijuma na Žabljaku i poliaromatičnih ugljovodonika u Bijelom Polju. Sadržaj svih neorganskih i organskih polutanata u blizini odlagališta Vasove vode ne prelazi propisane vrijednosti. Zemljište na lokaciji odlagališta Željezare trpi veliki pritisak. U uzorku neobrađivog zemljišta uzorkovanom na uadaljenosti od oko 300 m od odlagališta Željezare skoro svi analizirani parametri ne prelaze propisane norme. Izuzetak je povećanje sadržaja nikla i hroma, koji se ne pripisuje uticaju odlagališta. Rezultati analize zemljišta u blizini rudnika Brskovo pokazuju povećan sadržaj teških metala u odnosu na normirane vrijednosti. Ipak, mora se naglasiti da je za cijelo to područje karakterističan visok sadržaj navedenih metala geohemijskog porijekla. Sadržaj svih ostalih ispitivanih parametara je u okvirima propisanih vrijednosti. Na lokaciji Gradac evidentirano je povećanje sadržaja olova, kadmijuma, arsena, fluora, bakra i cinka u odnosu na normirane vrijednosti, dok je u uzorku zemljišta uzorkovanim u blizini Jalovišta TE Pljevlja sadržaj svih ispitivanih parametara ispod propisanih maksimalno dozvoljenih koncentracija. U nijednom od analiziranih uzoraka poljoprivrednog zemljišta prisustvo sredstava za zaštitu bilja nije prelazilo limite detekcije za ovu vrstu uzorka. Rezultati analize uzoraka zemljišta uzorkovanih na dječijim igralištima su zadovoljavajući.

Kontrola plodnosti zemljišta pokazala je da se sadržaj organske materije u prosjeku nije smanjivao i da se kretao od 2,8% do 3,8%. Značajan pritisak predstavljaju erozioni procesi koji su registrovani kod 300 bujičnih slivova, gdje količina transportovanog nanosa iznosi preko 2 miliona m³ godišnje. Kao posljedica, javljaju se goleti koje bitno remete hidrološke prilike (što doprinosi nastajanju poplava). Dosadašnji radovi na uređenju bujičnih

¹³³ Agencija za zaštitu životne sredine, *Informacija o stanju životne sredine u 2014. godini*, Podgorica, 2015,

¹³⁴ Obuhvaćene su lokacije u Podgorici, Nikšiću i Pljevljima u kojima se nalaze tri industrijske crne tačke, kao i lokacija na kojoj je realizovano uništavanje municije - Golija.

područja uglavnom su podrazumijevali tehničke dok je primjena bioloških mjera bila rijetka¹³⁵.

Na te pojave upozorava i Nacionalni savjet za održivi razvoj u svojoj *Analizi o ostvarenjima i izazovima ekološke države* ocjenjujući da je najvažniji i ujedno najhitniji zadatak da se donesu efikasne mjere sprečavanja dalje devastacije poljoprivrednog, posebno obradivog zemljišta i ambijentalno vrijednih sredina, njihovog pretvaranja u građevinsko zemljište, te da se realizuju mjere povećanja fondova poljoprivrednog zemljišta (kultivisanjem trenutno neobradivog zemljišta i melioracijama, zaštitom od erozija i poplava, kao i kvalitetnim programom razvoja ruralnih područja).

2.3.7. Životna sredina i zdravlje

S aspekta životne sredine i zdravlja ljudi pažnju treba posvetiti pritiscima koje na kvalitet voda, vazduha, mora i zemljišta odnosno ljudsko zdravlje i očuvanje dobrog stanja ekosistema generiše nuređeni sistem upravljanja otpadom. Naročito su ugrožene podzemne vode koje su glavni izvor zaliha pitke vode i nacionalni resurs.

Kao što je prethodno navedeno kvalitet vazduha ugrožen je u industrijsko-urbanim zonama uzrokujući brojne rizike za zdravlje stanovništva, uključujući i one koji nastaju usljed izloženosti ljudi dejstvu PM₁₀ čestica koje pored iritirajućeg efekta, u zavisnosti od hemijskog sastava mogu imati alergogeni i visoko toksični efekat na zdravlje i visok kancerogeni potencijal. Zagađenje vazduha je značajan problem u EU, posebno kad je riječ o PM, NO₂ i O₃, čije koncentracije često prelaze propisane standarde u gušće naseljenim područjima. Procjene su da sadašnje koncentracije suspendovanih čestica uzrokuju 500.000 prijevremenih smrti u EU i neposrednom okruženju godišnje, i da se zbog bolesti prouzrokovanih aero-zagađenjem gubi više radnih dana nego što bi bilo potrebno da se plati za dodatne mjere za ublažavanje

zagađenja¹³⁶. Zemlje koje se uspješno nose sa problemima aero zagađenja uključuju Dansku, Finsku, Irsku i Luksemburg gdje, na primjer, u pojedinim godinama uopšte nije bilo prekoračenja graničnih vrijednosti PM₁₀.¹³⁷

Povećan pritisak zagađenja površinskih voda organskim zagađujućim materijama (ortofosfatima i nitratima) iz komunalnih i industrijskih otpadnih voda, predstavlja značajnu prijetnju zdravlju s obzirom da ugrožava kvalitet i kvantitet vode za piće. Kod voda za piće, najčešći razlog higijenske neispravnosti ispitivanih uzoraka vode za piće iz gradskih vodovoda je neadekvatna dezinfekcija vode, odnosno nedovoljna koncentracija ili potpuno odsustvo rezidualnog hlora što za posledicu ima i mikrobiološku neispravnost ispitivanih uzoraka. Osim toga, na jednom broju gradskih vodovoda na crnogorskom primorju, posebno u ljetnjim mjesecima, uz smanjenje kapaciteta usljed zaslanjivanja izvorišta dolazi i do promjene u kvalitetu¹³⁸. Prema rezultatima mikrobioloških ispitivanja, 10.05% ispitanih uzoraka hlorisanih voda ne zadovoljava propisane norme higijenske ispravnosti, najčešće zbog povećanog ukupnog broja bakterija i identifikovanja fekalnih indikatora¹³⁹. Higijensko - sanitarno stanje kaptažnih objekata i crpnih stanica utiče na higijensku ispravnost vode sa gradskih vodovoda. Dotrajala vodovodna razvodna mreža predstavlja značajan rizik za kvalitetno i bezbjedno

¹³⁶ Evropska komisija, *Mapa puta do resursno efikasne Evrope* – EU mapa puta, Roadmap to a Resource Efficient Europe, COM(2011) 571 final, i prateće analize.

¹³⁷ Fedrigo-Fazio, D., Withana, S., Hirschnitz-Garbers, M., and Gradmann, A., „Steps towards greening in the EU, Monitoring Member States achievements in selected environmental policy areas - EU summary report“, prepared for DG Environment. Brussels. 2013.

¹³⁸ Od ukupnog broja ispitanih uzoraka nehlorisanih voda u 2012 godini, propisanim normama mikrobiološke ispravnosti nije odgovaralo 516 uzoraka, što u odnosu na ukupan broj ispitanih uzoraka nehlorisanih voda čini 51,4%. U uzorcima voda za piće koji nijesu odgovarali propisanim mikrobiološkim normama higijenske ispravnosti, najčešće je identifikovan povećan broj ukupnih aerobnih mezofilnih bakterija a ređe je utvrđivano prisustvo koliformnih bakterija. Statistički godišnjak 2012. g, Institut za javno zdravlje CG.

¹³⁹ Agencija za zaštitu životne sredine, Informacija o stanju životne sredine u 2014. godini, Podgorica, 2015.

¹³⁵ Podaci Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja

vodosnabdijevanje s higijensko-epidemiološkog aspekta. Značajan faktor rizika vezuje se i za narušavanje zona sanitarne zaštite oko pojedinih izvorišta realizacijom brojnih zahavta u okviru razvojno-infrastrukturnih projekata. Obično je uspostavljena samo neposredna zona sanitarne zaštite.

U pogledu kvaliteta i bezbjednosti hrane, mikrobiološka neispravnost uzoraka namirnica iz unutrašnjeg prometa znatno je veća od uzoraka iz uvoza¹⁴⁰.

Najznačajniji izvor polihlorovanih bifenila – PCBs u Crnoj Gori je pomorski saobraćaj, koji je u ukupnim emisijama ovih supstanci u 2012. g. učestvovao sa oko 80%. Ukupne emisije dioksina i furana iznosile su 2.6 kg, od čega 70% čine emisije iz neindustrijskih ložišta. Posebnu opasnost predstavlja opasni otpad (stari transformatori, trafo ulja, i dr. elektro - materijal koji sadrži PCBs supstance) koji se privremeno skladišti u neodgovarajućim starim skladištima ili na otvorenom, kao i paljenje neselektovanog otpada na njeđenim odlagalištima dovodeći do nenamjernog stvaranja dugotrajnih organskih zagađivača - POPs supstanci¹⁴¹.

S ekotoksikološkog aspekta **grad Pljevlja** je dominantna ekološka crna tačka. Podaci o stanju životne sredine ukazuju da su voda, vazduh, zemljište i pejzaž degradirani usled neposrednog uticaja brojnih izvora zagađenja¹⁴²

¹⁴⁰ U grupi namirnica koje potiču iz domaće industrijske proizvodnje od ukupnog broja analiziranih, mikrobiološkim normama nije odgovarao 124 uzoraka ili 7,96%. Najčešće mikrobiološki analizirane namirnice su proizvodi od mesa, proizvodi od mlijeka, gotova jela, mlijeko. Najveći procenat mikrobiološki neispravnih uzoraka u odnosu na ukupan broj uzetih uzoraka te vrste je kod gotovih jela 30,35%; Kod uzoraka iz domaće industrijske proizvodnje od 124 neispravna, njih 60 ili 48,39% nijesu odgovarali zbog identifikacije bakterije E.coli, a zatim sledi povećanje ukupnog broja bakterija što je registrovano u 45 ili 36,29% uzoraka. U uzorcima iz prometa, mikrobiološka neispravnost je najčešće konstatovana zbog povećanog ukupnog broja bakterija i identifikacije bakterije E.coli. Statistički godišnjak 2012. g, Institut za javno zdravlje CG.

¹⁴¹ Nacionalna strategija upravljanja kvalitetom vazduha sa Akcionim planom za period 2013-2016. godine

¹⁴² Analiza postojećeg stanja životne sredine Pljevalja u odnosu na postojeće i planirane kapacitete TE

kojim je direktno izloženo stanovništvo. To je velikim dijelom posledica loše planiranog i nedovoljno kontrolisanog industrijskog i urbanog razvoja. Pored uticaja tehnoloških operacija u Rudniku uglja, Termoelektrani, Vektri-Jakić, uticaja odlagališta šljake i pepela na Maljevcu, transportnog sistema i odlagališta otpada i jalovine na Jagnjilu, veliki broj kotlarnica i individualnih ložišta i emisije iz saobraćaja glavni su izvor emisije zagađujućih supstanci (lebedećih čestica, PM₁₀ i PM_{2,5} i poliaromatičnih ugljovodonika –PAH u njima). Rezultati dosadašnjeg monitoringa toksikanata u zemljištu potvrđuju da sadržaj toksičnih i kancerogenih materija u uzorcima zemljišta uzorkovanim na skoro svim lokacijama u Pljevljima ne prelazi vrijednosti maksimalno dozvoljenih koncentracija. Odstupanja od propisanih koncentracija evidentirana su analizom uzoraka zemljišta uzorkovanih na lokacijama Gradac (koje se odnosi na povećan sadržaj neorganskih toksikanata kadmijuma, olova, arsena, fluora, bakra i cinka) i Komini (koje se odnosi na povećan sadržaj neorganskih toksikanata hroma i fluora). Sadržaj ostalih ispitanih neorganskih, kao i organskih supstanci na ovim lokacijama ne prelazi maksimalno dozvoljene koncentracije¹⁴³.

Azbest predstavlja jedan od mogućih uzroka povećanja oboljevanja od karcinoma pluća i mesotelioma u Pljevljima jer industrije, kao što je bila „Cementara“, TE i njen prenosni sistem, Rudnik uglja, kočioni sistemi teških kamiona za prevoz uglja do TE, kao i „kućna“ upotreba azbesta koji sadrži sitne opasne čestice koje se inhaliraju, može biti jedan od uzročnika povećanog oboljevanja. Međutim ne postoji evidencija o korišćenju i odlaganju azbesta kao i mogućem oboljevanju kao posljedice udisanja azbestnih čestica.

I pored evidentnih indikacija o uticaju zagađenja životne sredine na pogoršanje zdravlja stanovništva u opštini Pljevlja koje potvrđuju brojni, još uvijek nezvanični podaci, nijesu sprovedena istraživanja kojim se kvalitativno i kvantitativno utvrđuje

¹⁴³ Agencija za zaštitu životne sredine, Informacija o stanju životne sredine u 2014. godini, Podgorica, 2015.

međuzavisnost emisije zagađujućih materija na zdravlje stanovništva. Nepostojanje Akcionog plana za zaštitu životne sredine i zdravlja stanovništva - jedna od nerealizovanih mjera NSOR iz 2007. godine, predstavlja značajnu prepreku za obezbjeđivanje zdrave životne sredine i unapređene zdravlja stanovništva. Obzirom da ne postoji zdravstveno-ekološki informativni sistem, nedostaju validni podaci o praćenju efekata zagađenja životne sredine na zdravlje stanovništva.

2.3.8. *Prostor i urbani razvoj*

Zaštita prirodnih resursa ima strateški značaj za održivi razvoj Crne Gore. Priroda, predjeli i kulturna dobra čine značajan skup vrijednosti utkanih u identitet prostora i načina života u Crnoj Gori. Međutim na pojedinim lokacijama značajno su ugrožene **neodrživim upravljanjem prostorom**. Neracionalno trošenje vrijednih i neobnovljivih prostornih resursa manifestuje se kroz izrazito **predimenzionirana građevinska područja** u odnosu na broj stanovnika i razvojne potrebe. Građevinska područja su često u konfliktu sa ranjivošću odnosno vrijednošću prirodnih resursa, dok je značajno **ugrožen kvalitet i opremljenost izgrađenog prostora**. Izostaje poštovanje zatečenih predionih vrijednosti i vrijednih elemenata lokalne tradicionalne tipologije naselja, kao i sistem javnih površina i javnih sadržaja kao važan element funkcionalnosti naselja i gradova. Zelenilo odnosno zelena infrastruktura, posebno javno, važan je element funkcionalnog uređenja, dobrog oblikovanja i kvaliteta prostora u izgrađenim sredinama. Ipak pored komunalne infrastrukture, važan element funkcionalnosti naselja, koji izostaje u ogromnoj većini naših planskih dokumenata, jeste i sistem javnih površina i javnih sadržaja. Za ocjenu kvaliteta izgrađene sredine važno je i arhitektonsko oblikovanje pojedinačnih građevina, njihovog neposrednog okruženja i uklopljenost u zatečeni ambijent.

Pored sektorskih propisa i politika najvažniji praktični regulator korišćenja prirodnih resursa su prostorni planovi. Sistem uređenja prostora i prostornog planiranja raspolaže

ključnim mehanizmima održivog razvoja kojim se može spriječiti trajno smanjenje kako vizuelnih tako i ekonomskih i ostalih vrijednosti i resursa prostora nastalih zbog degradacije i njegovog neracionalnog trošenja, omogućavajući integraciju brojnih sektora u prostorno-planski proces i uspostavljanje njihove uzajamne kompatibilnosti. Ipak, sistem uređenja prostora, kao integrativna platforma, nije ispunio očekivanja postavljena NSOR iz 2007. godine, a obrasci neodrživog prostornog razvoja u suprotnosti su i sa vrlo jasno utvrđenim ciljevima i opredjeljenjima Prostornog plana Crne Gore do 2020. godine, sa ustavnim opredjeljenjem o ekološkoj državi, te sa savremenim dobrim praksama planiranja i upravljanja prostorom.

Uprkos napretku koji je ostvaren u pogledu ažuriranja postojećih i donošenju novih planskih dokumenata, nedovoljno se poštuje hijerarhija izrade planske dokumentacije – od planova više reda ka planovima nižeg reda, što je dodatno usložnjeno nedostatkom prostorno urbanističkih planova pojedinih opština (tek su u prethodnih par godina donijeti prostorno-urbanistički planovi za značajan broj opština), dok je neznatan ili zanemarljiv progres ostvaren u primjeni modernih koncepata kakvi su zaštita predjela, procjena povredljivosti odnosno osjetljivosti i pogodnosti prostora. Izuzetak je realizacija CAMP-a CG koji je imao za cilj razvoj nacionalne politike integralnog upravljanja obalnim područjem i primjenu instrumenata održivog planiranja prostora obalnog područja kroz izradu Prostornog plana posebne namjene obalnog područja. U CAMP analizama se ocjenjuje da planiranje građevinskih područja višestruko većih od potrebnih predstavlja neracionalno trošenje vrijednih i neobnovljivih prostornih resursa i ima brojne negativne posljedice koje uključuju: raspršenu izgradnju koja zahtijeva znatno dužu saobraćajnu mrežu i skuplje komunalno opremanje građevinskog zemljišta; nepotrebnu potrošnju ostalih kategorija zemljišta, posebno vrijednog poljoprivrednog i šumskog zemljišta i područja vrijednog biodiverziteta; više troškove energije i goriva odnosno veći pritisak na životnu sredinu, i druge. Još uvijek nije završen proces razvoja savremene zemljišne politke kao

osnove za prostorno planiranje, dok se upravo privodi kraju završetak uspostavljanja integralnog informacionog sistema.

Radi ocjene stanja izgrađenosti prostora za potrebe izrade politike održivog razvoja do 2030. godine primijenjeni su **indikatori**: postojeće izgrađenosti, planirane izgrađenosti, iskorišćenosti građevinskog područja, gustine naseljenosti građevinskog područja, potrošnje građevinskog područja po stanovniku, te utvrđene prostorne rezerve unutar građevinskog područja¹⁴⁴. Ovako slojevit prikazani parametri¹⁴⁵ omogućavaju kvalitetan uvid u stanje prostora i relativno precizno ukazuju na veća ili manja odstupanja od poželjnih modela održivog prostornog razvoja. Podgorica sa gustom naseljenosti od svega 16.1 st/ha u poređenju sa regionalnim centrima poput Beograda gustine naseljenosti od 50st/ha, Tirane 72st/ha ili Zagreba 38st/ha, kao i evropskim gradovima kao što su Prag 46st/ha, Frankfurt 29st/ha, Hanover 25st/ha, Berlin 30st/ha, Barselona 43st/ha, Pariz 38st/ha može se smatrati naseljem male gustine stanovanja. Relativno mala gustina naseljenosti proizvod je i veoma široko definisanih građevinskog područja koja su u slučaju grada Podgorice (unutar GUR-a) iskorišćena 64.5% što je iako nizak udio ipak iznad prosjeka ostalih gradova u Crnoj Gori. Slijedeći postojeću, malu, gustinu naseljenosti građevinskog područja, a imajući u vidu prostorne rezerve unutar građevinskog područja naselja, može se identifikovati potencijal unutar usvojenih planova od oko 46.239 novih stanovnika. Istovremeno nedavno usvojeni PUP Glavnog grada (2014) govori o rezervama stambenih zona u usvojenim planovima detaljne razrade za novih 400.000 stanovnika. Indikator iskorišćenosti građevinskog područja van GUR-a, a u obuhvatu planiranih građevinskih područja, ukazuje da se

radi o nešto manjoj iskorišćenosti, tačnije, 53,1%. Međutim, evidentna je relativno velika i disperzna izgrađenost van zone GUR-a koja nije obuhvaćena planiranim građevinskim područjima koja su ustanovljena planskim dokumentima. Od ukupno 3.427ha izgrađenog područja van GUR-a, čak 1.435ha nije obuhvaćeno građevinskim područjima koja su identifikovana kroz planske dokumente. Ovaj podatak oslikava disperznost izgradnje na periferiji i u ruralnim ambijentima Glavnog grada i nedovoljnu adaptiranost instrumenta građevinskog područja za taj tip izgradnje i kontrolu njenog razvoja i održivosti.

U opštini Andrijevica mogu se primijetiti velike razvojne projekcije koje su daleko od realnog utemeljenja. Novim PUP-om došlo se do 11,0% iskorišćenosti građevinskih područja van GUR-a, i nešto preko 40% u GUR-a. Prostorne rezerve građevinskih područja za Opštinu Andrijevica veće su više od pet puta od postojeće izgrađenosti koja iznosi svega 451ha. Prostor Andrijevice je preplaniran, a građevinska područja definisana suviše široko i neracionalno s aspekta ekonomičnosti i finansijske održivosti svih sistema, prije svega infrastrukture, koji bi trebali biti podrška novim građevinskim područjima.

Kao i kod Andrijevice i opština Berane¹⁴⁶ predstavlja prostor gdje dominira stanovništvo koje nastanjuje prostor van urbanog centra. Ta činjenica objašnjava duplo više izgrađenih područja van GUR-a nego unutar. Nedavno usvojenim Prostorno urbanističkim planom (2014) građevinska područja unutar i van GUR-a višestruko su uvećana u odnosu na postojeću izgrađenost, što se kao i u slučaju Andrijevice može smatrati neracionalnim i nedovoljno inspirisanim konkretnim razvojnim projektima i potencijalima koji bi potom mogli obezbijediti i ekonomsku održivost tako definisanih prostornih vizija. Podatak o prostornim rezervama unutar građevinskog područja naselja upućuje da su rezerve čak preko 1200ha veće od ukupne izgrađenosti za Opštinu Berane. Ovaj podatak dobra je ilustracija

¹⁴⁴ Ministarstvo održivog razvoja i turizma i UNDP, Analiza održivosti prostornog razvoja na bazi indikatora izgrađenosti za područje Crne Gore, bazna analiza NSOR, Kancelarija UNDP u Crnoj Gori, 2015.

¹⁴⁵ Podaci su obrađeni su za nivo GUR-a (generalne urbanističke razrade unutar PUP-a) tj. za nivo GUP-a (generalnog urbanističkog plana), kao i za zone koje nisu obuhvaćene GUR-om/GUP-om i predstavljaju područja van urbanih centara

¹⁴⁶ Koja ovom analizom obuhvata i novoformiranu Opštinu Petnjica.

neracionalnosti u definisanju građevinskih područja.

U opštini Bijelo Polje trend uvećanja građevinskih područja novim planskim dokumentom manje je vidan iako je stepen iskorišćenosti građevinskih područja unutar GUR-a nešto preko 62%. Indikator iskorišćenosti građevinskih područja van GUR-a je tek 25,6%, što je zapravo uzrokovano tradicionalnom disperznom gradnjom. Tek dio te usitnjene i razuđene gradnje obuhvaćen je građevinskim područjima koja su definisana unutar PUP-a. Od ukupno 1.688ha izgrađenog prostora van GUR-a, svega 375ha se nalazi u obuhvatu planiranih građevinskih područja. Gradnja na ovim prostorima nastala je u dugom vremenskom periodu na poljoprivrednom ili šumskom zemljištu i pratila je karakter i potrebe lokalne ekonomije, dominantno oslonjene na poljoprivredu, stočarstvo i drvoprerađu. Ukupno posmatrano može se zaključiti da su prostorne rezerve građevinskog područja veoma velike i da iznose skoro 1600ha.

Bilansi izvedeni iz PUP-a opštine Danilovgrad ukazuju na povećanje građevinskih područja i to naročito u zonama van GUR-a za naselja Danilovgrad i Spuž. Ipak, ta uvećanja imaju neodržive proporcije kao u mnogim drugim opštinama pa se može reći da je stepen iskorišćenosti građevinskog područja unutar i van GUR-a i dalje nepotrebno mali 58,6% i 20,6%. Indikatori za Opštinu Danilovgrad ukazuju i na još jedan podatak koji dobro ilustruje crnogorski trend uvećanja građevinskih područja - gabariti prostornih rezervi unutar građevinskog područja iznose 2685ha što je za skoro 1000ha više od površine svih trenutno izgrađenih područja u Opštini Danilovgrad.

Pažljivo osmišljen prostorni razvoj dobija poseban značaj u opštini Žabljak obzirom da je, između ostalog, neophodno istovremeno očuvati jedinstvenost prirodnog i predionog diverziteta i podstaći interesovanja za nove razvojne projekte. Ipak i na Žabljaku je indikator iskorišćenosti građevinskog područja van GUR-a relativno visok - 78,7%. Disperzna i nedovoljno povezana izgradnja i u slučaju Žabljaka ukazuje na činjenicu da je preko 50% izgrađenog

područja van GUR-a neobuhvaćeno planiranim građevinskim područjima. Iako tradicionalni model izgradnje na ovom prostoru karakterišu slične disperzne prostorne matrice, može se reći da usvojeni planski dokumenti, u prvom redu PUP, dodatno stimulišu, takav neodrživ prostorni model. Pretjerana disperzija negativno utiče i na zaštitu predjela naročito u zonama oslonjenim na Nacionalni park Durmitor. PUP Opštine Žabljak afirmisao je značajno uvećanje građevinskog područja u granicama GUR-a tako da je indikator iskorišćenosti zona u GUR-u svega 35,2%. Ovaj parametar dobra je ilustracija potrebe za racionalnijim i kompaktnijim prostornim razvojem Opštine Zabljak.

Poput opštine Žabljak i opština Kolašin posjeduje slične indikatore prostornog razvoja koji ukazuju na značajna uvećanja građevinskih područja koja i dalje ostaju nepotvrđena u praksi. Svi iskazani parametri upućuju na potrebu redukcije građevinskih zona i posebno pažljiv tretman novih područja van GUR-a koji će biti u funkciji novog turističkog razvoja. U susret boljoj saobraćajnoj povezanosti Kolašina sa Podgoricom bilo bi od koristi afirmisati održive principe prostornog razvoja koji će razvoj usmjeriti ka lokacijama koje mogu doprinjeti najvećem benefitu po zajednicu, a istovremeno sačuvati i unaprijediti identitet Kolašina kao druge turističke razvojne zone sjevera Crne Gore. Indikatori za opštine Mojkovac i Plužine ukazuju na istovjetne pojave kao kod opština Žabljak, Kolašin i Berane.

Indikatori za Opštinu Pljevlja dalje ukazuju na istovjetne pojave kao kod Podgorice, Kolašina, Žabljaka, Bijelog Polja odnosno evidentan je trend uvećavanja građevinskih područja naselja i u ovoj opštini. Riječ je o velikoj iskorišćenosti građevinskog područja van GUR-a što je uzrokovano naslijeđenim disperznim građevinskim područjima od kojih veći dio van GUR-a nije prepoznat u planskoj dokumentaciji. Ovu pojavu prati i veoma mali procenat iskorišćenosti građevinskog područja unutar GUR-a, svega 38%.

Prostor Nikšića kao najveće opštine u Crnoj Gori nastanjuje preko 75.000 stanovnika,

dominantno (preko 55.000) gradskog stanovništva (u zoni GUR-a). Indikator iskoršćenosti građevinskih područja u GUR-u jedva prelazi 50%, dok je za zonu van GUR-a znatno manji i iznosi svega 13,2%. To ukazuje da i na primjeru Nikšića gabariti planiranih građevinskih područja daleko prevazilaze trenutne potrebe. Identifikovane prostorne rezerve od čak 7.500ha, što je preko 3000ha više od površine svih do sada izgrađenih područja na teritoriji ove opštine, jasno ukazuju na potrebu racionalnijeg pristupa dimenzionisanju građevinskih područja u budućnosti.

Opštinu Rožaje uz opštine Andrijevica, Šavnik i Plužine karakteriše najmanji stepen iskorišćenosti građevinskih područja, kako onih u GUR-u tako i onih van - 33% i 12,5%. Podatak da su prostorne rezerve definisane planskom dokumentacijom čak četiri puta veće nego postojeća izgrađenost slikovita je ilustraciji neodrživih trendova prostornog razvoja u Opštini Rožaje. Indikatori za opštinu Šavnik ukazuju na istovjetne pojave. U slučaju Šavnika proporcije nelogičnosti u projektovanom prostornom razvoju još su veće. Očigledna je namjera lokalne samouprave i planera da prostor Opštine Šavnik, koji se već duže suočava sa trendom depopulacije, reafirmiše otvaranjem velikog broja razvojnih mogućnosti, a samim tim i građevinskih područja, dominantno orjentisanih na turizam. Ova ambicija, jasno je, nema realnog uporišta i moraće se korigovati. Specifičnost Šavnika u odnosu na većinu drugih opština jeste i u tome što su gabariti tzv. urbanog centra (zona GUR-a) veoma skromni u odnosu na ostatak opštine, tako da se ima izgrađenost od svega 16 ha u GUR-u i preko 230 ha van GUR-a.

Indikatori za Opštinu Plav koji obuhvataju i prostor novoformirane opštine Gusinje, osim trenda predimenzionisanja građevinskih područja ukazuju i na pojavu manjeg indeksa iskorišćenosti građevinskog područja za zonu GUR-a u odnosu na prostor van GUR-a. To se može djelimično objasniti i disperznom gradnjom na periferiji koja nije pokrivena građevinskim zonama prepoznatim u planskoj dokumentaciji. Ipak svega 35% iskorišćenosti

građevinskog područja u GUR-u ukazuje na nedovoljnu održivost aktuelnog prostornog razvoja.

Građevinska područja u primorskom regionu, tj. obalnom području izrazito su predimenzionirana u odnosu na broj stanovnika i turističke kapacitete¹⁴⁷. Udio građevinskih područja u ukupnoj površini šest primorskih opština u Crnoj Gori je 15,5% od čega je izgrađeno samo 18,5%, a ostatak od 81,5% ili 19.042 ha čini neizgrađeni dio građevinskih područja. Isti pokazatelji u pojasu širine 1 km od obalne linije govore da je za izgradnju planirano čak 46% teritorije od čega je izgrađeno manje od jedne trećine (30%). Kao poređenje može se navesti da udio građevinskih područja u ukupnoj teritoriji hrvatskih obalnih županija (koje imaju sličnu gustinu naseljenosti kao Crnogorsko primorje) iznosi 5-7%, a isti udio u okviru obalnih jedinica lokalne samouprave iznosi 8-10%. Ako se pak udio planirane izgrađenosti u pojasu širine 1 km od obalne linije uporedi sa situacijom u obalnim područjima Italije, Francuske i Španije, vidi se da ove države, uz bitno veću gustinu naseljenosti od crnogorskog primorja, imaju niži udio planirane izgrađenosti (prosječno oko 30% u odnosu na 46 %). O razmjerama predimenzioniranosti građevinskih područja govori i podatak da je površina planiranog građevinskog područja koje nije izgrađeno (19.042 ha) dovoljna da se smjeste objekti stanovanja (prema postojećim gustinama izgradnje) u kojima bi moglo živjeti još 600.000–800.000 stanovnika i turistički kapaciteti za najmanje 270.000 novih kreveta.

Indikatori izgrađenosti ukazuju da se prenamjena zemljišta koja se već dogodila može smatrati u granicama prosjeka na evropskom kontinentu - 2,4%. Ipak podaci koji ilustruju gabarite planiranih građevinskih područja upućuju na zaključak da su najčešće u pitanju predimenzionisane površine definisane bez jasnih kriterijuma, uvida u parametre održivosti, noseće kapacitete i sl. Ovaj trend podjednako je

¹⁴⁷ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2015.

zastupljen u više manje svim opštinama u Crnoj Gori i može imati velike posljedice po prostorni razvoj u budućnosti. Mora se imati u vidu da do 2020. godine EU politike uzimaju u obzir direktne i indirektne uticaje na korišćenje zemljišta, dok se s aspekta prenamjene zemljišta ostaje pri cilju da nakon 2050. godine neće biti neto prenamjene zemljišta¹⁴⁸.

Uzimajući u obzir ocjene stanja i preporuke CAMP analiza, u Nacrtu PPPNOP CG dat je doprinos prevazilaženju neodrživih trendova prostornog razvoja tako što je:

- umanjen udio građevinskog područja u površini obalnog područja za oko 6,8% (sa sadašnjih 15,5 % na oko 10%);
- smanjeno građevinsko područje za stanovanje, odnosno rezidencijalni turizam;
- povećana iskorišćenost građevinskog područja na preko 50 %;
- uveden obalni odmak;
- eliminisana konfliktna namjena na značajnom broju lokaliteta vrijednih djelova prostora obalnog područja;
- podržan održivi ruralni razvoj u zaleđu obalnog područja utvrđivanjem odgovarajućih namjena i režima korišćenja prostora u odnosu na predlog CAMP-a za uspostavljanje otvorenih ruralnih područja.

Pored održivosti upravljanja prostorom za održivost grada i **kvalitet života u urbanim područjima** značajan je kvalitet vazduha, očuvanost biodiverziteta, kvalitet hrane, zdravstveno stanje stanovništva, kvalitet stanovanja, održivost potrošnje prirodnih resursa, održivost upravljanja otpadom, itd. Zbog toga pored nadležnih institucija na državnom nivou, važnu ulogu u izgradnji održive zajednice imaju i lokalne samouprave i lokalne zajednice. U konačnom i svaki građanin snosi odgovornost za odnos prema gradu i njegovim resursima. Za sada nedostaje dovoljno razvijena kolektivna svijest i svijest pojedinca o ograničenosti resursa, te o potrebi njihovog kontinuiranog obnavljanja i očuvanja za buduće

generacije. Zato su u urbanim područjima prisutni problemi poput lošeg upravljanja i zapuštenosti javnih prostora, nestajanje ili nepostojanje slojeva gradova koji određuju kvalitet života u njima kao što su prostori za rekreaciju i parkovi, pješački i biciklistički koridori, prostori za igru, mlade, stare, alternativne, neformalne kulturne aktere i sl.

Poseban segment kvaliteta života u urbanim sredinama treba obezbijediti kroz **omogućavanje pristupa za sve**, a posebno za osobe s invaliditetom. Po tom pitanju postoji senzibilnost javnosti, ali u praksi nije došlo do značajnijeg povećanja mogućnosti pristupa, te se lokalne zajednice moraju obavezati da sprovedu odgovarajuće mjere u ovoj oblasti.

S aspekta kvaliteta života u urbanim sredinama značajno je da **je stambena politika** uspostavljena donošenjem Nacionalne stambene strategije za period od 2011-2020. godine s Akcionim planom 2011. godine, te Zakona o socijalnom stanovanju 2013 godine. Zakon treba da omogući Vladi i jedinicama lokalne samouprave da na kvalitetniji i efikasniji način rješavaju stambene potrebe ugroženih grupa, odnosno domaćinstava koja na tržištu ne mogu da riješe stambeno pitanje, uz eliminisanje jaza između prihoda i cijena stanova. Zakonom je dat podsticaj za ulaganja kroz privatno-javna partnerstva, ne zanemarujući učešće države, jedinica lokalne samouprave i neprofitnog sektora koji je u prethodnom periodu bio aktivan u razvijanju projekata u ovoj oblasti. Uprkos navedenom kvalitet života u urbanim sredinama značajno je umanjen usljed i dalje evidentnog nedostatka priuštivih stanova za siromašne i mlade. Evidentan je veliki broj podstanara i stanova za tržište i praznih stanova na sjeveru zemlje i u ruralnim oblastima. Izgradnja stanova najčešće ne slijedi principe energetske efikasnosti, što dodatno opterećuje resurse.

Iako je odgovornost **sistema uređenja prostora** najveća, važno je naglasiti da je stepen kontrole koji mu pripada ograničen i ne proteže se na sve resore čiji je doprinos bitan za kvalitet planskih dokumenata i održivost prostornog razvoja.

¹⁴⁸ Evropska komisija, *Mapa puta do resursno efikasne Evrope* – EU mapa puta, Roadmap to a Resource Efficient Europe, COM(2011) 571 final.

2.3.9. Metali i nemetali (metalične, nemetalične i energetske mineralne sirovine)

Najvažnija energetska mineralna sirovina je ugalj, sa zalihama od oko 215 miliona tona lignita u ležištima pljevaljskog basena i oko 25 miliona tona mrkog uglja u beranskom basenu¹⁴⁹. U toku su početne aktivnosti istraživanja rezervi nafte i gasa u crnogorskom podmorju. Od **metaličnih mineralnih sirovina** najveći značaj imaju ležišta crvenih boksita i ležišta rude olova i cinka. Dokazane rezerve crvenih boksita koje se mogu koristiti u proizvodnji aluminijuma nalaze se u središnjem dijelu zemlje (u rejonu Nikšićke Župe) i iznose oko 21 milion tona. Rezerve rude olova i cinka locirane su uglavnom na području planina Ljubišnje i Bjelasice (rudnici Šuplja stijena i Brskovo) i iznose nešto preko 34 miliona tona¹⁵⁰. **Nemetalične mineralne sirovine** dobijaju na značaju u ekonomijama većine razvijenih zemalja, zahvaljujući ubrzanom razvoju tehnike i tehnologije. Zbog niskog stepena tehničko-tehnološkog razvoja, kod nas su ovi trendovi tek u početnoj fazi. Ležišta 13 vrsta nemetaličnih mineralnih sirovina (razne vrste kamena, bigara, opekarske gline, cementnog laporca, bijelog boksita, dolomita, barita, bentonita, kvarcnog pijeska itd.) koje imaju ekonomski značaj nalaze se na području Crne Gore, a koristi se njih desetak¹⁵¹.

Efekti ekonomske krize i promjene u strukturi ekonomije (npr. pad industrijske proizvodnje, posebno u resursno intenzivnoj industriji metala, i porast usluga) tokom poslednjih pet godina doveli su do značajnog smanjenja utroška metaličnih i nemetaličnih sirovina kako u apsolutnim iznosima tako i u odnosu na BDP.

Ipak uz dosadašnju dinamiku eksploatacije¹⁵², pretpostavljenu izgradnju planiranih termo-energetskih postrojenja i korišćenje današnjih tehnologija, kvalitetne rezerve boksita i uglja mogle bi biti iscrpljene tokom narednih nekoliko decenija. Rude metala pored upotrebe u neke druge svrhe (na primjer građevinarstvu) u stoprocentnom iznosu troše se u metalnoj industriji. Potrošnja nemetala uglavnom je povezana s građevinskim, a u manjem procentu i industrijskim aktivnostima. U domaćoj potrošnji sektora građevinarstva dominiraju materijali kao što su tehničko-građevinski kamen (drobljeni kamen i šljunak i pijesak), kao i ostale nemetalične sirovine (mermer, granit, dolomit) koje se koriste za proizvodnju građevinskog materijala, na prvom mjestu betona.

Pritome **održivo upravljanje materijalima odnosno efikasna upotreba mineralnih sirovina i metala** nijesu predmet posebne pažnje u crnogorskoj ekonomiji posljednjih godina. U periodu od 2006. do 2013. godine ukupna domaća potrošnja materijala povećana je za 7%. Najveći doprinos rastu DMC-a imala je potrošnja nemetaličnih mineralnih sirovina (udio u ukupnom DMC-u 60%), koja je povećana za 21%. Zatim slijedi potrošnja biomase i fosilnih goriva sa godišnjim stopama rasta od 12,3% i 5,4%, respektivno. Potrošnja ruda metala jedina je zabilježila negativnu stopu rasta u posmatranom periodu (-83%), a ujedno bilježi i veliki pad učešća u ukupnom DMC-u, sa 8,4% na 1,3%. Usljed pada građevinske aktivnosti, koja je značajno bila pogođena krizom, rast potrošnje nemetala rastao je po stopi od 4.8%. S obzirom da je u ovoj godini započet projekat izgradnje autoputa Bar-Boljari i drugi značajniji građevinski poduhvati, ne može se očekivati zadržavanje potrošnje nemetala po toj stopi. Usljed toga ne može se očekivati ni da će u sektoru građevinarstva biti moguće ispoštovati preporuku Vlade Crne Gore

¹⁴⁹ Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, „Crna Gora u XXI stoljeću - u eri kompetitivnosti“, Podgorica, CANU, 2010, Vol. 73, Sveska 1, str. 50.

¹⁵⁰ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Eksploatacija lignita se tokom prethodne decenije kretala na nivou od 1,2 – 1,9 miliona tona godišnje (izuzetak je 2009. godina kad je proizvedeno manje od jednog miliona tona). Od 2000. godine u prosjeku je vađeno preko 600.000 t crvenog boksita godišnje, da bi od 2009. godine došlo do drastičnog pada (samo 50.000 t u 2009-oj godini, oko 160.000 t u 2011-oj).

s aspekta omogućavanja održivosti upotrebe domaćih resursa do 2020. godine.

2.3.10. Prirodni i antropogeni hazardi, upravljanje rizicima, zaštitom i spašavanjem u vanrednim situacijama i sanacijom posljedica u vanrednim situacijama

Posmatrano u globalnim okvirima rast populacije, rašireno siromaštvo, naročito u područjima izloženim hazardima, rast urbanizacije kao posljedica nastojanja da se bezuslovno generiše ekonomski rast, te promjene klime, uzrokuju sve veći **rizik od prirodnih i antropogenih hazarda**, sa sve većim brojem ljudi i zajednica pod rizikom. U urbanim područjima kompleksna infrastruktura, koncentracija ekonomskih aktivnosti, društvena raslojavanja i njihova kompleksna prostorna i funkcionalna povezanost znatno doprinose ranjivosti populacije na efekte prirodnih i antropogenih hazarda. Klimatske promjene su jedan od najvećih izazova sa kojim se suočava čovječanstvo, s direktnim posljedicama na svjetsku ekonomiju, životnu sredinu i društvo u cjelini. Nalazi Petog izvještaja Međuvladinog panela za klimatske promjene (eng. International Panel on Climate Change) pokazuju da se klimatske promjene događaju u realnom vremenu, te da je potrebno preduzeti hitne mjere kako bi se ublažio njihov efekat i razmjere promjena koje generišu. Naučna otkrića nedvosmisleno pokazuju da se nesagledive posljedice klimatskih promjena mogu izbjeći samo ako temperatura površine Zemlje ne poraste za više od 2 °C u odnosu na preindustrijsko doba. Ukoliko se ne ulože značajni dodatni napor u okviru sprovođenja aktuelne globalne klimatske politike prosječna temperatura će do kraja vijeka porasti za 3,7-4,8°C u odnosu na preindustrijsko doba. Zadnjih godina u Crnoj Gori se preduzimaju mjere, kako na nacionalnom, tako i učešćem u međunarodnim okvirima, kako bi se doprinijelo globalnoj borbi protiv klimatskih promjena. Naime, angažovanje Crne Gore na međunarodnom nivou uključuje dva jednako važna i međusobno komplementarna seta

aktivnosti - poštovanje relevantnih međunarodnih multilateralnih sporazuma u oblasti klimatskih promjena, prije svega Okvirne konvencije o promjeni klime Ujedinjenih nacija, te ispunjavanje standarda i preuzimanje obaveza u okviru procesa pristupanja Evropskoj uniji. Zato je donijet niz značajnih strateških dokumenata čija implementacija treba da omogući djelotvorno suočavanje s posljedicama i/ili predupređivanje posljedica uticaja klimatskih promjena. U 2015. godini donijete su Nacionalna strategija o klimatskim promjenama do 2030. godine i Namjeravani nacionalni doprinos smanjenju emisija gasova s efektom staklene bašte (INDC). Takođe pripremljeni su Prvi i Drugi nacionalni izvještaj o klimatskim promjenama i Prvi dvogodišnji izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama.

Klimatske pomjene znatno utiču na multiplikaciju rizika od hazarda. Kao ključni mogu se izdvojiti sljedeći rizici od hazarda¹⁵³ su: rizik od seizmičkog hazarda, nastanka klizišta, odrona, usova i slično, koji su povezani sa strmim ili kanjonskim djelovima reljefa. Sva dosadašnja istraživanja seizmičkog rizika, uključujući i CAMP analize za obalno područje, ukazala su na vrlo naglašenu potrebu studioznog utvrđivanja funkcija povredljivosti svih tipskih objekata i infrastrukturnih sistema. Otvoreno je i pitanje koliko se u novijim prostornim planovima i gradnjom poštuju preporuke mikro-seizmičke rejonizacije i standardi bezbjednosti. **Rizici od seizmičke aktivnosti** u obalnom području Crne Gore su veoma visoki. Najšira područja velike seizmičke ranjivosti (odnosno zone sa očekivanim ubrzanjima tla između 0.35 g¹⁵⁴ i 0.60 g) nalaze se na području opština Bar i Ulcinj (posebno šira okolina Ulcinja, okolina Gornje Klezne, područje južnih padina planinskih masiva Rumije i Možure, odnosno područje između Bojane i Bara). Područja velikog seizmičkog uticaja su prisutna i u okolini naselja Sutomore, Petrovac, Budva, Radanovići, Kotor, Risan i Herceg Novi.

¹⁵³ Ministarstvo unutrašnjih poslova, *Nacionalna strategija za vanredne situacije*, Vlada Crne Gore, decembar 2006.

¹⁵⁴ Jedinica gravitacijskog ubrzanja: 1 g = 9.81 m/s²

S obzirom na geomorfološke karakteristike teritorije Crne Gore, ravničarski predjeli (npr. Zetska ravnica, Nikšićko polje i dr.) podložni su plavljenju sa velikim posledicama. **Poplave** mogu ugroziti naselja, poljoprivredne površine i saobraćajnice u rječnim dolinama i kotlinama. Zemljišta Crne Gore ugrožena su procesima degradacije. U 300 bujičnih slivova, zahvaćeno je 460.000 ha, sa godišnjom produkcijom nanosa od preko 6 milona m³. Uprkos ograničenim podacima, može se ocijeniti da je erozija veoma izražena i u obalnom području. Kraška erozija je učinila da su znatne površine pretvorene u golet sa vrlo oskudnim i jako prorijeđenim biljnim pokrivačem. Pored ranjivosti zemljišta na bujičnu aktivnost koja je redovna pojava nakon padavina jakog intenziteta i dužeg trajanja, karakterističan oblik vodene erozije je i abrazija koja se odvija pod dejstvom morskih talasa.

Usled kumulativnog dejstva talasa i neodrživom gradnjom presječenog ili smanjenog prihranjivanja plaža nanosom vodenih tokova sve više dolazi do izražaja smanjivanje površine pojedinih plaža. Međutim, ocjene o intenzitetu dejstva na plaže nije moguće dati zbog nedostatka sistematskog praćenja obalnih procesa¹⁵⁵.

U poslednjih 15 godina u Crnoj Gori evidentirano više većih **šumskih požara**, pri čemu su opožarene značajne površine i oštećena ili uništena značajna količina drvene mase. Takođe, postoji rizik od industrijskog hazarda zbog zastarjelih tehnologija u industrijskim postrojenjima, kao i radiološki i biološki rizik u prekograničnom kontekstu.

Radi procjene uticaja klimatskih pomjena na

Tabela 2-2: Najvažniji efekti osmotrenih i projektovanih uticaja klimatskih promjena na ekosisteme, poljoprivredu, ekonomske sektore i zdravlje ljudi

Prvi i Drugi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama i NSIUOP	Evropska agencija za životnu sredinu (EEA)	
	Mediterranski podregion	Planinski podregion
▪ produžavanje vegetacionog perioda ▪ ekspanzija insekata i bolesti šuma ▪ pomjeranje šumskih vrsta ka višim geografskim širinama ▪ smanjivanje površina pod smrčom, jelom i bijelim borom ▪ poplave (naročito područje Ulcinja, Ade Bojane, zone manjih bujičnih tokova i delte Bojane) ▪ erozija zemljišta u obalnom području i širenje goleti ▪ vodna erozija naročito u oblasti bujičnih tokova ▪ smanjivanje plaža ▪ smanjivanje poljoprivrednog i šumskog zemljišta na primorju ▪ podbačaj usjeva ▪ povećana potražnja za vodom u poljoprivredi ▪ gubitak biodiverziteta i smanjenje atraktivnosti turističkog prostora primorja ▪ smanjivanje bilansa voda ▪ povećanje vremenske i prostorne nejednakosti rasporeda voda ▪ trend smanjenja nivoa Skadarskog jezera ▪ negativan uticaj toplotnih talasa na zdravlje ljudi	▪ smanjenje godišnjeg proticaja rijeka ▪ gubitak biodiverziteta ▪ potražnja za vodom u poljoprivredi ▪ smanjeni prinos usjeva ▪ šumski požari ▪ smrtnosti usljed toplotnih talasa ▪ ekspanzija staništa za specifične prenosioce bolesti ▪ smanjenje hidroenergetskog potencijala ▪ smanjenje ljetnjeg turizma i mogući porast u drugim sezonama	▪ smanjenje lednika ▪ pomjeranje biljnih i životinjskih vrsta ka višim geografskim širinama ▪ izumiranje pojedinih vrsta u regionu Alpa ▪ erozije zemljišta ▪ opadanje skijaškog turizma

¹⁵⁵ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Program integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore (CAMP CG), Analiza ranjivost obalnog područja Crne Gore, 2013.

rizike od hazarda, pored projekcija budućih negativnih uticaja koji će u skladu sa naučnim saznanjima nastati ukoliko se ne zaustavi globalni porast temperature, posebnu pažnju treba posvetiti već osmotrenim trendovima meteoroloških događaja kako na globalnom, regionalnom tako i na nacionalnom nivou. I osmatranja i projekcije ukazuju da su u Evropi zbog promjene klime najranjivije sljedeće oblasti: južna Evropa i basen Mediterana, planinske oblasti naročito Alpi, obalna područja, plavna područja i ostrva, region Arktika i gradovi. Crna Gora većim dijelom pripada mediteranskom podregionu (prema podregionalnoj EEA klasifikaciji Evrope) ili južnoj Evropi (prema podregionalnoj IPCC klasifikaciji Evrope) izuzev sjeverno-planinskog i polimsko-ibarskog regiona koji svojim planinskim lancem pružanja od sjeverozapada ka jugoistoku (Durmitor-Sinjajevina-Bjelasica-Prokletije) pripada planinskoj/alpskoj podregiji¹⁵⁶. Takva podjela je svrstava u najranjivije oblasti u Evropi s posebnim akcentom na obalno područje, plavna područja i planinske oblasti. S tim povezane najčešće negativne implikacije na ekosisteme, poljoprivredu, ekonomiju i zdravlje ljudi su porast srednje temperature i ekstremnih temperatura vazduha porast temperature površine mora, smanjivanje godišnje količine padavina, trend rasta nivoa mora i češći ekstremni događaji (suše, toplotni talasi, jake kiše koje dovode do poplava, oluje tj. cikloni). Neke od najvažnijih posljedica predstavljene su u tabeli 2-2 u formi uporedne analize efekata osmotrenih i projektovanih uticaja promjene klime u Crnoj Gori, mediteranskom i planinskom podregionu. Na osnovu uticaja klimatskih promjena, varijabilnosti klimatskih promjena, ekstremnih događaja i njihovih projekcija, prioritetni sektori¹⁵⁷ za implementaciju **mjera za prilagođavanje na klimatske promjene** su: vodni resursi, javno zdravlje, poljoprivreda (poljoprivredno zemljište, poljoprivredna proizvodnja). Proizvodnja energije nije uzeta u obzir kao prioritet za prilagođavanje obzirom da

je sektor značajniji s aspekta primjene tehnologija za smanjivanje emisija.

Ovi sektori su donekle adaptirani na sadašnje klimatke uslove, ali se takva vrsta adaptacije mora mijenjati radi prilagođavanja novim uticajima generisanim promjenom klime. Generalno, dugoročna adaptacija je tekući proces koji u potpunosti uključuje ekosisteme i socio-ekonomske sisteme. Pri tome su i mitigacija i adaptacija potrebne i komplementarne, jer ako se ne postigne stabilizacija temperature do +2 °C, onda i troškovi adaptacije rastu. Ukoliko se investira 1€ na zaštitu od poplava uštedi se 6 € na troškove saniranja šteta. Međutim, ukoliko se ne djeluje već odlaže primjena mjera adaptacije uzrokuju se veći troškovi sanacije šteta (npr. >=100 milijardi/god do 2020; 250 milijardi/god do 2050. godine u Evropskoj Uniji).

Preliminarna procjena štete od klimatskih promjena u Crnoj Gori¹⁵⁸ fokusirana je na svega nekoliko faktora, posmatrano kroz različite vremenske periode. Procjene pokazuju da će u periodu do 2030. godine gubici na prinosima kukuruza iznositi 0.016 miliona €, da će povećana potreba usjeva za vodom koštati 0.074 miliona €, a gubici na izvozu električne energije proizvedene u hidroelektrani Piva 6.6 miliona €. Za procjenu ekonomskog uticaja klimatskih promjena na sektor turizma korišćena su dva modela¹⁵⁹ i dobijeni oprečni rezultati koji se kreću u iznosu od 34.2 miliona eura gubitka zbog smanjenja prihoda od turizma i povećanja prihoda od 13.9 miliona €. Ova dva modela ne poklapaju se u prognozama do 2030. godine, ali se na duži period, do kraja vijeka, svakako očekuju veliki gubici u sektoru turizma (33.5 – 85.4 miliona €). Takođe, procenjeno je da će do 2100. godine klimatske promjene uzrokovati povećan mortalitet uslijed povećanih temperatura, koji može donijeti finansijske gubitke u rasponu od 4.6 do 85.2 miliona €.

¹⁵⁶ EEA/IPCC klasifikacija.

¹⁵⁷ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Izvještaj o transferu novih tehnologija, TNA, 2012.

¹⁵⁸ UNDP, *Ekonomski uticaj klimatskih promjena u Crnoj Gori – na prvi pogled*, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2010

¹⁵⁹ Hamburg Tourist Model (HTM) i model PESETA projekta

Nacionalna strategija za vanredne situacije identifikovala je dominantne hazarde na nacionalnom i lokalnom nivou u Crnoj Gori. U okviru Ministarstva unutrašnjih poslova uspostavljen je Direktor za vanredne situacije čije su nadležnosti upravljanje rizicima, zaštitom i spašavanjem u vanrednim situacijama i sanacijom posljedica u vanrednim situacijama (zemljotresi, požari i druge prirodne i tehničko-tehnološke katastrofe). Takođe, osnovan je i Koordinacioni tim za vanredne situacije, donesen Zakon o zaštiti i spašavanju, uspostavljen sistem koordinacije i uspostavljena Nacionalna platforma za smanjenje rizika od katastrofa. U proteklih nekoliko godina kapaciteti sistema zaštite i spašavanja u pružanju odgovora na različite vrste događanja prirodnih i ljudski izazvanih katastrofa testirani su prilikom poplava (januar, novembar i decembar 2010. godine), ekstremnih meteoroloških pojava – sniježnih padavina (februar 2012. godine), kao i pri gašenju šumskih požara. Direktor za vanredne situacije Ministarstva unutrašnjih poslova formirao je Nacionalni tim za spašavanje od poplava i Nacionalni tim za spašavanje iz ruševina (Urban Search and Rescue Team (USAR)), koji je formiran prema INSARAG standardima¹⁶⁰. Izrađeno je 17 opštinskih planova za zaštitu i spašavanje od poplava, 13 opštinskih planova za

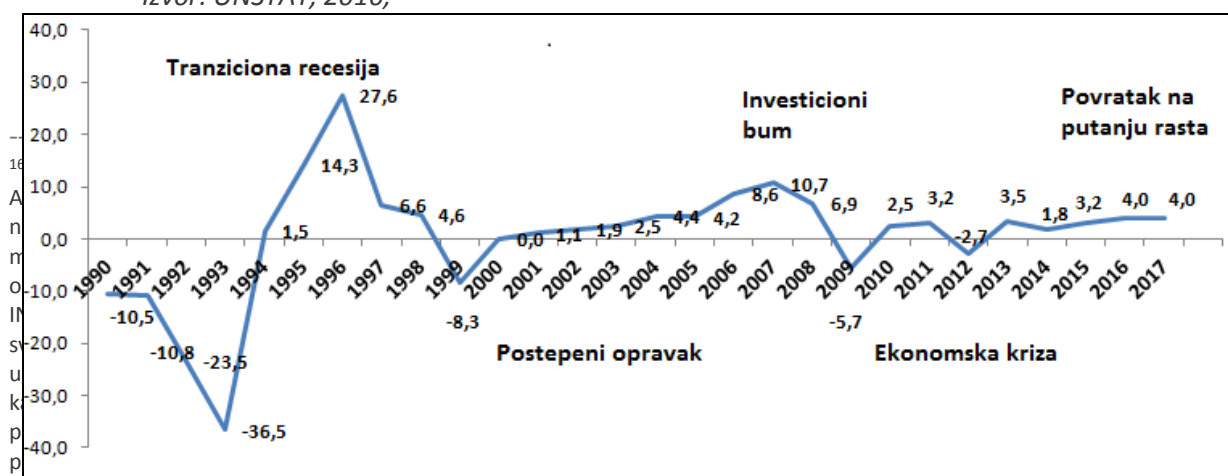
zaštitu i spašavanje od požara, 2 opštinska plana za zaštitu i spašavanje od zemljotresa i 6 preduzetnih planova za zaštitu i spašavanje od zemljotresa za šest osnovnih škola. Takođe, postoji preko 80 izrađenih preduzetnih planova za zaštitu i spašavanje od požara, kao i jedan preduzetni plan za zaštitu i spašavanje od hemijskog udesa za bazene crvenog mulja. Uvedena je međupredmetna oblast „Obrazovanje u oblasti vanrednih situacija izazvanih prirodnim katastrofama“ u osnovne škole (od 4. do 9. razreda)¹⁶¹, koja će omogućiti povećanje nivoa znanja učenika o raznim vrstama katastrofa i načinima djelovanja u slučaju događanja različitih vrsta prirodnih, tehničko-tehnoloških i drugih hazarda¹⁶².

2.4. Stanje ekonomskih resursa

2.4.1. Makroekonomski trendovi i održivo upravljanje razvojem

Nivo privredne razvijenosti Crne Gore nasljeđe je mnoštva ekonomskih i neekonomskih faktora koji su djelovali u prethodnim razvojnim periodima, kako na raspoložive faktore razvoja i stanje nacionalnih resursa, tako i na primjenu i kvalitet realizacije različitih razvojnih koncepata. Tokom cijelog poslijeratnog razvoja Crna Gora je relativno i apsolutno zaostajala za

Grafik 2-1: Realna stopa rasta BDP Crne Gore 1991-2014. i projekcije do 2017. godine, Izvor: UNSTAT, 2016;

interventnog djelovanja u katastrofama. (Više o tome: Ujedinjene nacije, Ured za koordinaciju humanitarnih poslova, Sekcija za podršku koordinaciji na terenu (Sekretarijat INSARAG-a), „Smjernice i metodologija INSARAG-a“, 2006.).

¹⁶² Tmušić Ljuban, Marković Zorica, *Analiza organizacije sistema zaštite i spašavanja u Crnoj Gori sa preporukama za unapređenje*, Zbornik radova sa prve Konferencije Nacionalne platforme za smanjenje rizika od katastrofa Crne Gore, decembar 2014. godine.

drugim jugoslovenskim republikama, prolazeći proces intenzivne promjene svoje privredne strukture, od ubrzane deagrarizacije, preko industrijalizacije, pa do postepenog jačanja sektora usluga u posljednjih dvadeset godina.

Od sticanja nezavisnosti 2006. godine i usvajanja prve NSOR 2007. godine, ekonomski razvoj Crne Gore karakterisale su značajne promjene. Nakon inicijalnog perioda rasta uz izuzetan obim stranih ulaganja u periodu od

Tabela 2-3: Izabrani makroekonomski indikatori u Crnoj Gori, 2007- 2014, Izvori: MONSTAT, CBCG

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
BDP (mil. €)	2.680,5	3.085,6	2.981,0	3.125,1	3.264,8	3.181,5	3.362,5	3.457,9	3595
Realni rast BDP-a (%)	10,7	6,9	-5,7	2,5	3,2	-2,7	3,5	1,8	3,2
BDP/pc (u €)	4.282	4.908	4.720	5.045	5 265	5.126	5.413	5.561	5.779
Inflacija	7,7	7,2	1,5	0,7	2,8	5,1	0,3	-0,3	1,5
Industrijskoproizvodnja (%)	0,1	-2,0	-32,2	17,5	-10,3	-7,1	10,6	11,4	0,2
Neto priliv SDI (mil €)	524,9	567,6	910,9	552,0	389,1	461,6	323,9	353,9	619,3

Dvadeset pet godina crnogorske tranzicije

obilježila je dekada tranzicione recesije (1990-1999), period postepenog oporavka do obnove crnogorske nezavisnosti, zatim trogodišnji period investicionog buma sa prosječnom stopom rasta BDP od 9%, te šestogodišnji period duboke ekonomske krize i postepenog oporavka privredne aktivnosti. Realni BDP iz 1990. godine dostignut je tek 2007. godine¹⁶³.

Srednjoročne projekcije rasta (i razvoja, koji uključuje promjenu privredne strukture) gravitiraju prosječnoj realnoj stopi rasta od 4% godišnje do 2020. godine, odnosno do 4,5% godišnje u periodu implementacije NSOR¹⁶⁴. Po pravilu „70“, to znači da bi se **crnogorski BDP mogao udvostručiti za 15 godina**, što se poklapa sa periodom implementacije ove Strategije (2016-2030)¹⁶⁵.

¹⁶³ BDP 2007 predstavlja 103,5% BDP-a iz 1990. godine u stalnim cijenama iz 2005. godine (UNSTAT, 2015).

¹⁶⁴ *Strategija razvoja energetike CG do 2030. godine* (Vlada Crne Gore, 2014, str. 19) daje projekciju od prosječne realne godišnje stope rasta BDP Crne Gore u periodu 2015-2020. od 3,9%, od 2020-2025. od 3,5% i u periodu 2015-2030. godine od 3,4%; U dokumentu Predlog reformi za konkurentnost Crne Gore projektuje se prosječna reana stopa rasta BDP-a Crne Gore od 2020. g. od 4%, a u periodu 2020-2025.godine od 4,5%.

¹⁶⁵ U varijanti konstantnog fertiliteta rasta stanovništva do 2030.g. (628.518, Monstat, projekcije iz 2014.g), dohodak po glavi stanovnika u 2030 godini dostigao bi nivo od 11.440 € (BDP/pc).

2007-2008. godina, svjetska ekonomska kriza se na malu i otvorenu crnogorsku ekonomiju odrazila veoma negativno. Došla je do izražaja neodrživost privrednog rasta zasnovanog na eksternim faktorima (prevashodno prilivu stranih direktnih investicija) i njegova nezadovoljavajuća povezanost s internim faktorima razvoja kao što su efikasna upotreba prirodnih resursa (zemljište, energetske, mineralni, vodni i šumski resursi, flora i fauna) i tehnološkim promjenama (inovacije, unapređenje proizvodnih metoda, načina organizacije i stvaranje novih proizvoda).

Ključni makroekonomski indikatori dugog roka su, pored stope rasta, i stopa inflacije, zaposlenost, kao i platnobilansna ravnoteža, gdje posebno treba pratiti indikator zaduženosti, priliv stranih direktnih investicija (SDI) i indikator trgovinskog deficita, odnosno bilans tekućih transakcija.

Smanjenje **nezaposlenosti** jedan je od ključnih izazova za crnogorsku ekonomiju. Krajem 2015. godine, Crna Gora ima 172.517 registrovanih zaposlenih, stopu zaposlenosti (15-64) od svega 52,5%¹⁶⁶, i oko 40.000 registrovanih nezaposlenih¹⁶⁷ (18,8% registrovana nezaposlenost), dok je taj indikator po Anketi o radnoj snazi na nivou od oko 17,6% za 2015.

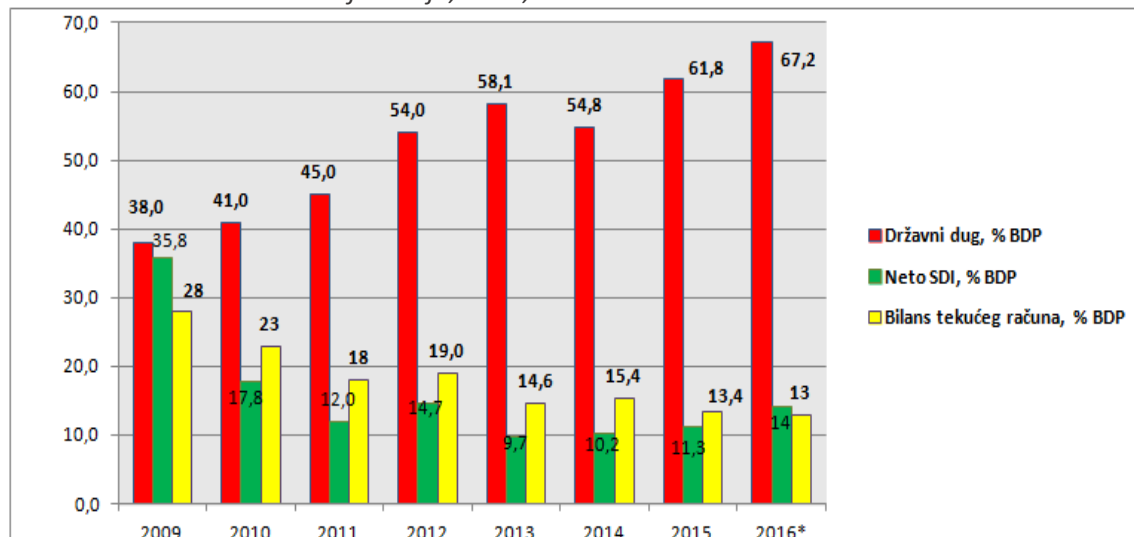
¹⁶⁶ Stopa zaposlenosti (15-64) je odnos procjene zaposlenih po ARS 2015 (221.700) i procjene broja stanovnika u uzrastu 15-64 godine (422.037).

¹⁶⁷ Registrovani nezaposleni odgovaraju broju lica koja ostvaruju zdravstveno osiguranje kao nezaposleni i registrovani su kod Fonda zdravstva.

godinu. Do 2030. godine planiranim mjerama

procesu "ozelenjavanja" postojećih radnih

Grafik 2-2: Državni dug¹⁷⁰, neto SDI i bilans tekućeg računa u BDP-u Crne Gore,
Izvor: Ministarstvo finansija, 2016;

NSOR, posebno u oblasti ekonomskih resursa, moguće je podići **stopu aktivnosti stanovništva (16-64) sa 63% na 69%**, odnosno sa 86% na 95% u odnosu na prosječnu stopu aktivnosti stanovništva (15-64) u EU. Rast stope zaposlenosti od 5% (na 57,5%), uz proporcionalan rast radnog kontigenta (15-64), omogućio bi preko **32.000 novih radnih mjesta do 2030.** godine. Polazeći od projekcija rasta ukupne zaposlenosti, važno je istaći da će, po projekcijama WTTC-a, sektor turizma i putovanja povećati relativno učešće u ukupnoj zaposlenosti sa 10,3% u 2015% na 13,8% do 2026. godine¹⁶⁸.

Navedeni trendovi vodili bi i smanjenju stope nezaposlenosti i približavanju EU prosjeku, odnosno jednocifrenoj nezaposlenosti. Prostor za **rast zaposlenosti treba tražiti i u mogućnostima uvođenja zelene ekonomije**¹⁶⁹ i

mjesta, odnosno sektorima koji svojom zelenom transformacijom direktno doprinose smanjenju ekološkog otiska.

Najveći potencijali za kreiranje **zelenih poslova** nalaze se u obnovljivim izvorima energije (energija vjetra, solarni izvori, biomasa, geotermalni izvori i male hidro-elektreane), reciklaži, javnom i željezničkom saobraćaju, energetske efikasnoj gradnji, organskoj poljoprivredi i održivim malim farmama, održivom upravljanju šumama, i poslovima u turizmu. U UNEP/UNDP studiji¹⁷¹ koja na osnovu simulacionog modela analizira uticaje zelenih investicija procjenjuje se da se **zelenim ulaganjima** do 2020. godine može otvoriti i do 17.500 novih radnih mjesta, od čega bi oko 95%

¹⁶⁸ World Travel and Tourism Council, WTTC report for Montenegro, Economic Impact 2015;

¹⁶⁹ UNEP definiše **zelenu ekonomiju** kao „ekonomiju koja dovodi do većeg blagostanja ljudi i socijalne pravde pri čemu se značajno smanjuju rizici po životnu sredinu i ekološke rijetkosti. To je ekonomija zasnovana na investicijama koje smanjuju emisiju gasova staklene bašte i zagađenje; poboljšavaju efikasnost u korišćenju energije i drugih resursa; sprečavaju gubitak biodiverziteta i usluga koje pružaju ekosistemi.

¹⁷⁰ Metodologija obračuna državnog duga Ministarstva finansija od 2014. godine uključuje i depozite MF, pa je iznos državnog duga nešto manji (depoziti MF u 2014. i 2015. iznosili su 49,5 i 54,9 mil € respektivno); Iznos javnog duga dobija se dodavanjem duga JLS, pa je javni dug u 2014. godini 59,4 % BDP-a, dok je projekcija za 2015. godinu 66,1% BDP-a (Ministarstvo finansija, *Projekcije markoekonomskih i fiskalnih pokazatelja 2015-2018*, septembar, 2015. godine);

¹⁷¹ UNEP/UNDP Crna Gora, *Assessing the impact of green economy investments in Montenegro: a sectoral study focused on energy (transport and buildings) and tourism*, 2012.

bilo u sektoru turizma i povezanim djelatnostima, a ostalo u djelatnostima vezanim za sprovođenje mjera energetske efikasnosti u građevinarstvu i saobraćaju.

Više od 16.000 novih radnih mjesta povezanih sa sektorom turizma bi se otvorilo kroz indirektno efekte tj. kroz bolje korišćenje domaćih i lokalnih lanaca snabdijevanja (supstituciju uvoznih roba domaćim, prvenstveno kad je riječ o poljoprivrednim proizvodima).

Osnove spoljno-ekonomske ravnoteže u srednjem roku, u postojećem modelu ekonomskog rasta baziranog na privlačenju stranih investicija, treba tražiti u:

- održivom upravljanju javnim dugom, tako da rast ukupne ekonomske aktivnosti može izdržati teret servisiranja dugova (*detaljnije u poglavlju Finansiranje održivog razvoja*); i
- "ravnoteži" odliva po osnovu bilansa tekućih transakcija i priliva po osnovu SDI. Smanjivanjem uvozne zavisnosti i jačanjem prioritetnih sektora privrede, mogu se očekivati pozitivni trendovi u smanjivanju robnog deficita, odnosno u ukupnom saldu roba i usluga (Grafik 2-2).

jačati i izvozna orijentacija zemlje i na toj osnovi prilagođavati izabrani model razvoja koji daje najbolje efekte na rast kvaliteta života svih naših građana na održivim osnovama.

Ključni izazovi održivog razvoja Crne Gore i dalje su održavanje makroekonomske stabilnosti, ubrzanje privrednog rasta uvođenjem zelene ekonomije uz poštovanje, očuvanje i vrednovanje svih nacionalnih resursa, posebno prirodnog kapitala, uz veću resursnu efikasnost i podizanje nivoa konkurentnosti privrede, te uravnoteženi razvoj kako na nivou regiona, tako i među pripadnicima različitih društvenih grupa.

2.4.2. Stanje sektora od ključnog značaja za održivi razvoj društva

U cijelom poslijeratnom periodu, crnogorska ekonomija je veoma dinamično mijenjala svoju strukturu i razvojne prioritete. Iako je ostvaren značajan privredni rast i razvoj, iz "jugoslovenske" razvojne faze, crnogorska ekonomija izašla je s niskim nivoom konkurentnosti svoje privrede (visoka uvozna zavisnost, skromna izvozna orijentacija i upućenost na ex-jugoslovensko tržište). U vremenskom horizontu od šest decenija, primarni sektor smanjio je svoje učešće u BDV¹⁷² na 11,4%, industrija sa građevinarstvom

Tabela 2-4: Promjena privredne strukture Crne Gore 1952-2013, Izvor: SGCG za relevantne godine, MONSTAT 2000. i 2014. godine;

SEKTORI	Udio sektora u Društvenom proizvodu					Udio u Bruto dodatoj vrijednosti	
	1952	1960	1970	1980	1990	2000	2014
Poljoprivreda i šumarstvo	42,6	31,3	17,1	11,1	14,2	12,5	10,0
Industrija	7,4	20,1	28,6	30,8	35,1	19,1	13,5
Građevinarstvo	20,1	15,9	15,6	14,7	6,8	4,3	4,2
Saobraćaj	4,5	10,8	13,3	15,2	20,9	10,5	4,4
Trgovina	21,9	18,3	22	18,7	13,4	14,1	14,2
Hoteli i restorani	3,5	3,7	7	4,5	4,7	2,8	8,2
Ostalo			4	5	3,7	36,9	45,5
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

U dugom roku, jačanjem **konkurentnosti** crnogorske ekonomije, postepeno se može

¹⁷² BDP čini bruto dodatu vrijednost (BDV) uz poreze na proizvode minus subvencije

na 16,2%, dok je sektor usluga dostigao 72,3% učešća u BDV (Tabela 2-4).

Promjena **privredne strukture** praćena je migracijom stanovništva iz sela u grad, odnosno iz sjevernih opština u središnji i primorski region, što je uticalo i na **kretanja zaposlenosti**. Danas, učešće u registrovanoj zaposlenosti je 1,6% u poljoprivredi, 18,1% u industriji i građevinarstvu, te čak 80,3% u sektoru usluga. Stopa zaposlenosti je svega 52,5%, dok je registrovana nezaposlenost 18,8% (2015), što ukazuje na značajno prisustvo sive ekonomije i neformalnog zapošljavanja. Učešće onih koji su potpuno ili djelimično neformalno radno angažovani na nivou je oko jedne trećine ukupnog broja zaposlenih u 2014. godini (od čega 2/3 nisu angažovani kod formalnog poslodavca)¹⁷³. Istovremeno, nepostojanje ovih radnih mjesta udvostručilo bi broj nezaposlenih, a samim tim i povećalo rizik od siromaštva. Prema Izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka (NHDR) za 2015. godinu, stopa neformalne nezaposlenosti je najveća među mladima (34%, za 15-24 godine) i starima (73% za osobe starosti 65 i više godina). Mjere i aktivnosti koje su u prethodnom periodu sprovedene na

¹⁷³ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2016 - Neformalni rad: od izazova do rješenja“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2016. str. 10.

Tabela 2-5: Pravci razvoja Crne Gore 2015-2018

Ciljevi razvoja	Uspješnost ekonomske politike mjeriće se sljedećim indikatorima : 1. prosječna stopa rasta BDP-a, realno oko 3,6%; 2. smanjivanje stope nezaposlenosti sa 18% u 2014. na 16,6 % u 2018. godini; 3. servisiranje tekućih i razvojnih potreba iz Budžeta; 4. ukupan obim i dinamika investicija (prosječna stopa rasta 7, 9%), uz priliv SDI i dostizanje nivoa od oko 13,2% BDP-a u 2018. godini.		
Dugoročni strateški cilj	Povećanje kvaliteta života pojedinca u Crnoj Gori u dugom roku		
Doprinos strategije privrednom razvoju CG	1. Povratak na ekonomski rast iznad potencijalnog, tj. realni rast BDP-a od 3-4%; 2. Smanjenje deficita javnih finansija i postizanje izbalansiranog budžeta i 3. Smanjenje učešća neformalne ekonomije.		
Strategija se bazira na	▪ Konceptu „zelene ekonomije; ▪ Razvojnim prioritetima: turizam, energetika, poljoprivreda i ruralni razvoj i industrija; ▪ Relevantnim sektorskim strategijama i ▪ Makroekonomskom i fiskalnom okviru 2015-2017.		
PRIORITETNI RAZVOJNI SEKTORI			
1. Turizam	2. Energija	3. Poljoprivreda i ruralni razvoj	4. Industrija
PRAVCI RAZVOJA			
Pametni rast		Održivi rast	Inkluzivni rast
Oblasti politika		Oblasti politika	Oblasti politika
1. Poslovni ambijent		9. Poljoprivreda i ruralni razvoj	15. Tržište rada
2. MSP		10. Šumarstvo	16. Obrazovanje
3. Prerađivačka industrija		11. Energetika	17. Sport
4. Konkurentnost		12. Životna sredina	18. Socijalna zaštita
5. Nauka		13. Saobraćaj	19. Zdravstvo
6. Visoko obrazovanje		14. Građevinarstvo i stanovanje	
7. Informacione tehnologije			
8. Turizam			

suzbijanju neformalnog zapošljavanja, nisu značajnije uticale na njegovo smanjenje. S obzirom na to da su, prema dokumentu Pravci razvoja Crne Gore od 2015-2018. godine (Tabela 2-5), prioriteti razvoja Crne Gore: **turizam, energetika, industrija i poljoprivreda**¹⁷⁴, potrebno je u narednom srednjem roku raditi na jačanju resursne efikasnosti posebno u sektoru industrije i poljoprivrede, te na održivoj osnovi pokušati povratiti učešće ova dva sektora u ukupnoj granskoj strukturi, odnosno održati

poljoprivredu na 10% i povratiti industriju odnosno sekundarni sektor privrede na 20% ukupne granske strukture Bruto dodate vrijednosti (uslužni sektor 70%).

I pored trenda ekonomskog oporavka, **postojeća privredna struktura nije prilagođena zahtjevima održivog razvoja**, jer se još uvijek, u velikoj mjeri, zasniva na zagađujućim industrijama i neodrživoj eksploataciji prirodnih resursa. Dodatno, atraktivnost Crne Gore kao turističke destinacije, dovela je do ubrzane urbanizacije, prenamjene poljoprivrednog u građevinsko zemljište i velikog pritiska na obalno područje. I pored pojedinačnih

¹⁷⁴ Ministarstvo finansija, *Razvojne smjernice Crne Gore 2015-2018*, Vlada Crne Gore, Jul 2015;

zakonskih rješenja, većina odluka o sprovođenju razvojnih projekata još uvijek se donosi uglavnom na osnovu isključivo ekonomskih efekata, pritom zanemarujući socijalnu komponentu i efekte na životnu sredinu. Crna Gora je ojačala strateški srednjeročni okvir kroz donošenje **horizontalnih strateških dokumenata** koja obuhvataju brojna horizontalno međusobno uvezana razvojna pitanja. Najdugoročniji razvojni horizont daje Nacionalna strategija održivog razvoja, Nacionalna strategija o klimatskim promjenama do 2030. godine, Prostorni plan Crne Gore, kao i Program ekonomskih reformi, Makrofiskalne smjernice (koje će prerasti u fiskalnu strategiju), kao i važne strategije finansijske održivosti kao što je Strategija upravljanja javnim dugom u srednjem roku. Posebno sveobuhvatnu strategiju predstavlja srednjeročni Program pristupanja Evropskoj uniji koji se revidira godišnje. Konačno, određivanje smjernica za dugoročni razvoj dato je i kroz Program strukturnih reformi do 2020. godine, usvojen aprila 2016. godine, koji promovira šest oblasti strukturnih reformi: reforme za rast i razvoj preduzetništva, MSP i investicija, reforme tržišta rada, socijalne zaštite i penzijskog sistema, reforme sistema obrazovanja, reforme sistema zdravstva, reforme upravljanja javnim finansijama i administrativne reforme.

Strateški srednjeročni okvir ojačan je i kroz donošenje velikog broja sektorskih razvojnih strategija koja uređuju pitanja od značaja za održivi razvoj Crne Gore i koje su fokusirane na:

- **Fizički kapital** (strategije u oblasti životne sredine, poljoprivrede, ribarstva, energetike, transporta). Ključne strategije u ovoj oblasti su: Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine, Nacionalna strategija biodiverziteta, Nacionalna strategija upravljanja kvalitetom vazduha s Akcionim planom za period od 2013-2016. godine, Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020, Nacionalni akcioni plan za razvoj organske proizvodnje 2012-2017, Strategija ribarstva Crne Gore 2015-2020, Strategija razvoja šumarstva i drvoprerade 2014-2023, Strategija razvoja transporta

2008-2018, Strategija razvoja energetike do 2030, Strategija razvoja obnovljivih izvora energije do 2020, Akcioni planovi za energetske efikasnost, itd.

- **Ljudski i društveni kapital** (sektor obrazovanja, nauka, zdravstvo, socijalna politika, uključujući i strategije zaštite ljudskih prava pojedinih kategorija stanovništva, Strategija saradnje sa dijasporom 2015-2018, itd.).
- **Unapređenje poslovnog ambijenta u Crnoj Gori** kao što su: Strategija regionalnog razvoja 2014-2020, Industrijska politika do 2020, Strategija za održivi ekonomski razvoj Crne Gore kroz razvoj klastera 2012-2016, Strategija za razvoj MSP 2015-2020, Strategija za podsticanje konkurentnosti na mikro nivou 2011-2016, Strategija razvoja ženskog preduzetništva 2015-2020, Nacionalni akcioni plan Crne Gore za period od 2014-2016. godine za Strategiju razvoja Jugoistočne Evrope 2020, Strategija i Akcioni plan za preuzimanje evropske pravne tekovine u oblasti slobodnog protoka roba 2014-2018, Nacionalni program zaštite potrošača 2012-2015, Strategija tržišnog nadzora (2009), Strategija Crne Gore za primjenu pravne tekovine EU u oblasti slobodnog prometa roba 2014-2018, Strategija razvoja akreditacije 2015-2018, Strategija razvoja metrologije u Crnoj Gori 2016-2018, Strategija razvoja standardizacije 2015-2018, Strategija podsticanja SDI (2013-2015; nova u izradi za 2015-2020), Akcioni plan: preporuke za "Giljotinu propisa" 2012-2015, Akcioni plan za suzbijanje sive ekonomije (godišnje), Strategija razvoja informacionog društva 2012-2016, Plan razvoja ekonomske diplomatije (2013), Strategija za razvoj nacionalnog brenda 2016-2021, itd.
- **Ostale sektorske strategije** - Strategija razvoja prerađivačke industrije 2014-2018, Razvoj sektora građevinarstva do 2020, Nacionalna stambena strategija do 2020. godine, Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine (2008), itd.

I pored definisanja razvojnih prioriteta kroz prikazani pregled strategija, u najvećem broju

slučajeva nema stalnih **koordinacionih struktura** za praćenje sprovođenja strateških dokumenata, niti obezbijeđenih izvora finansiranja po vrstama aktivnosti i godinama. Strategije u privrednim sektorima prepoznaju **održivo upravljanje resursima** u okviru opštih ciljeva, ali ne uspijevaju da do kraja razrade mjere i obavežu na operacionalizaciju takvih pristupa na adekvatan način. Slično je i kod prostornog planiranja, gdje je integracija zahtjeva održivog razvoja prisutna na nivou smjernica i ciljeva, ali nerijetko izostaje u definisanju održivih namjena prostora. Zato je neophodno s ciljevima i mjerama Nacionalne strategije održivog razvoja uskladiti zakonodavstvo i sektorske politike. Pritom je neophodno osnažiti orijentaciju ka zelenoj ekonomiji i s njom povezanim pristupima i instrumentima održivog razvoja (održiva proizvodnja i potrošnja, održivo korišćenje resursa, oslanjanje na informaciono društvo, društvena odgovornost, integrisanje klimatskih promjena u sektorske strategije, itd.), kako bi stabilan i održiv ekonomski rast ostao pokretač održivog razvoja Crne Gore i u periodu do 2030. godine.

Pored nedovoljne koherentnosti sektorskih politika, crnogorske ekonomske sektore karakteriše **neefikasno korišćenje prirodnih i ljudskih resursa**, posebno energije i vode, uz nizak stepen tehnološkog razvoja i reciklaže stvorenih količina otpada. Pored negativnih uticaja na životnu sredinu, ovakvo stanje takođe negativno utiče na konkurentnost ekonomije i otvara značajan prostor za uvođenje politika i mjera resursne efikasnosti.

2.4.2.1. Energetika

Energetika je jedan od prioritetnih razvojnih sektora u Crnoj Gori. Da bi se ovaj sektor razvijao u skladu s načelima održivosti, efikasne upotrebe resursa, čiste proizvodnje i potrošnje i bio generator zapošljavanja i zelene ekonomije, potrebno je nastaviti pružanje podrške korišćenju obnovljivih izvora energije i mjerama energetske efikasnosti. Posebno, neophodno je planirati mjere za smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte. U vezi s tim potrebno

je pažljivo planiranje daljeg razvoja ovog sektora.

Glavni prioriteti energetske politike Crne Gore do 2030. godine su: a) sigurnost snabdijevanja energijom (stalno, sigurno, kvalitetno i raznovrsno snabdijevanje energijom u cilju uravnotežavanja isporuke sa zahtjevima kupaca), b) razvoj konkurentnog tržišta energije (obezbjedjivanje liberalizovanog, nediskriminatornog, konkurentnog i otvorenog energetskeg tržišta na osnovu transparentnih uslova, kao i omogućavanje slobodne tržišne konkurencije u nemonopolskim djelatnostima (proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom i prirodnim gasom), baziranje cjenovne politike za energente na tržišnim principima, kao i stvaranje uslova za slobodan ulazak novih učesnika na tržište (nezavisnih proizvođača energije, snabdjevača, trgovaca); i c) održivi energetske razvoj (omogućavanje razvoja energetike utemeljenog na ubrzanom, ali racionalnom korišćenju sopstvenih energetskeg resursa uz uvažavanje principa zaštite životne sredine, povećanje energetske efikasnosti (EE) i veće korišćenje obnovljivih izvora energije (OIE)), kao i potreba za socio-ekonomskim razvojem Crne Gore¹⁷⁵.

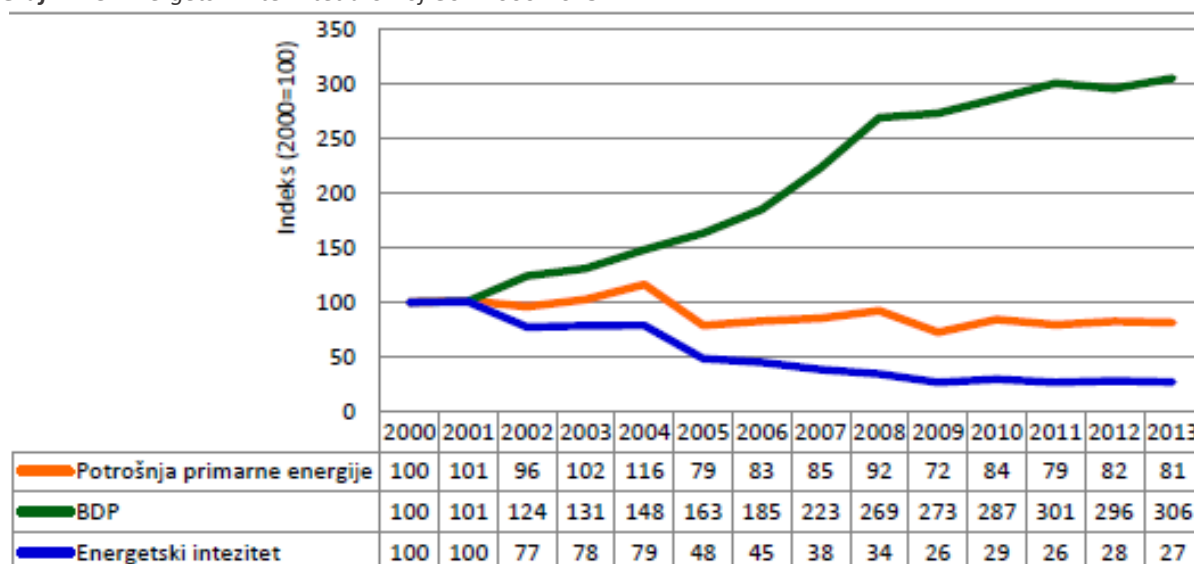
¹⁷⁵ Ministarstvo ekonomije, *Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2030. godine*, Vlada Crne Gore, 2014;

Prema Izvještaju o stanju životne sredine na bazi indikatora¹⁷⁶ proteklu deceniju karakteriše pad **primarne potrošnje energije**¹⁷⁷ od oko 21% (sa 1.285 ktoe¹⁷⁸ u 2000. godini na 1.017 ktoe 2011. godine). U odnosu na 2000. godinu, u 2013. godini potrošnja primarne energije manja je za oko 18,8% sa prosječnom godišnjom stopom opadanja od 1,5%¹⁷⁹. U strukturi ukupne potrošnje primarne energije za 2013. godinu, učešće uglja i obnovljivih izvora energije (OIE) je približno (35% i 37%), naftni proizvodi su učestvovali s 27%, a električna energija s 1% u ukupnoj potrošnji.

preostalih 13% se uglavnom odnosilo na uvoz električne energije. Prirodni gas se ne koristi budući da u zemlji nema njegove eksploatacije niti infrastrukture za dopremu i distribuciju gasa.

Kad je riječ o **finalnoj potrošnji energije**¹⁸⁰, ona je u periodu 2000-2013 porasla za 10%, s tim što je do 2007. godine bilježen trend rasta, a od tada ukupna potrošnja pada i dostiže iznos od 664 ktoe u 2011. godini. Zatim u 2012. godini imamo porast potrošnje finalne energije za 13%, a nakon toga pad od 2,9% (727 ktoe u 2013. godini). Godišnja stopa rasta ukupne

Grafik 2-3: Energetski intenzitet u Crnoj Gori 2000-2013.

U strukturi ukupne potrošnje za 2011. godinu dominirala su fosilna goriva sa 72% (ugalj 42% i naftni derivati 30%), dok su obnovljivi izvori (domaća proizvodnja električne energije iz hidro izvora i biomasa) učestvovali sa 15%, a

potrošnje finalne energije za posmatrani period iznosi 0,7%. U posmatranom periodu značajne promjene su nastale u strukturi potrošnje, tako da je u 2013. godini učešće pojedinih sektora sljedeće: domaćinstva 40%, industrija 28%, saobraćaj 27%, usluge 4% i poljoprivreda 1%. Sektorski posmatrano, potrošnja je smanjena u industriji za 26% , u uslužnom sektoru za 49%, u

¹⁷⁶ Agencija za za životnu sredinu, Izvještaj o stanju životne sredine na bazi indikatora za 2014. godinu, septembar 2015, str. 176;

¹⁷⁷ Primarna potrošnja energije ili bruto domaća potrošnja je primarna proizvodnja energije (dobijanje energije ili energenata iz prirodnog izvora) uvećana za uvoz.

¹⁷⁸ ktoe – kilo tona ekvivalentne nafte, konvencionalna mjerna jedinica koja se koristi za statističko komparativne svrhe i odgovara količini energije koja se oslobađa sagorijevanjem jedne tone sirove nafte.

¹⁷⁹ Agencija za za životnu sredinu, Izvještaj o stanju životne sredine na bazi indikatora za 2014. godinu.

¹⁸⁰ Finalna potrošnja energije je energija koja se utroši u sektorima saobraćaja, industrije, usluga, poljoprivrede, javnom i sektoru domaćinstava kao konačnim potrošačima (ne uključuje dakle energiju kojom se snabdijevaju postrojenja za transformaciju). Indikator prati napredak u smanjenju potrošnje energije po sektorima (energija koju potroše krajnji potrošači) putem sprovođenja politike energetske efikasnosti i očuvanja energije.

poljoprivredi za 2%, a povećana u saobraćaju za 5% i u domaćinstvima za 124%. Najznačajniji doprinos padu potrošnje finalne energije u industriji dao je pad proizvodnje u industriji metala koja je ujedno i glavni industrijski potrošač energije u Crnoj Gori.

Potrošnja električne energije se u periodu 2010-2012. godine kretala u rasponu od oko 3.900 do 4.200 GWh. Učešće Kombinata aluminijuma u ukupnoj potrošnji električne energije na kraju ovog perioda dostiglo je najniži nivo (28% ili 1.110 GWh) ikada. Neto uvoz (uvoz umanjeno za izvoz) električne energije se posljednjih godina kretao na nivou od oko jedne petine ukupne potrošnje (izuzetak je 2010. godina sa ekstremno velikim količinama padavina i natprosječnom proizvodnjom iz hidro izvora kad je uvozom pokriveno samo oko 6% ukupnih potreba). U 2013. godini, međutim, ostvarena je proizvodnja električne energije od 3.785 GWh, što je za 941 GWh više u odnosu na 2012. godinu (taj rast proizvodnje od 33% pripada proizvodnji u hidroelektranama). Uvezeno je 203,97 GWh električne energije, što je tri puta manje od 646,9 GWh izvezene električne energije¹⁸¹.

Kao što pokazuje grafik 2-3, kod **energetskog intenziteta** (mjereno primarnom potrošnjom energije po jedinici BDP-a) i posebno kod razdvajanja ukupne potrošnje energije i rasta BDP-a, evidentni su izrazito povoljni trendovi, tj. smanjenje energetskog intenziteta za 73%. S obzirom na to da je u posmatranom periodu primarna potrošnja energije smanjena za 18,8%, a BDP utrostručen, ekonomski rast je praćen smanjenjem potrebne energije. Najveća potrošnja energije odvijala se u djelatnostima koje nijesu proizvodne (sektor domaćinstava i usluge). Stoga, ne može se pouzdano tvrditi da li su pozitivnim kretanjima energetskog intenziteta presudno doprinijele ciljane mjere za povećanje energetske efikasnosti¹⁸² ili su u

pitanju spontana poboljšanja. Energetska efikasnost zato ostaje ključni prioritet za postizanje ciljeva održivosti i transformaciju ekonomije u pravcu efikasne upotrebe resursa.

Korisiti od poboljšanja **energetske efikasnosti** su mnogostruke i uključuju uštede, konkurentnost ekonomije, doprinos energetske sigurnosti smanjenju potreba za novim kapacitetima, nova radna mjesta i drugo. Studija koja se bavila procjenom broja poslova u EU koji zavise od poboljšanja resursne efikasnosti zaključila je da poseban potencijal u kreiranju nove zaposlenosti ima primjena tehnologija za smanjenje potrošnje energije u raznim oblastima (od izolacije stambenog fonda preko primjene toplotnih pumpi do intervencija u sektoru saobraćaja).¹⁸³ Ukupne uštede u finalnoj potrošnji energije koje bi se postigle realizacijom mjera iz drugog *Akcionog plana energetske efikasnosti Crne Gore za period od 2013 – 2015. godine* procijenjene su na 14,7 ktoe. Procjene koje je dao UNDP pokazale su da bi renoviranje fonda nelegano sagrađenih objekata (čiji broj se procjenjuje na oko 100.000) za unapređenje energetske efikasnosti dovelo do kreiranja 6.200 novih radnih mjesta (na samom izvođenju radova i u povezanim sektorima), dok bi godišnje uštede svih vidova energije bile na nivou od blizu 350 GWh (uz pretpostavljeno sprovođenje programa renoviranja tokom narednih 10 godina).

Postojanje osnovnih preduslova za **proizvodnju nafte i gasa** u podzemlju južnog jadranskog geološkog basena je dokazano. Na podmorju je do sada izvršeno oko 10.000 km 2D

poboljšanje energetske efikasnosti i aktivnosti na podizanju svijesti. Najveći broj mjera predviđenih za sektor domaćinstava je realizovan po planu ili uz izvjesna kašnjenja, uspješnost u realizaciji mjera za sektor usluga bio je polovičan, dok su postignuća u sektorima industrije i saobraćaja bila dosta skromna. Kao najveći problemi u sprovođenju politike energetske efikasnosti izdvojeni su nedovoljni kapaciteti, nedovoljna saradnja i koordinacija, nedovoljna integracija i razumijevanje problematike energetske efikasnosti i nedovoljna finansijska podrška od strane države.

¹⁸³ Erademaekers Koen at. all, „The number of Jobs dependent on the Environment and Resource Efficiency Improvements“, report prepared for DG Environment, Ecorys, Rotterdam, 2012.

¹⁸¹ Očekuje se da se kategorija neto izvoza energije u narednom periodu postepeno smanjuje sa rastom potrošnje, a raste sa rastom proizvodnje energije iz domaćih izvora (u 2013. godini - 442,93 GWh).

¹⁸² Prvi Akcioni plan (APEE 1) je najuspješnije sproveden u dijelu uspostavljanja zakonodavnog okvira, zatim kod pripreme i realizacije promotivnih namjenskih projekata za

(dvodimenzionalnih) seizmičkih profila, 4 bušotine i oko 310 km² 3D (trodimenzionalnih) seizmičkih istraživanja. Dosadašnja istraživanja ukazuju na postojanje rezervi ugljovodonika, međutim ozbiljne procjene zaliha ugljovodonika mogu biti izvršene tek nakon završetka faze verifikacije rezervi. Zakonom o istraživanju i proizvodnji ugljovodonika (2011. g.) stvoreni su preduslovi za energetske razvoj i konkurentne uslove u istraživanju i proizvodnji ugljovodonika, pri čemu je poseban naglasak stavljen na optimizaciju prilikom iskorišćavanja mineralnih sirovina, poštujući pritom načela zaštite nacionalnih interesa i omogućujući investitorima sigurnost i stabilnost prilikom sprovođenja investicija i poslovanja. Daljim istraživanjima ne treba pristupiti bez dosljedne primjene instrumenata kojim se smanjuju ili eliminišu negativni uticaji na živi svijet podmorja, te turističke djelatnosti i ribarstvo.

Osim proizvodnje ugljovodonika, Strategijom razvoja energetike do 2030. g. planirano je i **snabdijevanje prirodnim gasom**. Gasifikacija jugoistočne Evrope je planirana izgradnjom regionalnog Jonsko-jadranskog gasovoda (IAP), koji bi predstavljao dio Trans-jadranskog gasovoda (TAP) i koncepta gasnog prstena (eng. Gas Ring Concept).

Zagađenje vazduha i doprinos efektu staklene bašte su glavni negativni uticaji upotrebe fosilnih goriva u proizvodnji i potrošnji energije. Intenzitet uticaja zavisi od kvaliteta goriva i vrste i opremljenosti termo-energetskih postrojenja. U 2013. godini, 76,10% ukupnih GHG tj. emisija gasova staklene bašte (ne računajući određene sintetičke gasove) poticalo je iz sektora energetike, odnosno od upotrebe fosilnih goriva u termoelektrani Pljevlja, industriji, saobraćaju i domaćinstvima¹⁸⁴. Raniji podaci¹⁸⁵ su pokazivali da su ukupne emisije GHG u 2010. godini bile za oko 15% niže u

odnosu na 1990. godinu, dok se na osnovu ažuriranih GHG inventara prezentiranih u Drugoj *nacionalnoj komunikaciji*¹⁸⁶ može zaključiti da je smanjenje bilo znatno veće (na nivou od oko 26%). Različiti izvori (na primjer Izvještaj o životnoj sredini na bazi indikatora i Druga nacionalna komunikacija), sadrže bitno različite istorijske podatke o emisijama GHG. Razlike su uglavnom posljedica unapređenja metodologije za procjenu emisija i dostupnosti podataka iz energetskih bilansa za ranije godine.

Klimatska i energetska politika EU i

(vremenom) njihova puna primjena imaće značajne implikacije za naše prirodne resurse i njihovo korišćenje (prevashodno za zalihe lignita i mrkog uglja, kvalitet vazduha, vodne tokove i zemljište/prostor). Glavni ciljevi ovih politika (koji su potvrđeni strategijom *Evropa 2020*) su povećanje energetske efikasnosti i učešća obnovljivih izvora, odnosno smanjenje emisija GHG (ciljevi poznati kao 20-20-20). 2014. godine, Evropska unija je utvrdila ciljeve u oblasti klime i energije do 2030. godine:

- do 2030. godine emisije GHG u EU treba da budu smanjene za 40% u odnosu na 1990. godinu kako bi se dostiglo planirano smanjenje od 80-95% do 2050. u skladu sa međunarodno dogovorenim ciljem da se porast temperature vazduha zadrži ispod 2°C;
- povećano učešće obnovljive energije za najmanje 27%, uz poboljšanje energetske efikasnosti i „pametnu“ energetske infrastrukturu; povećano učešće obnovljive energije ima ključnu ulogu u tranziciji ka uspostavljanju kompetitivnijeg, bezbjednog i održivog energetskog sistema;
- povećanje energetske efikasnosti za najmanje 27%.

Ovaj okvir takođe ima za cilj izgradnju kompetitivnog i bezbjednog energetskog sistema koji treba da omogući pristupačnu

¹⁸⁴ U inventarisiranju gasova staklene bašte klasifikacija sektora se ne podudara sa standardnom ekonomskom klasifikacijom tako da energetika obuhvata sva sagorijevanja energenata (kako u samom sektoru proizvodnje energije tako i u industriji, saobraćaju, uslugama i domaćinstvima).

¹⁸⁵ Na primjer, iz *Izvještaja o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2010 – 2013. godinu*

¹⁸⁶ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, „Drugi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema okvirnoj Konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC)“, Vlada Crne Gore, 2014.;

energiju za sve potrošače, poveća bezbjednost snabdijevanja EU energijom, smanji zavisnost od uvoza energije i obezbijedi nove mogućnosti za razvoj i zapošljavanje. S tim u vezi Evropska komisija je još krajem 2013. godine pozvala Crnu Goru da razmotri utvrđivanje **obaveze za smanjenje emisija**¹⁸⁷ i da počne da promišlja o svom klimatskom i energetsom okviru za 2030. godinu na način kako je to definisano EU *Zelenim papirom*¹⁸⁸ iz 2013. godine.

Crna Gora se može svrstati u države sa **niskom stopom emisija** gasova s efektom staklene bašte (GHG), kako ukupnih godišnjih emisija, tako i emisija po glavi stanovnika i po jedinici BDP-a. Ipak, u septembru 2015. godine Crna Gora je podnijela namjeravani nacionalno-određeni doprinos **smanjenja emisija sa efektom staklene bašte (INDC)** Sekretarijatu Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC) u sklopu priprema za učešće na Konferenciji strana ugovornica Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime (UNFCCC) u Parizu, 12. decembra 2015. godine (COP 21). Na ovoj konferenciji je postignut novi globalni sporazum o klimatskim promjenama koji je potpisalo 177 zemalja, 22. aprila 2016. godine, u Njujorku, a isti će stupiti na snagu nakon što ga ratifikuje barem 55 zemalja koje su zajedno odgovorne za barem 55% posto globalnih emisija gasova s efektom staklene bašte¹⁸⁹. Prema novom sporazumu, sve strane ugovornice Konvencije imaju obavezu smanjenja emisija u određenom iznosu. Prema INDC-u Crna Gora se obavezala da emisije gasova s efektom staklene bašte smanji 30% do 2030. godine u odnosu na 1990. godinu. U tu projekciju nijesu uračunati ponori emisija CO₂ iz šumarstva, već je ostavljena mogućnost da se isti naknadno uvrste, ali najkasnije do kraja 2020. godine. Na taj način, Crna Gora će nastaviti da doprinosi smanjenju

globalnih emisija u skladu sa važećim i budućim sporazumima, na međunarodnom i EU nivou, i dalje težeći ka dostizanju zajedničkih ciljeva Evropske unije o klimatskim promjenama.

Zadnjih godina je primjetan i stalan trend pada nivoa emisija GHG, kao i povećanje ponora emisija CO₂. **Učešće obnovljivih izvora u finalnoj potrošnji energije** je već na nivou od 29%, dok je nacionalni cilj postavljen na 33% do 2020. godine¹⁹⁰. Ostvarena su značajna smanjenja energetske intenziteta i GHG emisija koja pokazuju da je zemlja na dobrom putu da postigne i prevaziđe EU ciljeve 20-20-20, ako u narednom periodu ne donese kontraproduktivne razvojne odluke, odnosno ako sprovodi politike koje bi nadomjestile spontana poboljšanja zabilježena u protekloj deceniji i osigurale nastavak pozitivnih trendova.

Postoje međutim i zabrinjavajući signali, pogotovu kad je riječ o razvojnim planovima. Projekcije kretanja **energetske efikasnosti** date Strategijom razvoja energetike (npr. smanjenje energetske intenziteta za oko 40% do 2030. u odnosu na 2010. godinu - sa 29.770 MJ na 17.692 MJ na hiljadu eura BDP-a izraženog u eurima iz 2000.) neće biti dovoljne da se premosti i dalje velik jaz između crnogorske i evropske ekonomije i osigura praćenje ambicioznih i progresivnih EU politika. Ako preovladaju nedovoljno ambiciozni nacionalni ciljevi u oblasti energetske efikasnosti, to će pored negativnih implikacija za održivost energetske sektora doprinijeti propuštanju drugih prilika (kao što su smanjenje troškova energije i podizanje konkurentnosti).

Planovi nacionalne energetske strategije¹⁹¹ i aktivnosti koje se trenutno sprovode na izgradnji novog bloka *termoelektrane u Pljevljima* treba da budu usklađeni s potrebama resursno efikasne ekonomije uz svođenje na

¹⁸⁷ Kao zemlja koja nije u Aneksu 1 po UN Okvirnoj konvenciji o klimatskim promjenama, Crna Gora trenutno nema obavezu da smanji emisije, ali je u više navrta u međunarodnim klimatskim pregovorima iznosila stav da će pratiti evropske ciljeve.

¹⁸⁸ Evropska komisija, *Green Paper: A 2030 framework for climate and energy policies*, COM(2013) 169 final.

¹⁸⁹ Do maja 2016. godine ovaj sporazum ratifikovalo je 15. zemalja.

¹⁹⁰ Podaci iz *Izveštaja o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2010 – 2013*.

¹⁹¹ Uključujući izgradnju novih termoelektrana na lignit sa instalisanom snagom od blizu 600 MW do 2030. godine i udvostručavanje emisija CO₂ u sektoru proizvodnje energije do koga bi došlo u slučaju realizacije takvih planova.

najmanju mjeru uticaja na životnu sredinu i postizanje dugoročnih ciljeva EU energetske i klimatske politike (koji praktično podrazumijevaju eliminaciju emisija CO₂ iz energetskeg sektora do 2050. godine). Takođe, planovi nacionalne energetske strategije i aktivnosti koje se trenutno sprovode *na istraživanju i proizvodnji ugljovodonika* su poseban razlog za brigu u kontekstu razmatranja politika koje treba da podrže prelazak na resursno efikasnu ekonomiju uz svođenje na najmanju moguću mjeru negativnih uticaja na životnu sredinu i postizanje dugoročnih ciljeva EU energetske i klimatske politike, kao i na ozelenjavanje sektora energetike.

Na drugoj strani, nastojanje da se poveća udio **obnovljivih izvora** u energetskeg miksu može pojačati pritiske na vodne resurse u Crnoj Gori i biodiverzitet, odnosno usluge ekosistema koji zavise od voda. Zato je veoma važno da se u donošenju razvojnih odluka uzmu u obzir i (vremenom) dosljedno primijene i evropske politike o očuvanju staništa i vrsta i očuvanju dobrog statusa svih voda. Ostalim obnovljivim izvorima se po pravilu ne poklanja dovoljno pažnje iako je njihov potencijal značajan. Uz unapređenje sprovođenja odgovarajućih mjera i podsticaja, solarna, energija vjetra i biomase (pored energije iz malih hidroelektrana na čijem korišćenju se dosta radi posljednjih godina) mogle bi imati mnogo značajniju ulogu u zadovoljavanju energetskeg potreba uz osjetno manje negativne uticaje na životnu sredinu u odnosu na termoelektrane na uglj i velike hidroelektrane. Upotreba prirodnog gasa (iako se radi o gorivu fosilnog porijekla) bi takođe mogla da bude dobro prelazno rješenje u procesu dekarbonizacije energetskeg sektora s obzirom na to da upotreba gasa manje doprinosi efektu staklene bašte od drugih fosilnih goriva¹⁹².

Ozelenjavanje sektora energetike, prije svega povećanjem energetske efikasnosti i većim

korišćenjem održivih obnovljivih izvora energije, generisaće spektar koristi, kako u ekonomskom i socijalnom domenu (ostvarivanjem energetskeg ciljeva, kreiranjem novih, zelenih radnih mjesta i ozelenjavanjem postojećih), tako i u domenu zaštite životne sredine i ublažavanja klimatskeg promjena, doprinoseći u isto vrijeme povećanju komfora i poboljšanju uslova rada i života.

2.4.2.2. Poljoprivreda

Razvoj poljoprivrede je višestruko značajan sektor i u funkciji je obezbjeđivanja stabilne i kvalitetne ponude hrane, smanjenja trgovinskog deficita, potpješivanja razvoja drugih sektora (kao što je turizam), stvaranja uslova za bolji kvalitet života seoskog stanovništva i sl. Poljoprivreda je, takođe, prepoznata kao jedan od prioriteta sektora za ozelenjavanje ekonomije u okviru analiza rađenih u procesu priprema za učešće Crne Gore na Trećem samitu o održivom razvoju (Rio+20). Glavne prilike za povećanje resursne efikasnosti u poljoprivredi su tehnološka unapređenja, širenje znanja i informacija o načinima za očuvanje plodnosti zemljišta, širenje organske poljoprivrede, diverzifikacija izvora prihoda u ruralnim područjima i razvoj efikasne sektora prehrambene industrije¹⁹³. Podaci Zavoda za statistiku MONSTAT govore da poljoprivreda i ruralni razvoj učestvuju u BDP sa 8% (2014), kao i da u ovom sektoru na 48.870 gazdinstava radi 98.341 lica za koje je poljoprivreda osnovno ili dopunsko zanimanje. Ukupno raspoloživo zemljište poljoprivrednih gazdinstava obuhvata 309.240 ha i čini 22,8% crnogorske teritorije. Najveći udio u poljoprivrednom zemljištu imaju višegodišnje livade i pašnjaci (223.131 ha ili 72,15% od ukupno raspoloživog zemljišta), dok je udio obradivog zemljišta u dijelu korišćenog zemljišta samo 5,6%¹⁹⁴ (korišćene okućnice/bašte, korišćene oranice, oranice, vinogradi, voćnjaci/plantažni i ekstenzivni i rasadnici). Zbog nedovoljne ponude domaće hrane, uvozi se velika količina prehrambenih proizvoda.

¹⁹² Prema UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014., str. 49-53.

¹⁹³ Ibidem, str. 53-54.

¹⁹⁴ Zavod za statistiku, MONSTAT, Statistički godišnjak CG, 2014. godine.

Za razliku od evropske, poljoprivreda u Crnoj Gori (u cjelini posmatrano) nije intenzivna, što doprinosi očuvanju kvaliteta resursa i smanjuje pritiske na životnu sredinu (uz pojedine i ograničene pojave prekomjernog zagađenja od poljoprivrednih aktivnosti). Na drugoj strani, ona je ekonomski neefikasna i nekonkurentna. Neke od ključnih barijera i neefikasnosti koje karakterišu poljoprivredu na sadašnjem stepenu razvoja su: usitnjena gazdinstva i nedovoljna primjena modernih tehnologija u primarnoj proizvodnji i preradi hrane; cjenovna nekonkurentnost; neorganizovanost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvođača u proizvodnji i preradi; loša infrastruktura u ruralnim područjima, i druge.

Raspoloživi podaci Zavoda za statistiku MONSTAT (2014) o uticaju poljoprivrede na životnu sredinu pokazuju potrošnju sredstava za zaštitu bilja od 83 tone godišnje. Upotreba pesticida u Crnoj Gori je relativno stabilna i koristi se samo na obradivom zemljištu i na poljoprivrednim usjevima (5,6% od ukupnog korišćenog zemljišta).

Površine pod organskom proizvodnjom (podaci Monteorganica-e za 2015. godinu) su obuhvatale 549,85 ha (0.18% od ukupno raspoloživog zemljišta u biljnoj proizvodnji), 140.409ha (45,45% od ukupno raspoloživog zemljišta površine sa koje se sakuplja samoniklo bilje i šumski plodovi) i 2.665,76 ha pod livadama i pašnjacima (0,86% od ukupno raspoloživog zemljišta). Crna Gora pored konvencionalnog načina proizvodnje treba da se usmjeri i ka razvoju poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda zasnovanih na tradicionalnim načinima proizvodnje, uz obezbjeđivanje visokih standarda kvaliteta, a koje je potom moguće plasirati kroz pružanje usluga u turizmu. Drugim riječima, prioritet je da se domaće tržište zadovolji poljoprivredno-prehrambenim proizvodima koje je moguće u kontinuitetu proizvoditi u Crnoj Gori¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Strategija razvoja poljoprivrede 2015-2020*, Vlada Crne Gore, 2015, str. 7.

Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju¹⁹⁶, definišu se glavni ciljevi strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja: gazdovanje poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, uz očuvanje životne sredine; obezbjeđivanje stabilne ponude bezbjedne hrane, prihvatljive u pogledu kvaliteta i cijena; unapređivanje životnog standarda seoskog stanovništva i ukupnog ruralnog razvoja, uz očuvanje tradicionalnih vrijednosti; jačanje konkurentnosti proizvođača hrane. Poljoprivreda je sektor koji može višestruko doprinijeti **ozelenjavanju ekonomije**.

Odgovarajućim poljoprivrednim politikama i mjerama može se stimulisati razvoj ruralne ekonomije na način da se doprinese povećanju zaposlenosti i poboljšanju kvaliteta života (odnosno smanjenju siromaštva) u ruralnim područjima. Gazdinstva u ruralnim područjima čine većinu u ukupnom broju gazdinstava u Crnoj Gori i uglavnom se suočavaju sa ograničenim razvojnim mogućnostima. Značajan broj ovih gazdinstava raspolaže malim poljoprivrednim zemljištem (73% gazdinstava posjeduju do 2 ha). Pored toga, ova gazdinstva su izložena visokom dohodovnom riziku usljed narastajuće konkurencije na domaćem i vanjskom tržištu, smanjenih mogućnosti zapošljavanja i generisanja eksternog dohotka, i devastacije ruralnih područja.

Rastom poljoprivredne proizvodnje smanjuje se zavisnost od uvoza hrane i ostvaruje pozitivan uticaj na razvoj drugih, povezanih sektora, dok se promovisanjem odgovarajućih poljoprivrednih praksi može osigurati očuvanje prirodnog kapitala i održivo korišćenje resursa. Za budući ekonomski razvoj ruralnih područja, pored investicija u ruralnu infrastrukturu, bitno je i stvaranje uslova za otvaranje novih radnih mjesta koja nijesu nužno vezana za primarnu poljoprivrednu proizvodnju. Među perspektivnim granama, posebno je značajan turizam budući da značajan dio ruralnih područja Crne Gore ima povoljne prirodne i/ili kulturno-istorijske atribute za razvoj seoskog turizma (etno sela, planinarenje, biciklizam, gastronomski turizam, itd). Potencijal za novo

¹⁹⁶ Sl.list CG, br. 56/09, 18/11, 40/11, 34/14 i 1/15;

zapošljavanja leži i u mogućnostima za plasman posebnih prehrambenih proizvoda (npr. proizvodi organske poljoprivrede, proizvodi sa kontrolisanim porijeklom itd.) u ugostiteljstvu i turizmu.

Značajan potencijal za ozelenjavanje ekonomije takođe ima sektor šumarstva. Kreiranje zelenih radnih mjesta u sektoru šumarstva predstavlja veliku šansa za diverzifikaciju ruralne ekonomije i osnaživanje privrednih aktivnosti, posebno na sjeveru zemlje. Nacionalna inventura šuma potvrđuje da postoje značajne rezerve drvne mase koje se mogu dati na korišćenje, što ukazuje na potrebu razvoja efikasne i na održivom šumarstvu zasnovane drvoprerađivačke industrije¹⁹⁷. Postojanje lokalnih prerađivačkih centara i lokalnog, regionalnog i međunarodnog tržišta za proizvode od drveta otvaraju mogućnosti za povećanje stepena finalizacije ovih proizvoda. Zelena radna mjesta u šumarstvu je prevashodno moguće kreirati kroz projekte pošumljavanja i održivog upravljanja resursima (odnosno kroz poboljšanje sposobnosti šuma da vezuju CO₂)¹⁹⁸.

2.4.2.3. Turizam

O značaju turizma za crnogorsku privredu najbolje govore podaci da su se prihodi od turizma od 2006. do 2012. godine udvostručili, pa su tako 2015. godine iznosili 801 miliona eura. U 2015. godini Crnu Goru je posjetilo 1 713 109 (12,9 % više nego u odnosu na 2014. godinu i više nego dvostruko u odnosu na ukupnu crnogorsku populaciju). Prema procjenama Svjetskog savjeta za putovanja i turizam (WTTC)¹⁹⁹, direktan doprinos sektora putovanja i turizma bruto domaćem proizvodu u 2015. godini iznosio je 11,3% BDP, uz očekivani rast za 6,9% u 2016. godini, te

¹⁹⁷ Zajedno sa šumarstvom, drvoprerađivačka industrija trenutno čini tek 1,5% nacionalnog BDP-a.

¹⁹⁸ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Ozelenjavanje crnogorske ekonomije*, Analitički dokument o izazovima i mogućnostima za ozelenjavanje ekonomije, podloga za izradu nacionalne Plaforme za Rio+20, Vlada Crne Gore, 6. jun 2012;

¹⁹⁹ Za više detalja vidjeti "Travel & Tourism" Economic Impact 2016 Montenegro, World Travel & Tourism Council;

prosječni godišnji rast od 5,6% u periodu od 2016-2026.godine, kada se očekuje da dostigne nivo učešća u BDP od 14,6 %. Ipak, preko 90% dolazaka turista vezano je za primorski region i uglavnom se realizuje u kratkom ljetnjem periodu (jun - septembar). Izraženi sezonski karakter turizma i dominantna vezanost za obalno područje uvećavaju pritiske na životnu sredinu ovog regiona. Turizam je do sada relativno dobro regulisan **strateškim dokumentima**: Master planom donijetim 2001. godine, Strategijom razvoja turizma do 2020. godine i Agendom reformi u oblasti turizma iz 2013. godine. Može se ocijeniti da je turizam jedna od oblasti u kojoj je od početka definisana vizija razvoja, sa jasnom orijentacijom ka privlačenju stranih investicija i formiranju baze za visoko-kvalitetni turizam. Projekti koji su sprovedeni proteklih godina, ili se trenutno realizuju, kao što su Porto Montenegro, Luštica Bay i Kumbor, predstavljaju konkretne rezultate koji su ostvareni stvaranjem povoljne klime za privlačenje investicija. Treba uložiti dodatne napore kako bi se povećao pozitivni uticaj investicija na lokalne zajednice u kojima se sprovode, afirmišući društveno odgovorno ponašanje i akcije u lokalnoj zajednici.

Ipak, nedovoljna diverzifikacija turističkog proizvoda, izražen sezonski karakter i dominantna vezanost za obalno područje, uvećavaju pritiske na životnu sredinu i doprinose neravnomjernom regionalnom razvoju. Osim što se u velikoj mjeri zasniva na korišćenju prirodnih resursa (prostora, vode, goriva, električne energije i hrane), turistička djelatnost doprinosi i stvaranju značajnih količina otpada i zagađenja²⁰⁰. Atraktivnost obalnog područja za razvoj turizma dopriniela je ubrzanju urbanizaciji i često linearnoj gradnji duž obalne linije, odnosno rastu pritiska na postojeću infrastrukturu. Ovome je doprinio i neadekvatno regulisan sektor planiranja prostora, nedostatak kvantitativnih pokazatelja upotrebe prostora, kao i nerijetko deklarativno pozivanje na principe zaštite životne sredine.

²⁰⁰ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

Dodatno, uprkos podacima koji govore da se broj turista postepeno povećava iz godine u godinu, nedostaju sadržaji koji će ih motivisati da se duže zadrže u određenoj oblasti. Zbog toga i *Agenda reformi u oblasti turizma (2013)* insistira na diverzifikaciji ponude i značaju inicijativa malih i srednjih preduzeća za generisanje prihoda i unapređenje sektora turizma.

U kontekstu zelene ekonomije i principa održivog razvoja, velika šansa prepoznaje se kroz dalje razvijanje turizma zasnovanog na načelu usklađenosti interesa ekonomskog razvoja i potreba zaštite životne sredine i očuvanja prirodnih resursa, kao i prilagođavanja i ublažavanja negativnih posljedica klimatskih promjena²⁰¹. **Održivi razvoj turizma** zahtijeva uvažavanje **principa**: a) optimalne upotrebe prirodnih resursa kroz implementaciju politika i mjera kojima se ublažava djelovanje klimatskih promjena na ekonomski razvoj, omogućava smanjenje emisija gasova s efektom staklene bašte i prelazak na niskokarbonsku ekonomiju, kao i smanjenje ranjivosti prirodnih i stvorenih sistema na stvarne i očekivane efekte klimatskih promjena; b) poštovanja socio-kulturnih autentičnosti zajednice, očuvanja kulturne baštine i tradicionalnih vrijednosti; i c) obezbjeđivanja održivog, dugoročnog ekonomskog poslovanja, u cilju ostvarivanja socijalno-ekonomskih koristi za građane. U tom smislu, destinacijsko planiranje i razvojne strategije prvi su koraci u “ozelenjavanju” turizma. Potrebno je da se uz pomoć podsticajnih programa i sistema edukacije, lokalno stanovništvo motiviše na preduzetničke aktivnosti. Formiranje klastera moglo bi značajno da pomogne u prenošenju iskustava dobre prakse²⁰². Takođe, treba omogućiti vezu

²⁰¹ Na ovim principima zasnovan, turizam je naročito pogodno razvijati u manje razvijenim sjevernim i ruralnim oblastima, ali i kao ekoturizam. npr. u oblasti Boke Kotorske (za više detalja vidjeti: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Program integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore, *Ecotourism for Local Development in Boka Kotorska (Montenegro), feasibility study*, CAMP Montenegro, jul 2014. godine).

²⁰² Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja sprovodi mjere podrške diversifikaciji na poljoprivrednim gazdinstvima, nudeći bespovratnu pomoć za prilagođavanje smještajnih kapaciteta i stavljanje istih u

sektora turizma s proizvodnjom organskih poljoprivrednih proizvoda i drugih tradicionalnih lokalnih specijaliteta kako bi se formirala sveobuhvatna turistička ponuda.

U daljem razvoju turizma, naročit značaj imaće **zaštićena područja prirode**. Interakcija turističke ponude i usluga ekosistema u zaštićenim područjima prirode treba biti dvosmjerna – razvoj turizma treba da omogući održivu valorizaciju prirode i predjela, kulturnog nasljeđa i tradicije, dok upravljači zaštićenim područjima prirode treba da kroz donošenje i sprovođenje planova upravljanja i mobilizaciju finansijskih resursa iz različitih izvora unaprijede mogućnosti održive valorizacije usluga ekosistema.

Kod medjusektorske integracije naročito treba uzeti u obzir dvosmjernu međuzavisnost klimatskih promjena i sektora turizma, obzirom da je ovaj sektor značajan proizvođač gasova s efektom staklene bašte, dok klimatske promjene imaju povratno dejstvo na njega. Naime, moraju se uzeti u obzir uticaji klimatskih promjena na turizam obzirom da se već sada odražavaju na prihode od turizma. Podaci studije *Procjene tehnoloških potreba (TNA)* ukazuju da se, usljed klimatskih promjena, mogu očekivati smanjenja prihoda u rasponu od 33 do 68 miliona € godišnje. Istovremeno sektor turizma značajno doprinosi **povećanju karbonskog otiska i emisiji gasova s efektom staklene bašte** - direktno ili indirektno kroz usluge smještaja, prevoza, konzumacije hrane i ostalog.

Od prirodnih materijala, sektor turizma je najveći potrošač hrane, fosilnih goriva (nafte i gasa), ruda metala (trajnih proizvoda) i nemetala (građevinskih agregata). Rast bruto dodate vrijednosti u turizmu u direktnoj je korelaciji s povećanjem DMC indikatora. S obzirom na dva velika turistička projekta (Porto Novi i Luštica), kao i infrastrukturne projekte i izgradnju autoputa Bar-Boljare očekuje se i

funkciju razvoja turizma i ostvarivanja dodatnih prihoda u ruralnim područjima.

značajan porast potrošnje ovih vrsta materijala²⁰³.

Posebno su značajne mogućnosti **niskokarbonskog razvoja turizma** i ekološki odgovornog odnosa i prakse sektora turizma prema životnoj sredini²⁰⁴. Turizam je, pored poljoprivrede i energetike, i ekonomski sektor sa najznačajnijim mogućnostima za **ozelenjavanje ekonomije i povećanje resursne efikasnosti**.

2.4.2.4. Industrija i preduzetništvo

Struktura crnogorske ekonomije značajno se promijenila u posljednjih 15 godina. Ova promjena se, prije svega, ogleda u **povećanju učešća usluga na račun smanjenja učešća industrije i poljoprivrede u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti**. Tako je u periodu od 2000. do 2014. godine učešće poljoprivrede u BDP-u smanjeno sa 11% na 8%, dok je učešće industrije smanjeno sa 17% na 11,5%. Prema Strategiji razvoja prerađivačke industrije Crne Gore 2014-2018.²⁰⁵, oblast **industrije** je, i pored niske produktivnosti i slabe konkurentnosti, i dalje jedna od značajnijih oblasti ekonomije, posebno zbog toga što u ovoj oblasti posluju najveća preduzeća u Crnoj Gori čiji su multiplikativni efekti na cjelokupnu društveno-ekonomsku situaciju veliki. Strategijom se naglašava značajan razvojni potencijal prerađivačke industrije koja je, bez obzira na promjene u učešću u ukupnoj industriji tokom vremena, i dalje po svom obimu najznačajniji i najveći sektor industrije u Crnoj Gori i kao takav ima veliki značaj za zaposlenost, BDP i izvoz ukupne ekonomije. U dokumentu je takođe ocijenjeno da će efikasnost i konkurentnost prerađivačke industrije u narednom periodu zavisiti od kontinuirane primjene inovacija u proizvodnim procesima i procesima upravljanja.

²⁰³ ISSP, Prevođenje preporuka UNDP Izvještaja o razvoju po mjeri čovjeka iz 2014. godine (Scenario 4) u Nacionalnu strategiju održivog razvoja, 2015.;

²⁰⁴ Neke od ovih praksi već su integrisane u *Pravilnik o vrstama, minimalno-tehničkim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata* (dobijanje poena za primjenu alternativnih izvora energije i sl).

²⁰⁵ Ministarstvo ekonomije, *Strategije razvoja prerađivačke industrije 2014-2018*, 2014. godina.

Za poboljšanja u sektoru industrije (u cjelini i posebno prerađivačke industrije²⁰⁶) neophodni su:

- modernizacija postojeće i razvoj nove industrije koja će prije svega biti zasnovana na novom znanju i inovacijama, uz korišćenje domaćih resursa i poštovanje standarda zaštite životne sredine;
- osavremenjavanje proizvodnje, povećanje stepena finalizacije proizvodnje, uvođenje novih tehnologija, sistema kvaliteta, upotreba usaglašenih mjerila, odnosno baziranje mjerenja na metrološkoj sljedivosti i upravljanju životnom sredinom, uz izmjene i poboljšanja proizvodnog asortimana;
- stimulativne mjere za investiranje u čistiju industriju i povećanje energetske efikasnosti;
- razvoj preduzetništva, malih i srednjih preduzeća, tehnoloških i industrijskih klastera, itd.

Nedavna studija Generalnog direktorata Evropske komisije za životnu sredinu²⁰⁷ pokazala je da su cijene energije i dozvole za emisije (tj. dozvole za emisije kojima se trguje na tržištu) napravile snažan pritisak na energetski intenzivne industrije (npr. proizvodnja cementa i bakra) da poboljšaju svoju efikasnost. Politike i regulative u oblastima vazduha, voda i otpada imale su slične efekte. Studija takođe procjenjuje da se ne može očekivati značajan rast zaposlenosti u ovakvim (konvencionalnim) industrijama za razliku od novih industrija (u oblastima kao što su energetska efikasnost i zaštita životne sredine). Nalazi ove analize su

²⁰⁶ Industrijski sektor u stvaranju Bruto dodate vrijednosti doprinosi sa 13,5%, od čega je doprinos sektora prerađivačke industrije 4,8%. U pogledu zaposlenosti sektor prerađivačke industrije zapošljava 6,9% od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori u 2014. godini, dok ukupno učešće sektora Vađenje ruda i kamena, Snabijevanje električnom energijom i Snabdijevanje vodom, iznosi 5,6%. Sektor prerađivačke industrije je najznačajniji dio oblasti industrijske proizvodnje i obuhvata preduzeća koja se bave mehaničkom, fizičkom i hemijskom transformacijom materijala, supstanci ili komponenata u nove proizvode.

²⁰⁷ Ecorys, *The number of Jobs dependent on the Environment and Resource Efficiency Improvements*, report prepared for DG Environment, 2012.

relevantni i za Crnu Goru gdje energetska intenzivna industrija (proizvodnja aluminijuma i čelika) teško da mogu konkurisati proizvođačima iz EU koji posluju u strožijem regulatornom okruženju i koji su bitno unaprijedili svoj nivo efikasnosti. Izgledi za novo zapošljavanje u ovim industrijama su minimalni.

Za industrijski sektor u Crnoj Gori je takođe bitno postepeno usvajanje i primjena EU politike o proizvodima koja, između ostalog, uključuje (u okviru procjene životnog vijeka) optimizaciju tehnoloških procesa u pravcu smanjenja generisanja otpada, efikasnijeg korišćenja inputa i manjeg stvaranja nus-proizvoda, smanjenja gubitaka energije i vode, nižih emisija GHG, itd²⁰⁸.

U cilju povećanja industrijske produktivnosti, stimulisanja preduzetništva i podsticanja inovativnosti, Crna Gora je pripremila dokument **Industrijska politika Crne Gore do 2020. godine**²⁰⁹ gdje je definisala strateške pravce razvoja, polazeći od integrisanog koncepta industrijske politike koji u fokusu ima rast konkurentnosti crnogorske ekonomije kao cjeline. U tom kontekstu, industrijska politika ima težnju da ukloni strukturne disbalanse i sektorske neravnoteže, kao i da prevaziđe problem uske proizvodne baze u skladu sa principima održivog razvoja i resursne efikasnosti. Iako je struktura crnogorske ekonomije pretežno u oblasti sektora usluga, neophodno je revitalizovati određene segmente industrije, koristeći nove izvore ekonomskog rasta, uz podsticanje resursne efikasnosti.

Prioritetni sektori sa potencijalom rasta - sektori koji su prepoznati kao oni sa potencijalom rasta i koji mogu predstavljati pokretače industrijskog razvoja sa potencijalima za povećanje konkurentnosti na domaćem tržištu i jakim izvoznim potencijalima su:

²⁰⁸ Prema: UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014., str. 56.

²⁰⁹ Ministarstvo ekonomije, *Industrijska politika Crne Gore do 2020. godine*, Jul 2015.

prerađivačka industrija - prehrambena²¹⁰, drvna, metalna i farmaceutska, energetika i turizam.

Sektori koji podržavaju industrijski razvoj - sektori koji imaju potencijal rasta i treba da doprinesu modernom industrijskom razvoju su: transport, ICT i kreativne industrije, sektor biznis usluga i građevinarstvo.

Broj **malih i srednjih preduzeća** (MSP) u Crnoj Gori, u 2015. godini, prema podacima Poreske uprave, iznosio je 25.918 sa preko 150.000 zaposlenih. MSP čine 99,6% ukupnog broja preduzeća u Crnoj Gori i, u značajnoj mjeri, doprinose privrednom rastu i razvoju i konkurentnosti ekonomije, novom zapošljavanju, odnosno uvođenju zelene ekonomije u Crnoj Gori.

Konačno, za otvaranje zelenih radnih mjesta i postizanje većeg stepena uključenosti privatnog sektora u ozelenjavanje ekonomije u Crnoj Gori značajan je razvoj **zelenog preduzetništva**²¹¹ koje može da generiše novu zaposlenost i doprinese razvoju lokalnih zajednica odnosno prevazilaženju razvojnih nejednakosti. Mogućnosti za razvoj zelenog preduzetništva postoje u oblastima energetike, upravljanja otpadom, ekološke poljoprivrede, ekoturizma, reciklaže, eko-proizvoda i drugih djelatnosti.

2.4.2.5. Građevinarstvo i stanovanje

Građevinarstvo je sredinom protekle decenije bilo jedan od sektora sa najvećom stopom rasta. U 2008. godini sektor je činio 6,2%

²¹⁰ Prema postojećim projekcijama, očekuje se da će doprinos prerađivačke industrije BDP-u porasti sa 7% u 2010. godini, na 11-15% do 2030. godine i to u granama koje sada imaju najmanje učešće u industrijskoj proizvodnji (trajna dobra).

²¹¹ Preduzetništvo se ne odnosi samo na ekonomiju. Ono je povezano sa svim aspektima ljudskog ponašanja i djelovanja. Posmatrano etimološki, preduzetništvo znači sposobnost pokretanja neke aktivnosti sa zadatkom da se postigne određeni cilj. Danas preduzetništvo postaje specifična uslovna filozofija, kao skup odgovarajućih funkcija i različitih sposobnosti ljudi, usmjerenih ka povezivanju i koordinaciji faktora proizvodnje, da bi se ostvario profit (Ministarstvo ekonomije, *Strategija razvoja MSP 2011-2015*, Vlada Crne Gore, 2015);

ukupne ekonomije Crne Gore²¹², da bi u 2014. godini njegovo učešće bilo 4,2% bruto dodate vrijednosti. Značaj građevinarstva ogleda se i u tome što ono stimulira rast u ostalim sektorima poput proizvodnje građevinskih materijala, usluga, finansijskog sektora, tržišta nekretnina i slično. *Pravcima razvoja Crne Gore za period od 2015-2018. godine* identifikovani su razvojni ciljevi u oblasti građevinarstva i stanovanja koji između ostalih uključuju unapređenje prostornog planiranja, poboljšanje kvaliteta građevinskih radova i korišćenje održivih građevinskih proizvoda, kao i podizanje standarda u pogledu energetske efikasnosti i većeg korišćenja energije iz obnovljivih izvora u stambenim zgradama. Pravci razvoja su zasnovani i nadograđuju ciljeve postavljene strategijom razvoja građevinarstva i stambenom strategijom.

Potrošnja energije u stambenim objektima, posebno za grijanje i hlađenje, je veoma važno pitanje evropskih politika koje je od 2010. godine regulisano revidiranom Direktivom o energetskim performansama zgrada. Pored obaveze da se primijene minimalni zahtjevi za energetske performanse starih i novih zgrada, ova Direktiva zahtijeva da od 2021. godine sve nove zgrade u EU budu građene tako da im emisije budu blizu nule. Troškovno djelotvoran potencijal za uštede energije u zgradarstvu je procijenjen na 65 Mten (mega tona ekvivalentne nafte) do 2020. godine, što je gotovo šezdesetpet puta više od ukupne domaće bruto potrošnje Crne Gore u 2011. godini. U EU se unapređenje postojećeg stambenog fonda planira kroz pripremu strategija energetskog renoviranja zgrada u skladu sa zahtjevima Direktive o energetskoj efikasnosti iz 2012. godine.

Značajan **potencijal za uštede energije postoji i u sektoru građevinarstva i stanovanja u Crnoj Gori**²¹³. Iako precizni podaci o stanju toplotne

izolacije stambenog fonda ne postoje, procijenjeno je da čak 70% objekata za stanovanje zahtijeva adaptaciju za povećanje energetske efikasnosti. Procjena se zasniva na činjenici da se značajan dio ukupnog broja od oko 316.000 stanova nalazi u objektima kolektivnog stanovanja izgrađenim tokom šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog vijeka, koje karakteriše zapuštenost i dotrajalost spoljašnjih konstrukcija - fasada i (ravnih) krovova, kao i dotrajalost kućnih instalacija²¹⁴. Analiza koju je radio UNDP pokazala je da bi fazno (tokom perioda od 10 godina) sprovođenje mjera energetske efikasnosti (adekvatna izolacija spoljnjih zidova, zamjena prozora, vrata, krovova i izolacija podova) na svim nelegalno sagrađenim objektima doprinijelo povećanju BDP-a od 1,5% godišnje.

Načini da se postignu **uštede energije u zgradama** uključuju uvođenje energetski efikasnog projektovanja i izgradnje, sertifikaciju zgrada, upotrebu građevinskih materijala i proizvoda kojima se poboljšavaju energetske karakteristike objekata, odgovarajuće održavanje i rekonstrukciju objekata itd. Potrebni su dalji podsticaji kako bi se pozitivni trendovi u ovom sektoru (kao što je rastuća primjena izolacije na novim i postojećim zgradama) potspješili i stvorio osnov za postizanje ambicioznih EU ciljeva i standarda.

Velika količina energije može biti sačuvana i kroz adekvatno planiranje **infrastrukture u gradovima**. Iako su principi i zahtjevi energetske efikasnosti ustanovljeni relevantnim propisima, postojeća praksa planiranja i gradnje u Crnoj Gori još uvijek nema adekvatna rješenja za njihovu integraciju u prostorne i urbanističke

potrošnji energije, izbjegnute troškove od preko €60 miliona i smanjenje emisija GHG od preko 16%. Trošak postizanja ambicioznijih ciljeva - povećanja energetske efikasnosti za 20% do 2020. godine u sektoru građevinarstva i stanovanja bio bi €57 miliona, što bi rezultiralo uštedom od 19,2% u potrošnji energije, izbjegnutim troškovima od preko €100 miliona, i smanjenjem emisija GHG od preko 26%.

²¹⁴ Prema podacima *Nacionalne stambene strategije Crne Gore za period 2011 - 2020*, (Ministarstvo održivog razvoja i turizma, 2011), jedna od osnovnih karakteristika stambenog fonda je njegova relativna starost (svega oko 30% je izgrađeno u proteklih 30 godina).

²¹² Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Strategija razvoja građevinarstva u Crnoj Gori do 2020. godine*, Vlada Crne Gore, 2010.

²¹³ Rezultati UNEP/ UNDP studije (2012) pokazuju da bi za povećanje energetske efikasnosti za 12% do 2020. godine u sektoru građevinarstva bila potrebna ulaganja od €32 miliona, što bi kao rezultat imalo uštedu od 11,8% u

planove. **Održivi gradovi** su istaknuti kao jedna od ključnih tema u dokumentu *Budućnost kakvu želimo* (usvojenom na Trećem svjetskom samitu o održivom razvoju - Rio+20). Samim tim obavezujuće je i za Crnu Goru da uvrsti ovaj koncept u svoj sistem planiranja prostora i izgradnje objekata.

Pored ušteda energije, za resursnu efikasnost u građevinarstvu veoma su važni i recikliranje građevinskog otpada, upotreba ekoloških materijala (koji zadovoljavaju kriterije održivosti) i poboljšano projektovanje objekata.

Energetski efikasna gradnja odnosi se na upotrebu materijala i opreme, te proces izgradnje i kasnije korišćenja prostora kojima se gubici energije svode na najmanju moguću mjeru, a ujedno održava ili povećava komfor korisnika i pozitivno utiče na životnu sredinu. Unaprijeđenje energetske efikasnosti zgrada može se sprovoditi:

- uvođenjem strogih pravila energetske efikasne projektovanja i izgradnje, i sertifikacije zgrada; ovdje postoji i veliki potencijal za "ozelenjavanje" postojećih radnih mjesta (projektanti, građevinski radnici), kao i za kreiranje novih zelenih radnih mjesta (energetski oditori);
- upotrebom građevinskih materijala i proizvoda kojima se poboljšavaju energetske karakteristike objekata;
- održavanjem i rekonstrukcijom objekata i upravljanjem energijom u objektima (energetski menadžment); i u ovom segmentu je evidentan prostor za kreiranje novih zelenih radnih mjesta²¹⁵.

Kao što je navedeno i u Strategiji razvoja građevinarstva do 2020. godine, neophodno je dalje razvijati ovaj sektor u kontekstu integracije Crne Gore u jedinstveno evropsko tržište, uz uvažavanje principa održivog razvoja. Vizija razvoja građevinskog sektora u Crnoj Gori je integrisanje crnogorskog u evropsko tržište

²¹⁵ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Ozelenjavanje crnogorske ekonomije, Analitički dokument o izazovima i mogućnostima za ozelenjavanje ekonomije*, podloga za izradu nacionalne Plaforme za Rio+20, Vlada Crne Gore, 6. jun 2012;

građevinarstva pozicioniranjem na ljestvici konkurentnosti između četiri vodeće zemlje u građevinarstvu u regionu preko inovativnog, na znanju baziranog i visoko tehnološki organizovanog građevinskog sektora²¹⁶.

2.4.2.6. Saobraćaj

Bezbjedan, moderan i efikasan saobraćajni sistem predstavlja pretpostavku ukupne ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije jedne zemlje. Istovremeno, jedan od ključnih prioriteta u ukupnom razvoju saobraćajnog sistema u Crnoj Gori su zahtjevi za **poboljšanje sigurnosti i bezbjednosti u svim vidovima saobraćaja** u cilju očuvanja ljudskih života i imovine (redovno održavanje postojeće infrastrukture, investicije u nove saobraćajne kapacitete, uz poštovanje standarda bezbjednosti i sigurnosti, jačanje administrativnih kapaciteta, kontrola, nadzor saobraćaja primjenom mjerila koja su usaglašena sa metrološkim propisima, npr. radari i etilometri, kao i obuke i javne kampanje). U navedenom kontekstu, **sektor saobraćaja u Crnoj Gori** se suočava sa značajnim teškoćama u nastojanjima da osigura adekvatnu osnovu za mobilnost ljudi, roba i usluga unutar zemlje i prema susjednim zemljama. Nerazvijena mreža puteva i nepostojanje autoputeva, problemi nedovoljno razvijene željezničke infrastrukture i starih vozničkih sredstava, nedovoljna efikasnost saobraćajnog sistema i neprimjenjivanje modernih pristupa u upravljanju saobraćajem, dio su liste problema identifikovanih u ovom sektoru. Sama konfiguracija terena uslovljava visoke troškove održavanja u sektorima željezničkog i drumskog saobraćaja i razvoja nove infrastrukture. Nedovoljna razvijenost infrastrukture za odvijanje pomorskog saobraćaja značajno doprinosi zagađenju mora.

Udio **željezničkog saobraćaja** u ukupnom broju ostvarenih putničkih kilometara u Crnoj Gori opao je u periodu od 2000-2012. godine sa 52% na 36%, tako da u posljednjih nekoliko godina

²¹⁶ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Strategija razvoja građevinarstva do 2020. godine*, Vlada Crne Gore, 2009.

drumski saobraćaj ima dominantnu ulogu u prevozu putnika, što povećava pritiske na životnu sredinu. Trendovi u **teretnom saobraćaju** su slični putničkom, uz nešto manje osjetan pad udjela željezničkog saobraćaja. Ukupan broj motornih vozila porastao je sa oko 128.000 u 2000. na 198.772 u 2015. godini. Pored navedenog, u 2012. godini blizu 98% vozila u svim kategorijama bilo je starije od 10 godina, 56% vozila koristi naftu kao pogonsko gorivo, 43% benzin, a veoma mali broj koristi tečni naftni gas.²¹⁷

Sa učešćem od oko 27% u ukupnoj **finalnoj potrošnji energije** (2013), sektor saobraćaja u Crnoj Gori predstavlja značajnog potrošača. U saobraćaju se troše velike količine energije što uveliko doprinosi klimatskim promjenama i dovodi do zagađenja vazduha i povezanih negativnih uticaja na zdravlje ljudi i stanje ekosistema. Izgradnja saobraćajne infrastrukture takođe uzrokuje negativne uticaje na prostor, vode i biodiverzitet. Uvezena fosilna goriva (benzin, dizel, kerozin) predstavljaju 99% ukupne potrošnje, dok preostali procenat čini potrošnja električne energije. Drumski saobraćaj je odgovoran za oko 88% finalne potrošnje u sektoru saobraćaja²¹⁸ i predstavlja prioritet za optimizaciju i uštede.

Moderan i efikasan saobraćajni sistem može značajno doprinijeti **resursnoj efikasnosti**, konkurentnosti i održivosti. Rezultati UNEP/UNDP studije (2012) pokazuju da bi investicije od €34,2 miliona u energetske efikasnost u saobraćaju (da bi se ostvarilo povećanje za 12% do 2020. godine) za rezultat imale uštedu od 8,6% u potrošnji energenata, izbjegnute troškove od preko €43 miliona i smanjenje emisija GHG od preko 9%. Trošak postizanja ambicioznijih ciljeva - povećanja energetske efikasnosti za 20% do 2020. godine u sektoru saobraćaja bio bi €82 miliona, što bi dovelo do uštede od 12,5% u potrošnji

²¹⁷ Agencija za zaštitu životne sredine, *Izveštaj o stanju životne sredine na bazi indikatora*, 2015.

²¹⁸ Željeznički saobraćaj učestvuje sa oko 2%, a avio i pomorski sa preostalih 10%.

energenata, izbjegnutih troškova od preko €67 miliona, i smanjenja emisija GHG od preko 14%.

Neke od najvažnijih mjera evropske politike **održivog saobraćaja** uključuju tehnološka poboljšanja vozila i primjenu alternativnih izvora energije²¹⁹, olakšavajuću poresku politiku, promovisanje javnog prevoza i nemotorizovanih vidova saobraćaja i sl. Nadalje, u skladu s evropskim politikama održive urbane mobilnosti, gradovi treba da obezbijede **multimodalni saobraćajni sistem** i da se bave intermodalnim integracijama kao glavnom komponentom svake strategije urbane mobilnosti u skladu sa politikama održivog saobraćaja. Navedene mjere treba da budu prioritet i u Crnoj Gori, u kontekstu dostizanja ciljeva resursne efikasnosti, kao i značajnog smanjenja aerozagađenja i poboljšanja kvaliteta života građana i kvaliteta turističke ponude. Tu se prije svega misli na efikasan javni prevoz kojim bi se značajno smanjilo korišćenje putničkih vozila u gradovima i smanjile gužve, posebno u primorskom regionu, tokom turističke sezone (Kotor, Budva). Teži se, takođe, tome da se prevoz (posebno) tereta usmjeri na željeznicu i plovne puteve²²⁰. Za razvoj saobraćajnog sistema u pravcu resursne efikasnosti (odnosno za održivi saobraćaj) biće potreban integralan pristup, kao i značajni naponi i sredstva da bi se osavremenio vozni fond i dalje razvila saobraćajna infrastruktura. Potrebno su značajni podsticaji za brže uvođenje vozila sa niskim emisijama i novim tehnologijama/alternativnim gorivima, bolja kontrola kvaliteta goriva, promovisanje vidova saobraćaja koji su povoljni po životnu sredinu, i primjena instrumenata za svođenje na najmanju mjeru negativnih uticaja saobraćaja

²¹⁹ EU trenutno podržava tri glavne alternativne vrste goriva i pogonske tehnologije koje će se razvijati u periodu do 2020. godine i to: a) biogoriva, tečna ili gasovita; b) vodonik i gorive ćelije; i c) električne baterije i hibridna vozila na električni pogon.

²²⁰ Sa druge strane, razvojni scenario koji predviđa rast industrijske proizvodnje, podrazumijeva da ubrzano raste i teretni transport. Uz teretni transport domaćih proizvoda doći će do porasta i tranzitnog prometa robe. S višim životnim standardom udvostručiće se i broj privatnih automobila, što uprkos očekivanom osjetnom poboljšanju specifične potrošnje goriva saobraćajnih vozila, znači i više od udvostručenja potrošnje energije u transportu.

na životnu sredinu (uključujući standarde, procjene uticaja, ekonomske instrumente i dr.).

2.4.2.7. Upravljanje resursima obalnog područja

Obalno područje koje uključuje kopneni dio i morski ekosistem je jedan od najvrijednijih resursa Crne Gore i ogroman potencijal za inovacije i rast. Trenutno predstavljaju osnov za ekonomske aktivnosti poput: turizma, pomorstva, brodogradnje, ribarstva i akvakulture. U EU "plava ekonomija" zapošljava oko 5,4 miliona ljudi i generiše bruto dodatu vrijednost od skoro 500 milijardi € godišnje. Oblasti za dalji razvoj na bazi resursa mora i kopna obalnog područja Crne Gore su i: biotehnologija, eksploatacija živih i neživih komponenti morske sredine u farmaceutske svrhe, eksploatacija minerala, korišćenje potencijala obnovljivih izvora energije i dr²²¹.

Prema važećem Zakonu o morskom ribarstvu i marikulturi (Sl. List CG 56/09 i 47/15) i Zakonu o moru (Sl. List CG 17/07), ribolovno more Crne Gore obuhvata dio obalnog mora i epikontinentalni pojas Crne Gore koji se nalazi u granicama Crne Gore. Upravo u ovom dijelu teritorije Crne Gore razvojnu šansu ima plava ekonomija i razvojni programi **turizma, pomorske privrede, ribarstva i marikulture, te iskorišćavanje ostalih prirodnih resursa.**

U dosadašnjem periodu, razvoj turizma, pomorske privrede, iskorišćavanje **mineralnih sirovina** (pijesak i kamen), uz nešto manje učešće poljoprivrede i ribarstva, doprinijeli su neodrživom eksploataciji obnovljivih prirodnih resursa obalnog područja (misli se prije svega na prostor i predione vrijednosti). Kao posljedica izostanka integralnog upravljanja obalnim područjem, ključni izvori **pritisaka na resurse i kvalitet životne sredine obalnog područja** su: pretjerana i ubrzana urbanizacija usljed izgradnje turističkih kapaciteta (praćena raspršenom gradnjom, nezadovoljavajućim

kvalitetom izgrađene sredine i prenamjenom poljoprivrednog zemljišta u građevinsko), izlovljavanje ribljeg fonda, neadekvatan tretman otpada i otpadnih voda na kopnu, i neadekvatan tretman zagađenja s plovila, kao i zbrinjavanja čvrstog i tekućeg otpada, balastnih voda u lukama i marinama, kao i druga infrastruktura pomorske privrede. Doprinos neodrživosti dali su i izostanak kvantitativnih pokazatelja koji bi procijenili granični kapacitet nosivosti kopna i mora (odnosno sposobnost prostora da primi određeni broj turista), kao i neadekvatna primjena strateške i projektne procjene uticaja na životnu sredinu. Ovo je za posljedicu imalo ugrožavanje staništa i vrsta, te prirodne ravnoteže uopšte. Ovakvo stanje prati **i neadekvatan institucionalni i zakonski okvir** s velikim brojem slabo iskoordiniranih nadležnih institucija koje su često u konfliktu ili čije se nadležnosti preklapaju, ili postoji nerazumijevanje nadležnosti i neadekvatna primjena zakonskih odredbi. Nerijetko, zakonska rješenja ne sadrže kaznene odredbe, a ona pozitivna rješenja koja su zasnovana na najboljoj međunarodnoj praksi (oblast zaštite životne sredine) se ne primjenjuju.

Ključne aktivnosti planirane prethodnom NSOR u cilju očuvanja morskih resursa (uključujući priobalno područje), realizuju se sprovođenjem Nacionalne strategije integralnog upravljanja obalnim područjem, u skladu s odredbama Barselonske konvencije i njenih protokola uključujući i Protokol o integralnom upravljanju obalnim područjem Mediterana. Takođe, u toku je izrada Prostornog plana posebne namjene obalnog područja Crne Gore koji će ublažiti pritisak neplanskog razvoja, doprinijeti kvalitetnom razvoju turističkih i nautičkih sadržaja i u velikoj mjeri obezbijediti zaštitu prirodnog predjela i ekološki vrijednih područja. Neophodna je efikasna primjena instrumenata i mehanizama **integralnog upravljanja obalnim područjem** kako bi se smanjilo zagađenje, zaštitio biodiverzitet, vrijedna područja prirode i kulturna baština, postigla koordinacija između različitih sektora i korisnika, a time usaglasile i potrebe razvoja i zaštite. Kako se konstatuje u UNDP Izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka iz 2014. godine, integralno upravljanje morskim resursima i primjena instrumenata kao što je

²²¹ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

prostorno planiranje mora, stvoriti mogućnosti da se adekvatno iskoristi potencijal za plavi rast²²² i da ovi prirodni resursi značajnije doprinesu efikasnoj i održivoj ekonomiji u Crnoj Gori.

Ribarstvo je tradicionalna privredna grana u Crnoj Gori, zastupljena u ribolovnim područjima morskog priobalja i Skadarskog jezera. Iako ima važnu sociološku i kulturološku ulogu, učešće ribarstva u BDP je svega 0,5%, a broj zaposlenih u ovom sektoru je relativno mali²²³. Potrošnja ribe u Crnoj Gori je među najnižim u Evropi, međutim, upravo zbog toga i razvoja sektora turizma, ribarstvo ima značajan potencijal za razvoj. Generalno, riblji fond Mediterana, pa i Jadrana, značajno je umanjen, pa se već osmišljavaju politike njegovog očuvanja. Iako crnogorski ribari bilježe skroman ulov morske ribe na godišnjem nivou (700-800 t godišnje), usljed nepostojanja cjelovitog nadzora i kontrole na moru evidentirani su nedozvoljeni ulasci stranih ribarskih brodova u teritorijalno more Crne Gore, ali i primjeri nelegalnog i neregistrovanog ribolova domaćih ribara²²⁴. Slična situacija je i sa **uzgojem školjki**. Naime, iako zvanični podaci pokazuju na to da su uzgoj školjki i ribe na relativno niskom nivou, zabilježeni su primjeri pritiska na životnu sredinu i neodrživog ribarenja²²⁵. Neodrživosti u sektoru ribarstva i **marikulture** uslovljeni su relativno malom i zastarjelom flotom, nepostojanjem organizovanog otkupa ili prerade ribe, nepostojanjem ribarske luke, kao i nepostojanjem mjesta prvog iskrcaja i mjesta prve prodaje. Uz navedeno, jedan od glavnih razloga za nedovoljan razvoj sektora

marikulture je nepostojanje novih lokacija za uzgoj i to posebno na otvorenom moru. Za rješavanje ovih problema prostorno planiranje namjene mora ima najznačajniju ulogu i to u procesu izbora lokacija u cilju rješavanja eventualnih konflikata s drugim aktivnostima koje se obavljaju na moru.

U oblasti **pomorskog saobraćaja** Crna Gora bilježi mali broj aktivnih kompanija i smanjenje tereta i broja prevezenih putnika. Iako se posljednjih godina obnavlja, pomorska flota je i dalje dosta skromna. Luka Bar je najznačajniji tranzitni centar u regionu i kapija Jadrana. Međutim, zbog neadekvatne povezanosti sa zaleđem, gubi trku sa konkurentskim lukama u regionu (Ploče i Drač)²²⁶. Luke Zelenika i Kotor takođe predstavljaju važne pomorske centre u Boki Kotorskoj. Nedavno izgrađeno pristanište za mega jahte Porto Montenegro postalo je simbol razvoja visokog turizma u Crnoj Gori.

Brodogradilište Bjela opremljeno je za popravke i rekonstrukciju svih vrsta plovila kapaciteta do 120.000 DWT, a u planu je za privatizaciju, uz moguću promjenu osnovne djelatnosti u remont mega jahti što bi bilo komplementarno sa postojećom uslugom koju pruža Porto Montenegro. I luke i Brodogradilište Bjela vrše značajne pritiske na životnu sredinu kopna i priobalnog mora.

2.5. Upravljanje za održivi razvoj

Uprkos višestruko iskazanom političkom opredjeljenju u pogledu održivog razvoja društva i uspostavljenom institucionalnom okviru za funkcionisanje sistema upravljanja za održivi razvoj, u Crnoj Gori, kao i većini država članica UN-a, integracija pitanja smanjenja siromaštva, ljudskih prava i zaštite životne sredine, kao i drugih prioritetnih pitanja u sferi društvenog razvoja i održivog upravljanja prirodnim, društvenim i ljudskim resursima u okviru planiranja ekonomskog razvoja su i dalje

²²² U okviru svoje integralne pomorske politike, EU je izradila dugoročnu strategiju pod nazivom "Plavi rast" kako bi podržala održivi rast u različitim pomorskim sektorima i aktivnostima vezanim za more. O potencijalnom značaju morskog ekosistema Crne Gore najbolje govori procijenjena vrijednost koristi od usluga morskog ekosistema Sredozemlja koja je u 2005. godini procijenjena na preko 26 milijardi eura. Za više detalja vidjeti: http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/blue_growth/

²²³ Svega 400 zaposlenih, izuzimajući sektor marikulture i prerade ribe.

²²⁴ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija integrisanog upravljanja obalnim područjem*, NS IUOP, Vlada Crne Gore, jun 2015. godine

²²⁵ Isto.

²²⁶ Sa nedavnom privatizacijom AD Kontejnerski terminal i generalni tereti koja predviđa značajne investicije u narednih nekoliko godina, planiranom rekonstrukcijom željeznice i izgradnjom autoputa, luka Bar ima šansu da iskoristi svoje prirodne potencijale. Ipak, svako dalje odlaganje planiranih investicija ugrožava valorizaciju resursa s obzirom na jaku konkurenciju u okruženju.

glavni izazovi na putu ka dostizanju održivosti nacionalnog razvoja. Ipak, u odnosu na ostale oblike integracije stubova održivog razvoja, integracija pitanja očuvanja životne sredine i održive upotrebe prirodnih resursa i dalje u značajnoj mjeri zaostaje. Pregled nacionalnih izvještaja²²⁷ o sprovođenju politike održivog razvoja potvrđuje da države nijesu pozicionirale prioritete održivog razvoja kao ključne elemente ekonomskog rasta i razvoja, te da se umjesto toga od održivog razvoja očekuje da ne ometa ekonomski rast, kao i da se očuvanje životne sredine i dalje ne poima kao preduslov dugoročno održivog ekonomskog rasta i razvoja.

2.5.1. Izgradnja institucionalnog i strateškog okvira za održivi razvoj

Ustavom iz 1992. godine, te Ustavom iz 2007. godine, Crna Gora se opredijelila za razvoj utemeljen na principima održivog razvoja. Ustavno opredjeljenje je pratio niz aktivnosti usmjerenih na izgradnju institucionalnog i strateškog okvira za održivi razvoj. S ciljem uspostavljanja platforme za ispunjenje opredjeljenja o ekološkoj državi, 1997. godine u saradnji sa Univerzitetom za mir i razvoj UN-a, otpočela je izrada 14 baznih studija i sveobuhvatnog dokumenta pod nazivom „Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države“, koji je završen 2001. godine. Istovremeno, ovaj dokument je predstavljao i nacionalni odgovor na ciljeve postavljene Agendom 21. Nakon stabilizacije političkih prilika i otvaranja evropske perspektive za zemlje jugoistočne Evrope, Crna Gora je napravila značajan iskorak u izgradnji nacionalne politike održivog razvoja. Pomaci u izgradnji institucionalnog i legislativnog okvira radi povećanja efikasnosti sistema upravljanja za održivi razvoj napravljeni su u periodu od 2002. godine do sada. Nakon učešća na Samitu o održivom razvoju u Johaneshburgu, 2002. godine osnovan je **Nacionalni savjet za održivi razvoj** kao savjetodavno tijelo Vlade Crne Gore za sprovođenje politike održivog razvoja, dok je resorno ministarstvo nadležno za poslove

²²⁷ UN, Sintezni pregled nacionalnih izvještaja o sprovođenju politike održivog razvoja pripremljenih u okviru učešća na Rio+20 samitu, 2012.

zaštite životne sredine bilo zaduženo za sprovođenje politike održivog razvoja. Savjetom je u periodu od 2002. godine predsjedavao Predsjednik Vlade, a od 2013. godine Predsjednik Države. Od 2006-2011. godine funkcionisala je Kancelarija za održivi razvoj uspostavljena uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) za pružanje administrativne i tehničke podrške radu Nacionalnog savjeta u okviru Generalnog sekretarijata Vlade. U junu 2011. godine Kancelarija za održivi razvoj integrisana je u Ministarstvo održivog razvoja i turizma, nastavljajući da funkcioniše kao Odjeljenje za podršku Nacionalnom savjetu za održivi razvoj, odnosno od septembra 2015. godine kao Odjeljenje za održivi razvoj i integralno upravljanje obalnim područjem.

Paralelno sa početkom realizacije projekata održivog razvoja, 2005. godine započet je i proces izrade Nacionalne strategije održivog razvoja. Strategija je apsorbovala najznačajnija opredjeljenja iz nacionalnih i evropskih dokumenata, a rađena je u okviru saradnje sa Mediteranskom komisijom za održivi razvoj.

Kroz Forum ekoloških **nevladinih organizacija**, civilni sektor je aktivno učestvovao u radu Nacionalnog savjeta razmatrajući najvažnija pitanja kojima se bavio Nacionalni savjet, uz iznošenje svojih ocjena i predloga, kao i neposrednim učešćem u radu Nacionalnog savjeta. Važan podsticaj unapređenju odnosa između vladinog i nevladinog sektora imali su potpisivanje Memoranduma o saradnji između tadašnjeg Ministarstva uređenja prostora i životne sredine s ekološkim nevladinim organizacijama i izbor predstavnice nevladinog sektora za zamjenicu predsjednika Nacionalnog savjeta za održivi razvoj u aprilu 2011. godine²²⁸.

Od 23 **lokalne samouprave** u Crnoj Gori, samo tri opštine – Podgorica²²⁹, Bijelo Polje i

²²⁸ Nacionalni savjet za održivi razvoj, Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države, 20 godina ekološke države Crne Gore, 2011. godin.

²²⁹ U Glavnom gradu, u okviru Sekretarijata za planiranje i uređenje prostora i zaštitu životne sredine, sistematizovan je Sektor za zaštitu životne sredine i održivi razvoj, kao

Mojkovac u svom institucionalnom sistemu imaju organizacione cjeline - sekretarijate za uređenje i planiranje prostora i održivi razvoj sa zaduženjima za sprovođenje politike održivog razvoja. U aprilu 2011. godine Opština Danilovgrad je formirala svoj lokalni savjet za održivi razvoj i donijela Strategiju održivog razvoja s Akcionim planom za period do 2018. godine. U predstojećem periodu treba omogućiti jačanje kapaciteta na lokalnom nivou uspostavljanjem savjeta za održivi razvoj i usklađivanjem strateških planova razvoja opština s zahtjevima NSOR, odnosno donošenjem krovnih lokalnih strateških dokumenata održivog razvoja s kojim se moraju uskladiti svi ostali pojedinačni planovi i programi.

U pripremi Rio+20 samita u međunarodnim okvirima traženi su odgovori na međusobno suprotstavljene razvojne tokove. Završnim dokumentom Samita postavljena je kvalitetna, ali i veoma ambiciozna i zahtjevna agenda. Zato je u susret početku sprovođenja Agende za održivi razvoj do 2030. godine neophodno postaviti pitanje kako u nacionalnom kontekstu obezbijediti otklon od do sada zabilježenih neodrživih razvojnih trendova i nedovoljno funkcionalnog sistema upravljanja za održivi razvoj. Istovremeno u periodu nakon Trećeg svjetskog samita o održivom razvoju (Rio+20) svjedoci smo značajnih pomaka u snaženju međunarodnog institucionalnog okvira za sprovođenje politike održivog razvoja, primarno kroz uspostavljanje i funkcionisanje **Političkog foruma na visokom nivou**. Restrukturiran institucionalni okvir treba da omogući implementaciju ciljeva održivog razvoja do 2030. godine. I u nacionalnom kontekstu napravljeni su pomaci u izgradnji institucionalnog okvira za održivi razvoj. Nacionalnom savjetu za održivi razvoj proširene su ingerencije 2013. godine u kontestu savjetodavne podrške Vladi Crne Gore u sprovođenju nacionalne politike u oblasti klimatskih promjena s obzirom na njen prioritetni globalni značaj, kao i značaj u

procesu integracija Crne Gore u EU, te 2015. godine u sprovođenju politike integralnog upravljanja obalnim područjem obzirom na značaj ovog regiona za ukupni ekonomski rast i razvoj crnogorskog društva. Sastav i funkcije Nacionalnog savjeta omogućavaju njegovo funkcionisanje u kontekstu:

- jačanja među-sektorske koordinacije između resora u Vladi Crne Gore u cilju postizanja usklađenosti javnih politika sa politikom održivog razvoja;
- podsticanja saradnje nadležnih nacionalnih i lokalnih organa u cilju postizanja usklađenosti javnih politika s politikom održivog razvoja i relevantnim politikama na lokalnom nivou djelovanja;
- iniciranja snažnijeg učešća poslovnog sektora u sprovođenju javnih politika;
- te učešća nevladinog sektora u oblikovanju i usklađivanju javnih politika s ciljevima održivog razvoja.

Jedna od osnovnih prepreka bržem napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja u Crnoj Gori²³⁰ je **nezadovoljavajući nivo sprovođenja zakona, politika i strategija**. Velika je diskrepanca između obaveza koje proizilaze iz donesenih propisa i strategija i njihove primjene u praksi što je posljedica više faktora (promjena navika i odnosa nadležnih organa, odsustvo adekvatnog institucionalnog okvira, itd)²³¹. Pored toga, nivo harmonizacije među sektorskim strategijama nije uvijek dovoljan, a stepen integracije životne sredine u ekonomske/ sektorske politike je, uprkos određenim pomacima, na dosta niskom nivou. Probleme pricinjavaju i neadekvatne procjene i nedostatak finansijskih sredstava potrebnih za implementaciju, nedovoljno razvijen sistem za praćenje i ocjenu napretka i slično. Po pitanju saradnje i partnerstva među društvenim akterima zasnovanim na principima transparentnosti i participativnosti postoje potrebe i prostor za značajna unapređenja prakse dostizanja održivosti razvoja. Institucionalni okvir i integralno planiranje

nadležna služba u okviru Glavnog grada za sprovođenje politike održivog razvoja na nivou glavnog grada.

²³⁰ Nacionalni savjet za održivi razvoj, Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države, 20 godina ekološke države Crne Gore, 2011. godine.

²³¹ Ibidem.

takođe treba da budu unaprijeđeni, a kapaciteti (ljudski, tehnički i finansijski) javnog sektora (posebno u lokalnoj upravi i institucijama) podignuti na znatno viši nivo. Razvoj kapaciteta je neophodan i kod naučnih i istraživačkih institucija. Uloga civilnog sektora treba da bude ojačana omogućavanjem suštinske participacije u procesu kreiranja politika i donošenja odluka. Privatni sektor, i pored određenih pozitivnih primjera tokom proteklih godina, ostaje nedovoljno uključen u ostvarivanje ciljeva održivosti, tako da postoji potreba jačanja njegove uloge u procesu ozelenjavanja ekonomije realizacijom projekata i programa u sklopu zelenog preduzetništva, održive potrošnje i proizvodnje i korporativne društvene odgovornosti, kao i kroz razvoj privatno-javnih partnerstava.

Pored navedenog u središtu neusaglašenosti iskazanog političkog opredjeljenja i rezultata u implementaciji politike održivog razvoja su **problemi nezadovoljavajuće implementacije prioritarnih programa i akcija**. Evidentno je postojanje raskoraka između obaveza prema održivom razvoju i sprovođenja politike i programa održivog razvoja, odnosno dostizanja izazova s aspekta integracija, inkluzije i koherentnosti. Skrining uspješnosti sprovođenja petogodišnjeg Akcionog plana NSOR u periodu od 2007-2012. godina ukazuje na solidne rezultate sa udjelom implementiranih mjera od 53%, pri čemu oblast životne sredine u određenoj mjeri zaostaje u odnosu na performanse u oblasti ekonomije, i nešto manje u odnosu na sferu društvenog razvoja. Iako ovaj rezultat korespondira sa otežavajućim okolnostima s kojim se društvo suočavalo u periodu tranzicije sveukupnog društveno-ekonomskog ambijenta, može se konstatovati da su i dalje prisutni neodrživi razvojni trendovi. Prevođenje principa i ciljeva održivog razvoja u sprovedive efikasne akcije zasnovane na integrisanju ekonomskog, društvenog i ekološkog stuba, odnosno ekološki održivom i socijalno pravednom ekonomskom rastu, i dalje generiše brojne probleme. Zamjena fragmentiranog pristupa inkluzivnim procesima koji objedinjuju brojne subjekte u horizontalnoj i vertikalnoj ravni organizacije sistema upravljanja za održivo razvoju, ima ključni značaj

za uspješnost implementacije potvrđene političke volje i funkcionalnost dobre uprave za održivi razvoj. Zato su centralna pitanja održivog razvoja u periodu pred nama: snaženje dobre uprave, uspostavljanje i izgradnja složenog mehanizma odgovornosti i održiva i uzajamno uvezana valorizacija nacionalnih resursa. U centru razvoja biće potrebe pojedinca, uz omogućavanje aktivnog učešća svih relevantnih društvenih grupa i izgradnja partnerstava različitih društvenih struktura. Istovremeno interese građana, poslovne i „zelene“ interese treba učiniti kompatibilnim.

Linearna zavisnost ekonomskog razvoja i korišćenja prirodnih resursa odnosno rastućih antropogenih pritisaka na životnu sredinu, karakteriše kako ekonomije u regionu jugo-istočne Evrope, tako i ekonomski razvoj posmatran u širim globalnim okvirima. I pored nedavnog postizanja novog opšte prihvatljivog globalnog sporazuma o klimatskog sporazuma, i dalje nema značajnijeg pomaka u ograničavanju emisija gasova sa efektom staklene bašte, odnosno prisutan je nedostatak sredstava za transfer optimalnih tehnologija i primjenu mjera adaptacije. Pritom je prisutan rast nezaposlenosti, a iskorjenjivanje siromaštva nije na željenom nivou. Zato je značajno da je s aspekta unapređivanja produktivnosti i upravljanja resursima, u Crnoj Gori kao optimalan prihvaćen scenario kojim se predviđa apsolutno smanjenje upotrebe resursa za 20% u odnosu na prosjek 2005-2012. godine²³². Njegovo sprovođenje će zahtijevati dalje značajne refome kako bi se omogućilo razdvajanje uticaja upotrebe resursa, ekonomskih aktivnosti i društvenog blagostanja, odnosno omogućila inverzija u odnosu na zagađenje životne sredine.

Učešćem u međunarodnom dijalogu o ciljevima održivog razvoja i Agendi održivog razvoja do 2030. godine iskazana je puna posvećenost Crne Gore prioritetnim pitanjima održivog razvoja, kao što su: **smanjenje siromaštva, inkluzivna ekonomija, vladavina prava, dobra**

²³² UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

uprava, uvođenje zelene ekonomije, jačanje efikasnosti korišćenja prirodnih resursa, klimatske promjene, obalna područja, očuvanje osjetljivih ekosistema, održiva proizvodnja i potrošnja, rodna ravnopravnost i obezbjeđivanje inkluzivnog i na znanju zasnovanog rasta. Pored globalnog konteksta, prioritetno je stvaranje uslova za sprovođenje ključnih odrednica za održivi razvoj sadržanih u EU relevantnim politikama, primarno Strategiji Evropa 2020 i Mapi puta do resursno efikasne Evrope.

Praktična implementacija i mjerljivi rezultati otklona od neodrživih razvojnih tendencija i dalje su izazov i moraju predstavljati okosnicu u vođenju politike održivog razvoja. Značajan iskorak napravljen je uspostavljanjem održivog upravljanja obalnim područjem Crne Gore realizacijom Programa integralnog upravljanja obalnim područjem i donošenjem Nacionalne strategije integralnog upravljanja obalnim područjem u sinergiji s izradom novog Postornog plana posebne namjene obalnog područja Crne Gore (umanjivanje građevinskog područja, povećanje njegove iskorišćenosti, uvođenje obalnog odmaka zabranjene gradnje na udaljenosti 100 m od obalne linije, eliminisanje konfliktnih namjena na najvrijednijim djelovima prostora obalnog područja, unapređenje sistema upravljanja uspostavljanjem koordinacionog mehanizma za integralno upravljanje obalnim područjem, itd). Strategijom upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine utvrđeni su ambiciozni ciljevi (na primjer s aspekta recikliranja i ponovne upotrebe papira, metala, plastike i stakla iz domaćinstava i drugih izvora, neopasnog građevinskog otpada), čijim postizanjem će se značajno unaprijediti resursna efikasnost, ali i centralizovan pristup upravljanja otpadom.

U prethodnom periodu **milennijumski razvojni ciljevi** predstavljali su sredstvo za mjerenje i praćenje progressa u realizaciji pojedinih ključnih zadataka značajnih za održivost razvoja kako na nacionalnom, tako i međunarodnom nivou. U okviru redovnog praćenja sprovođenja milennijumskih razvojnih ciljeva, tokom 2013. godine evidentirani su pozitivni trendovi kod sprovođenja ciljeva koji se odnose na

ostvarenje univerzalnog osnovnog obrazovanja, smanjenje stope smrtnosti djece, unapređenje zdravlja majki i borbu protiv HIV, tuberkuloze i ostalih zaraznih bolesti. Opšti zaključak Četvrtog godišnjeg izvještaja o sprovođenju milennijumskih razvojnih ciljeva u 2014. godini je da je Crna Gora na dobrom putu da ostvari drugi cilj - ostvarivanje univerzalnog osnovnog obrazovanja, četvrti - smanjenje smrtnosti djece i peti - poboljšanje zdravlja majki. Ipak, evidentno je zaostajanje u postizanju prvog cilja - smanjenje siromaštva, trećeg - rodne ravnopravnost, šestog - borbe protiv HIVa/AIDS-a i sedmog-održivosti životne sredine.

Sedamnaest upravo usvojenih sveobuhvatnih, univerzalno primjenjivih i po svojoj prirodi transformativnih **ciljeva održivog razvoja** u okviru Agende za održivi razvoj do 2030. godine zamjenili su milennijumske razvojne ciljeve, čime se pravi pozitivan iskorak s aspekta omogućavanja cjelovitog praćenja svih aspekata održivosti razvoja društva. Orijentisani su na dostizanje konkretnih i mjerljivih ishoda, koncizni i univerzalno primjenjivi na sve zemlje uzimajući u obzir različite nacionalne realnosti, kapacitete i nivoe razvoja, te poštujući specifičnosti nacionalnog razvojnog konteksta. Uspostavljanje adekvatnog sistema praćenja ciljeva održivog razvoja u nacionalnom kontekstu predstavljaće izazov za postojeći sistem javne uprave. Stoga je neophodna reforma i značajno **jačanje postojećeg institucionalnog okvira upravljanja i finansiranja za održivi razvoj**. Radi obezbjeđivanja funkcionalne međusektorke saradnje i unaprjeđivanja efikasnosti funkcionisanja sistema upravljanja za održivi razvoj neophodno je horizontalno jačanje institucionalnih kapaciteta za sprovođenje nacionalne politike održivog razvoja, koja u svom središtu ima ciljeve i indikatore održivog razvoja, i sa njom povezanih sektorskih politika.

2.5.2. Sistem upravljanja životnom sredinom

Prema Izvještaju Svjetske komisije za životnu sredinu i razvoj iz 1987. godine koncept održivog razvoja podrazumijeva balansiranje

ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva kako bi se osiguralo „zadovoljavanje potreba sadašnje generacije bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“. Od tada do danas, koncept je evoluirao do pristupa utemeljenog na integraciji tri stuba održivog razvoja. Pritom je operacionalizacija tog koncepta rezultat kako teorijskih tako i političkih težnji usmjerenih ka osiguranju dugoročno održivog društveno-ekonomskog razvoja i očuvanju životne sredine. Iz tog razloga posebno mjesto u sistemu upravljanja za održivi razvoj **pripada sistemu upravljanja životnom sredinom**. U odnosu na brojne slabosti sistema upravljanja životnom sredinom koje su utvrđene NSOR iz 2007. godine i dalje su prisutni brojni izazovi od kojih su najznačajniji oni koji se odnose na: **omogućavanje potpune harmonizacije nacionalnog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU, efikasniju primjenu propisa, izgradnju administrativnih i ukupnih institucionalnih kapaciteta za upravljanje životnom sredinom i prirodnim resursima, te omogućavanje efikasnije horizontalne i vertikalne institucionalne koordinacije, a naročito prevazilaženje neadekvatnog finansiranja zaštite životne sredine kako iz javnih, tako i iz privatnih izvora i još uvijek izražen nizak stepen integracije pitanja životne sredine u sektorske politike.**

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Agencija za zaštitu životne sredine i Uprava za inspekcijske poslove imaju ključne nadležnosti u pogledu upravljanja životnom sredinom. Pojedine oblasti u nadležnosti su Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja (upravljanje vodama, upravljanje šumama, itd.), dok su određene nadležnosti povjerene Ministarstvu zdravlja (npr. kvalitet vode za piće), Ministarstvu saobraćaja i pomorstva, Ministarstvu pravde i Ministarstvu unutrašnjih poslova. Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju, Javno preduzeće „Nacionalni parkovi“, Centar za ekotoksikološka ispitivanja, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom su institucije sa značajnim zaduženjima u oblasti zaštite životne sredine. Značajno je pomenuti i Upravu pomorske sigurnosti, Lučke kapetanije, Upravu za šume, Upravu za vode,

Zavod za metrologiju koji u dijelu svojih nadležnosti treba da doprinose očuvanju životne sredine. Upravljanje životnom sredinom dijelom je povjereno lokalnim samoupravama koje raspolažu međusobno različitim kapacitetima koje u velikom broju slučajeva karakterišu brojna ograničenja za izvršavanje povjerenih zadataka, naročito u primjeni sistemskih instrumenata kao što su strateška i projektna procjena uticaja na životnu sredinu i izdavanje integrisanih dozvola. Inspekcijski nadzor u oblasti zaštite životne sredine obavlja mali broj ekoloških inspektora, dok je sudska praksa u ovoj oblasti gotovo nepostojeća.

S tim u vezi moglo bi se zaključiti da u Crnoj Gori postoji potrebna institucionalna infrastruktura za bavljenje pitanjima životne sredine i održivog razvoja, kao i za sprovođenje strateških dokumenata. Međutim, postojeći kapaciteti nijesu zadovoljavajući. Kada je riječ o resoru koji je nadležan za životnu sredinu, treba podsjetiti da je u proteklom periodu često mijenjana njegova institucionalna organizacija i nadležnosti. Zato je, u cilju rješavanja brojnih akumuliranih problema i ogovora na složene izazove u periodu pred nama, potrebno napraviti značajne promjene u pogledu podjele nadležnosti organa uprave kako bi se pod jedan krov objedinile sve oblasti zaštite i unapređivanja stanja životne sredine. Neophodno je da se državni, ali i opštinski organi, organizaciono, stručno i tehnički osposobe da ažurno i kvalitetno obavljaju poslove u skladu s međunarodnim standardima, te da se uspostavi funkcionalan i efikasan sistem horizontalne i vertikalne koordinacije²³³. Do sada su u nacionalni pravni okvir kroz proces harmonizacije zakonodavstva u oblasti zaštite životne sredine sa pravnom tekovinom EU ugrađeni brojni instrumenti upravljanja životnom sredinom: procjena i strateška procjena uticaja na životnu sredinu, integrisano sprječavanje zagađivanja životne sredine, kao i brojni instrumenti i procedure za zaštitu pojedinih segmenata životne sredine i smanjivanje pritisaka na životnu sredinu, kao

²³³ Nacionalni savjet za održivi razvoj, Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države, 20 godina ekološke države Crne Gore, 2011.

što su tehnički standardi, dozvole i prekršaji i krivična djela u oblasti životne sredine, kao i odgovornost za štetu u životnoj sredini. U procesu evropskih integracija potrebni su dalji napori ²³⁴ radi omogućavanja implementacije projektne i strateške procjene uticaja na životnu sredinu, na nacionalnom i na lokalnom nivou. Pritome je procjena uticaja na životnu sredinu instrument koji se previše koristi na lokalnom nivou, dok za izdavanje integrisane dozvole nijesu izgrađeni zadovoljavajući kapaciteti jedinica lokalne samouprave²³⁵.

Izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika u avgustu 2013. g. uspostavljena je bolja osnova za implementaciju Direktive o eko-kriminalu²³⁶, ali su i dalje evidentne brojne prepreke za efikasnu kontrolu i nadzor od strane ekološke inspekcije²³⁷. Izmjenama propisa omogućeno je inspektorima da rješenjem o prekršaju kazne manje prekršaje (od septembra 2011. do marta 2014. naplaćeno je samo 43% naloženih kazni²³⁸.

²³⁴ Evropska komisija, Izvještaj o napretku, 2014. godine.

²³⁵ UNECE, Treći izvještaj o pregleda stanja životne sredine Crne Gore, 2015.

²³⁶ Izvještaju o monitoringu harmonizacije i implementacije evropskog zakonodavstva (Progress Monitoring Report), 2015

²³⁷ U periodu od 2009-2013. godine ekološka inspekcija je podnijela oko 180 prekršajnih prijava²³⁷, od kojih je trećina odbijena kao neosnovana zbog nedostatka dokaza. U istom periodu ekološka inspekcija je dostavila 15 krivičnih prijava, od kojih je 6 odbačeno kao neosnovano, a o postupanjima u ostalih 9 predmeta inspekcija nije informisana od strane nadležnih sudova.

²³⁸ UNECE, Treći izvještaj o pregleda stanja životne sredine Crne Gore, UNECE, 2015. godine.

3. Ključni neodrživi trendovi razvoja i potrebe održivog razvoja do 2030. godine

Radi ostvarivanja ciljeva održivog razvoja Crne Gore neophodno je adekvatno odgovoriti na **ključne probleme** korišćenja i upravljanja nacionalnim resursima. Naime, ocjena stanja ukazuje na brojne faktore koji dovode do neodrživih trendova u upravljanju i korišćenju ljudskih, društvenih, prirodnih i ekonomskih resursa, kao i u pogledu upravljanja za održivi razvoj. Pregled ključnih pokretača, pritisaka, stanja i uticaja, slijedom DPSI(R) metode (pokretači-pritisaci-stanje-uticaji-odgovori), predstavljen je u u prilogu II u tabelama P II-6, P II-7, P II-8, P II-9. Pojedini uzroci odnose se na više problema i obratno – pojedini problemi imaju korijen u više navedenih uzroka. Sistematizacijom problema i uzroka, te ocjenom nivoa do kojeg određene grupe problema i uzroka otežavaju postizanje ciljeva održivog razvoja i slabe izgleda za dugoročno održiv razvoj crnogorskog društva, izdvojeni su ključni problemi i slabosti i sa njima povezane potrebe u tačkama 3.1 do 3.5 ovog poglavlja.

3.1. Ključni problemi održivog upravljanja ljudskim resursima

Polazeći od ocjene stanja, moguće je izdvojiti niz ključnih problema, slabosti i potreba koji se odnose na upravljanje ljudskim resursima u funkciji održivog razvoja zajednice. Kada su u pitanju demografski resursi u Crnoj Gori, ključni faktori koji utiču na sadašnje stanje su: stopa prirodnog priraštaja koja se u kontinuitetu smanjuje (sa 20‰ sredinom XX vijeka na 2,2‰ 2011. godine), pad nataliteta i rast mortaliteta, starenje stanovništva na nivou države, rast broja stanovnika od samo 1,3% u periodu između popisa 2003. i 2011. godine, negativni migracioni saldo u periodu od 2003. do 2011. godine, kao i neravnomjeran intenzitet

internih migracija. Pritisaci koji se mogu identifikovati su: faktori koji su djelovali od 1990-ih godina (raspad bivše SFRJ, ratovi u okruženju, sankcije međunarodne zajednice i duboka ekonomska kriza), niske reproduktivne norme koje su prihvaćene od većine stanovništva Crne Gore, ekonomska iscrpljenost crnogorskih građana koja negativno utiče na natalitet, kao i materijalna nesigurnost i bolji uslovi života u gradovima središnjeg i primorskog regiona u odnosu na sjevernu regiju koji značajno utiču na interne migracije. U odnosu na evidentirane pritiske izdvajaju se sljedeći ključni problemi, slabosti i nedostaci:

- Prema MONTSTAT-ovim projekcijama, stanovništvo Crne Gore bi u 2031. godini moglo da se kreće u intervalu od 642 hiljade (varijanta visokog fertiliteta i rast od 3,5%) do 578 hiljada (konstantna varijanta i smanjenje stanovništva za 6,8%);
- Prema projekcijama Ujedinjenih nacija, negativni demografski trendovi do 2050. godine usloviće smanjenje broja stanovnika u Crnoj Gori od oko 8,2%, što bi približno odgovaralo populaciji sa kraja 1970-ih godina;
- Starenje stanovništva suočava Crnu Goru sa rastućim troškovima zdravstva, sporijim rastom humanog kapitala i povećanjem odnosa neproductivnog i produktivnog stanovništva;
- Navedeni faktori kao posljedicu mogu da imaju smanjenje kupovne moći i agregatne tražnje, kao i usporavanje tehnološkog razvoja.

Kada je u pitanju zdravlje kao faktor ljudskog kapitala, ključni faktori koji se mogu izdvojiti prema uticaju na sadašnje stanje su: dominacija hroničnih nezaraznih bolesti koje uslovljavaju prijevremeni mortalitet, postojanje nejednakosti u zdravlju, kurativno usmjeren zdravstveni sistem, nedovoljno zastupljene mjere promocije zdravlja i prevencije oboljenja u tretmanu korisnika zdravstvenih usluga, zastupljeno ponašanje stanovništva koje nije u skladu sa zdravljem, udio zdravstvene potrošnje u BDP-u značajno zaostaje za prosjekom EU (32% manje), a prilično i za prosjekom SEEHN (12% manje), udio zdravstvene potrošnje u

budžetu značajno zaostaje za prosjekom EU (35% manje), a prilično i za prosjekom SEEHN (20% manje), udio privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnim zdravstvenim troškovima značajno prevazilazi prosjek SEEHN (42% više), kao i nedovoljan nivo izdvajanja za zdravstvo - 461 dolar po stanovniku (926 dolara po stanovniku, ako se uzme u obzir PPP), što je dva puta manje od Hrvatske (ili 40% manje, ako se uzme u obzir PPP), a četiri i po puta manje od Slovenije (ili 2,8 puta manje, ako se uzme u obzir PPP).²³⁹ Identifikovani pritisci su: nedovoljno učešće broja preventivnih pregleda za nezarazne bolesti u ukupnom broju pregleda, novotkriveni patogeni i oboljenja koja oni izazivaju, kao i bolesti koje ponovo postaju aktuelne usljed promjena u čovjekovoj sredini, povećan broj putnika u međunarodnom saobraćaju, te povećani rizik od importacije bolesti i izbijanja eventualnih epidemija, neadekvatna upotreba antimikrobnih lijekova, osjetljivost pojedinih populacionih grupa i ograničeni kapaciteti i resursi u oblasti zdravstva. Imajući u vidu identifikovane pritiske, izdvajaju se sljedeći ključni problemi, slabosti i nedostaci:

- Sa ulaganjima u zdravstvo koja opadaju i visokim OPP²⁴⁰, uz hroničan problem neefikasnog raspolaganja resursima i potrebama populacije koje rastu, neminovno se otvara pitanje održivosti zdravstvenog sistema;
- Nedovoljno razvijena zdravstvena prosvijećenost i nedakvatno orijentisana zdravstvena zaštita uslovljavaju neophodnost većih izdataka na kliničku medicinu;
- Neefikasna upotreba postojećih sredstava usljed nedovoljnog fokusa na prevenciju bolesti i promociju zdravlja;
- Hronične nezarazne bolesti dovode do invalidnosti, prijevremene smrtnosti i lošeg kvaliteta života radno aktivnog stanovništva, što negativno utiče na tržište rada i ekonomski potencijal zemlje;

²³⁹ World Health Organization, Global Health Expenditure Database, 2013. <http://apps.who.int/nha/database>

²⁴⁰ Privatna plaćanja domaćinstava u ukupnim zdravstvenim troškovima (Out of Pocket Payments).

- Produbljivanje nejednakosti u zdravlju različitih populacionih grupa.

Kao faktore koji utiču na sadašnje stanje u oblasti obrazovanja i vještina u Crnoj Gori moguće je izdvojiti: niska ulaganja u predškolsko obrazovanje (0,38% BDP u odnosu na 0,50% koliko je OECD prosjek), velike regionalne razlike u zastupljenosti i efikasnosti predškolskog obrazovanja, povećan stepen nasilja među djecom i mladima, povećana stopa percepcije plagijarizma u visokom obrazovanju (važno je istaći da se registruje razlika između percepcije o ovom problemu i stvarnog iskustva sa datim problemom)²⁴¹, kao i oslabljena veza između škole i tržišta rada, odnosno šire društvene zajednice. Pritisci koji postoje su: nedovoljni kapaciteti za predškolsko obrazovanje (posebno u primorskoj i središnjoj regiji) i nedovoljna ulaganja u ovu oblast, nedovoljan stepen razvijenosti svijesti građana o značaju predškolskog obrazovanja, nedovoljan efekat ulaganja u sektor obrazovanja (povećana su za 50% u periodu 2006-2010. godine), nizak kvalitet nastavnog kadra (loša selekcija i neatraktivnost posla), neujednačeni materijalno-tehnički uslovi u školama, smanjena vaspitna uloga škola, oslabljena etička dimenzija na nivou visokog obrazovanja, kao i nezavršen proces reformi u cjelokupnom sektoru obrazovanja. Imajući u vidu navedene pritiske, možemo izdvojiti sljedeći ključne probleme, slabosti i nedostatke:

- Nedovoljno razvijeno predškolsko obrazovanje neadekvatno utiče na razvoj djece, što može da ima negativne socio-ekonomske efekte na društvo u cjelini;
- Loši rezultati na PISA testiranjima pokazuju da obrazovni sistem ne priprema mlade u Crnoj Gori na adekvatan način za dalje uspješno školovanje, buduću profesiju, privatni i društveni život;
- Kvalitet visokog obrazovanja koji nije na zadovoljavajućem nivou i, za sada, neriješeno pitanje cjeloživotnog učenja, u velikoj mjeri smanjuju mogućnost razvoja

²⁴¹ Centar za građansko obrazovanje, „Istraživanje javnog mnjenja o korupciji u obrazovanju“, 2015.

ljudskog kapitala i ekonomskog potencijala države.

Ukoliko se prethodno izdvojeni problemi u oblasti ljudskih resursa nastave u dužem vremenskom periodu, mogu dovesti do značajnije degradacije ljudskih resursa u odnosu na postojeće stanje i ugrožavanja razvojnih potencijala za održivi razvoj Crne Gore.

3.2. Ključni problemi održivog upravljanja društvenim resursima

Imajući u vidu ocjenu stanja, moguće je izdvojiti niz ključnih problema, slabosti i potreba koji se odnose na upravljanje društvenim resursima u funkciji održivog razvoja zajednice.

Odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja

Kada je u pitanju odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja, možemo identifikovati niz problema i slabosti koji trenutno onemogućavaju njihov aktivniji odnos. Pod ključnim akterima izdvojili smo porodicu, javne institucije (posebno obrazovne), formalne i neformalne grupe građana, tj. civilno društvo i poslovnu zajednicu.

- Savremenu društvenu dinamiku na nivou društvenih grupa karakteriše sukob između naslijeđenih tradicionalnih i patrijarhalnih vrijednosnih modela i obrazaca i izazova koje nameće moderno, tehnološki napredno društvo. U uslovima ubrzane društvene transformacije koja je dodatno podstaknuta procesima evropskih integracija, društvo nema vremena da *prirodno* izraste ka novim vrijednim matricama već ostaje u procesu koji izaziva stanje konflikta. „Staro“ se osjeća ugroženim i pruža otpor promjenama, pokušavajući da novo-usvojene strukture i pravila prilagodi starim odnosima. Na taj način, reforme i promjene nužno bivaju ograničene u svojem uspjehu.
- Uprkos naporima koji su u prethodnom periodu učinjeni kako bi se pomirili određeni identitetski rascjepi koji su svoj

vrhunac doživjeli u predreferendumskom periodu, podjele i dalje opstaju. Iako ne uvijek vidljive na površini, one se lako detektuju kroz podijeljeno povjerenje u javne institucije ili odsustvo društvenog konsenzusa oko nekih bitnih pitanja razvoja. Ovakvo stanje je na dugi rok neodrživo i zahtijeva povećane napore u cilju prevazilaženja ovog vrlo štetnog rascjepa koji prijeti da se u skladu sa *teorijom zamrzavanja* Lipseta i Rokana pretvori u bazični društveni rascjep koji opstaje i nakon što se „izliječe“ njegove spoljne manifestacije.

- Iako je civilno društvo doživjelo snažan razvoj u periodu od uvođenja pluralizma i značajno pozitivno uticalo na transformaciju države, ostaju problemi njegove neodrživosti. Organizacije civilnog društva su, sa jedne strane, i dalje zavisne od donatora, dok sa druge strane nije došlo do suštinske promjene političke kulture u participativnu pa su neformalne grupe građana koje se organizuju u cilju zaštite svojih interesa i dalje rijetke.
- Pod pritiskom da se određene reforme ubrzaju, veliki broj promjena nije bio podržan realnim razvojem kapaciteta da te promjene isprate. Samim tim, mnoge važne i dobre ideje i institucije nisu zaživjele.

Vrijednosti

U procesu transformacije sistema vrijednosti u Crnoj Gori, mogu se uočiti brojni problemi, slabosti i prepreke, od kojih je većina uzrokovana raskorakom između starog i potreba novog. Prije svega, radi se o sljedećem:

- Crnogorsko društvo je čvrsto povezano rodbinskim i drugim ličnim vezama što u velikoj mjeri predstavlja smetnju uvođenju *meritokratskog* odlučivanja i napredovanja kao principa. Sva tzv. gusto umrežena društva pokazuju ovu vrstu problema.
- Vrlo malo kolektivnih akcija ukazuje na nedovoljno iskorišćen potencijal *solidarnosti* crnogorskog društva.
- U procesu raspada starih tradicionalnih vrijednosnih obrazaca društvo se atomizuje i pojedinci ostaju prepušteni sebi samima,

- što vrlo često vodi određenim socijalno devijantnim i destruktivnim ponašanjima.
- Društvo je identitetski podijeljeno, što se vidi kroz određene posredne indikatore kao što je npr. *povjerenje u institucije* ili *etnička distanca*. Iako parametri na ovim indikatorima uporedno u odnosu na druge države u regionu i čak Evropi nisu ekstremni, postoji negativan trend koji zabrinjava.
 - Ekonomska transformacija je dovela do ubrzanog raslojavanja na tzv. *dobitnike* i *gubitnike* tranzicije i jaz između ove dvije kategorije stanovništva se svakodnevno produbljuje i multiplikuje kroz povezane sisteme – obrazovanje i zdravstvo, prije svega.
 - Rijetka su pitanja oko kojih postoji izgrađen društveni konsenzus svih relevantnih aktera.
 - I kada je u pitanju proceduralni konsenzus ne možemo govoriti o njegovoj izgrađenosti s obzirom na to da se vrlo često u pitanje dovode ne samo ishodi određenih procesa, već i procedure i pravila. Društvo koje nema izgrađen proceduralni konsenzus za rješavanje sukoba različitih interesa ne posjeduje zdrav način za rješavanje konflikata koji su nužni dio svakog društvenog procesa. Ovo dalje za posljedicu ima antisistemsko djelovanje i nestabilnost.

Vladavina prava i povjerenje u institucije

Iako su značajne reforme sprovedene od uvođenja pluralizma do danas u cilju afirmacije principa vladavine prava i obezbjeđenja povjerenja u institucije, u ovoj oblasti ostaju brojne slabosti na kojima treba raditi i dalje. Kao najbitnije mogu se istaći:

- Kvalitet implementacije propisa iz više razloga ostaje veliki problem. Tokom transformacije i posebno u toku evropskih integracija veliki broj propisa je usaglašen sa evropskim i međunarodnim standardima, međutim njihova primjena i dalje ostaje veliki problem.
- Na putu ka kvalitetnoj implementaciji pravila stoje brojne prepreke od kojih su administrativni kapaciteti jedan od ozbiljnijih. Uprkos konstantnim ulaganjima,

pitanje selekcije i napredovanja javne administracije u ovom segmentu nije riješeno na zadovoljavajućem nivou. Dodatno, pitanje nagrađivanja i stimulisanja javne administracije koja dobro obavlja svoj posao ostaje neriješeno pitanje koje dovodi do opadanja motivacije.

- Rezultati u borbi protiv korupcije, takođe, nijesu na zadovoljavajućem nivou. Uprkos napretku koji je učinjen u prethodnom periodu kako bi se i normativno i suštinski uhvatilo u koštac sa ovom pojavom, ona ostaje značajan problem crnogorskog društva.
- Građani nemaju dovoljno povjerenja u institucije sistema. Ovaj podatak je dodatno zabrinjavajući imajući u vidu da je povjerenje u padu i da postoji ogromna identitetska podijeljenost po pitanju povjerenja u institucije što ukazuje na to da ovaj rascjep determiniše bitne političke procese i ponašanje građana.

Organizaciona kultura

Kada je u pitanju organizaciona struktura dominacija naslijeđenog koncepta kolektivismu i kolektivne odgovornosti značajno limitira razvoj. Naime, povjerenje u moć države umjesto u snagu i potencijal preduzetništva karakteriše organizacionu kulturu u Crnoj Gori. Najznačajniji problemi i slabosti koji se mogu primijetiti su:

- Dominantno prisutan centralizovani model odlučivanja i prepuštanja odgovornosti nekom drugom. Ljudi izbjegavaju preuzimanje rizika i bježe od bilo kakve odgovornosti, što limitira njihovu preduzimljivost i uopšte aktivnost.
- Zajednica je dominantno kolektivistička, što u praksi znači postojanje ustaljenih autoriteta i struktura unutar kojih i iza kojih se pojedinac „krije“ izbjegavajući odgovornost.
- Averzija od rizika nužno vodi birokratizaciji svih političkih, društvenih, a samim tim i ekonomskih procesa.
- Ovakav sistem kognitivnih matrica je posebno ojačan komunističkim nasljeđem što dodatno usporava transformaciju privrede.

- Ne postoji dovoljno preduzetničke inicijative kao posljedica gore navedenog. Ovaj pak nedostatak dovodi do smanjenog ukupnog ekonomskog potencijala.
- Inovativnost kao princip i kapacitet nije dovoljno podržan, što posebno pogađa mala i srednja preduzeća.
- Nije stvorena kultura korporativnog upravljanja i ne postoje resursi kvalitetnih menadžera koji bi mogli ubrzati transformaciju.

Zapošljivost i socijalna inkluzija

Pitanje zapošljavanja je u velikoj mjeri senzitivno u odnosu na određena kretanja van državnih granica tako da se ne može u potpunosti kontrolisati. Ipak, sistemski pristup svih relevantnih subjekata može pomoći da se protiv njega bori povećanjem zapošljivosti radne snage i time spriječi siromaštvo i socijalna isključenost. Na tom putu stoji niz problema, od kojih su značajniji:

- Crnogorska ekonomija je u velikoj mjeri zavisna od stranih investicija. Pored toga, najveći njen dio je uslužnog karaktera, što je čini veoma osjetljivom na određene spoljne procese na koje je teško uticati. Generalna ekonomska situacija, kako u Crnoj Gori, tako i šire, dovela je do smanjenja potreba za otvaranjem novih radnih mjesta, a time i za veće zapošljavanje.
- Uprkos naporima koji se sve više ulažu u tom pravcu, obrazovni sistem nije dovoljno povezan sa tržištem rada, i posebno je nefleksibilan da odgovori na prilično dinamične promjene koje se na njemu dešavaju.
- Koncept cjeloživotnog učenja nije zaživio u dovoljnoj mjeri pa su sami radnici nefleksibilni u traženju i prilagođavanju potrebama radnog mjesta.
- Univerziteti, naučno-istraživačke institucije i privredni subjekti još uvijek veoma slabo sarađuju i ne proizvode nova radna mjesta.
- Radno zakonodavstvo nije ostvarilo dovoljnu fleksibilnost koja bi stimulirala poslodavce na veće zapošljavanje. Sa druge strane, sistemi osiguranja koji štite postojeće radnike onemogućavaju novoj motivisanoj radnoj snazi da dobije priliku.

Posebno je alarmantno stanje kada je u pitanju zapošljavanje mladih.

- Ne postoji dovoljno resursa za aktivne mjere tržišta rada.
- Stanovništvo se ubrzano raslojava na bogate i siromašne, što otvara prostor za socijalnu isključenost.
- Rodna struktura zaposlenih nije izbalansirana.
- Lica sa invaliditetom se nedovoljno zapošljavaju i postojeći pravni mehanizmi ne rješavaju ovaj problem na zadovoljavajući način.
- Društveno preduzetništvo nije u dovoljnoj mjeri prepoznato i promovisano kao mogućnost za socijalnu inkluziju i ekonomsko jačanje marginalizovanih grupa.
- Siva ekonomija i neformalni rad višestruko štete kako samom ekonomskom sistemu tako i pojedincima koji bivaju pod značajnim rizikom marginalizacije u ovim uslovima.
- Socijalna politika je do sada bila dominantno orijentisana na marginalizovane društvene grupe i na korišćenje tzv. ad hoc socijalno-političkih mjera u cilju ublažavanja socijalnih problema, a na sistemsko i preventivno djelovanje. Postojeći sistem socijalne zaštite u dovoljnoj mjeri ne zadovoljava strukturno potrebe vulnerabilnih kategorija stanovništva. Dodatno, sistem je nefleksibilan i u dovoljnoj mjeri nije prilagođen savremenim potrebama.
- Ustanove socijalne ne raspolažu sa dovoljnim sredstvima za realizaciju aktivnosti usklađenih sa standardima.
- Nedovoljna decentralizovanost sistema socijalne zaštite uslovljava probleme u vezi prepoznavanja specifičnosti socijalnih pitanja na lokalnom nivou.

Ravnomjerni regionalni razvoj

Ne ravnomjernost regionalnog razvoja u Crnoj Gori najviše možemo da uočimo u sjevernom regionu. Dok je središnji region, kao i primorski, u stalnoj ekspanziji u tranzicionom i post tranzicionom periodu, sjeverni region ima nezaustavljiv negativni trend u skoro svim parametrima.

- Osnovni razlozi za takve negativne trendove jesu loša saobraćajna povezanost tog regiona sa ostatkom Crne Gore i drugih regiona, kao i loše stanje ostale infrastrukture koja predstavlja preduslov svakog razvoja.
- Višedecenijski izostanak sistemskih rješenja za razvoj sjevera, ali i neujednačavanje ostalih regionalnih razlika, doveli su do lošeg socioekonomskog i društvenog ambijenta koji ne nudi dovoljno uslova za kvalitetno življenje i rad.
- Umjesto da prirodni i prostorni resursi postanu komparativna prednost razvoja oni se u značajnoj mjeri neodrživo troše što dovodi do fizičke devalvacije vrijednosti tog prostora i do neravnomjerne raspodjele tog potencijala.
- Ovi uzroci i problemi doveli su do neodrživog smanjenja ljudskih resursa u sjevernom regionu što je poslednji negativan doprinos nerazvijenosti ovog dijela države.
- Loše stanje prostora namijenjenih za kulturne sadržaje, nizak nivo infrastrukturne opremljenosti i neophodne savremene opreme.
- Publika nije dovoljno edukovana što dovodi do toga da i sama publika, kao i kulturni akteri, gube jer ponuda koja se kreira i tražnja koja postoji rezultiraju nižim kvalitetom. To se u budućnosti mora promijeniti. Neophodno je da javna administracija preuzme brigu o edukaciji i širenju broja publike koja konzumira kulturu.

Integralna zaštita i upravljanje kulturnom baštinom i zaštićenim predjelom

Kulturna baština i zaštićeni predio predstavljaju veoma važan resurs za održivi razvoj, i nikako se ne smiju posmatrati kao smetnja ili teret ekonomskom razvoju. Još uvijek, bogato nasljeđe nije na pravi način valorizovano niti zaštićeno. Više je razloga za takvo stanje, ali najznačajniji su:

Razvoj kulture i očuvanje kulturne raznovrsnosti

Kultura predstavlja važan segment održivog razvoja, često se spominje i kao njegov četvrti pilar, i kao neizostavan segment uspjeha i čovjekomjernog razvoja. Bogatstvo kulturnih slojeva i, prije svega, multikulturalnost, duboko su usađeni u crnogorski identitet. Zato je važno i dalje razvijati kulturu kao temeljnu vrijednost srećnog i razvijenog društva kakvom težimo.

- Izdvajanja finansijskih sredstava za potrebe kulture, posebno na lokalnom nivou i za neformalne kulturne aktivnosti, nijesu dovoljna i potrebno je da budu ravnomjernije raspoređena;
- Nedovoljni kapaciteti državnih institucija koje sprovode kulturnu politiku, kao i drugih formalnih i neformalnih kulturnih aktera za prikupljanje vanbudžetskih sredstava kao što su evropski fondovi, saradnju sa biznisom, razvoj kulturnih industrija i slično;
- Nepoklanjanje dovoljne pažnje potrebama mladih i starih i njihovih kulturnih potreba, kao i potrebama drugih marginalizovanih.
- Veliki pritisci nastali usljed brze i neodržive urbanizacije, posebno primorskog regiona, kao i nedovoljno jake institucije, nedovoljno finansijskih i stručnih kapaciteta, slab inspekcijski nadzor, doveli su do veoma lošeg stanja u kojem se spomeničko nasljeđe danas nalazi.
- Institucije zaštite nijesu dovoljno stručno i brojčano osposobljene da se efikasno bave zaštitom i upravljanjem kulturnom baštinom. To je, takođe, pokazatelj da kulturna baština i kultura nijesu prepoznati kao pokretači održivog razvoja. Otklon od takvog pristupa mora se omogućiti. Postojeći sistem zaštite prije svega se odnosi na kulturna dobra, a neophodno je da zakonski okvir obuhvati i kulturnu baštinu.
- Nepokretno nasljeđe je izloženo nebrizi i fizičkoj devastaciji i nedovoljno je pokriveno stručnim istraživanjima i pratećom dokumentacionom bazom. S druge strane evidentirano je ugrožavanje pokretne baštine pojavama nelegalne trgovine, a uz to prethodno nije na zadovoljavajući način ni evidentirano.

- Veliki problem u praksi predstavlja i problem neintegrisanja kulturnih dobara na pravi način u izradu prostorno planske dokumentacije. Umjesto da kulturna dobra i vrijednosti predjela predstavljaju osovine oko kojih se grade potencijali i vrijednosti prostora ona nerijetko postaju smetnja i faktor usporavanja procesa planiranja.
- Nepostojanje jedinstvene baze podataka spomeničkog nasleđa koja bi se ažurirala redovno i bila dostupna javnosti.
- Nije završeno sistematsko mapiranje, a evidentna je i nedovoljna dostupnost stručnih podloga o stanju i uslovima zaštite kulturnih dobara.
- Sistem upravljanja i zaštite nije ni blizu dovoljno efikasan koliko je potrebno da bude da bi se zaštitila bogata kulturna baština.

3.3. Ključni problemi korišćenja i upravljanja prirodnim resursima

Polazeći od ocjene stanja moguće je izdvojiti više ključnih problema, slabosti i potreba koji karakterišu **korišćenje i upravljanje prirodnim resursima**, posebno s aspekta uticaja razvoja na stanje prirodnih resursa.

U odnosu na zaštitu životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa naročito je bitno definisati odgovore na glavne faktore i s njima povezane rizike **ugrožavanja prirode i biodiverziteta**²⁴². Kao ključni mogu se izdvojiti sljedeći faktori i rizici: degradacija staništa (usljed nekontrolisane eksploatacije šljunka i pijeska, nedosljedne primjene vodećih načela za razvoj održive hidroenergetike i strateške i projektne procjene uticaja na životnu sredinu planiranja eksploatacije vodnih resursa, nekontrolisanog krčenja šuma, urbanizacije i razvoja infrastrukture, naročito u obalnom području); nekontrolisani lov i ribolov i sakupljanje jestivog i ljekovitog bilja, gljiva i šumskih plodova; širenje alohtonih invazivnih

vrsta; kao i zagađenje zemljišta, vode i vazduha. Povećani su pritisci na ekosisteme (posebno obalnog područja i zaštićenih područja) usljed povećanog broja posjetilaca i izgradnje novih turističkih kapaciteta. Izraženi su i pritisci na ekosisteme od saobraćaja koji uključuju zagađenje vazduha, uništenje i fragmentaciju staništa saobraćajnom infrastrukturom i širenje invazivnih vrsta (usljed operacija povezanih s pomorskim saobraćajem). U odnosu na tako evidentirane pritiske izdvajaju se sljedeći ključni problemi, slabosti i nedostaci:

- Izražen je nedostatak preciznih i sistematskih podataka o stanju ekosistema budući da se program praćenja biodiverziteta sprovodi relativno kratko vrijeme (od 2000. godine), u veoma redukovanom obimu i ne omogućava punu ocjenu stanja i trendova. Ipak, i u odnosu na tako ograničene podatke evidentirani su značajni pritisci i primjeri degradacije, a kao najugroženiji ekosistemi izdvajaju se šumska vegetacija (zbog stalne eksploatacije), te obalni (zbog pretvaranja prirodnih staništa u izgrađene prostore) i vodeni ekosistemi (zbog različitih vidova zagađenja i eksploatacije šljunka i pijeska koji smanjuju njihovu produktivnost)²⁴³.
- Usljed nedostatka podataka otežane su ocjene stanja i trendova kod diverziteta vrsta u Crnoj Gori (nijeku pripremljene Crvene liste i knjige vrsta, a podaci o stanju populacija odabranih vrsta dostupni su samo za kraći niz godina).
- Evidentno je potcjenjivanje vrijednosti biodiverziteta i usluga ekosistema u prostornim i razvojnim planovima (npr. onim kojim se reguliše eksploatacija energenata i proizvodnja električne energije). Takođe, korišćenje usluga ekosistema ili šteta koja im se nanosi nije adekvatno vrednovano i integrisano u troškove preduzeća. U procjenama uticaja koje određeni planovi i projekti mogu imati na životnu sredinu veoma često se zanemaruju vrijednost biodiverziteta i

²⁴² Prepoznati u Nacionalnoj strategiji biodiverziteta 2010-2015. godine.

²⁴³ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija biodiverziteta 2010 – 2015. godine*, Vlada Crne Gore, 2010.

koristi od ekosistema (budući da su procjene ovih vrijednosti rijetke i da se pojavljuju tek u posljednjih nekoliko godina), a primat u vrednovanju se daje čisto ekonomskim aspektima, što na duži rok može dovesti do ozbiljnog narušavanja sposobnosti ekosistema da nastave da pružaju isti kvalitet i obim usluga.

- Neefikasne tehnologije rezultiraju većim stepenom zagađenja i značajnijim pritiscima na biodiverzitet.
- U planiranju ekonomskih aktivnosti ne primjenjuje se ekosistemski pristup iako je utemeljen u propisima, a donekle i u nacionalnim i lokalnim politikama i planovima. Ocjena prihvatljivosti aktivnosti i djelatnosti u kontekstu očuvanja i cjelovitosti ekološke mreže i ekološki značajnih lokaliteta je takođe utvrđena Zakonom o zaštiti prirode, ali njena primjena još uvijek nije zaživjela. Zbog nedostatka podataka za određena prirodna dobra i područja, do sada nije zaživjela ni primjena akta o uslovima zaštite prirode.
- Nedostaje sistematsko mapiranje i stručne podloge o rasprostranjenju i stanju staništa i vrsta. U kombinaciji sa nedovoljnim kapacitetima, ovi nedostaci čine da javna uprava ne daje adekvatan odgovor na pritiske koji nastaju usljed visoke potražnje za nekretninama (posebno na najatraktivnijim lokacijama), odnosno intenzivne urbanizacije i ambijentu neprilagođene gradnje.
- Znanje i informacije o vrijednostima usluga koje pružaju ekosistemi nijesu dovoljno razvijene. Nijesu razvijeni ni podsticaji za razvoj aktivnosti zelene ekonomije koje doprinose očuvanju stabilnosti ekosistema, tako da i dalje preovlađuju resursno intenzivne aktivnosti (bilo da se radi o zagađenju ili potrošnji/zauzimanju resursa).
- Posebno značajna grupa nedostataka odnosi se na zaštićena područja prirode: nepotpune informacije o granicama i statusu zaštićenih područja prirode, nekompatibilnost prethodno sprovedenih postupaka proglašenja zaštićenih područja prirode sa novo-propisanim kategorijama zaštite, nedovoljni stručni kapaciteti upravljača zaštićenim područjima,

neusklađenost upravljačkih sa prostornim planovima, neintegrisanost usluga ekosistema u planove upravljanja zaštićenim područjima prirode, itd. Sistem zaštićenih područja nije reprezentativan tj. nije uspostavljen tako da budu zastupljeni svi vrijedni ekosistemi (nedostaju, na primjer, zaštićena područja u moru), a ciljevi o stavljanju novih područja pod zaštitu ne ostvaruju se u predviđenom roku. Za veliki broj postojećih zaštićenih područja nijesu uspostavljene upravljačke strukture, tako da je zaštita deklarativnog karaktera, a zaštićena područja prirode izložena brojnim rizicima usljed uticaja prethodno navedenih faktora ugrožavanja.

- Mjere zaštite vrijednih ekosistema van zaštićenih područja se veoma rijetko sprovode.
- Prisutno je ugrožavanje šumskih ekosistema klimatskim promjenama i povećanim rizicima od suša, požara i biotskih štetočina, kao i značajno povećanom nelegalnom sječom i koncesionom sječom koja rezultira i izvozom sirovine (trupaca), a ne finalnih proizvoda. Negativni uticaji klimatskih promjena na šume uključuju pomjeranje vegetacionih zona, smanjenje prirasta, smanjenje broja vrsta, sušenje šuma i učestalije šumske požare ²⁴⁴.
- Implementacija Evropske konvencije o predjelima nije na zadovoljavajućem nivou, a sa tim povezano usklađivanje zakonskih propisa u oblasti prostornog planiranja, zaštite prirode i kulturne baštine nije do kraja sprovedeno. Takođe, prediona politika nije usvojena. Posebno je izražen nedostatak predione tipologije kojom treba identifikovati tipove predjela na teritoriji Crne Gore, odnosno kojom treba stvoriti osnovu za zakonsku zaštitu izuzetnih predjela. Usljed nedovoljno razvijene svijesti, manjkavih propisa i neadekvantnih stručnih osnova, kombinovanih sa uticajima urbanizacije, u značajnoj mjeri je narušen kvalitet predjela.

²⁴⁴ Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine, „Prvi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema okvirnoj Konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC)“, Vlada Crne Gore, 2010.

U korišćenju prirodnih resursa, posebno zabrinjavaju slabosti i nedostaci koje pokazuju **sistemi kontrole zagađenja i upravljanja prirodnim resursima, naročito u kontekstu uticaja razvoja na stanje prirodnih resursa**. U toj grupi mogu se izdvojiti sljedeći problemi, slabosti i nedostaci:

- Na pojedinim lokacijama došlo je do degradacije i prekomjernog zagađenja površinskih i podzemnih voda, zemljišta, vazduha, vrijednih djelova prirode i šuma, kao i neracionalne upotrebe resursa (npr. pitke vode, poljoprivrednog zemljišta). S ekotoksikološkog aspekta, grad Pljevlja je dominantna ekološka crna tačka. Veliki ekološki problem predstavljaju odlagališta industrijskog otpada: baseni crvenog mulja i odlagalište industrijskog otpada u KAP-u, odlagalište industrijskog otpada – grit u Jadranskom brodogradilištu Bijela, odlagalište pepela i šljake „Maljevac“ u Pljevljima i flotacijsko jalovište olova i cinka Gradac - rudnik „Šuplja stijena“ u Pljevljima, lokacija na kojoj Željezara u Nikšiću odlaže otpad, ali i lokacije opasnog otpada, kao što je lokacija unutar kompleksa Porto Montenegro u Tivtu, na kojoj je skladišten otpadni grit i flotacijsko jalovište „Gradir Montenegro“ u Šulama. Otpad i komunalne otpadne vode i zastarjele zagađujuće tehnologije koje su primjenjivane u industriji predstavljaju glavne uzročnike negativnih uticaja zagađenja. Tehnologije koje se primjenjuju u industriji i energetske postrojenja u Crnoj Gori karakteriše visok stepen neefikasnosti i visoke emisije zagađujućih materija u životnu sredinu. Povećana koncentracija zagađujućih materija u zemljištu posljedica je neadekvatnog odlaganja komunalnog i industrijskog otpada ili emisije izduvnih gasova i deponovanja štetnih materija iz izduvnih gasova u blizini većih saobraćajnica. Posebno je izražen problem neefikasnosti kod velikog broja sitnih, rasutih izvora emisija zagađenja u vazduhu (npr. individualna ložišta i sistemi za grijanje), dok je negativan uticaj saobraćaja na kvalitet vazduha u porastu (zbog povećanja ukupnog broja i značajnog udjela starih, neefikasnih vozila, korišćenja goriva neodgovarajućeg kvaliteta i sl.). Izražena je i nedostatnost postojećih propisa s aspekta primjene ekonomskih instrumenata kojima bi se osigurao prelazak na tehnologije i procese sa nižim emisijama. Izostaje i primjena adekvatnih mjera prevencije, smanjenja i/ili kontrole zagađenja, kao i primjena najboljih dostupnih tehnika (BAT).
- Infrastruktura-kanalizacioni sistemi i postrojenja za tretman otpadnih voda još uvijek nisu izgrađeni u obimu koji bi omogućio značajnu redukciju antropogenih pritisaka na zdravlje stanovništva, prirodne resurse i optimalan razvoj Crne Gore kao turističke destinacije. Kontrola industrijskog zagađenja voda je neadekvatna, odnosno u najvećem broju slučajeva otpadne vode iz industrijskih pogona se bez adekvatne obrade ispuštaju u prirodni recipijent, dok se na izvoru emisije ne vrši kontrola kvaliteta i kvantiteta ispuštenih otpadnih voda. Povećan pritisak zagađenja površinskih voda organskim zagađujućim materijama (ortofosfatima i nitratima) iz komunalnih i industrijskih otpadnih voda ugrožava kvalitet i kvantitet vode za piće. Bezbjedno vodosnabdijevanje s higijensko-epidemiološkog aspekta ugroženo je dotrajalošću razvodne mreže, u određenim slučajevima i neadekvatnim tretmanom vode za piće, dok su značajno narušene i zone sanitarne zaštite oko pojedinih vodoizvorišta (a oko pojedinih nisu ni uspostavljene).
- Nije uspostavljen efikasan sistem za obradu čvrstog otpada, a pritisak zagađenja generisan usljed nesaniranih brojnih neuređenih odlagališta čvrstog otpada generiše brojne negativne uticaje na zemljište, vazduh, površinske i podzemne vode, narušavajući i vizuelni identitet prostora.
- Nedostaju validni podaci o praćenju efekata zagađenja životne sredine na zdravlje stanovništva, kao i analize uticaja povećanih koncentracija određenih zagađujućih materija na zdravlje, uključujući i procjenu ukupnih šteta koje ekonomija trpi zbog

zagađenja životne sredine (npr. troškovi liječenja, troškovi izostanaka sa posla i dr.).

- Nije završeno usklađivanje nacionalnog zakonodavstva u oblasti voda sa pravnom tekovinom EU. Nijesu donijeti ključni podzakonski propisi kojima treba regulisati kontrolu kvaliteta i kvantiteta površinskih voda, a naročito je izražen nedostatak kontinuiranog praćenja stanja površinskih i podzemnih voda, uz fragmentiranost nadležnosti s aspekta upravljanja i zaštite vodnih resursa. Sve je izraženiji nedostatak finansijskih, institucionalnih i tehničkih kapaciteta za sveobuhvatno praćenje, procjenu i izvještavanje o stanju životne sredine, odnosno dolazi do izražaja neusklađenost nacionalnih standarda s relevantnim standardima EU. Uzrok takvog stanja je i neadekvatno finansiranje monitoringa stanja svih segmenata životne sredine, relevantnih naučnih istraživanja, službi i institucija koje su osnovane i zadužene za realizaciju monitoringa, što u konačnom dovodi do nedostataka podataka koji su polazna osnova za preduzimanje mjera zaštite i donošenje održivih razvojnih planova.
- I dalje je prisutno nedovoljno racionalno i efikasno korišćenje voda koje se, na primjer, manifestuje velikim gubicima u sistemima vodosnabdijevanja, nenamjenskim trošenjem vode, odsustvom recikliranja odnosno ponovne upotrebe vode u značajnom obimu i sl. Nije zaustavljena neodrživa eksploatacije šljunka iz korita riječnih tokova.
- Nije izgrađen sistem za efikasnu prevenciju i kontrolu rizika od bujica i erozije (nedovoljni tehnički i infrastrukturni kapaciteti).
- Instrumenti za upravljanje vodama i stimulansi za efikasno korišćenje voda nijesu dovoljno razvijeni i ne primjenjuju se na način koji bi osigurao dugoročno održivu upotrebu vodnih resursa. Nije uspostavljen jedinstveni nacionalni vodni informacioni sistem, a još uvijek nijesu izrađeni planovi upravljanja riječnim basenima. Primjena poreza i naknada za korišćenje vodnih resursa nije potpuna i adekvatna. Pojedine lokalne samouprave smatraju da nije

obezbijedena adekvatna kontrola obračuna ovih naknada²⁴⁵.

- I dalje su prisutne pojave nekontrolisane i neplanske sječe koje nijesu evidentirane u zvaničnim statističkim podacima, a izraženi su i problemi nedovoljno efikasnog upravljanja šumama u postojećim i potencijalno zaštićenim područjima, naročito s aspekta doprinosa atraktivnosti Crne Gore kao turističke destinacije.
- Drvoprerađu karakteriše nizak stepen prerade i finalizacije proizvoda, kao i nedovoljno korišćenje drvnog otpada, uključujući i njegovo korišćenje kao biomase u energetske svrhe. Nezadovoljavajuća je efikasnost sječe i proizvodnje građevinskog materijala od drveta.
- Brojne barijere nalaze se na putu korišćenja tehničkih materijala, uključujući i minerale, u kontekstu uvođenja koncepta cirkularne ekonomije. Ne podstiče se ublaživanje zagađenja ili inovativnost, a evidentan je nedostatak političkih i drugih mjera za internalizaciju eksternih troškova. Nedovoljna je međusektorska i saradnja između pojedinih lanaca vrijednosti, slabije se prihvataju potencijalno efikasniji modeli proizvodnje i potrošnje od strane proizvođača i potrošača. Prisutan je nedostatak investicija u obnavljanje i održavanje postojeće infrastrukture, u inovacije i tehnologije (zaključanost u korišćenu postojećih tehnologija), kao i nedovoljno razdvajanje i reciklaža otpada.
- Visok je udio potrošnje niskokaloričnog liginta, a niska efikasnost transformacije. Sa druge strane, ne poklanja se dovoljno pažnje podsticajima koji bi doprinijeli smanjenju potrošnje ove sirovine, npr. za: projektovanje energetski efikasnih zgrada, uvođenje standarda za zgrade sa nultom potrošnjom energije, rekonstrukciju postojećeg stambenog fonda; svođenje na najmanju mjeru potrošnje fosilnih goriva u

²⁴⁵ Prema mišljenju Opštine Pljavlja, koje je izneseno na javnoj raspravi, s obzirom da su lokalne uprave korisnici 70% naknada za korišćenje vodnih resursa, a da rješenja kojima se utvrđuju donosi Uprava za vode, mora se obezbijediti bolja kontrola postupka njihovog utvrđivanja od strane lokalnih samouprava.

turizmu racionalnim planiranjem smještajnih kapaciteta i primjenom novih tehnologija za grijanje i hlađenje (uključujući npr. solarne kolektore za grijanje vode); vrste saobraćaja kod kojih se ne koriste fosilna goriva ili se koriste goriva sa nižim emisijama; stimulisanje inovacija i tehnologija koje se manje oslanjaju na fosilna goriva; energetska efikasnost u industriji, itd.

- Koncesije za korišćenje pojedinih sirovina uglavnom (metali i nemetali, ali i vode i šume) ne odražavaju stvarne troškove povezane sa upotrebom ovih resursa, a evidentne su i subvencije štetne po životnu sredinu.
- Ključni problem upravljanja prostorom je njegovo neodrživo kapacitiranje koje nije u skladu sa realnim potrebama u pogledu kvantiteta i kvaliteta izgrađene sredine. Neracionalno urbano širenje karakteriše čitav niz pojedinačnih slabosti i nedostataka:
 - Povećavaju se javni troškovi za finansiranje prostornog razvoja. To podrazumijeva nepotrebne troškove za finansiranje infrastrukture van postojećih centara i paralelno sa tim zapostavljanje i nedovoljnu funkcionalnost infrastrukture u gradskim centrima. Osim toga, smanjuje se i mogućnost za efikasnom upotrebom javnog prevoza koji bi nove cjeline integrisao sa postojećim.
 - Gubi se duh mjesta i identitet naselja, što je posebno značajno za zajednice koje imaju razvojne ambicije u oblasti turizma. Nove disperzne zajednice nerijetko pate i od manjka socijalne interakcije, a postojeće urbane cjeline atrofiraju, gube ekonomsku vitalnost i stanovnike.
 - Generišu se izraženi pritisci na životnu sredinu prostora fragmentiranog širenjem građevinskih područja, čime se posebno narušava biodiverzitet i predione vrijednosti, a ugrožava se pogodnost i kapacitet poljoprivrednog zemljišta.
 - Smanjuje se potencijal za ekonomski razvoj kroz zapuštenost postojećeg građevinskog fonda i infrastrukture u urbanim centrima, a izmještanje radnih mjesta ka periferiji i

izgradnja monofunkcionalnih zona povećavaju troškove transporta i cijenu koštanja i održavanja nove infrastrukture.

- Smanjuje se mogućnost kapitalizacije istorijskih potencijala naših gradova, kao što su javni prostori, unikatni kulturni i istorijski predjeli posebno prisutni kod evropskih gradova.
- Evidentno je ograničeno sprovođenje prostornih planova, posebno strateških kao što je Prostorni plan Crne Gore (PPCG) i nedovoljno kontrolisani procesi urbanizacije, odnosno nelegalna gradnja. Dok je sistem prostornog planiranja iscrpljivan izradom brojnih planskih dokumenata, zanemaren je njihov kvalitet i značaj njihovog efikasnog sprovođenja. Planska rješenja su odstupala od usvojenih opredjeljenja koja usljed toga, i onda kada su dobro postavljena, nijesu ostvarivana²⁴⁶. Dio problema u sistemu uređenja prostora generisan je i društveno-ekonomskom tranzicijom. Instrumentarijum prostornog planiranja i uređenja prostora koji je postojao u prethodnom sistemu nije zamijenjen cjelovitim i funkcionalnim modelom koji bi bio primjeren novonastalim okolnostima. Tranzicija je donijela obnovu autoriteta privatnog vlasništva, a prostorni plan je postao sredstvo promjene ekonomske vrijednosti zemljišta. U takvim okolnostima nerijetko se sistem planiranja i uređenja prostora kritikuje i kao socijalistički relikv koji je u suprotnosti s načelima tržišne ekonomije.

S aspekta negativnih uticaja **prirodnih i antropogenih hazarda** na stanje prirodnih resursa mogu se izdvojiti sljedeći problemi, slabosti i nedostaci:

- Razumijevanje rizika od hazarda još je na nedovoljnom nivou zbog nedostatka pouzdanih podataka o razmjerama rizika i osjetljivosti na moguće uticaje, kao i nedostatka strateških planova, naučnih istraživanja i nedovoljne edukacije

²⁴⁶ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore*, Vlada Crne Gore, 2015. godine.

stanovništva. Pored planova za zaštitu i spašavanje od poplava, požara i zemljotresa, do sada nijesu izrađeni planovi zaštite i spašavanja za ostale prirodne i ljudski izazvane hazarde/katastrofe.

Nedovoljno su razvijeni mehanizmi za integrisanje u sektorske politike i planove pitanja ublažavanja uticaja i prilagođavanja na uticaje klimatskih promjena i obezbjeđivanja razvoja s niskim emisijama gasova staklene bašte. Nije donesen Nacionalni plan za adaptaciju na klimatske promjene, a evidentan je nedostatak detaljnih znanja, informacija i kapaciteta za smanjivanje ranjivosti na klimatske promjene u oblasti ljudskog zdravlja, poljoprivrede, šumarstva, upravljanja vodnim resursima, očuvanja prirode i biodiverziteta, zaštiti obale i plavnih područja. Nedostaju detaljni, specifični i kvantifikovani podaci o osjetljivosti i potencijalu za adaptaciju.

- Nedovoljno su razvijeni institucionalni kapaciteti za smanjivanje ranjivosti na klimatske promjene i sistematski odgovor na ostale hazarde, naročito u sektorima poljoprivrede, upravljanja šumama, upravljanja vodnim resursima i obalnim područjem, te u sektoru zdravstva. Nije uspostavljen mehanizam za koordinisano sprovođenje mjera prilagođavanja klimatskim promjenama kako bi se omogućilo da se u ovoj multidisciplinarnoj oblasti što efikasnije pruže odgovori kako na nacionalnom tako i lokalnom nivou.
- Edukacija o smanjenju rizika od prirodnih i antropogenih hazarda nije obuhvaćena kroz formalno obrazovanje, a izostaje i edukacija stanovništva o odgovornom odnosu prema prirodnim resursima na primjer o: racionalnom korišćenju vode za piće, spriječavanju šumskih požara, ponašanju tokom toplotnih talasa i drugim negativnim efektima klimatskih promjena, itd.
- Nedostaju odgovarajuća medicinska istraživanja za zaštitu zdravlja ljudi od negativnih uticaja hazarda i klimatskih promjena, a nedovoljni su postojeći kapaciteti (informacioni sistem, stručna znanja) za sprečavanje bolesti izazvani

klimatskim promjenama i smanjivanju rizika od ekstremnih vremenskih događaja.

- Nedostaju istraživanja uticaja klimatskih promjena na biodiverzitet s obzirom na to da dovode do smanjenja i gubitka vrsta posebno u vodenim sredinama, pada produktivnosti ekosistema, kao i migracije vrsta iz toplijih mora.
- Nema ni odgovarajućih istraživanja u poljoprivredi radi zaštite usjeva i pružanja sistematskog odgovora s aspekta potreba adaptacije na klimatske promjene (pojava novih bolesti uslijed toplotnog stresa, smanjenje biljne proizvodnje uslijed osjetljivosti na porast temperature), a potencijal za smanjenje osjetljivosti poljoprivrednog zemljišta se ne koristi dovoljno jer nedostaju potrebne informacije i kapaciteti.
- Način korišćenja vodnih resursa ne zadovoljava u potpunosti kriterijume održivosti i nije zasnovan na procijenjenim rizicima od klimatskih promjena. To pokazuju i poplave koje nijesu samo posljedica povećanja intenziteta padavina već i neadekvatnog korišćenja pijeska i šljunka, neplanske sječe šuma uslijed čega je došlo do mijenjanja toka rijeka i erozije zemljišta, što još više povećava ranjivost na klimatske promjene.
- Kapaciteti za planiranje i sprovođenje mjera održivog gazdovanja šumama kao najprikladnijeg okvira za prilagođavanje su nedovoljni. Registruje se sušenje šuma i promjene u biodiverzitetu zbog osmotrenih klimatskih promjena, a evidentni su problemi vezani za smanjenje prirasta, smanjenje broja vrsta i šumske požare, eroziju tla.
- Planiranje i upravljanje resursima obalnog područja su fragmentirani i ne uključuju očekivane uticaje klimatskih promjena. Nedostaju i istraživanja uticaja varijabilnosti i promjene klime na posebno ranjivo obalno područje u kontekstu već sada izraženog gubitka plaža, vrijednih obalnih ekosistema i oštećenja obalne infrastrukture. Sistematski se ne prati ni uticaj različitih tipova erozije na gubitak vrijednog poljoprivrednog zemljišta, ali i ugrožavanje bezbjednosti objekata i infrastrukture.

- Nedostaje svijest i institucionalna spremnost za preventivno djelovanje, već se smanjenje uticaja prirodnih i antropogenih hazarda uglavnom posmatra kroz razvijanje spremnosti za reagovanje na hazarde kada se oni već dese (zaštita i spašavanje) odnosno dok hazardi traju. U tom kontekstu posebno je izraženo zanemarivanje značaja preventivnog ulaganja u sprječavanje uticaja odnosno smanjenje rizika od hazarda. S tim su povezana i nedovoljna ulaganja u održivu infrastrukturu za smanjenje rizika od hazarda, kao što su sistemi za navodnjavanje koji bi obezbijedili poljoprivrednu proizvodnju u sušnim periodima, infrastruktura za korišćenje tehničke vode, infrastruktura za upravljanje vodama, naročito održavanje bujičnih tokova, primjena odmaka gradnje od obalne linije i sl. Takođe, nedostaju sistemi rane najave čijom bi se adekvatnom upotrebom znatno smanjili rizici kroz preventivno djelovanje.
- Evidentan je nedostatak stabilnog izvora finansijskih sredstava za obnovu, oporavak, rehabilitaciju i rekonstrukciju od posljedica uticaja prirodnih i antropogenih hazarda.

Ukoliko se prethodno izdvojeni **problemi degradacije prirodnih resursa i prirodnih i predionih vrijednosti** nastave u dužem vremenskom periodu mogu dovesti do značajnije nestabilnosti ekosistema u odnosu na postojeće stanje i ugrožavanja razvojnih potencijala za održivi razvoj Crne Gore.

3.4. Ključni problemi korišćenja i upravljanja ekonomskim resursima

Ključni problemi korišćenja i upravljanja **ekonomskim resursima** Crne Gore sistematizovani su u odnosu na potrebe ozelenjavanja nacionalne ekonomije, polazeći od analize makroekonomskih trendova i zahtjeva održanja makroekonomske stabilnosti u srednjem i dugom roku, preko analize ekonomskih sektora u odnosu na potrebe

prelaska na preporučeni model rasta produktivnosti i smanjenja domaće potrošnje materijala za 20% do 2020. godine u odnosu na 2013. godinu. Pri tome se polazi od UNEP pristupa shodno kome je **zelena ekonomija** nisko karbonska, resursno efikasna i socijalno inkluzivna, te je potreba ublažavanja uticaja klimatskih promjena posmatrana kao horizontalni kroz-sektorski izazov²⁴⁷.

Pored koncepta resursne efikasnosti, posmatraju se i problemi vezani za primjenu obrazaca cirkularne ekonomije kod upravljanja otpadom, s obzirom na njihovu komplementarnost s zelenom ekonomijom²⁴⁸, kao i zavisnost zelene ekonomije od unapređenja primjene obrazaca održive potrošnje i proizvodnje kao jednog od puteva kojim se može doći do poboljšanog korišćenja resursa²⁴⁹. Zelene ekonomije nema bez efikasne upotrebe resursa, niti održivog razvoja bez zelene ekonomije. Da bi se proklamovani ciljevi održivog razvoja Crne Gore mogli ostvariti, neophodno je adekvatno odgovoriti na ključne probleme korišćenja i upravljanja nacionalnim resursima.

Globalna ekonomska i finansijska kriza je pokazala da su tradicionalni izvori rasta i instrumenti ekonomske politike iscrpljeni, tako

²⁴⁷ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

²⁴⁸ U svom izvještaju iz 2011. godine UNEP definiše zelenu ekonomiju kao “ekonomiju koja dovodi do većeg blagostanja ljudi i socijalne pravde pri čemu se značajno smanjuju rizici po životnu sredinu i ekološke rijetkosti“. U praktičnom smislu, o zelenoj ekonomiji se često govori kao ekonomiji zasnovanoj na investicijama koje: Smanjuju emisije gasova staklene bašte i zagađenje; Poboljšavaju efikasnost u korišćenju energije i drugih resursa; Sprečavaju gubitak biodiverziteta i usluga koje pružaju ekosistemi.

²⁴⁹ Na globalnom nivou, odnosno u procesima koji se odvijaju u okviru sistema Ujedinjenih nacija, nešto više pažnje se poklanja konceptu zelene ekonomije (kao i održivoj potrošnji i proizvodnji), dok su evropske politike, posebno u posljednje vrijeme, više posvećene konceptu resursne efikasnosti. I u jednim i drugim politikama i dokumentima se prepoznaje potreba transformacije ekonomije kako bi se osigurala održivost razvoja u granicama koje nameće prirodno okruženje, što je jedan od osnovnih zahtjeva cirkularne ekonomije.

da se svjetski i evropski ekonomski scenario mijenja. Pri tome je neophodno, izborom pravih instrumenata i mjera ekonomske i razvojne politike, blagovremeno se prilagoditi aktuelnim procesima i trendovima.

Ključni izazovi održivog razvoja u Crnoj Gori ostaju održavanje makroekonomske stabilnosti, ubrzanje privrednog rasta i razvoja uvođenjem zelene ekonomije, uz poštovanje, očuvanje i vrednovanje svih nacionalnih resursa, posebno prirodnog kapitala, uz veću resursnu efikasnost i podizanje nivoa konkurentnosti privrede, te uravnoteženi regionalni razvoj odnosno ostvarivanje ciljeva ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije crnogorskog društva. Kao što je i navedeno u Pravcima razvoja Crne Gore 2015-2018, strateški cilj razvojne i ekonomske politike, povećanje životnog standarda, ostvariće se uz obezbjeđivanje uslova za dinamičniji ekonomski rast i razvoj koji povećava nivo konkurentnosti crnogorske ekonomije. Ključni izazov za Crnu Goru jeste kako ponovo povećati privredni rast, odnosno kako smanjiti ili čak potpuno otkloniti prepreke za potpuniju valorizaciju značajnih razvojnih potencijala.

Ključni makroekonomski indikatori dugog roka (stope realnog privrednog rasta, zaposlenost, kao i platnobilansna ravnoteža, gdje posebno treba pratiti indikator zaduženosti, priliv stranih direktnih investicija i indikator trgovinskog deficita) dati su metodom DPSI u pratećoj tabeli.

3.4.1. Ublažavanje klimatskih promjena

U kontekstu NSOR, **ublažavanje klimatskih promjena** analizira se prvenstveno kroz uticaj koji ostvaruju sektori energetike, saobraćaja i industrije:

- Fokus sprovođenja nacionalne politike **energetske efikasnosti** u Crnoj Gori stavljen je na javni sektor. Međutim, aktuelne barijere koje usporavaju ili sprječavaju primjenu mjera energetske efikasnosti u javnom sektoru su relativno velike (neadekvatan odnos prema potrošnji

energije i izdacima za energiju, nedostatak motivacije zaposlenih za ostvarivanje ušteda energije, nemogućnost opredjeljivanja budžetskih sredstava u projekte energetske efikasnosti bez složenih procedura, nepostojanje sistema upravljanja energijom, nepostojanje sistemskog pregleda stanja zgrada, kao ni saznanja o ukupnoj potrošnji energije zgrada u nadležnosti države i dr.).

- Dva stacionarna izvora emisija (TE Pljevlja i KAP) predstavljaju većinu nacionalnih emisija (75% u 2013. godini). Važno je ukazati na neizvjesnosti koje karakterišu budući rad ovih postrojenja.
- Situacija u **KAP-u** je trenutno takva da je znatno smanjena proizvodnja posljednji niz godina, a time i nivo prvenstveno sintetičkih (F) gasova. Dio pogona je zatvoren, neki od njih su i trajno ugašeni, kao serija "A" u pogonu elektrolize koja je inače i najveći emiter F-gasova, pa se to može posmatrati kao pozitivan korak sa aspekta smanjenja emisija gasova s efektom staklene bašte u Crnoj Gori. Pored svega navedenog, i dalje se održava nivo proizvodnje, pa su čak prisutna određena investiciona ulaganja, a u planu su i krupna ulaganja, posebno u moderne tehnologije, tako da postoje namjere da kombinat ponovo radi u punom kapacitetu nakon 2020. godine, s tim da bi se u proizvodnom procesu koristile najbolje dostupne tehnike u skladu sa zahtjevima nove EU regulative o industrijskim emisijama i preporukama referentnog dokumenta (BREF) za najbolje dostupne tehnike (BAT).
- Kada je riječ o **TE Pljevlja**, trenutnu situaciju karakterišu pripreme aktivnosti za investiranje u novi termoeenergetski blok, koji bi prema sadašnjem planu trebalo da bude završen i uđe u pogon do kraja 2020. godine. Iako se planira izgradnja novog bloka u skladu sa novim zahtjevima EU regulative o industrijskim emisijama i BREF dokumentom (Nacrt referentnog dokumenta za najbolje dostupne tehnike iz 2014. god.), izgradnja novog ložišta za sagorijevanje fosilnih goriva u cilju proizvodnje električne i toplotne energije se ne može posmatrati

pozitivnim korakom s aspekta smanjenja emisija gasova s efektom staklene bašte u Crnoj Gori. Pored toga, nije dovršeno definisanje preciznih planova od strane operatera termoelektrane za rad postojećeg bloka, nakon izgradnje novog, u skladu s obavezom ograničenja rada postojećeg bloka, a koje proističe iz odluke Ministarskog savjeta Energetske zajednice o ograničenju emisija određenih zagađivača u vazduh iz velikih ložišta (20.000 radnih sati u periodu 2018-2023. godine).

- Korišćenje **obnovljivih izvora energije i kogeneracije** je nedovoljno, iako u državi postoji veliki potencijal za njihovo korišćenje. Rezerve uglja-lignita kao najvažnijeg fosilnog izvora energije su ograničene, a pored toga, ukupna količina ostalih fosilnih goriva (naftni derivati, gas) se uvozi. Prelazak na OIE bi smanjio povezanost proizvodnje, odnosno potrošnje energije sa emisijama ugljen-dioksida, a samim tim i klimatskim promjenama, pa bi istovremeno ekonomija bila manje zavisna od uvoza energenata, smanjila bi se potrošnja resursa, poboljšala sigurnost snabdijevanja i promovisale tehnološke inovacije. U državi se OEI još uvijek ne eksploatišu na zadovoljavajućem nivou i ovakva situacija je posebno nepoželjna u regionu Mediterana, jer su mediteranske zemlje posebno ranjive na klimatske promjene, a istovremeno posjeduju značajan potencijal za korišćenje obnovljive energije (sunce, vjetar, itd.) i mogu postići značajne uštede od racionalnog korišćenja energije. Zadnjih godina, aktivnosti oko korišćenja obnovljivih izvora energije u državi su znatne, i potrebno ih je još više intenzivirati.
- Ekonomska i ekološka aktivnost **mora** se još više usmjeriti na povećanje produktivnosti sirovina i energije, tako da se potrošnja prirodnih resursa i razvoj razdvoje što je više moguće, sa ciljem smanjenja korišćenja sirovina i energije. Samit o planeti Zemlji u Rio de Žaneiru 1992. godine postavio je standarde za globalne politike za zaštitu klime i životne sredine u pravednijem svijetu. Dvadeset godina kasnije, glavna

tema Konferencije Ujedinjenih nacija o održivom razvoju (2012.) bila je kako svjetske ekonomije učiniti održivijim, pri čemu klimatska i energetska politika igraju možda i najvažniju ulogu u tom pogledu.

- U poređenju sa emisijama CO₂, u državi je izražen **visok nivo ponora emisija CO₂** (oko 90% u 2013. godini). Zahvaljujući velikom udjelu šuma i šumskog zemljišta u ukupnoj teritoriji države (69.8 % u 2013. god.), kao i pretvaranja poljoprivrednog u šumsko zemljište, karakterističan je izuzetno visok nivo ponora emisija CO₂, koji će svakako pomoći državi u ispunjavanju međunarodnih zahtjeva za smanjenjem emisija gasova s efektom staklene bašte i rješavanju globalnog problema. Bez obzira na visok udio teritorije države pokriven šumama ili šumskim zemljištem, još uvijek postoji određeni potencijal povećanja tog udjela, što bi istovremeno dovelo do više pozitivnih ekoloških, ekonomskih i socijalnih efekata.

3.4.2. *Put ka resursnoj efikasnosti*

Ključn zahtjev **resursne efikasnosti**²⁵⁰ je proizvoditi više sa manjim inputima i mijenjati obrasce potrošnje kako bi se ograničili rizici povezani sa oskudnošću resursa i zagađenjem. Primjena zahtjeva resursne efikasnosti znači prelazak na razvojni model koji potencijalno donosi dvostruke koristi: može stimulirati rast potreban da se obezbijede nova radna mjesta i dobrobit građana, uz osiguravanje kvaliteta rasta koji garantuje održivu budućnost (i međugeneracijsku jednakost u pristupu resursima i očuvanom kvalitetu životne sredine). Priprema crnogorske ekonomije za ovakvu transformaciju omogućiće zemlji da unaprijedi svoje bogatstvo i dobrobit ljudi pri čemu će se nivo korišćenja resursa i povezani uticaji smanjiti.

Uvođenjem **koncepta resursne efikasnosti i cirkularne ekonomije u NSOR** kao ključnog

²⁵⁰ Resursna efikasnost podrazumijeva održivo upravljanje i korišćenje resursa (od momenta njihove ekstrakcije preko transporta, transformacije i potrošnje do odlaganja otpada).

strateškog pravca za omogućavanje održivog rasta i razvoja Crne Gore do 2030. godine zapravo definišemo okvir za uvođenje koncepta komplementarnog zelenoj ekonomiji od koga ona značajno zavisi, kao i za unapređenje primjene obrazaca održive potrošnje i proizvodnje kao jednog od puteva kojim se može doći do poboljšanog korišćenja resursa²⁵¹.

Ključni ekonomski sektori za poboljšanje resursne efikasnosti su energetika, građevinarstvo, poljoprivreda i uslužni sektor (turizam), a u tom kontekstu mogu se izdvojiti sljedeći problemi:

- **Energetika:** u sektoru energetike je još uvijek visok materijalni intenzitet iako je zabilježen pad od -23.1%, produktivnost resursa je jedna od najnižih (ostvaruje se samo 0.07 € BDP-a po toni uloženog DMC-a), dok je metabolička stopa (koja odražava potrošnju domaćih prirodnih materijala po stanovniku) u ovom sektoru porasla za 19.2%. Međutim, s obzirom na još uvijek visoke stope materijalnog, energetske i emisionog intenziteta ovaj sektor ima najveći potencijal za poboljšanje ukupne resursne efikasnosti crnogorske ekonomije. U okviru sektora energetike najviše se troše energenti koji zauzimaju centralno mjesto i neophodan resurs za obavljanje ekonomske aktivnosti. Zbog toga je od velike važnosti da se osim zbog njihovog visokog emisionog intenziteta i štetnog uticaja na životnu sredinu, obezbijedi sigurno snabdijevanje ekonomskih učesnika ovim resursima.

Za potrebe projekta istraživanja i proizvodnje ugljovodonika izrađen je Nacrt Izvještaja strateške procjene uticaja na životnu sredinu za program istraživanja i proizvodnje ugljovodonika

u podmorju Crne Gore (decembar, 2015.), koji je analizirao potencijalne uticaje ovog projekta na: životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost, akcidentne situacije, društveno-ekonomske uticaje i prekogranične uticaje, zatim predložio mjere za njihovo smanjenje i dao predlog monitoringa, kao i preporuke za aktivnosti koje je neophodno izvršiti prije početka realizacije projekta. U konsultativnom procesu o ovom dokumentu, dio stručne i zainteresovane javnosti iznio je značajne primjedbe na održivost istraživanja i proizvodnje ugljovodonika u odnosu na turističku atraktivnost crnogorskog obalnog područja, zaštitu morskog biodiverziteta (naročito na zaštićena morska područja, vrijedna staništa i zaštićene vrste) i semizmičku stabilnost.

- **Građevinarstvo** je sektor koji ima ubjedljivo najveće učešće u domaćoj potrošnji materijala. Osim toga, analiza pokazatelja resursne efikasnosti je ukazala na lošu efikasnost ovog sektora, što se ogleda u povećanju indikatora materijalne intenzivnosti za čak 43%, smanjenje resursne produktivnosti za 50%, kao i povećanje potrošnje DMC-a po glavi stanovnika za 25.4%. S obzirom na to da pad bruto dodate vrijednosti građevinskog sektora nije pratio pad DMC indikatora i da je došlo do značajnog pogoršanja resursne efikasnosti, ovaj sektor bi takođe trebalo da bude jedan od prioritarnih sektora za poboljšanje resursne efikasnosti. Istraživanje je pokazalo da je neophodna dalja standardizacija i unapređenja i razmatranje različitih opcija kako bi se: stimulisala resursno efikasnija upotreba građevinskih materijala i proizvodnja samih materijala, razmotrile opcije za dugoročnije korišćenje i trajanje građevinskih materijala, smanjila količina otpada iz građevinarstva, analizirala i omogućila reciklaža građevinskog materijala koji se u velikoj mjeri odlaže na deponije, omogućila reciklaža asfalta, betona i drugih materijala koji su pogodni za reciklažu, primijenile

²⁵¹ Na globalnom nivou odnosno u procesima koji se odvijaju u okviru sistema UN, nešto više pažnje se poklanja konceptu zelene ekonomije (kao i održivoj potrošnji i proizvodnji), dok su evropske politike, posebno u posljednje vrijeme, više posvećene konceptu resursne efikasnosti. I u jednim i drugim politikama i dokumentima se prepoznaje potreba transformacije ekonomije kako bi se osigurala održivost razvoja u granicama koje nameće prirodno okruženje, što je jedan od osnovnih zahtjeva cirkularne ekonomije.

preporuke o izgradnji zgrada sa minimalnim emisijama, uvelo energetske efikasno projektovanje i izgradnja, obezbijedila upotreba građevinskih materijala i proizvoda kojima se poboljšavaju energetske karakteristike objekata, obezbijedilo odgovarajuće održavanje objekata, omogućila i podstakla rekonstrukciju postojećih objekata, obezbijedilo adekvatnije planiranje infrastrukture, obezbijedila upotreba ekoloških materijala u građevinarstvu.

- **Poljoprivreda:** odvajanje domaće potrošnje materijala od bruto dodate vrijednosti u poljoprivrednom sektoru tokom prethodnih godina nije se dogodilo, što ukazuje na neefikasnu i neodrživu potrošnju u ovom sektoru. Naime, iako je materijalni intenzitet opao za 60%, bruto dodata vrijednost je porasla za 90% i neutralizovala njegov pad. S obzirom na značaj koji poljoprivredni sektor ima za crnogorsku ekonomiju, zajedno sa organskom poljoprivredom ovaj sektor bi trebao biti jedan od prioriteta za resursnu efikasnost. Stoga su potrebne dodatne mjere i procesi koji bi uspostavili određene standarde u ovom sektoru kada je u pitanju resursna efikasnost.
- **Turizam:** kod ovog sektora, koji inače karakterišu niske stope materijalnog intenziteta, u proteklom periodu je došlo do poboljšanja resursne efikasnosti za 57.4% i povećanja metaboličke stope za 26.7%. Međutim, jasno je da će, usljed velike povezanosti turizma sa ostatkom sektora usluga ali i sa ostalim sektorima, mali koraci ka ozelenjavanju turizma imati izuzetno veliki uticaj na ozelenjavanje cjelokupne ekonomije. Sektor turizma, značajan je potrošač prirodnih materijala i proizvođač karbon otisaka – direktno ili indirektno kroz usluge smještaja, prevoza, konzumacije hrane i ostalog. Klimatske promjene i sektor turizma u dvostukoj su vezi, s obzirom na to da je ovaj sektor značajan proizvođač gasova s efektom staklene bašte, dok klimatske promjene imaju povratno dejstvo na njega. Ključne oblasti u okviru kojih postoji mnogo mogućnosti za ozelenjavanje turizma i poboljšanje efikasnosti resursa su:

energija, voda, otpad i očuvanje prirodnih vrijednosti²⁵².

Na putu ka cirkularnoj ekonomiji kroz unapređenje sistema upravljanja otpadom

Na putu primjene modela cirkularne ekonomije radi unapređenja upravljanja otpadom mogu se izdvojiti sljedeći problemi:

- Crna Gora još uvijek nije napravila prelaz **od deponija ka cirkularnoj ekonomiji**. Naime, da bi se smanjila emisija gasova s efektom staklene bašte iz otpada potrebno je raditi na zamjeni korišćenja biotičkih materijala recikliranim otpadom, kao i korišćenja otpada umjesto fosilnih goriva za proizvodnju energije.
- Crna Gora nema razvijen **sistem ekoloških indikatora od značaja za koncept cirkularne ekonomije**, odnosno treba ga dalje razvijati: proizvodnja otpada (ukupan otpad ili učešće otpada u zavisnosti od njegovog nastanka), učešće obnovljivih izvora energije u ukupnoj proizvodnji energije, upravljanje otpadom (stopa recikliranja), indikatori domaće potrošnje materijala (DMC indikatori, za koje je napravljen proračun po prvi put u okviru Izvještaja o razvoju po mjeri čovjeka na temu resursne efikasnosti iz 2014. godine), indikatori potrošnje energije, površina zemlje pod organskom proizvodnjom, direktni materijalni input (DMI indikator), indikator domaće ekstrakcije (DE indikator), ekološka efikasnost po sektorima itd.

3.4.3. Održiva potrošnja i proizvodnja

Primjena obrazaca održive proizvodnje i potrošnje je jedan od bitnih preduslova za dostizanje resursne efikasnosti. Održiva proizvodnja i potrošnja (eng. Sustainable Consumption and Production, SCP) podrazumijeva korišćenje usluga i proizvoda radi zadovoljavanja osnovnih potreba, pritome omogućavajući unapređivanje kvaliteta života i svodeći na minimum korišćenje prirodnih resursa i toksičnih materija, generisanih količina

²⁵² Prema dokumentu: ISSP, Prenošnje preporuka UNDP NDHR 2014 u NSOR, Podgorica, april 2015.

otpada i zagađenja tokom životnog ciklusa usluga ili proizvoda, kako se ne bi ugrozile potrebe za održivi razvoj budućim generacijama. Iako je u NSOR iz 2007. godine prepoznata potreba uvođenja obrazaca održive potrošnje i proizvodnje, nema značajnijeg napretka osim što je ovo pitanje prepoznato kao značajno u nizu donesenih strateških dokumenata (Strategija upravljanja otpadom, Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja, Strategija razvoja energetike, Pravci razvoja CG i dr.). Ipak i dalje nedostaju praktični mehanizmi i instrumenti za primjenu obrazaca održive potrošnje i proizvodnje, posebno oni koji se odnose na: primjenu eko-označavanja, ekomenadžmenta i provjere (EMAS²⁵³), zelene javne nabavke, uvođenje i verifikaciju čistijih tehnologija, eko-dizajniranje proizvoda, edukaciju potrošača, proračun ekološkog otiska proizvoda i preduzeća, kao i društveno odgovorno poslovanje. Instrumenti za integralno upravljanje proizvodima i podsticanje reciklaže su nerazvijeni i/ili nedjelotvorni. Evidentan je nedostatak indikatora i prakse značajne za praćenje stanja u odnosu na njihovu primjenu, uključujući i tematske indikatore EU Mape puta ka resursnoj efikasnosti koji su relevantni za održivu proizvodnju i potrošnju. Nasuprot ovome, zabrinjava činjenica da postoje primjeri veoma značajnih (imajući u vidu veličinu ekonomije) štetnih subvencija koje omogućavaju *status quo* u neefikasnim obrascima proizvodnje i potrošnje i drže zarobljenim javne resurse koji bi mogli biti upotrebljeni na mnogo efikasniji i dugoročno održiviji način.

U Crnoj Gori nijesu u široj primjeni „**zelene javne nabavke**” koje pored cijene proizvoda i usluga vode računa i o troškovima negativnog uticaja potrošnje i proizvodnje na životnu sredinu i socijalne aspekte, a u okviru kojih se omogućava značajan nivo učešća javnosti u procesima odlučivanja. U tom kontekstu značajno je naglasiti da izostaje i integracija zahtjeva energetske efikasnosti u postupke

²⁵³ EMAS (Eco-Management and Audit Scheme) - sistem za upravljanje zaštitom životne sredine i šema provjere koji je uspostavljen u EU. Instrument upravljanja uticajem na životnu sredinu, sa ciljem poboljšanja kvaliteta životne sredine.

javnih nabavki. Ne postoji svijest, spremnost, kao ni pravna i tehnička znanja i vještine službenika za primjenu kriterijuma relevantnih za zelene javne nabavke pri sprovođenju tendera za nabavku proizvoda i usluga bez negativnih socijalnih i ekoloških uticaja.

Koncept **društvene odgovornosti**, odnosno elementi bitni za razvoj društvene odgovornosti (DO), direktno je integrisan u više crnogorskih strateških dokumenata kao što je Akcioni plan Nacionalne strategije održivog razvoja 2007-2012, Strategija malih i srednjih preduzeća 2011-2015, Strategija saradnje Vlade Crne Gore i nevladinih organizacija tako da se može zaključiti da je Crna Gora uspješno zaokružila početnu fazu i kreirala povoljan ambijent za prelazak na viši nivo implementacije koncepta DO u praksi²⁵⁴. Uprkos tome i činjenici da je u decembru 2013. godine donesena Nacionalna politika za društvenu odgovornost, još uvijek je evidentna nedovoljno razvijena svijest o značaju DO, nedostatak finansijskih sredstava u preduzećima, nedostatak kulture i navika preduzeća da se ponašaju odgovorno, te nedostatak znanja i vještina menadžmenta. Glavni izazovi u sprovođenju politike DO vezuju se za probleme opšte ekonomske, socijalne i ekološke situacije, nedostatak resursa, poteškoće u primjeni sopstvenih obaveza, kao i dalje prisutno nerazumijevanje koncepta.

3.5. Problemi, slabosti i nedostaci sistema upravljanja za održivi razvoj

Radi definisanja **problema koji karakterišu institucionalni i zakonodavni okvir od značaja za održivi razvoj** Crne Gore analizirani²⁵⁵ su relevantni nacionalni propisi, institucionalna organizacija i mehanizmi saradnje, kako u horizontalnoj, tako i vertikalnoj ravni sistema upravljanja za održivi razvoj, i to u odnosu na

²⁵⁴ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Politika za društvenu odgovornost*, Vlada Crne Gore, decembar 2013. godine.

²⁵⁵ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Analiza institucionalnog i zakonodavnog okvira – prilog za reviziju NSOR*, Podgorica, 2015.

principe, ciljeve i prioritete održivog razvoja definisane u: Nacionalnoj strategiji održivog razvoja Crne Gore iz 2007. godine, nalazima godišnjih izvještaja o implementaciji NSOR, odabranim relevantnim prioritetima u okviru procesa pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji, dokumentima izrađenim u okviru pripreme nacionalnog učešća na Samitu Rio+20, te UN sinteznom pregledu nacionalnih izvještaja o sprovođenju politike održivog razvoja u kontekstu učešća država članica UN-a na Rio+20 samitu. Ključna **problemska područja sistema upravljanja za održivi razvoj crnogorskog društva i njihovi uzroci** utvrđeni su na osnovu:

- ocjene stanja zaštite životne sredine, zaštite prirode i njenih resursa, kao i kulturne baštine
- ocjene stanja ekonomskih aktivnosti od značaja za održivi razvoj
- ocjene stanja društvenih aktivnosti i ljudskih resursa od značaja za održivi razvoj i
- utvrđivanja nedostataka, odnosno ključnih izazova za dalje unapređenje politike održivog razvoja.

Sistem javne uprave u kontekstu ove strategije obuhvata ministarstva, organe uprave i samostalne organe uprave²⁵⁶ sa nadležnostima za vođenje sektorskih politika od značaja za održivi razvoj crnogorskog društva i za vođenje sa njima povezanog upravnog nadzora, upravnog postupka i funkcija od državnog značaja, koji su pritome korisnici budžetskih sredstava. Takođe, javna uprava obuhvata i javna preduzeća i privredna društva čiji je osnivač Vlada Crne Gore, kao i organe lokalne samouprave i javna preduzeća koja obavljaju poslove na lokalnom nivou.

Sistem upravljanja za sprovođenje politike održivog razvoja Crne Gore karakterišu brojne slabosti i problemi. Postojeći sistem javne uprave je složen, kako u pogledu nivoa uprave (nacionalnog i lokalnog), tako i u pogledu sektorskih nadležnosti koje pripadaju brojnim ministarstvima i organima uprave koje ona

koordiniraju, kao i organima lokalne samouprave. Iako postoji značajan broj uspostavljenih koordinacionih tijela, na horizontalnom, ali i vertikalnom (od nacionalnog ka lokalnom) nivou djelovanja, saradnja među resorima nije integrisana u sve procese i aktivnosti od značaja za održivi razvoj. Tako složenom sistemu upravljanja može se pripisati rizik od pretjeranog usložnjavanja procedura uz izostanak usaglašenosti djelovanja i praktične primjene principa održivosti.

Sadašnja praksa koordinacije izrade javnih politika često ne uključuje pravovremene suštinske konsultacije o sadržaju javnih politika, sprovedene dovoljno rano da se izbjegnu mogući nesporazumi, suprotstavljeni ciljevi i preklapanja nadležnosti. Konsultacije se najčešće sprovode o konačnom nacrtu politika, neposredno pred usvajanje, čime se negativno utiče i na motivaciju službenika i stručnih lica za pružanje kvalitetnijeg stručnog doprinosa.

Takođe, nerijetko se javne politike sprovode bez dovoljne među-sektorske koordinacije što rezultira njihovim neusklađenim ili nedovoljno usklađenim sprovođenjem.

Nedovoljan stepen integracije ekonomskih, socijalnih, kulturnih i ciljeva zaštite životne sredine u nastojanju da se ostvare brzi ekonomski efekti, uz nedovoljno jasno utvrđene implikacije na životnu sredinu i društveni razvoj, spada takođe među značajne nedostatke kada je riječ o integralnim i koordiniranim odgovorima na izazove upravljanja obalnim područjem.

Sistem upravljanja karakteriše nezadovoljavajuća konkretnost ciljeva i očekivanih rezultata javnih politika, kao i nedostatak spremnosti da se djeluje u skladu s postavljenim ciljevima. Ciljevi javnih politika često nijesu praćeni jasnim pokazateljima za mjerenje ostvarenih rezultata i učinaka, kao ni odgovornošću za (ne)postignuti učinak.

Postupanje javne uprave u određenoj mjeri karakteriše i nedovoljna transparentnost u procesu donošenja i sprovođenja javnih politika, uz nerijetko nezadovoljavajuće propise

²⁵⁶ U skladu sa Zakonom o državnoj upravi ("Sl. list CG", br. 22/08 i 42/11)

u odnosu na procedure postupanja. Navedeno ima za posljedicu nedovoljno informisanu, a time i nedovoljno angažovanu javnost.

Izgradnja institucija i organizaciono restrukturiranje, bez adekvatne sposobnosti javnog sektora da efikasno realizuje poslove iz svoje nadležnosti, ne može imati održiv učinak. Upravo su nedovoljni kapaciteti, prvenstveno ljudskih resursa, jedan od ključnih nedostataka uprkos činjenici da je javna uprava u Crnoj Gori u određenim segmentima predimenzionirana. Uslovi rada u sistemu javne uprave, i s njima povezane procedure napredovanja i vrednovanja ostvarenih rezultata, nijesu u dovoljnoj mjeri bazirani na vrednovanju istaknutih sposobnosti. Usljed toga, nedovoljno motivisani kadrovi koji imaju istaknute stručne potencijale odlaze ili uopšte i ne započinju angažman. Zato sistem upravljanja zapravo i nije imao priliku da adekvatno jača.

Ekonomске aktivnosti nijesu prilagođene osjetljivosti, odnosno ranjivosti životne sredine. Pojedine djelatnosti kao poljoprivreda (u smislu zagađenja i korišćenja resursa) nijesu izvor značajnih pritisaka, ali na drugoj strani ona ni ne doprinosi u dovoljnoj mjeri balansu ekonomskih aktivnosti i poboljšanju ukupnih ekonomskih učinaka.

Određeni instrumenti upravljanja životnom sredinom nijesu razvijeni ili su nedovoljno razvijeni. Nedostaje jedinstveni informacioni sistem za životnu sredinu, nije uspostavljen funkcionalan katastar zagađivača životne sredine, ne primjenjuje se sistem upravljanja životnom sredinom (EMAS), niti ekološki znak za određene proizvode i usluge.

Pojedini instrumenti upravljanja životnom sredinom koji su u širokoj upotrebi još uvijek se suočavaju sa poteškoćama u primjeni (npr. strateška procjena uticaja na životnu sredinu koja se neopravdano zahtijeva i za planove nižeg reda i procjena uticaja na životnu sredinu u kojoj se prevashodno koriste kvalitativni, subjektivni načini procjene). Koordinacija između centralnog i lokalnog nivoa u korišćenju instrumenata za upravljanje životnom sredinom nije na zadovoljavajućem nivou.

Nedostaje efikasna podrška za diverzifikaciju privrede, posebno kroz razvoj ruralnih područja i primjenu čistih i efikasnih tehnologija, odnosno za razvoj zelenih i plavih ekonomskih aktivnosti.

U određenoj mjeri prisutno je i nedovoljno kvalitetno usklađivanje javnog i privatnog interesa (bilo da nedostaju instrumenti ili da se nedovoljno efikasno primjenjuju). Evidentna je nedovoljna posvećenost proklamovanim ciljevima i nedostatak uspostavljenih pokazatelja za praćenje postizanja rezultata, a u određenoj mjeri prisutno je i prioritiziranje kratkoročnih korisiti nad dugoročno održivim razvojnim mogućnostima.

Uprkos činjenici da je načelo prevencije zagađenja sadržano, direktno ili indirektno, u određenom broju nacionalnih propisa, instrumenti za sprovođenje (u slučajevima kada su predviđeni) više imaju reaktivni nego preventivni karakter. Iako zakonski osnov za internalizaciju troškova koji nastaju zagađenjem životne sredine i upotrebom prirodnih resursa postoji, naknade zbog zagađenja životne sredine nijesu djelotvorne. Njihovo administriranje i naplata nijesu efikasni, niti su one utvrđene tako da odražavaju stvarne troškove i štete uzrokovane zagađenjem i stimulišu promjenu ponašanja zagađivača.

Prilikom nastanka štete u životnoj sredini odgovornost zagađivača se zasnivala na utvrđivanju prekršajne ili krivične odgovornosti, dok je preduzimanje konkretnih mjera sa ciljem da se oštećena životna sredina vrati u prvobitno stanje, odnosno da se nadomjesti oštećeni prirodni resurs, uglavnom izostajalo. U 2015. godini stupio je na snagu novi Zakon o odgovornosti za štete pričinjene životnoj sredini čija primjena treba da obezbijedi efikasnu sanaciju i vraćanje u prvobitno stanje zagađenih lokaliteta. Međutim, sprovođenje ovog propisa će predstavljati značajan izazov. U prilogu I dat je tabelarni pregled (tabele P I-1, P I-2 i P I-3) ključnih problema i neposrednih uzroka problema, u okviru tri stuba održivog razvoja – ekonomski razvoj, životna sredina i društveni razvoj, kao i rezime problema i uzroka

u implementaciji propisa i funkcionisanju institucionalnog okvira od značaja za održivi razvoj (tabele P I- 4, P I-5). Dalje je primjenom DPSI metode (pokretači-pritisaci-stanje-uticaji) pripremljena analiza pokretača, pritisaka, stanja i uticaja korišćenja i upravljanja ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim resursima (u prilogu II tabele P II-6, P II-7, P II-8, P II-9). Tako utvrđeni problemi, uz nepoznavanje stanja i neizdiferencirane potrebe, ciljeve i moguće ishode efikasnog funkcionisanja sistema upravljanja za održivi razvoj zahtijevaju reformu postojećeg sistema. Nacionalni savjet za održivi razvoj je 2012. godine prilikom obilježavanja 20 godina od osnivanja ekološke države Crne Gore²⁵⁷ ocijenio neophodnim sprovođenje reformi u funkcionisanju nadležnih organa uprave i javnih ustanova, kako bi se državni, ali i opštinski organi organizaciono, stručno i tehnički osposobili da ažurno i kvalitetno sprovode politiku održivog razvoja i sa njom povezane stručne poslove u skladu s međunarodnim standardima. U tom smislu, posebno zabrinjavaju uska grla u sprovođenju politike održivog razvoja, prije svega kapaciteti za implementaciju programa koji integrišu društvene, ekološke i ekonomske aspekte razvoja, te programskih i projektnih aktivnosti koje zahtevaju zajedničku pažnju i akciju na nacionalnom i međunarodnom nivou. Nužna je efikasna horizontalna i vertikalna koordinacija i jačanje kapaciteta institucija postojećeg sistema upravljanja, jačanje saradnje i koordinacije između društvenih aktera, efikasno uključivanje javnosti u procese donošenja odluka, korišćenje raspoloživih znanja, te profesionalizam i jačanje integriteta stručnjaka. Vrednovanje znanja i sposobnosti, mobilisanje potencijala različitih društvenih grupa i omogućavanje da koristi dopru do svih su preduslovi održivog razvoja. Jačanje raspoloživih ljudskih resursa - znanja i sposobnosti i društvenog kapitala - uzajamne veze i saradnje među društvenim akterima, moraju biti centralna pitanja upravljanja za održivi razvoj. Jačanje ljudskih resursa mora da prati odgovarajuće organizaciono

²⁵⁷ Nacionalni savjet za održivi razvoj, Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države (20. godina ekološke države), Vlada Crne Gore, 2011.

restrukturiranje i izgradnja sposobnosti institucija javne uprave. Istovremno, poboljšanja (institucionalnog) sistema upravljanja za održivi razvoj nijesu moguća bez istovremenog ulaganja u unapređivanje sposobnosti službenika i stručnjaka za efikasno i učinkovito obavljanje zadataka.

Po intenzitetu uticaja, probleme je moguće grupisati u sljedeće cjeline:

- Nezadovoljavajuća efikasnost funkcionisanja međuresorne koordinacije uz nedovoljno usklađene sektorske politike, kako uzajamno, tako i sa politikom održivog razvoja;
- Nedovoljno jasno podijeljene ili pak preklapajuće nadležnosti subjekata odgovornih za sprovođenje sektorskih politika;
- Postoji neodrživ odnos ključnih društvenih aktera prema razvoju, uzrokovan neadekvatnim obrazovnim i sistemom vrijednosti, niskim povjerenjem u institucije političkog sistema i vladavinu prava, neodgovarajućom organizacionom kulturom i neadekvatnim odnosom prema zdravom životu, kulturi i kulturnoj baštini, te neravnomjernim regionalnim razvojem. To sve za posljedicu ima nizak nivo ljudskog i društvenog kapitala, te socijalne kohezije;
- Neusklađenost (u većoj ili manjoj mjeri) ekonomskih aktivnosti s ciljevima održivog razvoja (šumarstvo, lovstvo, energetika, industrija, eksploatacija mineralnih sirovina, pomorska privreda, saobraćaj, prostorno planiranje, građevinarstvo, turizam), relativno visok nivo domaće materijalne potrošnje (DMC) i nizak nivo produktivnosti resursa (PR);
- Nedostatnost važećih propisa kojima se regulišu ekonomske aktivnosti s aspekta primjene instrumenata zaštite životne sredine, uključujući smanjenje zagađenja i smanjenje šteta od prirodnih i antropogenih hazarda; uglavnom se zadržavaju na prepoznavanju osjetljivosti životne sredine i prirodnih resursa na nivou principa i načela;
- Nezadovoljavajući kapaciteti u organima javne uprave za sprovođenje politike održivog razvoja (nedovoljan broj izvršilaca

odgovarajućeg stručnog profila za obavljanje poslova održivog razvoja, većina organa (oko 90%) nema službenika nadležnog za poslove održivog razvoja);

- Nedovoljna efikasnost u sprovođenju propisa, a institucionalni okvir za primjenu propisa mora biti značajno unaprijeđen;
- Još uvijek je nedovršen razvoj instrumenata upravljanja životnom sredinom, dok se u njihovoj primjeni manifestuju brojni problemi i slabosti.

4. Strateški ciljevi i mjere

Strateški ciljevi Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine naslanjaju se na ciljeve održivog razvoja koji su definisani **UN Agendom za održivi razvoj do 2030. godine** koju je usvojila Generalna skupština UN-a 25. septembra 2015. godine.

Globalni ciljevi i zadaci održivog razvoja su integrisani i nedjeljivi, globalni po svojoj prirodi i univerzalno primjenjivi. Pritome oni uzimaju u obzir različite nacionalne realnosti, kapacitete i nivo razvoja i poštuju nacionalne politike i prioritete.

Ciljevi održivog razvoja

Cilj 1. Svuda okončati siromaštvo u svim njegovim oblicima

Cilj 2. Okončati glad, postići bezbjednost hrane, unaprijediti ishranu i promovisati održivu poljoprivredu

Cilj 3. Obezbijediti zdrave živote i promovisati dobrobit za sve ljude u svim uzrastima

Cilj 4. Obezbijediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve

Cilj 5. Postići rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i djevojčice

Cilj 6. Obezbijediti pristup i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom za sve

Cilj 7. Obezbijediti pristup povoljnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve

Cilj 8. Promovisati kontinuiran, inkluzivan i održiv privredni rast, puno i produktivno zaposlenje i dostojanstven rad za sve

Cilj 9. Izgraditi otpornu infrastrukturu, promovisati inkluzivnu i održivu industrijalizaciju i podsticati inovacije

Cilj 10. Smanjiti nejednakost unutar i između zemalja

Cilj 11. Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbjednim, otpornim i održivim

Cilj 12. Obezbijediti održive obrasce potrošnje i proizvodnje

Cilj 13. Preduzeti hitne radnje u borbi protiv klimatskih promjena i njihovog uticaja*

Cilj 14. Sačuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održivi razvoj

Cilj 15. Zaštititi, obnoviti i promovisati održivo korišćenje kopnenih ekosistema, održivo upravljati šumama, suzbiti pojavu i širenje pustinja, zaustaviti i preokrenuti proces degradacije zemljišta i zaustaviti gubitak biološke raznovrsnosti

Cilj 16. Promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbijediti svima pristup pravdi i izgraditi djelotvorne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima

Cilj 17. Unaprijediti sredstva za sprovođenje i obnoviti Globalno partnerstvo za održivi razvoj

**Prepoznajući da je Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama primarni međunarodni, međuvladin forum za pregovore o globalnom odgovoru na klimatske promjene.*

Konkretni zadaci su definisani kao aspiracioni i globalni, pri čemu **svaka Vlada utvrđuje sopstvene konkretne zadatke vođena globalnim nivoom ambicije**, ali uzimajući u obzir nacionalne okolnosti. Svaka Vlada će odlučivati kako da aspiracione i globalne ciljeve uvede u nacionalne planske procese, politike i strategije. Važno je prepoznati vezu između održivog razvoja i drugih relevantnih tekućih procesa u oblasti ekonomije, razvoja društva i zaštite životne sredine²⁵⁸.

Strateški ciljevi Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine, sa pripadajućim mjerama i podmjerama, definisani su kao odgovori na probleme i slabosti koji su utvrđeni u sprovođenju nacionalne politike održivog razvoja, istovremeno ih dovodeći u vezu sa nacionalnim odgovorima na izazove

²⁵⁸ UN General Assembly, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/Res/70/1, 25 September 2015;

spvođenja globalnih ciljeva održivog razvoja do 2030.godine.

Strateški ciljevi NSOR fokusiraju se na probleme koji leže u osnovi ključnih neodrživih trendova razvoja prepoznatih u izvještajima o sprovođenja NSOR iz 2007. godine i ocjenama o sprovedenosti preporuka i zaključaka Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem. Rješavanje ovih problema zahtijeva:

- strateška i normativna usklađivanja javnih politika i propisa,
- formulisanje javnih politika primjenom mehanizama **međusektorske saradnje**, odnosno sprovođenje javnih politika realizacijom strateških zadataka kroz integralno sagledavanje problema, koordiniranu saradnju resora i postizanje sinergijskih efekata,
- urgentne odgovore s obzirom na to da od uspjehnosti rješavanja problema zavisi ostvarivanje **održive ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije razvoja Crne Gore**,
- primjenu mehanizama koordinacije u rješavanju **međusektorskih konflikata** na strateškom (sektorske i horizontalne strategije, planovi, programi) i operativnom nivou (projekti),
- veću efikasnost, efektivnost i transparentnost procesa **upravljanja**.

Polazeći od **ocjene stanja** nacionalnih resursa u četvorodimenzionalnom konceptu (ljudski, društveni, prirodni i ekonomski resursi) i institucionalnog uređenja koje podržava održivi razvoj crnogorskog društva, kao i analize ključnih neodrživih trendova i potreba održivog razvoja do 2030. godine (**DPSI pristup** – pokretači, pritisci, stanje, uticaji), u ovom poglavlju definisane su prioritetne teme i strateški ciljevi održivog razvoja Crne Gore strukturirani kao **odgovori** (*R-Responsis*) na probleme održivog razvoja Crne Gore, radi unapređenja postojećeg stanja i omogućavanja dostizanja globalnih ciljeva održivog razvoja.

Prioritetne teme NSOR do 2030. godine su:

- 4.1 Unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije,**
- 4.2 Podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva,**
- 4.3 Očuvanje prirodnog kapitala,**
- 4.4 Uvođenje zelene ekonomije,**
- 4.5 Upravljanje za održivi razvoj,**
- 4.6 Finansiranje za održivi razvoj.**

U odnosu na probleme, slabosti i nedostatke utvrđene s aspekta korišćenja i upravljanja ljudskim, društvenim, prirodnim i ekonomskim resursima, kao i s aspekta upravljanja za održivi razvoj, u ovom poglavlju dati su odgovori na utvrđene neodržive razvojne trendove definisanjem **strateških ciljeva i mjera** u vremenskom horizontu NSOR do 2030. godine, odnosno s aspekta finansiranja za održivi razvoj u petom poglavlju. Daljom razradom strateških mjera u Akcionom planu razvijene su **podmjere, utvrđeni indikatori za praćenje napretka u njihovom sprovođenju i očekivani ciljni ishodi** u 2030. godini.

Prioritetne teme, strateški ciljevi i mjeri održivog razvoja do 2030. godine predstavljaju **odgovor države Crne Gore na izazove i obaveze koje donosi sprovođenje UN Agende za održivi razvoj do 2030. godine**. Koherentan set mjera i podmjera NSOR do 2030. godine postavlja **platformu za preuzimanje globalnih zadataka i indikatora održivog razvoja u nacionalni okvir**, tako da se u što je moguće većoj mjeri uveže praćenje progressa u realizaciji Akcionog plana NSOR do 2030. godine i UN Agende za održivi razvoj do 2030. godine. Složenost globalnih ciljeva održivog razvoja i brojnost sa njima povezanih zadataka i indikatora održivog razvoja uslovljava potrebu sveobuhvatne analize složenog nacionalnog institucionalnog sistema radi uspostavljanja dugoročno stabilnog i funkcionalnog sistema praćenja i izvještavanja o sprovođenju politike održivog razvoja. Kao što je navedeno u tački 4.5.4, globalni ciljevi i zadaci preuzimaju se u najvećem dijelu u nacionalni okvir NSOR-a do 2030. godine, ali se u određenom opsegu utvrđuje i obaveza njihovog preuzimanja kroz usklađivanje ključnih

nacionalnih politika, programa i planova s NSOR do 2030. godine i UN Agendom za održivi razvoj do 2030. godine. Zato je do 2017. godine neophodno utvrditi i relevantnost globalnih zadataka održivog razvoja s aspekta njihove integracije u sektorske politike, programe i planove. Takođe, do 2017. godine treba utvrditi i nedostatke u horizontalnoj i vertikalnoj ravni uprave u pogledu preuzimanja ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni okvir, kako bi usklađivanje postojećih relevantnih strategija, programa i planova s UN Agendom za održivi razvoj do 2030. godine bilo završeno do 2018. godine.

4.1. Unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije

Ljudski kapital, a ne kapital u klasičnom smislu, je ključni faktor koji povezuje inovacije, konkurentnost i ekonomski rast u XXI vijeku. Rast ljudskog kapitala nije ograničen samo na pozitivne ekonomske efekte, već unapređuje nivo zdravlja i učešće u zajednici i povećava izgleda za zaposlenje. Ljudski kapital se razvija ulaganjem države u poboljšanje kvaliteta života ljudi kroz javni sistem obrazovanja, zdravstvene i socijalne programe, programe zapošljavanja i dodatne edukacije zaposlenih koji doprinose ekonomski snažnijem i socijalno zdravijem društvu.

Potrebno je obezbijediti postojanje pravednog i univerzalnog pristupa kvalitetnom obrazovanju na svim nivoima, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, i stvoriti uslove u kojima sva djeca i ljudi u Crnoj Gori mogu da ostvare svoj potencijal na dostojanstven i ravnopravan način i u zdravom okruženju. Posljedično, građani bi mogli da žive prosperitetne i ispunjene živote i bilo bi moguće stvoriti uslove za održiv, inkluzivan i kontinuiran privredni, društveni i tehnološki napredak.

4.1.1. Unapređenje demografskih kretanja i smanjivanje demografskog deficita

Utvrđeni problemi, slabosti i nedostaci u pogledu stanja ljudskih resursa impliciraju traženje odgovora kroz dostizanje strateškog cilja koji se odnosi na **unapređenje demografskih kretanja i smanjivanje demografskog deficita**.

Demografska slika Crne Gore je značajno izmijenjena kao posljedica trendova starenja i sporijeg rasta stanovništva, kao i internih i eksternih migracija. Prema projekcijama Zavoda za statistiku-MONSTAT-a, stanovništvo Crne Gore bi u 2031. godini moglo da se kreće u intervalu od 642 hiljade (varijanta visokog fertiliteta i rast od 3,5%) do 578 hiljada (konstantna varijanta i smanjenje stanovništva za 6,8%). S obzirom na trend blagog rasta broja stanovnika u periodu od 2011-2015. godine, smatramo da bi varijanta konstantnog fertiliteta i očekivani rast stanovništva do 2030. godine za 1,4%, ili 6,5 hiljada stanovnika, u odnosu na 2015. godinu mogla predstavljati realnu projekciju u kontekstu ostvarivanja strateških ciljeva ove strategije, odnosno ciljeva održivog razvoja do 2030. godine.

Starenje stanovništva suočava Crnu Goru sa rastućim troškovima zdravstva, sporijim rastom humanog kapitala, povećanjem odnosa neproaktivnog i produktivnog stanovništva, a konačno bi moglo da dovede i do smanjenja agregatne tražnje i usporavanje tehnološkog razvoja.

Jasno je da je održivi razvoj Crne Gore ugrožen navedenim negativnim demografskim trendovima, pa je kao strateški cilj neophodno unaprijediti demografska kretanja i smanjiti demografski deficit. Ovako definisan strateški cilj se može razložiti na dvije komponente - starenje stanovništva i migracije. Zato su definisane dvije mjere koje se odnose na navedene komponente - spriječiti i ublažiti efekte starenja stanovništva, kao i spriječiti i ublažiti efekte migracija. Na popisu iz 2011. godine prirodni priraštaj je bio najmanji u posljednjih dvadeset godina, prisutan je

apsolutni rast broja umrlih, broj živorođene djece na godišnjem nivou je konstantno ispod onog koji je ostvaren u 1991. godini, dok fertilitet crnogorskog društva predstavlja složeni fenomen na koji utiče niz bioloških, ekonomskih, društvenih i psiholoških faktora. Proces starenja stanovništva će biti jedna od najvažnijih karakteristika demografskog razvoja, pa bi stanovništvo svih regiona Crne Gore do 2060. godine moglo biti demografski starije nego pedeset godina ranije. Kako bi se spriječili i ublažili negativni efekti navedenih pojava, potreban je sveobuhvatan niz podmjera.

Polazeći od ocjene mogućih scenarija demografskih kretanja, u drugom poglavlju je ocijenjeno da bi s obzirom na trend blagog rasta broja stanovnika u periodu od 2011-2015. godine, varijanta konstantnog fertiliteta i očekivani rast stanovništva do 2030. godine za 1,4%, ili 6,5 hiljada stanovnika, u odnosu na 2015. godinu mogla predstavljati realnu projekciju u kontekstu ostvarivanja strateških ciljeva ove strategije, odnosno ciljeva održivog razvoja do 2030. godine. Ostvarivanje ovog scenarija u značajnoj mjeri biće uslovljeno uspješnošću sprovođenja strateških ciljeva i mjera definisanih Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine, prioritarno onih koje su relevantne za uvođenje zelene ekonomije, unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije, podršku vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva.

Iseljavanje stanovnika je pojava koja je pratila Crnu Goru tokom čitavog XX vijeka. Takođe, prisutne su i značajne interne migracije, pa se udio stanovništva sjevernog regiona u ukupnom stanovništvu Crne Gore kontinuirano smanjuje od sredine XX vijeka, dok se učešće središnjeg i primorskog regiona povećavalo. Jedan od načina da se obezbijedi odgovarajući nivo ponude radne snage u budućnosti je da se domaća ponuda nadoknadi radnom snagom iz inostranstva, tj. da se osigura pozitivni i rastući migracioni saldo. Neophodno je kreirati sveobuhvatnu migracionu strategiju na nacionalnom nivou, kao i realizovati niz podmjera. Crna Gora u okviru EU integracija ne smije da zazire od imigracionih tokova, ali je

potrebno da vodi promišljenu kulturnu politiku, koja će zaštititi izvorne kulturne i identitetske vrijednosti i djelove tradicije koji idu u korak sa konceptom održivog razvoja.

U skladu s navedenim, strateški cilj u ovoj oblasti **“Unaprijediti demografska kretanja i smanjiti demografski deficit”** potrebno je postići realizacijom sljedećih mjera:

- Spriječiti i ublažiti efekte starenja stanovništva, SDG 17(17.14) i SDG 8 (8.3),
- Spriječiti i ublažiti efekte migracija, SDG 10 (10.7).

Navedeni strateški cilj, kroz mjeru i s njom povezane podmjere koje se odnose na sprečavanje i ublažavanje efekata starenja stanovništva, doprinijeće ostvarivanju globalnog cilja održivog razvoja 17 (17.14) koji se odnosi na “poboljšanje koherentnosti politike za održivi razvoj”, u smislu očuvanja ljudskog kapitala kao pretpostavke razvoja *per se* i kao ključnog razvojnog faktora. Nadalje, strukturnim reformama u oblasti penzionog sistema i tržišta rada umanjuje se penzioni deficit u budžetu Crne Gore i ojačati održive javne finansije, čime će se stvoriti dodatna sredstva za podsticaj rasta zaposlenosti i kreiranje novih radnih mjesta što je u skladu s globalnim ciljem održivog razvoja 8 (8.3).

Navedeni strateški cilj, kroz mjere koje se odnose na sprječavanje i ublažavanje efekata migracija, doprinijeće ostvarivanju globalnog cilja održivog razvoja 10 (10.7) – Omogućiti mirne, bezbjedne, redovne i odgovorne migracije i mobilnost ljudi, između ostalog i kroz sprovođenje isplaniranih migracionih politika kojima se dobro upravlja.

4.1.2. Unapređenje zdravlja građana u svim uzrastima i smanjenje nejednakosti u zdravlju

Radi rješavanja problema u sferi ljudskih resursa u okviru NSOR do 2030. godine prioritarno je ostvariti i strateški cilj koji se odnosi na **unapređenje zdravlja građana u svim**

uzrastima i smanjenje nejednakosti u zdravlju, sa akcentom na djecu.

Nedovoljno razvijena zdravstvena prosvjećenost i nedakvatno orijentisana zdravstvena zaštita uslovljavaju neophodnost većih izdataka za kliničku medicinu. Zbog nedovoljnog fokusa na prevenciju bolesti i promociju zdravlja, upotreba postojećih sredstava je nedovoljno efikasna. Hronične nezarazne bolesti dovode do invalidnosti, prijevremene smrtnosti i lošeg kvaliteta života radno aktivnog stanovništva, što negativno utiče na tržište rada i ekonomski potencijal zemlje. Dodatan problem predstavlja produbljivanje nejednakosti u zdravlju različitih populacionih grupa.

Da bi promovisali fizičko i mentalno zdravlje i dobrobit stanovništva, te produžili životni vijek za sve građane, od posebnog je značaja obezbijediti informisanje i zdravstveno prosvjećivanje populacije u vezi sa vodećim zdravstvenim problemima, kao i kompetentno zadovoljavanje preventivnih potreba, uključujući poremećaje u ponašanju i razvoju djece i mladih.

Zato održivi razvoj Crne Gore do 2030. godine zahtijeva unapređenje zdravlja, kao faktora ljudskog kapitala, do najvećeg mogućeg stepena u okviru postojećih mogućnosti. Zato je strateški cilj NSOR do 2030. godine „**Unaprijediti zdravlje građana u svim uzrastima i smanjiti nejednakosti u zdravlju**“, a moguće ga je postići realizacijom sljedećih prioritetnih mjera:

- Unaprijediti zdravstvenu zaštitu majki i novorođenčadi i ostalih osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva SDG 3 (3.1, 3.2 i 3.7),
- Povećati fokus na promociju zdravog života, prevenciju i kontrolu bolesti SDG 3 (3.4, 3.5 i 3.6),
- Unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema i kvalitet zdravstvene zaštite SDG 3 (3.8 i 3.c).

Ostvarivanjem ovog strateškog cilja odnosno njemu pripadajućih mjera i podmjera održivog razvoja Crne Gore, doprinijeće se ostvarivanju

trećeg globalnog cilja održivog razvoja koji se odnosi na obezbjeđivanje zdravih života i promovisanje dobrobiti za sve ljude u svim uzrastima.

4.1.3. Obezbjeđivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve

U oblasti ljudskih resursa u NSOR do 2030. godine prioritetno je dostići i strateški cilj koji se odnosi na obezbjeđivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve. Obrazovanje, unapređenje vještina i stvaranje novih ideja su ključni za razvoj ljudskog kapitala i glavni su pokretači ekonomskog razvoja. Zbog nedostatka infrastrukturnih kapaciteta u pojedinim opštinama, kao i nepristupačnosti vrtića usljed udaljenosti ili finansijskih barijera, veliki broj djece u Crnoj Gori ne pohađa predškolsko obrazovanje što može da ima dalekosežne negativne socio-ekonomske efekte na društvo. Istovremeno, obrazovni sistem još uvijek ne priprema mlade u Crnoj Gori na adekvatan način za dalje uspješno školovanje, buduću profesiju, privatni i društveni život, što je potvrđeno lošim rezultatima na PISA testiranjima. Mogućnost razvoja ljudskog kapitala i ekonomskog potencijala Crne Gore dodatno smanjuje sistem visokog obrazovanja čiji kvalitet nije na zadovoljavajućem nivou, i, još uvijek, neriješeno pitanje cjeloživotnog učenja.

Preduslov održivog razvoja je pružanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja na svim nivoima - predškolskom, osnovnom, srednjem, tercijarnom, tehničkom i stručnom. Potrebno je da svi ljudi, bez ikakvih ograničenja, imaju pristup mogućnostima cjeloživotnog učenja koje će im pomoći da steknu znanje i vještine potrebne da iskoriste mogućnosti i u potpunosti učestvuju u društvu.

Obezbijediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve je strateški cilj koji

je utvrđen da bi održivi razvoj Crne Gore bio moguć. Za ostvarivanje ovog strateškog cilja održivog razvoja Crne Gore prioritetna je realizacija sljedećih mjera:

- Obezbijediti sveobuhvatno, inkluzivno i kvalitetno predškolsko obrazovanje, SDG 4 (4.2 i 4.a),
- Unaprijediti osnovno i srednje obrazovanje, SDG 4 (4.2, 4.6 i 4.7),
- Unaprijediti obrazovnu i naučnu komponentu u visokom obrazovanju, SDG 4(4.3),
- Unaprijediti uslove za cjeloživotno učenje, neformalno obrazovanje i obrazovanje odraslih, sa fokusom na ugrožene grupe, SDG 4 (4.5).

Ostvarivanjem ovog strateškog cilja odnosno njemu pripadajućih mjera i podmjera održivog razvoja Crne Gore, doprinijeće se ostvarivanju četvrtog globalnog cilja održivog razvoja.

4.2. Podrška vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva

Usvajajući Agendu održivog razvoja, svjetski lideri su se obavezali da grade **svijet univerzalnog poštovanja ljudskih prava i ljudskog dostojanstva, vladavine prava, pravde, jednakosti i bez diskriminacije, u kojem se poštuju rasa, etnička pripadnost i kulturna raznolikost, kao i svijet jednakih mogućnosti koje dozvoljavaju potpuno ostvarivanje ljudskih potencijala i doprinose zajedničkom prosperitetu, svijet koji ulaže u svoju djecu i u kome svako dijete raste u okruženju bez nasilja i izrabljivanja, u kome svaka žena i djevojčica uživaju punu rodnu ravnopravnost i u kome su sve zakonske, društvene i ekonomske barijere za njihovo osnaživanje uklonjene, u kome djeca imaju pristup pravdi kada su im prava povrijeđena ili kada im je uskraćeno ostvarenje prava, pravedan, pravičan, tolerantan, otvoren i**

društveno inkluzivan svijet u kome su zadovoljene potrebe najugroženijih.

Polazeći od tako postavljene mape puta, u odnosu na slabosti i probleme koji su identifikovani u pogledu upravljanja društvenim resursima, ovom strategijom definišu se strateški ciljevi upravljanja društvenim resursima Crne Gore do 2030. godine radi obezbjeđivanja neophodnog partnerstva i saradnje svih društvenih aktera u zajedničkom kreiranju svijeta koji se održivo razvija. Na taj način će Crna Gora djelovati u pravcu ostvarivanja ciljeva i zadataka definisanih Agendom održivog razvoja do 2030. godine.

4.2.1. Aktivan odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja

Od porodice kao tradicionalno osnovne ćelije društva ne treba odustati već je treba dodatno osnažiti i obezbijediti uslove da prilagođena savremenim okolnostima ostane podrška održivim, tolerantnim i snažnim ljudskim resursima. Porodica ne smije biti mjesto prinude, već mjesto podrške gdje se mlade generacije socijalizuju na način da se afirmišu puni potencijal svakog pojedinca, ali i da se komuniciraju vrijednosti povezanog, solidarnog i održivog društva. Tip porodice koji najbolje odgovara pojedincu treba biti stvar izbora, a sama porodica mjesto zaštite i podrške, a ne straha i prinude.

Da bi porodica bila izbor, neophodno je mlade ljude edukovati o mogućnostima planiranja porodice i obezbijediti im informisano i neosuđujuće okruženje da svoje želje i planove i ostvare. Porodica koja nije proizvod izbora pojedinaca koji je zasnivaju ima značajno manju šansu da postane jak oslonac za zdrav razvoj pojedinca.

Pored toga, treba se boriti protiv predrasuda i informativnim kampanjama afirmisati alternativne oblike porodice. Posebno u prošlosti, a u velikoj mjeri i danas, pojedinci koji nijesu dolazili iz klasičnih porodica bili bi osuđivani od strane ostatka društva i veoma često izolovani. Štete koje na taj način nastaju

kada je u pitanju zdrav razvoj pojedinca i solidarnosti na nivou šire društvene grupe, nemjerljive su.

Moderno društvo karakteriše konflikt između nastojanja pojedinca da svoje okruženje uredi na način na koji ono najadekvatnije odražava njegove i njene potrebe i mogućnosti i pritiska tradicionalne okoline da život svih uredi jednoobrazno. Održivo društvo je tolerantno društvo u kome je svakom pojedincu omogućeno da maksimizira svoj potencijal i sreću i samim tim poveća potencijal samog društva.

U osnovi prava djeteta nalazi se potreba da se svakom djetetu omogući odrastanje u porodičnom okruženju. To na prvom mjestu podrazumijeva podršku biološkim roditeljima da se brinu o svojoj djeci. Ako to uprkos podršci porodici nije moguće, ili nije u najboljem interesu djeteta, treba obezbijediti alternativno okruženje. Pri obezbjeđivanju alternativnog okruženja treba dati prednost odrastanju u drugoj porodici – hraniteljstvu kao prvenstveno kratkoročnom vidu zaštite ili trajnoj mjeri kao što je usvojenje u zavisnosti od najboljeg interesa djeteta. Smještanje djeteta u ustanovu treba da bude krajnja mjera i da traje što je moguće kraće, a ustanova za zbrinjavanje treba da bude malih kapaciteta kako bi simuliralo porodično okruženje. Ovo zahtijeva unapređenje metoda rada s ranjivim grupama i razvoj lepeze usluga socijalne i dječje zaštite.

Pored toga, važno je razvijanje efikasnog sistema podrške djeci sa smetnjama u razvoju, te njihovim porodicama, kako bi se osiguralo da djeca sa smetnjama u razvoju mogu da ostvare sva svoja prava i svoj puni potencijal.

Važno je istopolnim zajednicama priznati prava u skladu sa opšte prihvaćenim međunarodnim standardima.

Edukativnim kampanjama treba uticati na to da se stigma i samim tim diskriminacija koja prati alternativne porodične oblike, kao npr. jednočlane porodice, porodice sa samohranim roditeljem, partnerstva bez braka i sl. u potpunosti eliminiše i iskorijeni.

Posebna prijetnja porodici i zdravom razvoju pojedinca unutar nje je nasilje. Na osnovu prethodne analize postojećeg stanja s aspekta ovog problema može se ocijeniti da je situacija više nego zabrinjavajuća. Iako se veoma teško detektuje, nasilje u porodici je, prema dostupnim iako oskudnim zvaničnim podacima i prema mjerenjima percepcije, jedan od urgentnih problema crnogorskog društva. Da bi se protiv ovog problema borilo neophodna je široka saradnja institucija u cilju prevencije same pojave i efikasne zaštite i podrške žrtvama porodičnog nasilja.

Kroz afirmaciju tolerantne i savremene porodice i ostvarivanje preduslova za zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice, Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 3, 5 i 16.

Pored podrške porodici, da bi bilo održivo društvo mora da se izbori sa svim oblicima diskriminacije. Rodna diskriminacija je jedna od najvažnijih tema UN Agende za održivi razvoj kojoj je posvećen peti cilj. Iako je u prethodnom periodu na ovom planu učinjen značajan napredak, Crna Gora treba da nastavi s eliminacijom raznih manje vidljivih oblika diskriminacije po pitanju roda. U tom smislu je neophodno donositi rodno senzitivne propise i politike, ali raditi i na političkom i ekonomskom osnaživanju žena u periodu koji predstoji. Samo kao ravnopravni društveni subjekti žene mogu ostvariti svoj puni potencijal i time doprinijeti održivom razvoju cjelokupne zajednice.

Održivo društvo može biti samo ono u kome se njeguju razumijevanje, tolerancija, međusobno poštovanje među kulturama i etika globalnog građanstva i zajedničke odgovornosti. Stoga je neophodno eliminisati sve oblike nacionalne i vjerske diskriminacije i raditi na izgradnji društva u kome je različitost potencijal, a ne prijetnja. Da bi se izgradilo takvo društvo neophodno je jačati povjerenje i solidarnost između pripadnika različitih nacionalnih i vjerskih zajednica, socijalizovati nove generacije na temeljima tog povjerenja i obezbijediti uslove da se svi razvijaju u svom punom potencijalu i uz očuvanje posebnosti.

Uvažavanje i tolerancija prema različitosti, uključujući i po pitanju seksualne orijentacije, bi trebalo da bude jedan od stubova održivog društva. Stoga je neophodno raditi na unapređivanju opšteg društvenog ambijenta za prihvatanje LGBT osoba, ali pored toga i usvojiti niz politika koje će poboljšati kvalitet života ove zajednice i njihovu kvalitetnu integraciju u društvo.

Da bi zajednica skladno funkcionisala neophodno je uložiti dodatni napor da se u nju integrišu na ravnopravnoj osnovi i oni koji su u tome iz infrastrukturnih i razloga stigme i zapostavljenosti spriječeni – lica sa invaliditetom i stara lica. Naime, ove dvije kategorije lica su i samom UN Agendom za održivi razvoj do 2030. godine prepoznate kao „ugrožene“, te je iskazana posebna posvećenost preduzimanju dalji djelotvornih mjera u skladu sa međunarodnim pravom, uklanjanju prepreka i ograničenja, jačanju podrške i zadovoljavanju potreba svih. Kada su u pitanju ove kategorije stanovništva, pored eliminacije postojećih stereotipa i predrasuda, nužno je prilagoditi osjetljivosti pitanja i propise i politike kako bi se odgovorilo izazovu potpune integracije svih u društvo.

Kroz eliminaciju rodne, nacionalne, vjerske, seksualne i diskriminacije po pitanju godina ili zdravstvenog stanja Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 3, 5, 10, 11, 16.

Jedan od osnovnih principa izgradnje ciljeva održivog razvoja je inkuzivnost. Samim tim, njihovom definisanju prethodile su opsežne konsultacije sa građanima i vladama svijeta kako bi se oni što bolje i efikasnije definisali. Dio ovog procesa od samog početka bila je i Crna Gora. Upravo taj pristup odozdo – gore promovisan je i samim procesom donošenja ciljeva održivog razvoja kao pravi način na koji svijet treba da artikuliše svoje interese i zahtjeve. U tom smislu razvoj građanskog aktivizma u kontekstu djelovanja nevladinih organizacija, ali i neformalnih grupa, trebalo bi da bude jedna od važnih mjera kojima će se osigurati aktivan odnos ključnih aktera prema

planiranju budućnosti. U ovom slučaju, ti akteri su sami građani.

Veoma je važno normativno i u praksi razviti mehanizme kroz koje će građani biti uključeni kako u planiranje politika budućnosti u svim oblastima društvenog života, tako i u monitoring njihove implementacije.

Na ovaj način Crna Gora će doprinisiti ostvarivanju globalnog cilja održivog razvoja 16.

U kontekstu navedenih ocjena strateški cilj **„Stimulisati aktivan odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja“** treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Obezbijediti preduslove za zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice, SDG 3 (3.1, 3.2, 3.7), SDG 5 (5.2, 5.3 i 5.6), SDG 16 (16.1, 16.2),
- Eliminirati rodnu diskriminaciju, SDG 5 (5.1, 5.4, 5.5, 5.a, 5.b i 5.c),
- Eliminirati nacionalnu i vjersku diskriminaciju, SDG 10 (10.2, 10.3), SDG 16 (16.7, 16.9 i 16.b),
- Eliminirati diskriminaciju LGBT populacije, SDG 3 (3.3) i SDG 16 (16.b),
- Eliminirati diskriminaciju osoba sa invaliditetom, SDG 10 (10.3), SDG 11 (11.2),
- Eliminirati diskriminaciju starih lica, SDG 3 (3.8),
- Podržati artikulaciju interesa građana kroz djelovanje nevladinih organizacija i neformalnih grupa SDG 16 (16.7 i 16.10).

4.2.2. Razvoj sistema vrijednosti u skladu sa ciljevima održivog razvoja zajednice

Bilo koja promjena, posebno normativna, nije održiva ako je ne prati promjena vrijednosti. Tek ukoliko vrijednosti odgovaraju odgovarajućem tipu političkog ili društvenog sistema moguće je očekivati da će taj sistem opstati, što je ključ održivosti. Dakle, da bismo izgradili društvo koje se održivo razvija, treba graditi održive vrijednosti koje će determinisati ponašanje ljudi bez potrebe za spoljnom

prinudom. Iako je vrijednosni sistem nešto što je teško definisati, a još teže propisati, održivo i pravedno društvo se svakako temelji na univerzalnim vrijednostima zasnovanim na konceptima ljudskih i dječijih prava. Iz njih se može izvući niz vrijednosti, kao što su odgovornost, solidarnost i empatija, povjerenje, poštovanje, itd.

Kako bi se Crna Gora razvila kao održiva zajednica neophodno je da izgradi funkcionalno multietničko društvo u kome će među pripadnicima različitih zajednica postojati međusobno povjerenje i tolerancija. Činjenica da u njoj živi veliki broj različitih etničkih i vjerskih skupina predstavlja bogatstvo i izuzetan potencijal države. Neophodno je raditi na izgradnji crnogorskog građanskog identiteta uz poštovanje bogatstva etnokulturnih razlika koje u njemu postoje. Da bi se to postiglo važno je voditi aktivnu obrazovnu i kulturnu politiku usmjerenu na postizanje konsenzusa oko elemenata crnogorskog građanskog identiteta. Takođe, veoma je važno pratiti etničku distancu i reagovati u slučaju njenog eventualnog povećanja. Ovakav cilj predstavlja izazov u savremenom globalizovanom svijetu u kojem upravo identitetske razlike služe kao ventil za kanalsanje nezadovoljstva, ali za Crnu Goru kao multietničku državu, on je jedan od ključnih pitanja održivog razvoja.

Druga ključna vrijednost održivog društva je solidarnost. Jedan od osnovnih principa ostvarivanja ciljeva održivog razvoja, kako je to definisano Agendom, je partnerstvo, a temelj tog partnerstva je ojačana globalna solidarnost. To je vrijednost koja proizilazi iz snažnog društvenog kapitala i koja je neophodna da bi se na pravičan način vršila redistribucija i podržali oni djelovi društva kojima je u datom trenutku podrška neophodna. Solidarno društvo je pravedno društvo koje zajedničkom akcijom njenih članova u skladu sa svojim mogućnostima svima obezbjeđuje uslove za kvalitetan život dostojan čovjeka. Kako bi se obezbijedio održiv razvoj društva važno je razvijati ne samo solidarnost sa članovima sopstvene zajednice već sa cjelokupnim čovječanstvom.

Na kraju, kako bi se institucije učinile djelotvornim, odgovornim i inkluzivnim, što je definisano ciljem 16 održivog razvoja, neophodno je među ljudima razvijati vrijednosti lične odgovornosti, a shodno tome promovisati princip meritokratije u sistemu napredovanja u svim sferama društva. Do toga se, pored adekvatnog odnosa agenata socijalizacije (porodica i škola), stiže i uvođenjem transparentnosti kao principa rada institucija.

U kontekstu navedenog ostvarivanje strateškog cilja NSOR „**Razviti sistem vrijednosti u skladu sa ciljevima održivog razvoja zajednice**“ prioritetno treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Izgraditi multietnički građansko društvo sa visokim stepenom međusobnog povjerenja i tolerancije, SDG 10 (10.3) i SDG 16 (16.6),
- Stimulisati društvenu solidarnost, SDG 16 (16.6),
- Jačati meritokratiju i odgovornost kao osnovne principe društvenog funkcionisanja, SDG 16 (16.6).

Ovim mjerama će Crna Gora doprinijeti implementaciji ciljeva 10 i 16 održivog razvoja, odnosno smanjivanju nejednakosti i promovisanju miroljubivog i inkluzivnog društva za održivi razvoj, obezbijediti svima pristup pravdi i izgraditi djelotvorne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima.

4.2.3. Razvijanje države kao efikasne vladavine prava

Razvoj efikasnih institucija u koje građani imaju visok nivo povjerenja obezbjeđuje legitimitet donešenih odluka i samim tim održiv evolutivan razvoj zajednice. Društva koja su prošla ili koja prolaze kroz tranziciju suočena su sa brojnim izazovima izgradnje institucija. S jedne strane, institucije se dizajniraju i uspostavljaju po ugledu na željeni sistem u čijem pravcu se društvo transformiše. S druge strane, stari obrasci i matrice ponašanja obično pokazuju visoku otpornost na promjene i onemogućavaju efikasnu transformaciju. U tom procesu je veliki izazov graditi institucije s integritetom u koje će

građani imati povjerenje. Da bi se to povjerenje uspostavilo velika odgovornost leži kako na samim institucijama tako i na političkim elitama koje treba da izgrade opšti društveni konsenzus o demokratskom političkom sistemu bez obzira na određene podjele (političke i identitetske) oko kojih se vodi dnevna politika.

Pored toga, treba raditi na jačanju kapaciteta institucija, ali i podizanju kvaliteta njihovog rada i samim tim njihovog integriteta. Kao posljedica toga trebalo bi da se stvori opšti proceduralni konsenzus koji će omogućiti da se sva pitanja koja se nađu na društvenom dnevnom redu rješavaju po unaprijed definisanim procedurama u koje svi akteri vjeruju i čiji ishod na kraju procesa poštuju. Ukoliko o procedurama rješavanja problema i konflikata u društvu postoji opšti konsenzus svih sudionika, društvo se razvija održivo i evolutivno.

Kriminal, organizovani kriminal, korupcija, a od skoro i terorizam, predstavljaju ozbiljne izazove i prijetnje za savremene države. Na ove izazove države najčešće ne mogu adekvatno da odgovore same, već je neophodno šire unutar-društveno, ali i međunarodno partnerstvo, kako bi se ove pojave eliminisale ili barem svele na najmanju moguću mjeru.

Protiv korupcije kao zloupotrebe javnih resursa za privatni cilj, kako je definiše Transparency international, najefikasnije se bori transparentnošću i jačanjem integriteta javnog sektora. Na ovu izuzetno štetnu pojavu kod koje cijena koju društvo plaća značajno prevazilazi korist koju pojedinac pribavlja koruptivnim ponašanjem, nije imuna nijedna politička zajednica i nijedno društvo na svijetu. To ne oslobađa odgovornosti već dodatno obavezuje sve da se protiv nje bore svim raspoloživim sredstvima, a posebno djelotvornim, odgovornim i transparentnim institucijama.

Organizovani kriminal prijeti miru i sigurnosti cijelog čovječanstva, vrlo često prelazeći u svom štetnom djelovanju više nacionalnih granica. Kao i kod korupcije, zahtijeva odlučnu borbu na nacionalnom nivou, ali i visok stepen saradnje institucija na međunarodnom nivou, kako bi se

kroz razmjenu informacija i zajedničke akcije ova pojava suzbijala i eliminisala.

Terorizam nije nova prijetnja čovječanstvu, ali postaje sve veća prijetnja globalnom miru, što koordiniranu borbu i akciju svih na nacionalnom i međunarodnom nivou čini značajnim prioritetom. U tom smislu je na nacionalnom nivou posebno važno raditi na prevenciji pojave terorizma i posebno radikalizaciji i regrutaciji pojedinaca u terorističke svrhe.

Kao prioritetne za dostizanje strateškog cilja NSOR „**Razvijati državu kao efikasnu vladavinu prava**“ izdvajaju se sljedeće mjere:

- Jačati povjerenje građana u demokratski politički sistem i njegove institucije, SDG 16 (16.6.),
- Obezbjediti uslove za eliminaciju korupcije, organizovanog kriminala, kriminala i terorizma, SDG 16 (16.1, 16.3, 16.4, 16.5, 16.6, 16.7, 16.10 i 16.a).

Njihovom realizacijom Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju cilja 16 održivog razvoja, posebno u dijelu obezbjeđenja univerzalnog pristupa pravdi i izgradnji djelotvornih institucija.

4.2.4. Prevazići problem menadžerskog deficita i jačati društveno odgovorno poslovanje

Organizaciona kultura je bitan faktor razumijevanja procesa i performansi preduzeća, a predstavlja važan upravljački mehanizam putem kojeg menadžeri mogu usmjeravati rad i ponašanje zaposlenih ka ostvarivanju ciljeva preduzeća. Teorija je pokazala, a praksa potvrdila, da uspješnost preduzeća zavisi, jednim dijelom, od organizacione kulture. Nacionalna kultura je jedan od faktora koji utiče na formiranje organizacione kulture. Nedovoljan nivo preduzetničkog duha, nizak nivo profesionalizma menadžerskih struktura i zaposlenih, deficit kvalitetnih menadžera i nerazvijenost kulture korporativnog upravljanja su, jednim dijelom, rezultat stanja „kognitivne matrice“ u Crnoj Gori. Sve ovo se negativno odražava na efikasnost preduzeća u Crnoj Gori.

Posebno značajan uticaj na društvo imaju preduzeća koja vodeći računa o ekonomskom aspektu poslovanja nerijetko zapostavljaju aspekte društveno odgovornog poslovanja. Ljudi su istinski zainteresovani za to na koji se način preduzeće ophodi prema njima, životnoj sredini i društvu uopšte. Društveno odgovorno poslovanje (DOP) predstavlja koncept po kome preduzeća, koja ga usvajaju svjesno i dobrovoljno, nadilaze svoju primarnu funkciju sticanja i raspodjele profita i ostvaruju pozitivan uticaj na svoje radno, društveno i prirodno okruženje. DOP, u suštini, predstavlja svijest o novom položaju i značaju koja preduzeća imaju u savremenom, globalnom društvu i odgovornosti koja iz nje proizilazi.

Na društvenu odgovornost preduzeća se može gledati kao na uspjeh u poslovanju mjereno ne samo ostvarenim profitom nego i postignutom ravnotežom između ekonomskih, socijalnih i ciljeva vezanih za životnu sredinu na način koji je od koristi za građane, lokalnu zajednicu i društvo u cjelini. DOP podrazumijeva odluku preduzeća da ide dalje od poštovanja minimalnih zakonskih i uslova i obaveza koje proizlaze iz kolektivnih ugovora. Krajnji cilj DOP-a nije da firme na sebe preuzmu brigu o društvu već da svoje poslovanje organizuju tako da pozitivni efekti za društvo i okruženje budu akcelerator njihovog poslovnog uspjeha na duži rok.

Aktivnosti na uvođenju i promovisanju principa i prakse društvene odgovornosti u Crnoj Gori intenzivirane su od sredine prošle decenije, a posebno u posljednjih nekoliko godina. Aktivnosti su bile organizovane tako da se uključe svi relevantni akteri iz javnog, civilnog i poslovnog sektora. Elementi bitni za razvoj DOP su uključeni u pravni i strateški okvir, tako da se može reći da je Crna Gora uspješno zaokružila početnu fazu i kreirala povoljan ambijent za prelazak na viši nivo implementacije (vidjeti vezu s globalnom zadatkom 4.6).

Nizak nivo profesionalizma menadžerskih struktura i zaposlenih, nerazvijenost kulture korporativnog upravljanja, kao i nedovoljna primjena koncepta društveno odgovornog poslovanja bi se, u budućnosti, negativno

odrazili na održivi razvoj Crne Gore, pa je strateški cilj NSOR do 2030. godine „**Prevazići problem menadžerskog deficita i ojačati društveno odgovorno poslovanje**“. Ovaj cilj je moguće razložiti na dvije komponente - prvu, koja tretira inovativne i preduzetničke potencijale crnogorskih preduzeća i drugu, koja se odnosi na društvenu odgovornost. U tom smislu, prioritetna je realizacija sljedeće mjere - **povećati inovativne i preduzetničke potencijale privrede**. Mjere za realizaciju druge komponente definisane su u okviru strateškog cilja 4.6. Na ovaj način, Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnog cilja 8 održivog razvoja (8.3).

4.2.5. *Stimulisati zapošljivost i socijalnu inkluziju*

Prvi cilj Agende održivog razvoja odnosi se na borbu protiv siromaštva i značajno smanjivanje ili čak eliminisanje ove pojave u ekstremnom obliku. U tom smislu, Crna Gora treba da radi na smanjivanju broja lica koja se nalaze ili u stanju siromaštva ili u riziku od siromaštva. Pojava novog siromaštva je posebno štetna za razvoj jednog društva.

Osnovna pretpostavka koja treba da se ostvari kako bi se društvo efikasno borilo protiv siromaštva je održiv i ujednačen ekonomski razvoj. Samom ekonomskom razvoju je posvećen poseban dio ove strategije, ali u ovom dijelu treba ukazati na neophodnost kreiranja stabilnog makroekonomskog ambijenta koji će stvoriti pretpostavke za dinamičan i održiv ekonomski rast. S druge strane, država treba da promoviše one politike koje vode razvoju i inovativnom pristupu otvaranju novih radnih mjesta.

Kako bi se smanjilo postojeće i ne bi došlo do pojave novog siromaštva neophodno je raditi na povećanju zapošljivosti stanovništva sa jedne strane, a sa druge na razvoju usluga socijalne pomoći kojima se mogu ublažiti nastala negativna stanja. Kada je u pitanju siromaštvo, cilj NSOR do 2030. godine treba da bude potpuna eliminacija ekstremnog siromaštva i svođenje na pola od aktuelnog udjela lica koja

se nalaze u stanju apsolutnog siromaštva (prema posljednjim podacima ispod granice apsolutnog siromaštva nalazi se 9.8% ljudi u Crnoj Gori).

Posebna pažnja treba da bude posvećena sistemskom pristupu formalizaciji radnih mjesta i eliminisanju neformalnog zapošljavanja. Rješavanju ovog problema, kao što preporučuje Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka iz 2016. godine (str. ne treba pristupiti jedino kroz represivne mjere kako ne bi bila učinjena veća šteta time što bi dio neformalno zaposlenih prešao u radno neaktivne, čime bi se samo povećao rizik od siromaštva. Naprotiv, problemu treba pristupiti kroz kombinaciju sistematičnih i dugoročno planiranih mjera koje će uključiti više aktera. Preporuke za rješavanje problema koje je formulisao ekspertski tim UNDP-a su sljedeće: Obrazovni sistem treba da bude inkluzivan, kvalitetan i efikasan; zdravstvena zaštita treba da bude dostupnija, kvalitetnija i efikasnija; podstičaje za formalizaciju u okviru sistema socijalne zaštite treba izmijeniti; regulatorni okvir treba da bude podsticajan za formalizaciju; radno zakonodavstvo treba da je fleksibilnije; javni sektor mora biti efikasniji i „pravičniji“; poreska politika treba da bude u funkciji stvaranja preduslova za kreiranje novih radnih mjesta i postepenu formalizaciju; unaprijediti rad inspeksijskih organa i izvršenja kazni; umjesto na zastrašivanje naglasak treba staviti na edukaciju i stvaranje kulture povjerenja.

Sljedeći prioritet treba da bude aktivna politika zapošljavanja. Država treba da vodi aktivnu politiku zapošljavanja uz omogućavanje kvalitetnog obrazovanja koje će početi od predškolskog nivoa, preko stručnog osposobljavanja i cjeloživotnog učenja, kako bi radna snaga napredovala u skladu s potrebama tržišta rada i bila konkurentna nacionalno i šire.

Socijalna isključenost se definiše kao proces u kome su pojedinci gurnuti na margine društva i spriječeni da svojim punim kapacitetima učestvuju u ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima. Inkluzivan razvoj je jedan od prioriteta održivog razvoja i stoga ovom problemu treba posvetiti posebnu pažnju,

naročito u dijelu mapiranja osoba koje se nalaze u riziku od socijalne isključenosti i blagovremenoj preventivnoj reakciji. Razlozi za isključenost mogu biti siromaštvo, nedostatak kvalifikacija i obrazovanja, te razni oblici diskriminacije.

Shodno prethodno navedenom, strateški cilj NSOR do 2030. godine je „**Stimulisati zapošljivost i socijalnu inkluziju**“ i treba ga ostvariti realizacijom sljedećih prioriteta mjera:

- Ostvariti pretpostavke za samoodrživ i ujednačen ekonomski razvoj, koji će smanjiti stopu ekonomski ugroženog stanovništva, SDG 1 (1.3, 1.5) i SDG 8 (8.1, 8.2),
- Osigurati socijalnu stabilnost i smanjiti stopu siromaštva, SDG 1 (1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.a i 1.b), SDG 2 (2.1, 2.2), SDG 4 (4.4), SDG 8 (8.5, 8.6 i 8.8) i SDG 10 (10.1, 10.4),
- Boriti se protiv socijalne isključenosti, SDG 10 (10.2, 10.3), 11 (11.1, 11.2).

Kroz mjere protiv siromaštva, uspostavljanje veće zapošljivosti radne snage i eliminaciju socijalne isključenosti Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 1, 2, 4, 8, 10 i 11.

4.2.6. Unaprijediti značaj kulture kao temeljne vrijednosti duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja koja značajno unapređuje kvalitet života građana

Kultura predstavlja temeljnu vrijednost svakog društva i neophodno je da se njen razvoj zasniva na: slobodi stvaralaštva i poštovanju prava na kulturu; opredijeljenosti države i lokalne samouprave da podstiču i pomažu razvoj kulturno-umjetničkog stvaralaštva i da obezbjeđuju zaštitu i očuvanje kulturne baštine; ravnopravnom očuvanju svih kulturnih identiteta i poštovanju kulturne različitosti; izgradnji i unapređivanju sistema kulture, u skladu sa međunarodnim standardima, a naročito standardima Evropske unije;

uspostavljanju efikasnog, racionalnog i kreativnog upravljanja u kulturi; transparentnom djelovanju u kulturi; poštovanju i zaštiti autorskog i srodnih prava; demokratizaciji kulturne politike; decentralizaciji organizovanja i finansiranja kulture²⁵⁹.

Nacionalni program razvoja kulture prepoznaje da finansiranje kulture podrazumijeva podršku jednom prilično raznovrsnom i heterogenom društvenom sektoru, od najvažnijih državnih ustanova kulture, do privatnih inicijativa i pojedinaca. Istovremeno, to ukazuje i na izuzetan značaj ove oblasti, koja nije samo pokazatelj duhovnog razvoja zajednice, već i specifičan potencijal ekonomskog napretka, pa u tom kontekstu treba utvrditi potrebe s aspekta vođenja konzistentne finansijske politike koja će povećati kompetitivnost sektora i njegovu samoodrživost²⁶⁰. Veoma je pohvalan trend povećanja broja posjetilaca u skoro svim formalnim institucijama kulture, ali je očigledna i potreba da količina i kvalitet sadržaja kulturne ponude prate te pozitivne trendove. Takođe treba uložiti dodatni napor da se omogući pozitivan trend i u kontekstu povećanja posjeta događajima koje organizuju neformalni kulturni akteri.

Za poboljšanje ekonomskog statusa kulture mora se izbjeći njena isključiva zavisnost od sredstava opredijeljenih u budžetu na državnom nivou i u lokalnim samoupravama. Za produkciju kulturnih proizvoda i projekata moraju se naći i druge mogućnosti finansiranja²⁶¹. Kulturna industrija podrazumijeva izdavaštvo, muzičku, kinematografsku i audio-vizuelnu produkciju i multimedije, umjetničke zanate i dizajn koji nijesu striktno sektori industrije, ali su po upravljanju i organizaciji slični. Ova oblast je proširena i kreativnim industrijama, uključivanjem arhitekture i drugih kategorija umjetnosti: vizuelne, scenske umjetnosti i drugo. Iako ekonomija i kultura teže

zajedničkom cilju - osvajanju što većeg broja potrošača, u praksi često nailaze na prepreke koje otežavaju međusobne relacije.

Za jačanje sektora kulture neophodno je snaženje institucija kulture tako da posjeduju specifična znanja i dovoljne ljudske kapacitete, poznaju savremene trendove i imaju uslove za kvalitetan rad. Potrebno je institucije opremiti savremenom opremom, kako za čuvanje, tako i izlaganje, kreiranje ili prezentovanje kulturnih sadržaja. Kulturni sadržaji moraju biti dostupni svima i odvijati se kroz ravnomjernu regionalnu distribuciju, tako da se regionalni dispariteti smanje, bilo da je u pitanju disparitet ruralno-urbano, centar-periferija ili sjever-jug. Status formalnih i neformalnih kulturnih aktera mora biti poboljšan, kako kroz bolji socijalni status, tako kroz kreiranje tržišta za njihovo stvaralaštvo. Isto tako nepofitabilnom kulturnom stvaralaštvu mora se omogućiti povoljan okvir za razvoj. Poštovanje autorskih prava mora biti omogućeno u potpunosti. Kulturnu ponudu treba vezati i sa ekonomskim aktivnostima kao što je turizam ili razvoj kulturnih industrija na način da specifičnosti crnogorske kulture, njene vrijednosti i autentični izraz postanu prepoznatljiv proizvod ili dodatna vrijednost drugim proizvodima i uslugama. Upravljanje u kulturi je nedovoljno razvijen segment unutar kulturnih institucija i neophodno je razvijati aktivnosti i sve vrste kapaciteta za stvaranje modernog, efikasnog i održivog sistema upravljanja u kulturi. Moraju se obezbijediti uslovi za rad tako da se svi sektori kulture - kinematografija, kulturno umjetničko stvaralaštvo, izdavačka djelatnost, muzičko-dramska i scenska djelatnost, zatim sektor likovne umjetnosti, muzejsko-arhivske djelatnosti i sl. razvijaju na savremenim osnovama, uz optimalne uslove za rad i na visokom stručnom nivou. Kroz programe urbane regeneracije treba kreirati nove prostore, zone u kojima se stvaraju slobodni umjetnički sadržaji i koji svojim postojanjem kreiraju nove, kvalitene urbane prostore, podižući kvalitet samih prostora u kojima nastaju. Neophodno je da se prepoznaju specifične potrebe za kulturnim sadržajima i izražavanjem marginalnih i marginalizovanih grupa i obezbijede uslovi za njihovo nastajanje,

²⁵⁹ Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015, Ministarstvo kulture Crne Gore

²⁶⁰ Ibidem.

²⁶¹ Ibidem

promociju, distribuciju i širenje vrijednosti i stavova koje zastupaju.

Veoma je važno da se permanentno vrši edukacija publike, kako postojeće tako i one koja tek treba da se formira, krećući od najranijeg uzrasta, ali ne zanemarujući ni najstarije slojeve društva, a akcentujući značaj postizanja kvaliteta kulturnih sadržaja.

Shodno navedenom, NSOR do 2030. godine prepoznaje neophodnost ostvarivanja strateškog cilja „Unaprijediti značaj kulture kao temeljne vrijednost duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja koja znatno unapređuje kvalitet života građana“ koji treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Jačati kapacitet kulturnih institucija na svim nivoima i uspostaviti održivi sistem finansiranja, SDG 4, (4.7), SDG 8 (8.9) i SDG 11 (11.4),
- Uspostaviti moderan, efikasan sistem kreiranja i prezentovanja kulturne djelatnosti, kao i statusa umjetnika i stvaraoca u društvu, a ujedno povećavati i edukovati publiku, SDG 8 (8.9) i SDG 11 (11.4),
- Jačati neformalne, amaterske, alternativne, savremene kulturne prakse, kao i kulturne industrije u Crnoj Gori, SDG 4 (4.7), SDG 8 (8.9), SDG 11 (11.4),
- Podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalnih i marginalizovanih grupa kao što su mladi, stari, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, i sl., kao i obezbjeđivanje tolerancije na ovaj kulturni segment, SDG 4 (4.7) i SDG 11(11.4).

Sprovođenjem navedenih mjera i unapređenjem statusa kulture, Crna Gora doprinosi ostvarivanju globanih ciljeva održivog razvoja 4, 8 i 11.

Kultura predstavlja temeljnu vrijednost svakog društva. Prema zakonom utvrđenim načelima, kultura u Crnoj Gori se razvija na: slobodi stvaralaštva i poštovanju prava na kulturu; opredijeljenosti države i lokalne samouprave da podstiču i pomažu razvoj kulturno-umjetničkog stvaralaštva i da obezbjeđuju zaštitu i očuvanje

kulturne baštine; ravnopravnom očuvanju svih kulturnih identiteta i poštovanju kulturne različitosti; izgradnji i unapređivanju sistema kulture, u skladu sa međunarodnim standardima, a naročito standardima Evropske unije; uspostavljanju efikasnog, racionalnog i kreativnog upravljanja u kulturi; transparentnom djelovanju u kulturi; poštovanju i zaštiti autorskog i srodnih prava; demokratizaciji kulturne politike; decentralizaciji organizovanja i finansiranja kulture²⁶².

Nacionalni program razvoja kulture prepoznaje da finansiranje kulture podrazumijeva podršku jednom prilično raznovrsnom i heterogenom društvenom sektoru, od najvažnijih državnih ustanova kulture, do privatnih inicijativa i pojedinaca. Istovremeno, to ukazuje i na izuzetan značaj ove oblasti, koja nije samo pokazatelj duhovnog razvoja zajednice, već i specifičan potencijal ekonomskog napretka, pa u tom kontekstu treba utvrditi potrebe s aspekta vođenja konzistentne finansijske politike koja će povećati kompetitivnost sektora i njegovu samoodrživost²⁶³. Veoma je pohvalan trend povećanja broja posjetilaca u skoro svim formalnim institucijama kulture, ali je očigledna i potreba da količina i kvalitet sadržaja kulturne ponude prate te pozitivne trendove. Takođe treba uložiti dodatni napor da se omogući pozitivan trend i u kontekstu povećanja posjeta događajima koje organizuju neformalni kulturni akteri.

Za poboljšanje ekonomskog statusa kulture mora se izbjeći njena isključiva zavisnost od sredstava opredijeljenih u budžetu na državnom nivou i u lokalnim samoupravama. Za produkciju kulturnih proizvoda i projekata moraju se naći i druge mogućnosti finansiranja²⁶⁴. Kulturna industrija podrazumijeva izdavaštvo, muzičku, kinematografsku i audio-vizuelnu produkciju i multimedije, umjetničke zanate i dizajn koji nijesu striktno sektori industrije, ali su po

²⁶² Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015, Ministarstvo kulture Crne Gore

²⁶³ Ibidem.

²⁶⁴ Ibidem

upravljanju i organizaciji slični. Ova oblast je proširena i kreativnim industrijama, uključivanjem arhitekture i drugih kategorija umjetnosti: vizuelne, scenske umjetnosti i drugo. Iako ekonomija i kultura teže zajedničkom cilju - osvajanju što većeg broja potrošača, u praksi često nailaze na prepreke koje otežavaju međusobne relacije.

Za jačanje sektora kulture neophodno je snaženje institucija kulture tako da posjeduju specifična znanja i dovoljne ljudske kapacitete, poznaju savremene trendove i imaju uslove za kvalitetan rad. Potrebno je institucije opremiti savremenom opremom, kako za čuvanje, tako i izlaganje, kreiranje ili prezentovanje kulturnih sadržaja. Kulturni sadržaji moraju biti dostupni svima i odvijati se kroz ravnomjernu regionalnu distribuciju, tako da se regionalni dispariteti smanje, bilo da je u pitanju disparitet ruralno-urbano, centar-periferija ili sjever-jug. Status formalnih i neformalnih kulturnih aktera mora biti poboljšan, kako kroz bolji socijalni status, tako kroz kreiranje tržišta za njihovo stvaralaštvo. Isto tako nepoifitabilnom kulturnom stvaralaštvu mora se omogućiti povoljan okvir za razvoj. Poštovanje autorskih prava mora biti omogućeno u potpunosti. Kulturnu ponudu treba vezati i sa ekonomskim aktivnostima kao što je turizam ili razvoj kulturnih industrija na način da specifičnosti crnogorske kulture, njene vrijednosti i autentični izraz postanu prepoznatljiv proizvod ili dodatna vrijednost drugim proizvodima i uslugama. Upravljanje u kulturi je nedovoljno razvijen segment unutar kulturnih institucija i neophodno je razvijati aktivnosti i sve vrste kapaciteta za stvaranje modernog, efikasnog i održivog sistema upravljanja u kulturi. Moraju se obezbijediti uslovi za rad tako da se svi sektori kulture - kinematografija, kulturno umjetničko stvaralaštvo, izdavačka djelatnost, muzičko-dramska i scenska djelatnost, zatim sektor likovne umjetnosti, muzejsko-arhivske djelatnosti i sl. razvijaju na savremenim osnovama, uz optimalne uslove za rad i na visokom stručnom nivou. Kroz programe urbane regeneracije treba kreirati nove prostore, zone u kojima se stvaraju slobodni umjetnički sadržaji i koji svojim postojanjem kreiraju nove, kvalitetne urbane prostore,

podizajući kvalitet samih prostora u kojima nastaju. Neophodno je da se prepoznaju specifične potrebe za kulturnim sadržajima i izražavanjem marginalizovanih grupa i obezbjede uslovi za njihovo nastajanje, promociju, distribuciju i širenje vrijednosti i stavova koje zastupaju.

Veoma je važno da se permanentno vrši edukacija publike, kako postojeće tako i one koja tek treba da se formira, krećući od najranijeg uzrasta, ali ne zanemarujući ni najstarije slojeve društva, a akcentujući značaj postizanja kvaliteta kulturnih sadržaja.

Shodno navedenom, NSOR do 2030. godine prepoznaje neophodnost ostvarivanja strateškog cilja **„Unaprijediti značaj kulture kao temeljne vrijednost duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja koja znatno unapređuje kvalitet života građana“** koji treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Jačati kapacitet kulturnih institucija na svim nivoima i uspostaviti održivi sistem finansiranja, SDG 4, (4.7), SDG 8 (8.9) i SDG 11 (11.4),
- Uspostaviti moderan, efikasan sistem kreiranja i prezentovanja kulturne djelatnosti, kao i statusa umjetnika i stvaraoca u društvu, a ujedno povećavati i edukovati publiku, SDG 8 (8.9) i SDG 11 (11.4),
- Jačati neformalne, amaterske, alternativne, savremene kulturne prakse, kao i kulturne industrije u Crnoj Gori, SDG 4 (4.7), SDG 8 (8.9), SDG 11 (11.4),
- Podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalnih i marginalizovanih grupa kao što su mladi, stari, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, i sl., kao i obezbjeđivanje tolerancije na ovaj kulturni segment, SDG 4 (4.7) i SDG 11(11.4).

Sprovođenjem navedenih mjera i unapređenjem statusa kulture, Crna Gora doprinosi ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 4, 8 i 11.

4.2.7. *Efikasan i savremen sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela*

Ministarstvo kulture Crne Gore kroz Program razvoja kulture 2016-2020 definiše da je „kulturna baština prepoznata kao važan faktor nacionalnog identiteta i dugoročni resurs za održivi razvoj, te kao takva predstavlja prioritet svih savremenih državnih politika, te da je neophodno u kontinuitetu sprovoditi aktivnosti koje se odnose na njenu zaštitu i očuvanje, unapređenje stanja, podizanje svijesti građana o značaju i značenju kulturne baštine, te stvaranju ambijenta za razumijevanje kulturne baštine i njene uloge za društvo, naročito za kulturni, turistički i ekonomski razvoj države«. Neadekvatno korišćenje i prezentacija kulturne baštine može nanijeti nepopravljive štete vrijednostima kulturnog identiteta države. Principi očuvanja i zaštite kulturnih vrijednosti, često su suprotstavljeni ekonomskom razvoju, zbog čega je neophodno naći efikasne mehanizme koji će spriječiti promjene koje mogu nanijeti trajnu štetu kulturnoj baštini²⁶⁵.

U cilju očuvanja kulturne baštine neophodno je i dalje jačati sistem zaštite i upravljanja, što zahtijeva modernizaciju i efikasniji rad nadležnih institucija, jačanje njihovih kapaciteta i opremljenosti, te kvalitetniju integraciju zakonodavnog okvira u oblasti kulture sa propisima kojim se uređuju oblasti s kojima se kultura dodiruje. Takođe, kulturna baština se mora posmatrati u najširem smislu, od pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara do materijalne i nematerijalne baštine i zaštite predjela. Kulturna baština nije zatečena starina već resurs na kojem je potrebno graditi kvalitetan održivi razvoj.

Sistem zaštite kulturne baštine neophodno je unaprijediti. Trenutno, država ne uspijeva da se u potpunosti izbori sa problemima i izazovima u kojima se nalaze kulturna dobra i baština u cjelini. Sveobuhvatan pristup podrazumjeva

unapređenje institucionalnog okvira, bolja saradnja lokalnih i nacionalnih organa u oblasti zaštite i očuvanja kulturne baštine, usklađivanje svih zakonskih rješenja koja se odnose na baštinu, razvijanje integralnih pristupa kroz međusektorsko povezivanje, uvođenje baštine u druge relevantne sektorske studije, kao i jačanje postojećih i osnivanje novih institucija koje će znatno ojačati cjelokupni sistem. Ministarstvo kulture i državne institucije koje se bave očuvanjem, prezentacijom i vrednovanjem kulturne baštine na svim nivoima moraju biti aktivno uključeni u razvojne i sve druge projekte koji podrazumijevaju promjene na kulturnim dobrima i njihovoj zaštićenoj okolini. Kulturna baština treba da dobije adekvatan tretman uređenim i modernizovanim pravnim i institucionalnim okvirom, kao i postizanjem ravnoteže između javnih i privatnih interesa. Za podizanje svijesti građana o značaju kulturne baštine i mogućnostima za valorizaciju, od važnosti su kvalitetan obrazovni sistem i aktivno učešće medija. U tom smislu, jačanje kadrovskih kapaciteta i savremenih programa jedna je od primarnih obaveza države i lokalnih samouprava. Međunarodni standardi nalažu da se posebna pažnja posveti digitalizaciji kulturne baštine, radi lakše dostupnosti, pravilnog tretmana i prezentacije.

Neophodno je značajno unaprijediti zaštitu predjela - od prepoznavanja i sprovođenja tipologizacije predjela do evidencije uspostavljanja zaštite i kvalitetnog upravljanja. U tom kontekstu definisane su i mjere za zaštitu predjela s aspekta značaja koji imaju za očuvanje prirode i biodiverzitetu (vidjeti strateški cilj 3.1).

Neophodno je, intenzivirati aktivnosti na zaštiti arhitekture XX vijeka i socijalističkog perioda, zatim ruralne arhitekture, industrijskih objekata i sl.

Od ključne važnosti je da se intenziviraju aktivnosti na uspostavljanju baze podataka, sprovođenju istraživanja na naučnim i stručnim osnovama, kao i unapređivanju konzervatorske djelatnosti primjenom najboljih međunarodnih standarda.

²⁶⁵ Program razvoja kulture 2016-2020, Ministarstvo kulture Crne Gore

Posebno treba obratiti pažnju na lokalitete koji se nalaze na UNESCO-voj listi Svjetske baštine i to na način da se očuvaju vrijednosti zbog kojih su uvršteni na tu listu, ali i da se u velikoj mjeri iskoriste benefiti tog statusa, prije svega kroz valorizaciju putem turizma.

Napredak u ostvarivanju navedenih potreba treba omogućiti kroz ostvarivanje strateškog cilja NSOR do 2030. godine „**Uspostaviti efikasan i savremeni sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela**“ realizacijom sljedećih prioriteta:

- Unaprijediti sistem zaštite kulturne baštine na svim nivoima, SDG 4 (4.7), SDG 8 (8.9) i SDG 11 (11.4),
- Unaprijediti zaštitu kulturne baštine na svim nivoima, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9),
- Unaprijediti održivo korišćenje i upravljanje kulturnom baštinom, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.3 i 8.9).

Unapređenjem sistema integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulture baštine i predjela Crna Gora doprinosi ostvarivanju globalnih ciljeva 4, 8 i 11 održivog razvoja.

4.2.8. Postizanje ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih jedinica lokalne samouprave i regiona zasnovanog na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju, s posebnim akcentom na razvoj sjevernog regiona

Da bi bila na putu održivog razvoja Crna Gora mora da uspostavi ravnomjeran i održiv razvoj na cijeloj svojoj teritoriji. Zato se moraju smanjiti regionalne razlike po svim parametrima, posebno demografskim i socio-ekonomskim. Ovo posebno važi za sjeverni region koji u kontinuitetu karakterišu negativni trendovi. To je indikator nedostatka pravog odgovora, kako na državnom, tako i na nivou

lokalnih samouprava, na izazove obezbjeđivanja pravilnog i održivog razvoja ovog regiona. Stoga, u periodu do kraja 2020. godine, da bi se ostvario strateški cilj regionalnog razvoja Crne Gore -postizanje ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih jedinica lokalne samouprave i regiona, koji je zasnovan na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju, potrebno je, paralelno s ulaganjem u osnovnu infrastrukturu, realizovati i niz mjera koje se odnose na podizanje stepena konkurentnosti manje razvijenog regiona, kao i na jačanje ljudskih resursa i zapošljavanje, pritom vodeći računa o neugrožavanju prirodnih resursa.

Razvoj infrastrukture, u širem smislu, predstavlja prvi korak ka uravnoteženom regionalnom razvoju. Uz putnu infrastrukturu, komunalna, energetska, ali i veoma važna ICT infrastruktura, preduslov su znatnog smanjenja regionalnih razlika, prije svega u kontekstu pokretanja razvoja sjevernog regiona. Ujedno, pored infrastrukturne opremljenosti, neophodno je stvoriti i socio-ekonomske uslove u smislu stvaranja društvenih centara, biznis inkubatora, klastera, fondova za pomoć razvoju, i slično. Da bi se razvoj zaista pokrenuo, neophodni su ljudski resursi. Njihov razvoj moraju podržati državni i lokalni nivoi uprave podizanjem nivoa znanja i promovisanjem društvene inkluzije kroz unapređenje tržišta rada i sistema zapošljavanja.

Strategija regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine definisala je na zadovoljavajući način ciljeve, mjere i indikatore za omogućavanje ravnomjernijeg regionalnog razvoja. NSOR do 2030. godine oslanja se na ovu strategiju radi dostizanja svog strateškog cilja „**Postići ravnomjerniji socio-ekonomski razvoj svih jedinica lokalne samouprave i regiona zasnovan na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju sa posebnim akcentom na razvoj Sjevernog regiona**“ koji treba ostvariti realizacijom sljedećih prioriteta:

- Unaprijediti saobraćajnu i ostalu infrastrukturu kao preduslove za razvoj, SDG 9 (9.1),

- Uspostaviti povoljan društveni i socio-ekonomski ambijent koji treba da spriječi dalja negativna demografska kretanja na sjeveru Crne Gore, SDG 8 (8.3) i SDG 10 (10.2),
- Održivo koristiti prirodne resurse, pospješiti nisko karbonski razvoj i izgraditi komunalnu infrastrukturu²⁶⁶,
- Razviti ljudske resurse u manje razvijenim opštinama²⁶⁷.

Realizacijom navedenih mjera za razvorniji socio-ekonomski razvoj Crna Gora doprinosi ostvarivanju globalnih ciljeva 8 i 10 održivog razvoja.

4.3. Očuvanje prirodnog kapitala

U središtu održivog razvoja Crne Gore nalazi se pitanje održivog upravljanja prirodnim resursima kao preduslova za dugoročno očuvanje prirodnog kapitala. Isto tako, zbog značaja koji prirodni kapital ima za rast i razvoj ekonomije, neophodno je usmjerevanje ekonomskog razvoja u pravcu ozelenjavanja ekonomije, efikasnog upravljanja resursima i neugrožavanja održivosti obima, kvaliteta i potencijala prirodnih resursa, akcentujući značaj mogućnosti koje pružaju usluge ekosistema, primarno u zaštićenim područjima prirode.

U odnosu na probleme utvrđene s aspekta očuvanja prirodnih resursa, urgentni su odgovori na glavne faktore rizika koji ugrožavaju prirodu i biodiverzitet, vode, vazduh i zemljište²⁶⁸. Posebne grupe odgovora odnose se na: rješavanje problema generisanih neodrživim obrascima upravljanja i potrošnje obnovljivih prirodnih resursa, ublažavanje ili eliminisanje negativnih uticaja prirodnih i antropogenih hazarda na stanje prirodnih resursa, te smanjivanje uticaja zagađenja na zdravlje ljudi. Takođe, neophodno je

unaprijediti efikasnost upotrebe neobnovljivih prirodnih resursa – prostora, kao i metala i nemetala. Pritome najbolje dostupne prakse mogu značajno pomoći u eliminisanju ili preoblikovanju postojećih neodrživih obrazaca ponašanja i potrošnje i proizvodnje, te unapređenju postojećih znanja, vještina i iskustava radi definisanja optimalnih odgovora na izazove koji karakterišu sadašnje okolnosti razvoja Crne Gore.

4.3.1. Zaustavljanje degradacije vrijednosti obnovljivih prirodnih resursa

Utvrđeni problemi, slabosti i nedostaci impliciraju traženje odgovora radi dostizanja strateškog cilja koji se odnosi na **zaustavljanje degradacije vrijednosti obnovljivih prirodnih resursa: biodiverziteta, vode, mora, vazduha, zemljišta**.

Zato u oblasti zaštite prirode i biodiverziteta ova strategija podržava realizaciju ciljeva i mjera utvrđenih Nacionalnom strategijom biodiverziteta za period do 2020. godine, Nacionalnom strategijom integralnog upravljanja obalnim područjem do 2030. godine i prioritetima u okviru procesa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji. Dugoročno posmatrano, postizanje evropskih ciljeva za očuvanje biodiverziteta u Crnoj Gori treba da osigura sposobnost prirodnog okruženja da podrži resursno efikasnu ekonomiju i unepređenje kvaliteta života stanovništva.

Za unapređenje kvaliteta životne sredine neophodna je cjelovita transpozicija pravne tekovine EU u okviru poglavlja 27, koje se odnosi na životnu sredinu i izgradnja potrebnih administrativnih i tehničkih kapaciteta na državnom i lokalnom nivou uprave za primjenu propisa. Za prevazilaženje slabosti i nedostataka u primjeni pristupa i instrumenata za zaštitu ekološki vrijednih staništa i ekosistema, umjesto deklarativne potrebna je stvarna integracija zahtjeva zaštite prirode u sektorske politike i razvojne planove. Mjere zaštite prirode moraju biti integrisane u razvojne planove i plansku regulaciju kako bi se omogućila primjena

²⁶⁶ Odgovarajuće podmjere su definisane u dijelu Akcionog plana za prirodne i ekonomske resurse

²⁶⁷ Odgovarajuće podmjere su definisane u dijelu akcionog plana za ljudske resurse

²⁶⁸ Prepoznati u Nacionalnoj strategiji biodiverziteta 2010-2015.

održivih obrazaca korišćenja prirodnih vrijednosti i valorizacije ekosistemskih usluga. Mora se unaprijediti dostupnost i ažurnost podataka o stanju biodiverziteta, razviti kvalitetne stručne podloge i omogućiti njihova upotreba u prostorno-planskoj dokumentaciji.

Za kontrolu emisija zagađivača vazduha, vode i zemljišta prioritetni značaj ima transfer znanja i primjena optimalnih, čistih i inovativnih tehnoloških rješenja. U prvom redu treba umanjiti emisiju zagađenja iz industrije i saobraćaja, uključujući i emisiju gasova sa efektom staklene bašte (GHG). Podjednako je značajna kontrola zagađenja na izvoru emisije, kao i mjere koje imaju za cilj eliminisanje ugrožavanja šumskih, vodnih i obalnih ekosistema uticajima klimatskih promjena. Mjere za unapređenje kvaliteta vazduha neophodno je realizovati kompatibilno sa specifičnim mjerama koje se odnose na: zaštitu ozonskog omotača, smanjenje emisije GHG, ublažavanje klimatskih promjena, prilagođavanje uticajima klimatskih promjena.

Neophodno je jačati primjenu preventivnih mjera primjenom mehanizama ekološkog planiranja u okviru prostornih planova kojima se regulišu različite namjene prostora, uključujući i razvoj industrije, saobraćaja, poljoprivrede, kao i promocijom čistih tehnologija i zdravijih stilova života, podizanjem javne svijesti i organizovanjem promotivnih aktivnosti u cilju upoznavanja javnosti sa štetnim uticajima upotrebe određenih proizvoda i tehnoloških procesa. Integracija pitanja životne sredine u razvojne planove i sektorske politike, i balansiranje razvojnih potreba sa biokapacitetom životne sredine, i sa tim povezana primjena instrumenata upravljanja životnom sredinom (strateška i projektna procjena uticaja na životnu sredinu, primjena ekosistemskog pristupa) su među najznačajnijim izazovima u vremenskom horizontu ove strategije.

Potrebno je kontinuirano i sveobuhvatno praćenje kvaliteta vazduha, vode, biodiverziteta i zemljišta uz utvrđivanje uzročno-posljedičnih veza aktivnosti koje zagađuju životnu sredinu i efikasne i dosljedne primjene propisa odnosno

djelovanja nadležnih institucija. Važno je obezbijediti potrebna finansijska sredstva za sprovođenje monitoringa životne sredine i odgovorajućih istraživanja i analiza u cilju prikupljanja podataka o biodiverzitetu u skladu sa potrebama očuvanja biološke raznovrsnosti i efikasne kontrole uticaja faktora ugrožavanja biodiverziteta, kao i podataka o stanju vazduha, voda i zemljišta u skladu s potrebom unapređenja stanja i efikasne kontrole zagađenja. Proces prikupljanja podataka treba sistematski postaviti tako da obezbjeđuje uporedive vremenske serije, uz kontinuirano i postepeno širenje sadržaja programa praćenja stanja segmenata životne sredine. Potrebno je graditi kapacitete i kroz povećanje broja mjernih mjesta za praćenje stanja životne sredine, te primjenu mehanizama kojim se potpsješuju integracije očuvanja životne sredine i uticaja stanja životne sredine na zdravlje stanovništva u sektorske politike. Potrebno je razvijati i sistem modeliranja kvaliteta vazduha i vode kako bi se smanjili troškovi dobijanja podataka u realnom vremenu i povećala pokrivenost podacima o stanju kvaliteta životne sredine.

Treba unaprijediti sistem specifičnih, multidisciplinarnih pokazatelja stanja, polazeći od informacija dostupnih u okviru postojećih baza podataka, u skladu sa relevantnim domaćim propisima, kao i obavezama u pogledu transpozicije pravne tekovine EU u nacionalni pravni okvir, obavezama koje proizilaze iz članstva Crne Gore u relevantnim međunarodnim organizacijama i UN konvencijama, prevashodno obavezom uvođenja indikatora održivog razvoja UN-a. Posebno je bitno unaprijediti izvještavanje kroz jačanje podrške primjeni indikatorskog praćenja stanja životne sredine, primjeni matematičkog modeliranja i sl. Neophodno je obezbijediti zaštitu javnog interesa u vršenju poslova od značaja za obezbjeđivanje informacija i omogućavanje dostupnosti informacijama o stanju životne sredine.

Uspostavljanje tako koncipiranog efikasnog sistema upravljanja životnom sredinom može zahtijevati i reviziju nadležnosti, poslova i načina funkcionisanja različitih institucija i

organa uprave u kontekstu praćenja i izvještavanja o stanju životne sredine. Po tom pitanju, ali i u širem kontekstu povećanja kvaliteta i efikasnosti djelovanja javne uprave, efikasnim mjerama treba eliminisati probleme koji ugrožavaju održivost sistema upravljanja životnom sredinom u dužem vremenskom periodu, uključujući i mogućnost povjeravanja pojedinih nadležnosti (npr. sa lokalnog na državni nivo), posebno kada u dužem roku primijenjene mjere ne daju željene rezultate. Istovremeno, neophodno je sprovesti programe unapređenja ljudskih resursa za prikupljanje podataka i izvještavanje o stanju životne sredine i prirodnih resursa.

U skladu s navedenim, strateški cilj u ovoj oblasti **“Zaustaviti degradaciju vrijednosti obnovljivih prirodnih resursa: biodiverziteta, vode, vazduha, zemljišta”** treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Omogućiti efikasnu zaštitu zaštićenih područja prirode, ekološki vrijednih staništa, šumskih, vodnih i obalnih ekosistema, zaštićenih vrsta flore i faune, vazduha i zemljišta, SDG 3 (3.9), SDG 6 (6.2,6.3, 6.6), SDG 9 (9.4), SDG 11 (11.4, 11.6), SDG 13 (13.1), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.3, 15.4, 15.5, 15.7, 15.8, 15.9, 15.a, 15.c),
- Unaprijediti praćenje stanja biodiverziteta, voda, mora, vazduha i zemljišta, SDG 2 (2.4), 3 (3.9), 6 (6.3, 6.5, 6.6), SDG 11 (11.6), 12 (12.4), SDG 14 (14.c), 15 (15.1, 15.3, 15.4, 15.5, 15.8, 15.9, 15.a, 15.c).

Realizacijom ovog strateškog cilja i s njim povezanih mjera Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 2, 3, 6, 9, 11, 12, 13, 14 i 15.

4.3.2. Efikasno upravljanje obnovljivim prirodnim resursima

U traženju odgovora na neodržive prakse i trendove utvrđene pri korišćenju prirodnih resursa u okviru NSOR do 2030. godine prioritetno je ostvariti i strateški cilj koji se

odnosi na omogućavanje efikasnog upravljanje prirodnim resursima.

U okviru uspostavljanja buduće nacionalne ekološke mreže treba identifikovati ekološki vrijedna staništa i ekosisteme. Pritom treba adekvatno vrednovati ekosisteme i usluge koje oni pružaju kako bi se donosile valjane upravljačke odluke. Naophodna je hitna revizija i, ako se pokaže potrebnim, rekategorizacija postojećih zaštićenih prirodnih dobara, uz definisanje održivih modela upravljanja. Neophodno je ubrzati i proces proglašenja novih zaštićenih prirodnih dobara, naročito u morskoj sredini. Ekološki značajne djelove prostora treba staviti pod odgovarajući režim zaštite u skladu sa međunarodnim smjernicama (npr. Aiči ciljevima za zaštitu biodiverziteta, i globalnim ciljevima održivog razvoja 14 i 15). Takođe, treba razviti sistem mjera i mehanizama zaštite van obuhvata zaštićenih prirodnih dobara. Značajno je raditi i na izgradnji odgovarajućih kapaciteta za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, posebno onim u moru, s obzirom da po tom osnovu nema relevantnog iskustava u Crnoj Gori.

Prioriteti održivog šumarstva su unapređenje sprovođenja strateških dokumenata u sektoru šumarstva -Strategije sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014–2023. godina, kao i unapređenje upravljačkih kapaciteta administracije i stručnih službi i podizanje svijesti privatnih vlasnika šuma, koncesionara i licenciranih preduzetnika o neophodnosti održivog upravljanju šumama. Neophodno je poboljšanje šumarskog informacionog sistema, uvođenje i praćenje indikatora gazdovanja šumama, uključujući i podatke o bespravnoj sječi, kao i uvođenje poboljšanih instrumenata i procedura planiranja i gazdovanja šumama, uključujući dosljednu primjenu procjene uticaja na životnu sredinu prilikom dodjele koncesija na šume. Razvoj nauke i istraživačkog rada u šumarstvu je veoma bitan za održivo upravljanje, posebno s aspekta utvrđivanja uticaja klimatskih promjena i mogućnosti adaptacije šuma na uticaje klimatskih promjena, korišćenja biomase kao izvora obnovljive energije, očuvanja šuma kao jednog

od ključnih ekosistema, ekološke rekonstrukcije, poboljšanja zdravstvenog stanja šuma i razvoja sistema gazdovanja šumama. Značajno je podržati napore za povećanje stepena korišćenja otpadne biomase kao energenta (pelet i slični oblici), integraciju sektora šumarstva u ruralni razvoj, naročito u kontekstu omogućavanja novih radnih mjesta u šumarstvu i drvnoj industriji i povećanja prihoda domaćinstava u ruralnom području. Treba podržati privatni sektor u šumarstvu na više načina: pružanjem stručne i finansijske podrške vlasnicima privatnih šuma i udruženja, razvojem preduzetništva, kao i povećanjem konkurentnosti crnogorskih šumskih proizvoda na tržištima Evrope, itd. Poreski podsticaji koji bi podstakli ulaganje privatnog kapitala u šumarstvo i preradu drveta, stimulirali pošumljavanje degradiranog zemljišta i povezivanje s tržištima goriva od drvne biomase samo su neki od važnih instrumenata. Neophodno je poboljšanje informacione osnove i uvođenje unaprijeđenih instrumenata i procedura planiranja i gazdovanja šumama baziranih na analizama vrijednosti usluga šumskih ekosistema. Kao što je navedeno u ocjeni stanja prirodnih resursa, šume imaju ključni značaj za očuvanje biokapaciteta Crne Gore, s obzirom da čine 75 % ukupnog biokapaciteta države. Navedeni podsticaji i modaliteti razvoja šumarstva i drvne industrije moraju biti praćeni mjerama zadržavanja sječe drvne mase u održivim okvirima. Naime, rast ekološkog otiska, u okviru koga je šumski otisak jedna od šest komponenti, podjednakim intenzitetom kojim raste ekološki otisak izvoza ukazuje na rast pritiska na šumske ekosisteme usljed potrošnje generisane izvoznom tražnjom.

Da bi se osiguralo održivo upravljanje vodnim resursima potrebno je prevazići niz problema kao što su: neracionalno i neefikasno korišćenje voda (koje se, na primjer, manifestuje velikim gubicima u sistemima vodosnabdijevanja, nenamjenskom trošenju vode, odsustvom recikliranja odnosno ponovne upotrebe vode u značajnijem obimu i sl.), nedovoljna izgrađenost infrastrukture za prečišćavanje otpadnih voda (kanalizacionih sistema i postrojenja za tretman otpadnih voda), nedovoljna kontrola brojnih izvora zagađenja, nedosljedna primjena

strateške i projektne procjene uticaja kod planiranja eksploatacije, npr. valorizacije hidropotencijala i eksploatacije materijala iz korita rječnih tokova, neadekvatna zaštita od poplava i erozije, neprimjenjivanje najboljih dostupnih tehnika (BAT), slabosti kod informacionog sistema (uključujući nepostojanje jedinstvenog nacionalnog vodnog informacionog sistema), još uvijek nedoneseni planovi upravljanja rječnim basenima i dr.

U skladu sa zacrtanim ciljnim vrijednostima u okviru sedmog Milenijumskog razvojnog cilja - obezbijediti održivost životne sredine, u okviru sprovođenja Agende za održivi razvoj do 2030. godine i dostizanja ciljeva održivog razvoja neophodno je: nastaviti sa realizacijom projekata koji su definisani Master planovima za upravljanje otpadnim vodama kako bi se do 2020. godine procenat povezanosti na kanizacionu mrežu povećao na 75-80 %, odnosno omogućiti da se do 2029. godine u potpunosti implementira Direktiva 271/91/EEC o komunalnim otpadnim vodama, sve aglomeracije pokriti postrojenjima za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV) i ostvariti povezanost na kanizacionu mrežu u opsegu od preko 90 %. Treba omogućiti da udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine otpadnih voda iznosi 60% u 2020. godini, odnosno preko 90% u 2029. godini. Značajna poboljšanja u upravljanju vodnim resursima i racionalizaciji potrošnje vode treba postići dosljednom primjenom zakonskih propisa usklađenih sa zakonodavstvom EU, posebno Okvirnom direktivom o vodama i primjenom ekonomskih instrumenata usmjerenih na bolje upravljanje potražnjom za vodom kao što su: cijene koje pokrivaju pune troškove (životne sredine, društvene i ekonomske) korišćenja vodnih resursa, naknade i porezi, eko oznake i sl. Naknade i porezi mogu obuhvatiti široku osnovicu, npr. za: zahvatanje voda, mjerenje potrošnje, za korišćenje voda i ispuštanje otpadnih voda u površinske vode, zeleni vodni porezi i kazne za korišćenje vodnih resursa bez dozvole. Iskustva drugih zemalja pokazuju da se značajna poboljšanja u upravljanju vodnim resursima i racionalizaciji potrošnje mogu postići adekvatnom primjenom navedenih ekonomskih instrumenata.

Kad je riječ o zaštiti od poplava, neophodno je jačanje informacionog sistema i izrada i sprovođenje planova upravljanja vodama, kao i planova upravljanja rizicima od poplava. Održivo upravljanje vodama je od posebnog značaja u kontekstu klimatskih promjena budući da sve dosadašnje analize ukazuju da su vodni resursi izuzetno osjetljivi na izmjene u temperaturnom i režimu padavina i da se kod njih mogu očekivati značajne promjene (u protocima, izdašnosti, poplavama i drugim pratećim pojavama izazvanim ekstremnim vremenskim događajima) tokom ovog vijeka.

Za efikasno upravljanje prirodnim resursima naročit značaj ima ublažavanje uticaja klimatskih promjena kroz doprinos smanjenju emisija gasova s efektom staklene bašte u sektorima energetike, industrije, poljoprivrede, šumarstva i upravljanja otpadom i smanjivanje ranjivosti i povećanje otpornosti čovjeka, prirodnih i društvenih sistema na klimatske promjene. Zato su definisane mjere ublažavanja uticaja klimatskih promjena u okviru strateškog cilja NSOR – smanjiti nivo emisija gasova s efektom staklene bašte do 2030. godine za 30% u odnosu na 1990. godinu, u tački 4.4.1, mjere adaptacije i povećanja otpornosti čovjeka, prirodnih i društvenih sistema na klimatske promjene u tački 4.3.6, dok su u tački 4.3.3 definisane one mjere koje su naročito značajne za omogućavanje simbioze efekata unapređenja stanja životne sredine i zdravlja ljudi.

U vremenskom horizontu ove strategije prioritetna je i sanacija ekoloških crnih tačaka i potpuno iskorišćavanje kapaciteta dvije do sada izgrađene uređene deponije čvrstog otpada u Podgorici i Baru, kao i izgradnja centra za termički tretman otpada kako bi se postigli optimalni rezultati u upravljanju otpadom. S aspekta smanjenja pritiska zagađenja usljed odlaganja otpada, primarna je sanacija neuređenih odlagališta čvrstog otpada. Neophodna je dalja harmonizacija nacionalnog zakonodavstva u oblasti integrisanog sprječavanja zagađivanja životne sredine, upravljanja otpadom, odgovornosti za štetu u životnoj sredini s pravnom tekovinom EU, pri čemu se posebna pažnja mora posvetiti obaveznoj primjeni najboljih dostupnih tehnika

(BAT) i sprječavanju industrijskih udesa. Neophodna je potpuna realizacija Programa usklađivanja pojedinih privrednih grana sa Zakonom o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, primarno u pogledu izdavanja integrisanih dozvola KAP-u, Željezari, TE u Pljevljima.

U skladu s navedenim, strateški cilj **“Omogućiti efikasno upravljanje prirodnim resursima”** treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Identifikovati i vrednovati ekološki vrijedna staništa i ekosisteme i izvršiti reviziju statusa postojećih zaštićenih prirodnih dobara, SDG 12 (12.2), 14 (14.2, 14.5), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.4, 15.5, 15.9),
- Izgraditi kapacitete za integralno upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, ekološki vrijednim staništima i ekosistemima, SDG 12 (12.2), SDG 14 (14.1, 14.2, 14.5, 14.7, 14.a), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.3, 15.4, 15.5, 15.9), 17 (17.4, 17.15),
- Omogućiti resursno efikasnu upotrebu šumskih resursa, SDG 7 (7.a), SDG 13 (13.1), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.9, 15.a, 15.b, 15.5, 15.9),
- Omogućiti resursno efikasnu upotrebu vodnih resursa, SDG: 6 (6.1, 6.2, 6.3, 6.4, 6.5, 6.6, 6.a, 6.b), SDG 11 (11.5), SDG 13 (13.1, 13.2),
- Izvršiti remedijaciju postojećeg zagađenja i izgraditi infrastrukturu za obradu otpada i otpadnih voda, SDG 9 (9.4, 9.5),
- Uspostaviti integralno upravljanje obalnim područjem, SDG 14 (14.1, 14.2, 14.3, 14.5, 14.7, 14.a, 14.b, 14.c).

Realizacijom ovog strateškog cilja i sa njim povezanih mjera Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 6, 7, 9, 12, 13, 14, 15 i 17.

4.3.3. Unapređenje stanja životne sredine i zdravlja ljudi

Kao što je navedeno u ocjeni stanja prirodnih resursa brojni su faktori ugrožavanja zdravlja stanovništva (veza poglavlje 3.1) usljed zagađenja životne sredine - vode, vazduha,

mora i zemljišta. U okviru strateških ciljeva koji se odnose na zaustavljanje degradacije vrijednosti obnovljivih prirodnih resursa: biodiverziteta, vode, vazduha, zemljišta, te na unapređenje efikasnosti upravljanja prirodnim resursima, definisane su mjere koje su značajne i s aspekta unapređenja stanja životne sredine u odnosu na potrebe unapređenja zdravlja ljudi. Naime, ove grupe mjera su u direktnoj vezi sa pružanjem adekvatnog odgovora na ublažavanje i eliminisanje evidentnih uticaja zagađenja životne sredine na pogoršanje zdravlja stanovništva. Posebno su značajne mjere definisane s aspekta remedijacije postojećeg zagađenja, naročito na *hot spot* lokacijama, prevashodno u Pljevljima i Nikšiću, i izgradnje infrastrukture za tretman otpada i otpadnih voda. Zato je, pored prethodno navedenih, strateški cilj NSOR i omogućavanje simbioze efekata unapređenja stanja životne sredine i očuvanja zdravlja ljudi. Radi determinisanja uticaja zagađenja na zdravlje ljudi, preduzimanja preventivnih mjera i otklanjanja negativnih posljedica neophodno je jačanje mehanizama horizontalne međusektorske saradnje - zdravstva i životne sredine, nauke, uređenja prostora, sporta, itd, kao i vertikalne koordinacije od centralnog ka lokalnom nivou. Kako klimatske promjene generišu značajne pritiske na zdravlje ljudi, to je neophodno donijeti i sveobuhvatnu strategiju adaptacije na uticaje promjene i varijabilnosti klime u sektoru javnog zdravlja.

Zato strateški cilj u ovoj oblasti **“Omogućiti simbiozu efekata unapređenja stanja životne sredine i zdravlja ljudi”** treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Uspostaviti mehanizme međusektorske saradnje radi unapređenja zdravlja stanovništva, SDG 2 (2.4), SDG 3 (3.9), SDG 6 (6.1, 6.2, 6.3, 6.4), SDG 11 (11.6, 11.c), SDG 13 (13.1), 17 (17.7),
- Smanjiti ranjivost stanovništva na klimatske promjene, SDG 1 (1.5), SDG 13 (13.2, 13.3).

Realizacijom ovog strateškog cilja i sa njim povezanih mjera Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 1, 2, 3, 6, 11, 13 i 17.

4.3.4. Održivo planiranje prostora

Za razvoj crnogorskog društva veoma je važno da sistem prostornog planiranja bude moderan, efikasan i da podržava očuvanje javnog interesa. Rezultati prostornog planiranja treba da dovedu do zaustavljanja devastacije prostora i unapređenja njegovog kvaliteta. Nepohodno je ispraviti sistemske greške na svim nivoima donošenja i sprovođenja odluka.

U odnosu na ocjenu stanja prostora u Crnoj Gori u vremenskom horizontu ove strategije prioritetno je riješiti probleme neodrživog kapacitiranja prostora generisane nereálnim zahtjevima u pogledu kvantiteta i niskim kvalitetom izgrađene sredine. Sistem uređenja prostora i prostornog planiranja raspolaže brojnim mehanizmima zasnovanim na principima održivog razvoja za rješavanje tih problema koji dovode do trajnog smanjenja, kako vizuelnih tako i ekonomskih i ostalih vrijednosti prostora. Pritom se omogućava integracija brojnih sektora u prostorno-planski proces i njihova uzajamna kompatibilnost. Među tim mehanizmima izdvaja se jačanje prostorno-planske analitike na svim nivoima - od nacionalnog izvještavanja o stanju uređenja prostora, pripreme programskih zadataka za izradu pojedinih planskih dokumenata, izrade kvalitetnih stručnih, ulaznih studija, do ocjenjivanja planskih dokumenata u postupku odobravanja. Sa druge strane, radi omogućavanja objektivnosti prostorno-planske analitike, najznačajnija je primjena kvantifikovanih indikatora jer oni omogućavaju egzaktnu mjerljivost promjena u prostoru, kao i uporedivost sa sličnim ili razvijenijim sredinama (npr. zemljama i regionima u EU). Primjena indikatora naročito je značajna za utvrđivanje i monitoring sprovođenja kvantifikovanih planskih ciljeva. Pritome je neophodna primjena moderne informatičke podrške, uključujući primjenu GIS tehnologija koje omogućavaju efikasno sprovođenje prostorno-planskih analiza i brzu razmjenu podataka, kao i postavljanje osnove za efikasnu kontrolu

planiranja prostora²⁶⁹. Značajni su i mehanizmi za unapređenje kvaliteta planskih dokumenata kroz reafirmaciju metodologija i stručnih kriterijuma na kojima se zasnivaju planerske odluke. Neophodni su i oni kojim se omogućava efikasnije sprovođenje planova, što je važan preduslov za postizanje kvaliteta izgrađenog prostora, dok je najveći izazov u sprovođenju planskih dokumenata pravovremena priprema i uređenje građevinskog zemljišta.

Analiza potrošnje prostora u Crnoj Gori²⁷⁰ sprovedena za potrebe izrade ove strategije ukazuje na kompatibilnost ocjena o stanju prostora sa ocjenama sadržanim u Nacionalnoj strategiji integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore. S tim u vezi, mjere utvrđene ovom strategijom koje se odnose na razvijanje sistema održivog prostornog planiranja i obezbjeđivanje širih preduslova za funkcionisanje sistema uređenja prostora, NSOR do 2030. godine smatra integralnim dijelom akcionog plana NSOR u dijelu ublažavanja neodrživih trendova korišćenja prostora do 2030. godine. Takođe, sastavni dio Akcionog plana NSOR do 2030. godine su i smjernice definisane u NS IUOP u pogledu: regulisanja prekomjerne potrošnje prostora, optimizacije namjene površina kroz svođenje na najmanju mjeru konflikata korišćenja i ranjivosti prostora, regulisanja gradnje u užem obalnom pojasu - obalni odmak, očuvanja i održivog razvoja otvorenih ruralnih prostora, uspostavljanja praćenja i ocjenjivanja, instrumenata poreske politike u funkciji ostvarivanja prostorno-planskih ciljeva i uspostavljanja osnova za prostorno planiranje mora.

Radi ocjene stanja izgrađenosti prostora za potrebe planiranja održivog razvoja do 2030. godine primijenjeni su indikatori postojeće izgrađenosti, planirane izgrađenosti, iskorišćenosti građevinskog područja, gustine

naseljenosti građevinskog područja, potrošnje građevinskog područja po stanovniku, kao i utvrđivanja prostornih rezervi unutar građevinskog područja²⁷¹. Ovako slojevito prikazani parametri²⁷² omogućili su kvalitetan uvid u stanje prostora i relativno precizno ukazali na veća ili manja odstupanja od poželjnih modela održivog prostornog razvoja. Polazeći od mjera definisanih NS IUOP, ovom strategijom akcentuje se značaj: izmjene postojećih propisa radi preciznije normativne regulacije dimenzionisanja građevinskih područja prema iskazu površina izgrađenog i neizgrađenog dijela građevinskog područja na teritoriji pojedinih opština u skladu sa tipom građevinskog područja, primjene instrumenta kojima se prostorni i razvojni prioriteti usmjeravaju na poboljšanje iskorišćenosti već izgrađenog prostora, preusmjeravanja trenda kvantitativnog rasta potrošnje prostora na povećanje vrijednosti i kvaliteta izgrađenog prostora i životne sredine, optimizacije potrošnje eliminisanjem konfliktnih namjena prostora odnosno usklađivanjem ranjivosti životne sredine i razvojnih interesa, te kontinualnog indikatorskog praćenja promjena stanja u prostoru.

Održivost gradova u znatnoj mjeri je uslovljena unapređenjem sistema prostornog planiranja kao bitnog elementa ukupnog sistema upravljanja urbanim sredinama. Potrebno je dakle da lokalne samouprave kvalitetnije prate indikatore održivosti razvoja gradova, da ih neprestano unapređuju, kao i da koriste sve raspoložive kapacitete u gradovima kako bi razvoj bio stabilan, održiv i kontrolisan na pravi način.

Jedan od bitnih elemenata podizanja kvaliteta života u urbanim sredinama je odgovorna stambena politika koja prepoznaje pravo na stan koje je uređeno brojnim međunarodnim sporazumima i konvencijama čija je strana ugovornica i Crna Gora. Pritome je neophodno

²⁶⁹ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore*, Vlada Crne Gore, 2015.

²⁷⁰ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Analiza održivosti prostornog razvoja na bazi indikatora izgrađenosti za područje Crne Gore*, bazna analiza NSOR, 2015.

²⁷¹ Ibidem.

²⁷² Podaci su obrađeni za nivo GUR-a (generalne urbanističke razrade unutar PUP-a) tj. za nivo GUP-a (generalnog urbanističkog plana) kao i za zone koje nisu obuhvaćene GUR-om/GUP-om i predstavljaju područja van urbanih centara

uvažavanje svih specifičnosti prouzrokovanih istorijskim nasljeđem i relativno ograničenim mogućnostima koje su posledica veličine društvenog sistema²⁷³.

U skladu sa navedenim, strateški cilj NSOR do 2030. godine u oblasti održivog planiranja prostora je **“Riješiti probleme neodrživog kapacitiranja prostora generisane nerealnim zahtjevima u pogledu kvantiteta i niskim kvalitetom izgrađene sredine”**, a treba ga postići realizacijom sljedećih mjera:

- Izmjenama Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata, s njim povezanih zakona i pratećih podzakonskih akata unaprijediti sistem planiranja, uređenja prostora i izgradnje objekata tako da se planiranjem povećava vrijednost prostora i onemogućava nekontrolisano i neracionalno trošenje prostora, SDG 11 (11.3, 11.a), SDG 14 (14.2),
- Uvesti kontinuirano praćenje promjene izgrađenosti prostora u centralizovanom informacionom sistemu, SDG 11 (11.3, 11.a),
- Podsticati optimizaciju prostora i kvalitet izgrađene sredine, SDG 11 (11.3, 11.7, 11.a), SDG 14 (14.2), 16 (16.6),
- Omogućiti gradnju novih objekata isključivo u skladu sa standardima održive arhitekture i građevinarstva i unaprijediti postojeći građevinski fond, SDG 7 (7.2) (7.3);
- Unaprijediti kvalitet života u gradovima, SDG 11 (11.2), (11.3) (11.7) 11.a, (11.6), 12 (12.8);
- Unaprijediti stanje u oblasti stanovanja, SDG 11 (11.1), (11.3).

Realizacijom ovog strateškog cilja i sa njim povezanih mjera Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 7, 11, 14 i 16.

²⁷³ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Nacionalna stambena strategija Crne Gore za period od 2011. do 2020. godine sa okvirnim akcionim planom za period od 2011. do 2015. godine, (pripremljen od strane Instituta za građevinarstvo d.o.o.), Podgorica, 2011.

4.3.5. Efikasna upotreba metalnih i nemetalnih sirovina

U odnosu na probleme utvrđene kod upotrebe metalnih i nemetalnih sirovina, među ključnim izazovima u vremenskom horizontu ove strategije nalaze se pitanja njihove resursno efikasne upotrebe i smanjenja potrošnje, upotrebe u kontekstu uvođenja koncepta cirkularne ekonomije, kao i svođenja na najmanju mjeru uticaja njihove eksploatacije, industrijske obrade i prerade na životnu sredinu.

Nasuprot činjenici da održivo upravljanje materijalima odnosno efikasna upotreba mineralnih sirovina nije predmet posebne pažnje u crnogorskoj ekonomiji, evropskim politikama pitanje efikasne upotrebe ovih resursa obrađuje se kroz mjere za: smanjenje negativnih uticaja proizvoda na životnu sredinu tokom cijelog životnog ciklusa, prevenciju stvaranja otpada, reciklažu i ponovnu upotrebu, podsticanje istraživanja i inovacija, primjenu tržišno zasnovanih instrumenata i sl. Zato je veoma važno da se razviju i primijene adekvatni instrumenti kojima će se na duži rok podstaći resursna efikasnost upotrebe domaćih sirovina kod postojećih industrija.

U odnosu na optimalni scenario odvajanja ekonomskog rasta od potrošnje materijala smanjenjem DMC indikatora²⁷⁴ za 20% i povećanje resursne produktivnosti za 54.8%²⁷⁵ do 2020. godine, odnosno rast BDP-a i domaće potrošnje po godišnjoj stopi od 3,4% i -1, 4%²⁷⁶ (veza dio 4.4.2.1.), neophodno je omogućiti smanjenje DMC-a po sektorima u kojima dominira potrošnja metala i nemetala na osnovu njihovog procentualnog učešća u

²⁷⁴ Domaća potrošnja materijala predstavlja indikator koji mjeri ukupnu vrijednost materijala koji se direktno troše u ekonomiji i definiše se kao godišnja količina prirodnog materijala ekstrahovanog na domaćoj teritoriji plus ukupan fizički uvoz minus ukupan fizički izvoz.

²⁷⁵ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014

²⁷⁶ ISSP, Prevođenje preporuka scenarija 4 razvijenog u NHDR-u za 2014.g na sektorske politike za potrebe izrade NSOR, april 2015.

ukupnoj potrošnji. Na taj način sektor građevinarstva treba da da najveći doprinos ukupnom smanjenju DMC-a i poboljšanju resursne produktivnosti, što bi značilo procentualno povećanje resursne produktivnosti u 2020. godini u odnosu na 2013. godinu za 201,1%. Prerađivačka industrija ne bi značajnije doprinijela smanjenju DMC-a, odnosno resursna produktivnost prerađivačke industrije bi se povećala za svega 9.7%.

Kada je u pitanju uvođenje koncepta cirkularne ekonomije kod potrošnje tehničkih materijala kao što su metalne i nemetalne mineralne sirovine, ali i polimeri, legure, derivati ugljovodonika (npr. plastika), radi dostizanja resursne efikasnosti treba podsticati primjenu niza mjera, u prvom redu tehnoloških inovacija radi modernizacije industrijske proizvodnje u Crnoj Gori i smanjenja pritiska zagađenja na životnu sredinu.

Poseban problem predstavlja činjenica da je korišćenje i prerada mineralnih sirovina povezana sa značajnim negativnim uticajima na životnu sredinu i da se devastirani prostori rijetko ili nikako ne saniraju. Pritome koncesije za korišćenje pojedinih sirovina uglavnom ne odražavaju stvarne troškove povezane sa upotrebom ovih resursa, a kako su pokazale određene međunarodne studije, dosadašnja praksa je da se eksploatacija lignita značajno (direktno ili indirektno) subvencionira²⁷⁷. U slučaju istraživanja i proizvodnje nafte i gasa, neophodno je svesti negativan uticaj na životnu sredinu u prihvatljive okvire primjenom najboljih dostupnih tehnika (Best Available Technics – BAT).

U skladu sa navedenim, strateški cilj u ovoj oblasti je **“Omogućiti resursno efikasnu upotrebu metalnih i nemetalnih”**, a treba ga postići realizacijom prioritete mjere: „Svesti na najmanju mjeru uticaje na životnu sredinu i poboljšati ekonomske učinke eksploatacije

mineralnih resursa“, SDG 6 (6.6), SDG 8 (8.4), SDG 12 (12.1, 12.2), SDG 15 (15.3).

Realizacijom ovog strateškog cilja i s njim povezanih mjera Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 6, 11, 12 i 15.

4.3.6. *Ublažavanje uticaja prirodnih i antropogenih hazarda*

U korišćenju prirodnih resursa, posebno zabrinjavaju problemi, slabosti i nedostaci koji se odnose na nivo znanja i izgrađenost kapaciteta za smanjivanje rizika od uticaja prirodnih i antropogenih hazarda. U odnosu na ključne evidentirane rizike od hazarda - seizmičkog hazarda, erozije, poplava, požara, nastanka klizišta, odrona, usova i sl., te multipliciranje rizika od hazarda pod uticajem klimatskih promjena, ova strategija podržava **spriječavanje novih i smanjenje postojećih rizika od hazarda** kao prioritetni cilj održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine. Tako postavljen cilj u skladu je s globalnim Sendai okvirom za smanjenje rizika od katastrofa u periodu od 2015-2030. godine. Dok se postojeći rizici od hazarda u Crnoj Gori mogu povezati sa nedavnim vanrednim situacijama - šumskim požarima, ekstremnim padavinama i poplavama, zemljotresima i dr., kod budućih hazarda moraju se uzeti u obzir promjena klime i neophodnost prilagođavanja i izgradnje otpornosti prirodnih i društvenih sistema na multiplikaciju uticaja hazarda usljed izmijenjenih klimatskih uslova.

Jačanje otpornosti, smanjivanje ranjivosti i izloženosti prirodnim i antropogenim hazardima može se postići kroz sljedeće mjere²⁷⁸:

- Unaprijediti razumijevanje rizika od hazarda, SDG 11(11.b), SDG 13 (13.1, 13.3), SDG 16 (16.6);

²⁷⁷ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

²⁷⁸ Definisane u skladu sa prioritetima Sendai okvira za smanjenje rizika od katastrofa u periodu 2015-2030. (UN World Conference, *The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*, Sendai, Japan, March 18, 2015).

- Jačati institucionalni okvir za upravljanje rizicima od hazarda, SDG 3 (3.d), SDG 13 (13.2, 13.3);
- Investirati u smanjenje rizika i jačanje otpornosti prirodnih i društvenih sistema, SDG 1 (1.5), SDG 11 (11.5);
- Unaprijediti spremnost za odgovor na katastrofe i obnovu kroz oporavak, rehabilitaciju i rekonstrukciju, SDG 3 (3.d), SDG 11 (11.5, 11.b), SDG 13 (13.3).

Razumijevanje rizika od hazarda je kompleksan zadatak koji zahtijeva naučna istraživanja, konstantan monitoring brojnih parametara i pokazatelja, edukaciju stanovništva, podizanje javne svijesti i uvođenje specifičnih znanja kroz obrazovni sistem, izradu strateških i planskih dokumenata, jačanje kapaciteta nadležnih institucija i dr. Politike i praksa upravljanja rizicima od hazarda moraju biti bazirane na razumijevanju rizika i svih njihovih dimenzija, počev od ranjivosti, kapaciteta, izloženosti stanovništva i dobara riziku, kako bi se osigurala pripremljenost za efikasan odgovor na hazard.

Jačanje institucionalnog okvira za upravljanje rizikom takođe je vrlo složeno, jer smanjenje rizika od hazarda zahtijeva angažovanje cjelokupnog društvenog sistema, uz posvećivanje posebne pažnje ranjivim segmentima populacije. Iako je uloga organa uprave i institucija na državnom nivou ključna u smanjenju rizika od hazarda, neophodno je osnažiti učešće lokalnih zajednica u prepoznavanju i suzbijanju rizika i održivom upravljanju lokalnim resursima.

- Investiranje u smanjenje rizika i povećanje otpornosti zahtijeva izdvajanje sredstava na svim nivoima – obezbjeđivanje međunarodne pomoći za jačanje otpornosti ključnih infrastrukturnih objekata, obezbjeđivanje budžetskih izdvajanja na državnom i lokalnom nivou, ulaganja iz privatnog sektora, naročito velikih industrijskih postrojenja, mobilisanje sektora osiguranja kako bi se ublažile posljedice hazarda i obezbijedila brža i efikasnija reakcija u pogledu rekonstrukcije i oporavka od katastrofa, investiranje u otpornost i zaštitu ekosistema, kao i

investiranje u naučna istraživanja i inovacije.

Unapređenje spremnosti za odgovor na katastrofe i obnovu kroz oporavak, rehabilitaciju i rekonstrukciju podrazumijeva akcije koje treba preduzeti unaprijed na svim nivoima. Neophodno je unaprijediti spremnost za preventivno djelovanje kroz osmišljenu koordinaciju, donošenje i sprovođenje integrisanih politika i planova za uključivanje, otpornost na katastrofe, efikasnost resursa, ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promjenama. Preventivno djelovanje zahtijeva holističko upravljanje rizicima od katastrofa u skladu sa Okvirom za smanjenje rizika od katastrofa iz Sendaija za period od 2015-2030. godine uključujući: podizanje javne svijesti, uspostavljanje centara za informisanje stanovništva, uspostavljanje sistema rane najave, organizaciju vježbi evakuacije na svim nivoima i obuku za ispravno djelovanje u slučaju katastrofa, obezbjeđivanje mobilnosti u slučaju katastrofa, alternativnih načina za snabdijevanje vodom, hranom, energijom i uspostavljanje telekomunikacija, pružanje medicinske pomoći i dr. Preventivno djelovanje podrazumijeva unaprijed osmišljenu koordinaciju, visok stepen javne svijesti, postojanje centara za informisanje stanovništva, organizaciju vježbi evakuacije i obuka za ispravno djelovanje u slučaju katastrofa.

Nacionalna strategija za vanredne situacije prepoznaje neophodnost stvaranja stalnih budžetskih izvora za konstituisanje državnog sistema zaštite od katastrofa i akcidenata i za njegovu dugoročnu implementaciju. Takođe definiše neophodnost izrade detaljnih i sveobuhvatnih nacionalnih akcionih planova za različite vrste vanrednih situacija. U središtu odgovora nalazi se potreba unapređenja postojećih tehničkih kapaciteta za pouzdani kontinualni monitoring svih prirodnih fenomena i tehničko-tehnoloških procesa, kao i bioloških hazarda koji mogu rezultirati katastrofama.

S obzirom na multipliciranje rizika od hazarda pod dejstvom klimatskih promjena, **mjere adaptacije na klimatske promjene moraju**

zauzeti centralno mjesto u izgradnji otpornosti čovjeka, prirode i društveno-ekonomskih sistema. Klimatske promjene se već dešavaju, a njihovi efekti će imati dalekosežne posljedice za stvorene i prirodne sisteme. Zbog toga su aktivnosti adaptacije na preduzimanje hitnih akcija u borbi protiv klimatskih promjena i njenih uticaja važne u očuvanju zdravlja ljudi, imovine, infrastrukture, ekosistema i jačanje otpornosti na katastrofe. Intenzitet i učestalost meteoroloških ekstrema u realnom vremenu, te projektovani porast učestalosti ekstremnih događaja, poput toplotnih talasa, suša, jakih kiša koje dovode do poplava, oluja u sklopu ciklona, potvrđuju da su ovi događaji značajna prijetnja nacionalnoj ekonomiji i održivom razvoju. Zato su prioritetne mjere s aspekta adaptacije na klimatske promjene (SDG 1 (1.5), SDG 2 (2.4), SDG 11 (11.b), SDG 13 (13.1, 13.2, 13.3, 13.a, 13.b)):

- Smanjiti ranjivost čovjeka, prirodnih i društvenih sistema na klimatske promjene,
- Povećati otpornost čovjeka, društva i ekosistema na one aspekte klimatskih promjena koji se ne mogu izbjeći.

Primjeri mjera adaptacije uključuju i sljedeće: efikasnije korišćenje oskudnih vodnih resursa, prilagođavanje građevinskih kodova budućim klimatskim uslovima i ekstremnim vremenskim događajima, razvoj usjeva tolerantnih na sušu, izbor vrste drveća i prakse u šumarstvu manje podložne olujama i požarima, izdvajanje zemljišnih koridora radi podrške migraciji vrsta, itd.

Realizacijom ovog strateškog cilja i sa njim povezanih mjera Crna Gora će doprinijeti ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 2, 11 i 13.

4.4. Uvođenje zelene ekonomije

U kontekstu NSOR, uvođenje zelene ekonomije podrazumijeva **primjenu UNEP pristupa prema kome je zelena ekonomija nisko karbonska, resursno efikasna i socijalno inkluzivna**, odnosno ostvarivanje strateških ciljeva strukturiranih u sljedećim prioritetnim oblastima:

ublažavanje klimatskih promjena, resursna efikasnost, upravljanje otpadom primjenom pristupa u okviru cirkularne ekonomije, održivo upravljanje resursima obalnog područja i podsticanje plave ekonomije, održiva proizvodnja i potrošnja i društvena odgovornost, kao i rast konkurentnosti crnogorske ekonomije.

4.4.1. Ublažavanje klimatskih promjena

Iako se Crna Gora može svrstati u države sa niskom stopom emisija gasova s efektom staklene bašte (GHG), kako ukupnih godišnjih emisija, tako i emisija po glavi stanovnika i po jedinici BDP-a, neophodno je preduzeti mjere za ublažavanje uticaja promjene klime. U skladu sa namjeravanim nacionalno određenim doprinosom globalnom smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte (INDC), strateški cilj Crne Gore u pogledu ublažavanja klimatskih promjena je smanjenje nivoa emisija GHG do 2030. godine za 30% u odnosu na 1990. godinu. Ključni preduslov za ostvarivanje ovog cilja je integracija klimatske politike i mjera za smanjenje emisija gasova s efektom staklene bašte (GHG) u sve relevantne sektorske politike i s tim povezani rast namjenskih budžetskih izdvajanja i unapređenje postojećih sektorskih popisa. Takođe, treba imati u vidu da je za uvođenje većine mjera za smanjenje emisija GHG potrebno mijenjati navike stanovništva kroz edukaciju, na prvom mjestu o uštedama energije i nisko karbonskim tehnologijama, podizati javnu svijest o problemima koje generišu klimatske promjene i mjerama za njihovo ublažavanje, jačati kadrovske i institucionalne kapacitete za ublažavanje uticaja klimatskih promjena, ali i za prilagođavanje na uticaje klimatskih promjena i rano upozoravanje.

Za ublažavanje uticaja klimatskih promjena poseban značaj imaju šume. Naime, poboljšanje statusa šuma direktno utiče na povećanje ponora emisija CO₂, dok se istovremeno postižu drugi pozitivni efekti na životnu sredinu kao što je očuvanje biodiverziteta, sprječavanje erozije zemljišta, poboljšanje kvaliteta vazduha. Kako je pokazala analiza ekološkog otiska za Crnu Goru,

visokom biokapacitetu po glavi stanovnika najviše doprinose šume i šumsko zemljište koji učestvuju sa 75% u ukupnom biokapacitetu zemlje. Zato je važno da se istovremeno sa kontinuiranim podizanjem svijesti javnosti, sprovođenjem obuka za donosioce i sprovodiocima politika i konkretnim smanjenjem emisija GHG u ključnim sektorima, prije svega energetici i industriji, povećavaju ponori CO₂ odnosno površine pod šumama i šumskim zemljištem. Istovremeno, u sektoru šumarstva neophodno je raditi na održivom upravljanju šumama, zaštiti šuma od šumskih požara i nelegalne sječe, kao i na unapređenju regulatornog okvira.

Za dostizanje postavljenog cilja smanjenje nivoa emisija GHG ključni značaj ima povećanje resursne efikasnosti kroz metode, procedure i instrumente, primjenom ekonomskih, emisionih, promotivnih, regulatornih i kooperativnih mjera, kako je navedeno u tački 4.3.2. U tom kontekstu, u sektoru energetike naročito su značajne: fiskalne mjere, uklanjanje subvencija za štetne aktivnosti, zelene finansije i zelene subvencije, primjena emisionih, tehnoloških i drugih standarda, kao i mjere podrške velikim potrošačima energije da krenu sa detaljnim planovima resursne efikasnosti i omoguće transfer iskustva u implementaciji resursne efikasnosti. U proizvodnji energije treba omogućiti primjenu inovativnih tehnoloških mjera u korišćenju nematerijalnih obnovljivih izvora energije, dok u potrošnji energije treba poboljšati energetska efikasnost (EE) i povećati korišćenje obnovljivih izvora energije (OIE), što uključuje ekonomske podsticaje za uštedu energije, implementaciju sektorskih programa za energetska efikasnost i promociju investicija u oblasti energetske efikasnosti. Dodatno, promocija racionalnog korišćenja energije i većeg korišćenja OIE mora biti praćena daljim unapređenjem zakonodavnog okvira i primjene finansijskih instrumenata u ovoj oblasti.

S tim u vezi, strateški cilj NSOR **“Smanjiti nivo emisija gasova s efektom staklene bašte do 2030. godine za 30% u odnosu na 1990. godinu”** treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Izgraditi kapacitete, unaprijediti obrazovanje i podizati javnu svijest o klimatskim promjenama i mjerama za njihovo ublažavanje, SDG 2 (2.4), SDG 7 (7.a) SDG 9 (9.2), SDG 12 (12.5), SDG 13 (13.2, 13.3), SDG 15 (15.b) i SDG 17 (17.3, 17.7, 17.9),
- Uvoditi niskokarbonske tehnologije u postrojenjima, u skladu sa najboljim praksama, SDG 2 (2.4), SDG 9 (9.2), SDG 12 (12.5), SDG 13 (13.2), SDG 15 (15.2),
- Povećati učešće obnovljivih izvora energije i promovisati racionalno korišćenje energije, SDG 7 (7.1, 7.2, 7.3 i 7.a), SDG 9 (9.1, 9.5), SDG 10 (10.b) SDG 13 (13.2), SDG 17 (17.2, 17.9, 17.14, 17.17),
- Poboljšati status šuma i dodatno pošumljavati, SDG 12 (12.2), SDG 13 (13.1, 13.2) i SDG 15 (15.b).

Osim što su u direktnoj vezi s navedenim ciljevima održivog razvoja, ovako definisane mjere imaju značajan uticaj i na ostvarivanje drugih globalnih ciljeva održivog razvoja kao što su: obezbjeđivanje dostupne, pouzdane i održive energije; promovisanje inkluzivnog i održivog ekonomskog rasta i inkluzivne i održive industrijalizacije, održive proizvodnje i potrošnje; zaštita ekosistema, održivo upravljanje šumama itd., odnosno doprinose ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 2, 7, 9, 13 i 15.

4.4.2. Put ka resursnoj efikasnosti

Kada se govori o efikasnom korišćenju resursa²⁷⁹ podrazumijeva se njihova upotreba na način koji osigurava da potrošnja i/ili korišćenje resursa i povezani uticaji ne dovedu do prekomjerne eksploatacije i degradacije resursne osnove, odnosno koji osigurava racionalno korišćenje resursa i razdvajanje ekonomskog rasta od upotrebe resursa obezbjeđujući kontinuirani rast uz potrošnju

²⁷⁹ Najkraće rečeno, resursna efikasnost se u EU politikama tumači kao korišćenje ograničenih resursa planete na održiv način uz svođenje na najmanju mjeru uticaja na životnu sredinu; ona omogućava da se sa manje stvori više tj. da se generiše veća vrijednost uz manje inpute.

Tabela 4-1: Projekcije sektorske produktivnosti resursa za Crnu Goru do 2020. godine, Izvor: ISSP, 2015.

	DMC u tonama	Učešće u DMC u %	DMC do 2020 (umanjen za 20%)	Apsolutno smanjenje u tonama	RP do 2020 (€/t)	RP % promjena
Uslužni sektor	823,096	9.5	658,476.8	164,619	1.95	164.6
Poljoprivreda i ribarstvo	141,120	1.6	112,896.0	28,224	3.66	93.6
Energetika	1,929,563	22.3	1,543,650.4	385,913	0.18	158.4
Prerađivačka industrija	842,172	9.7	673,737.6	168,434	0.18	9.7
Saobraćaj	164,000	1.9	131,200.0	32,800	0.74	-3.9
Gradjevinarstvo	4,767,766	55.0	3,814,212.8	953,553	0.09	201.1

iste ili smanjene količine resursa. Evropska inicijativa za efikasno korišćenje resursa (formulisana u Strategiji Evropa 2020) naglašava neophodnost daljeg donošenja politika koje će pomoći da se:

- poprave ekonomski učinci paralelno sa smanjenjem upotrebe resursa,
- identifikuju i stvore nove mogućnosti za ekonomski rast, veće inovacije i poboljšanje konkurentnosti ekonomije,
- osigura dostupnost najvažnijih resursa na dugi rok,
- ublaže efekti klimatskih promjena i ograniče uticaji na životnu sredinu koji potiču od upotrebe resursa²⁸⁰.

Kako je prethodno istaknuto, crnogorsku ekonomiju kao cjelinu karakteriše neefikasno korišćenje resursa, posebno energije i vode, dok se veoma mali dio stvorenog otpada reciklira ili ponovo koristi. Pored negativnih uticaja na životnu sredinu, ovakvo stanje takođe negativno utiče na konkurentnost ekonomije i otvara značajan prostor za uvođenje politika i mjera zelene ekonomije. Stoga su definisana **tri strateška cilja koja se odnose na: poboljšanje resursne efikasnosti u ključnim ekonomskim sektorima, unapređenje upravljanja otpadom i podsticanje održive valorizacije i očuvanje resursa mora.**

Efikasna upotreba resursa je horizontalno pitanje pa se politike u ovoj oblasti reflektuju na veliki broj sektorskih politika – od politika upravljanja prirodnim resursima, preko nauke i istraživanja, statistike, fiskalne politike, politika

u oblasti životne sredine i namjene površina (planiranja prostora) – do politika u ekonomskim sektorima kao što su poljoprivreda, energetika, saobraćaj, građevinarstvo itd.

U Crnoj Gori postoje primjeri politika koje daju pozitivne rezultate za resursnu efikasnost i aktivnosti uz pomoć kojih se zahtjevi održivosti praktično primjenjuju u različitim oblastima. Takvi primjeri uključuju projekte i inicijative za primjenu čistijih tehnologija, veća ulaganja u istraživanja i razvoj, napore za uvođenje recikliranja, povećanje energetske efikasnosti, definisanje indikatora životne sredine, harmonizaciju sa evropskim zakonodavstvom i sl. Ipak, generalna ocjena je da u crnogorskoj ekonomiji preovladava neefikasna upotreba resursa i da nedostaju adekvatne i djelotvorne politike i instrumenti, te da ima primjera kontraproduktivnih instrumenata koji stimuliraju neefikasnost. U slučajevima kada osnov za adekvatne politike postoji u zakonskim propisima, strategijama i planovima, evidentni su primjeri odstupanja od takvih principa u praksi ili jednostavno njihovo neprimjenjivanje.

Da bi se osigurao prelaz na **resursno efikasnu ekonomiju i dugoročno razdvajanje ekonomskog rasta od potrošnje resursa i negativnih uticaja na životnu sredinu**, potrebna je temeljna promjena u načinu kreiranja politika i njihovom sprovođenju.

Politike resursne efikasnosti treba da budu zasnovane na dobrim informacijama, da imaju dugoročnu perspektivu, budu izraz koordiniranog pristupa među različitim djelovima administracije i da imaju podršku

²⁸⁰ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ozelenjavanje crnogorske ekonomije, Vlada Crne Gore, 6.6.2012;

šireg spektra društvenih aktera. Takođe je veoma važno da se efekti politika pomno prate i da se one modifikuju u slučaju da se pokaže da ne vode utvrđenim ciljevima. Međunarodna iskustva (posebno primjer EU) pokazuju da je za postizanje efikasne upotrebe resursa na raspolaganju širok spektar politika i mjera koje uključuju ispravne cijene, eliminaciju ili smanjenje subvencija štetnih po životnu sredinu, zelenu poresku reformu, održive javne nabavke, stimulisanje inovacija, tehničke standarde i ekodizajn, vrednovanje prirodnih resursa i ekosistema i njihovo adekvatno predstavljanje u nacionalnim računima, uspostavljanje indikatora, partnerstva, razvoj znanja i sposobnosti, jačanje naučno-istraživačkih aktivnosti i druge.

Ekonomična i efikasna upotreba prirodnih resursa je suštinski bitno pitanje za održivi razvoj Crne Gore. Direktna je posljedica načina organizovanja ekonomske aktivnosti u zemlji, strateških opredjeljenja, sektorskih politika i, u kranjem, svjesnosti o potrebi da se prirodnim resursima upravlja na održiv način. Veoma značajno jeste usmjeriti napor na razdvajanje uticaja (decoupling) ekonomskog rasta na upotrebu resursa, s jedne, i postojanje inverznog uticaja ekonomskog rasta na degradaciju životne sredine, s druge strane.

Postupak utvrđivanja produktivnosti prirodnih resursa u okvirima nacionalne ekonomije ogleda se u procjeni agregatnog pokazatelja domaće potrošnje materijala (Domestic Material Consumption, **DMC**)²⁸¹, u apsolutnom i relativnom iznosu. Kada se bruto društveni proizvod podijeli apsolutnim iznosom DMC-a, dobija se indikator produktivnosti resursa

(Resource Productivity, RP)²⁸². Zato je veoma važno da se u okviru redovnih statističkih izvještaja prati nivo i dinamika DMC-a i RP-a u okvirima nacionalne ekonomije i komparativno.

Prema analizi koja je sadržana u UNDP Izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka iz 2014. godine²⁸³, a na bazi procijenjene prosječne upotrebe resursa za period od 2005-2012. godina, napravljeno je više scenarija produktivnosti resursa za Crnu Goru, gdje je najbolje ocijenjen scenario 4 koji predviđa apsolutno smanjenje upotrebe resursa za 20% u odnosu na navedeni prosjek (Tabela 4-1).

Ukoliko Crna Gora želi da poboljša produktivnost resursa, i preko toga upravljanje resursima, scenario sa ovako postavljenim ciljem obezbjeđuje adekvatan okvir. S obzirom da podrazumijeva smanjenje DMC po stanovniku za tonu, ovaj scenario predstavlja dovoljan okvir za značajan pomak u korišćenju resursa u Crnoj Gori. Konačno, s obzirom da smanjenje DMC po stanovniku za tonu predstavlja veliki izazov, u konačnom opredjeljenju, realnije je ovaj cilj projektovati na period od 15 godina **do 2030. godine**, jer bi prosječno godišnje smanjenje DMC-a od 1,1% bilo realnije izvesti.

U posebnoj analizi scenarija 4²⁸⁴, za potrebe izrade NSOR, data je projekcija promjene ovog indikatora po sektorima (Tabela 4-2). **Ključni sektori za povećanje resursne efikasnosti** su energetika, građevinarstvo, poljoprivreda, saobraćaj, te uslužni sektor odnosno turizam.

Strateški cilj NSOR za period do 2030. godine
„Poboljšati resursnu efikasnost u ključnim

²⁸¹ **Domaća potrošnja materijala** predstavlja indikator koji mjeri ukupnu vrijednost materijala koji se direktno troše u ekonomiji i definiše se kao godišnja količina prirodnog materijala ekstrahovanog na domaćoj teritoriji plus ukupan fizički uvoz minus ukupan fizički izvoz. Materijali koji čine inpute za obračun DMC podijeljeni su u 4 kategorije, te je izračunat njihov udio u ukupnom toku u Crnoj Gori za 2012. godinu (u 000 t): biomasa 347 (12,7%), fosilni energenti 2.014 (73,6%), metali -96,8 (1,2%), nemetalični minerali 244,6 t (12,5%). U strukturi inputa uključen je i tok neto uvoza i izvoza. (Procjene date u UNHDR 2014);

²⁸² **Resurna produktivnost** predstavlja mjeru ukupne količine materijala koji se koriste u ekonomiji u odnosu na bruto domaći proizvod. Omogućava uvid u to da li je došlo do odvajanja između prirodnih materijala i ekonomskog rasta. Resursna produktivnost Crne Gore izražena je u iznosu BDP-a po jedinici direktne potrošnje materijala

²⁸³ Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji: ispunjenje obećanja Crne Gore da postane ekološka država, Mapa puta ka resursno efikasnoj Crnoj Gori, UNHDR 2014;

²⁸⁴ ISSP, Prevođenje preporuka scenarija 4 razvijenog u NHDR-u za 2014.g na sektorske politike za potrebe izrade NSOR, april 2015.

Tabela 4-2: Produktivnost resursa za Crnu Goru, Izvor: UNHDR 2014;

SCENARIO 4 – PRODUKTIVNOST RESURSA ZA CRNU GORU			
Apsolutno smanjenje upotrebe resursa za 20% u odnosu na prosjek 2005-2012.			
UPOTREBA RESURSA I PRODUKTIVNOST RESURSA, prosjek 2005-2012			
GDP:	2.713 miliona €	Bruto domaći proizvod (stalne cijene)	
DMC:	3.247.959 t (DMC/pc 5,2 t)	Domaća potrošnja materijala (000 t)	
RP			
(GDP/DMC)	835 €/t	Produktivnost resursa (€/t)	
PROCJENA ZA 2020			
		Ukupni rast	Godišnji rast
GDP:	3.473 miliona €	28%	3,5%
DMC:	2.598.367 t (DMC/pc 4,0)	-20%	-2,5%
RP:	1.337 €/t	60%	7,5%
PROCJENA ZA 2030			
Iznos:		Ukupni rast	Godišnji rast
GDP:	4.423 miliona €	63%	3,5%
DMC:	2.598.367 t (DMC/pc 4,0 t)	-20%	-1,1%
RP:	1.702 €/t	103,8%	5,8%

ekonomskim sektorima“ treba ostvariti realizacijom sljedeće grupe mjera u sektorima koji imaju ključni značaj za poboljšanje resursne efikasnosti:

- Poboljšati resursnu efikasnost uvođenjem **tržišno orjentisanih mjera** odnosno ekonomskih instrumenata u ključne ekonomske sektore (ekološki porezi, takse i naknade za korisnike, trgovinski sertifikati, zelene finansije, zelene javne nabavke, subvencije, dozvole i zabrane kojima se može trgovati); cilj ovih mjera je smanjenje eksternalija ili troškova koji mogu nastati usljed negativnih uticaja na životnu sredinu ili trošenja i iscrpljivanja zaliha neobnovljivih resursa. Za razliku od regulatornih instrumenata ovi instrumenti koriste cjenovne mehanizme za postizanje ovih ciljeva, SDG 2 (2.3), 7 (7.1, 7.a), 9 (9.1, 9.4), 12 (12.1, 12.2, 12.7, 12.c), 17 (17.4).
- Poboljšati resursnu efikasnost uvođenjem **regulatornih** instrumenata (norme i standardi, obaveze i odgovornosti za zaštitu životne sredine, ekološka kontrola i implementacija standarda). Norme i standardi obično targetiraju krajnje potrošače i mogu se postaviti radi ostvarivanja različitih ciljeva: poboljšanja resursne efikasnosti, smanjenja emisije

gasova i otpada itd. Norme i standardi mogu biti: emisioni standardi, kojima se kvantitativno specificira nivo dozvoljene emisije gasova; ambijentalni standardi, kojima se utvrđuju minimalni nivoi kvaliteta vazduha, vode i zemljišta koji moraju biti zadržani; tehnološki standardi, kojima se specificira koja tehnologija se mora koristiti ili se ne smije koristiti. menadžment i standardi procesa kojima se specificira određeno ponašanje i na koji način može da se obavlja određena ekonomska aktivnost; standardi proizvoda i usluga kojima se specificiraju odgovarajuće karakteristike tih proizvoda i usluga koje moraju biti zadovoljene (npr. metrološki propisi kojima se definišu zahtjevi koje određena mjerila moraju ispunjavati, u postupcima ocjene usaglašenosti). Da bi se utvrdili odgovarajući standardi za određene sektore potrebno je na prvom mjestu uzeti u obzir moguće ekonomske i socijalne neželjene efekte. Osim toga, nakon postavljanja standarda potrebno je vršiti efikasan monitoring njihove primjene i sprovesti odgovarajuće kaznene mjere za slučaj njihovog nepoštovanja, SDG 6 (6.3), 11 (11.1, 11.3, 11.6), 12 (12.1, 12.5), 15 (15.5), 17 (17.4);

- Podsticati istraživanje i razvoj u oblasti resursne efikasnosti i razvoj ljudskih

- resursa, SDG 12 (12.1, 12.a, 12.c), 17 (17.3, 17.6, 17.16, 17.17);
- Poboľjšati dostupnost informacija o vrijednosti prirodnih resursa, upotrebi resursa, resursnoj efikasnosti i postepeno ih integrisati u sisteme za obračun uspješnosti ekonomije (jačanje kapaciteta nadležnih institucija i objavljivanje utvrđenih pokazatelja, statističko praćenje, monitoring), SDG 12 (12.8), 17 (17.4);
 - Promovisati resursnu efikasnost i vrednovanje ograničenih resursa (edukativne kampanje i inovacije nastavnih programa na svim nivoima obrazovanja, promovisati kreiranje detaljnih planova resursne efikasnosti, ekološko etiketiranje, agencije za pružanje informacija potrošačima, informativni centri, ciljevi za poboljšanje ekološkog kvaliteta, saradnja kroz dobrovoljne akcije, promovisanje resursne efikasnosti posebno u energetici, građevinarstvu, industriji, poljoprivredi, turizmu, itd.)²⁸⁵, SDG 2 (2.3, 2.4), 8 (8.9), 11 (11.c), 12 (12.2, 12.6, 12.8, 12.a, 12.b), 13 (13.3), 17 (17.4).

Ovako definisane mjere imaju značajan uticaj na: rast produktivnosti i proizvodnje u poljoprivredi, obezbjeđivanje dostupne, pouzdane i održive energije; promovisanje kontinuiranog inkluzivnog i održivog privrednog rasta; izgradnju otporne infrastrukture, promovisanje inkluzivne i održive industrijalizacije i podsticaj inovacija; razvoj održivog turizma koji otvara radna mjesta i promoviše lokalnu kulturu i proizvode; jednom riječju, na sveukupnu primjenu održivih obrazaca proizvodnje i potrošnje u svim sektorima crnogorske ekonomije, itd.

Istovremeno, realizacijom svih prethodno navedenih mjera u vezi sa resursnom efikasnošću doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 2, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15 i 17.

Pored navedenih mjera, moguće je izdvojiti i posebne grupe mjera koje su relevantne za sektore koji su ključni za povećanje resursne efikasnosti, kako je navedeno u nastavku.

Energetika - imajući u vidu da sektor energetike troši preko 20% ukupne potrošnje domaćih materijala, neophodne su određene procedure i mjere koje bi mogle unaprijediti resursnu efikasnost kada je ovaj sektor u pitanju. Takođe, analiza je pokazala da su indikatori resursne efikasnosti još uvijek nepovoljni - u sektoru energetike je još uvijek visok materijalni intenzitet, iako je zabilježen pad od -23.1%, produktivnost resursa je jedna od najnižih (ostvaruje se samo 0.07 € BDP-a po toni uloženog DMC-a), dok je metabolička stopa (koja odražava potrošnju domaćih prirodnih materijala po stanovniku) u ovom sektoru porasla za 19.2%. Međutim, s obzirom na još uvijek visoke stope materijalnog, energetskog i emisionog inteziteta, ovaj sektor ima najveći potencijal za poboljšanje ukupne resursne efikasnosti crnogorske ekonomije. U okviru sektora energetike najviše se troše energenti koji su ključni resurs za obavljanje ekonomske aktivnosti. Zbog toga je od velike važnosti da se, osim zbog njihovog visokog emisionog inteziteta i štetnog uticaja na životnu sredinu, obezbijedi sigurno snabdijevanje ekonomskih učesnika ovim resursima. Kada je u pitanju potrošnja energenata, mjere za efikasniju potrošnju odnose se na:

- stvaranje ekonomskih podsticaja za uštedu energije (moguće je i uvođenje određenih fiskalnih mjera, kao što je ekološki porez, čime bi se podsticale tehnološke inovacije i potrošnja nematerijalnih OIE), SDG 7 (7.1, 7.a), 9 (9.1, 9.4), 12 (12.c);
- implementaciju sektorskih programa za energetske efikasnost (mjere za podršku sektora energetike ostalim sektorima u kojima su veliki potrošači energije; promovisanje programa za kreiranje detaljnih planova resursne efikasnosti kako bi se podstakao integrisani pristup proizvodnji i potrošnji energije, vode, prirodnih materijala i otpada kod velikih potrošača; pomoć kod tehničkih procjena, identifikacije mogućnosti za resursnu

²⁸⁵ Prema: ISSP, Prevođenje preporuka scenarija 4 razvijenog u NHDR-u za 2014.g na sektorske politike za potrebe izrade NSOR, april 2015.

- efikasnost kod programa izgradnje kapaciteta za podršku inovativnim sprovedenjima stalnog unapređenja u oblasti energetike, podizanje svijesti o energetskej efikasnosti i pružanje obuka, i sl.), SDG 7 (7.1, 7.a), SDG 9 (9.1, 9.4), SDG 12 (12.1, 12.2, 12.c);
- promociju investicija u oblasti energetske efikasnosti, SDG 7 (7.3), SDG 11(11.c), SDG 12 (12.2, 12.8);
- veće poštovanje energetske standarda i ciljeva radi povećanja resursne efikasnosti kroz tehničko unapređenje, SDG 12 (12.2);
- podizanje svijesti o značaju resursne efikasnosti, promotivne aktivnosti, mogući finansijski podsticaji, ulaganje u naučna istraživanja i razvoj i sl., SDG 12 (12.2, 12.8).

Realizacijom navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 7, 9, 11 i 12.

Građevinarstvo je sektor koji ima ubjedljivo najveće učešće u domaćoj potrošnji materijala, kao i lošu efikasnost koja se ogleda u povećanju indikatora materijalne intenzivnosti za čak 43%, smanjenje resursne produktivnosti za 50%, kao i povećanje potrošnje DMC-a po glavi stanovnika za 25.4%. S obzirom da pad bruto dodate vrijednosti građevinskog sektora nije pratio pad DMC indikatora i da je došlo do značajnog pogoršanja resursne efikasnosti, ovaj sektor bi takođe trebao biti jedan od prioritarnih sektora za poboljšanje resursne efikasnosti.

U postojećim strategijama ocijenjeno je da je neophodno unaprijediti prostorno planiranje, poboljšati kvalitet građevinskih radova i korišćenje održivih građevinskih proizvoda, podizati standarde u pogledu energetske efikasnosti i većeg korišćenja energije iz obnovljivih izvora u stambenim zgradama. i sl. (Pravci razvoja Crne Gore, Strategija razvoja građevinarstva, Strategija stanovanja). Međutim, neophodno je konstantno praćenje i unapređenje postavljenih ciljeva kao i dalje usklađivanje sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti. Drugim riječima, neophodna je dalja standardizacija i unapređenja i razmatranje različitih opcija kako bi se:

- stimulisala resursno efikasnija upotreba građevinskih materijala i proizvodnja samih materijala, razmotrile opcije za dugoročnije korišćenje i trajanje građevinskih materijala, SDG 11(11.c), SDG 12 (12.1, 12.2);
- smanjila količina otpada iz građevinarstva, omogućila reciklaža građevinskog materijala koji se u velikoj mjeri odlaže na deponije, omogućila reciklaža asfalta, betona i drugih materijala koji su pogodni za reciklažu, SDG 11 (11.6), SDG 12 (12.5);
- primijenile preporuke o izgradnji zgrada sa minimalnim emisijama, uvelo energetske efikasno projektovanje i izgradnja, obezbijedila upotreba građevinskih materijala i proizvoda kojima se poboljšavaju energetske karakteristike objekata, obezbijedilo odgovarajuće održavanje objekata, omogućila i podstakla rekonstrukciju postojećih objekata, obezbijedilo adekvatnije planiranje infrastrukture, obezbijedila upotreba ekoloških materijala u građevinarstvu, SDG 7 (7.3), SDG 9 (9.1), SDG 11 (11.1, 11.3);
- Takođe, korišćenje materijala za gradnju sa manjim uticajima na životnu sredinu može se podsticati kroz: postavljanje kriterijuma kod ugovora o nabavci; postavljanje minimalnih standarda koje zgrada mora da posjeduje, a koji su u skladu sa EU direktivama o energetskim karatketistikama zgrade 2010/31/EU i koje se fokusiraju na energetske efikasnost, SDG 7 (7.3), SDG 12 (12.7);

Realizacijom navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 7, 9, 11 i 12.

Poljoprivreda - odvajanje bruto domaće potrošnje materijala (DMC) od bruto dodate vrijednosti (BDV) u ovom sektoru nije se dogodilo prethodnih godina, što ukazuje na neefikasnu i neodrživu potrošnju. Naime, iako je materijalni intezitet opao za 60%, BDV je porasla za 90% i neutralizovala njegov pad. S obzirom na značaj koji poljoprivredni sektor ima za crnogorsku ekonomiju, zajedno sa organskom poljoprivredom, ovaj sektor bi trebalo da bude jedan od priotiteta za resursnu efikasnost. Stoga su potrebne dodatne mjere i

procesi koji bi uspostavili određene standarde u ovom sektoru, kada je u pitanju resursna efikasnost:

- Fiskalne mjere, imajući u vidu da Crna Gora nema specifične ekološke mjere i ciljeve za poboljšanje resursne efikasnosti i smanjenje štetnih gasova samo u sektoru poljoprivrede. Porezi na ekološki štetne aktivnosti u poljoprivrednom sektoru mogu se uvesti npr. na korišćenje pesticida i mineralnih đubriva, čime se može uticati na smanjenje njihove potrošnje, SDG 2 (2.3), SDG 12 (12.2, 12.c).
- „Ozelenjavanje subvencija“, odnosno dalje usaglašavanje postojećih instrumenata poljoprivredne politike sa ekološkim zahtjevima. „Ozelenjavanje“ subvencija predstavlja vrlo snažan instrument za potpješivanje resursne efikasnosti u poljoprivredi. Subvencije organskoj proizvodnji predstavljaju vid direktnih ekoloških subvencija kojim se utiče na smanjenje upotrebe agro-hemijskih sredstava i njihovog štetnog uticaja na sredinu. U Crnoj Gori ove vrste subvencija su u početnoj fazi razvoja. Takođe, subvencije kojima se može potpješiti resursna efikasnost su one subvencije koje se mogu davati poljoprivrednicima za promjene načina prehrane stoke. Na primjer, za stočarsku proizvodnju mnogo je efikasniji intenzivni način uzgoja (ishrana stoke pomoću određenih vrsta krmnog bilja i dijetetskih dodataka) u odnosu na onaj koji je baziran na ispaši stoke na pašnjacima, s obzirom da je potrebna veća količina poljoprivredne biomase da bi se stoka pripremila za klanje. Intenzivna prehrana stoke podrazumijeva korišćenje đubriva za proizvodnju stočne hrane, korišćenje abiotičkih resursa za mehanizaciju, vode za navodnjavanje itd. Kroz „ozelenjavanje“ subvencija podržava se realizacija globalnog cilja održivog razvoja SDG 12 (12.1, 12.2).
- Takođe, tehnološke promjene i inovacije predstavljaju glavni faktor rasta produktivnosti u poljoprivredi, te smanjenja zagađenja emisijom štetnih gasova, gubitaka biodiverziteta, degradacije

zemljišta, karbonskog otiska i trošenja prirodnih materijala. Imajući ovo u vidu, u cilju povećanja energetske efikasnosti neophodno je uspostaviti određene standarde, odnosno:

- obezbijediti poštovanje kodeksa dobre poljoprivredne prakse,
- novim rješenjima omogućiti inovativnije tehnološke pristupe poljoprivrednoj proizvodnji i na taj način obezbijediti uštedu energije,
- obezbijediti rast organske proizvodnje,
- promovisati standarde kojima se obebjeđuje veća resursna efikasnost intenzivne poljoprivrede i veći doprinos rastu ekstenzivne poljoprivrede, promovisati standarde koji će uticati na smanjenje potrošnje mineralnih đubriva i sredstava za zaštitu bilja,
- dalje razvijati ciljeve koji se odnose na redukciju negativnih efekata poljoprivredne proizvodnje na životnu sredinu,
- unaprijediti procedure koje su usmjerene na promovisanje raznih načina za očuvanje plodnosti zemljišta,
- razvijati efikasniji sektor prehrambene industrije uz smanjenje gubitaka u hrani SDG 2 (2.3, 2.4, 2.a), 12 (12.1, 12.2), 17 (17.4).

Realizacijom navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 2, 12 i 17.

Uslužni sektor (turizam) - i pored niskih stopa materijalnog intenziteta, došlo je do poboljšanja resursne efikasnosti u ovom sektoru u proteklom periodu za 57,4% i do povećanja metaboličke stope za 26,7%. Međutim, jasno je da će usljed velike povezanosti turizma s ostalim uslugama, ali i sa ostalim sektorima, mali koraci ka ozelenjavanju turizma imati izuzetno veliki uticaj na ozelenjavanje cjelokupne ekonomije. Sektor turizma značajan je potrošač prirodnih materijala i proizvođač karbonskog otisaka – direktno ili indirektno kroz usluge smještaja, prevoza, konzumacije hrane i ostalog. Kada je upotreba resursa u pitanju, mjere za povećanje resursne efikasnosti u ovom sektoru su sljedeće:

- Ozelenjavanje turizma i poboljšanje efikasnosti resursa s aspekta:
 - Potrošnje energije – u hotelskim i ugostiteljskim objektima postoje velike mogućnosti za investiranje u energetske efikasne oblike snabdijevanja energijom, SDG 7 (7.3),
 - Potrošnje vode – poboljšanje efikasnosti korišćenja vode i uvođenje tehnoloških inovacija za uštedu vode, SDG 6 (6.3),
 - Generisanja otpada – smanjenje količine otpada iz turističkih aktivnosti i poboljšanje upravljanja postojećim otpadom, SDG 11 (11.6), 12 (12.b),
 - Zaštite biodiverziteta – poboljšanje efikasnosti zaštite i obnavljanja osjetljivih ekosistema, SDG 15 (15.5).
- Očuvanje atraktivnosti destinacije na dugi rok uz:
 - pažljivo planiranje i izgradnju novih kapaciteta,
 - razvoj vidova turizma koji povoljno utiču na životnu sredinu i ne ugrožavaju prirodne i predione vrijednosti;
 - efikasne turističke objekte (posebno u smislu potrošnje vode i energije) sa primjenom novih tehnologija za grijanje i hlađenje objekata; zamjenu neobnovljivih obnovljivim izvorima energije (procjenjuje se da je potencijal energetskih ušteda u turizmu 20%, te da se može ostvariti prvenstveno korišćenjem solarne energije);
 - podizanje kvaliteta usluga uz smanjenje uticaja na životnu sredinu (kontrola zagađenja, posebno prečišćavanja otpadnih voda),
 - osiguravanje većeg stepena reciklaže otpada, povećanje upotrebe lokalnih prehrambenih proizvoda u turističkoj ponudi, itd. SDG 12 (12.b).
- Zelene inovacije koje podrazumijevaju primjenu postojećih, ali i uvođenje novih standarda, imaju veliki značaj za ozelenjavanje turizma:
 - promocija i stvaranje ambijenta za razvoj zelenih inovacija, te stimulisanje

- zainteresovanosti kompanija da uvide mogući interes u „ozelenjavanju“ turizma,
- stvaranje boljih cjenovnih signala i tržišnih instrumenata koji će moći da smanje troškove nastale usljed negativnih ekoloških eksternalija,
- unapređenje regulative na tržištima gdje su cjenovni signali neefikasni i uvođenje zelenih javnih nabavki za podsticanje razvoja zelenih inovacija,
- uvođenje netehnoloških inovacija - uvođenje ekoloških menadžment i marketing sistema i novih biznis i organizacionih modela,
- unapređenje reciklaže otpada u ovom sektoru,
- razvoj onih vidova turizma koji su povoljni za životnu sredinu, bolje planiranje novih uslužnih kapaciteta, SDG 8 (8.9) i 12 (12.6, 12.7, 12.b), 17 (17.4);

Realizacijom navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 6, 7, 8, 11, 12, 15 i 17.

Ostale usluge, ali i ostali sektori kao što su smještaj, prevoz, trgovina, poljoprivreda i sl. mogu direktno ili indirektno uticati na ekološki održivi razvoj u turističkom sektoru. Aktiviranje svih relevantnih sudionika, s aspekta ozelenjavanja ekonomije, vrlo je bitno u sektoru turizma i s njim povezanim sektorima. Naime, resursna efikasnost u turizmu i povezanim sektorima zahtijeva integraciju sektorskih politika - povezivanje saobraćajne, poljoprivredne, energetske, ekološke i ostalih politika, pogotovo kod izgradnje velikih infrastrukturnih projekata. Samo uz adekvatnu saradnju mogu se proizvesti najpovoljniji efekti po ekonomiju. Takođe, potrebno je insistirati na: efikasnijem korišćenju materijala, povećanju korišćenja materijala sa niskom primarnom potrošnjom energije i materijala sa niskim abiotkim potencijalima, ponovnoj upotrebi recikliranih materijala, valorizaciji „brownfield“ umjesto „greenfield“ prostora, ozelenjavanju javnih nabavki itd²⁸⁶.

²⁸⁶ ISSP, Prevođenje preporuka scenarija 4 razvijenog u NHDR-u za 2014.g na sektorske politike za potrebe izrade NSOR, april 2015.

Saobraćaj i industrija: smanjenjem DMC-a u saobraćajnom sektoru i prerađivačkoj industriji ne bi se ostvarili značajniji rezultati, imajući u vidu da je učešće saobraćaja u agregatnom DMC indikatoru za Crnu Goru 1,9%, a industrije 9,7%. U scenariju smanjenja domaće potrošnje materijala za 20%, resursna produktivnost prerađivačke industrije bi se povećala za svega 9,7%, dok bi RP saobraćaja bila smanjena za 3,9%. Kod saobraćaja je značajno da se promovišu vidovi saobraćaja koji su povoljniji po životnu sredinu, da se definišu i primijene podsticajne mjere u tom smislu, kao i da se primijene instrumenti za svođenje na najmanju mjeru negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu. Neophodno je primijeniti nove tehnologije (vozila sa nižim emisijama, nižom potrošnjom goriva, alternativna goriva), kao i uvesti recikliranje vozila po isteku njihovog životnog vijeka. Industrija je tretirana u okviru strateških ciljeva posvećenih rastu konkurentnosti crnogorske ekonomije.

4.4.3. *Upravljanje otpadom primjenom pristupa u okviru cirkularne ekonomije*

Značaj otpada se može posmatrati s ekonomskog i ekološkog aspekta. Zato je omogućavanje adekvatnog upravljanja otpadom neophodno radi smanjenja pritiska na životnu sredinu kroz smanjenje emisija štetnih gasova i zagađenje zelenih površina. Pored toga otpad se može tretirati i kao vrlo važan materijalni input: otpadni materijali se mogu ponovo iskoristiti, reciklirati i obnoviti. Kroz recikliranje ili korišćenje energije iz otpada, negativan uticaj na životnu sredinu može se smanjiti u znatnoj mjeri²⁸⁷. Porast količine generisanog otpada uzrokuje rast negativnih uticaja na životnu sredinu, kao što i progres u pogledu recikliranja i ponovnog korišćenja otpada utiče na smanjenje negativnih uticaja.

Sa početkom industrijalizacije i tranzicije ka tržišnoj ekonomiji u Crnoj Gori je kao i u ostalim zemljama u razvoju razvijen neodrživi model ekonomskog rasta „uzmi, proizvedi, potroši i baci“, tj. linearni model koji je proizilazio iz pretpostavke da su količine materijala koje se ekstrahuju iz prirode neiscrpne. Tako je po Izvještaju Ministarstva održivog razvoja i turizma za 2013. godinu, količina generisanog otpada procijenjena na 243.941 tona, a u periodu od 1990-2011. godine emisije gasova iz otpada smanjene su za svega 20%. S obzirom da se linearni model ekonomskog rasta pokazao kao neodrživ i da je konkurencija za korišćenje oskudnih sirovina postala sve jača, **tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji sa nultim otpadom** postala je jedan od preduslova održivog razvoja i poboljšanja resursne efikasnosti.

Cirkularna ekonomija podrazumijeva materijalni tok kod kojeg su prethodne odluke u lancu vrijednosti uslovljene sljedećim aktivnostima i akcijama. Instrumentima cirkularne ekonomije povezuju se proizvođači, distributeri, potrošači i reciklери, njihove aktivnosti i inicijative²⁸⁸. Cirkularna ekonomija ne podrazumijeva samo prevenciju i smanjenje otpada, već podrazumijeva i inovacije od početka do kraja lanca vrijednosti, a ne samo i

²⁸⁸ Na putu tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji stoje brojne barijere pod kojima se podrazumijeva: Nedostak vještine i investicionih ulaganja kod dizajna proizvoda pogodnih za cirkularnu ekonomiju, koji mogu olakšati i povećati ponovnu upotrebu, preradu, opravljavanje i održavanje proizvoda; Loši cjenovni signali koji ne podstiču dovoljnu upotrebu resursa, ublažavanja zagađenja ili inovativnost; Nedostatak motivisanosti zbog, između ostalog, nedostatka političkih i drugih mjera za internalizaciju eksternih troškova; Nedovoljna međusektorska i saradnja između pojedinih lanaca vrijednosti; Ograničeno prihvatanje potrošača na potencijalno veći broj usluga u okviru biznis modela, npr. lizing umjesto posjedovanja, modeli plaćanja bazirani na osnovu rezultata. Još uvijek slabije prihvatanje potencijalno efikasnijih modela proizvodnje i potrošnje od strane proizvođača i potrošača; Nedostatak svijesti potrošača (npr. o kvarljivosti prehrambenih proizvoda); Nedostatak investicija u zelene javne nabavke u mnogim javnim ustanovama; Nedostak investicija u recikliranje i održavanju postojeće infrastrukture, u inovacije i tehnologije (zaključanost u korišćenju postojećih tehnologija); Nedovoljno razdvajanje otpada po njegovim vrstama na mjestu njegovog odlaganja; Nedostatak povezivanja politika na različitim nivoima.

²⁸⁷ European Environmental Agency, *Material resources and waste - 2012 update, The European Environment, State and Outlook*, 2012;

isključivo na recikliranju otpada na kraju lanca vrijednosti. Stoga, uvođenje cirkularne ekonomije podrazumijeva:

- Dizajn proizvoda koji je trajniji i pogodniji za rasklapanje i adaptaciju: preduzeća moraju primjenjivati principe eko-dizajna svojih proizvoda, kao npr. minimalno korišćenje neobnovljivih resursa, eliminisanje toksičnih elemenata i štetnih materijala što je više moguće, korišćenje obnovljivih resursa (na nivou ili ispod stope njihove regeneracije), povećanje roka trajanja proizvoda i potencijala za njihovo ponovno korišćenje i na kraju olakšavanje sortiranja i oporavka proizvoda u njihovoj finalnoj fazi upotrebe,
- Moderna cirkularna i regenerativna forma potrošnje, od anaerobnog razlaganja otpada domaćinstava do ponovne upotrebe proizvoda,
- Unakrsni sektorski pristup i saradnja između različitih aktera koji nijesu razvili navike uzajamne saradnje (npr. odnos između dizajnera i reklamera) tokom čitavog lanca snabdijevanja u cilju optimizacije životnog ciklusa. To podrazumijeva razmjenu korisnih usluga (npr. transporta, komunalija), te različitih nusproizvoda između različitih industrija, čime se stvara sinergija između preduzeća radi postizanja ekonomije obima,
- Prostorna klasterizacija preduzeća koja sarađuju je vrlo važna iz razloga što se time vrši povezivanje u okviru lanca nabavke i omogućava brža razmjena ostataka.

Pri primjeni koncepta cirkularne ekonomije, izvori za snabdijevanje resursima mogu biti podijeljeni na dvije kategorije:²⁸⁹

- Tehnički materijali, kao što su minerali, metali, polimeri, legure, derivati ugljovodonika (npr. plastika) koji nijesu biorazgradivi i bazirani su na neobnovljivim materijalima. Kada su u pitanju tehnički materijali, sredstva za postizanje cirkularne ekonomije su sljedeća: ponovno korišćenje

proizvoda za istu ili neku drugu namjenu, obnavljanje proizvoda ili ponovna proizvodnja nekih od elemenata proizvoda, kaskadiranje materijala i njihovih komponenti (npr. tekstil koji se koristi za odjeću može postati tekstil za namještaj, a zatim za izolaciju), recikliranje materijala (na početku u toku i na kraju roka trajanja).

- Biološki materijali, koji imaju biološko porijeklo kao što je slučaj u poljoprivredi i šumarstvu, bio ostaci i otpaci koji su netoksični i razgradljivi do određene mjere. Kada su u pitanju biološki materijali, moguće je vršiti: kaskadu materijala, ekstrakciju biohemijских supstanci, anaerobnu digestiju (proces u kome se mikroorganizmi razlažu na organske materijale, kao što su ostaci hrane, đubrivo, kanalizacioni mulj bez kiseonika) i kompostiranje (biološki proces tokom kojeg mikroorganizmi, bakterije, gljivice, insekti, gliste razlažu organske materijale u materijal sličan zemljištu i đubrivu).

Prema procjenama datim u **Strategiji upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine**, količine otpada koje će se generisati u narednom periodu ipak će se povećavati, uprkos stalnim težnjama da se količine otpada koje nastaju smanjuju. Razlog za takvu procjenu leži u činjenici da u Crnoj Gori još uvijek nijesu usvojene navike življenja i modeli vođenja proizvodnje i prodaje (linearna ekonomija nasuprot cirkularne ekonomije) kojima bi se u narednom, relativno kratkom, vremenskom periodu mogle očekivati tako dinamične promjene koje bi mogle dovesti do smanjenja količine generisanog otpada. Procjenjuje se da će se količina otpada koji će se generisati u periodu do 2036. godine konstantno uvećavati za 2% na godišnjem nivou u jedinicama lokalne samouprave u kojima se procjenjuje porast broja stanovnika, dok se u jedinicama lokalne samouprave u kojima se predviđa pad broja stanovnika takođe očekuje porast količina generisanog otpada, ali sa procentom od 0,2% na godišnjem nivou.

Stoga opšti cilj koji treba ostvariti u domenu upravljanja otpadom jeste uspostavljanje održivog sistema upravljanja otpadom i njegovo

²⁸⁹ Institute for Environmental studies, *Scoping study to identify potential circular economy actions, priority sectors, material flows and value chains*, Avgust 2014.

konstantno unapređivanje. Radi dostizanja tog opšteg cilja, NSOR do 2030. godine definiše kao prioritetan strateški cilj „**Unaprijediti upravljanje otpadom primjenom pristupa u okviru cirkularne ekonomije**“ koji treba dostići realizacijom sljedećih mjera:

- Podsticati aktivnosti na smanjenju količine otpada koja se generiše na teritoriji Crne Gore, SDG 11 (11.6), SDG 12 (12.5), SDG 17 (17.3, 17.4, 17.14),
- Što efikasnije sprovoditi primarnu selekciju otpada kao preduslov za postizanje jasno definisanih ciljeva u domenu ponovne upotrebe i reciklaže odbačenih materijala (što podrazumijeva značajne investicije u sistem odvojenog prikupljanja otpada u narednom periodu, praćen odgovarajućim programima za podizanje svijesti, SDG 12 (12.2, 12.5),
- Uspostaviti efikasnu selekciju i reciklažu otpada²⁹⁰ (prikupljanje, razvrstavanje, obrada, ponovna upotreba reciklabilnih materijala, kao i sistem sprječavanja nastajanja otpada-uključiti podsticaje za razvoj reciklažnih aktivnosti, stimulisanje tržišta sekundarnih materijala i potražnje za recikliranim materijalima), SDG 12 (12.2, 12.5),
- Razviti sistem za upravljanje posebnim vrstama otpada (npr. otpadne baterije i akumulatori, otpadne gume, otpadna vozila, otpad od električnih i elektronskih proizvoda i ambalažni otpad, građevinski otpad), biološki razgradivim otpadom, kanizacionim muljem, veterinarskim otpadom, otpadom životinjskog porijekla, medicinskim otpadom, industrijskim otpadom, SDG 12 (12.2, 12.4, 12.5),
- U upravljanju otpadom postepeno uvoditi pristupe u okviru cirkularne ekonomije

²⁹⁰ Prema Zakonom definisanim ciljevima, najmanje 50% ukupne količine prikupljenog otpadnog materijala, kao što su staklo, papir, metal i plastika, treba pripremiti za ponovnu upotrebu i reciklažu do 2020. godine, dok je u istom periodu potrebno pripremiti za ponovnu upotrebu najmanje 70% neopasnog građevinskog otpada. Zakon takođe predviđa obezbjeđivanje uslova u kojima će količina biološko razgradivog komunalnog otpada koji se odlaže na deponiju dostići nivo od 35% od ukupne mase biološko razgradivog otpada proizvedenog u 2010. godini.

(prelazak sa „sistema deponija“ na cirkularni model upravljanja otpadom) realizacijom mjera kojima se podstiče resursno efikasna upotreba sirovina u proizvodnji, omogućavajući smanjenje količina otpada koji se generiše, posebno opasnog, korišćenjem otpada kao alternativnog energenta, primjenom pristupa zasnovanih na prepoznavanju ekonomskog i ekološkog značaja otpada, uspostavljanjem makro analize i sektorskih analiza materijalnog toka – MFA i uvođenjem s njom povezanih indikatora cirkularne ekonomije, SDG 12 (12.2, 12.5), 17 (17.13, 17.14, 17.18 i 17.19),

- Unaprijediti primjenu kaznenih mjera kod upravljanja otpadom i jačati javnu svijest o značaju i prednostima održivog upravljanja otpadom (ekološka znanja, ekološko ponašanje, vrednovanje ekološke situacije), SDG 6 (6.b), 12 (12.6, 12.8).

Ovako definisane mjere imaju značajan uticaj i na ostvarivanje drugih ciljeva NSOR: učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbjednim, otpornim i održivim, obezbijediti primjenu održivih obrazaca proizvodnje i potrošnje, itd, dok njihova realizacija istovremeno doprinosi realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 11, 12 i 17.

4.4.4. *Održivo upravljanje resursima obalnog područja i podsticaj plavoj ekonomiji*

Održivo upravljanje resursima obalnog područja mora biti sadržano u ključnim ciljevima ekonomskog razvoja obalnog područja što je konstatovano u **Nacionalnoj strategiji integrisanog upravljanja obalnim područjem** (2015) koja čini integralni dio NSOR do 2030. godine. Za očuvanje obalnog područja ključni značaj ima primjena mehanizama i instrumenata održivog upravljanja resursima obalnog područja među kojim se po značaju izdvaja stvaranje uslova za diferzifikaciju ekonomije obalnog područja.

U tom kontekstu, značajno je sprovesti mjere usmjerene na zaustavljanje dosadašnje prakse

usitnjavanja poljoprivrendih površina i trajnog narušavanja prirodnih karakteristika obalnog područja, kontrolisanje širenja postojećih naselja i zaustavljanje dispergovane izgradnje, smanjenje građevinskih područja, kao i efikasne mjere poreske i zemljišne politike. Neophodne su i mjere koje se odnose na izgradnju hotela najviše kategorije i mješovitih rizorta s pratećim sadržajima, unapređivanje najjednostavnijih vidova privatnog smještaja u male porodične hotele, kvalitetno opremanje i izgradnja turističkih kapaciteta u skladu sa prirodnim i predionim vrijednostima, uključujući primjenu tradicionalnih formi primorske arhitekture, kvalitetne savremene arhitekture i sl. U oblikovanju turističkog proizvoda veoma je važno voditi računa o adekvatnoj valorizaciji lokalnih prirodnih i arhitektonskih i predionih vrijednosti. Na taj način doprinijeće se podizanju kvaliteta ponude, ali i produženom trajanju turističke sezone.

Do sada su zaleđe i unutrašnjost opština obalnog područja bili slabo integrisani u turistički lanac vrijednosti crnogorskog obalnog područja. Zato je neophodno stimulisati ruralnog razvoja u funkciji diferencijacije turističke ponude odnosno daljeg unapređivanja pozicioniranosti Crne Gore kao turističke destinacije na globalnom tržištu. Ruralni razvoj treba da podrži i povezivanje interesa lokalnih zajednica, stvaranje novih radnih mjesta, čuvanje i afirmisanje autohtonih kulturnih i istorijskih vrijednosti, kao i da se pritom prijateljski odnosi prema prirodi i životnoj sredini. Stoga je važno obnoviti i očuvati vrijedne ruralne prostore kroz održivi ruralni razvoj i stvarati pretpostavke za njihovo efikasno korišćenje.

Uz značajan doprinos jačanju turističkog potencijala, brži razvoj ruralnih područja primarno treba da omogućiti povećanje proizvodnje hrane (voća-citrusa, maslina, i maslinovog ulja) i vina. Zato mjere kojima se stvaraju uslovi za ekonomski efikasnu poljoprivredu, posebno s aspekta podrške tržišno atraktivnim i profitabilnim poljoprivrednim proizvodima imaju prioritetan značaj, a između ostalog, uključuju: unapređenje zakonske regulative, destimulisanje prenamjene poljoprivrednog

zemljišta, poboljšanje karakteristika poljoprivrednih površina, uvođenje direktnih zelenih plaćanja poljoprivrednicima, sprovođenje agro-ekoloških mjera, prilagođavanje poljoprivrede na klimatske promjene u uslovima obalnog područja, unapređivanje seoske infrastrukture, stvaranje preduslova za pružanje usluga u područjima sa prirodnim ograničenjima, podsticanje uspostavljanja klastera i drugih modela organizovanja proizvođača, uvođenje inovativnih proizvodnih i prodajnih lanaca. Takođe, neophodno je povećati ulaganja u razvoj sela, jačati porodična gazdinstva i podržati realizaciju inovativnih preduzeća kojima se može povećati zaposlenost, a time i zadržati stanovništvo na selu, posebno mlađa populacija.

Osim u uskom obalnom području i ruralnom zaleđu, značajno povećanje proizvodnje hrane moguće je i očuvanjem i valorizacijom morskih resursa kroz multisektorsko odgovorno upravljanje. Zato je potrebno: poboljšati informacije o stanju ribljeg fonda; unaprijediti procedure za upravljanje negativnim uticajima marikulture i ribarstva na životnu sredinu – određivanje ekološki prihvatljivih lokacija za ribarstvo i marikulturu, razvoj zajedničkih principa i standarda za obnavljanje resursa u ribarstvu i marikulturi i zaštitu morskih habitata na određenim lokalitetima, te pružanje ekosistemskih usluga; unapređivanje ribarske infrastrukture, i sl. Treba unaprijediti i ispitivanje potencijala otvorenog mora s aspekta jačanja plave ekonomije. U kontekstu diversifikacije ekonomskih aktivnosti, pažnju treba posvetiti i aktivnostima kojima se omogućava povezivanje sektora ribarstva i turističke privrede.

Pored prethodno navedenih mjera, platformu za očuvanje resursa obalnog područja i diverzifikaciju obalne ekonomije čine i mjere od značaja za: obezbjeđivanje podrške ozelenjavanju obalnog razvoja kroz podršku razvoju zelenog preduzetništva – jačanje lokalne preduzetničke infrastrukture, obezbjeđivanje stimulatinskih programa

finansiranja i poboljšanje kvaliteta proizvoda²⁹¹. S obzirom da se ove mjere mogu primijeniti na sve djelove Crne Gore, biće obrađene u dijelu posvećenom rastu konkurentnosti i jačanju zelenih radnih mjesta (strateški cilj 4.6).

Način ostvarivanja strateškog cilja NSOR za period do 2030. godine **Omogućiti održivo upravljanje resursima obalnog područja i podsticati plavu ekonomiju** treba postići realizacijom sljedećih mjera utvrđenih NSIUOP:

- Očuvati atraktivnost obalnog područja za razvoj održivog turizma, SDG 12 (12.2, 12.b), 14 (14.2), 17 (17.4),
- Obnoviti i očuvati vrijedne ruralne prostore, SDG 8 (8.2), 10 (10.2, 10.7), 12 (12.2), 14 (14.5),
- Podržati održivu valorizaciju i očuvanje resursa mora, SDG 12 (12.2), 14 (14.1, 14.2, 14.4, 14.5, 14.6, 14.c), 17 (17.4).

Okviro definisane mjere imaju značajan uticaj na ostvarivanje četrnaestog globalnog cilja održivog razvoja - sačuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održivi razvoj, ali i drugih globalnih ciljeva održivog razvoja: učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbjednim, otpornim i održivim, kao i obezbijediti primjenu održivih obrazaca proizvodnje i potrošnje. Zato se realizacijom prethodno navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 8, 10, 12, 14 i 17.

4.4.5. Održiva potrošnja i proizvodnja

Uvođenje instrumenata održive potrošnje i proizvodnje treba da podrži napore usmjerene na tranziciju ka zelenim, nezagađujućim i socijalno inkluzivnim ekonomskim aktivnostima, doprinoseći razdvajanju ekonomskog rasta od potrošnje resursa i degradacije životne sredine kao generatora resursno neefikasnije ekonomije. Pri tome, principi i praksa društvene odgovornosti dodatno jačaju odgovornost

organizacija u postizanju pozitivnih učinaka na društvo i životnu sredinu.

Usvajanjem Desetogodišnjeg okvira za program održive potrošnje i proizvodnje²⁹² reafirmisana je međunarodna politička podrška primjeni obrazaca održive potrošnje i proizvodnje. Za Crnu Goru značajni su i dokumenti donijeti u regionu Mediterana i u okviru EU: Deklaracija ministara zaduženih za životnu sredinu i klimatske promjene iz maja 2014. godine u okviru Unije za Mediteran koja prepoznaje održivu proizvodnju i potrošnju zajedno sa depolucijom i sprječavanjem zagađenja morskog ekosistema kao prioritarnim stubom za djelovanje; Regionalni akcioni plan za održivu potrošnju i proizvodnju u Mediteranu pod okriljem Barselonske konvencije koji definiše operativne ciljeve i akcije za uvođenje obrazaca održive potrošnje i proizvodnje u regionu Mediterana, kao i dokumenti Evropske komisije koja nizom inicijativa (npr. Swith Med programom) podržava tranziciju ka održivoj proizvodnji i potrošnji u skladu sa EU politikom za održivu proizvodnju i potrošnju i održivu industriju iz 2008. godine; Mapom puta ka resursno efikasnijoj Evropi; Komunikacijom EK o cirkularnoj ekonomiji, itd. Definisanjem ciljeva i mjera u oblasti održive proizvodnje i potrošnje u okviru NSOR do 2030. godine usklađuje se nacionalna politika održivog razvoja Crne Gore sa evropskim prioritetima, omogućava njeno povezivanje sa programima podrške koji će biti dostupni zemljama Mediterana i uspostavlja platforma za ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz globalne Agende održivog razvoja do 2030. godine (posebno ciljevi 8, 9 i 12).

Održivu proizvodnju i potrošnju treba dostići kombinovanom implementacijom različitih mjera, uz učešće donosilaca odluka i relevantnih politika, poslovnog sektora, nauke, organizacija civilnog društva i potrošača kako bi se redizajnirao način proizvodnje i potrošnje usluga i proizvoda i omogućila revitalizacija industrijskog i socio-ekonomskog razvoja prema ekonomiji koja je nezagađujuća, nisko

²⁹¹ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore*, Vlada Crne Gore, 2015, str. 157-161.

²⁹² UNEP, *10-Year Framework of Programmes on Sustainable Consumption and Production Patterns* (10-YFP), 2012.

karbonska, sa smanjenom količinom nastalog otpada, resursno efikasna, socijalno inkluzivna, zelena i cirkularna. Na tom putu, na raspolaganju su brojni mehanizmi i instrumenti održive proizvodnje i potrošnje kao što su: zeleno preduzetništvo – inkubatori za zeleno preduzetništvo, eko dizajn i ekološko označavanje proizvoda i usluga, unapređivanje novih zelenih biznis modela; regulatorni instrumenti za promociju tržišta održivih usluga i proizvoda- zelene javne nabavke, eko označavanje; ekonomski i finansijski instrumenti - zeleno bankarstvo, reforma poreza i nakada, podsticanje potražnje za održivim uslugama i proizvodima; razvoj znanja o održivoj proizvodnji i potrošnji - partnerstva za istraživanja i razvoj, dijalog nauke i donosilaca politika, specijalizovani studijski programi u okviru visokog obrazovanja itd.

Polazeći od analize problema u oblasti održive potrošnje i proizvodnje u okviru ove strategije i Izveštaja „Mapa puta ka resursno efikasnijoj Crnoj Gori“ iz 2014. godine, te prioriteta identifikovanih u regionu Mediterana, kao ključne sektore za uvođenje održivih obrazaca potrošnje i proizvodnje odnosno dostizanje strateškog cilja NSOR koji se odnosi na **podršku ozelenjavanju ekonomije kroz razvoj i primjenu operativnih instrumenata održive potrošnje i proizvodnje**, ova Strategija prepoznaje: turizam, građevinarstvo i stanovanje, proizvodnju hrane, ribarstvo i marikulturu, prerađivačku industriju. Radi dostizanja ovog cilja prioritetno treba realizovati sljedeće mjere:

- Razvijati i promovisati prakse i rješenja održive potrošnje i proizvodnje kojima se podržava efikasna upotreba prirodnih resursa i smanjuju pritisci na životnu sredinu, SDG 8 (8.4), SDG 12 (12.2), 17 (17.14), 11 (11.b),
- Razvijati regulatorni okvir za podršku održivoj potrošnji i proizvodnji, SDG 12 (12.2, 12.7),
- Podizati svijest i unapređivati znanja o održivoj proizvodnji i potrošnji., SDG 12 (12.2, 12.8, 12.b), SDG 17 (17.7).

Ovakvo definisane mjere stvaraju osnovu za sprovođenje globalnog cilja održivog razvoja 12 koji se odnosi na obezbjeđivanje održivih obrazaca potrošnje i proizvodnje, ali imaju značajan uticaj i na ostvarivanje sljedećih globalnih ciljeva održivog razvoja: promovisanje konitnuiranog, inkluzivnog i održivog privrednog rasta, puno i produktivno zapošljavanje i dostojanstven rad za sve; izgradnja otporne infrastrukture, promovisanje inkluzivne i održive industrijalizacije i podsticanje inovacija (SDGs 8 i 9). Sumarno, realizacijom prethodno navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 8, 9, 12 i 17.

4.4.6. Društvena odgovornost

Aktivnosti na uvođenju i promovisanju principa i prakse društveno odgovornog poslovanja odnosno **društvene odgovornosti (DO)** intenzivirane su u poslednjih desetak godina kako na globalnom tako i na nivou Crne Gore. Ključnu ulogu u tom smislu imalo je usvajanje standarda ISO 26 000 *Smjernice za društvenu odgovornost* koji prepoznaje odgovornost svih organizacija čije funkcionisanje rezultira uticajima na društvo i životnu sredinu. Urađeno je više istraživanja i studija o samom konceptu i stepenu primjene, pravnom i institucionalnom okviru za DO, potrebama za obezbjeđivanje povoljnog okruženja, održan je veliki broj okruglih stolova i konferencija, lansirana je mreža UN Globalnog sporazuma.

Uloge i odgovornosti javnog, poslovnog i civilnog sektora za razvoj DO razlikuju se u pogledu funkcija koje različiti društveni akteri imaju za podsticanje i primjenu koncepta, ali ne i po činjenici da svi sektori imaju svoju ulogu i odgovornost u sprovođenju ovih ciljeva. U navedenom je značajnu aktivnost predstavljalo i formiranje Mreže za društvenu odgovornost, u julu 2013. godine, kao koordinaciono tijelo Ministarstva održivog razvoja i turizma. Posebno je bitna činjenica da su u njenom radu, ali i promotivnim, edukativnim i drugim aktivnostima u okviru inicijativa za podsticanje društvene odgovornosti učešće uzele

organizacije civilnog društva i organizacije poslovnih udruženja.

Strateški cilj NSOR za period do 2030. godine „**primijeniti društvenu odgovornost u praksi svih sektora u skladu s pozitivnim evropskim i međunarodnim iskustvima**“ treba postići realizacijom sljedećih mjera:

- Promovisati koncept društvene odgovornosti (DO) i podizati svijest o vrijednostima i važnosti DO, odnosno benefitima organizacija s aspekta implementacije DO, SDG 12 (12.2, 12.6), SDG 17 (17.9, 17.14),
- Osnažiti primjenu DO, SDG 12 (12.6, 12.7), SDG 17 (17.14),
- Povećati broj preduzeća koja sistematično primjenjuju načela DO u svom poslovanju i redovno izvještavaju s tim u vezi, SDG 12 (12.6).

Okavko definisane mjere imaju značajan uticaj na obezbjeđivanje održivih obrazaca proizvodnje i potrošnje, a istovremeno doprinose poboljšanju koherentnosti politika za održivi razvoj. Realizacijom prethodno navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 12 i 17.

Ovaj strateški cilj koji se odnosi na društveno odgovorno ponašanje povezan je s mjerama definisanim u poglavlju 4.2.4. Prevezići problem menadžetskog deficita i ojačati društveno odgovorno poslovanje u okviru koga je sagledano pitanje menadžerskog deficita i modaliteti za prevazilaženje sa njim povezanih problema (kroz povećanje inovativnih i preduzentičkih potencijala crnogorskih preduzeća).

4.4.7. *Rast konkurentnosti crnogorske ekonomije*

Makro konkurentnost odnosno **konkurentnost nacionalne ekonomije** predstavlja sposobnost zemlje da nacionalne resurse specijalizuje u pravcu rasta BDP i standarda stanovništva, uz dobru markoekonomsku politiku i ukupni

ambijent za poslovanje i investicije²⁹³. Makro konkurentnost se zasniva na globalnoj efikasnosti nacionalne ekonomije, koja uključuje i **resursnu efikasnost**.

Konkurentnost je u Pravcima razvoja Crne Gore 2015-2018 prepoznata kao jedna od ključnih oblasti politike u okviru stuba pametni rast (konkurentnost i SDI), a ona je i horizontalna tema u Programu industrijske politike (2015). Konkurentnost je ključna tema i u Strategiji razvoja MSP 2011-2015., Strategiji podsticanja SDI, Strategiji za održivi ekonomski rast kroz uvođenje klastera 2012-2016., Strategiji za podsticanje konkurentnosti na mikro nivou 2011-2015., i sl.

Povećanje efikasnosti i konkurentnosti industrije i sektora MSP, između ostalog, može se podsticati i mjerama za stimulisanje resursne efikasnosti i inovacija, kao što su: unapređenje tehnologija i upravljačkih procesa u industriji, osavremenjavanje proizvodnje, povećanje stepena finalizacije, uvođenje novih tehnologija, unapređenje mjerenja i mjernih metoda, sistema kvaliteta i upravljanja životnom sredinom, uz izmjene i poboljšanje proizvodnog asortimana. Neophodno je i dosljedno primijeniti propise o zaštiti životne sredine u kontekstu prelaska na čistije tehnologije, integrisati štete od zagađenja i degradacije okruženja u troškove preduzeća, poboljšati pristup izvorima finansiranja i razvoju kapaciteta (savjeti, konsultantske usluge) za MSP za primjenu resursno efikasnog pristupa, itd.

Pored prethodno navedenih mjera, platformu za očuvanje nacionalnih resursa Crne Gore i diverzifikaciju ekonomije čine i mjere od značaja za obezbjeđivanje podrške ozelenjavanju radnih mjesta i kreiranju novih, kroz podršku razvoju zelenog preduzetništva, kao što su: jačanje lokalne preduzetničke infrastrukture,

²⁹³ Prema definiciji OECD-a, (**makro**) **konkurentnost** je mjera sposobnosti zemlje da u slobodnim i ravnopravnim tržišnim uslovima proizvede robe i usluge koje prolaze test međunarodnog tržišta, uz istovremeno zadržavanje i dugoročno povećanje realnog dohotka stanovništva. Istovremeno, **mikro konkurentnost** je sposobnost određene kompanije da učestvuje i pobjeđuje u svjetskoj ponudi konkretnog proizvoda odnosno usluge.

obezbjedivanje stimulativnih programa finansiranja i poboljšanje kvaliteta proizvoda. Uz adekvatnu podršku, preduzetnički sektor može prepoznati i iskoristiti prilike za zelene inovacije i s njima povezane zelene investicije i radna mjesta. Na taj način se izgrađuje i sposobnost preduzetništva za adaptaciju u promjenljivim tržišnim okolnostima.

Neophodno je funkcionisanje klastera i drugih modela organizovanja proizvođača i uspostavljanje standarda kvaliteta za različite vrste proizvoda, doprinoseći prepoznatljivosti i vjerodostojnosti proizvoda crnogorskog područja. U tom kontekstu, treba stimulisati programe sertifikacije kvaliteta proizvoda sa zaštićenim geografskim porijeklom i tradicionalnih i ekoloških proizvoda, kao i kreativno brendiranje i marketing domaćih proizvoda radi uspješnijeg plasmana na domaćem i inostranom tržištu.

Konačno, pored izdvajanja iz državnog budžeta, podsticaj zelenim aktivnostima treba da prati razvoj zelenog bankarstva i korišćenje relevantnih programa podrške iz EU. Za naročito inovativne i rizične projekte treba obezbijediti posebne programe bespovratnih sredstava i maksimalno se fokusirati na asporpciju sredstava dostupnih iz fondova EU.

S tim u vezi, strateški cilj NSOR za period do 2030. godine – „**Povećati nivo konkurentnosti crnogorske ekonomije za održivi razvoj i zelena radna mjesta**“ treba postići realizacijom sljedećih mjere:

- Podsticati konkurentnost crnogorskih preduzeća kroz mjere za stimulisanje resursne efikasnosti i investicija, SDG 8 (8.1, 8.2, 8.3, 8.5), SDG 9 (9.2, 9.3), SDG 17 (17.1, 17.3, 17.14);
- Jačati lokalnu preduzetničku infrastrukturu i poslovni ambijent za rast i razvoj preduzetništva, MSP i investicija, SDG 8 (8.3, 8.4);
- Pokrenuti i realizovati stimulativne programe finansiranja radi omogućavanja bolje raspoloživosti, dostupnosti i pristupa finansijama za preduzetnike i MSP, posebno za inovativna i izvozno orjentisana

preduzeća, SDG 8 (8.3, 8.10), SDG 17 (17.9, 17.14);

- Poboljšati kvalitet proizvoda i usluga u kontekstu uspostavljanja prostora za kreiranje zelenih radnih mjesta, SDG 2 (2.3, 2.4, 2.5), SDG 12 (12.2), SDG 17 (17.14).

Ovako definisane mjere doprinose ostvarivanju globalnih ciljeva održivog razvoja 2, 8, 9, 10, 12 i 17, odnosno promovisanju kontinuiranog, inkluzivnog i održivog privrednog rasta, punom produktivnom zaposlenju i dostojanstvenom radu za sve, smanjenju nejednakosti unutar zemalja; obezbjeđivanju primjene održivih obrazaca proizvodnje i potrošnje.

4.5. Unapređenje sistema upravljanja za održivi razvoj

U odnosu na utvrđene slabosti i probleme sprovođenja politike održivog razvoja, **odgovore na ključne izazove u sistemu upravljanja za održivi razvoj** moguće je grupisati primjenom sljedećih **strateških pristupa**:

- **Integracija:** uključivanje pitanja životne sredine u ekonomsko planiranje i integracija socijalnih pitanja u rješavanje prioritarnih potreba prepoznatih u procesu sprovođenja milenijumskih razvojnih ciljeva, prije svega s aspekta rješavanja pitanja siromaštva, jednakosti, zaposlenosti i zdravlja.
- **Koherentnost:** u skladu s porukama završnog dokumenta Rio + 20 samita naglašena je potreba koherentnog planiranja i donošenja odluka kroz saradnju i vertikalnu koordinaciju nacionalnih i lokalnih nivoa uprave, kao i kroz jačanje saradnje i horizontalne koordinacije između subjekata zaduženih za sektorsko planiranje i sprovođenje sektorskih politika.
- **Uključivanje:** uspostavljanje efikasnog koordinacionog mehanizama dobre uprave za održivi razvoj, omogućavajući efikasno i učinkovito učešće relevantnih subjekata izvan sistema javne uprave, u prvom redu poslovnog, bankarskog i civilnog sektora, u donošenje odluka koje utiču na njih, kao i u pružanju odgovora od značaja za razvoj koji

zadovoljava potrebe stanovništva, vodeći računa o dugoročnim efektima tako preduzetih akcija.

- **Implementacija:** eliminisanje jaza između obaveza u dostizanju održivog razvoja i rezultata ostvarenih u okviru sprovođenja politike održivog razvoja, odnosno omogućavanja integracije, inkluzije i koherentnosti i uspostavljanja cjelovitog i efikasnog sistema praćenja i izvještavanja o progresu u sprovođenju politike održivog razvoja.

S tim u vezi, **strateški ciljevi NSOR za period do 2030. godine** su:

- Jačati sistem upravljanja za održivi razvoj
- Jačati upravljanje životnom sredinom unapređenjem primjene instrumenata zaštite životne sredine
- Sprovesti reformu institucionalne organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj
- Uspostaviti sistem praćenja održivosti nacionalnog razvoja, uključujući prelazak sa praćenja milenijumskih razvojnih ciljeva na praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja
- Uspostaviti dugoročno održiv sistem finansiranja za održivu razvoj.

4.5.1. *Jačanje sistema upravljanja za održivi razvoj*

Transformacija postojećih upravljačkih kapaciteta za sprovođenje politike održivog razvoja u moderan, efikasan i odgovoran sistem upravljanja za održivi razvoj mora biti zasnovana na mjerljivosti rezultata i učinaka rada javne uprave, kontinuiranom unapređivanju kompetencija službenika, jačanju transparentnosti upravljanja i programskom namjenskom budžetiranju prioriteta održivog razvoja.

Definisanje željenih ishoda u odnosu na utvrđene probleme treba da odredi izbor prioriteta i s njima povezanih ciljeva i odgovora radi jačanja sistema upravljanja za održivi

razvoj. Neophodno je kontinuirano objektivno praćenje očekivanih učinaka resora, organa uprave i institucija, njihovih organizacionih jedinica i podjedinica, u odnosu na tako utvrđene ishode. Pokazatelje krajnjeg učinka treba definisati uzimajući u obzir kompleksnost rezultata koji se mjere, raspoloživost resursa i podataka. Pritome treba omogućiti objektivnost, jednostavnost i kvantitativnu mjerljivost ostvarenog napretka. Kako utvrđeni ciljevi ne moraju neminovno proizvoditi zadovoljavajuće rezultate i učinke u praksi, praćenje stvarnih učinaka je najvažniji mehanizam ocjene sprovođenja strateških politika i planova od značaja za održivi razvoj društva.

U središtu dobrog upravljanja za održivi razvoj takođe mora biti odgovornost za postignuti (ne)učinak, predvidivost u postupanju i poštovanje regulative i kvalitetno uključivanje svih relevantnih strana. Tim pristupom mora se ojačati lična odgovornost za postizanje postavljenih ciljeva u odnosu na planove rada, te obaveza preciznog utvrđivanja radnih zadataka, obaveza i očekivanih učinaka.

Istovremeno, ocjenjivanje mora biti pravedno odnosno zasnovano na primjeni opravdanih, jasnih i nedvosmislenih kriterijuma. Neophodno je povezivanje sistema ocjenjivanja sa sistemom nagrađivanja natprosječnih rezultata rada i sankcionisanja nerada.

Potrebno je jačati profesionalizam u sinergiji s povećanjem motivisanosti zaposlenih, između ostalog, uvođenjem sistema kompetitivnih plata i napredovanja zasnovanog na rezultatima. Fleksibilnim sistemom naknada može se poboljšati sposobnost javnog sektora u privlačenju, zapošljavanju i zadržavanju visoko motivisanih i stručnih službenika. Finansijsko motivisanje službenika u državnoj upravi uopšte, a posebno onih koji aktivno rade na realizaciji obaveza iz NSOR-a, važan je preduslov za uspješno sprovođenje politike održivog razvoja. U protivnom, javni sektor postaje atraktivan za zapošljavanje onim koji svojom stručnošću, znanjem i sposobnostima nijesu dovoljno privlačni izvan sistema javne uprave. S obzirom da se ne može očekivati rast plata u

sistemu javne uprave koji bi ovaj sektor uprave učinio konkurentnijim, treba primijeniti kriterijume koji podstiču profesionalizam u djelovanju, odgovornost za postignute rezultate, pravičnost kod ocjenjivanja ostvarenih rezultata i uslova napredovanja, sigurnost zaposlenja, itd.

Mora se podsticati učešće svih zainteresovanih strana, a naročito nepristrasno, na profesionalizmu utemeljeno učešće stručne javnosti u javnim debatama i planskim procesima od značaja za održivi razvoj društva, zadovoljavajući u najvećoj mogućoj mjeri najširi društveni interes.

Posebno je značajno unapređivanje transparentnosti upravljanja kroz pravovremeno pružanje informacija zainteresovanoj javnosti i unapređivanje mogućnosti javnosti da iznošenjem mišljenja i primjedbi utiče na rad javne uprave u ranoj fazi procesa donošenja i sprovođenja propisa, javnih politika, programa i projekata.

Radi dostizanja strateškog cilja NSOR „**Jačati sistem upravljanja za održivi razvoj**“ prioritetno treba realizovati sljedeće mjere:

- Uspostaviti mjerljivost rezultata rada javne uprave, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.10, 16.b), 17 (17.9, 17.18, 17.19),
- Ojačati učešće zainteresovane i stručne javnosti u donošenju i sprovođenju odluka značajnih za održivi razvoj, SDG 16 (16.6, 16.7).

Realizacijom prethodno navedenih mjera doprinosi se realizaciji šestog globalnog cilja održivog razvoja.

4.5.2. Jačanje upravljanja životnom sredinom unapređenjem primjene instrumenata zaštite životne sredine

Mjere definisane u okviru strateških ciljeva koji se odnose na jačanje sistema upravljanja za

održivi razvoj, reformu institucionalne organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj, praćenje održivosti nacionalnog razvoja i finansiranje održivog razvoja relevantne su i doprinose i **jačanju upravljanja životnom sredinom unapređenjem primjene instrumenata zaštite životne sredine** kao posebno značajne komponente sistema upravljanja za održivi razvoj Crne Gore. Za zaštitu zdravlja ljudi i životne sredine naročito je značajna **primjena instrumenata za održivo strateško i prostorno planiranje, jačanje primjene donesenih propisa i efikasan nadzor nad primjenom propisa**. Zato su u okviru ovog strateškog cilja definisane samo one prioritetne mjere kojima se želi podstaći primjena postojećih i uvođenje novih instrumenata jačanja primjene horizontalnog zakonodavstva u oblasti životne sredine. Taj skup instrumenata oblikuje kapacitete institucija u oblasti životne sredine i u značajnoj mjeri determiniše efikasnost i učinkovitost vertikalne koordinacije između centralnog i lokalnog nivoa i jačanje kapaciteta javne uprave i institucija, kako na državnom, tako i lokalnom nivou. Za jačanje instrumenata upravljanja životnom sredinom prevazilaženjem utvrđenih slabosti i nedostataka umjesto deklarativne, potrebna je stvarna integracija zahtjeva zaštite životne sredine u sektorske politike i planove.

U ovoj grupi instrumenata po značaju se izdvaja uspostavljanje **informacionog sistema za životnu sredinu u skladu sa INSPIRE Direktivom** kojom se uređuje infrastruktura prostornih podataka od značaja za upravljanje životnom sredinom. Ova infrastruktura treba da sadrži brojne skupove podataka čijim se ukrštanjem, preklapanjem i analizom može doći do značajnih saznanja o stanju životne sredine, uzročno-posljedičnim povezanostima pritisaka na životnu sredinu, kao i karakteru, intenzitetu i prostornoj disperziji njihovih uticaja. Takav informacioni sistem treba da omogućiti razmjenu podataka na svim nivoima, uključujući i operatere industrijskih postrojenja, ostale ekonomske subjekte i širu javnost, odnosno da omogućiti obradu podataka radi mjerenja održivosti zaštite životne sredine koja je u središtu održivosti nacionalnog razvoja. Takođe, treba da obezbijedi potrebne podatke za

proračun svih indikatora održivog razvoja koji su relevantni za zaštitu životne sredine, odnosno praćenje progressa u dostizanju s njima povezanih podciljeva i ciljeva održivog razvoja. Zato ovaj informacijski sistem mora biti kompatibilan s informacijskim sistemom i bazom podataka za obradu indikatora održivog razvoja (indikatora održivog razvoja sa UN liste, nacionalnih indikatora, međunarodnih indikatora, i kompleksnih indikatora) i platformom za izvještavanje o sprovođenju NSOR u periodu do 2030. godine. Pri uspostavljanju informacijskog sistema za životnu sredinu u skladu sa INSPIRE Direktivom treba omogućiti nadogradnju do sada realizovanih aktivnosti uspostavljanja informacijskog sistema u oblasti životne sredine u Agenciji za zaštitu životne sredine.

Neophodno je **unaprijediti primjenu strateške i projektne procjene uticaja na životnu sredinu**, na državnom i lokalnom nivou²⁹⁴, kao i sistem izdavanja integrisanih dozvola²⁹⁵ i omogućiti sinhronizaciju njihovog izdavanja sa planiranim izdavanjem dozvola za emisije gasova s efektom staklene bašte (u okviru uspostavljanja EU šeme za trgovinu emisijama GHG)²⁹⁶. Na taj način treba otkloniti slabosti sprovođenja postupka izrade strateške procjene koje se naročito odnose na: nedovoljne informacije za sprovođenje procjene, nezadovoljavajuće kapacitete subjekata koji vrše procjene i administracije koja vrši ocjenjivanje, sprovođenje procjena kao formalnih procedura pri donošenju i usvajanju planske dokumentacije, odnosno dobijanju dozvola za realizaciju projektnih aktivnosti, nedovoljno uzimanje u obzir primjedbi javnosti (a ponekad i institucija koje se obavezno konsultuju) i druge. Takođe, neophodno je uspostaviti monitoring sprovođenja mjera za eliminisanje i ublažavanje negativnih uticaja na životnu sredinu koje se utvrđuju elaboratima i izvještajima o procjeni i

strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu. U propisima kojim se reguliše procjena uticaja na životnu sredinu nijesu adekvatno prepoznate specifičnosti uticaja pojedinih zahvata koji imaju ili mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu²⁹⁷.

Neophodno je uspostaviti PRTR registar - registar emisije zagađujućih materija i prenosa zagađenja u životnoj sredini koji treba da sadrži podatke o izvorima, vrsti, količini, načinu i mjestu ispuštanja, prenosa i odlaganja zagađujućih materija i otpada u životnu sredinu. Na taj način treba omogućiti uspostavljanje javno dostupne baze podataka o emisiji zagađivača u vazduh, vodu i zemljište i nastanku otpada iz brojnih izvora, uzimajući u obzir relevantne zahtjeve evropskog zakonodavstva i UNECE Protokola o registrima ispuštanja i prenosa zagađenja (Kijev 2003.). Time će se unaprijediti dostupnost podataka značajnih za odluke i ocjene o smanjenju i prevenciji zagađenja, zdravlju stanovništva, modeliranju uticaja zagađenja na zdravlje stanovništva i kvalitet života unapređenjem ekoloških performansi industrijskih postrojenja i uvođenjem čistijih tehnologija. U daljoj izgradnji kapaciteta institucija u oblasti životne sredine, pored klasičnih metoda (zapošljavanjem novih izvršilaca i omogućavanjem profesionalnog usavršavanja postojećih), naročito je značajno omogućiti racionalizaciju opterećenja administracije tamo gdje je to prepoznato potrebnim i izvodljivim. Pored neophodnog povećanja broja ekoloških inspektora, djelovanje ekološke inspekcije treba unaprijediti poboljšanjem kvaliteta izvršenih inspeksijskih nadzora u standardizovanim procedurama. Neophodno je sprovesti paralelne obuke ekološke inspekcije i nosioca pravosudne funkcije po pitanju primjene propisa iz oblasti zaštite životne sredine.

U skladu sa navedenim, za dostizanje strateškog cilja „**Jačati upravljanje životnom sredinom unapređenjem primjene instrumenata zaštite**

²⁹⁴ Evropska komisija, Izvještaj o napretku za Crnu Goru, 2015.

²⁹⁵ UNECE, Treći izvještaj o pregleda stanja životne sredine Crne Gore (Third Environmental Performance Review), 2015.

²⁹⁶ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine*, Vlada Crne Gore, 2015.

²⁹⁷ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore*, Vlada Crne Gore, 2015.

“**životne sredine**” prioritetno treba realizovati sljedeće mjere:

- Unaprijediti primjenu sistemskih instrumenata upravljanja životnom sredinom, SDG 16 (16.6, 16.10, 16.10), 17 (17.14, 17.18, 17.19), Paragrafi 47-48, 72-90 Agende 2030,
- Izvršiti analizu usklađenosti sektorskih politika sa zahtjevima životne sredine i izvršiti integraciju zahtjeva zaštite životne sredine u sektorske politike i planove²⁹⁸, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.8, 16.10, 16.b), 17 (17.9, 17.13, 17.14, 17.19), Paragrafi: 5, 18, 21, 54-59 i 60-91,
- Jačati kapacitete za nadzor nad sprovođenjem propisa u oblasti životne sredine, SDG 6 (6.a, 6.b), SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.13 i 17.14, 17.15).

Realizacijom prethodno navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva 6, 16 i 17.

4.5.3. *Sprovođenje reforme institucionalne organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj*

Funkcionalan sistemski pristup u sprovođenju politike održivog razvoja i sektorskih politika nalazi se u središtu odgovora na probleme koji karakterišu postojeći sistem upravljanja za održivi razvoj. Neophodno je jačanje kapaciteta institucija i efikasnija saradnja na svim nivoima sistema javne uprave, kao i između javne uprave i civilnog, poslovnog i privatnog sektora, te akademske zajednice radi integrisanog planiranja na strateškom (sektorske i horizontalne strategije, planovi, programi) i operativnom nivou (projekti), stvarajući tako uslove za implementaciju ciljeva i zadataka održivog razvoja. Institucionalna koherentnost i harmonizacija sektorskih politika i sektorskih odgovora treba da bude utkana u svakodnevno djelovanje nadležnih organa i institucija na

lokalnom i nacionalnom nivou, kao i subjekata van sistema javne uprave. Neophodno je svrsishodno angažovanje svih relevantnih subjekata radi dostizanja zajedničkog cilja - održivog razvoja Crne Gore. Pritome aktivno učešće lokalnih samouprava i organizacija civilnog društva ima posebni značaj za rješavanje problema koji utiču na život građana.

Obzirom da je problem nedostatka međuresorne koordinacije prisutan u opsegu koji ugrožava izgleda za održivi razvoj²⁹⁹, reformom sistema upravljanja za održivi razvoj treba eliminisati fragmentaciju nadležnosti organa javne uprave, njihovu neusklađenost i preklapanje u oblastima od ključnog značaja za održivi razvoj društva. Kao primjer, može se referirati na nadležnosti u oblasti voda. Upravljanje vodama i njihova zaštita i korišćenje, uključujući donošenje propisa, u nadležnosti su Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, dok je Ministarstvo saobraćaja i pomorstva nadležno za prevenciju i primjenu mjera u slučaju zagađenja mora sa plovila, a Ministarstvo održivog razvoja i turizma za integralno upravljanje obalnim područjem, integrisanu zaštitu mora od zagađenja, upravljanje otpadom i otpadnim vodama, sistem komunalnih djelatnosti i monitoring stanja životne sredine. Međusobno neusklađene i nekoordinisane nadležnosti ozbiljna su prepreka za funkcionalno vođenje i implementaciju politike održivog razvoja što je i konstatovano u izvještajima Evropske komisije o napretku Crne Gore u procesu pristupanja EU. U okviru šumarske politike istaknut je problem spajanja politika u oblasti šumarstva i lovstva što se može negativno reflektovati na održivo gazdovanje šumama. Još uvijek nije uveden reformisan sistem gazdovanja šumama kojim se jasno definiše odgovornost svih učesnika. Integrisanjem inspeksijskih službi u jedinstveni organ uprave - Upravu za inspeksijske poslove, resori su u određenoj mjeri izgubili neposrednu kontrolu nad važnim instrumentom za praćenje sprovođenja zakonskih i podzakonskih akata i programskih opredjeljenja. Istovremeno,

²⁹⁸ Mjera definisana i Nacionalnom strategijom integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore

²⁹⁹ UN, Sintezni pregled nacionalnih izvještaja o sprovođenju politike održivog razvoja pripremljenih u okviru učešća na Rio+20 samitu, 2012.

integrisano funkcionisanje inspeksijskih službi pokazuje i određene prednosti - efikasnije i sinhronizovano postupanje više službi, posebno u situacijama kada je predmet inspeksijskog postupanja u nadležnosti više resora, a evidentno je i racionalnije raspolaganje sredstvima neophodnim za funkcionisanje inspeksijskih službi. U određenim pitanjima inspeksijske kontrole i nadzora nadležnosti na nacionalnom i lokalnom nivou nijesu dovoljno precizno utvrđene propisima.

Reformom sistema upravljanja za održivi razvoj mora se eliminisati evidentni nedostatak kadrovskih kapaciteta u organima javne uprave. Treba omogućiti angažovanje službenika s potrebnim stručnim znanjima i referencama za obavljanje poslova održivog razvoja u svim relevantnim organizacionim jedinicama javne uprave, kako na državnom, tako i na lokalnom nivou. Na taj način treba uspostaviti mrežu službenika kadrovski osposobljenih da odgovore na izazove funkcionisanja efikasne horizontalne među-sektorske koordinacije, naročito u odnosu na izazove u sprovođenju ciljeva i zadataka održivog razvoja koje postavlja Agenda za održivi razvoj do 2030. godine. Neophodno je kontinuirano osmišljavanje i sprovođenje programa stručnih usavršavanja koji treba da budu zasnovani na prethodno utvrđenim potrebama i pažljivo odabranim prioritetima, podstičući zainteresovanost za učešće u tim programima i uvodeći i obaveznost kontinuiranog profesionalnog usavršavanja. Međunarodna saradnja i razmjena iskustava mogu značajno doprinijeti u tom kontekstu. Pored jačanja kapaciteta kroz specijalističke obuke, neophodno je povećati i broj izvršilaca u svim institucijama u sistemu upravljanja za održivi razvoj, uključujući sve nivoe rukovodnog i službeničkog kadra. Kada je riječ o kapacitetima na lokalnom nivou, potrebno je inicirati programe obuka od značaja za održivi razvoj, od osnovnih do stručnih, s obzirom da status postojećih kapaciteta u značajnom broju opština nije na zadovoljavajućem nivou. Primjer pozitivnog pomaka je funkcionisanje službe za životnu sredinu i održivi razvoj u Glavnom gradu.

Posebno značajan aspekt u jačanju sistema upravljanja za održivi razvoj je povezivanje politike održivog razvoja s primjenom relevantnih naučnih znanja. Ipak, uprkos iskazanom opredeljenju u tom kontekstu, do sada nije uspostavljena institucionalna forma za usmjeravanje stručnih i naučnih znanja i vještina za potrebe sprovođenja politike održivog razvoja. **Dovršetak transformacije Centra za održivi razvoj**, koji funkcioniše kao program koji zajednički implementiraju Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj u Crnoj Gori (UNDP) i Vlada Crne Gore po modelu „bliskog partnerstva“ kroz uspješno uspostavljanje njegovih funkcija u pogledu usmjeravanja rezultata naučnih istraživanja za unapređenje politike održivog razvoja i sektorskih politika, može biti prilika da se osnaži informisano donošenje odluka na bazi naučnih i stručnih znanja, odnosno da se poveća efikasnost i učinkovitost politike održivog razvoja.

Predstavnici institucija nadležnih za praćenje obaveza definisanih Nacionalnom strategijom održivog razvoja uglavnom nepotpuno izvještavaju o ostvarenom napretku. To potvrđuje nedostatak obučenog kadra, motivisanosti i profesionalizma u institucijama sa nadležnostima za sprovođenje politike održivog razvoja. Iako je Odlukom o obrazovanju Koordinacionog tijela za održivi razvoj propisana obaveza organa i institucija da izvještavaju o napretku, evidentno je neadekvatno ispunjavanje tako utvrđenih obaveza. Nepoznavanje koncepta održivog razvoja, nepostojanje svijesti o obavezama u kontekstu sprovođenja politike održivog razvoja, te usputno bavljenje ovim pitanjima, predstavljaju ozbiljna systemska ograničenja. U prevazilaženju ovih problema funkcionisanja i povezivanja institucija može doprinijeti i formiranje jedinstvene baze podataka kojoj imaju pristup službenici imenovani za obavljanje poslova u oblasti održivog razvoja.

Postojeće kapacitete za sprovođenje politike održivog razvoja u Odjeljenju za održivi razvoj i integralno upravljanje morem i obalnim područjem u Ministarstvu održivog razvoja i turizma treba ojačati, prije svega s aspekta

broja izvršilaca. Mora se uspostaviti fokusiran sistemski pristup realizaciji strateškog i zakonodavnog okvira za održivi razvoj. Ukoliko bi se nastavilo s vezivanjem krovne i horizontalne politike održivog razvoja za nadležnosti resora odgovornog za sprovođenje politike zaštite životne sredine, koji je najčešće sa vrlo ograničenim uticajem na sektorske politike i raspolaže nedovoljnim finansijskim sredstvima, dodatno bi bile ugrožene mogućnosti za ostvarivanje progressa u dostizanju ciljeva održivog razvoja.

Usvajanje Agende za održivi razvoj do 2030. godine nameće neophodnost konsolidacije institucionalnog okvira za održivi razvoj. Pored koraka koji se preduzimaju na međunarodnom nivou, prije svega kroz snaženje funkcija Političkog foruma na visokom nivou, istinski pomak je moguć tek kroz snaženje nacionalnih sistema upravljanja za održivi razvoj. To se može postići jačanjem postojećih institucionalnih kapaciteta, naročito onih koji su odgovorni za centralnu koordinaciju, uključujući nadogradnju zakonodavnog i strateškog okvira i prevođenje deklarativnog političkog opredjeljenja u snažne mehanizme političke podrške realizaciji ciljeva i zadataka održivog razvoja.

U skladu s navedenim, i uzimajući u obzir pozitivnu međunarodnu praksu, te modele upravljanja za održivi razvoj koji su uspostavljeni u pojedinim državama kao što su npr. Kosta Rika i Njemačka, po ugledu na koje je u početnoj fazi razvijan institucionalni model organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj Crne Gore, neophodno je zadržati organizaciju sistema upravljanja za održivi razvoj na **dva nivoa: političkom i stručno-administrativnom**.

Na **političkom nivou** djelovanja neophodno je ojačati sprovođenje odluka **Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem jačanjem kapaciteta njegovih stručnih tijela**. Primjenom mehanizama vertikane i horizontalne institucionalne koordinacije, naročito u okviru funkcionisanja svojih stručnih

tijela, Nacionalni savjet treba da omogućiti efikasnije/u:

- ublažavanje ili prevazilaženje problema uzrokovanih činjenicom da razučenu institucionalnu organizaciju, usloženju fragmentiranim i nedovoljno izdiferenciranim nadležnostima između pojedinih sektora, odnosno institucija, ne prate odgovarajuće strukture i mehanizmi koordinacije i integracije od značaja za sprovođenje politike održivog razvoja,
- primjenu mehanizama institucionalne koordinacije i nesmetan protok informacija u procesu kreiranja javnih politika i utvrđivanja smjernica za predlaganje pravnih akata od značaja za održivi razvoj društva,
- funkcionalnu međusektorsku horizontalnu koordinaciju na nacionalnom nivou između resora u Vladi,
- funkcionalnu međusektorsku horizontalnu koordinaciju između lokalnih samouprava i vertikalnu koordinaciju između nacionalnog nivoa uprave i lokalnih samouprava,
- sprovođenje multidisciplinarnog pristupa u izradi planova, programa i javnih politika.

Na stručno-administrativnom nivou funkcionisanje Nacionalnog savjeta treba unaprijediti **snaženjem među-sektorske saradnje kroz djelovanje Koordinacionog tijela za održivi razvoj**. Ovo tijelo treba uspješno da ostvaruje svoje ključne funkcije tako da:

- djeluje kao „think-tank“ forum za diskusiju o pitanjima od značaja za održivi razvoj Crne Gore,
- stručno razmatra i ocjenjuje dokumente, stručne analize, propise, programe i planove od značaja za sprovođenje politike održivog razvoja,
- inicira projekte kojima se omogućava praktična implementacija prioriteta u sprovođenju politike održivog razvoja.

Navedene funkcije treba da osnaže podršku Koordinacionog tijela Nacionalnom savjetu za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem. U svom sastavu Koordinaciono tijelo treba da ima predstavnike

imenovane na stručnom nivou iz svih relevantnih resora, stručnih institucija, civilnog sektora i drugih relevantnih subjekata značajnih za održivi razvoj društva.

Kompatibilno sa funkcionisanjem Koordinacionog tijela stručne **radne grupe Nacionalnog savjeta** treba da nastave sa radom u skladu s mandatom koji im je utvrđen odlukama o njihovom obrazovanju. U odnosu na Koordinaciono tijelo radne grupe treba da djeluju kao stručna tijela Nacionalnog savjeta koja su usko fokusirana na podršku u pripremi stručnih materijala koje razmatra Nacionalni savjet, vodeći računa o preporukama i smjernicama Koordinacionog tijela kao šireg stručnog foruma za pitanja održivog razvoja.

Javna rasprava o Nacrtu NSOR do 2030. godine otvorila je pitanje reforme Nacionalnog savjeta za održivi razvoj na način da od savjetodavnog tijela Vlade Crne Gore preraste u državni savjet, uz dodatno ojačano učešće civilnog, poslovnog i naučnog sektora. U javnoj raspravi kao prioritetno istaknuto je i pitanje snaženja uloge Skupštine Crne Gore u sprovođenju politike održivog razvoja. U odnosu na zahtjeve da se uvažavaju ocjene sadržane u dokumentu „Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države, 20 godina ekološke države Crne Gore iz 2011. godine“, a prioritetno one koje se odnose na donošenje Nacionalne strategije održivog razvoja od strane **Skupštine Crne Gore**, i formiranje skupštinskog odbora za praćenje sprovođenja politike održivog razvoja, ocjenjuje se da u ovoj fazi reforme sistema upravljanja za održivi razvoj treba omogućiti da Vlada informiše Skupštinu o rezultatima realizacije NSOR do 2030. godine.

Brojni problemi koji karakterišu sprovođenje politike održivog razvoja na lokalnom nivou, kao i pojedini primjeri dosadašnje pozitivne prakse, ukazuju na potrebu uspostavljanja **savjeta za održivi razvoj na lokalnom nivou**, posebno radi usklađivanja strateških planova razvoja opština sa zahtjevima NSOR do 2030. godine.

Za implementaciju politike održivog razvoja ključno je i pitanje jačanja kapaciteta jedinice za sprovođenje politike održivog razvoja koja je u

postojećim uslovima organizovana kroz horizontalno pozicioniranje i funkcionisanje **Odjeljenja za održivi razvoj i integralno upravljanje morem i obalnim područjem u strukturi Ministarstva održivog razvoja i turizma**. Stručni tim za izradu NSOR do 2030. godine razvio je tri modela funkcionisanja ove jedinice koji su bili predmet međuresorskih konsultacija i konsultacija sa zainteresovanom javnošću u okviru javne rasprave:

- **POSTOJEĆI SCENARIO – „BUSSINESS AS USUAL“:** unapređenje postojeće strukture Odjeljenja povećanjem broja izvršilaca i unapređenjem njihovih referenci za obavljanje stručnih poslova u sprovođenju politike održivog razvoja;
- **REALNI SCENARIO:** transformacija Odjeljenja u posebni sektor – generalni direktorat s nadležnostima za sprovođenje politike održivog razvoja;
- **OPTIMALNI SCENARIO:** funkcionisaje jedinice s nadležnostima za sprovođenje politike održivog razvoja pri kabinetu Predsjednika Vlade.

Pritome se vodilo računa o tome da institucionalna struktura treba da omogućiti:

- poštovanje principa institucionalne racionalizacije,
- efikasno korišćenje ograničenih ljudskih i finansijskih sredstava,
- institucionalni okvir koji može da odgovori na kompleksan set zahtjeva u kontekstu implementacije politike održivog razvoja,
- determinisanje modela za ostvarivanje tijesne saradnje institucija koje imaju nadležnosti u sprovođenju politika od značaja za održivi razvoj,
- unapređenje saradnje nacionalnog nivoa s lokalnim samoupravama.

U slučaju nastavka rada u postojećem-bussiness as usual-scenariju, Odjeljenje za održivi razvoj i integralno upravljanje morem i obalnim područjem trebalo bi ojačati u pogledu broja izvršilaca i stručnih referenci zaposlenih, tako da se obezbijedi rast administrativnih kapaciteta angažovanjem barem po jednog

novog obučenog službenika na godišnjem nivou u periodu od 2016-2020. godine.

U realnom scenariju funkcionisanja posebnog generalnog direktorata za održivi razvoj neophodno je pojedine grupe poslova strukturirati u posebne podjedinice koje treba da:

- obavljaju poslove sekretarijata Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem,
- koordiniraju sprovođenje NSOR i redovno izvještavaju o stepenu njenog sprovođenja, uključujući uspostavljanje i upravljanje platformom za praćenje sprovođenja politike održivog razvoja primjenom indikatora održivog razvoja,
- vode regionalnu i međunarodnu politiku održivog razvoja,
- pokreću i sprovode projektne i programske aktivnosti za održivi razvoj,
- podržavaju funkcionisanje naučno-istraživačke platforme za podršku politici održivog razvoja.

U optimalnom modelu trebalo bi, imajući u vidu da je prethodna praksa pokazala značajne prednosti funkcionisanja izdvojene Kancelarije za održivi razvoj pri Generalnom sekretarijatu Vlade, uspostaviti jedinicu za sprovođenje politike održivog razvoja pri Kabinetu Predsjednika Vlade. Ovo rješenje može se ocijeniti kao realno u postojećim okolnostima, a istovremeno u skladu je s predlozima koji su iznijeti u javnoj raspravi o Nacrtu NSOR do 2030. godine. Naime iskazan je jedinstven stav zainteresovane javnosti o potrebi uspostavljanja centralne jedinice za sprovođenje politike održivog razvoja koja bi bila horizontalno pozicionirana u odnosu na resore zadužene za sprovođenje sektorskih strategija, a koja bi imala snažnu političku podršku neophodnu za sprovođenje sistemskih promjena koje zahtijeva proces usklađivanja sektorskih politika s NSOR do 2030. godine odnosno s UN Agendom za održivi razvoj do 2030. godine, restrukturiranje sistema finansiranja za održivi razvoj i rast izdvajanja za potrebe sprovođenja politike održivog razvoja, kao i za uspostavljanje složenog sistema za

praćenje napretka i izvještavanje o napretku u sprovođenju NSOR do 2030. godine. Pored sprovođenja NSOR do 2030. godine odnosno Agende za održivi razvoj do 2030. godine, ova jedinica trebala bi biti zadužena i za sprovođenje ključnih horizontalnih politika koje se nalaze u središtu politike održivog razvoja, kao što je npr. politika u oblasti klimatskih promjena. Riječ je o dugotrajnom i kompleksnom procesu promjena ustaljenih obrazaca djelovanja koji treba da obuhvati sve nivoe uprave, donošenje i sprovođenje strateških politika, planova i programa. U tom kontekstu opravdano je uspostavljanje Kancelarije za održivi razvoj kao sastavne jedinice Kabineta Predsjednika Vlade zadužene za sprovođenje politike održivog razvoja Crne Gore. Treba obezbijediti dovoljan broj visokostručnih izvršilaca poslova u oblasti održivog razvoja, koji nije manji od 10 u početnoj fazi funkcionisanja ove jedinice. Takođe, potrebno je obezbijediti kontinuirano jačanje administrativnih kapaciteta s ambicijom da se do 2020. godine uspostavi funkcionalni resor za sprovođenje politike održivog razvoja, pritome imajući u vidu i kapacitete koji će do tada biti izgrađeni u Centru za održivi razvoj kroz pružanje podrške sprovođenju NSOR do 2030. godine.

Javna rasprava je potvrdila značaj razdvajanja institucionalne organizacije za sprovođenje politike održivog razvoja od sprovođenja politike zaštite životne sredine, kako zbog horizontalnog šireg konteksta politike održivog razvoja, tako i zbog vrlo ograničenih mogućnosti uticaja resora zaštite životne sredine na sektorske politike. Istovremeno, zahtijevano je uspostavljanje samostalnog resora sa dovoljnim kapacitetima da pruži odgovore na sve obaveze koje proizilaze iz ustavnog opredjeljenja o Crnoj Gori ekološkoj državi, te iz procesa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji.

U ma kom obliku institucionalne organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj, neophodna je funkcionalna međusektorska saradnja i horizontalno jačanje kapaciteta svih resora u odnosu na obaveze sprovođenja nacionalne politike održivog razvoja i sa njom povezanih sektorskih politika. Pored jačanja

kapaciteta na nacionalnom nivou, neophodno je izgraditi kapacitete u sekretarijatima lokalnih samouprava za sprovođenje politike održivog razvoja na lokalnom nivou. Radi sprovođenja politike održivog razvoja na državnom i lokalnom nivou potrebno je da barem po jedan izvršilac u punom radnom vremenu obavlja stručne poslove u ovoj oblasti u okviru pojedinih resora i jedinica lokalne samouprave. Njihova uzajamna saradnja i koordinacija treba da bude obezbijeđena kroz funkcionisanje Nacionalnog savjeta i njegovih radnih tijela, odnosno kroz efikasnu i učinkovitu koordinaciju sprovođenja politike održivog razvoja od strane jedinice koja će u predstojećem periodu imati tu nadležnost.

Stavljanjem stručnih i naučnih znanja i vještina u funkciju vođenja politike održivog razvoja treba da podrži prevazilaženje problema koji su generisani nedovoljnim postojećim implementacionim kapacitetima sistema upravljanja za održivi razvoj. Zato je značajna odluka Upravnog odbora Centra za održivi razvoj, donesena u aprili mjesecu 2016. godine, nakon sveobuhvatno organizovanog konsultativnog procesa, da se njegovo djelovanje do 2020. godine nastavi u formi zajedničkog programa koji po modelu bliskog partnerstva sprovede Vlada i UNDP. Ova odluka je u skladu s Memorandumom o razumijevanju između Vlade Crne Gore i UNDP-a o osnivanju Centra za održivi razvoj iz decembra 2013. godine. Programski okvir Centra biće usklađen s potrebama sprovođenja NSOR do 2030. godine odnosno Agende za održivi razvoj do 2030. godine, izlazeći na taj način iz uskog okvira dosadašnje programske podrške javnom sektoru u oblasti održivosti životne sredine i premošćavajući jaz između upotrebe relevantnih naučnih znanja i vođenja politike održivog razvoja. Umjesto toga biće podržane prioritetne aktivnosti u sve četiri grupe nacionalnih resursa: ljudskim, društvenim, ekonomskim i prirodnim, u skladu s ciljevima i mjerama NSOR do 2030. godine i mogućnostima opredjeljivanja sredstava kroz okvire koji će biti dostupni UNDPu, kao i u okviru budžetskih sredstava Crne Gore, pritome posebno akcentujući značaj aktivnosti usmjerenih na uvođenje zelene ekonomije.

Pored projektnog dijela, važna komponenta programskog okvira Centra za održivi razvoj odnosiće se na obezbjeđivanje stručne pomoći s aspekta efikasnog uvođenja relevantnih indikatora održivog razvoja u nacionalni sistem redovnog praćenja. Ostvarivanjem ovako definisanog programskog okvira do 2020. godine Centar će izgraditi kapacitete koji su preduslov za cjelovitu transformaciju u nacionalnu instituciju 2021. godine. Kontinuirano biće ojačana vizibilnost Centra u regionu jugoistočne Evrope s ciljem podsticanja kvalitetnih partnerstava i razmjene znanja za održivi razvoj.

Radi ostvarivanja svog programskog okvira kroz pružanje podrške Nacionalnom savjetu za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem i Ministarstvu održivog razvoja i turizma (tj. jedinici u sistemu uprave koja će u predstojećem periodu nakon reforme sistema upravljanja za održivi razvoj biti zadužena za sprovođenje politike održivog razvoja), te posredstvom koordinacionih mehanizama Nacionalnog savjeta i ostalim resorima i subjektima kojima su utvrđene odgovornosti za sprovođenje NSOR do 2030. godine, Centar za održivi razvoj ostvarivaće sljedeće ključne funkcije:

- **povezivanje nauke i politike održivog razvoja radi jačanja sistema upravljanja za održivi razvoj** što podrazumijeva pružanje podrške za efikasniju i učinkovitiju politiku održivog razvoja i posredno sektorske politike kroz oslanjanje na kvalitetne podatke i kredibilne rezultate naučnih istraživanja; u središtu ostvarivanja ove funkcije Centra biće ugrađena korporativna pravila funkcionisanja Ujedinjenih nacija shodno kojima su potrebe čovjeka pokretač svih naših akcija, a podrška razvoju ljudskog i društvenog kapitala mora biti utkana u sve forme društveno-ekonomskog djelovanja;
- **implementacija projekata** u okviru prioritetnih tema NSOR do 2030. godine s fokusom na aktivnosti koje su: prioritetne u periodu do 2020. godine i usklađene s korporativnim pravilima funkcionisanja Ujedinjenih nacija, mogućnostima opredjeljivanja potrebnih finansijskih

- sredstava i pokretanja funkcionalnih partnerstava u nacionalnim i međunarodnim okvirima;
- **jačanje svijesti i izgradnja znanja o održivom razvoju** kroz podršku saradnji Vlade i UNDP-a s lokalnim samoupravama, civilnim i poslovnim sektorom, akademskom zajednicom, socijalnim partnerima (u okviru primjene mehanizama vertikalne i horizontalne institucionalne koordinacije Nacionalnog savjeta), jačanje vizibilnosti u međunarodnom kontekstu i promocija obrazovanja za održivi razvoj na svim nivoima.

Navedene funkcije Centar za održivi razvoj ostvarivaće primjenom instrumenata za: razvoj i implementaciju projekata, istraživanja i inovacije za informisano i na stručnim znanjima utemeljeno vođenje politike održivog razvoja. Radi uspostavljanja svog programskog okvira, do kraja 2016. godine i u prvoj polovini 2017. godine, Centar će podnijeti zahtjev za izdavanje licence za vršenje naučno-istraživačke djelatnosti, a u saradnji s članovima Upravnog odbora izraditi protokole o: zajedničkom modelu upravljanja Centrom od strane UNDP-a i Vlade Crne Gore, izvještavanju, komunikaciji i javnom predstavljanju rada Centra, partnerstvima i okviru za finansiranje (iz sredstava koja će biti dostupna UNDPu, kao i u okviru budžetskih sredstva Crne Gore). Na osnovu tako utvrđenih Protokola biće pripremljena Strategija za djelovanje Centra u srednjoročnom periodu do 2020. godine s vizijom dugoročnog integrisanja u nacionalni institucionalni sistem upravljanja za održivi razvoj, kao i Studijom izgradnje u tom kontekstu neophodnih kapaciteta Centra. Na osnovu tako pripremljenih i usaglašenih dokumenata biće izvršene dopune Memoranduma o razumijevanju između Vlade Crne Gore i UNDP o osnivanju Centra za održivi razvoj iz decembra 2013. godine

S obzirom na navedeno, kao prioritarne mjere za dostizanje strateškog cilja NSOR do 2030. godine -**Sprovesti reformu institucionalne organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj** izdvajaju se sljedeće mjere:

- Osnažiti političku podršku politici održivog razvoja, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.8, 16.b), SDG 17 (17.1, 17.3, 17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.17, 17.19), Paragrafi: 5, 18, 21, 39-91,
- Osnažiti stručno-administrativni nivo sprovođenja politike održivog razvoja, SDG (16.6, 16.7, 16.8), SDG 17 (17.3, 17.6, 17.7, 17.8, 17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.19), Paragrafi: 3, 5, 21, 39-41, 45-48, 54-59, 60-91.

Realizacijom prethodno navedenih mjera doprinosi se realizaciji globalnih ciljeva održivog razvoja 16 i 17.

4.5.4. Uspostavljanje sistema za praćenje održivosti nacionalnog razvoja uključujući praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja

Nepostojanje **funkcionalnog sistema praćenja sprovođenja politike održivog razvoja** predstavlja jedan od ključnih problema sistema upravljanja za održivi razvoj. Mjerenje i ocjena djelotvornosti mjera realizovanih u okviru NSOR omogućava da se registruju promjene koje su rezultat njihovog sprovođenja. Na taj način, pored praćenja planiranih – očekivanih, moguće je praćenje i neplaniranih promjena koje mogu uzrokovati dodatne poteškoće u implementaciji politike održivog razvoja. Naime, može se ocijeniti da se u osnovi praćenja sprovođenja mjera politike održivog razvoja nalaze tri razloga: da se ocijeni progres u sprovođenju utvrđenih ciljeva, mjera i akcija, da se na osnovu tih informacija revidiraju početni ciljevi, mjere i akcije u toku interaktivnog procesa implementacije i da se omogući upoređivanje stanja i kretanja, kako u nacionalnom tako i međunarodnom kontekstu. Na osnovu ostvarenog progressa vrši se periodično usklađivanje ciljeva, mjera i akcija koje su predmet praćenja.

Iako su i u prethodnom periodu praćenja sprovođenja Akcionog plana NSOR iz 2007. godine bile utvrđene brojne obaveze s ciljem

daljeg razvoja sistema praćenja i izvještavnja, nije ostvaren planirani progres. Tako nijesu: otklonjene slabosti u informacionom sistemu, posebno u kontekstu razrade početnog seta indikatora i pokazatelja održivog razvoja; uvedeni novi pokazatelji za koje nijesu postojale mogućnosti za uvođenje u sistem praćenja 2007. godine; eliminisani problemi nedostatka i/ili nedostupnosti upotrebljivih podataka i njihovog korišćenja za praćenje promjena pri sprovođenju definisanih ciljeva, mjera i akcija i ocjene efekata njihovog sprovođenja; unapređena znanja i iskustva u primjeni indikatora i pokazatelja kao modernog mehanizama za donošenje odluka utemeljenih na razrađenim i objektivnim kriterijumima i u skladu s njima sistematično prikupljenim i uporedivim vremenskim serijama podataka. Takođe, u prethodnom periodu nije eliminisan jedan od ključnih uzroka takvog stanja - uzajamna nekompatibilnost postojećih baza podataka i nezadovoljavajuća komunikacija i razmjena podataka između brojnih subjekata sa nadležnostima za sprovođenje mjera NSOR. To se prevashodno odnosi na postojanje neusklađenosti podataka koje kao nadležna institucija objavljuje Zavod za statistiku - MONSTAT i podataka koje objavljuju pojedini resori, organi uprave, javne i naučne institucije, podataka kojima raspolažu javna uprava i naučne i stručne institucije, kao i na značajnu neusklađenost strukture, sadržaja i metodologije prikupljanja navedenih grupa podataka sa relevantnim međunarodnim kontekstom, kao što su sistemi izvještavanja u okviru pojedinih multilateralnih sporazuma UN-a, Evropske agencije za zaštitu životne sredine, ali i EUROSTAT-a. Osim toga, sektorski podaci često nijesu pripremljeni i prilagođeni potrebama njihovog korišćenja u drugim sektorima čime se njihova praktična upotreba vrijednost znatno umanjuje.

Nerijetko se pažnja ovom pitanju poklanjala samo u kontekstu potrebe potrebe komunikacije prema zahtjevima pojedinih međunarodnih subjekata, u prvom redu u kontekstu pregovora za članstvo Crne Gore u EU što dijelom objašnjava način na koji je sistem do sada funkcionisao. Pored toga, problem su predstavljali i nedovoljni kapaciteti

(tehnički, ljudski, finansijski) institucija zaduženih za prikupljanje i pohranjivanje podataka.

NSOR iz 2007. godine sadržala je veliki broj indikatora, posebno indikatora procesa, koji su bili vezani za određene mjere NSOR-a. U nekim oblastima koje su se odnosile na određene vrste društvenih procesa, ciljevi i mjere nijesu bili definisani kao kvantifikovani i precizno mjerljivi, već su imali kvalitativni karakter s obzirom na to da su se odnosili na ishode dugoročnih akcija stabilnijeg karaktera, koje nijesu mogle dovesti do promjena u kratkom, pa ni srednjem roku. Po strukturi, NSOR indikatore činile su različite vrste kao što su pokazatelji procesa, uticaja i ishoda (ili stanja), vodeći računa o tome da se predloženi indikatori već prate u Crnoj Gori, ili da je ocijenjeno da ih je moguće izvesti uz relativno male napore i u kraćem periodu. Indikatori za koje je bilo potrebno sprovođenje dugotrajnih promjena u sistemima statističke obrade i praćenja nijesu uzeti u obzir. Radi obezbjeđivanja uporedivosti nacionalnih trendova s onima koji su bili relevantni u međunarodnom kontekstu, kao polazna osnova uzeti su indikatori razvijeni u okviru Mediteranske strategije održivog razvoja usvojene 2005. godine, indikatori održivog razvoja na nivou EU i indikatori u okviru milenijumskih razvojnih ciljeva. Iako je bila utvrđena obaveza da se tokom implementacije NSOR ispituju mogućnosti za dobijanje tehničke pomoći za praćenje indikatora održivosti, posebno onih koji se tada nijesu pratili i čije izračunavanje nije bilo lako izvodljivo, tokom petogodišnjeg perioda implementacije Akcionog plana NSOR ostalo se na nivou početno predloženih pokazatelja.

Radi prevazilaženja ovih problema, NSOR do 2030. godine definiše strukturu sistema za **praćenje sprovođenja politike održivog razvoja Crne Gore** u periodu do 2030. godine, kao i mjere za unapređenje stanja informacionog sistema i baza podataka. U tom kontekstu, okosnicu sistema praćenja i izvještavnja predstavljaće 17 ciljeva održivog razvoja i pratećih 169 zadataka definisanih u UN Agendi održivog razvoja do 2030. godine. Set od 241 pratećeg indikatora održivog razvoja koji je

objavila Statistička komisija UN-a u martu mjesecu 2016. godine treba da omogući prikupljanje i obradu podataka potrebnih za mjerenje progressa u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja i praćenje sa njima povezanih trendova.

U sedmom poglavlju ove strategije predstavljena je **platforma za prevođenje UN ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni kontekst**, tako da se u što je moguće većoj mjeri, već u početnoj fazi, vežu za praćenje progressa u realizaciji mjera definisanih u Akcionom planu NSOR do 2030. godine. Složenost UN ciljeva održivog razvoja i brojnost sa njima povezanih indikatora održivog razvoja, uslovile su i sveobuhvatnu analizu složenog nacionalnog institucionalnog sistema s ciljem da se uspostavi dugoročno stabilan i funkcionalan sistem praćenja sprovođenja politike održivog razvoja. Preporuke Drugog komiteta Generalne skupštine UN-a ukazuju na potrebu obezbjeđivanja podrške državama za definisanje i uspostavljanje nacionalnih sistema za praćenje sprovođenja UN ciljeva, zadataka i indikatora održivog razvoja u predstojećem dvogodišnjem periodu.

Za sada, države članice UN-a nemaju dovoljno kapaciteta za brzu transpoziciju svih 17 ciljeva u nacionalni kontekst³⁰⁰. Zato se očekuje da postepeno preuzimaju ciljeve održivog razvoja u procesima koji zahtijevaju horizontalnu i vertikalnu koordinaciju institucija sa nadležnostima u okviru funkcionisanja sistema upravljanja za održivi razvoj. U pogledu preuzimanja ciljeva održivog razvoja u nacionalni okvir prepoznaje se više ključnih pitanja među kojima se izdvajaju sledeća: kako ciljevi utiču na planiranje nacionalnog razvoja i izbor prioriteta za sprovođenje, u koje nacionalne politike i na koji način ih treba integrisati i sl. Sprovođenje ciljeva održivog razvoja takođe je kompatibilno s procesima ispunjavanja obaveza u okviru sprovođenja brojnih multilateralnih sporazuma UN-a. Navedeno ukazuje na suštinski značajnu ulogu vlada država članica UN-a u omogućavanju

uspešnog sprovođenja ciljeva održivog razvoja, te na potrebu pažljivog planiranja i uspostavljanja nacionalnog sistema za monitoring i evaluaciju ciljeva održivog razvoja u predstojećem dvogodišnjem periodu. UN ciljevi i indikatori održivog razvoja prevedeni u crnogorski kontekst omogućiće **praćenje nacionalnih trendova i uspostavljanje sistema izveštavanja značajnog kako u nacionalnom, tako i u međunarodnom kontekstu**, prije svega prema Statističkoj komisiji UN-a i Savjetu UN-a za ekonomska i socijalna pitanja (ECOSOC). Tranzicija postojećeg nacionalnog institucionalnog okvira ka organizacionom modelu koji može efikasno da sprovodi ciljeve održivog razvoja UN-a zahtijeva i dosljedan odnos prema reformi sistema upravljanja za održivi razvoj. Naime treba postići integrisano funkcionisanje u skladu sa mjerama definisanim u okviru strateškog cilja - **sprovođenje reforme institucionalne organizacije sistema upravljanja za održivi razvoj**. Riječ je o dugotrajnom procesu koji implicira primjenu složenih mehanizama odgovornosti i uspostavljanje partnerstava, prije svega sa sistemom Ujedinjenih nacija.

U Akcionom planu NSOR do 2030. godine utvrđeni su subjekti koji imaju zaduženja za sprovođenje ciljeva i mjera ove strategije odnosno za sprovođenje ciljeva i zadataka UN Agende za održivi razvoj do 2030. godine, i to: Nacionalni savjet za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo finansija, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo nauke, Ministarstvo pravde, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije i Ministarstvo kulture.

Takođe, za dio obaveza nadležni su i sljedeći subjekti: lokalne samouprave, Zajednica opština, Komisija za hartije od vrijednosti, Agencija za zaštitu životne sredine, Uprava

³⁰⁰ UNDP Regionalni centar u Istanbulu: Preporuke za sprovođenje ciljeva održivog razvoja u Crnoj Gori. 2015.

carina, Uprava za inspekcijske poslove, Zavod za statistiku-MONSTAT, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Investiciono-razvojni fond, Agencija za duvan, Zavod za školstvo, Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima, Uprava za javne nabavke, Uprava za kadrove, Univerzitet Crne Gore - Institut za biologiju mora, Zavod za metrologiju, Privredna komora Crne Gore, Zavod za zapošljavanje, Fond za zdravstveno osiguranje, Fond PIO, Institut za javno zdravlje, Savjet za zaštitu od diskriminacije, Uprava za mlade i sport, Uprava za dijasporu, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, Narodni muzej Crne Gore, Pomorski muzej Crne Gore, ostali javni i privatni muzeji i muzeji vjerskih zajednica, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Državni arhiv Crne Gore, Istorijski arhiv Kotor, Istorijski institut Crne Gore, CANU, DANU, opštinske javne ustanove, Sekretarijat za razvojne projekte, kabinet potpredsjednika Vlade za politički sistem, Unija poslodavaca, Uprava za šume, JP Nacionalni parkovi, Regionalni park Piva, CETI d.o.o, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, Biotehnički fakultet, Akreditaciono tijelo Crne Gore, međunarodni razvojni partneri, zdravstvene ustanove, lokalni centri za kulturu, međunarodni razvojni partneri, organizacije civilnog društva i neformalni kulturni akteri. Ministarstvo finansija je odgovorno za određeni broj zadataka održivog razvoja, ali su njegova zaduženja znatno šira i odnose se na sve ciljeve i zadatke održivog razvoja u kontekstu obezbjeđivanja uslova za održivo finansiranje sprovođenja Agende za održivi razvoj do 2030. godine. U okviru konsultativnog procesa koji je organizovan radi pripreme NSOR do 2030. godine za usvajanje od strane Vlade Crne Gore, subjekti koji su prepoznati kao relevantni za sprovođenje mjera iz Akcionog plana potvrdili su predloženu podjelu zaduženja.

U UN Agendi za održivi razvoj do 2030. godine u paragrafu 5 ukazuje se na neophodnost poštovanja različitih okolnosti, kapaciteta i nivoa razvoja u zemljama, te poštovanje nacionalnih politika i prioriteta, a u paragrafu 55 da su zadaci održivog razvoja aspiracioni i

globalni, te da nacionalne vlade utvrđuju sopstvene konkretne zadatke vođene globalnim nivoom ambicije i uzimajući u obzir nacionalne okolnosti, odnosno da odlučuju o načinu kako te globalne aspiracije i ciljeve treba da uvedu u nacionalne planske procese, politike i strategije. S tim u vezi, pored NSOR i ostale ključne nacionalne politike moraju se uskladiti sa zahtjevima Agende za održivi razvoj do 2030. godine. Zato će NSOR do 2030. godine pored prevođenja UN ciljeva i zadataka održivog razvoja u politiku održivog razvoja, uspostaviti i osnovu za njihovo uvođenje u ostale relevantne nacionalne politike, planove i programe. Zbog toga u predstojećem dvogodišnjem periodu treba sprovesti detaljne analize nacionalnog institucionalnog sistema kako bi se potvrdili i razradili mehanizmi i mjere utvrđene u ovoj strategiji u kontekstu uspostavljanja operativnog sistema za prevođenje UN ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni sistem praćenja i izvještavanja i usklađivanje postojećih nacionalnih strategija, programa i planova sa ciljevima i zadacima održivog razvoja. U tom kontekstu, do 2017. godine treba utvrditi relevantnost zadataka održivog razvoja za postojeće nacionalne politike, programe i planove, i s tim u vezi utvrditi odgovornost nadležnih resora i institucija. Do 2017. godine treba utvrditi i nedostatke u horizontalnoj i vertikalnoj ravni uprave s aspekta kapaciteta potrebnih za prevođenje ciljeva i indikatora održivog razvoja, kako bi usklađivanje postojećih relevantnih strategija, programa i planova bilo završeno do 2018. godine.

Neophodno je do 2019. godine uspostaviti informacioni sistem za obradu indikatora održivog razvoja i pripremiti prvi pilot izvještaj o sprovođenju NSOR do 2030. godine. Taj izvještaj bi trebalo da sadrži i obrađene podatke o indikatorima održivog razvoja koji će do tada biti uvedeni u sistem statističkog praćenja. Naime, poseban set upravljačkih mjera NSOR odnosi se na **sprovođenje istraživanja i analiza neophodnih za praćenje uspjehnosti sprovođenja politike održivog razvoja.** Proces prikupljanja podataka neophodnih za primjenu indikatora održivog razvoja biće postavljen tako da obezbijedi uporedive vremenske serije i

kontinuitet podataka, kao i postepeno širenje na njima zasnovanih programa praćenja ciljeva i indikatora održivog razvoja.

Analiza postojećeg stanja pokazuje da se u Crnoj Gori od 241 indikatora održivog razvoja u potpunosti prati 27 indikatora (11,2% od ukupnog broja), a da se parcijalno prati još 35 indikatora (što čini dodatnih 14,5% od ukupnog broja). Neophodno je da zvanični i administrativni proizvođači statistike u svoje programe rada, do 2018. godine, preuzmu dodatnih 40 indikatora održivog razvoja sa UN liste, čime bi se postiglo da se u Crnoj Gori izvještavanje prati u opsegu od 42,3% od ukupnog broja indikatora. U periodu 2018-2020. godine, neophodno je uvesti dodatnih 19 indikatora održivog razvoja sa UN liste, kako bi se omogućilo da se 50,2% od ukupnog broja indikatora prati u Crnoj Gori. U periodu 2020-2022. godine, potrebno je uvesti dodatnih 36 indikatora, čime bi se postiglo izvještavanje u opsegu 65,1% od ukupnog broja indikatora sa UN liste. Usvajanjem dodatna 24 indikatora u periodu 2020-2024. godine, stekli bi se uslovi za praćenje 75,1% indikatora sa UN liste. Uspostavljanje tog kompleksnog sistema praćenja sprovođenja politike održivog razvoja odnosno UN Agende za održivi razvoj do 2030. godine nije moguće bez zadovoljavajućeg nivoa razvijenosti ljudskih resursa potrebnih za jačanje procesa prikupljanja i obrade podataka. To će zahtijevati prilagođavanja postojeće institucionalne organizacije i programa rada zvaničnih i administrativnih proizvođača statistike koja moraju biti praćena povećanjem broja zaposlenih i budžetskih izdvajanja. Ova strategija u sistem izvještavanja o sprovođenju politike održivog razvoja uvodi i dostupne nacionalne pokazatelje (po grupama kako je prikazano u poglavlju 7) za koje je ocijenjeno da se mogu svrstati u indikatore za praćenje održivog razvoja Crne Gore. Posebnu vrijednost izvještavanja u predstojećem periodu predstavljaće uvođenje odabranih **kompleksnih indikatora** za kumulativno praćenje trendova održivosti: **Ekološkog otiska (EF)**, **Indeksa razvoja po mjeri čovjeka (HDI)**, **Indeksa rodne nejednakosti (GII)**, **Domaće potrošnje materijala (DMC)**, **Produktivnosti resursa (RP)**, **Potrošnje prostora (LC)**, **Indeksa društvenog**

progresu (SPI), **Indeksa istinskog razvoja (GPI)**, **Indeksa demokratije životne sredine (EDI)** i **Indeksa performansi životne sredine (EPI)**, s obzirom na to da su ciljano razvijeni ili predloženi za uvođenje radi unapređenja nacionalne politike održivog razvoja do 2030. godine.

NSOR do 2030. godine definiše i upravljačke mjere koje su neophodne radi **uspostavljanja informacionog sistema i baza podataka** kao ključnih instrumenata za praćenje sprovođenja ciljeva i indikatora održivog razvoja. Razmjena podataka između različitih proizvođača podataka i njihova uzajamna kompatibilnost osnov je nesmetanog funkcionisanja informacionog sistema za praćenje sprovođenja politike održivog razvoja. Osim međusobne uvezanosti i kompatibilnosti, izuzetno je važno unaprijediti i javnu dostupnost podataka. Uz to, u poglavlju 7 ove strategije definisana je i struktura optimalnog sistema praćenja, evaluacije i izvještavanja zasnovanih na primjeni ciljeva i indikatora održivog razvoja.

Poseban set upravljačkih mjera NSOR odnosi se na **obezbjeđivanje potrebnih finansijskih sredstava** za sprovođenje istraživanja i analiza neophodnih za prikupljanje i obradu podataka u okviru primjene indikatora održivog razvoja, naročito u kontekstu širenja obima statističkih programa koje treba da realizuju zvanični i administrativni proizvođači podataka, u prvom redu Zavod za statistiku - MONSTAT. Navedene potrebe i obaveze mogu se sažeti u sljedeće mjere koje prioritarno treba realizovati do 2030. godine radi dostizanja strateškog cilja NSOR „Uspostaviti sistem za praćenje održivosti nacionalnog razvoja uključujući praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja“:

- Omogućiti kontinuiranu realizaciju programa prevođenja ciljeva održivog razvoja u nacionalni kontekst i izgradnju nacionalnih kapaciteta za njihovo efikasno sprovođenje u predstojećem dvogodišnjem periodu, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.9, 17.14, 17.15, 17.16, 17.17, 17.18, 17.19), Paragrafi: 3, 5, 21, 39-41, 45-48, 54-59, 60-91 Agende za održivi razvoj,

- Uspostaviti informacijski sistem za praćenje sprovođenja NSOR koji je utemeljen na ciljevima i indikatorima održivog razvoja, SDG 17 (17.9, 17.16, 17.18, 17.19), Paragrafi 3, 5, 47-48, 54-59, 72-91 Agende za održivi razvoj.

Pored prethodnog cilja i strateški cilj **„Uspostaviti dugoročno održiv sistem finansiranja za održivi razvoj”** je neophodno postići radi izgradnje efikasnog sistema upravljanja za održivi razvoj. Ovaj strateški cilj s pripadajućim mjerama i podmjerama obrađen je u petom poglavlju ove strategije „Finansiranje za održivi razvoj”.

5. Finansiranje za održivi razvoj

Nacionalnom strategijom održivog razvoja Crne Gore utvrđuju se principi, strateški ciljevi i smjernice za dostizanje dugoročnog održivog razvoja društva, uzimajući u obzir postojeće stanje i preuzete međunarodne obaveze. Strategijom se utvrđuju smjernice za dugoročni, privredni i društveni razvoj i zaštitu životne sredine, radi obezbjeđivanja održivog razvoja.

Sa Strategijom moraju biti usklađene sektorske strategije, politike, razvojni planovi i programi, na način da se u njima obezbijedi integracija ciljeva i mjera održivog razvoja.

Strategija sadrži akcioni plan, kojim se definišu mjere za ostvarivanje strateških ciljeva, nadležni organi i druga lica za sprovođenje mjera iz akcionog plana sa rokovima za sprovođenje mjera, kao i indikatori održivog razvoja.

Finasiranje za održivi razvoj sastavni je dio svih faza kreiranja, usvajanja i sprovođenja NSOR, odnosno upravljanja održivim razvojem društva koji objedinjuje:

- a) tri stuba razvoja (ekonomiju, životnu sredinu i društveni razvoj),
- b) četiri kategorije nacionalnih resursa (ljudski kapital, društveni kapital, prirodne resurse i ekonomski kapital) i
- c) tri stuba UN podrške zemljama u sprovođenju aktivnosti na ostvarivanju održivih ciljeva razvoja (socijalna inkluzija; demokratsko upravljanje; održivi ekonomski razvoj i zaštita životne sredine),

Kod strategije održivog razvoja, finasiranje za dugoročni održivi razvoj društva polazi od postojećeg razvojnog i finansijskog okvira Crne Gore i postavljenih strateških ciljeva koji prate novu razvojnu agende UN do 2030. godine (polazište). Finansiranje za održivi razvoj sastavni je dio Strategije odnosno njene razrade kroz akcioni plan (kreiranje i sprovođenje strategije). Konačno, obezbjeđivanje

neophodnog institucionalnog mehanizma za upravljanje održivim razvojem koji će imati obezbjeđen budžet, pretpostavka je ispunjavanja ciljeva NSOR – obaveza prema budućim generacijama i međunarodno preuzete obaveze države Crne Gore kao UN članice koja se obavezala da doprinosi održivom razvoju planete Zemlje.

5.1. Osnovni principi finansiranja za održivi razvoj

- integralni pristup finansiranju za OR - mobilizacija domaćih i inostranih sredstava; mobilizacija javnog i privatnog sektora;
- princip saradnje - finansiranje za održivi razvoj postiže se saradnjom i zajedničkim djelovanjem Skupštine, Vlade i jedinica lokalne samouprave, kao i svih drugih učesnika u cilju zaštite životne sredine, u okviru svoje nadležnosti i odgovornosti; Vlada i jedinice lokalne samouprave, u okviru svog djelokruga i finansijskih kapaciteta, solidarno i zajednički, učestvuju u sprovođenju zaštite životne sredine iz svoje nadležnosti, kako bi obezbjedile razvijanje ekonomije na održivim osnovama i sprovođenje efikasnih mjera zaštite životne sredine na svom području;
- princip ispunjavanja međunarodno preuzetih obaveza i razvijanje globalnih partnerstava - država obezbjeđuje saradnju i solidarnost u rješavanju i finansiranju globalnih i međudržavnih pitanja zaštite životne sredine, posebno kroz potvrđivanje međunarodnih ugovora, saradnjom sa drugim državama i zaključivanjem odgovarajućih sporazuma, kao i obavještanjem drugih država o prekograničnim uticajima na životnu sredinu, o ekološkim udesima i međunarodnom razmjenom informacija o životnoj sredini;

- princip transparentnosti i odgovornosti – dobro upravljanje, sa posebnim fokusom na odgovornost i pravednu redistribuciju mobilizovanih sredstava za OR, predstavlja osnovu sprovođenja razvojne agende UN poslije 2015. godine; transparentnost u procesu donošenja odluka, uspostavljanje jasnih pravila i odgovornosti za različite aktere i obezbjeđivanje prikupljenih i dostupnih podataka svim zainteresovanim, kako u zemlji, tako i na međunarodnom nivou – pretpostavka su uspjeha *Post-2015* agende. Razvijen i nepristrasan sistem odgovornosti omogućuje zemlji da ostvaruje ciljeve održivog razvoja i obezbjeđuje finansijska i ne-finansijska sredstava za njihovo postizanje; ovaj princip komplementaran je sa:
 - jednim od ključnih principa održivog razvoja, a to je princip pristupa informacijama i učešću javnosti (svako ima pravo da bude obaviješten o stanju životne sredine i da učestvuje u procesu donošenja odluka čije bi sprovođenje moglo da utiče na životnu sredinu; podaci o stanju životne sredine su javni);

Tabela 5-1: NSOR: polazište, strategija, sprovođenje, finansiranje i upravljanje

POLAZIŠTE	STRATEGIJA	SPROVOĐENJE NSOR					UPRAVLJANJE ZA OR
OCJENA STANJA NAŠIH NACIONALNIH RESURSA (ljudski kapital, društveni kapital, prirodni resursi, ekonomski kapital)	NACIONALNA STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA principi, strateški ciljevi i smjernice za dostizanje dugoročnog održivog razvoja društva (razvoj nacionalnih resursa)	HORIZONTALNO USKLAĐIVANJE Integracija ciljeva i mjera održivog razvoja u SEKTORSKE strategije, politike, razvojne planove i programe					1. INSTITUCIONALNI MEHANIZAM i upravljanje za održivi razvoj (uz poštovanje osnovnih principa OR i principa transparentnosti i participativnosti)
Preuzete međunarodne obaveze uključujući UN Agendu održivog razvoja do 2030. godine, nove ciljeve održivog razvoja (17) i Adis Abeba agendu akcije s mehanizmima finansiranja za održivi razvoj - procesi u Mediteranu, UNHDR izvještaji		SPROVOĐENJE KROZ AKCIONI PLAN (mjere za ostvarivanje strateških ciljeva - prioritetne mjere i podmjere; implementatori; rokovi; indikatori OR i mjerene održivosti)					2. INTEGRALNO PRAĆENJE STANJA NACIONALNIH RESURSA kroz sprovođenja NSOR - periodično izvještavanje o sprovođenju AP
Pregovori o pristupanju EU		AKCIONI PLAN ZA SPROVOĐENJE 2016-2030					
Naučene lekcije prve NSOR i postojeće sektorske strategije i ulazne analize za novu NSOR		FINANSIRANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ (usklađeno sa fiskalnom strategijom)					4. Usklađivanje sa okvirima fiskalne strategije zemlje, preuzetim obavezama u procesu pritupanja EU i Agendom konkurentnosti
SREDNJOROČNA RAZVOJNA I FISKALNA STRATEGIJA CG: -Makroekonomske i fiskalne smjernice, Pravci razvoja , Program ekonomskih reformi, Reforme za konkurentnost do 2020. (strukturne reforme)		Budžet	Krediti	EU IPA	Privatni sektor	Globalno partnerstvo	

- principom zaštite prava na zdravu životnu sredinu i pristup pravosuđu - građanin ili grupe građana, njihova udruženja, profesionalne ili druge organizacije, imaju mogućnost uticaja prilikom odlučivanja o pitanjima od značaja za životnu sredinu i na pravnu zaštitu kod nadležnih organa i pred sudom.
- dosljednost politika za održivi razvoj – politike na svim nivoima i sektorima moraju biti usklađene i kroz matricu finansiranja kako bi se ostvarili ciljevi održivog razvoja, dostupni svima;
- jačanje standarda društvenog, ekonomskog i ekološkog razvoja kroz efektivne politike i praksu zasnovanu na održivim izvorima finansiranja – mobilisani međunarodni javni izvori finansiranja treba da doprinose realizaciji ključnih međunarodnih dokumenata i ispunjavanju međunarodno preuzetih obaveza, pomažući njihovo ispunjavanje kroz integrisani pristup; mjere zaštite u oblasti društvenog, ekonomskog i ekološkog razvoja treba da se usklađuju sa međunarodnim standardima i najboljom praksom;
- princip efikasnosti i koordinacije – upravljanje za održivi razvoj podrazumijeva održive finansije, kako bi zemlja mogla da sprovedi međunarodno preuzete obaveze i ciljeve održivog razvoja do 2030. godine – da ostvari “vlasništvo” nad procesom održivog razvoja na nacionalnom nivou; nova agenda za održivi razvoj traži jasan finansijski okvir za NSOR koja se sprovedi snažnom participacijom svih aktera, javnog sektora i civilnog društva, privatnog sektora, nacionalnog i lokalnog nivoa; ovaj princip reducira opasnost da se neki cilj postciji ili predstavi konfliktom u odnosu na druge ciljeve održivog razvoja, kao i da se neke oblasti ostanu finansijski nepokrivene;
- dalji razvoj modela finansiranja za OR – potrebno je dalje razvijati mehanizme međunarodnog finansiranja za održivi razvoj koji polaze od postojećih finansijskih principa i međunarodno preuzetih obaveza, a uzimajući u obzir najnovije dokumente

(Adis Abeba plan akcija i Post-2015 razvojna agenda UN)³⁰¹;

5.2. Izvori finansiranja održivog razvoja

Mjere koje podstiču održivi razvoj moraju biti osjetljive na klimatske promjene, imati razumne efekte na životnu sredinu i biti zasnovane na poštovanju ljudskih prava³⁰².

Glavni izvori finansiranja održivog razvoja treba da budu državni budžet, ali i budžeti jedinica lokalne samouprave i namjenski fondovi. Sredstva se još mogu obezbjeđivati i putem donacija, kredita, sredstava međunarodne pomoći, kao i iz instrumenata, programa i fondova EU, UN i drugih međunarodnih razvojnih partnera Crne Gore.

Na prihodnoj strani budžeta dobra praksa prepoznaje posebne naknade (takse za zagađivanje po principu “zagađivač plaća”), dok se na rashodnoj strani budžeta može prepoznati čitav niz ekonomskih instrumenata koje afirmišu principe održivog razvoja. Naime, za pravna lica i preduzetnike koji primjenjuju tehnologije, proizvode i stavljaju u promet proizvode čiji je uticaj povoljniji od drugih sličnih, odnosno koji koriste obnovljive izvore energije (sunce, vjetar, biogas i sl.), opremu i uređaje koji neposredno služe zaštiti životne sredine, mogu se utvrditi poreske, carinske i druge olakšice ili oslobođanja od obaveze plaćanja. Posebnim propisima mogu se utvrditi olakšice za usluge i za proizvode za koje je organizovan povraćaj ambalaže ili na drugi način smanjen negativni uticaj njihovog djelovanja na životnu sredinu i korišćenjem kojih se doprinosi izbjegavanju i smanjenju otpada. Takođe, mogu se subvencionisati ili na drugi način pomagati aktivnosti koje značajno

³⁰¹ World Wide Fund for Nature, WWF, *Financing for sustainable development*, Position paper, January 2015, str. 3-4;

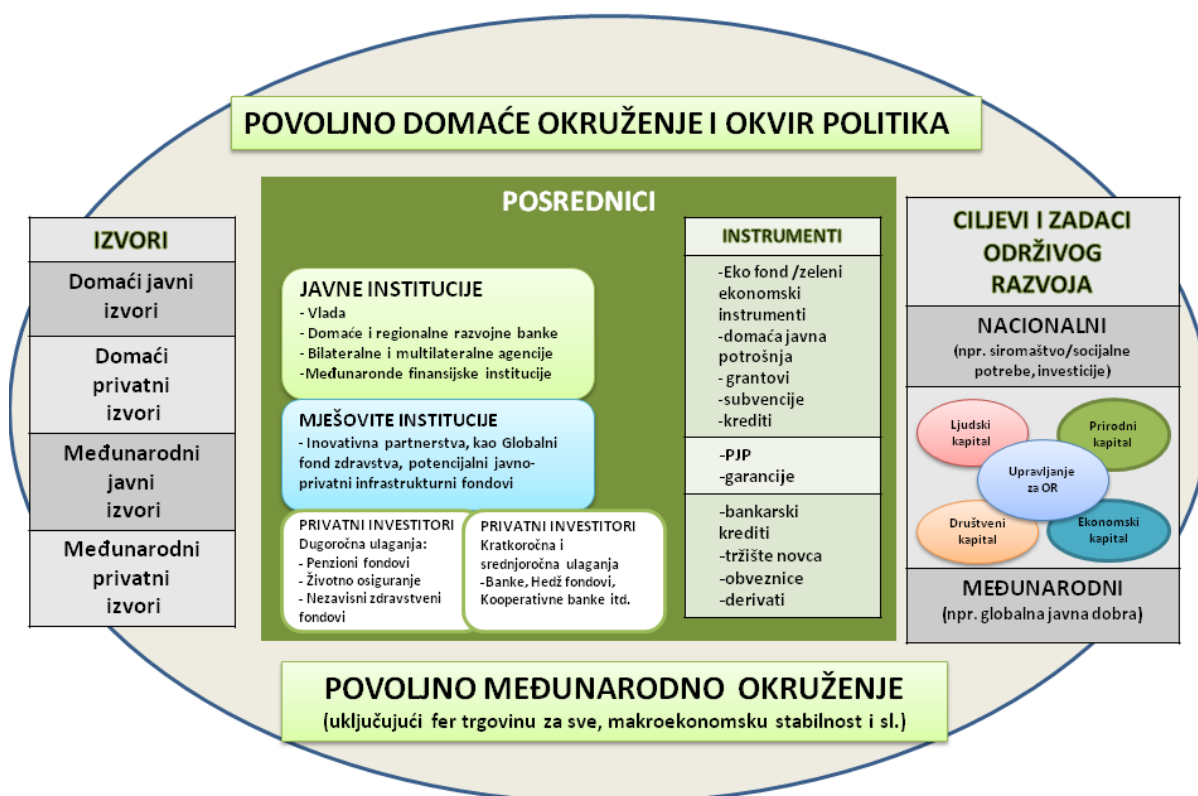
http://awsassets.panda.org/downloads/wwf_fsd_position_paper.pdf i Predlog zakona o zaštiti životne sredine, Vlada Crne Gore, 2.7.2015. (čl. 5, 75 i 76);

³⁰² Ibidem.

doprinosu smanjenju negativnih uticaja na životnu sredinu³⁰³. Tok nacionalnih i međunarodnih fondova značajnih za finansiranje održivog razvoja prikazan je na grafiku 5-1.

uvede naknade za korišćenje prirodnih resursa u toj opštini). S tim u vezi značajno je da je Zakonom o finansiranju lokalne samouprave³⁰⁵ utvrđeno da se 70% prihoda koji se ostvare po osnovu izdatih koncesija i ostalih naknada za korišćenje prirodnih resursa koji se nalaze na

Grafik 5-1. Tok nacionalnih i međunarodnih fondova za finansiranje održivog razvoja³⁰⁴

I jedinice lokalne samouprave, u okviru svojih prava i dužnosti, mogu propisati naknade za zaštitu i unapređenje životne sredine, u skladu sa svojim potrebama i specifičnim aspektima zaštite životne sredine na lokalnom nivou. Ipak u praksi ovaj pristup se nije pokazao kao sprovediv, obzirom da nije moguće uvesti dvostruko oporezivanje po istom osnovu (iz tog razloga nije uspio pokušaj Opštine Pljevlja da

teritoriji određene opštine vraćaju toj opštini.³⁰⁶

Od ključnog značaja je da navedeni izvori finansiranja budu dobro koordinisani i komplementarni jedni drugima, kao i da se osigura da su sektorske politike međusobno usklađene, što u značajnoj mjeri treba postići

³⁰³ Zakon o životnoj sredini („Sl.list Crne Gore“, br. 48/08, 40/10, 40/11 i 27/14), čl. 57-63 posvećeni finansiranju OR.

³⁰⁴ Modifikovano prema: UN, *The road to dignity by 2030: ending poverty, transforming all lives and protecting the planet*, Synthesis report of the Secretary-General on the post-2015 sustainable development agenda (2014; p.21). Dostupno na http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/700&Lang=E

³⁰⁵ Čl. 28, Zakona, „Sl.list RCG“ br. 42/03, 44/03, „Sl.list CG“, broj 5/08, 51/08, 74/10, 1/15, 78/15 i 3/16.

³⁰⁶ Zakonom o finansiranju lokalne samouprave propisano je da, od 1.1.2011. godine, opštinama umjesto ranijih 30% pripada 70% prihoda od koncesionih i drugih naknada za korišćenje prirodnih bogatstava koja se nalaze na njenoj teritoriji. Isti je slučaj i sa prihodima od koncesionih naknada za korišćenje šuma od 2012. godine, dok prihodi od koncesione naknade za korišćenje luka, od 2013. godine, pripadaju opštini u iznosu od 50%.

kroz jačanje sistema upravljanja za održivi razvoj, naročito resornog Ministarstva održivog razvoja i turizma i Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem, zatim MVPEI shodno ulozi koordinacije sektora pretpripristupne podrške EU i Ministarstva finansija za fiskalnu strategiju.

5.3. Finansiranje u oblasti životne sredine

Sprovođenje politike zaštite životne sredine u Crnoj Gori zahtijeva značajna finansijska sredstva. Uspješnost ostvarivanja ciljeva zaštite životne sredine zavisi od uspješnosti osiguravanja dodatnih, stalnih i stabilnih izvora finansiranja. Upravo nepostojanje stabilnog i učinkovitog finansiranja životne sredine predstavlja najveću slabost sistema upravljanja životnom sredinom, a samim tim značajno umanjuje šanse za uspostavljanje efikasnog sistema finansiranja za održivi razvoj u skladu s Agendom održivog razvoja do 2030. godine. Sredstva za **finansiranje zaštite životne sredine** koriste se za očuvanje, zaštitu i unapređivanje stanja životne sredine u skladu sa strateškim dokumentima i propisima Crne Gore. NSOR, kao obuhvatna i dugoročna razvojna strategija, finansiranje održivog razvoja posmatra u njegovom integralnom kontekstu i fokusira se na očuvanje ukupnih nacionalnih resursa zemlje. Shodno Zakonu o zaštiti životne sredine, sredstva za finansiranje se mogu obezbijediti i iz privatnih izvora kroz sistem koncesija, javno-privatnog partnerstva (JPP) i drugih modela.

Pored navedenih osnovnih principa finansiranja za održivi razvoj (dio 5.1) koje trebaju da poboljšaju koherentnost politika za održivi razvoj, ključni principi finansiranja životne sredine su:

- princip mobilizacije i efektivne upotrebe izvora finansiranja životne sredine koji treba primijeniti kroz osnivanje Eko fonda, koji bi integrisao namjenska sredstva za realizaciju projekata zaštite životne sredine iz budžeta, budžeta lokalnih zajednica, eko naknada po principu "zagađivač plaća", sredstava EU u

obliku pretpripristupne podrške u pretpripristupnom periodu i sredstava strukturnih fondova po ostvarivanju punopravnog članstva, kreditnih sredstava, kao i sredstava UN i drugih međunarodnih razvojnih pratnera;

- mobilizacija sredstava za finansiranje životne sredine iz privatnih izvora koji treba primijeniti kroz sistem koncesija (princip "korisnik plaća"), privlačenje stranih ulaganja u zaštitu životne sredine i ulaganja u zelenu ekonomiju, kroz javno-privatno partnerstvo i druge modele što je u skladu s preporukama Svjetskog fonda za prirodu - JPP su mogući i povoljni izvori, ali uz strogo poštovanje kriterijuma i nacionalnih ciljeva održivog razvoja.
- princip primjene podsticajnih mjera koji treba da primijene državni organi i organi lokalne samouprave, i u skladu sa svojim nadležnostima, da podstiču djelatnosti koje sprječavaju ili smanjuju zagađenje životne sredine, kao i zahvate u životnoj sredini koji smanjuju upotrebu materija, sirovina i energije, manje zagađuju životnu sredinu ili ga iskorišćavaju u dozvoljenim granicama;
- finansijski aspekti principa prevencije (minimiziranje rizika), princip predostrožnosti (ocjena očekivanih uticaja) i princip supsidijarne odgovornosti (kada država sanira štetu u slučajevima kada je zagađivač nepoznat).

Pored tradicionalno shvaćenih vrijednosti biodiverziteta i ekosistema (kao što su očuvanje prirodne ravnoteže i održavanje pogodnih uslova za život) u svijetu se u novije vrijeme sve češće (uprkos metodološkim ograničenjima i rezervama etičke prirode) razmatra i njihova ekonomska vrijednost³⁰⁷. Integracijom vrijednosti usluga koje pružaju ekosistemi u ekonomsku računicu, dolazi se do drugačije slike o nepohodnosti očuvanja staništa i vrsta (i

³⁰⁷ Primjeri globalnih i evropskih studija koje se bave ekonomskim vrijednostima biodiverziteta uključuju *Millennium Ecosystem Assessment* iz 2005. godine, *The Economics of Ecosystems and Biodiversity* (TEEB) prelazni (2008) i sintezni (2010) izvještaj, studija za Evropsku komisiju koju su 2008. godine pripremili Braat, L. and ten Brink, P. (eds.), *The Cost of Policy Inaction: the Case of not Meeting the 2010 Biodiversity Target*, itd.

prirodnog kapitala uopšte) i stvara se osnov za razvoj resursno efikasne ekonomije³⁰⁸. Kao što je navedeno u ocjeni stanja prirodnih resursa, vrednovanje prirodnog kapitala i usluga ekosistema nije do sada praktikovano u Crnoj Gori u značajnoj mjeri. U donošenju razvojnih odluka, ne uzima se u obzir ova vrsta informacija pa usluge ekosistema, čist vazduh i voda nastavljaju da se tretiraju kao besplatna dobra, a naknade za eksploataciju prirodnih resursa često ne pokrivaju pune troškove koje takve aktivnosti generišu za životnu sredinu i društvo. Takođe nije bilo napora da se vrijednost prirodnih resursa (ili šteta od degradacije resursne osnove i zagađenja) uključe u obračun BDP-a ili poslovnih rezultata firmi³⁰⁹. Naime jedan od osnovnih principa evropske politike resursne efikasnosti – utvrđivanje realnih, pravih cijena (*getting the prices right*) – nije adekvatno integrisan u crnogorske zakone i politike ili se ne primjenjuje. Politika životne sredine i Zakon o zaštiti životne sredine govore o principu zagađivač/ korisnik plaća, a osnov za primjenu ekonomskih instrumenta (prvenstveno naknada za zagađenje) postoji još od 1997. godine. Način na koji su ovi instrumenti administrirani nije međutim dao opipljive rezultate – oni nijesu bili dosljedno primjenjivani i nijesu dali odgovarajuće podsticaje za promjenu ponašanja i prelazak na efikasnije i obrasce proizvodnje koji generišu niže zagađenje. Slično je i sa korisničkim naknadama, koncesijama i slično, koje nijesu bile (i još uvijek nijesu) dovoljno stimulativne da osiguraju efikasno korišćenje prirodnih resursa kao što su vode, materijali iz vodotoka i šume.

³⁰⁸ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

³⁰⁹ Obračun Neto domaćeg proizvoda koji kalkuliše potrošnju prirodnog kapitala (*Environmentally-adjusted net domestic product, eanDP*) često se u literaturi naziva „Zeleni BDP“ a njegov obračun – modeliranje zelene ekonomije, što uključuje i troškove prekomjerne upotrebe resursa, kao i nedovoljne investicije u njihovu revitalizaciju (Joseph Stiglitz, Amartya Sen and Jean-Paul Fitoussi, "Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress", 2008; www.stiglitz-sen-fitoussi.fr)

U skladu sa Zakonom o životnoj sredini i Uredbom o visini naknada, načinu obračuna i plaćanja naknada zbog zagađivanja životne sredine³¹⁰ (princip zagađivač plaća) pravna lica koja koriste ložišna postrojenja i postrojenja na električnu energiju instalisane snage veće od 1 MW plaćaju, mjesečnu naknadu zbog zagađivanja životne sredine, odnosno, za emitovanje zagađujućih materija u vazduh, stvaranje i deponovanje opasnog otpada. Pored toga, naknade se naplaćuju i pravnim licima koja uvoze supstance koje oštećuju ozonski omotač. Ukupan iznos naknada za emitovanje zagađujućih materija u vazduh, stvaranje i deponovanje opasnog otpada i uvoz supstanci koje oštećuju ozonski omotač u 2015. godini iznosi svega 0,003% BDP-a³¹¹ i bilježi trend smanjenja u poslednje tri godine.

Zakonom o životnoj sredini nijesu obuhvaćene naknade koje se tiču ispuštanja zagađujućih materija u vode i korišćenja voda koje su regulisane Zakonom o vodama i Zakonom o finansiranju upravljanja vodama. Naknade za ispuštanje zagađujućih materija u vode iznose 0.006 € po m³, gdje se ova osnovna naknada množi koeficijentom koji odražava kvalitet otpadne vode (način ispuštanja, zagađujuće materije). Najveća vrijednost ovog koeficijenta (30) primjenjuje se na industrijske otpadne vode, dok se na komunalne otpadne vode primjenjuje koeficijent 2³¹². Međutim, tako utvrđena odredba za sada nije efikasno primjenjiva, jer se efektivna naknada izračunava po formuli koja uzima u obzir sastav zagađenja u otpadnoj vodi i tretman koji otpadna voda prolazi prije ispuštanja, obzirom da se ne vrši monitoring zagađenih voda na mjestu emisije, a tek u početnoj fazi je izgradnja kapaciteta za prečišćavanje otpadnih voda. Iznos naknada za zaštitu voda od zagađivanja u 2014. godini iznosila je 0,008% BDP-a (276

³¹⁰ ("Sl. list RCG", br. 26/97, 09/00, 52/00, i „Sl.list CG“ br. 33/08, 05/09, 64/09, 40/11, 49/11)

³¹¹ U periodu 2013-2015 ove naknade iznosile su u 2013. godini 343,5 hiljada € (0,01%), u 2014. godini 143,4 hiljade € (0,004%) i svega 98 hiljada € u 2015.godini (0,003% BDP-a).

³¹² Odluka o visini i načinu obračunavanja vodnih naknada i kriterijumima i načinu utvrđivanja stepena zagađenosti voda (Sl.list CG br. 29/09).

hiljada €). Nema podataka o udjelu sredstava prikupljenih po ovom osnovu koja se namjenski investiraju za zaštitu voda, uključujući redovni monitoring stanja voda i preduzimanje mjera zaštite, kao i sanaciju postojećeg zagađenja.

Upotreba prirodnih resursa takođe je predmet oporezivanja po principu korisnik plaća. Po Zakonu o završnom računu budžeta za 2014. godinu, naknade za korišćenje dobara od opšteg interesa (naknade za vode, izvađeni materijali iz vodotoka, zaštitu voda od zagađivanja i naknade za korišćenje rezultata geoloških istraživanja) i naknade za korišćenje prirodnih resursa (šume, mineralne sirovine, izgradnja i upravljanje marinama i koncesione naknade koje plaćaju vlasnici privatnih šuma) iznose 2,18 mil € u državnom budžetu (0,21% ukupnih prihoda budžeta ili 0,08% BDP-a). S obzirom da se ove naknade slivaju u državni budžet, njihovo namjensko trošenje, čak i kada je propisano zakonom, ne može se pratiti na odgovarajući način. Proporcionalno, opštinama na čijim se teritorijama nalazi određeni prirodni resurs, opredjeljeno je oko 6,6 mil € prihoda od koncesija, pa je ukupni prihod od koncesija u 2014. godini bio oko 9,42 mil € (0,26% BDP-a). Zbog već navedenih problema sa nedostatkom transparentnosti i nemogućnosti namjenskog trošenja ovih sredstava u budžetu Crne Gore, slična ograničenja prisutna su i na lokalnom nivou, jer lokalne samouprave nemaju uvid u iznose predviđene koncesionim ugovorima za korišćenje prirodnih resursa, niti imaju dovoljno kapaciteta za kontrolu koncesionara.

Integracijom vrijednosti usluga koje pružaju ekosistemi u ekonomsku računicu dolazi se do drugačije slike o nepohodnosti očuvanja staništa i vrsta (i prirodnog kapitala uopšte) i stvara se osnov za razvoj resursno efikasne ekonomije. Kao što je navedeno u ocjeni stanja prirodnih resursa, vrednovanje prirodnog kapitala i usluga ekosistema nije do sada praktikovano u Crnoj Gori, a uključivanje vrijednosti usluga koje pružaju ekosistemi u procese donošenja odluka i evidentiranje rezultata ekonomije (kako na mikro tako i na makro nivou) se ne praktikuje u potrebnoj mjeri u Crnoj Gori. Nastavak sadašnje prakse nedovoljnog investiranja u zaštićena područja

prirode umjesto investiranja u prirodni kapital umanjio bi koristi ekonomije za preko 1,5 milijardi € tokom narednih 25 godina.³¹³ Ipak, tako procijenjene mogućnosti i dalje ne nalaze adekvatnu primjenu u praksi budući da su ulaganja u zaštitu i upravljanje zaštićenim područjima i dalje značajno niža od potrebnih i da je biodiverzitet uopšte izložen snažnim pritiscima i degradaciji³¹⁴. Naime, kada je u pitanju korišćenje zaštićenih prirodnih dobara, Nacionalni parkovi Crne Gore su u 2015 godini prihodovali 2,2 miliona € od kojih 42% čine prihodi od ulaznica. Svi prihodi nacionalnih parkova usmjereni su na njihovo finansiranje, ali se usluge ekosistema, uključujući i one koje pružaju nacionalni parkovi, ne valorizuju ni u približnoj mjeri u odnosu na mogućnosti. Nivo prihodovanih sredstava nedovoljan je za adekvatno upravljanje nacionalnim parkovima, a izostanak većih investicija smanjuje i projektovane pozitivne efekte na ukupni ekonomski rast i razvoj u srednjem i dugom roku.

Akcize na fosilna goriva predstavljaju važan dio prihoda budžeta i predstavljaju oko 2,79% BDP-a u 2014. odnosno 2,94% u 2015. godini. Međutim, akcize na motorni benzin i dizel za motorna vozila koriste se za izgradnju puteva,

³¹³ ISSP, Studija *Ekonomska vrijednost zaštićenih područja u Crnoj Gori (The Economic Value of Protected Areas in Montenegro, ISSP, 2011)* pokazala je da biodiverzitet i ekosistemi stvaraju značajne ekonomske vrijednosti koje se manifestuju u više sektora i djelatnosti (usluge nacionalnih parkova u djelatnostima turizma, ribarstva, rekreacije i sportova na vodi i drugih ekonomskih aktivnosti, kao i usluge obezbjeđivanja vode za piće, zaštite slivnih područja i zaštite od poplava). Procijenjena vrijednost ovih aktivnosti za 2010. g. bila je 68 mil €. Istovremeno, izdaci za finansiranje zaštićenih područja bili su na nivou od 2 mil €, pa je u Studiji zaključeno da je taj nivo sredstava nedovoljan za adekvatno upravljanje i da bi nastavak takve prakse mogao generisati značajne gubitke za crnogorsku ekonomiju i stanovništvo na duži rok. Ukoliko bi se, s druge strane, odabrala opcija „investiranja u prirodni kapital“ umjesto opcije „nastavka sadašnje prakse“ nedovoljnog investiranja u zaštićena područja, procijenjeno je da bi se osigurala trajna i rastuća dodatna vrijednost za ekonomiju i stanovništvo s ukupnim koristima od preko 1,5 milijardi eura tokom narednih 25 godina.

³¹⁴ Nacionalni savjet za održivi razvoj, *Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države: 20 godina ekološke Crne Gore*, avgust 2011. godine.

umjesto i za saniranje negativnih efekata koji po životnu sredinu nastaju sagorijevanjem fosilnih goriva³¹⁵.

Javne nabavke u Crnoj Gori u 2015. godini predstavljale su oko 10,38% BDP-a³¹⁶. Iako Zakon o javnim nabavkama predviđa mogućnost korišćenja kriterijuma povezanih sa zaštitom životne sredine i energetsom efikasnošću („zelene javne nabavke“), ova mogućnost se nedovoljno koristi u praksi. Agendom održivog razvoja zahtijevaju se prakse javnih nabavki koje su održive (SDG 12.7).

Ne postoji sistem subvencija za čiste tehnologije, alternativna goriva i prevozna sredstva, korišćenje obnovljivih izvora energije i održivo odlaganje otpada.

Budžetska izdvajanja za zaštitu životne sredine variraju poslednjih godina³¹⁷. Po podacima za 2011-2012. godinu³¹⁸, iz budžeta države izdvojeno je 0,62% i 0,43% ukupnih sredstava opredjeljenih Budžetom Crne Gore. Izdvajanja na lokalnom nivou su bila značajno niža, čak i u pojedinim razvijenim opštinama³¹⁹. U 2013. godini izdvajanja iz Budžeta Države za zaštitu životne sredine iznosila su samo 0,3% ukupnih

sredstava tj. 0,16% BDP-a, koliko su iznosila i u 2014. godini (ako kalkulišemo samo navedene tri budžetske rashodne linije).³²⁰ Ako tome dodamo i prihode nacionalnih parkova, izdvajanja za zaštitu životne sredine u 2014. godini iznosila su 7,69 mil € (0,41% Budžeta, odnosno 0,22% BDP-a Crne Gore). Prosječno izdvajanje za zaštitu životne sredine u budžetu država članica EU već u 2013. godini bilo je 1,7%³²¹.

Kod procjene troškova za upravljanje za održivi razvoj, napravljeno je poređenje sa procjenom administrativnih troškova u dokumentu „Nacionalna strategija aproksimacije u oblasti životne sredine“³²². U tom dokumentu administrativni troškovi (koji obuhvataju bruto zarade, režijske troškove i obuku dodatne administracije) iznose 19,2 mil € za period 2016-2020. godine.

Polazeći od navedenih padataka i projekcija, kod administrativnih troškova upravljanja NSOR i dijela programskih aktivnosti održivog korišćenja prirodnih resursa, procjenjuje se da je neophodno obezbijediti u Budžetu Crne Gore do 2020. godine 1-1,5% ukupnih budžetskih sredstava, a do 2030. godine 1,5-2% budžetskih sredstava.

Cijene energije su u periodu 2000-2012 značajno porasle i izvjesno su uticale na smanjenje energetskeg intenziteta, mada nije moguće precizno odvojiti uticaj ovog kretanja od ostalih faktora koji su do njega doveli. Korisničke usluge - za vodosnabdijevanje, odvođenje i tretman otpadnih voda (u slučajevima kad je tretman obezbijeđen), sakupljanje i odlaganje otpada - su takođe rasle, ali i dalje nijesu na nivou koji bi podstakao racionalnu upotrebu vode i obezbijedio potrebna sredstva za finansiranje neophodne

³¹⁵ UNECE, Treći izvještaj o pregleda stanja životne sredine Crne Gore (*Third Environmental Performance Review*), 2015

³¹⁶ U 2014. godini javne nabavke učestovale su u BDP-u 9,46%, Ministarstvo finansija, Maj 2016;

³¹⁷ Uključuje se program „Životna sredina i komunalni razvoj“ Ministarstva održivog razvoja i turizma, kapitalni budžet – projekti očuvanja životne sredine i budžet Agencije za životnu sredinu. Pored navedenog, država obezbjeđuje i kofinansiranje projekata koje podržavaju strani zajmovi i grantovi (*Treći izvještaj o pregledu stanja životne sredine u Crnoj Gori*, UNECE, 2015, str. 63);

³¹⁸ Najveće učešće bilježi se u 2009. godini – 0,7% Budžeta Crne Gore.

³¹⁹ Npr. u Budvi svega 0,88% budžeta lokalne samouprave, Herceg Novom 0,65%, Ulcinju 0,75%, za sveukupne aktivnosti koje se odnose na sanaciju i zaštitu životne sredine, tj. sanaciju industrijskog zagađenja, sanaciju komunalnog otpada, te mjere prevencije i čišćenje zagađenja na moru. Od 13 zagađivača koji su odgovorili, iz uzroka od 21 ispitanog, samo tri zagađivača su imali informacije o izdvajanjima za životnu sredinu u vidu naknada i ulaganjima u projekte zaštite životne sredine (Bazna analiza „zagađenje životne sredine“, Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem CG, 2014. g.)

³²⁰ Zakon o završnom računu Budžeta Crne Gore za 2014. godinu.

³²¹ General Government Expenditure in the EU, EUROSTAT, News Release, 122/2015 - 7 July 2015; (<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6899478/2-07072015-AP-EN.pdf/797f4af9-c37f-4631-8211-5dd0b32fcb31>)

³²² Nacrt nacionalne strategije aproksimacije u oblasti životne sredine, MORT, april 2016;

infrastrukture. Porast cijena energije i komunalnih usluga povećava rashode domaćinstava, pa je u daljoj primjeni ovih instrumenata za postizanje ciljeva resursne efikasnosti neophodna razrada mehanizama za ublažavanje uticaja na osjetljive kategorije stanovništva³²³.

Iako je Zakonom o životnoj sredini iz 2008. godine predviđen održiv sistem finansiranja životne sredine, uključujući i uspostavljanje fonda za životnu sredinu - **eko-fonda**, pomak do sada nije ostvaren. Predlogom novog Zakona o životnoj sredini, koji je u postupku pripreme za usvajanje, ova oblast je dodatno uređena radi jačanja finansiranja životne sredine.

Prepoznajući neophodnost unaprijeđenja finansiranja u oblasti životne sredine Skupština Crne Gore³²⁴, donijela je **Rezoluciju o životnoj sredini** ("Sl. list Crne Gore", br. 01/15), kojom se između ostalog, poziva na racionalno korišćenje prirodnih resursa i zaštitu prirodnih ekosistema uz izbalansiran ekonomski i socijalni razvoj, i ukazuje da je uspješno uspostavljen sistem upravljanja i kontrole i integracija mjera zaštite životne sredine kroz ekonomske i pravne instrumente - osnova za očuvanje i zdravu životnu sredinu. Rezolucija obavezuje Vladu Crne Gore da poveća izdvajanja budžetskih sredstava za oblast životne sredine na nivo veći od prosjeka izdvajanja Evropske unije za te namjene i uspostavi Eko-fond³²⁵. U tom kontekstu funkcionisanje Eko-fonda pored rješavanja problema životne sredine i obezbjeđivanja zdrave životne sredine, dopriniće održivom korišćenju resursa kroz

integraciju zahtjeva održivosti u ekonomske i druge politike, što je preduslov za **prelazak na zelenu ekonomiju**. Snažna politička posvećenost ozelenjavanju ekonomije, uklanjanju barijera i napuštanju neodrživih obrazaca proizvodnje i potrošnje je takođe od suštinskog značaja.

5.3.1. Ključni problemi sistema vrednovanja prirodnog kapitala i finansiranja životne sredine

Iako je princip zagađivač plaća jedan od osnovnih principa zaštite životne sredine u Crnoj Gori, njegova primjena nije dosljedna i efikasna u mjeri u kojoj je to potrebno. Posebno je potrebno istaći da, jedan od osnovnih principa evropske politike resursne efikasnosti – utvrđivanje realnih, pravih cijena (*getting the prices right*) – nije adekvatno integrisan u crnogorske zakone i politike, te se ne primjenjuje u stvarnom životu. Način na koji su ekonomski instrumenti dizajnirani i administrirani (prvenstveno naknade za zagađenje) nije dao opipljive rezultate – oni nijesu bili dosljedno primjenjivani i nijesu dali odgovorajuće podsticaje za promjenu ponašanja i prelazak na efikasnije i obrasce proizvodnje koji generišu niže zagađenje. Slično je i sa korisničkim naknadama, koncesijama i slično, koje nijesu bile (i još uvijek nijesu) dovoljno stimulativne da osiguraju efikasno korišćenje prirodnih resursa kao što su vode, materijali iz vodotoka, i šume. Naknade za zagađivanje životne sredine kao i naknade za korišćenje prirodnih resursa relativno su niske, a stepen naplate je na izrazito nezadovoljavajućem nivou. Pored toga nedosljedna primjena ekonomskih instrumenata zasnovanih na principu zagađivač/korisnik plaća i dalje ograničava izgleda za efikasnu primjenu održivih obrazaca proizvodnje i potrošnje kojim bi se smanjio nivo zagađenja životne sredine. Spektar osnovica za primjenu poreza i naknada, sa posebnim akcentom na oporezivanje zagađenja životne sredine i korišćenja prirodnih resursa, značajno je ispod mogućnosti koje pruža postojeća nacionalna legislativa, a naročito daleko od pozitivne prakse država

³²³ UNDP, „Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014, Na putu ka resursno efikasnoj ekonomiji“, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica, 2014.

³²⁴ 25. saziva na sedmoj sjednici drugog redovnog (jesenjeg) zasjedanja u 2014. godini, dana 27. decembra 2014. godine

³²⁵ Prema podacima EUROSTAT-a u većini zemalja članica EU izdvajanja javnog sektora za zaštitu životne sredine u 2013. godini kretala su se između 0.31 % i 1.06 % BDP-a. Nivo izdvajanja osjetno je manji u Slovačkoj (0.28 %) i Španiji (0.22 %, 2012) koje su ispod prosjeka, dok su na vrhu liste Holandija (1.44 %, 2011 data) i Malta (1.38 %, 2012 data). Prosječna izdvajanja su nešto ispod 0.75 % BDP-a.

članica EU. U fiskalnom sistemu nijesu predviđene takse za upotrebu značajnog broja zagađujućih materija i proizvoda koji imaju loš uticaj na životnu sredinu, dok su predviđene za supstance koje oštećuju ozonski omotač i posebna naknada za upravljanje otpadom, pri čemu obaveza njenog plaćanja nastaje tek od pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji (izuzetno, obaveza obračuna i plaćanja posebne naknade za ambalažu koja nije namijenjena pakovanju robe nastaje danom stupanja na snagu uredbe³²⁶).

Održivost sistema finansiranja životne sredine dodatno ugrožava nepostojanje fonda za zaštitu životne sredine – ekofonda koji bi omogućio integrisan sistemski pristup rješavanju problema zagađenja životne sredine i stabilan i održiv sistem finansiranja brojnih potreba. Umjesto toga i dalje je evidentno neintegrisano prikupljanje i nenamjensko opredjeljivanje neučinkovitih naknada prikupljenih po različitim osnovima. Naročito zabrinjava uzajamna neusklađenost propisa i odredbi kojim se naknade uvode za razne specifične namjene, što doprinosi daljoj diverzifikaciji i usitnjavanju ionako skromnih sredstava. S tim u vezi i dalje je evidentno nenamjensko opredjeljivanje sredstava koja se prikupe primjenom postojećih ekonomskih instrumenata – poreza i naknada po osnovu zagađenja životne sredine, koncesija i naknada za druge oblike korišćenje prirodnih resursa, obzirom da nema evidencije o reinvestiranju u unapređenje stanja životne sredine, a sudeći po udjelu budžetskih izdvajanja za zaštitu životne sredine očigledno je da se sredstva preusmjeravaju i za druge namjene. Istovremeno, u zemljama EU zahtijeva se racionalizacija neefikasnih naknada za fosilna goriva koje podstiču rasipnu potrošnju, uključujući restrukturiranje oporezivanja i postepeno ukidanje štetnih subvencija na životnu sredinu, pri tome svodeći na minimum moguće štetne uticaje na razvoj³²⁷.

³²⁶ Uredbom o bližim kriterijumima, visini i načinu plaćanja posebne naknade za upravljanje otpadom ("Sl. list CG", br.39/12 od 23.07.2012) propisuju se bliži kriterijumi, visina i način plaćanja posebne naknade za upravljanje otpadom.

³²⁷ OECD studija navodi da bi končavanje prakse subvencioniranja fosilnih goriva moglo da smanji emisije

Nedostaje sistem vrednovanja prirodnog kapitala i usluga ekosistema. Svijest o njihovom postojanju i značaju je na prilično niskom nivou, te i dalje ne postoje formalni mehanizmi za njihovu adekvatnu valorizaciju. Iako direktno korištenje prirodnih resursa pruža mogućnosti zarade (npr. kroz šumarstvo, lov i ribolov, itd.), mogućnosti za razvijanje tržišta i biznisa zasnovanih na održivom korišćenju i zaštiti ekosistema, odnosno šireg spektra usluga koje pružaju, su vrlo skromne.

Izražena je i diskrepanca u odnosu između propisanih/prikupljenih naknada i troškova prevencije i eliminisanja posljedica negativnih uticaja koji se generišu na životnu sredinu na jednoj, odnosno podsticaja racionalne upotrebe prirodnih resursa na drugoj strani. Sredstva pribavljena naknadama nedostatna su za saniranje devastacija i štete načinjene životnoj sredini. Tako se, na primjer, s 88 000 € koliko je ukupno prikupljeno 2012. godine po osnovu naknade za korišćenje pijeska i šljunka iz korita rijeka, ne bi se mogla nadomjestiti šteta koju nesavjesan koncesionar napravi na samo jednom od vodotoka u Crnoj Gori tokom jedne godine, uzimajući u obzir devastaciju prostora, zagađenje vodotoka, uznemiravanje staništa zamućenjem vode i mijenjanjem hidrološkog režima. Posebno zabrinjavaju subvencije štetne po životnu sredinu, odnosno subvencije koje se ne primjenjuju i u cilju zaštite životne sredine. Ilustrativan je primjer Kombinata aluminijuma u Podgorici (KAP-a) koji je praktično od otvaranja bio direktno ili indirektno subvencioniran – preko cijena električne energije ispod tržišnog nivoa ili neplaćanjem troškova za zagađenje i degradaciju životne sredine (tj. time što je preduzeću omogućavano da ne investira u mjere i tehnologije zaštite životne sredine). Razlozi subvencioniranja uključivali su očuvanje radnih mjesta, važnu ulogu aluminijumske industrije u ekonomskom sistemu zemlje i u spoljno-trgovnoj razmjeni, i slično.

gasova staklene bašte za 10% do 2050. godine (OECD, *Mitigation potential of removing fossil fuel subsidies - A general equilibrium assessment*, 2011, citirana u SEC(2011) 1067 final).

Instrumenti održivog i stabilnog finansiranja životne sredine pružaju i brojne mogućnosti u kontekstu prevazilaženja barijera koje stoje na putu ozelenjavanja nacionalne ekonomije, naročito nedostatka tehničkih i finansijskih kapaciteta za ozelenjavanje.

Na drugoj strani višedecenijsko neodgovarajuće održavanje i ograničene kapitalne investicije doveli su do značajnog opadanja kvaliteta infrastrukture u oblasti životne sredine u Crnoj Gori. Uzimajući u obzir naglašene potrebe za investiranjem i rastuće zahtjeve za podizanje kvaliteta infrastrukture u oblasti životne sredine (što je usko povezano sa procesom pristupanja Crne Gore EU), neophodno je da izvori finansiranja budu zasnovani na odgovarajućoj kombinaciji ekonomskih instrumenata (i to naknada u visini koja omogućava povraćaj troškova), inostranih ulaganjima, pozajmica od komercijalnih banaka i finansiranja iz domena javnih fondova. Ulaskom u period ekonomske krize, dodatno je došlo do značajnijeg smanjivanja javnih prihoda i redukcije javne potrošnje, što je uticalo na smanjivanje raspoloživih fondova za infrastrukturne projekte iz oblasti životne sredine.

Kao urgentna nameće se potreba unapređenja srednjoročnog finansiranja planiranjem koje je zasnovano na transparentnim kriterijumima za opredjeljivanje korisnika ograničenih finansijskih sredstava koja se nalaze na raspolaganju.

U postojećim izdvajanjima za životnu sredinu nema podsticajnih mjera za uvođenje zelene infrastrukture koja se primjenjuje na prirodnim ili poluprirodnim površinama (zelene ili plave tj. vodene) radi očuvanju kvaliteta životne sredine i zdravlja ekosistema. Nedostaju podsticajne mjere za održivu mobilnost i podsticaj projektima uspostavljanja integrisanog, multimodalnog sistema održivog saobraćaja.

Sistem naknada za usluge javnih komunalnih preduzeća, kao što su vodosnabdijevanje, tretman komunalnih otpadnih voda i sakupljanje i odlaganje komunalnog otpada, u Crnoj Gori karakteriše činjenica da fizička lica i domaćinstva plaćaju daleko manje od preduzeća i drugih pravnih lica za slične usluge

koje pružaju javna komunalna preduzeća³²⁸.

Ovakav sistem podrazumijeva postojanje višestrukih subvencija za domaćinstva, od kojih najviše koristi imaju domaćinstva sa većim prihodima koja uglavnom proizvode više otpada i koriste više vode od onih sa nižim primanjima, sa istim ili podudarnim finansijskim obavezama. Naknade nijesu dovoljne da obezbijede priliv sredstava koja će omogućiti funkcionalnost javnih komunalnih preduzeća, već uglavnom pokrivaju operativne troškove i osnovno održavanje. Ovaj problem posebno je naglašen niskim nivoom naplate naknada od domaćinstava³²⁹, usljed čega se javna komunalna preduzeća skoro u potpunosti oslanjaju na državne fondove i opštinske budžete kod finansiranja neophodnih investicija za rehabilitaciju, modernizaciju i proširivanje infrastrukture u oblastima vodosnabdijevanja i upravljanja komunalnim otpadom. Očekuje se

³²⁸ Npr. prema podacima o cijenama vodosnabdijevanja i kanalizacije za 2014. godinu: a) primorske opštine i Cetinje: najvišu cijenu vode i kanalizacije u 2014. godini plaćali su stanovnici Budve - 2,09 €/m³, za fizička lica, odnosno 4,2 €/m³, za pravna lica. Najnižu cijenu vode i kanalizacije plaćali su stanovnici Cetinja i ona je iznosila 0,78 €/m³, dok je za pravna lica, najniža cijena vode i kanalizacije bila u Herceg Novom i iznosila je 2,16 €/m³. b) Centralni i Sjeverni region: najvišu cijenu vode i kanalizacije plaćaju stanovnici Danilovgrada - 1,07 €/m³, za fizička lica, odnosno Mojkovca - 2,0 €/m³, za pravna lica. U opštini Andrijevića isporuka vode i usluga odvođenja otpadnih voda je najniža i iznosi 0,18 €/m³ za fizička lica, odnosno 0,57 €/m³ za pravna lica.

³²⁹ U 2013. godini prosječan stepen naplate usluga vodosnabdijevanja i tretmana otpadnih komunalnih voda za fizička lica bio je 71%, a za pravna lica 84%. Za 2014.g. raspoloživ je integralni podatak o stepenu naplate od prosječno 79%. Nizak stepen naplate je i kod komunalnih preduzeća. Od 53 komunalna preduzeća čiji su osnivači opštine, njih 21 poslovalo je sa gubitkom u 2014. godini. Izražena je nemogućnost tekuće likvidnosti zbog neadekvantnih cijena usluga i nedovoljan stepena naplate potraživanja za izvršenu komunalnu uslugu i ispostavljen račun, jer je stepen naplate bio 78,5%.(Izvor: Godišnji izvještaj o stanju u oblasti vodosnabdijevanja, upravljanja otpadom i otpadnim vodama, realizaciji prioritetnih aktivnosti u komunalnoj djelatnosti, sa predlogom prioritetnih projekata za izgradnju komunalne infrastrukture i predlogom mjera za 2015 i 2016. godinu); Nizak stepen naplate je i kod komunalnih preduzeća. Od 53 komunalna preduzeća čiji su osnivači opštine, njih 21 poslovalo je sa gubitkom u 2014. godini (neadekvatne cijene usluga i neovoljan stepen naplate potraživanja za izvršenu komunalnu uslugu, jer je stepen naplate bio 78,5%).

da opštine, kao vlasnici javnih komunalnih preduzeća, imaju interes za određivanje ekonomski zasnovanih naknada i finansijsku održivost komunalnih preduzeća u njihovom vlasništvu. Istovremeno porast cijena energije i komunalnih usluga povećava rashode domaćinstava, pa je u daljoj primjeni ovih instrumenata za postizanje ciljeva resursne efikasnosti neophodna razrada mehanizama za ublažavanje uticaja na osjetljive kategorije stanovništva.

Dodatno je efikasnost rada komunalnih preduzeća opterećena prekomjernom administracijom, bez očiglednih efekata koji bi opravdali takvu organizacionu strukturu. Tako je ekološka inspekcija, koja broji ukupno 7 (sedam) inspektora, u 2013. godini, izvršila 734 kontrole sprovođenja odredbi Zakona o upravljanju otpadom, dok je komunalna inspekcija sa angažovanih oko 75 inspektora izvršila ukupno 1.839 inspekcijskih kontrola. Jedan ekološki inspektor imao je prosječno jednu kontrolu u dva dana, dok je komunalni inspektor imao prosječno jednu kontrolu u devet dana.

Ovakva situacija rezultira hroničnim nedostatkom sredstava za saniranje šteta pričinjenih životnoj sredini u dužem vremenskom periodu, uključujući i sanaciju "hot spot" lokacija, zaštitu vrijednih djelova prirode i ekosistema, te očuvanje zdravlja stanovništva. Neodgovorno ponašanje ekonomskih subjekata, koji zbog zagađivanja životne sredine ne trpe odgovarajuće sankcije, uzrokuje dalje ugrožavanje životne sredine i neodrživo upravljanje životnom sredinom.

5.4. Mogućnosti i obaveze u kontekstu sprovođenja Adis Abeba agende akcija

Unapređeno globalno partnerstvo za održivi razvoj, koji vode vlade, biće sredstvo za jačanje međunarodne saradnje za sprovođenje Post-2015 razvojne agende. Savez svih uključenih partnera odnosno globalno partnerstvo postaje ključno, objedinjujući raspoložive resurse,

znanje i aktivan privatni sektor, civilno društvo, naučnu zajednicu, akademiju, filantropiju, fondacije, parlamente, lokalnu vlast, volontere i ostale zainteresovane strane. Globalno partnerstvo istovremeno mobilize, ali i pravičnije dijeli resurse, znanje, ekspertizu, tehnologiju i raspoložive finansijske, te pomaže naporima vlada da dostignu ciljeve održivog razvoja, posebno u zemljama u razvoju. Ostvarivanje Agende za održivi razvoj do 2030. godine zahtijeva jednako ambiciozan i sveobuhvatan pristup s fokusom na sredstva za sprovođenje politika u ekonomskom, ekološkom i društvenom stubu razvoja, a što uključuje efikasne, odgovorne i inkluzivne institucije, jasne politike i dobro upravljanje na svim nivoima³³⁰.

Globalno partnerstvo treba da doprinosi ostvarivanju tzv. "win-win" saradnje, u kojoj sve zemlje svijeta treba da ostvare korist – da "pobjede" nerazvijenost, suvereno, slobodno i kontinuirano raspoložujući svojim nacionalnim resursima i kumuliranim nacionalnim bogatstvom, za dobrobit današnjih, ali i budućih generacija³³¹.

Sredstva za finansiranje zaštite životne sredine (budžet države, budžeti jedinica lokalne samouprave – JLS, eko naknade, Eko fond, donacije, krediti, strana ulaganja u oblasti zaštite ŽS, međunarodno razvojno partnerstvo u oblasti zaštite ŽS, pretprijetna podrška EU, kao i strukturni fondovi EU po ostvarivanju punopravnog članstva) treba da čine samo dio **sredstava za finansiranje održivog razvoja**. Potrebno je omogućiti stabilno finansiranje i iz drugih domaćih i međunarodnih izvora radi ostvarivanja ciljeva održivog razvoja kada je riječ o održivom upravljanju ukupnim nacionalnim resursima (prirodnim, ljudskim, društvenim i ekonomskim).

5.4.1. Domaći javni izvori

Domaće izvore finansiranja generiše ostvareni privredni rast. Za sve zemlje, javne politike, i

³³⁰ UN, *Adis Abeba plan akcija*, Tačka 11 (27. Juli 2015);

³³¹ Tačka 18 UN agende 2030 za održivi razvoj (25 septembar 2015);

mobilizacija i efikasna upotreba domaćih resursa, predstavljaju centralne akcije koje treba da se vode na principima nacionalnog vlasništva nad procesom upravljanja odnosno finansiranja održivog razvoja. Unapređena socijalna, ekološka i ukupna ekonomska politika, koja uključuje kontracikličnu fiskalnu politiku, dobro upravljanje na svim nivoima i razvijene institucije okrenute potrebama ljudi – neophodne su za ostvarivanje ciljeva OR.

Za ostvarivanje ciljeva OR do 2030. godine neophodni su dodatni domaći javni izvori, koji se dopunjuju odgovarajućom međunarodnom podrškom. To prvenstveno znači jačanje instrumenata poreske politike i same poreske administracije, kako bi se prikupili dodatni poreski prihodi na nivou države i na nivou JLS, uz uvažavanje principa pravičnosti, transparentnosti, efikasnosti i efektivnosti poreskog sistema.

U skladu sa UN agendom za održivi razvoj do 2030.godine, zemlje se ohrabruju da:

- postaviti ciljeve i rokove za jačanje budžetskih prihoda (poreza i naknada) za finansiranje OR u svoje NSOR. Stoga će se ključne aktivnosti bazirati na: jačanju kapaciteta institucija u ovoj oblasti, širenju poreske osnovice i kontinuiranom naporu na integraciji neformalne ekonomije u legalne ekonomske tokove³³²;
- potrebno je udvostručiti napore u borbi protiv nelegalnih finansijskih tokova do 2030. godine sa ambicioznim ciljem njihove apsolutne minimizacije (angažovana borba protiv poreske evazije i efikasna antikoruptivna politika)³³³;
- posebnu pažnju treba posvetiti potpisivanju i sprovođenju sporazuma o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja, uz uključivanje neophodnih klauzula o sprečavanju poreskih zloupotreba u međunarodnim finansijskim transakcijama, posebno u aranžmanima Vlade i multinacionalnih korporacija koje trebaju plaćati poreske

³³² Tačka 22 AA agende akcija, što je kompatibilno sa ostvarivanjem SDG 17.1;

³³³ Tačka 23 Adis Abeba plan akcija, što je kompatibilno SDG 16.5 i 16.6;

obaveze u državi u kojoj ostvaruju ekonomsku aktivnost odnosno dodatu vrijednost (t.23);

- za manje razvijene zemlje, u borbi protiv nelegalnih ekonomskih tokova, potrebno je obezbjediti i tehničku podršku međunarodnih organizacija poput UN, IMF i WB, kako bi se pratila i procjenjivala kretanja nelegalnih finansijskih transakcija; specijalizovane međunarodne organizacije analiziraju rizik pranja novca i pomažu primjenu FATF³³⁴ standarda u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma (t.24); u ovoj oblasti neophodno je jačati međunarodnu saradnju i ispunjavanje preuzetih obaveza u tom kontekstu;
- neophodno je pratiti sprovođenje UN konvencije protiv korupcije (UNCAC) kao efikasnog instrumenta borbe protiv korupcije, kao i drugih ratifikovanih konvencija u ovoj oblasti, što uključuje pravosnažne sudske presude za koruptivna krivična djela, kao i povrat imovine u zemlje porijekla (t.25); efikasna antikoruptivna politika odnosi se na jačanje transparentnosti i odgovornosti u radu, kako u finansijskim institucijama, tako i u korporativnom sektoru i državnim organima, što je kompatibilno sa ciljem SDG 17;
- neophodno je uvesti poreske olakšice za ulaganja u prerađivačke kapacitete koji za sirovinu imaju domaće prirodne resurse, kako bi se povećao stepen njihove prerade, tj. razvio izvozni proizvod više faze obrade (npr. drvoprerada); takođe, potrebno je uvoditi dobre prakse i jačati kapacitete za pravično i transparentno ugovaranje koncesionih aranžmana, kontrolu prihoda po tom osnovu, uz monitoring sprovođenja ovih ugovora (t.26);
- intenzivirati međunarodnu saradnju u oblasti poreske politike i automatsku razmjenu podataka iz poreskih baza, posebno kada su velike korporacije u pitanju; takođe jačati i regionalne mreže poreskih administracija, kao i saradnju vrhovnih revizorskih institucija; (t.27);

³³⁴ Financial Action Task Force;

- uspostaviti transparentan okvir za javne nabavke i promovisati učešće Crne Gore u međunarodnim inicijativama za jačanje transparentnosti rada, odgovornosti državnih institucija i unapređenje kvaliteta javnih servisa (npr. Partnerstvo otvorenih vlada) (t.30);
- voditi adekvatnu cjenovnu i poresku politiku proizvoda koji ugrožavaju ljudsko zdravlje, kao što su duvanski proizvodi (prihodi po ovom osnovu predstavljaju dodatni poreski prihod koji doprinosi ostvarivanju ciljeva održivog razvoja), (t.32);
- snažnije uključiti nacionalne i regionalne razvojne banke u finansiranje OR, gdje komercijalne banke nisu u potpunosti angažovane, posebno u obezbjeđivanju kredita za projekte održive infrastrukture, energetike, poljoprivrede, industrijalizacije, nauke, tehnologije i inovacija, kao i podrške jačanju MSP (t.33);
- budžeti JLS i finansiranje za OR lokalnih zajednica takođe podrazumijeva obezbjeđenje dodatnih prihoda za ove namjene, od tehničke podrške do podrške razvojnim projektima. Drugim riječima, potrebna je:
 - Dodatna mobilizacija lokalnih prihoda za finansiranje OR, koju treba da prati model održivog finansiranja lokalnih zajednica odnosno uključivanje upravljanja dugovima JLS u sistem nacionalnog upravljanja javnim dugom.
 - Istovremeno, i međunarodna podrška za OR mora se više usmjeravati prema lokalnoj zajednici (JLS), za projekte lokalne infrastrukture, očuvanje životne sredine i inkluzivni rast.
 - Pored donacija, međunarodna podrška uključuje kredite međunarodnih finansijskih institucija i razvojnih banaka, uz mehanizme ublažavanja rizika.
 - Uz navedeno, neophodno je jačati koherentan sistem integrisanog planiranja i upravljanja prostorom, kako bi se postigao održiv nivo urbanizacije i ojačale ekonomske, socijalne i ekološke veze između urbanih i ruralnih regija.
 - Čak i ako nijesu značajni partneri u finansiranju određenih projekata, lokalne zajednice moraju biti uključene u proces donošenja odluka koje imaju uticaja na kvalitet njihove životne sredine, kao što je vodosnabdijevanje i upravljanje otpadom.
- Do 2020. godine potrebno je stimulisati JLS da usvajaju i sprovode integrisane politike i planove da bi se jačala inkluzija, resursna efikasnost, ublažavanje negativnog dejstva klimatskih promjena i prilagođavanje istim, kao i otpornost na prirodne katastrofe (integrisano upravljanje rizikom i prilagođavanje na eksterne šokove) (t.34).
- Inovativni finansijski mehanizmi za finansiranje OR: korišćenje sredstava od igara na sreću, posebnih naknada, uvođenje poreza na finansijske transakcije, dobrovoljne kontribucije, i sl., sa jasnom namjenom ovih sredstava za finansiranje projekata OR, akcija u vezi sa klimatskim promjenama, a u korist opšteg javnog dobra.

5.4.2. Domaći i međunarodni privatni biznis i finansije

Poslovne aktivnosti privatnog sektora, investicije i inovacije su osnovni izvor produktivnosti, inkluzivnog ekonomskog rasta i kreiranja novih radnih mjesta. Privatni sektor je partner u razvojnom procesu, investitor u oblastima ključnim za održivi razvoj i nosilac promjena ka održivim modelima proizvodnje i potrošnje. Međunarodni privatni tokovi kapitala, posebno **SDI**, zajedno sa stabilnim međunarodnim finansijskim sistemom, dopunjuju domaće razvojne napore. Ipak, investicioni gep u ključnim sektorima od značaja za OR i dalje je prisutan. Da bi se SDI disperzirale u više sektora, ključnih za OR, potrebno je dalje jačati regulatorni okvir i uvoditi **podsticajne mjere**, kako bi se ciljevi privatnog sektora približili ciljevima razvoja države (prilagođavanje održivim praksama ulaganja i jačanje kvaliteta investicija sa fokusom na dugoročna ulaganja). Da bi se podstakla ulaganja, potrebno je izgraditi transparentan, stabilan i predvidljiv investicioni ambijent, sa punom primjenom ugovora i poštovanjem vlasničkih prava, integrisanih u

jasne makroekonomske politike i odgovarajuće institucije. Neophodno je dalje graditi dobru klimu za inkluzivne i održive investicije privatnog sektora, sa transparentnim i stabilnim pravilima i standardima, uz uslove fer konkurencije, a u cilju podsticanja ostvarivanja ciljeva OR zemlje.

Vladina politika u oblasti podsticanja investicija (posebno SDI) može značajno podstaći ostvarivanje ciljeva OR. Podsticanjem SDI neophodno je ojačati tzv. pozitivni efekat prelijevanja određene investicije, kao što je transfer tehnologije i know-how, uključivanje domaćih proizvođača i preduzetnika u lance snabdjevanja. Posebno je važno podsticati pripremu projekata koji promovišu rast zaposlenosti, održive oblike potrošnje, strukturnu transformaciju i održivu industrijalizaciju proizvodnu diversifikaciju i razvoj poljoprivrede. Međunarodni razvojni partneri (posebno Svjetska banka) mogu biti uključeni kroz tehničku podršku i obuke za razvoj kapaciteta za jačanje ekonomske saradnje zemlje domaćina i stranih investitora, kao i obezbjeđenje osiguranja i neophodnih garancija za investicije.

U oblasti privlačenja investicija u infrastrukturne projekte, neophodno je kontinuirano ažurirati **nacionalni investicioni plan**³³⁵, koji uključuje dobru bazu pripremljenih investicionih projekata, kako bi se podstakla dugoročna ulaganja i reducirali rizici ulaganja zbog neizvjesnosti i nepotpunosti konkretnog razvojnog projekta. Za investiranje u

³³⁵ Procjena infrastrukturnih ulaganja data je u dokumentu Pravci razvoja Crne Gore 2015-2018. sa projekcijom potrebnih ulaganja iz javnih izvora i očekivanim uključenjem privatnih izvora kao komplementarnih, za razvojne projekte. Takođe, kroz aktivnosti Nacionalne investicione komisije, kojoj stručnu podršku daje Sekretarijat za razvojne projekte, sačinjena je lista prioriteta ulaganja (Agenda infrastrukturnog povezivanja u energetici i transportu) koja objedinjuje bankabilne projekte, koji će se dijelom finansirati i iz IPA II regionalnog fonda – WBIF. Prvi projekti agende konektivnosti odobreni su 2015. godine (10 prioriteta projekata vrijednih 616 mil € investicija od kojih je tećina grant odobreno je regionu WB6, od toga Crnoj Gori dva projekta za energetski koridor i rekonstrukciju željeznice, vrijedna 167 mil € od koji je 45 mil € grant, a preostalo krediti KfW i EIB).

infrastrukturu, neophodni su i javni i privatni izvori finansiranja, kako kroz razvojne banke i druge razvojne finansijske institucije, tako i kroz sredstva i mehanizme kao što je **privatno-javno partnerstvo**, mješoviti izvor finansiranja koji kombinuje koncesione javne finansije sa ne-koncesionim privatnim finansijama, ekspertizom iz oba sektora, uz projektno finansiranje, instrumente smanjenja rizika i udružene finansijske izvore.

Nadalje, neophodno je podsticati dalji razvoj privatnog sektora koji uvaćava **međunarodne standarde i dobru praksu na tržištu rada** odnosno prava zaštite na radu, ekološke i zdravstvene standarde u skladu sa potvrđenim međunarodnim konvencijama, kao i rodnu ravnopravnost, prava osoba sa posebnim potrebama i zaštitu dječjih prava (t.37). Neophodno je obezbijediti da **ćene** imaju jednaka prava i mogućnosti, ne samo u političkom, već i u ekonomskom životu zemlje, pristup ekonomskim resursima, vlasnička prava, pravo na posao, jednako plaćanje za jednaki posao, uz zaštitu od svih oblika diskriminacije na tržištu rada (t.40).

Potrebno je dalje jaćati **regulativu u oblasti finansijskih posrednika**, od mikrofinansiranja do međunarodnog bankarstva, kao bi se obezbjedio pristup finansijama za sve (finansijska inkluzija), posebno pristup kreditima za MSP. Potrebno je ohrabiti komercijalne banke da prućaju svoje usluge svima, te podrćavati mikrofinansijske institucije, razvojne banke, poljoprivredne banke, uz uvođenje inovativnih finansijskih mehanizama kao što je mobilno bankarstvo, platne platforme i elektronsko plaćanje (t.38). Potrebno je dalje jaćati i tržište kapitala (t.44).

Ohrabruje rastući broj kompanija koje razvijaju **model poslovnog ponaćanja** vodeći računa o ekoloćkim i društvenim uticajima njihove aktivnosti i koje, kod ocjene investicionih ulaganja, pored ekonomskih, uvaćavaju i nefinansijske uticaje (podstićući i druge kompanije da tako postupaju i poštujju principe održivog poslovanja i investiranja).

Za afirmaciju ciljeva održivog razvoja važno je i prisustvo **filantropije**, koja daje značajnu finansijsku i nefinansijsku podršku za ostvarivanje pojedinih ciljeva. Fleksibilnost, inovacioni kapacitet, preuzimanje rizika, kao i sposobnost obezbjeđenja dodatnih sredstava kroz razvojna partnerstva, karakteriše ove organizacije (t.42). Potrebno je dalje podsticati saradnju između filantropskih organizacija, države i ostalih razvojnih partnera, uz jačanje transparentnosti i odgovornosti u zajedničkom radu.

5.4.3. *Međunarodna razvojna saradnja*

Međunarodne javne finansije igraju važnu ulogu u dopunjavanju napora zemlje da mobilise domaće javne resurse. Mnoge razvijene zemlje obavezale su se da dostignu nivo od 0,7% bruto nacionalnog dohotka (indikator ODA³³⁶/GNI) za programe međunarodne razvojne pomoći, od čega 0,15 do 0,2% za najmanje razvijene zemlje. U ime svojih država članica, na dostizanje tog nivoa obavezala se i Evropska unija u kontekstu Post-2015 razvojne agende (t.51). UN posebno ohrabruje najrazvijenije da 50% svoje međunarodne razvojne pomoći usmjere prema najmanje razvijenim zemljama. Planove pomoći u razvoju potrebno je učiniti javnim, kako bi se povećala njihova izvjesnost i predvidljivost.

Poštujući obaveze po međunarodnim konvencijama (uključujući i nisko karbonski razvoj i odgovor na klimatske promjene), razvijene zemlje su se obavezale da zajedno mobilisu 100 milijardi \$ do 2020. godine iz različitih izvora, kao odgovor na potrebe zemalja u razvoju (t.60).

Proces mobilizacije resursa ostvarivaće se i kroz Zeleni klimatski fond (Green Climate Fund), podršku zemljama u razvoju koje su preuzele obaveze po UN okvirnoj konvenciji o klimatskim promjenama (UNFCCC). Odobravanje projekata iz ovih sredstava počinje već u 2015. godini, proporcionalno za projekte ublažavanja dejstva klimatskih promjena i projekte prilagođavanja (t.61).

³³⁶ Official development assistance (ODA) u odnosu na nivo GNI (Gross national income).

Važnu ulogu igra i Strateški plan za biodiverzitet koji je pokrio ovu dekadu, s obzirom na značaj očuvanja biodiverziteta i održivo korišćenje njegovih komponenti u smanjenju siromaštva i snaženju zelene ekonomije. Iz ODA sredstava neophodno je snažnije podržati i programe održivog upravljanja zemljištem, borbu protiv dezertifikacije, ali i poplava, kao i programe održivog upravljanja šumama i održivog upravljanja obalnog područja, resursima mora i okeana.

Podršku održivom razvoju za zemlje srednjeg nivoa dohotka, u koje spada i Crna Gora³³⁷, treba da podržavaju i multilateralne razvojne banke, vodeći računa da povoljni uslovi kreditiranja razvojnih projekata ovih zemalja ostanu raspoloživi i nakon dostizanja određenog nivoa privredne razvijenosti. Neophodno je podržati i regionalne projekte infrastrukture kroz ovaj model finansiranja. I sam UN sistem, sa dovoljnim resursima i efikasnim mehanizmom upravljanja, snažan je instrument za dodatnu mobilizaciju resursa za OR u programskim zemljama ("Delivering as one").

Potrebno je dodatno podsticati razvojna partnerstva, kako bi se podržali definisani razvojni prioriteti ZUR, utemeljeni na naučenim razvojnim lekcijama, raspoloživoj ekspertizi i nacionalnom konsenzusu o razvojnim prioritetima. Razvojna partnerstva su efikasan instrument mobilizacije ljudskih i finansijskih resursa, tehnologije i znanja. U tom kontekstu posebno je važna uloga Globalnog ekološkog fonda (Global Environment Facility, GEF) i transformisanju ekoloških izazova i razvojne, te obezbjeđivanju grantova i povoljnih kreditnih linija za podršku projektima zaštite životne sredine u ZUR (t.76). U okviru inicijativa Svjetske zdravstvene organizacije, potrebno je dalje jačati programe podrške jačanju zdravstvenih sistema u nedovoljno razvijenim

³³⁷ Po klasifikaciji W+Svjetske banke, Crna Gora ne spada više u kategoriju zemalja koje mogu povlačiti tzv. IDA kredite za najmanje razvijene zemlje, jer spada u kategoriju zemalja „višeg srednjeg dohotka“ sa BND/pc od 7.320 \$ (bruto nacionalni dohodak po stanovniku, Atlas metod, 2014) odnosno u grupaciju IBRD zemalja kad su krediti u pitanju.

zemljama (rano upozorenje, smanjenje rizika i upravljanje nacionalnim i globalnim zdravstvenim rizicima).

5.4.4. Međunarodna trgovina kao značajan podsticaj za razvoj

Međunarodna trgovina je motor inkluzivnog ekonomskog razvoja i smanjenja siromaštva, i treba da doprinosi promovisanju održivog razvoja. Otvorena, transparentna, inkluzivna i nediskriminatorska međunarodna trgovina bazirana na jasnim pravilima u okviru WTO, sa usaglašenim nivoom liberalizacije donosi nove razvojne mogućnosti i podstiče dugoročna ulaganja u proizvodne kapacitete. Sa odgovorajućom politikom podsticaja, infrastrukturu i kvalifikovanom radnom snagom, trgovina takođe može doprinijeti produktivnom zapošljavanju i dostojanstvenom radu, ženskom osnaživanju, smanjenju nejednakosti odnosno ostarivanju ciljeva održivog razvoja.

Sporazum o trgovinskim olakšicama³³⁸, kroz pojednostavljenje carinskih procedura treba da ostvari značajne uštede u trgovini na međunarodnom nivou. Sporazum uspostavlja mehanizme efektivne saradnje između carinskih i drugih organa uključenih u proces uvoza, izvoza i tranzita robe, a stupa na snagu kada ga verifikuju 2/3 članica WTO.

Pregovori o trgovinskim olakšicama i **fer uslovima trgovine za sve** nastaviće se i dalje u okviru globalne trgovinske mreže kakva je Svjetska trgovinska organizacija (što uključuje poziv za zaključivanje cjelokupnog paketa Doha razvojne agende, koja promovise interese ZUR). Ti pregovori obuhvatiće **unapređivanje pristupa tržištu za manje razvijene** (posebno tržištu poljoprivrednih proizvoda), balansiranje trgovinskih pravila, i dobro ciljanu, finansijski održivu, tehničku podršku za jačanje

administrativnih kapaciteta u ZUR ("Aid for Trade"). Osjetljiva oblast pregovora obuhvata i eliminisanje svih formi podsticanja izvoza poljoprivrednih proizvoda i mjera sa ekvivalentnim efektom, što se odnosi i na oblast ribarstva. Da bi efekti pregovora imali globalno dejstvo, potrebno je dalje raditi na širenju WTO članstva, uz primjenu olakšanih procedura pristupanja koje se odnose na najmanje razvijene zemlje.

Pored navedenog, u razvojnoj perspektivi Post-2015 agende, postavljen je cilj da se **udvostruči izvoz iz ZUR** u globalnom izvozu (t. 82 Adis Abeba agenda akcija).

Za dalji razvoj međunarodne trgovine i rast konkurentnosti manje razvijenih zemalja potrebno je **jačati pristup finansijskim izvorima** za rast ekonomskih aktivnosti u ovoj oblasti i pronaći **tržišno orjentisane podsticaje** kako bi se proširilo finansiranje međunarodne trgovine u skladu sa pravilima WTO (dostupnost kredita, garancije, osiguranje, faktoring i inovativni finansijski instrumenti, uključujući i one za mikro, mala i srednja preduzeća u ZUR).

UNCTAD³³⁹ predstavlja fokalnu tačku UN sistema za integrisani pristup trgovini i razvoju, kao i povezanim temama iz oblasti finansija, tehnologije, investiranja i finansiranja održivog razvoja. Njegova uloga u okviru Post-2015 agende biće značajna, jer će se regionalno baviti analizom primjene trgovinskih olakšica, primjenom TFA sporazuma i smanjenjem necarinskih barijera trgovini kroz analizu netrговinskih mjera, sa fokusom na olakšanje trgovine i rast izvoza ZUR. Ove aktivnosti UNCTAD će sporovoditi i u našem regionu, sa posebnim fokusom na izvoz poljoprivrednih proizvoda na regionalno tržište pod fer uslovima trgovine.

U okviru međunarodne trgovine, posebno važno mjesto za održivi razvoj, igra **regionalna trgovina i interkonektivnost**, čime se promovise inkluzivni rast i održivi razvoj. Regionalna integracija Crne Gore kroz CEFTA, bilateralne trgovinske aranžmane i SSP sa EU

³³⁸ WTO, *Trade Facilitation agreement*, TFA, WT/MIN(13)/36 - WT/L/911, tzv. Bali paket iz decembra 2013., predstavlja prvi sporazum usvojen od osnivanja Svjetske trgovinske organizacije, poslije 12 godina pregovora u okviru Doha razvojne runde. Crna Gora je ratifikovala ovaj Sporazum 22.marta 2016. godine,

³³⁹ United Nations Conference of Trade and Development;

doprinosi smanjenju barijera trgovini u regionu i bržim ekonomskim reformama. Ona istovremeno omogućava kompanijama, uključujući i mikro, mala i srednja preduzeća, da se integrišu u regionalne i globalne kanale snabdijevanja.

5.4.5. Upravljanje javnim dugom i međugeneracijska ravnoteža

Povlačenje kredita sa međunarodnog tržišta predstavlja važan mehanizam finansiranja razvojnih projekata posebno kapitalnih investicija, čime se doprinosi ostvarivanju ciljeva održivog razvoja. Upravljanje javnim dugom stoga predstavlja važan instrument finansiranja razvoja, obezbjeđujući javnim finansijama da igraju kontracikličnu ulogu u kretanju nacionalne ekonomije, ali uz potrebu racionalnog zaduživanja odnosno uvažavanja tzv. **međugeneracijske ravnoteže**. Naime, javni dug dozvoljava reprogramiranje sredstava potrebnih za javnu potrošnju od vremena nastanka određenog projekta do vremena plaćanja dospjelih obaveza po servisiranju zaduženja. Sa aspekta održivog razvoja i međugeneracijske ravnoteže, postavlja se pitanje koje okolnosti treba uzeti u obzir kada reprogramiramo dug (uključujući i prikupljanje poreza). Naime, ako *niko ne predstavlja buduće poreske obveznike*, onda su aktuelni poreski obveznici skloni da snažno podrže visok nivo zaduživanja zemlje. Na taj način oni prenose breme finansiranja troškova zaduživanja na buduće generacije. Stoga, sa aspekta OR, **javni dug** je prihvatljiv jedino pod veoma striktnim uslovima, prvenstveno u zavisnosti od namjene korišćenja povučenih sredstava i njihovog multiplikativnog dejstva na dinamiziranje razvoja na održivim osnovama. Osnovno polazište u politici budućeg zaduživanja treba da bude da prihod ostvaren upotrebom tih sredstava bude veći nego što su troškovi njegovog pozajmljivanja³⁴⁰.

³⁴⁰ Government of Hungary, National Framework Strategy on Sustainable Development 2012-2024: National concept on the transition towards sustainability, Hungary, March 2013, pp. 86-87;

Strategija upravljanja javnim dugom³⁴¹ dio je fiskalne strategije zemlje. Uključuje analizu postojećeg duga, projekciju kretanja u narednom srednjem roku, analizu troškova i rizika koji prate potencijalna zaduživanja kao i smjernice za dalju politiku zaduživanja i upravljanja dugom. Zakonom o budžetu i fiskalnoj odgovornosti (2014) je definisano da će se, prilikom izrade godišnjih zakona o budžetu, planiranje i izvršenje budžeta vršiti u skladu sa kriterijumima, po kojima deficit neće preći 3%, kao ni javni dug iznos od 60% BDP-a. Takođe, Zakonom se definiše mjere, koje je potrebno preduzeti, u slučaju da se navedeni kriterijumi pređu:

- Ukoliko javni dug dostigne nivo od 60% BDP-a, utvrditi predlog zakona o izmjenama i dopunama zakona o bužetu države kojim će se obezbijediti zadržavanje duga u granicama do 60% BDP-a;
- Ukoliko visina javnog duga pređe 60% BDP-a, predložiti Skupštini smanjivanje višegodišnjih izdataka, smanjivanje izdataka opštinama, kao i predložiti druge mjere za smanjenje državnog duga.
- Ukoliko javni dug pređe 60% BDP-a zbog realizacije kapitalnih projekata povodom kojih o zaduživanju odlučuje Skupština, predložiti program sanacije za period od najduže pet godina.

Usvajanjem pomenutih zakonskih rješenja, plan Vlade Crne Gore je da se uvede bolja kontrola kretanja deficita i javnog duga, kao i da se definišu rokovi u kojima je potrebno izvršiti sanaciju duga i deficita u granicama Mastrihta.

Ukupni **državni dug** Crne Gore na kraju 2014. godine iznosio je 1.942,91 mil €, umanjen za depozite Ministarstva finansija iznosi 1,893,4 mil € (54,8 % BDP-a), a uz dug lokalne samouprave od 128,8 mil €, dolazimo do nivoa **javnog duga** od 59,9% . Krajem 2015. godine procijenjeni državni dug je 61,2%, a javni dug 66,6% BDP-a Crne Gore³⁴².

³⁴¹ Ministarstvo finansija, *Strategija upravljanja javnim dugom Crne Gore za period 2015-2018*, Vlada Crne Gore, Jun 2015;

³⁴² Podaci o državnom i javnom dugu prema dokumentu PER 2016-2018 (januar 2016), dati su uz korekcije procjene

Tabela 5-2 . Kretanje državnog duga za period 2014-2018 (u mil €)

	2014	2015	2016*	2017*	2018*
BDP	3.457,9	3.595,0	3.787,5	4.012,1	4.174,8
Domaći dug	381,22	308,02	233,66	172,82	183,36
Ino dug	1.561,69	1.899,84	2.222,18	2.489,49	2.647,69
Državni dug	1.942,91	2.207,86	2.455,84	2.662,31	2.831,05
Depoziti	49,5	54,9	59,9	64,9	69,5
Ukupno državni dug	1.893,41	2.152,96	2.395,94	2.597,41	2.761,55
Ukupno državni dug/BDP	54,8%	61,2%	67,2%	71,6%	76,3%

Pogoršanje fiskalnih indikatora uslovljeno je rastom javnog duga po osnovu izgradnje autoputa, ali i zbog povećanja deficita usljed neplaniranih troškova nastalih usvajanjem seta zakona bez analize fiskalnih uticaja (npr. dopune Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti³⁴³ prema kojim majke sa troje i više djece imaju pravo na doživotnu mjesečnu naknadu, kao i roditelji ili staratelji djece sa posebnim potrebama, za koji u aktuelnom budžetu za 2016. godinu nedostaje oko 40 mil €, što može usloviti i rebalans budžeta u drugoj polovini godine). Prije uvođenja bilo kakvih novih naknada, cjelishodno je analizirati i druge mjere, kao što su različite fiskalne olakšice, ili preuzimanje dijela obaveza plaćanja poreza i doprinosa od strane države na određena, već utvrđena primanja, čime bi se značajno smanjio pritisak na rashodnoj strani Budžeta Države. Navedene mjere moguće je sprovesti i u okviru mjera pronatalitetne politike (podmjera 1.1.1.1 u Akcionom planu, strateški cilj "Unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije").

Praksa izglasavanja zakona od strane Skupštine Crne Gore, bez prethodnog analiziranja njihovog fiskalnog uticaja i izjašnjavanja Vlade po pitanju takvih predloga, tj. davanje mišljenja na sadržaj rješenja - treba da se u potpunosti obustavi, čime bi se dao značajan doprinos održivosti javnih finansija.

rasta BDP, iz marta 2016. godine (Ministarstvo finansija); Procjene nivoa javnog duga, kao % BDP-a, za 2016., 2017. i 2018. godinu kreću se do 72,5% , 75,6% i 78,9% respektivno (Agenda konkurentnosti 2020, April 2016);

³⁴³ Službeni list Crne Gore br. 42/15.

Glavni izazov u dijelu upravljanja dugom u narednom periodu predstavljaće realizacija kredita za izgradnju autoputa Bar – Boljare, prioritetne dionice Smokovac – Mataševo, u visini od oko 809 miliona eura, odnosno završetak ukupne investicije autoputa i njeno stavljanje u funkciju razvoja Crne Gore na održivim osnovama. Ova investicija od strateškog značaja uslovljava rast zaduženosti u srednjem roku.

U dijelu **politike zaduživanja**, do početka krize, u pogledu ino duga, Crna Gora se pretežno oslanjala na obezbjeđivanje sredstava od međunarodnih finansijskih institucija, kada je u pitanju realizacija kapitalnih projekata, pri čemu su obezbjeđivana sredstva sa relativno povoljnim uslovima kreditiranja, odnosno sa dužim periodom otplate i nižim kamatnim stopama. Posljednjih godina, od 2009. godine, zbog potrebe finansiranja deficita, Vlada se zaduživala eksterno i kod komercijalnih kreditora, kao i emisijama obveznica na inostranom tržištu hartija od vrijednosti. Vlada Crne Gore će, u narednom periodu, nastaviti saradnju sa međunarodnim finansijskim institucijama, u cilju obezbjeđivanja povoljnih finansijskih sredstava za dalje finansiranje kapitalnih projekata. Vezano za domaći dug, najveći dio domaćeg duga odnosi se na dug po osnovu restitucije (za koje se teško može predvidjeti obim promjene) , kredita kod komercijalnih banaka, i izdatih državnih zapisa. Kako bi se uredno izmirile visoke obaveze preuzete otplate duga, Crna Gora će se morati dalje zaduživati, kako bi obezbijedila izvore za servisiranje ovih obaveza. Iako je posljednjih godina došlo do smanjenja cijene zaduživanja na međunarodnom tržištu, nije jednostavno

predvidjeti kretanja u narednom periodu.³⁴⁴ U vezi sa tim, na visinu zaduženja, odnosno troškove, koji su sa njim vezani, velikog uticaja mogu imati i razlozi na koje Crne Gora na može uticati. Naime, zbog raznih poremećaja na tržištu, izazvanih daljom ekonomskom stagnacijom, međunarodnim sukobima, promjenama cijena valuta i razih drugih derivata, može doći do povećanja procjene rizika, od strane banaka i investitora, što neizbježno dovodi i do rasta kamatnih stopa. Navedeni trendovi doveli su poslednjih godina do visoke averzije prema riziku od strane međunarodnih investitora prema svim tržištima zemalja u razvoju. Takođe, navedeni razlozi mogu dovesti i do ograničenja pristupu finansijskim sredstvima³⁴⁵, što može dovesti do poteškoća u obezbjeđivanju potrebnih sredstava.

Polazeći od Zakona o budžetu i fiskalnoj odgovornosti, u cilju postizanja održivosti javnog duga, neophodno je kvalitetnije praćenje i izvještavanje o javnom dugu, definisanje i uspostavljanje jasnih procedura vezano za upravljanje dugom i analizu zaduženosti, upravljanje gotovinom i realizacijom transakcija plaćanja duga. Stoga će se pristupi donošenju posebno programa sanacije javnog duga, odnosno programa mjera na rashodnoj i prihodnoj strani budžeta, uključujući i mogućnost ponude odnosno prodaju koncesije na autoput, čime bi koncesionari preuzeli dio finansijskog opterećenja. Naveden mjere doprinijeće konsolidaciji javnih finansija Crne Gore, unapređenju kreditnog rejtinga i jačanju konkurentnosti na makro nivou.

³⁴⁴ Eurobondovi iz 2011. godine realizovani su sa kamatom od 7,25%. U prvoj polovini 2015. godine realizovana je emisija obveznica na međunarodnom tržištu u iznosu od 500 mil €, na period od 5 godina, uz kamatnu stopu od 3.875%. Navedena kamatna stopa predstavlja najnižu cijenu sredstava zaduživanja koju je Crna Gora ostvarila na međunarodnom tržištu, čime je i obezbijeđeno i samo smanjenje troškova zaduživanja. Međutim, emisija obveznica od 300 mil € iz marta 2016.g. realizovana je uz kamatnu stopu od 5,75% i ročnost od 5 godina. Emisije poslednjih godina (2015-2016.) nisu nova zaduženja, već refinansiranje ranije izdatih obveznica.

³⁴⁵ Po Zakonu o budžetu Vlada se u 2016.g. može zadužiti do 433 mil € za servisiranje dugova i dodatnih 255 mil € za potrebe finansiranja prioritetne dionice Autoputa.

Istovremeno, kroz dobre rezultate na polju fiskalne konsolidacije, koja se u kontinuitetu realizuje poslednjih godina, kao i uz predviđenu ekonomsku i investicionu aktivnost, odnosno predviđen rast BDP – a, realno je pretpostaviti da neće doći do značajnije promjene troškova zaduživanja³⁴⁶.

Konačno, kako se ne bi dozvolio veći rast javnog duga od predviđenog i obezbijedilo njegovo postepeno opadanje, nakon realizacije projekta izgradnje prioritetne dionice autoputa Smokovac - Mataševo, potrebno je preduzeti dalje mjere fiskalne konsolidacije, koje bi pored makroekonomskih kretanja, dovele do stabilizacije kretanja javnog duga.

Važno pitanje javnih finansija s aspekta održivog razvoja je i tzv. problem finansiranja životnog ciklusa koji je osnovni izvor tekućeg budžetskog deficita. Finansiranje potreba iz oblasti socijalne zaštite posebno finansiranje obaveza u Fondu PiO i Fondu zdravstva³⁴⁷, predstavlja snažan pritisak na budžet, kako zbog naslijeđenih obaveza, tako i zbog pristupa resursne alokacije između generacija. Riječ je naime o realokaciji resursa sa radnoaktivnog stanovništva prema djeci i starima, pri čemu je ova realokacija neophodna zbog postojanja razlike između faze proizvodnje i faze korišćenja resursa, koje se u stvarnom životu ne poklapaju. Razlika između potrošnje i kreiranja dohotka je deficit životnog ciklusa. Njega mora finansirati svako društvo kroz realokaciju resursa između generacija, uz korišćenje razgranatog mehanizma instrumenata i politika, gdje ključnu ulogu ima sistem socijalne zaštite. Neadekvatan i nedovoljan sistem finansiranja deficita životnog ciklusa može usporiti dinamiku privrednog rasta i razvoja u srednjem roku, istovremeno doprinoseći smanjenju štednje, aktivnosti na tržištu rada i stopi rađanja³⁴⁸.

³⁴⁶ Troškovi servisiranja duga u 2016. godini procijenjeni su na 2,2% BDP-a u dokumentu Agenda konkurentnosti 2020, april 2016 (reformaska mjera : podizanje održivosti javnog duga);

³⁴⁷ Deficit Fonda PiO je 126 mil € (Budžet 2016), dok je deficit Fonda zdravstva 6 mil € (Agenda konkurentnosti 2020);

³⁴⁸ Government of Hungary, National Framework Strategy on Sustainable Development 2012-2024: National concept

5.4.6. Nauka, tehnologija, inovacije i razvoj kapaciteta

Znanje i na njemu bazirane tehnološke inovacije postaju glavni izvor ekonomskog razvoja u modernim društvima. Resursno efikasna ekonomija pretpostavka je dinamičnog ekonomskog rasta sadašnjih i budućih generacija. Nova faza inovacija treba da omogući rast ekonomskih resursa bez rasta negativnih efekata na prirodne resurse, uz poštovanje prirodnih i ekoloških limita koji su postavljeni (tzv. apsolutno razdvajanje). Nova znanja i inovacije angažuju manje materijala i energije u proizvodnim procesima. S obzirom da su materijali i energija ograničeni, naši inovacioni kapaciteti ne treba da poznaju granice: ekonomski razvoj mora se bazirati na neprestanim inovacijama i primjeni novih znanja i iskustava. Posljedično, **ulaganja u istraživanje i razvoj** (u javnom i privatnom sektoru), i u manjim zemljama kao što je Crna Gora, pretpostavka su dinamičnog rasta u narednom periodu.

5.5. Pretpristupna podrška, programi Unije i strukturni fondovi

Pored toga što je najveći davalac međunarodne razvojne podrške, Evropska unija ima razvijen mehanizam pretpristupne podrške za zemlje koje pretenduju da postanu članice Unije, kao i za manje razvijene države članice.

Proces ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije EU ostvaruje se kroz sedmogodišnje programiranje budžeta EU i definisanje višegodišnjeg finansijskog okvira, koji se sprovodi kroz godišnje budžete. Prihodnu stranu budžeta EU čine direktne kontribucije država članica (do 80% sredstava), prihodi od carina i drugih dažbina (oko 10%) i dio prihoda od PDV-a (oko 10%), što čini oko 1% ukupnog Bruto nacionalnog dohotka Unije.

Sa rashodne strane, budžet Unije ima znatno više programskih prioriteta, koji se realizuju kroz zajedničke evropske politike i odobrene razvojne projekte, koji treba da doprinose konvergenciji nivoa razvoja novih država članica u odnosu na osnivače EU odnosno razvijene zapadnoevropske ekonomije.

Tabela 5-3: Višegodišnji finansijski okvir EU 2014-2020

MFF 2014 – 2020 - u mlrd. €, cijene 2011	Total 2014-2020	%
1. PAMETNI I INKLUZIVNI RAZVOJ	450,763	47%
1a. Konkurentnost za rast i zaposlenost (Programi Unije..)	125,614,0	13%
1b. Kohezija za rast i zaposlenost (ERDF, ESF, KF..)	325,149	34%
2. ODRZIVI RAZVOJ: PRIRODNI RESURSI	373,179	39%
CAP I stub - direktna placanja	277,851	
CAP II stub – ruralni razvoj	84,936	
3. BEZBJEDNOST I GRADJANSTVO	15,686	2%
4. GLOBALNA EVROPA (BILA 49,4 MLRD € ILI 5,7%)	58,704	6%
Od čega IPA (bila 11,4 mil €)	14,11	
5. ADMINISTRACIJA	61,629	6%
- troškovi institucija	49,798	5%
PREUZETE OBAVEZE (1% GNI)	959,988	100%

on the transition towards sustainability, Hungary, March 2013, pp. 88-89;

Projekti životne sredine u finansijskoj perspektivi 2007-2013: IPA

U sedmogodišnjoj finansijskoj perspektivi EU 2014-2020, 47% planiranih sredstava opredijeljeno je za **pametni i inkluzivni rast** (konkurentnost za rast i zaposlenost; ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija), dok je za **održivi rast**, tj. prirodne resurse opredijeljeno oko 39%, sa fokusom na poljoprivredu, ruralni razvoj, ribarstvo i programe za zaštitu životne sredine i klimatske promjene. U okviru budžetske linije za pametni i inkluzivni razvoj realizuje se razvojna strategija **Evropa 2020**, dok se **Strategija održivog razvoja** realizuje, kako kroz navedenu budžetsku liniju, tako i kroz budžetsku liniju za održivi razvoj, odnosno očuvanje prirodnih resursa Unije, pa možemo zaključiti da se gotovo 4/5 budžeta troši za različite mjere koje se mogu smatrati mjerama kojim se finansira održivi razvoj EU.

Takođe, države članice doprinose i samostalnom finansiranju održivog razvoja, s obzirom da je većina sektora koji se odnose na primjenu mjera održivog razvoja spada u tzv. podijeljene nadležnosti (životna sredina, energetika, saobraćaj, poljoprivreda i dr.), što znači da se dio odlučivanja i primjene odvija na nivou EU, dok dio ostaje na državama članicama.

Crna Gora će u srednjoročnoj perspektivi postati članica EU i biti neto primalac sredstava iz budžeta EU, s obzirom na njene ekonomske performanse (BDP/pc u paritetu kupovne moći za 2014. godinu je 41 u odnosu na prosjek EU). Da bi na pravi način mogla povlačiti sredstva iz strukturnih i investicionih fondova (ERDF, ESF, KF, EAFRD, EMFF³⁴⁹), – mora se blagovremeno pripremati još u pretpristupnoj fazi. Istovremeno, jačanje administrativnih kapaciteta i kontinuirane obuke – pretpostavka su i efikasnog korišćenja sredstava pretpristupne podrške u sredjem roku. Od kvaliteta pripreme i održivosti formiranih i obučanih struktura koje će biti uključene u programiranje, povlačenje, realizaciju i izvještavanje o trošenju sredstava iz EU fondova – zavisiće i efikasnost korišćenja tog snažnog mehanizma podsticanja razvoja, koji se otvara ostvarivanjem punopravnog članstva u Uniji.

Do ostvarivanja punopravnog članstva, Crna Gora je u mogućnosti da koristi sredstva pretpristupne podrške EU (nacionalna i

³⁴⁹ Evropski fond za regionalni razvoj, Evropski socijalni fond, Kohezioni fond, Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj i Evropski fond za pomorstvo i ribarstvo su evropski strukturni i investicioni fondovi u finansijskoj perspektivi 2014-2020.

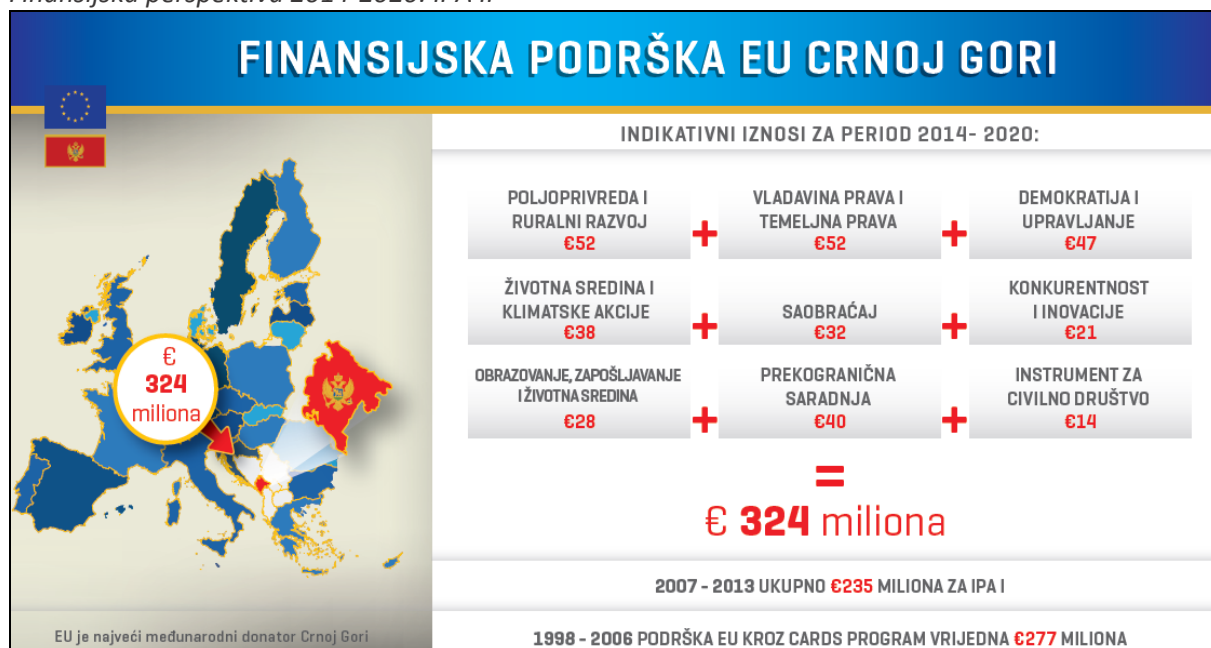
višekorisnička IPA), kao i da participira u određenim programima Unije koji podstiču pametni, inkluzivni i održivi razvoj.

U periodu 2007-2013. godine Crna Gora je kroz sredstva nacionalne IPA apsorbovala 235 mil €,

i organizovan veći broj kampanja za podizanje javne svijesti o značaju zaštite i obrazovanju za zaštitu životne sredine.

U tekućoj finansijskoj perspektivi, po sektorskim prioritetima, Crna Gora može da povuče čak

Finansijska perspektiva 2014-2020: IPA II

od čega je značajan dio opredjeljen za projekte zaštite životne sredine, infrastrukturu i ekonomski razvoj. Cilj politike EU u oblasti životne sredine i klime je da promoviše održivi razvoj, privredu sa nisko karbonskim emisijama, kao i efikasno upravljanje resursima i zaštitu životne sredine za buduće generacije. Crna Gora je identifikovala nacionalne prioritetne mjere fokusirajući se naročito na investicije u oblasti otpadnih voda, vodosnabdijevanje i upravljanje otpadom. Tako je u prethodnoj finansijskoj perspektivi, Evropska unija pomogla prioritete zaštite životne sredine u Crnoj Gori sa okvirni iznosom od 35 mil €, kroz sljedeće projekte: više od 40 km kanalizacionih cijevi zamijenjeno je i izgrađeno za postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (CT, BP, NK, PV); nabavljeno je 36 vozila za prikupljanje otpada i 2363 kontejnera za otpad; donijeto je više od 30 zakona i podzakonskih akata kako bi se nacionalno zakonodavstvo uskladilo sa standardima EU; sprovedne su obuke za više od 200 službenika; sačinjen je veliki broj publikacija

324 mil € pretpristupne podrške kroz nacionalni program IPA, višekorisnički IPA mehanizam, prekograničnu saradnju i participaciju u različitim programima Unije.

Samo za oblast životne sredine i klimatskih akcija opredjeljuje se 38 mil €. Potrebno je značajno unaprijediti institucionalni okvir, kako bi se pristupilo obuhvatnoj harmonizaciji nacionalnog zakonodavstva sa evropskom pravnom tekovinom u oblasti zaštite životne sredine, a istovremeno udruživati finansijska sredstva (budžet, krediti EIB, EBRD, KfW, kao i IPA sredstva) kako bi se podržale investicije u zaštitu životne sredine, prvenstveno upravljanje otpadom i tretman voda. Te investicije su i pretpostavka za postepenu tranziciju ka resursno efikasnoj, cirkularnoj ekonomiji. Drugu komponentu planiranih investicija čine

investicije u prilagođavanje klimatskim promjenama³⁵⁰

Investicioni okvir za Zapadni Balkan (WBIF) iz višekorisničke IPA linije namijenjene zajedničkim projektima IPA zemalja, pruža dodatnu podršku za ulaganja u sektor zaštite životne sredine, sa fokusom na prikupljanje i tretman otpadnih voda, upravljanje otpadom u najvećim aglomeracijama (gusto naseljena i industrijska područja) i ekološki osjetljiva područja, kao i za projekte energetske efikasnosti. Za ove investicije, preko Nacionalne investicione komisije (NIK)³⁵¹, definišu se prioritetni nacionalni projekti za finansiranje iz IPA fonda³⁵², u skladu sa dogovorima postignutim u okviru tzv. Berlinskog procesa, inicijative Njemačke za snažniju regionalnu podršku zemljama našeg regiona, za zajedničke i prioritetne razvojne projekte u oblasti: energetike, saobraćaja, zaštite životne sredine i društvenih djelatnosti.

Crna Gora takođe učestvuje u ECRAN mreži, regionalnom pristupnom okviru za životnu sredinu i klimatske promjene, sa ciljem usklađivanja regionalnih aspekata i nacionalnih prioriteta u ovom sektoru. Za učešće Crne Gore otvoren je i EU okvir za saradnju u oblasti prevencije katastrofa, pripreme i odgovora³⁵³, dok će EU podržati i ostvarenje ciljeva Crne Gore i drugih zemalja učesnica u kontekstu marko-regionalnih strategija za Jadransko-Jonski region i Dunavski region, kao što su npr. zaštita morskih i obalnih ekosistema, kao i

³⁵⁰ Evropska komisija, Indikativni strateški dokument za Crnu Goru 2014-2020 (Indicative Strategy Paper for Montenegro 2014-2020), Brisel, jun 2014;

³⁵¹ U čl. 5 Odluke o obrazovanju Nacionalne investicione komisije (19.2.2015.) navodi se da administrativno-tehničke poslove za potrebe Nacionalne investicione komisije obavlja Sekretarijat za razvojne projekte.

³⁵² Prvi odobreni projekti u 2015. godini, iz WBIF-a po Agendi povezivanja, su: "Interkonekcija prenosnih sistema Crne Gore - Srbije - Bosne i Hercegovine 400kV dalekovodom" vrijedan 127 mil € (20% grant, ostalo kredit KfW) i "Signalizacija i rekonstrukcija mostova na željezničkoj pruzi Bar-Vrbnica", vrijedan 40 mil € (50% grant, ostalo kredit EIB). Definisana je lista od 64 prioriteta razvojnih projekata za ovaj model finansiranja. U planu je i predlaganje podrške za izradu Studije izvodljivosti za Jadransko-jonski autoput/brzu saobraćajnicu (Ruta 1 i Ruta 2);

³⁵³ The Union Civil Protection Mechanism;

transnacionalnih kopnenih staništa i biodiverziteta³⁵⁴.

5.6. Strateški ciljevi finansiranja za održivi razvoj

5.6.1. Održivo finansiranje životne sredine

U odnosu na postojeće stanje i izražene probleme, **uspostavljanje sistema održivog finansiranja životne sredine kao komponente finansiranja za održivi razvoj** je strateški cilj u okviru sprovođenja politike održivog razvoja Crne Gore, s ambicijom da primjena efikasnog i učinkovitog sistema omogući rješavanje hroničnih problema zaštite životne sredine i obezbijedi stabilan i siguran sistem finansiranja već u srednjem roku (do 2020.godine).

Planiranje budžeta koje je zasnovano na postizanju rezultata predstavlja jedan od osnova uspješnog funkcionisanja sistema upravljanja životnom sredinom. S tim u vezi, Ministarstvo finansija radi na omogućavanju pune implementacije programskog budžeta. U prethodnom periodu uvedeni su elementi programskog budžeta koji obuhvataju programsku strukturu, misiju, ciljeve i opise programa, dok će se u narednom periodu, pored revizije postojeće strukture raditi na uspostavljanju indikatora u cilju usklađivanja ciljeva potrošačkih jedinica i planiranja budžetskih sredstava. Neophodno je kreirati efikasan sistem mjerenja učinka budžetskih programa, u cilju povećanja efikasnosti i transparentnosti javne potrošnje. Programskim budžetom povećavaju se kapaciteti za srednjoročno planiranje politika i praćenje njihove realizacije, mjerenje učinka i ostvarivanje ciljeva institucija u skladu sa cilejima Vlade i odobrenim budžetskim sredstvima. Predvidive javne finansije i kredibilno srednjoročno planiranje, uz mjerenje efekata potrošnje, unaprijediće kreditni rejting

³⁵⁴ Evropska komisija, Indikativni strateški dokument za Crnu Goru 2014-2020 (Indicative Strategy Paper for Montenegro 2014-2020), Brisel, jun 2014;

zemlje i povećati njenu globalnu konkurentnost³⁵⁵.

Polazeći od ciljeva NSOR, izražena je potreba uvođenja sistema programskog, namjenskog planiranja godišnjeg budžeta za sve korisnike budžeta (potrošačke jedinice), u kojem će se posebno planirati sredstva za realizaciju programskih aktivnosti održivog razvoja. Pritome je neophodno omogućiti uzajamno usklađeno strateško planiranje ciljeva sektorskih politika od strane organizacionih jedinica i podjedinica unutar njih - korisnika budžetskih sredstva, na jednoj strani, a na drugoj omogućiti sprovođenje strateških ciljeva kroz namjensko planiranje budžeta. Neophodna je i usklađenost izdvajanja sredstva iz budžeta jedinica lokalnih samouprava s planiranjem budžetskih sredstava na nacionalnom nivou. Takav pristup treba primijeniti bez odlaganja u klasifikaciji budžeta.

Usklađeno planiranje sektorskih politika i programsko opredjeljivanje sredstava u budžetu značajno je i s aspekta unapređivanja dostupnosti i transparentnosti podataka o planiranju i trošenju budžetskih sredstva koji bi, između ostalog, trebalo da omoguće proračun određenih indikatora za praćenje ispunjavanja obaveza definisanih politikom održivog razvoja.

Obzirom na dugogodišnje odlaganje rješavanja potreba u oblasti životne sredine i nagomilane probleme koji prijete da ugroze održivost prirodnih resursa, a samim tim i izgleda za dugoročno stabilan ekonomski razvoj zasnovan na efikasnoj upotrebi resursa, neophodno je uspostavljanje efikasnog i transparentnog **fonda za životnu sredinu - eko fonda**. Pritome moraju biti precizno utvrđeni izvori finansiranja i pravila namjenskog opredjeljivanja sredstava zasnovanog na transparentnom poslovanju i efikasnom rješavanju problema zaštite životne sredine. Treba primijeniti EU pristup prema kome se finansiranje životne sredine posmatra s tri aspekta – javna izdvajanja (eng. public expenditures) za životnu sredinu, izdvajanja u industriji (expenditure by industry) i izdvajanja

specifičnih subjekata (expenditure by specialised producers) koja se uglavnom odnose na troškove upravljanja otpadom i otpadnim vodama. Radi funkcionalnosti Eko-fonda treba omogućiti proširenje osnovice za ubiranje poreza i naknada za zagađenje životne sredine i korišćenje prirodnih resursa vodeći se pozitivnom praksom u zemljama EU, naročito onim koje su postigle zadovoljavajuće rezultate još u periodu tranzicije, a zatim sistem finansiranja životne sredine cjelovito zaokružile u pretpristupnom periodu.

Tržišno zasnovani ekonomski instrumenti od značaja za zaštitu životne sredine su u širokoj upotrebi u zemljama članicama EU i smatraju se mehanizmima koji značajno (paralelno sa regulatornim instrumentima) doprinose sprovođenju politike zaštite životne sredine. Posebno interesantna iskustva i rezultati u EU bilježe se kod primjene instrumenta usmjerenih na potrošnju vode, poreza na pesticide, naknada za korišćenje nemetaličnih mineralnih sirovina, naknada za zaštitu drveća, kaucija za ambalažu za pića, oporezivanja plastičnih kesa, naknada za zagađenje voda i oporezivanja prirodnih resursa³⁵⁶.

U tabelarnom pregledu prikazan je okvir finansiranja za životnu sredinu, koji integriše izvore i predlaže namjene i preko onoga što je postojeći predlog Zakona o životnoj sredini. Naime, predlog novog Zakona o životnoj sredini predviđa da se sredstva za finansiranje Eko-fonda obezbjeđuju iz: budžeta Crne Gore; sredstava eko-naknada; kredita, donacija i pomoći; instrumenata, programa i fondova

³⁵⁶ Danska i Holandija su EU zemlje koje imaju najširi spektar osnovica za primjenu poreza i naknada, sa posebnim akcentom na oporezivanje zagađenja i korišćenja resursa. Porezi i naknade za životnu sredinu su dio danskog sistema od sedamdesetih godina prošlog vijeka. U posljednje vrijeme, ovi instrumenti generišu 8 – 10,5 milijardi eura prihoda godišnje, tj. do **4% BDP-a**. Danski zeleni porezi su dizajnirani tako da utiču na ponašanje i dovedu do održivijih izbora kod svih društvenih i ekonomskih aktera, i smatraju se uspješnim (o čemu, na primjer, svjedoče smanjena upotreba pesticida i ambalaže, kao i drugi pozitivni trendovi); (Ecorys, *The role of market-based instruments in achieving a resource efficient economy*, report prepared for DG Environment, 2011);

³⁵⁵ Vlada Crne Gore, Agenda konkurentnosti 2020, Kolašin, 19. april 2016.

Evropske unije, Ujedinjenih nacija i međunarodnih organizacija; stranih ulaganja namijenjenih zaštiti životne sredine; i drugih izvora u skladu sa zakonom. Takođe je predloženo da se sredstva Eko–fonda koriste za finansiranje pripreme, sprovođenja i razvoja programa, projekata i sličnih aktivnosti u cilju očuvanja, održivog korišćenja, zaštite i unaprjeđivanja životne sredine, energetske efikasnosti i korišćenja obnovljivih izvora energije, sprovođenje ciljeva i načela zaštite životne sredine radi postizanja integralnog i cjelovitog očuvanja kvaliteta životne sredine, očuvanja biološke, geološke i predione raznovrsnosti i racionalnog korišćenja prirodnih dobara i energije kao osnovnih uslova održivog razvoja, kao i ostvarivanje prava građana na zdravu životnu sredinu. Dalje je utvrđeno da će se aktom o osnivanju urediti organizacija i način rada, djelatnost, organi, način finansiranja i korišćenja sredstava, i druga pitanja od značaja za rad Eko-fonda.

Pored mogućnosti koje treba uzeti u obzir u odnosu na pozitivnu praksu u EU s aspekta proširenja osnovice za ubiranje poreza i naknada, potrebno je kroz funkcioniranje Eko-fonda omogućiti primjenu niza podsticajnih mjera, kao na primjer za uvođenje zelene infrastrukture, za zelenu mobilnost, kao i kroz pilot projekte uspostavljanja integrisanog sistema održivog saobraćaja. Njihovim uvođenjem smanjile bi se potrebe u pogledu izgradnje klasične tzv. sive infrastrukture³⁵⁷. Podsticajne mjere Fonda treba da obuhvate i ostale sektore ključne za poboljšanje resursne efikasnosti, uključujući i turizam. Usljed velike povezanosti turizma sa svim ostalim sektorima, mali koraci ka ozelenjavanju turizma imajuće izuzetno veliki uticaj na ozelenjavanje cjelokupne ekonomije.

Kao što se vidi iz tabelarnog pregleda, važna komponenta održivog finansiranja životne sredine je i potreba adekvatnog vrednovanja prirodnih resursa i njihovog uključivanja u mjerenje uspješnosti ekonomije. Strateški cilj

NSOR je omogućavanje vrednovanja prirodnog kapitala i usluga ekosistema i njihovo uvrštavanje u bilanse, kako od strane javne uprave tako i od strane poslovnih subjekata. Zato je neophodno unapređenje metodologija vrednovanja usluga ekosistema. Takođe prioritetno je, polazeći od dostupne dokumentacione osnove, uraditi sistematsku analizu usluga ekosistema, posebno usluga koje pružaju zaštićena područja prirode, prioritetno nacionalni parkovi. Na taj način treba unaprijediti podatke o stanju ekosistema i usluga koje pružaju. Treba razviti modele za stratešku valorizaciju usluga ekosistema, prije svega kroz srednjoročne planove upravljanja zaštićenim područjima prirode i prostorno-plansku dokumentaciju. Na temelju pozitivnih, u Crnoj Gori primjenjivih, iskustava treba razvijati modele održivog korišćenja usluga ekosistema npr. kroz šumarstvo, lov i ribolov, kao i podsticanja biznisa zasnovanih na održivom korišćenju i zaštiti ekosistema. Kroz utvrđivanje vrijednosti koncesija za korišćenje prirodnih resursa treba omogućiti da reflektuju njihovu pravu vrijednost, uključujući troškove degradacije. Treba omogućiti i integraciju informacija o vrijednosti resursa u donošenje odluka o javnoj potrošnji i odobravanju razvojnih projekata primjenom procjene uticaja na životnu sredinu, analize troškova i koristi. itd. Potrebno je unaprijediti finansiranje zaštite ekosistema kroz uvođenje naknade za usluge ekosistema.

Moraju se eliminisati subvencije štetne po životnu sredinu (SDG 12.c) odnosno subvencije koje ne uvažavaju kriterijume održivog razvoja. Utoliko prije, jer primjena ove vrste subvencija na duži rok do sada nije pokazala djelotvornost u kontekstu unaprjeđenja proizvodnih performansi i uvođenja efikasnijih i čistijih tehnologija. Za resursnu efikasnost je eliminacija štetnih subvencija čak važnija u smislu davanja ispravnih signala poslovnim subjektima nego što su bitni sami javni izdaci koji se izdvajaju u te svrhe.

Mora se omogućiti i plaćanje pravih cijena upotrebe prirodnih resursa odnosno pokriće eksternih troškova koji nastaju zbog zagađenja i drugih negativnih uticaja na životnu sredinu.

³⁵⁷ Evropska komisija: Zelena infrastruktura – jačanje evropskog prirodnog kapitala {SWD(2013) 155 final}.

Vrijednost prirodnih resursa i/ili šteta od degradacije resursne osnove i zagađenja moraju se uključiti u obračun proizvoda ili poslovnih rezultata firmi (i na makro i na mikro nivou).

Zato planiranjem namjene sredstava Ekofonda treba omogućiti i podršku uvođenju zelene ekomije koja je komplementarna i zavisi od resursne efikasnosti (mjere relevantne po tom osnovu date se u okviru finansiranja za održiv razvoj u tački 6.2)

U zaokretu od neodržive prakse finansiranja potreba u životnoj sredini, koja je utemeljena na sporadičnom saniranju pričinjenih šteta, umjesto preventivnog sistemskog pristupa, neophodno je reći na stabilno i stalno finansiranju životne sredine u Crnoj Gori.

Polazeći od navedenog, strateški cilj NSOR do 2030. godine, uspostavljanje sistema održivog finansiranja životne sredine kao komponente finansiranja za održivi razvoj, potrebno je realizovati sljedećim mjerama:

- Uvesti sistem programskog, namjenskog planiranja godišnjeg budžeta za sve korisnike budžeta (potrošačke jedinice), u kojem će se posebno planirati sredstva za realizaciju programskih aktivnosti održivog razvoja (prepoznavanje programa za OR kod svih korisnika), SDG 12 (12.2), 17 (17.3, 17.9, 17.14, 17.18, 17.19);
- Uspostaviti Eko-fond i promovisati mobilizaciju sredstava za finansiranje životne sredine kroz efikasan i finansijski održiv fond za životnu sredinu, uz uključivanje novih ekonomskih instrumenata u ovoj oblasti (zelena fiskalna reforma), SDG 17 (17.3, 17.14), 12 (12.2);
- Ukinuti subvencije koje štete životnoj sredini uključujući i racionalizaciju neefikasnih subvencija, SDG 12 (12.c), 17 (17.3, 17.14);
- Mobilisati sredstva za unapređenje kvaliteta infrastrukture u oblasti životne sredine kombinacijom ekonomskih instrumenata, podsticajem stranih ulaganja, kreditima i mehanizmima razvojnog partnerstva sa domaćim i međunarodnim partnerima

(javni i privatni sektor), SDG 12 (12.2, 12.c), 17 (17.3, 17.14);

Ovako definisane mjere imaju značajan uticaj za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja 12 i 17, dok su istovremeno u vezi s Adis Abeba agendom akcija kojom su utvrđeni, između ostalog, i: domaći javni izvori za finansiranje životne sredine (t. 20-34), domaći i međunarodni privatni biznis i finansije (t. 35-49), međunarodna razvojna saradnja (t. 50-78), nauka, tehnologija, inovacije i razvoj kapaciteta (t. 114-124), kao i pitanja podataka i daljeg praćenja sprovođenja strategije (t. 133-125).

OKVIR ZA ODRŽIVO FINANSIRANJE ŽIVOTNE SREDINE I OČUVANJE PRIRODNOG KAPITALA

IZVORI SREDSTAVA ZA FINANSIRANJE (integrisani pristup, preko izvora predviđenih Zakonom o ŽS)	NAMJENA SREDSTAVA (postojeće i nove namjene)
- sredstava eko-naknada (<i>princip zagađivač plaća</i>) - naknade zbog zagađivanja ŽS odnosno zbog emitovanja zagađujućih materija u vazduh, stvaranje i deponovanje opasnog optada - naknade pravnim licima koja uvoze supstance koje oštećuju ozonski omotač - naknade za ispuštanje zagađujućih materija u vode (Zakon o vodama i Zakon o finansiranju upravljanja vodama) - dozvole za promet izvora jonizujućeg zračenja i promet radioaktivnog materijala - naknada za kontrolu radioaktivnosti roba pri uvozu, izvozu i tranzitu - razmotriti uvođenje oprezivanja CO2 emisija - upotreba prirodnih resursa, uključujući vrednovanje prirodnog kapitala i usluga ekosistema (princip korisnik plaća, unapređenje metodologije vrednovanja prirodnih resursa, te uklanjanje iste u mjerenje uspešnosti ekonomije) - korišćenje voda - korišćenje mineralnih sirovina - korišćenje šuma - prihodi od korišćenja zaštićenih prirodnih dobara (Nacionalni parkovi), ali uz uvažavanje usluga ekosistema - dio prihoda od akciza na fosilna goriva koje bi se koristile za saniranje negativnih efekata koji po ŽS nastaju sagorijevanje fosilnih goriva - uključiti dodatne poreske prihode od značaja za zaštitu ŽS (npr. poreze na upotrebu pesticida, naknada za korišćenje nemetaličnih mineralnih sirovina, naknada za zaštitu drveća, kaucija za ambalažu za pića, oporezivanja plastičnih kesa, naknada za zagađenje voda i oporezivanja prirodnih resursa) - krediti - donacije i međunarodna razvojna pomoć; instrumenti, programi i fondovi EU (uključujući kofinansiranje), UN i međunarodnih organizacija - i drugih izvori u skladu sa zakonom	JAVNA IZDVAJANJA³⁵⁸: - finansiranje pripreme - spvođenja i razvoja programa, projekata i sličnih aktivnosti u cilju očuvanja, održivog korišćenja, zaštite i unapređivanja ŽS, energetske efikasnosti i OIE - spvođenje ciljeva i načela zaštite životne sredine radi postizanja integralnog i cjelovitog očuvanja kvaliteta ŽS, očuvanja biološke, geološke i predione raznovrsnosti i racionalnog korišćenja prirodnih dobara i energije kao osnovnih uslova održivog razvoja - ostvarivanje prava građana na zdravu ŽS PROŠIRITI NAMJENE IZDVAJANJA i na: - subvencije za čiste tehnologije, alternativna goriva i prevozna sredstva, korišćenje OIE i održivo odlaganje otpada; podrška sanaciji zagađenja - održivim na prirodni zasnovanim oblicima turizma, održivim gradovima, - podsticajne mjere za uvođenje zelene infrastrukture, za zelenu mobilnost, za istraživanje i inovacije usmjerene na nove tehnologije, kao i kroz pilot projekte uspostavljanja integrisanog sistema održivog saobraćaja UKINUTI IZDVAJANJA: - subvencije štetne po životnu sredinu, odnosno one subvencije koje ne uvažavaju principe održivog upravljanja razvojem
- mobilizacija sredstava iz privatnog sektora - strana ulaganja namijenjena zaštiti ŽS - ulaganja u zelenu ekonomiju - privatno javna partnerstva - ostali oblici saradnje javnog i privatnog sektora	IZDVAJANJA U INDUSTRIJI privredni subjekti, uključujući i sektor MSP i preduzetnike koji realizuju zelene investicije i otvaraju zelena radna mjesta
Prihodi od osnovne djelatnosti, krediti, tehnička podrška iz međunarodnih javnih izvora	IZDVAJANJA SPECIFIČNIH SUBJEKATA izdvajanja specifičnih proizvođača zagađenja uključujući troškove upravljanja otpadom i otpadnim vodama

³⁵⁸ Budžetska izdvajanja za zaštitu ŽS iznosila su samo 0,3% u 2013. godini, odnosno **0,016% BDP-a**.

5.6.2. Platforma za finansiranje održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine

Evidentno je da je kreiranje dovoljnih i stabilnih izvora finansiranja pretpostavka za uspješno preuzimanje i sprovođenje ciljeva održivog razvoja koje predlaže UN Agenda 2030, a koje UN članice preuzimaju u svoje razvojne strategije odnosno nacionalne strategije održivog razvoja.

Zeleni paket, poput EU zelenog paketa, predstavlja podršku širem pristupu održivog razvoja, koji prelazi okvire zaštite životne sredine, te obuhvata ukupne investicije u ljudski, društveni, prirodni i ekonomski kapital zemlje. Drugim riječima, ovaj pristup, pored instrumenata i mjera uključenih u prethodnom poglavlju, obuhvata i dodatna sredstva, uključujući u unapređenje međunarodne trgovine kao motor razvoja, kao i zelene investicije u ključne ekonomske sektore u zemlji.

Pored toga što nije uspostavljen održiv i stabilan sistem finansiranja životne sredine u Crnoj Gori, do sada nije bilo pokušaja sprovođenja zelene poreske reforme u kojoj bi se poresko opterećenje sa rada djelimično prebacilo na aktivnosti koje dovode do osiromašavanja resursne osnove i zagađenja. Pozitivna iskustva sa primjenom ovakvih mjera postoje u EU tako da bi bilo uputno sprovesti analizu koja bi trebala da pokaže koliko novih radnih mjesta bi moglo biti otvoreno smanjenjem ukupnih poreskih izdataka za zapošljavanje koji bi se nadomjestili eliminacijom štetnih subvencija i povećanim porezima odnosno dosljednijom primjenom principa zagađivač/ korisnik plaća.

Na temelju pozitivnih iskustava država članica EU, pored uspostavljanja Eko-fonda, treba razmotriti mogućnosti za **dalju zelenu poresku reformu**, koja ne bi bila samo izvor prihoda za finansiranje zaštite životne sredine, već za **finansiranje održivog razvoja u integralnom kontekstu** (npr. za niskokarbonski razvoj, resursnu efikasnost, socijalnu uključenost i sl.). Inovativnim poreskim zahvatima bi se

obezbijedila sredstva za finansiranje širih potreba održivog razvoja. Širenje poreske osnovice bi omogućilo širenje subvencija za prioritete održivog razvoja kao što su na primjer: mjere uvođenja zelene ekonomije, podrška tehnološkom razvoju i inovacijama, podrška marginalizovanim grupama, i drugim prioritetima utvrđenim ovom strategijom.

Kao što je navedeno i kod finansiranja životne sredine, i kod agregiranja ukupnih sredstava za finansiranje održivog razvoja, potrebno je sprovesti inovacije u oblasti budžetske klasifikacije, te osnažiti kapacitete za obračun ukupnih sredstava na godišnjem nivou. Drugim riječima, važan strateški cilj je i prepoznati izdvajanja za politiku održivog razvoja u Budžetu Crne Gore. Stoga je potrebno izvršiti prilagođavanja u procesu planiranja³⁵⁹, usvajanja, sprovođenja i izvještavanja o realizaciji budžeta, odnosno prilagoditi budžetske klasifikacije³⁶⁰ i programske budžete³⁶¹ potrošačkih jedinica, a u kontekstu buduće fiskalne strategije. Kroz restrukturiranje sistema budžetskih izdvajanja, na način da se kao obavezni primijene kriterijumi klasifikacije budžetskih stavki koji podržavaju prioritete održivog razvoja.

To nadalje podrazumijeva širu zelenu fiskalnu reformu, odnosno definisanje zelenog paketa za održivi razvoj Crne Gore. On bi u sebe integrisano širu lepezu poreskih zahvatanja, kao što su : enegetska efikasnost, oprezivanje emisije gasova staklene bašte, subvencije za veću upotrebu obnovljivih izvorima energije, za investicije u energetske efikasne gradnju

³⁵⁹ Shodno Zakonu o budžetu i fiskalnoj odgovornosti (čl. 28) planiranje budžeta zasniva se na "ekonomskoj i fiskalnoj politici, smjernicama fiskalne politike, projekcijama ekonomskog rasta i projekcijama makroekonomske stabilnosti".

³⁶⁰ Budžetska klasifikacija je sistem jedinstvene klasifikacije na osnovu koje se priprema i izvršava budžet, koji obuhvata: organizacionu, ekonomsku, funkcionalnu, programsku i projektnu klasifikaciju.

³⁶¹ Programski budžet je dio godišnjeg zakona o budžetu koji sadrži zadatke i aktivnosti pojedinih potrošačkih jedinica koje se sprovode u cilju efikasnog upravljanja sredstvima po predloženim programima i podprogramima, a koji doprinose ostvarenju strateških ciljeva u skladu sa ekonomskom politikom države;

objekata, za pojačavanje zelenih javnih nabavki, promociju alternativnih vozila, ozelenjavanje ekonomije u sektoru preduzetništva i MSP, promovisanje društvene odgovornosti sa fokusom na promociju reciklaže, održivi gradovi, podsticaji za otvaranje zelenih radnih mjesta, za unapređenje zdravstvenog sistema u kontekstu zaštite životne sredine i održivog razvoja, i sl.).

Kako zelene ekonomije nema bez efikasne upotrebe resursa, niti održivog razvoja bez zelene ekonomije, sistem finansiranja za održivi razvoj mora da omogućiti stabilan izvor finansiranja priroita u okviru uvođenja zelene ekonomije – ozelenjavanja nacionalne ekonomije. Pored koncepta cirkularne ekonomije, u literaturi i procesima kreiranja politika, primjenjuje se sa još nekoliko srodnih konceptata kojima se tumači problematika održive ekonomije i razvoja uopšte. Na globalnom nivou odnosno u procesima koji se odvijaju u okviru sistema Ujedinjenih nacija, nešto više pažnje se poklanja konceptu zelene ekonomije (kao i održivoj potrošnji i proizvodnji), dok su evropske politike više posvećene konceptu resursne efikasnosti. I u jednim i drugim politikama i dokumentima se prepoznaje potreba transformacije ekonomije kako bi se osigurala održivost razvoja u granicama koje nameće prirodno okruženje, što je jedan od osnovnih zahtjeva cirkularne ekonomije.

U svojoj Komunikaciji iz juna 2011. godine³⁶², Evropska komisija preporučuje da je za prelazak na zelenu ekonomiju potrebno raditi na tri povezane dimenzije politika:

- a) investiranje u održivo upravljanje ključnim resursima i prirodni kapital;
- b) uspostavljanje adekvatnih tržišnih i regulatornih uslova; i
- c) poboljšanja u upravljanju i uključenosti privatnog sektora.

³⁶² Evropska komisija, COM(2011) 363 final, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Rio+20: towards the green economy and better governance*, Brisel, 2011

Polazeći od razumijevanja da prelazak na zelenu ekonomiju zahtijeva multi-sektorski i integralan pristup i djelovanje na više planova, prepoznate su mogućnosti za ozelenjavanje crnogorske ekonomije, predloženi su ciljevi i preporučene prioritetne mjere za ozelenjavanje ekonomije u periodu do 2020. godine³⁶³. Održiva poljoprivreda i šumarstvo, energetska efikasnost (u svim sektorima), obonovljivi izvori energije i razvoj turizma u okvirima održivosti, glavni su pravci za ozelenjavanje crnogorske ekonomije. Mogućnosti za ozelenjavanje prepoznate su i u oblastima upravljanja otpadom, razvoja infrastrukture za životnu sredinu, održive proizvodnje i potrošnje, investicija u prirodni kapital, održivo upravljanje resursima, nauku i istraživanja, i drugim oblastima. Investicije u ove oblasti mogu dati pozitivne rezultate samo ako se odvijaju u povoljnim uslovima, što podrazumijeva stvaranje adekvatnog regulatornog okvira (koji će uspostaviti pravila i podsticaje za razvoj zelenih ekonomskih aktivnosti, ukloniti barijere i osigurati kontrolu neodrživih aktivnosti), osiguravanje finansijske podrške, promjenu ponašanja i razvoj novih znanja i sposobnosti.

Kreiranje novih, zelenih, radnih mjesta, jačanje konkurentosti ekonomije, razvoj kapaciteta na svim nivoima, smanjenje regionalnih razvojnih razlika i smanjenje siromaštva, očuvanje prirodnih vrijednosti i otpornosti ekosistema, prilagođenost na klimatske promjene, poboljšanja u upravljanju i uključenosti društvenih aktera, samo su neke od koristi koje su imanentne procesu ozelenjavanja ekonomije.

Pored instrumenata kojim će se kroz održivo finansiranje životne sredine podržati prioriteti zelene ekonomije, u okviru platforme za finansirane održivog razvoja do 2030. godine prioritetno je uvesti tržišne i regulatorne instrumente kako bi se prevazišli dosadašnji

³⁶³ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Ozelenjavanje crnogorske ekonomije, Analitički dokument o izazovima i mogućnostima za ozelenjavanje ekonomije, integrisan u nacionalnu Platformu za učešće na Samitu Rio+20*, Vlada Crne Gore, 2012.

izazovi održivog razvoja i napravili značajniji koraci ka ubrzanju ravnomjernog i pravednog razvoja koji istovremeno čuva prirodni kapital i omogućava postepeni prelazak na zelenu ekonomiju.

Pored ekonomskih instrumenata finansiranja životne sredine, posebno onih značajnih za smanjenje ili reformu subvencija štetnih po životnu sredinu i vrednovanje prirodnih resursa i ekosistema i njihovo adekvatno predstavljanje u nacionalnim računima, za uvođene zelene ekonomije na raspolaganju je širok spektar politika i mjera kao što su: **održive javne nabavke, inovativno finansiranje, uspostavljanje indikatora, partnerstva i mjere za promovisanje korporativne društvene odgovornosti, tehnički standardi i ozelenjavanje tržišta radne snage i prostornog planiranja, primjena informacionih i komunikacionih tehnologija, adekvatna socijalna politika, transparentost i odgovornost, itd. Izgradnja kapaciteta, obrazovanje, obuka i razvoj sposobnosti, kao i jačanje naučno-istraživačkih aktivnosti su takođe od suštinskog značaja.**

Međunarodna saradnja u razvoju i primjeni mjera zelene ekonomije i obezbjeđivanju nedostajuće tehničke i finansijske podrške za zelene investicije je takođe od velike važnosti za Crnu Goru kao zemlju u razvoju.

Institucionalna komponenta: Očigledno je da postoje značajni finansijski resursi za podršku sprovođenju ciljeva održivog razvoja u nacionalnom kontekstu, pa je neophodno poboljšati koherentnost politika za održivi razvoj (SDG 17.14) i integrisati mjere zaštite životne sredine i klimatskih promjena u nacionalne politike, strategije i planiranje (SDG 13.1). Kroz harmonizaciju sektorskih politika za potrebama finansiranja održivog razvoja, obezbjeđuje se funkcionalna i finansijska veza različitih sektora ekonomije i očekivanih zelenih i održivih performansi koje treba da generišu. Zato Ministarstvo finansija treba da ima ključnu ulogu u ozelenjavanju javne potrošnje i finansiranju sektorskih politika i njihovom usklađivanju s potrebama implemenacije ciljeva održivog razvoja. Pored jedinice koja bi bila uspostavljena s tim zadatkom u Ministarstvu

finansija, i uspostavljenog Eko-fonda u oblasti životne sredine, neophodno je uspostaviti kontrolni mehanizam u okviru Komisije za ekonomsku politiku i finansijski sistem čijom primenom bi se onemogućilo donošenje dokumenata i propisa koji nijesu u skladu s prioritetima održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine.

Navedene tri institucionalne komponente treba da imaju ključni značaj u ozelenjavanju sistema finansiranja za održivi razvoj u periodu do 2030. godine. Drugim riječima, strateški cilj „**Omogućiti uvođenje zelene ekonomije mobilizacijom sredstava za finansiranje održivog razvoja**“ moguće je, realizovati sljedećim mjerama:

- Pružiti finansijsku podršku razvoju mehaizama i kapaciteta za uvođenje zelene ekonomije u deset prioriternih sektora, SDG 9 (9b), 10 (10.1, 10.2, 10.4, 10.b), 12 (12.a, 12.c), 13 (13.3), 15 (15.a, 15.b), 17 (17.1, 17.3, 17.14, 17.16):
- 1. Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj (uključujući: promociju područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju; očuvanje i održivo korišćenje genetičkih resursa; organsku proizvodnju; i održivo korišćenje planinskih pašnjaka);
- 2. Jačanje veza turizma i poljoprivrede;
- 3. Razvoj zelenih vidova turizma - diverzifikacija turističke ponude;
- 4. Održivo šumarstvo;
- 5. Razvoj održivih OIE i smanjenje emisija i pritisaka na životnu sredinu;
- 6. Energetska efikasnost (domaćinstva, javni sektor, komercijalni sektor, saobraćaj, prerađivačka industrija); posebno ozeleniti prostorno planiranje i građevinarstvo (dalja integracija zahtjeva energetske efikasnosti u prostorne planove, ali i kod upotrebe materijala u građevinarstvu, omogućiti očuvanje predionih i prirodnih vrijednosti u prostornim planovima; omogućiti planiranje prostora koje uzima u obzir uticaj klimatskih promjena);
- 7. Održiva proizvodnja i potrošnja za efikasno korišćenje resursa i jačanje konkurentosti

- (prerađivačka industrija, usluge, mala i srednja preduzeća);
8. Prirodni kapital (zaštićena područja, očuvanje stabilnosti ekosistema, posebno osjetljivih, očuvanje pejzažnih i prostornih vrijednosti; vodni resursi, obalno područje i zemljište);
 9. Infrastruktura koja doprinosi očuvanju životne sredine (otpad, otpadne vode, saobraćaj, zgrade), kao i zelena i na klimatske promjene otporna infrastruktura;
 10. Nauka i istraživanje, obrazovanje (inovacije i tehnološki razvoj, sufinansiranje projekata):
 - Uspostaviti povoljan regulatorni okvir (uključujući i tržišne mehanizme u okviru zelenog paketa) za investicije u zelenu ekonomiju, SDG 8 (8.2, 8.3), 10 (10.2, 10.3, 10.b), 12 (12.2, 12.c), 13 (13.2, 13.a), 15 (15.2), 16 (16.6), 17 (17.1, 17.2, 17.3, 17.4, 17.5, 17.6, 17.7, 17.14, 17.17, 17.18, 17.19)
 - Institucionalno i organizaciono jačati koherentnost politika za finansiranje održivog razvoja SDG 10 (10.6), 17 (17.3, 17.10, 17.11, 17.12, 17.13, 17.14, 17.18 i 17.19), što posebno uključuje:
 - Omogućavanje da barem jedan službenik u Ministarstvu finansija bude zadužen za finansiranje održivog razvoja kako bi se organizaciono i kadrovski unaprijedio proces planiranja i realizacije Budžeta Crne Gore. Njegov zadatak treba da bude finansijsko planiranje, praćenje i agregiranje tekućih, ali i kapitalnih, izdataka potrošačkih jedinica, koje se odnose na finansiranje održivog razvoja, uključujući izdatke i investicije za održivi razvoj ljudskog, društvenog i ekonomskog kapitala Crne Gore.
 - Jačanje administrativnih kapaciteta jedinica lokalne samouprave da primjenjuju isti princip praćenja izdvajanja za finansiranje održivog razvoja na lokalnom nivou.
 - Uspostavljanje kontrolnih mehanizama u okviru Komisije za ekonomsku politiku i finansijski sistem čijom primjenom bi se onemogućilo donošenje dokumenata i propisa koji nijesu u skladu s prioritetima održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine. Ministarstvo za održivog razvoja i turizma (buduća organizaciona jedinica za sprovođenje politike održivog razvoja) može davati mišljenje u vezi s razmatranjem pojedinih dokumenata u procesu njihovog predlaganja za usvajanje od strane Vlade³⁶⁴;
 - Podsticanje transparentnosti, inkluzivne i nediskriminatorne međunarodne trgovine (unapređivanje pristupa tržištu za manje razvijene i nedovoljno konkurentne zemlje) kroz veću dostupnost kredita, garancije, osiguranje, faktoring i inovativne finansijske instrumente, uključujući i one za mikro, mala i srednja preduzeća; takođe, u okviru ove mjere neophodno je podsticati regionalnu trgovinu i interkonektivnost, SDG 10 (10.6), 17 (17.10, 17.11, 17.12);
 - Upravljanje javnim dugom na principima međugeneracijske ravnoteže i održivog razvoja, SDG 17 (17.4, 17.13, 17.14, 17.18, 17.19).
- Ovakvo definisane mjere imaju značajan uticaj za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja 12 i 17. Takođe mjere su u direktnoj vezi s Adis Abeba agendom akcija u kojoj su, između ostalog: prepoznati izvori za finansiranje životne sredine -domaći javni izvori za finansiranje životne sredine (t. 20-34) i domaći i međunarodni privatni biznis i finansije (t. 35-49); međunarodna razvojna saradnja (t. 50-78); fer međunarodna trgovina za sve (t. 79-91); nivo zaduženosti i upravljanje javnim dugom (t. 93-102); nauka, tehnologija, inovacije i razvoj kapaciteta (t. 114-124); kao i pitanja podataka i daljeg praćenja sprovođenja strategije (t. 133-125). Takođe, može se ocijeniti da su prioriteti ozelenjavanja nacionalne ekonomije, instrumenti i mjere za realizaciju tih prioriteta kompatibilni s mogućnostima i obavezama u kontekstu sprovođenja Adis Abeba plana akcija.

³⁶⁴ Prijedlog razvijen slijedom preporuka iz regionalnog centra UNDP, Istanbul, (*Regional Service Centre for Europe and the CIS/the Istanbul International Center for Private Sector in Development*) 2015; Uspostavljanje adekvatnog insitucionalnog mehanizma i koordinacije praćenja sektorskih politika unutar Vlade, u kontekstu politike i finansiranja udrživog razvoja (budžetiranje, usvajanje strateških dokumenata, investicioni planovi i projekti) – potencirano je i u Adis Abeba agendi akcija (AAAA).

6. Petnaestogodišnji Akcioni plan NSOR - platforma za mjerenje održivosti nacionalnog razvoja

Akcioni plan NSOR do 2030. godine utvrđuje mjere, sa detaljnom razradom kroz podmjere i ciljane ishode, u okviru strateških ciljeva održivog razvoja Crne Gore. Na taj način utvrđeni su odgovori crnogorskog društva u vremenskom horizontu ove strategije na probleme, slabosti i nedostatke koji karakterišu postojeće stanje razvoja i sistema upravljanja. Istovremeno, prioritetne teme, strateški ciljevi, mjere i podmjere održivog razvoja do 2030. godine predstavljaju odgovor Crne Gore na obaveze koje proizilaze iz UN Agende za održivi razvoj do 2030. godine, obzirom da NSOR do 2030. godine postavlja platformu za prevođenje ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni kontekst. Strateški ciljevi definisani su uzimajući u obzir nacionalne okolnosti, ali vodeći računa i o nacionalnim obavezama u globalnom kontekstu. To znači da mjere i podmjere pored specifičnih nacionalnih okolnosti i potreba uzimaju u obzir i neophodnost pružanja doprinosa u dostizanju zadataka utvrđenih Agendom za održivi razvoj do 2030. godine.

Način kako su UN ciljevi i zadaci održivog razvoja prevedeni u nacionalni kontekst kroz NSOR odnosno pregled svih zadataka po ciljevima i prioritetnim oblastima u kojima su prepoznati prikazan je u Tabeli 6-1. Naime, od 169 pojedinačnih zadataka održivog razvoja, strukturiranih u 17 ciljeva održivog razvoja, njih 167 je prevedeno u mjere definisane u akcionom planu u skladu s nacionalnim okolnostima i budućim potrebama. Dva zadatka nijesu u značajnijoj mjeri relevantna za Crnu Goru, i to: 9.a - omogućiti izgradnju održive i otporne infrastrukture u zemljama u razvoju kroz povećanu finansijsku, tehnološku i tehničku podršku afričkim zemljama, najmanje razvijenim zemljama, zemljama u razvoju bez izlaza na more i malim ostrvskim zemljama u razvoju i 9.c -

značajno povećati pristup informaciono-komunikacionim tehnologijama i težiti pružanju univerzalnog i povoljnog pristupa internetu u najmanje razvijenim zemljama do 2020. godine. Posljednja kolona ukazuje na to da li u okviru određenog cilja održivog razvoja postoji zadatak koji nije relevantan u crnogorskom kontekstu. Važno je napomenuti da je veći broj od 167 prevedenih zadataka prepoznat kao relevantan za više prioritetnih tema NSOR, što potvrđuje univerzalnu prirodu i međusektorski karakter ove Strategije i naglašava potrebu funkcionalne integracije svih dimenzija održivosti nacionalnog razvoja. Od svih relevantnih zadataka, njih 101 su prepoznati u jednoj prioritetnoj temi, 44 u dvije, 18 u tri, dok su 3 prepoznata u četiri prioritetne teme NSOR.

U prilogu PIII ovog dokumenta dat je detaljniji prikaz prepoznate relevantnosti UN zadataka u odnosu na prioritetne teme NSOR. Pretposljednja kolona pod nazivom „neintegrirani zadaci“ pokazuje da li je u okviru konkretnog cilja održivog razvoja neki zadatak prepoznat kao nerelevantan, dok posljednja kolona pod nazivom „pokrivenost“ daje sumarni podatak o tome u koliko je prioritetnih tema NSOR konkretni zadatak održivog razvoja prepoznat kao relevantan.

Agendom je definisana potreba praćenja napretka u sprovođenju univerzalnih ciljeva i zadataka održivog razvoja, uključujući i sredstva za sprovođenje u svim zemljama, na način koji poštuje njihovu univerzalnu, integrisanu i međusobno povezanu prirodu tri dimenzije održivog razvoja. Zato se strateški ciljevi i mjere NSOR fokusiraju na probleme čije rješavanje zahtijeva: strateška i normativna usklađivanja javnih politika i propisa; primjenu mehanizama međusektorske saradnje, kroz integralno sagledavanje problema, koordiniranu saradnju resora i postizanje sinergijskih efekata, posebno kod onih problema gdje sektorski mehanizmi ne raspolažu potrebnim instrumentima ili su zakazali u dosadašnjim procesima; prioritetno djelovanje, s obzirom na to da od uspjehnosti rješavanja problema zavisi rješavanje problema zagađenja životne sredine, ekonomski i društveni razvoj; primjenu mehanizama koordinacije u rješavanju međusektorskih konflikata; izgradnju

Tabela 6 - 1 Pregled integracije ciljeva i zadataka UN Agende za održivi razvoj po prioritetnim temama NSOR

	Ljudski resursi	Društveni resursi	Prirodni resursi	Ekonomski resursi	Upravljanje za održivi razvoj	Finansiranje za održivi razvoj	Nije relevantan
SDG 1		1,2,3,4,3,5,a,b	5,				0
SDG 2		1,2	4	3,4,5,a,b,c			0
SDG 3	1,2,4,5,6,7,8,a,b,c	1,2,3,7,8	9,d				0
SDG 4	1,2,3,4,5,6,7,a,b,c	4,7					0
SDG 5		1,2,3,4,5,6,a,b,c					0
SDG 6			1,2,3,4,5,6,a,b	3,b	a,b		0
SDG 7			2,3,a	1,2,3,a,b			0
SDG 8	3	1,2,3,5,6,7,8,9,b	3, 4,	1,2,3,4,5		2,3, a	0
SDG 9		1	4,5	1,2,3,4,5		b	a,c
SDG 10	7	1,2,3,4,c		2,7,b		1,2,3,4,5,6,a,b	0
SDG 11		1,2,4	1,2,3,4,5,6,7,a,b,c	6,b			0
SDG 12			1,2,4,8	1,2,3,4,5,6,7,8,a,b,c		2,a,c	0
SDG 13			1,2,3,a,b	1,2,3		2,3,a	0
SDG 14			1,2,3,5,7,a,b,c	1,2,4,5,6,c			0
SDG 15			1,2,3,4,5,7,8,9,a,b,c	2, 5, 6,b		2,a,b	0
SDG 16		1,2,3,4,5,6,7,9,10,a,b	6		6,7,8,10,b	6	0
SDG 17	4		4,15,17	1,2,3,4,6,7,9,13,14,16,17,18,19	1,3,6,7,8,9,13,14,15,16,17,18,19	1,2,3,4,5,6,7,9,10,11,12,13,14,16,17,18,19	0

efikasnog i učinkovitog sistema upravljanja za održivi razvoj. Na taj način slijedi se zahtjev Agende za održivi razvoj do 2030. godine o neophodnosti poštovanja univerzalne, integrisane i međusobno povezane prirode tri dimenzije održivog razvoja.

U skladu s mjerama utvrđenim u dijelu upravljanja za održivi razvoj, prvi pilot izvještaj o napretku u sprovođenju NSOR do 2030. godine koji će biti pripremljen 2019. godine treba da bude zasnovan na primjeni 42,3% indikatora održivog razvoja koje do tada treba uvesti u sistem redovnog praćenja (detaljan pregled stanja indikatora dat je u poglavlju 7). Pripremi

izvještaja treba da prethodi uvođenje nedostajućih indikatora održivog razvoja u nacionalni sistem i uspostavljanje informacionog sistema za obradu indikatora održivog razvoja i podršku izvještavanju o sprovođenju NSOR do 2018. godine. Ovaj i sljedeći redovni dvogodišnji izvještaji o napretku biće razmatrani od strane Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem i Vlade Crne Gore, a na osnovu utvrđenog stanja biće definisane mjere za unapređivanje daljeg sprovođenja politike održivog razvoja. S obzirom na to da je NSOR platforma za prevođenje globalnih ciljeva i

zadataka održivog razvoja u nacionalni kontekst, izvještaji o napretku poslužiće i za izvještavanje o nacionalnom doprinosu u sprovođenju ciljeva i zadataka održivog razvoja prema Savjetu UN-a za ekonomska i socijalna pitanja (ECOSOC) i Statističkoj komisiji UN-a.

Polazeći od platforme koju će postaviti NSOR do 2030. godine, svi nadležni resori treba da do 2017. godine utvrde vezu između pojedinih ciljeva održivog razvoja i njihovih sektorskih strategija, planova i programa, odnosno mjera i akcija za koje će biti zaduženi u sprovođenju NSOR. Shodno tome treba utvrditi relevantnost zadataka i indikatora održivog razvoja u kontekstu njihove integracije u sektorske politike. Na taj način usklađivanje postojećih relevantnih strategija, programa i planova s NSOR biće završeno do 2018. godine. Zato je u predstojećem dvogodišnjem periodu neophodno sprovesti detaljne analize nacionalnog institucionalnog sistema u odnosi na mehanizme i mjere utvrđene u ovoj strategiji u kontekstu uspostavljanja operativnog sistema za prevođenje ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni sistem praćenja i izvještavanja i usklađivanje postojećih sektorskih nacionalnih strategija, programa i planova s ciljevima i zadacima održivog razvoja.

Akcioni plan NSOR do 2030. godine

LJUDSKI RESURSI

TEMATSKO PODRUČJE 1. UNAPREĐENJE STANJA LJUDSKIH RESURSA I JAČANJE SOCIJALNE INKLUZIJE

STRATEŠKI CILJ 1.1 UNAPRIJEDITI DEMOGRAFSKA KRETANJA I SMANJITI DEMOGRAFSKI DEFICIT

ODGOVORNI SUBJEKTI **Vodeći subjekt/i:** Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo unutrašnjih poslova
Subjekt/i uključeni u implementaciju: Ministarstvo finansija, Fond PIO, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo nauke, MONSTAT, Uprava za mlade i sport, Uprava za dijasporu

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
1.1.1 Spriječiti i ublažiti efekte starenja stanovništva SDG 8 (8.3), 17 (17.4)	1.1.1.1 Razmotriti mogućnosti realizacije pronatalitetne politike (posebno i kroz instrumente rasta zaposlenosti date u ciljevima 2.5 i 4.7, kao i fiskalne olakšice za porodice/majke sa više djece, te mjere date u 2.1.1.1). 1.1.1.2 Obezbijediti adekvatan nivo socijalnih davanja za djecu. 1.1.1.3 Poboljšati fizičku i društvenu infrastrukturu, sa akcentom na ruralna/manje razvijena područja. 1.1.1.4 Jačati porodične vrijednosti. 1.1.1.5 Obezbijediti adekvatan nivo zdravstvene zaštite za stariju populaciju. 1.1.1.6 Obezbijediti adekvatan nivo socijalne zaštite za stariju i ugroženu populaciju. 1.1.1.7 Obezbijediti održivost penzionog sistema, sprovesti reformu penzijskog i invalidskog sistema, u cilju doprinosa kasnijem izlasku sa tržišta rada, odnosno stimulisanju duže aktivnosti stanovništva i održivosti tekućeg finansiranja penzijskog sistema na srednji i dugi rok (npr. eliminisanjem posebnih uslova penzionisanja, što će doprinijeti održivosti penzijskog sistema i poštvanju principa ravnopravnosti i pravičnosti, kao i sprječavanja nesistemske rješavanja pitanja vezanih za druge sisteme, kao što su nezaposlenost, tehnološki viškovi, socijalna zaštita i sl. – kroz penzijski sistem, čime se povratno negativno utiče na inače nisku stopu aktivnosti stanovništva Crne Gore, SDG 8 (8.3), 17 /17.4).	- NILJ01 MONSTAT, Broj živorođenih - NILJ02 MONSTAT, Broj umrlih - NILJ03 MONSTAT, Stopa nataliteta - NILJ04 MONSTAT, Stopa mortaliteta - NILJ05 MONSTAT, Stopa prirodnog priraštaja - NILJ06 MONSTAT, Broj sklopljenih brakova - NILJ07 MONSTAT, Broj razvedenih brakova - NILJ08 MONSTAT, Stopa nupcijaliteta - NILJ09 MONSTAT, Stopa divorcijaliteta - NILJ14 MONSTAT Očekivano trajanje života - NILJ25 MONSTAT, Stopa maskuliniteta živorođenih - NILJ26 MONSTAT, Stopa maskuliniteta umrlih - NILJ27 MONSTAT, Stopa maskuliniteta umrle odojčadi - SDG 17.19.2 Udio zemalja koje su a) obavile makar jedan popis stanovništva i domaćinstava u prošlih deset godina, i b) ostvarile 100-procentni upis u matične knjige rođenih i 80-procentni upis u matične knjige umrlih	- Trend rasta stope nataliteta - Poboljšana socijalna zaštita za djecu - Poboljšan kvalitet fizičke i društvene infrastrukture - Obezbijeden održiv penzioni sistem - Povećana stopa aktivnosti stanovništva u dobi 15-64 godine (sa 52,5% u 2015. godini, po ARS, na 57,5% do 2030. godine) - Povećano očekivano trajanje života

1.1.2 Spriječiti i ublažiti efekte migracija SDG 10 (10.7)	1.1.2.1 Kreirati sveobuhvatnu migracionu strategiju na nacionalnom nivou, SDG 10 (10.7). 1.1.2.2 Poboljšati informacione osnove o socio-demografskoj strukturi migranata, kao i njihovim motivima migracije i planiranom trajanju iste. 1.1.2.3 Obezbijediti konkurentni nivo primanja u ugroženim djelatnostima. 1.1.2.4 Poboljšati atraktivnost države kao destinacije za imigraciju kod poželjnih zanimanja. 1.1.2.5 Unaprijediti sistem nacionalne podrške mladima za stručno i naučno usavršavanje u inostranstvu.	- SDG8.8.1 Stope učestalosti fatalnih i ne-fatalnih povreda na radu, po polu i statusu migranata radnika, a posebno žena migranata, i osoba sa nesigurnim zaposlenjem - SDG 8.8.2 Povećanje nacionalnog poštovanja radnih prava (sloboda udruživanja i kolektivno pregovaranje) zasnovanih na tekstualnim izvorima Međunarodne organizacije rada (MOR) i domaćem zakonodavstvu, po polu i migrantskom statusu - SDG10.7.2 Broj zemalja koje su sprovele migracione politike kojima se dobro upravlja - NILJ10 MONSTAT, Kretanje stanovništva Crne Gore po opštinama - NILJ11 MONSTAT, Broj crnogorskih državljana koji su se doselili u Crnu Goru - NILJ12 MONSTAT, Broj crnogorskih državljana koji su se odselili iz Crne Gore - NILJ13 MONSTAT, Broj stranih državljana koji se doselio u Crnu Goru	- Postojanje migracione strategije na nacionalnom nivou - Ostvaren pozitivan migracioni saldo - Konstantan trend rasta mladih koji se usavršavaju u inostranstvu, a zatim zapošljavaju u Crnoj Gori - Uspostavljena efikasnija informaciona osnova o migrantima
---	--	--	--

TEMATSKO PODRUČJE STRATEŠKI CILJ	1. UNAPREĐENJE STANJA LJUDSKIH RESURSA I JAČANJE SOCIJALNE INKLUZIJ 1.2 UNAPRIJEDITI ZDRAVLJE GRAĐANA U SVIM UZRASTIMA I SMANJITI NEJEDNAKOSTI U ZDRAVLJU Vodeći subjekt/i: Ministarstvo zdravlja Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Institut za javno zdravlje Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo finansija, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo nauke, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Agencija za zaštitu životne sredine, Centar za ekotoksikološka ispitivanja, zdravstvene ustanove, NVO sektor
---	--

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
1.2.1 Unaprijediti zdravstvenu zaštitu majki i novorođenčadi i ostalih osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva SDG 3 (3.1, 3.2 i 3.7)	1.2.1.1 Unaprijediti kvalitet i smanjiti nejednakost u dostupnosti zdravstvene zaštite majke, dojenčadi, djece i adolescenata, SDG 3 (3.1 i 3.2). 1.2.1.2 Univerzalna dostupnost usluga za očuvanje i unaprijeđenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja, SDG 3 (3.7). 1.2.1.3 Ojačati rutinske programe imunizacije radi postizanja definisanog minimalnog nivoa obuhvata imunizacijom.	- SDG 3.1.1 Stopa smrtnosti majki - SDG 3.1.2 Procenat porođaja kojima je prisustvovalo obučeno zdravstveno osoblje - SDG 3.2.1 Stopa smrtnosti djece ispod pet godina - SDG 3.2.2 Stopa smrtnosti novorođenčadi - NILJ23 MDG4.1, MONSTAT, Stopa mortaliteta među odojčadi (na 1.000 živorođene djece) - NILJ24 MDG4.2, Stopa mortaliteta djece do pet	- Mortaliteta novorođenčadi i djece do 5 godina približen EU prosjeku - Smanjena po zdravlje rizična ponašanja u populaciji adolescenata - Uspostavljena efikasna kontrola i eliminisana/iskorištena vakcino-preventabilna oboljenja - Kreirana i implementirana nacionalne strategije za

	1.2.1.4 Unaprijediti uslove koji promovišu aktivno i zdravo starenje, kao procesa optimiziranja prilika za boljim zdravljem, većom participacijom u društvu i sigurnošću starih lica radi poboljšanja kvaliteta njihovog života. 1.2.1.5 Unaprijediti dostupnost zdravstvenim uslugama i programima za osobe sa invaliditetom. 1.2.1.6 Ojačati sektorske politike i djelovanja u cilju povećanja jednakosti u zdravlju djelovanjem na socijalne determinante zdravlja. 1.2.1.7 Unaprijediti i očuvati zdravlje zaposlenih, u vezi sa suzbijanjem i sprječavanjem uticaja ergonomske faktora na zdravlje 1.2.1.8 Unaprijediti i očuvati zdravlje sportista. 1.2.1.9 Uspostaviti registre izloženosti kancerogenim, toksičnim, perzistentnim i bioakumulativnim materijama na radnom mjestu i izraditi studiju povezanosti oboljevanja od malignih bolesti i izloženosti kancerogenim i TPB supstancama. 1.2.1.10 Izraditi nacionalnu strategiju eliminacije izloženosti stanovništva i zaposlenih kancerogenim materijama kao što je azbest, benzo-a-piren, i ostali kancerogeni 1A grupe IARC.	godina starosti (na 1.000 živorođene djece) - NILJ28 MDG4.3, Udio jednogodišnjaka vakcinisanih protiv boginja (%) - NILJ29 MDG4.4, Udio djece vakcinisane sa BCG, DTP, OPV i vakcinom protiv Hepatitisa B (%) - NILJ34 MDG4.5, Broj nesrećnih slučajeva djece 0-4 godine sa smrtnim ishodom na ukupnu populaciju - NILJ35 MDG5.1, Stopa smrtnosti majki na 100.000 živorođene djece SDG3.1.1 - NILJ36 MDG5.2, Procenat porođaja kojima je prisustvovalo kvalifikovano medicinsko osoblje SDG3.1.2	reproduktivno zdravlje - Program „Škola roditeljstva“ funkcioniše u svim DZ - Unaprijeđeno funkcionisanja programa odvikavanja od pušenja u svim domovima zdravlja - Uspostavljen “baby friendly” program u svim porodicama - Sprovodi se zdravstveno-vaspitni rad sa predškolskom, školskom djecom i omladinom - Ojačani kapaciteti, efikasnosti, obuhvat, diverzifikacija programa i usluga savjetovališta za mlade u okviru domova zdravlja - Uspostavljena efikasna saradnja između zdravstvenih ustanova, centara za socijalni rad i ustanova socijalne i dječije zaštite - Unaprijeđeno planiranje, implementacija i monitoring zdravstvenih programa kroz integrisanje socijalnih determinati zdravlja i jednakosti u zdravlju u skladu sa SZO preporukama i smjernicama - Povećan udio zdravih godina u očekivanom trajanju života kod osoba životne dobi 55 godina - Unaprijeđena usluga fizikalnog tretmana za lica sa invaliditetom - Povećan udio osoba sa invaliditetom kojima je dostupna potrebna zdravstvena zaštita - Smanjen procenat domaćinstava sa invalidnim osobama koje su izložene visokim privatnim plaćanjima za zdravstvene usluge - Uvedeni zdravstveni medijatori po populacionim grupama - Osnovan Zavod za medicinu rada i sporta - Uspostavljeni registri izloženosti zaposlenih toksičnim materijama - Izrađen Nacionalni plan eliminacije azbesta i TPB supstanci
--	---	--	---

1.2.2 Povećati fokus na promociju zdravog života, prevenciju i kontrolu bolesti SDG 3 (3.4, 3.5, 3.6, 3.a, 3.b)	1.2.2.1 Za jednu trećinu smanjiti preranu smrtnost od nezaraznih bolesti putem promocije, prevencije, ranog otkrivanja i liječenja mentalnog zdravlja, SDG 3 (3.4). 1.2.2.2 Ojačati sprovođenje Okvirne konvencije Svjetske zdravstvene organizacije o kontroli duvana i smanjiti prevalenciju upotrebe duvana, SDG3 (3.a). 1.2.2.3 Ojačati prevenciju i liječenje od zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, uključujući zloupotrebu opojnih droga i štetno korišćenje alkohola, SDG3 (3.5). 1.2.2.4 Prepoloviti broj nastradalih i povrijeđenih od saobraćajnih nesreća, SDG 3 (3.6). 1.2.2.5 Ojačati rano otkrivanje i smanjenje izloženosti faktorima rizika za nezarazne bolesti koje povećavaju rizik nastanka hroničnih bolesti i smrti. 1.2.2.6 Unaprijediti rano otkrivanje malignih bolesti u ciljnoj populaciji. 1.2.2.7 Povećati dostupnost i kvalitet liječenja nezaraznih bolesti i rehabilitacije na sekundarnom i tercijarnom nivou zdravstvene zaštite. 1.2.2.8 Povećati dostupnost i kvalitet liječenja oboljelih od mentalnih poremećaja. 1.2.2.9 Omogućiti prevenciju povreda kroz multisektorski pristup uz blisku saradnju različitih segmenata društva. 1.2.2.10 Onezbijediti pristup povoljnim osnovnim lijekovima i vakcinama, SDG3 (3.b). 1.2.2.11 Uspostaviti nacionalni sistem za nadzor nad antimikrobnom rezistencijom (AMR). 1.2.2.12 Smanjiti prevalenciju zaraznih bolesti, posebno HIV-a i tuberkuloze. 1.2.2.13 Uvesti brzi odgovor na prijetnje zdravstvenoj bezbjednosti.	- SDG 3.3.1 Broj HIV infekcija u odnosu na 1.000 neinficiranih, po polu, starosnoj dobi i ključnim grupama populacije - SDG 3.3.2 Incidencija tuberkuloze na 1.000 stanovnika - SDG 3.3.3 Incidencija malarije na 1.000 stanovnika - SDG 3.3.4 Incidencija hepatitisa B na 1.000 stanovnika - SDG 3.3.5 Broj osoba kojima su trebale intervencije protiv zanemarenih tropskih bolesti - SDG 3.4.1 Stopa smrtnosti zbog kardiovaskularnih bolesti, raka, dijabetesa i hroničnih respiratornih bolesti - SDG 3.5.1 Obuhvat tretmanskih intervencija (farmakološke, psihosocijalne i rehabilitacione i postintervencione usluge) za poremećaje upotrebe supstanci - SDG 3.5.2 Štetno korišćenje alkohola, određeno prema nacionalnom kontekstu kao konzumiranje alkohola po glavi stanovnika (u starosnoj dobi od 15 godina i stariji) u roku od jedne kalendarske godine u litrima čistog alkohola - SDG 3.a.1 Dobno standardizovana prevalencija trenutne upotrebe duvana kod osoba u starosnoj dobi od 15 godina i starijih - SDG 3.4.2 Stopa smrtnosti samoubistvom - SDG 3.6.1 Stopa smrtnosti zbog povreda u drumskom saobraćaju - NIE27 , S05, EPA, Broj žrtava saobraćajnih nesreća - SDG 3.9.1 Stopa smrtnosti zbog zagađenja vazduha u domaćinstvu i zagađenja vazduha u okruženju - SDG 3.9.2 Stopa smrtnosti zbog nebezbedne vode, nebezbedne primjene sanitarnih mjera i nedostatka higijene (izlaganje nebezbednim uslugama vodosnabdijevanja, i nebezbednim sanitarnim i higijenskim uslugama) - SDG 3.9.3 Stopa smrtnosti zbog nenamjernog trovanja - SDG 6.1.1 Udio stanovništva koje koristi usluge snabdijevanja pijaćom vodom kojima se upravlja na bezbjedan način	- Prerana smrtnost od nezaraznih bolesti smanjena za trećinu - Smanjena štetna upotreba alkohola - Smanjen upotreba opojnih droga - Smanjena prevalencija pušenja - Smanjena prevalencija nedovoljne fizičke aktivnosti - Smanjena prevalencija povišenog krvnog pritiska - Uveden skrining program na povišeni krvni pritisak - Smanjen unos soli - Zaustavljen trenda rasta dijabetesa i gojaznosti - Eliminirana tuberkuloza kao javni zdravstveni problemi - Broj nastradalih u saobraćajnim nesrećama smanjen za 50% - Dostignuto 50% obuhvata ciljane populacije oportunističkim skriningom povišenih vrijednosti holesterola i šećera u krvi - Skrining programi za rano otkrivanje raka debelog crijeva, dojke i grlića materice se kontinuirano sprovode u svim opštinama - Adekvatne dijagnostike i terapije akutnog koronarnog sindroma dostupna - Metadonski program dostupan u svim Centrima za mentalno zdravlje - Uspostavljen Registar traumatizma - Uspostavljena referentna laboratorija za AMR - Već dostignute ciljane vrijednosti milenijumskih razvojnih ciljeva su održane - Usvojeni Vodiči za kontrolu epidemija
---	--	---	---

		- SDG 6.2.1 Udio stanovništva koji koristi sanitarne usluge kojima se upravlja na bezbjedan način, uključujući i mogućnost pranja ruku vodom i sapunom - SDG 16.1.1 Broj žrtava umišljajnog ubistva na 100.000 stanovnika, po polu i starosnoj dobi - SDG 16.1.2 Broj smrtnih slučajeva povezanih sa sukobom na 100.000 stanovnika, po polu, starosnoj dobi i uzroku - SDG 11.7.2 Udio osoba žrtava fizičkog ili seksualnog uznemiravanja, po polu, starosnoj dobi, statusu invalidnosti i mjestu dešavanja, u prethodnih 12 mjeseci - NILJ30 MDG4.4a, BCG - NILJ31 MDG4.4b, DTP - NILJ32 MDG4.4c, OPV - NILJ33 MDG4.4d, Hepatitis B - NILJ37 MDG6.1.a, Stopa novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV na 100.000 stanovnika SDG3.3.1 - NILJ38 MDG6.1.b, Stopa novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV/AIDS na 100.000 stanovnika SDG3.3.1 - NILJ39 MDG6.2, Stopa dobrovoljno testiranih na HIV na 1.000 stanovnika SDG3.3.1 - NILJ40 MDG6.3, Stopa novoregistrovanih slučajeva od tuberkuloze na 100.000 SDG3.3.2 - NILJ41 MDG6.4, Procenat oboljelih od multirezistentne tuberkuloze u odnosu na ukupan broj oboljelih od tuberkuloze SDG3.3.2 - NILJ42 MDG6.5, Stopa smrtnosti od TBC-a na 100.000 stanovnika SDG3.3.2 - NILJ43 MDG6.6, Stopa smrtnosti od kardiovaskularnih bolesti (na 100.000 stanovnika) SDG3.4.1 - NILJ44 MDG6.7, Stopa smrtnosti od malignih tumora (na 100.000 stanovnika) SDG3.4.1	
1.2.3 Unaprijediti efikasnost zdravstvenog sistema i kvalitet zdravstvene zaštite SDG 3 (3.8 i 3.c)	1.2.3.1 Povećati finansiranje zdravstva i zapošljavanje, razvoj, obuku i zadržavanje zdravstvenih radnika, SDG 3 (3.c). 1.2.3.2 Povećati broj ljekara u zdravstvenom sistemu, što će smanjiti preopterećenje ljekara i dodatno doprinijeti povećanju kvaliteta zdravstvene zaštite i unaprijediti odnos zdravstvenih i	- SDG 1.a.2 Udio ukupne budžetske potrošnje na neophodne usluge (obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita) - SDG 3.8.1 Obuhvat osnovnim zdravstvenim uslugama (definisan kao prosječni obuhvat osnovnim uslugama na osnovu intervencija	- Smanjena razlika u izdvajanjima za zdravstvo u odnosu na EU prosjek - Udio zdravstvene potrošnje u budžetu iznosi preko 12% - Udio zdravstvene potrošnje u BDP iznosi preko 9%

	nezdravstvenih pružalaca usluga u skladu sa planom ljudskih resursa u zdravstvu. 1.2.3.3 Reorganizovati sistem zdravstva od kurativno ka preventivno usmjerenom. 1.2.3.4 Ostvariti univerzalnu zdravstvenu pokrivenost, uključujući zaštitu od finansijskih rizika, pristup kvalitetnim osnovnim uslugama zdravstvene zaštite i pristup bezbjednim, djelotvornim, kvalitetnim i povoljnim najvažnijim lijekovima i vakcinama za sve, SDG 3 (3.8). 1.2.3.5 Unaprijediti integrisanost i koordinaciju zdravstvenih usluga promocije, prevencije i liječenja. 1.2.3.6 Povećati izdvajanja za preventivne usluge. 1.2.3.7 Nastaviti sa jačanjem primarne zdravstvene zaštite 1.2.3.8 Uvesti mehanizme finansijske zaštite od rizika osiromašenja u slučaju korišćenja zdravstvene usluge. 1.2.3.9 Unaprijediti bezbjednost pacijenata i kvalitet zdravstvenih usluga 1.2.3.10 Unaprijediti dostupnost i racionalnu upotrebu bezbjednih, efikasnih i kvalitetnih lijekova i drugih zdravstvenih tehnologija. 1.2.3.11 Donijeti Strategiju i Zakon o javnom zdravlju. 1.2.3.12 Uspostaviti sveobuhvatan okvir za monitoring zdravstvene situacije, trendova, nejednakosti i determinanti poštovanjem međunarodnih standarda za sakupljanje podataka i analizu radi unaprijeđivanja kvaliteta zdravstvenih podataka i učinka zdravstvenog sistema. 1.2.3.13 Razvijati ključne kapacitete za ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz Međunarodnog zdravstvenog pravilnika. 1.2.3.14 Jačati nacionalne kapacitete za kontinuirano funkcionisanje zdravstvenog sistema u stanju vanredne situacije i upravljanje povezanim javnozdravstvenim rizicima, kao i adekvatnu pripremljenost za pružanje brzog, predvidivog, efikasnog odgovora za slučaj epidemije i pandemije.	određenih za praćenje koje uključuju reproduktivno, zdravlje majke, novorođenčeta i zdravlje djece, zarazne bolesti, nezarazne bolesti i kapacitete za pružanje usluga i pristup, među opštom i najugroženijom populacijom) - SDG 3.8.2 Broj osoba obuhvaćenih zdravstvenim osiguranjem ili javnim zdravstvenim sistemom na 1.000 stanovnika - SDG 3.b.2 Ukupna NETO zvanična razvojna pomoć za medicinska istraživanja i osnovne zdravstvene sektore - SDG 3.c.1 Gustina i distribucija zdravstvenih radnika - SDG 3.d.1 Kapacitet i pripravnost za vanredne zdravstvene situacije prema Međunarodnom zdravstvenom pravilniku (IHR) - SDG 3.b.1 Udio stanovništva sa pristupom pristupačnim lijekovima i vakcinama na održivoj osnovi - NIL45 Broj lekara na 100.000 stanovnika - NIL46 Iskorišćenost posteljnog fonda bolničkih ustanova - NIL47 Izdvajanja iz budžeta za zdravstvo, per capita (proračunato od strane Svjetske zdravstvene organizacije) - NIL48 Udio zdravstvene potrošnje u BDP (proračunato od strane Svjetske zdravstvene organizacije) - NIL49 Udio zdravstvene potrošnje u budžetu (proračunato od strane Svjetske zdravstvene organizacije) - NIL50 Udio privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnim zdravstvenim troškovima (proračunato od strane Svjetske zdravstvene organizacije)	- Smanen udio privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnim zdravstvenim troškovima na ispod 30% - Smanjena razlika po broju lekara na 100.000 stanovnika u odnosu na EU prosjek - Implementiran Plan ljudskih resursa u zdravstvu 2013-2022. - Ostvarena univerzalna zdravstvena pokrivenost - Uspostavljen funkcionalni integralni zdravstveni sistem i sistem populacionih registara kao podrške implementaciji nacionalnih prioriteta - Razvijen nacionalni kapacitet za sprovođenje procjene rizika, menadžment informacija, pružanje odgovora i komunikaciju o riziku za sve akutne javnozdravstvene hitne situacije koje predstavljaju potencijalnu prijetnju na međunarodnom planu - Smanjen AMR i uspostavljen nacionalni sistem nadzora nad AMR - Razvijeni nacionalni kapaciteti za prevenciju i kontrolu epidemijskih i pandemijskih oboljenja
--	--	---	---

TEMATSKO PODRUČJE	1. UNAPREĐENJE STANJA Ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije
STRATEŠKI CILJ	1.3 OBEZBIJEDITI INKLUZIVNO I KVALITETNO OBRAZOVANJE I PROMOVISATI MOGUĆNOSTI CJELOŽIVOTNOG UČENJA ZA SVE

ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekt/i: Ministarstvo prosvjete Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Ministarstvo nauke, Ministarstvo finansija, MONSTAT, Uprava za mlade i sport
--------------------	---

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
1.3.1 Obezbijediti sveobuhvatno, inkluzivno i kvalitetno predškolsko obrazovanje SDG 4 (4.2 i 4.a)	1.3.1.1 Obezbijediti da sve djevojčice i dječaci imaju pristup kvalitetnom razvoju, brzi i predškolskom obrazovanju u ranom djetinjstvu, tako da budu spremni za osnovno obrazovanje, SDG 4 (4.2). 1.3.1.2 Povećati obuhvat djece alternativnim programima predškolskog obrazovanja (kraći program, interaktivne službe, trosatni program). 1.3.1.3 Povećati izdvajanja iz budžeta za predškolsko obrazovanje (trenutno 0,38% BDP). 1.3.1.4 Izgraditi i nadograditi objekte za obrazovanje koji su prilagođeni djeci i osobama sa invaliditetom, koji su rodno senzitivni i pružaju bezbjedno, nenasilno, inkluzivno i djelotvorno okruženje za učenje za sve, SDG 4 (4.a).	- SDG 4.2.1 Udio djece ispod 5 godina starosti koja su razvojno na dobrom putu u pogledu zdravlja, učenja i psihosocijalnog blagostanja, po polu - SDG 4.2.2 Stopa učestvovanja u organizovanom učenju (godinu dana prije zvaničnog uzrasta za upis u osnovnu školu), po polu - SDG 4.a.1 Udio škola sa pristupom: (a) električnoj energiji; (b) internetu za pedagoške svrhe; (c) kompjuterima za pedagoške svrhe; (d) prilagođenoj infrastrukturi i materijalima za učenike sa invaliditetom; (e) osnovnoj vodi za piće; (f) osnovnim sadržajima toaleta za jedan pol; i (g) osnovnim uređajima za pranje ruku (u skladu sa definicijama indikatora "voda, sanitacija i higijena za sve" (WASH)) - NILJ15 MDG2.1, Stopa upisa u ustanove predškolskog obrazovanja i vaspitanja (po polu) SDG4.2.2 - NILJ16 Izdvajanja iz budžeta za predškolsko obrazovanje (% BDP)	- Dostignut obuhvat predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem sve djece, posebno uzrasta 3 godine do polaska u školu, u skladu sa međunarodnim standardima - Povećan broj vaspitno obrazovnih ustanova u kojima se realizuju alternativni programi - Povećan broj opština u kojima su organizovane interaktivne službe - Izdvajanje iz budžeta je na nivou OECD prosjeka (trenutno 0,5% BDP) - Kapaciteti predškolskih ustanova su u skladu sa OECD prosjekom (povećan broj izgrađenih objekata vaspitnih jedinica) - Povećan broj predškolskih ustanova u kojima je uvedena nastava engleskog jezika
1.3.2 Unaprijediti osnovno i srednje obrazovanje SDG 4 (4.1, 4.4, 4.6, 4.7, 4.b)	1.3.2.1 Povećati efikasnost ulaganja i kvalitet osnovnog i srednjeg obrazovanja i zadržati ga besplatnim za sve, SDG 4 (4.1). 1.3.2.2 Značajno povećati broj kvalifikovanih nastavnika, SDG4 (4.b). 1.3.2.3 Obezbijediti da svi mladi i znatan udio odraslih, i muškaraca i žena, nauče da čitaju i pišu i steknu numeričku pismenost, SDG 4 (4.6). 1.3.2.4 Poboljšati kvalitet inicijalnog obrazovanja nastavnika, sa fokusom na sticanje praktičnih vještina neposrednog rada s učenicima. 1.3.2.5 Smanjiti nasilje kod djece i adolescenata, promovisati programe	- SDG 4.1.1 Udio djece i mladih: (a) u razredima 2/3; (b) na kraju osnovne škole; i (c) na kraju niže srednje škole koja postižu najmanje minimalni nivo poznavanja iz (i) čitanja i (ii) matematike, po polu - NID 43 MK. Procenat nastavnih sati posvećen promociji višjejezičnosti u odnosu na ukupan broj nastavnih sati posvećen jezicima (razredi 7-8) - NID 44 MK. Procenat nastavnih sati posvećen	- Besplatno osnovno i srednje obrazovanje za sve - Poboljšani rezultati na PISA testovima - Povećan broj specijalizovanih odjeljenja u osnovnim školama koje su započele sa nastavom i na engleskom jeziku - Povećan broj obučanih učitelja, nastavnika i profesora za izvođenje nastave na engleskom jeziku - Smanjena stopa nasilja kod mladih

	koji promovišu toleranciju i rješavanje problema kroz dijalog, kao i inkluziju ranjivih grupa, SDG 4(4.7) 1.3.2.6 Kontinuirano inovirati kurikule u osnovnom i srednjem obrazovanju, SDG 4 (4.4).	obrazovanju u oblasti umjetnosti u odnosu na ukupan broj nastavnih sati (razredi 7-8) - NILJ17 MDG2.2, Stopa upisa u osnovne škole (po polu) - NILJ18 MONSTAT MDG2.3, Stopa završetka osnovnih škola (po polu) - NILJ20 Stopa nepismenosti kod djece mlađe od 10 godina	- Povećana stopa inkluzije ranjivih grupa - Povećan broj specijalističkih odjeljenja pri gimnazijama Povećan broj učenika koji pohađaju specijalistička odjeljenja
1.3.3 Unaprijediti obrazovnu i naučnu komponentu u visokom obrazovanju SDG 4 (4.3, 4.4, 4.c), SDG 8 (8.3)	1.3.3.1 Poboľjšati poziciju crnogorskih univerziteta na međunarodnim rang listama, kroz jačanje komponente naučnog istraživanja i unapređivanje standarda rada u ovoj oblasti. 1.3.3.2 Obezbijediti jednak pristup kvalitetnom obrazovanju tehničkom, stručnom i tercijarnom obrazovanju, uključujući univerzitete, SDG 4 (4.3). 1.3.3.3 Povećati izdatke za istaživanje i razvoj, kako iz budžeta, tako i iz privatnih izvora (kroz poreske olakšice, subvencije i sl.) Trenutno na nivou od 0,38% BDP (2014). 1.3.3.4 Povećati kvalitet nastavnog kadra kroz bolju selekciju, uslove zapošljavanja, korišćenje međunarodnih stipendija i programa razmjene, SDG 4 (4.c). 1.3.3.5 Uspostaviti bolje veze sa privredom kroz stvaranje naučno-tehnoloških parkova, centara izvrsnosti i uključivanje u međunarodne programe saradnje u istraživanju i razvoju, SDG 8 (8.3). 1.3.3.6 Usaglasiti sistem visokog obrazovanja sa potrebama društva i tržišta rada, i time kontinuirano uticati na smanjenje nezaposlenosti mladih, SDG 4 (4.4).	- SDG 4.b.1 Obim tokova zvanične razvojne pomoći za stipendije po sektoru i vrsti studija - NIE72 MN. Broj inovaciono-preduzetničkih centara - NIE73 MN. Broj izvršilaca u Naučno tehnološkom parku u prostoru UCG - NIE71 MN. Ulaganja u istraživanje i razvoj (% BDP-a) - NID 45 MK Indeks koherentnosti i pokrivenosti tehničkog i stručnog obrazovanja i osposobljavanja i visokog obrazovanja u oblasti culture - NILJ 22 Izdaci za istraživanje i razvoj (% BDP)	- Najmanje jedan crnogorski univerzitet je rangiran na nekoj od 3 najuglednije međunarodne rang-liste - Izdaci za istraživanje i razvoj su na nivou od 2,5% BDP - Brojnost i kvalitet predavača se približio prosjeku EU - Uspostavljen je prvi Naučno-tehnološki park (NTP) u prostoru kampusa UCG, uz učešće svih crnogorskih univerziteta i visokoobrazovanih institucija (uz rast broja članova NTP, kako sa visokoobrazovnih insitucija, tako i iz privrednih društava) - Raste broja izvršilaca u Naučno-tehnološkom parku NTP; - Uspostavljen je inovaciono-preduzetnički centar „Tehnopolis“; - Povećan broj centara izvrsnosti u CG i broj aplikacija u međunarodnim programima saradnje u oblasti istraživanja i razvoja - Uspostavljene su nacionalne referentne laboratorije za oblast životne sredine i zdravlja ljudi i uključene u sistem institucija naučno istraživačkog rada
1.3.4 Unaprijediti uslove za cjeloživotno učenje, neformalno obrazovanje i obrazovanje odraslih sa fokusom na igrožene grupe SDG 4 (4.5)	1.3.4.1 Povećati učešće mladih i odraslih u formalnom i neformalnom obrazovanju u skladu sa zahtjevima tržišta rada, SDG 4 (4.5). 1.3.4.2 Povećati informatičku pismenost mladih i odraslih, SDG 4 (4.5).	- SDG 4.3.1 Stopa učestvovanja mladih i odraslih u formalnom i neformalnom obrazovanju i osposobljavanju u prethodnih 12 mjeseci, po polu - SDG 4.4.1 Udio mladih i odraslih osoba koje imaju informaciono-komunikacione vještine (ICT), prema vrsti vještine - SDG 4.6.1 Procenat stanovništva u određenoj starosnoj grupi koji je postigao makar utvrđeni nivo poznavanja funkcionalne (a) pismenosti i (b) numeričkih vještina, po polu - NILJ 19 Izdaci iz budžeta za obrazovanje (%BDP) - NILJ 21 MDG 2.4 Stopa nepismenih SDG 4.6.1	- Povećana stopa učešća mladih u neformalnom obrazovanju - Povećana stopa učešća odraslih u neformalnom obrazovanju - Informatička pismenost mladih na nivou EU prosjeka - Informatička pismenost odraslih se približava EU prosjeku

DRUŠTVENI RESURSI

TEMATSKO PODRUČJE **2. DRUŠTVENI RESURSI - PODRŠKA VRIJEDNOSTIMA, NORMAMA I OBRASCIMA PONAŠANJA ZNAČAJNIM ZA ODRŽIVOST DRUŠTVA**

STRATEŠKI CILJ **2.1 STIMULISATI AKTIVAN ODNOS KLJUČNIH AKTERA PREMA ODRŽIVOSTI RAZVOJA**

ODGOVORNI SUBJEKTI Vodeći subjekt/i: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo rada i socijalnog staranja,
Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo kulture, Savjet za zaštitu od diskriminacije, Ministarstvo zdravlja, Uprava za mlade i sport

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
2.1.1 Obezbijediti preduslove za zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice SDG 3 (3.1, 3.2, 3.7), SDG 5 (5.2, 5.3 i 5.6), SDG 8 (8.7), SDG 16 (16.1, 16.2)	2.1.1.1 Obezbijediti uslove za zdravo i održivo zasnivanje porodice SDG 3 (3.1) i 5 (5.6): - razviti sistem obrazovanja o porodici i roditeljstvu prije zasnivanja porodice - razviti efikasan sistem podrške porodicama i roditeljima u vezi sa svim izazovima roditeljstva i porodičnog života u cilju popravljanja demografske situacije u državi razviti sistem podrške za osnivanje i opstanak mladih porodica kao što su podrška rješavanju stambenog pitanja, olakšice pri podizanju stambenih kredita, olakšice za započinjanje biznisa i sl. - obezbijediti univerzalan pristup uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja, uključujući planiranje porodice, informisanje i edukaciju, kao i integrisanje reproduktivnog zdravlja u nacionalne strategije i programe, SDG 3 (3.7), 5 (5.6). 2.1.1.2 Edukovati populaciju o alternativnim oblicima porodice (npr. jednočlana porodica, porodica sa samohranim roditeljem, partnerstvo bez braka, hraniteljska porodica i sl.) - razvijati i promovisati sistem hraniteljstva - razviti efikasan sistem podrške djeci sa smetnjama i teškoćama u razvoju i njihovim porodicama. 2.1.1.3 Obezbijediti da se istopolnim zajednicama priznaju prava u skladu s potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšte prihvaćenim pravilima međunarodnog prava. 2.1.1.4 Efikasno se boriti protiv nasilja u porodici, SDG 5 (5.2) i 16 (16.1, 16.2): - podići nivo svijesti građana o problemu nasilja u porodici	- SDG 3.7.1 Udio žena reproduktivne dobi (starosti 15-49 godina) čija je potreba za planiranjem porodice zadovoljena modernim metodama - SDG 3.7.2 Stopa nataliteta kod adolescenata (uzrast 10-14 godina; uzrast 15-19 godina) na 1.000 žena u toj starosnoj grupi - SDG 16.2.1 Udio djece u dobi od 1 do 17 godina koja su doživjela bilo koju vrstu fizičkog kažnjavanja i/ili psihičke agresije od strane njihovih staratelja u prošlih mjesec dana - NILJ35 MZ Stopa smrtnosti majki na 100.00 živorođene djece - NILJ Monstat, Stopa mortaliteta među odojčadi (na 1.000 živorođene djece) - NID01 MRSS Broj djece smještene u hraniteljske porodice - NID02 MRSS Procenat procesuiranih slučajeva u odnosu na broj prijavljenih slučajeva prisilnih brakova, razvrstan prema instituciji (prosvjeta, centri za socijalni rad, policija, tužilaštvo, sudstvo) mjestu/opštini, na godišnjem nivou. SDG 5.3.1 - NID03 MRSS Broj žrtava nasilja u porodici kojima je pružena usluga opšte podrške na godišnjem nivou po 1) vrsti usluge, 2) pružaocu, 3) opštini SDG 5.2.1 - NID04 MRSS Geografska raspoređenost specijalizovanih, lako dostupnih i bezbjednih usluga podrške za žrtve nasilja razvrstan prema: a) tipu usluge podrške, b) opštini, c) pružaocu usluge i d) i izvoru finansiranja - NID05 MRSS Broj žrtava nasilja u sigurnim kućama, u odnosu na identifikovanu potrebu za smeštajem u sigurnim kućama na godišnjem nivou, razvrstano u odnosu na: a)	- Ostvaren demografski rast u iznosu 1.4% u odnosu na 2015. godinu - Društvo prihvata i podržava alternativne oblike porodice - Zaustavljeno umiranje novorođenčadi i djece mlađe od 5 godina od bolesti koje se mogu spriječiti - Obezbijeden univerzalan pristup uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja, uključujući planiranje porodice, informisanje i edukaciju, kao i integrisanje reproduktivnog zdravlja u nacionalne strategije i programe - Eliminirani svi oblici nasilja nad svim ženama i djevojčicama u javnim i privatnim sferama, uključujući trgovinu ljudima i seksualne i druge vrste iskorišćavanja, te dječiji, rani i prisilni brak - Značajno smanjeni svi oblici nasilja, posebno nasilje u porodici, i sa njima povezane stope smrtnosti - Eliminisan prisilni rad djece - Zaustavljeno zlostavljanje, iskorišćavanje, trgovina i svi oblici nasilja i mučenja djece - Rast broja djece smještene u hraniteljske porodice

	- uspostaviti efikasan sistem prevencije nasilja u porodici - unaprijediti socijalnu i drugu zaštitu žrtava porodičnog nasilja - unaprijediti normativni sistem koji reguliše oblast nasilja u porodici - unaprijediti zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i drugih oblika ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, uključujući onlajn nasilje, eksploataciju i zlostavljanje djece, - eliminisati sve štetne prakse, kao što je dječji, rani i prisilni brak, SDG 5 (5.3) - obezbijediti zabranu i ukidanje svih oblika dječjeg rada, SDG 8 (8.7). 2.1.1.5 E eliminisati sve oblike nasilja nad svim ženama i djevojčicama u javnim i privatnim sferama, uključujući trgovinu ljudima i seksualne i druge vrste iskorišćavanja, SDG 5 (5.2, 5.3), SDG 8 (8.7).	sve oblike nasilja, b) broju odraslih i broju djece, c) starosti i polu djece i d) opštini; SDG 5.2.1 - NID06 MRSS Procenat izdvajanja iz godišnjeg i lokalnih budžeta namijenjen nesmetanom funkcionisanju sigurnih kuća i smještaju za žrtve, u odnosu na ukupni budžet za usluge u ovoj oblasti, na godišnjem nivou - NID07 MRSS Broj (24/7) SOS telefonskih linija na nivou države koje pružaju povjerljivo i anonimno savjetovanje za žrtve nasilja i broj korisnika/ca ove usluge, na godišnjem nivou, razvrstan prema a) broju odraslih i broju djece, b) starosti i polu djece, c) oblicima nasilja, d) srodstvu između učinioca i žrtve i e) opštini; - NID08 MRSS Procenat izdvajanja iz državnog i lokalnih budžeta namijenjen funkcionisanju (24/7) SOS telefonskih linija koje pružaju besplatne savjete žrtvama u vezi sa svim oblicima nasilja, u odnosu na ukupni budžet za usluge u ovoj oblasti, na godišnjem nivou; - NID09 MRSS Broj i regionalna rasprostranjenost centara u kojima se pruža specijalizovana podrška žrtvama silovanja ili seksualnog nasilja (broj centara u odnosu na broj stanovnika); - NID10 MRSS Broj žrtava silovanja ili seksualnog nasilja kojima je pružena specijalizovana podrška, u odnosu na ukupan broj prijavljenih slučajeva tog nasilja, na godišnjem nivou SDG 5.3.1, SDG 5.2.1 SDG 5.2.2 - NID11 MRSS Broj slučajeva u kojima su nadležni organi izrekli mjere zaštite i mjere bezbjednosti učiniocima nasilja u porodici - NID12 MRSS Broj slučajeva u kojima su nadležni organi ustanovili kršenje zaštitnih mjera i mjera bezbjednosti - NID13 MRSS Broj sprovedenih postupaka za kršenje zaštitnih mjera - NID14 MRSS Broj kancelarija/organizacija koje pružaju besplatnu pravnu pomoć žrtvama nasilja u porodici - NID15 MRSS Broj osoba kojima je pružena besplatna pravna pomoć - NID16 MRSS Broj djece žrtava nasilja u porodici koja su koristila usluge podrške (uključujući psihološko savjetovanje) u odnosu na ukupan broj identifikovane djece žrtava na godišnjem nivou; - NID17 MRSS Broj sudskih postupaka (krivičnih, prekršajnih i mjera zaštite) u kojima je učinilac proglašen krivim ili su mu izrečene mjere zaštite i u odnosu na djecu žrtve nasilja, u	
--	---	--	--

		odnosu na ukupan broj sudskih postupaka u kojima su učinilac i/ili žrtva imali djecu, na godišnjem nivou; - NID18 MRSS Broj i vrsta institucija (policija, tužilaštvo, sudovi) u kojima postoji posebno opremljen prostor za obavljanje razgovora sa žrtavama porodičnog nasilja, prilagođen potrebama djece i čekaonicama za žrtve svjedoke odvojene od okrivljenog.	
2.1.2 Eliminirati rodnu diskriminaciju SDG 5 (5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 5.5, 5.6, 5.a, 5.b i 5.c)	2.1.2.1 Svuda eliminirati sve oblike diskriminacije protiv žena i djevojčica, SDG 5 (5.1, 5.2, 5.3, 5.6). 2.1.2.2 Prepoznati i cijeniti neplaćenu njegu i poslove u domaćinstvu kroz pružanje javnih usluga, infrastrukturu i politike socijalne zaštite i promoviranje zajedničke odgovornosti u domaćinstvu i porodici, SDG 5(5.4). 2.1.2.3 Obezbjediti puno i djelotvorno učešće žena i jednake mogućnosti za vođstvo na svim nivoima odlučivanja u političkom, privrednom i javnom životu, SDG 5 (5.5). 2.1.2.4 Preduzeti reforme kako bi žene dobile jednaka prava na privredne resurse, kao i pristup vlasništvu i kontroli nad zemljištem i drugim oblicima imovine, finansijskim uslugama, nasljedstvu i prirodnim resursima, SDG 5 (5.a). 2.1.2.5 Unaprijediti korišćenje pomoćne tehnologije, posebno informaciono-komunikacione tehnologije, za promoviranje osnaživanja žena, SDG 5 (5.b). 2.1.2.6 Usvojiti i ojačati odgovarajuće politike i važeće zakone za promoviranje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i djevojčica na svim nivoima SDG 5 (5.c).	- SDG 5.1.1 Da li su uspostavljeni pravni okviri za unapređenje, sprovođenje i praćenje ravnopravnosti i nediskriminacije na osnovu pola - SDG 5.2.1 Udio žena i djevojčica u dobi od 15 godina i starijih koje su u partnerskom odnosu bile izložene fizičkom, seksualnom ili psihičkom nasilju od strane sadašnjeg ili bivšeg intimnog partnera, u prethodnih 12 mjeseci, prema obliku nasilja i prema starosnoj dobi - SDG 5.2.2 Udio žena i djevojčica u dobi od 15 godina i starijih koje su bile izložene seksualnom nasilju od strane osoba mimo intimnog partnera, u prethodnih 12 mjeseci, po starosnoj dobi i mjestu dešavanja - SDG 5.3.1 Udio žena starosne dobi od 20-24 godina koje su bile u braku ili u zajednici prije 15. godine i prije 18. godine - SDG 5.3.2 Udio djevojaka i žena u dobi od 15-49 godina koje su prošle genitalno sakaćenje/rezanje, po starosnoj dobi - SDG 5.4.1 Udio vremena provedenog na neplaćeni rad u domaćinstvu i brigu o drugima, po polu, starosnoj dobi i lokaciji - SDG 5.5.1 Udio mjesta koje žene imaju u nacionalnim parlamentima i lokalnim samoupravama - SDG 5.5.2 Udio žena na rukovodećim mjestima - NID 33 MDG 3.3 Procenat mjesta koje zauzimaju žene u Skupštini Crne Gore, MDG 3 - NID 34 MLJMP MDG 3.4 Udio žena među ministrima u Vladi - NID 35 MLJMP MDG 3.5 Udio žena među gradonačelnicima - NID 36 MLJMP MDG 3.6. Udio žena među odbornicima u lokalnim parlamentima - NID 32 MLJMP MDG 3.2 Nezaposlenost žena (ARS registrovana) - NID 31 MLJMP MDG 3.1 Stopa zaposlenosti žena (ARS i registrovana) - SDG 5.6.1 Udio žena starosne dobi od 15-49 godina, koje donose svoje informisane odluke u vezi sa seksualnim odnosima, upotrebom kontracepcije i reproduktivnim	- Eliminirana politička, ekonomska i svaka druga diskriminacije po rodnoj osnovi - Minimum 40% žena u tijelima političkog odlučivanja na nacionalnom i lokalnom nivou - Eliminirani svi oblici nasilja nad svim ženama i djevojčicama u javnim i privatnim sferama, uključujući trgovinu ljudima i seksualne i druge vrste - Rodno ujednačeno učešće u neplaćenom radu - Rodno ujednačen udio u nezaposlenosti - Učevršen nacionalni mehanizam za jednakost polova

		zdravljem - SDG 5.6.2 Broj zemalja sa zakonima i propisima koji garantuju ženama starosne dobi od 15-49 godina pristup seksualnoj i reproduktivnoj zdravstvenoj zaštiti, informacijama i obrazovanju - SDG 5.a.1 (a) Udio ukupnog poljoprivrednog stanovništva sa vlasničkim ili sigurnim pravima nad poljoprivrednim zemljištem, po polu; i (b) udio žena među vlasnicima ili nosiocima prava nad poljoprivrednim zemljištem, prema vrsti svojine - SDG 5.a.2 Udio zemalja u kojima pravni okvir (uključujući i običajno pravo) garantuje ženama jednaka prava na vlasništvo nad zemljištem i/ili kontrolu zemljišta - SDG 5.b.1 Udio pojedinaca koji posjeduju mobilni telefon, po polu - SDG 5.c.1 Udio zemalja sa sistemima za praćenje i javna izdvajanja za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena - MIUCLG05 Procenat žena u nacionalnom parlamentu - GII Indeks rodne nejednakosti	
2.1.3 Eliminirati nacionalnu i vjersku diskriminaciju SDG 10 (10.2, 10.3), SDG 16 (16.7, 16.9 i 16.b)	2.1.3.1 Usaglasiti zakonodavstvo sa međunarodnim standardima i ustavnim normama o zabrani diskriminacije, te sprovesti nediskriminacione zakone, SDG 10, 16 (10.3, 16.b). 2.1.3.2 Izmijeniti i uskladiti nastavno-naučne i vaspitno-obrazovne programe u cilju uključivanja adekvatnih sadržaja iz kulture, tradicije i istorije svih nacionalnih i vjerskih zajednica koje žive u Crnoj Gori na svim obrazovnim nivoima bez diskriminacije. 2.1.3.3 Obezbijediti očuvanje kulturne baštine, kulturno-istorijskih spomenika i tradicije manjina. 2.1.3.4 Obezbijediti normativne i faktičke predispozicije za primjenu ustavnih odredbi o političkom predstavljanju manjina u zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj vlasti, SDG 16 (16.7). 2.1.3.5 Stimulisati ekonomske aktivnosti, koje su u funkciji razvoja nedovoljno razvijenih regiona u kojima pretežno žive manjinski narodi, SDG 10 (10.2, 10.3). 2.1.3.6 Obezbijediti integraciju Roma i Egipćana u crnogorsko društvo, (SDG 16), kroz: - adekvatno uređenje njihovog pravnog statusa.SDG 16 (16.9) - omogućavanje uslova za integraciju romske djece u obrazovni sistem na svim nivoima	- SDG 16.7.1 Udio radnih mjesta (po polu, starosnoj dobi, osobama sa invaliditetom i populacionim grupama) u javnim institucijama (nacionalna i lokalna zakonodavna tijela, javna služba, i pravosuđe) u poređenju sa raspodjelom na nivou države - SDG 16.7.2 Udio populacije koja vjeruje da je odlučivanje inkluzivno i responzivno, po polu, starosnoj dobi, invaliditetu i populacionoj grupi - SDG 16.b.1 i SDG 10.3.1 Udio stanovništva koji je prijavio da se lično osjećao diskriminisano ili šikanirano u proteklih 12 mjeseci na osnovu diskriminišućeg razloga koji je zabranjen međunarodnim humanitarnim pravom - NID37 MLJMP Broj upisane romske i egipćanske djece u osnovnom obrazovanju u Crnoj Gori - NID38 MLJMP Procenat drop outa romske i egipćanske djece u osnovnom obrazovanju u Crnoj Gori - NID38MLJMP Nivo etničke distance u Crnoj Gori - SDG 16.9.1 16.9.1 Udio djece ispod 5 godina starosti čije je rođenje registrovano kod organa nadležnog za građanske registre, po godinama	- Crna Gora je skladno multietničko i građansko društvo u kome su očuvane kulturna baština, istorijski spomenici, tradicije i jezik svih nacionalnih i vjerskih grupa koje u njoj žive - Ravnomjerna zastupljenost pripadnika svih nacionalnih zajednicama u tijelima političkog odlučivanja na nacionalnog i lokalnom nivou - Obezbijedene jednake mogućnosti i smanjena nejednakost ishoda kroz eliminisanje diskriminatorskih zakona, politika i praksi i promovisanje odgovarajućih zakona, politika i mjera po tom pitanju - Povećan broj romske i egipćanske djece koja završavaju osnovno obrazovanje - Smanjen nivo etničke distance u Crnoj Gori

	- stimulisanje zapošljavanja pripadnika romske populacije - obezbjeđivanje uslova za zdravstvenu i socijalnu zaštitu pripadnika romske populacije - stvaranje normativnih i faktičkih uslova za učešće Roma i Egipćana u političkom životu na državnom i lokalnom nivou.		
2.1.4 Eliminirati diskriminaciju LGBT populacije SDG 3 (3.3) i SDG 16 (16.7, 16.b)	2.1.4.1 Unaprijediti zakonodavni okvir i kaznenu politiku za borbu protiv diskriminacije LGBT osoba, SDG 16 (16.7, 16.b). 2.1.4.2 Unaprijediti društveni ambijent za prihvatanje LGBT osoba i povećati informisanost o međunarodnim standardima u vezi s LGBT problematikom, SDG 16 (16.b). 2.1.4.3 Unaprijediti bezbjednost i društveni život LGBT osoba, SDG 16 (16.b). 2.1.4.4 Promovirati politiku jednakog tretmana i zaštitu od diskriminacije, SDG 16 (16.b). 2.1.4.5 Unaprijediti bezbjednost LGBT osoba, društvenih okupljanja i društvenog života LGBT zajednice, SDG 16 (16.b). 2.1.4.6 Unaprijediti pristup LGBT osoba nacionalnom zdravstvenom sistemu i zaštiti, SDG 3 (3.3) i 16.	- SDG 16.7.1 Udio radnih mjesta (po polu, starosnoj dobi, osobama sa invaliditetom i populacionim grupama) u javnim institucijama (nacionalna i lokalna zakonodavna tijela, javna služba, i pravosuđe) u poređenju sa raspodjelom na nivou države - SDG 16.7.2 Udio populacije koja vjeruje da je odlučivanje inkluzivno i responzivno, po polu, starosnoj dobi, invaliditetu i populacionoj grupi - SDG 16.b.1 Udio stanovništva koji je prijavio da se lično osjećao diskriminisano ili šikanirano u proteklih 12 mjeseci na osnovu diskriminirajućeg razloga koji je zabranjen međunarodnim humanitarnim pravom	- Eliminacija svih oblika diskriminacije LGBT populacije - Integracija LGBT populacije u sve sfere društvenog, političkog, ekonomskog, kulturnog života u Crnoj Gori
2.1.5 Eliminirati diskriminaciju osoba sa invaliditetom SDG 10 (10.3), SDG 11 (11.2), SDG 16 (16.7, 16.b)	2.1.5.1 Zaštititi i unaprijediti prava osoba sa invaliditetom razvojem efikasnog sistema pravne zaštite, razvijanjem prevencije i sprečavanjem diskriminacije, SDG 10 (10.3), SDG 16 (16.7, 16.b). 2.1.5.2 Obezbijediti uslove za puno i aktivno učestvovanje osoba sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života na ravnopravnoj osnovi kroz razvoj i primjenu politike pružanja jednakih mogućnosti, posebno u oblastima zapošljavanja, rada, obrazovanja, kulture i stanovanja, SDG 10 (10.3). 2.1.5.3 Obezbijediti socijalne, zdravstvene i druge usluge osobama sa invaliditetom u skladu sa njihovim realnim potrebama i u skladu sa međunarodnim standardima, SDG 10 (10.3). 2.1.5.4 Obezbijediti osobama sa invaliditetom adekvatan standard življenja i socijalnu sigurnost, SDG 10 (10.3). 2.1.5.5 Osigurati pristup osobama sa invaliditetom njihovom životnom okruženju, sredstvima javnog prevoza, institucijama, uslugama, sistemima komunikacije i informacijama planskim i osmišljenim uklanjanjem barijera i izgradnjom pristupačnih objekata i usluga, SDG 11 (11.2). 2.1.5.6 Senzibilisati društvo za probleme i prava osoba sa	- SDG 16.7.1 Udio radnih mjesta (po polu, starosnoj dobi, osobama sa invaliditetom i populacionim grupama) u javnim institucijama (nacionalna i lokalna zakonodavna tijela, javna služba, i pravosuđe) u poređenju sa raspodjelom na nivou države - SDG 16.7.2 Udio populacije koja vjeruje da je odlučivanje inkluzivno i responzivno, po polu, starosnoj dobi, invaliditetu i populacionoj grupi - SDG 16.b.1 Udio stanovništva koji je prijavio da se lično osjećao diskriminisano ili šikanirano u proteklih 12 mjeseci na osnovu diskriminirajućeg razloga koji je zabranjen međunarodnim humanitarnim pravom	- Puno i aktivno učestvovanje osoba sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života na ravnopravnoj osnovi

	invaliditetom sistematskom i planskom edukacijom, informisanjem i uklanjanjem postojećih stereotipa i predrasuda, SDG 10 (10.3).		
2.1.6 Eliminirati diskriminaciju starih lica SDG 3 (3.8)	2.1.6.1 Povećati efikasnost i kvalitet usluga socijalne zaštite starih lica, SDG 3. 2.1.6.2 Pojačati socijalnu i materijalnu sigurnost siromašnih starih lica, SDG 3. 2.1.6.3 Obezbjediti adekvatne infrastrukture za smještaj i brigu o starim (uključujući i bolesnim) licima SDG 3 (3.8). 2.1.6.4 Razviti efikasan sistem prevencije i borbe protiv nasilja nad starim licima, (SDG 3). 2.1.6.5 Graditi pozitivnu društvenu klimu prema starim licima i starenju kao procesu, (SDG 3).	- SDG 16.7.2 Udio populacije koja vjeruje da je odlučivanje inkluzivno i responzivno, po polu, starosnoj dobi, invaliditetu i populacionoj grupi - SDG 16.b.1 Udio stanovništva koji je prijavio da se lično osjećao diskriminisan ili šikaniran u proteklih 12 mjeseci na osnovu diskriminirajućeg razloga koji je zabranjen međunarodnim humanitarnim pravom	- Obezbjediti uslovi za zdrave živote i dobrobit za sve ljude u svim uzrastima - Obezbjediti uslovi za aktivnu poziciju i uloga starih lica u crnogorskom društvu - Izgrađen adekvatan broj regionalno raspoređenih ustanova i domova za smještaj i brigu o starim (posebno bolesnim) licima - Obezbjediti uslovi za dostojanstvenu starost u Crnoj Gori
2.1.7 Podržati artikulaciju interesa građana kroz djelovanje nevladinih organizacija i neformalnih grupa SDG 16 (16.7 i 16.10)	2.1.7.1 Razvijati institucionalni okvir za uključivanje nevladinih organizacija i neformalnih grupa građana u procese političkog odlučivanja na državnom i lokalnom nivou, SDG 16 (16.7). 2.1.7.2 Stimulisati učešće građana, posebno mladih, kroz nevladine organizacije i neformalne grupe u procesu donošenja javnih politika na državnom i lokalnom nivou. 2.1.7.3 Obezbjediti podršku mladima i drugim društvenim grupama u smislu obezbjeđenja znanja, vještina i prilagođavanja strateških i drugih dokumenata potrebama njihovog aktivnog učešća u procesima donošenja odluka. 2.1.7.4 Stimulisati učešće građana u monitoringu implementacije javnih politika na državnom i lokalnom nivou. 2.1.7.5 Podsticati građanski aktivizam kroz razvoj i podršku volonterizma i unaprijediti relevantan zakonodavni okvir za volonterizam. 2.1.7.6 Kroz obrazovni sistem podsticati građanski aktivizam i učiti mlade generacije vrijednostima participativnog društva. 2.1.7.7 Jačati pravne i institucionalne pretpostavke za veću finansijsku održivost organizacija civilnog društva. 2.1.7.8 Obezbjediti nesmetan i efikasan pristup informacijama od javnog značaja, SDG 16 (16.10).	- SDG 17.17.1 Iznos opredijeljenih sredstava za javno-privatna partnerstva i partnerstva civilnog društva - NID65 Broj priloga nevladinih organizacija tokom javnih rasprava o nacrtima propisa i strategija na godišnjem nivou.	- Crna Gora je razvijeno participativno društvo u kome se interesi građana artikuliraju „oddozdo ka gore“ - Povećan broj priloga nevladinih organizacija tokom javnih rasprava o nacrtima propisa i strategija na godišnjem nivou - Povećan broj građana koji volontiraju - Mladi su uključeni, motivisani, proaktivni u kreiranju politika i njihovom sprovođenju - Informacije od javnog značaja su transparentne i lako dostupne građanima

TEMATSKO PODRUČJE	2. DRUSTVENI RESURSI - PODRSKA VRIJEDNOSTIMA, NORMAMA I OBRASCIMA PONASANJA
STRATEŠKI CILJ	2.2 RAZVITI SISTEM VRIJEDNOSTI U SKLADU S CILJEVIMA ODRŽIVOG RAZVOJA ZAJEDNICE
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekt/i: Ministarstvo kulture, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, Ministarstvo prosvjete Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Ministarstvo pravde

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
2.2.1 Izgraditi multietničko građansko društvo sa visokim stepenom međusobnog povjerenja i tolerancije SDG 10 (10.3) i SDG 16 (16.6)	2.2.1.1 Afirmisati crnogorski građanski identitet kroz tolerantno upravljanje etnokulturnim razlikama, promovisanje i jačanje zajedničkog političkog identiteta, SDG 16, 10 (10.3). 2.2.1.2 Afirmisati identitet Crne Gore kroz očuvanje skladnog odnosa čovjeka i prirode. 2.2.1.3 Jačati osjećaj povjerenja, solidarnosti i zajedničkog političkog identiteta u uslovima izražene multikulturalnosti, SDG 16. 2.2.1.4 Eliminirati postojeću identitetsku „blokovsku” podijeljenost SDG 16 (16.6). 2.2.1.5 Ugraditi principe razvijanja crnogorskog građanskog identiteta u obrazovni sistem na svim nivoima, SDG 16. 2.2.1.6 Smanjivati etničku distancu između pripadnika različitih etnokulturnih zajednica, SDG 16.	- NID51MK Stepen tolerancije u društvu prema ljudima drugačijeg kulturološkog porijekla - NID38MLJMP Nivo etničke distance u Crnoj Gori	- Crnogorski politički identitet je izgrađen na osnovama građanskog multietničkog društva sa visokim stepenom tolerancije prema različitostima - Crna Gora je ekološka država u kojoj ljudi žive u skladu sa prirodom
2.2.2 Stimulisati društvenu solidarnost SDG 16 (16.6)	2.2.2.1 Podsticati i razvijati individualnu i korporativnu filantropiju u Crnoj Gori. 2.2.2.2 Kroz obrazovni sistem razvijati osjećaj društvene solidarnosti kako na nivou Crne Gore, tako i na nivou cijelog svijeta. 2.2.2.3 Stimulisanje postizanja balansa između interesa zajednice i pojedinaca. 2.2.2.4 Promovisati i stimulisati akcije usmjerene ka supsidijarnom rješavanju problema pojedinaca i zajednica solidarnom društvenom intervencijom.	- NIS2 MK Stepen međuljudskog povjerenja - NIE68. Broj preduzeća koji objavljuju izvještaje o DOP i dobrim praksama (nefinansijsko izvještavanje)	- Princip solidarnosti je dio osnovnog društvenog konsenzusa - Rast broja filantropski aktivnih kompanija u Crnoj Gori - Povećan broj građana i kompanija koje izdvajaju sredstva za opšte dobro
2.2.3 Jačati meritokratiju i odgovornost kao osnovne principe društvenog funkcionisanja SDG 16 (16.6)	2.2.3.1 Stimulisati meritokratiju i odgovornost kao princip u svim sferama javnog života. 2.2.3.2 Kroz obrazovni sistem promovisati vrijednosti lične odgovornosti. 2.2.3.3 Ugraditi princip transparentnosti u sve sfere javnog života, SDG 16 (16.6).	- World Governance Index	- Društvo u kome se poštuje individualni doprinos i napreduje po zaslugama - Ojačana državna uprava zasnovana na obrazovanju, znanju i vještinama

TEMATSKO PODRUČJE	2. DRUSTVENI RESURSI - PODRSKA VRIJEDNOSTIMA, NORMAMA I OBRASCIMA PONASANJA
STRATEŠKI CILJ	2.3 RAZVIJATI DRŽAVU KAO EFIKASNU VLADAVINU PRAVA

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekt/i: Kabinet potpredsjednika Vlade za politički sistem

Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo finansija

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
2.3.1 Jačati povjerenje građana u demokratski politički sistem i njegove institucije SDG 16 (16.6, 16.a)	2.3.1.1 Jačati podršku demokratskom tipu političkog sistema, 2.3.1.2 Povećavati povjerenje građana u institucije sistema bez obzira na dominantne identitetske i političke podjele, 2.3.1.3 Jačati administrativne kapacitete, kvalitet rada i integritet institucija političkog sistema, SDG 16 (16.6, 16.a). 2.3.1.4 Stvarati proceduralni društveni konsensus.	- SDG 16.6.2 Udio stanovništva koji je zadovoljan sa posljednjim kontaktom koji su imali sa javnim službama - SDG 16.10.2 Broj zemalja koje usvajaju i sprovode ustavne, zakonske i/ili programsko-političke garancije za pravo na pristup javnosti informacijama - SDG 16.a.1 Postojanje nezavisnih nacionalnih institucija za zaštitu ljudskih prava u skladu sa Pariškim načelima - MIWB22 Efikasnost vlade	- Visok nivo legitimnosti institucija političkog sistema - Građani vjeruju institucijama političkog sistema
2.3.2 Obezbijediti uslove za eliminaciju korupcije, organizovanog kriminala, kriminala i terorizma SDG 8 (8.7), SDG 16 (16.1, 16.3, 16.4, 16.5, 16.6, 16.7, 16.10 i 16.a)	2.3.2.1 Značajno smanjiti sve oblike nasilja i sa njima povezane stope smrtnosti, SDG 16 (16.1). 2.3.2.2 Promovisati vladavinu prava na nacionalnom i međunarodnom nivou i obezbijediti jednak pristup pravdi za sve, SDG 16 (16.3). 2.3.2.3 Značajno smanjiti nezakonite tokove novca i oružja, unaprijediti nalaženje i vraćanje ukradene imovine i suzbijati sve oblike organizovanog kriminala, SDG 16 (16.4). 2.3.2.4 Značajno smanjiti korupciju i mito u svim njihovim oblicima, SDG 16 (16.5). 2.3.2.5 Izgraditi djelotvorne, odgovorne i transparentne institucije na svim nivoima, SDG 16 (16.6). 2.3.2.6 Obezbijediti javni pristup informacijama i zaštititi osnovne slobode novinara u skladu sa međunarodnim ugovorima, SDG 16 (16.10). 2.3.2.7 Ojačati institucije kroz međunarodnu saradnju za borbu protiv nasilja, terorizma i kriminala, SDG 16 (16.a). 2.3.2.8 Povećati efikasnost rada, jačanje integriteta, odgovornosti i transparentnosti u javnom sektoru, SDG 16 (16.3, 16.5, 16.6, 16.7).	- SDG 16.5.1 Udio osoba koje su imale makar jedan kontakt sa javnim funkcionerom i koje su platile mito javnom funkcioneru, ili kojima su ti javni funkcioneri tražili mito, tokom proteklih 12 mjeseci - SDG 16.5.2 Udio privrednih društava koja su imala makar jedan kontakt sa javnim funkcionerom i koja su platila mito javnom funkcioneru, ili kojima su ti javni funkcioneri tražili mito, tokom proteklih 12 mjeseci - SDG 16.1.3 Udio stanovništva koji je bio izložen fizičkom, psihičkom ili seksualnom nasilju u prethodnih 12 mjeseci - SDG 16.1.4 Udio stanovništva koji se osjeća bezbjedno kada šeta sam u kraju u kom živi - SDG 16.2.2 Broj žrtava trgovine ljudima na 100.000 stanovnika, po polu, starosnoj dobi i obliku eksploatacije - SDG 16.2.3 Udio mladih žena i muškaraca u starosnoj dobi od 18 do 29 godina koji su doživjeli seksualno nasilje do 18 godine života - SDG 16.3.1 Udio žrtava nasilja u prethodnih 12 mjeseci koje su prijavile da su bile žrtve nadležnim organima ili drugim zvanično priznatim mehanizmima za rješavanje konflikata - SDG 16.3.2 Neosuđeni pritvoreni kao udio ukupne zatvorske populacije	- Crna Gora je društvo sa efikasnim sistemom i prepoznatljivim rezultatima u borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala, sa težnjom eliminacije ovih prijetnji u najvećoj mogućoj mjeri - Značajno je smanjena smrtnost povezana sa svim oblicima nasilja - Zaustavljeni su nezakoniti tokovi novca i oružja kroz Crnu Goru - Obezbijeden je slobodan pristup informacijama i zaštićena prava novinara i slobode medija - Eliminirana je trgovina ljudima u Crnoj Gori

	2.3.2.9 Eliminirati trgovinu ljudima u Crnoj Gori, SDG 8 (8.7).	- SDG 16.4.1 Ukupna vrijednost dolazećih i odlazećih nezakonitih finansijskih tokova (USD) - SDG 16.4.2 Udio oduzetog lakog i malokalibarskog naoružanja koje je evidentirano i praćeno, u skladu sa međunarodnim standardima i zakonskim instrumentima - SDG 16.10.1 Broj potvrđenih slučajeva ubistva, otmice, prinudnog nestanka, proizvoljnog pritvora i torture novinara, povezanog medijskog osoblja, predstavnika sindikata i boraca za ljudska prava u prethodnih 12 mjeseci - NID53 MK Indeks slobode štampanih, elektronskih i internet medija - MI-Transparency International, Indeks percepcije korupcije	
--	---	---	--

TEMATSKO PODRUČJE	2. DRUSTVENI RESURSI - PODRSKA VRIJEDNOSTIMA, NORMAMA I OBRASCIMA PONASANJA
STRATEŠKI CILJ	2.4 PREVAZIĆI PROBLEM MENADŽERSKOG DEFICITA I OJAČATI DRUŠTVENO ODGOVORNO POSLOVANJE
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekt/i: Ministarstvo ekonomije Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Ministarstvo nauke, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Investiciono razvojni fond, Privredna komora, Unija poslodavaca

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
2.4.1 Povećati inovativne i preduzetničke potencijale privrede SDG 8 (8.3)	2.4.1.1 Promovisati razvojno orijentisane politike koje podržavaju produktivne aktivnosti, preduzetništvo, kreativnost i inovativnost, SDG 8 (8.3). 2.4.1.2 Smanjiti menadžerski deficit ulaganjem u obrazovanje menadžera kroz akademske programe i programe cjeloživotnog učenja, 2.4.1.3 Razvijati preduzetničke kompetencije kao sastavni dio formalnog i neformalnog učenja kod učenika i studenata i podizati svijest o preduzetništvu i razvoju preduzetničkog duha na svim nivoima obrazovanja. 2.4.1.4 Ojačati programe podrške za povećanje inovativnih potencijala kompanija kroz programe državnih institucija (Investiciono-razvojni fond, Direkcija za razvoj MSP). 2.4.1.5 Ojačati vezu univerziteta i privrede, kroz naučno-tehnološke parkove i biznis inkubatore koji će uticati na povećanje inovativnih potencijala i mijenjati organizacionu kulturu preduzeća (veza mjera 1.3.3.4).	- NIE 81MN Broj centara izvrsnosti u CG i broj aplikacija u međunarodnim programima saradnje u oblasti istraživanja i razvoja - NIE82 Broj pokrenutih programa cjeloživotnog učenja za povećanje inovativnih potencijala i obrazovanje menadžera	- Kreirana razvojno-inovativna politika na nacionalnom nivou i novi programi za promociju inovacija - Uspostavljen prvi Naučno-tehnološki park (NTP) u prostoru kampusa UCG, uz učešće svih crnogorskih univerziteta i visokoobrazovanih institucija (uz rast broja članova NTP, kao sa visokoobrazovnih insitucija, tako i iz privrednih društava; Rast broja izvršilaca u NTP; - Inovaciono-preduzetnički centar „Tehnopolis“; - Ojačana pozicija postojećih i stvoreni novi naučno-tehnološki parkovi i/ili inkubatori - Povećan broj centara izvrsnosti u CG i broj aplikacija u međunarodnim programima saradnje u oblasti istraživanja i razvoja - Uspostavljene nacionalne referen tne laboratorije za oblast životne sredine i zdravlja ljudi i uključene u sistem institucija naučno istraživačkog rada (NIR) - Preduzetništvo je kao ključna kompetencija razvijeno kod učenika i studenata čime se unapređuju ishodi učenja i buduće zapošljavanje

TEMATSKO PODRUČJE	2. DRUSTVENI RESURSI - PODRSKA VRIJEDNOSTIMA, NORMAMA I OBRASCIMA PONASANJA
STRATEŠKI CILJ	2.5 STIMULISATI ZAPOSŁLJIVOST I SOCIJALNU INKLUZIJU
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekt/i: Ministarstvo rada i socijalnog staranja Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
2.5.1 Ostvariti pretpostavke za samoodrživ i ujednačen ekonomski razvoj, koji će smanjiti stopu ekonomski ugroženog stanovništva SDG 1 (1.3, 1.5) i SDG 8 (8.1, 8.2)	2.5.1.1 Podsticati kreiranje stabilnog makroekonomskog ambijenta za dinamičan i održiv ekonomski rast, SDG 8 (8.1, 8.2). 2.5.1.2 Promovisati razvojno orijentisane politike koje podržavaju produktivne aktivnosti, otvaranje dostojanstvenih radnih mjesta, preduzetništvo, kreativnost i inovativnost i podstiču formalizaciju i rast mikro, malih i srednjih preduzeća, između ostalog i kroz pristup finansijskim uslugama. 2.5.1.3 Raditi na sprječavanju pojave novog siromaštva usljed promjena u privredi, SDG1 (1.3, 1.5). 2.5.1.4 Kontinuirano raditi na strukturnim reformama tržišta rada u cilju: povećanja fleksibilnosti i mobilnosti tržišta rada, eliminisanja fiktivne i neformalne zaposlenosti, eliminisanja zloupotreba u sistemu socijalne zaštite, kao bi se reformom zakondavstva i politike zapošljavanja i socijalne politike kreirala dodatna sredstva za podsticanje novog zapošljavanja, SDG 8 (8.1, 8.2).	- MI Indeks globalne konkurentnosti (GCI, WEF) - NIE01 Godišnja realna stopa rasta BDP - NIE 14 BDP/pc u paritetu kupovne moći (EU=100) - NID 19 MDG 1.9 Stopa nezaposlenosti i po polu (ARS) - NID20 MDG 1.10 Stopa dugoročne nezaposlenosti (ARS) - NIE04 Stopa zaposlenosti (ARS) - NIE05 Stopa registrovane nezaposlenosti - NIE 06 Udio neformalnog rada (istraživanje) - NID 27 MDG 1.1 Stopa siromaštva, - NID 22 MDG 1.2 Jaz siromaštva, - NID 23 MDG 1.3 Oštrina siromaštva, - NID 24 MDG 1.4 Gini koeficijent - NID 25 MDG 1.5 Odnos kvintilnih udjela (odnos prosječne potrošnje 20% najbogatijih i 20 % najsiriomašnjih),	- Održiv, inkluzivan i stabilan ekonomski rast, puna i produktivna zaposlenost stanovništva uz pristojne radne uslove - Povećana stopa zaposlenosti - Smanjena stopa registrovane nezaposlenosti i udio neformalnog rada - Smanjena stopa siromaštva i indeks nejednakosti
2.5.2 Osigurati socijalnu stabilnost i smanjiti stopu siromaštva SDG 1 (1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.a i 1.b), SDG 2 (2.1, 2.2), SDG 4 (4.4), SDG 8 (8.5, 8.6, 8.8, 8.b) i SDG 10 (10.1, 10.3, 10.4), SDG 16 (16.3)	2.5.2.1 Postići punu i produktivnu zaposlenost i dostojanstven rad za sve žene i muškarce, uključujući mlade i osobe sa invaliditetom i jednaku platu za rad jednake vrijednosti, SDG 8 (8.5). 2.5.2.2 Značajno smanjiti udio mladih koji nisu obuhvaćeni zapošljavanjem obrazovanjem ili obukom, SDG 8 (8.6). 2.5.2.3 Zaštititi radnička prava i promovisati sigurno i bezbjedno radno okruženje za sve radnike, uključujući i radnike migrante/izbjeglice, posebno žene migrante/izbjeglice i osobe sa nesigurnim zaposlenjem, SDG 8 (8.8). 2.5.2.4 Unaprijediti mjere aktivne politike zapošljavanja i omogućavanja stručnog osposobljavanja, SDG 1 (1.4). 2.5.2.5 Podsticati poduzetništvo i samozapošljavanje. Podsticati i razvijati nove i fleksibilne forme samozapošljavanja mladih	- SDG 2.1.1 Prevalencija neuhranjenosti - SDG 2.1.2 Prevalencija umjerene ili teške nesigurnosti u snabdijevanju hranom u populaciji, na osnovu Skale doživljavanja neigurnosti u snabdijevanju hranom - SDG 2.2.1 Prevalencija zaostajanja u rastu (visina za uzrast <-2 standardnog odstupanja od srednje vrijednosti Standarda za rast djeteta Svjetske zdravstvene organizacije (SZO)) kod djece mlađe od 5 godina - SDG 2.2.2 Prevalencija pothranjenosti (težina za visinu >+2 ili <-2 standardnog odstupanja od srednje vrijednosti Standarda SZO za rast djeteta) kod djece mlađe od 5 godina, po vrsti (zaostajanje u rastu i nedovoljna težina djece - SDG 1.1.1 Udio stanovništva ispod međunarodne linije siromaštva, po polu, starosti, radnom statusu i geografskoj lokaciji (urbana / ruralna)	- Eliminirano ekstremno siromaštvo - Smanjena stopa nezaposlenosti mladih - Smanjen stepen povreda na radu - Razvijene mjere aktivne politike zapošljavanja i stručnog osposobljavanja - Postepeno ukinuta prednost socijalne pomoći nad formalizacijom radnog angažmana - Značajno redukovana neformalna ekonomija i neformalni rad - Poreske politika u funkciji stvaranja preduslova za kreiranja novih radnih mjesta i postepenu formalizaciju - Eliminirana neuhranjenost i glad i obezbijeđen pristup nutritivnoj hrani

	(kroz pojednostavljivanje procedura i kreiranja podstičućih i fleksibilnih mehanizama) kao što su društveno preduzetništvo, start-up, ruralni turizam, urbano baštovanstvo, zeleni poslovi, kreativne industrije, ICT usluge, online prodaja itd, SDG 1.4, SDG 8 (8.b). 2.5.2.6 Sistematski se boriti za prevođenje neformalnog rada u legalne okvire kroz kombinaciju edukativnih, podsticajnih i represivnih mjera koje neće voditi deaktivaciji radnih mjesta već njihovom održivom prevođenju u formalni sektor, SDG 1 (1.3), 4 (4.4), 8 (8.3, 8.5, 8.8), 10 (10.3, 10.4) i 16 (16.3). 2.5.2.7 Iskorijeniti ekstremno siromaštvo među ljudima, SDG 1 (1.1). 2.5.2.8 Smanjiti najmanje za pola udio muškaraca, žena i djece koji žive ispod linije apsolutnog siromaštva, SDG 1 (1.2). 2.5.2.9 Okončati glad i obezbijediti pristup za sve ljude, naročito siromašne i ljude u osjetljivim situacijama, uključujući odojčad, hrani koja je bezbjedna, nutritivna i koje ima u dovoljnim količinama, SDG 2 (2.1). 2.5.2.10 Iskorijeniti sve oblike pothranjenosti, SDG 2 (2.2). 2.5.2.11 Targetirati socijalno ugrožene grupe efikasnim mjerama socijalne i drugih politika, SDG 1 (1.3, 1.b). 2.5.2.12 Unaprijediti dostupnost, priuštivost i kvalitet socijalnih usluga. 2.5.2.13 Unaprijediti sistem dodjele socijalnih naknada i programa podrške namijenjenih građanima kojima je to najpotrebnije. 2.5.2.14 Pružiti podršku programima psihosocijalne zaštite kategorijama stanovništva kojima prijeti socijalna isključenost. 2.5.2.15 Uključiti rodno senzitivnu dimenziju u strateško rješavanje problema siromaštva, SDG1 (1.b). 2.5.2.16 Raditi na smanjivanju jaza između najbogatijih i najsromašnijih, SDG 10 (10.1, 10.4). 2.5.2.17 Osigurati univerzalnu dostupnost i kvalitet zdravstvene zaštite 2.5.2.18 Obezbijediti da svi muškarci i žene, a posebno siromašni i ranjivi, imaju jednaka prava na ekonomske resurse, kao i pristup osnovnim uslugama, vlasništvu i kontroli nad zemljištem i drugim oblicima vlasništva, nasljedstvu, prirodnim resursima, odgovarajućim novim tehnologijama i finansijskim uslugama, uključujući mikrofinansiranje, SDG 1	- SDG 1.2.1 Udio stanovništva koje živi ispod nacionalne linije siromaštva, po polu i starosti - SDG 1.2.2 Udio muškaraca, žena i djece svih uzrasta koji žive u siromaštvu u svim svojim dimenzijama prema nacionalnim definicijama - SDG 1.a.1 Udio sredstava dodijeljenih direktno od strane vlade programima za smanjenje siromaštva - SDG 8.3.1 Udio neformalne zaposlenosti u zaposlenosti van sektora poljoprivrede, po polu - SDG 8.5.1 Prosječna satnica zaposlenih žena i muškaraca, po profesiji, starosnoj dobi i osobama sa invaliditetom - SDG 8.5.2 Stopa nezaposlenosti, po polu, starosnoj dobi i osobama sa invaliditetom - SDG 8.8.1 Stope učestalosti fatalnih i ne-fatalnih povreda na radu, po polu i statusu migranata radnika, a posebno žena migranata, i osoba sa nesigurnim zaposlenjem - 8.8.2 Povećanje nacionalnog poštovanja radnih prava (sloboda udruživanja i kolektivnog pregovaranje) zasnovanih na tekstualnim izvorima Međunarodne organizacije rada (MOR) i domaćem zakonodavstvu, po polu i migrantskom status - SDG 10.1.1 Stope rasta izdataka domaćinstva ili prihoda po glavi stanovnika među donjih 40 procenata stanovništva i ukupnog stanovništva - SDG 10.2.1 Udio stanovništva koji živi ispod 50 procenata srednjeg prihoda, po starosnoj dobi, polu i osobama sa invaliditetom - SDG 10.7.1 Trošak za zapošljavanje koji snosi zaposleni kao udio godišnjeg dohotka ostvarenog u zemlji odredišta - SDG 8.7.1 Udio i broj djece starosne dobi 5-17 godina koja su uključena u dječiji rad, po polu i godinama - NID 19 MDG 1.9 Stopa nezaposlenosti i po polu (ARS) - NID20 MDG 1.10 Stopa dugoročne nezaposlenosti (ARS) - NIE04 Stopa zaposlenosti (ARS) - NIE05 Stopa registrovane nezaposlenosti - NIE 06 Udio neformalnog rada (istraživanje) - NID 27 MDG 1.1 Stopa siromaštva, - NID 22 MDG 1.2 Jaz siromaštva, - NID 23 MDG 1.3 Oštrina siromaštva, - NID 24 MDG 1.4 Gini koeficijent - NID 25 MDG 1.5 Odnos kvintilnih udjela (odnos prosječne potrošnje 20% najbogatijih i 20 % najsromašnijih) - NID26 MRSS Broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite po polu - NID27 MRSS Broj punoljetnih korisnika socijalne zaštite po pol	- Zdravstvena i socijalna zaštita dostupne kvalitetne i efikasne
--	---	---	--

	(1.4). 2.5.2.19 Omogućiti značajnu mobilizaciju sredstava iz raznih izvora u cilju obezbjeđivanja adekvatnih sredstava za programe i politike za okončanje siromaštva u svim njegovim dimenzijama, SDG 1 (1.a).	- MIWB01 Procenat populacije ispod nacionalne linije siromaštva	
2.5.3 Boriti se protiv socijalne isključenosti SDG 1 (1.3, 1.4, 1.b,) 8 (8.6, 8.7) 10 (10.2, 10.3), 11 (11.1, 11.2)	2.5.3.1 Efikasno primjenjivati postojeće i kreirati nove programe usmjerene na grupe pod rizikom od marginalizacije, SDG 1 (1.3, 1.4, 1.b), SDG 8 (8.7), SDG 10 (10.2, 10.3): - s obzirom na ekonomski status (siromašni, nezaposleni, trajno nezaposleni, beskućnici, raseljene osobe, migranti, azilanti, izbjeglice, lica u riziku od apatridije) - s obzirom na porodičnu strukturu (jednočlana domaćinstva, samohrani roditelji, djeca bez roditeljskog staranja, omladina koja su odrasla kao djeca bez roditeljskog staranja, porodice s velikim brojem djece) - s obzirom na identitet (nacionalne/etničke/rasne/vjerske manjine, seksualne i rodne manjine) - s obzirom na starost (djeca, mladi, stari, penzioneri), uključujući zabranu dječeg rada u svim njegovim oblicima - s obzirom na počinjenje krivičnog djela (zatvorenici i bivši zatvorenici, osobe s poremećajima u ponašanju, žrtve zločina, žrtve trafikinga ili nasilja u porodici) - s obzirom na obrazovanje (lica bez obrazovanja ili sa niskim stepenom obrazovanja) - s obzirom na zdravstveno stanje (psihički oboljele osobe, osobe zaražene HIV/AIDS-om i Hepatitisom C, osobe s problemima zavisnosti, osobe oboljele od genetskih ili hroničnih bolesti) - s obzirom na invaliditet ili smetnje u razvoju. 2.5.3.2 Osnivati i pružati podršku programima prihvatilišta i programima nužnog smještaja, SDG 11 (11.1, 11.2). 2.5.3.3 Unapređivati standarde stanovanja ranjivih grupa i socijalnog stanovanja.	- SDG 1.3.1 Udio stanovništva koji je obuhvaćen sistemima/nivoima socijalne zaštite, po polu, i uz razlikovanje djece, nezaposlenih, starijih osoba, osoba sa invaliditetom, trudnica, novorođenčadi, žrtava povreda na radu, i siromašnih i ranjivih - SDG 1.b.1 Udio tekuće i kapitalne potrošnje države na sektore koji nesrazmjerno idu u korist žena, siromašnih i ranjivih grupa - SDG 8.6.1 Udio mladih (starosne dobi 15-24) koji nijesu obuhvaćeni obrazovanjem, zapošljavanjem ili obukom - SDG 8.b.1 Ukupna državna potrošnja na programe socijalne zaštite i zapošljavanja kao udio nacionalnih budžeta i BDP-a - SDG 10.4.1 Radni udio BDP-a koji obuhvata plate i davanja socijalne zaštite - SDG 11.1.1 Udio urbane populacije koji živi u sirotinjskim četvrtima, neformalnim naseljima ili neadekvatnom smještaju - SDG 11.2.1 Udio populacije koji ima odgovarajući pristup javnom prevozu, po starosnoj dobi, polu i osobama sa invaliditetom - SDG 1.4.1 Udio stanovništva koje živi u domaćinstvima koja imaju pristup osnovnim uslugama - SDG 4.5.1 Indeksi pariteta (žensko/muško, ruralno/urbano, donja/gornja petina bogatstva i drugi, poput statusa invalidnosti, autohtonih naroda i pogođenosti konfliktima kako podaci postanu dostupni) - SDG 4.a.1 Udio škola sa pristupom: (a) električnoj energiji; (B) internetu za pedagoške svrhe; (C) kompjuterima za pedagoške svrhe; (D) prilagođenoj infrastrukturi i materijalima za učenike sa invaliditetom; (E) osnovnoj vodi za piće; (F) osnovnim sadržajima toaleta za jedan pol; i (g) osnovnim uređajima za pranje ruku (u skladu sa definicijama indikatora "voda, sanitacija i higijena za sve" (WASH)) - SDG 7.1.1 Udio stanovništva koji ima pristup električnoj energiji - NID26 MRSS Broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite po polu - NID27 MRSS Broj punoljetnih korisnika socijalne zaštite po polu	- Eliminisanе zloupotrebe u sistemu socijalne zaštite i time kreiran dodatni budžet za one koji su u stanju socijalne potrebe - Uspostavljeni efikasni programi zaštite za grupe pod rizikom od marginalizacije - Povećan broj prihvatilišta i programa nužnog smještaja u Crnoj Gori - Razvijen mehanizam socijalnog stanovanja

TEMATSKO PODRUČJE	2. DRUŠTVENI RESURSI - PODRŠKA VRIJEDNOSTIMA, NORMAMA I OBRASCIMA PONAŠANJA ZNAČAJNIM ZA ODRŽIVOST DRUŠTVA
STRATEŠKI CILJ	2.6 UNAPRIJEDITI ZNAČAJ KULTURE KAO TEMELINE VRIJEDNOSTI DUHOVNOG, DRUŠTVENOG I EKONOMSKOG RAZVOJA KOJA ZNATNO UNAPREĐUJE KVALITET ŽIVOTA GRAĐANA
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekt/i: Ministarstvo kulture Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Lokalni centri za kulturu, javne institucije koje se bave kulturom, neformalni kulturni akteri, nevladine organizacije

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
2.6.1 Jačati kapacitet kulturnih institucija na svim nivoima i uspostaviti održivi sistem finansiranja SDG 4, (4.7), SDG 8 (8.9) i SDG 11 (11.4)	2.6.1.1 Podizati nivo stručnosti u insitucijama kulture u svim segmentima kulture i na svim nivoima (lokalni, nacionalni), SDG 11 (11.4), SDG 4 (4.7). 2.6.1.2 Poboljšati prostorne uslove, stanje objekata i njihova tehničko-tehnoška opremljenost, SDG 4 (4.7). 2.6.1.3 Obezbjediti ravnomernu regionalnu distribuciju i zastupljenost kulturnih sadržaja i decentralizaciju upravljačkih struktura, SDG 11 (11.4) 4, (4.7). 2.6.1.4 Uspostaviti sistem efikasnog, racionalnog i kreativnog upravljanja kao i transparentnog djelovanja u kulturi, SDG 11 (11.4). 2.6.1.5 Promovisati kulturni turizam kao jednu od najvažnijih grana turizma, SDG 11 (11.4), 8 (8.9).	- NID 40 MK Procenat doprinosa privatnih i formalnih kulturnih aktivnosti bruto domaćem proizvodu - NID 41 MK Procenat osoba koje se bave zanimanjima vezanim za kuturu u okviru ukupnog broja zaposlenih - NID 46 MK Indeks razvijenosti okvira za postavljanje standarda za zaštitu i promovisanje kulture, kulturnih prava i kulturne raznovrsnosti - NID 61 MK. Broj zaposlenih u institucijama nadležnim za zaštitu kulturne baštine i predjela - NID 62 MK Indeks razvijenosti multidimenzionalnog okvira za održivost baštine	- Kreiran održiv i efikasan institucionalan model kulturnog sektora - Uslovi za rad i zaštitu kulturne baštine su na visokom nivou i dostižu evropske standarde i dobru praksu u ovoj oblasti. - Zaštita kulturne baštine, posebno one koja se nalazi na svjetskoj listi kulturne baštine je očuvana i na pravi način se valorizuje. - Održivi turizam je glavni vid turizma koji Crna Gora razvija sa akcentom na kulturnom i eko turizmu - Povećan doprinos neformalni i formalnih kulturnih aktivnosti bruto domaćem proizvodu

2.6.2 Uspostaviti moderan, efikasan sistem kreiranja i prezentovanja kulturne djelatnosti kao i statusa umjetnika i stvaraoca u društvu, ujedno širiti i edukovati publiku SDG 8 (8.9) i SDG 11 (11.4)	2.6.2.1 Uspostaviti baze podataka o svim kulturnim akterima u Crnoj Gori /formalnim i neformalnim/, SDG 11(11. 4) i 8 (8.9). 2.6.2.2 Poboljšati socijalni status umjetnika/ca i stvaralaca, SDG 11 (11.4). 2.6.2.3 Unaprijediti osnivanje i djelovanje strukovnih udruživanja umjetnika i stvaralaca. 2.6.2.4 Obezbijediti potpuno poštovanje autorskih prava, SDG 11 (11.4). 2.6.2.5 Kreirati usaglašene programa kulturnih manifestacija kako bi se ponuda kulturnih programa unaprijedila i proizvela sinergija, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.6.2.6 Promovisati Crnu Goru kao autentičnu filmsku destinaciju, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.6.2.7 Uspostaviti moderne, savremeno opremljene mreže prostora za prezentovanje i izvođenje kulturno umjetničkog stvaralaštva kao što su bioskopi, galerije, pozornice, trgovi, i drugi potencijalni prostori, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.6.2.8 Podsticati domaću kinematografiju kroz obezbjeđivanje adekvatnih sredstava, zakonodavnog okvira i uslova za rad, SDG 11 (11.4). 2.6.2.9 Unaprijediti izdavačku djelatnost kroz poboljšanje zakonodavnog okvira, podsticanje autorskog spisateljstva i njegovog kvaliteta kroz sistemske akcije pre svega kroz obrazovanje, unapređenje prevodilačke prakse, i sl., SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.6.2.10 Poboljšati uslove za muzičku i muzičko scensku djelatnost kroz kreiranje savremene muzičke scene i to kroz obezbjeđivanje prostora za rad, povećanje stručnog kadra, uspostavljanje mehanizma za kontinuirano podsticanje savremenog muzičkog stvaralaštva i jačanje strukovnog udruženja, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.6.2.11 Jačati sektor likovne umjetnosti kroz podsticanje savremenih formi u radovima ali i korišćenje savremenih medija, obezbjeđivanje uslova za bavljenje likovnom umjetnošću, adekvatnu promociju djela, kao i permanentno edukovanje šire javnosti o savremenim likovnim praksama, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.6.2.12 Unaprijediti pozorišnu djelatnost kroz poboljšanje stanje objekata i njihova tehničko-tehnološka opremljenost da bi odgovarali savremenim standardima pozorišne djelatnosti, obezbjeđivanje dovoljno stručnog kadra, podsticanje nezavisnih produkcija i samostalnih autorskih produkcija. 2.6.2.13 Uspostaviti sistem mjera i aktivnosti koje će crnogorsku kulturu na pravi način uskladiti i povezati sa regionalnim i evropskim kulturnim prostorom, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.6.2.14 Sprovoditi programe povećanja publike koja konzumira kulturne sadržaje i edukovati je kako za klasične forme i programe tako i za najsavremenije i alternativne, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9).	- NID 42 MK Procenat konačnih troškova po domaćinstvu utrošenih na kulturne aktivnosti, dobra ili usluge u odnosu na ukupne troškove domaćinstva - NID 47 MK Indeks razvijenosti političkog i institucionalnog okvira za zaštitu i promovisanje kulture, kulturnih prava i kulturne raznovrsnosti - NID 48 MK Distribucija odabrane infrastrukture za kulturu u odnosu na distribuciju stanovništva zemlje u administrativnim odsjecima odmah ispod državnog nivoa - NID 50 MK Procenat stanovništva koje je učestvovalo u bar jednom kulturnom događaju u posljednjih 12 mjeseci	- Prostori u kojima se sprovode kulturne aktivnosti zadovoljavaju sve potrebe u smislu neophodne infrastrukture i tehničke opremljenosti - Integritet i status umjetnika i njihovih prava znatno su unaprijeđeni - Umjetnost je važan dio svakodnevnog života građana Crne Gore koja im unapređuje kvalitet života - Građani troše sve više sredstava za kulturu u odnosu na ukupne troškove domaćinstva - Aktivnosti formalnih i neformalnih stvaraoca u oblasti kulture su povećane - Crna Gora je prepoznatna ako autentična kulturna destinacija koja ima ekonomskih benefita od povećanja kvaliteta i obima kulture produkcije.
--	--	--	---

2.6.3 Jačati neformalne, amaterske, alternativne, savremene kulturne prakse, kao i kulturne industrije u Crnoj Gori SDG 11 (11.4), SDG 8 (8.9) i SDG 4 (4.7)	2.6.3.1 Podsticati amaterizama u kulturno-umjetničkom stvaralaštvu kroz osnivanje nacionalnog udruženja amatera, SDG 11 (11.4) i 4 (4.7). 2.6.3.2 Povećati broj projekata neformalnih kulturnih aktera, SDG 11 (11.4), 8 (8.9) i 4 (4.7). 2.6.3.3 Podsticati programe urbane regeneracije putem kreativnih praksi – kreativni gradovi kroz podsticanje kreativnih industrija, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.6.3.4 Podsticati razvoj umjetničkih predmeta kroz obrazovni sistem kao jednog oblika razvoja individualnosti i kreativnosti kod djece, SDG 11 (11.4) i 4 (4.7).	- SDG 11.7.1 Prosječni udio izgrađenog područja gradova koji je otvoren prostor za javnu upotrebu za sve, po polu, starosnoj dobi i osobama sa invaliditetom	- Znatno veći udio neformalnih kulturnih sadržaja u cjelokupnoj kulturnoj ponudi. - Kulturna djelatnost postaje vidljiva u javnim prostorima unaprijeđujući ih.
2.6.4 Podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalizovanih grupa kao što su mladi, stari, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, i sl. kao i obezbeđivanje tolerancije na ovaj kulturni segment SDG 4 (4.7) i SDG 11(11.4)	2.6.4.1 Osnažiti i podsticati kulturu mladih kroz obezbeđivanje prostora za djelovanje afirmativnih i podsticajnih mjera posebno na lokalnom nivou, SDG 4 (4.7) i 11(11.4). 2.6.4.2 Obezbijediti uslove za aktivno bavljenje žena kulturom i kreiranje sopstvenog identiteta sa ciljem poboljšanja rodne ravnopravnosti kroz kulturu, SDG 4 (4.7) i 11(11.4). 2.6.4.3 Obezbijediti uslove za aktivno bavljenje starih kulturom i kreiranje sopstvenog identiteta, SDG 4 (4.7) i 11(11.4). 2.6.4.4 Obezbijediti uslove da osobe s invaliditetom iskažu svoje kreativne, umjetničke i intelektualne potencijale u oblastima kulture kao i da mogu da pristupe svim kulturnim manifestacijama, SDG 4 (4.7) i 11(11.4). 2.6.4.5 Kreirati otvoreni ambijent koji podstiče raznolikost, raznovrsnost, kreativne eksperimente, promovisanje novih ideja, stavova kao i izgradnja novih kulturnih platformi koje afirmišu vrijednosti slobodnog društva, ustavne vrijednosti, evropski identitet Crne Gore, ali i veću vidljivost ljudskih prava i LGBT zajednice (festivali filma o ljudskim pravima, queer festivali i slično), SDG 4 (4.7) i 11(11.4).	- NID 49 MK Indeks promovisanja učešća kulturnih poslenika i manjina u izradi i implementaciji kulturnih politika, mjera i programa koji se na njih odnose	- Kreiran otvoren, tolerantan, antidiskriminativan ambijent za sve kreiranje svih vrsta kulturnih izražavanja i različitost kulturnih aktera.

TEMATSKO PODRUČJE	2. DRUŠTVENI RESURSI - PODRŠKA VRIJEDNOSTIMA, NORMAMA I OBRASCIMA PONAŠANJA ZNAČAJNIM ZA ODRŽIVOST DRUŠTVA
STRATEŠKI CILJ	2.7 USPOSTAVITI EFIKASAN I SAVREMENI SISTEM INTEGRALNE ZAŠTITE, UPRAVLJANJA I ODRŽIVOG KORIŠĆENJA KULTURNE BAŠTINE I PREDJELA

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekt/i: Ministarstvo kulture

Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, Narodni muzej Crne Gore, Pomorski muzej Crne Gore, ostali javni i privatni muzeji i muzeji vjerskih zajednica, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Državni arhiv Crne Gore, Istorijski arhiv Kotor, Istorijski institut Crne Gore, CANU, DANU, opštinske javne ustanove, nevladine organizacije i svi drugi subjekti - pravna i fizička lica, koja ispunjavaju uslove propisane Zakonom o zaštiti kulturnih dobara

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
2.7.1 Unaprijediti efikasan sistem zaštite kulturne baštine na svim nivoima SDG 4 (4.7), SDG 8 (8.9) i SDG 11 (11.4)	2.7.1.1 Unaprijediti efikasan sistem zaštite kulturne baštine, koja obuhvata nepokretnu, pokretnu i nematerijalnu kulturnu baštinu, sa posebnim fokusom na kulturni predio koji obuhvata sve navedene segmente, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.1.2 Izraditi i implementirati Strategiju zaštite kulturne baštine Crne Gore, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.1.3 Unaprijediti zakonski i institucionalni sistem zaštite kulturne baštine, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.7.1.4 Integrisati sistem prostornog planiranja i sistema kulturnih dobara u funkcionalan system, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.7.1.5 Uskladiti sve relevantne zakone koji se odnose na zaštitu kulturne baštine, posebno Zakon o zaštiti kulturne baštine i Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata, SDG 11 (11.4). 2.7.1.6 Integrisati kulturnu baštinu kao resurs u sektorske i druge razvijene strategije, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.1.7 Uspostaviti i razvijati međusektorsku povezanost i saradnju vezano za zaštitu kulturne baštine, SDG 11 (11.4). 2.7.1.8 Povećati stručne kapacitete institucija zaštite kulturne baštine, kroz edukaciju i doedukaciju stručnog kadra, SDG 11 (11.4), 8(8.9) i 4 (4.7). 2.7.1.9 Povećati kapacitete svih aktera uključenih u proces zaštite kroz različite programe i obuke, SDG 11 (11.4) i SDG 4 (4.7). 2.7.1.10 Formirati visokoškolske institucije/programe/odsjeke/sektore iz oblasti konzervacije, arheologije, etnologije, arheografije, muzeologije, istorije umjetnosti, bibliotekarstva, omogućiti redovno školovanje neophodnog kadra za potrebe zaštite kulturne baštine, SDG 11 (11.4) i SDG 4 (4.7).	- SDG 11.4.1 Ukupni izdaci (javni i privatni) po glavi stanovnika potrošeni na zaštitu i očuvanje cjelokupne kulturne i prirodne baštine, po vrsti baštine (kulturna, prirodna, mješovita, sa oznakom Centra za svjetsku baštinu), nivou vlasti (nacionalne, regionalne i lokalne/opštinske), vrsti troškova (operativni rashodi/ investicije) i vrsti privatnog finansiranja (donacije u naturi, privatni neprofitni sektor, sponzorstvo) - NID 54 MK Procenat izdvajanja iz državnog budžeta najmenjeno zaštititi kulturnih dobara uključujući UNESCO lokalitete	- Uspostavljen kvalitetan sistem zaštite koje je stručan, efikasan i zasnovan na najboljim međunarodnim metodama i praksama. - Baština prepoznata kao razvojni resurs. - Uspostavljen integralni sistem zaštite i valorizacije baštine koji omogućava efikasno i kvalitetno djelovanje za dobrobit stanja kulturnih dobara. - Obrazovni sistem je osposobljen da edukuje optimalan broj i kvalitet stručnog kadra koji će se baviti zaštitom baštine. - Saniran i funkcionalno prilagođen veći broj objekata, posebno nepokretnih kulturnih dobara (fortifikacija). - Integrisani domaći i inostrani izvori za investicije u sanaciju fortifikacija, kojim se otvara i značajan broj novih radnih mjesta.

2.7.2 Unaprijediti zaštitu kulturne baštine na svim nivoima SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9)	2.7.2.1 Sprovoditi permanentna sistematska istraživanja i naučno-istraživačke radove u cjelokupnoj oblasti kulturne baštine, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.2.2 Uspostaviti savremeni informacioni sistem i dokumentacionu bazu za kulturna dobra i ukupnu kulturnu baštinu, koji će istovremeno biti i osnova za monitoring stanja, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.2.3 Valorizovati i uspostaviti zaštitu do sada zapostavljenih segmenata kulturne baštine, kao što su arhitektura XX vijeka, ruralna arhitektura, industrijska baština, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.7.2.4 Unaprijediti sistem zaštite i upravljanja lokalitetima koji se nalaze na UNESCO-voj listi svjetske baštine, koristeći sve benefite tog statusa, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.2.5 Unaprijediti konzervaciju, restauraciju i ostale konzervatorske mjere na kulturnim dobrima, oslanjajući se na savremene pristupe i međunarodno prihvaćene principe i prakse. 2.7.2.6 Omogućiti primjenu studija zaštite kulturne baštine, a ne samo studija zaštite kulturnih dobara, kao osnova za prostorne i urbanističke planove, SDG 11(11.4). 2.7.2.7 Obezbijediti savremene prostore i opremu za smještaj, zaštitu i prezentaciju muzejskog materijala, arhivske i bibliotečke građe, SDG 11 (11.4). 2.7.2.8 Unaprijediti održavanje kulturnih dobara, kroz uvođenje planova i programa održavanja. 2.7.2.9 Obezbijediti očuvanje tradicionalnih tehnika i zanata, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.7.2.10 Izraditi i sprovesti programe sanacije devastiranih kulturnih dobara i predjela. 2.7.2.11 Obezbijediti adekvatnu i savremenu prezentaciju i interpretaciju kulturne baštine, koristeći nove tehnologije, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.2.12 Omogućiti dostupnost kulturne baštine svima, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9) 2.7.2.13 Formirati sistem zaštite, korišćenja i upravljanja kulturnom baštinom koji se zasniva na participativnosti, te na uključivanju i saradnji svih aktera, iz državnog, privatnog i civilnog sektora. 2.7.2.14 Uključiti temu kulturne baštine u obrazovni sistem u značajnijoj mjeri, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.2.15 Podizati svijest o vrijednostima i značaju kulturne baštine i stvaranje ambijenta za razumijevanje uloge i mjesta kulturne baštine kao značajnog resursa i pokretača održivog razvoja, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9).	- NID55 MK Broj ukupno zaštićenih kulturnih dobara - NID 56 MK Broj zaštićenih kulturnih dobara iz perioda XX vijeka - NID 57 MK Broj zaštićenih kulturnih dobara koji predstavlja primjere ruralne arhitekture - NID 58 MK Broj zaštićenih industrijskih objekata kao kulturnih dobara - NID 59 MK Broj zaštićenih kulturnih predjela - NID 60 MK Broj zaštićene nematerijalne baštine	- Proširena lista zaštićenih objekata i povećan nivo kvaliteta zaštite i brige o njima kroz osavremenjavanje, efikasnije procedure, osnaživanje baze stručnih podataka i slično. - Institucije su proširile kapacitete do optimalnog nivoa i opremljene su najsavremenijom opremom.
2.7.3 Unaprijediti održivo korišćenje i upravljanje kulturnom baštinom	2.7.3.1 Uspostaviti održivo korišćenje kulturne baštine kao potencijala za kulturni, društveni i ekonomski razvoj, SDG 11 (11.4) i 8 (8.9). 2.7.3.2 Uspostaviti održivo korišćenje kulturne baštine kroz razvijanje različitih djelatnosti, kulturnog turizma i ostalih oblika održivog turizma, poljoprivrede,	- NID 61 MK Broj zaposlenih u institucijama nadležnim za zaštitu kulturne baštine i predjela - NID 62 MK Indeks razvijenosti	- Baština postaje pokretač razvoja a ne teret ili barijera istom sa optimalnim iznosom budžeta namijenjenog potrebama zaštite i revitalizacije baštine.

SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.3 i 8.9)	zanatstva, kreativnih industrija SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.3.3 Uspostaviti efikasni savremeni sistem upravljanja kulturnom baštinom SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.3.4 Razvijati održive sisteme upravljanja kulturnom baštinom kroz uključivanje svih aktera u proces upravljanja i proces izrade i implementacije menadžment planova, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.3.5 Uspostaviti održiv sistema finansiranja zaštite kulturnih dobara opredjeljivnjem budžetskih sredstava, namjenskih taksi, projektnim finansiranjem, prihoda ostvarenih valorzacijom kulturnih dobara i slično, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9). 2.7.3.6 Podsticati preduzetništvo zasnovano na kulturnoj baštini, SDG 11 (11.4) i SDG 8 (8.9) i SDG 8(8.3).	multidimenzionalnog okvira za održivost baštine - NID 54 MK Procenat izdvajanja iz državnog budžeta namjenjenog zaštiti kulturnih dobara uključujući UNESCO lokalitete	- Baština i njeni potencijali su iskorišteni kao pokretači razvoja preduzetništva.
--	---	--	---

TEMATSKO PODRUČJE STRATEŠKI CILJ	2. DRUŠTVENI RESURSI - PODRŠKA VRIJEDNOSTIMA, NORMAMA I OBRASCIMA PONAŠANJA ZNAČAJNIM ZA ODRŽIVOST DRUŠTVA 2.8 POSTIĆI RAVNOMJERNIJI SOCIO-EKONOMSKI RAZVOJ SVIH JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE I REGIONA ZASNOVANOG NA KONKURENTNOSTI, INOVATIVNOSTI I ZAPOSŁJAVANJU, S POSEBNIM AKCENTOM NA RAZVOJ SJEVERNOG REGIONA
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekt/i: Ministarstvo ekonomije Subjekt/i uključen/i u implementaciju: Lokalne samouprave, zajednica opština, NVO sektor, Ministarstvo finansija, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Sekretarijat za razvojne projekte

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
2.8.1 Unaprijediti saobraćajnu i ostalu infrastrukturu kao preduslov za razvoj regiona Crne Gore SDG 9 (9.1)	2.8.1.1 Unaprijediti komunalnu i javnu infrastrukturu prije svega za upravljanje otpadnim vodama i otpadom, SDG 9 (9.1). 2.8.1.2 Unaprijediti putnu infrastrukturu (željeznički, vazdušni i drumski saobraćaj), SDG 9 (9.1). 2.8.1.3 Obezbijediti savremenu ICT Infrastrukturu - kvalitetan broadband pristup Internetu, svim građanima i preduzećima. 2.8.1.4 Izgraditi i opremiti privredne zone, biznis inkubatore, poslovno – razvojne centre.	- SDG 9.a.1 Ukupna zvanična međunarodna podrška (zvanična razvojna pomoć + drugi razvojni tokovi) za infrastrukturu - NID 63 MK Indeks razvijenosti jedinica lokalne samouprave - NID 64 MK Indeks konkurentnosti (JLS)	- Sva tri regiona u Crnoj Gori povezana modernom i bezbjednom infrastrukturom, - Sjeverni region poseduje neophodnu infrastrukturu koja je preduslov razvoja i predstavlja ugodno mesto za život i rad

2.8.2 Uspostaviti povoljni društveni i socio-ekonomski ambijent radi sprečavanja daljih negativnih demografskih kretanja na sjeveru Crne Gore SDG 8 (8.3) i SDG 10 (10.2, 10.c)	2.8.2.1 Izgraditi društvenu infrastrukturu odnosno omogućiti uslove za društveni razvoj, što podrazumijeva adekvatan pristup: javnom sektoru i upravi, kulturi, obrazovanju, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, sportu i rekreaciji i sl., SDG 8 (8.3). 2.8.2.2 Izmještatati sjedišta pojedinih državnih institucija u sjeverni region koje po prirodi svoje djelatnosti mogu da pripadaju tom regionu. 2.8.2.3 Razvijati ljudske resurse kroz sticanje novih vještina posebno znanja potrebnih za samostalnu preduzetničku aktivnost građana, SDG 8 (8.3) i SDG 10 (10.2). 2.8.2.4 Formirati fond za pomoć jedinicama lokalne samouprave za koofinansiranje EU projekata, tzv. "revolving fonda" za potrebe lakše implementacije EU fondova. 2.8.2.5 Podsticati razvoj konkurentnosti preduzetnika, mikro, malih i srednjih preduzeća u sjevernom regionu Crne Gore i manje razvijenim opštinama sa posebnim akcentom na razvoj preduzetništva za mlade. 2.8.2.6 Podsticati razvoj klastera, SDG 8 (8.3) i SDDG 10 (10.2) (veza 4.7.4.4). 2.8.2.7 Omogućiti fiskalne olakšice u manje razvijenim regionima i lokalnim samoupravama kroz usvajanje podsticajnih mjera (olakšice u dijelu plaćanja komunalnih ili drugih naknada; povoljne cijene zakupa/kupovine prostora za biznis zone; smanjenje ili oslobođanje od plaćanja prireza poreza na dohodak fizičkih lica; smanjenje stope poreza na nepokretnosti; mogućnost definisanja povoljnog modela privatno-javnog partnerstva; infrastrukturno opremanje na područjima gdje isto ne postoji), SDG 8 (8.3), SDG 10 (10.2). 2.8.2.8 Obezbijediti rast investicija u sjeverni region. 2.8.2.9 Ubrzati i osnažiti implementaciju Strategije regionalnog razvoja 2014-2020. 2.8.2.10 Omogućiti pozitivnu afirmaciju sjevernog regiona . 2.8.2.11 Utvrditi relevantnost zadatka 10.c „do 2030. godine, smanjiti na manje od 3 odsto transakcijske troškove doznaka migranata i eliminisati koridore za plaćanje doznaka sa troškovima većim od 5 odsto“.	- SDG 2.4.1 Udio poljoprivrednih površina koje se koriste za produktivnu i održivu poljoprivredu - SDG 14.2.1 Udio nacionalnih isključivih ekonomskih zona kojima se upravlja upotrebom pristupa zasnovanih na ekosistemu - SDG 17.3.2 Iznos doznaka kao udio ukupnog BDP (u USD) - SDG 10.c.1 Troškovi slanja doznaka kao udio doznačenog iznosa - NID 28 MONSTAT MDG 1.6 Stopa siromaštva Sjevernog regiona, MDG 1 - NID 29 MONSTAT MDG 1.7 Stopa siromaštva u ruralnim obastima, MDG 1 - NIE 67 ME Broj formiranih klastera u Crnoj Gori i godišnja stopa rasta (broj novih klastera) - NIE 35 ME Broj nacionalnih, lokalnih i turističkih biznis zona - NIE 52 ME Iznos sredstava podrške za realizaciju projekata ruralnog razvoja - NID 30 MVPEI Ukupna vrijednost projekata koji su povučeni iz EU fondova za lokalni i ruralni razvoj - NID 66 IRF Ukupna vrijednost projekata odobrenih od strane IRF za Sjeverni region - NIE 58 MPRR Broj sertifikovanih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (sertifikovani sistem kvaliteta; bezbjednosti hrane; oznake porijekla; geografske oznake; oznake garantovano tradicionalnih specijaliteta)	- Uspostavljena ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija i smanjena razlika u nivou razvijenosti između crnogorskih opština - Kroz biznis zone i klastere povećana zaposlenost i ekonomska aktivnost na Sjeveru zemlje - Povećano učešće poljoprivrede u bruto dodatoj vrijednosti i zaposlenosti - Usporen trend migracija na relaciji Sjever – Središnji i Primorski region Crne Gore - Povećan poljoprivredni izvoz i izvoz prehrambenih proizvoda, kao i njihova konkurentnost na regionalnom tržištu
---	--	--	--

PRIRODNI RESURSI

TEMATSKO PODRUČJE

3. PRIRODNI RESURSI-OCUVANJE PRIRODNOG KAPITALA

STRATEŠKI CILJ

3.1 ZAUSTAVITI DEGRADACIJU VRIJEDNOSTI OBNOVLJIVIH PRIRODNIH RESURSA: BIODIVERZITETA, VODE, MORA, VAZDUHA, ZEMLJIŠTA

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekti: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo finansija, Agencija za zaštitu životne sredine, Uprava za šume, JP Nacionalni parkovi, Regionalni park Piva, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju, CETI d.o.o, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, Institut za biologiju mora, Biotehnički fakultet, Uprava za inspekcijske poslove, lokalne samouprave

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
3.1.1 Omogućiti efikasnu zaštitu zaštićenih područja prirode, ekološki vrijednih staništa, šumskih, vodnih i obalnih ekosistema, zaštićenih vrsta flore i faune, vazduha i zemljišta SDG 3 (3.9), SDG 6 (6.2,6.3, 6.6), SDG 9 (9.4), SDG 11 (11.4, 11.6), SDG 13 (13.1), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.3, 15.4, 15.5, 15.7, 15.8, 15.9, 15.a, 15.c) Paragraf: 33	3.1.1.1 Unaprijediti propise u oblasti: - zaštite prirode i biodiverziteta harmonizacijom s pravnom tekovinom EU u skladu s prioritetima utvrđenim u strateškim dokumentima u okviru pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji, u prvom redu u odnosu na pitanja koja se odnose na: zaštitu vrsta divlje flore i faune, kontrolu uvoza i izvoza divljih vrsta flore i faune, invazivne vrste, kao i čuvanje privremeno oduzetih primjeraka biljki i životinja u adekvatnim uslovima, dobrobit životinja, trajanja lovne sezone i lovne vrste (npr. Zakon o lovstvu i divljači s zahtjevima EU Direktive 2013/17/EU), SDG 15 (15.1,15.5,15.7) - voda – u potpunosti uskladiti Zakon o vodama s zahtjevima Okvirne direktive o vodama (2000/60/EC) i Direktivom o tretmanu otpadnih voda iz urbanih sredina (91/271/EEC), sa pratećim podzakonskim aktima u rokovima iz Plana pristupanja Crne Gore EU; donijeti Zakon o upravljanju komunalnim otpadnim vodama s podzakonskim aktima u rokovima iz Plana pristupanja CG EU omogućavajući potpunu transpoziciju Direktive o prečišćavanju otpadnih voda (91/271/EU)- UWWWD (sa sadašnjih 47 %); donijeti podzakonski akt o aglomeracijama i izraditi mape aglomeracija za koje je obavezna izgradnja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda; donijeti podzakonski akt o osjetljivim područjima i identifikovati i mapirati zaštićena, osjetljiva i ranjiva područja, kao i područja posebne zaštite voda, SDG 6 (6.2, 6.3, 6.6). 3.1.1.2 Spriječiti unošenje i smanjiti uticaj invazivnih neautohtonih vrsta na kopnene i vodene ekosisteme, te kontrolisati i iskorijeniti	- NIG 08 Udio propisa u oblasti životne sredine i klimatskih promjena koji su usklađeni s pravnom tekovinom EU - SDG 15.a.1 Zvanična razvojna pomoć i javni rashodi za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i ekosistema (i SDG 15.b.1) - SDG 15.5.1 Indeks Crvene liste ugroženih vrsta IUCN-a. - NIP01 - B01, EPA Biodiverzitet vrsta - NIP02 - B02, EPA Zastupljenost i stanje odabranih vrsta - NIPO3 – EPA, Crvene liste i knjige vrsta, nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja biodiverziteta 2020. godine - NIPO4 - Indikatori u okviru Aichi 3, 5, 9, 11, 12 zadataka nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja - NIPO7 - MDG 7.3 Udio zemljišta pokrivenog šumama (%) - NIPO8 - B03, EPA Suva stabla u šumama - NIPO9 - B04, EPA Brojnost i dinamika populacija divljači - NIG08 Udio propisa u oblasti životne sredine i klimatskih promjena koji su usklađeni s pravnom tekovinom EU - SDG 15.7.1 Udio divljači kojom se trgovalo a koja je prethodno bila predmet krivolova ili nezakonite trgovine	- U 2021. godini završena je transpozicija pravne tekovine EU u oblasti životne sredine u nacionalno zakonodavstvo. - Brojnost vrsta ne opada i minimalno se održava na utvrđenim početnim vrijednostima (izvještaji Agencije za zaštitu životne sredine o stanju biodiverziteta 2013/2016). - Brojnost posebnih i zaštićenih vrsta i gustina populacije ne opada u odnosu na vrijednosti u 2014-2015. g (po podacima Agencije za zaštitu životne sredine). - Do 2020. godine udio narušenih ugroženih staništa je prepolovljen i zaustavljena je fragmentacija ključnih staništa, uključujući šumska (Aichi zadatak 5). - U 2030. godini ne gube se staništa na kojima su zastupljene zabilježene odabrane i zaštićene vrste. - Donijete su crvene liste i knjige vrsta do 2020. godine. - U skladu s Nacionalnom strategijom biodiverziteta do 2020. godine u sistem praćenja su uvedeni Aichi idikatori. - Dostignute su ciljne vrijednosti utvrđene indikatorima u okviru Aichi zadataka. - Na petogodišnjim presjecima stanja bilježi se rast udjela šuma u biokapcitetu zemlje (mjerjenjem ekološkog otiska), tako da šume i šumsko

	prioritetne invazivne vrste, SDG 15 (15.8, 15.c). 3.1.1.3 Zaustaviti krivolov i trgovinu zaštićenim vrstama flore i faune i uspostaviti instrumente kontrole potražnje i ponude ilegalnih proizvoda od divljih životinja, uključujući i povećanje kapaciteta lokalnih zajednica u tom kontekstu, SDG (15.7, 15.c). 3.1.1.4 Značajno povećati izdvajanja na državnom i lokalnom nivou za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i ekosistema, SDG 15 (15.a). 3.1.1.5 Primjenom najbolje dostupne prakse i dostupnih čistih i inovativnih tehnologija značajno umanjiti zagađenje vazduha, vode i zemljišta, SDG 3 (3.9), SDG 6 (6.3), 9 (9.4). 3.1.1.6 Poboljšati kontrolu zagađenja vazduha, vode i zemljišta od uticaja emisija iz industrije i saobraćaja, Paragraf 33. 3.1.1.7 Prioritetno realizovati aktivnosti usmjerene na rješavanje problema zagađenja vazduha, naročito zagađenja suspendovanim česticama iz različitih izvora (npr. stacionarni izvori - industrija, energetika i pokretni izvori -saobraćaj), kao i smanjenje emisija GHG, SDG 3 (3.9), 11(11.6). 3.1.1.8 Integrirati principe, ciljeve, mjere i instrumente očuvanja životne sredine, s posebnim fokusom na očuvanje prirode i biodiverziteta, u sektorske politike i planove, SDG 15 (15.9). 3.1.1.9 Unaprijediti primjenu, SDG15 (15.1, 15.9): - strateške procjene uticaja prostornih i razvojnih planova na zaštićena prirodna dobra, ekološki vrijedna staništa i ekosisteme (šumske, vodenene i obalne), - procjene uticaja na životnu sredinu za zahvate u zaštićenim prirodnim dobrima i potencijalnim područjima nacionalne Ekološke mreže (EMERALD, IBA, IPA područja), naročito onim koja uključuju prirodna staništa, šumske i vodne ekosisteme, te ekosisteme obalnog područja, - ocjene prihvatljivosti (transfer znanja i iskustava, testiranje primjene na lokalitetima buduće Ekološke mreže), - ekosistemskog pristupa u planiranju ekonomskih aktivnosti, - procjene i integracije vrijednosti ekosistema i biološke raznovrsnosti u prostorno-plansku dokumentaciju i razvojne programe i planove na nacionalnom i lokalnim nivoima, - prethodno navedenih instrumenata, najbolje dostupne prakse i standarda kod istraživanja nafte i gasa, uključujući i procjenu uticaja „off shore“ aktivnosti na seizmičku stabilnost, a u skladu s relevantnim međunarodnim	- SDG 15.c.1 Udio divljači kojom se trgovalo a koja je prethodno bila predmet krivolova ili nezakonite trgovine - SDG 15.9.1 Napredak ka ostvarenju nacionalnih ciljeva utvrđenih u skladu sa Aiči ciljevima biodiverziteta 2 Strateškog plana za biodiverzitet (2011-2020) - SDG 15.8.1 Udio zemalja koje su usvojile relevantno domaće zakonodavstvo i opredijelile adekvatne resurse za prevenciju ili kontrolu invazivnih stranih vrsta - SDG 17.6.1 Broj sporazuma i programa između zemalja o saradnji u oblasti nauke i/ili tehnologije, po vrsti saradnje - NIP10 - B05, EPA Alohtone i invazivne vrste - NIP11 - B06, EPA Šumski požari - NIP13 - B07, EPA Zaštićena područja - NIP14 - V02, EPA Biohemijska potrošnja kiseonika - NIP15 - V03, EPA Indeks kvaliteta površinskih voda - SDG 6.3.2 Udio vodnih tijela sa dobrim kvalitetom vode - SDG 15.1.2 Udio važnih lokacija za kopneni i slatkovodni biodiverzitet koje su obuhvaćene zaštićenim područjima, po vrsti ekosistema - SDG 14.5.1 Obuhvat zaštićenih područja u odnosu na morska područja - SDG 14.c.1 Broj zemalja koje napreduju u pogledu ratifikacije, prihvatanja i sprovođenja, kroz pravne, političko-programske i institucionalne okvire, instrumenata povezanih sa okeanom kojima se sprovodi međunarodno pravo, u skladu sa Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravu mora (UNCLOS), za očuvanje i održivo korišćenje okeana i njihovih resursa - NIP16 - MDG7.7 Step en antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda (%) - NIP17 - V04, EPA Kvalitet vode za piće - SDG 6.1.1 Udio stanovništva koje koristi usluge snabdijevanja pićaom vodom kojima se upravlja na bezbjedan način - NIP18 - V05, EPA Upotreba slatkovodnih resursa - SDG 6.4.1 Promjena u efikasnosti upotrebe vode	zemljište učestvuju sa najmanje 75% u ukupnom biokapacitetu zemlje. - Do 2020. godine uspostavljen je monitoring putanja invazivnih vrsta i ograničen i/ili eliminisan uticaj najinvazivnijih (Aichi zadatak 9). - Broj požara u šumama se kontinuirano smanjuje. - Vrijednosti indikatora NIP13-NIP17 je u granicama koje su utvrđene nacionalnim propisima. - Step en antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda u 2020. godini je 10%. - Vrijednosti indikatora NIP25-NIP32 su u graničnim vrijednostima koje su utvrđene propisima. - Vrijednosti indikatora NIP35-NIP42 su u graničnim vrijednostima koje su utvrđene propisima. - Projekcije emisije gasova s efektom staklene baste su u skladu s INDC-em. - Nivo emisija GHG do 2030. godine je smanjen za 30% u odnosu na 1990. godinu. - Antropogene emisije GHG iznose 5,7 t CO2 eq/stanovniku u 2030. godini. - Minimumalno smanjenje emisija GHG na godišnjem nivou u ukupnim emisijama GHG je 10 % (4,715 kilotons) do 2021. g. - Primjena strateške i projektne procjene uticaja na životnu sredinu, kao i ocjene prihvatljivosti, je u skladu s najbolje dostupnim evropskim praksama. - Zabilježen je značajan trend rasta programskih i projektnih aktivnosti u okviru kojih je izvršeno usklađivanje razvojnih akcija s zahtjevima procjena uticaja na životnu sredinu. - Uspostavljen je monitoring sprovođenja mjera propisanih za procjenu i stratešku procjenu uticaja na životnu sredinu za ocjenjivane zahvate. - Uspostavljena je nacionalna referentna laboratorija za praćenje stanja svih segmenta životne sredine i uticaja zagađenja na zdravlje ljudi. - Praćenjem pokazatelja dobrog ekološkog stanja
--	---	--	--

	propisima (npr. Off Shore Protokolom Barselonske konvencije). 3.1.1.10 Spriječiti ugrožavanje i omogućiti očuvanje i gdje je potrebno obnavljanje šumskih, slatkovodnih, morskih i obalnih ekosistema, močvara i planisnkih ekosistema, uključujući i ublažavanje negativnih uticaja klimatskih promjena i povećanja rizika od suša, poplava, požara i biotskih štetočina (naročito u odnosu na uticaje klimatskih promjena na šume koji uključuju pomjeranje vegetacionih zona, smanjenje prirasta, smanjenje broja vrsta, sušenje šuma i učestalije šumske požare), SDG 6 (6.6), SDG 13 (13.1), 15 (15.1, 15.2, 15.3, 15.4, 15.5).	tokom vremena - SDG 6.4.2 Nivo nedostatka vode: zahvatanje slatke vode kao udio raspoloživih slatkovodnih resursa - NIP25 - M01, EPA Kvalitet morske vode za kupanje - NIP26 - M02, EPA Hlorofil u prelaznim, priobalnim i morskim vodama - NIP27 - M03, EPA Nutrijenti u prelaznim, priobalnim i morskim vodama - SDG 14.1.1 Indeks priobalne eutrofikacije (ICEP) i gustina plutajućih plastičnih otpadaka - NIP28 - M04, EPA Trofični indeks - SDG 14.1.1 Indeks priobalne eutrofikacije (ICEP) i gustina plutajućih plastičnih otpadaka - NIP29 - M05, EPA Stepen zasićenosti kiseonikom prelaznih, priobalnih morskih voda - NIP30 - M05, EPA Koncentracija teških metala u marinskim indikatorskim vrstama - SDG 14.3.1 Prosječna kiselost morske vode (pH) mjerena na dogovorenom setu reprezentativnih stanica za uzorkovanje - NIP31 - EcAp indikatori nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja do 2018. g - NIP32 - MSFD indikatori nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja do 2019. g - SDG 14.4.1 Udio ribljeg fonda u okviru biološki održivih nivoa - NIP35 - VA01, EPA Kvalitet vazduha u urbanim područjima - SDG 11.6.2 Godišnji srednji nivoi finih suspendovanih čestica (npr. PM2.5 i PM10) u gradovima (ponderisano stanovništvo) - SDG 3.9.1 Stopa smrtnosti zbog zagađenja vazduha u domaćinstvu i zagađenja vazduha u okruženju - NIP36 - MDG 7.4 Broj prekoračenja izmjerenih koncentracija PM10 u odnosu na granične vrijednosti i granice tolerancije za zaštitu zdravlja ljudi u Podgorici, Pljevljima, Nikšiću, (opština primorje) - NIP37 - VA02, EPA Emisije zakiseljavajućih gasova - NIP38- VA03, EPA Emisije prekursora ozona - NIP39 - VA04, EPA Emisije primarnih	mora i pokazatelja ekosistemskog pristupa, status morskog ekosistema ocijenjen je kao dobar. - Ekosistemski pristup se primjenjuje kod planiranja svih razvojnih aktivnosti i integrisan je u razvojne/sektorske planove i programe, a trend pozitivnih učinaka na životnu sredinu je zabilježen monitoringom pokazatelja ekosistemskog pristupa. - Kvalitet vazduha, voda i zemljišta je unaprijeđen smanjenjem emisije na mjestu nastanka zagađenja primjenom najbolje dostupnih tehnika i tehnologija, a uspostavljen je i redovni monitoring emisija zagađujućih materija od strane emitera. - Do 2018. godine uspostavljen je integrisani program praćenja i izvještavanja o stanju vazduha, vode, zemljišta, mora i biodiverziteta u skladu sa svim zahtjevima iz relevantnih EU propisa (transponovanih u nacionalni pravni sistem), zahtjevima EEA, kao i uzimajući u obzir zahtjeve relevantnih multilateralnih sporazuma (npr Barselonsku konvenciju). - Eliminirani su problemi nadležnosti i uspostavljen jedinstveni informacioni sistem za podršku efikasnom izvještavanju o stanju životne sredine i prirodnih resursa.
3.1.2 Unaprijediti praćenje stanja biodiverziteta, voda, mora, vazduha i zemljišta SDG 2 (2.4), SDG 3 (3.9), SDG 6 (6.3, 6.5, 6.6), SDG 11 (11.6), SDG 12 (12.4), SDG 14 (14.c), SDG 15 (15.1, 15.3, 15.4, 15.5, 15.8, 15.9, 15.a, 15.c)	3.1.2.1 Unaprijediti podatke o biodiverzitetu u skladu s potrebama očuvanja biološke raznovrsnosti i efikasne kontrole faktora ugrožavanja biodiverziteta: - poboljšanjem monitoringa stanja biodiverziteta radi prikupljanja podataka o stanju populacija staništa i vrsta, dostupnosti i ažurnosti podataka i izradom višegodišnjeg programa praćenja stanja biodiverziteta na bazi prethodno izvršene inventarizacije, uključujući povećanje budžetskih izdvajanja po tom osnovu, SDG 15 (15.a), - uspostavljanjem inventara stanja biodiverziteta i informacionog sistema biodiverziteta, SDG 15 (15.4, 15.5), - izradom stručnih podloga (u GIS obliku) za prostorno planiranje o rasprostranjenju stanju i vrijednostima staništa i vrsta (karta staništa i vrsta), SDG 15 (15.9), - izradom Crvene liste i knjige vrsta, SDG 15 (15.8, 15.c). 3.1.2.2 Unaprijediti podatke o stanju voda u skladu s potrebom integrisanog upravljanja vodnim resursima, unapređenja stanja i efikasne kontrole zagađenja površinskih i podzemnih voda, SDG 3 (3.9), 6 (6.3, 6.5, 6.6) 12 (12.4), 15 (15.1, 15.8), uključujući: - u skladu sa donesenim podzakonskim aktima, usaglašenim s zahtjevima pravne tekovine EU i relevantnih UN multilateralnih sporazuma (npr. Konvencije o zaštiti i korišćenju prekograničnih vodotokova i međunarodnih jezera), definisati program praćenja i izvještavanja o stanju vodenih ekosistema i povećati budžetska izdvajanja po tom osnovu, - značajno unaprijediti mreže za praćenje kvaliteta površinskih i podzemnih voda, - integrisati sistem praćenja i izvještavanja o stanju vodenih ekosistema u sistem praćenja stanja životne sredine, - uspostaviti integrisano upravljanje vodnim resursima na svim nivoima, između ostalog i putem prekogranične saradnje.		

	3.1.2.3 Unaprijediti podatke o stanju morskog ekosistema, uključujući povećanje budžetskih izdvajanja po tom osnovu, SDG 14 (14.c): - uspostavljanjem integrisanog monitoringa i procjene stanja morskog ekosistema primjenom ekosistemskog pristupa u okviru sprovođenja Barselonske konvencije. - transpozicijom Okvirne direktive o morskoj strategiji 2008/56/EC. - transpozicijom Direktive o kvalitetu vode na kupalištima. 3.1.2.4 Unaprijediti podatke o stanju vazduha u skladu s potrebom unapređenja stanja vazduha i efikasne kontrole zagađenja vazduha, SDG 3 (3.9), SDG 11 (11.6), - kontinuiranim i sveobuhvatnim praćenjem kvaliteta vazduha uz utvrđivanje uzročno-posljedičnih veza zagađenja i efikasnosti djelovanja nadležnih institucija, naročito u pogledu dosledne primjene propisa , - povećanjem broja mjernih mjesta za praćenje kvaliteta vazduha, - razvijanjem sistema modeliranja kvaliteta vazduha kako bi se smanjili troškovi monitoringa podataka u realnom vremenu i povećala pokrivenost podacima o stanju kvaliteta vazduha, - sprovođenjem horizontalnih mjera zaštite vazduha integriranjem politike kvaliteta vazduha u druge sektorske politike. 3.1.2.5 Unaprijediti podatke o stanju zemljišta i omogućiti efikasnu kontrolu zagađenja zemljišta radi unapređenja stanja i sprečavanja degradacije zemljišta, SDG 2 (2.4), SDG 15 (15.3, 15.8): - kontinuiranim i sveobuhvatnim praćenjem kvaliteta zemljišta, - povećanjem broja mjernih mjesta za praćenje kvaliteta zemljišta.	suspendovanih čestica i prekursora sekundarnih suspendovanih čestica - NIP40 - KP01, EPA Godišnja temperature vazduha - NIP41 - KP02, EPA Godišnja količina padavina - NIP42 - KP03, EPA Potrošnja supstanci koje oštećuju ozonski omotač - NIP43 - KP04, EPA Trend emisije gasova s efektom staklene bašte, MDG 7.5 Antropogene emisije GHG gasova preračunate u [t CO₂ eq/stanovniku - NIP44 - KP05, EPA Projekcije emisije gasova s efektom staklene bašte - SDG 9.4.1 Emisija CO₂ po jedinici dodatne vrijednosti - SDG 13.2.1 Broj zemalja koje su saopštile da su uspostavile ili operacionalizovale integrisanu politiku/ strategiju/plan koji povećava njihovu sposobnost da se prilagode negativnim uticajima klimatskih promjena, i razviju klimatsku otpornost i niske emisije gasova staklene bašte na način koji ne ugrožava proizvodnju hrane (uključujući i nacionalni plan adaptacije, nacionalno određen doprinos, nacionalne komunikacije, dvogodišnji ažurirani izvještaj ili drugo) - NIP33 - Z01, EPA Erozijska zemljišta - NIP34 - Z02, EPA Promjena načina korišćenja zemljišta - SDG 15.3.1 Udio zemljišta koje je degradirano u odnosu na ukupnu površinu zemljišta - SDG 13.2.1 Broj zemalja koje su saopštile da su uspostavile ili operacionalizovale integrisanu politiku/ strategiju/plan koji povećava njihovu sposobnost da se prilagode negativnim uticajima klimatskih promjena, i razviju klimatsku otpornost i niske emisije gasova staklene bašte na način koji ne ugrožava proizvodnju hrane (uključujući i nacionalni plan adaptacije, nacionalno određen doprinos, nacionalne komunikacije, dvogodišnji ažurirani izvještaj ili drugo) - SDG 13.3.1 Broj zemalja koje su integrisale ublažavanje, prilagođavanje, smanjenje uticaja i rano upozoravanje na klimatske promjene u nastavne planove i programe za osnovno, srednjoškolsko i univerzitetsko obrazovanje	
--	--	---	--

		- SDG 13.3.2 Broj zemalja koje su saopštile da su ojačale izgradnju institucionalnih, sistemskih i individualnih kapaciteta za sprovođenje adaptacije na klimatske promjene, ublažavanje uticaja klimatskih promjena i transfer tehnologije, i razvojne aktivnosti - SDG 17.7.1 Ukupni iznos odobrenih sredstava za zemlje u razvoju namijenjen za promovisanje razvoja, prenosa, distribucije i širenja ekološki zdravih tehnologija	
--	--	--	--

TEMATSKO PODRUČJE	3. PRIRODNI RESURSI-OCUVANJE PRIRODNOG KAPITALA
STRATEŠKI CILJ	3.2 UNAPRIJEDITI EFIKSNOST UPRAVLJANJA OBNOVLJIVIM PRIRODNIIM RESURSIMA
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekti: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog rzvoja Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo finansija, Agencija za zaštitu životne sredine, Uprava za vode, Uprava za šume, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, Institut za biologiju mora, Biotehnički fakultet, Uprava za inspeksijske poslove, lokalne samouprave, CETI d.o.o.

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
3.2.1 Identifikovati i vrednovati ekološki vrijedna staništa i ekosisteme i izvršiti reviziju statusa postojećih zaštićenih prirodnih dobara SDG 12 (12.2), 14 (14.2, 14.5), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.4, 15.5, 15.9)	3.2.1.1 Mapirati, vrednovati i utvrditi stanje (primjenom GIS-a) zaštićenih prirodnih dobara i ekološki vrijednih staništa i ekosistema predloženih za zaštitu, SDG 14 (14.2, 14.5), 15 (15.1, 15.4, 15.5). 3.2.1.2 Shodno utvrđenom stanju: - izvršiti reviziju statusa postojećih zaštićenih prirodnih dobara, kao i ocjenu postojećih predloga o uspostavljanju potencijalno zaštićenih prirodnih dobara , SDG 12 (12.2), 14 (14.2, 14.5), 15 (15.1, 15.4) - utvrditi granice obuhvata prirodnih dobara i lokaliteta prioriternih staništa predloženih za zaštitu, prevashodno kroz uspostavljanje ekološke mreže NATURA 2000, SDG 14 (14.2, 14.5), 15 (15.1, 15.4) - utvrditi prioritetna nova zaštićena prirodna dobra koja treba staviti pod zaštitu do 2020. godine, u skladu sa važećim prostorno-planskim smjernicama i zahtjevima za uspostavljanje nacionalne ekološke mreže i ostalim relevantnim međunarodnim standardima kroz otvoreni participativni proces, uz učešće relevantnih subjekata (administracije na nacionalnom i lokalnom nivou, državnih organa, naučnih i stručnih institucija, nevladinih i organizacija civilnog društva), SDG 12 (12.2), 14 (14.2, 14.5, 14.c), 15 (15.1, 15.2, 15.4, 15.5, 15.9).	- NIP04 – Indikatori u okviru Aichi 3, 5, 9, 11, 12 zadataka nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja - NIP05 – MDG 7.1 Udio površina zaštićenih radi očuvanja biološkog diverziteta (%) - NIP06 - MDG 7.2 Udio morskih ekosistema u ukupno zaštićenoj površini radi očuvanja biološkog diverziteta (%) - NIP12 B07, EPA Zaštićena područja - - NIE32 T05, EPA, Broj posjetilaca u nacionalnim parkovima - SDG 15.1.2 Udio važnih lokacija za kopneni i slatkovodni biodiverzitet koje su obuhvaćene zaštićenim područjima, po vrsti ekosistema - SDG 15.3.1 Udio zemljišta koje je degradirano u odnosu na ukupnu površinu zemljišta - SDG 15.4.1 Obuhvat lokacija bitnih za	- U skladu s Nacionalnom strategijom biodiverziteta do 2020. godine u sistem praćenja su uvedeni Aichi indikatori. - Dostignute su ciljne vrijednosti utvrđene indikatorima u okviru Aichi zadataka. - Do 2020. godine udio narušenih ugroženih staništa je prepolovljen i zaustavljena je fragmentacija ključnih staništa, uključujući šumska (Aichi zadatak 5). - U 2030. godini ne gube se staništa na kojima su zastupljene zabilježene odabrane i zaštićene vrste. - 2020. godine udio zaštićenih prirodnih dobara u površini obalnog područja je barem 10% (Aichi zadatak 11). - 2020. godine udio zaštićenih prirodnih dobara u površini države (površina zaštićena radi očuvanja biološkog diverziteta u ukupnoj površini Crne Gore) je barem 17% (Aichi zadatak11).
3.2.2 Izgraditi kapacitete za	3.2.2.1 Uspostaviti efikasnu upravljačku strukturu za upravljanje zaštićenim		

integralno upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, ekološki vrijednim staništima i ekosistemima SDG 12 (12.2), SDG 14 (14.1, 14.2, 14.5, 14.7, 14.a), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.4, 15.5, 15.9), SDG 17 (17.4, 17.15)	prirodnim dobrima uključujući: - izradu studija zaštite i planova upravljanja i obezbjeđivanje optimalnih finansijskih sredstava za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima u skladu sa rezultatima vrednovanja i inventarizacije biodiverziteta, imenovanje upravljača zaštićenih područja, jačanje kapaciteta upravljača - tehničkih i kadrovskih, SDG 12 (12.2), SDG 14 (14.2), SDG 15 (15.1, 15.4), SDG 16 (16.6, 16.b), SDG 17 (17.4) - primjenu optimalne upravljačke prakse, SDG 14 (14.2), SDG 15 (15.1, 15.4), SDG 16 (16.6), SDG 17 (17.15) - zaustavljanje gubitka vrijednosti biodiverziteta i degradacije ekosistema, SDG 14 (14.2), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.3, 15.4, 15.5) - sprovođenje mjera sanacije i restauracije lokaliteta sa narušenim staništima, SDG 14 (14.1), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.5) - usklađivanje razvojno-investicionih planova s planovima upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima, SDG 15 (15.9) - povećanje koristi od ekosistemskih usluga sprovođenjem mjera zelenog i plavog rasta, primarno kroz održivu turističku valorizaciju usluga ekosistema, tako da se ne ugrozi održivost samih ekosistema, a SDG 12 (12.2), SDG 14 (14.7), SDG 15 (15.9) - unapređenje propisa (Zakona o zaštiti prirode, Zakona o morskom dobru) radi omogućavanja integriranog upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima, ekološki vrijednim staništima i područjima buduće nacionalne Ekološke mreže, uključujući prikupljanje informacija i izvještavanje o stanju biodiverziteta. SDG 14 (14.5, 14.a). 3.2.2.2 Unaprijediti postojeće kapacitete za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima: - sprovođenjem programa obuke i trening aktivnostima (u kontekstu obaveza koje proizilaze iz procesa transpozicije Direktive o staništima 93/626/EEC, Direktive o pticama 2009/147/EC, Okvirne direktive o morskoj strategiji 2008/56/EC, uspostavljanja nacionalne Ekološke mreže, integralnog upravljanja obalnim područjem i planiranja namjene mora u skladu sa Direktivom Evropske unije o definisanju okvira za prostorno planiranje mora 2014/89/EU, saradnje sa UNEP/MAP-om i GFCM-om), - organizovanjem visokoškolskih programa u oblasti upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima kako bi se omogućilo redovno školovanje kadra neophodnog za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, SDG 12 (12.2), - transferom znanja u cilju primjene najbolje dostupne prakse upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima, naročito zaštićenim prirodnim dobrima u moru (korišćenjem iskustva u okviru MEDPAN-a), SDG 17 (17.7). 3.2.2.3 Omogućiti reprezentativnost sistema zaštićenih područja tako da su	planinski biodiverzitet sa zaštićenim područjima - SDG 15.4.2 Indeks obraslosti planina zelenim pokrivačem - SDG 14.5.1 Obuhvat zaštićenih područja u odnosu na morska područja - SDG 15.9.1 Napredak ka ostvarenju nacionalnih ciljeva utvrđenih u skladu sa Aichi ciljevima biodiverziteta 2 Strateškog plana za biodiverzitet (2011-2020) - SDG 15.a.1 Zvanična razvojna pomoć i javni rashodi za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i ekosistema (i SDG 15.b.1)	- Do 2020. godine uspostavljena su 3 zaštićena područja u moru, a do 2030. godine udio morskih ekosistema u ukupno površini zaštićenoj radi očuvanja biološkog diverziteta u Crnoj Gori je 10% i uspostavljena je mreža zaštićenih područja u moru. - Do 2020. godine barem jedno zaštićeno područje u moru ima status SPAMI (zahtjev Barselonske konvencije). - Do 2020. godine uspostavljena je ekološka mreža u Crnoj Gori. - Svim zaštićenim područjima upravljaju efikasne upravljačke strukture, uz maksimalno oslanjanje na kapacitete (JP) Nacionalnih parkova i JP (Agencije) za upravljanje morskim dobrom, kao i gdje se pokaže da postoje potrebni kapaciteti uz oslanjanje na kapacitete lokalnih samouprava. - Primjena ocjene prihvatljivosti je efikasna. - Omogućena je reprezentativnost sistema zaštićenih područja. - Do 2020. godine izvršena je tipologizacija predjela Crne Gore. - Do 2020. godine ukinute su subvencije štetne za biodiverzitet, a uvedene one kojim se podstiče očuvanje i održiva upotreba biodiverziteta (Aichi zadatak 3).
---	--	---	--

	zastupljeni svi vrijedni ekosistemi (nedostaju, na primjer, zaštićena područja u moru), SDG 14 (14.5). 3.2.2.4 Kroz uspostavljanje ekološke mreže omogućiti zaštitu vrijednih ekosistema van zaštićenih područja, SDG 15 (15.1). 3.2.2.5 Unaprijediti implementaciju Evropske konvencije o predjelima potpunim usklađivanjem zakonskih propisa u oblasti prostornog planiranja, zaštite prirode i kulturne baštine s zahtjevima ove konvencije, donošenjem predione politike i predione tipologije kojom treba identifikovati tipove predjela na teritoriji Crne Gore, SDG 15 (15.1).		
3.2.3 Omogućiti resursno efikasnu upotrebu šumskih resursa SDG 7 (7.a), SDG 8 (8.3), SDG 13 (13.1), SDG 15 (15.1, 15.2, 15.5, 15.9, 15.a, 15.b)	3.2.3.1 Unaprijediti sprovođenje strateških dokumenata (Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014–2023. godina) radi omogućavanja održivog gazdovanja šumama i očuvanja predionih vrijednosti područja pod šumom. Obezbijediti sredstva za izradu Planova razvoja šuma za sva šumska područja, Programe gazdovanja šumama za sve gazdinske jedinice i privatne šume, SDG 15 (15.2, 15.a). 3.2.3.2 Unaprijediti upravljačke kapacitete (službe planiranja i održivog korišćenja šuma, službe praćenja i kontrole upravljanja šumskim resursima), SDG 15 (15.2). 3.2.3.3 Omogućiti razvoj šumarstva i drvne industrije u održivim okvirima kako bi se omogućilo očuvanje biokapaciteta šuma obzirom da čine 75% ukupnog biokapaciteta države, SDG 15 (15.2, 15.9, 15.b). 3.2.3.4 Obezbijediti doslednu primjenu procjene uticaja na životnu sredinu prilikom dodjele koncesija na šume i uspostaviti sistem licenciranja drvnih sortimenata shodo zahtjevima relevantnih EU direktiva (Timber i Flegt direktivi, SDG 8 (8.3) i 10 (10.2). 3.2.3.5 Poboljšati šumarski informacioni sistem (npr. uvođenjem i praćenje indikatora gazdovanja šumama, uključujući i podatke o bespravnoj sječi), uključujući i izradu baze šumsko ekoloških podataka za održivo gazdovanje šumama i zaštitu šuma u Crnoj Gori odnosno za mapiranje šumskih staništa i vegetacije. 3.2.3.6 Razvijati svijest privatnih vlasnika šuma, koncesionara i licenciranih preduzetnika o neophodnosti održivog upravljanju šumama, SDG 15 (15.2, 15.9, 15.b). 3.2.3.7 Izvršiti biofizičko mapiranje i procjenu stanja ekosistemskih usluga šuma, te mapirati promjene u ekosistemskim uslugama šuma usled dinamike prirodnih procesa, sprovođenja politike upravljanja, klimatskih promjena i štetnih uticaja na šume (požari, štetočine), SDG 15 (15.1). 3.2.3.8 Izraditi pregled stanja i scenarija ekonomske valorizacije ekosistemskih usluga šuma, SDG 15 (15.1).	- NIP04 - Indikatori u okviru Aichi 3, 5, 9, 11, 12 zadataka nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja - NIP07 - MDG 7.3 Udio zemljišta pokrivenog šumama (%) - NIP11 - B06, EPA Šumski požari - SDG 15.1.1 Površina šuma kao udio u ukupnoj površini zemljišta - SDG 15.2.1 Napredak u pogledu održivog gazdovanja šumama - SDG 13.2.1 Broj zemalja koje su saopštile da su uspostavile ili operacionalizovale integrisanu politiku/ strategiju/plan koji povećava njihovu sposobnost da se prilagode negativnim uticajima klimatskih promjena, i razviju klimatsku otpornost i niske emisije gasova staklene bašte na način koji ne ugrožava proizvodnju hrane (uključujući i nacionalni plan adaptacije, nacionalno određen doprinos, nacionalne komunikacije, dvogodišnji ažurirani izvještaj ili drugo) - SDG 13.3.1 Broj zemalja koje su integrisale ublažavanje, prilagođavanje, smanjenje uticaja i rano upozoravanje na klimatske promjene u nastavne planove i programe za osnovno, srednjoškolsko i univerzitetsko obrazovanje - SDG 13.3.2 Broj zemalja koje su saopštile da su ojačale izgradnju institucionalnih, sistemskih i individualnih kapaciteta za sprovođenje adaptacije na klimatske	- Na petogodišnjim presjecima stanja bilježi se rast udjela šuma u biokapacitetu zemlje (mjeranjem ekološkog otiska), tako da šume i šumsko zemljište učestvuju sa najmanje 75% u ukupnom biokapacitetu zemlje. - Povećana je drvna zapremina u privrednim visokim šumama na prosječno 30m³/ha. - Povećano je učešća prve i druge uzgojne klase za po 10%. - Povećano je učešće četinaru u zapremini za 10%. - Povećana je površina prebirlnih i grupično prebirlnih šuma na račun jednodobnih. - Povećana je površina visokih šuma za 2%. - Povećana je otvorenost privrednih šuma min. na 15 m/ha. - Broj požara u šumama se kontinuirano smanjuje. - Do 2020. godine uspostavljen je monitoring putanja invazivnih vrsta i ograničen i/ili eliminisan uticaj najinvazivnijih (Aichi zadatak 9). - Procjena uticaja na životnu sredinu primjenjuje se na koncesione akte za eksploataciju voda i šuma. - Izvršeno je mapiranje stanja ekosistemskih usluga šuma i voda, a do 2030. godine bilježe se pozitivne promjene. - Do 2020. godine izvršeno je vrednovanje usluga vodnih i šumskih ekosistema i uspostavljene naknade i zeleni porezi za korišćenje i zagđenje ovih resursa koje se usmjeravaju za unapređenje stanja vodnih i

	3.2.3.9 Podsticati istraživački rad u šumarstvu, posebno s aspekta utvrđivanja uticaja klimatskih promjena i mogućnosti adaptacije šuma na uticaje klimatskih promjena, korišćenja biomase kao izvora obnovljive energije, očuvanja šuma kao jednog od ključnih ekosistema, ekološke rekonstrukcije, poboljšanja zdravstvenog stanja šuma i razvoja sistema gazdovanja šumama, SDG 13 (13.1). 3.2.3.10 Integrisati mjere adaptacije na klimatske promjene u planske dokumente u sektoru šumarstva radi povećanja otpornosti šumskih ekosistema na uticaj klimatskih promjena, uključujući zaštitu od šumskih požara, SDG 13 (13.2). 3.2.3.11 Sprovoditi redovno pošumljavanje, intenzivirati uzgoj i njegu mladih šuma i intenzivirati prevodjenje izdanačkih u visoke šume, uključujući: SDG 15 (15.1, 15.2, 15.b) - vršiti sanaciju opožarenih sastojina, - održavanje i unapređivanje proizvodni potencija šuma povećanjem njihove zapremine i poboljšanjem njihove strukture i kvaliteta, - investiranje u izgradnju i održavanje šumskih puteva i održavanje postojećih otvorenih površina na šumskim područjima; - povećanje efikasnosti korišćenja drveta (unapređenje tehnologija za eksploataciju, razvoj lanca prerade drveta, korišćenje drvnog otpada i pospešivanje prelaska na efikasnije vidove korišćenja biomase za grijanje). 3.2.3.12 Podržati napore za povećanje stepena korišćenja otpadne biomase kao energenta (pelet i slični oblici), integraciju sektora šumarstva u ruralni razvoj, naročito u kontekstu omogućavanja novih radnih mjesta u šumarstvu i drvnoj industriji i povećanja prihoda domaćinstava u ruralnom području, napore privatnog sektora u šumarstvu (pružanje stručne i finansijske podrške vlasnicima privatnih šuma i udruženja, razvoj preduzetništva), kao i povećanje konkurentnosti crnogorskih šumskih proizvoda na tržištima Evrope, itd., SDG 7 (7.a).	promjene, ublažavanje uticaja klimatskih promjena i transfer tehnologije, i razvojne aktivnosti	šumskih ekosistema. - Do 2020. godine donijeti su i implementiraju se svi planski dokumenti u sektoru šumarstva, uspostavljena je baza šumsko ekoloških podataka i izvršeno mapiranje šumskih staništa i vegetacije. - Do 2020. godine uspostavljene su djelotvorne i fer cijene vode. - Naplaćuju se porezi i naknade za korišćenje voda i ispuštanje otpadnih u površinske vode, eko oznake, zelene poreze i kazne za korišćenje vodnih resursa bez dozvole. - Bilježi se pad indeksa eksploatacije voda. - Bilježi se trend rasta naučnih istraživanja u oblasti voda i šuma. - Uvedene su savremene tehnike za korišćenje otpadne biomase kao energenta, posebno u područjima gdje je zagađenje vazduha uzrokovano emisijom PM 10 čestica (npr. u Pljevljima). - U vodene recipijente i more ispuštaju se prečišćene otpadne vode. - U 2020. godini gubici u vodovodnim sistemima opština u Crnoj Gori su 30%. - Procenat priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim područjima je 85%. - Do 2029. godine u potpunosti je implementirana Direktiva 271/91/EEC o komunalnim otpadnim vodama. - Sve aglomeracije pokrivene su s PPOV-a, a povezanost na kanalizacionu mrežu je u opsegu od preko 90 %. - Udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine otpadnih voda iznosi 60% u 2020. godini, odnosno preko 90% u 2029. godini. - Vrijednosti indikatora NIP13-NIP17 je u granicama koje su utvrdjene nacionalnim propisima. - Stepent antropogenog uticaja na kvalitet
3.2.4 Omogućiti resursno efikasnu upotrebu vodnih resursa SDG: 6 (6.1, 6.2, 6.3, 6.4, 6.5, 6.6, 6.a, 6.b) , SDG 11 (11.5),13 (13.1, 13.2)	3.2.4.1 Donijeti Strategiju voda³⁶⁵ i planove upravljanja rječnim područjima u rokovima iz Plana pristupanja CG EU. 3.2.4.2 Međusobno uskladiti i koordinirati sprovođenje politika koje se tiču korišćenja vodnih resursa (poljoprivreda, energetika, regionalna politika), SDG 6 (6.5, 6.b). 3.2.4.3 Unaprijediti upravljačke kapacitete (službe za planiranje i održivo korišćenje voda, kontrolu i nadzor nad upravljanjem vodnim resursima), SDG 6 (6.5). 3.2.4.4 Smanjiti unos zagađenja u vodne recipijente, posebno sprečavanjem nastanka zagađenja na izvoru, kontrolom kvaliteta i kvantiteta otpadnih	- NIP13 – V01, EPA Nutrijenti u površinskim vodama - NIP14 - V02, EPA Biohemijska potrošnja kiseonika - NIP15 - V03, EPA Indeks kvaliteta površinskih voda - NIP16 – MDG7.7 Stepent antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda (%) - NIP17 – V04, EPA Kvalitet vode za piće - NIP18 - V05, EPA Upotreba slatkovodnih	

³⁶⁵ Do sada je pripremljen Nacrt strategija upravljanja vodama.

	voda na mjestu emisije, prečišćavanjem i recikliranjem otpadnih voda iz industrije i urbanih područja, SDG 6 (6.3). 3.2.4.5 Izraditi katastar zagađivača površinskih i podzemnih voda, SDG 6 (6.3). 3.2.4.6 Omogućiti bezbjedno vodosnabdijevanje s higijensko-epidemiološkog aspekta (npr. saniranjem dotrajale i izgradnjom nove vodovodne mreže, zaštitom zona sanitarne zaštite oko pojedinih vodoizvorišta), SDG 6 (6.1, 6.2). 3.2.4.7 Racionalizovati potrošnju vode, kroz smanjenje gubitaka i prekomjerne potrošnje, SDG 6 (6.4). 3.2.4.8 Poboljšati efikasnost korišćenja voda (mjerenje potrošnje, smanjenje gubitaka u sistemima, smjernice za ponovnu upotrebu), SDG 6 (6.3, 6.4). 3.2.4.9 Omogućiti doslednu primjenu vodećih načela za razvoj održive hidroenergetike (npr. načela ICPDR-a366) i strateške i projektne procjene uticaja na životnu sredinu planiranja eksploatacije vodnih resursa, prije svega kod korišćenja hidropotencijala, te korišćenja materijala iz korita rječnih tokova. Unaprijediti stanje vodotoka, uključujući unaprjeđenje kontrole eksploatacije materijala iz korita rječnih tokova, i restaurirati degradirane vodene ekosisteme, SDG 6 (6.6). 3.2.4.10 Izvršiti procjenu stanja ekosistemskih usluga voda, te mapirati promjene u ekosistemskim uslugama voda usleg dinamike prirodnih procesa, sprovođenja politike upravljanja, uticaja zagađenja, korišćenja hidropotencijala i eksploatacije materijala iz rječnih korita, klimatskih promjena i uticaja ostalih hazarda, SDG 6 (6.5). 3.2.4.11 Unaprijediti upravljanje potražnjom za vodom primjenom ekonomskih instrumenata (adekvatno vrednovati vodne resurse, uspostaviti naknade za zahvatanje voda, uspostaviti djelotvorne i fer cijene vode, uvesti poreze i naknade za korišćenje voda i ispuštanje otpadnih u površinske vode, eko oznake, zelene poreze i kazne za korišćenje vodnih resursa bez dozvole), SDG 6 (6.5). 3.2.4.12 Integrisati mjere adaptacije na klimatske promjene u sistem upravljanja vodama u odnosu na osjetljivost vodnih resursa na izmjene u temperaturnom i režimu padavina i očekivane značajne promjene (u protocima, izdašnosti, poplavama i drugim pratećim pojavama izazvanim ekstremnim vremenskim događajima), SDG 13 (13.1, 13.2). 3.2.4.13 Unaprijediti dostupnost finansijskih sredstava radi završetka izgradnje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i kanalizacione mreže u skladu s master planovima za upravljanje otpadnim vodama do 2029. Godine, SDG 6 (6.a).	resursa - SDG 6.3.1 Udio otpadnih voda koje su tretirane na bezbjedan način - SDG 6.2.1 Udio stanovništva koji koristi sanitarne usluge kojima se upravlja na bezbjedan način, uključujući i mogućnost pranja ruku vodom i sapunom - SDG 6.b.1 Udio lokalnih administrativnih jedinica sa utvrđenim i operativnim politikama i procedurama za učešće lokalnih zajednica u upravljanju vodom primjenom sanitarnih mjera - SDG 6.3.2 Udio vodnih tijela sa dobrim kvalitetom vode - NIP19 - V06, EPA Gubici vode - NIP20 - MDG7.8 Gubici na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima (%) - NIP21 – MDG 7.9 Procenat priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima - NIP22 – MDG 7.10 Udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine vode u skladu sa nacionalnim popisima (%) - NIP23 - V07, EPA Pristup javnoj kanalizaciji - NIP24 - V08, EPA Pristup postrojenjima za prečišćavanje - SDG 6.4.1 Promjena u efikasnosti upotrebe vode tokom vremena - SDG 6.4.1 Promjena u efikasnosti upotrebe vode tokom vremena - SDG 6.4.2 Nivo nedostatka vode: zahvatanje slatke vode kao udio raspoloživih slatkovodnih resursa - SDG 15.1.2 Udio važnih lokacija za kopneni i slatkovodni biodiverzitet koje su obuhvaćene zaštićenim područjima, po vrsti ekosistema - SDG 6.5.1 Stepen sprovođenja integrisanog upravljanja vodnim resursima	površinskih voda u 2020. godini je 10%. - Vrijednosti indikatora NIP25-NIP32 su u graničnim vrijednostima koje su utvrđene propisima. - Do 2020. godine izrađen je katastar zagađivača voda, izvršena delineacija vodnih tijela i donijeti planovi upravljanja rječnim područjima.
--	---	---	--

	3.2.4.14 Uspostaviti sistem praćenja, predviđanja i rane najave, i donijeti plan upravljanja rizicima od poplava, uključujući i mapiranje područja posebno izloženih riziku od poplava, jačanje informacionog sistema, SDG 11 (11.5), SDG 13 (13.1). 3.2.4.15 Dograditi i obnoviti postojeće sisteme za odbranu od poplava u područjima posebno izloženim riziku od poplava, SDG 13 (13.1).	(0-100) - SDG 6.5.2 Udio prekograničnog slivnog područja sa operativnim aranžmanom za saradnju u oblasti voda - SDG 6.6.1 Promjena u obimu ekosistema vezanih za vodu tokom vremena - SDG 14.1.1 Indeks priobalne eutrofikacije (ICEP) i gustina plutajućih plastičnih otpadaka - SDG 14.a.1 Udio ukupnog istraživačkog budžeta raspoređenog za istraživanje u oblasti pomorske tehnologije - SDG 13.2.1 Broj zemalja koje su saopštile da su uspostavile ili operacionalizovale integrisanu politiku/ strategiju/plan koji povećava njihovu sposobnost da se prilagode negativnim uticajima klimatskih promjena, i razviju klimatsku otpornost i niske emisije gasova staklene bašte na način koji ne ugrožava proizvodnju hrane (uključujući i nacionalni plan adaptacije, nacionalno određen doprinos, nacionalne komunikacije, dvogodišnji ažurirani izvještaj ili drugo) - SDG 13.3.1 Broj zemalja koje su integrisale ublažavanje, prilagođavanje, smanjenje uticaja i rano upozoravanje na klimatske promjene u nastavne planove i programe za osnovno, srednješkolsko i univerzitetsko obrazovanje - SDG 13.3.2 Broj zemalja koje su saopštile da su ojačale izgradnju institucionalnih, sistemskih i individualnih kapaciteta za sprovođenje adaptacije na klimatske promjene, ublažavanje uticaja klimatskih promjena i transfer tehnologije, i razvojne aktivnosti	
3.2.5 Izvršiti remedijaciju postojećeg zagađenja i izgraditi infrastrukturu za obradu otpada i otpadnih voda	3.2.5.1 Realizovati sanaciju industrijskog zagađenja, prioritetno realizacijom projekta "Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje": - Izvršiti remedijaciju odlagališta grita na lokaciji Jadranskog Brodogradilišta Bijela, - Izvršiti remedijaciju flotacionog jalovišta Gradac,	- SDG 12.a.1 Iznos podrške zemljama u razvoju za istraživanje i razvoj za održivu potrošnju i proizvodnju i ekološki zdrave tehnologije - 9.b.1 Udio dodatne vrijednosti srednje i	- Udio kontaminiranih lokacija na kojima su mjere sanacije otpočele u toku prethodne godine se smanjuje do 2020. godine, a potpuno eliminisanje kontaminiranih lokacija i napredak u upravljanju istim

SDG 9 (9.4, 9.5)	- Izvršiti remedijaciju odlagališta pepela i šljake na Maljevcu, - Izvršiti remedijaciju odlagališta čvrstog otpada u KAP- u i bazena crvenog mulja na lokaciji KAP-a, kao i sanaciju kanala Port Milena. 3.2.5.2 Primijeniti optimalne najbolje dostupne tehnologije radi odlaganja i tretmana industrijskog otpada u budućnosti, SDG 9 (9.4, 9.5). 3.2.5.3 Omogućiti potpunu realizaciju Programa usklađivanja pojedinih privrednih grana sa Zakonom o integrisanom sprječavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, primarno u pogledu izdavanja integrisanih dozvola KAP-u, Željezari, TE u Pljevljima. 3.2.5.4 Realizovati prioritetne projekte sanacije zagađenih lokaliteta zemljišta, kao i neuslovno urbanizovanih područja: - neuređenih odlagališta čvrstog otpada (komunalni, građevinski, metalni, gume, drvni, kabasti, otpad sa sadržajem PCBa, itd), - legalno urbanizovanih područja neopremljenih komunalnom infrastrukturom, - područja legalizovane bespravne gradnje, - lokacije kamenoloma, pri tom podstičući realizaciju projekata zelene infrastrukture. 3.2.5.5 Uspostaviti sistem upravljanja otpadom primjenom optimalnog scenarija utvrđenog Državnim planom upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2015-2020. godine i Strategijom upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine, uključujući izgradnju centra za termički tretman otpada i potpuno iskorišćenje kapaciteta dvije do sada izgrađene uređene deponije čvrstog otpada u Podgorici i Baru. 3.2.5.6 Realizovati projekte izgradnje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i kanalizacione mreže u skladu s rokovima definisanim Master planovima za upravljanje otpadnim vodama.	visoko tehnološke industrije u ukupnoj dodatnoj vrijednosti - SDG 11.6.1 Procenat urbanog čvrstog otpada koji se redovno prikuplja i koji se adekvatno konačno odlaže u odnosu na ukupni otpad koji nastaje u gradu - SDG 12.4.1 Broj strana potpisnica međunarodnih multilateralnih sporazuma o opasnom otpadu i drugim hemikalijama, koje ispunjavaju obaveze koje su na sebe preuzele i obaveze dostavljanja informacija koje se traže na osnovu svakog od relevantnih sporazuma - SDG 12.4.2 Opasni otpad proizveden po glavi stanovnika, udio prerađenog opasnog otpada i po vrsti prerade - NIE 36, MORT, Godišnja stopa rasta generisanog otpada (u JLS u kojima se procjenjuje porast stanovnika) - SDG 17.7.1 Ukupni iznos odobrenih sredstava za zemlje u razvoju namijenjen za promovisanje razvoja, prenosa, distribucije i širenja ekološki zdravih tehnologija - NIE37 Količina proizvedenog komunalnog otpada - NIE38 Količina proizvedenog industrijskog otpada - NIE39 Količina proizvedenog opasnog otpada - NIE40 Sakupljeni otpad u odnosu na ukupni generisani otpad (količina tretiranog i odloženog komunalnog otpada u odnosu na količinu proizvedenog komunalnog otpada) - NIE41 Procenat prerađenog industrijskog otpada - NIE46 Količina biološki razgradivog komunalnog otpada koja se odlaže na deponiju u odnosu na ukupnu masu biološki razgradivog otpada	zabilježeno 2030. godine (EU mapa puta ka resursnoj efikasnosti). - Do 2020. godine restaurirani su ekosistemi koji pružaju osnovne usluge i doprinose kvalitetu života (Achi cilj 14) - Do 2020. godine najmanje 15 % degradiranih ekosistema je restaurirano i unaprijeđena njihova otpornost na klimatske promjene, odnosno povećan je njihov kapacitet za ponore CO₂ (Aichi zadatak 15). - Uspostavljen je sistem upravljanja otpadom: do 2020. godine najmanje 50% ukupne količine prikupljenog otpada (staklo, papir, metal i plastika) se reciklira, kao i najmanje 70% neopasnog građevinskog otpada; prikupi se 25 % primarno selektiranog otpada, a odlaganje biološki razgradivog otpada na deponijama smanjeno je na 35% u odnosu na 2010 godinu; 95% ukupno generisanog otpada se sakupi do 2030. g. - Procenat priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim područjima je 85%. - Do 2029. godine u potpunosti je implementirana Direktiva 271/91/EEC o komunalnim otpadnim vodama. - Sve aglomeracije pokrivene su s PPOV-a, a povezanost na kanalizacionu mrežu je u opsegu od preko 90 %. - Udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine otpadnih voda iznosi 60% u 2020. godini, odnosno preko 90% u 2029. godini.
3.2.6 Uspostaviti integralno upravljanje obalnim područjem SDG 14 (14.1, 14.2, 14.3, 14.5, 14.7, 14.a, 14.b, 14.c)	NSOR u cjelosti preuzima mjere i akcije definisane NSIUOP do 2030. godine, SDG 14 (14.1, 14.2, 14.3, 14.5, 14.7, 14.a, 14.b, 14.c)		

TEMATSKO PODRUČJE	3. PRIRODNI RESURSI-OCUVANJE PRIRODNOG KAPITALA
STRATEŠKI CILJ	3.3 OMOGUĆITI SIMBIOZU EFEKATA UNAPREĐENJA STANJA ŽIVOTNE SREDINE I OČUVANJA ZDRAVLJA LJUDI

ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekti: Ministarstvo zdravlja Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Agencija za zaštitu životne sredine, Instiut za javno zdravlje, Uprava za inspekcijske poslove, lokalne samouprave, CETI d.o.o.
--------------------	--

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
3.3.1 Uspostaviti mehanizme međusektorske saradnje radi unapređenja zdravlja stanovništva SDG 2 (2.4), SDG 3 (3.9), SDG 6 (6.1, 6.2, 6.3, 6.4), SDG 11 (11.6, 11.c), SDG 13 (13.1), SDG 17 (17.7)	3.3.1.1 Uspostaviti sistem za procjenu i upravljanje rizicima po zdravlje stanovništva od svih eko-hazarda, s posebnim akcentom na rizike po zdravlje osjetljivih grupa stanovništva. 3.3.1.2 Doprinijeti unapređenju zdravlja stanovništva realizacijom mjera unapređenje kvaliteta vazduha, pristupom vodi za piće i hrani bezbjednim po zdravlje, kao i ekološki i zdravstveno bezbjednim upravljanjem komunalim i industrijskim otpadom, te mjerama praćenja i smanjenja svih ostalih vidova zagađenja životne sredine, SDG 2 (2.4), 3 (3.9), 6 (6.1, 6.2, 6.3, 6.4), 11 (11.6). 3.3.1.3 Unaprijediti kvalitet života, fizičko i mentalno blagostanje ljudi stimulisanjem gradnje zasnovane na upotrebi po zdravlje bezbjednih materijala i održavanjem inkluzivnih i otpornih zajednica u urbanim i ruralnim područjima sa zadovoljavajućim kvalitetom životne sredine, SDG 3 (3.4), 11 (11.6, 11.c). 3.3.1.4 Procijeniti i upravljati eko-hazardima zagađenja (vazduha, voda, zemljišta i mora) radi svođenja na minimum njihovog uticaja na zdravlje stanovništva, SDG 3 (3.9), 6 (6.3), 13 (13.1). 3.3.1.5 Uspostaviti integralni monitoring i prateći informacijski sistem za praćenje stanja životne sredine i uticaja zagađenja i prirodnih i antropogenih hazarda na zdravlje stanovništva. 3.3.1.6 Ojačati tehničke i administrativne kapacitete i investirati u istraživanja za procjenu uticaja zagađenja životne sredine na zdravlje stanovništva, posebno se fokusirajući na hot-spot lokacije značajne s aspekta zdravlja stanovništva u Pljevljima, Nikšiću i dr., SDG 17 (17.7).	- SDG 3.9.1 Stopa smrtnosti zbog zagađenja vazduha u domaćinstvu i zagađenja vazduha u okruženju - SDG 3.9.2 Stopa smrtnosti zbog nebezbedne vode, nebezbedne primjene sanitarnih mjera i nedostatka higijene (izlaganje nebezbednim uslugama vodosnabdijevanja, i nebezbednim sanitarnim i higijenskim uslugama) - SDG 3.9.3 Stopa smrtnosti zbog nenamjernog trovanja - SDG 11.6.2 Godišnji srednji nivoi finih suspendovanih čestica (npr. PM2.5 i PM10) u gradovima (ponderisano stanovništvo) - Relevantni su i indikatori definisani za mjere 3.1.1 i 3.1.2	- Do 2020. godine uspostavljen je biometeorološki informacijski sistem. - Uspostavljen je monitoring uticaja promjene i varijabilnosti klime na zdravlje ljudi i upravljanje rizicima koje generišu klimatske promjene. - Do 2020. godine utvrđeni su rizici koje zagađenje generiše na zdravlje ljudi i uspostavljen sistem upravljanja rizicima, posebno od svih eko-hazarda. - Na godišnjem nivou bilježi se stopa pada obolijevanja usljed rizika generisanih eko-hazardima. - Do 2020. godinu uticaj zagađenja i prirodnih i antropogenih hazarda na zdravlje stanovništva integralni su dio informacijskog sistema za praćenje stanja životne sredine.
3.3.2 Smanjiti ranjivost stanovništva na klimatske promjene SDG 1 (1.5), SDG 13 (13.2, 13.3)	3.3.2.1 Donijeti sveobuhvatnu strategiju adaptacije na uticaje promjena i varijabilnosti klime u sektoru javnog zdravlja koja, između ostalog, treba da omogući: procjenu uticaja promjene i varijabilnosti klime (efekte porasta temperature na ljudsko zdravlje, zagađenje vazduha, vjerovatnoću budućih rizika od poplava, infekcija, bolesti, itd.), procjenu i upravljanje rizicima koji dovode do bolesti izazvanih klimatskim promjenama, smanjivanje rizika od	- SDG 13.2.1 Broj zemalja koje su saopštile da su uspostavile ili operacionalizovale integrisanu politiku/ strategiju/plan koji povećava njihovu sposobnost da se prilagode negativnim uticajima klimatskih promjena, i razviju klimatsku otpornost i	

	ekstremnih vremenskih događaja, podrži medicinska istraživanja i pojača monitoring bolesti izazvanih klimatskim promjenama, kao i nadgledanje zdravstvenog stanja pri ekstremnim događajima (npr. pri toplotnim talasima, ekstremnim temperaturama, poplavama, prolasku ciklona), itd. SDG 13 (13.2). 3.3.2.2 Uspostaviti biometeorološki informacijski sistem s bazom podataka o uticaju promjena i varijabilnosti klime i ekstremnih događaja na zdravlje ljudi. 3.3.2.3 Sprovesti edukativne programe za medicinske radnike o uticaju klimatskih promjena i ekstremnih događaja na zdravlje ljudi, SDG 1 (1.5), 13 (13.3).	niske emisije gasova staklene bašte na način koji ne ugrožava proizvodnju hrane (uključujući i nacionalni plan adaptacije, nacionalno određen doprinos, nacionalne komunikacije, dvogodišnji ažurirani izvještaj ili drugo) - SDG 13.3.1 Broj zemalja koje su integrisale ublažavanje, prilagođavanje, smanjenje uticaja i rano upozoravanje na klimatske promjene u nastavne planove i programe za osnovno, srednjoškolsko i univerzitetsko obrazovanje - SDG 13.3.2 Broj zemalja koje su saopštile da su ojačale izgradnju institucionalnih, sistemskih i individualnih kapaciteta za sprovođenje adaptacije na klimatske promjene, ublažavanje uticaja klimatskih promjena i transfer tehnologije, i razvojne aktivnosti	
--	--	--	--

TEMATSKO PODRUČJE

3. PRIRODNI RESURSI-OCUVANJE PRIRODNOG KAPITALA

STRATEŠKI CILJ

3.4 RIJEŠITI PROBLEME NEODRŽIVOG KAPACITIRANJA PROSTORA GENERISANE NEREALNIM ZAHTJEVIMA U POGLEDU KVANTITETA I NISKIM KVALITETOM IZGRAĐENE SREDINE

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekti: Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo finansija, lokalne samouprave, Uprava za inspekcijske poslove, Javno preduzeće (buduća Agencija) za upravljanje morskim dobrom,

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
3.4.1 Izmjenama Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata, s njim povezanih zakona i pratećih podzakonskih akata unaprijediti sistem planiranja, uređenja prostora i izgradnje objekata tako da se planiranjem povećava	3.4.1.1 Definirati građevinska područja kao bitan element u kreiranju politike prostornog razvoja; uspostaviti tipologiju građevinskih područja (u naselju, van naselja, izdvojena i sl.), SDG 11 (11.3, 11.a). 3.4.1.2 Utvrditi tipologiju i sadržaj planske dokumentacije kojom se definišu građevinska područja (prostorno urbanistički planovi i/ili prostorni planovi posebne namjene), SDG 11 (11.3, 11.a). 3.4.1.3 Uvrditi korigovana pravila za promjene gabarita građevinskih područja, kao i izuzetke od tako definisanih pravila, SDG 11 (11.3). 3.4.1.4 Uspostaviti efikasne mehanizme za praćenja primjene normi koje se odnose na gabarite građevinskih područja; identifikovati regionalne	- SDG 11.3.1 Odnos stope eksploatacije zemljišta u odnosu na stopu rasta populacije - SDG 11.3.2 Procenat gradova koji imaju strukturu za urbano planiranje i upravljanje i kojem civilno društvo direktno učestvuje i koje funkcioniraju na redovan i demokratski način - SDG 11.a.1 Udio stanovništva koji živi u gradovima koji sprovode regionalne planove razvoja, integrišu projekcije	- Uspostavljen je informacijski sistem o prostoru s GIS bazom podataka i sistemom pokazatelja o stanju u prostoru koji se redovno ažuriraju - Nema nelegalne i neplanske gradnje izvan građevinskih područja. - Bitno je unaprijeđen kvalitet izvještavanja o stanju u prostoru primjenom navedenih prostornih pokazatelja. - Udio građevinskih područja u ukupnoj površini obalnih opština je 10% . - Udio građevinskih područja u pojasu širine 1 km

vrijednost prostora i onemogućava nekontrolisano i neracionalno trošenje prostora SDG 11 (11.3, 11.a, 11.b), SDG 14 (14.2)	posebnosti Crne Gore kada su u pitanju građevinska područja, njihova distribucija i karakter, a tu činjenicu treba imati u vidu prilikom definisanja kriterijuma za promjene obuhvata građevinskih područja, SDG 11 (11.3). 3.4.1.5 Analizirati potrebu uspostavljanja zaštićenog obalnog područja koje bi saželo sve specifičnosti i izazove upravljana prostorom obalnog područja u cilju efikasnijeg integralnog upravljanja i s tim u vezi definisati posebne kriterijume za planiranje građevinskih područja, SDG 11 (11.3, 11.a, 11.b), SDG 14 (14.2). 3.4.1.6 Izmjenama Pravilnika o bližem sadržaju i formi planskih dokumenata, kriterijumima namjene površina, elementima urbanističke regulacije i jedinstvenim grafičkim simbolima definisati posebne oznake za izgrađeni i neizgrađeni dio svih definisanih namjena prostora, kao i obavezu izrade posebne karte na kojoj bi bila pregledno i jasno identifikovana građevinska područja, SDG 11 (11.3). 3.4.1.7 Uspostaviti mehanizme zaštite namjena i funkcija prostora značajnih za očuvanje i sprečavanje ugrožavanja javnog interesa u procesu planiranja prostora, SDG 11 (11.3). 3.4.1.8 Uspostaviti mehanizme čijom primjenom će se omogućiti izrada planskih dokumenata u zakonski propisanim rokovima i poštovanje hijerarhije izrade i usvajanja planskih dokumenata - od planova višeg ka planovima nižeg reda, te omogućava participacija građana u svim fazama planiranja i uređenja prostora, SDG 11 (11.3, 11.a).	stanovništva i resursne potrebe po veličini grada. - SDG 11.7.1 Prosječni udio izgrađenog područja gradova koji je otvoren prostor za javnu upotrebu za sve, po polu, starosnoj dobi i osobama sa invaliditetom - NIP45 MORT, Indikator izgrađenosti (%) - NIP 46 MORT, Indikator planirane izgrađenosti (%) - NIP 47 MORT Indikator iskorišćenosti GP unutar GUR-a (%) - NIP 48 MORT Indikator iskorišćenosti GP van GUR-a (%) - NIP 49 MORT, Udio građevinskih područja u ukupnoj površini obalnih površina - NIP 50 MORT, Udio građevinskih područja u pojasu širine 1 km od obalne linije - SDG 14.2.1 Udio nacionalnih isključivih ekonomskih zona kojima se upravlja upotrebom pristupa zasnovanih na ekosistemu. - SDG 11.c.1 Udio finansijske podrške najmanje razvijenim zemljama koja se izdvaja za izgradnju i preuređivanje održivih, otpornih i resursno-efikasnih zgrada upotrebom lokalnih materijala - SDG 7.b.1 Ulaganja u energetska efikasnost kao procenat BDP-a i iznos stranih direktnih investicija u finansijski transfer za infrastrukturu i tehnologiju u službi održivog razvoja - SDG 11.1.1 Udio urbane populacije koji živi u sirotinjskim četvrtima, neformalnim naseljima ili neadekvatnom smještaju - SDG 11.2.1 Udio populacije koji ima odgovarajući pristup javnom prevozu, po starosnoj dobi, polu i osobama sa	od obalne linije je 30%. - Uspješno se sprovodi stručna ocjena kvaliteta planskih dokumenata pri čemu se koriste objektivni kriterijumi i pokazatelji, kao i GIS analize i podaci iz informacionog sistema o prostoru. - Sistem planskih dokumenata je stabilizovan i uspješno zadovoljava potrebe efikasnog uređenja prostora. - Strateške procjene uticaja na životnu sredinu doprinose kvalitetu planskih dokumenata, posebno u smislu svođenja uticaja na životnu sredinu na najmanju moguću mjeru. - Unaprijeđen je kvalitet regulacionih (urbanističkih) planova čime je stvoren osnov za povećanje kvaliteta izgrađene sredine. - Kroz regulacione urbanističke planove koriguju se konfliktne namjene u postojećim planovima i podstiče veća iskorišćenost građevinskih područja. - Pri donošenju novih prostorno planskih dokumenata na loknom nivou (sljedeća generacija planova) ili pri izmjeni postojećih značajno su redokovana sada planirana građevinska područja. - Znatno je unaprijeđen postojeći stambeni fond posebno u segmentu energetske efikasnosti i, generelno, kvaliteta objekata. - Stručni kadra u svim sektorima građevinarstva je dobro obrazovan i poseduje znanja o savremenim tehnologijama, tehnikama gradnje i materijalima. - Bezbednost na radu i zaštita zdravlja su na nivou standarada zemalja Eropske Unije. - Do 2030 godine omogućiti svima bezbedan pristup odgovarajućem povoljnom stanovanju - Crnogorski gradovi su ugodna mjesta za život zasnovana na principima održivog razvoja. - Lokalne samoprave efikasno vode lokalne politike socijalnog stanovanja finansiranih iz lokalnih fondova i kojima se transparentno upravlja. - Kvalitet života u neformalnim naseljima znatno unaprijeđen i omogućava kvalitet života dostojnog čovjeka.
3.4.2 Uvesti kontinuirano praćenje promjene izgrađenosti prostora u centralizovanom informacionom sistemu SDG 11 (11.3, 11.a)	3.4.2.1 Uspostaviti kvalitetnu dokumentacionu osnovu – tematskih i baznih studija i permanento ih ažurirati radi obezbjeđivanja kvaliteta prostorno planske dokumentacije, SDG 11 (11.3). 3.4.2.2 Voditi ažurnu dokumentacionu osnovu i omogućiti obradu indikatora potrošnje prostora za svaku opštinu, SDG 11 (11.3, 11.a): - broj stanovnika, - gustina naseljenosti za zone naselja (GUR), - izgrađena područja unutar naselja i gradova (GUR), - izgrađena područja van naselja i gradova (GUR), - planirana građevinska područja unutar naselja i gradova (GUR), - planirana građevinska područja van naselja i gradova (GUR), - indikator iskorišćenosti građevinskog područja unutar GUR-a, - indikator iskorišćenosti građevinskog područja van GUR-a. 3.4.2.3 U redovnim izvještajima o stanju uređenja prostora primjenom indikatora izgrađenosti prostora sprovoditi analizu stanja uporednim prikazom u odnosu na stanje u prethodnom izvještajnom periodu, SDG 11 (11.3, 11.a).		

3.4.3 Podsticati optimizaciju prostora i kvalitet izgrađene sredine SDG 11 (11.3, 11.7, 11.a), SDG 14 (14.2), SDG 16 (16.6)	3.4.3.1 Prilikom izrade prostorno-planskih dokumenata podsticati primjenu instrumenata (npr. primjenu indeksa zauzetosti građevinskog područja) kojim se korektivno može uticati na utvrđene trendove neodrživog kapacitiranja prostora i povećanje iskorišćenosti već izgrađenog prostora, SDG 11 (11.3, 11.a). 3.4.3.2 Podsticati realizaciju zahvata na način da se povećaju vrijednosti i kvalitet izgradnje prostora, a gdje god je moguće podstakne optimizacija namjene prostora izbjegavanjem relizacije zahvata u utvrđenim antropogenim namjenama na prostorima visoke ranjivosti životne sredine, SDG 11 (11.3, 11.7, 11.a). 3.4.3.3 U slučajevima kada se redovnim praćenjem stanja prostora ocijeni opravdanim vršiti izmjene donesene planske dokumentacije kako bi se korektivno djelovalo na utvrđene trendove neodrživog kapacitiranja prostora i povećao kvalitet izgrađene sredine, SDG 11(11.3,11.a). 3.4.3.4 Koristiti instrumente poreske politike u funkciji ostvarivanja planskih ciljeva, SDG 11 (11.3, 11.a). 3.4.3.5 Uspostavljati efikasne mehanizme za sprječavanja nelegalne gradnje, SDG 11 (11.3, 11.a): - jačati inspekcijske službe, - obezbijediti tehnička sredstava i šire korišćenje informacionih tehnologija za praćenje stanja u prostoru, - pojačati kaznene mjere u slučajevima bespravne gradnje i riješiti problem bespravno izgrađenih objekata. 3.4.3.6 Razviti programe stručnog usavršavanja i jačati kompetencije prostornih planera i arhitekata, SDG 11 (11.3). 3.4.3.7 Jačati kapacitete lokalne uprave u pripremi, izradi i sprovođenju planskih dokumenata, SDG 11 (11.a), SDG 16 (16.6). 3.4.3.8 Realizovati sve mjere i podmjere iz NSIUOP koje se odnose na sistem održivog prostornog planiranja, SDG 11(11.3, 11.a), SDG 14 (14.2).	invaliditetom - SDG 9.c.1 Udio populacije obuhvaćene mobilnom mrežom, po tehnologiji - SDG 11.c.1 Udio finansijske podrške najmanje razvijenim zemljama koja se izdvaja za izgradnju i preuređivanje održivih, otpornih i resursno-efikasnih zgrada upotrebom lokalnih materijala	
3.4.4 Omogućiti gradnju novih objekata isključivo u skladu sa standardima održive arhitekture i građevinarstva i unaprijediti postojeći građevinski fond SDG 7 (7.2) (7.3)	3.4.4.1 Podsticati upotrebu ekoloških i energetski efikasnih materijala; Poslije 2020. godine na svim novoizgrađenim objektima u potpunosti primjeniti principe energetski efikasne gradnje (veza s 4.2.1.2 i 4.2.5.3), SDG 7 (7.2, 7.3). 3.4.4.2 Transformisati postojeće građevinske objekte u savremene, održive, ekološki i energetski efikasne objekte (veza s 4.2.1.2 i 4.2.5.3), SDG 7 (7.2) (7.3). 3.4.4.3 Unaprediti sistem upravljanja i održavanja postojećeg stambenog fonda; Podsticati formiranje fondova za rekonstrukciju, adaptaciju i popravku postojećeg građevinskog fonda, posebno stambenog fonda, SDG 7 (7.2,		

	7.3). 3.4.4.4 Unaprijediti katastar nepokretnosti modernizacijom geodetsko-katastarskog informacionog sistema i omogućiti njegovo povezivanje s informacionim sistemom o prostoru. 3.4.4.5 Omogućiti kontinuiranu edukaciju stručnjaka kako bi odgovorili visokim zahtjevima savremene gradnje. 3.4.4.6 Unaprijediti bezbjednosti i zaštitu zdravlja pri radu u građevinarstvu.		
3.4.5 Unaprijediti kvalitet života u gradovima SDG 11 (11.2, (11.3, 11.7, 11.a, 11.6), SDG 12 (12.8)	3.4.5.1 Unaprediti kvalitet javnih prostora, posebno otvorenih kao što su trgovi, pjacete, rekreativne površine, igrališta, sportski tereni i sl. u svrhu stvaranja boljeg ambijenta za boravak, rad, rekreaciju i igru, SDG 11 (11.7). 3.4.5.2 Unaprijediti stanje životne sredine u gradovima kroz smanjenje zagađenja vazduha, buke, pretjeranog saobraćaja, kriminala i slično; Unaprijediti kvalitet života građana u primorskim gradovima koji je djelimično degradiran pritiskom turizma i nedovoljnim brojem sadržaja van turističke sezone; Uspostaviti programe, posebno kulturnih sadržaja, koji će doprinijeti oživljavanju gradova sjevernog regiona, SDG 11 (11.6). 3.4.5.3 Unaprijediti povezanost gradskih jezgara i predgrađa radi unapređenja kvaliteta života ljudi van gradskih centara; Podsticati mobilnost u gradovima kroz različite mjere unapređenja javnog prevoza i uslova za pješačenje; Kreirati „pametne“ sisteme integracije informacionih tehnologija, infrastrukture i energetskog sektora, SDG 11 (11.a, 11.2). 3.4.5.4 Unaprijediti upravljanje građevinskim zemljištem gradova; Rješiti problem disbalansa ponude i potražnje stambenog prostora, posebno izraženog kroz izgradnju stanova za izdavanje na primorju; Planirati, uređivati i upravljati gradskim sredinama uvažavajući potrebe grupa s posebnim potrebama: žena, starih, mladih, romske populacije, izbjeglih i raseljenih lica, osoba s invaliditetom i sl., SDG 11 (11.1, 11.3). 3.4.5.5 Unaprijediti obrazovanje i informisanost o održivim gradovima, SDG 12 (12.8).		

3.4.6 Unaprijediti stanje u oblasti stanovanja SDG 11 (11.1, 11.3)	3.4.6.1 Osnažiti učešće lokalnih samouprava u oblasti unapređenja stanovanja, prije svega u pogledu sprovođenja Zakona o stanovanju (održavanje stambenih zgrada, formiranje skupštine stanara, izbor upravnika zgrada, kontrola plaćanja naknade za održavanje zgrada, itd), te dostupnosti fondova za izgradnju stanova za socijalno stanovanje i održavanje stambenih zgrada, SDG 11 (11.1, 11.3). 3.4.6.2 Razviti rentalni sektor, kako javni tako i privatni uz stvaranje uslova za potpunu pravnu sigurnost za sve aktere u ovom procesu, SDG 11 (11.1) 3.4.6.3 Rješiti stambene probleme mladih porodica, porodica sa više djece, osoba s invaliditetom i drugih grupa sa posebnim potrebama u okviru socijalnog stanovanja, SDG 11 (11.1). 3.4.6.4 Unaprijediti kvalitet stanovanja u neformalnim naseljima, SDG 11 (11.1).		
3.4.7 Svesti na najmanju mjeru uticaje na životnu sredinu i poboljšati ekonomske učinke eksploatacije mineralnih resursa SDG 6 (6.6), SDG 8 (8.4), SDG 12 (12.1, 12.2), SDG 15 (15.3)	3.4.7.1 Razviti i primijeniti adekvatne instrumente kojima će se na duži rok podstaći resursna efikasnost upotrebe domaćih sirovina kod postojećih i budućih aktivnosti u sektoru industrije, kao što je primjena sredstava cirkularne ekonomije: ponovno korišćenje proizvoda za istu ili neku drugu namjenu, obnavljanje proizvoda ili ponovna proizvodnja nekih od elemenata proizvoda, kaskadiranje materijala i njihovih komponenti (npr. tekstil koji se koristi za odjeću može postati tekstil za namještaj a zatim za izolaciju), recikliranje materijala (na početku, u toku i na kraju roka trajanja), SDG 8 (8.4), 12 (12.2). 3.4.7.2 Smanjiti domaću potrošnju materijala i povećati produktivnost resursa u sektorima u kojim dominira potrošnja metala i nemetala - građevinarstvu i prerađivačkoj industriji, SDG 12 (12.2). 3.4.7.3 Podsticati smanjenje uticaja proizvoda tokom cijelog životnog ciklusa, prevenciju stvaranja otpada, reciklažu i ponovnu upotrebu, istraživanje i inovacije, kao i primjenu tržišno zasnovanih instrumenata i sl, SDG (12.1, 12.2). 3.4.7.4 Primjenom procjene uticaja na životnu sredinu omogućiti da uslovi za davanje koncesija za korišćenje prirodnih resursa (sirovina) reflektuju njihovu pravu vrijednost, uključujući i troškove degradacije. 3.4.7.5 Pratiti EU trendove modifikacije nacionalnih računa za uključivanje doprinosa prirodnih resursa stvaranju dodate vrijednosti u nacionalnoj ekonomiji. 3.4.7.6 Izvršiti sanaciju područja degradiranih usljed eksploatacije metalnih i nemetalnih sirovina, SDG 6 (6.6), 15 (15.3).	- NIE97 Produktivnost resursa u građevinarstvu - SDG 8.4.1 Materijalni otisak (MF) i MF po glavi stanovnika, po BDP-u - SDG 8.4.2 Domaća materijalna potrošnja (DMC) i DMC po glavi stanovnika, po BDP-u - SDG 15.3.1 Udio zemljišta koje je degradirano u odnosu na ukupnu površinu zemljišta	- Resursna produktivnost u građevinarstvu u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 201.1% - Povećana je resursna produktivnost minerala i metala. - U funkciji su modeli ponovne upotrebe proizvoda cirkularne ekonomije - ponovna upotreba proizvoda za istu ili neku drugu namjenu, obnavljanje proizvoda ili ponovna proizvodnja nekih od elemenata proizvoda, itd. - Procjena uticaja na životnu sredinu primjenjuje se pri davanju koncesija za korišćenje prirodnih resursa-sirovina. - Restaurirane površine koriste se za sportske aktivnosti, javne sadržaje, prediono oblikovanje terena, i sl.

TEMATSKO PODRUČJE	3. PRIRODNI RESURSI-OCUVANJE PRIRODNOG KAPITALA
STRATEŠKI CILJ	3.5 OMOGUĆITI RESURSNOM EFIKASNU UPOTREBU METALIČNIH I NEMETALIČNIH SIROVINA
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekti: Ministarstvo ekonomije Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo finansija, Agencija za zaštitu životne sredine, Uprava za inspekcijske poslove, lokalne samouprave

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
3.5.1 Svesti na najmanju mjeru uticaje na životnu sredinu i poboljšati ekonomske učinke eksploatacije mineralnih resursa SDG 6 (6.6), SDG 8 (8.4), SDG 12 (12.1, 12.2), SDG 15 (15.3)	3.5.1.1 Razviti i primijeniti adekvatne instrumente kojima će se na duži rok podstaći resursna efikasnost upotrebe domaćih sirovina kod postojećih i budućih aktivnosti u sektoru industrije, kao što je primjena sredstava cirkularne ekonomije: ponovno korišćenje proizvoda za istu ili neku drugu namjenu, obnavljanje proizvoda ili ponovna proizvodnja nekih od elemenata proizvoda, kaskadiranje materijala i njihovih komponenti (npr. tekstil koji se koristi za odjeću može postati tekstil za namještaj a zatim za izolaciju), recikliranje materijala (na početku, u toku i na kraju roka trajanja), SDG 8 (8.4), 12 (12.2). 3.5.1.2 Smanjiti domaću potrošnju materijala i povećati produktivnost resursa u sektorima u kojim dominira potrošnja metala i nemetala - građevinarstvu i prerađivačkoj industriji, SDG 12 (12.2). 3.5.1.3 Podsticati smanjenje uticaja proizvoda tokom cijelog životnog ciklusa, prevenciju stvaranja otpada, reciklažu i ponovnu upotrebu, istraživanje i inovacije, kao i primjenu tržišno zasnovanih instrumenata i sl, SDG (12.1, 12.2). 3.5.1.4 Primjenom procjene uticaja na životnu sredinu omogućiti da uslovi za davanje koncesija za korišćenje prirodnih resursa (sirovina) reflektuju njihovu pravu vrijednost, uključujući i troškove degradacije. 3.5.1.5 Pratiti EU trendove modifikacije nacionalnih računa za uključivanje doprinosa prirodnih resursa stvaranju dodate vrijednosti u nacionalnoj ekonomiji. 3.5.1.6 Izvršiti sanaciju područja degradiranih usljed eksploatacije metalnih i nemetalnih sirovina, SDG 6 (6.6), 15 (15.3).	- NIE97 Produktivnost resursa u građevinarstvu - SDG 8.4.1 Materijalni otisak (MF) i MF po glavi stanovnika, po BDP-u - SDG 8.4.2 Domaća materijalna potrošnja (DMC) i DMC po glavi stanovnika, po BDP-u - SDG 15.3.1 Udio zemljišta koje je degradirano u odnosu na ukupnu površinu zemljišta	- Resursna produktivnost u građevinarstvu u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 201.1% - Povećana je resursna produktivnost minerala i metala. - U funkciji su modeli ponovne upotrebe proizvoda cirkularne ekonomije - ponovna upotreba proizvoda za istu ili neku drugu namjenu, obnavljanje proizvoda ili ponovna proizvodnja nekih od elemenata proizvoda, itd. - Procjena uticaja na životnu sredinu primjenjuje se pri davanju koncesija za korišćenje prirodnih resursa-sirovina. - Restaurirane površine koriste se za sportske aktivnosti, javne sadržaje, prediono oblikovanje terena, i sl.

TEMATSKO PODRUČJE	3. PRIRODNI RESURSI-OCUVANJE PRIRODNOG KAPITALA
STRATEŠKI CILJ	3.6 UBLAŽITI UTICAJE PRIRODNIH I ANTROPOGENIH HAZARDA
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekti: Ministarstvo održivog razvoja i turizma (Direktorat za klimatske promjene), Ministarstvo unutrašnjih poslova (Direktorat za vanredne situacije) Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo finansija, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju, Uprava za inspekcijske poslove, lokalne samouprave, CETI d.o.o., Uprava za inspekcijske poslove

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
3.6.1 Unaprijediti razumijevanje rizika od hazarda SDG 11 (11.b), SDG 13 (13.1, 13.3), SDG 16 (16.6)	3.6.1.1 Unaprijediti naučna istraživanja rizika i svih njihovih dimenzija, počev od ranjivosti, kapaciteta, izloženosti stanovništva i dobara riziku SDG 11 (11.b). 3.6.1.2 Vršiti konstantan monitoring brojnih parametara i pokazatelja SDG 11 (11.b). 3.6.1.3 Sprovoditi edukaciju stanovništva, podizanje javne svijesti i uvesti edukaciju o hazardima u sistem obrazovanja, SDG 13 (13.1, 13.3). 3.6.1.4 Jačati kapaciteta nadležnih institucija i dr., SDG 16 (16.6) .	- NIP52 UNDAF, Broj donijetih i operativnih nacionalnih akcionih planova za različite vrste vanrednih situacija. - SDG 13.2.1 Broj zemalja koje su saopštile da su uspostavile ili operacionalizovale integrisanu politiku/ strategiju/plan koji povećava njihovu sposobnost da se prilagode negativnim uticajima klimatskih promjena, i razviju klimatsku otpornost i niske emisije gasova staklene bašte na način koji ne ugrožava proizvodnju hrane (uključujući i nacionalni plan adaptacije, nacionalno određen doprinos, nacionalne komunikacije, dvogodišnji ažurirani izvještaj ili drugo)	- Evidentiran je trend rasta izdvajanja iz budžeta na državnom nivou za istraživanja uticaja hazarda i upravljanja rizicima od hazarda. - Broj donijetih i operativnih nacionalnih akcionih planova za različite vrste vanrednih situacija je 4 do 2021. godine - Razvijeni su parametri i pokazatelji za praćenje uticaja hazarda i upravljanje rizicima od hazarda. - Priprmljeni su i po potrebi primjenjuju se planovi za upravljanje rizicima od hazarda, za vanredne situacije i adaptaciju na klimatske promjene. - Uspostavljeni su sistemi za koordinisano djelovanje nadležnih subjekata u vanrednim situacijama i za primjenu planova za upravljanje rizicima i adaptaciju na klimatske promjene. - Uspostavljeni su sistemi za ranu najavu.
3.6.2 Jačati institucionalni okvir za upravljanje rizicima od hazarda SDG 3 (3.d), SDG 13 (13.2, 13.3)	3.6.2.1 Izraditi Nacionalni Plan za adaptaciju na klimatske promjene, SDG 13 (13.2). 3.6.2.2 Izraditi lokalne akcione planove za adaptaciju na klimatske promjene, SDG 13 (13.2). 3.6.2.3 Izraditi nacionalne planove zaštite i spašavanja za sve vrste prirodnih i antropogenih hazarda i s njima povezanih vanrednih situacija, kao i lokalne planove zaštite i spašavanja za sve vrste prirodnih i antropogenih hazarda, SDG 13 (13.1, 13.2). 3.6.2.4 Jačati lokalne kapacitete za odgovor na hazarde, SDG 3 (3.d). 3.6.2.5 Jačati sve komponente sistema za upravljanje rizicima od hazarda, s posebnim akcentom na sisteme za ranu najavu, SDG 13 (13.3).	- SDG 13.3.1 Broj zemalja koje su integrisale ublažavanje, prilagođavanje, smanjenje uticaja i rano upozoravanje na klimatske promjene u nastavne planove i programe za osnovno, srednjoškolsko i univerzitetsko	
3.6.3 Investirati u smanjenje rizika i jačanje otpornosti prirodnih i društvenih sistema SDG 1 (1.5), SDG 11 (11.5)	3.6.3.1 Obezbjediti stabilno izdvajanje sredstava iz budžeta na državnom i lokalnom nivou, ulaganja iz privatnog sektora, naročito velikih industrijskih postrojenja, mobilisanje sektora osiguranja i unaprijediti dostupnost sredstava iz međunarodnih izvora za: - ublažavanje posljedica hazarda, - omogućavanje efikasne rekonstrukcije i oporavka od katastrofa, - jačanje otpornost ljudi, društvenih i prirodnih sistema, - naučna istraživanja i inovacije.		

3.6.4 Unaprijediti spremnost za odgovor na katastrofe i obnovu kroz oporavak, rehabilitaciju i rekonstrukciju SDG 3 (3.d), SDG 11 (11.5, 11.b), SDG 13 (13.3)	3.6.4.1 Obezbijediti sisteme rane najave, SDG 3 (3.d), 13 (13.3). 3.6.4.2 Obezbijediti mobilnost u slučaju katastrofa, alternativne načine za snabdijevanje vodom, hranom, energijom i uspostavljanje telekomunikacija, pružanje medicinske pomoći i dr. u skladu sa Okvirom za smanjenje rizika od katastrofa iz Sendaija 2015-2030, SDG 11 (11.5, 11.b). 3.6.4.3 Unaprijediti spremnost za preventivno djelovanje kroz: osmišljenu koordinaciju, donošenje i sprovođenje integrisanih politika i planova za uključivanje, otpornost na katastrofe, efikasnost resursa, ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promjenama, holističko upravljanje rizicima od katastrofa u skladu sa Okvirom za smanjenje rizika od katastrofa iz Sendaija 2015-2030 (uključujući i podoznanje javne svijesti, uspostavljanje centara za informisanje stanovništva, organizacija vježbi evakuacije na svim nivoima i obuka za ispravno djelovanje u slučaju katastrofa, itd), SDG 11 (11.b).	obrazovanje - SDG 13.3.2 Broj zemalja koje su saopštile da su ojačale izgradnju institucionalnih, sistemskih i individualnih kapaciteta za sprovođenje adaptacije na klimatske promjene, ublažavanje uticaja klimatskih promjena i transfer tehnologije, i razvojne aktivnosti - SDG 1.5.3 (i SDG 11.b.2) Broj zemalja sa nacionalnim i lokalnim strategijama za smanjenje rizika od katastrofa	
3.6.5 Jačati kapacitete za adaptaciju na klimatske promjene SDG 1 (1.5), 2 (2.4), SDG 11 (11.b), SDG 13 (13.1, 13.2, 13.3, 13.a, 13.b)	3.6.5.1 Smanjiti ranjivost čovjeka, prirodnih i društvenih sistema na klimatske promjene i povećati njihovu otpornost na one aspekte klimatskih promjena koji se ne mogu izbjeći, SDG 1 (1.5), 2 (2.4), 11 (11.b), 13 (13.1, 13.2, 13.3, 13.a, 13.b): u oblasti zdravlja (vidjeti –veza s zdravljem) u sektoru poljoprivrede: SDG 2 (2.4) - razvojne ili investicione odluke praviti ne zanemarujući stvarne ili potencijalne uticaje klime ili klimatskih promjena, - uskladiti datum sjetve, gajiti otpornije sorte pogodne na lokalne okolnosti, sa visokom tolerancijom na klimatske uslove i manjom ranjivošću na štetočine, odabrati odgovarajuću zamjenu usjeva, koristiti vrste koje smanjuju eroziju i koje su tolerantne na poplave, podsticati vidove poljoprivrede koje štite zemlju i štede vodu, - sprovesti prostornu i vremensku adaptaciju đubrenja, adaptaciju irigacije i režima drenaže, - širiti informacije uključujući pri tome prognozu vremena i klime. U sektoru šumarstva: - obnoviti šume radi povećanja njihove raznovrsnosti i uvođenja pogodnih vrsta, - optimizirati praksu gazdovanja šumama, - poboljšati prevenciju od šumski požara, - smanjiti dodatne faktore stresa (npr. smanjivanjem unosa supstanci, očuvanjem plodnosti zemljišta i izbjegavanjem narušavanja osjetljivih šumskih ekosistema). Za vodne resurse: - efikasnije koristiti vodne resurse, - uzeti u obzir promjenu intenziteta i frekvencije ekstremnih događaja u planiranju vodoprivredne infrastrukture i upravljanju resursima,	- SDG 11.b.1 Udio lokalnih samouprava koje usvajaju i sprovode lokalne strategije za smanjenje rizika od katastrofa u skladu sa Okvirom za smanjenje rizika od katastrofa iz Sendaija (2015-2030) - SDG 11.5.2 Direktni ekonomski gubitak zbog katastrofe u odnosu na globalni BDP, uključujući štetu koju je katastrofa nanijela kritičnim infrastrukturnim objektima i prekid pružanja osnovnih usluga - SDG 1.5.1 Broj umrlih, nestalih i osoba pogođenih katastrofom na 100.000 ljudi - SDG 11.5.1 i SDG 13.1.2 Broj smrtnih slučajeva, nestalih osoba i lica pogođenih katastrofama na 100.000 ljudi	- Koristi se dobra praksa u izboru i primjeni mjera u borbi protiv klimatskih promjena i njihovog uticaja na ekosisteme i društveno- ekonomske sisteme - Zaustavljeni su ili promijenjeni postojeći maladaptivni procesi kojima se povećava ranjivost stanovništva, prirodnih i društvenih sistema na klimatske promjene. - Uspostavljen je monitoring, procijena i revizija sprovođenja mjera adaptacije.

	- međusektorski koordinirati sprovođenje mjera adaptacije, - omogućiti održivo upravljanje korišćenjem zemljišta radi poboljšanja bilansa voda, - adaptirati infrastrukturu planiranja radi objezbjeđivanja dovoljnog skladištenja vode u rezervoarima i akviferima ili objezbjediti vodu za piće preko vodovodne mreže, - sprovesti mjere štednje vode u poslovima, poljoprivredi i šumarstvu i privatnim domaćinstvima, - poboljšati kvalitet vode i ekološki status površinskih voda radi smanjivanja ranjivosti vodnog ekosistema i osnovu za pouzdano snabdijevanje pijaćom vodom, - poboljšati sistema osmatranja i prognoze poplava i suša. U pogledu očuvanje prirode i biodiverziteta : - zaštititi prirodni potencijal za adaptaciju, - poboljšati mogućnosti migracije (npr. povezujući biotope), - uspostaviti zaštićena područja kako bi se zaštitili procesi koji se prirodno dešavaju u ekosistemu. U obalnom području: - jačati postojeće objekte zaštite, - uspostaviti oblasti zadržavanja (retencije), - primjeniti metode gradnje otporne na poplave i gradnje otporne obalne infrastrukture, - razviti pravni i institucionalni okvir za integralno upravljanje u skladu sa odredbama Barselonske konvencije, - pripremiti planove za zaštitu i rehabilitaciju močvarnih područja, - primjeniti nove monitoring tehnike i alatke za projekcije trendova u uslovima klimatskih promjena, - jačati svijest javnosti o riziku od poplava, jačati svijest o značaju močvarnih područja u kontekstu prilagođavanja na klimatske promjene.		
--	--	--	--

EKONOMSKI RESURSI

TEMATSKO PODRUČJE

4. EKONOMSKI RESURSI - UVODENJE ZELENE EKONOMIJE

STRATEŠKI CILJ

4.1 SMANJITI NIVO EMISIJA GASOVA S EFEKTOM STAKLENE DO 2030. GODINE ZA 30% U ODNOSU NA 1990. GODINU

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekt: Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Subjekti uključeni u implementaciju: Agencija za zaštitu životne sredine, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, Uprava za šume, lokalne uprave, privredni subjekti (operateri postrojenja, aviooperateri i poljoprivredni proizvođači), stručne i naučne institucije i nevladin sektor, PKCG.

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
4.1.1 Izgraditi kapacitete, unaprijediti obrazovanje i podizati javnu svijest o klimatskim promjenama i mjerama za njihovo ublažavanje SDG 2 (2.4), SDG 7 (7.a), SDG 9 (9.2), SDG 12 (12.5), SDG 13 (13.2, 13.3), SDG 15 (15.b) i SDG 17 (17.3, 17.7, 17.9)	4.1.1.1 Unaprijediti kapacitete javne administracije za izradu i donošenje politika, niskokarbonskih strategija i zakonske regulative u skladu sa regulativom EU iz oblasti ublažavanja klimatskih promjena i zahtjevima UNFCCC Konvencije i njihovo sprovođenje kroz razmjenu informacija, transfer znanja i najbolje dostupne prakse kroz saradnju sa zemljama EU, SDG 13(13.2, 13.3). 4.1.1.2 Unaprijediti kapacitete javne administracije za prikupljanje podataka, izvještavanje o mjerama i efektima smanjenja emisija GHG i mehanizmima UNFCCC Konvencije, SDG 13(13.2, 13.3). 4.1.1.3 Integrisati ciljeve, mjere, principe i instrumente za ublažavanje klimatskih promjena u sektorske politike, strategije i planove energetike, industrije, poljoprivrede, šumarstva i upravljanja otpadom, SDG 2 (2.4), 9 (9.2), 13 (13.2), 15 (15.2) 12 (12.5). 4.1.1.4 Uspostaviti funkcionalnu međusektorsku saradnju, SDG 13 (13.2, 13.3). 4.1.1.5 Unaprijediti kapacitete javne administracije za primjenu novih tehnologija i korišćenje finansijskih mehanizama UNFCCC Konvencije, te obezbijediti potrebnu budžetsku i/ili donatorsku podršku za projekte u oblasti klimatskih promjena, SDG 7 (7.a), 13(13.2, 13.3), 15 (15.b) i 17 (17.3, 17.7, 17.9). 4.1.1.6 Podsticati saradnju sa naučnim institucijama, uvesti izučavanje klimatskih promjena u školama i na univerzitetima i obezbijediti potrebna sredstva za programe istraživanja, SDG 13 (13.3). 4.1.1.7 Razviti komunikacione kampanje za promociju niskokarbonskog razvoja na nacionalnom i lokalnom nivou, SDG 13 (13.3). 4.1.1.8 Jačati informisanost i edukaciju javnosti o ublažavanju klimatskih promjena, uz podršku civilnog sektora i uključivanje svih zainteresovanih strana, a naročito lokalnih zajednica i privatnog sektora, radi promjene navika ponašanja kroz osviještenost o postojećim problemima, SDG 13 (13.3).	- SDG 13.2.1 Broj zemalja koje su saopštile da su uspostavile ili operacionalizovale integrisanu politiku/ strategiju/plan koji povećava njihovu sposobnost da se prilagode negativnim uticajima klimatskih promjena, i razviju klimatsku otpornost i niske emisije gasova staklene bašte na način koji ne ugrožava proizvodnju hrane (uključujući i nacionalni plan adaptacije, nacionalno određen doprinos, nacionalne komunikacije, dvogodišnji ažurirani izvještaj ili drugo) - SDG 13.3.1 Broj zemalja koje su integrisale ublažavanje, prilagođavanje, smanjenje uticaja i rano upozoravanje u nastavne planove i programe za osnovno, srednješkolsko i univerzitetsko obrazovanje - SDG 13.3.2 Broj zemalja koje su saopštile da su ojačale izgradnju institucionalnih, sistemskih i individualnih kapaciteta za sprovođenje adaptacije, ublažavanje i	- Izgrađeni su kapaciteti javne administracije - Nacionalno zakonodavstvo je usklađeno sa EU zakonskom regulativom i zahtjevima UNFCCC Konvencije - Podignut je nivo koordinisanog djelovanja između sektora i poboljšana saradnja sa obrazovnim i naučnim institucijama - Obezbijedena su sredstva za sve predviđene aktivnosti - Organizovani su programi za podizanje svijesti javnosti

4.1.2 Uvoditi niskokarbonske tehnologije u postrojenjima u skladu sa najboljim praksama SDG 2 (2.4), SDG 9 (9.2), SDG 12 (12.5), SDG 13 (13.2), SDG 15 (15.2)	4.1.2.1 Podsticati uvođenje čistih niskougleničnih tehnologija u energetici, industriji, poljoprivredi, šumarstvu i upravljanju otpadom, u skladu sa najboljim dostupnim tehnikama (BAT), SDG 2 (2.4), 9 (9.2), 13 (13.2), 15 (15.2) i 12 (12.5). 4.1.2.2 Izraditi dinamičke planove prilagođavanja postojećih industrijskih postrojenja u cilju dobijanja integrisane dozvole u planiranom roku, SDG 13 (13.2). 4.1.2.3 Promovisati ugradnju nove opreme i dalje parcijalne intervencije (poboljšanja/nadogradnje) na opremi u postojećim industrijskim postrojenjima, SDG 13 (13.2). 4.1.2.4 Usvajati BAT smjernice u skladu sa EU IPPC BREF dokumentima, SDG 13 (13.2). 4.1.2.5 Promovisati i usvajati standarde ISO 14000 i EMAS u industrijskim postrojenjima, SDG 13 (13.2).	transfer tehnologije, i razvojne aktivnosti - SDG 17.7.1 Ukupni iznos odobrenih sredstava za zemlje u razvoju namijenjen za promovisanje razvoja, prenosa, distribucije i širenja ekološki zdravih tehnologija	- Zastupljene niskokarbonske tehnologije - Dobijene integrisane dozvole - Usvajane BAT smjernice, kao i standardi upravljanja energijom i životnom sredinom
4.1.3 Povećati učešće obnovljivih izvora energije i promovisati racionalno korišćenje energije SDG 7 (7.1, 7.2, 7.3, 7.a, 7.b), SDG 9 (9.1, 9.5), SDG 10 (10.b), SDG 13 (13.2), SDG 17 (17.2, 17.9, 17.14, 17.17)	4.1.3.1 Poboljšati efikasnost korišćenja postojećih obnovljivih izvora energije, SDG 7 (7.2). 4.1.3.2 Povećati korišćenje novih obnovljivih izvora energije za proizvodnju električne i toplotne energije (hidroenergija, sunčeva energija, energija vjetra, biomasa), uz poštovanje ograničenja s aspekta zaštite životne sredine (uključujući doslednu primjenu projektne i procjene uticaja na životnu sredinu) prije svega kod korišćenja hidropotencijala za proizvodnju električne enrgije, SDG 7 (7.2). 4.1.3.3 Poboljšati energetska efikasnost u sektoru industrije kroz promociju i uvođenje visokoeфикаsne kogeneracije, zamjenu goriva (npr. ugalj i naftni derivati prirodnim gasom) i uvođenje obnovljivih izvora (sunčeva energija, biomasa), SDG 7 (7.3), 9 (9.5). 4.1.3.4 Poboljšati energetska efikasnost u sektoru saobraćaja kroz: promociju i uvođenje električnih, hibridnih i vozila na prirodni gas, većeg udjela biogoriva, alternativnih vidova mobilnosti (biciklistički prevoz), javnog gradskog i međugradskog saobraćaja, standarda za efikasnost vozila, eko-vožnje, preusmjeravanje kamionskog teretnog na željeznički saobraćaj, poboljšanje organizacije i efikasnosti drumskog saobraćaja u gradovima i primjenu integrisanih koncepta ("pametni" gradovi), SDG 7 (7.3). 4.1.3.5 Poboljšati energetska efikasnost u sektoru rezidencijalne, javne i komercijalne potrošnje kroz promociju i uvođenje: grijanja prostora i vode iz sistema daljinskog grijanja, grijanja na biomasu, toplotne pumpe i prirodnog gasa, kuvanja na prirodni i tečni gas, visokoeфикаsnih aparata u domaćinstvu, rasvjete i klima-uređaja, standarda i sertifikata za energetske performanse objekata, uređaja, opreme i rasvjete, SDG 7 (7.3), 4.1.3.6 Uvoditi regulatorne i finansijsko-tržišne mehanizme za promociju obnovljivih izvora energije i štednje energije, odnosno mehanizme podrške kroz cijene/tarife za električnu i toplotnu energiju, ciljane subvencije, smanjenje poreza, ESCO preduzeća (Energy Saving Companies – preduzeća za pružanje usluga u oblasti uštede energije), SDG 13 (13.2). 4.1.3.7 Privlačiti investiciona ulaganja u održivu energiju (proširiti infrastrukturu i nadograditi tehnologije za pružanje modernih i održivih energetska usluga za sve) iz niza izvora finansiranja, od međunarodnih fondova sa donacijama do zajmova sa relativno niskim kamatnim stopama od međunarodnih finansijskih institucija i državnih i privatnih banaka,	- NIP 43 - KP04, EPA Trend emisije gasova s efektom staklene bašte, MDG 7.5 Antropogene emisije GHG gasova preračunate u [t CO₂ eq/stanovniku - NIP 51, UNDAF, Udio smanjenja emisija GHG na godišnjem nivou u ukupnim emisijama GHG (%) - SDG 9.4.1 Emisija CO₂ po jedinici dodatne vrijednosti - SDG 17.14.1 Broj zemalja koje su uspostavile mehanizme za poboljšanje koherentnosti javne politike održivog razvoja - SDG 7.1.2 Udio stanovništva koji se prevashodno oslanja na čista goriva i tehnologiju - SDG 7.2.1 Udio obnovljive energije u ukupnoj konačnoj potrošnji energije - SDG 7.3.1 Energetski intenzitet mjeren u smislu primarne energije i bruto domaćeg proizvoda (BDP) - NIE19 - E04, EPA, MDG7.6a, Energetski intenzitet - NIE21 , MDG 7.6 b Udio OIE u bruto finalnoj energetska potrošnji - SDG 7.b.1 Ulaganja u energetska efikasnost kao procenat BDP-a i iznos stranih direktnih investicija u finansijski transfer za infrastrukturu i tehnologiju u službi održivog razvoja	- Nivo emisija GHG do 2030. godine je smanjen za 30% u odnosu na 1990. godinu. - Antropogene emisije GHG iznose 5,7 t CO₂ eq/stanovniku u 2030. godini. - Minimumalno smanjenje emisija GHG na godišnjem nivou u ukupnim emisijama GHG je 10 % (4,715 kilotons) do 2021. g. - Energetski intenzitet (GIC/GDP) je 262,2 u 2020. godini - Udio energije proizvedene u OIE u ukupnoj potrošnji energije je 27,7 u 2020.godini - Postignut nacionalni cilj udjela obnovljivih izvora energije u bruto finalnoj energetska potrošnji od 33 % u 2020. godini i postavljen ambiciozniji cilj za 2030. godinu - Postignut indikativni cilj energetska efikasnosti (9% do 2018. godine) i postavljen ambiciozniji cilj za 2030. godinu - Povećane fiskalne i regulatorne subvencije/povlastice za promociju obnovljivih izvora energije i štednje energije - Povećane investicije u sektor energetike i sprovedeni mehanizmi UNFCCC konvencije (NAMA)

	dosledno poštujući ograničenja s aspekta zaštite životne sredine, SDG 7 (7.1, 7.a, 7.b), 9, (9.1), 17 (17.9, 17.14, 17.17). 4.1.3.8 Jačati regionalnu saradnju, jačati podršku korišćenju dostupnih sredstava međunarodnih fondova za ublažavanje klimatskih promjena (GEF, GCF i sl.) i primjenu mehanizama UNFCCC Konvencije (NAMA), SDG 7 (7.a), 10 (10.b), 17 (17.2, 17.9).	- NIE15 – ME, Indikativni cilj uštede energije, % u odnosu na ukupnu potrošnju (energetska efikasnost) - SDG 15.1.1 Površina šuma kao udio u ukupnoj površini zemljišta - NIPO7 - MDG 7.3 Udio zemljišta pokrivenog šumama (%) - SDG 12.a.1 Iznos podrške zemljama u razvoju za istraživanje i razvoj za održivu potrošnju i proizvodnju i ekološki zdrave tehnologije - NIE23 S01, EPA, Putnički saobraćaj - NIE24 S02, EPA, Teretni saobraćaj - NIE25 S03, EPA, Prosječna starost voznog parka - NIE26 S04, EPA, Broj motornih vozila	
4.1.4 Poboljšati status šuma i dodatno pošumljavati SDG 12 (12.2), SDG13 (13.1, 13.2) i SDG 15 (15.b)	4.1.4.1 Promovisati povećanje ponora emisija CO₂ u šumarstvu, poboljšanjem održivosti gazdovanja i uzgojem šuma, kao i kvalitetnim autohtonim sjemenima i sadnicama šumskog drveća, SDG 13 (13.2), 15 (15.b). 4.1.4.2 Podsticati pošumljavanje, dodatnu sadnju, popunjavanje i njegu izdanačkih šuma i šikara na planski određenim lokalitetima, gdje je šuma neophodna zbog njenih opštekorisnih funkcija, SDG 13 (13.2), 15 (15.b). 4.1.4.3 Povećati otpornost šuma na uticaje klimatskih promjena, požare i druge prijetnje, SDG 13 (13.1), 15 (15.b). 4.1.4.4 Povećati stepen finalizacije drvnih proizvoda i smanjiti izvoz i potrošnju drveta u obliku trupaca, rezane građe i ostalih proizvoda od drveta niskog stepena finalizacije, SDG 12 (12.2).		- Povećana drvena zaliha u šumama - Uspostavljen preventivni sistem za borbu protiv šumskih požara - Poboljšana proizvodnja drvnih i ne-drvnih proizvoda i pružanja usluga u šumskim eko-sistemima

TEMATSKO PODRUČJE

4. EKONOMSKI RESURSI - UVODENJE ZELENE EKONOMIJE

STRATEŠKI CILJ

4.2 POBOLJŠATI RESURSNU EFIKASNOST U KLJUČNIM EKONOMSKIM SEKTORIMA

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekti: Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva,

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo finansija, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, Agencija za zaštitu životne sredine, Zavod za statistiku - MONSTAT, Institut za standardizaciju, Akreditaciono tijelo Crne Gore, Zavod za metrologiju, lokalne uprave, privredni subjekti, naučne i stručne institucije i nevladin sektor, PKCG

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
4.2.1 Poboljšati resursnu efikasnost uvođenjem tržišno orjentisanih mjera odnosno ekonomskih instrumenata u ključne ekonomske sektore SDG 6 (6.3), SDG 7 (7.1, 7.2, 7.3), SDG 9 (9.1, 9.4), SDG 11 (11.6), SDG 12 (12.b, 12.c), SDG 15 (15.5)	4.2.1.1 Preispitati dodjeljivanje subvencija odnosno finansijsku pomoć zagađivačima i potrošačima prirodnih resursa koja se dodjeljuje u vidu bespovratnih pomoći, kredita, poreskih olakšica, oslobađanja od poreza, ubrzanja amortizacije za zaštitu životne sredine i sl. uključujući SDG 12 (12.c): - identifikaciju štetnih subvencija i plan njihove postupne eliminacije, - definisanje mjera podrške za poslovne subjekte i djelove stanovništva koji mogu biti ugroženi eliminacijom subvencija (u skladu sa EU propisima i praksom), - ispitivanje izvodljivosti sprovođenja zelene poreske reforme (predlog redizajniranja postojećih poreza i naknada za zagađivanje životne sredine i korišćenje prirodnih resursa; priprema plana poreskih olakšica za stimulisanje resursne efikasnosti i njihova postepena primjena; puna primjena inoviranih instrumenata sa ciljem da se do ostvarivanja punopravnog članstva u EU, Crna Gora približi prosječnom udjelu ovih prihoda kao u budžetima EU država članica. 4.2.1.2 Sprovesti ekološku fiskalnu reformu sa posebnim fokusom na sektor energetike, građevinarstva i stanovanja, poljoprivrede, saobraćaja, industrije i turizma, SDG 7 (7.1, 7.2), 9 (9.1, 9.4), 12 (12.c): - ekonomski instrumenti u sektoru energetike: razmotriti uvođenje određenih fiskalnih mjera (npr. ekološki porez u cilju podsticanja tehnoloških inovacija i potrošnje nematerijalnih obnovljivih izvora energije), uklanjanje subvencija za štetne aktivnosti; uvođenje zelenih finansija i zelenih subvencija; uvođenje mjera podrške velikim potrošačima energije da kreiraju detaljne planove resursne efikasnosti i vrše transfer iskustava u implementaciji resursne efikasnosti; - sektor građevinarstva: stimulisati resursno efikasnije upotrebe građevinskog materijala i proizvodnju samih materijala; stimulisati upotrebu ekoloških materijala u građevinarstvu; stimulisati obezbjeđivanje odgovarajućeg održavanja objekata; stimulisati adekvatnije planiranje infrastrukture; - sektor poljoprivrede: ozeleniti subvencije kao snažan instrument za pospješivanje resursne efikasnosti, posebno subvencije organskoj proizvodnji, subvencije za promjene u načinima prehrane stoke, za efikasniji intenzivni način uzgoja;	- 8.4.1 Materijalni otisak (MF) i MF po glavi stanovnika, po BDP-u - SDG 8.4.2 Domaća materijalna potrošnja (DMC) i DMC po glavi stanovnika, po BDP-u - NIE83 Domaća potrošnja materijala (DMC) - NIE84 Produktivnost resursa - NIE85 Produktivnost resursa u uslužnom sektoru - NIE86 Produktivnost resursa u poljoprivredi i ribarstvu - NIE87 Produktivnost resursa u energetici - NIE88 Produktivnost resursa u prerađivačkoj industriji - NIE89 Produktivnost resursa u saobraćaju - NIE90 Produktivnost resursa u građevinarstvu - SDG 7.1.2 Udio stanovništva koji se prevashodno oslanja na čista goriva i tehnologiju - SDG 7.2.1 Udio obnovljive energije u ukupnoj konačnoj potrošnji energije - SDG 7.3.1 Energetski intenzitet mjeren u smislu primarne energije i bruto domaćeg proizvoda (BDP) - 11.c.1 Udio finansijske podrške najmanje razvijenim zemljama koja se izdvaja za	- Smanjen DMC za 20% do 2020.g. u odnosu na prosjek 2005.-2012.g. - Resursna produktivnost u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 60%, odnosno u 2030.g. za 103,8% - Resursna produktivnost u uslužnom sektoru u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 164,6% - Resursna produktivnost u sektoru poljoprivrede i ribarstva u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 93,6% - Resursna produktivnost u sektoru energetike u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 158,4% - Resursna produktivnost u sektoru prerađivačke industrije u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 9,7% - Resursna produktivnost u uslužnom sektoru u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 164,6% - Resursna produktivnost u građevinarstvu u 2020. godinu u odnosu na 2013. godinu povećana za 201,1 164,6% - Eliminisanje subvencije štetne po životnu sredinu - Definirano metodološko praćenje nivoa

	razmotriti uvođenje poreskog opterećenja na ekološki štetne aktivnosti u poljoprivredi; - sektor turizma: podsticati ozelenjavanje turizma i poboljšanje efikasnosti resursa kroz podršku zelenim investicijama u hotelske i ugostiteljske kapacitete, kao i kapacitete za vodosnabdijevanje i upravljanje otpadom prilikom njihove gradnje; smanjiti količinu otpada iz turističkih aktivnosti i poboljšati upravljanje sa postojećim otpadom; zaštititi osjetljive ekosisteme od uticaja razvoja turizma; stimulisati uvođenje novih zelenih tehnologija u turizmu, podsticati očuvanje atraktivnosti destinacije na dugi rok, uključujući i ne-tehološke inovacije kroz ekološki menadžment, marketing, novi biznis ili organizacione forme; unaprijediti regulativu na tržištima gdje su cjenovni signali neefikasni (stvaranje boljih cjenovnih signala i tržišnih instrumenata koji će moći da smanje troškove nastale usljed negativnih ekoloških eksternalija); uvođenje zelenih javnih nabavki za podsticanje razvoja zelenih inovacija (veza sa ciljem 4.5), SDG 6 (6.3), 7 (7.3), 11 (11.6), 12 (12.b), 15 (15.5) ; - industrija i sektor MSP: podsticajne mjere za osavremenjavanje proizvodnje kroz uvođenje čistih tehnologija i povećanje EE, povećanje stepena finalizacije proizvodnje na održivim osnovama, sistema kvaliteta i upravljanja životnom sredinom, uz izmjene i poboljšanja proizvodnog asortimana, stimulativne mjere za razvoj zelenog preduzetništva.	izgradnju i preuređivanje održivih, otpornih i resursno-efikasnih zgrada upotrebom lokalnih materijala - SDG 9.2.2 Zaposlenost u proizvodnoj industriji kao udio ukupne zaposlenosti - 9.3.1 Udio malih industrijskih preduzeća u ukupnoj industrijskoj vrijednosti dodatoj finansijskim uslugama, uključujući povoljne kredite, i njihovu integraciju u lance vrijednosti i tržišta - 9.3.2 Udio malih industrijskih preduzeća sa kreditom ili kreditnom linijom - SDG 8.9.1 Direktni BDP od turizma kao udio ukupnog BDP-a i u stopi rasta - SDG 8.9.2 Broj radnih mjesta u turističkim granama kao udio ukupnih radnih mjesta i stope rasta radnih mjesta, po polu - SDG 12.b.1 Broj održivih strategija i politika u oblasti turizma i sprovedenih akcionih planova, sa dogovorenim instrumentima za praćenje i procjenu - SDG 12.c.1 Iznos subvencija za fosilna goriva po jedinici BDP-a (proizvodnja i potrošnja) i kao udio u ukupnom nacionalnom rashodu za fosilna goriva - SDG 17.7.1 Ukupni iznos odobrenih sredstava za zemlje u razvoju namijenjen za promovisanje razvoja, prenosa, distribucije i širenja ekološki zdravih tehnologija - SDG 12.3.1 Indeks globalnog gubitka hrane	budžetskih rashoda za mjere za životnu sredinu i resursnu efikasnost (subvencije) koji pokazuju postepeni rast - Sprovedena ekološka fiskalna reforma sa posebnim fokusom na sektor energetike, građevinarstva i stanovanja, poljoprivrede, seaobračaja, industrije i turizma - Efikasno obračunavanje i namjenska upotreba budžetskih i lokalnih prihoda od ekološke fiskalne reforme - Udio poreza vezanih za životnu sredinu u ukupnim porezima povećan - Povećan agrobudžet za zelene subvencije - Integrisana sredstva za podršku zelenom preduzetništvu iz domaćih i međunarodnih izvora
4.2.2 Poboljšati resursnu efikasnost uvođenjem regulatornih instrumenata SDG 11 (11.1, 11.3), SDG 12 (12.1, 12.2, 12.7)	4.2.2.1 Uspostaviti emisione instrumente za smanjenje DMC indikatora po sektorima, SDG 11 (11.1, 11.3), 12 (12.1, 12.2, 12.7): energetika: postaviti emisione, tehnološke i druge standarde uz njihovo veće poštovanje, građevinarstvo: smanjiti količinu otpada iz građevinarstva; reciklirati građevinski materijal koji se odlaže na deponije; reciklirati asfalt, beton i druge materijale koji su pogodni za reciklažu; primjeniti preporuke o izgradnji zgrada sa minimalnim emisijama; postaviti kriterijume kod ugovora o nabavci (radi većeg korišćenja materijala za gradnju sa manjim uticajima na životnu sredinu); postaviti minimalne standarde koje zgrade moraju da posjeduju (u skladu sa EU propisima o energetske karakteristika zgrada, a koje se fokusiraju na energetske efikasnost), poljoprivreda: utvrditi standarde kojima se obezbjeđuje veća resursna efikasnost; utvrditi standarde za smanjenje potrošnje mineralnih đubriva i sredstava za zaštitu krmnog bilja; poštovati kodeks dobre poljoprivredne prakse, turizam: utvrditi standarde za investiranje u energetske efikasne elemente u hotelskim i ugostiteljskim objektima; uvesti tehnološke inovacije za uštedu vode; smanjiti nivo otpada iz turističkih aktivnosti; poboljšati upravljanje sa postojećim otpadom; unaprijediti reciklažu otpada u ovom sektoru. 4.2.2.2 Uvoditi ostale regulatorne instrumente u koje spadaju ambijentalni standardi (kojima se utvrđuje kvalitet vazduha, vode i zemljišta koji mora biti omogućen), tehnološki standardi (kojima se specificira koja tehnologija se mora koristiti ili se ne smije	SDG 9.2.2 Zaposlenost u proizvodnoj industriji kao udio ukupne zaposlenosti 9.3.1 Udio malih industrijskih preduzeća u ukupnoj industrijskoj vrijednosti dodatoj finansijskim uslugama, uključujući povoljne kredite, i njihovu integraciju u lance vrijednosti i tržišta 9.3.2 Udio malih industrijskih preduzeća sa kreditom ili kreditnom linijom SDG 8.9.1 Direktni BDP od turizma kao udio ukupnog BDP-a i u stopi rasta SDG 8.9.2 Broj radnih mjesta u turističkim granama kao udio ukupnih radnih mjesta i stope rasta radnih mjesta, po polu SDG 12.b.1 Broj održivih strategija i politika u oblasti turizma i sprovedenih akcionih planova, sa dogovorenim instrumentima za praćenje i procjenu SDG 12.c.1 Iznos subvencija za fosilna goriva po jedinici BDP-a (proizvodnja i potrošnja) i kao udio u ukupnom nacionalnom rashodu za fosilna goriva SDG 17.7.1 Ukupni iznos odobrenih sredstava za zemlje u razvoju namijenjen za promovisanje razvoja, prenosa, distribucije i širenja ekološki zdravih tehnologija SDG 12.3.1 Indeks globalnog gubitka hrane	- Uvedeni emisijski standardi kojima se kvantitativno specificira nivo dozvoljene emisije gasova - Uvedeni ambijentalni standardi - Uvedeni tehnološki standardi - Uvedeni menadžment i standardi procesa - Uvedeni standardi proizvoda i usluga

	koristiti), menadžement i standardi procesa (kojima se specificira određeno ponašanje i na koji način može da se obavlja određena ekonomska djelatnost), standardi proizvoda i usluga (kojima se specificiraju odgovarajuće karakteristike tih proizvoda i usluga koje moraju biti zadovoljene), kao i obaveze i odgovornosti za zaštitu životne sredine, ekološku kontrolu i praćenje sprovođenja uvedenih standarda, SDG 12 (12.1). 4.2.2.3 Osnajiti korišćenje akreditovanih tijela za ocjenu usaglašenosti (laboratorije za ispitivanje, kontrolna tijela, sertifikaciona tijela) u cilju poboljšanja resursne efikasnosti u ključnim ekonomskim sektorima, SDG 12 (12.1).		
4.2.3 Podsticati istraživanje i razvoj u oblasti resursne efikasnosti i razvoj ljudskih resursa SDG 8 (8.3),SDG 12 (12.1,12.a, 12.c),SDG 17 (17.3, 17.6, 17.16, 17.17)	4.2.3.1 Povećati ulaganja u istraživanje i razvoj, posebno u sektoru energetike, ali i u poljoprivredi i prehrambenoj industriji; podržati primjenu inovativnih rješenja koja smanjuju potrošnju resursa u proizvodnji i uslugama, SDG 2(2.a), 8 (8.3), 12 (12.a): - Uvesti ekonomske instrumente za podsticanje istraživačko-razvojnih djelatnosti i jačati kapacitete naučno-istraživačkih institucija (jačati veze između istraživačkih centara i ekonomskih subjekata), SDG 12 (12.a, 12.c), - Povećati ulaganja u istraživanja, udruživanjem sredstava iz državnog budžeta, grantova, kredita i sredstava privatnog sektora za podsticanje istraživanja i razvoja, posebno u oblasti resursne efikasnosti i razvoja ljudskih resursa, SDG 12 (12.1), 17 (17.6, 17.16, 17.17): - osnivati centre izvrsnosti; - finansirati krupne kolaborativne istraživačke grantove, usmjerene na jačanje uspješnih istraživačkih timova, internacionalizaciju i povezivanje istraživanja i privrede, - osnovati i razvijati naučno-tehnoloških parkove i inovaciono-preduzetničke centre (veza 1.3.3.4 i 2.4.1.4); 4.2.3.2 Poboljšati dostupnost i korišćenje nacionalnih i EU fondova za istraživanje i inovacije, uz postepeni rast ovih izdataka u privatnom sektoru, SDG 17 (17.3).	- SDG 9.5.1 Potrošnja na istraživanje i razvoj kao udio BDP-a - SDG 9.5.2 Istraživači (sa punim radnim vremenom) na milion stanovnika - SDG 12.a.1 Iznos podrške zemljama u razvoju za istraživanje i razvoj za održivu potrošnju i proizvodnju i ekološki zdrave tehnologije - SDG 17.6.1 Broj sporazuma i programa između zemalja o saradnji u oblasti nauke i/ili tehnologije, po vrsti saradnje - 9.b.1 Udio dodatne vrijednosti srednje i visoko tehnološke industrije u ukupnoj dodatnoj vrijednosti - NIE74 – MVPEI Broj projekata EU programa u kojima učestvuju crnogorska preduzeća, udruženja ili visokoškolske institucije Crna Gora (Horizont 2020, Cosme)	- Udio sredstava za nauku i istraživanje u BDP-u postepeno raste, i u odnosu na EU prosjek - Povećan budžet za podršku istraživačko razvojnim projektima u oblasti resursne efikasnosti - Učešće Crne Gore u programima Unije za istraživanje i razvoj koji uglavnom promovišu resursnu efikasnost o održivo upravljanje ŽS - Uspostavljen prvi Naučno-tehnološki park (NTP) u prostoru kampusa UCG, uz učešće svih crnogorskih univerziteta i visookobrazovanih institucija (uz rast broja članova NTP, kao sa visookobrazovnih insittucija, tako i iz privrednih društava; Rast broja izvršilaca u NTP; - Inovaciono-preduzetnički centar „Tehnopolis“; - Broj centara izvrsnosti u CG i broj aplikacija u međunarodnim programima saradnje u oblasti istraživanja i razvoja - Uspostavljene nacionalne referentne laboratorije za oblast životne sredine i zdravlja ljudi i uključene u sistem institucija NIR-a

4.2.4 Poboľjšati dostupnost informacija o vrijednosti prirodnih resursa, upotrebi resursa, resursnoj efikasnosti i postepeno ih integrirati u sisteme za obračun uspješnosti ekonomije SDG 12 (12.8, 12.a), SDG 17 (17.14)	4.2.4.1 Uvesti u redovno statističko praćenje pokazatelje domaće materijalne potrošnje i produktivnosti resursa najkasnije do 2017. godine (jačanje kapaciteta nadležnih institucija i objavljivanje utvrđenih pokazatelja resursne efikasnosti), SDG 12 (12.8, 12.a) 17 (17.14). 4.2.4.2 Unaprijediti metodologiju za vrednovanje resursa (integracija informacija o vrijednosti resursa u procese donošenja odluka, npr. o javnoj potrošnji ili odobravanju razvojnih projekata, i sl.), SDG 17 (17.14.), 4.2.4.3 Utvrđivanje koncesija za korišćenje prirodnih resursa tako da reflektuju njihovu pravu vrijednost, uključujući troškove degradacije, SDG 17 (17.14). 4.2.4.4 Promovisati i kreirati ambijent za razvoj zelenih inovacija u svim sektorima ekonomije, posebno u energetici, saobraćaju, građevinarstvu, industriji, poljoprivredi i uslugama (turizam), SDG 17 (17.14).	- SDG 8.9.1 Direktni BDP od turizma kao udio ukupnog BDP-a i u stopi rasta - SDG 17.18.1 Udio indikatora održivog razvoja kreiranih na nacionalnom nivou sa punim razvrstavanjem kada je to relevantno za cilj, u skladu sa Osnovnim načelima zvanične statistike	- Nacionalna lista indikatora dopunjena - DMC I RE indikatori uključeni u program rada Zavoda za statistiku MONSTAT (godišnji plan statističkih istraživanja) - Nivo koncesija za korišćenje prirodnih resursa integriše troškove degradacije - Poboľjšana dostupnost podataka svim krajnjim korisnicima, uključujući olakšan pristup i razumljivost
4.2.5 Promovisati resursnu efikasnost i vrednovanje ograničenih resursa SDG 2 (2.3,2.4), SDG 12 (12.2, 12.a, 12.b), SDG 13 (13.3),SDG 17 (17.14)	4.2.5.1 Promovisati značaj resursne efikasnosti i vrednovanje ograničenih resursa kroz edukativne kampanje i inovacije nastavnih programa na svim nivoima obrazovanja, SDG 13 (13.3), 17 (17.14). 4.2.5.2 Promovisati programe za kreiranje detaljnih planova resursne efikasnosti kako bi se podstakao integrisani pristup proizvodnji i potrošnji energije, vode, prirodnih materijala i otpada (transfer dobre prakse sektora energetike kompanijama u vezi sa sprovođenjem programa usmjerenih na resursnu efikasnost, posebno kod raznih tehničkih procjena, identifikacije mogućnosti za resursnu efikasnost, programa izgradnje kapaciteta i, podizanje svijesti o energetskej efikasnosti, itd.), SDG 12 (12.2). 4.2.5.3 Promovisati i primjenjivati instrumente za energetskej efikasno projektovanje i izgradnju i resursno efikasnu upotrebu građevinskog materijala, SDG 12 (12.2). 4.2.5.4 Promovisati standarde kojima se obezbjeđuje veća resursna efikasnost u poljoprivredi, uključujući smanjenje potrošnje mineralnih đubriva i sredstava za zaštitu krmnog bilja, i promovisati intenzivniji način ispaše stoke, SDG 12 (12.2, 12.a), 2 (2.3, 2.4). 4.2.5.5 Promovisati i razvijati vidove turizma zasnovane na prirodi i zainteresovanost kompanija da prepoznaju interes u ozelenjavanju turizma, SGD 12 (12.b, 12.2).	- SDG 12.b.1 Broj održivih strategija ili politika u oblasti turizma i sprovedenih akcionih planova, sa dogovorenim instrumentima za praćenje i procjenu	- Organizovani su programi za podizanje svijesti javnosti Razvijeni i promovisani programi resursne efikasnosti velikih potrošača energije - Obezbiježena su sredstva za sve predviđene aktivnosti

TEMATSKO PODRUČJE	4. EKONOMSKI RESURSI - UVODENJE ZELENE EKONOMIJE
STRATEŠKI CILJ	4.3 UNAPRIJEDITI UPRAVLJANJE OTPADOM PRIMJENOM PRISTUPA U OKVIRU CIRKULARNE EKONOMIJE

ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekt: Ministarstvo održivog razvoja i turizma Subjekti uključeni u implementaciju: Agencija za zaštitu životne sredine, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, Zavod za statistiku - MONSTAT, lokalne uprave, privredni subjekti, stručne i naučne institucije i nevladin sektor
--------------------	---

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
4.3.1 Podsticati aktivnosti na smanjenju količine otpada koja se generiše na teritoriji Crne Gore SDG 11 (11.6), 12 (12.5), SDG 17 (17. 3, 17.4, 17.14).	4.3.1.1 U potpunosti sprovesti ključne strateške dokumente u oblasti održivog upravljanja otpadom, uključujući i obaveze definisane u Zakonu o upravljanju otpadom, Akcionom planu za sprovođenje Strategije za upravljanje otpadom Crne Gore do 2030. godine, Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period 2015-2020. godina; (veza s 3.2.6.5), SDG 12 (12.5), 17 (17. 3, 17.4, 17.14). 4.3.1.2 Izvršiti detaljnu procjenu količina otpada koje će nastajati u narednom periodu, SDG 12 (12.5). 4.3.1.3 Realizovati investicioni plan u oblasti upravljanja otpadom u skladu s optimalnim scenarijom koji je prepoznat u Državnom planu upravljanja otpadom za period 2015-2020. godine i Strategijom upravljanja otpadom do 2025. godine, uključujući potpuno iskorišćenje kapaciteta dvije do sada izgrađene uređene deponije čvrstog otpada u Podgorici i Baru i mogućnost izgradnje centra za termički tretman otpada (veza s mjerom 3.2.6.5), SDG 12 (12.5). 4.3.1.4 Unaprijediti organizovani sistem sakupljanja otpada na cjelokupnoj teritoriji Crne Gore posebno dajući značaj mjerama za smanjenje količine otpada koje se odlažu u skladu s Državnim planom upravljanja otpadom, npr.: izgradnja sortirnica za razvrstavanje i presovanje razvrstanog otpada, nakon izvršene primarne selekcije; izgradnja transfer stanica za prijem, sabijanje, presovanje neselektovanog komunalnog otpada, uz kontrolu sadržaja dopremljenog otpada; podsticanje kućnog kompostiranja, postepeno uvođenje sistema naplate naknada za odloženi otpad na osnovu odloženih količina, SDG 12 (12.5). 4.3.1.5 Uvesti sistem obaveznog evidentiranja vrsta i količina sakupljenog otpada (primarno i sekundarno selektovanog otpada, otpada dopremljenog na deponije, a u budućnosti i do postrojenja za termičku obradu otpada), SDG 12 (12.5). 4.3.1.6 U odnosu na postojeći sistem naplate naknada za upravljanje otpadom	- SDG 11.6.1 Procenat urbanog čvrstog otpada koji se redovno prikuplja i koji se adekvatno konačno odlaže u odnosu na ukupni otpad koji nastaje u gradu - SDG 12.4.2 Opasni otpad proizveden po glavi stanovnika, udio prerađenog opasnog otpada i po vrsti prerade - SDG 12.4.1 Broj strana potpisnica međunarodnih multilateralnih sporazuma o opasnom otpadu i drugim hemikalijama, koje ispunjavaju obaveze koje su na sebe preuzele i obaveze dostavljanja informacija koje se traže na osnovu svakog od relevantnih sporazuma - NIE36 – MORT Godišnja stopa rasta generisanog otpada (u JLS u kojima se procjenjuje porast stanovnika) - NIE37 - MORT. Količina proizvedenog komunalnog otpada - NI38 - MORT Količina proizvedenog industrijskog otpada - NI39 – MORT Količina proizvedenog opasnog otpada - NI40 - MORT. Sakupljeni otpad u odnosu na ukupni generisani otpad (količina tretiranog i odloženog komunalnog otpada u odnosu na količinu proizvedenog komunalnog otpada) - NI41 - MORT. Procenat prerađenog industrijskog otpada - NI42 – MORT, % prikupljenog otpadnog materijala (staklo, papir, metal i plastika) pripremljen za ponovu upotrebu i reciklažu	- Značajno smanjenje količina otpada koje se konačno odlažu (smanjenje prosječne godišnje stope rasta generisanog otpada na 1,5% do 2030.godine u JLS u kojima se procjenjuje porast stanovnika; u opštinama u kojima dolazi do smanjenja broja stanovnika nema porasta generisane količine otpada). - Ukupna količina stvorenog komunalnog otpada smanjena - Smanjena ukupna količina stvorenog građevinskog otpada - Omogućeno sakupljanje cjelokupne količine generisanog otpada (95% do 100%) - Obezbijeđena su i realizovana sredstva za investicione aktivnosti u skladu s Državnim planom; U potpunosti je zgrađena infrastruktura za upravljanje otpadom do 2025.godine.

	(Uredba o bližim kriterijumima, visini i načinu plaćanja posebne naknade za upravljanje otpadom („Službeni list Crne Gore“, broj 39/12), u okviru Ekofonda uspostaviti sistem novih, racionalnijih i objektivnijih ekonomskih instrumenata (naknada i kazni), tako da se npr: promijeni način obračuna usluga odnošenja smeća (naknada za odnošenje smeća po m²), prilagođavajući pozitivnu međunarodnu praksu nacionalnim okolnostima tako da metodologija utvrđivanja tarifa odgovora kvalitetu usluge, ali i da ima punu ekonomsku opravdanost u pogledu investicionih ulaganja, troškova amortizacije opreme, radne snage, zbrinjavanja otpada itd; uspostave inovativni pristupi primjene pojedinih vrsta naknada (npr. služba "po pozivu", odnosno iznajmljivanje kontejnera od strane komunalnog preduzeća, uz primjerenu ekonomsku naknadu za sakupljanje građevinskog šuta ili otpada od čišćenja i uređenja zelenih površina), SDG 12 (12.5). 4.3.1.7 Uspostaviti GIS aplikacije sa ciljem praćenja stanja u oblasti upravljanja otpadom i unapređenja baze podataka o komunalnom i drugim vrstama otpada u Crnoj Gori, SDG 12 (12.5). 4.3.1.8 Ojačati kapacitete komunalnih preduzeća koja obavljaju komunalne poslove na području svih opština, u skladu sa reformom unapređenja kvaliteta komunalnih usluga u cilju povećanja kvaliteta komunalnih usluga, ali i povećanja konkurentnosti, u oblasti vodosnabijevanja i upravljanja otpadom, SDG 6 (6.b), 12 (12.5), 11 (11.6), 17 (17.14). 4.3.1.9 Razmotriti mogućnosti modela udruženog djelovanja više JLS u oblast i upravljanja otpadom, SDG 12 (12.5).	- NI43 – MORT - % neopasnog građevinskog otpada koji je pripremljen za ponovnu upotrebu - NI44 – MORT Količina sekundarno izdvojenih komponenti otpada - NI45 - MORT Broj reciklažnih centara i reciklažnih dvorišta - NI46 – MORT Količina biološki razgradivog komunalnog otpada koja se odlaže na deponiju u odnosu na ukupnu masu biološki razgradivog otpada - SDG 12.5.1 Nacionalna stopa recikliranja, tone recikliranog materijala	
--	---	--	--

4.3.2 Uspostaviti efikasnu selekciju i reciklažu otpada SDG 12 (12.2, 12.5)	4.3.2.1 Izgraditi infrastrukturu za primarno i sekundarno sakupljanje otpada u skladu sa planom aktivnosti koji je definisan Državnim planom upravljanja otpadom što je preduslov za uspostavljanje ponovne upotrebe i reciklaže odbačenih materijala, SDG 12 (12.5). 4.3.2.2 U okviru primarne selekcije otpada uspostaviti princip dvije kante – suva i mokra (prelazak sa modela sakupljanja primarno selektovanog otpada u više različitih kontejnera, određenih samo za određenu vrstu komponente otpada (posebno staklo, PET, metal, papir), na princip „dvije kante“ za separatno sakupljanje suve i mokre frakcije; organizovati i sakupljanja tzv. "suve" komponente otpada (ambalažni otpad) u seoskim naseljima (aktivnosti po pitanju primarne separacije u seoskim naseljima odvijaju se paralelno sa uključivanjem seoskih naselja u organizovani sistem sakupljanja otpada), SDG 12 (12.5). 4.3.2.3 Izgraditi infrastrukturu za reciklažu prikupljenog otpada radi dobijanja sirovine i sekundarnih proizvoda u skladu sa planom aktivnosti koji je definisan Državnim planom upravljanja otpadom (reciklažni centri s MRF postrojenjima, reciklažna dvorišta sa sortirnom linijom), SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.2.4 Uspostaviti mobilan i u mjeri mogućeg emisiono odgovoran (u odnosu na emisije zagađivača vazduha) sistem sakupljanja otpada, SDG 12 (12.5). 4.3.2.5 Omogućiti efikasno sakupljanje otpada u seoskim naseljima, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.2.6 Opremiti velike proizvođače ambalaže (tržni centri, megamarketi, robne kuće, hoteli i drugi ugostiteljski objekti, administrativni objekti, škole, groblja i dr.) opremom za sakupljanje većeg kapaciteta (kontejneri od 7 m³, pres kontejneri i sl.), SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.2.7 U skladu s preporukama EK i mjerama sadržanim u Državnom planu upravljanja otpadom uspostaviti produženu odgovornost proizvođača i uvoznika otpada, uz uvođenje stimulativnih nižih naknada za proizvođače, vlasnike i uvoznike otpada koji budu uključeni u organizovani sistem sakupljanja, preuzimanja i obrade posebnih vrsta otpada, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.2.8 Uvoditi stimulativne mjere za jačanje tržišta sekundarnih materijala i potražnje za recikliranim materijalima, uključujući i uvođenje šema za sakupljanje reciklabilnih materijala, SDG 12 (12.2, 12.5).		- Primarno izdvojeno do 20% ukupno sakupljenog stakla, 40% ukupno sakupljene plastike, 40% PET ambalaže, 30% papira i kartona, po 35% teških i obojenih metala, do 55% ukupno sakupljenog građevinskog materijala iz komunalnog otpada, 55% zelenog otpada, 9% guma, 14% kompozitne ambalaže i 22% ostalog otpada. - Povećana količina sekundarno izdvojenih komponenti otpada na 25% - Dostignut nivo pripreme za ponovnu upotrebu i reciklažu od najmanje 50% ukupne količine sakupljenih komponenata. - Povećana količina recikliranog i iskorišćenog otpada (dostizanje visokih stopa reciklaže) uključujući i reciklirani industrijski otpad. - Do 2025. godine zaokružena izgradnja infrastrukture za reciklažu u skladu s Državnim planom upravljanja otpadom i Strategijom upravljanja otpadom.
4.3.3 Razviti sistem za upravljanje posebnim vrstama otpada SDG 12 (12.2, 12.4, 12.5)	4.3.3.1 U skladu s Državnim planom upravljanja otpadom uspostaviti upravljanje posebnim vrstama otpada (npr. otpadne baterije i akumulatori, otpadne gume, otpadna vozila, otpad od električnih i elektronskih proizvoda i ambalažni otpad, građevinski otpad), kao i		- Razvijen sistem upravljanja svim posebnim vrstama otpada i opasnim otpadom, uključujući i infrastrukturu za obradu posebnih tokova otpada i opasnog otpada u

	upravljanje veterinarskim i otpadom životinjskog porijekla, medicinskim i farmaceutskim otpadom, SDG 12 (12.2, 12.4, 12.5). 4.3.3.2 U skladu s Državnim planom upravljanja otpadom uspostaviti sistem upravljanja opasnim otpadom, uključujući označavanje lokacija na kojima je uskladišten opasan otpad i izgradnju skladišta za privremeno skladištenje opasnog otpada, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.3.3 Organizovati zamjenu azbestnih materijala gdje god je to moguće i uspostaviti sistem organizovanog sakupljanja otpada od azbestnih materija, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.3.4 Uvesti najbolje dostupne pristupe za tretman organskog otpada (npr. anaerobna digestija, mehaničko-biološka obrada otpada i sl.). 4.3.3.5 Stvoriti mogućnosti i podsticati korišćenje otpada kao alternativnog energenta u budućnosti, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.3.6 Promovisati maksimalno moguće korišćenje građevinskog otpada i otpada od rušenja građevinskih objekata, SDG 12 (12.2, 12.5).		skladu s Državnim planoma upravljanja otpadom i strategijom upravljanja otpadom.
4.3.4 U upravljanju otpadom postepeno uvoditi pristupe u okviru cirkularne ekonomije (prelazak sa „sistema deponija“ na cirkularni model upravljanja otpadom) SDG 12 (12.2, 12.5), SDG 17 (17.13, 17.14, 17.18, 17.19)	4.3.4.1 Realizacijom mjera kojima se podstiče resursno efikasna upotreba sirovina u proizvodnji omogućavajući smanjenje količina otpada koji se generiše, posebno opasnog, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.4.2 Primjenom pristupa zasnovanih na prepoznavanju ekonomskog i ekološkog značaja otpada - otpad tretirati kao važan materijalni input: iskoristiti, reciklirati i obnoviti otpadni materijal tako da se kroz recikliranje ili korišćenje energije iz otpada smanji njegov negativni ekološki uticaj; smanjivati GHG emisije iz otpada zamjenom biotičkih materijala recikliranim otpadom, kao i korišćenjem otpada umjesto fosilnih goriva za proizvodnju energije, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.4.3 Korišćenjem otpada kao alternativnog energenta u budućnosti, polazeći od mjera utvrđenih Državnim planom upravljanja otpadom, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.4.4 Realizacijom mjera kojima se podstiče resursno efikasna upotreba sirovina za proizvodnju omogućavajući smanjenje količina generisanog otpada posebno opasnog: promovisati i podsticati dizajn proizvoda koji je trajniji i pogodniji za rasklapanje i adaptaciju (da preduzeća primjenjuju principe eko-dizajna svojih proizvoda, kao npr. minimalno korišćenje neobnovljivih resursa, eliminisanje toksičnih elemenata i štetnih materijala što je više moguće, korišćenje obnovljivih resursa, na nivou ili ispod stope njihove regeneracije; povećanje roka trajanja proizvoda i potencijala za njihovo ponovno korišćenje i na kraju olakšavanje sortiranja i oporavka proizvoda u njihovoj finalnoj fazi upotrebe); podsticati modernu cirkularnu i regenerativnu formu potrošnje; podsticati unakrsni sektorski pristup i		- Izvršena tranzicija sa linearnog modela na cirkularni model upravljanja otpadom. - Uvedena analiza materijalnog toka i s njom povezani indikatori cirkularne ekonomije.

	saradnju između različitih aktera tokom čitavog lanca snabdijevanja u cilju otpimizacione životnog cilusa proizvoda, SDG 12 (12.2, 12.5). 4.3.4.5 Uspostaviti makro analizu i sektorsku analizu materijalnog toka – MFA radi praćenja toka fizičkih jedinica (izraženih uglavnom u tonama) odnosno analize cjelokupnog lanca procesuiranja prirodnih materijala, njihove ekstrakcije, transformacije, prerade, potrošnje, recikliranje i odlaganja na deponiju uz uvođenje tri grupe indikatora cirkularne ekonomije: input indikatore - direktni materijalni input (DMI), domaća ekstrakcija (DEU), ukupna tražnja za materijalima (TMR); output indikatore - domaći obrađeni output (DPO); trgovinski indikatori - fizički trgovinski bilans (PTB), neto dodavanje zaliham (NAS), uključujući izradu input-output tabela neophodnih za pouzdanu dijagnozu materijalnog toka Crne Gore (za sada je kroz proračun DMC-a izvedena uz niz ograničenja), SDG 17 (17.13, 17.14, 17.18, 17.19).		
4.3.5 Unaprijediti primjenu kaznenih mjera u upravljanju otpadom i jačati javnu svijest o značaju i prednostima održivog upravljanja otpadom SDG 6 (6.b), SDG 12 (12.6, 12.8), SDG 17 (17.14, 17.19)	4.3.5.1 Unaprijediti primjenu kaznenih odredbi propisa u oblasti upravljanja otpadom. 4.3.5.2 Unaprijediti odnos javnih komunalnih preduzeća i stanovništva intenziviranjem aktivnosti ovih preduzeća u podsticanju aktivnijeg učešća stanovništva, SDG 12 (12.8). 4.3.5.3 Obezbijediti društveno-korisno poslovanje javnih komunalnih preduzeća, SDG 12 (12.6). 4.3.5.4 Unaprijediti izvještavanje zvaničnih institucija o količinama otpada koje se proizvode, SDG 12 (12.8), 17 (17.19). 4.3.5.5 Podizati svijest javnosti o značaju pravilnog postupanja s otpadom i uključivati javnost u proces donošenja odluka, SDG 6 (6.b), 12 (12.8), 17 (17.14). 4.3.5.6 Promovisati usvajanje adekvatnih obrazaca ponašanja pojedinca u kontekstu smanjenja nastajanja otpada, shvatanja značaja ponovne upotrebe otpada i kupovine proizvoda napravljenih od reciklabilnih materijala i značaja razdvajanja otpada za reciklažu, kao i jačanja svijesti o potrebnosti adekvatnog i savjesnog odlaganja otpada, itd., SDG 12 (12.8), 17 (17.14). 4.3.5.7 Edukovati proizvođače otpada o njihovim obavezama koje proističu iz Zakona o upravljanju otpadom, SDG 12 (12.8). 4.3.5.8 U kontinuitetu intenzivirati aktivnosti u domenu jačanja javne svijesti o modelima održivog upravljanja otpadom kroz organizovanje kampanja i tribina, informisanje građana putem medija, organizovanja akcija sakupljanja pojedinih vrsta otpada, eko kampova, različitih atraktivnih kampanja, uključujući i prekogranične projekte saradnje u ovoj oblasti, SDG 12 (12.8).		- Organizovani su programi za podizanje svijesti javnosti - Uspostavljena posebno prekogranična saradnja upravljanja otpadom - Veće korišćenje EU fondova za edukativne i informativne kampanje

TEMATSKO PODRUČJE	4. EKONOMSKI RESURSI - UVODENJE ZELENE EKONOMIJE
STRATEŠKI CILJ	4.4 OMOGUĆITI ODRŽIVO UPRAVLJANJE RESURSIMA OBALNOG PODRUČJA I PODSTICATI PLAVU EKONOMIJU

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekti: Ministarstvo održivog razvoja i turizma; Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja;

Subjekti uključeni u implementaciju: Agencija za zaštitu životne sredine, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, lokalne uprave primorskih opština, privredni subjekti, stručne i naučne institucije i nevladin sektor, PKCG

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
4.4.1 Očuvati atraktivnost obalnog područja za razvoj održivog turizma SDG 12 (12.2, 12.b), 14 (14.2), 17 (17.4)	4.4.1.1 Kroz unapređivanje strateških dokumenata i propisa kojim se regulišu ekonomske djelatnosti, izradu prostornih planova i primjenu efikasnijih mjera poreske i zemljište politike, te koordiniranim aktivnostima u sektoru turizma i prostornog planiranja, SDG 14 (14.2), 17 (17.4): - ograničiti dalju urbanizaciju užeg obalnog pojasa na kapacitete koji su u funkciji poboljšanja strukture i kvaliteta turističke ponude, odnosno izgradnju kapaciteta u turizmu staviti u funkciju generisanja pozitivnih efekata na turističku ponudu - podržati razvoj turističkih kapaciteta koji omogućavaju produženje sezone i podizanje kvaliteta održive turističke ponude (primarnih smještajnih objekata – hotela, mješovitih destinacija (<i>mixed use resorts</i>) s pratećim sadržajima i sl.) - destimulisati dalji razvoj sekundarnih smještajnih kapaciteta (apartmana i sl.) - unaprijediti turističke aktivnosti na samoj obali (organizacija kupališta, obalna infrastruktura, sportsko-rekreativne aktivnosti i sl.). 4.4.1.2 Kroz proces uređenja prostora valorizovati lokalne vrijednosti (arhitektonske, urbanističke, predione i dr.) za potrebe oblikovanja turističkih prostora. Podsticati kvalitetno opremanje i izgradnju turističkih kapaciteta u skladu s prirodnim i predionim vrijednostima (primjena tradicionalnih formi primorske arhitekture). Takođe, treba omogućiti da se mali broj prirodnih plaža s njihovim specifičnostima očuva kao trajna vrijednost i resursna osnova obalnog područja, SDG 12 (12.b). 4.4.1.3 Podsticati integraciju ruralnog zaleđa u turističku ponudu	- SDG 8.9.1 Direktni BDP od turizma kao udio ukupnog BDP-a i u stopi rasta - SDG 12.b.1 Broj održivih strategija ili politika u oblasti turizma i sprovedenih akcionih planova, sa dogovorenim instrumentima za praćenje i procjenu - SDG 8.9.2 Broj radnih mjesta u turističkim granama kao udio ukupnih radnih mjesta i stope rasta radnih mjesta, po polu - NI33 - MORT. Udio primarnih turističkih kapaciteta u ukupnim kapacitetima - NI34 - MORT. Prosječna godišnja popunjenost primarnih kapaciteta (u %) - NI49 - MORT. Broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava uključenih u turističku ponudu - NI47 - MORT. Udio poljoprivrednih gazdinstava uključenih u turističku ponudu čiji su nosioci mlađi od 40 godina (mladi farmeri) - SDG 11.3.1 Odnos stope eksploatacije zemljišta u odnosu na stopu rasta populacije - SDG 11.3.2 Procenat gradova koji imaju strukturu za urbano planiranje i upravljanje i kojem civilno društvo direktno učestvuje i koje funkcioniše na redovan i demokratski način - SDG 11.a.1 Udio stanovništva koji živi u gradovima koji sprovode regionalne planove razvoja, integrišu projekcije stanovništva i resursne potrebe po veličini grada. - SDG 11.7.1 Prosječni udio izgrađenog područja gradova koji je otvoren prostor za javnu upotrebu za sve, po polu, starosnoj dobi i osobama sa invaliditetom	- Povećan direktan doprinos sektora putovanja i turizma bruto domaćem proizvodu - Povećana profitabilnost turizma - Lokalne vrijednosti, predione i prirodne vrijednosti, održivi prostorni razvoj i ruralni razvoj zaleđa u funkciji su oblikovanja prepoznatljivosti i specifičnosti turističkog proizvoda crnogorskog primorja

	(ponudu turističkih centara) obalnog područja kroz, SDG 12 (12.2): - uključivanje elemenata „tradicionalnog“ ruralnog načina života (tradicionalni zanati i gastronomija, poljoprivredni proizvodi) u višegodišnje i izletničke turističke programe - obogaćivanje turističke ponude programima posjete kulturnim dobrima i područjima vrijednih predjela koji su do sada bili manje dostupni posjetiocima, odnosno skriveni u zaleđu obalnog područja - renoviranje postojećih objekata u zaleđu obalnog područja za pružanje usluga smještaja. 4.4.1.4 Uspostaviti i unapređivati diferencijaciju turističkog proizvoda koja je zasnovana na lokalnim resursima, kroz razvoj održivih turističkih formi, prije svega, avanturističkog (pustolovnog), edukativnog, kulturnog, gastro, etno, vjerskog, na prirodi zasnovanog turizma, i dr., SDG 12 (12.2).	- NIP45 MORT, Indikator izgrađenosti (%) - NIP 46 MORT, Indikator planirane izgrađenosti (%) - NIP 47 MORT Indikator iskorišćenosti GP unutar GUR-a (%) - NIP 48 MORT Indikator iskorišćenosti GP van GUR-a (%) - NIP 49 MORT, Udio građevinskih područja u ukupnoj površini obalnih površina - NIP 50 MORT, Udio građevinskih područja u pojasu širine 1 km od obalne linije - NIE28 T01, EPA, Dolasci turista - NIE29 T02, EPA, Noćenja turista - NIE30 T03, EPA, Intenzitet turizma: Broj ležaja i stepen iskorišćenosti kapaciteta - NIE31 T04, EPA, Broj turista na kružnim putovanjima	
4.4.2 Obnoviti i očuvati vrijedne ruralne prostore SDG 8 (8.2), 10 (10.2, 10.7), 12 (12.2), 14 (14.5)	4.4.2.1 Doprinijeti resursnoj efikasnosti u sektoru poljoprivrede pružanjem podrške tržišno zanimljivim i profitabilnim poljoprivrednim proizvodima, između ostalog, SDG 8 (8.2), 12 (12.2), 14 (14.5): - usklađivanjem zakonske regulative s propisima i standardima EU, u skladu sa Strategijom razvoja poljoprivrede i ruralnih područja i pratećim akcionim planom - eliminisanjem pravnih prepreka za nesmetano obavljanje turističke djelatnosti kao dopunske poljoprivrede u ruralnim područjima - uzimajući u obzir kvote koje će za pojedine poljoprivredne proizvode i djelatnosti biti utvrđeni otvaranjem pregovora s EU u sektoru poljoprivrede - destimulisanjem prenamjene poljoprivrednog zemljišta odnosno usklađivanjem urbanizacije s prirodnim uslovima i potencijalom za razvoj poljoprivrede kroz prostorno-planska rješenja, sprovođenjem mjera zemljišne i poreske politike i podsticajnih mjera - očuvanjem uređenih maslinjaka i terasiranih površina koje čine jedan od osnovnih elemenata prepoznatljivosti i specifičnosti posebnih područja poljoprivrede značajnih za očuvanje kulturne baštine (uključujući prepoznatljivu ruralnu arhitekturu) i karaktera predjela, budući da je primjena tradicionalnih postupaka u obradi preduslov očuvanja tog tipa poljoprivrednih površina (maslinjaci u	- SDG 8.9.1 Direktni BDP od turizma kao udio ukupnog BDP-a i u stopi rasta - SDG 2.4.1 Udio poljoprivrednih površina koje se koriste za produktivnu i održivu poljoprivredu - SDG 2.3.1 Obim proizvodnje po radnoj jedinici po klasama veličine poljoprivrednih/stočarskih/šumarskih preduzeća - NIE52 - MPRR Iznos sredstava podrške za realizaciju projekata ruralnog razvoja - NIE75 - Broj odobrenih projekata za podsticanje direktnih investicija u zelena radna mjesta, i broj zaposlenih kroz te investicije	- Ruralni razvoj podržava očuvanje vrijednog poljoprivrednog zemljišta, prirode i predjela, povezivanje interesa lokalnih zajednica, stvaranje novih radnih mjesta, čuvanje i afirmisanje autohtonih kulturnih i istorijskih vrijednosti - Povećane su vrijednosti outputa u poljoprivredi za 30–40% i zaposlenost u ruralnim područjima za oko 10%

	Valdanosu i na Luštici; tradicionalne poljoprivredne površine na brojnim područjima) - uspostavljanjem jedinstvene prostorne baze podataka o bonitetu poljoprivrednog zemljišta, - kontinuiranim poboljšanjem karakteristika poljoprivrednih površina (melioracija, isušivanje i drenaža močvara gdje to nije u konfliktu sa ciljevima očuvanja bioverzičnosti, hemijska melioracija zaslanjenih dijelova polja, navodnjavanje, ukрупnjivanje površina u područjima gdje fragmentacija parcela onemogućava efikasnu proizvodnju i sl.) - uvođenjem direktnih zelenih plaćanja poljoprivrednicima u skladu s principima Zajedničke poljoprivredne politike EU radi obnavljanja, očuvanja i poboljšanja obalnih ekosistema vezanih za poljoprivredu - sprovođenjem agro-ekoloških mjera (organaska poljoprivrede, gajenje autohtonih sorti poljoprivrednih kultura i rasa stoke, korišćenje planinskih pašnjaka i sl.) usmjerenih na prilagođavanje poljoprivrede na klimatske promjene - podrškom unapređivanju: seoske infrastrukture - pored osnovne (putevi, snabdijevanje vodom i električnom energijom) obuhvatiti i objekte za rekreaciju i odmor, dostupnosti internet mreže, radio i TV signala, infrastrukture za upravljanje otpadom u ruralnom području i dr. - pružanjem podsticaja uspostavljanju klastera i/ili zajedničkih modela organizovanja proizvođača, - podsticanjem inovativnih proizvodnih i prodajnih lanaca, uključujući unapređivanje plasmana lokalnih prehrambenih i neprehrambenih proizvoda. 4.4.2.2 Povećati ulaganja u razvoj sela i jačanje porodičnih gazdinstava i podržati realizaciju inovativnih pristupa kojima se povećava zaposlenost, a time zadržava stanovništvo na selu, posebno mlada populacija, kroz podsticaj SDG 8 (8.2), 12 (12.2), 10 (10.2, 10.7): - ekonomskim aktivnostima sela izvan poljoprivrednog sektora, primarno obogaćivanjem turističke ponude programima održivog turizma u zaleđu koji su zasnovani na održivoj valorizaciji izuzetnih predionih vrijednosti, zaštićenih područja, vrijednih šuma - poljoprivrednim aktivnostima u područjima s manjim		
--	---	--	--

	potencijalom za razvoj poljoprivrede ili izvjesnim prirodnim ograničenjima koja su smještena uglavnom na rubnim područjima polja, terasama i zaravnima na flišnom i kraškom terenu - prostori između Bara i Ulcinja (Velje selo i okolna polja, Mala Gorana i Velika Gorana, Pečurice), kao i područja Grblja (Zagora, Krimovica, Kovači, Bigova) i Luštice (Klinci i okolina, Gošići, Radovanići, Merdari), koja su ujedno specifična i po tradicionalnoj organizaciji prostora, životnog i poljoprivrednog, a koja pružaju mogućnosti i za gajenje sitnih preživara.		
4.4.3 Podržati održivu valorizaciju i očuvanje resursa mora SDG 12 (12.2), 14 (14.1,14.2, 14.4, 14.5, 14.6, 14.c), 17 (17.14)	4.4.3.1 Utvrditi potencijale otvorenog mora kako bi oni doprinijeli jačanju aktivnosti u sektoru plave ekonomije (diverzifikacija aktivnosti u sektoru marikulture, ispitivanje morskih mikroorganizama, npr. primjena za potrebe farmaceutske industrije), SDG 14 (14.2, 14.5). 4.4.3.2 Poboľšati produktivnost i ekološke performanse sektora ribarstva i marikulture kroz: - sprovođenje aktivnosti kojima se omogućava integracija ribarstva i turističke ponude (npr. ribolov organizovan kao dio turističke ponude, posebno primjenom tradicionalnih oblika ribarenja, itd.) utvrđivanje održivih i ekološki prihvatljivih lokacija za ribarstvo i marikulturu, - integraciju razvoja marikulture s ostalim djelatnostima (npr. zaštitom morskih staništa i pružanjem ekosistemskih usluga) u okviru diverzifikacije održive turističke ponude, - primjenu efikasnog nadzora i sprovođenje međunarodnih instrumenata za sprečavanje nelegalnog, neprijavljenog i neregulisanog ribolova, kao i eliminisanjem izlova nedozvoljenim sredstvima, - razvoj zajedničkih mjera i instrumenata za upravljanje zaštićenim područjima u moru (što uključuje mjere zaštite osjetljivih morskih habitata i zaštite pojedinih ugroženih vrsta) i za obnavljanje resursa u sektoru ribarstva i marikulture, SDG 14 (14.1, 14.4). 4.4.3.3 Sprovoditi aktivnosti predviđene Strategijom razvoja ribarstva (2015) koje se odnose na: upravljanje flotom i resursima, uređenje tržišta (zajedničko uređenje tržišta proizvodima ribarstva), strukturne mjere, prikupljanje podataka, sprovođenje planova upravljanja zasnovanih na naučnim saznanjima, državnu pomoć, inspekcijiski nadzor i kontrolu,	- SDG 14.b.1 Napredak po zemljama u pogledu stepena primjene zakonskog/regulatornog, programskog/političkog/institucionalnog okvira koji prepoznaje i štiti prava pristupa ribolova malih razmjera - SDG 14.4.1 Udio ribljeg fonda u okviru biološki održivih nivoa - SDG 14.6.1 Napredak zemalja u pogledu stepena sprovođenja međunarodnih instrumenata koji su usmjereni na borbu protiv nelegalnog, neprijavljenog i neregulisanog ribolova - NI65 – MONSTAT - Broj zaposlenih u sektoru ribarstva - NIE66 - MPRR Učešće programa podrške ribarstvu u agrobudžetu - SDG 14.7.1 Održivo ribarstvo kao % BDP-a u malim ostvrskim zemljama u razvoju, najmaje razvijeniim zemljama i svim zemljama	- Diverzifikovane su aktivnosti u sektoru ribarstva i marikulture - Ribarstvo i marikultura imaju zadovoljavajuće ekološke performanse - Modernizovana ribolovna flota i uzgajališta, razvijeni prerađivački kapaciteti.

	kao i primjenu međunarodnih sporazuma, SDG 14 (14.4, 14.6), 12 (12.2), 17 (17.14). 4.4.3.4 Održivim planiranjem namjene mora s primjenom instrumenata zaštite životne sredine (procjena uticaja na životnu sredinu, strateška procjena uticaja na životnu sredinu, ocjena prihvatljivosti, ekosistemski pristup), najbolje dostupne prakse i relevantnih međunarodnih standarda, svesti na najmanju mjeru, a gdje se ocijeni potrebnim eliminisati, negativne uticaje istraživanja nafte i gasa na očuvanje morskog biodiverziteta i dostizanje dobrog ekološkog statusa mora u skladu s zahtjevima EU Okvirne direktive o morskoj strategiji, produktivnost i ekološke performanse sektora ribarstva i marikulture, te atraktivnost mora i kopnenog dijela obalnog područja za razvoj turizma, SDG 14 (14.c).		
--	--	--	--

TEMATSKO PODRUČJE

4. UVOĐENJE ZELENE EKONOMIJE

STRATEŠKI CILJ

4.5 PODRŽATI OZELENJAVANJE EKONOMIJE KROZ RAZVOJ I PRIMJENU OPERATIVNIH INSTRUMENATA ODRŽIVE POTROŠNJE I PROIZVODNJE

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekt: Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo finansija, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, Agencija za zaštitu životne sredine, Institut za standardizaciju, Akreditaciono tijelo Crne Gore, Zavod za metrologiju, lokalne samouprave

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
4.5.1 Razvijati i promovisati prakse i rešenja održive potrošnje i proizvodnje kojima se podržava efikasna upotreba prirodnih resursa i smanjuju pritisci na životnu sredinu SDG 8 (8.4), 11 (11.b), 12 (12.2, 12.3), 17 (17.14),	4.5.1.1 U sektoru turizma vodeći računa o prostornim, ekološkim, socijalnim i kulturnim komponentama destinacije: promovisanjem eko oznaka i sertifikacionih šema, kroz primjenu zahtjevnih ekoloških kriterijuma i kriterijuma održivosti (međunarodno verifikabilnih), izgradnjom kapaciteta privatnog sektora-turističkih poslenika u pogledu prihvatanja održive proizvodnje i potrošnje, podrškom marketinškim aktivnostima kojim se promovišu ekološke vrijednosti Crne Gore kao turističke destinacije, SDG 12 (12.2), 17 (17.14), 8 (8.4). 4.5.1.2 U građevinarstvu primjenom najbolje dostupnih tehnika (BATs) i ekološke prakse (BEPs) za jačanje resursne efikasnosti u procesu projektovanja i izgradnje objekata, kao i tokom životnog ciklusa objekata, SDG 12 (12.2), 17 (17.14), 11 (11.b), 8 (8.4). 4.5.1.3 U poljoprivredi, ribarstvu i marikulturi primjenom najbolje dostupnih	- SDG 2.3.1 Obim proizvodnje po radnoj jedinici po klasama veličine poljoprivrednih/stočarskih/šumarskih preduzeća - SDG 12.3.1 Indeks globalnog gubitka hrane (GFLI-FAO) - SDG 14.6.1 Napredak zemalja u pogledu stepena sprovođenja međunarodnih instrumenata koji su usmjereni na borbu protiv nelegalnog, neprijavljenog i neregulisanog ribolova - SDG 14.a.1 Udio ukupnog istraživačkog budžeta raspoređenog za istraživanje u	- Uvođenje standarda održive potrošnje i proizvodnje po ključnim sektorima djelatnosti (emisioni, ambijentalni, tehnološki, organizacioni, standardi kvaliteta proizvoda i usluga, i sl.) - Povećani prihodi od turizma promovisanjem prakse i rješenja održive potrošnje i proizvodnje - Smanjena potrošnja energije za grijanje i hlađenje prostora - Potrošnja sredstava za zaštitu bilja se kontroliše u skladu sa standardima potrošnje u ovoj obalasti - Značajno povećane površine pod organskom

	tehnika (BATs) i ekološke prakse (BEPs) u svim fazama proizvodnje (npr. od usjeva do potrošnje poljoprivrednih proizvoda) kroz efikasan menadžment resursima, svođenje na najmanju mjeru uticaja sektora proizvodnje hrane, poljoprivrede i ribarstva na životnu sredinu tokom životnog ciklusa proizvoda; Ove aktivnosti uključuju i: tehnološka unapređenja i povećanje efikasnosti u primarnoj proizvodnji i prehrambenoj industriji; kontrolu primjene vještačkih đubriva i pesticida; podsticaje za rast površine pod organskom proizvodnjom; širenje znanja i informacija o načinima za očuvanje plodnosti zemljišta; kompostiranje i korišćenje biootpada u poljoprivredi; intenziviranje mjera u podsticaja za razvoj ruralnih područja, smanjenje gubitaka hrane u lancima proizvodnje i snabdijevanja, SDG 12 (12.2, 12.3), SDG 8 (8.4). 4.5.1.4 U prerađivačkoj industriji i rudarstvu primjenom najbolje dostupnih tehnika (BATs) i ekološke prakse (BEPs) u cijelom proizvodnom lancu uključujući ukupni tok materijala i otpada, i poklanjajući naročitu pažnju cjeloživotnom ciklusu proizvoda; nadalje, unapređenjem tehnologije i upravljačkih procesa u industriji (osavremenjavanje proizvodnje, povećanje stepena finalizacije, uvođenje novih tehnologija, sistema kvaliteta i upravljanja životnom sredinom, uz izmjene i poboljšanja proizvodnog asortimana); kao i uvođenjem stimulativnih mjera za resursnu efikasnost i inovacije, i uz integraciju šteta od zagađenja i degradacije okruženja u troškove poslovanja preduzeća, SDG 12 (12.2), 8 (8.4). 4.5.1.5 U saobraćaju primjenom novih tehnologija (vozila sa nižim emisijama, niža potrošnja goriva, alternativna goriva), uz promovisanje vidova saobraćaja koji su povoljniji po životnu sredinu; definisati i sprovesti podsticajne mjere uključujući i poreske olakšice; primjenjivati mjere za svođenje na najmanju mjeru negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu; recikliranje vozila po isteku njihovog životnog vijeka, SDG 12 (12.2), 8 (8.4).	oblasti pomorske tehnologije - SDG 14.b.1 Napredak po zemljama u pogledu stepena primjene zakonskog/regulatornog/programsko-političkog/institucionalnog okvira koji prepoznaje i štiti prava pristupa ribolova malih razmjera - SDG 14.c.1 Broj zemalja koje napreduju u pogledu ratifikacije, prihvatanja i sprovođenja, kroz pravne, političko-programske i institucionalne okvire, instrumenata povezanih sa okeanom kojima se sprovodi međunarodno pravo, u skladu sa Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravu mora (UNCLOS), za očuvanje i održivo korišćenje okeana i njihovih resursa - SDG 14.5.1 Obuhvat zaštićenih područja u odnosu na morska područja - NIE55. Broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava koja su kroz programe ruralnog razvoja modernizovala proizvodnju - NIE60. Broj proizvođača sa statusom organskog proizvođača - NIE58. Broj sertifikovanih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (sertifikovani sistem kvaliteta; bezbjednosti hrane; oznake porijekla; geografske oznake; oznake garantovano tradicionalnih specijaliteta) - NIE59. Broj polj. proizvoda koji koriste žig „dobro iz Crne Gore“	proizvodnjom - Bolji kvalitet otpadnih voda, kao i kvalitet vazduha iz industrije - Povećan broj novih i zelenih radnih mjesta - Poboljšana struktura vozila po starosti i emisijama karakteristika - Povećana energetska efikasnost u saobraćaju - Poboljšan pristup izvorima finansiranja i razvoj kapaciteta MSP za primjenu resursno efikasnog pristupa
4.5.2 Razvijati regulatorni okvir za podršku održivoj potrošnji i proizvodnji SDG 2(2.a, 2.b, 2.c), SDG 12 (12.2, 12.7), 15 (15.6)	4.5.2.1 U turizmu, SDG 12 (12.2): - u propise uključiti odredbe kojim se podržava integracija principa održive proizvodnje i potrošnje; kreirati eko takse, eko nakande kao efektivne instrumente za internalizaciju troškova s ciljem obezbjeđivanja sredstava za unapređivanje kvaliteta destinacije i zelene poslove - promovisati primjenu procjene turističkog nosećeg kapaciteta sredine kao obaveznog u razvoju turističkih planova i projekata	- SDG 2.a.1 Indeks usmjerenosti na poljoprivredu za budžetske rashode - SDG 2.a.2 Ukupni zvanični tokovi (zvanična razvojna pomoć plus drugi zvanični tokovi) za sektor poljoprivrede - SDG 2.b.1 Procjena podrške za proizvođače - SDG 2.b.2 Subvencije za poljoprivredni izvoz	- Zakonodavstvo usklađeno sa EU standardima u ovoj oblasti - Sprovedena ekološka poreska reforma - Redefinisani sistem subvencija - Ojačani administrativni kapaciteti insitucija koje su uključene u uvođenje, sprovođenje i praćenje primjene operativnih instrumenata održive potrošnje i proizvodnje - Ozelenjavanje jedne trećine ukupnih javnih

	odnosno kao preduslova za odobravanje novih investicija u turizmu - razvijati prakse kojim se pritisak turističkih aktivnosti na prostor svodi na najmanju mjeru. 4.5.2.2 U građevinarstvu, SDG 12 (12.2): - primjenjivati instrumente održivog prostornog planiranja i zelene gradnje, posebno vodeći računa o efikasnoj upotrebi prirodnih resursa i potrošnji energije - primjenjivati održive prakse u građevinarstvu upotrebom domaćih materijala, primjenom tradicionalnih znanja i vještina gradnje, ekološki prijateljskih tehnologija i materijala, održivim upravljanjem otpadom - primjenjivati odgovarajuće tehnike i unaprijediti znanja o održivim obrascima za održavanje zgrada i objekata za stanovanje - promovisati prakse održivih javnih nabavki u građevinarstvu - uvesti kodove i standarde održive i zelene gradnje. 4.5.2.3 U sektoru poljoprivrede, ribarstva i marikulture, SDG 2 (2.b), SDG 12 (12.2): - promovisati ugradnju nove opreme i dalje parcijalne intervencije (poboljšanja / nadogradnje) na opremu u postojećim industrijskim postrojenjima - u politiku ruralnog razvoja integrisati obrasce održive proizvodnje koji imaju visok tržišni potencijal, generišu prihode i povećavaju zaposlenost i suzbijaju migracije iz ruralnih područja - uvoditi zelene subvencije za proizvodnju hrane i ribarstvo, olakšavati dobijanje kredita, uvoditi fiskalne instrumente kojima se favorizuju održive prakse u poljoprivredi i ribarstvu (npr. one kojim se eliminišu štetne subvencije za potrošnju energije i vode) i omogućavati podsticaje za primjenu dobre ekološke prakse i organsku proizvodnju - uspostavljanjem kontrole kvaliteta proizvoda, harmonizacijom standarda i sertifikata za proizvode dobijene održivom proizvodnjom hrane i u sektoru ribarstva s priznatim međunarodnim standardima - usvojiti mjere za adekvatno funkcionisanje tržišta prehrambenih proizvoda i prerađevina i omogućiti pravovremeni pristup informacijama na tržištu, uključujući informacije o rezervama hrane, kako bi se pomoglo u ograničavanju ekstremne promjenjivosti cijena hrane SDG 2 (2.c) - očuvanje lokalnih sorti i pasmina domaćih životinja - uspostaviti institucionalni i strateški okvir, promovisati pravednu raspodjelu koristi koje proizilaze iz korišćenja genetskih resursa i promovisati odgovarajući pristup tim resursima u skladu sa	- SDG 2.5.2 Udio lokalnih sorti/pasmina, klasifikovanih kao pod rizikom, nije pod rizikom ili nepoznat nivo rizika od istrebljenja - SDG 6.a.1 Obim zvanične razvojne pomoći povezane sa vodom i primjenom sanitarnih mjera koja je dio vladinog koordinisanog plana potrošnje - SDG 12.7.1 Broj zemalja koje sprovode održive politike javne nabavke i akcione planove - SDG 14.a.1 Udio ukupnog istraživačkog budžeta raspoređenog za istraživanje u oblasti pomorske tehnologije - SDG 12.1.1 Broj zemalja sa nacionalnim akcionim planovima za održivu proizvodnju i potrošnju ili koje su održivu proizvodnju i potrošnju integrisale u nacionalne politike kao prioritet i cilj - SDG 15.a.1 Zvanična razvojna pomoć i javni rashodi za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i ekosistema - SDG 15.b.1 Zvanična razvojna pomoć i javni rashodi za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i ekosistema - SDG 17.2.1 Neto zvanična razvojna pomoć, ukupno i za najmanje razvijene zemlje, kao udio u bruto nacionalnom dohotku donatora Komiteta za razvojnu pomoć OECD-a - SDG 15.6.1 Broj zemalja koje su usvojile zakonodavne, administrativne i programsko-političke okvire kojima se osigurava pravična podjela koristi - SDG 12.a.1 Izнос podrške zemljama u razvoju za istraživanje i razvoj za održivu potrošnju i proizvodnju i ekološki zdrave tehnologije - SDG 2.a.1 Indeks usmjerenosti na poljoprivredu u budžetskim rashodima (FAO)	nabavki - Procenat vrijednosti i broj ugovora o javnim nabavkama koji sadrže kriterijume zelenih javnih nabavki značajno povećan - Ugrađeni i kriterijum energetske efikasnosti kod javnih nabavki - -
--	--	--	--

	relevantnim međunarodnim sporazumima kojim je pristupila Crna Gora, SDG 15 (15.6), - povećati ulaganja, između ostalog i kroz poboljšanu međunarodnu saradnju, u ruralnu infrastrukturu, poljoprivredna istraživanja i proširenje usluga, razvoj tehnologije i banke gena biljaka i stoke kako bi se unaprijedili poljoprivredni proizvodni kapaciteti, SDG 2 (2.a). 4.5.2.4 U prerađivačkoj industriji, SDG 12 (12.2): - podsticati ponovnu upotrebu, popravku, reciklažu proizvoda u okviru životnog ciklusa tehnologije i u skladu s produženom odgovornošću proizvođača. Ovo se posebno odnosi na kreiranje zelenih radnih mjesta u okviru upravljanja otpadom. - promovisati i uvoditi obračun ukupnih troškova i tržišno zasnovanih instrumenata za proizvode i usluge tako da se podstiče upotreba energije iz obnovljivih izvora, eko inovacije, zeleno preduzetništvo i zeleni poslovi. - promovisati i uvoditi održive javne nabavke (zelene javne nabavke); - pružati podršku preduzećima u uvođenju EMAS-a i eko označavanja, zamjeni opasnih hemikalija pogodnijim proizvodima, dobijanju potrebnih akreditacija od strane Akreditacionog tijela Crne Gore , kao i sertifikata, itd.; 4.5.2.5 Razraditi koncept zelenih javnih nabavki i podržati njihovu integraciju u tenderske procese, uz definisanje kriterijuma na osnovu kojih se javna nabavka može okarakterisati kao zelena (koncept zelenih javnih nabavki kao horizontalna tema, ali uz uvažavanje specifičnih kriterijuma po sektorima), SDG 12 (12.7).	- SDG 2.c.1 Indikator anomalija cijene hrane - NIE51. Udio polj. površina u programima posebne podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju (zelena plaćanja, organska polj., zaštićena područja, područja s prirodnim ograničenjima za poljoprivredu, područja posebne prirodne vrijednosti i sl.) - NIE49. Broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava koja ostvaruju pravo na direktna zelena plaćanja - NIE53. Broj razvojnih projekata u ruralnim područjima koje su pokrenule lokalne zajednice - SDG 12.7.1 Broj zemalja koje sprovode održive politike javne nabavke i akcione planove - NIE79. Broj postupaka javnih nabavki u kojima su uključena zelena mjerila u dokumentaciju za postupak JN - NI80. Broj integrisanih osnovnih mjerila za zelene javne nabavke u postupku javnih nabavki u jednoj godini - SDG 17.17.1 Iznos američkih dolara opredijeljenih za javno-privatna partnerstva i partnerstva civilnog društva	
4.5.3 Podizati svijest i unapređivati znanja o održivoj proizvodnji i potrošnji SDG 12 (12.2, 12.8, 12.a, 12.b), 17 (17.17)	4.5.3.1 Promovisati eko označavanje, SDG 12 (12.2). 4.5.3.2 Razviti i sprovesti programe jačanja kapaciteta za turističke poslenike radi unapređivanja kapaciteta i svijesti o značaju usvajanja obrazaca održive potrošnje i proizvodnje, SDG 12 (12.2, 12.b). 4.5.3.3 Jačati privatno-javna partnerstva za uvođenje BATs i BEPs, SDG 17 (17.17), 4.5.3.4 Pripremiti komunikacione pakete za ciljne grupe korisnika usluga, donosiocje odluka o obrascima održive potrošnje i proizvodnje, SDG 12 (12.2, 12.8), 4.5.3.5 Povećati senzibilitet javnosti za koncepte i instrumente održive proizvodnje i potrošnje u funkciji ekonomije koja je zelena, resursno efikasna, cirkularna, SDG 12 (12.2, 12.8). 4.5.3.6 Unaprijediti znanje, naučne i tehnološke kapacitete u cilju primjene obrazaca održive potrošnje i proizvodnje usluga i proizvoda, SDG 12 (12.2, 12.8, 12.a).		- Broj preduzeća, po sektorima i veličini, koja koriste savjete o poboljšanju učinaka na životnu sredinu i rast resursne efikasnosti značajno povećan

TEMATSKO PODRUČJE	4. EKONOMSKI RESURSI - UVODENJE ZELENE EKONOMIJE
STRATEŠKI CILJ	4.6 PRIMJENITI DRUŠTVENU ODGOVORNOST U PRAKSI SVIH SEKTORA U SKLADU S POZITIVNIM EVROPSKIM I MEĐUNARODNIM ISKUSTVIMA

Vodeći subjekt: Ministarstvo održivog razvoja i turizma

ODGOVORNI SUBJEKTI

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo finansija, Agencija za zaštitu životne sredine, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, lokalne uprave, privredni, naučne i stručne institucije i nevladin sektor

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
4.6.1 Promovisati koncept društvene odgovornosti (DO) i podizati svijest o vrijednostima i važnosti DO odnosno benefitima organizacija s aspekta implementacije DO SDG 12 (12.2, 12.6), 17 (17.9, 17.14) (Veza cilj 2.4)	4.6.1.1 Dalje jačati institucionalni okvir za društvenu odgovornost, SDG 12 (12.6), 17 (17.9, 17.14). 4.6.1.2 Uvoditi nastavne programe za DO u sistem obrazovanja (uključivanja društvene odgovornosti u obrazovni sistem, izborni predmeti, nastavna jedinica u postojećim predmetima i sl.), SDG 17 (17.14). 4.6.1.3 Promovisati koncept društvene odgovornosti i podizati svijest o vrijednostima i važnosti društvene odgovornosti (putem kampanja, istraživanja, obuke na svim nivoima), SDG 17 (17.14). 4.6.1.4 Kreirati i baze podataka o primjeni koncepta DO, SDG 12 (12.2, 12.6). 4.6.1.5 Identifikovati i publikovati primjere DO aktivnosti na nacionalnom nivou, SDG 12 (12.2, 12.6). 4.6.1.6 Obezbijediti podršku organizacijama koje praktikuju društveno odgovorno poslovanje kroz društvena priznanja, nagrade i povlastice/olakšice/subvencije, SDG 12 (12.6). 4.6.1.7 Promovisati međunarodne standarde društveno odgovornog poslovanja, poput UN Global Compact, OECD standardi DOP i ISO 26000 standardi, SDG 12 (12.6).	- SDG 12.6.1 Broj privrednih društava koja objavljuju izvještaje o održivosti - NIE69. Broj preduzeća koja su pristupila inicijativi UN Global Compact - NIE68. Broj preduzeća koji objavljuju izvještaje o DOP i dobrim praksama (nefinansijsko izvještavanje)	- Ojačana Mreža za DO (javni i civilni sektor) - Inovirani nastavni programi na različitim nivoima obrazovanja - Uspostavljena baza podataka o primjeni koncepta DO i širenje informacija (civilni sektor); - Povećan broj preduzeća koja su pristupila inicijativi UN Global Compact-a
4.6.2 Osnažiti primjenu DO SDG 12 (12.6, 12.7), 17 (17.14) (Veza cilj 2.4)	4.6.2.1 Normativno i u praksi osnažiti primjenu - Podsticaja za uvođenje čistih tehnologija, održive potrošnje i proizvodnje i društvenog preduzetništva - Ekoloških i socijalnih oznaka za proizvode i usluge - Odredbi o uključivanju socijalnih i zahtjeva vezanih za zaštitu životne sredine u procedure javnih nabavki, SDG 12 (12.6, 12.7), 17 (17.14).		- Obezbeđena finansijska podrška iz državnog budžeta za DO aktivnosti na nacionalnom nivou;
4.6.3 Povećati broj preduzeća koja sistematično primjenjuju načela	4.6.3.1 Uspostaviti sistem izvještavanja o DO, SDG 12 (12.6). 4.6.3.2 Uvesti obavezu godišnjeg izvještavanja o društveno odgovornim aktivnostima svih preduzeća (kroz uključivanje u dio o ne-finansijskom izvještavanju), SDG 12 (12.6).		- Značajno povećan broj preduzeća koji imaju web prezentacije i objavljuju izvještaje o društveno odgovornom poslovanju i dobrim praksama (ne-finansijsko izvještavanje)

DO u svom poslovanju i redovno izvještavaju s tim u vezi SDG 12 (12.6) (Veza cilj 2.4)	4.6.3.3 Uspostaviti jedinstveni sistem izvještavanja o DO, SDG 12 (12.6). 4.6.3.4 Regulisati sistem nezavisne verifikacije ispravnosti i korisnosti godišnjih izvještaja kompanija SDG 12 (12.6).		
--	--	--	--

TEMATSKO PODRUČJE	4. EKONOMSKI RESURSI - UVODENJE ZELENE EKONOMIJE
STRATEŠKI CILJ	4.7 POVEĆATI NIVO KONKURENTNOSTI CRNOGORSKE EKONOMIJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ I ZELENA RADNA MJESTA
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekt: Ministarstvo ekonomije Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo finansija, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, Agencija za zaštitu životne sredine, Investiciono razvojni fond, lokalne uprave, privredni subjekti, PKCG, stručne i naučne institucije i nevladin sektor

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
4.7.1 Podsticati konkurentnost crnogorskih preduzeća kroz mjere za stimulisanje resursne efikasnosti i investicija SDG 8 (8.1, 8.2, 8.3, 8.5), 9 (9.2, 9.3), 17 (17.1, 17.3, 17.14)	4.7.1.1 Dalje jačati finansijsku podršku i uvoditi nove finansijske instrumente (npr. na osnovu aranžmana IRF-a sa EIB, i uz mogućnosti koje pružaju programi EU kao npr. COSME, te IPA regionalni i nacionalni programi), uz uvažavanje kriterijuma resursne efikasnosti investicija, odnosno promovisati razvojno orjentisane politike koje podržavaju produktivne aktivnosti, otvaranje dostojanstvenih radnih mjesta, preduzetništvo, kreativnosti i inovativnost, podstiču razvoj MSP, između ostalog i kroz pristup finansijskim uslugama, SDG 8 (8.1, 8.2, 8.3), 9 (9.3), 17 (17.14). 4.7.1.2 Promovisati jačanje konkurentnosti MSP kroz pružanje usluga za podršku biznisu i ozelenjavanju ekonomije, poslovno savjetovanje, mentoring (neposredni rad u cilju rješavanja problema i planiranja budućeg poslovanja, a uz uvažavanje principa resursne efikasnosti), podršku unapređenju preduzetničkog učenja, unapređenju izvoza i ženskog preduzetništva, SDG 8 (8.3, 8.5). 4.7.1.3 Jačati komunikaciju uključenih resora i agencija sa privatim sektorom pružanjem informacija za osnivanje i poslovanje MSP, obukama, treninzima i ostalim vidovima podrške početnicima u biznisu, SDG 8 (8.3), 4.7.1.4 Jačati administrativne kapacitete za inoviranje i implementaciju MSP politike, kao i za efikasno korišćenje sredstava EU podrške, SDG 17 (17.9, 17.14).	- SDG 17.13.1 Makroekonomska kontrolna tabla (dashboard) - SDG 7.b.1 Ulaganja u energetska efikasnost kao procenat BDP-a i iznos stranih direktnih investicija u finansijski transfer za infrastrukturu i tehnologiju u službi održivog razvoja - NIE70 Broj realizovanih kreditnih linija za podsticaj razvoja MSP preko IRF-a koje spadaju u podršku zelenom preduzetništvu - NIE74. Broj projekata EU programa u kojima učestvuju crnogorska preduzeća, udruženja ili visokobrazovne institucije (Horizont 2020, Cosme) - NIE75 . Broj odobrenih projekata za podsticanje direktnih investicija u zelena radna mjesta,	- Značajno smanjene administrativne barijere za razvoj MSP i preduzetništva u Crnoj Gori - Rast konkurentnosti crnogorske ekonomije značajno poboljšan i predstavljen indikatorima kao što su GCI, DB, HF i sl. - Sredstva za podsticanje investicija značajno povećala zelena radna mjesta

	4.7.1.5 U okviru direktnih podsticaja investicijama, promovisati investicije koje unapređuju resursnu efikasnost i promovišu zelena radna mjesta, SDG 9 (9.2), 17 (17.1, 17.3, 17.14).	i broj zaposlenih kroz te investicije - NIE01 Godišnja realna stopa rasta - BDP i stopa rasta BDP per capita - NIO9 Neto SDI u BDP-u	
4.7.2 Jačati lokalnu preduzetničku infrastrukturu i poslovni ambijent za razvoj preduzetništva i MSP SDG 8 (8.3, 8.4, 8.10)	4.7.2.1 Jačati kapacitete za pružanje tehničke pomoći preduzetnicima i MSP (posebno ženskom preduzetništvu i porodičnom biznisu) radi podsticanja inovativnih, zelenih i ruralnih razvojnih projekata, kroz, SDG 8(8.3): procjenu kapaciteta postojećih službi za pružanje tehničke podrške specijalizaciju savjetnika i jačanje kapaciteta zanatske komore obuku za pripremu (npr. kroz programe podrške EU) i praćenje sprovođenja razvojnih projekata. 4.7.2.2 Pružati direktnu podršku preduzetnicima i drugim nosiocima „zelenog“ razvoja kroz, SDG 8 (8.3): - pružanje potrebnih informacija o uslovima i mogućnostima za razvoj poslovnih ideja, postojećim i potencijalnim mogućnostima podrške finansiranju, kao i uslovima za dobijanje pomoći u razradi i sprovođenju projekata, - razvoj znanja i vještina nosioca projekata za osmišljavanje, pripremu i vođenje projekata izradom vodiča, organizacijom treninga, radionica i drugih programa obuke za primjenu inovativnih pristupa, primjenu novih znanja i vještina, - osmišljavanje i sprovođenje programa razmjene znanja i iskustava na regionalnom i međunarodnom nivou - pružanje direktne tehničke pomoći u sprovođenju projekata. 4.7.2.3 Podržati poljoprivredne proizvođače u praktičnoj primjeni novih trendova i ekološki odgovornih tehnologija (npr. zelena i energetska efikasna gradnja, održivo upravljanje otpadom, primjena IT tehnologija), SDG 8 (8.4). 4.7.2.4 Razvoj biznis zona – nacionalnih, lokalnih i turističkih, njihovo proglašavanje, infrastrukturno opremanje i stavljanje u funkciju (kroz finansijsku podršku za infrastrukturno opremanje, unaprjeđenje programa promocije, poreskim i administrativnim olakšicama na državnom i lokalnom nivou; uvesti i dodatne olakšice za investitore koji investiraju u turizam u sjevernom i središnjem regionu Crne Gore, a kroz model turističkih razvojnih zona (zelene investicije u turizmu); definisati model uspostavljanja, upravljanja i funkcionisanja zona od nacionalnog interesa i definisati olakšice za potencijalne investitore izmjenom regulative; posebnim propisom urediti turističke zone, SDG 8 (8.3). 4.7.2.5 Jačati podsticaje i poreske olakšice u turizmu, za izgradnju hotela visoke kategorije i jačanje novih oblika ponude, a u skladu sa principima održivog	- 8.2.1 Godišnja stopa rasta realnog BDP-a po zaposlenoj osobi - SDG 8.9.1 Direktni BDP od turizma kao udio ukupnog BDP-a i u stopi rasta - NIE67. Broj formiranih klastera u Crnoj Gori i godišnja stopa rasta (broj novih klastera) - NIE35. Broj nacionalnih, lokalnih i turističkih biznis zona - NIE59 Broj poljoprivrednih proizvođača koji koriste žig „Dobro iz Crne Gore“ - NIE60 Broj proizvođača sa statusom organskog proizvođača - NIE61 P03, EPA, Područja pod organskom poljoprivredom - SDG 8.3.1 Udio neformalne zaposlenosti u zaposlenosti van sektora poljoprivrede, po polu	- Ruralni i zeleni preduzetnički projekti realizovani su i preduzetnici uspješno posluju - Rast broja zaposlenosti, posebno mladih Smanjen udio neformalne zaposlenosti - Značajan broj nacionalnih, lokalnih i turističkih biznis zona stavljen u funkciju - Kroz zelene investicije u strateške sektore za podršku MSP osnovano više desetina novih preduzeća, koja kreiraju značajan broj zelenih radnih mjesta, uz rast ulaganja u MPS u inovacije od 10%, značajan rast izvoza - Rast broja MSP kojima su dominantna aktivnost usluge informacionog društva, u okviru biznis zona, afirmišući značaj koji ICT sektor ima na rast BDP-a - Porast investicija u turizam podstaknutih mjerama fiskalizacije - Hoteli visoke kategorije i novi oblici ponude unaprjediti su kvalitet ukupne turističke ponude, ostvarili neto efekat na javne finansije i kreirali značajan rast zaposlenosti

	razvoja i strateškim planskim dokumentima (smanjenje povrata investicija u hotele visoke kategorije sa 20 na 12 godina, i značajan neto pozitivan uticaj na javne finansije, kao i na rast zaposlenosti), SDG 8 (8.3).		
4.7.3 Pokrenuti i realizovati stimulatívne programe finansiranja radi omogućavanja bolje raspoloživosti, dostupnosti i pristupa finansijama za preduzetnike i MSP, posebno za inovativna i izvozno orjentisana preduzeća SDG 8 (8.3, 8.10), 17 (17.9, 17.14)	4.7.3.1 Stvarati preduslove za razvoj zelenog bankarstva, prije svega, kroz, SDG 8 (8.10): - rad s bankarskim službama u promovisanju tržišnih potencijala zelenog preduzetništva - partnerstvo i podjelu rizika javne preduzetničke infrastrukture i banaka - obezbjeđivanje sredstava za prefinansiranje projekata za koje postoji mogućnost podrške iz pretpristupnih fondova EU - javnu afirmaciju društveno odgovornog ponašanja zelenih banaka. 4.7.3.2 Za naročito inovativne i rizične projekte treba obezbijediti posebne programe bespovratnih sredstava i maksimalno se fokusirati na apsorpciju sredstava dostupnih iz fondova EU, SDG 8 (8.3, 8.10, 17 (17.9, 17.14). 4.7.3.3 Nastaviti politiku podsticaja za nove direktne investicije u prioritetne sektore, u skladu sa principima održivog razvoja, sa posebnim fokusom na investicije u sjeverni region, SDG 8 (8.3).	- SDG 13.3.2 Broj zemalja koje su saopštile da su ojačale izgradnju institucionalnih, sistemskih i individualnih kapaciteta za sprovođenje adaptacije, ublažavanje i transfer tehnologije, i razvojne aktivnosti - SDG 17.3.1 SDI, zvanična razvojna pomoć (ODA) i saradnja jug-jug kao udio u ukupnom domaćem budžetu - 8.10.1 Broj filijala poslovnih banaka i bankomata na 100.000 odraslih osoba	- Uspostavljene su podsticajne mjere u obliku finansijske i tehničke pomoći za sprovođenje zelenih projekata - Povećan broj investicionih projekata koji su podržani programom podsticaja direktnih investicija, povećan priliv direktnih investicija i zaposlenosti po tom osnovu
4.7.4 Poboljšati kvalitet proizvoda i usluga u kontekstu uspostavljanja prostora za kreiranje zelenih radnih mjesta SDG 2 (2.3, 2.4, 2.5), 12 (12.2), 17 (17.1, 17.14)	4.7.4.1 Uvoditi programe unaprjeđenja kvaliteta poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (kroz uvođenje sistema kvaliteta i bezbjednosti hrane, oznaka porijekla, geografskih oznaka porijekla, oznaka garantovano tradicionalnih specijaliteta i organskih proizvoda), SDG 12 (12.2). 4.7.4.2 Promovisati uspješne projekte i predstavljati crnogorske proizvode na međunarodnim sajmovima (nacionalni štand i prezentacija na međunarodnom tržištu, posjeta specijalizovanim sajmovima, studijski boravci), SDG 2 (2.4). 4.7.4.3 Podsticati kreativno brendiranje i marketing domaćih proizvoda (naročito specifičnih, tradicionalnih, autohtonih proizvoda visokog kvaliteta, kao npr. vina od domaćih sorti vranca, kratošije i krstača; maslinovog ulje od autohtone sorte žutica; maginje; rogača; pečurke; raštan; divlji plodovi, ljekovito bilje, voće i povrće našeg podneblja, proizvodnja meda, i dr.) radi uspješnog plasmana na regionalnom i inostranom tržištu; proizvode pakovati na način prihvatljiv savremenom potrošaču i koji doprinosi prepoznatljivosti crnogorskog područja, SDG 2 (2.3), 17 (17.14). 4.7.4.4 Dalji razvijati klastere u Crnoj Gori - jačanje postojećih, obuke, savjetodavna podrška, uspostavljanje novih (klasteri: namještaj, drvna sirovina, građevinski materijal, kamen, metalne konstrukcije, med, mliječni proizvodi, pilići/jaja, mesne preradevine, vino, flaširana voda, pečurke, pastrmka, morska riba i školjke, maline, heljda, agrumi, turističke usluge, i sl.). Jačati podršku finansijskog karaktera kroz refundaciju definisanih opravdanih troškova ulaganja u materijalnu i nematerijalnu imovinu, kao i	- NIE58. Broj sertifikovanih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (sertifikovani sistem kvaliteta; bezbjednosti hrane; oznake porijekla; geografske oznake; oznake garantovano tradicionalnih specijaliteta) - NIE67. Broj formiranih klastera u Crnoj Gori i godišnja stopa rasta (broj novih klastera) - MI WB–Indeks globalne konkurentnosti (GCI, WEF) - MIWB – Lakoća poslovanja (Doing business, Svjetska banka) - NIE07 – Bilans tekućeg računa u BDP (deficit) - NIE08 – Stepén pokrivenosti uvoza izvozom - NIE91 – Sklonost robnom izvozu (izvoz u % BDP-a)	- Ostvarena je prepoznatljiva vost tradicionalnih lokalnih poljoprivrednih proizvoda, kroz uspostavljene sisteme sertifikacije i promocije njihove prepoznatljivosti i kvaliteta - Zelena plaćanja u agrobudžetu dostižu 30% u strukturi - Značajno povećan broj klastera, kao i preduzeća uključenih u klastere, i obezbjeđena razvojna podrška za njih - Poboljšana konkurentnost crnogorske ekonomije na WEF listi (GCI) i povećan izvoz proizvoda - Povećani inovacioni potencijali MSP i ulaganja u stadarde i inovacije - Povećan broj sertifikovanih preduzeća - Povećan robni izvoz kao posljedica većeg broja sertifikovanih preduzeća, ali i uključenih domaćih akreditovanih laboratorija;

	opravdanih operativnih troškova. Konitnuirano razvijati program podsticaja razvoja klastera u Crnoj Gori, (SDG 2.4, 2.5), 4.7.4.5 Sprovoditi programe finansijske podrške u vidu grantova za usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih stadarda za proizvode, uključujući i standarde bezbjednosti, SDG 17 (17.1).		
--	--	--	--

UPRAVLJANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ

TEMATSKO PODRUČJE

5. UNAPREĐENJE SISTEMA UPRAVLJANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

STRATEŠKI CILJ

5.1 JAČATI SISTEM UPRAVLJANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekti: Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, Uprava za kadrove, Ministarstvo finansija, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
5.1.1 Uspostaviti mjerljivost rezultata rada javne uprave SDG 16 (16.6, 16.7, 16.10, 16.b), 17 (17.9, 17.18, 17.19)	5.1.1.1 Uspostaviti sistem kontinuiranog, jednostavnog, kvantitativnog, objektivnog i transparentnog mjerenja ostvarenih rezultata, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.10), 17 (17.18). 5.1.1.2 Uspostaviti internalizaciju odgovornosti uvođenjem sistema sankcionisanja neefikasnosti, predvidivošću u postupanju, poštovanjem regulative, nagrađivanjem natprosječnih rezultata rada kroz program kompetitivnih plata i napredovanja utemeljenog na rezultatima i učincima, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b). 5.1.1.3 Ojačati personalnu odgovornost za postizanje postavljenih ciljeva u odnosu na planove rada i obavezu preciznog utvrđivanja radnih zadataka, obaveza i očekivanih učinaka, SDG 16 (16.6, 16.7). 5.1.1.4 Uvesti sistem ocjenjivanja koji je zasnovan na primjeni opravdanih, jasnih i nedvosmislenih kriterijuma i povezati sistem ocjenjivanja sa sistemom nagrađivanja natprosječnih rezultata rada i sankcionisanja nerada, SDG 16 (16.6, 16.7). 5.1.1.5 Željene ishode utvrđivati na osnovu objektivne ocjene stanja i na njoj zasnovanog utvrđivanja utvrđivanja potreba. 5.1.1.6 Omogućiti programsko namjensko budžetiranje koje je zasnovano na mjerenju postignutih rezultata SDG 17 (17.9, 17.19).	- SDG 16.6.2 Udio stanovništva koji je zadovoljan sa zadnjim kontaktom koji su imali s javnim službama - MIWB22 Indeks efektivnosti upravljanja (Government effectiveness index, World Bank)	- Ostvaren je progres u sistemu praćenja, izvještavanja i vrednovanja učinaka subjekata javne uprave; - Internalizacija odgovornosti je uspostavljena i ojačana personalna odgovornost. - Uspješnost ostvarivanja rezultata opredjeljuje okvir za namjensko bužetiranje potreba održivog razvoja; - Institucije javne uprave na svim nivoima su djelotvorne, odgovorne i transparentne;

5.1.2 Ojačati učešće zainteresovane i stručne javnosti u donošenju i sprovođenju odluka značajnih za održivi razvoj SDG 16 (16.6, 16.7)	5.1.2.1 Podsticati učešće svih zainteresovanih strana i stručne javnosti na svim nivoima, u javnim debatama i planskim procesima od značaja za održivi razvoj društva, zadovoljavajući u najvećoj mogućoj mjeri najširi društveni interes, SDG 16 (16.6, 16.7). 5.1.2.2 Unaprijediti transparentnost upravljanja uz korišćenje informaciono - komunikacionih tehnologija, kao i mogućnosti elektronske uprave i korišćenje portala e-Uprava za elektronsko pružanje informacija i elektronsku participaciju, radi pravovremenog pružanja informacija zainteresovanoj javnosti i unapređivanja mogućnosti javnosti da iznošenjem mišljenja i primjedbi utiče na rad javne uprave u ranoj fazi procesa donošenja i sprovođenja propisa, javnih politika, programa i projekata, SDG 16 (16.6, 16.7). 5.1.2.3 Realizovati programe podizanja svijesti koji su zasnovani na prethodno utvrđenim potrebama s aspekta očuvanja i unapređenja nacionalnih resursa, SDG 16 (16.6, 16.7).	- SDG 16.7.2 Udio populacije koja vjeruje da je odlučivanje inkluzivno i responzivno, po polu, starosnoj dobi, invaliditetu i populacionoj grupi - SDG 16.10.2 Broj zemalja koje usvajaju i sprovode ustavne, zakonske i/ili programsko-političke garancije za pravo na pristup javnosti informacijama - 17.17.1 Iznos opredijeljenih sredstava za javno-privatna partnerstva i partnerstva civilnog društva izražen u američkim dolarima - NIG 01 Zadovoljstvo javnosti učešćem u procesima donošenja i sprovođenja strateških dokumenata i propisa - NIG02 Broj primjedbi na dostupnost analiza i podataka o održivopodručja - NIG 04 Broj primjedbi primljenih od zainteresovane javnosti koje su prihvaćene odnosno koje su uticale na usklađivanje/promjenu strateških dokumenata i propisa	- Informisano građanstvo; - Građani i institucije učestvuju u odlučivanju; - Institucije javne uprave transparentno donose odluke o održivom razvoju uzimajući u obzir mišljenja i prijedloge javnosti; - Institucije javne uprave transparentno sprovode odluke uz omogućeno učešće zainteresovanim stranama;
--	--	---	---

TEMATSKO PODRUČJE	5. UNAPREĐENJE SISTEMA UPRAVLJANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ
STRATEŠKI CILJ	5.2 JAČATI UPRAVLJANJE ŽIVOTNOM SREDINOM UNAPREĐENJEM PRIMJENE INSTRUMENATA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekti: Ministarstvo održivog razvoja i turizma Subjekti uključeni u implementaciju: Miinistarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo finansija, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije, Uprava za kadrove, Agencija za zaštitu životne sredine, Uprava za inspeksijske poslove, nadležni sudovi, lokalne samouprave

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
5.2.1 Unaprijediti primjenu sistemskih instrumenata upravljanja životnom sredinom SDG 16 (16.6, 16.10, 16.10), 17 (17.14, 17.18, 17.19) Paragrafi 47-48, 72-90	5.2.1.1 Uspostaviti informacioni sistem za životnu sredinu u skladu sa INSPIRE Direktivom, uvezujući ga s postojećim informacionim podsistemima i uzimajući u obzir stepen dosadašnje realizacije tih podsistema, SDG 16 (16.6, 16.10, 16.b), SDG 17 (17.14, 17.18, 17.19), tako da: - sadrži prostorne podatke o: transportnoj mreži (putevi, pruge, aerodromi, plovne linije i infrastruktura); vodnim tijelima; zaštićenim područjima; geološkim karakteristikama i karakteristikama tla, namjeni prostora odnosno upotrebi zemljišta sa ucrtanim lokacijama objekata; geografskoj distribuciji dominantnih oboljenja i njihovoj direktnoj ili indirektnoj povezanosti sa životnom sredinom; komunalnim i drugim javnim uslugama (kanalizacija, odlaganje otpada, snabdijevanje vodom i električnom energijom, škole, bolnice, javna uprava); infrastrukturi za monitoring životne sredine; industrijskim objektima; distribuciji stanovništva; zonama rizika od prirodnih hazarda; zonama pod posebnim režimom upravljanja (izvorišta, odlagališta otpada, pojačana zaštita od buke, zone koncesija I sl.); kvalitetu vazduha; meteorološkim podacima; staništima, biotopima i rasprostranjenosti vrsta; izvorima energije i mineralnim resursima - se uspostavi informacioni sistem u skladu s INSPIRE Direktivom kroz: i) nadogradnju do sada realizovanih aktivnosti u okviru uspostavljanja informacionog sistema u oblasti životne sredine u Agenciji za zaštitu	- SDG 16.10.2 Broj zemalja koje usvajaju i sprovode ustavne, zakonske i/ili programsko-političke garancije za pravo na pristup javnosti informacijama - SDG 17.7.1 Ukupni iznos odobrenih sredstava za zemlje u razvoju namijenjen za promovisanje razvoja, prenosa, distribucije i širenja ekološki zdravih tehnologija - NIG 01 Zadovoljstvo javnosti učešćem u procesima donošenja i sprovođenja strateških dokumenata i propisa - NIG02 Broj primjedbi na dostupnost analiza i podataka o održivopodručja - NIG04 Broj primjedbi primljenih od zainteresovane javnosti koje su prihvaćene odnosno koje su uticale na usklađivanje/promjenu	- U 2020. godini se koristi informacioni sistem koji podržava sveobuhvatni sistem prikupljanja i obrade podataka i izvještavanja o stanju životne sredine prema EEA i ostalim relevantnim međunarodnim tijelima - Informacioni sistem za životnu sredinu pruža podršku izvještavanju o sprovođenju NSOR do 2030. godine. - Informacioni sistem za životnu sredinu povezan je sa sistemom obrade podataka za proračun indikatora održivog razvoja. - Do 2020. godine PRTR baza podataka uspostavljena je i integrisana u informacioni sistem za životnu sredinu. - Svi podaci o stanju životne sredine čije je prikupljanje i obrada finansirana javnim sredstvima su pod utvrđenim uslovima javno dostupni i besplatno se stavljaju na raspolaganje nadležnim subjektima i zainteresovanim stranama. - Bitno je unaprijeđen kvalitet izvještavanja o stanju životne sredine. - Strateške procjene uticaja na životnu sredinu

	životne sredine, ii) uvezivanje s centralnom bazom za obradu indikatora održivog razvoja i platformom za izvještavanje o sprovođenju NSOR u periodu do 2030. godine u Ministarstvu održivog razvoja i turizma - se informacijski sistem za životnu sredinu zasniva na principima uspostavljanja informacijskih sistema u životnoj sredini (SEIS) i relevantnim nacionalnim propisima (Zakonom o elektronskoj upravi³⁶⁷. 5.2.1.2 U Agenciji za zaštitu životne sredine uspostaviti PRTR registar - registar emisije zagađujućih materija i prenosa zagađenja u životnoj sredini tako da SDG 16 (16.6, 16.10,16.b), SDG 17 (17.14, 17.18, 17.19): - sadrži podatke o izvorima, vrsti, količini, načinu i mjestu ispuštanja, prenosa i odlaganja zagađujućih materija i otpada u životnu sredinu - je uspostavljen kao javno dostupna centralizovana baza podataka u okviru informacijskog sistema u životnoj sredini (prethodna pomjera) - obezbjeđuje podatke značajne za odluke i ocjene o smanjenju i prevenciji zagađenja, zdravlju stanovništva, modeliranju uticaja zagađenja na zdravlje stanovništva i kvalitet života, ekološkim performansama industrijskih postrojenja i uvođenju čistijih tehnologija, u okviru izvještavanja o stanju životne sredine i utvrđivanja mjera zaštite životne sredine. 5.2.1.3 Unaprijediti postupke i metode procjena uticaja na životnu sredinu (strateške i projektne), SDG 16 (16.6, 16.10)³⁶⁸: - objektivizirati pojedine korake u postupku procjene kroz korišćenje kvantitativnih, a ne isključivo kvalitativnih metoda, posebno kod strateške procjene uticaja na životnu sredinu - procjene i analize vezati za konkretne prostorne cjeline i zone specifičnih uticaja unutar obuhvata planskog dokumenta - unaprijediti obavezu paralelnog i na saradnji zasnovanog planskog procesa i procjene uticaja. 5.2.1.4 Unaprijediti sprovođenje, SDG 16 (16.6, 16.10), SDG 17 (17.14, 17.18, 17.19): - strateške procjene uticaja prostornih i razvojnih planova na životnu	strateških dokumenata i propisa - NIU05 Broj strateških dokumenata i propisa za koje su, u fazi izrade, bile organizovane javne konsultacije - NIU06 Broj programa i projekata koji su realizovani korišćenjem i nadogradnjom postojećih (baza) podataka - NIE83 Broj elektronskih usluga administracije na državnom i lokalnom nivou, i broj korisnika elektronskih usluga	doprinosu kvalitetu planskih i razvojnih dokumenata, dok nalazi procjene uticaja na životnu sredinu nijesu formalni već odlučujući faktor kod realizacije zahvata u prostoru. - Uspostavljen je monitoring sprovođenja mjera propisanih studijama i elaboratima o strateškoj i procjeni uticaja na životnu sredinu. - Zaokružen razvoj elektronske uprave - sve usluge administracije dostupne elektronski do 2020. godine - Povećan broj korisnika elektronskih usluga - Značajno eliminisane administrativne barijere i smanjena diskreciona prava
--	--	--	--

³⁶⁷ Shodno SEIS principima (SEIS Principles - Towards a Shared Environmental Information System (SEIS, COM(2008) 46 final/Brussels, 2008) podacima:

- se upravlja što je moguće bliže mjestu njihovog nastanka;
- se prikupljaju jednom a njihovo dijeljenje treba da omogući korišćenje za različite svrhe;
- su dostupni i spremni za izvršavanje obaveza izvještavanja;
- su lako dostupni svim korisnicima;
- se mogu koristiti za poređenja na različitim geografskim nivoima, uz omogućavanje učesća građana;
- su dostupni javnosti;
- baze podataka su podržane jednostavnim besplatnim softverskim standardima.

³⁶⁸ Mjera definisana i Nacionalnom strategijom integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore.

	sredinu zaštićenih prirodnih dobara, ekološki vrijednih staništa i ekosistema - procjene uticaja na životnu sredinu za zahvate u zaštićenim prirodnim dobrima i potencijalnim područjima nacionalne Ekološke mreže (EMERALD, IBA, IPA), naročito onim koja uključuju prirodna staništa i ekosisteme. 5.2.1.5 Jačati jedinstveni informacioni sistem za elektronsku razmjenu podataka između državnih organa i organa državne uprave (razmjena podataka i informacija iz registara i informacionih sistema koji se vode preko jedinstvenog informacionog sistema kojim upravlja Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije), SDG 16 (16.6, 16.10), SDG 17 (17.14, 17.18, 17.19). 5.2.1.6 Dalje razvijati portal elektronske uprave kao centralni šalter na internetu za pristup uslugama administracije na državnom i lokalnom nivou, SDG 16 (16.6, 16.10), SDG 17 (17.14, 17.18, 17.19).		
5.2.2 Izvršiti analizu usklađenosti sektorskih politika sa zahtjevima životne sredine i izvršiti integraciju zahtjeva zaštite životne sredine u sektorske politike i planove³⁶⁹ SDG 16 (16.6, 16.7, 16.8, 16.10, 16.b), 17 (17.9, 17.13, 17.14, 17.19) Paragrafi: 5, 18, 21, 54-59 i 60-91.	5.2.2.1 Ocijeniti nedostatke donesenih strategija i planova u odnosu na utvrđene kriterijume SDG 16 (16.6, 16.7, 16.8), SDG 17 (17.9, 17.14, 17.15) 5.2.2.2 Definirati konkretne prijedloge za izmjenu strategija i planova pojedinačno po sektorima, uključujući integraciju ciljeva i podciljeva održivog razvoja značajnih za održivost upravljanja prirodnim resursima i zaštitu životne sredine, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.8), SDG 17 (17.9, 17.14, 17.15, 17.19). 5.2.2.3 Definirati prijedloge potrebnih izmjena i dopuna relevantnih zakonskih propisa koje su neophodne radi obezbjeđivanja normativne osnove za usklađivanje sektorskih strategija i planova shodno prethodno navedenom SDG 16 (16.6, 16.7, 16.8, 16.10, 16.b), SDG (17.14, 17, 15).	- SDG 17.14.1 Broj zemalja koje su uspostavile mehanizme za poboljšanje koherentnosti javne politike održivog razvoja - SDG 17.16.1 Broj zemalja koje izvještavaju o napretku u okvirima za praćenje efikasnosti razvoja u kojima učestvuju više strana a koji podržavaju postizanje održivih razvojnih ciljeva - SDG 17.18.1 Udio indikatora kreiranih na nacionalnom nivou sa punim razvrstavanjem kada je to relevantno za cilj, u skladu s osnovnim načelima zvanične statistike - NIU03. Broj sektorskih strategija i relevantnih akcionih planova koji su usklađeni sa NSOR	- Utvrđeni su elementi neusklađenosti nacionalnih strategija i planova s ciljevima i mjerama održivog razvoja, uključujući one koji se odnose na održivost upravljanja prirodnim resursima i zaštitu životne sredine. - Izvršene su izmjene nacionalnih strategija i planova i uzajamno usklađivanje. - Koordinaciono tijelo za održivi razvoj i Nacionalni savjet omogućavaju sektorsku koordinaciju i usklađivanje. -
5.2.3 Jačati kapacitete za nadzor nad	5.2.3.1 Jačati ekološku inspekciju i uvesti jasno i transparentno planiranje i izvještavanje o inspeksijskom nadzoru, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17	- MIWB22 Indeks efektivnosti upravljanja (Government)	- Povećan je broj izvršilaca i unaprijeđena učinkovitost ekološke inspekcije.

³⁶⁹ Mjera definisana i Nacionalnom strategijom integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore.

sprovođenjem propisa u oblasti životne sredine SDG 6 (6.a, 6.b), SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.13 i 17.14,17.15)	(17.13,17.14,17.15). 5.2.3.2 Jačati kapacitete sudova za procesuiranje prekršaja i krivičnih djela iz oblasti zaštite životne sredine, 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.13 i 17.14,17.15). 5.2.3.3 Jačati kapacitete za zaštitu životne sredine u kontekstu razvoja kapaciteta za sprovođenje politike održivog razvoja na lokalnom nivou - obezbijediti funkcionalniji sistem lokalne samouprave kroz novi model funkcionisanja lokalne samouprave kako bi svaka lokalna samouprava, bez obzira na njene ekonomske, kadrovske i druge razlike, bila sposobna da obezbijedi efikasno, ekonomično i kvalitetno obavljanje zakonom utvrđenih nadležnosti (uključujući i jačanje različitih oblika dobrovoljne i zakonski obavezne međuopštinske saradnje). Ukoliko lokalna samouprava u periodu do tri godine nije u mogućnosti da uspostavi efikasan institucionalni sistem, primijeniti modele za centralizaciju upravljanja nadležnostima za koje se ustanovi da ne postoje kapaciteti na lokalnom nivou, SDG 6 (6.a, 6b), SDG 16 (16.6, 16.7), SDG 17 (17.13 i 17.14,17.15) .	effectiveness index, World Bank)	- Unaprijeđeni su stručni kapaciteti, efikasnost i učinkovitost komunalne inspekcije. - Povećan je broj pravosnažnih presuda za prekršajna i krivična djela iz oblasti zaštite životne sredine.
--	--	---	--

TEMATSKO PODRUČJE

5. UNAPREĐENJE SISTEMA UPRAVLJANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

STRATEŠKI CILJ

5.3 SPROVESTI REFORMU INSTITUCIONALNE ORGANIZACIJE SISTEMA UPRAVLJANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

ODGOVORNI SUBJEKTI

Vodeći subjekti: Nacionalni savjet za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem, Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, Ministarstvo finansija, Program Ujedinjenih nacija za razvoj i Centar za održivi razvoj, Uprava za kadrove, Uprava za inspeksijske poslove, lokalne samouprave, poslovni i finansijski sektor, organizacije civilnog društva

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
5.3.1 Osnažiti političku podršku politici održivog razvoja SDG 16 (16.6, 16.7, 16.8, 16.b), SDG 17 (17.1, 17.3, 17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.17, 17.19) Paragrafi: 5, 18, 21, 39-91.	5.3.1.1 Osigurati kontinuirano finansiranje rada stručnih tijela Nacionalnog savjeta za OR, KP i IUOP, SDG 17 (17.3, 17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.19). 5.3.1.2 Obezbijediti efikasno sprovođenje preporuka Nacionalnog savjeta za OR, KP i IUOP od strane Vlade Crne Gore i lokalnih samouprava, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.3, 17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.19). 5.3.1.3 Unaprijediti vizibilnost Nacionalnog savjeta za OR, KP i IUOP u međunarodnom kontekstu, SDG 16 (16.6, 16.8), SDG 17 (17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.19). 5.3.1.4 Iskoristiti uticaj Nacionalnog savjeta za OR, KP i IUOP za snaženje svijesti o značaju i mogućnostima održivog razvoja, prije svega na lokalnom nivou, SDG 16 (16.6, 16.17), SDG 17 (17.14, 17.15, 17.16, 17.17). 5.3.1.5 Omogućiti svrsishodno angažovanje svih relevantnih društvenih subjekata, u prvom redu privatnog i poslovnog sektora i civilnog društva, u	- SDG 17.14.1 Broj zemalja koje su uspostavile mehanizme za poboljšanje koherentnosti javne politike održivog razvoja - SDG 17.16.1 Broj zemalja koje izvještavaju o napretku u okvirima za praćenje efikasnosti razvoja u kojima učestvuje više strana, a koje podržavaju postizanje ciljeva održivog razvoja - SDG 17.6.1 Broj sporazuma i programa između zemalja o saradnji u oblasti nauke i/ili	- Odluke Nacionalnog savjeta se sprovode efikasno i dosledno na nacionalnom i lokalnom nivou. - Unaprijeđena je koordinacija pri donošenju i sprovođenju odluka i strateških dokumenata od značaja za sprovođenje NSOR do 2030. godine. - Obezbijedeno je stabilno finansiranje potreba Nacionalnog savjeta, uključujući podršku njegovim stručnim tijelima. - Unaprijeđena je vizibilnost Nacionalnog savjeta u UN kontekstu i drugim relevantnim međunarodnim okvirima.

	spvođenju politike održivog razvoja, naročito u okviru funkcionisanja Nacionalnog savjeta za OR, KP i IUOP, SDG 16 (16.6, 16.7), SDG 17 (17.16, 17.17). 5.3.1.6 Obezbijediti kontinuirani rast izdvajanja budžetskih sredstava za funkcionisanje Nacionalnog savjeta za OR, KP i IUOP, SDG 17 (17.1, 17.3, 17.9, 17.19). 5.3.1.7 Polazeći od zahtjeva iznesenih u javnoj raspravi o Nacrtu NSOR do 2030. godine ocijeniti opravdanost transformacije Nacionalnog savjeta za OR, KP i IUOP u državni savjet i informisanja Skupštine Crne Gore od strane Vlade Crne Gore o napretku u sprovođenju politike održivog razvoja. Ukoliko se ovi predlozi ocijene opravdanim pristupiti sprovođenju potrebne institucionalne transformacije. 5.3.1.8 Osažiti učešće nevladinog i civilnog sektora, poslovnog sektora i nauke u Nacionalnom savjetu za OR, KP i IUOP. 5.3.1.9 Ojačati sprovođenje politike održivog razvoja uspostavljanjem i funkcionisanjem lokalnih savjeta za održivi razvoj u cilju usklađivanja njihovih razvojnih planova s NSOR, uz podršku Nacionalnog savjeta za OR, KP i IUOP i Ministarstva održivog razvoja i turizma (jedinice za sprovođenje politike održivog razvoja).	tehnologije, po vrsti saradnje - NIU07 Broj sistematizovanih radnih mjesta i broj stvarno zaposlenih na stručno administrativnim poslovima politike održivog razvoja	
5.3.2 Osažiti stručno-administrativni nivo sprovođenja politike održivog razvoja SDG (16.6, 16.7, 16.8), SDG 17 (17.3, 17.6, 17.7, 17.8, 17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.19). Paragrafi: 3, 5, 21, 39-41, 45-48, 54-59, 60-91	5.3.2.1 Ojačati jedinicu za koordinaciju sprovođenja politike održivog razvoja prema odabranom scenariju, kako povećanjem broja izvršilaca, tako i uvođenjem profesionalizma i izgradnjom specifičnih znanja i vještina od značaja za održivi razvoj, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.8), SDG 17 (17.1, 17.3, 17.4, 17.6, 17.7, 17.8, 17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.19). 5.3.2.2 Uspostaviti odgovornost svih organa uprave na nacionalnom i lokalnom nivou, u slučaju neispunjavnja utvrđenih obaveza u sprovođenju politike održivog razvoja SDG (16.6, 16.7, 16.8), SDG 17 (17.3, 17.6, 17.7, 17.8, 17.9, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 17.19). 5.3.2.3 Povećati broj izvršilaca (tako da se omogući da se barem po jedan službenik bavi poslovima održivog razvoja), kao i stručna znanja i profesionalizam službenka zaduženih za održivi razvoj, u organima uprave na nacionalnom nivou i sekretarijatima lokalnih samouprava za sprovođenje politike održivog razvoja na lokalnom nivou, uključujući: - sprovođenje i izvještavanje o implementaciji NSOR i ciljeva održivog razvoja; - praćenje usklađenosti nacionalnih propisa i institucionalnog okvira s NSOR; - pokretanje i sprovođenje programskih i projektnih aktivnosti; - stručnu evaluaciju materijala koji se upućuju Nacionalnom savjetu za ORKP i IUOP.	tehnologije, po vrsti saradnje - NIU07 Broj sistematizovanih radnih mjesta i broj stvarno zaposlenih na stručno administrativnim poslovima politike održivog razvoja	- Stručni i tehnički kapaciteti na lokalnom i nacionalnom nivou omogućavaju efikasno i učinkovito sprovođenje ciljeva i mjera održivog razvoja utvrđenih NSOR do 2030. - Odabrani scenario reforme sistema javne uprave za sprovođenje politike održivog razvoja omogućava efikasno sprovođenje NSOR do 2030 i izvještavanje o sprovođenju ciljeva održivog razvoja prema UN-u. - Poslovni i finansijski sektori i organizacije civilnog društva su aktivni sudionici u sprovođenju politike održivog razvoja. -

	5.3.2.4 Podstaći i jačati učešće poslovnog i finansijskog sektora u realizaciji projektnih i programskih aktivnosti NSOR, SDG 17 (17.14, 17.15, 17.17, 17.19) 5.3.2.5 Osnažiti aktivno učešće organizacija civilnog društva u sprovođenju NSOR-a SDG 16 (16.6, 16.7), SDG 17 (17.17). 5.3.2.6 Omogućiti održivo finansiranje stručno-administrativnog nivoa sprovođenja politike održivog razvoja SDG 17 (17.3, 17.16, 17.19). 5.3.2.7 Kontinuirano sprovesti programe jačanja kapaciteta javne uprave za upravljanje za održivi razvoj uključujući, SDG 17 (17.6, 17.7, 17.8, 17.16, 17.18, 17.19): - uspostavljanje programa stručnih usavršavanja u prioritetnim oblastima na osnovu prethodno utvrđenih potreba, pritome prioriteto vodeći računa o značaju kvalitetne primjene rezultata sprovedenih obuka i njihovom doprinosu u povećanju kvaliteta obavljanja svakodnevnih aktivnosti - razmjenu znanja i izgradnju potrebnih vještina kroz učešće u relevantnim međunarodnim programima. 5.3.2.8 Uspostaviti programski okvir Centra za održivi razvoj, do kraja 2016. godine i u prvoj polovini 2017. godine, realizacijom sljedećih aktivnosti, SDG 17 (17.6, 17.7, 17.8, 17.9): - podnijeti zahtjev za izdavanje licence za vršenje naučno-istraživačke djelatnosti Centra - izraditi protokole o: zajedničkom modelu upravljanja Centrom od strane UNDP-a i Vlade Crne Gore, izvještavanju, komunikaciji i javnom predstavljanju rada Centra, partnerstvima i okviru za finansiranje (iz sredstava koja će biti dostupna UNDPu, kao i u okviru budžetskih sredstva Crne Gore) - na osnovu tako utvrđenih protokola pripremiti Strategiju za djelovanje Centra u srednjoročnom periodu do 2021. godine s vizijom njegovog dugoročnog integrisanja u nacionalni institucionalni sistem upravljanja za održivi razvoj, uključujući i Studiju izgradnje potrebnih kapaciteta - na osnovu tako pripremljenih i usaglašenih dokumenata izvršiti dopune Memoranduma o razumijevanju između Vlade Crne Gore i UNDP-a o osnivanju Centra za održivi razvoj iz decembra 2013. godine. 5.3.2.9 U periodu od 2017-2021. godine realizovati programski okvir Centra za održivi razvoj ostvarivanjem njegovih sljedećih ključnih funkcija: povezivanje nauke i politike održivog razvoja radi jačanja sistema upravljanja za održivi razvoj; implementacija projekata u okviru prioritetnih tema NSOR do 2030. godine s fokusom na aktivnosti koje su prioritetne u periodu do 2020. godine, jačanje svijesti i izgradnja znanja o održivom razvoju, i to primjenom instrumenata za: razvoj i implementaciju		
--	--	--	--

	projekata, istraživanja i inovacije za informisano i na stručnim znanjima utemeljeno vođenje politike održivog razvoja. 5.3.2.10 U skladu s rezultatima izgradnje kapaciteta u okviru sprovođenja Strategije za djelovanje Centra za održivi razvoj u srednjoročnom periodu, izvršiti njegovu cjelovitu transformaciju u nacionalnu instituciju 2021. godine. 5.3.2.11 Kontinuirano jačati vizibilnost Centra u regionu jugoistočne Evrope s ciljem podsticanja kvalitetnih partnerstava i razmjene znanja za održivi razvoj.		
--	--	--	--

TEMATSKO PODRUČJE	5. UNAPREĐENJE SISTEMA UPRAVLJANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ
STRATEŠKI CILJ	5.4 Uspostaviti sistem za praćenje održivosti nacionalnog razvoja uključujući praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja
ODGOVORNI SUBJEKTI	Vodeći subjekti: Nacionalni savjet za održivi razvoj, klimatske promjene i integralno upravljanje obalnim područjem, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo finansija, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo nauke, Ministarstvo pravde, Ministarstvo za informaciono društvo i tehnologije i Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, Zavod za statistiku - MONSTAT, lokalne samouprave, Subjekti uključeni u implementaciju: Zajednica opština, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Agencija za duvan, Zavod za školstvo, Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima, Uprava za javne nabavke, Uprava za kadrove, Univerzitet Crne Gore - Institut za biologiju mora, Agencija za zaštitu životne sredine, Uprava carina, Uprava za inspeksijske poslove, Centralna banka, Institut za javno zdravlje, Uprava carina, Poreska uprava, Komisija za hartije od vrijednosti, Fond za zdravstveno osiguranje, Fond PIO,

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
5.4.1 Omogućiti kontinuiranu realizaciju programa prevođenja ciljeva održivog razvoja u nacionalni kontekst i izgradnju nacionalnih kapaciteta za njihovo efikasno sprovođenje u predstojećem dvogodišnjem periodu SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.9, 17.14, 17.15, 17.16, 17.17, 17.18, 17.19), Paragrafi: 3, 5, 21, 39-	5.4.1.1 Izvršiti detaljnu i sveobuhvatnu analizu postojećeg sistema nacionalnih politika u odnosu na potrebe s aspekta prevođenja ciljeva održivog razvoja u nacionalni kontekst, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.9, 17.14, 17.15, 17.16, 17.17). 5.4.1.2 Polazeći od platforme koju će postaviti NSOR do 2030. godine, svi nadležni resori treba da do 2017. godine utvrde vezu između pojedinih ciljeva održivog razvoja i njihovih sektorskih strategija, planova i programa, odnosno mjera i akcija za koje će biti zaduženi u sprovođenju NSOR. Shodno tome treba utvrditi relevantnost zadataka i indikatora održivog razvoja u kontekstu njihove integracije u sektorske politike i s tim u vezi utvrditi obaveze nadležnih resora i institucija u pogledu izvještavanja o sprovođenju zadataka u okviru ciljeva održivog razvoja relevantnih za Crnu Goru. Kao sljedeći korak treba definisati listu prioriteta za prevođenje i sprovođenje ciljeva održivog razvoja u nacionalne politike, programe i planove u periodu do 2020. godine, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.9, 17.14, 17.15, 17.16, 17.17). 5.4.1.3 U periodu od 2016-2024. godine zvanični i administrativni proizvođači statistike treba da preuzmu indikatore održivog razvoja u svoj program statističkih praćenja i izvještavanja prema dinamici i u opsegu koji su utvrđeni u poglavlju 7 SDG 17	- SDG 17.14.1 Broj zemalja koje su uspostavile mehanizme za poboljšanje koherentnosti javne politike održivog razvoja - SDG 17.16.1 Broj zemalja koje izvještavaju o napretku u okvirima za praćenje efikasnosti razvoja u kojima učestvuju više strana, a koje podržavaju postizanje ciljeva održivog razvoja - SDG 16.10.2 Broj zemalja koje usvajaju i sprovode ustavne, zakonske i/ili programske- - političke garancije za pravo	- Do 2017. godine utvrđena je relevantnost zadataka utvrđenih u okviru ciljeva održivog razvoja u kontekstu njihove integracije u sektorske politike, programe i planove i s tim u vezi utvrđena odgovornost nadležnih resora i institucija. - Do 2017. godine utvrđeni su nedostaci u horizontalnoj i vertikalnoj ravni uprave u pogledu prevođenja ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni kontekst. - Do 2018. godine izvršeno je usklađivanje nacionalnih politika i planova. - Do 2019. godine uspostavljen je informacioni sistem za obradu indikatora održivog razvoja. - U 2019. godini pripremljen je prvi pilot izvještaj o sprovođenju NSOR do 2030. godine, koji u mjeri dostupnosti integriše i indikatore održivog

41, 45-48, 54-59, 60-91	(17.16, 17.18, 17.19). 5.4.1.4 Radi utvrđivanja zvanične procedure valdiacije indikatora održivog razvoja od strane MONSTAT-a, izvršiti izmjene Zakona o zvaničnoj statistici i sistemu zvanična statistike, što može implicirati značajnu reformu nacionalnog statističkog sistema 5.4.1.5 Obezbijediti sredstva iz budžeta za finansiranje potrebnih statističkih istraživanja i s tim povezanog jačanja ljudskih resursa i tehničkih kapaciteta zvaničnih i administrativnih proizvođača podataka radi praćenja indikatora održivog razvoja, SDG 17 (17.16, 17.18, 17.19). 5.4.1.6 Obezbijediti sredstva iz budžeta za finansiranje uspostavljanja sistema izvještavanja o sprovođenju NSOR do 2030. godine odnosno ciljeva održivog razvoja prema UN-u i s tim povezanog jačanja ljudskih resursa i tehničkih kapaciteta Ministarstva održivog razvoja i turizma (i/ili buduće jedinice za sprovođenje NSOR), SDG 17 (17.16, 17.18, 17.19). 5.4.1.7 Kontinuirano unapređivati sistem izvještavanja o sprovođenju NSOR kroz širenje početno postavljene platforme za praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja, prema dinamici i opsegu koja je utvrđena u poglavlju 7, SDG 17 (17.16, 17.18, 17.19). 5.4.1.8 Realizacijom programskog okvira Centra za održivi razvoj i saradnjom sa drugim relevantnim subjektima, naročito u okviru sistema Ujedinjenih nacija, pružiti podršku Ministarstvu održivog razvoja i turizma (i/ili budućoj jedinici za sprovođenje NSOR), zvaničnim i administrativnim proizvođačima statistike i ostalim nadležnim resorima i institucijama za: razvoj i sprovođenje programa za uvođenje ciljeva održivog razvoja, uspostavljanje informacionog sistema za prikupljanje i obradu podataka i sistema izvještavanja o sprovođenju politike održivog razvoja primjenom ciljeva i indikatora održivog razvoja, SDG 17 (17.6, 17.7, 17.8, 17.9).	na pristup javnosti informacijama - SDG 17.18.1 Udio indikatora održivog razvoja kreiranih na nacionalnom nivou sa punim razvrstavanjem kada je to relevantno za cilj, u skladu sa osnovnim načelima zvanične statistika - SDG 17.18.2 Broj zemalja koje imaju domaće zakonodavstvo o statistici koje je usklađeno s osnovnim načelima zvanične statistike - SDG 17.18.3 Broj zemalja sa nacionalnim statističkim planom koji je u potpunosti finansiran i sprovodi se, prema izvoru finansiranja - SDG 17.19.1 Vrijednost svih resursa koji su stavljani na raspolaganje u cilju jačanja statističkih kapaciteta u zemljama u razvoju - SDG 17.15.1 Opseg u okviru kog pružaoci razvojne saradnje koriste okvire za rezultate i instrumente za planiranje koji su u vlasništvu zemlje - NIU 01 Zadovoljstvo javnosti učešćem u procesima donošenja i sprovođenja strateških dokumenata i propisa - NIU02 Broj primjedbi na dostupnost analiza i podataka o održivom područja - NIU 04 Broj primjedbi primljenih od zainteresovane javnosti koje su prihvaćene	razvoja do tada uvedene u sistem statističkog praćenja. - U 2018. godine izvještava se obradom najmanje 42,3% od ukupnog broja indikatora sa UN liste, u 2020. sa 50,2%, u 2022. sa 65,1%, i u 2024. sa 75,1% - Kontinuirano se obezbjeđuju sredstva za finansiranje aktivnosti na uspostavljanju sistema izvještavanja, i kasnije za realizaciju izvještavanja o sprovođenju NSOR i ciljeva održivog razvoja.
5.4.2 Uspostaviti informacioni sistem za praćenje sprovođenja NSOR koji je utemeljen na ciljevima i indikatorima održivog razvoja, SDG 17 (17.9, 17.16, 17.18, 17.19), Paragrafi 3, 5, 47-48, 54-59, 72-91	5.4.2.1 Do 2017. godine utvrditi nedostatke postojećih baza podata u pogledu prevođenja ciljeva i indikatora održivog razvoja u nacionalni kontekst. Do 2018. godine izvršiti usklađivanje nacionalnih politika i planova u odnosu na utvrđenu relevantnost ciljeva i zadataka održivog razvoja, SDG 17 (17.9, 17.16, 17.18, 17.19). 5.4.2.2 U sljedećoj fazi, radi prevazilaženja utvrđenih nedostataka, do 2019. godine u Ministarstvu održivog razvoja i turizma (i/ili budućoj jedinici za sprovođenje NSOR) uspostaviti informacioni sistem u okviru koga će, kako zvanični proizvođači statističkih podataka, tako i administrativni, vršiti obradu podataka potrebnih za proračunavanje indikatora održivog razvoja, prema modelu koji je dat u poglavlju 7 ove strategije. Uspostaviti kontrolu i potvrđivanje podataka administrativnih proizvođača podataka, u skladu s pristupom koji je dat u poglavlju 7 ove strategije, SDG 17 (17.9, 17.16, 17.18, 17.19). 5.4.2.3 Pri uspostavljanju informacionog sistema u Ministarstvu održivog razvoja i turizma (i/ili budućoj jedinici za sprovođenje NSOR) za podršku sprovođenju NSOR i praćenju indikatora održivog razvoja omogućiti uvezanost svih zvaničnih i		

	administrativnih proizvođača statistike (npr. po modelu funkcionisanja IRIS-a u okviru UNEP live, kako je predstavljeno u poglavlju 7 ove strategije), u okviru jedinstvenog informacionog sistema kojim upravlja Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije. Sadržaj i način vođenja sveobuhvatnog informacionog sistema urediti u skladu s Uredbom o sadržaju i načinu vođenja podataka u jedinstvenom informacionom sistemu za elektronsku razmjenu podataka (GSB), utvrđivanjem, SDG 17 (17.9, 17.16, 17.18, 17.19): - obaveznog sadržaja programa prikupljanja i pohranjivanja podataka - nadležnosti zvaničnih i administrativnih proizvođača statističkih podataka potrebnih za proračun indikatora održivog razvoja, uključujući i izmjene važećih programa rada ovih institucija i izmjene relevantnih nacionalnih popisa u odnosu na potrebe praćenja sprovođenja indikatora održivog razvoja koje su utvrđene u poglavlju 7 ove strategije, - jedinstvenog formata i drugih tehničkih uslova obrade podataka, - pravila razmjene podataka između nadležnih institucija, odnosno zvaničnih i administrativnih proizvođača statistike, - pravila za uspostavljanje zajedničke metabaze održivog razvoja s informacijama o dostupnosti raspoloživih podataka, - pravila vođenja informacionog sistema. 5.4.2.4 U Ministarstvu održivog razvoja i turizma uspostaviti i upravljati platformom za praćenje i izvještavanje o sprovođenju NSOR primjenom indikatora održivog razvoja (npr. po modelu funkcionisanja IRIS-a u okviru UNEP live). Platforma treba da bude povezana s centralnom bazom podataka/informacionim sistemom za praćenje i izvještavanje o sprovođenju NSOR u skladu s modelom koji je predstavljen u poglavlju 7 ove strategije, SDG 17 (17.9, 17.16, 17.18, 17.19). 5.4.2.5 Obezbijediti finansijska sredstva za prikupljanje podataka, ažuriranje i održavanje baza podataka, SDG 17 (17.16, 17.19). 5.4.2.6 U skladu s Uredbom o sadržaju i načinu vođenja podataka u jedinstvenom informacionom sistemu za elektronsku razmjenu podataka (GSB) preko jedinstvenog sistema za razmjenu obezbijediti dostupnost podacima sadržanim u bazama podataka unapređivanjem primjene procedura za, SDG 17 (17.18): - podnošenje i odobravanje zahtjeva za obezbjeđivanje dostupnosti podataka - upotrebu podataka za obavljanje stručnih poslova (izrada javnih politika, studija, analiza, razvojnih i prostornih planova, itd.) i sprovođenje naučnih istraživanja - upotrebu podataka za informisanje javnosti. 5.4.2.7 Podsticati i sprovoditi programe usavršavanja tehničkih i stručnih znanja potrebnih za modernizaciju procesa prikupljanja i obrade podataka i upravljanja informacionim sistemom u skladu s unaprijeđenim propisima i potrebama SDG 17 (17.16).	odnosno koje su uticale na usklađivanje/promjenu strateških dokumenata i propisa - NIU05 Broj strateških dokumenata i propisa za koje su, u fazi izrade, bile organizovane javne konsultacije - NIU06 Broj programa i projekata koji su realizovani korišćenjem i nadogradnjom postojećih (baza) podataka	
--	--	---	--

FINANSIRANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ

TEMATSKO PODRUČJE

6. FINANSIRANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ

STRATEŠKI CILJ

6.1 USPOSTAVITI SISTEM ODRŽIVOG FINANSIRANJA ŽIVOTNE SREDINE I OČUVANJA PRIRODNOG KAPITALA KAO KOMPONENTE FINANSIRANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

Vodeći subjekt: Ministarstvo finansija

ODGOVORNI SUBJEKTI

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Agencija za zaštitu životne sredine, lokalne uprave, privredni subjekti, stručne i naučne institucije, i nevladin sektor; međunarodni razvojni partneri (EU, UN, WB i dr.);

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
6.1.1 Uvesti sistem programskog, namjenskog planiranja godišnjeg budžeta za sve korisnike budžeta (potrošačke jedinice), u kojem će se posebno planirati sredstva za realizaciju programskih aktivnosti održivog razvoja SDG 12 (12.2), 17 (17.3, 17.9, 17.14, 17.18, 17.19)	6.1.1.1 Unaprijediti sistem budžetske klasifikacije i posebno planirati sredstva za realizaciju programskih aktivnosti održivog razvoja, SDG 17 (17.3, 17.9, 17.14, 17.18, 17.19). 6.1.1.2 Uskladiti sektorsko planiranje budžeta potrošačkih jedinica sa ciljem poboljšanja koherentnosti politika za održivi razvoj, kako sa aspekta izvora sredstava, tako i sa aspekta njihove namjene, uz uvažavanje principa finansiranja za OR (integralni pristup, princip saradnje, princip ispunjavanja međunarodno preuzetih obaveza, princip transparentnosti i odgovornosti, dosljednost i sledljivost politika za održivi razvoj, princip efikasnosti i koordinacije, princip mobilizacije i efektivne upotrebe izvora finansiranja, princip kofinansiranja sa privatnim izvorima, zatim finansijski aspekti principa prevencije i predostrožnosti, te princip supsidijarne odgovornosti), SDG 17 (17.14), SDG 12 (12.2). 6.1.1.3 Uskladiti izdvajanja sredstava iz budžeta jedinica lokalnih samouprava s planiranjem budžetskih sredstava na nacionalnom nivou, SDG 17 (17.14), SDG 12 (12.2).	- SDG 17.1.1 Ukupni budžetski prihod kao udio BDP-a, po izvoru - SDG 17.1.2 Udio domaćeg budžeta koji se finansira domaćim porezima - SDG 17.3.1 Strane direktne investicije (SDI), zvanična razvojna pomoć i Saradnja jug-jug kao udio u ukupnom domaćem budžetu - SDG 17.13.1 Makroekonomska kontrolna tabla (dashboard) - 17.14.1 Broj zemalja koje su uspostavile mehanizme za poboljšanje koherentnosti javne politike održivog razvoja - MIWB22 Indeks kvaliteta upravljanja (Government effectiveness index)	- Administrativni troškovi upravljanja NSOR i dijela programskih aktivnosti održivog razvoja su na nivou od 1 do 1,5% Budžeta Crne Gore u 2020. godini, a na nivou od 1,5 do 2% u 2030. godini. - Sektorski budžeti usklađeni za planiranim aktivnostima NSOR - Podignut je nivo koordinisanog djelovanja između sektora i potrošačkih jedinica - Uveden srednjoročni budžetski okvir – programski budžet; - Kreiran efikasan sistem mjerenja učinka budžetskih programa u cilju povećanja efikasnosti i transparentnosti javne potrošnje, mjeren sljedećim ciljnim indikatorima: - udio novih srednjoročnih sektorskih strategija koje uključuju procjenu troškova za njihovu implementaciju, uključujući i potencijalna donatorska sredstva, u strukturi ukupnih sektorskih strategija dostiže 100% do 2020.g. - prosječno odstupanje između limita budžetskih izdataka utvrđenih srednjoročnim budžetskim okvirom i stvarnih budžetskih rashoda planiranih godišnjim zakonom o budžetu smanjeno na 5% do 2020.g.

6.1.2 Uspostaviti Eko-fond i promovisati mobilizaciju sredstava za finansiranje ŽS, uz uključivanje novih ekonomskih instrumenata (zelena fiskalna reforma) SDG 17 (17.3, 17.14), SDG 12 (12.2)	6.1.2.1 Proširiti odnosno integrisati sve namjenske prihode za zaštitu životne sredine u jedinstveni fond za zaštitu životne sredine (uvažavajući principe zagađivač plaća, korisnik plaća, partnerstvo za privatnim sektorom i globalno partnerstvo); posebno uključiti, (SDG SDG 17 (17.14), SDG 12 (12.2): - naknade za ispuštanje zagađujućih materija u vode (Zakon o vodama i Zakon o finansiranju upravljanja vodama) - dozvole za promet izvora jonizujućeg zračenja i promet radioaktivnog materijala - naknada za kontrolu radioaktivnosti roba pri uvozu, izvozu i tranzitu; - naknade za upotrebu prirodnih resursa koje uključuju vrednovanje prirodnog kapitala i usluge ekosistema po principu korisnik plaća (za korišćenje voda, mineralnih sirovina, šuma); po potrebi nalaziti održive mehanizme za mobilizaciju ovih sredstava i na nacionalnom i na lokalnom nivou - uključiti i prihode od korišćenje zaštićenih prirodnih dobara (Nacionalni parkovi), ali uz uvažavanje usluga ekosistema - uključiti i dio prihoda od akciza na fosilna goriva koji bi se koristili za saniranje negativnih efekata koji po ŽS nastaju sagorijevanje fosilnih goriva. 6.1.2.2 Uključiti dodatne poreske prihode (npr. poreze na upotrebu pesticida, naknadu za korišćenje nemetalčnih mineralnih sirovina, naknadu za zaštitu drveća, kaucija za ambalažu za pića, oporezivanja plastičnih kesa, naknadu za zagađenje voda i oporezivanja prirodnih resursa, i sl.) za adekvatno vrednovanje prirodnih resursa u skladu sa evropskom praksom, uz sljedeće prioritete aktivnosti, SDG 17 (17.14), SDG 12 (12.2): - integrisati naknade iz sektora industrije, od koncesija i drugih oblika korišćenje prirodnih resursa u izvore finansiranja eko-fonda - uvesti nove fiskalne mehanizme zaštite životne sredine (uvođenjem novih fiskalnih mehanizama zaštite životne sredine (npr. takse na uvoz proizvoda koji ugrožavaju životnu sredinu). 6.1.2.3 Omogućiti doslednu i efikasnu naplatu poreza i naknada za zagađivanje životne sredine i korišćenje prirodnih resursa, SDG 17 (17.3, 17.14), SDG 12 (12.2). 6.1.2.4 Dalje ciljano razvijati oblike namjenske upotrebe sredstava za zaštitu životne sredine iz javnog sektora i kroz partnerstvo sa domaćim i međunarodnim privatim i javnim izvorima, SDG 17 (17.3, 17.14), SDG 12 (12.2). 6.1.2.5 Obezbijediti kompatibilnost ubiranja poreza i naknada za životnu sredinu u okviru Eko-fonda sa onim u okviru finansiranja održivog razvoja, kao i subvencija koje će biti podržane iz oba izvora finansiranja. Osigurati usmjeravanje dijela sredstava za zaštitu životne sredine lokalnim samoupravama u skladu s programskim opredjeljenima Eko fonda, SDG 17 (17.3, 17.14), SDG 12 (12.2).	- SDG12.c.1 Iznos subvencija za fosilna goriva po jedinici BDP-a (proizvodnja i potrošnja) i kao udio u ukupnom nacionalnom rashodu za fosilna goriva - MIWB22. Indeks kvaliteta upravljanja (Government effectiveness index, World Bank)	- Uspostavljen Eko-fond - Sprovedna zelena fiskalna reforma, uključujući i prihodnu stranu (porezi, naknade) i rashodnu stranu (subvencije, investicije) - Proširena poreska osnova i povećana predvidljivost poreskog sistema - Povećan kapacitet prihodnih institucija - Odgovorna javna potrošnja, uz uvažavanje principa održivog razvoja - Predvidive javne finansije i kredibilno srednjoročno planiranje, uz mjerenje efekata potrošnje, unapređuju kreditni rejting zemlje, uz podsticanje razvoja zelene ekonomije
---	---	--	--

6.1.3 Ukinuti subvencije koje štete životnoj sredini uključujući i racionalizaciju neefikasnih subvencija SDG 12 (12.c), 17 (17.3, 17.14)	6.1.3.1 Eliminirati subvencije štetne po životnu sredinu i omogućiti plaćanja pravih cijena upotrebe prirodnih resursa, SDG 12 (12.c), 17 (17.3, 17.14). 6.1.3.2 U potpunosti ukladiti propise i politiku državne pomoći sa EU standardima u ovoj oblasti, SDG 12 (12.c), 17 (17.3, 17.14). 6.1.3.3 Preispitati obim ovih izdvajanja striktno poštujući principa postepenog smanjivanja odobrenih subvencija u funkcij vremena, SDG 12 (12.c), 17 (17.3, 17.14). 6.1.3.4 Proširiti subvencije kojim se podstiče održivost životne sredine i održiva upotreba prirodnih resursa u prvom redu kroz: podršku sanaciji zagađenja, održivim na prirodni zasnovanim oblicima turizma, održivim gradovima, uvođenju zelene infrastrukture, zelene mobilnosti i pilot projektima uspostavljanja integrisanog sistema održivog saobraćaja, istraživanjima i inovacijama usmjerenim na razvoj zelenih i čistih tehnologija, itd., SDG 12 (12.c), 17 (17.3, 17.14).	- SDG 12.c.1 Iznos subvencija za fosilna goriva po jedinici BDP-a (proizvodnja i potrošnja) i kao udio u ukupnom nacionalnom rashodu za fosilna goriva - NIE76. Državna pomoć u BDP-u i učešće regionalne pomoći u ukupnoj državnoj pomoći	- Ukinute subvencije koje štete životnoj sredini - Uveden novi set subvencija u skladu sa EU standardima
6.1.4 Mobilisati sredstva za unapređenje kvaliteta infrastrukture u oblasti životne sredine kombinacijom ekonomskih instrumenata, podsticajem stranih ulaganja, kreditima i mehanizmima razvojnog partnerstva sa domaćim i međunarodnim partnerima (javni i privatni sektor) SDG 12 (12.2, 12.c), 17 (17.3, 17.14)	6.1.4.1 Povećati namjenska izdvajanja javnog sektora za životnu sredinu (u državnom budžetu i budžetima lokalnih samouprava, SDG 17 (17.3, 17.14). 6.1.4.2 Unaprijediti propise u kontekstu širenja poreske osnovice poreza i naknada za zagađenje životne sredine i upotrebu prirodnih resursa i poboljšati mehanizme za upravljanje prikupljenim sredstvima (unaprijediti sistem i naplatu naknada), osiguravajući njihovo namjensko trošenje kroz funkcionisanje transparentnog eko-fonda, SDG 12 (12.2, 12.c), 17 (17.3, 17.14). 6.1.4.3 Unaprijediti propise u kontekstu utvrđivanja realnih, pravih cijena (<i>getting the prices right</i>) kojim će se pokriti troškovi prevencije i eliminisanja posljedica negativnih uticaja na životnu sredinu i stimulisati efikasno korišćenje prirodnih resursa kao što su vode, materijali iz vodotoka, i šume, SDG 12 (12.2, 12.c), 17 (17.3, 17.14). 6.1.4.4 Proširiti poresku osnovicu za poreze i naknade za zagađivanje životne sredine i korišćenje prirodnih resursa u skladu sa evropskom praksom, prioritarno, SDG 12 (12.2, 12.c), 17 (17.3, 17.14): - integrisanjem naknada iz sektora industrije, od koncesija i drugih oblika korišćenje prirodnih resursa u izvore finansiranja eko-fonda, - uvođenjem novih fiskalnih mehanizama zaštite životne sredine (npr. takse na uvoz proizvoda koji ugrožavaju životnu sredinu). 6.1.4.5 Obezbijediti finansijsku samoodrživost javnih komunalnih preduzeća cjenovnom politikom i svođenjem broja zaposlenih u realne okvire, SDG 17 (17.3, 17.14). 6.1.4.6 Promovisati investicije u životnu sredinu dodatnim setom podsticajnih mjera za projekte ozelenjavanja crnogorske ekonomije, SDG 12 (12.2, 12.c), 17 (17.3, 17.14).	- MIWB22 Indeks kvaliteta upravljanja (Government effectiveness index, World Bank) - NIE84 Izdvajanja za zaštitu životne sredine u državnom budžetu i budžetima lokalnih samouprava	- Administrativni troškovi upravljanja NSOR i dijela programskih aktivnosti održivog razvoja su na nivou od 1 do 1,5% Budžeta Crne Gore u 2020. godini, a na nivou od 1,5 do 2% u 2030. godini. - Usaglašeni propisi sa EU pravnom tekovinom (nacionalni ekološki acquis) - Uvedeni novi ekonomski instrumenti za podsticanje zelene ekonomije i kreiranje zelenih radnih mjesta

TEMATSKO PODRUČJE	6. FINANSIRANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ
STRATEŠKI CILJ	6.2 OMOGUĆITI UVOĐENJE ZELENE EKONOMIJE MOBILIZACIJOM SREDSTAVA ZA FINANSIRANJE ODRŽIVOG RAZVOJA

Vodeći subjekt: Ministarstvo finansija

ODGOVORNI SUBJEKTI

Subjekti uključeni u implementaciju: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo nauke, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, Agencija za zaštitu životne sredine, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, lokalne uprave, privredni subjekti, stručne i naučne institucije, i nevladin sektor; međunarodni razvojni partneri (EU, UN, WB i dr.);

MJERE	PODMJERE	INDIKATORI	CILJNI ISHOD U POSTIZANJU NAPRETKA U 2030. g.
6.2.1 Pružiti finansijsku podršku razvoju mehanizama i kapaciteta za uvođenje zelene ekonomije u deset prioritetnih sektora SDG 9 (9.b), 10 (10.1, 10.2, 10.4, 10.b), 12 (12.a, 12.c), 13 (13.3), 15 (15.a, 15.b), 17(17.1, 17.3, 17.14, 17.16)	6.2.1.1 Otvoriti nova zelena radna mjesta, prvenstveno s ciljem ubrzanog razvoja sjevernog regiona, smanjenja siromaštva i nejednakosti, u sljedećim prioritetnim sektorima, SDG 12 (12.c), 10 (10.1, 10.2, 10.4): - Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj (uključujući: promociju područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju; očuvanje i održivo korišćenje genetskih resursa; organsku proizvodnju; i održivo korišćenje planinskih pašnjaka), SDG 15 (15.a, 15.b) - Jačanje veza turizma i poljoprivrede - Održivo šumarstvo SDG 15 (15.b) - Razvoj zelenih vidova turizma - diverzifikacija turističke ponude; - Razvoj održivih OIE i smanjenje emisija i pritiska na životnu sredinu; - Energetska efikasnost (domaćinstva, javni sektor, komercijalni sektor, saobraćaj, prerađivačka industrija); posebno ozeleniti prostorno planiranje i građevinarstvo (dalja integracija zahtjeva energetske efikasnosti u prostorne planove, ali i kod upotrebe materijala u građevinarstvu, omogućiti očuvanje predionih i prirodnih vrijednosti u prostornim planovima; omogućiti planiranje prostora koje uzima u obzir uticaj klimatskih promjena) - Održiva proizvodnja i potrošnja za efikasno korišćenje resursa i jačanje konkurentosti (prerađivačka industrija, usluge, mala i srednja preduzeća). - Prirodni kapital (zaštićena područja, očuvanje stabilnosti ekosistema, posebno osjetljivih, očuvanje predionih i prostornih vrijednosti; vodni resursi, obalno područje i zemljište) - Infrastruktura koja doprinosi očuvanju životne sredine (otpad,	- NIE70. Broj realizovanih kreditnih linija za podsticaj razvoja MSP preko IRF-a koje spadaju u podršku zelenom preduzetništvu - NID66 IRF Ukupna vrijednost projekata odobrenih od strane IRF za Sjeverni region - NIE55. Broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava koja ostvaruju pravo na direktna zelena plaćanja - NIE51 Udio polj. površina u programima posebne podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju (zelena plaćanja, organska polj., zaštićena područja, područja s prirodnim ograničenjima za poljoprivredu, područja posebne prirodne vrijednosti i sl.)	- Obezbeđeni domaći javni izvori koji generišu privredni rast na održivim osnovama - Obezbijeđeni domaći i međunarodni privatni izvori za finansiranje održivog razvoja i kreiranje zelenih radnih mjesta - Poboljšana koherentnost politika za održivi razvoj, uključujući koordinaciju

	otpadne vode, saobraćaj, zgrade), kao i zelena i na klimatske promjene otporna infrastruktura - Nauka i istraživanje, obrazovanje (inovacije i tehnološki razvoj, sufinansiranje projekata). 6.2.1.2 Razvijati kapacitete za zelenu ekonomiju i inovacije, uz značajnu ulogu nauke, istraživanja, obrazovnog sistema i međunarodne saradnje, SDG 12 (12.a), 13 (13.3), 10 (10.b), 9 (9.b), 17 (17.14, 17.16). 6.2.1.3 Stvoriti uslove za razvoj zelene ekonomije, posebno u prioritetnim sektorima: poljoprivredi (uključujući ruralni razvoj i šumarstvo), energetici (EE i OIE) i turizmu jačanjem kapaciteta i omogućavanjem investicija za ozelenjavanje ekonomije i kreiranje novih radnih mjesta, pri čemu javni sektor djeluje kao katalizator, a uloga privatnog sektora jača, SDG 17 (17.3, 17.14). 6.2.1.4 Sprovoditi mjere fiskalne konsolidacije, borbu protiv sive ekonomije, jačati međunarodnu saradnju u oblasti poreske politike, uz adekvatnu cjenovnu i poresku politiku proizvoda koji ugrožavaju ljudsko zdravlje, kako bi se kreirala dodatna sredstva iz javnih izvora za finansiranje održivog razvoja, SDG 10 (10.4, 10.2), 17 (17.1, 17.3, 17.14).		
6.2.2 Uspostaviti povoljan regulatorni okvir za investicije u zelenu ekonomiju SDG 8 (8.2, 8.3), 10 (10.2, 10.3, 10.b), 12 (12.2, 12.c), 13 (13.2, 13.a), 15 (15.2), 16 (16.6), 17 (17.1, 17.2, 17.3, 17.4, 17.5, 17.6, 17.7, 17.14, 17.17, 17.18, 17.19)	6.2.2.1 Dosljedno primijeniti politiku i propise održivog razvoja i zelene ekonomije, kao i relevante strategije i planove; integrisati mjere za stvaranje povoljnog okvira i ambijenta za zelenu ekonomiju u sektorske politike i mjere, SDG 13 (13.2), 17 (17.14). 6.2.2.2 Izgraditi transparentan, stabilan i predvidljiv investicioni ambijent, pa punom primjenom ugovora i poštovanjem vlasničkih prava, integrisanih u jasne makroekonomske politike i odgovarajuće institucije; u navedenom kontekstu razviti i primijeniti politike i instrumente zelene ekonomije, uključujući fiskalne i tržišno zasnovane instrumente, standarde i propise. Kroz funkcionisanje Eko-fonda podržati njihovu efikasnu primjenu. Primijenti i instrumente zasnovane na dobrovoljnosti, SDG 10 (10.b), 17 (17.3). 6.2.2.3 Graditi povoljnu klimu za inkluzivne i održive investicije privatnog sektora, sa transparentnim i stabilnim pravilima i standardima, uz uslove fer konkurencije, a u cilju podsticanja ostvarivanja ciljeva održivog razvoja zemlje, SDG 17 (17.14). 6.2.2.4 Podsticati pripremu projekata koji promovišu rast zaposlenosti, održive oblike potrošnje i proizvodnje, strukturnu transformaciju i održivu industrijalizaciju, proizvodnu diverzifikaciju i razvoj poljoprivrede; posebno: - Ozeleniti tržište radne snage (veza između obrazovnog sistema i tržišta radne snage, omogućavanje obuka za ozelenjavanje	- 17.14.1 Broj zemalja koje su uspostavile mehanizme za poboljšanje koherentnosti javne politike održivog razvoja - MIWEF31. Doing Bussines, Svjetska banka - MIWEF30 Indeks globalne konkurentnosti (GCI) - MIWB27 Technical cooperation grants (BoP, current US\$) - NIE09. Neto SDI u BDP-u - NIE85 Godišnja vrijednost investicionih ulaganja podržana od strane EU (WBIF, nacionalna IPA II i drugi EU izvori) - NIE70. Broj realizovanih kreditnih linija za podsticaj razvoja MSP preko IRF-a koje spadaju u podršku zelenom preduzetništvu	- Poboljšana koherentnost politika za održivi razvoj - Unaprijeđen institucionalni okvir i ukupni poslovni ambijent za privlačenje investicija u zelenu ekonomiju - Povećan broj odobrenih projekata iz regionalnih pretprijetnih fondova za podršku infrastrukturi i društvenom razvoju - Povećan broj međunarodnih razvojnih partnera koji podržavaju razvoj zelene ekonomije u Crnoj Gori - Razvijeno zeleno bankarstvo, povećan broj kreditnih linija pod povoljnim uslovima kompanijama koje su aktivne u sektoru energetske efikasnosti, upravljanju otpadom i sl., kompanijama koje proizvode ekološki dizajnirane proizvode, fizičkim licima koja kupuju hibridne automobile, farmerima koji proizvode organske proizvode - Razvijeni indikatori za mjerenje napretka u prelasku na zelenu ekonomiju (zeleni BDP)

	određenih zanimanja i razvoj novih znanja i sposobnosti); - Omogućiti pravičnu raspodjelu koristiti od ekonomskog razvoja i smanjenje nejednakosti, uključujući mjere kroz namjensko planiranje budžeta, SDG 10 (10.2, 10.3), 17 (17.3, 17.4). 6.2.2.5 Obezbjediti tehničku podršku, investicije i obuke za razvoj kapaciteta za jačanje ekonomske saradnje zemlje domaćina i stranih investitora, kao i obezbjeđenje osiguranja i neophodnih garancija za investicije (WB, UN, EU); uključiti i multilateralne razvojne banke; jačati administrativne kapacitete i obuke za korišćenje sredstava iz pretpristupne podrške EU (kasnije strukturnih fondova EU), kao i učešće u programima Unije, SDG 10 (10.b), 17 (17.1, 17.2, 17.3, 17.4, 17.5, 17.6). 6.2.2.6 Redovno ažurirati Nacionalni investicioni plan sa kompletnom bazom prioriternih investicionih projekata u oblasti energetike, životne sredine, saobraćaja i društvenih djelatnosti za WBIF-IPA i evropske banke (EIB, EBRD), SDG 10 (10.b), 17 (17.1, 17.2, 17.3, 17.4, 17.5). 6.2.2.7 Stimulisati zeleno preduzetništvo olakšavanjem pristupa kreditima kod komercijalnih banaka za početak biznisa i za novo zapošljavanje (zeleno bankarstvo), SDG 8 (8.2, 8.3), 17 (17.3). 6.2.2.8 Jačati javno-privatna partnerstva, SDG 17 (17.3, 17.7, 17.17). 6.2.2.9 Ukloniti direktne ili skrivene subvencije za neodržive aktivnosti (prekomjerno zagađenje, neefikasno trošenje energije i ostalih resursa, prekomjerna eksploatacija prirodnih resursa, ugrožavanje vrijednog biodiverziteta), SDG 12 (12.2, 12.c), 15 (15.a), 17 (17.14). 6.2.2.10 Omogućiti integraciju vrijednosti ekosistema u razvojne politike i nacionalne račune, SDG 15 (15.2), 17 (17.14). 6.2.2.11 Razvijati indikatore za mjerenje napretka u prelasku na zelenu ekonomiju, SDG 12 (12.8), 17 (17.18, 17.19). 6.2.2.12 Omogućiti sticanje novih znanja i sposobnosti za zelenu ekonomiju, podizanje svijesti i promjenu ponašanja; jačati proces mobilizacije resursa i kroz Zeleni klimatski fond (Green Climate Fund), Strateški plan za biodiverzitet, Globalni ekološki fond (Global Environment Facility, GEF), inicijative WHO, itd., SDG 13 (13.3, 13.a), 10 (10.b), 17 (17.14). 6.2.2.13 Definirati institucionalne i administrativne strukture koje treba da omogućiti razvoj ljudskih resursa i naučno-istraživačke infrastrukture u funkciji većeg doprinisa zelenom razvoju; realizovati i omogućiti primjenu rezultata tih naučno-istraživačkih projekata, SDG 13 (13.3, 13.a), 10 (10.b), 16 (16.6), 17 (17.14). 6.2.2.14 Podsticati dalji razvoj privatnog sektora koji uvažava međunarodne		
--	---	--	--

	standarde i dobru praksu tržišta rada odnosno prava zaštite na radu, ekološke i zdravstvene standarde, uz uvažavanje ukupnog korpusa zaštite ljudskih prava, u skladu sa međunarodnim konvencijama, SDG 8 8.5).		
6.2.3 Institucionalno i organizaciono jačati koherentnost politika za finansiranje održivog razvoja SDG 10 (10.6), 17 (17.3, 17.10, 17.11, 17.12 17.13, 17.14, 17.18, 17.19)	6.2.3.1 Organizaciono i kadrovski unaprijediti proces planiranja i realizacije Budžeta Crne Gore u Ministarstvu finansija, uključujući i sistematizovano radno mjesto za finansijsko planiranje, praćenje i agregiranje tekućih, ali i kapitalnih izdataka potrošačkih jedinica, koje se odnose na finansiranje održivog razvoja, uključujući izdatke i investicije za održivi razvoj ljudskog, društvenog i ekonomskog kapitala Crne Gore, SDG 17 (17.13, 17.14, 17.18, 17.19). 6.2.3.2 Ojačati administrativne kapacitete jedinica lokalne samouprave za omogućavanje finansiranja održivog razvoja na lokalnom nivou, SDG 17 (17.3, 17.14). 6.2.3.3 Uspostaviti kontrolni mehanizam u okviru Komisije za ekonomsku politiku i finansijski sistem čijom primjenom bi se onemogućilo donošenje dokumenata i propisa koji nijesu u skladu s prioritetima održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine, SDG 17 (17.14).	- MI. Indeks kvaliteta upravljanja (Government effectiveness index, World Bank) - 17.14.1 Broj zemalja koje su uspostavile mehanizme za poboljšanje koherentnosti javne politike održivog razvoja	- Poboljšana koherentnost politika za održivi razvoj, uključujući koordinaciju i fleksibilne mehanizme finansiranja održivog razvoja
6.2.4 Podsticati transparentnu, inkluzivnu i nediskriminativnu međunarodnu trgovinu SDG 8 (8.a), SDG 10 (10.6, 10.a), 17 (17.10, 17.11, 17.12)	6.2.4.1 Sprovesti Sporazum o trgovinskim olakšicama Svjetske trgovinske organizacije (WTO TFA) i poštovati sve WTO inicijative, posebno inicijative prema najmanje razvijenim zemljama; sprovesti sličan sporazum u okviru CEFTA zone slobodne trgovine, participirati u svim inicijativama UNCTAD-a za olakšanje trgovine i rast izvoza, kako bi se kreirali fer uslovi trgovine za sve i unaprijedio pristup tržištu za manje razvijene i manje konkurentne zemlje (posebno tržištu poljoprivrednih proizvoda, i tržištu prehrambenih proizvoda), SDG 8 (8.a), SDG 10 (10.6), SDG 17 (17.10, 17.11, 17.12). 6.2.4.2 Jačati pristup finansijskim izvorima za rast ekonomskih aktivnosti i međunarodnu trgovinu i definisati tržišno orjentisane podsticaje kako bi se proširilo finansiranje međunarodne trgovine u skladu sa pravilima STO, SDG 10 (10.a), SDG 17 (17.10, 17.11, 17.12). 6.2.4.3 Posebno podsticati regionalnu trgovinu i interkonektivnost, čime se promoviše inkluzivni rast i održivi razvoj; smanjenjem barijera trgovini, ukidanjem nepotrebnih netarifnih mjera i trgovinskim olakšicama jačati bilateralnu i regionalnu ekonomsku saradnju, SDG 17 (17.10, 17.11, 17.12).	- SDG 10.a.1 Udio carinskih pozicija primijenjenih na uvoze iz najmanje razvijenih zemalja i zemalja u razvoju koje imaju nultu carinsku tarifu - SDG 8.a.1 Preuzete obaveze i isplate za Pomoć za trgovinu - NIE07. Bilans tekućeg računa u BDP (deficit) - NIE08. Stepen pokrivenosti uvoza izvozom - NIE10. Prosječno vrijeme carinjenja robe pri uvozu i izvozu	- U potpunosti primjenjen sporazum o trgovinskim olakšicama WTO (i CEFTA) - Povećan izvoz poljoprivredni proizvoda i prehrambene industrije, smanjenjem netarifnih mjera u regionu i trgovinskim olakšicama - Ojačana regionalna ekonomska saradnja
6.2.5 Upravlјati javnim dugom na principima međugeneracijske ravnoteže i održivog razvoja	6.2.5.1 Sprovesti Strategiju upravljanja javnim dugom kao dio fiskalne strategije zemlje, uključujući analizu postojeće duga, projekciju kretanja u narednom srednjem roku, analizu troškova i rizika koji prate potencijalna zaduživanja, kao i smjernice za dalju politiku	- SDG 17.4.1 Servisiranje duga kao udio izvoza roba i usluga - SDG 10.5.1 Pokazatelj finansijske ispravnosti (CPIA indikator)	- Održivo upravljanje javnim dugom na principima međugeneracijske ravnoteže

SDG 10 (10.5), SDG 17 (17.4, 17.13, 17.14, 17.18, 17.19)	zaduživanja i upravljanja dugom, SDG 17 (17.4, 17.13, 17.14, 17.18, 17.19). 6.2.5.2 Upravlјati dalјim zaduživаnjem uvažavajući princip međugeneracijske ravnoteže, posebno kod reprogramiranja duga, odnosno reprogramiranja sredstava potrebnih za javnu potrošnju od vremena nastanka određenog projekta do vremena plaćanja dospelih obaveza po servisiranju zaduženja, SDG 17 (17.4, 17.13, 17.14, 17.18, 17.19). 6.2.5.3 Unaprijediti regulatorni okvir i praćenje globalnih finansijskih tržišta i institucija, te ojačati budžetsko i finansijsko upravljanje u zemlji, SDG 10 (10.5), 6.2.5.4 Do 2030. godine, smanјiti na manje od 3 odsto transakcijske troškove doznaka migranata i eliminisati koridore za plaćanje doznaka sa troškovima većim od 5 odsto, SDG 10 (10.c).	- 10.c.1 Troškovi slanja doznaka kao udio doznačenog iznosa - NIE11. Državni dug u BDP-u - NIE12. Javni dug u BDP-u - NIE13. Troškovi servisiranja duga kao % BDP-a - MIWB26 Total Debt Service (% of export of goods, services, and primary income)	
---	--	--	--

7. Praćenje sprovođenja NSOR i mjerenje održivosti razvoja Crne Gore do 2030. godine

Bez preciznih mjerenja uspješnosti sprovođenja i ocjene djelotvornosti mjera održivog razvoja nije moguće pratiti ishode sprovođenja NSOR. Na taj način, pored praćenja planiranih i očekivanih, moguće je praćenje i neplaniranih promjena koje potencijalno mogu uzrokovati poteškoće u implementaciji politike održivog razvoja. U strateškom cilju NSOR „**Uspostavljanje sistema za praćenje održivosti nacionalnog razvoja uključujući praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja**“ dat je kritički osvrt na praćenje sprovođenja i izvještavanje o sprovođenju NSOR iz 2007. godine, identifikovane su slabosti i ponuđeni odgovori kako da se nedostaci prevaziđu u periodu do 2030. godine. Naime, osnovne slabosti postojećeg sistema mogu se grupisati u dvije cjeline: 1) nedostatak sveobuhvatne liste nacionalnih indikatora održivog razvoja koja obuhvata i kvalitativne i precizno mjerljive kvantitativne pokazatelje stanja, procesa i ishoda održivog razvoja Crne Gore; i 2) neuspostavljen funkcionalan informacioni sistem obrade podataka za proračun indikatora održivog razvoja, uz omogućenu kompatibilnost postojećih baza podataka i zadovoljavajuću komunikaciju brojnih subjekata s nadležnostima za sprovođenje mjera NSOR u kontekstu usklađivanja obrade podataka i njihove razmjene. Navedene slabosti su rezultirale nemogućnošću kvantifikovanja trendova u sprovođenju mjera NSOR, te usmjeravanjem sistema izvještavanja na isključivo praćenje ishoda, bez mogućnosti uvida u trendove procesa vezanih za sprovođenje mjera održivog razvoja. Na taj način je onemogućeno izvođenje ocjena o tome kako su procesi doveli do ispunjenja planiranih ishoda ili ako nijesu, zašto nije bilo moguće ostvariti planirane ishode.

U cilju stvaranja uslova za mjerenje održivosti nacionalnog razvoja u vremenskom horizontu

NSOR do 2030. godine neophodno je napraviti iskorak, prevazilaženjem slabosti iz prethodne faze sprovođenja NSOR i uspostavljanjem funkcionalnog sistema koji omogućava preciznu mjerljivost procesa i ishoda kako planiranih – očekivanih, tako i neplaniranih. Neophodno je da tako uspostavljen sistem omogući ocjenu napretka u sprovođenju ciljeva i mjera NSOR, ali i informisanu osnovu za usklađivanje početnih ciljeva i mjera s rezultatima implementacije NSOR, ukoliko se za tim pojavi potreba. Takođe, ovakav sistem treba da omogući poređenje stanja i kretanja, kako u nacionalnom tako i međunarodnom kontekstu, prije svega zarad nacionalnog izvještavanja prema Savjetu UN-a za ekonomska i socijalna pitanja (ECOSOC) i Statističkoj komisiji UN-a o progresu u sprovođenju ciljeva i indikatora održivog razvoja. Istovremeno, potrebno je da sistem podrži ispunjavanje kompatibilnih obaveza u okviru sprovođenja određenog broja multilateralnih sporazuma Ujedinjenih nacija, te izvještavanja prema Evropskoj agenciji za životnu sredinu (EEA) i EUROSTAT-u.

Zato je za realizaciju strateškog cilja „Uspostaviti sistem za praćenje održivosti nacionalnog razvoja uključujući praćenje sprovođenja ciljeva održivog razvoja“ prioritetno sprovođenje sljedećih mjera:

- Omogućiti kontinuiranu realizaciju programa prevođenja ciljeva održivog razvoja u nacionalni kontekst i izgradnju nacionalnih kapaciteta za njihovo efikasno sprovođenje u predstojećem dvogodišnjem periodu, SDG 16 (16.6, 16.7, 16.b), SDG 17 (17.9, 17.14, 17.15, 17.16, 17.17, 17.18, 17.19),
- Uspostaviti informacioni sistem za praćenje sprovođenja NSOR koji je utemeljen na ciljevima i indikatorima održivog razvoja, SDG 17 (17.9, 17.16, 17.18, 17.19).

Ove mjere koje prate odgovarajuće podmjere omogućiće funkcionalan sistem praćenja sprovođenja politike održivog razvoja do 2030. godine doprinoseći dobrobiti društva i kvalitetu života građana. Tako postavljena metodologija pored horizontalne dimenzije prikupljanja i obrade podataka radi praćenja strateških ciljeva NSOR, ima i vertikalnu dimenziju - uvezivanja Crne Gore sa sistemom izvještavanja o

spvođenju ciljeva održivog razvoja UN-a. Na ovaj način postavljen sistem praćenja spvođenja NSOR i mjerenja održivosti razvoja Crne Gore trebalo bi da omogući informisano donošenje odluka utemeljenih na razrađenim i objektivnim pokazateljima stanja, procesa i ishoda, sistematično prikupljenih i obrađenih u uporedivim vremenskim serijama.

Ovim se uspostavlja osnov za ispunjavanje dobrovoljnih nacionalnih obaveza u okviru sistematskog praćenja i procjenjivanja spvođenja Agende za održivi razvoj u narednih 15 godina. Naime, Agendom je utvrđeno „*da će jasan, dobrovoljni, djelotvoran, participativan, transparentan i integrisani okvir za praćenje i procjenu predstavljati ključni doprinos spvođenju i pružati pomoći zemljama da ostvare maksimum i prate napredak u spvođenju ove agende kako bi se obezbijedilo da niko ne bude zaboravljen; kako je nacionalno vlasništvo ključ za postizanje održivog razvoja, ishodi procesa na nacionalnom nivou treba da budu temelj za procjene na regionalnom i globalnom nivou, s obzirom da će se globalna procjena prvenstveno temeljiti na nacionalnim službenim izvorima podataka; pritome je praćenje i mjerenje u nacionalnom kontekstu definisano kao dobrovoljni instrument koji će voditi zemlje uzimajući u obzir različite nacionalne okolnosti, kapacitete i nivo razvoja i poštujući prostor za djelovanje i prioritete*“.

7.1. Mjerenje održivosti razvoja Crne Gore do 2030. godine

Za mjerenje napretka u spvođenju ciljeva, mjera i podmjera NSOR neophodna je primjena sistema **indikatora održivog razvoja** koji omogućava preciznu mjerljivost procesa i ishoda spvođenja mjera održivog razvoja, odnosno praćenje stanja i kretanja, kako u nacionalnom tako i u međunarodnom kontekstu. Imajući u vidu da NSOR do 2030. godine u sebi integriše UN ciljeve i zadatke održivog razvoja, **indikatora održivog razvoja koje je utvrdila Statistička komisija Ujedinjenih nacija** predstavljaju prioritetni set pokazatelja za praćenje održivosti nacionalnog razvoja do 2030. godine. Iz tog razloga, fokus je stavljen na uvođenje globalnih indikatora održivog razvoja u

nacionalni sistem mjerenja održivosti razvoja Crne Gore tako što je utvrđena njihova primjenljivost u datim nacionalnim okolnostima i prepoznati odgovorni subjekti za njihovo uvođenje i primjenu. Takođe, izvršeno je njihovo povezivanje s mjerama u Akcionom planu NSOR.

Međutim, NSOR do 2030. godine postavlja strateški okvir za održivi razvoj društva koji je zasnovan na kontekstu širem od povezivanja s Agendom za održivi razvoj do 2030. godine. Imajući u vidu specifičnosti nacionalnog razvoja, probleme i potrebe koji su se iskristalisali u periodu od 2007. godine do sada, NSOR uvodi i set relevantnih **nacionalnih pokazatelja** za praćenje održivosti nacionalnog razvoja, pri čemu se daje veza između nacionalnih pokazatelja i indikatora održivog razvoja s UN liste.

Takođe, indikatori održivog razvoja sa UN liste su analizirani i u odnosu na listu **relevantnih pokazatelja međunarodnih organizacija**, koji bi iako se ne prate u Crnoj Gori mogli biti upotrijebljeni kao alternativa po sadržaju za indikatore održivog razvoja sa UN liste. To treba da omogući sagledavanje šireg međunarodnog konteksta o progresu u spvođenju politike održivog razvoja.

Pored prethodno navedenih indikatora, ovom strategijom uvode se i **kompleksni pokazatelji održivog razvoja** koji omogućavaju kumulativni prikaz održivosti nacionalnog razvoja i stanja nacionalnih resursa.

S aspekta uključivanja indikatora za praćenje napretka u realizaciji mjera NSOR, primijenjen je pristup prema kome svakoj mjeri odnosno podmjeri nije pripisan odgovarajući indikator ili grupa indikatora, već su pojedini indikatori ili grupa indikatora definisani kao relevantni za praćenje više mjera odnosno podmjera u okviru pojedinih prioriteta.

Na prethodno opisani način Crna Gora uvodi instrumente za praćenje spvođenja Agende za održivi razvoj do 2030. godine s obzirom na preuzetu obavezu u skladu s kojom će se: „*Ciljevi i konkretni zadaci pratiti i procjenjivati pomoću skupa globalnih indikatora, koji će biti dopunjeni*

indikatorima na regionalnom i nacionalnom nivou koje će definisati države članice, pored rezultata rada na definisanju polaznih osnova za te konkretne ciljeve tamo gdje nacionalni i globalni podaci za polaznu osnovu još ne postoje“.

7.1.1. Uvođenje indikatora održivog razvoja s UN liste u nacionalni sistem mjerenja održivosti razvoja Crne Gore

Radi uspostavljanja sistema za praćenje sprovođenja i izvještavanja o sprovođenju NSOR do 2030. godine izvršena je analiza 241 indikatora održivog razvoja koje je utvrdila Statistička komisija Ujedinjenih nacija na 47. zasjedanju koje je održano od 8-11. marta 2016. godine. Obzirom na potrebu uključivanja zvaničnih proizvođača statistike u buduće izvještavanje prema Statističkoj komisiji UN-a, utvrđen je pregled trenutnih mogućnosti i obaveza zvaničnih proizvođača statistike u Crnoj Gori. Članom 7 Zakona o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike³⁷⁰ kao proizvođači zvanične statistike utvrđeni su: 1) organ uprave nadležan za poslove statistike (MONSTAT), 2) Centralna banka Crne Gore, 3) organ državne uprave nadležan za poslove finansija (Ministarstvo finansija) i 4) drugi proizvođači zvanične statistike određeni Programom zvanične statistike. U Programu zvanične statistike od 2014-2018. godine³⁷¹ utvrđeni su drugi proizvođači zvanične statistike: 1) Institut za javno zdravlje Crne Gore, 2) Uprava carina, 3) Poreska uprava, 4) Komisija za hartije od vrijednosti, 5) Fond za zdravstveno osiguranje, 6) Fond penzijskog i invalidskog osiguranja i 7) Ministarstvo nauke. Shodno članu 4 Zakona o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike kojim se, između ostalog, definiše značenje prikupljanja statističkih podataka i administrativni izvori podataka, sve druge institucije, koje pored zvaničnih proizvođača statistike predstavljaju administrativne izvore za

određeni broj podataka relevantnih za proračun indikatora održivog razvoja, mogu se smatrati administrativnim proizvođačima statistike za potrebe proračuna indikatora održivog razvoja u okviru praćenja sprovođenja NSOR odnosno Agende za održivi razvoj do 2030. godine.

S tim u vezi postoji razlika u odgovornostima zvaničnih i administrativnih proizvođača statistike za potrebe izvještavanja primjenom indikatora s UN liste u okviru sprovođenja NSOR do 2030:

- Zvanični proizvođači statistike treba samostalno da analiziraju obrađene podatke i proračunate indikatore i da pripreme analitički izvještaj (u skladu sa članom 4 Zakona o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike “proizvođači zvanične statistike odgovorni su za prikupljanje, izradu i objavljivanje statističkih podataka, u skladu sa programom zvanične statistike” (st. 1, t. 2), dok je prikupljanje podataka aktivnost proizvođača zvanične statistike koja se, između ostalog, odnosi i na “preuzimanje podataka iz administrativnih izvora podataka” (st.1, t. 6); dok se u čl. 9 navodi da Zavod za statistiku, između ostalog, “vrši poslove praćenja i sprovođenja kontrole kvaliteta statističkih podataka i informacija”, a da su, shodno čl. 7, st. 3 “proizvođači zvanične statistike dužni da, prilikom prikupljanja, proizvodnje, obrade i diseminacije statističkih podataka, primjenjuju principe zvanične statistike, kao i metodologije i standarde za proizvodnju statistike iz svoje nadležnosti, po prethodno pribavljenoj saglasnosti nadležnog organa, radi proizvodnje transparentnih i međunarodno uporedivih podataka”).

- Administrativni proizvođači statistike, koje uvodi NSOR za potrebe proračuna indikatora održivog razvoja u okviru praćenja sprovođenja NSOR odnosno Agende za održivi razvoj do 2030. godine, treba da prođu proces kontrole i potvrđivanja podataka i indikatora od strane Zavoda za statistiku. U tom kontekstu u periodu do 2018. godine treba razmotriti mogućnost izmjena i dopuna Zakona o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike u cilju proširenja nadležnosti Zavoda za statistiku tako da pored zvanične statistike verifikuje i koordinira

³⁷⁰ Zakon o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike, “Službeni list Crne Gore”, br. 18/12

³⁷¹ Program zvanične statistike od 2014-2018. godine, “Službeni list Crne Gore”, br. 13/14, od 14.03.2014

statistikom administrativnih proizvođača za potrebe izvještavanja u okviru međunarodne statističke saradnje.

- Prema dokumentu „Procedura pristupanja proizvođača statistike u sistem zvanične statistike“ (Zavod za statistiku, februar 2015.), na str. 3, tačka V „Pristupanje zvaničnom statističkom sistemu Crne Gore“, a u vezi sa uslovima koje treba da ispuni podnosilac zahtjeva za prijem u zvanični statistički sistem, isti mora dostaviti informacije o vremenskoj seriji (najmanje 3 godine) za statističko/a istraživanje/a koje/a ga kandiduje/u za potencijalnog, drugog proizvođača zvanične statistike. To znači da u taj proces treba, po usvajanju NSOR 2030, da uđu predloženi proizvođači zvanične statistike – Ministarstvo održivog razvoja i turizma i Agencija za zaštitu životne sredine. Postupak kontrole i potvrđivanja podataka koje proizvode administrativni proizvođači statistike za potrebe izvještavanja primjenom indikatora s UN liste od strane MONSTAT-a treba prethodno urediti kroz izmjene i dopune Zakonona o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike. S tim u vezi treba podsjetiti da je već u Programu zvanične statistike 2014-2018 kao jedan od opštih ciljeva naveden i cilj jačanja koordinacione uloge Zavoda za statistiku u koordinacionom sistemu, kao i veće korišćenje administrativnih izvora podataka, te da je neophodno uvoditi tehnologije koje će pojednostaviti razmjenu administrativnih izvora između ograna državne uprave i definisati protokole o razmjeni administrativnih podataka.

Preporuke o tome šta je optimalna opcija za svakog pojedinačnog administrativnog proizvođača statistike data je u tabeli 7 -1. Važno je napomenuti da su ove preporuke NSOR donesene u konsultaciji sa svim pojedinačnim proizvođačima statistike tokom konsultativnog procesa za pripremu NSOR-a.

Tabela 7 – 1: Pregled proizvođača statistike u odnosu na status, broj indikatora za koje su institucije nadležne i preporuke

Naziv odgovorne institucije	Da li je u pitanju zvanični proizvođač statistike ?	Prijedlog	Broj indikatora sa UN liste za koje je institucija odgovorna
MONSTAT	DA	-	51
Centralna banka Crne Gore	DA	-	7
Fond za zdravstveno osiguranje	DA	-	1
Institut za javno zdravlje	DA	-	20
Ministarstvo finansija	DA	-	19
Ministarstvo nauke	DA	-	3
Uprava carina	DA	-	1
Poreska uprava Crne Gore	DA	-	1
Ministarstvo održivog razvoja i turizma	NE	Aplicirati za status zvaničnog proizvođača statistike	16
Agencija za zaštitu životne sredine	NE	Aplicirati za status zvaničnog proizvođača statistike	10
Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	1
Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	8
Ministarstvo pravde	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	1
Ministarstvo prosvjete	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	7
Ministarstvo rada i socijalnog staranja	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	2
Ministarstvo saobraćaja i pomorstva	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	1
Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	6
Ministarstvo ekonomije	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	5
Ministarstvo zdravlja	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	3
Institut za biologiju mora Kotor	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	4
Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	2
Ministarstvo unutrašnjih poslova	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	6
Zaštitnik ljudskih prava i sloboda	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	1
Biotehnički fakultet	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	2
Direkcija za javne nabavke	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	1
Uprava za nekretnine	NE	Kontrola i potvrđivanje podataka od strana MONSTAT-a	1

U konsultacijama s predstavnicima zvaničnih i administrativnih proizvođača statistike analiziran je 241 indikator održivog razvoja s UN liste. S tim u vezi u Tabeli 7-2 dat je prikaz njihove osposobljenosti da ih preuzmu i primijene shodno čemu se može zaključiti da:

- U sistemu zvanične statistike u Crnoj Gori trenutno se nalazi 27 indikatora koji su prepoznati po nazivu i sadržaju, tj. 11,2% od ukupnog broja;
- Prepoznato je 35 indikatora (14,5%) koji se proizvode po sadržaju (u potpunosti ili djelimično) i koji mogu poslužiti kao alternativa navedenim indikatorima sa UN liste;

Pored ocjene o spremnosti nacionalnih institucija da preuzmu indikatore s UN liste i primijene ih u nacionalnim okolnostima, u Tabeli 7-3 utvrđena je i dinamika uvođenja indikatora u periodu od 2018-2024. godine. Važno je napomenuti da Statistička komisija UN-a, na 47. zasijedanju, nije definisala metodologiju za izračunavanje svih indikatora. Za 75 indikatora (31,1% od ukupnog broja od 241 indikatora) još uvijek ne postoji definisana metodologija u ovom trenutku, ali je Statistička komisija UN-a preuzela obavezu da utvrdi nedostajuće metodologije u periodu koji slijedi. Pored toga, treba imati u vidu, da jedan broj indikatora nije relevantan za Crnu Goru, kao i da jedan dio indikatora može biti u suprotnosti sa ispunjavanjem drugih

Tabela 7 – 2: Pregled osposobljenosti nacionalnih institucija za primjenu indikatora sa UN liste

	Broj	Udio
Broj indikatora koji se prate prema nazivu i sadržaju	27	11,2%
Broj indikatora za koje postoji alternativa prema sadržaju	33	14,1%
Broj indikatora čije se uvođenje planira do 2018. godine	38	15,8%
Ukupan broj indikatora koji će se pratiti u Crnoj Gori do 2018. godine	99	41,1%
Broj indikatora koji nijesu prepoznati ni po nazivu, ni po sadržaju, i čije uvođenje se ne planira do 2018. godine	142	58,9%
Ukupan broj indikatora na UN listi	241	100%

- Dodatno, identifikovano je 40 indikatora (16,6%) koji nijesu prepoznati ni po nazivu, ni po sadržaju, ali se u NSOR njihovo uvođenje planira do 2018. godine;
- Kada se uzmu u obzir svi indikatori koji će se pratiti u Crnoj Gori do 2018. godine (u potpunosti i parcijalno), moguće je pratiti ukupno 102 indikatora (42,3%);
- Identifikovano je 139 indikatora (57,7%) koji nijesu prepoznati ni po nazivu, ni po sadržaju, i čije uvođenje se ne planira do 2018. godine.

nacionalnih i međunarodnih obaveza koje je Crna Gora preuzela. Dakle, uvođenjem 180 indikatora (74,7% od ukupnog broja od 241 indikatora) kroz NSOR u sistem nacionalnog praćenja do 2024. godine, ostvaruje se visok nivo potencijala za cjelovito usaglašavanje s UN sistemom praćenja indikatora održivog razvoja.

Radi grupisanja prema prioritetnim temama NSOR, indikatori održivog razvoja s UN liste su podijeljeni u šest tematskih cjelina koje korespondiraju s prioritetnim temama NSOR do

Tabela 7 – 3: Pregled dinamike praćenja indikatora s UN liste u Crnoj Gori

godina	ukupan broj indikatora koji će se pratiti u Crnoj Gori	broj indikatora koje je potrebno uvesti	udio
2016.	27 (u potpunosti, prema nazivu i sadržaju +34 (postoji alternativa prema sadržaju)	-	11,2% +14,1%
2018.	99	38	41,1%
2020.	121	22	50,2%
2022.	157	36	65,1%
2024.	180	23	74,7%

2030. godine: ljudski resursi, društveni resursi, prirodni resursi, ekonomski resursi, upravljanje za održivi razvoj i finansiranje za održivi razvoj. Ova podjela urađena je isključivo iz statističkih i administrativnih razloga, tako da utvrđena pripadnost indikatora datoj temi zapravo predstavlja oblast na koju se indikator primarno odnosi, dok su neki indikatori relevantni i za praćenje mjera u drugim tematskim oblastima. To je i očekivano imajući u vidu nedjeljivost, horizontalnu povezanost i multidimenzionalnu prirodu ciljeva, zadataka i indikatora održivog razvoja.

U Prilogu PIV dat je detaljan pregled indikatora održivog razvoja grupisanih u šest prioriteta tema NSOR. Pregled sadrži i informacije o tome da li se indikator prati u Crnoj Gori i na koji način, da li se proračunava i prati za Crnu Goru od strane relevantnih međunarodnih organizacija, da li i kada se planira njegovo uvođenje u nacionalnim sistemima praćenja, kao i ko je odgovorna institucija po tom osnovu.

U tabelama 7-4 do 7-11 dat je pregled raspodjele indikatora sa UN liste u odnosu na obaveze zvaničnih proizvođača statistike, a u tabelama 7-12 do 7-29 u odnosu na obaveze administrativnih proizvođača statistike u kontekstu praćenja sprovođenja NSOR, odnosno Agende za održivi razvoj do 2030. godine. Pored osam postojećih zvaničnih proizvođača statistike smatra se potrebnim i da Ministarstvo održivog razvoja i turizma i Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore dobiju status zvaničnih proizvođača statistike radi unapređenja okvira za praćenje i izvještavanje o NSOR. Indikatorima je pripisana nomenklatura koja je utvrđena UN listom indikatora održivog razvoja.

7.1.1.1. Pregled raspodjele indikatora sa UN liste po zvaničnim proizvođačima statistike u Crnoj Gori

Odgovorna institucija: Zavod za statistiku - MONSTAT

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama

Zavoda za statistiku - MONSTAT-a da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 12 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 13 indikatora (za koje bi trebalo stvoriti uslove da se u potpunosti uvedu u sistem praćenja do 2018. godine);
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati još 17 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 9 indikatora, prema sledećoj dinamici: 3 indikatora (2018-2020), 3 indikatora (2020-2022) i 3 indikatora (2022-2024).

Važno je napomenuti da Zavod za statistiku - MONSTAT proizvodi određeni broj indikatora čije uvođenje nije obuhvaćeno Programom zvanične statistike za period od 2014-2018. godine i koji nisu planirani godišnjim Planom istraživanja. Ti indikatori su, najčešće, dostupni u godini za koju je izvršeno projektno istraživanje, ali nisu predmet kontinuiranog statističkog praćenja. Uz uspostavljanje saradnje sa odgovarajućim međunarodnim institucijama i obezbjeđivanje dodatnih sredstva te indikatore bi bilo moguće proizvesti. U pitanju su indikatori (SDG 2.1.1, SDG 2.1.2, SDG 2.2.1, SDG 2.2.2, SDG 3.7.1, SDG 3.7.2, SDG 4.2.1, SDG 5.3.1, SDG 8.7.1) koji se dobijaju kroz MICS (Multiple Indicator Cluster Survey) u saradnji sa UNICEF-om, kroz Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka (SDG 8.3.1), uključujući materijalni otisak (SDG 8.4.1, SDG 8.4.2, SDG 12.2.1) i domaću potrošnju materijala (SDG 12.2.2) u saradnji sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj.

Zavod za statistiku - MONSTAT neće biti u mogućnosti da ispunjava prethodno utvrđene složene obaveze u okviru praćenja sprovođenja NSOR odnosno Agende za održivi razvoj do 2030. godine ukoliko se ne omogući zadovoljavajući nivo opremljenosti resursima (prostornim, tehnološkim, i finansijskim), kao i odgovarajući nivo razvijenosti ljudskih resursa. U pitanju je izuzetan izazov koji je neophodno podržati značajnim povećanjem izdvajanja iz Budžeta Crne Gore za obezbjeđivanjem dodatnih

neophodnih resursa, kao i za neophodna dodatna statistička istraživanja.

Tabela 7 – 4: Pregled obaveza Zavoda za statistiku - MONSTAT

Odgovorna institucija: MONSTAT	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	12	SDG3.2.1, SDG3.2.2, SDG4.4.1, SDG7.1.1, SDG8.1.1, SDG8.5.2, SDG8.6.1, SDG9.2.1, SDG9.2.2, SDG9.5.1, SDG12.5.1, SDG17.8.1
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	13	SDG2.3.1, SDG4.3.1, SDG4.5.1, SDG5.a.1 (a), SDG5.b.1, SDG7.2.1, SDG8.2.1, SDG9.1.2, SDG9.3.1, SDG9.a.1, SDG9.b.1, SDG10.4.1, SDG12.4.2
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	17	SDG1.1.1, SDG 2.1.1, SDG2.1.2, SDG2.2.1, SDG2.2.2, SDG2.4.1, SDG3.7.1, SDG3.7.2, SDG4.2.1, SDG5.3.1, SDG8.4.1, SDG8.4.2, SDG8.5.1, SDG8.7.1, SDG10.2.1, SDG12.2.1, SDG12.2.2
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	9	SDG1.2.1, SDG1.2.2, SDG1.3.1, SDG1.4.1, SDG2.3.2, SDG2.c.1, SDG8.3.1, SDG11.1.1, SDG17.11.1

Kada je u pitanju indikator koji se odnosi na obračunavanje zvanične razvojne pomoći (Official Development Assistance) (SDG9.a.1), ocjenjuje se značajnim uspostavljanje saradnje Zavoda za statistiku - MONSTAT i Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija, kao i obezbjeđivanje međusektorske saradnje svih aktera koji učestvuju u pružanju i praćenju, odnosno prikupljanju i obradi podataka u oblasti razvojne pomoći.

Odgovorna institucija: Centralna banka Crne Gore

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Centralne banke Crne Gore da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 1 indikator;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 1 indikator;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 5 indikatora, prema sledećoj dinamici: 2 indikatora (2018-2020), 1 indikatora (2020-2022) i 2 indikatora (2022-2024).

Tabela 7 – 5: Pregled obaveza Centralne banke Crne Gore

Odgovorna institucija: Centralna banka Crne Gore	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	1	SDG8.10.1
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	1	SDG17.3.2
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	5	SDG8.10.2, SDG10.b.1, SDG10.c.1, SDG17.3.1, SDG17.4.1

Kada je u pitanju indikator koji se odnosi na obračunavanje zvanične razvojne pomoći (Official Development Assistance) (SDG10.b.1), ocjenjuje se značajnim uspostavljanje saradnje Centralne banke Crne Gore i Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija, kao i obezbjeđivanje međusektorske saradnje svih aktera koji učestvuju u pružanju i praćenju, odnosno prikupljanju i obradi podataka u oblasti razvojne pomoći.

Odgovorna institucija: Ministarstvo finansija

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva finansija da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prate (prema nazivu i sadržaju) 4 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 5 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 10 indikatora, prema sledećoj dinamici: 4 indikatora (2018-2020), 3 indikatora (2020-2022) i 3 indikatora (2022-2024).

Tabela 7 – 6: Pregled obaveza Ministarstva finansija

Odgovorna institucija: Ministarstvo finansija	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	4	SDG2.a.1, SDG16.6.1, SDG17.1.1, SDG17.1.2
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	5	SDG 1.a.1, SDG 1.a.2, SDG2.b.1, SDG2.b.2, SDG8.b.1
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	10	SDG1.5.2, SDG1.b.1, SDG2.a.2, SDG3.b.2, SDG4.b.1, SDG6.a.1, SDG12.6.1, SDG15.a.1, SDG15.b.1, SDG17.7.1

Kada su u pitanju indikatori koji se odnose na obračunavanje zvanične razvojne pomoći (Official Development Assistance) (SDG2.a.2, SDG3.b.2, SDG4.b.1, SDG6.a.1, SDG15.a.1 i SDG15.b.1), ocjenjuje se značajnim uspostavljanje saradnje Ministarstva finansija i Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija, kao i obezbjeđivanje međusektorske

saradnje svih aktera koji učestvuju u pružanju i praćenju, odnosno prikupljanju i obradi podataka u oblasti razvojne pomoći.

Dodatno, kada je u pitanju indikator SDG10.6.1 (Udio članova i prava glasa zemalja u razvoju u međunarodnim organizacijama), ocjenjuje se značajnim uspostavljanje saradnje Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija i Ministarstva finansija.

Odgovorna institucija: Institut za javno zdravlje Crne Gore

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Instituta za javno zdravlje Crne Gore da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 5 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 3 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 8 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 4 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020), 2 indikatora (2020-2022) i 1 indikatora (2022-2024).

Tabela 7 – 7: Pregled obaveza Instituta za javno zdravlje Crne Gore

Odgovorna institucija: Institut za javno zdravlje Crne Gore	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	5	SDG3.1.2, SDG3.3.2, SDG3.3.3, SDG3.3.4, SDG3.c.1
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	3	SDG3.3.1, SDG3.3.5, SDG3.a.1
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	8	SDG3.1.1, SDG3.4.1, SDG3.4.2, SDG3.5.1, SDG3.5.2,

		SDG3.6.1, SDG3.9.1, SDG3.9.3
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	4	SDG3.8.1, SDG3.9.1, SDG3.b.1, SDG3.d.1

Odgovorna institucija: Uprava carina

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Uprave carine da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 1 indikatora.

Tabela 7 – 8: Pregled obaveza Uprave carina

Odgovorna institucija: Uprava carina	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	1	SDG15.7.1

Odgovorna institucija: Poreska uprava

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Poreske uprave da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;

- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 1 indikatora.

Tabela 7 – 9: Pregled obaveza Poreske uprave

Odgovorna institucija: Poreska uprava	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	1	SDG17.12.1

Odgovorna institucija: Fond za zdravstveno osiguranje

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Fonda za zdravstveno osiguranje da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 1 indikator;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 0 indikatora.

Tabela 7 – 10: Pregled obaveza Fonda za zdravstveno osiguranje

Odgovorna institucija: Fond za zdravstveno osiguranje	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	1	SDG3.8.2
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	

Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	0	

Odgovorna institucija: Ministarstvo nauke

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva nauke da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 1 indikator;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 2 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020) i 1 indikator (2020-2022).

Tabela 7 – 11: Pregled obaveza Ministarstva nauke

Odgovorna institucija: Ministarstvo nauke	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	1	SDG9.5.2
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	2	SDG12.a.1, SDG14.a.1

7.1.1.2. Pregled raspodjele indikatora sa UN liste po administrativnim proizvođačima statistike u Crnoj Gori

Odgovorna institucija: Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Agencije za elektronske komunikacije i

poštansku djelatnost da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatoar;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 1 indikatora.

Tabela 7 – 12: Pregled obaveza Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost

Odgovorna institucija: Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	1	SDG9.c.1

Odgovorna institucija: Agencija za zaštitu životne sredine

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Agencije za zaštitu životne sredine da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 3 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 1 indikator;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 6 indikatora, prema sledećoj dinamici: 2 indikatora (2018-2020), 2 indikatora (2020-2022) i 2 indikatora (2022-2024).

Tabela 7 – 13: Pregled obaveza Agencija za zaštitu životne sredine

Odgovorna institucija: Agencija za zaštitu životne sredine	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	3	SDG6.2.1, SDG11.6.2, SDG15.1.2
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	1	SDG15.4.1
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	6	SDG9.4.1, SDG12.4.1, SDG14.1.1, SDG14.3.1, SDG14.5.1, SDG15.5.1

Odgovorna institucija: Biotehnički fakultet

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Biotehničkog fakulteta da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 2 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020) i 1 indikator (2020-2022).

Tabela 7 – 14: Pregled obaveza Biotehničkog fakulteta

Odgovorna institucija: Biotehnički fakultet	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu	2	SDG2.5.1, SDG2.5.2

od 2018-2024. godine

Odgovorna institucija: Direkcija za javne nabavke

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Direkcije za javne nabavke da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 1 indikatora.

Tabela 7 – 15: Pregled obaveza Direkcija za javne nabavke

Odgovorna institucija: Direkcija za javne nabavke	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu 2018-2024. godine	1	SDG12.7.1

Odgovorna institucija: Institut za biologiju mora Kotor

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Instituta za biologiju mora Kotor da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;

- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 4 indikatora, prema sledećoj dinamici: 2 indikatora (2018-2020), 1 indikator (2020-2022) i 1 indikator (2022-2024).

Tabela 7 – 16: Pregled obaveza Instituta za biologiju mora Kotor

Odgovorna institucija: Institut za biologiju mora Kotor	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. Godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	4	SDG14.4.1, SDG14.6.1, SDG14.7.1, SDG14.b.1

Odgovorna institucija: Ministarstvo ekonomije

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sledeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva ekonomije da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 3 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 2 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020) i 1 indikator (2020-2022).

Tabela 7 – 17: Pregled obaveza Ministarstva ekonomije

Odgovorna institucija: Ministarstvo ekonomije	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	

Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	3	SDG7.3.1, SDG7.b.1, SDG12.c.1
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. Godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u period od 2018-2024. Godine	2	SDG9.3.2, SDG7.1.2

Odgovorna institucija: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sledeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 1 indikator;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 4 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 3 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020), 1 indikator (2020-2022) i 1 indikator (2022-2024).

Tabela 7 – 18: Pregled obaveza Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja

Odgovorna institucija: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	1	SDG15.1.1
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	4	SDG6.4.1, SDG6.4.1, SDG6.5.2, SDG15.2.1
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	3	SDG6.3.2, SDG6.5.1, SDG15.4.2

Odgovorna institucija: Ministarstvo pravde

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva pravde da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 1 indikatora.

Tabela 7 – 19: Pregled obaveza Ministarstva pravde

Odgovorna institucija: Ministarstvo pravde	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. Godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu 2018-2024. godine	1	SDG16.3.2

Odgovorna institucija: Ministarstvo prosvjete

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva prosvjete da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 2 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 3 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 2 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020) i 1 indikator (2020-2022).

Tabela 7 – 20: Pregled obaveza Ministarstva prosvete

Odgovorna institucija: Ministarstvo prosvjete	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	2	SDG4.1.1, SDG4.c.1
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	3	SDG4.2.2, SDG4.7.1, SDG4.a.1
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u period od 2018-2024. godine	2	SDG4.6.1, SDG12.8.1

Odgovorna institucija: Ministarstvo rada i socijalnog staranja

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva rada i socijalnog staranja da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 2 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020) i 1 indikator (2020-2022).

Tabela 7 – 21: Pregled obaveza Ministarstva rada i socijalnog staranja

Odgovorna institucija: Ministarstvo rada i socijalnog staranja	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je	2	SDG5.4.1,

potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godina		SDG8.8.2
--	--	----------

Odgovorna institucija: Ministarstvo saobraćaja i pomorstva

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva saobraćaja i pomorstva da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 1 indikatora.

Tabela 7 – 22: Pregled obaveza Ministarstva saobraćaja i pomorstva

Odgovorna institucija: Ministarstvo saobraćaja i pomorstva	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	1	SDG11.2.1

Odgovorna institucija: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva za ljudska i manjinska prava da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 1 indikator;

- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 5 indikatora, prema sledećoj dinamici: 2 indikatora (2018-2020), 1 indikator (2020-2022) i 2 indikatora (2022-2024).

Tabela 7 – 23: Pregled obaveza Ministarstva za ljudska i manjinska prava

Odgovorna institucija: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	1	SDG5.5.2
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	5	SDG5.1.1, SDG5.2.1, SDG5.5.1, SDG5.c.1, SDG10.3.1

Odgovorna institucija: Ministarstvo zdravlja

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva zdravlja da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 3 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020), 1 indikator (2020-2022) i 1 indikator (2022-2024).

Tabela 7 – 24: Pregled obaveza Ministarstva zdravlja

Odgovorna institucija: Ministarstvo zdravlja	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	

Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	3	SDG5.6.1, SDG5.6.2, SDG8.8.1

Odgovorna institucija: Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva vanjskih poslova da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 2 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020) i 1 indikator (2020-2022).

Tabela 7 – 25: Pregled obaveza Ministarstva vanjskih poslova

Odgovorna institucija: Ministarstvo vanjskih poslova	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	2	SDG10.6.1, SDG17.2.1

Kada je u pitanju indikator SDG10.6.1 (Udio članova i prava glasa zemalja u razvoju u međunarodnim organizacijama), ocjenjuje se značajnim uspostavljanje saradnje Ministarstva

vanjskih poslova i evropskih integracija i Ministarstva finansija.

Kada su u pitanju indikatori koji se odnose na obračunavanje zvanične razvojne pomoći (Official Development Assistance), ocjenjuje se značajnim uspostavljanje saradnje Ministarstva finansija (SDG2.a.2, SDG3.b.2, SDG4.b.1, SDG6.a.1, SDG15.a.1 i SDG15.b.1), Zavoda za statistiku - MONSTAT (SDG9.a.1), Centralne banke Crne Gore (SDG10.b.1) i Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija, kao i obezbjeđivanje međusektorske saradnje svih aktera koji učestvuju u pružanju i praćenju, odnosno prikupljanju i obradi podataka u oblasti razvojne pomoći.

Odgovorna institucija: Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva održivog razvoja i turizma da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 1 indikator;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 5 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 10 indikatora, prema sledećoj dinamici: 4 indikatora (2018-2020), 3 indikatora (2020-2022) i 3 indikatora (2022-2024).

Tabela 7 – 26: Pregled obaveza Ministarstva održivog razvoja i turizma

Odgovorna institucija: Ministarstvo održivog razvoja i turizma	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	1	SDG11.6.1
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	5	SDG11.7.1, SDG11.a.1, SDG13.2.1,

		SDG13.3.2, SDG17.18.1
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	10	SDG6.1.1, SDG6.3.1, SDG9.1.1, SDG11.3.1, SDG11.3.2, SDG13.3.1, SDG14.c.1, SDG15.6.1, SDG15.8.1, SDG15.9.1

Odgovorna institucija: Ministarstvo unutrašnjih poslova

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Ministarstva unutrašnjih poslova da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 1 indikator;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 3 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 2 indikatora, prema sledećoj dinamici: 1 indikator (2018-2020) i 1 indikator (2020-2022).

Tabela 7 – 27: Pregled obaveza Ministarstva unutrašnjih poslova

Odgovorna institucija: Ministarstvo unutrašnjih poslova	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	1	SDG13.1.2
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	3	SDG1.5.3, SDG11.b.1, SDG13.1.1
Indikatori koje je potrebno uvesti u period od 2018-2024. godine	2	SDG16.1.1, SDG16.9.1

Odgovorna institucija: Zaštitnik ljudskih prava i sloboda

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Zaštitnika da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikator;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 1 indikatora.

Tabela 7 – 28: Pregled obaveza Zaštitnika ljudskih prava i sloboda

Odgovorna institucija: Zaštitnik ljudskih prava i sloboda	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	1	SDG16.b.1

Odgovorna institucija: Uprava za nekretnine

Analizom indikatora sa UN liste izvedene su sljedeće ocjene o osposobljenosti i obavezama Uprave za nekretnine da preuzme i primijeni indikatore u nacionalnim okolnostima:

- U potpunosti se prati (prema nazivu i sadržaju) 0 indikatora;
- Parcijalno se prati (postoji alternativa prema sadržaju) 0 indikatora;
- Do 2018. godine planirano je da počne da se prati 0 indikatora;
- U periodu od 2018-2024. godine potrebno je planirati uvođenje 1 indikatora.

Tabela 7 – 29: Pregled obaveza Uprave za nekretnine

Odgovorna institucija: Uprava za nekretnine	Broj indikatora	Oznaka indikatora
Indikatori koji se u potpunosti prate (prema nazivu i sadržaju)	0	
Indikatori koji se parcijalno prate (za koje postoji alternativa prema sadržaju)	0	
Indikatori čije se uvođenje planira do 2018. godine	0	
Indikatori koje je potrebno uvesti u periodu od 2018-2024. godine	1	SDG1.4.2

7.1.2. Dostupni nacionalni indikatori održivog razvoja koji se mogu svrstati u indikatore održivog razvoja

NSOR do 2030. godine sadrži listu indikatora održivog razvoja koja pored indikatora održivog razvoja s UN liste utvrđuje i indikatore koji su značajni u odnosu na specifične nacionalne potrebe. I ova grupa indikatora grupisana je prema prioritetnim temama NSOR do 2030. godine. Kod utvrđivanja nacionalnih indikatora vodilo se računa o tome da se ovi indikatori već prate ili se mogu u relativno kratkom roku uvesti u sistem praćenja. Takođe, vodilo se računa o postizanju što je moguće većeg stepena kompatibilnosti sa pokazateljima praćenja u okviru postojećih sistema izvještavanja prema relevantnim međunarodnim organizacijama. Izvršeno je i povezivanje nacionalnih pokazatelja sa indikatorima održivog razvoja s UN liste, dok su im u određenoj mjeri u Akcionom planu NSOR pridružene vrijednosti očekivanih ciljnih ishoda u 2030. godini ili gdje je bilo moguće u 2020. godini ili pak vrijednosti ciljnih ishoda koje bi mogle biti dostignute u periodu od 2020-2030. godine.

Za nacionalne indikatore uvedena je sledeća nomenklatura: prva dva slova (NI) označavaju da je riječ o nacionalnom indikatoru; naredno jedno ili dva slova označavaju na koju se tematsku cjelinu indikator primarno odnosi ("L" je oznaka

za ljudske resurse, "D" za društvene, "P" za prirodne, "E" za ekonomske, "U" za upravljanje za održivi razvoj); brojčana vrijednost označava redosled indikatora na listi nacionalnih indikatora u okviru date tematske cjeline. Pregled nacionalnih indikatora održivog razvoja dat je u Prilogu PV.

Nacionalni indikatori sprovođenja NSOR predloženi su uprkos postojećim ograničenjima koja su uslovljena i dalje prisutnim nedostacima kod prikupljanja i obrade podataka u gotovo svim oblastima relevantnim za održivi razvoj. Ipak, očekuje se da će napredak biti postignut unapređenjem sistema za praćenje indikatora NSOR, a naročito odabranih kompleksnih indikatora. Naime Agenda za održivi razvoj do 2030. godine nas obavezuje da indikatori: „*budu rigorozni i zasnovani na dokazima, dopunjeni nacionalnim evaluacijama i podacima visokog kvaliteta, dostupnim, pravovremenim, pouzdanim i razdijeljenim po prihodima, polu, starosti, rasi, etničkoj pripadnosti, migracionom statusu, invalidnosti i geografskoj lokaciji i drugim karakteristikama relevantnim u nacionalnom kontekstu*“.

7.1.3. Dostupni međunarodni indikatori koji se mogu svrstati u indikatore održivog razvoja

Osim indikatora održivog razvoja sa UN liste, za potrebe uspostavljanja sistema za praćenje sprovođenja NSOR do 2030. godine uzeti su u obzir i relevantni indikatori koji se ne prate u Crnoj Gori već su instrument izvještavanja međunarodnih organizacija o određenim pojavama i procesima u Crnoj Gori. Ovi indikatori razmatrani su s aspekta njihove primjene kao alternative po sadržaju za indikatore sa UN liste. Nije utvrđen način na koji međunarodne organizacije dobijaju podatke o posmatranim procesima i pojavama u Crnoj Gori odnosno kako su proračunate vrijednosti pojedinih indikatora. U tabeli 7-30 dat je prikaz 32 indikatora koja su, primjenom tog pristupa, identifikovana kao relevantna za praćenje održivosti razvoja Crne Gore. Uvedena je sledeća nomenklatura: prva dva slova (MI) označavaju da je riječ o

međunarodnom indikatoru; naredna dva ili tri slova označavaju odgovornu međunarodnu organizaciju (npr. “WB” je oznaka za World Bank (Svjetska banka), WHO je oznaka za World Health Organisation (Svjetska zdravstvena organizacija), itd.); brojčana vrijednost označava redosled indikatora na listi međunarodnih indikatora.

Tabela 7 – 30: Pregled međunarodnih indikatora

Oznaka indikatora održivog razvoja sa UN liste	Oznaka indikatora međunarodnih organizacija	Naziv indikatora međunarodnih organizacija	Odgovorna međunarodna organizacija	Da li je indikator u potpunosti konzistentan po imenu i sadržaju sa indikatorima sa UN liste?
SDG1.2.1	MIWB01	Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population)	World Bank	NE
SDG2.5.2	MIFA002	Genetic diversity of terrestrial domesticated animals	Food and Agriculture Organization of the United Nations	NE
SDG2.a.2	MIWB03	Net official development assistance and official aid received (current US\$)	World Bank	NE
SDG3.d.1	MIWHO04	IHR capacity score: Preparedness	World Health Organization	DA
SDG5.5.1	MIUCLG05	Women in national parliaments	Inter-Parliamentary Union or United Cities and Local Governments	NE
SDG6.1.1	MIWHO06	Percentage of population with access to improved water source	WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation	NE
SDG7.1.2	MIWB07	Access to non-solid fuel (% of population)	World Bank, Sustainable Energy for all (SE4ALL) database from WHO Global Household Energy database	NE
SDG9.4.1	MIIEA08	International Energy Agency	International Energy Agency	NE
SDG10.1.1	MIWB09	Annualized average growth rate in per capita real survey mean consumption or income, bottom 40% of population (%)	World Bank, Global Database of Shared Prosperity (GDSP) circa 2007 - 2012	DA
SDG10.b.1	MIIMF10	Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	International Monetary Fund, Balance of Payments database	NE
SDG12.6.1	MIGRI11	Target 12.6 Live Tracker - GRI Sustainability Disclosure Database. Number of companies that have joined the UN Global Compact Initiative.	GRI Sustainability Disclosure Database	NE
SDG14.1.1	MICI12 MIIOC13	1) Ocean Health Index 2) Floating Plastic Debris	1) Conservation International, National Center for Ecological Analysis and Synthesis (NCEAS), Sea Around Us, University of British Columbia, University of California at Santa Barbara 2) Intergovernmental Oceanographic Commission of UNESCO	NE

SDG14.2.1	MICI14	Ocean Health Index	Conservation International, National Center for Ecological Analysis and Synthesis (NCEAS), Sea Around Us, University of British Columbia, University of California at Santa Barbara	NE
SDG14.3.1	MICI15	Ocean Health Index	Conservation International, National Center for Ecological Analysis and Synthesis (NCEAS), Sea Around Us, University of British Columbia, University of California at Santa Barbara	NE
SDG14.5.1	MIWDPA16 MIBI17	1) Percentage of marine and coastal areas covered by protected areas 2) Protected area coverage of Key Biodiversity Areas	1) WDPA (World Database on Protected Areas) 2) BirdLife International IUCN and AZE (Alliance for Zero Extinction)	NE
SDG14.c.1	MIOLA18	Oceans & Law of the Sea		DA
SDG15.3.1	MIFAO19	Arable land (% of land area)	Food and Agriculture Organization of the United Nations	NE
SDG15.5.1	MIIUCN20	Red List Index	International Union for Conservation of Nature	DA
SDG15.7.1	MIIUCN21	Red List Index for Species in Trade	International Union for Conservation of Nature	NE
SDG16.1.1	MIWHO22	Number of victims of premeditated murder by age, gender, modus and perpetrator	UNODC-WHO	DA
SDG16.1.2	MIWHO23	Number of deaths from conflict by age, gender and reason	UNODC-WHO	DA
SDG16.7.2	MIWB24	Government Effectiveness	World Bank	NE
SDG16.9.1	MIUNICEF25	Children under age 5 whose births are reported registered	UNICEF	DA
SDG17.2.1	MIWB26	Net official development assistance and official aid received (current US\$)	World Bank	NE
SDG17.3.1	MIWB27	Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	World Bank	NE
SDG17.4.1	MIWB28	Total Debt Service (% of export of goods, services, and primary income)	World Bank	DA
SDG17.6.1	MIWB29	Technical cooperation grants (BoP, current US\$)	World Bank	NE
SDG17.6.2	MIWB30	Internet users (per 100 people)	World Bank	NE
SDG17.7.1	MIWB31	Technical cooperation grants (BoP, current US\$)	World Bank	NE
SDG17.9.1	MIWB32	Net official development assistance and official aid received (current US\$)	World Bank	NE
SDG17.10.1	MIWB33	Tariff rate, applied, weighted mean, all products (%)	World Bank	NE
SDG17.11.1	MIWB34	Exports of goods and services (% of GDP)	World Bank	NE
SDG17.13.1	MIWEF35 MIWEF36	Global Competitiveness Index Doing Business economy rankings	World Economic Forum World Economic Forum	DA DA

7.1.4. Odabrani kompleksni indikatori za kumulativno praćenje trendova održivosti

Izrada NSOR do 2030. godine nameće potrebu da se za praćenje održivosti nacionalnog razvoja uvedu i sistemski, kumulativni pokazatelji. Dok raste konsenzus o potrebi da se održivost prati globalno, na sistemski i multidisciplinarni način, odluke i politike se obično sprovode na nacionalnom i lokalnom nivou. Stoga je neophodno naći kompromis kako da se

Kao što je cilj da se održivi razvoj posmatra i postavi međusektorski, i u vertikalnoj i u horizontalnoj ravni, isto tako potrebno je i da indikatori za praćenje progressa u sprovođenju politike održivog razvoja budu kompleksni kako bi omogućili potpunu sliku efekata njenog sprovođenja. Stoga je napravljena analiza šire liste kompleksnih indikatora za koje je ocijenjeno da mogu biti relevantni za praćenje NSOR, nakon čega je napravljen izbor onih koji mogu biti uvedeni u sistem praćenja sprovođenja NSOR u odnosu na postojeće okolnosti i ograničenja. Analiza je napravljena u skladu sa dostupnim

Tabela 7 – 31: Pregled kompleksnih indikatora

	Ljudski resursi	Društveni resursi	Prirodni resursi	Ekonomski resursi	Upravljanje za održivi razvoj	Finansiranje za održivi razvoj
Predloženi kompleksni indikatori	Indeks razvoja po mjeri čovjeka	Indeks rodne nejednakosti	Ekološki otisak	Produktivnost resursa	Indeks demokratije životne sredine	Ne postoji
		Indeks društvenog progressa	Domaća potrošnja materijala	Indeks istinskog razvoja	Indeks performansi životne sredine	
			Potrošnja prostora			

premosti svojevrsan jaz između striktno naučne potrebe za sistemskim razmišljanjem, sa jedne strane, i pragmatične potrebe upravljačkog procesa, sa druge strane, da se određene aktivnosti prate, ocjenjuju i na osnovu toga donose informisane odluke na nacionalnom nivou.

To znači da su potrebni višestruki i različiti indikatori za mjerenje progressa u implementaciji NSOR. Za ovu svrhu se mogu koristiti kompleksni sistemski indikatori uz pomoć kojih je moguće sveobuhvatno pratiti promjene u društvu u odnosu na ukupne efekte sprovođenja NSOR i brojni pojedinačni indikatori održivog razvoja s UN liste i nacionalni indikatori koji su specifični za određene mjere ili grupe mjera. Komplementarno tome, kompleksni sistemski indikatori mogu pomoći da se, na jednostavan način, ka donosiocima odluka i javnosti komunicira napredak Crne Gore na putu ka održivosti.

informacijama i relevantnom naučnom i stručnom literaturom³⁷², a uzimajući u obzir sljedeće kriterijume:

- da li postoji naučni kredibilitet ili kredibilitet institucije koja stoji iza određenog indikatora,
- da li je precizno i jasno istraživačko pitanje koje se tretira datim indikatorom,
- da li postoji lokalni značaj i relevantnost indikatora,
- da li je indikator relevantan za prioritetnu temu NSOR,
- da li je moguća dostupnost rezultata praćenja indikatora tokom vremena, posebno uzimajući u obzir posljednje godine,
- da li je moguće redovno objavljivanje novih podataka,
- da li je relevantno upoređivanje vrijednosti indikatora između država.

³⁷² OECD and JRC, 2008. *Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and user guide*, OECD 2008.

Kako bi se obezbijedila adekvatna pokrivenost šest prioriteta tema NSOR do 2030. godine i kako bi se istovremeno izbjeglo komplikovanje mehanizma i procesa izvještavanja, identifikovani su po jedan ili dva kompleksna indikatora za svaku tematsku oblast. Ukupno za potrebe praćenja NSOR odabran je **skup od deset kompleksnih indikatora** koji se smatraju ključnim za sveobuhvatni prikaz održivosti razvoja Crne Gore. Poboljšanje rezultata ovako odabranih indikatora u vremenskom horizontu primjene NSOR predstavljalo bi jasan signal da se Crna Gora nalazi na putu održivog razvoja, posmatrano u cjelini, kao i u okviru pojedinačnih tematskih cjelina. Pregled odabranih kompleksnih indikatora dat je u tabeli 7-31, dok su detaljne informacije o svim indikatorima ("fact sheets") date u prilogu PVI.

Od navedenih deset indikatora, šest je već zaživjelo u okviru realizacije pilot projekata realizovanih za potrebe izrade NSOR do 2030. godine ili pak u okviru programskih aktivnosti Programa Ujedinjenih nacija za razvoj. Kako ove indikatore treba uvesti u sistem praćenja i izvještavanja o NSOR, njihov detaljan opis dat je u tačkama od 7.2.4.1-7.2.4.5. ovog poglavlja. Riječ je o sljedećim indikatorima:

1. **Ekološki otisak³⁷³ (EF)** - Indikator koji je važan zbog opredeljenja Crne Gore da svoj razvoj zasniva na konceptu "ekološke države";
2. **Indeks razvoja po mjeri čovjeka³⁷⁴ (HDI)** - Univerzalni indikator koji razvoj izmješta iz isključivo ekonomske kategorije;
3. **Indeks rodne nejednakosti³⁷⁵ (GII)** - Prati rodnu (ne)jednakost s aspekta društvenog razvoja;
4. **Domaća potrošnja materijala³⁷⁶ (DMC);**
5. **Produktivnost resursa³⁷⁷ (RP)** - DMC i RP su indikatori cirkularne ekonomije važni za ocjenu efikasnosti upotrebe resursa u ekonomiji, odnosno očuvanje ograničenih prirodnih resursa kojima raspolažemo i koji su ograničeni;

³⁷³ Ecological Footprint

³⁷⁴ Human Development Index

³⁷⁵ Gender Inequality Index

³⁷⁶ Domestic material consumption (DMC)

³⁷⁷ Resource Productivity

6. **Potrošnja prostora³⁷⁸ (LC)** - Indikator kojim se mjeri trend održivosti potrošnje prostora kao neobnovljivog resursa naročito izloženog rastu antropogenih pritisaka usljed urbanizacije.

Važno je napomenuti da, još uvijek, nije započet proces nacionalnog ispitivanja, kao ni kontrole ni potvrđivanja od strane MONSTAT-a preostala četiri kompleksna indikatora, pa ih je, iz tog razloga, prije uključivanja u sistem praćenja i izvještavanja o NSOR, neophodno testirati kako bi se provjerila njihova primjenljivost i relevantnost u crnogorskom kontekstu. U tom cilju, potrebno je realizovati pilot projekte za uvođenje ova četiri indikatora u periodu nakon usvajanja NSOR, a prije pripreme Prvog izvještaja o napretku u 2019. godine. Pilot projekti treba da pomognu u ispitivanju mogućnosti uvođenja pomenutih indikatora u zvanični statistički sistem Crne Gore, što je preduslov za njihovo redovno praćenje u budućnosti, ažuriranjem u periodu od svake dvije ili tri godine. Nakon uspješnog završetka pilot faze, one indikatore koji se pokažu kao relevantni i primjenljivi u crnogorskom kontekstu trebalo bi uzeti u obzir za uključivanje u proces praćenja NSOR u prvom redovnom izvještaju o NSOR, kao i za eventualnu primjenu u izvještavanju u periodu nakon 2019. godine. Riječ je o sljedećim indikatorima:

1. **Indeks društvenog progressa³⁷⁹ (SPI)** - Sveobuhvatno ocjenjuje tri osnovne dimenzije društvenog progressa (osnovne ljudske potrebe, osnove dobrobiti, prilike/šanse) tako što sadrži parametre koji su visoko usaglašeni sa nekoliko ciljeva održivog razvoja;
2. **Indeks istinskog razvoja³⁸⁰ (GPI)** - Kao i prethodni indikator, indeks održivog ekonomskog blagostanja, mjeri neto dohodak države, uključujući i netržišne benefite, a uzima u obzir i negativne efekte koje sadašnja proizvodnja i sadašnje stvaranje dohotka imaju na resurse koji su neophodni za stvaranje dohotka;

³⁷⁸ Land Consumption

³⁷⁹ Social Progress Index

³⁸⁰ Genuine Progress Indicator

3. **Indeks demokratije životne sredine³⁸¹ (EDI)** - Mjeri efektivnost upravljanja životnom sredinom, posebno uzimajući u obzir zakonske obaveze koje se odnose na prikupljanje i objavljivanje informacija o životnoj sredini, stepen uključivanja javnosti, kao i pristup pravdi;
4. **Indeks performansi životne sredine³⁸² (EPI)** - Mjeri performanse države u primjeni politike zaštite životne sredine u okviru dva cilja - stanje životne sredine i vitalnost ekosistema, koji su podijeljeni u devet elemenata, tako što analizira koliko je država blizu ostvarenja apsolutnih ciljeva koji su definisani kroz međunarodne obaveze (multilateralne sporazume), nacionalne standarde ili naučni konsenzus.

Važno je napomenuti da ne postoji kompleksni indikator koji bi mogao da se iskoristi za praćenje tematske oblasti **finansiranje za održivi razvoj**. U osnovi, finansiranje za održivi razvoj se odnosi na tri elementa:

- mobilisanje domaćih javnih resursa za održivi razvoj, odnosno koliko sredstava Vlada i lokalne samouprave opredjeljuju za održivi razvoj;
- mobilisanje domaćih i eksternih privatnih resursa za održivi razvoj, odnosno koliko se sredstava iz domaćih i javnih izvora opredjeljuje za održivi razvoj;
- mobilisanje eksternih javnih resursa za održivi razvoj, odnosno koliko se zvanične pomoći za razvoj iz stranih država i multilateralnih organizacija opredjeljuje za održivi razvoj.

Kompleksni indikator koji bi odgovarao ovoj tematskoj oblasti trebalo bi da uzme u obzir sva tri prethodna elementa, ali u ovom trenutku, ne postoji međunarodno relevantna organizacija koja globalno obrađuje i objavljuje ove podatke za pojedinačne države. Sa druge strane, za potrebe izvještavanja o finansiranju za održivi razvoj u okviru sprovođenja NSOR do 2030. godine ove podatke potrebno je pratiti

nacionalno. Ministarstvo finansija treba da bude nadležno po tom osnovu.

7.1.4.1. Ekološki otisak

Ekološki otisak spada u grupu sistemskih indikatora za kumulativnu analizu trenda održivosti razvoja, jer ima za cilj da pruži što je moguće sveobuhvatniju sliku **tražnje** crnogorskog društva za obnovljivim izvorima i uslugama ekosistema u odnosu na **ponudu** takvih resursa i usluga iz prirodnih ekosistema. Njegova glavna dodata vrijednost je sposobnost da ukaže na balans između konkurentnih ljudskih aktivnosti (npr. poljoprivrede, šumarstvo, ribarstvo, urbanizacija, proizvodnja, itd)³⁸³. Kao što finansijski izvještaj prati prihode u odnosu na rashode, proračun ekološkog otiska mjeri tražnju stanovništva za ekološkim bogatstvima koju mogu da obezbijede ekosistemi.

S aspekta ponude, **biokapacitet** nacije predstavlja količinu raspoloživih resursa iskazanu kroz njena ekološka bogatstva (uključujući šumsko zemljište, pašnjake, poljoprivredno zemljište, površine za lov i ribolov i izgrađeno zemljište), dok, s aspekta tražnje **ekološki otisak** mjeri ekološka bogatstva koja su potrebna datom stanovništvu za proizvodnju prirodnih resursa i usluga koje troši (npr. hrana na biljnoj bazi i vlaknasti proizvodi, stočarski i riblji proizvodi, drvo i drugi proizvodi od drveta, prostor za urbanu infrastrukturu i šuma za apsorpciju emisija ugljen-dioksida iz fosilnih goriva).

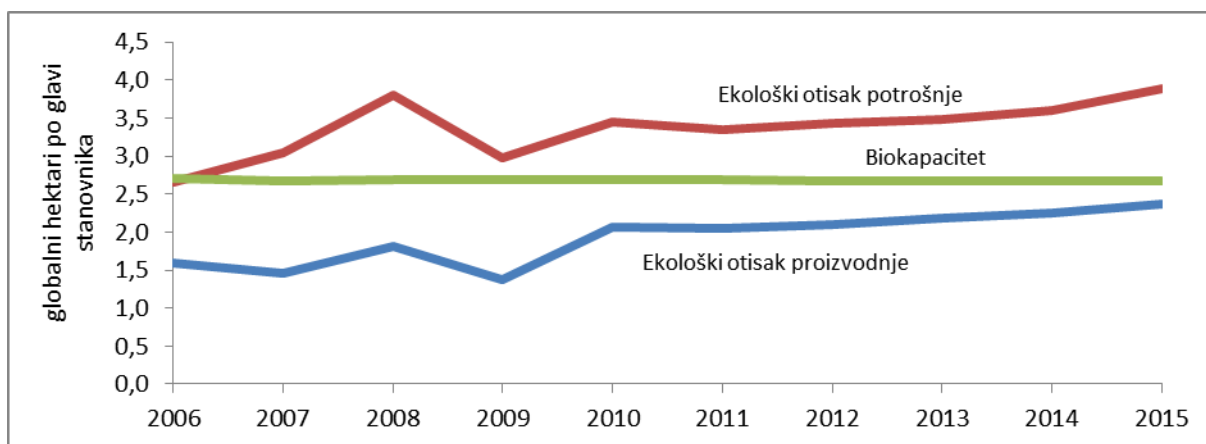
Obje komponente ekološkog otiska su izražene u globalnim hektarima (gha) – globalno uporedivim, standardizovanim hektarima sa svjetski prosječnom produktivnošću. Ekološki otisak svake zemlje se može uporediti sa njegovim biokapacitetom - ako je ekološki otisak veći od biokapaciteta, onda ta zemlja ima deficit biokapaciteta.

³⁸¹ Environmental Democracy Index

³⁸² Environmental Performance Index

³⁸³ Opširnije: Globalna mreža za ekološki pritisak, *Sudija o ekološkom otisku Crne Gore*, 2015. Izvještaj je pripremila Globalna mreža za ekološki otisak za Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore radi pružanja pratećih detalja o metodologiji Otiska i njenoj primjeni na Crnu Goru.

Grafik 7-1: Ekološki otisak potrošnje po glavi stanovnika (crvena linija), biokapacitet (zelena linija) i ekološki otisak proizvodnje (plava linija) Crne Gore, 2006-2015. Površina između ekološkog otiska potrošnje i biokapaciteta ukazuje na prisustvo akumulirajućeg deficita biokapaciteta. Rezultati za period 2006-2011 se zasnivaju na podacima dobijenim praćenjem, dok se rezultati za period 2012-2015 zasnivaju na projekcijama².

Proračun Ekološkog otiska Crne Gore pripremljen je za potrebe izrade NSOR do 2030. godine u saradnji Globalne mreže za Ekološki otisak i Ministarstva održivog razvoja i turizma Crne Gore. Prema dobijenim rezultatima primjena proračuna Ekološkog otiska na Crnu Goru za period od 2006-2015. godine bilježi primjetan porast (+45%) ekološkog otiska Crne Gore (2,7-3,9 gha po osobi) u odnosu na gotovo konstantni biokapacitet (2,70-2,67 gha po osobi) (grafik 7-1).

Razdvajanje ekološkog otiska i biokapaciteta Crne Gore ukazuju na to da tražnja za energijom, fosilnim gorivima i energetske intenzivnim robama (tj. komponentom otiska ugljenika) čini oko 45% otiska Crne Gore, dok šumski ekosistemi čine više od 75% ukupnog biokapaciteta zemlje. U 2015. godini proizvodnja biokapaciteta iz ekosistema predstavljala je oko 70% odsto tražnje crnogorskog stanovništva za obnovljivim izvorima energije i uslugama. Rezultati, takođe, pokazuju da je, tokom posmatranog perioda, jaz između resursa i usluga koje Crne Gora obezbjeđuje i onoga što građani Crne Gore koriste porastao, a time se povećala i zavisnost od biokapaciteta koji se uvozi iz inostranstva³⁸⁴. Ipak, ustanovljeno je da je jaz biokapaciteta Crne Gore, drugim riječima

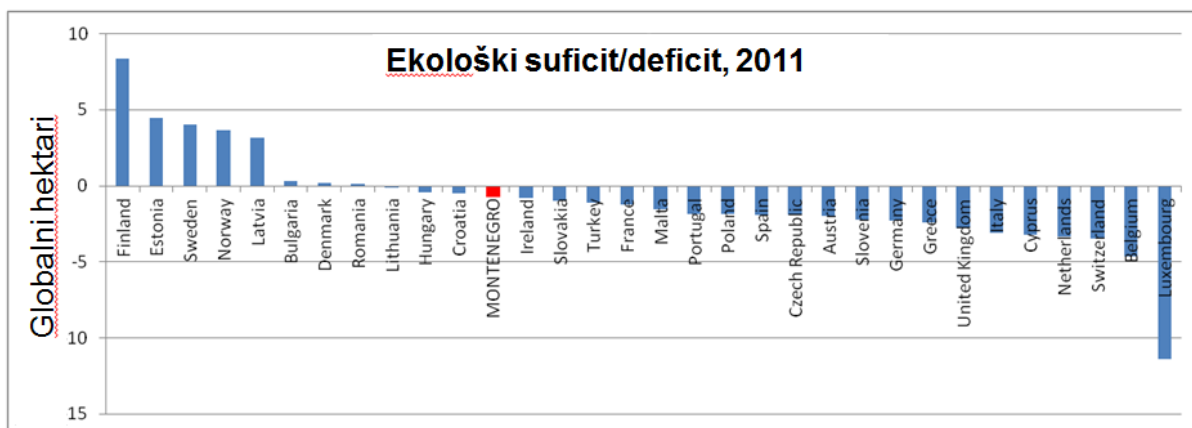
negativna ravnoteža biokapaciteta, tj. deficit biokapaciteta, niži nego u mnogim drugim evropskim zemljama (grafik 7-2).

Dalje razdvajanje ekološkog otiska Crne Gore po pojedinim kategorijama potrošnje (grafik 7-3), ukazalo je na to da otisak poljoprivrednog zemljišta, zbog potrošnje *hrane i alkoholnih pića* i otisak ugljenika, zbog saobraćaja, imaju dva glavna udjela u ekološkom otisku Crne Gore, čineći gotovo 20%, odnosno 12% ukupnog otiska zemlje.

Na kraju, procjena efikasnosti proizvodnje crnogorske ekonomije u pogledu obnovljivih izvora i usluga (izražena kroz ekonomski output odnosno BDP ostvaren po potrošenom globalnom hektaru ekološkog otiska) je pokazala da postoji **značajan prostor za poboljšanje resursne efikasnosti** privrednih aktivnosti. Poboljšanje efikasnosti proizvodnje ključnih sektora u nacionalnoj ekonomiji i promovisanje uvoza roba (kao što su hrana i gorivo) iz zemalja sa ekološki efikasnijim proizvodnim procesima

³⁸⁴ Vidjeti detaljno u Studiji o ekološkom otisku Crne Gore, Globalna mreža za ekološki otisak, 2015.godine.

Grafik 7-2: Ravnoteža biokapaciteta (ekološki otisak minus biokapacitet) Crne Gore i odabranih zemalja, u 2011. godine (prikaz je dat za 2011. godinu jer je to posljednja godina u kojoj su rezultati bili dostupni za sve zemlje u uzorku).

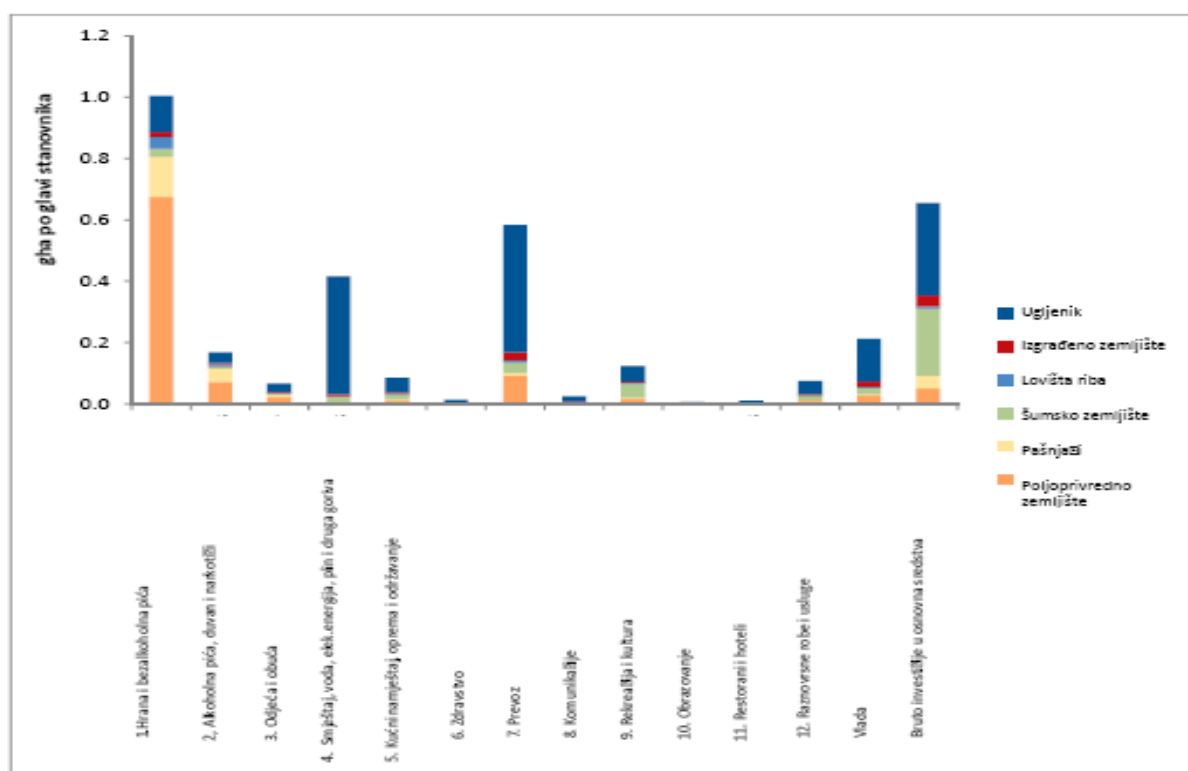

(eko-efikasno snabdijevanje) može biti način da se smanji izloženost riziku, smanji zavisnost zemlje od *prirodnog kapitala* izvan njenih granica i krene putem održivosti.

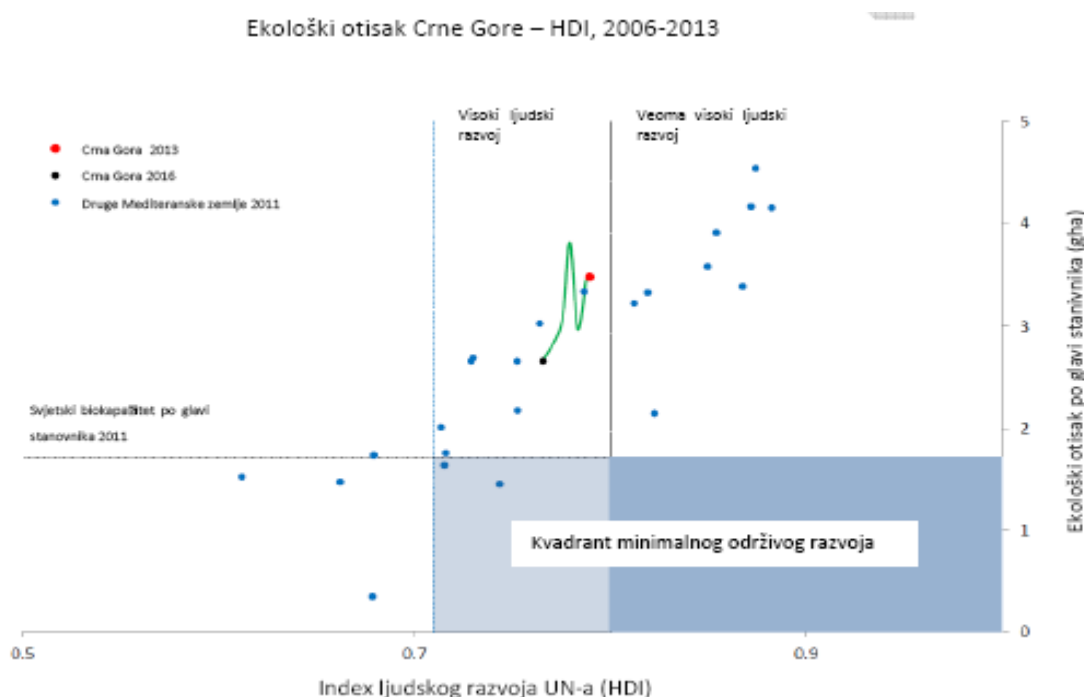
Analiza Ekološkog otiska omogućava da se identifikuju mogućnosti za preuzimanje potencijalnih intervencija (odnosno ukazuje na to gdje su "žarišta" u razdvajanju biokapaciteta i otiska) i da se u širem kontekstu postave ciljevi

održivijeg ekonomskog razvoja. Međutim, ona mora biti dopunjena indikatorima specifičnim za pojedina pitanja i ciljeve u razvoju i implementaciji politika. Kada se sprovedu politike, sistemski indikatori kao što je otisak mogu pružiti informacije o kumulativnim efektima različitih politika specifičnih za određene sektorske ciljeve. Komparativna prednost ekološkog otiska, kao indikatora integrisanog u Nacionalnu strategiju održivog

Grafik 7-3: Potrošnja u Crnoj Gori iskazana u matrici potrošnje zemljišta (Country Land Use Matrix), u 2011. godini

Grafik 7-4: Putanja ekološkog otiska Crne Gore i HDI u periodu 2006-2013 označena je crvenom tačkom, dok plave tačkice predstavljaju druge mediteranske zemlje u 2011. godini. Samo dvije zemlje u regionu Mediterana ispunjavaju minimum neophodan za dostizanje održivog razvoja (to je prikazano na osjenčenoj plavoj površini u donjem desnom uglu slike), odnosno dva uslova i to: da je otisak po glavi stanovnika manji od svjetskog biokapaciteta od 1,8 gha i da se dostiže HDI od najmanje 0,71.

razvoja Crne Gore, sadržana je u njegovom kapacitetu da na makro nivou dokumentuje ključne komponente putanje ukupne resursne održivosti Crne Gore.

Međutim, neophodno je imati na umu to da proračun Ekološkog otiska prati samo ključni skup prirodnih resursa i usluga, tj. obnovljive izvore i kapacitet sekvstriranja ugljenika, a ne prati ljudske, društvene i ekonomske resurse. Zajednička upotreba Ekološkog otiska i Indeksa ljudskog razvoja (HDI) može pružiti bolju sliku puta Crne Gore ka dobrobiti i održivosti, čineći ih međusobno podržavajućim (grafik 7-4); zajednička upotreba ekološkog otiska i domaće materijalne potrošnje (DMC) može osigurati praćenje šireg spektra prirodnih resursa (grafik 7-7).

Za proračun Ekološkog otiska korišćeni su podaci dostupni u okviru UN-a, primarno u okviru UNFAO. Za sada nije izvršena kontrola i potvrđivanje proračuna ekološkog otiska od strane MONSTAT-a, a takođe nije dobijena ocjena mogućnosti uvođenja ovog pokazatelja u

zvanični statistički sistem. Uvođenje ovog pokazatelja u sistem zvanične statistike potrebno je radi omogućavanja njegovog kontinuiranog praćenja i ažuriranja svakih 2-3 godine. S tim u vezi, u predstojećem periodu treba omogućiti izgradnju kapaciteta (kao što su tehničke obuke, radionice, okrugli stolovi) za institucije, stručnjake, te studente. Ukoliko se pripremi input-autput tabela koja je neophodna za pouzdanu dijagnozu materijalnog toka Crne Gore (za sada je kroz proračun DMC-a izvedena uz niz ograničenja), potrebno je izvršiti detaljnu ekološki proširenu ulazno-izlaznu analizu za Crnu Goru kako bi se identifikovali konkretni ekonomski sektori koji su odgovorni za visok intenzitet ekološkog otiska crnogorske ekonomije, bilo u apsolutnom iskazu, bilo u odnosu na slične sektore u susjednim zemljama. Na taj način može se pružiti dalja podrška razvoju ciljanih sektorskih politika u kontekstu povećanja ekološke resursne efikasnosti u domaćoj proizvodnji i lancima snabdijevanja. Optimalno je navedene dalje korake realizovati u sklopu uvođenja **UN sistema ekološko-ekonomskog računovodstva** (engl. System of

Environmental-Economic Accounting – SEEA)³⁸⁵ koji pruža sveobuhvatan okvir za nacionalne proračune i statistike u ovoj oblasti.

7.1.4.2. Indeks ljudskog razvoja (HDI)³⁸⁶

U osnovi prava budućih generacija da uživaju u istom obimu dobara kojima danas raspolažemo odnosno prava na dugoročni i siguran pristup ekološkim vrijednostima sadržana je neophodnost održavanja dostupnosti prirodnih resursa i osnovnih usluga ekosistema barem na nivou sadašnje raspoloživosti.

Dok se ekološki realni uslov za održivost odnosno život u okviru onoga što priroda pruža može procijeniti kompleksnim sistemskim indikatorima kao što je ekološki otisak, materijalno blagostanje ljudi može se približno odrediti pomoću kompozitnog indeksa ljudskog razvoja (HDI). Prema UNDP-u, HDI od 0,71 ili više se smatra "visokim ljudskim razvojem". U periodu 2006-2013. godine Crna Gora je zabilježila porast HDI-a sa 0,77 na 0,79 odnosno za + 3%. Postavljaju se pitanja kako je ostvaren taj porast, da li je održiv na duži rok i da li obezbjeđuje održavanje prirodnih resursa i osnovnih usluga ekosistema za buduće generacije.

Kombinovanje Indeksa ljudskog razvoja i ekološkog otiska obezbjeđuje komparativnu procjenu na makro-nivou napretka zemalja ka dostizanju udobnog života u okvirima savremenih ograničenja (grafik 7-4). Mali porast HDI-a (+ 3%) Crne Gore ostvaren je na račun primjetnog porasta ekološkog otiska (+ 30%), od 2,7 gha po osobi (u 2006.) na 3,5 gha po osobi (u 2013. godini). Malo povećanje HDI-a koje dovodi do daleko većeg povećanja ekološkog otiska, signalizira da je ekonomski razvoj Crne Gore ušao u resursno neefikasnu putanju. Prema analizi prikazanoj na slici 7-4 postoji potencijal za promjenu te neodržive putanje i ostvarivanje dugoročno održivog razvoja Crne Gore.

³⁸⁵ Opširnije na:

<http://unstats.un.org/unsd/envaccounting/seearev/>.

³⁸⁶ Indeks ljudskog razvoja - Human Development Index (HDI)

7.1.4.3. Indeks rodne nejednakosti (GII)³⁸⁷

Indeks rodne nejednakosti (GII) odražava nejednakost u tri dimenzije: reproduktivno zdravlje, pozicija u sistemu i ekonomska aktivnost. Od 2010. godine, GII je dio Globalnog Izvještaja o ljudskom razvoju. Međutim, ovaj indikator je za Crnu Goru prvi put obračunat tek 2014. godine i tada je njegova vrijednost iznosila 0,172. Taj rezultat pozicionira Crnu Goru na 37. mjesto, u odnosu na 155 država koje su uključene u ovaj izvještaj. To dalje znači da ne postoji drastična nejednakost među rodovima u Crnoj Gori. Na primjer, 17% mjesta u parlamentu zauzimaju žene, 84% odrasle ženske populacije je završilo barem srednju školu (u odnosu na 95% muškaraca), a žensko učešće na tržištu rada je 43% (u odnosu na 57% kada su u pitanju muškarci). Detaljniji podaci o GII indeksu za Crnu Goru dati su u prilogu PVI.

7.1.4.4. Domaća materijalna potrošnja (DMC) i produktivnost resursa (RP)

Slično ekološkom otisku, DMC je složeni sistemski indikator za kumulativno praćenje trendova održivosti. Postupak utvrđivanja produktivnosti prirodnih resursa u okvirima nacionalne ekonomije ogleda se u procjeni agregatnog pokazatelja domaće potrošnje materijala (Domestic Material Consumption, **DMC**), u apsolutnom i relativnom iznosu. Kada se bruto društveni bruto proizvod (GDP) podijeli apsolutnim iznosom DMC-a, dobija se indikator produktivnosti resursa (Resource Productivity, RP). Zato je veoma važno da se u okviru redovnih statističkih izvještaja prati nivo i dinamika DMC-a i RP-a u okvirima nacionalne ekonomije i komparativno.

Ekonomična i efikasna upotreba prirodnih resursa je ključna komponenta strategije održivog razvoja. Razmatranje održivog razvoja crnogorskog društva mora uzeti u obzir sve aspekte efikasnog upravljanja prirodnim resursima na kome počiva koncept cirkularne ekonomije. Efikasna upotreba resursa i usvajanje principa cirkularne ekonomije predstavljaju preduslove za pametan razvoj i podizanje

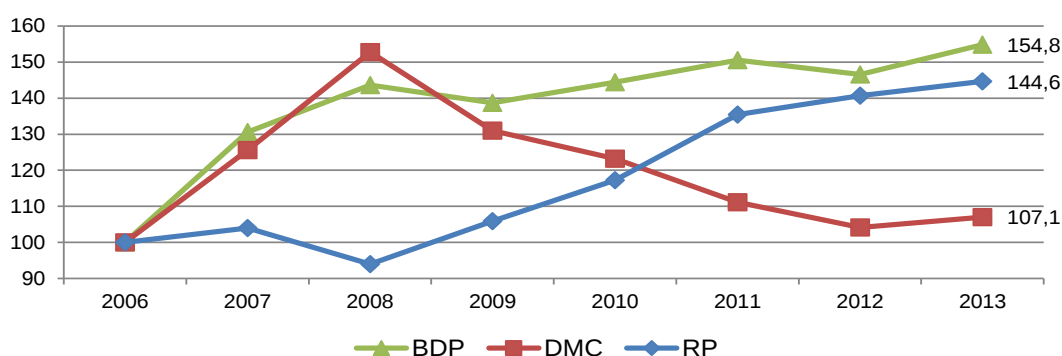
³⁸⁷ Indeks rodne nejednakosti (Gender Inequality Index, GII)

konkurentnosti crnogorske ekonomije uz smanjenje uticaja na životnu sredinu, odnosno sredstva kojima se može bitno doprinijeti ostvarivanju aspiracija o ekološkoj državi i postizanju ciljeva u procesu pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji.

Efikasna upotreba resursa podrazumijeva ekonomičnu upotrebu resursa uz poštovanje prirodnog i društvenog okruženja. To dalje znači da putanje upotrebe resursa, ekonomske aktivnosti i društvenog blagostanja treba da počnu međusobno da divergiraju, a posebno da sve tri budu inverzne u odnosu na zagađenje životne sredine. Ove vrste divergencija poznate su kao **proces razdvajanja uticaja (decoupling)**.

(t/per capita). Definiše se kao ukupan iznos materijala koji se direktno koristi u ekonomiji i jednak je direktnim materijalnim inputima (DMI) minus izvoz (E). DMI mjeri direktne inpute materijala u nacionalnoj ekonomiji, a jednak je domaćoj ekstrakciji (DE) plus uvoz (I). Za *per capita* izračun uzima se prosječna populacija (aritmetička sredina populacija na dan 1. januar za dvije konsekutivne godine). Teorija nacionalnih računa materijalnih tokova uključuje kompilaciju svih materijalnih inputa u nacionalnu ekonomiju, promjene zaliha materijala u ekonomiji i materijalne autpute ka drugim ekonomijama ili ka prirodnom okruženju. Važno je napomenuti da termin "potrošnja" u kontekstu DMC-a označava potrošnju u

Grafik 7-5: Poređenje RP, DMC i BDP za period 2006-2013

Uopšteno posmatrano, postoje dva načina da se ostvare procesi razdvajanja uticaja: 1) da se ekonomska aktivnost usmjeri na što manje korišćenje prirodnih resursa, uz istovremeno smanjenje negativnih uticaja na prirodno okruženje; i 2) da se konceptu bruto društvenog proizvoda (BDP-a) uvedu konkurentni koncepti, koji ekonomsku aktivnost kvantifikuju ne samo putem monetarnih, već i alternativnim mjerilima.

Materijali koji čine inpute za izračun domaće potrošnje materijala (DMC) podijeljeni su u četiri kategorije: biomasa, fosilni energenti, metali i nemetalični minerali, uvoz i izvoz materijala. Prema EUROSTAT-u, indikator domaće potrošnje materijala (*Domestic Material Consumption*, DMC) izražava se u tonama po glavi stanovnika

doslovnom smislu, a ne finalnu potrošnju. Indikator produktivnosti resursa (*Resource Productivity*, RP) je odabran za vodeći indikator u skupu indikatora kojima se mjeri efikasnost upotrebe resursa. Njime se ocjenjuje progres u ostvarivanju ciljeva i targeta iz EU mape puta ka resursnoj efikasnosti.

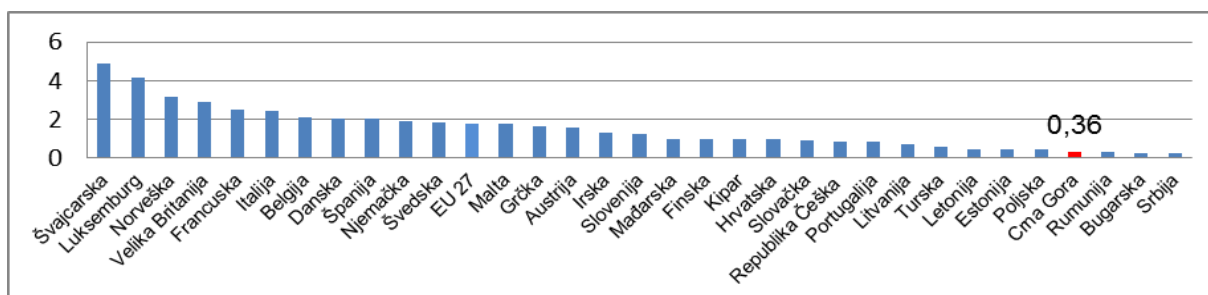
Analize sprovedene u okviru **Nacionalnog izvještaja o razvoju po mjeri čovjeka u Crnoj Gori** (UNDP, 2014. godine) ukazuju na to da je u domaćoj potrošnji materijala (DMC) Crne Gore potrošnja metala u 2012. godini iznosila nešto iznad 1%, što ukazuje na to da najveći dio domaće ekstrakcije metala i ruda metala ne ostaje nacionalnoj ekonomiji, već u vidu izvoza, čini odliv materijala. Potrošnja nemetaličnih minerala (industrijskih i građevinskih) u periodu

2005-2012 opala je za 1,5 puta, a domaća potrošnja biomase u periodu 2005-2012 porasla je za skoro 9 puta. Produktivnost resursa (RE) je u 2012. godini iznosila 1.151 €/t, što predstavlja porast od 50% u odnosu na 2005. godinu, kada je ovaj pokazatelj iznosio 767 €/t. Ipak ovaj impresivan porast produktivnosti resursa posljedica je značajno sporijeg rasta (od 15%) domaće potrošnje materijala (DMC) u odnosu na porast BDP-a (od 73,5%). Kretanje ovih pokazatelja prikazano je na grafiku 7-5.

Produktivnost resursa po zemljama za 2011. godinu prikazana je na grafiku 7-6. Ovaj indikator varira od zemlje do zemlje, a razlike su uzrokovane brojnim faktorima, kao što su, između ostalog, struktura ekonomije, obim i način potrošnje, glavni izvori energije, nivo građevinske aktivnosti i slično.

izvještajem o razvoju po mjeri čovjeka u Crnoj Gori (UNDP, 2014. g) ocijenjeno je prihvatljivim od strane Vlade Crne Gore uz obavezu njegove dodatne validacije i prevođenja na sektorske politike prije uključivanja u razvoj nacionalne politike održivog razvoja do 2030. godine. Da bi se ovaj cilj mogao prevesti u sektorske politike i mjere bilo je neophodno utvrditi glavne pokazatelje resursne efikasnosti na sektorskom nivou. Osnovu za ove kalkulacije činili su podaci MONSTAT-a o potrošnji četiri osnovne kategorije materijala (biomasa, fosilna goriva, metali i minerali) za period od 2006-2013. godine.³⁸⁹ Prema ovim podacima u strukturi domaće potrošnje materijala najveće učešće imaju nemetali (60%) i fosilna goriva (24%). Takođe, tokom posmatranog perioda došlo je do poboljšanja produktivnosti resursa (za 0,1 procentnih poena) i smanjenja materijalnog inteziteta (za 1,1 procentnih poena).³⁹⁰

Grafik 7-6: Produktivnost resursa po zemljama za 2011. godinu, Izvor: EUROSTAT

Analizom pet mogućih scenarija kretanja produktivnosti resursa (od pretpostavljenog nastavka dosadašnje prakse tj. “business as usual” scenarija do smanjenja upotrebe resursa za 50% do 2050. godine) zaključeno je da **apsolutno smanjenje upotrebe resursa za 20% do 2020. godine** u odnosu na prosjek u periodu od 2005 -2012. godine (scenario 4) trenutno predstavlja najbolji okvir za donošenje i kreiranje politika da bi se unaprijedila produktivnost a samim tim i upravljanje resursima. Smanjenje potrošnje prirodnih materijala³⁸⁸ za 20% do 2020. godine preporučeno Nacionalnim

Domaća potrošnja materijala i produktivnost resursa, kao indikatori koji se odnose na cjelokupnu nacionalnu ekonomiju, obračunati su i za ključne ekonomske sektore na bazi njihove procijenjene potrošnje pojedinih kategorija domaćih materijala. Proračun je izvršio Institut za strateške studije i projekcije uz podršku UNDP-a, a za potrebe izrade NSOR do 2030. godine. Kao što je navedeno u ocjeni stanja ekonomskih resursa procijenjeno je da sektor građevinarstva ima najveće učešće u ukupnoj

³⁸⁸ Materijalna potrošnja se definiše kao količina materijala koja se direktno troši od strane domaćih ili izvoznih sektora i finalnih potrošača, u okviru koje u skladu sa usvojenom metodologijom spadaju biomasa, fosilna goriva, metali i minerali, osim vazduha i vode.

³⁸⁹ Zavod za statistiku, MONSTA, Indikatori materijalnih tokova u Crnoj Gori 2006-2013, Podgorica 2014. godine

³⁹⁰ Produktivnost resursa u sektoru se izračunava kao odnos bruto dodate vrijednosti i domaće potrošnje materijala tog sektora. Materijalni intenzitet je recipročan produktivnosti resursa i računa se kao odnos materijalnih inputa i ekonomskih outputa.

potrošnji materijala koje iznosi 55%. Slijedi ga sektor energetike (22%) i sektor prerađivačke industrije (10%). Prema ovim procjenama sektori poljoprivrede i uslužnog sektora imaju neznatno učešće u ukupnom DMC-u. Analiza je pokazala da je materijalno najintenzivniji sektor građevinarstvo, koji troši 71 tonu domaćeg materijala za proizvodnju 1€ bruto dodate vrijednosti. Takođe, ovo je jedini sektor uz saobraćaj kod kojeg je došlo do rasta materijalnog intenziteta u periodu između 2006-2013. godine za 43%. Velike stope materijalnog intenziteta bilježe i sektori prerađivačke industrije i energetike, međutim to su sektori kod kojih je došlo do značajnog pada ovog indikatora za posmatrani period. Najveća produktivnost resursa je u poljoprivredi i ribarstvu (€ 1.89 / t), a prati je transport. Produktivnost resursa se poboljšala kod poljoprivrednog, uslužnog i energetskeg sektora, dok je kod građevinarstva i saobraćaja produktivnost opala.

Ovako obračunati pokazatelji omogućili su **procjenu odvajanja ekonomskog rasta od negativnog uticaja na životnu sredinu (decoupling) po pojedinim sektorima**. U izvještajnom periodu (2006-2013) bruto dodata vrijednost za uslužni sektor (trgovina na veliko i malo i hoteli i restorani) bilježi pozitivnu stopu rasta od 17,6%, sa nešto sporijim rastom domaće potrošnje materijala (uglavnom biomase) za 3,2%. U sektoru prerađivačke industrije takođe je došlo do relativnog razdvajanja, ali u suprotnom smjeru u odnosu na sektor usluga - stope rasta bruto dodate vrijednosti i DMC su bile negativne. Bruto dodata vrijednost prerađivačke industrije je opala za 17,7%, dok je DMC smanjena za 61,3%. Bruto dodata vrijednost za sektor saobraćaja je padala brže nego domaća potrošnje materijala - DMC je opala za 16,2%, dok je bruto dodata vrijednost opala za 56,5%. U sektoru građevinarstva, nije bilo razdvajanja, s obzirom da je stopa rasta bruto dodate vrijednosti bila približno jednaka stopi rasta DMC za ovaj sektor. Stopa rasta oba pokazatelja iznosila je oko 29%.

Indeksna dekompoziciona analiza je sprovedena kako bi se determinisali uzroci i efekti promjena u DMC lancu. U periodu između 2001-2013.

godine crnogorski BDP je rastao po prosečnoj stopi od 2,5% što je uticalo na povećanje "ekološke" potrošnje svih sektora. Strukturne promjene ili promjene privredne strukture imale su neutralizujući efekat - značajno smanjenje učešća primarnih i sekundarnih sektora u ukupnoj proizvodnji i rast uslužnog sektora. S druge strane, promjene tehnologije i proizvodnih procesa nijesu bile dovoljno snažne i zastupljene da potpuno neutrališu negativan uticaj na ekonomske aktivnosti što je dovelo do neto povećanja ukupne emisije, kao i materijalne i energetske intenzivnosti kod većine sektora. Raspoređivanje smanjenja ukupne domaće potrošnje materijala za 20% na sektorski nivo bazirano je na procentualnom učešću sektora u ukupnoj potrošnji prirodnih materijala, učešću sektora u ukupnom BDP-u i doprinosu poboljšanju resursne produktivnosti pojedinog sektora. Na bazi ovih podataka kao i projekcija kretanja DMC po sektorima do 2020. godine date su preporuke koje imaju za cilj smanjenje DMC i povećanje RP, odnosno povećanje resursne efikasnosti u ključnim sektorima do 2020. godine. Preporuke, shodno kojima sektori građevinarstva, energetike i poljoprivrede mogu dati najveći doprinos poboljšanju efikasnosti upotrebe domaćih materijala u Crnoj Gori, su date u poglavlju 4 ove strategije u dijelu koji se odnosi na ekonomske resurse. S obzirom na to da se u ovim sektorima u narednom periodu planiraju veliki investicioni projekti to posebno naglašava značaj pažljivog kreiranja i implementacije sektorskih politika i mjera. Pri tome je vrlo bitno uzeti u obzir sve raspoložive instrumente za ostvarivanje postavljenih ciljeva, koji uključuju ekonomske, emisione, promotivne i instrumente zasnovane na istraživanju i razvoju kao i saradnji sa velikim kompanijama.

Odnos ekološkog otiska i DMC-a Crne Gore dat je na grafiku 7-7. Proračunom domaće materijalne potrošnje (DMC) kroz agregiranje velikog skupa proizvoda (biomase, metala i ruda, nemetala i fosilnih goriva) omogućava se makropogled na obrasce potrošnje i na način njihove povezanosti sa održivošću životne sredine. Razlike između DMC-a i ekološkog otiska odnose se prije svega na pokrivenost resursa jer ekološki otisak uključuje širi spektar proizvoda i usluga, uključujući i neobnovljive izvore. Razlike postoje i

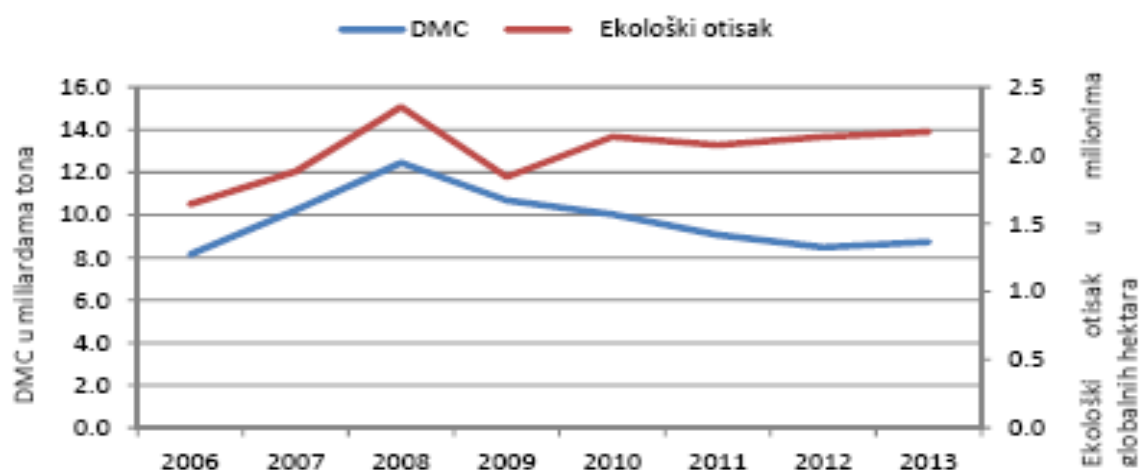
u odnosu na sadržaj samih analiza - dok ekološki otisak utvrđuje pritisak na ekosisteme zbog korišćenja obnovljivih izvora i usluga ekosistema, u fokusu analize DMC-a su ukupne količine potrošenih resursa koje grupiše po težini. Razlike se ogledaju i u pokrivenosti lanca snabdijevanja nasuprot ekološkom otisku, DMC računa samo proizvode koji se troše u određenoj zemlji i ne uzima u obzir "upstream" - indirektno uticaje uvoznih proizvoda tj. sredstva koja su potrebna duž čitavog lanca snabdijevanja da bi se proizveo dati proizvod³⁹².

Rezultati DMC analize i proračuna ekološkog otiska za Crnu Goru, dijele neke zajedničke karakteristike, ali se razlikuju i u ključnim aspektima. Obje analize pokazuju brz rast

završavajući daleko ispod maksimalne vrijednosti dostignute 2008. godine. Ukupno posmatrano DMC po glavi stanovnika pokazuje samo mali porast (+7%) između 2006. i 2013. Nasuprot tome, ekološki otisak Crne Gore po glavi stanovnika je opao između 2008. i 2009. godine prije ponovnog naglog skoka i zadržavanja na nivou tek nešto ispod maksimuma iz 2008. godine sve do 2013. godine. U ukupnom iskazu ekološki otisak po glavi stanovnika pokazuje značajan porast (+32%) između 2006. i 2013. godine.

Različiti trendovi DMC-a³⁹³ i ekološkog otiska u periodu nakon 2008. godine vjerovatno su rezultat, između ostalog: a) različitog skupa proizvoda koje prate ova dva indikatora (pad

Grafik 7-7: Trendovi DMC Crne Gore vs. ekološki otisak, 2006-2013.³⁹¹

vrijednosti između 2006. i 2008. godine, a zatim ih karakteriše period praćen opadanjem, vjerovatno i pod uticajem globalne ekonomske krize. Nakon 2008. godine, DMC po glavi stanovnika opada do 2012. godine i doživljava neznatan ponovni skok u 2013. godini,

DMC-a je uglavnom posljedica smanjenja upotrebe nemetalnih minerala, koji se ne prate u analizi ekološkog otiska), i b) drugačije pokrivenosti različitih koraka lanaca snabdijevanja resursima koje prate ova dva indikatora. S obzirom da je Crna Gora povećala svoju zavisnost od uvoza resursa iz drugih zemalja, ekološki pritisak zbog korišćenja tih resursa se sve više izmješta na druge zemlje (taj fenomen prati samo ekološki otisak). Kombinovana upotreba DMC-a i ekološkog otiska omogućava razumijevanje šireg metabolizma resursa Crne Gore, kome u

³⁹¹ Ovo je jedini period za koji su dostupni rezultati obje analize.

³⁹² Mreža za globalni otisak, 2015, *Studija Ekološkog Otiska Crne Gore*. Izvještaj je pripremila Mreža za ekološki otisak za Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore; za dodatne detalje o poređenju između Domaće materijalne potrošnje i Ekološkog otiska, vidi takođe <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/nov/24/consume-conserve-economic-growth-sustainability> za dodatnu raspravu o nemogućnosti Domaće materijalne potrošnje da prati potpuno materijalno korišćenje.

³⁹³ Zavod za statistiku, MONSTAT, Indikatori materijalnih tokova u Crnoj Gori 2006 – 2013. Podgorica, 2014.

značajnoj mjeri doprinose neobnovljivi resursi, kao što su metali i rude, kao i nemetalni minerali. To ukazuje da je ukupni ekološki deficit zemlje vjerovatno veći od onog koji se dobija samo proračunom ekološkog otiska i da su ekološki pritisci veći od onih koji se prate ekološkim otiskom, te da su prouzrokovani aktivnostima proizvodnje i potrošnje u Crnoj Gori.

7.1.4.5. Potrošnja prostora - indikatori urbanog širenja i izgrađenosti prostora

Pri ocjenjivanju rezultata ostvarenih sprovođenjem planskih dokumenata nije jednostavno odvojiti neposredni rezultat primjene plana i planskih rješenja od rezultata paralelne primjene drugih sistemskih mjera u sistemu uređenja prostora. Zato je u cilju pojednostavljivanja procesa praćenja i ocjenjivanja sprovođenja planskih dokumenata neophodna primjena pokazatelja ili indikatora. Riječ je o instrumentima kojim se doprinosi efikasnosti sprovođenja planskog dokumenta s obzirom na to da pomažu u 1) jasnom, mjerljivom i uporedivom opisivanju stanja, i 2) praćenju sprovođenja i ostvarivanja rezultata plana kroz mjerenje napretka u dostizanju utvrđenih ciljeva.

Pokazatelji se koriste u svim fazama planskog procesa. U analitičkoj fazi značajni su jer omogućavaju objektivizaciju slike o stanju prostora. Dalje se koriste u definisanju ciljeva strateških planskih dokumenata. Pojedini pokazatelji su nezamjenjivo sredstvo za praćenje i ocjenjivanje napretka u sprovođenju planova i drugih javnih politika. I praćenje stanja u prostoru koje podrazumijeva pripremu i vođenje dokumentacione osnove o prostoru, izradu izvještaja o uređenju prostora, izradu i donošenje programa uređenja prostora i formiranje i vođenje informacionog sistema, je nezamislivo bez korišćenja sistema pokazatelja.³⁹⁴

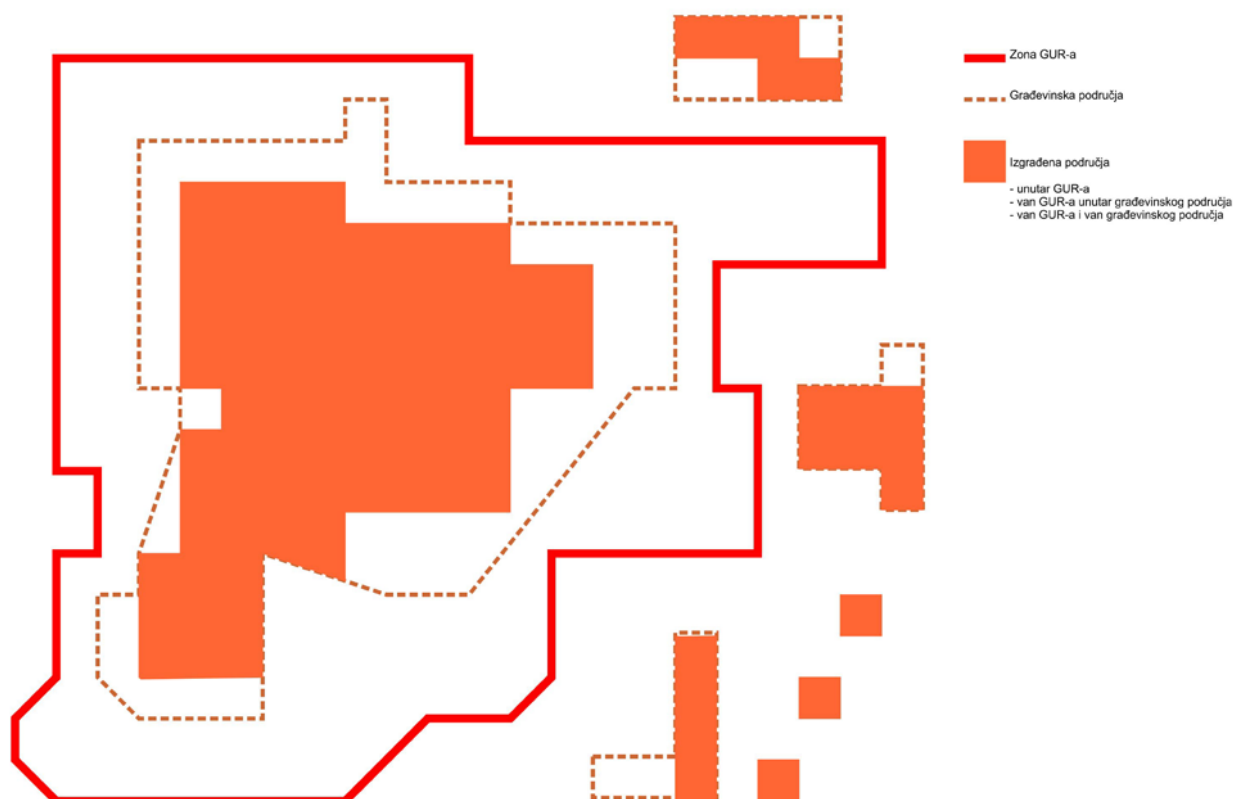
Ipak, pokazatelji se još uvijek ne primjenjuju u dovoljnoj mjeri kako za praćenje stanja i promjena u prostoru, tako i u pogledu praćenja primjene planskih i relevantnih zakonskih odredi.

Održivost prostornog razvoja može biti praćena i analizirana kroz uspostavljanje indikatora kojima treba ilustrovati kvantitet i kvalitet promjena u prostoru. Brojni su indikatori koji mogu poslužiti za "mjerenje" urbanog rasta i, što je možda još važnije, kvaliteta urbanog rasta. Za potrebe Analize izgrađenosti prostora u Crnoj Gori koja je pripremljena u okviru izrade NSOR do 2030. godine obrađeni su indikatori za dvadeset crnogorskih opština i Glavni grad. **Indikatorima su obuhvaćeni sljedeći podaci: 1) površina svake prostorne cjeline - Opštine, Glavnog grada (ha), 2) broj stanovnika, 3) gustina naseljenosti i 4) na osnovu ortofoto snimka iz 2011. godine prepoznati su prostori koji su izgrađeni a njihove površine su identifikovane za sve prostorne cjeline kao tzv. izgrađena područja (ha).** Na osnovu važeće planske dokumentacije, grafičkih priloga i Pravilnika o bližem sadržaju i formi planskih dokumenata, kriterijumima namjene površina, elementima urbanističke regulacije i jedinstvenim grafičkim simbolima, definisane su namjene koje podrazumijevaju građenje i na taj način se došlo do parametra **planirane izgrađenosti (ha)**. Na taj način karta izgrađenosti podrazumijeva svojevrsni derivat karte namjene površina iz važeće planske dokumentacije. Kombinujući prethodno uspostavljene parametre došlo se do **indikatora postojeće izgrađenosti, indikatora planirane izgrađenosti, indikatora iskorišćenosti građevinskog područja, indikatora gustine naseljenosti građevinskog područja, potrošnje građevinskog područja po stanovniku, kao i prostornih rezervi unutar građevinskog područja.**

Prethodno navedeni podaci obrađeni su za nivo GUR-a (generalne urbanističke razrade unutar PUP-a) tj. za nivo GUP-a (generalnog urbanističkog plana), kao i za zone koje nisu obuhvaćene GUR-om/GUP-om i predstavljaju područja van urbanih centara (slika 7-1). Ovako slojevito prikazani parametri omogućavaju kvalitetan uvid u stanje na terenu i relativno precizno ukazuju na veća ili manja odstupanja od

³⁹⁴ Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Nacionalna strategija integrisanog upravljanja obalnim područjem, NS IUOP, Vlada Crne Gore, jun 2015. godine.

Slika 7-1 : Dijagram građevinskih područja

poželjnih modela održivog prostornog razvoja. Takođe, komparacija indikatora izgrađenosti za zone GUR-a (urbana središta) i van GUR-a (ruralni predjeli) ukazuje na potrebu dopune zaključaka dobijenih numeričkim pokazateljima, adekvatnim kvalitativnim analizama oblika i tipologije građevinskih područja, naročito kada su u pitanju ruralni predjeli.

Analiza izgrađenosti prostora čini integralni dio NSOR do 2030. godine, a u odnosu na njene nalaze u poglavlju 2 je data ocjena stanja prostora kao neobnovljivog resursa Crne Gore, u poglavlju 3 utvrđeni problemi koji karakterišu tako utvrđeno stanje, dok su odgovori NSOR na te problem dati kroz definisanje strateških ciljeva u poglavlju 4, odnosno mjera i podmjera u Akcionom planu ove strategije. U ovom poglavlju daje se prikaz tri pokazatelja potrošnje prostora koji daju kumulativni iskaz stanja prostora dobijen proračunom navedene grupe indikatora i pokazatelja (tabela 7-32).

Pored toga prostor obalnog područja, kao prostor naročito izložen pritisku intenzivne urbanizacije, detaljno je sagledan i ocijenjen prostornom analiom koja je sprovedena u okviru realizacije Programa integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore (CAMP CG) za potrebe izrade Nacionalne strategije integralnog upravljanja obalnim područjem i novog Prostornog plana posebne namjene obalnog područja Crne Gore. U tabeli 7-33 dat je prikaz 8 pokazatelja koji su relevantni za ocjenu stanja obalnog područja. Navedeni pokazatelji preuzeti su iz Nacionalne strategije integralnog upravljanja obalnim područjem koja čini integralni dio politike održivog razvoja odnosno NSOR do 2030. godine. Jedan broj pokazatelja proizilazi iz definisanja namjene površina u PPPNOP CG, te će njihov konačni iskaz biti potvrđen nakon donošenja PPPNOP CG. Ta grupa pokazatelja je grupisana po ključnim planskim ciljevima prostornog razvoja obalnog područja, uključujući prikaz vrijednosti za polazno stanje i okvirne vrijednosti za polazno

Tabela 7-32: Indikatori potrošnje prostora u Crnoj Gori

OPŠTINA	INDIKATOR POTROŠNJE PROSTORA					
	Indikator izgrađenosti (%)	Indikator planirane izgrađenosti (%)	Indikator iskorišćenosti GP unutar GUR-a (%)	Indikator iskorišćenosti GP van GUR-a (%)	Ciljna vrijednost u 2020.g.	
Cetinje	1.1	3.3	61.1	17,4	tbd	
Andrijevica	1,4	8,6	44,1	11,0	tbd	
Berane	2,1	5,9	51,4	25,9	tbd	
Bijelo Polje	2,7	2,9	62,1	25,6	tbd	
Danilovgrad	3,7	7,8	58,6	20,6	tbd	
Žabljak	1,7	2,0	35,2	78,7	tbd	
Kolašin	1,6	1,9	49,8	69,4	tbd	
Mojkovac	2,3	3,4	41,2	67,2	tbd	
Nikšić	2,0	5,2	52,7	13,2	tbd	
Plav	1,6	3,5	35,7	45,4	tbd	
Plužine	0,6	2,8	43,3	13,2	tbd	
Pljevlja	1,7	1,7	38,3	70,1	tbd	
Rožaje	1,9	9,2	33	12,5	tbd	
Šavnik	0.4	3,3	66.7	11,20	tbd	
Obalne opštine	Iskaz GP u opštinama obalnog područja etara u okviru izrade PPPNOP CG					
			Postojeće stanje (2013.g.)	Planirano stanje (maj 2015.g.)		
		GP/povrsina opstine (%)	GP/povrsina opstine (%)	Indikator izgradjenosti-iskoriscenosti GP (%izgradjenosti/GP, maj 2015	Ciljna Vrij. 2020.g	
Bar	3,1	8,6	8,6	8,9	36,5	tbd
Budva	4,8	21,5	21,5	21,9	22,4	tbd
Herceg Novi	3,7	30	30	9,9	12,2	tbd
Kotor	1,9	7,9	7,9	7,1	23,4	tbd
Tivat	11,3	28,2	28,2	23,2	40	tbd
Ulcinj	2,7	20,7	20,7	10,0	13	tbd
Ukupno na regionalnom nivou	n/a	n/a	15,5	10,3	30,0	50%

plansko stanje (PPPNOP CG) i ciljno stanje prema PPPNOP CG 2030. g.:

- Pokazatelji 1, 2, 3 su kvantitativni pokazatelji u trostrukoj ulozi – analitički (u funkciji analitičkih pokazatelja polaznog stanja), planski polazni (opisuju plansko rješenje odnosno stepen izvršene korekcije u odnosu na polazno stanje) i planski ciljni (opisuju plansko ciljno stanje 2030. g.).
- Pokazatelji 4 i 6 su kombinacija kvantitativnih i kvalitativnih pokazatelja s

obzirom na to da status novog građevinskog područja izdvojenog od postojećih građevinskih područja nije moguće utvrditi isključivo GIS analizama. Pritome se podrazumijeva da će usaglašenost građevinskih područja i eliminisane konfliktne namjene u polaznom planskom stanju ostati na nivou Prednacrtu PPPNOP CG iz avgusta 2014. g. Za razliku od pokazatelja 1, 2 i 3, koji mjere ukupnu površinu, ovom grupom pokazatelja prate se

promjene broja građevinskih područja. Po definiciji, otvaranje novih građevinskih područja je manje prostorno održivo i predstavlja veći pritisak na segmente životne sredine od proširenja postojećih građevinskih područja za istu površinu. Pokazateljem 6 posebno se mjeri broj novih građevinskih područja u područjima visoke ranjivosti.

- Pokazateljem 5 mjeri se stepen u kojem je kroz PPPNOP CG optimizirana namjena površina u smislu smanjenja konfliktnosti građevinskih područja s područjima visoke ranjivosti.
- Pokazateljem 7 mjeri se polazno stanje izgrađenosti obalne linije, odnosno mjeriće se stanje izgrađenosti obalne linije u toku sprovođenja PPPNOP CG. Ovaj pokazatelj ne sadrži plansku ciljnu vrijednost.
- Pokazateljem 8 mjeri se udio obale za koji se primjenjuje odmak bez adaptacije u smislu člana 8 Protokola o IUOP. Ovaj pokazatelj ne sadrži plansku ciljnu vrijednost.
- Pokazateljem 9 mjeri se poštovanje zone proširenog odmaka u toku sprovođenja PPPNOP CG.

Kao što se vidi iz kolone polaznog stanja u tabeli 7-33 predloženi pokazatelji računaju se iz nekoliko ulaznih podataka što ih čini relativno ekonomičnim, naročito s obzirom na njihovu višestruku ulogu (analitički, planski polazni i planski ciljni pokazatelji). Osnovna dva sloja prostornih podataka koji služe kao ulazni podaci su granice građevinskih područja (sloj se ažurira prenošenjem podataka iz planskih dokumenata kojim se utvrđuju građevinska područja) i izgrađenost prostora (sloj se ažurira vektorizacijom ortofoto snimka). Takođe, svi predloženi pokazatelji mogu se iskazati i na nivou pojedinačne opštine.

Tabela 7 – 33: Pokazatelji po grupama ključnih planskih ciljeva prostornog razvoja obalnog područja s vrijednostima za polazno stanje i okvirnim vrijednostima za polazno plansko stanje (PPPNOP CG) i ciljno stanje PPPNOP CG 2030. g.

INDIKATORI ZA OBALNO PODRUČJE				
PLANSKI CILJ PPPNOP	KLJUČNI POKAZATELJI	POLAZNO STANJE	PPPNOP 2015. g.	PPPNOP 2030. g.
Regulisanje prekomjerne potrošnje prostora	udio građevinskih područja u ukupnoj površini obalnih opština	15,5% (sintezna karta građevinskih područja prema stanju važećih planskih dokumenata iz 2013. g.)	9%	10%
	udio građevinskih područja u pojasu širine 1 km od obalne linije	46,3% (sintezna karta građevinskih područja prema stanju važećih planskih dokumenata iz 2013. g.)	35%	35%
	izgrađenost odnosno iskorišćenost građevinskih područja	18,5% (sintezna karta građevinskih područja, izgrađenost prema ortofoto snimku iz 2011. g.)	30%	50%
	broj novih građevinskih područja izdvojenih od postojećih utvrđenih kroz PPPNOP i kroz njegovo sprovođenje	sintezna karta građevinskih područja prema stanju važećih planskih dokumenata iz 2013. g.	prema planu namjene površina	prema budućim izmjenama PPPNOP-a i PUP-ova
Optimizacija namjene površina kroz minimiziranje konflikata korišćenja i ranjivosti prostora	površine konfliktnih područja koja čine neizgrađena građevinska područja u zonama visoke ranjivosti	ukupno 6247 ha u 36 zona površine veće od 50 ha (preklapanje karte neizgrađenih građevinskih područja prema stanju važećih planskih dokumenata iz 2013. g. i karte ranjivosti)		
	broj novih građevinskih područja (izdvojenih od postojećih, utvrđenih kroz PPPNOP i kroz njegovo sprovođenje) u zonama visoke ranjivosti	(sintezna karta građevinskih područja prema stanju važećih planskih dokumenata iz 2013. g. i karta ranjivosti)	prema planu namjene površina	prema budućim izmjenama PPPNOP-a i PUP-ova
Regulisanje gradnje u užem obalnom pojasu – obalni odmak	izgrađenost obalne linije	31,9% (izgrađenost prema ortofoto snimku iz 2011. g.)	isto	-
	udio obale na koji se primjenjuje obalni odmak bez mogućnosti adaptacije utvrđen kroz PPPNOP	-	26%	-
	izgrađenost zona proširenja odmaka	(izgrađenost prema ortofoto snimku iz 2011. g.)	isto	

7.2. Integrirani sistem za praćenje NSOR trendova održivosti

Sveobuhvatna analiza indikatora održivog razvoja sa UN liste, nacionalnih indikatora, međunarodnih indikatora i kompleksnih indikatora rezultirala je uspostavljanjem **integriranog sistema za praćenje trendova održivosti razvoja Crne Gore** koji je prikazan u tabeli 7-34. Ovaj sistem omogućava da se:

1. Indikatori održivog razvoja adekvatno prevedu u nacionalni kontekst, što dalje omogućava da se ciljevi i zadaci održivog razvoja iz UN Agende za održivi razvoj do 2030. godine adekvatno prevedu u nacionalne razvojne planove, strategije i politike.
2. Pitanja koja su prioritetna za Crnu Goru, a nijesu pokrivena UN indikatorima, prate u okviru sprovođenja NSOR primjenom relevantnih nacionalnih i međunarodnih indikatora.

Tabela 7 – 34: Integrirani sistem za praćenje NSOR trendova održivosti

	Ljudski resursi	Društveni resursi	Prirodni resursi	Ekonomski resursi	Upravljanje za održivi razvoj	Finansiranje za održivi razvoj
Indikatori održivog razvoja sa UN liste	42 indikatora koja se odnose na ovu tematsku oblast 10 indikatora (24%) je prepoznato po nazivu i sadržaju 7 indikatora (17%) je prepoznato po sadržaju (potpuno ili djelimično) i mogu poslužiti kao alternativa 13 indikatora (31%) čije se uvođenje planira do 2018. godine Ukupno = 72%	61 indikator koji se odnosi na ovu tematsku oblast 7 indikatora (11%) je prepoznato po nazivu i sadržaju 7 indikatora (11%) je prepoznato po sadržaju (potpuno ili djelimično) i mogu poslužiti kao alternativa 8 indikatora (13%) čije se uvođenje planira do 2018. godine Ukupno = 35%	28 indikatora koja se odnose na ovu tematsku oblast 0 indikatora (0%) je prepoznato po nazivu i sadržaju 5 indikatora (18%) je prepoznato po sadržaju (potpuno ili djelimično) i mogu poslužiti kao alternativa 7 indikatora (25%) čije se uvođenje planira do 2018. godine Ukupno = 43%	35 indikatora koja se odnose na ovu tematsku oblast 9 indikatora (26%) je prepoznato po nazivu i sadržaju 9 indikatora (26%) je prepoznato po sadržaju (potpuno ili djelimično) i mogu poslužiti kao alternativa 4 indikatora (11%) čije se uvođenje planira do 2018. godine Ukupno = 63%	48 indikatora koja se odnose na ovu tematsku oblast 0 indikatora (0%) je prepoznato po nazivu i sadržaju 1 indikator (2%) je prepoznat po sadržaju (potpuno ili djelimično) i mogu poslužiti kao alternativa 8 indikatora (17%) čije se uvođenje planira do 2018. godine Ukupno = 19%	27 indikatora koja se odnose na ovu tematsku oblast 1 indikator (4%) je prepoznat po nazivu i sadržaju 6 indikatora (22%) je prepoznato po sadržaju (potpuno ili djelimično) i mogu poslužiti kao alternativa 0 indikatora (0%) čije se uvođenje planira do 2018. godine Ukupno = 26%
Nacionalni indikatori	58 indikatora	66 indikatora	52 indikatora	97 indikatora	8 indikatora	Ne postoji
Međunarodni indikatori	4 indikatora	7 indikatora	8 indikatora	3 indikatora	7 indikatora	4 indikatora
Kompleksni indikatori	Indeks razvoja po mjeri čovjeka	Indeks rodne nejednakosti Indeks društvenog progresa	Ekološki otisak Domaća potrošnja materijala Potrošnja prostora	Produktivnost resursa Indeks istinskog razvoja	Indeks demokratije životne sredine Indeks performansi životne sredine	Ne postoji

3. Prati opšti progres koji Crna Gora ostvaruje u okviru tematskih pitanja NSOR-a primjenom kompleksnih indikatora čime se povezuju, sa jedne strane, naučne potrebe za sistematičnim i međusektorskim pristupom ocjeni održivosti, a, sa druge strane, praktični monitoring koji je neophodan Vladi za praćenje implementacije konkretnih politika i aktivnosti.

7.3. Informacioni sistem, praćenje i izvještavanje o sprovođenju NSOR

Ključna faza za uspješnost implementacije NSOR, a samim tim i postizanje održivog razvoja Crne Gore, jeste praćenje i izvještavanje o rezultatima njenog sprovođenja. Upravo se za ovu fazu vezuju glavni nedostaci implementacije prethodne NSOR iz 2007. godine. Isti problem karakteriše i procese izvještavanja o sprovođenju ostalih nacionalnih strateških dokumenata tako da se može ocijeniti da je riječ o sistemskom problemu. Međutim, taj problem mora da se prevaziđe kada je u pitanju izvještavanje o implementaciji NSOR do 2030. godine, a bez uspostavljanja adekvatnog informacionog sistema to neće biti moguće. Informacioni sistem će predstavljati i čvorište za obradu podataka u kontekstu izvještavanja o sprovođenju Agende za održivi razvoj do 2030. godine prema Savjetu UN-a za ekonomska i socijalna pitanja (ECOSOC).

Proces sprovođenja i evaluacije ima nekoliko faza, a svaka je veoma značajna kako bi ukupni proces predstavljao funkcionalnu cjelinu. Neophodno je da ovaj proces bude postavljen tako da su precizno definisane obaveze i odgovornosti svih subjekata uključenih u sprovođenje NSOR, sa precizno definisanim procedurama i formom obrade i razmjene podataka radi pripreme izvještaja o sprovođenju NSOR odnosno Agende održivog razvoja do 2030. godine. Takođe, neophodno je da se izbjegnu dosadašnja loša iskustva kada je dolazilo do nerazumijevanja obaveza i zaduženja subjekata odgovornih za sprovođenje NSOR.

Prilikom izrade Prvog pilot izvještaja o sprovođenju NSOR u 2019. godini ustanoviće se u kojoj mjeri će biti ostvaren napredak u uvođenju integrisanog sistema za praćenje trendova održivosti razvoja Crne Gore s obzirom na to da bi do 2018. godine trebalo da bude uvedeno 42,3% indikatora održivog razvoja u sistem statističkog praćenja.

Faze u procesu praćenja i sprovođenja NSOR su: 1) prikupljanje podataka, 2) izvještavanje, 3) analiza dobijenih podataka, 4) izrada preporuka za unapređenje dokumenta i 5) periodična revizija NSOR. Prve tri faze biće podržane funkcionalnim informacionim sistem čiji opis slijedi.

Polazeći od dinamike evaluacije procesa sprovođenja NSOR koja je prikazana u tabeli 7-35, u početnoj fazi sprovođenja neophodno je pripremiti detaljni program aktivnosti i obrasce za izradu izvještaja o napretku kako bi se metodološkom usklađenošću pojedinih faza olakšao i učinio efikasnijim cjelokupni proces praćenja i izvještavanja do 2030. godine. Za svaku fazu program aktivnosti treba da definiše precizne smjernice o: metodologiji koja se primjenjuje, formi i sadržaju izvještaja, zaduženjima odgovornih subjekata, itd. Time se olakšava analiza pojedinačno prikupljenih inputa i omogućava uporedivost dobijenih podataka, unapređuje efikasnost radnog procesa i proizvode kvalitetni podaci koji omogućavaju informisano i argumentovano donošenje odluka značajnih za unapređenje politike održivog razvoja. Svi prikupljeni podaci u svim fazama treba da budu dostupni javnosti.

Tabela 7-35: Dinamika evaluacije procesa sprovođenja NSOR NSOR do 2030. godine

Faze	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Prikupljanje i obrada podataka	X	X	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Uvođenje indikatora sprovođenja NSOR	x	X	x	x	x	x	x	x	x	x					
Uvedeno indikatora za sprovođenje NSOR (zvanični i administrativni i proizvođači statistike)			x 42,3%		x 50,2%		x 65,1%		x 74,7%						
Priprema izvještaja o napretku			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
Objavljivanje izvještaja o napretku				x		x		x		x		x		x	
Analiza prikupljenih podataka i izvještaja o napretku				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Izrada preporuka za unaprijeđenje sprovođenja NSOR					x		x		x		x		x	x	x
Revizija AP NSOR					x					x					x
Revizija NSOR															x

Uspostavljanje **funkcionalnog informacionog sistema i baza podataka** predstavlja osnov za uspješno mjerenje napretka u sprovođenju NSOR do 2030. godine. Veoma je važno prilikom dizajna i konstrukcije ovog sistema voditi računa o tome da on bude u službi korisnika i da olakšava unos, pregled i analizu podataka, a nikako da postane opterećenje i usko grlo sistema praćenja sprovođenja ove strategije. Uspostavljeni sistem treba da bude jednostavan, efikasan i prijateljski orijentisan prema korisnicima jer je njegova primarna svrha da olakšava praćenje implementacije kako bi se kvalitetno sprovodila NSOR, a ne da predstavlja preglomazan i neefikasan sistem koji u praksi neće funkcionisati.

Tako organizovan funkcionalan informacioni sistem treba da omogući ne samo simultano prikupljanje podataka od strane subjekata odgovornih za praćenje pojedinih indikatora održivog razvoja, odnosno mjera NSOR, već i njihovo arhiviranje i dalju obradu u cilju efikasnog nacionalnog ili međunarodnog izvještavanja.

Postoji više načina kako je moguće organizovati i razviti ovakav informacioni sistem. Jedna od mogućnosti je da se za tu namjenu iskoristi postojeći onlajn sistem za izvještavanje pod nazivom IRIS (Indicator Reporting Information System). Ovaj sistem je razvijen kroz saradnju UNEP-a i AGEDI (Abu Dhabi Global Environmental Data Initiative) i u principu

omogućava razmjenu podataka između različitih subjekata kojima su dodijeljena ovlašćenja. U konkretnom slučaju, ti subjekti bi mogli biti crnogorske institucije, zvanični i administrativni proizvođači statistike, koje bi kroz ovaj sistem mogle simultano prikupljati, analizirati i objavljivati informacije visokog kvaliteta. Nakon nacionalnog uspostavljanja, IRIS bi mogao da se poveže i sa nedavno razvijenom UNEP Live platformom, koja podržava dinamičnu, interaktivnu procjenu i izvještavanje od strane država članica UN-a o procesima na međunarodnom nivou kroz niz analitičkih, vizuelnih i alati za mapiranje. Mogućnost povezivanja i spremnost UNEP-a da besplatno ustupi IRIS na korišćenje Crnoj Gori, su značajne prednosti koje preporučuju ovaj onlajn sistem za praćenje sprovođenja NSOR.

Nakon instalacije, IRIS bi bio u potpunosti u vlasništvu i pod kontrolom Crne Gore. Njime treba da upravlja Ministarstvo održivog razvoja i turizma, odnosno jedinica koja će biti zadužena za sprovođenje NSOR do 2030. godine, a u okviru jedinstvenog informacionog sistema kojim upravlja Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije. Svi subjekti odgovorni za sprovođenje NSOR imaju pristup tako

uspostavljenom onlajn sistemu. Funkcionisanje IRIS-a opisano je u nastavku, a njegov prikaz dat na grafiku 7-8.

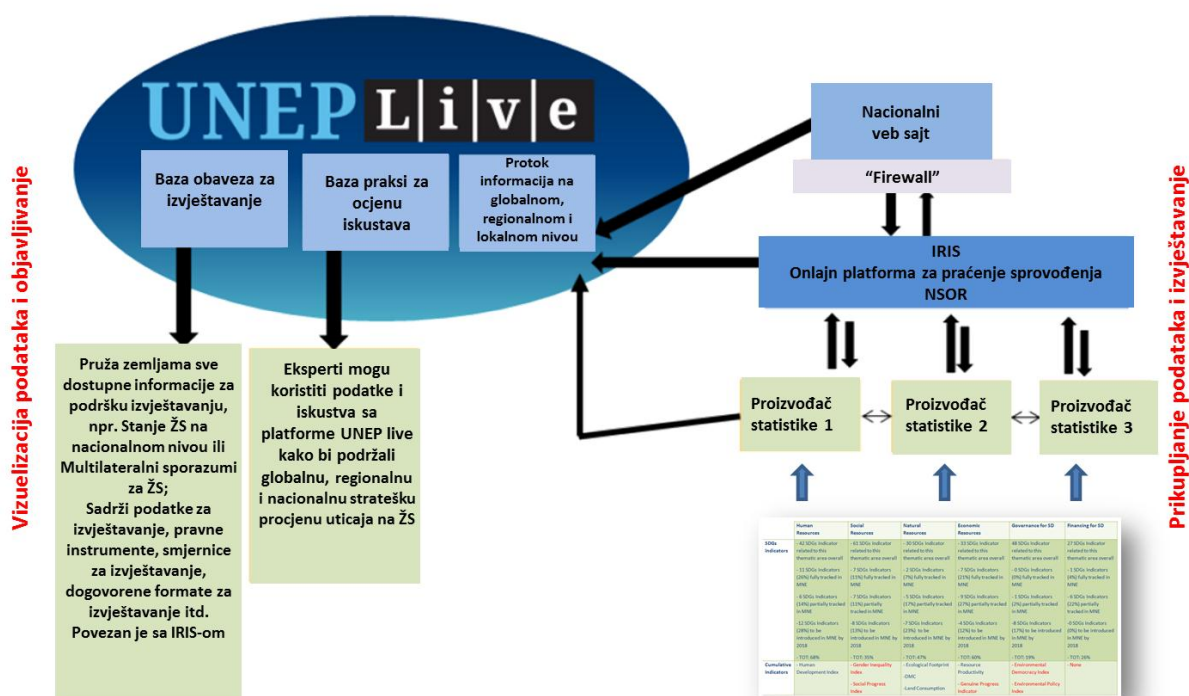
Kroz uspostavljanje IRIS-a praćenje sprovođenja NSOR-a do 2030. godine će funkcionisati kroz sljedeće korake:

- U saradnji s nadležnim resorom, UNEP treba da prilagodi IRIS potrebama integrisanog monitoringa NSOR.
- Pristup i ovlašćenja za pristup treba da budu dodijeljena svim subjektima odgovornim za izvještavanje o sprovođenju NSOR, administrativnim i zvaničnim proizvođačima statistike.

Svi odgovorni subjekti unosiće relevantne podatke u onlajn sistem shodno svom zaduženju u okviru sprovođenja NSOR kroz jednostavan aplikacioni programski interfejs (Application Programming Interface - API). Zvanični i nezvanični proizvođači statistike unosiće podatke na različite načine u skladu sa podjelom njihovih odgovornosti kako je definisano u tački 7.1.1.

- Bez obzira na status odgovornih subjekata koji unose podatke (zvanični i administrativni proizvođači statistike, ostali odgovorni

Grafik 7-8: Shematski prikaz funkcionisanja IRIS-a

subjekti), sistem zahtijeva da se pored samih podataka unesu i: i) meta podaci, ii) formule primijenjene za obradu indikatora, te iii) njihova povezanost s mjerama NSOR odnosno ciljevima i zadacima održivog razvoja.

- Nakon unosa podataka i indikatora, relevantni predstavnici odgovornih institucija treba da pripreme odgovarajući analitički izvještaj koji će služiti kao input za izvještavanje o sprovođenju NSOR od strane Ministarstva održivog razvoja i turizma.
- Nakon realizacije svih prethodno navedenih koraka podaci bi bili spremni za objavljivanje. Objavljeni podaci se mogu obraditi u vidu grafika i mapa kako bi se olakšalo nacionalno i međunarodno izvještavanje.
- Objavljeni podaci bi mogli biti korišćeni za izvještavanje prema različitim institucijama, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Ministarstvo održivog razvoja i turizma biće nadležno za objedinjeno izvještavanje o sprovođenju NSOR u nacionalnom kontekstu, odnosno sprovođenju Agende za održivi razvoj prema Savjetu UN-a za ekonomska i socijalna pitanja. U slučaju da Statistička komisija UN-a uspostavi i zaseban tok izvještavanja samo o indikatorima održivog razvoja za nadležne zvanične proizvođače statistike, to zaduženje će se odnositi na osam zvaničnih proizvođača statistike, uz koordinacionu ulogu Zavoda za statistiku kao ključne institucije za međunarodnu statističku saradnju (čl.62 Zakona). Ova baza podataka može da služi za izvještavanje i prema drugim brojnim UN tijelima i međunarodnim organizacijama, a zaduženje po tom osnovu imaće nadležni zvanično imenovani organi.
- Neophodno je da prije, kako nacionalnog, tako i međunarodnog izvještavanja, o sprovođenju NSOR odnosno Agende za održivo razvoju, nacrti izvještaja budu predmet konsultacija sa zainteresovanom javnošću.

U slučaju uvođenja IRIS-a, neophodno je da se sprovede njegovo pilot testiranje u saradnji s UNEP-om. Tokom ovog testiranja, IRIS softver bi bio lociran na UNEP-ovim serverima, uz

omogućen pristup sa teritorije Crne Gore. Nakon uspješno završenog testiranja, UNEP tim bi, u saradnji s Ministarstvom održivog razvoja i turizma i Ministarstvom za informaciono društvo, obezbijedio dalji transfer tehnologije (čija dinamika bi zavisila od tehničkih kapaciteta ministarstava) i instaliranje softvera u Crnoj Gori. Nakon toga treba potpisati memorandum o saradnji između UNEP-a i Vlade Crne Gore, kako bi softver bio trajno smješten na nacionalne servere, u funkciji nacionalnog izvještavanja o sprovođenju zadataka i indikatora održivog razvoja. Od tog trenutka, UNEP neće više imati kontrolu nad korišćenjem IRIS softvera koji bi bio korišćen u Crnoj Gori.

Iako je IRIS trenutno identifikovan kao najadekvatnija opcija, jer je u pitanju platforma koja je već spremna za upotrebu, moguće je da se, u budućnosti, pojavi prilika za dodatno unapređenje informacionog sistema za praćenje sprovođenja NSOR.

Analiza i izrada preporuka za unapređenje sprovođenja NSOR na temelju pripremljenih izvještaja o napretku je naredni, veoma važan, korak u sprovođenju NSOR. Naime, upravo u ovoj fazi donose se zaključci o procesu i rezultatima koji se postižu sprovođenjem ove strategije. Zato je veoma bitno da se analiza ne svodi samo na neophodno upoređivanje ostvarenih vrijednosti indikatora. Kako bi se pravovremeno i adekvatno korektivno reagovalo na sam proces sprovođenja NSOR, analiza mora biti kvalitetno pripremljena tako da ukaže na to kako dobri rezultati mogu dodatno da se unaprijede i da se, istovremeno, prepoznaju ključni razlozi slabije implementacije onih drugih. Pored stepena ispunjenja zacrtanih ciljeva, neophodno je posmatrati i efekte uključivanja subjekata s obavezama u sprovođenju NSOR, ali i reakcije svih zainteresovanih strana i najšire javnosti. Sve te sugestije i zapažanja je potrebno evidentirati i koristiti ih kao smjernice za dalje unapređenje dokumenta i cjelokupnog procesa njegovog sprovođenja do 2030. godine. Uspostavljeni onlajn sistem treba da ojača primjenu mehanizma odgovornosti i omogućiti nesmetano učešće građana i svih zainteresovanih strana u praćenju sprovođenja NSOR, ali i u oblikovanju samog procesa.

8. Prilozi

8.1. Prilog I - Pregled problema i uzroka

Tabela P I-1: Sažeti pregled problema i uzroka u oblasti ekonomske održivosti

Problemi	Neposredni uzroci
- Ekonomske aktivnosti još uvijek nijesu prilagođene zahtijevima, odnosno principima održivog razvoja (poljoprivreda, turizam, prostorno planiranje, građevinarstvo, šumarstvo, lovstvo, energetika, eksploatacija mineralnih sirovina, pomorska privreda i saobraćaj još uvijek). - Realativno visok nivo domaće potrošnje (DMC) i nizak nivo produktivnosti resursa (PR)	- Nedostaje efikasna podrška za diverzifikaciju privrede, posebno kroz razvoj ruralnih područja i primjenu čistih i efikasnih tehnologija za proizvodnju, od značaja za razvoj zelenih i plavih ekonomskih aktivnosti. - Zelena ekonomija je zastupljena u definisanju strateških pravaca i vizije razvoja, ali nedostaje njihova puna integracija i mjere kojima bi se omogućilo da ovaj i slični koncepti zaista zažive u praksi. - Nepostojanje kvalitetnog stručnog kadra koji se bave uskladjivanjem propisa koji regulisu ovu oblast.
- Važeći propisi kojima se regulišu ekonomske aktivnosti u navedenim sektorima su nedostadni sa aspekta utvrđivanja mjera zaštite životne sredine, uključujući smanjenje zagađenja i smanjenje šteta od prirodnih i antropogenih hazarda. - Uglavnom se zadržavaju na prepoznavanju osjetljivosti životne sredine na nivou principa i načela bez razrade instrumenata za ocjenu osjetljivosti ekosistema, kao i bez propisivanja instrumenata za sprječavanje i/ili eliminisanje zagađenja.	- Neusklađenost postojećih propisa u ovoj oblasti sa EU direktivama i međunarodnim sporazumima u ovoj oblasti. - Neadekvatno korišćenje analiza i izvještaja međunarodnih institucija kojima se daju smjernice i preporuke za regulisanje otvorenih pitanja. - Neprepoznavanje potrebe za jasnim normiranjem pitanja plaćanja naknade štete u životnoj sredini od strane zagađivača. - Nerazvijeni kapaciteti za vođenje politike održivog razvoja u pojedinim sektorima.
- Veliki spoljnotrgovinski deficit i i velika zavisnosti od uvoza	- Rast ekonomije se oslanja na rast tražnje, niska produktivnost i izvoz koji je skoncentrisan na nekoliko proizvoda metalne industrije male dodate vrijednosti i male tehnološke sofisticiranosti. Niska izvozna baza, slaba diferenciranost proizvoda i visoka zavisnost od uvoza.
- Nekonkurentnost poljoprivrede, niska produktivnost i neefikana upotreba prirodnih resursa	- Ograničen obim domaće proizvodnje i usitnjenost - male neekonomične parcele - Zastarjelost mehanizacije i nedovoljna opremljenost - Samostalan nastup i slaba zainteresovanost poljoprivrednika za udruživanje - Teškoće u isporuci konzistentnog kvaliteta i količine od strane manjih proizvođača - Ograničena primjena programa kvaliteta i bezbjednosti hrane u proizvodnji i distribuciji - Veoma je izražena prenamjena poljoprivrednog u gradsko - građevinsko zemljište, zbog mogućnosti brže zarade kroz sektor turizma ili nekretnina, dok za to ne postoje nikakve kazne odredbe, i dovodi do degradacije vrijednog poljoprivrednog zemljišta. - Na selu su veoma nepovoljni uslovi života, nerazvijena infrastruktura, ograničene zdravstvene i obavezne usluge, što dovodi do toga da se mladi ljudi odseljavaju pa je starosna struktura veoma nepovoljna.

- Nepovoljna diversifikacija turističkog proizvoda - Neprimjenjivanje zelenih (ne-ekoloških) inovacija i tehnologija u sektoru turizma	- Turizam u Crnoj Gori se dominantno veže za obalno područje, i pri tom ima sezonski karakter. - Neadekvatan je infrastrukturni prihvatni kapacitet, tj. veoma je malo hotela sa 4 i 5 zvjezdica, dok je veliki udio neregistrovanog smještaja. - Takođe, veoma su loša veze između turizma i poljoprivrede (nepostojanje klastera i kooperativa), zatim saobraćaja i vodoprivrede. - Nepostojanje raznovrsne ponude (drugi vidovi turizma sem kupališnog, npr. turizam zasnovan na očuvanju prirode i predjela, turizam zasnovan na očuvanju kulturnog nasljeđa i tradicije, ekoturizam i sl.). - Najveći uzroci nezastupljenosti zelenih inovacija i tehnologija u sektoru turizma ugledaju se u slabim cjenovnim signalima i odsustvu ekonomskih i tržišnih instrumenata, koji bi mogli da smanje troškove nastale usljed negativnih ekoloških eksternalija
- Nedovoljno korišćenje obnovljivih izvora energije - Niska energetska efikasnost	- Iako postoji program koji podstiče korišćenje obnovljivih izvora energije (feed-in tarife), a komercijalne banke nude povoljne kredite za mjere uvođenja energetske efikasnosti, veoma je dugotrajan i komplikovan sam proces dobijanja dozvola za izgradnju postrojenja. - Stanovništvo je nedovoljno informisano o prednostima korišćenja obnovljivih izvora energije, dok je radna snaga u ovoj oblasti neadekvatno obučena. - Nepostojanje mjera u cilju resursne efikasnosti poput: ukidanje subvencija za korišćenje fosilnih goriva i/ili uvođenje ekoloških taksi doprinoseći smanjenju potrošnje fosilnih goriva te većem korišćenju mjera energetske efikasnosti, zatim odgovarajuća carinska politika (carinske olakšice ili niže carinske stope) mogla bi pospješiti uvoz čistih tehnologija i postrojenja i opreme koji koriste obnovljive izvore energije.
- Dominatne visokozagađujuće industrije	- Oslanjanje na KAP koji je opstajao zahvaljujući izuzetnom obimu subvencija i drugih oblika državne pomoći, a uprkos zastarjeloj tehnologiji, izuzetnoj neefikasnosti i energetske intenzivnosti, značajan udio u emisijama gasova staklene bašte - Nepostojanje podsticajnih mjera za razvoj prehrambene i drvne industrije zasnovanih na principima zelene ekonomije. Mali broj firmi koje se bave ovom djelatnošću, koje pri tom koriste tehnologije koje nijesu u skladu sa standardima životne sredine.
- Niska resursna i energetska efikasnost u sektoru gradjevinarstva - Narušen kvalitet izgrađene sredine, što se ogleda u raspršenoj i usitnjennoj izgradnji	- Nepostojanje saksija/stimulacija za (ne)korišćenje obnovljivih izvora energije i mjera energetske efikasnosti - U Crnoj Gori prostorno planska dokumentacija je zastarjela ili se ne poštuje, što uzrokuje neplansku gradnju koja ne omogućava kvalitetno opremanje i razvoj naselja. - Pored toga, ne postoji regulatorni okvir za održivu gradnju, već se urbanizuju područja visokih bioloških ili predionih vrijednosti i dolazi do gubitka poljoprivrednog i šumskog zemljišta

- Odlaganje komunalnog, građevinskog i industrijskog otpada na divljim ili nereguliranim deponijama - Recikliranje i ponovna upotreba otpada na niskom nivou	- Nedostatak infrastrukture i sredstava za realizaciju investicija - Značajne količine otpada se odlažu na nelegalnim deponijama što ne podliježe kaznenoj politici. - Postojeći sistem ne podrazumijeva organizovano selektivno sakupljanje i posebne tretmane različitih vrsta otpada. Pored toga, ne postoje pouzdani podaci o količinama i vrstama potpada koji nastaje u tehnološkim procesima
- Opasnost od šumskih požara je velika	- Postojeća otvorenost šumskih područja šumskim putevima je na niskom nivou - Struktura - izdanačke šume koje su zbog niske pokrivenosti i velikih količina suve biljne i drvene biomase na tlu, veoma podložne vatri
- Niska konkurentnost pomorskih luka i povećano zagadjenje životne sredine	- U sektoru pomorstva je relativno zastarjela pomorska flota, čija oprema nije u skladu sa procedurama zaštite životne sredine. - Takođe, tretman otpada i otpadnih voda u lukama, marinama, i drugoj infrastrukturi pomorske privrede nije adekvatno tretiran. - Luka Bar, koja je najznačajniji tranzitni centar u Crnoj Gori, nije adekvatno povezana sa zaleđem, što umanjuje njenu konkurentnost.
- Evidentan je nelegalan i neregistrovan ribolov kao i nedozvoljeni ulasci stranih brodova za ribarenje, što dovodi do nezakonitog izlovljavanja ribljeg fonda. Skroman ulov ribe.	- Slab inspekcijski nadzor uslovljen nedostatkom kapaciteta inspekcijske službe - Takođe u sektoru ribarstva i marikulture je relativno mala i zastarjela flota, nema organozovanog otkupa i prerade ribe, nepostoje ribarske luke, kao ni mjesta iskrcaja i prve prodaje. - Uzgoj školjki koji nije u skladu sa standardima zaštite životne sredine.
- Prilikom nastanka štete u životnoj sredini odgovornost zagađivača se zasnivala na utvrđivanju prekršajne ili krivične odgovornosti, dok je preduzimanje konkretnih mjera sa ciljem da se oštećena životna sredina vrati u prvobitno stanje, odnosno da se nadomjesti oštećeni prirodni resurs, uglavnom izostajalo. U 2015. godini stupio je na snagu novi Zakon o odgovornosti za štete pričinjene životnoj sredini čija primjena treba da obezbijedi efikasnu sanaciju i vraćanje u prvobitno stanje zagađenih lokaliteta.	- Nepostojanje ekološkog fonda. - Ograničenja u pogledu implementacije propisa koja se ogledaju u nedostatku stručnog kadra i broja zaposlenih, posebno kod inspekcijskih službi.
- Nedovoljno poštovanje i neadekvatna primjena propisa i prostorno-planskih dokumenata.	- Sistem uređenja prostora izložen je pritiscima stalnih prenamjena zemljišta, iza kojih stoje izraženi ekonomski interesi. - Zavisnost od stranih investicija zbog posljedica recesije. - Nekontrolisano i raspršeno širenje građevinskih područja na lokalnom nivou za koje nije moguće finansirati troškove komunalnog opremanja, u situaciji nepostojanja drugih ekonomskih mogućnosti. - Nepostojanje propisa kojima se reguliše ova oblast (od 2011. Predlog zakona o legalizaciji je u Skupštinskoj proceduri). - Nedovoljno poštovanje i neadekvatna primjena propisa i planskih dokumenata - Nedostatak ekološki odgovornog pristupa u definisanju
- Karakter prostornog planiranja je u određenoj mjeri na deklarativnom nivou, jer se opredjeljenja i utvrđeni ciljevi ne razrađuju u normativno i grafički jasne i mjerljive, odnosno kvantifikovane odredbe za sprovođenje planskih rješenja	
- Degradacija prostora zbog nelegalne gradnja je izražena, a ne sprovode se mjere za ublažavanje negativnih uticaja bespravno sagrađenih objekata.	
- Izražena potreba za regulisanje prekomjerne potrošnje prostora, optimizaciju namjene površina, regulaciju gradnje u užem obalnom pojasu, očuvanje	

i razvoj zaštićenih područja prirode i otvorenih ruralnih prostora i područja vrijedne prirode.	zakonskih rješenja, konkretno u Zakonu o uređenju prostora i izgradnji objekata, kojim bi se omogućila efikasna zaštita ekosistema, očuvanje predjela i kulturne baštine, odgovorna potrošnja resursa i prevencija i smanjivanje šteta kod hazarda
- Nepostojanje mehanizama za podsticanje eko inovacija i eko proizvoda.	- Nedostatak strateškog pristupa od strane Vlade u podsticanju eko inovacija i eko proizvodnje (nedovoljna podrška u dijelu početnog finansiranja konkretnih projekata iz domena društvene odgovornosti putem participacija i sl; ozelenjavanje javnih nabavki, uvođenje standarada za kvalitet proizvoda i zaštitu životne sredine, uvođenje ekoloških i socijalnih oznaka za proizvode i usluge).
- Nedovoljna razvijenost tržišta u pogledu stimulisanja kupaca za izbor roba i usluga kojim se podržava društveno odgovorno poslovanje i preduzeća koja primjenjuju načela društvene odgovornosti.	- Nedovoljna informisanost građana o prednostima društvene odgovornosti, nepostojanje stimulativnih mjera za proizvođače.
- Nedovoljna podrška razvoju malih i srednjih preduzeća, kako u pogledu razvoja potencijala za otvaranje novih radnih mjesta tako i u pogledu inovacija (posebno žensko preduzetništvo).	- Nedostatak stimulativnih mjera kako od strane države tako i od strane investicionih institucija.
- Mala stopa efikasnosti korišćenja resursa u svim segmentima razvoja.	- Nedostatak precizne mape puta za povećanje resursne efikasnosti (kroz sprovođenje koncepta održive potrošnje i proizvodnje, čistije proizvodnje i sl.)-
- U određenoj mjeri prisutno je i nedovoljno kvalitetno usklađivanje javnog i privatnog interesa (bilo da nedostaju instrumenti ili da se nedovoljno efikasno primjenjuju).	- Nepostojanje zakonskog okvira za definisanje javno privatnog partnerstva; nedovoljna primjena prakse zemalja sa kvalitetnim iskustvom u ovoj oblasti-
- Visok nivo nezaposlenosti praćen strukturnim problemima na tržištu rada kao što su: dugoročna nezaposlenost, veliki broj nezaposlenih lica koji se smatraju teže zapošljivim, visoka nezaposlenost mladih, rast broja nezaposlenih visokoškolaca, sezonski karakter zapošljavanja i velika zastupljenost strane radne snage	- Nedostatak sredstava za sprovođenje Akcionog plana za unapređenje zapošljavanja mladih; neefikasnost aktivacionih politika – sa posebnim naglaskom na integrisanje dugoročno nezaposlenih i mladih nezaposlenih lica u okviru tržišta rada i, u tom kontekstu, poboljšanja kvaliteta obrazovanja uključujući jačanje veza između obrazovanja i tržišta rada cjeloživotne karijerne orijentacije.

Tabela P I-2: Sažeti pregled problema i uzroka u oblasti životne sredine, prirodnih resursa, kulturnog nasljeđa i hazarda

Problemi	Neposredni uzroci
- Važeći propisi kojim se regulišu aktivnosti od značaja za održivi razvoj zadržavaju se na nivou prepoznavanja osjetljivosti životne sredine i to sa aspekta preventivnog djelovanja, bez razrađenih instrumenata ocjene i sprječavanja, odnosno eliminisanja zagađenja iste.	- Nijesu izgrađeni zadovoljavajući administrativni i tehnički kapaciteti za primjenu propisa u životnoj sredini.
- Nezadovoljavajući stepen primjene novog Zakona o zaštiti prirode u dijelu sprovođenja postupka ocjene prihvatljivosti, nijesu utvrđene granice zaštićenih prirodnih dobara, nije izvršena i prethodno uspostavljena rekategorizacija zaštićenih prirodnih dobara; ne prepoznaju se u dovoljnoj mjeri mehanizmi proglašenja i upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima.	- Neprepoznavanje specifičnih uticaja pojedinih zahvata koji imaju ili mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu, prilikom izrade strateške procjene uticaja na životnu sredinu (npr. koncesije, eksploatacija svih vrsta arhitektonsko-građevinskog kamena, tehničko-građevinskog kamena, morske soli, šljunka i pijeska, morska uzgajališta ribe i uzgajališta marikulture, pojedine aktivnosti u sektoru turizma sa značajnim uticajima na životnu sredinu).
- Ograničenja u pripremi strateške procjene uticaja na životnu sredinu.	- Metodologija izrade strateške procjene je često vrlo formalna, bez izdvajanja prostornih poddjelina u odnosu na

	osjetljivost na planirane zahvate i bez primjene kvantitativnih pokazatelja u ocjeni uticaja na životnu sredinu.
- Gubitak staništa i vrijednog biodiverziteta na kopnu i u moru, - Gubitak svojstava zbog kojih su područja prvobitno proglašena zaštićenim ili planirana za zaštitu, - Usvojeni su planovi za razvoj velikih kapaciteta (turističkih i drugih) na većem broju lokacija sa vrijednim biodiverzitetom i specifičnim staništima (Velika plaža, Buljarica, Luštica), - Ciljevi postavljeni strateškim i prostorno planskim dokumentima o stavljanju pod zaštitu određenih područja (kopnenih i morskih) još uvijek nijesu ostvareni (Tivatska solila jedino novo proglašenje od 2007. godine i nedavno proglašenje regionalnog parka prirode Piva –april 2015.g).	- Prenamjena zemljišta i planiranje građevinskih područja koje omogućava raspršenu gradnju, - Urbanizacija; gradnja turističkih, ugostiteljskih i rekreativnih kapaciteta (uključujući privremene objekte); visoka tražnja za nekretninama, - Pritisak na atraktivne lokacije zbog komercijalizacije i težnje za ostvarivanjem brzog profita; neprilagođena gradnja, - Nedovoljna kontrola (kroz UTU i građevinske dozvole) ambicija i preferenci investitora, - Eksploatacija mineralnih sirovina; nepropisno odlaganje otpada - Neadekvatna kontrola zagađenja od pomorskih i kopnenih aktivnosti.
- Postojeća mreža zaštićenih područja prirode nije reprezentativna (nijesu obuhvaćeni svi vrijedni ekosistemi, posebno morski).	- Ne postoji osnov (jasno propisane procedure, informacije o statusu, granice, imenovani upravljači, razvijeni planovi upravljanja) za adekvatno upravljanje zaštićenim područjima.
- Mjere zaštite ekosistema van zaštićenih područja se rijetko planiraju i izuzetno rijetko sprovode. - Evidentno je narušavanje kvaliteta prirodnog i kulturnog predjela koje vodi smanjenju atraktivnosti turističke destinacije; širenje naselja na račun zelenih površina.	- Nedovoljne informacije o vrijednostima usluga koje pružaju ekosistemi i neintegriranje ovih vrijednosti u razvojne planove. - Promovisanje politika i investicionih planova nekompatibilnih sa održivom upotrebom prirodnih resursa; neusklađenost sektorskih politika i konflikti u namjenama površina - Neintegriranost principa, ciljeva i mjera zaštite biodiverziteta, kulturnih dobara i predjela u sektorske politike, nacionalne i lokalne planove razvoja
- Nekontrolisanom gradnjom je presječen značajan broj bujičnih tokova što rezultira plavljenjem određenih područja i prestankom prihranjivanja nekih plaža. - Smanjenje raspoloživih plažnih površina	- Ne primjenjuje se ekosistemski pristup u planiranju i upravljanju, - Nedovoljna podrška razvoju zelene i plave ekonomije, - Neizdvajanje dovoljnih budžetskih sredstava za zaštitu prirodnog i kulturnog naslijeđa, - Ograničeni tehnički i administrativni kapaciteti, - Prenamjene prostora, određivanje građevinskih područja u zonama visokog seizmičkog rizika.
- Značajne površine šuma su ugrožene šumskim požarima.	- Neadekvatan sistem zaštite od požara, nesprovođenje preventivnih mjera.
- Smanjena prirodna sposobnost odbrane od poplava usljed narušavanja ekosistema kao što su šume i močvarna područja .	- Nedovoljne informacije o mogućim uticajima klimatskih promjena, - Neadekvatna integracija dostupnih podataka o ranjivosti na uticaje klimatskih promjena u prostorne i razvojne planove, - Nedovoljna izdvajanja za programe istraživanja i monitoringa prirodnih hazarda, - Zaštita poljoprivrednog zemljišta od erozije nije normirana.
- Usvojeni su ili se razmatraju razvojni planovi za lokacije za koje preliminarne procjene ukazuju na visok rizik od plavljenja usljed podizanja nivoa mora.	- Nepotpune i nedostajuće zakonske norme, - Nezadovoljavajući tehnički i administrativni kapaciteti.

Tabela P I-3: Sažeti pregled problema i uzroka u okviru društvenog stuba

Problemi	Neposredni uzroci
- Trend starenja i sporijeg rasta crnogorskog stanovništva koji su u kombinaciji sa internim i eksternim migracijama značajno uticali na promjenu demografske slike	- Biološki aspekti koji utiču na smanjenje nataliteta prvenstveno su negativni zdravstveni aspekti života žena (ishrana, prevencija bolesti i sl.). Takođe, evidentano je smanjenje broja djece u urbanim sredinama, zbog visokog praga društvene razvijenosti, kontrole rađanja i dr. - Ovom je dodatno doprinijelo i novo radno zakonodavstvo koje se može negativno odraziti na zapošljavanje radne snage zbog mogućih porodijskih odsustava. - Ne postoje nikakve stimulacije rađanja, kao što su npr. poreske olaksice ili neki vid subvencija. - Iako Crna Gora ima pozitivne i relativno stabilne stavove o značaju porodice, činjenica je da je značajno narušen osjećaj životne sigurnosti, koji može da utiče na spremnost da se preuzme briga o potomstvu - Materijalna nesigurnost i bolji uslovi života (veće šanse) u gradovima središnjeg i primorskog regiona uticale su značajno na interne migracije, odnosno raseljavanje sjeverne regije i rast broja stanovnika u ekonomski najrazvijenim gradovima središnje i primorske regije
- Ograničeno sprovođenje Zakona o ograničavanju duvanskih proizvoda, u dijelu u kome se upotreba duvanskih proizvoda zabranjuje.	- Nezakonita primjena odredbe Zakonu o akciznim taksama, kojom se dozvoljava pušenje u slučaju da vlasnik objekta plaća mjesečno taksu od 1€ po m2 poreskoj upravi. Još od stupanja na snagu Zakona o akciznim taksama (jun 2012), inspekcijски nadzor je obustavljen i potrebno je nastaviti sa istim, kako bi se obezbjedila implementacija oba zakona
- Velika stopa smrtnosti od nezaraznih bolesti. - Nedostatak preventivnih mjera u suzbijanju nezaraznih bolesti.	- Nedostatak evidencije; nedostatak uzročno-posljedične veze između stila života i oboljevanja; nedostatak nacionalnog programa prevencije i kontrole kardiovaskularnih bolesti nije donesen, ograničeni kapaciteti i resursi u oblasti zdravstva.
- Nedostatak u regulisanju liste zaraznih bolesti podzakonskim aktima, kako bi se obezbjedila puna implementacija Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti	- Nepostojanje stručnih kadrova za implementaciju propisa, posebno u dijelu sprovođenja nacionalnih planova, smjernica i protokola, koji treba da budu razvijeni u oblastima: spremnost i planiranje pravovremenog odgovora; istraživanje samog mjesta izbijanja bolesti, procjena rizika, upravljanje rizikom, vanredna komunikacija, itd.
- Sistem zdravstva ne zadovoljava u potpunosti potrebe razvoja ljudskog kapitala, odnosno slaba je korelacija između opredijeljenih sredstava i zdravstvenog stanja nacije	- Nedostatak osmišljenih mehanizama raspodjele resursa usmjerenih ka smanjenju troškovi i uštedama, kao i snaženju povezanosti između bolnica i primarnog nivoa zaštite u smislu kontinuiteta njege, upućivanja, standarda liječenja i razmjene informacija - Nepostojanje medicinskih protokola kao u zemljama EU koji jasno razdvajaju odgovornosti primarnog i sekundarnog/tercijarnog nivoa za liječenje, pružanje usluga i ljekove
- Zastarjelost zakonskih propisa iz oblasti kvaliteta hrane kao i nepokrivenost nekih oblasti zakonskim propisima (suplementi); dodatno ograničenje je obaveza da vlasnik uzorka plaća analizu samo u slučaju kada je uzorak neispravan, a takođe nije	- Nejasno definisan način plaćanja analiza uzoraka iz prometa laboratorijama za ispitivanje bezbjednosti hrane, tako da se ne može ispitati veći broj uzoraka, a troškovi analize uzoraka iz objekata za promet hrane uglavnom su nenaplaćeni.

definisana dinamika kontrole hrane u objektima za proizvodnju i promet hrane.	
- Nesprovođenje postupka ispitivanja uzoraka voda u odgovarajućem obimu. Na primjer, ispitivanje vode za piće u obrazovnim ustanovama se sprovodi u veoma malom obimu, jer ove ustanove izbjegavaju zakonom propisan način kontrole.	- Nedostatak finansijskih sredstava za sprovođenje laboaratorijskih analiza
- Nizak stepen sprovođenja naučne politike u oblasti održivog razvoja zbog nepostojanje odgovarajuće analitičke podrške u toj oblasti.	- Nepostojanje studija o nedostajućim oblastima znanja u sektoru održivog razvoja
- U crnogorskom društvu je evidentna izrazito tradicionalna podjela uloga između muškaraca i žena. - Nedovoljan broj žena na odgovornim pozicijama (pozicijama donosioca odluka u javnom i poslovnom sektoru, Vladi, Parlamentu i sl.) - Razlika u zaradama između muškaraca i žena je još uvijek izražena - Nedovoljna primjena Zakona o rodnoj ravnopravnosti u praksi	- Ne postoji krajnja politička odlučnost da se osnaže žene i postigne rodna ravnopravnost, a resursi koji se izdvajaju su simbolični. - Još uvijek je nedovoljna lična senzibilisanost i postoji reprodukcija stereotipnih rodni režima - Nepostojanje odredbi obavezujućeg karaktera i nedovoljno visoke kaznene odredbe
- Nedovoljna svijest o vrijednosti kulturne raznolikosti	- Nedovoljna edukacija u oblasti poznavanje kulture manjinskih zajednica, i nedovoljna dostupnost kulture manjinskih zajednica široj javnosti
- Nizak stepen zaštite spomenika kulture, što je dovelo do oštećenja i degradacije značajnog broja spomenika	- Nepostojanje adekvatne baze podataka o svim segmentima kulturne baštine; nepostojanje arheološke karte i baze podataka o arheološkim iskopavanjima; neevidentirani podvodni arheološki lokaliteti i neadekvatna prezentacija kulturnog naslijeđa i umjetničkog stvaralaštva.
- Nije obezbjeđena socijalna zaštita i uključenost osjetljivih grupa (Romi, lica raseljena iz bivših jugoslovenskih republika, izbjeglice koje u CG dolaze van regiona, lica u riziku od apatridije, žene u ruralnim krajevima, osobe sa invaliditetom i sl.)	- Iako su određeni pomaci učinjeni kroz uvođenje socijalnog kartona još uvijek nije u potpunosti uspostavljen fleksibilan i sveobuhvatan sistem socijalne zaštite; nedovoljno su razvijene usluge socijalne i dječje zaštite; potrebno je unaprijediti metode rada sa isključenim grupama u skladu sa međunarodnom najboljom praksom; nijesu uvedene rigidnije sankcije za zloupotrebe sistema socijalne zaštite, za korisnike i pružaoce usluga socijalne zaštite; nijesu identifikovane odgovarajuće mjere za isključene grupe (kao i one koje još uvijek nijesu prepoznate kao isključene), siromašne zaposlene osobe, tehnološki viškovi, žene iz etničkih zajednica koje žive u ruralnim oblastima, velike porodice, nezaposleni roditelji i samohrani roditelji, i osobe smještene u institucije socijalne zaštite. - Kada je pitanju RAE populacija, pristup uslugama zdravstvene zaštite i obrazovanja je ograničen i neujednačen.
- Nedovoljan broj zaštićenih patenata na nivou godine, kao i mali broj naučno-istraživačkih institucija i organizacija koje podržavaju/finansiraju naučno-istraživački rad, posebno u oblastima od značaja za sprovođenje održivog razvoja u praksi (energetska efikasnost, čiste tehnologije i sl)	- Nedostatak finansijskih sredstava u Budžetu; unapređenje ekonomskih instrumenata (naknade i subvencije novim projektima, usavršavanju tehnologija, patentima) kojim bi se podstakli istraživanje i razvoj.
- Neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta na svim nivoima, sa posebnim naglaskom na visokoškolske ustanove; nedostatak kadrova za oblasti održivog razvoja	- Neusklađenost programa sa potrebama tržišta i trendovima razvoja u Evropi i svijetu; neujednačeni materijalno-tehnički uslovi i rad sa velikim grupama; smanjena je vaspitna uloga škola i oslabljena etička dimenzija na nivou visokog

	obrazovanja, neadekvatna upisna politika; ograničen nivo sprovođenja propisa i programa iz oblasti obrazovanja; nedostatak stručnog nastavnog kadra.
- Nedostatak informacija o uticaju zagađenja životne sredine na zdravlje čovjeka.	- Nema monitoringa stanja životne sredine u kontekstu uticaja na zdravlje čovjeka (npr. izloženost stanovništva kancerogenim materijama kao što su azbest, pm čestice, i sl).

Tabela P I- 4: Rezime problema i uzroka u implementaciji zakonodavnog okvira od značaja za održivi razvoj

Problemi	Neposredni i dublji uzroci
ZAKONODAVNI OKVIR	
- Nedovoljan stepen usaglašenosti nacionalnih propisa sa međunarodnim aktima (Konvencije, Protokoli i sporazumi) i EU direktivama;	- Nepotpune i nedostajuće zakonske norme
- Nedovoljna efikasnost u sprovođenju propisa;	- Nijesu izgrađeni stručni kapaciteti za primjenu propisa;
- Nezadovoljavajući nivo institucionalnog djelovanja u sprovođenju propisa i ograničeni administrativni kapaciteti za realizaciju programskih aktivnosti;	- Nijesu jasno definisane nadležnosti između ministarstava (preklapanje nadležnosti u politikama kojima se uređuju određene oblasti u odnosu na kontrolu i zaštitu od zagađenja, kao npr - vode, more, vazduh, itd.); - Nedovoljan broj službenika raspoređenih na poslovima održivog razvoja; nedovoljan broj stručnog kadra;
- Mehanizmi saradnje državnih i lokalnih organa nijesu dovoljno razvijeni;	- Nezadovoljavajući nivo razmjene informacija i koordinacije; - Upitnost namjenskog trošenja prihoda po osnovu koncesionih naknada od strane lokalnih samouprava nije regulisano
- Reorganizacija inspeksijskih službi integrisanjem u jedan organ, čime su ministarstva izgubila direktan i efikasan instrument za praćenje implementacije politika;	- Neefikasan inspeksijski nadzor - Nedovoljan broj inspektora - Neprecizno i nejasno definisane nadležnosti obavljanja inspeksijskih poslova na nacionalnom i lokalnom nivou; - Nedostatak stručnih kadrova za poslove inspeksijskog nadzora
- Nepostojanje cjelovite baze podataka za praćenje stanja životne sredine	- Nedovoljna izdvajanja za finansiranje programa istraživanja i monitoringa i nezadovoljavajući postojeći tehnički kapaciteti.

Tabela P I - 5: Rezime problema i uzroka u funkcionisanju institucionalnog okvira od značaja za održivi razvoj

Problemi	Neposredni i dublji uzroci
INSTITUCIONALNI OKVIR	
- Nezadovoljavajući nivo institucionalnog djelovanja zbog preklapanja nadležnosti i čestih reorganizacija resora i sektora (primjer: oblast upravljanja vodama, njihovu zaštite i korišćenje kroz normativno uređenje u nadležnosti je MPRR, dok je MSP nadležno za utvrđivanje indikatora, prevenciju i primjenu mjera u slučaju zagađenja mora od strane pomorskih objekata; takođe, u nadležnosti MRT je održivo korišćenje ovog resursa kroz integrisano upravljanje obalnim područjem, zaštitu mora od zagađenja, upravljanje otpadom i otpadnim vodama, sistem komunalnih djelatnosti, kao i monitoring stanja životne sredine e realizuje kroz aktivnost Agencije za zaštitu životne sredine; pritom je evidentna neusklađenost propisa kojim se reguliše monitoring stanja voda - Zakonom o životnoj sredini utvrđeno je da je Agencija za zaštitu životne sredine nadležna za sprovođenje monitoring stanja svih segmenata životne sredine, dok je istovremeno Zakonom o vodama utvrđeno da monitoring voda vrši ZHMS prema Programu monitoriga koji donosi Vlada na predlog MPRR. U oblasti šumarske politike evidentan je problem spajanja oblasti šumarstva i lovstva, integrisanjem u jedan Direktorat, što se može negativno reflektovati na održivo gazdovanje šumama, ali i sistem zaštite rijetkih životinjskih vrsta.	- Donošenje političkih odluka bez većeg stepena učešća stručne javnosti, za funkcionalno vođenje i implementaciju politike u ovoj oblasti. - Dugogodišnje odlaganje rješavanja pitanja sukoba nadležnosti institucija koje vode politiku u oblasti zaštite voda od zagađenja. - Neprepoznavanje značaja jasnih preporuka datih kroz Godišnji izvještaj EK o napretku CG u EU, kao i drugih relevantnih međunarodnih organizacija.
- Nezadovoljavajući kapaciteti u državnim organima za vođenje/sprovođenje politike održivog razvoja (većina organa – oko 90% nema službenika nadležnog za poslove održivog razvoja).	- Česte organizacione promjene i značajan stepen mobilnosti prije svega stručnih kadrova, izazvane ovim promjenama. - Nedostatak stručnih kadrova i programa usavršavanja u ovoj oblasti. - Nepoznavanje koncepta održivog razvoja od strane službenika i neprepoznavanje obaveza sprovođenja politike održivog razvoja. - Ograničen Državni budžet za zapošljavanje novih/stručnih kadrova.
- Nedovoljno aktivna uloga lokalnih organa u oblasti održivog razvoja (u samo jednoj opštini postoji Lokalni savjet za održivi razvoj pa je samim tim, sekretar Savjeta i nadležna kontakt osoba).	- Nedovoljno izgrađena svijest o značaju politike održivog razvoja na lokalnom nivou; nepostojanje stručnog kadra koji se bavi poslovima održivog razvoja; nedovoljna edukacija o značaju politike održivog razvoja za lokalnu samoupravu.
- Kapacitete Odjeljenja za podršku Nacionalnom savjetu za održivi razvoj neophodno je unaprijediti, u stručnom pogledu, kao i broju zaposlenih. - Neophodno je ojačati tehnički i prostorno, finansijski i kadrovski kapacitete Zavoda za statistiku	- Od osnivanja Kancelarije za održivi razvoj, do danas, nije prepoznata potreba angažovanja službenika koji se bave analizom realizacije mjera i ciljeva održivog razvoja unutar sektorskih jedinica, kao i realizacije zaključaka i preporuka Nacionalnog savjeta, već se kroz redovne aktivnosti pokušavaju sprovesti poslovi od značaja za održivi razvoj.
- Nepostojanje sistema planiranja godišnjeg budžeta u kojem će se posebno planirati sredstva za realizaciju programskih aktivnosti održivog razvoja.	- Kontinirana nemogućnost praćenja podataka koji mogu poslužiti kao indikatori za praćenje ispunjavanja obaveza definisanih Nacionalnom strategijom održivog razvoja.

8.2. Prilog II - Analiza pokretača, pritisaka, stanja i uticaja (DPSI)

Tabela P II-6: Ključni nalazi analize pokretača, pritisaka, stanja i uticaja korišćenja i upravljanja ljudskim resursima

TEMATSKO PODRUČJE	UZROCI/ POKRETAČI	PRITISCI	STANJE	UTICAJI
Demografski resursi	- Opadajuća stopa prirodnog priraštaja (sa 20‰ sredinom XX vijeka na 2,2‰ 2011. godine); - Pad nataliteta i rast mortaliteta; - Starenje stanovništva na nivou države i rast broja stanovnika od samo 1,3% između posljednja 2 popisa; - Negativni migracioni saldo u periodu od 2003. do 2011. godine; - Neravnomjerne interne migracije.	- Raspad bivše SFRJ i ratovi u okruženju, sankcije međunarodne zajednice, duboka ekonomska kriza; - Niske reproduktivne norme koje su prihvaćene od većine stanovništva Crne Gore; - Ekonomska iscrpljenost crnogorskih građana negativno utiče na natalitet; - Materijalna nesigurnost i bolji uslovi života (u gradovima središnjeg i primorskog regiona) značajno utiču na interne migracije.	- Prirodni priraštaj 2,2‰ u 2011. godini – najmanji do sada zabilježen; - U periodu između dva posljednja popisa (2003—2011), ukupan broj stanovnika je uvećan za 1,3%; - U istom tom periodu ostvaren negativan migracioni saldo od 10.434 stanovnika; - Samo šest (od 21) opština u Crnoj Gori zabilježilo je rast broja stanovnika (u svim ostalim opštinama broj stanovnika je smanjen); - Ukupno 47,3% stanovništva Crne Gore je 1948. godine živjelo u sjevernom regionu, da bi u 2011. godini ta brojka iznosila 28,7%.	- Smanjenje kupovne moći i agregatne tražnje i usporavanje tehnološkog razvoja; - Starenje stanovništva suočava Crnu Goru sa rastućim troškovima zdravstva, sporijim rastom humanog kapitala i povećanjem odnosa neproductivnog i produktivnog stanovništva; - Prema MONTSTAT-ovim projekcijama, stanovništvo Crne Gore bi u 2031. godini moglo da se kreće u intervalu od 642 hiljade (varijanta visokog fertiliteta i rast od 3,5%) do 578 hiljada (konstantna varijanta i smanjenje stanovništva za 6,8%); - Prema projekcijama Ujedinjenih nacija, negativni demografski trendovi do 2050. godine usloviće smanjene broja stanovnika u Crnoj Gori od oko 8,2%.

Zdravlje	- Hronične nezarazne bolesti su vodeći uzrok obolijevanja, invalidnosti i prijevremenog umiranja, kao i za veliki broj potencijalno izgubljenih godina života; - Svakodnevne potrebe za nadzorom, prevencijom, brzim otkrivanjem, liječenjem, kontrolom i suzbijanjem uobičajenih oboljenja zarazne etiologije; - Nejednakosti u zdravlju, posebno osjetljivih i ugroženih grupa stanovništva; - Kurativno usmjeren zdravstveni sistem, dok su nedovoljno zastupljene mjere promocije zdravlja i prevencije oboljenja; - Upotreba duvana i duvanskih proizvoda, štetna upotreba alkohola, nezdrava/nepravilna ishrana i fizička neaktivnost su zajednički faktori rizika za većinu preventabilnih nezaraznih bolesti; - Udio zdravstvene potrošnje u BDP značajno zaostaje za prosjekom EU (32% manje), a prilično i za prosjekom SEEHN (12% manje); - Udio zdravstvene potrošnje u budžetu značajno zaostaje za prosjekom EU (35% manje), a prilično i za prosjekom SEEHN	- Nedovoljno učešće broja preventivnih pregleda za nezarazne bolesti u ukupnom broju pregleda; - Novootkriveni patogeni i oboljenja koja oni izazivaju, kao i bolesti koje ponovo postaju aktuelne usljed promjena u čovjekovoj sredini, povećan broj putnika u međunarodnom saobraćaju, te povećani rizik od importacije bolesti i izbijanja eventualnih epidemija; - Neadekvatna upotreba antimikrobnih lijekova; - Osjetljivost pojedinih populacionih grupa; - Ograničeni kapaciteti i resursi u oblasti zdravstva. - Nedovoljna sredstva za širok spektar usluga koje se zahtijevaju unutar sistema - Učešće privatnih sredstava	- Hronične nezarazne bolesti učestvuju u ukupnim uzrocima smrti sa čak 80%; - Prevalencija pušenja među odraslima je u 2012. godini iznosila 31%; - Prema indeksu tjelesne mase, 55,1% odraslih je imalo prekomjernu tjelesnu masu (2008. god.); - Alkohol je konzumiralo 32% odraslog stanovništva svakodnevno ili povremeno u 2012. godini; - Samo 11,5% odraslih upražnjavalo je fizičku aktivnost više od tri puta nedjeljno (2008. god.); - Očekivano trajanje života na rođenju i za muškarce i za žene niže od prosjeka EU (74,1 i 79,0 u odnosu na 77,8 i 83,3); - Stopa mortaliteta odojčadi među najnižima u regionu, ali i dalje veća nego u razvijenim zemljama EU; - Broj ljekara na 100.000 stanovnika za 28,5% niži u odnosu na prosjek EU (217 u odnosu na 334).	- Sa ulaganjima u zdravstvo koja opadaju i visokim OPP, uz hroničan problem neefikasnog raspolaganja resursima i potrebama populacije koje rastu, neminovno se otvara pitanje održivosti zdravstvenog sistema; - Nedovoljno razvijena zdravstvena prosvijećenost i nedakvatno orijentisana zdravstvena zaštita uslovljavaju neophodnost većih izdataka na kliničku medicinu; - Neefikasna upotreba postojećih sredstava usljed nedovoljnog fokusa na prevenciju bolesti i promociju zdravlja; - Hronične nezarazne bolesti dovode do invalidnosti, prijevremene smrtnosti i lošeg kvaliteta života radno aktivnog stanovništva, što negativno utiče na tržište rada i ekonomski potencijal zemlje; - Izražena nejednakost u zdravlju među populacionim grupama.
----------	--	---	---	---

	(20% manje); - Udio privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnim zdravstvenim troškovima značajno prevazilazi prosjek SEEHN (42% više); - Nedovoljan nivo izdvajanja za zdravstvo - 461 dolar po stanovniku (926 dolara po stanovniku, ako se uzme u obzir PPP), što je dva puta manje od Hrvatske (ili 40% manje, ako se uzme u obzir PPP), a četiri i po puta manje od Slovenije (ili 2,8 puta manje, ako se uzme u obzir PPP).			
Obrazovanje i vještine	- Niska ulaganja u predškolsko obrazovanje (0,38% BDP u odnosu na 0,50%, koliko je OECD prosjek); - Velike regionalne razlike u zastupljenosti i efikasnosti predškolskog obrazovanja; - Povećan stepen nasilja među djecom i mladima; - Povećana stopa percepcije plagijarizma u visokom obrazovanju; - Oslabljena je veza između škole i tržišta rada, odnosno šire društvene zajednice.	- Nedovoljni kapaciteti za predškolsko obrazovanje, posebno u primorskoj i središnjoj regiji, kao i nerazvijena svijest o značaju istog i nedovoljna ulaganja; - Neefektivna ulaganja u sektor obrazovanja (povećana za 50% u periodu 2006-2010); - Nizak kvalitet nastavnog kadra (loša selekcija i neatraktivnost posla), neujednačeni materijalno-tehnički uslovi i smanjena vaspitna uloga škola; - Još uvijek nezavršene reforme u sektoru obrazovanja.	- Obuhvat djece u predškolskom obrazovanju je 15% u jasicama (0-3 godine) odnosno 52% među djecom od 3-6 godina. Obuhvat kod RAE populacije je 19%; - Loši rezultati na PISA testiranjima – Crna Gora, u zavisnosti od oblasti, zauzima od 53. do 56. pozicije na listi, od ukupno 65 država; - Nijedan univerzitet u Crnoj Gori do sada nije uspio da se plasira ni na jednu od tri najuglednije rang liste najboljih univerziteta na svijetu; - Na Webometrics listi na kojoj se kotiraju univerziteti, Univerzitet Crne Gore je od univerziteta u regionu bolji samo od Univerziteta Tirana.	- Nedovoljno razvijeno predškolsko obrazovanje neadekvatno utiče na razvoj djece, što može da ima negativne socio-ekonomske efekte na društvo u cjelini; - PISA testiranje tretira kompetencije koje su neophodne za dalje uspješno školovanje, buduću profesiju, privatni i društveni život – loši rezultati pokazuju da obrazovni sistem ne priprema mlade u Crnoj Gori na adekvatan način; - Kvalitet visokog obrazovanja koji nije na zadovoljavajućem nivou i, za sada, neriješeno cjeloživotno učenje, u velikoj mjeri smanjuju mogućnost razvoja ljudskog kapitala i ekonomskog potencijala države;

Tabela P II-7: Ključni nalazi analize pokretača, pritiska, stanja i uticaja korišćenja i upravljanja društvenim resursima

DRUŠTVENI RESURSI	UZROCI/ POKRETAČI	PRITISCI	STANJE	UTICAJI
Odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja	- Sukob između naslijeđenog tradicionalnog i patrijarhalnog vrijednosnog modela i savremenih izazova modernog društva; - Dominacija patrijarhalnih vrijednosti koje ne priznaju redefinisane tradicionalnih uloga; - Duboka identitetska podijeljenost društva; - Neautohtonost civilnog društva i zavisnost od stranih donatora; - Formalne transformacije institucija (posebno obrazovnih) u skladu sa zacrtanim ciljevima, ali bez utemeljenosti na realnim kapacitetima; - Iako formalno jeste, crnogorsko društvo još uvijek nije zasnovano na vrijednostima pluralizma; - Nerazumijevanje koncepta društveno odgovornog poslovanja i njegove korisnosti kako za društvo tako i za biznis.	- Ubrzana društvena transformacija i usvajanje međunarodnih pravila i standarda u kratkom periodu, bez dovoljnog razumijevanja obaveza koje iz njih proizilaze i infrastrukture koja može obezbijediti njihovu primjenu pravila. Ubrzana modernizacija društva; - Spoljno politički faktori.	- Dominira tradicionalni tip porodičnih odnosa koji u takvom obliku ne može izdržati izazove savremenih društvenih odnosa u kome su rodne i porodične uloge redefinisane; - Postoje razni oblici diskriminacije po osnovu roda, nacionalne i vjerske pripadnosti, seksualne orijentacije, postojanja invaliditeta ili pak godišta; - Iako formalan prostor za artikulaciju interesa građana postoji odozdo ka gore, pravac još uvijek nije dio političke kulture u Crnoj Gori; - Obrazovne institucije na svim nivoima ne mogu odgovoriti zadatku socijalizacije građanina člana održive zajednice; - Društveno odgovorno poslovanje je još uvijek na nivou pojedinačnih primjera.	- Neskladni porodični odnosi koji vode do odsustva sreće i zadovoljstva i devijantnih ponašanja; - Razni oblici diskriminacije, po osnovu roda, nacionalne, vjerske pripadnosti, seksualne orijentacije, invaliditeta ili godišta; - Društveno nepovjerenje; - Formalna transformacija društva koja vodi produženoj tranziciji i onemogućava istinsku konsolidaciju demokratije i pluralizma; - Rasipanje resursa i individualna podrška pojedinim inicijativama od strane biznis zajednice.
Vrijednosti	- Društvo čvrsto povezano rodbinskim vezama, tzv. „statusno društvo“ a ne „kontraktno društvo“; - Duboka identitetska podijeljenost društva; - Ubrzana političko-ekonomska	- Ubrzana transformacija političkog sistema i normativnog okvira koja ne dozvoljava vrijeme za unutrašnje prihvatanje pravila.	- Odsustvo solidarnosti i zainteresovanosti za pitanja zajednice; - Atomizacija društva i relativnost vrijednosnih normi i obrazaca; - Nestajanje starog tradicionalnog sistema vrijednosti koji nije	- Nedostatak bazičnog vrijednosnog društvenog konsenzusa.

	transformacija; - Ubrzano raslojavanje na gubitnike i dobitnike tranzicije.		nadomjestio novi oko koga bi bio formiran društveni konsenzus; - Iako je stepen multietničke tolerancije relativno visok, opstaju snažne identitetske podjele koje ugrožavaju uspostavljanje građanskog društva.	
Vladavina prava i povjerenje u institucije	- Nedosljedna implementacija pravnih propisa; - Nedovoljno razvijeni administrativni kapaciteti za implementaciju propisa; - Loši rezultati u borbi protiv korupcije.	- Ubrzano usaglašavanje pravnog okvira sa pravnim sistemom EU.	- Ustavni principi građanske demokratije, socijalne pravde, ekološke države i vladavine prava još uvijek nisu u potpunosti zaživjeli kao bazični element pravnog poretka; - Iako je povjerenje u institucije na relativno visokom nivou, značajno zavisi od identitetskog opredjeljenja; - Koruptivno ponašanje opstaje kao ozbiljan izazov na koji država ne pronalazi efikasan odgovor. - Postoji nesaglasje između liberalno-demokratske strukture i neodgovarajuće nedovoljno participativne političke kulture.	- Slabe institucije; - „Pravni nihilizam“, nepovjerenje u pravni poredak.
Organizaciona kultura	- Visoka distanca moći uslovljava centralizovan model odlučivanja i prepuštanje odgovornosti; - Ljudi nisu skloni da preuzimaju rizik i traže što manje neizvjesnosti; - Postojanje kolektivism koji podrazumijeva čvrstu strukturu, kao i zaštitu od vrhovnog autoriteta.	- Istorija oblikovanja kognitivnih struktura u Crnoj Gori dodatno pojačava elemente kao što su kolektivism, „ženske vrijednosti“ i postojanje vrhovnog autoriteta; - Sistem kognitivnih matrica koji je ojačan kroz komunistički sistem je bio osnovni razlog spore demokratizacije i posebno spore, neefikasne i skupe transformacije privrede;	- Deficit kvalitetnih menadžera i profesionalizma uopšte; - Postojeća organizaciona struktura i kultura su u disproporciji sa načinom poslovanja koji se očekuje od moderne kompanije; - Kultura korporativnog upravljanja je još uvijek u fazi razvoja.	- Nedostatak preduzetničke inicijative usporava rast sektora malih i srednjih preduzeća, a samim tim i broja novih radnih mjesta i ukupnog ekonomskog potencijala; - Smanjen inovativni kapacitet, što posebno pogađa sektor malih i srednjih preduzeća; - Deficit kvalitetnih menadžera i nedostatak kulture korporativnog

		- Nekompatibilnost vrijednosti sa novim, kapitalističkim sistemom.		upravljanja se nepovoljno odražava na efikasnost privrednih i drugih subjekata; - Averzija ka riziku dovodi do povećanja birokratizacije društva.
Zapošljivost, socijalna inkluzija i regionalni razvoj	- Investiciono zavisna ekonomija; - Nedovoljna podrška fleksibilnosti u prilagođavanju zahtjevima tržišta; - Nedovoljna fleksibilnost sistema obrazovanja u odnosu na savremena kretanja i potrebe tržišta rada; - Nedostatak saradnje između univerziteta, naučno istraživačkih institucija i privrednih subjekata.	- Ekonomska situacija na globalnom nivou i ekonomska zavisnost od širih kretanja; - Smanjena tražnja za radnicima usljed loše ekonomske situacije; - Kultura nefleksibilnosti u traženju i ostvarivanju zaposlenja; - Nedovoljna ravnoteža između fleksibilnosti i sigurnosti koja destimuliše poslodavce da zapošljavaju radnike za stalno; - Ograničeni resursi za aktivne mjere tržišta rada.	- Usporen privredni rast i prostor za zapošljavanje; - Obrazovni sistem nije u stanju da odgovori potrebama za radnom snagom; - Povećavanje socijalnog raslojavanja i jaza između bogatih i siromašnih; - Sve veći broj ljudi koji se iz raznih razloga nalazi u situaciji socijalne isključenosti; - Nizak procenat zaposlenih među mladom populacijom; - Nepovoljna rodna struktura zaposlenih; - Nepostojanje adekvatnih mehanizama za integraciju lica sa invaliditetom u tržište rada.	- Niska zapošljivost kadrova; - Nepovoljna starosna i rodna struktura zaposlenosti; - Neujednačen regionalni razvoj.
Ravnomjerni regionalni razvoj	- Loša saobraćajna i druga infrastrukturu u sjevernom regionu.	- Povećanje frekvencije saobraćaja; - Povećanja turističkih kapaciteta i aktivnosti; - Neplanska gradnja.	- Loša saobraćajna povezanost; - Nizak nivo infrastrukturne opremljenosti objekata; - Loše ispunjenje ekoloških standarda; - Smanjen nivo vrijednosti objekata i generalno prostora; - Smanjena privredna aktivnost.	- Lošija turistička i svaka druga ponuda posebno sjevernog regiona; - Smanjena privredna aktivnost; - Iseljavanje.

	- Loš socioekonomski i društveni ambijent.	- Loše materijalno stanje jedinica lokalne samouprave, posebno na sjeveru; - Sve lošija materijalna situacija građana van Podgorice i primorja.	- Smanjenje broja i nedovoljno novih radnih mjesta; - Negativni demografski trendovi na sjeveru; - Prevelika centralizacija države prije svega u Podgorici.	- Iseljavanje sjevernog regiona, posebno mladih; - Negativni ekonomski i svaki drugi trendovi; - Povećanje stope siromaštva.
	- Neodrživo korišćenje prirodnih resursa.	- Devastacija prirodnih resursa; - Neplanska i neadekvatna gradnja.	- Nedovoljno korišćenje obnovljivih izvora energije; - Prevelika i nekontrolisana sječa šumskog fonda u sjevernom regionu.	- Devastacija prostora; - Neiskorištenost resursa.
	- Nedovoljno ulaganje u ljudske resurse posebno u sjevernom regionu.	- Stalni negativni demografski trendovi; - Iseljavanje mladih sa sjevera.	- Nedovoljan broj visokostručnih kadrova.	- Smanjenje potencijala za razvoj regiona.
Kultura	- Nedovoljno izdvajanja finansijskih sredstava za potrebe kulture, posebno na lokalnom nivou i za neformalne kulturne aktivnosti; - Loši kapaciteti za prikupljanje van budžetskih sredstava; - Zanemarivanje potreba mladih i starih i njihovih kulturnih potreba, kao i potreba drugih marginalizovanih grupa; - Nefitabilnost kulturnih djelatnosti.	- Teška finansijska situacija; - Politizacija sektora kulture.	- Smanjena kulturna aktivnost društva; - Prevelika centralizacija fondova; - Loši prostorni uslovi institucija kulture; - Loše upravljanje u sektoru kulture; - Nepostojanje javnih, ažurnih baza podataka o formalnim i neformalnim kulturnim akterima.	- Degradacija vrijednosti u crnogorskom društvu; - Smanjenje kvaliteta života; - Smanjenje kulturne raznolikosti; - Smanjenje ponude sadržaja važnih za duhovni razvoj društva i njegovih vrijednosti.

Kulturna baština	- Nedovoljno stručnih kapaciteta u nadležnim institucijama; - Nedovoljna integrisanost principa zaštite u prostorno planskim dokumentima; - Nepostojanje ažurne baze podataka spomeničkog nasljeđa; - Nedovršeno sistematsko mapiranje i nedovoljna dostupnost stručnih podloga o stanju i uslovima zaštite kulturnih dobara; - Neefikasan sistem upravljanja i zaštite kulturnih dobara; - Nedovoljni fondovi i kapaciteti za zaštitu kulturnih dobara; - Nestajanje nematerijalne kulture, tradicionalnih običaja, manifestacija, načina života i sl; - Degradacija ukupne vrijednosti crnogorskog duhovnog materijalnog prostora, istorijskih artefakata i istorijske i svake druge memorije društva, njegovih vrijednosti i identiteta; - Narušavanje autentičnosti, integriteta i stepena očuvanosti kulturnih dobara; - Gubitak osnovnih funkcija kulturnih dobara, što vodi i ka gubitku dohotka i zaposlenosti koju može da generiše pravilno i stručno korišćenje ovih dobara.	- Pretjerana urbanizacija; - Nastavak propadanja i devastacije spomeničkog nasljeđa; - Nelegalna trgovina pokretnom baštinom.	- Neadekvatan odnos vlasnika/držaoa pokretne i nepokretne kulturne baštine; - Degradacija i nestajanje pokretne i nepokretne kulturne baštine; - Nestajanje starih zanata; - Nestajanje tradicionalnih običaja i manifestacija.	- Degradacija ukupne vrijednosti crnogorskog prostora, istorijskih artefakata i istorijske i svake druge memorije društva i prostora; - Ugroženost kulturnih vrijednosti kulturne baštine; - Smanjenje kvaliteta turističke ponude; - Narušavanje autentičnosti, integriteta i stepena očuvanosti kulturnih dobara; - Gubitak osnovnih funkcija kulturnih dobara; - Gubitak dobiti koju može da generiše pravilno i stručno korišćenje.
------------------	--	---	--	--

Tabela P II-8: Ključni nalazi analize pokretača, pritiska, stanja i uticaja korišćenja i upravljanja prirodnim resursima

PRIRODNI RESURSI	UZROCI/POKRETAČI	PRITISCI	STANJE	UTICAJI
Biodiverzitet, šume, usluge ekosistema, predione vrijednosti	- Nedostatak stručnih podloga o rasprostranjenju i stanju staništa i vrsta; - Nedostatak preciznih i sistematskih podataka o stanju ekosistema; - Ograničeni kapaciteti (naročito upravljački) u sistemu zaštite prirode; - Neefikasna kontrola i nadzor nad aktivnostima koje ugrožavaju vrijednosti ekosistema i zaštićenih prirodnih dobara u obalnom području; - Nedostatak svijesti o važnosti prirodnih i predionih vrijednosti i značaja njihovoga očuvanja; - Varijabilnost i promjena klime; - Komercijalna eksploatacija šuma koja nije bazirana na principima održivosti; - Napuštanje poljoprivrede i homogenizacija predjela; - Visoka tražnja i profitabilnost poslova s nekretninama; - Neefikasna kontrola procesa gradnje i preferenci investitora; - Neodrživi prostorni i turistički razvoj; - Depopulacija ruralnih područja; - Nedostatak instrumenata (zakonskih, integracije i sl.) i kapaciteta za zaštitu predjela;	- Procesi urbanizacije; - Promjena namjene zemljišta; - Gradnja turističkih, ugostiteljskih i rekreativnih kapaciteta na vrijednim područjima; - Eksploatacija šuma, neefikasno upravljanje šumama u postojećim i potencijalno zaštićenim područjima, nelegalna sječa na pojedinim lokalitetima, neravnoteža između prirasta i sječe; - Zagađenje otpadnim vodama; - Neodržive turističke aktivnosti i nedovoljna kontrola koje turističke aktivnosti impliciraju na zaštićena područja; - Prekomjeran i nelegalan lov (ptica, divljači) i ribolov; - Samnjenje brojnosti pojedinih značajnih vrsta; - Povećani rizici od suša, požara i biotskih štetočina; - Ekspanzija gradnje, širenje urbanih cjelina; - Izgradnja infrastrukturnih koridora; - Nedovoljna podrška tradicionalnim oblicima poljoprivrede.	- Nacionalna mreža zaštićenih područja trenutno pokriva oko 12.8% teritorije; - Samo je 8,6% zaštićenih područja prirode na kopnu u odnosu na površinu obalnog područja, odnosno 0% zaštićenih područja u moru; - Prekomjerna zagađenost na pojedinim lokacijama; - Fragmentiranost i konverzija staništa; - Smanjena produktivnost pojedinih ugroženih ekosistema (šumska vegetacija na pojedinim lokalitetima, obalni ekosistemi, vodeni ekosistemi); - Nedostaje ocjena stanja i trendova kod diverziteta vrsta; - Izgubljena svojstva pojedinih zaštićenih dobara i područja prirode planiranih za zaštitu; - Smanjena lovna populacija divljači; - Smanjena riblja populacija; - Zanemarena vrijednost biodiverziteta i koristi od i usluga ekosistema u razvojnim i prostornim planovima; - Kod planiranja ekonomskih aktivnosti ne primjenjuje se ekosistemski pristup; - Koncesije ne odražavaju stvarne troškove povezane sa upotrebom šumskih resursa; - Visok udio dispergovanih urbanizovanih površina; - Zašumljavanje kulturnih predjela.	- Smanjenje biodiverziteta; - Gubitak vrijednih, rijetkih i endemičnih staništa i vrsta na kopnu i u moru; - Povećan broj ugroženih vrsta; - Smanjena funkcionalnost i stabilnost ekosistema, naročito vodenih ekosistema; - Gubitak funkcija i usluga šumskih ekosistema; - Povećana osjetljivost i neotpornost ekosistema na varijabilnost i promjenu klime; - Pomjeranje vegetacionih zona, smanjenje prirasta, sušenje šuma i učestaliji šumski požari; - Gubitak agrobiodiverziteta (domaće sorte i pasmine); - Gubitak ekoloških i kulturnih vrijednosti predjela; - Gubitak prepoznatljivosti predjela, homogenizacija prirodnih, kulturnih i poljoprivrednih predjela; - Narušen vizuelni kvalitet i tradicionalni identitet predjela.

	- Nedostatak svijesti o važnosti predionih vrijednosti i potrebe njihovog očuvanja.			
Vode	- Urbanizacija neusklađena s osjetljivošću površinskih i podzemnih voda koja nije praćena adekvatnom komunalnom infrastrukturom; - Zastarjele tehnologije u industriji; - Izostaje primjena adekvatnih mjera prevencije, smanjenja i/ili kontrole zagađenja, nedosljedna primjena strateške i projektne procjene uticaja kod planiranja eksploatacije (npr. valorizacija hidropotencijala), a izostaje i primjena najboljih dostupnih tehnika (BAT); - Neadekvatan sistem kontrole i sprječavanja zagađenja; - Izražena sezonalnost obalnog turizma; - Neracionalno i ne-efikasno korišćenje voda; - Neodrživa eksploatacija šljunka i pijeska iz korita riječnih tokova; - Nepotpun sistem za efikasnu prevenciju i kontrolu rizika od bujica i erozije.	- Zagađenje otpadnim vodama, komunalnim, industrijskim i opasnim otpadom; - Zagađenje od pomorskih aktivnosti (iz luka i s plovila); - Industrijske aktivnosti; - Neadekvatno održavana/neobnovljena komunalna infrastruktura; - Velika potrošnja vode, posebno u obalnom području tokom ljetnje sezone; - Veliki gubici u sistemima vodosnabdijevanja, nenamjensko trošenje vode, odsustvo recikliranja, odnosno ponovne upotrebe vode u značajnom obimu; - Neadekvatno lociranje marikulture (Bokokotorski zaliv); - Akcidenti na moru.	- Prekomjerno zagađenje površinskih i podzemnih voda i mora na pojedinim lokacijama; - Eutrofikacija mora; - Nezaokružen pravni okvir (usklađenost s direktivama EU i međunarodnim konvencijama); fragmentirane, a ponekada i preklapajuće nadležnosti u pogledu upravljanja i zaštite voda. - Povremeno odstupanje kvaliteta voda Bojane i Sutorine od propisanih normi; - Ugrožen kvalitet pojedinih vodoizvorišta-neutvrđene ili narušene zone sanitarne zaštite, nalazišta peloida i izvora termomineralnih voda; - Smanjenje količine i zaslanjivanje podzemnih voda; - Neadekvatno ekonomsko vrednovanje vodnih resursa primjenom principa “zagađivač plaća” i “korisnik plaća; ne primjenjuju se instrumenti za upravljanje vodama i stimulansi za efikasno korišćenje voda; - Koncesije ne odražavaju stvarne troškove povezane sa upotrebom vodnih resursa;	- Narušavanje ekološkog stanja i promjena hidroloških karakteristika riječnih vodnih tokova; - Umanjivanje sanitarne ispravnosti vode za piće; - Gubitak peloida i kvaliteta termomineralnih voda; - Promjena hemijskih i fizičkih svojstava podzemnih voda; - Narušavanje stanja morskog ekosistema i gubitak vrijednog biodiverziteta; - Umanjivanje sanitarne ispravnosti voda za kupanje.

			- Neuspostavljen vodni katastar i nacionalni vodni informacijski sistem; - Neutvrđene granice i obuhvat vodnih tijela; - Neizrađeni planovi upravljanja riječnim basenima; - Nepotpun sistem za efikasnu prevenciju i odbranu od poplava.	
Vazduh i zemljište	- Urbanizacija i razvoj infrastrukture, posebno saobraćajne; - Neefikasan sistem kontrole, sprječavanja i sanacije zagađenja od čvrstog komunalnog, industrijskog i opasnog otpada; - Zastarjele tehnologije u industriji i akumulirano istorijsko zagađenje; - Izostaje primjena adekvatnih mjera prevencije, smanjenja i/ili kontrole zagađenja, kao i primjena najboljih dostupnih tehnika (BAT); - Neadekvatan sistem kontrole i sprječavanja zagađenja; - Nedovoljna investiciona i institucionalno-tehnička podrška poljoprivredi; - Nepovoljna starosna i kvalifikaciona struktura ruralnog stanovništva; - Nedostatak efikasne podrške održivim poljoprivrednim praksama.	- Namjena prostora koja nije usklađena s ranjivošću i bonitetom zemljišta; - Nepropisno odlaganje komunalnog otpada; - Neizvršena sanacija i remedijacija „hot spot“ lokacija zagađenja: odlagalište pepela i šljake „Maljevac“ i flotacijsko jalovište olova i cinka Gradac u Pljevljima, baseni crvenog mulja i odlagalište industrijskog otpada u KAP-u, deponija otpada „Željezare“, odlagalište industrijskog otpada – grita u Jadranskom brodogradilištu Bijela i odlagalište opasnog otpada u kompleksu „Porto Montenegro“, i flotacijsko jalovište „Gradir Montenegro“ u Šulima, kao i kanala Port Milena koji je devastiran visokim nivoom zagađenja organskog porijekla; - Različiti oblici erozije, uključujući i bujične tokove.	- Zagađenje vazduha, površinskih i podzemnih voda; - Prekomjerno zagađenje zemljišta na pojedinim lokacijama; - Nekonzistentni podaci o kvalitetu zemljišta i poljoprivrednim površinama; - Zapuštено poljoprivredno zemljište (pretvaranje u šumsko); - Konverzija poljoprivrednog zemljišta; - Usitnjenost poljoprivrednih gazdinstava.	- Pogoršanje kvaliteta vazduha; - Narušavanje sanitarne ispravnosti podzemnih voda; - Pogoršanje kvaliteta morske vode, gubitak morskih vrsta i staništa u priobalnom moru; - Gubitak vrijednog poljoprivrednog zemljišta i ekosistema povezanih s poljoprivrednim i šumskim zemljištem; - Pogoršanje karakteristika poljoprivrednog zemljišta.

Prostor	- Manjak ekonomske aktivnosti i nezaposlenost; - Nespremnost i nedostatak podsticaja za diversifikaciju ekonomije; - Atraktivnost obalnog područja za sekundarno stanovanje ili tzv. „rezidencijalni turizam“; - Profitabilnost poslovanja s nekretninama; - Nepostojanje instrumenata poreske politike koji bi destimulisali preplaniranje prostora; - Neefikasni instrumenti za uređenje građevinskog zemljišta; - Nesprovođenje planskih dokumenata, a posebno deklariranih planskih ciljeva; - Nedostatak kvalitetnih sektorskih ulaznih podataka za prostorne planove; - Nezadovoljavajući nivo koordinacije unutar državnih organa; - Neefikasno djelovanje javne uprave; - Manjak ponude raznovrsnih sadržaja koji unaprijeđuju kvalitet života u gradovima; - Nedovoljna pješačka, biciklistička, rekreativna i „zelena“ infrastruktura u gradovima. -	- Rast tražnje, visoke cijene i profitabilnost poslovanja s nekretninama; - Pritisci za stalna širenja građevinskih područja; - Planiranje i lociranje neprihvatljivih sadržaja na područjima visoke ranjivosti prostora; - Neefikasna kontrola i neefikasno sankcionisanje nelegalne i neplanske gradnje.	- Predimenzionirana građevinska područja (GP); - Znatne površine devastirane nelegalnom i neplanskom gradnjom niskog kvaliteta; - Neskladna naselja, loša arhitektura; - Nepostojanje blokovske gradnje sa pratećim namjenama; - Nedovoljna praktična primjena sistemskih rješenja za stanovanje socijalno ugorženih i grupa s posebnim potrebama.	- Narušavanje i degradiranje izvornih predionih i prirodnih vrijednosti; - Povećani troškovi komunalnog opremanja zbog raspršene gradnje; - Linearna urbanizacija duž obale; - Pojačano zagađenje zbog komunalne neopremljenosti; - Prosječno nizak kvalitet izgrađene sredine; - Gubitak turističkih potencijala i atraktivnosti za razvoj kvalitetnog turizma; - Gubitak potencijala za poljoprivredu i ruralni razvoj; - Nezadovoljavajući kvalitet života u gradovima.
Metali i nemetali	- Potreba za ostvarivanjem veće profitabilnosti proizvodnje i	- Korišćenje i prerada mineralnih sirovina povezana	- Neodrživa potrošnja metala i nemetala;	- Gubitak staništa i vrsta; - Zagađenje zemljišta;

	smanjivanje troškova proizvodnje; - Neodvojenost ekonomskog rasta od potrošnje materijala; - Resursno nefikasna potrošnja metala i nemetala (građevinarstvo i industrija); resursno intenzivna industrija metala.	je sa značajnim negativnim uticajima na životnu sredinu, devastirani prostori se rijetko ili nikako ne saniraju; - Koncesije za korišćenje pojedinih sirovina uglavnom ne odražavaju stvarne troškove povezane sa upotrebom ovih resursa; - Eksploatacija lignita, boksita-proizvodnja aluminijuma značajno se (direktno ili indirektno) subvencionira, uključujući i subvencije štetne po životnu sredinu.	- Najveći doprinos rastu DMC-a (u periodu od 2006. do 2013. godine povećana je za 7%) imala je potrošnja nemetaličnih minerala-udio u ukupnom DMC-u 60%, što je povećanje za 21%; - Potrošnja ruda metala zabilježila je negativnu stopu rasta u posmatranom period (-83%), a ujedno bilježi i veliki pad učešća u ukupnom DMC-u, sa 8,4% na 1,3%; - Narušavanje kvaliteta životne sredine (devastacija prostora, rast troškova zaštite/sanacije životne sredine).	- Zagađenje vazduha; - Rast negativnih uticaja zagađenja vazduha i zemljišta na zdravlje čovjeka; - Rast negativnih uticaja zagađenja vazduha i zemljišta na zdravlje čovjeka; - Narušavanje kvaliteta predjela.
Hazardi	- Varijabilnost/promjene klime; - Nedostatak propisa kojim se uređuju pitanja upravljanja rizicima od hazarda; - Nedostatak tehničkih kapaciteta za procjenu, praćenje, upravljanje i sanaciju i/ili adaptaciju na uticaje hazarda; - Nedovoljna primjena standarda gradnje; - Izgradnja ili planiranje građevinskih područja u zonama visokog seizmičkog rizika; - Nedovoljna međuresorna saradnja na usklađivanju ciljeva zaštite životne sredine s drugim sektorskim ciljevima.	- Olujni vjetrovi, jake kiše, suša; - Požari; - Seizmički hazard; - Podizanje nivoa mora.	- Poplave i bujice; - Smanjena plažna područja zbog erozije; - Neodržavani bujični tokovi; - Neizgrađeni adaptivni kapaciteti u sektorima ekonomije; - Smanjena otpornost ekosistema.	- Ugrožavanje života i zdravlja ljudi; - Ugrožavanje materijalnih dobara; - Visoki troškovi sanacije; - Gubitak resursne osnove za turizam i poljoprivredu.

Tabela P II-9: Ključni nalazi analize pokretača, pritisa, stanja i uticaja korišćenja i upravljanja ekonomskim resursima

EKONOMSKI RESURSI	UZROCI/ POKRETAČI	PRITISCI	STANJE	UTICAJI
Makroekonomski trendovi i održivo upravljanje razvojem Stopa privrednog rasta Zaposlenost Platnobilansna ravnoteža sa fokusom na nivo zaduženosti, priliv SDI i nivo trgovinskog deficita	- Smanjenje ekonomske aktivnosti u uslovima krize, prvenstveno uzrokovano promjenama na strani eksterne tražnje; - Izostanak konsenzusa o razvojnoj politici i prioritetima u Skupštini Crne Gore; - Model privrednog razvoja baziran na privlačenju SDI, a ne na konkurentnom izvozu; - Strukturna neravnoteža na tržištu rada; - Dinamična promjena privredne strukture (industrije u zaostajanju, rast nezaposlenosti, teško zapošljive kategorije stanovništva); - Siva ekonomija; - Visoka uvozna zavisnost, niska konkurentnost izvoza; - Nedostatak sredstava za investicije („odloženi razvoj“).	- Ograničena budžetska sredstva za podsticanje rasta i zapošljavanja; - Nedovoljan priliv SDI; - Otežana realizacija velikih razvojnih projekata, posebno u oblasti energetike i turizma; - Nedovoljna mikro i makrokonkurentnost crnogorske ekonomije; - Nedovoljna sredstva aktivne politike zapošljavanja; - Rast neformalnih oblika zaposlenosti; - Regionalne nejednakosti i migracije radne snage (sa Sjevera prema Podgorici i primorju); - Demografsko prажnjenje područja; - Rast zaduženosti, visoke obaveze servisiranja duga; - Deficit fonda PIO; - Primarni budžetski deficit; - Pritisak na fiskalnu održivost i stabilnost finansijskog odnosno bankarskog sistema.	- BDP: 3.595 mil € (2015*); - BDP/pc 5.561 € ili 41 u odnosu na prosjek EU (EU=100, BDP/pc u paritetu kupovne moći, 2014); - Realna stopa rasta BDP za 2014. je 1,8% i procjena za 2015. godinu – 3,2%; - Neto SDI u BDP – 11,3% (2015); - 172.517 registrovanih zaposlenih (2015), stopa zaposlenosti od svega 52,5%; - 40.000 registrovanih nezaposlenih (18,8%), po ARS 17,5% (2015); - Javni dug 66% BDP-a do kraja 2015. godine; - Budžetski deficit 6% do kraja 2015. godine; - Prag zaduživanja Vlade u 2016. godini – 433 mil € za servisiranje prispjelih obaveza (dug) i 255 mil € zaduženje za autoput; - Pokrivenost robnog uvoza izvozom – 21% (2013) i 18,7% (2014).	- Odlaganje realizacije velikih razvojnih projekata koji utiču na dinamiziranje stope privrednog rasta i zapošljavanje; - Neiskorišćeni razvojni resursi u svim segmentima (ljudski, društveni, prirodni i ekonomski kapital); - Rast nezaposlenosti; - Rast korisnika socijalne pomoći; - Odliv kadrova, posebno mladih; - Mali broj novih, zelenih radnih mjesta; - Visok nivo osjetljivosti na kretanja u međunarodnoj ekonomiji; - Zavisnost od međunarodnih tržišta i priliva SDI, u nedostatku domaćih izvora; - Otežano održivo upravljanje javnim finansijama.
Ublažavanje klimatskih promjena (energetika, industrija, saobraćaj)	- Nedovoljno unaprijeđena energetska efikasnost; - Energetska neefikasnost u proizvodnji i distribuciji energije, kao i u potrošnji	- Visok energetske intenzitet; - Energetska neefikasnost u potrošnji finalne energije, što povećava inače visok energetske intenzitet;	- Veliki potencijal za poboljšanje energetske efikasnosti; - Donešena 2 nacionalna akciona plana energetske efikasnosti za period do kraja	- Ne zahtijeva krupne investicije; - Smanjenje potrošnje električne i toplotne energije; - Izraziti uticaj obnovljivih izvora energije i energetske efikasnosti;

finalne energije; - Trend gradnje zgrada sa neadekvatnim energetske karakteristikama; - Nedovoljna razvijenost institucionalnog okvira za EE.	- Utvrđen indikativni cilj energetske efikasnosti (ušteta energije od 9% do 2018. godine, cilj izražen u ekvivalentnoj primarnoj energiji (finalna potrošnja primarne energije); - Indikativni cilj energetske efikasnosti ne uključuje potrošnju energije u industriji (KAP-u).	2015. godine, očekuje se donošenje trećeg koji će važiti za period do kraja 2018. godine; - Donešen nacionalni akcioni plan korišćenja energije iz obnovljivih izvora do 2020. godine - nacionalni cilj za rast udjela energije iz obnovljivih izvora u ukupnoj bruto finalnoj potrošnji energije je da se isti poveća na 33% učešća do 2020. godine.	- Relativno niže energetske intenzivnosti u svim sektorima potrošnje.
- Zastarjela i neefikasna tehnologija u postojećem bloku termoelektrane Pljevlja.	- Sagorijevanje velikih količina lignita; - Planirana izgradnja novog bloka; - Otpad iz termoelektrane; - Druga zagađenja vazduha, voda i zemljišta.	- niska efikasnost sagorijevanja; - deponija šljake i pepela se ne smije dalje koristiti, a novo rješenje još uvijek nije nađeno; - prekomjerna emisija drugih zagađivača vazduha.	- najveći doprinos emisijama CO2 i ukupnim emisijama GHG u državi; - najveći doprinos ukupnim emisijama zagađivača vazduha; - kvalitet životne sredine i zdravlje stanovništva u okolini postrojenja.
- Zastarjela i neefikasna tehnologija u industrijskom postrojenju KAP-a.	- Emisija PFC-a u procesu elektrolize; - Sagorijevanje fosilnih goriva, prvenstveno lož ulja; - Druga zagađenja vazduha, voda i zemljišta.	- Veliki broj anodnih efekata i dužine trajanja istih; - Neefikasno sagorijevanje fosilnih goriva i izuzetno velika potrošnja električne energije; - Prekomjerna emisija drugih zagađivača vazduha.	- Najveći doprinos ukupnim emisijama sintetičkih gasova u državi; - Veliki doprinos ukupnim emisijama gasova u državi; - Kvalitet životne sredine i zdravlje stanovništva u okolini postrojenja.
- Nedovoljno korišćenje obnovljivih izvora energije (OIE).	- Definisan obavezujući nacionalni cilj udjela OIE u bruto finalnoj energetske potrošnji od 33 % do 2020. godine.	- Veliki potencijal za korišćenje obnovljivih izvora energije; - Donešen nacionalni akcioni plan korišćenja energije iz obnovljivih izvora do 2020. godine.	- Zahtijeva krupne investicije; - Povećanje cijena električne i toplotne energije.
- Nedovoljna njega i upravljanje šumama; - Neiskorišćene mogućnosti i	- Šumski požari; - Bespravna (neregistrovana) sječa šuma;	- Nefunkcionisanje borbe protiv šumskih požara; - Velika količina tehničkog	- Nema investicija; - Nerazvijena drvna industrija; - Nedostatak i niska motivacija kadrova u

	neefikasno korišćenje biomase.	- Obim proizvodnje i stepen finalizacije u sektoru drvoprerađivanja je vrlo nizak; - Nekontrolisana upotreba biomase: nekontrolisana sječa šuma, neefikasno korišćenje biomase za pripremu sanitarne tople vode i zagrijavanje prostorija, neiskorišćene mogućnosti upotrebe biomase za proizvodnju drvnog goriva, ili biomase za daljinsko grijanje.	drveta se koristi za ogrijev, a veći dio izvoza se plasira kao sirovina ili rezana građa; - Nedovoljno razvijeno tržište drveta.	šumarstvu i drvnoj industriji; - Neadekvatna edukacija.
Put ka resursnoj efikasnosti i održiva proizvodnja i potrošnja				
Energetika Održiva proizvodnja i potrošnja energije	- Nepovoljna struktura finalne potrošnje: dominacija električne energije u energetske bilansu; - Nema infrastrukture/ tržišta za korišćenje prirodnog gasa, niti pristupa međunarodnim koridorima prirodnog gasa; - Veliki potencijali, tj. neiskorišćeni obnovljivi izvori energije (OIE); - Nedovoljna istraženost određenih resursa: nafte i gasa, kao i pojedinih OIE; - Visoka amortizovanost postojeće energetske infrastrukture i potreba njene ubrzane revitalizacije i tehnološke modernizacije;	- Neiskorišćen glavni energetske resurs – hidroenergija Crne Gore; - Kašnjenje programa i projekata u realizaciji Strategije razvoja energetike (prethodne strategije); - Zbog veličine tržišta ograničeni su efekti otvaranja nacionalnog tržišta električne energije, bez razvoja integrisanog regionalnog tržišta u Jugoistočnoj Evropi (JIE); - Visoka uvozna zavisnost (cjelokupne potrebe tečnih i gasovitih goriva i oko 1/3 električne energije); - Veoma ograničene	- Proizvodnja električne energije u 2013. g. od 3.785 GWh, uz neto izvoz od 442 GWh; - U strukturi finalne potrošnje energije domaćinstva učestvuju sa 40%, industrija 28%, saobraćaj 27%, usluge 4% i poljoprivreda 1%.	- Obezbeđivanje sigurnosti snabdijevanja energijom; - Razvoj konkurentnog tržišta energije; - Održivi energetske razvoj (ozelenjavanje sektora energetike), uz intenziviranje korišćenja OIE i rast EE; - Do 2020. godine izgradnja IAP gasovoda; - Struktura finalne potrošnje se mijenja u korist kvalitetnijih energenata: prirodnog gasa, toplote iz daljinskog grijanja, električne energije, te motornih goriva, a na štetu uglja i ogrijevnog drva.

	- Neiskorišćen potencijal otpada u energetske svrhe.	mogućnosti za supstituciju energenata.		
Razvojni konsenzus o energetske politici	- Nepostojanje šireg nacionalnog konsenzusa oko važnosti investiranja u energetiku sa ciljem podržavanja ukupnog razvoja zemlje i neodlučnost u vezi aktiviranja velikog hidroenergetskog potencijala; - Neiskorišćen glavni energetski resurs – hidroenergetski potencijal Crne Gore; - Nedovoljna povezanost naučnoistraživačkih ustanova i preduzeća u oblasti energetike koja utiče na slabije učešće u nacionalnim i međunarodnim programima za istraživanja i inovacije.	- Neregulisani odnosi sa susjednim državama oko optimalnog korišćenja zajedničkih vodotoka; - Nedovoljna uključenost domaćih naučnih i stručnih institucija u rješavanje problema energetskog sektora; - Nepostojanje domaće industrije koja bi aktivno podržavala razvoj energetike i stvarala nova radna mjesta; - Nedostatak rezultata relevantnih naučnih istraživanja za održivu valorizaciju nafte i gasa, kao i pojedinih OIE.	- Nevalorizovani hidropotencijal u Crnoj Gori - iskorišćeno manje od 20% ukupnog hidropotencijala; - Odložena realizacija velikog broja projekata iz oblasti energetike; - Raspisivanjem javnog poziva za dodjelu ugovora o koncesijama za istraživanje i koncesijama za proizvodnju ugljovodonika u podmorju Crne Gore (2013. g.) započete su aktivnosti na istraživanju nafte i gasa.	- Indikativni investicioni troškovi Strategije razvoja energetike do 2030. godine prelaze 4,1 mlrd €, od čega se 1,16 mlrd € odnosi na proizvodnju elektro energetske postrojenja (velike HE i TE), a 728 mil € na OIE (male HE, vjetro elektrane, fotonaponske elektrane, elektrane na bio masu, kogeneracija na biomasu, spalionice mješovitog, čvrstog, komunalnog otpada) ; - Rast proizvodnje električne energije iz domaćih izvora povećava zaposlenost za 0,3% i budžetske prihode za 4,9% (direktni efekti, ISSP, 2007).
Industrija	- Smanjenje industrijske proizvodnje u periodu tranzicije recesije i kasnije, ekonomske krize (za 25 godina tranzicije, sa 35% na 13% u strukturi BDV); - Tehnološko zaostajanje.	- Niska produktivnost; - Nizak nivo konkurentnosti; - Izostanak investicija i inovacija; - Negativan uticaj na stanje životne sredine; - Izostanak investicija i inovacija.	- Prerađivačka industrija kreira 10,8% BDP-a Crne Gore i 7,5% zaposlenosti (12.800); - Reindustrijalizacija (na principima održivog razvoja) uključena u pravce razvoja kao razvojni potencijal.	- Kvalitet životne sredine i zdravlje stanovništva u okolini postrojenja; - Diverzifikacija različitih djelatnosti koje treba da doprinosu ozelenjavanju ekonomije i radnih mjesta.
Preduzetništvo i MSP	- Poslovni ambijent za razvoj preduzetništva i MSP u Crnoj Gori i dalje ima veliki broj biznis barijera (legislativne, administrativne, pristup finansijama, start-up, promocija, edukacija, nova znanja i vještine, inovacije,	- Giljotina propisa -poboljšanje poslovnog okruženja; - Jačanje finansijske podrške; - Jačanje konkurentnosti MSP i promocija preduzetništva; - Podršku početnicima u biznisu - start up; - Posebna podrška ženskom	- 23.895. MSP u 2014. godini koja čine 99% ukupnog broja preduzeća u Crnoj Gori; - 148.000 zaposlenih; - Važan faktor regionalnog i ruralnog razvoja zemlje; - 14 NVO registrovanih za obavljanje privredne	- Zeleno preduzetništvo; - Jačanje ženskog preduzetništva i porodičnog biznisa; - Jačanje klastera; - Promocija tradicionalnih zanata u funkciji razvoja turizma; - Rast konkurentnosti.

	standardi kvaliteta); - Nedovoljno uvažavanje stadarda zaštite životne sredine i eko-menadžmenta.	preduzetništvu, socijalnom preduzetništvu i porodičnom biznisu.	djelatnosti, jedna zaštitna radionica i jedno d.o.o. imaju karakteristike socijalnih preduzeća.	
Poljoprivreda	- Nizak nivo tehnologije i specijalizacije poljoprivredne proizvodnje, zastarjelost opreme, nizak stepen primjene mehanizacije i nedostatak znanja; - Usitnjenost primarne poljoprivrede; - Neorganizovanost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja u poljoprivredi; - Nezadovoljavajući stepen standarda kvaliteta (higijenskih i ekoloških); - Neefikasnost i nekonkurentnost prerađivačke industrije u poljoprivredi; - Nepovoljni uslovi u ruralnim predjelima (starosna struktura stanovništva, infrastruktura); - Nedovoljna budžetska podrška poljoprivredi.	- Rast konkurencije kreira potrebu pronalaženja novih oblika plasmana i udruživanja; - Rast tradicionalnih sertifikovanih proizvoda; - Akreditacija laboratorija; - Brži tehnološki razvoj, jačanje sposobnosti i institucija koje podržavaju razvoj poljoprivrede; - Rast tražnje za tradicionalnim poljoprivrednim proizvodima; - Rast podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj (agrobudžet, krediti, IPARD), posebno za poboljšanje konkurentnosti i održivo upravljanje resursima.	- Na 49.000 gazdinstava radi oko 98.000 lica (dok je registrovana zaposlenost svega 2.771 – 2013. g.); - Poljoprivreda kreira oko 8% BDP-a; - Poljoprivredno zemljište, sa ukupnom površinom od 516.070 ha, čini 37,4% crnogorske teritorije. Najveći udio u poljoprivrednom zemljištu imaju pašnjaci (62%) i livade (25%) dok je udio obradivog zemljišta nizak (9-10%); - Visok uvoz poljoprivrednih proizvoda, nedovoljan i nedovoljno konkurentan izvoz.	- Rast organske proizvodnje; - Još uvijek dovoljno poljoprivredne radne snage koja traži dodatne mogućnosti zapošljavanja; - Unapređenje infrastrukture za ruralni razvoj i razvoj poljoprivrede; - Gazdovanje poljoprivrednim zemljištem na optimalan i održiv način; - Poljoprivreda je osnov za razvoj prehrambene industrije; - Komplementarnost poljoprivrede, turizma i očuvanja kulturne baštine; - Očuvanje tradicije i kulturnog naslijeđa u ruralnim područjima.

Turizam	- Djelovi turističke infrastrukture, smještajnih kapaciteta i usluga ne odgovaraju zahtjevima visoko-kvalitetne turističke destinacije; - Neadekvatna povezanost sa emitivnim turističkim tržištima; - Koncentracija turističkih djelatnosti i infrastrukture u primorskom dijelu zemlje; - Narušavanje prirodnih vrijednosti i gubitak prirodnog kapitala razvojem turističke infrastrukture i koncentracijom posjeta na osjetljivim lokacijama; - Turizam se razvija na način koji ne donosi značajne koristi za lokalne zajednice.	- Pritisak na prostor i stepen izgrađenosti, posebno u priobalnom području; - Izražen sezonski karakter turizma i dominantna vezanost za obalno područje uvećavaju pritiske na životnu sredinu; - U velikoj mjeri turizam se zasniva na korišćenju prirodnih resursa (prostora, vode, goriva, električne energije i hrane), a istovremeno doprinosi i stvaranju značajnih količina otpada i zagađenja; - Pritisak na postojeću infrastrukturu.	- U 2014. godini Crnu Goru je posjetilo 1,5 miliona turista; - Direktni doprinos sektora putovanja i turizma BDP-u u 2013. godini iznosio je 9,8% BDP, uz očekivani rast na nivo od 12,6% u 2014. godini, te godišnji rast od 8,6% u periodu od 2014-2024. godine, kada se očekuje da dostigne nivo učešća u BDP od 17,7%.	- Diverzifikacija turističke ponude posebno u odnosu na oblike turizma zasnovanog na prirodi; - Ozelenjavanje turizma kroz destinacijsko planiranje, diverzifikaciju ponude i razvoj eko-turizma; - Ozelenjavanje radnih mjesta; - Razvoj atraktivne turističke destinacije sa kvalitetnom, cjelogodišnjom ponudom; - Stvaranje kvalitetnog hotelskog sektora; - Doprinos turizma održivom razvoju kroz karbon- neutralne usluge i rast resursne efikasnosti.
Građevinarstvo i stanovanje	- Upotreba građevinskih materijala i proizvoda koji ne zadovoljavaju kriterijume održivosti; - Nedovoljno recikliranje građevinskog otpada; - Visoka potrošnja energije u sektoru zgrada i stanovanja (za grijanje i hlađenje).	- Čak 70% objekata za stanovanje zahtijeva adaptaciju za povećanje EE; - Neadekvatno planiranje infrastrukture i gradova; - Održavanje i rekonstrukcija objekata i upravljanje energijom u objektima (energetski menadžment).	- Učešće u Bruto dodatoj vrijednosti u 2013. godini je oko 5%, koliko je i u ukupnoj registrovanoj zaposlenosti (8.463, 2013).	- Poboljšano projektovanje objekata; - Uvođenje stadarda energetske efikasne gradnje (zelene gradnje); - "Ozelenjavanje" postojećih radnih mjesta (projektantski, građevinski poslovi).
Upravljanje resursima obalnog područja	- Nedostatak primjene IUOP instrumenata u dužem vremenskom periodu; - Neodrživa eksploatacija neobnovljivih prirodnih resursa obalnog područja (prostor i predione vrijednosti); - Narušavanje prirodnih	- Ugrožavanje staništa, biodiverziteta i prirodne ravnoteže uopšte; - Mali sektor ribarstva, bez industrijskog ribolova; - Nedovoljno razvijena kopnena infrastruktura za razvoj ribarstva;	- Započinje primjena instrumenata za očuvanje i održivo upravljanje resursima obalnog područja; - U toku je izrada Prostornog plana posebne namjene obalnog područja; - Započinje uvođenje	- Usvojena je NSIUOP; - Unaprijeđene mogućnosti za razvojne programe turizma, pomorske privrede, ribarstva i marikulture, te iskorišćavanje ostalih prirodnih resursa; - Povezivanje ulova i uzgoja ribe sa turizmom; - Održivi razvoj ulova male plave ribe, i

	karakteristika obalnog područja; - Disperzno širenje naselja; - Neadekvatna valorizacija lokalnih prirodnih, arhitektonskih i predionih vrijednosti; - Nedovoljna kontrola izlova ribe ; - Neadekvatan tretman otpada i otpadnih voda u lukama i marinama; - Subjekti u oblasti pomorskog saobraćaja i brodogradnje generišu pritiske na more i obalno područje.	- Nelegalni, neprijavljeni i neregulirani ribolov; - Razvoj ruralnih područja u zaleđu (povećanje proizvodnje hrane, posebno voća-citrusa i maslina i maslinovog ulja); - Zbog neadekvatne povezanosti sa zaleđem, Luka Bar gubi trku sa konkurentskim lukama u regionu (Ploče i Drač).	prostornog planiranja namjene mora ; - Učešće ribarstva u BDP je svega 0,5%; U 2013. godini u morskom ribarstvu bilo je zaposleno 269 osoba, pri čemu većina povremeno (179); u djelatnosti akvakulture je zaposleno oko 170 lica; - U funkciji su Luka BarLuke Kotor i Zelenika; - Brodogradilište Bljela radi sa smanjenim kapacitetom u očekivanju transformacije u servis za mega jahte; - Pristanište za mega jahte Porto Montenegro (simbol razvoja visokog turizma u Crnoj Gori).	razvoj uzgojnih kapaciteta; - Diverzifikacija obalne ekonomije; - Podsticaj ruralnom razvoju; -
Upravljanje otpadom primjenom pristupa u okviru cirkularne ekonomije	- Linearni model ekonomskog rasta (uzmi, proizvedi, potroši i baci); - Pretpostavka o neiscrpnosti materijala koji se ekstrahuju iz prirode; - Nedovršen sistem za uređeno odlaganje komunlanog i industrijskog otpada; - Ne primjenjuju se savremena tehnološka rešenja i prakse u cilju smanjenja količine generisanog otpada i njegove obrade; - Nije uspostavljen sistem reciklaže i ponovne upotrebe materijala;	- 243.941 t je količina otpada stvorenog u 2013. godini (Izveštaj MORT); - 155 neuređenih odlagališta; - Od ukupne količine nastalog otpada na godišnjem nivou oko 30% završava na nereguliranim, a oko 30% na divljim odlagalištima; - U periodu 1990-2011. godine emisije gasova iz otpada smanjene su za svega 20%. -	- Donesen je Državni plan upravljanja otpadom s AP 2015-2020 koji utvrđuje 3 moguća modela upravljanja otpadom; - Infrastruktura za tretman otpada nije na nivou koji omogućava značajnu redukciju antropogenih pritisaka na zdravlje stanovništva, prirodne resurse i optimalan razvoj Crne Gore kao turističke destinacije (nedovoljni kapaciteti dvije uređene deponije čvrstog otpada u Podgorici i Baru) - Zagađenje zemljišta,	- Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji; - Uvođenje obrazaca održive potrošnje i proizvodnje; - Smanjenje uticaja proizvoda tokom cijelog životnog ciklusa, prevencija stvaranja otpada, reciklaža i ponovna upotreba (dostizanje ciljeva utvrđenih nacionalnim propisima i strateškim dokumentima); - Mjere za podsticanje istraživanja i inovacija, primjenu tržišno zasnovanih instrumenata i sl.

			podzemnih i površinskih voda - Vođenje evidencije o količinama otpada koji se na teritoriji Crne Gore generiše, sakuplja i primarno selektuje je na nezadovoljavajućem nivou.	
--	--	--	--	--

8.3. Prilog III - Prikaz prepoznatosti UN zadataka u odnosu na prioritetne teme NSOR

Cilj 1: Svuda okončati siromaštvo u svim njegovim oblicima								
Zadaci	Ljudski resursi	Društveni resursi	Prirodni resursi	Ekonomski resursi	Upravljanje za održivi razvoj	Finansiranje za održivi razvoj	Neintegrisani zadaci	Pokrivenost
1.1		x					0	1
1.2		x					0	1
1.3		x					0	1
1.4		x					0	1
1.5		x	x				0	2
1.a		x					0	1
1.b		x					0	1
Cilj 2: Okončati glad, postići bezbjednost hrane, unaprijediti ishranu i promovisati održivu poljoprivredu								
2.1		x					0	1
2.2		x					0	1
2.3				x			0	1
2.4			x	x			0	2
2.5				x			0	1
2.a				x			0	1
2.b				x			0	1
2.c				x			0	1
Cilj 3: Obezbijediti zdrave živote i promovisati dobrobit za sve ljude u svim uzrastima								
3.1	x	x					0	2
3.2	x	x					0	2
3.3		x					0	1
3.4	x						0	1
3.5	x						0	1
3.6	x						0	1
3.7	x	x					0	2
3.8	x	x					0	2
3.9			x				0	1
3.a	x						0	1
3.b	x						0	1
3.c	x						0	1
3.d			x				0	1
Cilj 4: Obezbijediti inkluzivno i pravedno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve								
4.1	x						0	1
4.2	x						0	1
4.3	x						0	1
4.4	x	x					0	2
4.5	x						0	1
4.6	x						0	1
4.7	x	x					0	2
4.a	x						0	1
4.b	x						0	1
4.c	x						0	1
Cilj 5: Postići ravnopravnost rodova i osnažiti sve žene i djevojčice								
5.1		x					0	1
5.2		x					0	1
5.3		x					0	1
5.4		x					0	1

5.5		x					0	1
5.6		x					0	1
5.a		x					0	1
5.b		x					0	1
5.c		x					0	1
Cilj 6: Obezbijediti pristup i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom za sve								
6.1			x				0	1
6.2			x				0	1
6.3			x	x			0	1
6.4			x				0	1
6.5			x				0	1
6.6			x				0	1
6.a			x		x		0	1
6.b			x	x	x		0	1
Cilj 7: Obezbijediti pristup povojnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve								
7.1				x			0	1
7.2			x	x			0	2
7.3			x	x			0	2
7.a			x	x			0	2
7.b				x			0	1
Cilj 8: Promovisati kontinuiran, inkluzivan i održiv privredni rast, puno i produktivno zaposlenje i dostojanstven rad za sve								
8.1		x		x			0	2
8.2		x		x		x	0	3
8.3	x	x	x	x		x	0	5
8.4			x	x			0	2
8.5		x		x			0	3
8.6		x					0	1
8.7		x					0	1
8.8		x					0	1
8.9		x					0	1
8.a				x		x	0	2
8.b		x					0	1
Cilj 9: Izgraditi otpornu infrastrukturu, promovisati inkuzivnu i održivu industrijalizaciju i podsticati inovacije								
9.1		x		x			0	2
9.2				x			0	1
9.3				x			0	1
9.4			x	x			0	2
9.5			x	x			0	2
9.a							1	0
9.b						x	0	1
9.c							1	0
Cilj 10: Smanjiti nejednakost unutar i između zemalja								
10.1		x				x	0	2
10.2		x		x		x	0	3
10.3		x				x	0	2
10.4		x				x	0	2
10.5						x	0	1
10.6						x	0	1
10.7	x			x			0	1
10.a						x	0	1
10.b				x		x	0	2
10.c		x					0	1
Cilj 11: Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbjednim, otpornim i održivim								
11.1		x	x				0	2

11.2		x	x				0	2
11.3			x				0	1
11.4		x	x				0	2
11.5			x				0	1
11.6			x	x			0	2
11.7			x				0	1
11.a			x				0	1
11.b			x	x			0	2
11.c			x				0	1
Cilj 12: Obezbijediti održive obrasce potrošnje i proizvodnje								
12.1			x	x			0	2
12.2			x	x		x	0	3
12.3				x			0	1
12.4			x	x			0	2
12.5				x			0	1
12.6				x			0	1
12.7				x			0	1
12.8			x	x			0	2
12.a				x		x	0	2
12.b				x		x	0	2
12.c				x			0	1
Cilj 13: Preduzeti hitne radnje u borbi protiv klimatskih promjena i njihovog uticaja								
13.1			x	x			0	2
13.2			x	x		x	0	3
13.3			x	x		x	0	3
13.a			x			x	0	2
13.b			x				0	1
Cilj 14: Sačuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održivi razvoj								
14.1			x	x			0	2
14.2			x	x			0	2
14.3			x				0	1
14.4				x			0	1
14.5			x	x			0	2
14.6				x			0	1
14.7			x				0	1
14.a			x				0	1
14.b			x				0	1
14.c			x	x			0	2
Cilj 15: Zaštiti, obnoviti i promovisati održivo korišćenje kopnenih ekosistema, održivo upravljati šumama, suzbiti pojavu i širenje pustinja, zaustaviti i preokrenuti proces degradacije zemljišta i zaustaviti gubitak biološke raznovrsnosti								
15.1			x				0	1
15.2			x	x		x	0	3
15.3			x				0	1
15.4			x				0	1
15.5			x	x			0	2
15.6				x			0	1
15.7			x				0	1
15.8			x				0	1
15.9			x				0	1
15.a			x			x	0	2
15.b			x	x		x	0	3
15.c			x				0	1
Cilj 16: Promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbijediti svima pristup pravdi i izgraditi djelotvorne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima								
16.1		x					0	1

16.2		x					0	1
16.3		x					0	1
16.4		x					0	1
16.5		x					0	1
16.6		x	x		x	x	0	4
16.7		x			x		0	2
16.8					x		0	1
16.9		x					0	1
16.10		x			x		0	2
16.a		x			x		0	2
16.b		x			x		0	2
Cilj 17: Unaprijediti sredstva za sprovođenje i obnoviti Globalno partnerstvo za održivi razvoj								
17.1				x	x	x	0	3
17.2				x		x	0	2
17.3				x	x	x	0	3
17.4	x		x	x		x	0	4
17.5						x	0	1
17.6				x	x	x	0	3
17.7				x	x	x	0	4
17.8					x		0	1
17.9				x	x	x	0	3
17.10						x	0	1
17.11						x	0	1
17.12						x	0	1
17.13				x	x	x	0	3
17.14				x	x	x	0	3
17.15			x		x		0	2
17.16				x	x	x	0	3
17.17			x	x	x	x	0	4
17.18				x	x	x	0	3
17.19				x	x	x	0	3

8.4. Prilog IV - Pregled indikatora održivog razvoja s UN liste grupisanih u šest prioriternih tema NSOR

Tabela P IV- 1: Pregled indikatora održivog razvoja s UN liste, Tematska cjelina: Ljudski resursi

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	Da li se indikator prati prema nazivu i sadržaju?	Da li za indikator postoji alternativa prema sadržaju?	Da li se planira uvođenje indikatora do 2018. godine?	Da li se planira uvođenje indikatora u periodu 2018-2014. godine?	Odgovorna institucija	Da li postoji razvijena metodologija za indikator?
SDG1.5.1	Broj umrlih, nestalih i osoba pogođenih katastrofom na 100.000 ljudi				DA	Monstat / Potrebno je da podatke dostavi MUP	DA
SDG2.1.1	Prevalencija neuhranjenosti			DA		Monstat	DA
SDG2.1.2	Prevalencija umjerene ili teške nesigurnosti u snabdijevanju hranom u populaciji, na osnovu Skale doživljavanja neigurnosti u snabdijevanju hranom			DA		Monstat	DA
SDG2.2.1	Prevalencija zaostajanja u rastu (visina za uzrast <-2 standardnog odstupanja od srednje vrijednosti Standarda za rast djeteta Svjetske zdravstvene organizacije (SZO)) kod djece mlađe od 5 godina			DA		Monstat	DA
SDG2.2.2	Prevalencija pothranjenosti (težina za visinu >+2 ili <-2 standardnog odstupanja od srednje vrijednosti Standarda SZO za rast djeteta) kod djece mlađe od 5 godina, po vrsti (zaostajanje u rastu i nedovoljna težina djece)			DA		Monstat	NE
SDG3.1.1	Stopa smrtnosti majki			DA		Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.1.2	Procenat porođaja kojima je prisustvovalo obučeno zdravstveno osoblje	DA				Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.2.1	Stopa smrtnosti djece ispod pet godina	DA				Monstat	DA

SDG3.2.2	Stopa smrtnosti novorođenčadi	DA				Monstat	DA
SDG3.3.1	Broj HIV infekcija u odnosu na 1.000 neinficiranih, po polu, starosnoj dobi i ključnim grupama populacije		DA			Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.3.2	Incidencija tuberkuloze na 1.000 stanovnika	DA				Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.3.3	Incidencija malarije na 1.000 stanovnika	DA				Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.3.4	Incidencija hepatitisa B na 1.000 stanovnika	DA				Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.3.5	Broj osoba kojima su trebale intervencije protiv zanemarenih tropskih bolesti		DA			Institut za javno zdravlje	NE
SDG3.4.1	Stopa smrtnosti zbog kardiovaskularnih bolesti, raka, dijabetesa i hroničnih respiratornih bolesti			DA		Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.4.2	Stopa smrtnosti samoubistvom			DA		Institut za javno zdravlje	NE
SDG3.5.1	Obuhvat tretmanskih intervencija (farmakološke, psihosocijalne i rehabilitacione i postintervencione usluge) za poremećaje upotrebe supstanci			DA		Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.5.2	Štetno korišćenje alkohola, određeno prema nacionalnom kontekstu kao konzumiranje alkohola po glavi stanovnika (u starosnoj dobi od 15 godina i stariji) u roku od jedne kalendarske godine u litrima čistog alkohola			DA		Institut za javno zdravlje	NE
SDG3.6.1	Stopa smrtnosti zbog povreda u drumskom saobraćaju			DA		Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.8.1	Obuhvat osnovnim zdravstvenim uslugama (definisan kao prosječni obuhvat osnovnim uslugama na osnovu intervencija određenih za praćenje koje uključuju reproduktivno, zdravlje majke, novorođenčeta i zdravlje djece, zarazne bolesti, nezarazne bolesti i				DA	Institut za javno zdravlje	DA

	kapacitete za pružanje usluga i pristup, među opštom i najugroženijom populacijom)						
SDG3.8.2	Broj osoba obuhvaćenih zdravstvenim osiguranjem ili javnim zdravstvenim sistemom na 1.000 stanovnika	DA				Fond za zdravstveno osiguranje	NE
SDG3.9.1	Stopa smrtnosti zbog zagađenja vazduha u domaćinstvu i zagađenja vazduha u okruženju			DA		Institut za javno zdravlje	NE
SDG3.9.1	3.9.1 Stopa smrtnosti zbog nebezbedne vode, nebezbedne primjene sanitarnih mjera i nedostatka higijene (izlaganje nebezbednim uslugama vodosnabdijevanja, i nebezbednim sanitarnim i higijenskim uslugama)				DA	Institut za javno zdravlje	NE
SDG3.9.3	Stopa smrtnosti zbog nenamjernog trovanja			DA		Institut za javno zdravlje	NE
SDG3.a.1	Dobno standardizovana prevalencija trenutne upotrebe duvana kod osoba u starosnoj dobi od 15 godina i starijih		DA			Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.b.1	Udio stanovništva sa pristupom pristupačnim lijekovima i vakcinama na održivoj osnovi				DA	Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.c.1	Gustina i distribucija zdravstvenih radnika	DA				Institut za javno zdravlje	DA
SDG3.d.1	Kapacitet i pripravnost za vanredne zdravstvene situacije prema Međunarodnom zdravstvenom pravilniku (IHR)				DA	Institut za javno zdravlje	DA
SDG4.1.1	Udio djece i mladih: (a) u razredima 2/3; (B) na kraju osnovne škole; i (c) na kraju niže srednje škole koja postižu najmanje minimalni nivo poznavanja iz (i) čitanja i (ii) matematike, po polu	DA				Ministarstvo prosvjete	DA
SDG4.2.1	Udio djece ispod 5 godina starosti koja su			DA		Monstat	DA

	razvojno na dobrom putu u pogledu zdravlja, učenja i psihosocijalnog blagostanja, po polu						
SDG4.1.1	Stopa učestvovanja u organizovanom učenju (godinu dana prije zvaničnog uzrasta za upis u osnovnu školu), po polu		DA			Ministarstvo prosvjete	NE
SDG4.3.1	Stopa učestvovanja mladih i odraslih u formalnom i neformalnom obrazovanju i osposobljavanju u prethodnih 12 mjeseci, po polu		DA			Monstat	DA
SDG4.4.1	Udio mladih i odraslih osoba koje imaju informaciono-komunikacione vještine (ICT), prema vrsti vještine	DA				Monstat	DA
SDG4.6.1	Procenat stanovništva u određenoj starosnoj grupi koji je postigao makar utvrđeni nivo poznavanja funkcionalne (a) pismenosti i (b) numeričkih vještina, po polu				DA	Ministarstvo prosvjete	DA
SDG6.1.1	Udio stanovništva koje koristi usluge snabdijevanja pijaćom vodom kojima se upravlja na bezbjedan način				DA	MORT	DA
SDG6.2.1	Udio stanovništva koji koristi sanitarne usluge kojima se upravlja na bezbjedan način, uključujući i mogućnost pranja ruku vodom i sapunom		DA			Agencija za zaštitu životne sredine	DA
SDG11.5.1	Broj smrtnih slučajeva, nestalih osoba i lica pogođenih katastrofama na 100.000 ljudi				DA		DA
SDG11.7.2	Udio osoba žrtava fizičkog ili seksualnog uznemiravanja, po polu, starosnoj dobi, statusu invalidnosti i mjestu dešavanja, u prethodnih 12 mjeseci				DA		DA
SDG12.8.1	Mjera u kojoj su (i) globalno obrazovanje za građanstvo i (ii) obrazovanje za održivi razvoj (uključujući i obrazovanje o klimatskim promjenama) integrisani u (a) nacionalne obrazovne politike (b) nastavne				DA	Ministarstvo prosvjete	NE

	planove i programe (c) obrazovanje nastavnika i (d) procjenjivanje postignuća učenika						
SDG13.1.2	Broj smrtnih slučajeva, nestalih osoba i lica pogođenih katastrofama na 100.000 ljudi		DA			MUP	DA
SDG16.1.1	Broj žrtava umišljajnog ubistva na 100.000 stanovnika, po polu i starosnoj dobi				DA	MUP	DA
SDG16.1.2	Broj smrtnih slučajeva povezanih sa sukobom na 100.000 stanovnika, po polu, starosnoj dobi i uzroku						DA

Tabela P IV – 2 : Pregled indikatora održivog razvoja s UN liste, Tematska oblast: Društveni resursi

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	Da li se indikator prati prema nazivu i sadržaju?	Da li za indikator postoji alternativa prema sadržaju?	Da li se planira uvođenje indikatora do 2018. godine?	Da li se planira uvođenje indikatora u periodu 2018-2014. godine?	Odgovorna institucija	Da li postoji razvijena metodologija za indikator?
SDG1.1.1	Udio stanovništva ispod međunarodne linije siromaštva, po polu, starosti, radnom statusu i geografskoj lokaciji (urbana / ruralna)			DA		Monstat	DA
SDG1.2.1	Udio stanovništva koje živi ispod nacionalne linije siromaštva, po polu i starosti				DA	Monstat	DA
SDG1.2.2	Udio muškaraca, žena i djece svih uzrasta koji žive u siromaštvu u svim svojim dimenzijama prema nacionalnim definicijama				DA	Monstat	NE
SDG1.3.1	Udio stanovništva koji je obuhvaćen sistemima/nivoima socijalne zaštite, po polu, i uz razlikovanje djece, nezaposlenih, starijih osoba, osoba sa invaliditetom, trudnica, novorođenčadi, žrtava povreda na radu, i siromašnih i ranjivih				DA	Monstat	NE
SDG1.4.1	Udio stanovništva koje živi u domaćinstvima				DA	Monstat	NE

	koja imaju pristup osnovnim uslugama						
SDG1.4.2	Udio ukupne odrasle populacije sa sigurnim pravima vlasništva nad zemljištem, sa zakonski priznatom dokumentacijom i koji smatraju da su njihova prava na zemlju sigurna, po polu i po vrsti vlasništva				DA	Uprava za nekretnine	DA
SDG3.7.1	Udio žena reproduktivne dobi (starosti 15-49 godina) čija je potreba za planiranjem porodice zadovoljena modernim metodama			DA		Monstat	DA
SDG3.7.2	Stopa nataliteta kod adolescenata (uzrast 10-14 godina; uzrast 15-19 godina) na 1.000 žena u toj starosnoj grupi			DA		Monstat	DA
SDG4.5.1	Indeksi pariteta (žensko/muško, ruralno/urbano, donja/gornja petina bogatstva i drugi, poput statusa invalidnosti, autohtonih naroda i pogođenosti konfliktima kako podaci postanu dostupni)		DA			Monstat	DA
SDG4.7.1	Mjera u kojoj su (i) globalno obrazovanje za građanstvo i (ii) obrazovanje za održivi razvoj, uključujući i rodnu ravnopravnost i ljudska prava integrisani na svim nivoima u (a) nacionalne obrazovne politike, (b) nastavne planove i programe, (c) obrazovanje nastavnika i (d) procjenjivanje postignuća učenika (student assessment)		DA			Ministarstvo prosvjete	NE
SDG4.a.1	Udio škola sa pristupom: (a) električnoj energiji; (B) internetu za pedagoške svrhe; (C) kompjuterima za pedagoške svrhe; (D) prilagođenoj infrastrukturi i materijalima za učenike sa invaliditetom; (E) osnovnoj vodi za piće; (F) osnovnim sadržajima toaleta za jedan pol; i (g) osnovnim uređajima za pranje ruku (u skladu sa definicijama indikatora "voda, sanitacija i higijena za sve" (WASH))		DA		DA	Ministarstvo prosvjete	DA
SDG4.c.1	Udio nastavnika u: (A) predškolskom; (B)	DA				Ministarstvo prosvjete	DA

	osnovnom; (C) nižem srednjem; i (d) višem srednjem obrazovanju koji su pohađali barem minimalnu organizovanu obuku nastavnika (npr. pedagošku obuku) prije zaposlenja ili na radnom mjestu potrebnu za izvođenje nastave na odgovarajućem nivou u datoj zemlji						
SDG5.2.1	Udio žena i djevojčica u dobi od 15 godina i starijih koje su u partnerskom odnosu bile izložene fizičkom, seksualnom ili psihičkom nasilju od strane sadašnjeg ili bivšeg intimnog partnera, u prethodnih 12 mjeseci, prema obliku nasilja i prema starosnoj dobi				DA	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	NE
SDG5.2.2	Udio žena i djevojčica u dobi od 15 godina i starijih koje su bile izložene seksualnom nasilju od strane osoba mimo intimnog partnera, u prethodnih 12 mjeseci, po starosnoj dobi i mjestu dešavanja				DA		DA
SDG5.3.1	Udio žena starosne dobi od 20-24 godina koje su bile u braku ili u zajednici prije 15. godine i prije 18. godine			DA	DA	Monstat	DA
SDG5.3.2	Udio djevojaka i žena u dobi od 15-49 godina koje su prošle genitalno sakaćenje/rezanje, po starosnoj dobi				Nije relevantno za Crnu Goru		DA
SDG5.4.1	Udio vremena provedenog na neplaćeni rad u domaćinstvu i brigu o drugima, po polu, starosnoj dobi i lokaciji				DA	Ministarstvo rada i socijalnog staranja	DA
SDG5.5.1	Udio mjesta koje žene imaju u nacionalnim parlamentima i lokalnim samoupravama				DA	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	DA
SDG5.5.2	Udio žena na rukovodećim mjestima		DA				DA
SDG5.6.1	Udio žena starosne dobi od 15-49 godina, koje donose svoje informisane odluke u vezi sa seksualnim odnosima, upotrebom kontracepcije i reproduktivnim zdravljem				DA	Ministarstvo zdravlja	DA
SDG5.a.1 (a)	Udio ukupnog poljoprivrednog stanovništva sa vlasničkim ili sigurnim pravima nad		DA			Monstat	DA

	poljoprivrednim zemljištem, po polu; i (b) udio žena među vlasnicima ili nosiocima prava nad poljoprivrednim zemljištem, prema vrsti svojine						
SDG5.b.1	Udio pojedinaca koji posjeduju mobilni telefon, po polu		DA		DA	Monstat	DA
SDG7.1.1	Udio stanovništva koji ima pristup električnoj energiji	DA				Monstat	DA
SDG8.3.1	Udio neformalne zaposlenosti u zaposlenosti van sektora poljoprivrede, po polu				DA	Monstat	DA
SDG8.5.1	Prosječna satnica zaposlenih žena i muškaraca, po profesiji, starosnoj dobi i osobama sa invaliditetom			DA		Monstat	DA
SDG8.5.2	Stopa nezaposlenosti, po polu, starosnoj dobi i osobama sa invaliditetom	DA				Monstat	DA
SDG8.6.1	Udio mladih (starosne dobi 15-24) koji nijesu obuhvaćeni obrazovanjem, zapošljavanjem ili obukom	DA				Monstat	DA
SDG8.7.1	Udio i broj djece starosne dobi 5-17 godina koja su uključena u dječiji rad, po polu i godinama			DA		Monstat	DA
SDG8.8.1	Stope učestalosti fatalnih i ne-fatalnih povreda na radu, po polu i statusu migranata radnika, a posebno žena migranata, i osoba sa nesigurnim zaposlenjem				DA	Ministarstvo zdravlja	DA
SDG8.10.1	Broj filijala poslovnih banaka i bankomata na 100.000 odraslih osoba	DA				Centralna banka Crne Gore	DA
SDG8.10.2	Udio odraslih osoba (15 godina i stariji) koje imaju račun u banci ili drugoj finansijskoj instituciji ili kod mobilnog pružaoca platnih usluga				DA	Centralna banka Crne Gore	DA
SDG9.1.1	Udio ruralne populacije koja živi u rasponu od 2 km od puta koji se koristi tokom cijele godine				DA	MORT	NE
SDG9.c.1	Udio populacije obuhvaćene mobilnom mrežom, po tehnologiji				DA	Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost	DA
SDG10.1.1	Stope rasta izdataka domaćinstva ili prihoda po				DA		DA

	glavi stanovnika među donjih 40 procenata stanovništva i ukupnog stanovništva						
SDG10.2.1	Udio stanovništva koji živi ispod 50 procenata srednjeg prihoda, po starosnoj dobi, polu i osobama sa invaliditetom			DA		Monstat	DA
SDG10.3.1	Udio stanovništva koji je prijavio da se lično osjećao diskriminisano ili šikanirano u proteklih 12 mjeseci na osnovu diskriminišućeg razloga koji je zabranjen međunarodnim humanitarnim pravom				DA	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	DA
SDG10.4.1	Radni udio BDP-a koji obuhvata plate i davanja socijalne zaštite		DA			Monstat	DA
SDG10.7.1	Trošak za zapošljavanje koji snosi zaposleni kao udio godišnjeg dohotka ostvarenog u zemlji odredišta				DA		DA
SDG11.1.1	Udio urbane populacije koji živi u sirotinjskim četvrtima, neformalnim naseljima ili neadekvatnom smještaju				DA	Monstat	DA
SDG11.2.1	Udio populacije koji ima odgovarajući pristup javnom prevozu, po starosnoj dobi, polu i osobama sa invaliditetom				DA	Ministarstvo saobraćaja	DA
SDG11.7.1	Prosječni udio izgrađenog područja gradova koji je otvoren prostor za javnu upotrebu za sve, po polu, starosnoj dobi i osobama sa invaliditetom			DA		MORT	DA
SDG16.1.3	Udio stanovništva koji je bio izložen fizičkom, psihičkom ili seksualnom nasilju u prethodnih 12 mjeseci				DA		NE
SDG16.1.4	Udio stanovništva koji se osjeća bezbjedno kada šeta sam u kraju u kom živi				DA		NE
SDG16.2.1	Udio djece u dobi od 1 do 17 godina koja su doživjela bilo koju vrstu fizičkog kažnjavanja i/ili psihičke agresije od strane njihovih staratelja u prošlih mjesec dana				DA		NE
SDG16.2.2	Broj žrtava trgovine ljudima na 100.000 stanovnika, po polu, starosnoj dobi i obliku				DA		DA

	eksploatacije						
SDG16.2.3	Udio mladih žena i muškaraca u starosnoj dobi od 18 do 29 godina koji su doživjeli seksualno nasilje do 18 godine života				DA		DA
SDG16.3.1	Udio žrtava nasilja u prethodnih 12 mjeseci koje su prijavile da su bile žrtve nadležnim organima ili drugim zvanično priznatim mehanizmima za rješavanje konflikata				DA		DA
SDG16.3.2	Neosuđeni pritvorenici kao udio ukupne zatvorske populacije				DA	Ministarstvo pravde	DA
SDG16.4.1	Ukupna vrijednost dolazećih i odlazećih nezakonitih finansijskih tokova (u sadašnjoj vrijednosti američkih dolara)				DA		DA
SDG16.4.2	Udio oduzetog lakog i malokalibarskog naoružanja koje je evidentirano i praćeno, u skladu sa međunarodnim standardima i zakonskim instrumentima				Nije relevantno za Crnu Goru		NE
SDG16.5.1	Udio osoba koje su imale makar jedan kontakt sa javnim funkcionerom i koje su platile mito javnom funkcioneru, ili kojima su ti javni funkcioneri tražili mito, tokom proteklih 12 mjeseci				DA		DA
SDG16.5.2	Udio privrednih društava koja su imala makar jedan kontakt sa javnim funkcionerom i koja su platila mito javnom funkcioneru, ili kojima su ti javni funkcioneri tražili mito, tokom proteklih 12 mjeseci				DA		NE
SDG16.6.1	Udio primarnih budžetskih rashoda u prvobitno usvojenom budžetu, po sektoru (ili po kodovima budžetske klasifikacije ili slično)	DA				Ministarstvo finansija	DA
SDG16.6.2	Udio stanovništva koji je zadovoljan sa zadnjim kontaktom koji su imali sa javnim službama				DA		DA
SDG16.7.1	Udio radnih mjesta (po polu, starosnoj dobi, osobama sa invaliditetom i populacionim grupama) u javnim institucijama (nacionalna i				DA		DA

	lokalna zakonodavna tijela, javna služba, i pravosuđe) u poređenju sa raspodjelom na nivou države						
SDG16.7.2	Udio populacije koja vjeruje da je odlučivanje inkluzivno i respozivno, po polu, starosnoj dobi, invaliditetu i populacionoj grupi				DA		NE
SDG16.9.1	Udio djece ispod 5 godina starosti čije je rođenje registrovano kod organa nadležnog za građanske registre, po godinama				DA	MUP	DA
SDG16.10.1	Broj potvrđenih slučajeva ubistva, otmice, prinudnog nestanka, proizvoljnog pritvora i torture novinara, povezanog medijskog osoblja, predstavnika sindikata i boraca za ljudska prava u prethodnih 12 mjeseci				DA		DA
SDG16.b.1	Udio stanovništva koji je prijavio da se lično osjećao diskriminisano ili šikanirano u proteklih 12 mjeseci na osnovu diskriminišućeg razloga koji je zabranjen međunarodnim humanitarnim pravom				DA	Ombudsman	DA
SDG17.6.2	Pretplata na fiksni širokopojasni internet na 100 stanovnika, po brzini						DA
SDG17.8.1	Udio osoba koje koriste internet	DA				Monstat	DA

Tabela P IV-3: Pregled indikatora održivog razvoja s UN liste, Tematska oblast: Prirodni resursi

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	Da li se indikator prati prema nazivu i sadržaju?	Da li za indikator postoji alternativa prema sadržaju?	Da li se planira uvođenje indikatora do 2018. godine?	Da li se planira uvođenje indikatora u periodu 2018-2014. godine?	Odgovorna institucija	Da li postoji razvijena metodologija za indikator?
SDG2.4.1	Udio poljoprivrednih površina koje se koriste za produktivnu i održivu poljoprivredu			DA		Monstat	DA
SDG2.5.1	Broj biljnih i životinjskih genetskih resursa za hranu i poljoprivredu osiguran u objektima za očuvanje na srednji ili na dugi rok				DA	Biotehnički institut	NE
SDG2.5.2	Udio lokalnih sorti/pasmina, klasifikovanih kao pod rizikom, nije pod rizikom ili nepoznat nivo rizika od istrebljenja				DA	Biotehnički institut	DA
SDG6.3.1	Udio otpadnih voda koje su tretirane na bezbjedan način				DA	MORT	DA
SDG6.3.2	Udio vodnih tijela sa dobrim kvalitetom vode				DA	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	DA
SDG6.4.1	Nivo nedostatka vode: zahvatanje slatke vode kao udio raspoloživih slatkovodnih resursa			DA		Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	DA
SDG6.5.1	Stepen sprovođenja integrisanog upravljanja vodnim resursima (0-100)				DA	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	DA
SDG6.6.1	Promjena u obimu ekosistema vezanih za vodu tokom vremena				DA	Za uvođenje indikatora je potrebna pomoc UNDP.	DA
SDG9.4.1	Emisija CO2 po jedinici dodatne vrijednosti				DA	Agencija za zaštitu životne sredine	DA
SDG11.3.1	Odnos stope eksploatacije zemljišta u odnosu na stopu rasta populacije				DA	MORT	NE
SDG11.6.2	Godišnji srednji nivoi finih suspendovanih		DA			Agencija za zaštitu	DA

	čestica (npr. PM2.5 i PM10) u gradovima (ponderisano stanovništvo)					životne sredine	
SDG12.2.1	Materijalni otisak (MF) i MF po glavi stanovnika, po BDP-u			DA		Monstat	DA
SDG12.2.2	Domaća materijalna potrošnja (DMC) i DMC po glavi stanovnika, po BDP-u			DA		Monstat	DA
SDG12.3.1	Indeks globalnog gubitka hrane				DA		DA
SDG12.4.2	Opasni otpad proizveden po glavi stanovnika, udio prerađenog opasnog otpada i po vrsti prerade		DA			Monstat	NE
SDG14.1.1	Indeks priobalne eutrofikacije (ICEP) i gustina plutajućih plastičnih otpadaka				DA	Agencija za zaštitu životne sredine	DA
SDG14.3.1	Prosječna kisjelost morske vode (pH) mjerena na dogovorenom kompletu reprezentativnih stanica za uzorkovanje				DA	Agencija za zaštitu životne sredine	NE
SDG14.4.1	Udio ribljeg fonda u okviru biološki održivih nivoa		DA		DA	Institut za biologiju mora Kotor	DA
SDG14.5.1	Obuhvat zaštićenih područja u odnosu na morska područja				DA	Agencija za zaštitu životne sredine	DA
SDG15.1.1	Površina šuma kao udio u ukupnoj površini zemljišta		DA			Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	DA
SDG15.1.2	Udio važnih lokacija za kopneni i slatkovodni biodiverzitet koje su obuhvaćene zaštićenim područjima, po vrsti ekosistema		DA			Agencija za zaštitu životne sredine	NE
SDG15.2.1	Napredak u pogledu održivog gazdovanja šumama			DA		Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	DA
SDG15.3.1	Udio zemljišta koje je degradirano u odnosu na ukupnu površinu zemljišta				DA	Min. poljoprivrede i MORT - direktorat za životnu sredinu. Izvor informacija su - biotehnički institut i Geološki zavod. Ne planira se uvođenje u	NE

						Monstatu, jer je u pitanju jako skupo istraživanje (LUCAS) i potrebna je odgovarajuća tehnička oprema	
SDG15.4.1	Obuhvat lokacija bitnih za planinski biodiverzitet sa zaštićenim područjima			DA		Agencija za zaštitu životne sredine	NE
SDG15.4.2	Indeks obraslosti planina zelenim pokrivačem			DA	DA	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	DA
SDG15.5.1	Indeks Crvene liste ugroženih vrsta IUCN-a				DA	Agencija za zaštitu životne sredine	DA
SDG15.7.1	Udio divljači kojom se trgovalo, a koja je prethodno bila predmet krivolova ili nezakonite trgovine				DA	Uprava carina i Uprava za inspekcijske poslove - ekološka inspekcija.	DA
SDG15.9.1	Napredak ka ostvarenju nacionalnih ciljeva utvrđenih u skladu sa Aiči zadacima biodiverziteta 2 Strateškog plana za biodiverzitet (2011-2020)				DA	MORT	NE
SDG15.c.1	Udio divljači kojom se trgovalo a koja je prethodno bila predmet krivolova ili nezakonite trgovine						DA

Tabela P IV – : Pregled indikatora održivog razvoja sa UN liste, Tematska oblast: Ekonomski resursi

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	Da li se indikator prati prema nazivu i sadržaju?	Da li za indikator postoji alternativa prema sadržaju?	Da li se planira uvođenje indikatora do 2018. godine?	Da li se planira uvođenje indikatora u periodu 2018-2014. godine?	Odgovorna institucija	Da li postoji razvijena metodologija za indikator?
SDG1.5.2	Direktni ekonomski gubitak nastao zbog katastrofe u odnosu na globalni BDP				DA	Ministarstvo finansija	DA
SDG2.3.1	Obim proizvodnje po radnoj jedinici po klasama veličine poljoprivrednih/stočarskih/šumarskih preduzeća		DA	DA		Monstat	DA
SDG2.3.2	Prosječni prihod malih proizvođača hrane, po polu i autohtonom statusu				DA	Monstat	NE
SDG2.b.1	Procjena podrške za proizvođače		DA			Ministarstvo finansija	DA
SDG2.b.2	Subvencije za poljoprivredni izvoz		DA			Ministarstvo finansija	NE
SDG2.c.1	Indikator anomalija cijene hrane				DA	Monstat	DA
SDG6.4.1	Promjena u efikasnosti upotrebe vode tokom vremena			DA		Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	DA
SDG7.1.2	Udio stanovništva koji se prevashodno oslanja na čista goriva i tehnologiju				DA	Ministarstvo ekonomije	DA
SDG7.2.1	Udio obnovljive energije u ukupnoj konačnoj potrošnji energije		DA			Monstat	DA
SDG7.3.1	Energetski intenzitet mjeren u smislu primarne energije i bruto domaćeg proizvoda (BDP)		DA			Ministarstvo ekonomije	DA
SDG8.1.1	Godišnja stopa rasta realnog BDP-a po glavi stanovnika	DA				Monstat	NE
SDG8.2.1	Godišnja stopa rasta realnog BDP-a po zaposlenoj osobi		DA			Monstat	DA
SDG8.4.1	Materijalni otisak (MF) i MF po glavi stanovnika, po BDP-u			DA		Monstat	DA
SDG8.4.2	Domaća materijalna potrošnja (DMC) i DMC po			DA		Monstat	DA

	glavi stanovnika, po BDP-u						
SDG8.9.1	Direktni BDP od turizma kao udio ukupnog BDP-a i u stopi rasta						DA
SDG8.9.2	Broj radnih mjesta u turističkim granama kao udio ukupnih radnih mjesta i stope rasta radnih mjesta, po polu						DA
SDG9.1.2	Obim putničkog i teretnog saobraćaja, po vidu prevoza		DA			Monstat	DA
SDG9.2.1	Proizvodna vrijednost dodata kao udio BDP-a i po glavi stanovnika	DA				Monstat	DA
SDG9.2.2	Zaposlenost u proizvodnoj industriji kao udio ukupne zaposlenosti	DA				Monstat	DA
SDG9.3.1	Udio malih industrijskih preduzeća u ukupnoj industrijskoj vrijednosti dodatoj finansijskim uslugama, uključujući povoljne kredite, i njihovu integraciju u lance vrijednosti i tržišta		DA			Monstat	DA
SDG9.3.2	Udio malih industrijskih preduzeća sa kreditom ili kreditnom linijom				DA	Ministarstvo ekonomije	DA
SDG9.5.1	Potrošnja na istraživanje i razvoj kao udio BDP-a	DA				Monstat	DA
SDG9.5.2	Broj istraživača (sa punim radnim vremenom) na milion stanovnika	DA				Ministarstvo nauke	NE
SDG9.b.1	Udio dodatne vrijednosti srednje i visoko tehnološke industrije u ukupnoj dodatnoj vrijednosti		DA			Monstat	DA
SDG10.a.1	Udio carinskih pozicija primijenjenih na uvoze iz najmanje razvijenih zemalja i zemalja u razvoju koje imaju nultu carinsku tarifu				Nije relevantno za Crnu Goru		NE
SDG11.5.2	Direktni ekonomski gubitak zbog katastrofe u odnosu na globalni BDP, uključujući štetu koju je katastrofa nanijela kritičnim infrastrukturnim objektima i prekid pružanja osnovnih usluga						DA
SDG11.6.1	Procenat urbanog čvrstog otpada koji se redovno prikuplja i koji se adekvatno konačno odlaže u odnosu na ukupni otpad koji nastaje u	DA				MORT	DA

	gradu						
SDG12.5.1	Nacionalna stopa recikliranja, tone recikliranog materijala	DA				Monstat	NE
SDG14.7.1	Održivo ribarstvo kao procenat BDP-a u malim ostrvskim zemljama u razvoju, najmanje razvijenim zemljama i svim zemljama				DA	Institut za biologiju mora Kotor	NE
SDG17.1.1	Ukupni budžetski prihod kao udio BDP-a, po izvoru	DA			DA	Ministarstvo finansija	DA
SDG17.1.2	Udio domaćeg budžeta koji se finansira domaćim porezima	DA				Ministarstvo finansija	DA
SDG17.10.1	Globalno ponderisana prosječna carinska stopa				DA		DA
SDG17.11.1	Udio zemalja u razvoju i najmanje razvijenih zemalja u globalnom izvozu				DA	Monstat	DA
SDG17.12.1	Prosječne carinske stope sa kojima se suočavaju zemlje u razvoju, najmanje razvijene zemlje i male ostrvske zemlje u razvoju				DA	Poreska uprava	DA
SDG17.13.1	Makroekonomska kontrolna tabla (dashboard)						NE

Tabela P IV – 5: Pregled indikatora održivog razvoja s UN liste, Tematska oblast: Upravljanje za održivi razvoj

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	Da li se indikator prati prema nazivu i sadržaju?	Da li za indikator postoji alternativa prema sadržaju?	Da li se planira uvođenje indikatora do 2018. godine?	Da li se planira uvođenje indikatora u periodu 2018-2014. godine?	Odgovorna institucija	Da li postoji razvijena metodologija za indikator?
SDG1.5.3	Broj zemalja sa nacionalnim i lokalnim strategijama za smanjenje rizika od katastrofa			DA		MUP	NE
SDG5.1.1	Da li su uspostavljeni pravni okviri za unapređenje, sprovođenje i praćenje ravnopravnosti i nediskriminacije na osnovu pola				DA	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	DA
SDG5.6.2	Broj zemalja sa zakonima i propisima koji garantuju ženama starosne dobi od 15-49 godina pristup seksualnoj i reproduktivnoj				DA	Ministarstvo zdravlja	DA

	zdravstvenoj zaštiti, informacijama i obrazovanju						
SDG5.a.2	Udio zemalja u kojima pravni okvir (uključujući i običajno pravo) garantuje ženama jednaka prava na vlasništvo nad zemljištem i/ili kontrolu zemljišta				DA		DA
SDG5.c.1	Udio zemalja sa sistemima za praćenje i javna izdvajanja za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena				DA	Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	NE
SDG6.5.2	Udio prekograničnog slivnog područja sa operativnim aranžmanom za saradnju u oblasti voda			DA		Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja	DA
SDG6.b.1	Udio lokalnih administrativnih jedinica sa utvrđenim i operativnim politikama i procedurama za učešće lokalnih zajednica u upravljanju vodom i primjenom sanitarnih mjera				DA	Neophodna je tehnička pomoć UNDP. Min. poljoprivrede i ruralnog razvoja, MORT, Min. zdravlja, lokalne samouprave i ostale nadležne organizacije.	DA
SDG8.8.2	Povećanje nacionalnog poštovanja radnih prava (sloboda udruživanja i kolektivno pregovaranje) zasnovanih na tekstualnim izvorima Međunarodne organizacije rada (MOR) i domaćem zakonodavstvu, po polu i migrantskom statusu				DA	Ministarstvo rada i socijalnog staranja	DA
SDG10.5.1	Pokazatelji finansijske ispravnosti						NE
SDG10.6.1	Udio članova i prava glasa zemalja u razvoju u međunarodnim organizacijama				DA	Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija	DA
SDG10.7.2	Broj zemalja koje su sprovele migracione politike kojima se dobro upravlja						DA
SDG11.3.2	Procenat gradova koji imaju strukturu za urbano planiranje i upravljanje u kojoj civilno društvo direktno učestvuje i koja funkcioniše na redovan i demokratski način				DA	MORT	NE

SDG11.a.1	Udio stanovništva koje živi u gradovima koji sprovode urbane i regionalne planove razvoja, integrišu projekcije stanovništva i resursne potrebe, po veličini grada			DA		MORT	DA
SDG11.b.1	Udio lokalnih samouprava koje usvajaju i sprovode lokalne strategije za smanjenje rizika od katastrofa u skladu sa Okvirom za smanjenje rizika od katastrofa iz Sendaija (2015-2030)			DA		MUP	DA
SDG11.b.2	Broj zemalja sa nacionalnim i lokalnim strategijama za smanjenje rizika od katastrofa						NE
SDG12.1.1	Broj zemalja sa nacionalnim akcionim planovima za održivu potrošnju i proizvodnju ili koje su održivu potrošnju i proizvodnju integrisale u nacionalne politike kao prioritet ili cilj				DA		NE
SDG12.4.1	Broj strana potpisnica međunarodnih multilateralnih sporazuma o opasnom otpadu i drugim hemikalijama, koje ispunjavaju obaveze koje su na sebe preuzele i obaveze dostavljanja informacija koje se traže na osnovu svakog od relevantnih sporazuma				DA	Agencija za zaštitu životne sredine	NE
SDG12.6.1	Broj privrednih društava koja objavljuju izveštaje o održivosti				DA	Ministarstvo finansija	NE
SDG12.7.1	Broj zemalja koje sprovode održive politike javne nabavke i akcione planove				DA	Direkcija za javne nabavke	NE
SDG12.a.1	Iznos podrške zemljama u razvoju za istraživanje i razvoj za održivu potrošnju i proizvodnju i ekološki zdrave tehnologije				DA	Ministarstvo nauke	NE
SDG12.b.1	Broj održivih strategija ili politika u oblasti turizma i sprovedenih akcionih planova, sa dogovorenim instrumentima za praćenje i procjenu				DA		DA
SDG13.1.1	Broj zemalja sa nacionalnim i lokalnim strategijama za smanjenje rizika od katastrofa			DA		MUP	DA
SDG13.2.1	Broj zemalja koje su saopštile da su uspostavile			DA		MORT	NE

	ili operacionalizovale integrisanu politiku/strategiju/plan koji povećava njihovu sposobnost da se prilagode negativnim uticajima klimatskih promjena, i razviju klimatsku otpornost i niske emisije gasova staklene bašte na način koji ne ugrožava proizvodnju hrane (uključujući i nacionalni plan adaptacije, nacionalno određen doprinos, nacionalne komunikacije, dvogodišnji ažurirani izvještaj ili drugo)						
SDG13.3.1	Broj zemalja koje su integrisale ublažavanje, prilagođavanje, smanjenje uticaja i rano upozoravanje u nastavne planove i programe za osnovno, srednješkolosko i univerzitetsko obrazovanje				DA	MORT	NE
SDG13.3.2	Broj zemalja koje su saopštile da su ojačale izgradnju institucionalnih, sistemskih i individualnih kapaciteta za sprovođenje adaptacije, ublažavanje i transfer tehnologije, i razvojne aktivnosti			DA		MORT	NE
SDG14.2.1	Udio nacionalnih isključivih ekonomskih zona kojima se upravlja upotrebom pristupa zasnovanih na ekosistemu						DA
SDG14.6.1	Napredak zemalja u pogledu stepena sprovođenja međunarodnih instrumenata koji su usmjereni na borbu protiv nelegalnog, neprijavljenog i neregulisanog ribolova				DA	Institut za biologiju mora Kotor	DA
SDG14.b.1	Napredak po zemljama u pogledu stepena primjene zakonskog/regulatornog/programsko-političkog/institucionalnog okvira koji prepoznaje i štiti prava pristupa ribolova malih razmjera				DA	Institut za biologiju mora Kotor	DA
SDG14.c.1	Broj zemalja koje napreduju u pogledu ratifikacije, prihvatanja i sprovođenja, kroz pravne, političko-programske i institucionalne				DA	MORT	DA

	okvire, instrumenata povezanih sa okeanom kojima se sprovodi međunarodno pravo, u skladu sa Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravu mora (UNCLOS), za očuvanje i održivo korišćenje okeana i njihovih resursa						
SDG15.6.1	Broj zemalja koje su usvojile zakonodavne, administrativne i programsko-političke okvire kojima se osigurava pravična podjela koristi				DA	MORT	DA
SDG15.8.1	Udio zemalja koje su usvojile relevantno domaće zakonodavstvo i opredijelile adekvatne resurse za prevenciju ili kontrolu invazivnih stranih vrsta				DA	MORT	DA
SDG16.8.1	Udio članova i prava glasa zemalja u razvoju u međunarodnim organizacijama				DA	U pitanju je 10.6	DA
SDG16.10.2	Broj zemalja koje usvajaju i sprovode ustavne, zakonske i/ili programsko-političke garancije za pravo na pristup javnosti informacijama				DA		DA
SDG16.a.1	Postojanje nezavisnih nacionalnih institucija za zaštitu ljudskih prava u skladu sa Pariškim načelima				DA		DA
SDG17.2.1	Neto zvanična razvojna pomoć, ukupno i za najmanje razvijene zemlje, kao udio u bruto nacionalnom dohotku donatora Komiteta za razvojnu pomoć OECD-a				DA	Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija	DA
SDG17.3.1	Strane direktne investicije (SDI), zvanična razvojna pomoć i Saradnja jug-jug kao udio u ukupnom domaćem budžetu				DA	Centralna banka Crne Gore	NE
SDG17.3.2	Iznos doznaka (u američkim dolarima) kao udio ukupnog BDP-a		DA			Centralna banka Crne Gore	NE
SDG17.4.1	Servisiranje duga kao udio izvoza roba i usluga				DA	Centralna banka Crne Gore	NE
SDG17.5.1	Broj zemalja koje usvajaju i sprovode planove za podsticanje ulaganja za najmanje razvijene zemlje						NE
SDG17.6.1	Broj sporazuma i programa između zemalja o				DA		NE

	saradnji u oblasti nauke i/ili tehnologije, po vrsti saradnje						
SDG17.14.1	Broj zemalja koje su uspostavile mehanizme za poboljšanje koherentnosti javne politike održivog razvoja				DA		NE
SDG17.15.1	Opseg u okviru kog pružaoci razvojne saradnje koriste okvire za rezultate i instrumente za planiranje koji su u vlasništvu zemlje						NE
SDG17.16.1	Broj zemalja koje izvještavaju o napretku u okvirima za praćenje efikasnosti razvoja u kojima učestvuje više strana a koji podržavaju postizanje održivih razvojnih ciljeva						DA
SDG17.18.1	Udio indikatora održivog razvoja kreiranih na nacionalnom nivou sa punim razvrstavanjem kada je to relevantno za cilj, u skladu sa Osnovnim načelima zvanične statistike			DA		MORT	DA
SDG17.18.2	Broj zemalja koje imaju domaće zakonodavstvo o statistici koje je usklađeno sa Osnovnim načelima zvanične statistike						NE
SDG17.18.3	Broj zemalja sa nacionalnim statističkim planom koji je u potpunosti finansiran i sprovodi se, prema izvoru finansiranja						NE
SDG17.19.2	Udio zemalja koje su a) obavile makar jedan popis stanovništva i domaćinstava u prošlih deset godina, i b) ostvarile 100-procentni upis u matične knjige rođenih i 80-procentni upis u matične knjige umrlih						NE

Tabela P IV – 6: Pregled indikatora održivog razvoja s UN liste, Tematska oblast: Finansiranje za održivi razvoj

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	Da li se indikator prati prema nazivu i sadržaju?	Da li za indikator postoji alternativa prema sadržaju?	Da li se planira uvođenje indikatora do 2018. godine?	Da li se planira uvođenje indikatora u periodu 2018-2014. godine?	Odgovorna institucija	Da li postoji razvijena metodologija za indikator?
SDG1.a.1	Udio sredstava dodijeljenih direktno od strane vlade programima za smanjenje siromaštva		DA			Ministarstvo finansija	NE
SDG1.a.2	Udio ukupne budžetske potrošnje na neophodne usluge (obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita)		DA			Ministarstvo finansija	NE
SDG1.b.1	Udio tekuće i kapitalne potrošnje države na sektore koji nesrazmjerno idu u korist žena, siromašnih i ranjivih grupa				DA	Ministarstvo finansija	NE
SDG2.a.1	Indeks usmjerenosti na poljoprivredu za budžetske rashode	DA				Ministarstvo finansija	DA
SDG2.a.2	Ukupni zvanični tokovi (zvanična razvojna pomoć plus drugi zvanični tokovi) za sektor poljoprivrede				DA	Ministarstvo finansija	NE
SDG3.b.2	Ukupna neto zvanična razvojna pomoć za medicinska istraživanja i osnovne zdravstvene sektore				DA	Ministarstvo finansija	DA
SDG4.b.1	Obim tokova zvanične razvojne pomoći za stipendije po sektoru i vrsti studija				DA	Ministarstvo finansija	DA
SDG6.a.1	Obim zvanične razvojne pomoći povezane sa vodom i primjenom sanitarnih mjera koja je dio vladinog koordinisanog plana potrošnje				DA	Ministarstvo finansija	DA
SDG7.a.1	Prikupljeni iznos u američkim dolarima na godišnjem nivou počevši od 2020.godine za preuzetu obavezu u iznosu od 100 milijardi američkih dolara				DA		NE
SDG7.b.1	Ulaganja u energetska efikasnost kao procenat BDP-a i iznos stranih direktnih investicija u finansijski transfer za infrastrukturu i tehnologiju		DA			Ministarstvo ekonomije	NE

	u službi održivog razvoja						
SDG8.a.1	Preuzete obaveze i isplate za Pomoć za trgovinu				DA		DA
SDG8.b.1	Ukupna državna potrošnja na programe socijalne zaštite i zapošljavanja kao udio nacionalnih budžeta i BDP-a		DA			Ministarstvo finansija	DA
SDG9.a.1	Ukupna zvanična međunarodna podrška (zvanična razvojna pomoć plus drugi zvanični tokovi) za infrastrukturu		DA			Monstat	DA
SDG10.b.1	Ukupni tok resursa za razvoj, po primaocu i zemljama donatorima i vrsti toka (npr. zvanična razvojna pomoć, strane direktne investicije i drugi tokovi)				DA	Centralna Banka Crne Gore	NE
SDG10.c.1	Troškovi slanja doznaka kao udio doznačenog iznosa				DA	Centralna banka Crne Gore	DA
SDG11.4.1	Ukupni izdaci (javni i privatni) po glavi stanovnika potrošeni na zaštitu i očuvanje cjelokupne kulturne i prirodne baštine, po vrsti baštine (kulturna, prirodna, mješovita, sa oznakom Centra za svjetsku baštinu), nivou vlasti (nacionalne, regionalne i lokalne/opštinske), vrsti troškova (operativni rashodi/ investicije) i vrsti privatnog finansiranja (donacije u naturi, privatni neprofitni sektor, sponzorstvo)				DA	Ministarstvo kulture, MORT - EPA, Min. finansije	DA
SDG11.c.1	Udio finansijske podrške najmanje razvijenim zemljama koja se izdvaja za izgradnju i preuređivanje održivih, otpornih i resursno-efikasnih zgrada upotrebom lokalnih materijala						DA
SDG12.c.1	Iznos subvencija za fosilna goriva po jedinici BDP-a (proizvodnja i potrošnja) i kao udio u ukupnom nacionalnom rashodu za fosilna goriva		DA			Ministarstvo ekonomije	NE
SDG13.a.1	Prikupljeni iznos u američkim dolarima na godišnjem nivou počevši od 2020.godine za preuzetu obavezu u iznosu od 100 milijardi američkih dolara				Nije relevantno.		NE
SDG13.b.1	Broj najmanje razvijenih zemalja i malih ostrvskih				Nije		DA

	zemalja u razvoju koje dobijaju specijalizovanu podršku, i iznos podrške, uključujući finansije, tehnologiju i izgradnju kapaciteta, za mehanizme za jačanje kapaciteta za djelotvorno planiranje i upravljanje povezano sa klimatskim promjenama, uz naglasak na žene, mlade i lokalne i marginalizovane zajednice				relevantno.		
SDG14.a.1	Udio ukupnog istraživačkog budžeta raspoređenog za istraživanje u oblasti pomorske tehnologije				DA	Ministarstvo nauke	NE
SDG15.a.1	Zvanična razvojna pomoć i javni rashodi za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i ekosistema				DA	Ministarstvo finansija	NE
SDG15.b.1	Zvanična razvojna pomoć i javni rashodi za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i ekosistema				DA	Ministarstvo finansija	DA
SDG17.7.1	Ukupni iznos odobrenih sredstava za zemlje u razvoju namijenjen za promovisanje razvoja, prenosa, distribucije i širenja ekološki zdravih tehnologija				DA	Ministarstvo finansija	NE
SDG17.9.1	Dolarska vrijednost finansijske i tehničke pomoći (uključujući kroz Saradnju sjever-jug, jug-jug i trostranu saradnju) opredijeljene zemljama u razvoju						DA
SDG17.17.1	Iznos američkih dolara opredijeljenih za javno-privatna partnerstva i partnerstva civilnog društva				DA		NE
SDG17.19.1	Dolarska vrijednost svih resursa koji su stavljeni na raspolaganje u cilju jačanja statističkih kapaciteta u zemljama u razvoju						NE

8.5. Prilog V - Pregled dostupnih nacionalnih indikatora održivog razvoja

Tabela P V -1: Pregled dostupnih nacionalnih indikatora održivog razvoja, Prioritetna tema: Ljudski resursi

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	SDG indikator za koji se procjenjuje da se u određenom opsegu može povezati sa nacionalnim indikatorom
NILJ01	MONSTAT, Broj živorođenih	
NILJ02	MONSTAT, Broj umrlih	
NILJ03	MONSTAT, Stopa nataliteta	
NILJ04	MONSTAT, Stopa mortaliteta	
NILJ05	MONSTAT, Stopa prirodnog priraštaja	
NILJ06	MONSTAT, Broj sklopljenih brakova	
NILJ07	MONSTAT, Broj razvedenih brakova	
NILJ08	MONSTAT, Stopa nupcijaliteta	
NILJ09	MONSTAT, Stopa divorcijaliteta	
NILJ10	MONSTAT, Kretanje stanovništva Crne Gore po opštinama	
NILJ11	MONSTAT, Broj crnogorskih državljana koji su se doselili u Crnu Goru	
NILJ12	MONSTAT, Broj crnogorskih državljana koji su se odselili iz Crne Gore	
NILJ13	MONSTAT, Broj stranih državljana koji se doselio u Crnu Goru	
NILJ14	MONSTAT, Očekivano trajanje života	
NILJ15	MDG2.1, Stopa upisa u ustanove predškolskog obrazovanja i vaspitanja (po polu)	SDG4.2.2
NILJ16	Izdavanja iz budžeta za predškolsko obrazovanje (% BDP)	
NILJ17	MDG2.2, Stopa upisa u osnovne škole (po polu)	
NILJ18	MDG2.3, Stopa završetka osnovnih škola (po polu)	
NILJ19	Izdaci iz budžeta za obrazovanje (% BDP)	
NILJ20	Stopa nepismenosti kod djece mlađe od 10 godina	SDG4.6.1
NILJ21	MDG2.4, Stopa nepismenih	SDG4.6.1
NILJ22	Izdaci za istraživanje i razvoj (% BDP)	
NILJ23	MDG4.1, MONSTAT, Stopa mortaliteta među odojčadi (na 1.000 živorođene djece)	SDG3.2.2
NILJ24	MDG4.2, Stopa mortaliteta djece do pet godina starosti (na 1.000 živorođene djece)	SDG3.2.1
NILJ25	MONSTAT, Stopa maskuliniteta živorođenih	
NILJ26	MONSTAT, Stopa maskuliniteta umrlih	
NILJ27	MONSTAT, Stopa maskuliniteta umrle odojčadi	
NILJ28	MDG4.3, Udio jednogodišnjaka vakcinisanih protiv boginja (%)	
NILJ29	MDG4.4, Udio djece vakcinisane sa BCG, DTP, OPV i vakcinom protiv Hepatitisa B (%)	
NILJ30	MDG4.4a, BCG	
NILJ31	MDG4.4b, DTP	
NILJ32	MDG4.4c, OPV	
NILJ33	MDG4.4d, Hepatitis B	SDG3.3.4
NILJ34	MDG4.5, Broj nesrećnih slučajeva djece 0-4 godine sa smrtnim ishodom na ukupnu populaciju	
NILJ35	MDG5.1, Stopa smrtnosti majki na 100.000 živorođene djece	SDG3.1.1
NILJ36	MDG5.2, Procenat porođaja kojima je prisustvovalo kvalifikovano medicinsko osoblje	SDG3.1.2
NILJ37	MDG6.1.a, Stopa novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV na 100.000 stanovnika	SDG3.3.1

NILJ38	MDG6.1.b, Stopa novoregistrovanih slučajeva (u godini) HIV/AIDS na 100.000 stanovnika	SDG3.3.1
NILJ39	MDG6.2, Stopa dobrovoljno testiranih na HIV na 1.000 stanovnika	SDG3.3.1
NILJ40	MDG6.3, Stopa novoregistrovanih slučajeva od tuberkuloze na 100.000	SDG3.3.2
NILJ41	MDG6.4, Procenat oboljelih od multirezistentne tuberkuloze u odnosu na ukupan broj oboljelih od tuberkuloze	SDG3.3.2
NILJ42	MDG6.5, Stopa smrtnosti od TBC-a na 100.000 stanovnika	SDG3.3.2
NILJ43	MDG6.6, Stopa smrtnosti od kardiovaskularnih bolesti (na 100.000 stanovnika)	SDG3.4.1
NILJ44	MDG6.7, Stopa smrtnosti od malignih tumora (na 100.000 stanovnika)	SDG3.4.1
NILJ45	Broj ljekara na 100.000 stanovnika	
NILJ46	Iskorišćenost posteljnog fonda bolničkih ustanova	
NILJ47	Izdavanja iz budžeta za zdravstvo, per capita (proračunato od strane Svjetske zdravstvene organizacije)	
NILJ48	Udio zdravstvene potrošnje u BDP (proračunato od strane Svjetske zdravstvene organizacije)	
NILJ49	Udio zdravstvene potrošnje u budžetu (proračunato od strane Svjetske zdravstvene organizacije)	
NILJ50	Udio privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnim zdravstvenim troškovima (proračunato od strane Svjetske zdravstvene organizacije)	
NILJ51	Stopa incidence dijabetesa	
NILJ52	Stopa prevalencije dijabetesa	
NILJ53	Stopa incidence tumora	
NILJ54	Stopa prevalencije tumora	
NILJ55	Stopa incidence AKS	
NILJ56	Stopa prevalencije AKS	
NILJ57	Stopa incidence CVB	
NILJ58	Stopa prevalencije CVB	

Tabela P V -2: Pregled dostupnih nacionalnih indikatora održivog razvoja, Prioritetna tema: Društveni resursi

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	SDG indikator za koji se procjenjuje da se u određenom opsegu može povezati sa nacionalnim indikatorom
NID01	MRSS Broj djece smještene u hraniteljske porodice	
NID02	MRSS Procenat procesuiranih slučajeva u odnosu na broj prijavljenih slučajeva prisilnih brakova, razvrstan prema instituciji (prosvjeta, centri za socijalni rad, policija, tužilaštvo, sudstvo) mjestu/opštini, na godišnjem nivou.	SDG5.3.1
NID03	MRSS Broj žrtava nasilja u porodici kojima je pružena usluga opšte podrške na godišnjem nivou po 1) vrsti usluge, 2) pružaocu, 3) opštini	SDG5.2.1
NID04	MRSS Geografska raspoređenost specijalizovanih, lako dostupnih i bezbjednih usluga podrške za žrtve nasilja razvrstan prema: a) tipu usluge podrške, b) opštini, c) pružaocu usluge i d) i izvoru finansiranja	
NID05	MRSS Broj žrtava nasilja u sigurnim kućama, u odnosu na identifikovanu potrebu za smeštajem u sigurnim kućama na godišnjem nivou, razvrstano u odnosu na: a) sve oblike nasilja, b) broju odraslih i broju djece, c) starosti i polu djece i d) opštini;	SDG5.2.1
NID06	MRSS Procenat izdvajanja iz godišnjeg i lokalnih budžeta namijenjen	

	nesmetanom funkcionisanju sigurnih kuća i smještaju za žrtve, u odnosu na ukupni budžet za usluge u ovoj oblasti, na godišnjem nivou	
NID07	MRSS Broj (24/7) SOS telefonskih linija na nivou države koje pružaju povjerljivo i anonimno savjetovanje za žrtve nasilja i broj korisnika/ca ove usluge, na godišnjem nivou, razvrstan prema a) broju odraslih i broju djece, b) starosti i polu djece, c) oblicima nasilja, d) srodstvu između učinioca i žrtve i e) opštini;	
NID08	MRSS Procenat izdvajanja iz državnog i lokalnih budžeta namijenjen funkcionisanju (24/7) SOS telefonskih linija koje pružaju besplatne savjete žrtvama u vezi sa svim oblicima nasilja, u odnosu na ukupni budžet za usluge u ovoj oblasti, na godišnjem nivou;	
NID09	MRSS Broj i regionalna rasprostranjenost centara u kojima se pruža specijalizovana podrška žrtvama silovanja ili seksualnog nasilja (broj centara u odnosu na broj stanovnika);	
NID10	MRSS Broj žrtava silovanja ili seksualnog nasilja kojima je pružena specijalizovana podrška, u odnosu na ukupan broj prijavljenih slučajeva tog nasilja, na godišnjem nivou.	SDG5.3.1, SDG5.2.2
NID11	MRSS Broj slučajeva u kojima su nadležni organi izrekli mjere zaštite i mjere bezbjednosti učiniocima nasilja u porodici	
NID12	MRSS Broj slučajeva u kojima su nadležni organi ustanovili kršenje zaštitnih mjera i mjera bezbjednosti	
NID13	MRSS Broj sprovedenih postupaka za kršenje zaštitnih mjera	
NID14	MRSS Broj kancelarija/organizacija koje pružaju besplatnu pravnu pomoć žrtvama nasilja u porodici	
NID15	MRSS Broj osoba kojima je pružena besplatna pravna pomoć	
NID16	MRSS Broj djece žrtava nasilja u porodici koja su koristila usluge podrške (uključujući psihološko savjetovanje) u odnosu na ukupan broj identifikovane djece žrtava na godišnjem nivou;	
NID17	MRSS Broj sudskih postupaka (krivičnih, prekršajnih i mjera zaštite) u kojima je učinilac proglašen krivim ili su mu izrečene mjere zaštite i u odnosu na djecu žrtve nasilja, u odnosu na ukupan broj sudskih postupaka u kojima su učinilac i/ili žrtva imali djecu, na godišnjem nivou;	
NID18	MRSS Broj i vrsta institucija (policija, tužilaštvo, sudovi) u kojima postoji posebno opremljen prostor za obavljanje razgovora sa žrtavama porodičnog nasilja, prilagođen potrebama djece i čekaonicama za žrtve svjedoke odvojene od okrivljenog.	
NID19	MONSTAT, MDG1.8, MDG1.9 Stopa nezaposlenosti (ukupno i po polu)	SDG8.5.2
NID20	MONSTAT, MDG1.10 Stopa dugoročne nezaposlenosti	SDG8.5.2
NID21	MONSTAT, MDG1.1 Stopa siromaštva	SDG1.1.1, SDG1.2.1, SDG1.2.2
NID22	MONSTAT, MDG1.2 Jaz siromaštva	SDG1.1.1, SDG1.2.1, SDG1.2.2
NID23	MONSTAT, MDG1.3 Oštrina siromaštva	SDG1.1.1, SDG1.2.1, SDG1.2.2
NID24	MONSTAT, MDG1.4 Gini koeficijent	SDG4.5.1
NID25	MONSTAT, MDG1.5 Odnos kvartilnih udjela (odnos prosječne potrošnje 20% najbogatijih i 20% najsiromašnijih građana)	SDG4.5.1
NID26	MRSS Broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite po polu	SDG1.3.1
NID27	MRSS Broj punoljetnih korisnika socijalne zaštite po polu	SDG1.3.1
NID28	MONSTAT, MDG1.6 Stopa siromaštva na sjeveru	SDG1.1.1
NID29	MONSTAT, MDG1.7 Stopa siromaštva u ruralnim oblastima	SDG1.1.1
NID30	MVPEI Ukupna vrijednost projekata koji su povučeni iz EU fondova za lokalni i ruralni razvoj	
NID31	MONSTAT, MDG3.1 Stopa zaposlenosti žena	SDG8.5.2

NID32	MONSTAT, MDG3.2 Stopa nezaposlenosti žena	SDG8.5.2
NID33	MLJMP MDG3.3 Procenat mjesta koje zauzimaju žene u Skupštini Crne Gore	SDG5.5.1
NID34	MLJMP MDG3.4 Udio žena među ministrima u Vladi	SDG5.5.2
NID35	MLJMP MDG3.5 Udio žena među gradonačelnicima	SDG5.5.2
NID36	MLJMP MDG3.6 Udio žena među odbornicima u lokalnim skupštinama	SDG5.5.1
NID37	MLJMP Broj upisane romske i egipćanske djece u osnovnom obrazovanju u Crnoj Gori	
NID38	MLJMP Nivo etničke distance u Crnoj Gori	
NID39	MLJMP Procenat drop outa romske i egipćanske djece u osnovnom obrazovanju u Crnoj Gori	
NID40	MK Procenat doprinosa privatnih i formalnih kulturnih aktivnosti bruto domaćem proizvodu	
NID41	MK Procenat osoba koje se bave zanimanjima vezanim za kuturu u okviru ukupnog broja zaposlenih	
NID42	MK Procenat konačnih troškova po domaćinstvu utrošenih na kulturne aktivnosti, dobra ili usluge u odnosu na ukupne troškove domaćinstva	
NID43	MK Procenat nastavnih sati posvećen promociji višejezičnosti u odnosu na ukupan broj nastavnih sati posvećen jezicima (razredi 7-8)	
NID44	MK Procenat nastavnih sati posvećen obrazovanju u oblasti umjetnosti u odnosu na ukupan broj nastavnih sati (razredi 7-8)	
NID45	MK Indeks koherentnost i pokrivenost tehničkog i stručnog obrazovanja i osposobljavanja i visokog obrazovanja u oblasti kulture	
NID46	MK Indeks razvijenosti okvira za postavljanje standarda za zaštitu i promovisanje kulture, kulturnih prava i kulturne raznovrsnosti	
NID47	MK Indeks razvijenosti političkog i institucionalnog okvira za zaštitu i promovisanje kulture, kulturnih prava i kulturne raznovrsnosti	
NID48	MK Distribucija odabrane infrastrukture za kulturu u odnosu na distribuciju stanovništva zemlje u administrativnim odsjecima odmah ispod državnog nivoa	
NID49	MK Indeks promovisanja učešća kulturnih poslenika i manjina u izradi i implementaciji kulturnih politika, mjera i programa koji se na njih odnose	
NID50	MK Procenat stanovništva koje je učestvovalo u bar jednom kulturnom događaju u posljednjih 12 mjeseci	
NID51	MK Stepen tolerancije u društvu prema ljudima drugačijeg kulturološkog porijekla	
NID52	MK Stepen međuljudskog povjerenja	
NID53	MK Indeks slobode štampanih, elektronskih i internet medija	
NID54	MK Procenat izdvajanja iz državnog budžeta najmenjeno zaštititi kulturnih dobara uključujući UNESCO lokalitete	SDG11.4.1
NID55	MK Broj ukupno zaštićenih kulturnih dobara	
NID56	MK Broj zaštićenih kulturnih dobara iz perioda XX vijeka	
NID57	MK Broj zaštićenih kulturnih dobara koji primjeri ruralne ahitekture	
NID58	MK Broj zaštićenih industrijskih objekata kao kulturnih dobara	
NID59	MK Broj zaštićenih kulturnih predjela	
NID60	MK Broj zaštićene nematerijalne baštine	
NID61	MK Broj zaposlenih u institucijama nadležnim za zaštitu kulture baštine i predjela	
NID62	MK Indeks razvijenosti multidimenzionalnog okvira za održivost	

	baštine	
NID63	ME Indeks razvijenosti JLS	
NID64	ME Indeks konkurentnosti JLS	
NID65	Broj priloga nevladinih organizacija tokom javnih rasprava o nacrtima propisa i strategija na godišnjem nivou.	
NID66	IRF Ukupna vrijednost projekata odobrenih od strane IRF za Sjeverni region	

Tabela P V – 3: Pregled dostupnih nacionalnih indikatora održivog razvoja, Prioritetna tema: Prirodni resursi

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	SDG indikator za koji se procjenjuje da se u određenom opsegu može povezati sa nacionalnim indikatorom
NIP01	B01, EPA Biodiverzitet vrsta	SDG15.a.1, SDG15.b.1
NIP02	B02, EPA Zastupljenost i stanje odabranih vrsta	
NIP03	EPA, Crvene liste i knjige vrsta, nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja biodiverziteta 2020. godine	SDG15.5.1, SDG15.a.1, SDG15.b.1
NIP04	Indikatori u okviru Aichi 3, 5, 9, 11, 12 zadataka nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja	SDG15.9.1
NIP05	MDG 7.1 Udio površina zaštićenih radi očuvanja biološkog diverziteta (%)	SDG15.a.1, SDG15.b.1, SDG15.1.2, SDG15.4.1
NIP06	MDG 7.2 Udio morskih ekosistema u ukupno zaštićenoj površini radi očuvanja biološkog diverziteta (%)	SDG15.a.1, SDG15.b.1, SDG14.5.1
NIP07	MDG 7.3 Udio zemljišta pokrivenog šumama (šume i šumsko zemljište) (%)	SDG15.a.1, SDG15.b.1
NIP08	B03, EPA Suva stabla u šumama	
NIP09	B04, EPA Brojnost i dinamika populacija divljači	SDG15.7.1, SDG15.c.1
NIP10	B05, EPA Alohtone i invazivne vrste	SDG15.8.1
NIP11	B06, EPA Šumski požari	
NIP12	B07, EPA Zaštićena područja	SDG15.a.1, SDG15.b.1, SDG15.1.2, SDG15.4.1, SDG14.5.1, SDG 15.3.1, SDG 15.4.2, SDG 15.9.1,
NIP13	V01, EPA Nutrijenti u površinskim vodama	
NIP14	V02, EPA Biohemijska potrošnja kiseonika	
NIP15	V03, EPA Indeks kvaliteta površinskih voda	SDG 6.3.1, 6.3.2, SDG15.1.2, SDG 6.5.1, SDG 6.5.2
NIP16	MDG7.7 Stepent antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda (%)	
NIP17	V04, EPA Kvalitet vode za piće	SDG6.1.1
NIP18	V05, EPA Upotreba slatkovodnih resursa	SDG6.4.1, SDG6.4.2
NIP19	V06, EPA Gubici vode	SDG 6.4.2, SDG 6.4.1, SDG 6.4.2
NIP20	MDG7.8 Gubici na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima (%)	
NIP21	MDG7.9 Procenat priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima	SDG6.2.1, SDG 6.b.1
NIP22	MDG7.10 Udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine otpadnih voda u skladu sa nacionalnim popisima (%)	SDG6.3.1, SDG 6.b.1
NIP23	V07, EPA Pristup javnoj kanalizaciji	
NIP24	V08, EPA Pristup postrojenjima za prečišćavanje	SDG6.3.1, SDG 6.b.1
NIP25	M01, EPA Kvalitet morske vode za kupanje	
NIP26	M02, EPA Hlorofil u prelaznim, priobalnim i morskim vodama	
NIP27	M03, EPA Nutrijenti u prelaznim, priobalnim i morskim vodama	

NIP28	M04, EPA Trofični indeks	SDG14.1.1
NIP29	M05, EPA Stepen zasićenosti kiseonikom prelaznih, priobalnih morskih voda	
NIP30	M05, EPA Koncentracija teških metala u marinskim indikatorskim vrstama	
NIP31	EcAp indikatori nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja do 2018. g	SDG14.4.1, SDG 14.3.1, SDG 14.7.1
NIP32	MSFD indikatori nakon uvođenja u sistem nacionalnog praćenja do 2019. g	SDG14.4.1, SDG 14.3.1, SDG 14.7.1
NIP33	Z01, EPA Erozijska zemljišta	SDG15.3.1
NIP34	Z02, EPA Promjena načina korišćenja zemljišta	SDG15.3.1
NIP35	VA01, EPA Kvalitet vazduha u urbanim područjima	SDG11.6.2, SDG3.9.1
NIP36	MDG 7.4 Broj prekoračenja izmjerenih koncentracija PM10 u odnosu na granične vrijednosti i granice tolerancije za zaštitu zdravlja ljudi u Podgorici, Pljevljima, Nikšiću, (opština primorje)	
NIP37	VA02, EPA Emisije zakiseljavajućih gasova	
NIP38	VA03, EPA Emisije prekursora ozona	
NIP39	VA04, EPA Emisije primarnih suspendovanih čestica i prekursora sekundarnih suspendovanih čestica	
NIP40	KP01, EPA Godišnja temperature vazduha	
NIP41	KP02, EPA Godišnja količina padavina	
NIP42	KP03, EPA Potrošnja supstanci koje oštećuju ozonski omotač	
NIP43	KP04, EPA Trend emisije gasova s efektom staklene bašte MDG 7.5 Antropogene emisije GHG gasova preračunate u (t CO2 eq/stanovniku)	SDG9.4.1, SDG13.2.1
NIP44	KP05, EPA Projekcije emisije gasova s efektom staklene bašte	
NIP45	MORT, Indikator izgrađenosti (%)	SDG11.7.1
NIP46	MORT, Indikator planirane izgrađenosti (%)	SDG11.7.1
NIP47	MORT, Indikator iskorišćenosti GP unutar GUR-a (%)	SDG11.7.1
NIP48	MORT, Indikator iskorišćenosti GP van GUR-a (%)	SDG11.7.1
NIP49	MORT, Udio građevinskih područja u ukupnoj površini obalnih opština	
NIP50	MORT, Udio građevinskih područja u pojasu širine 1 km od obalne linije	
NIP51	UNDAF, Udio smanjenja emisija GHG na godišnjem nivou u ukupnim emisijama GHG (%)	SDG9.4.1, SDG13.2.1
NIP52	UNDAF, Broj donijetih i operativnih nacionalnih akcionih planova za različite vrste vanrednih situacija	SDG 1.5.3, SDG 11.b.2, SDG 11.b.1, SDG 11.b.1, SDG 11.5.1, SDG 13.1.2

Tabela P V-4: Pregled dostupnih nacionalnih indikatora održivog razvoja, Prioritetna tema: Ekonomski resursi

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	SDG indikator za koji se procjenjuje da se u određenom opsegu može povezati sa nacionalnim indikatorom
NIE01	Godišnja realna stopa rasta BDP i stopa rasta BDP per capita	SDG8.1.1
NIE02	stopa rasta BDP po registrovanom zaposlenom	SDG8.2.1
NIE03	Stopa nezaposlenosti (ARS)	SDG17.13.1
NIE04	Stopa zaposlenosti (ARS)	SDG8.2.1
NIE05	Stopa registrovane nezaposlenosti, i po polu	SDG17.13.1
NIE06	Udio neformalnog rada (istraživanje)	
NIE07	Bilans tekućeg računa u BDP (deficit)	SDG17.13.1
NIE08	Stepen pokrivenosti uvoza izvozom	SDG17.13.1
NIE09	Neto SDI u BDP-u	SDG17.13.1
NIE10	Prosječno vrijeme carinjenja robe pri uvozu i izvozu	
NIE11	Državni dug u BDP-u	SDG17.13.1
NIE12	Javni dug u BDP-u	SDG17.13.1
NIE13	Troškovi servisiranja duga kao % BDP-a	SDG17.13.1
NIE14	BDP/pc u paritetu kupovne moći (EU=100)	SDG8.1.1
NIE15	ME- Indikativni cilj uštede energije , % u odnosu na ukupnu potrošnju (energetska efikasnost)	SDG7.3.1
NIE16	E01, EPA, Potrošnja primarne energije po energentima	SDG7.2.1
NIE17	E02, EPA, Potrošnja finalne energije po sektorima	SDG7.2.1
NIE18	E03, EPA, Zavisnost od uvoza energije	SDG7.2.1
NIE19	E04, EPA, MDG7.6a, Energetski intenzitet	SDG7.2.1
NIE20	E05, EPA, Potrošnja primarne energije iz OIE	SDG7.2.1
NIE21	MDG 7.6 b, Udio OIE u bruto finalnoj energetskoj potrošnji	SDG7.2.1
NIE22	E06, EPA, Potrošnja električne energije iz OIE	SDG7.2.1
NIE23	S01, EPA, Putnički saobraćaj	SDG9.1.2
NIE24	S02, EPA, Teretni saobraćaj	SDG9.1.2
NIE25	S03, EPA, Prosječna starost voznog parka	SDG9.1.2
NIE26	S04, EPA, Broj motornih vozila	SDG9.1.2
NIE27	S05, EPA, Broj žrtava saobraćajnih nesreća	SDG3.6.1
NIE28	T01, EPA, Dolasci turista	SDG8.9.1
NIE29	T02, EPA, Noćenja turista	SDG8.9.1
NIE30	T03, EPA, Intenzitet turizma: Broj ležaja i stepen iskorišćenosti kapaciteta	SDG8.9.1
NIE31	T04, EPA, Broj turista na kružnim putovanjima	SDG8.9.1
NIE32	T05, EPA, Broj posjetilaca u nacionalnim parkovima	SDG8.9.1
NIE33	Udio primarnih turističkih kapaciteta u ukupnim kapacitetima	SDG8.9.1
NIE34	Prosječna godišnja popunjenost primarnih kapaciteta (u %)	SDG8.9.1
NIE35	Broj nacionalnih, lokalnih i turističkih biznis zona	
NIE36	Godišnja stopa rasta generisanog otpada (u JLS u kojima se procjenjuje porast stanovnika)	SDG11.6.1
NIE37	Količina proizvedenog komunalnog otpada	SDG11.6.1
NIE38	Količina proizvedenog industrijskog otpada	SDG11.6.1
NIE39	Količina proizvedenog opasnog otpada	SDG12.4.1
NIE40	Sakupljeni otpad u odnosu na ukupni generisani otpad (količina tretiranog i odloženog komunalnog otpada u odnosu na količinu proizvedenog komunalnog otpada)	SDG11.6.1
NIE41	Procenat prerađenog industrijskog otpada	SDG12.5.1
NIE42	% prikupljenog otpadnog materijala (staklo, papir, metal i plastika) pripremljen za ponovu upotrebu i reciklažu	SDG11.6.1
NIE43	% neopasnog građevinskog otpada koji je pripremljen za ponovnu	SDG12.5.1

	upotrebu	
NIE44	Količina sekundarno izdvojenih komponenti otpada	SDG12.5.1
NIE45	Broj reciklažnih centara i reciklažnih dvorišta	SDG12.5.1
NIE46	Količina biološki razgradivog komunalnog otpada koja se odlaže na deponiju u odnosu na ukupnu masu biološki razgradivog otpada	SDG11.6.1
NIE47	Udio poljoprivrednih površina koje se koriste za produktivnu i održivu poljoprivredu	SDGSDG2.4.1
NIE48	Obim proizvodnje po radnoj jedinici po klasama veličine poljoprivrednih/stočarskih/šumarskih preduzeća	SDGSDG2.3.1
NIE49	Broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava uključenih u turističku ponudu	SDG2.b.1
NIE50	Udio poljoprivrednih gazdinstava uključenih u turističku ponudu čiji su nosioci mlađi od 40 godina (mladi farmeri)	SDG2.b.1
NIE51	Udio polj. površina u programima posebne podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju (zelena plaćanja, organska polj., zaštićena područja, područja s prirodnim ograničenjima za poljoprivredu, područja posebne prirodne vrijednosti i sl.)	SDG2.b.1
NIE52	Iznos sredstava podrške za realizaciju projekata ruralnog razvoja	SDG2.b.1
NIE53	Broj razvojnih projekata u ruralnim područjima koje su pokrenule lokalne zajednice	SDG2.b.1
NIE54	Broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava koja su kroz programe ruralnog razvoja modernizovala proizvodnju	SDG2.b.1
NIE55	Broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava koja ostvaruju pravo na direktna zelena plaćanja	SDG2.b.1
NIE56	P01 Potrošnja mineralnih đubriva	
NIE57	P02 Potrošnja sredstava za zaštitu bilja	
NIE58	Broj sertifikovanih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (sertifikovani sistem kvaliteta; bezbjednosti hrane; oznake porijekla; geografske oznake; oznake garantovano tradicionalnih specijaliteta)	SDG2.b.1
NIE59	Broj poljoprivrednih proizvoda koji koriste žig „Dobro iz Crne Gore“	
NIE60	Broj proizvođača sa statusom organskog proizvođača	SDG2.b.1
NIE61	P03, EPA, Područja pod organskom poljoprivredom	
NIE62	R01 Procjena biomase ribljeg fonda i dozvoljene kvote za izlov	SDG14.4.1
NIE63	R02 Proizvodnja u marikulturi	SDG14.7.1
NIE64	R03 Kapacitet ribarske flote	SDG14.7.1
NIE65	Broj zaposlenih u sektoru ribarstva	SDG14.7.1
NIE66	Učešće programa podrške ribarstvu u Agrobudžetu	SDG14.7.1
NIE67	Broj formiranih klastera u Crnoj Gori i godišnja stopa rasta (broj novih klastera)	
NIE68	Broj preduzeća koji objavljuju izvještaje o DOP i dobrim praksama (nefinansijsko izvještavanje)	
NIE69	Broj preduzeća koja su pristupila inicijativi UN Global Compact	
NIE70	Broj realizovanih kreditnih linija za podsticaj razvoja MSP preko IRF-a koje spadaju u podršku zelenom preduzetništvu	
NIE71	Ulaganja u istraživanje i razvoj (% BDP-a), cilj 3% do 2025.	SDG9.5.1
NIE72	Broj inovaciono-preduzetničkih centara	SDG9.5.2
NIE73	Broj izvršilaca u Naučno tehnološkom parku u prostoru UCG	SDG9.5.2
NIE74	Broj projekata EU programa u kojima učestvuju crnogorska preduzeća, udruženja ili visokoškolske institucije Crna Gora (Horizont 2020, Cosme)	
NIE75	Broj odobrenih projekata za podsticanje direktnih investicija u zelena radna mjesta, i broj zaposlenih kroz te investicije	
NIE76	Državna pomoć u BDP-u i učešće regionalne pomoći u ukupnoj državnoj pomoći	

NIE77	Broj sistematizovanih radnih mjesta i broj stvarno zaposlenih na stručno administrativnim poslovima politike održivog razvoja	
NIE78	Broj sektorskih strategija i relevantnih akcionih planova koji su usklađeni sa NSOR	
NIE79	Broj postupaka javnih nabavki u koje su uključena zelena mjerila u dokumentaciju za postupak JN	SDG12.7.1
NIE80	Broj integrisanih osnovnih mjerila za zelene javne nabavke u postupku javnih nabavki u jednoj godini	SDG12.7.1
NIE81	Broj centara izvrsnosti u CG i broj aplikacija u međunarodnim programima saradnje u oblasti istraživanja i razvoja	
NIE82	Broj pokrenutih programa cjeloživotnog učenja za povećanje inovativnih potencijala i obrazovanje menadžera	
NIE83	Domaća potrošnja materijala (DMC)	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE84	Domaća potrošnja materijala u uslužnom sektoru	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE85	Domaća potrošnja materijala u poljoprivredi i ribarstvu	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE86	Domaća potrošnja materijala u energetici	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE87	Domaća potrošnja materijala u prerađivačkoj industriji	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE88	Domaća potrošnja materijala u saobraćaju	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE89	Domaća potrošnja materijala u građevinarstvu	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE90	Domaća potrošnja materijala (DMC)	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE91	Produktivnost resursa	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE92	Produktivnost resursa u uslužnom sektoru	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE93	Produktivnost resursa u poljoprivredi i ribarstvu	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE94	Produktivnost resursa u energetici	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE95	Produktivnost resursa u prerađivačkoj industriji	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE96	Produktivnost resursa u saobraćaju	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2
NIE97	Produktivnost resursa u građevinarstvu	SDG 8.4.1, SDG 8.4.2

Tabela P V-5: Pregled dostupnih nacionalnih indikatora održivog razvoja, Prioritetna tema: Upravljanje za održivi razvoj

Oznaka indikatora	Naziv indikatora	SDG indikator za koji se procjenjuje da se u određenom opsegu može povezati sa nacionalnim indikatorom
NIU01	Zadovoljstvo javnosti učešćem u procesima donošenja i sprovođenja strateških dokumenata i propisa	SDG 16.7.2, SDG 16.10.2
NIU02	Broj primjedbi na dostupnost analiza i podataka o održivom području	SDG 16.7.2, SDG 16.10.2
NIU03	Broj sektorskih strategija i relevantnih akcionih planova koji su usklađeni sa NSOR	SDG 17.14.1, SDG 17.16.1
NIU04	Broj primjedbi primljenih od zainteresovane javnosti koje su prihvaćene odnosno koje su uticale na usklađivanje/promjenu strateških dokumenata i propisa održivog razvoja	SDG 16.7.2, SDG 16.10.2
NIU05	Broj strateških dokumenata i propisa za koje su, u fazi izrade, bile organizovane javne konsultacije	SDG 16.7.2, SDG 16.10.2
NIU06	Broj programa i projekata koji su realizovani korišćenjem i nadogradnjom postojećih (baza) podataka	SDG 17.14.1, SDG 17.16.1
NIU07	Broj sistematizovanih radnih mjesta i broj stvarno zaposlenih na stručno administrativnim poslovima politike održivog razvoja	SDG17.14.1, SDG 17.16.1
NIU08	Udio propisa u oblasti životne sredine i klimatskih promjena koji su usklađeni s pravnom tekovinom EU	SDG 16.10.2 SDG 17.7.1

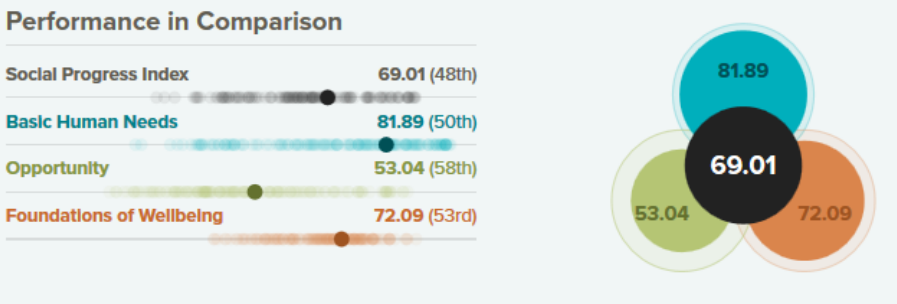
8.6. Prilog VI - Pregled odabranih kompleksnih indikatora za kumulativno praćenje trendova održivosti

8.6.1. Indeks ljudskog razvoja (HDI)

Ime indikatora	Indeks ljudskog razvoja (Human Development Index, HDI)																					
Tematska oblast	Ljudski resursi																					
Kratak opis	Indeks ljudskog razvoja predstavlja mjeru postignuća u tri ključne oblasti ljudskog razvoja: dugovječan i zdrav život, obrazovanje (pristup znanju) i pristojan životni standard. HDI predstavlja geometrijsku sredinu normalizovanih indeksa za sve tri navedene dimenzije. Izvori podataka i metodologija su predstavljeni u tekstu koji slijedi. Izvori podataka: • "Life expectancy at birth" (očekivano trajanje života, u godinama): UNDESA (2015); • "Mean years of schooling" (očekivani broj godina školovanja): Barro i Lee (2014), UNESCO Institute for Statistics (2015) i Human Development Report (2015); • "Expected years of schooling" (prosječan broj godina školovanja): UNESCO (2015); • "GNI per capita" (Bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika, u 2011. PPP \$): World Bank (2015), IMF (2015) i UNSD (2015). Metodologija obračuna u dva koraka Prvi korak - Obračun indeksa za sve tri dimenzije: <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th>Dimenzija</th><th>Indikator</th><th>Minimum</th><th>Maksimum</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Zdravlje</td><td>očekivano trajanje života (u godinama)</td><td>20</td><td>85</td></tr> <tr> <td rowspan="2">Obrazovanje</td><td>očekivani broj godina školovanja</td><td>0</td><td>18</td></tr> <tr> <td>prosječan broj godina školovanja</td><td>0</td><td>15</td></tr> <tr> <td>Životni standard</td><td>Bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika (u 2011. PPP \$)</td><td>100</td><td>75.000</td></tr> </tbody> </table> Indeks dimenzije = (stvarna vrijednost – minimalna vrijednost) / (maksimalna vrijednost – minimalna vrijednost) Drugi korak - Obračun kompleksnog indikatora HDI $HDI = (INDEKS_{zdravlje} * INDEKS_{obrazovanje} * INDEKS_{dohodak})^{(1/3)}$ Podaci se objavljuju za 188 država.			Dimenzija	Indikator	Minimum	Maksimum	Zdravlje	očekivano trajanje života (u godinama)	20	85	Obrazovanje	očekivani broj godina školovanja	0	18	prosječan broj godina školovanja	0	15	Životni standard	Bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika (u 2011. PPP \$)	100	75.000
Dimenzija	Indikator	Minimum	Maksimum																			
Zdravlje	očekivano trajanje života (u godinama)	20	85																			
Obrazovanje	očekivani broj godina školovanja	0	18																			
	prosječan broj godina školovanja	0	15																			
Životni standard	Bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika (u 2011. PPP \$)	100	75.000																			
Jedinica mjere / rezultat	Vrijednost indeksa se kreće od 0 do 1, gdje 0 označava najniži stepen ljudskog razvoja, dok 1 predstavlja najviši stepen. Veoma visokim ljudskim razvojem se smatra rezultat veći od 0,800, dok se rezultat od 0,700 do 0,799 označava kao visoki ljudski razvoj. Rezultat između 0,550 do 0,699 se smatra srednjim ljudskim razvojem, dok se za nizak nivo ljudskog razvoja smatraju vrijednosti ispod 0,550.																					
Učestalost ažuriranja	HDI rezultati su obračunati 1990. i 2000. godine, a od 2010. godine se obračunavaju godišnje. Rezultati za Crnu Goru su prvi put objavljeni 2005. godine.																					
Rezultati za Crnu Goru	HDI za Crnu Goru iznosi 0,802 (U 2014. godini, Crna Gora je zauzela 49. mjesto na listi od 188 država). U periodu od 2005-2014. godine Crna Gora je zabilježila porast HDI-a sa 0,750 na 0,802, odnosno za +7%, što predstavlja prosječni godišnji rast od oko 0,75%. Ovaj rezultat, po prvi put, rangira Crnu Goru u države sa veoma visokim ljudskim razvojem. Ipak, treba napomenuti da je rezultat od 0,802 ispod prosjeka država sa veoma visokim ljudskim razvojem.																					

Posljedice rezultata	U periodu od 1980-2014. godine, očekivano trajanje života u Crnoj Gori je poraslo za 3,1 godinu, prosječan broj godina školovanja je porastao za 0,7 godina, a očekivani broj godina školovanja je porastao za 2,1 godinu. Bruto nacionalni dohodak Crne Gore se povećao za 41,5% u periodu 2000-2014. Crna Gora, kao zemlja sa veoma visokim ljudskim razvojem ima i visok Ekološki otisak po glavi stanovnika, što je konzistentno sa globalnim trendovima.
Odgovorna institucija	Program ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) Instituciju je moguće kontaktirati preko kontakt forme koja je dostupna na adresi: http://hdr.undp.org/en/contact
Veb sajt	http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	3.1, 3.2, 3.6, 3.9, 4.1, 4.3, 8.1, 8.9, 10.1
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	Ne.

8.6.2. Indeks društvenog progresa (SPI)

Ime indikatora	Indeks društvenog progresa (Social Progress Index, SPI)
Tematska oblast	Društveni resursi
Kratak opis	Indeks društvenog progresa mjeri sveobuhvatan društveni progres koji je podijeljen u tri dimenzije, od kojih je svaka od dimenzija dodatno podijeljena u četiri komponente - 1) osnovne ljudske potrebe (ishrana i osnovna zdravstvena zaštita, voda i sanitetske mjere, sklonište (zaklon, utočište) i lična bezbjednost), 2) osnove dobrobiti (pristup osnovnim uslugama obrazovanja, pristup informacijama i sredstvima komunikacije, zdravstvo i dobrobit, održivost ekosistema) i 3) prilike/šanse (lična prava, lična sloboda i izbor, tolerancija i inkluzija i pristup naprednim uslugama obrazovanja).
Jedinica mjere / rezultat	SPI se ocjenjuje na tri nivoa (ukupnom, nivou dimenzije i nivou komponente) na skali od 0 do 100, gdje 0 predstavlja najniži nivo progresa, a 100 najviši. Skala se dobija identifikovanjem najboljeg i najlošijeg apsolutnog rezultata za svaki pojedinačni indikator na globalnom nivou koji je bilo koja država zabilježila u periodu od 2004. godine, kako bi se utvrdila najviša vrijednost (100) i najniža vrijednost (0) na skali.
Učestalost ažuriranja	SPI je prvi put zvanično objavljen 2014. godine, nakon što je probna verzija objavljena 2013. godine. SPI za 2015. godinu sadrži ocjene za 135 država. Idealno bi bilo kada bi u narednom periodu period ažuriranja bio jedna godina.
Rezultati za Crnu Goru	Performance in Comparison Kada su u pitanju dimenzija Osnovnih ljudskih potreba, Crna Gora je najbolje ocijenjena u dijelu komponente Ishrana i osnovna zdravstvena zaštita, dok najviše prostora za

	unapređenje postoji kod komponente Sklonište (zaklon, utočište). U okviru dimenzije Osnove dobrobiti, Crna Gora je ostvarila najbolji rezultat kada je u pitanju komponenta Pristup osnovnim uslugama obrazovanja, ali zaostaje u komponenti Zdravstvo i dobrobit. Kada se u obzir uzme dimenzija Prilike/šanse, Crna Gora je najbolje ocijenjena u oblasti Ličnih prava, a najviše prostora za unapređenje postoji kod Lične slobode i izbora. Social Progress Imperative, agencija koja je odgovorna za ovaj indikator, pokušava da u 2016. godini izgradi Mrežu društvenog progressa (Social Progress Network) u Crnoj Gori. Ukoliko pokušaj bude uspješan, potrebno je razmotriti mogućnosti upotrebe podataka koji će se dobijati kroz EU-SILC (The European Union Statistics on Income and Living Conditions) u svrhu pilotiranja SPI u Crnoj Gori. Više informacija o rezultatima Crne Gore je dostupno na adresi: http://www.socialprogressimperative.org/en/data/spi/countries/MNE
Posljedice rezultata	Kada je u pitanju dimenzija Osnovne ljudske potrebe, Crna Gora je ostvarila rezultat iznad prosjeka za komponente Ishrana i osnovna zdravstvena zaštita, kao i Voda i sanitetske mjere, ali je zabilježila ispodprosječan rezultat za komponente Lična bezbjednost (posebno u oblastima nasilni kriminal i percepcija kriminaliteta) i Sklonište (posebno za oblasti kvaliteta snabdijevanja električnom energijom i raspoloživost dostupnih objekata za stanovanje). U okviru dimenzije Osnove dobrobiti, Crna Gora je zabilježila iznadprosječan rezultat za komponente Pristup osnovnim uslugama obrazovanja i Pristup informacijama i sredstvima komunikacije, ali je imala rezultat ispod prosjeka za komponente Održivost ekosistema, kao i Zdravstvo i dobrobit. Konkretno, postoji mjesta za napredak u oblastima održivosti ekosistema, biodiverziteta i staništa, i emisijama gasova koji izazivaju efekat staklene bašte. Dodatno, rezultati su značajno ispod prosjeka kada su u pitanju broj smrtnih slučajeva koji nastaju kao posljedica zagađenja vazduha, nezarazne bolesti i stopa samoubistava. Kada se u obzir uzme dimenzija Prilike/šanse, upravo je to oblast u kojoj postoji najviše prostora za napredak Crne Gore. Lična prava, prvenstveno sloboda govora i prava privatne svojine, su na niskom nivou. Ostali indikatori kod kojih postoji mogućnost za značajan napredak su broj univerziteta rangiranih na globalnim listama, tolerancija i inkluzija, diskriminacija i nasilje nad manjinama, vjerska tolerancija, prava LGBT osoba, kao i ostale slobodne ličnog izražavanja.
Odgovorna institucija	Social Progress Imperative. Instituciju je moguće kontaktirati preko kontakt forme koja je dostupna na adresi: http://www.socialprogressimperative.org/contact
Veb sajt	http://www.socialprogressimperative.org/
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	1.4, 2.1, 3.1, 3.2, 3.3, 3.6, 3.9, 4.1, 4.3, 4.5, 4.6, 5.3, 5.b, 6.1, 6.2, 6.3, 10.2, 11.1, 12, 15.5, 16.1, 16.5, 16.10, 16.a
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	Ne.

8.6.3. Indeks rodne nejednakosti (GII)

Ime indikatora	Indeks rodne nejednakosti (Gender Inequality Index, GII)
Tematska oblast	Društveni resursi
Kratak opis	GII pokazuje gubitak u ljudskom razvoju koji je nastao kao posljedica nejednakosti između postignuća žena i muškaraca u tri značajna aspekta (dimenzije) ljudskog razvoja - 1) reproduktivno zdravlje (mjeri se kroz maternalni mortalitet i stopu porođaja adolescentkinja), 2) politička pozicija (mjeri se pomoću udjela mjesta u parlamentu koje zauzimaju žene, kao i odnosa žena i muškaraca starijih od 25 godina koji imaju makar neki

	stepen srednjeg/višeg/visokog obrazovanja) i 3) ekonomski status (mjeri se pomoću stope participacije na tržištu rada žena i muškaraca starijih od 15 godina). Izvori podataka: • Maternalni mortalitet: UN Maternal Mortality Estimation Group (2014). • Stopa porođaja adolescentkinja: UNDESA (2013). • Udio mjesta u parlamentu koje zauzimaju žene: IPU (2015). • Odnos žena i muškaraca starijih od 25 godina koji imaju makar neki stepen srednjeg/višeg/visokog obrazovanja: UNESCO Institute for Statistics (2015), Barro and Lee (2014). • Stopa participacije na tržištu rada: ILO (2015).																																																																						
Jedinica mjere / rezultat	Vrijednost indeksa se kreće od 0 do 1, gdje 0 označava da žene i muškarci imaju ista postignuća, dok 1 označava da jedan rod ima najgora moguća postignuća u sve tri dimenzije.																																																																						
Učestalost ažuriranja	Dostupni su podaci za 155 država. GII rezultati su objavljivani u 2000, 2005. i 2010. godini, kao i svake godine nakon 2013. godine. Godina 2014. je prva u kojoj je istraživanje urađeno za Crnu Goru.																																																																						
Rezultati za Crnu Goru	0.171 (zauzima 37. mjesto među 155 država, za 2014. godinu) U Crnoj Gori, žene imaju 17,3% mjesta u parlamentu, dok 84,2% odraslih žena ima neki stepen srednjeg/višeg/visokog obrazovanja, u poređenju sa 94,7% muškaraca. Na svakih 100.000 živih porođaja, 7 žena umre zbog uzroka koji su posljedica porođaja. Stopa porođaja adolescentkinja je 15,2 porođaja na 1.000 žena uzrasta 15-19 godina. Stopa participacije žena na tržištu rada je 43,0%, u poređenju sa 57,3% za muškarce. Table E: Montenegro's GII for 2014 relative to selected countries and groups <table><tr><th></th><th>GI value</th><th>GI Rank</th><th>Maternal mortality ratio</th><th>Adolescent birth rate</th><th>Female seats in parliament (%)</th><th colspan="2">Population with at least some secondary education (%)</th><th colspan="2">Labour force participation rate (%)</th></tr><tr><th></th><th></th><th></th><th></th><th></th><th></th><th>Female</th><th>Male</th><th>Female</th><th>Male</th></tr><tr><td>Montenegro</td><td>0.171</td><td>37</td><td>7</td><td>15.2</td><td>17.3</td><td>84.2</td><td>94.7</td><td>43.0</td><td>57.3</td></tr><tr><td>Latvia</td><td>0.167</td><td>36</td><td>13</td><td>13.5</td><td>18.0</td><td>98.9</td><td>99.0</td><td>54.9</td><td>67.6</td></tr><tr><td>Lithuania</td><td>0.125</td><td>23</td><td>11</td><td>10.6</td><td>23.4</td><td>89.1</td><td>94.3</td><td>55.8</td><td>67.3</td></tr><tr><td>Europe and Central Asia</td><td>0.300</td><td>—</td><td>28</td><td>30.8</td><td>19.0</td><td>70.8</td><td>80.6</td><td>45.6</td><td>70.0</td></tr><tr><td>Very high HDI</td><td>0.199</td><td>—</td><td>18</td><td>19.0</td><td>26.5</td><td>86.2</td><td>87.9</td><td>52.1</td><td>68.7</td></tr></table> Maternal mortality ratio is expressed in number of deaths per 100,000 live births and adolescent birth rate is expressed in number of births per 1,000 women ages 15-19.		GI value	GI Rank	Maternal mortality ratio	Adolescent birth rate	Female seats in parliament (%)	Population with at least some secondary education (%)		Labour force participation rate (%)								Female	Male	Female	Male	Montenegro	0.171	37	7	15.2	17.3	84.2	94.7	43.0	57.3	Latvia	0.167	36	13	13.5	18.0	98.9	99.0	54.9	67.6	Lithuania	0.125	23	11	10.6	23.4	89.1	94.3	55.8	67.3	Europe and Central Asia	0.300	—	28	30.8	19.0	70.8	80.6	45.6	70.0	Very high HDI	0.199	—	18	19.0	26.5	86.2	87.9	52.1	68.7
	GI value	GI Rank	Maternal mortality ratio	Adolescent birth rate	Female seats in parliament (%)	Population with at least some secondary education (%)		Labour force participation rate (%)																																																															
						Female	Male	Female	Male																																																														
Montenegro	0.171	37	7	15.2	17.3	84.2	94.7	43.0	57.3																																																														
Latvia	0.167	36	13	13.5	18.0	98.9	99.0	54.9	67.6																																																														
Lithuania	0.125	23	11	10.6	23.4	89.1	94.3	55.8	67.3																																																														
Europe and Central Asia	0.300	—	28	30.8	19.0	70.8	80.6	45.6	70.0																																																														
Very high HDI	0.199	—	18	19.0	26.5	86.2	87.9	52.1	68.7																																																														
Posljedice rezultata	GII pokazuje gubitak u ljudskom razvoju koji je nastao kao posljedica nejednakosti između postignuća žena i muškaraca u jednoj državi. Analiza ovog indikatora tokom vremena može pokazati da li se nejednakost rodova povećava ili smanjuje sa razvojem države. Prema ovom indeksu, šanse za razvoj se smanjuju kada se nejednakost povećava. Analiza neformalne zaposlenosti i sive ekonomije u Crnoj Gori u 2014. godini je pokazala da su žene manje uključene u neformalne aktivnosti od muškaraca - skoro 70% žena je bilo formalno zaposleno, za razliku od 65% muškaraca.																																																																						
Odgovorna institucija	Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) Instituciju je moguće kontaktirati preko kontakt forme koja je dostupna na adresi: http://hdr.undp.org/en/contact																																																																						
Veb sajt	http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index																																																																						
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	3.1, 4.5, 5.1, 5.4, 5.5, 5.a, 5.c, 8.5																																																																						
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	Ne.																																																																						

8.6.4. Ekološki otisak (EF)

Ime indikatora	Ekološki otisak (Ecological Footprint, EF)
Tematska oblast	Prirodni resursi
Kratak opis	Ekološki otisak prati tražnju društva za resursima i uslugama prirodnih ekosistema i upoređuje ih sa ponudom takvih resursa i usluga iz prirodnih ekosistema. Tražnja se izražava

	kao biološki produktivna površina zemljišta koju stanovništvo koristi za proizvodnju svih resursa koje koristi, a koja apsorbira sav njegov otpad, upotrebom aktuelne tehnologije za upravljanje resursima. Ovako iskazana tražnja se upoređuje sa ponudom ekosistema, koja se označava kao biokapacitet. Biokapacitet predstavlja regenerativni kapacitet prirodnog ekosistema i izražava se kao površina zemljišta.
Jedinica mjere / rezultat	Globalni hektar (gha): globalno uporediva, standardizovana jedinica mjere koja predstavlja ekvivalent kapacitetu hektara zemlje prosječne produktivnosti (uzimajući u obzir sve usjeve, pašnjake, šume i područja za ribolov na planeti) koji može da obezbijedi usluge prirodnog ekosistema koji potrebnih društvu.
Učestalost ažuriranja	Ekološki otisak i biokapacitet se obračunavaju godišnje za oko 160 država širom svijeta, ali se rezultati najčešće objavljuju sa "zakašnjenjem" od četiri godine. Aktuelni rezultati, koji su objavljeni u 2016. godini pokrivaju period 1961-2012. Rezultati za Crnu Goru su dostupni za period 2006-2015.
Rezultati za Crnu Goru	U periodu 2006-2015, crnogorski Ekološki otisak se povećao za 45%, sa 2,7 na 3,9 gha po osobi, dok je biokapacitet ostao praktično nepromijenjen (smanjio se sa 2,70 na 2,67 gha po osobi). Crnu Goru je, u 2015. godini, karakterisao ekološki deficit, jer je biokapacitet bio u stanju da zadovolji približno 70% ukupne tražnje za resursima i uslugama.
Posljedice rezultata	Prava vrijednost ovog indikatora je njegova sposobnost da ukaže na balans između konkurentnih ljudskih aktivnosti, tj. u činjenici što pruža mogućnost za upoređivanje tražnje društva za resursima i uslugama prirodnih ekosistema i ponude takvih resursa i usluga iz prirodnih ekosistema. Povećanje vrijednosti Ekološkog otiska neke države predstavlja povećanje tražnje za ekološkim resursima i uslugama, što kao posljedicu ima povećan pritisak na ekosistem i veći rizik za gubitak biodiverziteta. Glavni cilj Ekološkog otiska je da promoviše spoznaju postojanja ekoloških ograničenja, koji bi mogli da posluže kao zaštitne mjere za održivost ekosistema.
Odgovorna institucija	Global Footprint Network Kontakt osoba: Alessandro Galli (e-mail: alessandro.galli@footprintnetwork.org ili info@footprintnetwork.org)
Veb sajt	www.footprintnetwork.org
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	12.2 i 8.4 (kada se koristi kao odnos Ekološki otisak i BDP)
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	Ne.

8.6.5. Domaća potrošnja materijala (DMC) i Produktivnost resursa (RP)

Ime indikatora	Domaća potrošnja materijala (Domestic Material Consumption, DMC) i Produktivnost resursa (Resource Productivity, RP)
Tematska oblast	Prirodni resursi Ekonomski resursi
Kratak opis	DMC mjeri ukupnu težinu materijala (biomasa, minerali i fosilna goriva) koji se direktno koristi u državi. Kada se BDP podijeli apsolutnim iznosom DMC-a, dobija se indikator produktivnosti resursa (RP), koji predstavlja mjeru iznosa dodate vrijednosti povezane sa jedinicom domaće potrošnje materijala.
Jedinica mjere / rezultat	Metričke tone (za DMC) i EUR/kg (za RP)
Učestalost ažuriranja	Uobičajeno je godišnje ažuriranje podataka.
Rezultati za Crnu	DMC je iznosio 8.724.634 tona u 2013. godini (14,1 tona po glavi stanovnika), a RP 0,4

Goru	EUR/kg u 2013. godini
Posljedice rezultata	Vrijednost DMC za Crnu Goru je dostigla vrhunac 2008. godine i od tada bilježi trend pada, dok se RP postepeno povećao u istom periodu. Crnogorski DMC po glavi stanovnika je veći od prosjeka EU, dok je RP niži. DMC i RP mogu da pomognu u praćenju uticaja politika na ukupnu potrošnju na nivou države, kao i na nivou manjih teritorijalnih jedinica, u slučaju da su podaci za njih dostupni. Vrijednost između 8 i 10 tona po glavi stanovnika se obično uzima kao ciljna vrijednost za održivu potrošnju. Kako bi se ostvario ovaj nivo DMC, neophodno je postojanje politika koje će analizirati ključne lance snabdijevanja u cilju smanjenja otpada i povećavanja produktivnosti u upotrebi sirovih resursa.
Odgovorna institucija	Više institucija obračunava DMC i RP, uključujući Eurostat, UNDP i OECD. Rezultate za Crnu Goru proizvodi Kancelarija Programa ujedinjenih nacija za razvoj u Crnoj Gori.
Veb sajt	Ne postoji.
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	8.4; 12.2
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	SDG8.4.2; SDG12.2.2

8.6.6. Potrošnja prostora (LC)

Ime indikatora	Potrošnja prostora (Land Consumption, LC)
Tematska oblast	Prirodni resursi
Kratak opis	LC mjeri trend održivosti potrošnje prostora kao neobnovljivog resursa koji je posebno izložen antropogenom pritisku. Utvrđena su četiri indikatora: 1) indikator izgrađenosti (%), 2) indikator planirane izgrađenosti (%), 3) indikator iskorišćenosti građevinskog područja (GP) unutar generalne urbanističke regulacije (GUR-a %) i 4) indikator iskorišćenosti GP van GUR-a (%). Ovi indikatori predstavljaju sredstvo za praćenje i ocjenjivanje napretka u sprovođenju lokalnih prostornih planova koje je Ministarstvo održivog razvoja i turizma razvilo uz podršku Svjetske banke. Navedeni indikatori su adaptirani za slučaj obalnih opština, na način što su dopunjeni sa pet dodatnih indikatora: 1) udio građevinskih područja u ukupnoj površini obalnih opština, 2) udio građevinskih područja u pojasu širine 1 km od obalne linije, 3) izgrađenost odnosno iskorišćenost građevinskih područja, 4) broj novih građevinskih područja izdvojenih od postojećih utvrđenih kroz PPPNOP i kroz njegovo sprovođenje, 5) površine konfliktnih područja koja čine neizgrađena građevinska područja u zonama visoke ranjivosti, 6) broj novih građevinskih područja (izdvojenih od postojećih, utvrđenih kroz PPPNOP i kroz njegovo sprovođenje) u zonama visoke ranjivosti, 7) izgrađenost obalne linije, 8) udio obale na koji se primjenjuje obalni odmak bez mogućnosti adaptacije utvrđen kroz PPPNOP, 9) izgrađenost zona proširenja odnaka. Devet indikatora su razvijeni u okviru Programa upravljanja obalnim područjem Crne Gore (Coastal Area Management Programme of Montenegro CAMP MN) s ciljem da se izvrši monitoring dijela mjera koje su definisane Nacionalnom strategijom integralnog upravljanja obalnim područjem, a u svrhu razvoja Prostornog plana obalnog područja Crne Gore. Daju kvalitativni i kvantitativni iskaz stanja i trendova kada je u pitanju obalno područje. Metodologija ove grupe indikatora je razvijena, podaci obračunati i analizirani od strane PAP/RAC (UNEP/MAP), a u saradnji sa Ministarstvom održivog razvoja i turizma Crne Gore.
Jedinica mjere / rezultat	Svaki indikator u okviru LC kumulativnog indikatora ima definisane posebne zadatke (targete) u odnosu na proporciju ukupne površine. Fokus ovih indikatora je regulacija pretjerane potrošnje prostora, optimizacija planiranja prostora eliminisanjem konfliktnih

	namjena prostora, te regulacija gradnje u užem obalnom području – tzv. obalni odmak.			
Učestalost ažuriranja	Podaci se ažuriraju na svake 2-3 godine.			
Rezultati za Crnu Goru	KLJUČNI POKAZATELJI	POLAZNO STANJE	PPPNOP 2015. g.	PPPNOP 2030. g.
	1. udio građevinskih područja u ukupnoj površini obalnih opština	15,5% (sintezna karta građevinskih područja prema stanju važećih planskih dokumenata iz 2013. g.)	9%	10%
	2. udio građevinskih područja u pojasu širine 1 km od obalne linije	46,3% (sintezna karta građevinskih područja prema stanju važećih planskih dokumenata iz 2013. g.)	35%	35%
	3. izgrađenost odnosno iskorišćenost građevinskih područja	18,5% (sintezna karta građevinskih područja, izgrađenost prema ortofoto snimku iz 2011. g.)	30%	50%
	4. broj novih građevinskih područja izdvojenih od postojećih utvrđenih kroz PPPNOP i kroz njegovo sprovođenje	sintezna karta građevinskih područja prema stanju važećih planskih dokumenata iz 2013. g.	prema planu namjene površina	prema budućim izmjenama PPPNOP-a i PUP-ova
Posljedice rezultata	Studija “Measuring Sprawl 2014”, koju je izradila Smart Growth America, govori o četiri faktora. Prvi je, uopšteno govoreći - gustina. Do parametara gustine dolazi se sagledavanjem šest osnovnih faktora: ukupna gustina naseljenosti, procenat populacije koja nastanjuje stambene zone male gustine u predgrađima, procenat populacije koja nastanjuje zone srednje do visoke gustine stanovanja, gustina naseljenosti unutar izgrađenih zona i gustina zaposlenosti na određenom području. Drugi parametar odnosi se na kvantifikaciju uspostavljanja više namjena ili funkcija na istom prostoru – “land use mix”. Ovim parametrom mjeri se kombinacija više faktora kao npr. balans zaposlenosti u odnosu na ukupnu populaciju, kombinacija više tipova poslova unutar nekog prostornog obuhvata, pješačka distanca do posla i sl. Treći parametar, centralizacija aktivnosti, tretira proporciju stanovnika i poslovnih aktivnosti na određenom prostoru. Četvrtim parametrom obuhvaćena je tzv. dostupnost ulične mreže - saobraćajnica. Dostupnost se mjeri prosječnom dužinom uličnih blokova, prosječnom veličinom bloka, procentom blokova koji se mogu tretirati urbanim po dimenzijama, gustina uličnih ukrštanja, procenat raskrsnica sa dva ili više ukrštanja i sl.			
Odgovorna institucija	PAP/RAC (Priority Actions Programme Regional Activity Center of the UNEP/MAP)			
Veb sajt	http://www.pap-thecoastcentre.org/			
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	11, 14			
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	Ne.			

8.6.7. Indeks istinskog razvoja (GPI)

Ime indikatora	Indeks istinskog razvoja (Genuine Progress Indicator, GPI)
Tematska oblast	Ekonomski resursi
Kratak opis	GPI mjeri ekonomski i društveni progres. Razvijen je 1995. godine kao alternativa za BDP, a zasniva se na svom prethodniku, Indeksu održivog ekonomskog blagostanja (ISEW). GPI predstavlja jednu od prvih alternativa BDP-u koju ju potvrdila naučna zajednica i koji redovno koriste vlade i nevladine organizacije širom svijeta. Upotreba GPI može pomoći državama da preusmjere svoju ekonomsku politiku ka održivosti. GPI se zasniva na istim podacima o ličnoj potrošnji koje koristi i BDP, ali uzima u obzir i dodatne dimenzije kao što su distribucija dohotka, vrijednost rada u domaćinstvu i vrijednost volonterskog rada, blagodeti slobodnog vremena, vijek trajanja trajnih dobara i javne infrastrukture, zavisnost od inostranih sredstava, negativni aspekti kriminala, zagađivanje, degradacija i iscrpljivanje resursa, kao i negativne efekte koje sadašnja proizvodnja i sadašnje stvaranje dohotka imaju na resurse koji omogućavaju stvaranje dohotka.
Jedinica mjere / rezultat	Kao i BDP, i GPI se izražava u monetarnoj vrijednosti (novcu), pa se zbog toga mogu upoređivati na istoj skali. GPI kao osnovu za računanje uzima BDP države, kojem dodaje i od koga oduzima pozitivne i negativne efekte koji su ranije navedeni.
Učestalost ažuriranja	Zavisí od raspoloživosti podataka, ali bi bilo idealno kada bi se obračunavao na godišnjem nivou. Trenutno ne postoji jedinstvena nezavisna organizacija koja računa GPI za države širom svijeta, ali su rezultati dostupni za desetak zemalja, među kojima su SAD, Kanada, Finska, Italija i Čile.
Rezultati za Crnu Goru	GPI nikada do sada nije izračunat za Crnu Goru. ISEW takođe nikada ranije nije izračunat, a mogao bi da posluži kao alternativa za GPI u slučaju da su ulazni podaci za obračun ograničeni, imajući u vidu da je jednostavniji, tj. da sadrži manje parametara. Predlaže se realizacija pilot projekta kako bi se utvrdila prva ocjena Crne Gore i njene posljedice.
Posljedice rezultata	GPI je najbolje objasniti i razumjeti upoređivanjem sa BDP. Ukoliko BDP raste, a to ne dovodi do povećanja GPI (ili u izuzetnim slučajevima dovodi do smanjenja), imamo situaciju u kojoj ekonomski rast države ne dovodi do povećanja opšte dobrobiti za njene građane. Različiti elementi koje GPI uzima u obzir mogu poslužiti kao vodilje za uvođenje politika koje mogu dovesti do povećavanja dobrobiti za građane.
Odgovorna institucija	Ne postoji jedinstvena nezavisna organizacija koja računa GPI za države širom svijeta. GPI za pojedinačne države najčešće obračunavaju naučnici, statistički zavodi ili nezavisni konsultanti. Nijedna UN agencija, do sada, nije koristila ovaj indikator.
Veb sajt	Ne postoji. Više informacija o ovom indikatoru se može naći u radovima sledećih autora - Robert Costanza i Ida Kubiszewski.
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	1b; 3.7; 3.8; 3.9; 4.3; 7.2; 8.1; 9.1; 10.1; 10.4; 12.2; 12.4; 13.2; 14.1; 15.1; 15.2; 15.3; 15.5; 16.1; 16.4;
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	Ne.

8.6.8. Indeks demokratije životne sredine (EDI)

Ime indikatora	Indeks demokratije životne sredine (Environmental Democracy Index, EDI)
Tematska oblast	Upravljanje Društveni resursi
Kratak opis	EDI mjeri tri ključna elementa demokratije životne sredine: transparentnost, participaciju i pravdu. EDI pruža sveobuhvatnu sliku o mogućnostima građana da pristupaju informacijama koje se tiču uticaja na životnu sredinu, da učestvuju u procesu donošenja odluka, da zahtijevaju dosljednu primjenu zakona koji se odnose na zaštitu životne sredine, kao i da zahtijevaju odštetu za pričinjenu štetu. Analiza koju koristi EDI je ograničena na zakone i regulativu na nacionalnom nivou, što znači da ne uzima u obzir regulativu na subnacionalom nivou (regionalnom, opštinskom, lokalnom...). Indikator je naučno potvrđen i sadrži 75 pravnih indikatora koji su razvijeni na osnovu 23 UNEP Bali smjernice koje se tiču Principa 10, a odnose se na razvoj i primjenu ustava, zakona, regulativa i drugih pravno-obavezujućih normi na nacionalnom nivou. Ovih 75 indikatora se agregiraju u jedinstvenu vrijednost (rezultat), a način bodovanja ovih parametara je usaglašen u konsultacijama sa pravnim stručnjacima i civilnim društvom. Pravni indikatori (i njihov ukupan rezultat) se dopunjavaju sa 24 indikatora praksi, koji predstavljaju dopunski sistem bodovanja, a koji imaju za cilj da pokažu u kojem stepenu se demokratija životne sredine primjenjuje u praksi.
Jedinica mjere / rezultat	EDI rezultat se izražava na skali od 0 do 3. Rezultat 0 označava da zakon ograničava makar neke aspeke proceduralnih prava, dok rezultat od 3 pokazuje da su prihvaćeni svi primjeri dobre prakse. Prosječna EDI vrijednost na globalnom nivou je 1,42 (37 država ima rezultat koji je iznad prosjeka, dok 33 zemlje imaju ispodprosječan rezultat). Indikatori praksi se ocjenjuju kvalitativno, upotrebom sledeće skale: "Da" (praksa se u potpunosti primjenjuje), "Ograničeno" (praksa se primjenjuje parcijalno) i "Ne" (praksa se ne primjenjuje). Važno je napomenuti da rezultati indikatora praksi ne utiču na rezultate pravnih indikatora.
Učestalost ažuriranja	EDI je do sada obračunat samo jednom, i to za 70 država, a rezultati će ubuduće biti objavljeni svake druge godine, kako bi bilo moguće pratiti napredak država tokom vremena. Takođe, planirane su i promjene u metodologiji, kako bi se u obzir uzele i dodatne procjene implementacije demokratije životne sredine.
Rezultati za Crnu Goru	Istraživanje do sada nije rađeno za Crnu Goru.
Posljedice rezultata	Predlaže se realizacija pilot projekta kako bi se utvrdila prva ocjena Crne Gore i njene posljedice.
Odgovorna institucija	The Access Initiative (TAI) i World Resources Institute (WRI) Kontakt osobe: Jesse Worker (email: jworker@wri.org) i Lalanath de Silva (email: ldesilva@wri.org). UNEP Bali smjernice koje se tiču Principa 10, predstavljaju međunarodni standard sa kojim se, u okviru EDI, upoređuju nacionalna zakonodavstva. Nijedna UN agencija, do sada, nije koristila ovaj indikator.
Veb sajt	http://www.environmentaldemocracyindex.org/
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	16.3; 16.10; 16.6; 16.7
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	Ne.

8.6.9. Indeks performansi životne sredine (EPI)

Ime indikatora	Indeks performansi životne sredine (Environment Performance Index, EPI)														
Tematska oblast	Upravljanje za održivi razvoj														
Kratak opis	Mjeri performanse države u dvije oblasti koje su prioritetne za životnu sredinu - zaštita ljudskog zdravlja od negativnih uticaja iz životne sredine (označava se kao „Stanje životne sredine“) i zaštita ekosistema i upravljanje resursima (označava se kao „Vitalnost ekosistema“). Ova dva cilja su podijeljena u devet potkategorija: <table border="1"> <tr> <td>Stanje životne sredine</td><td>Vitalnost ekosistema</td></tr> <tr> <td>Uticaji na zdravlje</td><td>Vodeni resursi</td></tr> <tr> <td>Kvalitet vazduha</td><td>Poljoprivreda</td></tr> <tr> <td>Voda i sanitarne usluge</td><td>Šumarstvo</td></tr> <tr> <td></td><td>Ribarstvo</td></tr> <tr> <td></td><td>Biodiverzitet i stanište</td></tr> <tr> <td></td><td>Klima i energetika</td></tr> </table> EPI omogućava državama da prate svoje performanse tokom vremena, a pruža i mogućnost upoređivanja sa drugim državama. Takođe, omogućava donosiocima odluka uvid u efektivnost politika za dostizanje odgovarajućih performansi životne sredine.	Stanje životne sredine	Vitalnost ekosistema	Uticaji na zdravlje	Vodeni resursi	Kvalitet vazduha	Poljoprivreda	Voda i sanitarne usluge	Šumarstvo		Ribarstvo		Biodiverzitet i stanište		Klima i energetika
Stanje životne sredine	Vitalnost ekosistema														
Uticaji na zdravlje	Vodeni resursi														
Kvalitet vazduha	Poljoprivreda														
Voda i sanitarne usluge	Šumarstvo														
	Ribarstvo														
	Biodiverzitet i stanište														
	Klima i energetika														
Jedinica mjere / rezultat	Vrijednost indeksa se kreće od 0 do 100, gdje 100 označava najviše performanse životne sredine, dok 0 označava najlošiji rezultat.														
Učestalost ažuriranja	Podaci se ažuriraju godišnje.														
Rezultati za Crnu Goru	Crna Gora je, u 2016. godini, ostvarila EPI rezultat od 78,89, što je smješta na 47. mjesto na svijetu, u odnosu na 180 država. Rezultat je značajno popravljen u posljednjih 10 godina, jer je porastao sa 54,23 u 2006. godini, na 55,52 u 2012. godini, da bi u 2016. godini dostigao aktuelnu vrijednost od 78,89.														
Posljedice rezultata	Zahvaljujući rezultatu koji je ostvarila, Crna Gora se nalazi u gornjoj trećini država kada su u pitanju performanse životne sredine. Uprkos tome, Crna Gora ima najniži EPI rezultat od svih evropskih država. Crna Gora je ostvarila najbolji rezultat kada su u pitanju šumarstvo, uticaji na zdravlje, voda i sanitarne usluge, dok je najslabije ocijenjena u oblastima biodiverziteta i staništa, ribarstva, klime i energetike. Važno je istaći da u oblastima u kojima su ostvareni slabiji rezultati nije ostvaren napredak u posljednjih 10 godina, što ukazuje na činjenicu da odgovarajuće politike ili nisu adekvatne ili imaju ograničenu efektivnost.														
Odgovorna institucija	Univerzitet Jeil Instituciju je moguće kontaktirati preko kontakt forme koja je dostupna na adresi: http://epi.yale.edu/contact-us														
Veb sajt	www.epi.yale.edu														
Indikator je povezan sa ciljem i zadatkom UN Agende 2030	3.9; 6; 7; 11; 12.4; 13; 14.1; 15														
Indikator se nalazi na UN listi indikatora održivog razvoja	Ne.														

Literatura

- Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore, *Izveštaji o stanju životne sredine u Crnoj Gori na bazi indikatora*, Podgorica, 2013. godine i 2014.
- Agencija za zaštitu životne sredine, *Informacija o stanju životne sredine u 2014. godini*, Podgorica, 2015.
- Agencija za zaštitu životne sredine, *Izveštaj o stanju životne sredine na bazi indikatora*, 2015.
- Agencija za zaštitu životne sredine, *Izveštaj o stanju životne sredine u Crnoj Gori na bazi indikatora*, 2013.
- Becker, Gary S., "The Age of Human Capital", in E. P. Lazear: *Education in the Twenty-First Century*, Palo Alto: Hoover Institution Press, 2002.
- Centar za građansko obrazovanje, *Istraživanje javnog mnjenja o korupciji u obrazovanju*, Podgorica, 2015.
- Centre for Educational Research and Innovation, *The Well-being of Nations - The Role of Human and Social Capital*, OECD, 2001
- Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, „Vrijednosti“ u Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti, Podgorica, 2010.
- Ecorys, *The number of Jobs dependent on the Environment and Resource Efficiency Improvements*, report prepared for DG Environment, 2012.
- Ecorys, *The role of market-based instruments in achieving a resource efficient economy*, report prepared for DG Environment, 2011.
- Emerton, L., *Montenegro: the economic value of biodiversity and ecosystem services*, Technical report prepared under the GEF/ UNDP project National Biodiversity Planning to Support the Implementation of the CBD 2011-2020 Strategic Plan in Montenegro, 2013
- Erademaekers Koen at. all, *The number of Jobs dependent on the Environment and Resource Efficiency Improvements*, report prepared for DG Environment, Ecorys, Rotterdam, 2012.
- European Environmental Agency, *Material resources and waste - 2012 update*, *The European Environment, State and Outlook*, Brussels, 2012.
- Evropska komisija, COM, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Rio+20: towards the green economy and better governance*, Brisel, 2011.
- Evropska komisija, *Green Paper: A 2030 framework for climate and energy policies*, Brussels, COM, 2013.
- Evropska komisija, *Indikativni strateški dokument za Crnu Goru 2014-2020 (Indicative Strategy Paper for Montenegro 2014-2020)*, Brisel, 2014.
- Evropska komisija, *Izveštaj o napretku za Crnu Goru*, Brisel, 2015.
- Evropska komisija, *Izveštaj o napretku*, Brisel, 2014.
- Evropska komisija, *Mapa puta do resursno efikasne Evrope – EU mapa puta*, Roadmap to a Resource Efficient Europe, Brisel, COM, 2011.
- Evropska komisija, *Zelena infrastruktura – jačanje evropskog prirodnog kapitala* {SWD(2013) 155 final}, 2013, Brisel.
- Fedrigo-Fazio, D., Withana, S., Hirschnitz-Garbers, M., and Gradmann, A., *Steps towards greening in the EU, Monitoring Member States achievements in selected environmental policy areas - EU summary report*, prepared for DG Environment, Brussels, 2013
- Globalna mreža za ekološki pritisak, *Sudija o ekološkom otisku Crne Gore*, Podgorica, 2015.
- Government of Hungary, *National Framework Strategy on Sustainable Development 2012-2024: National concept on the transition towards sustainability*, Budapest, 2013.
- Gregović, Branislav d.i.a., *Analiza održivosti prostornog razvoja na bazi indikatora izgrađenosti za područje Crne Gore*, Podgorica, 2015.
- Grootaert & Bastelaer, *Understanding and measuring social capital: a synthesis of findings and recommendations from the social capital initiative*, World Bank, Washington, 2001
- Heckman, J. J. "Policies to foster human capital" in *Research in Economics*, 54(1), 2000

Institut za strateške studije i prognoze, *Prevođenje preporuka scenarija 4 razvijenog u NHDR-u za 2014.g na sektorske politike za potrebe izrade NSOR*, Podgorica, 2015.

Institut za strateške studije i prognoze, *Studija Ekonomska vrijednost zaštićenih područja u Crnoj Gori (The Economic Value of Protected Areas in Montenegro)* Podgorica, 2011.

Institute for Environmental studies, *Scoping study to identify potential circular economy actions, priority sectors, material flows and value chains*, Amsterdam, 2014.

Ivanović, Predrag, Nevenka Glišević, Vladimir Vulić i Srđan Vukčević. “*Strukturne promjene u privrednom razvoju Crne Gore*”, naučno-istraživački projekat za Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, 2010.

Joseph Stiglitz, Amartya Sen and Jean-Paul Fitoussi, *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 2008 (accessed via www.stiglitz-sen-fitoussi.fr)

Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, *Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2014 - Put ka resursno efikasnoj ekonomiji*, Podgorica, 2014.

Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, *Ekonomske uticaj klimatskih promjena u Crnoj Gori – na prvi pogled*, Podgorica, 2010.

Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, *Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2016 - Neformalni rad: od izazova do rješenja*, Podgorica, 2016.

Komar, Olivera, Gegaj, Pavle, *Crna Gora kakvu želim - Izvještaj o nacionalnim konsultacijama u Crnoj Gori o postmilenijumskim razvojnim ciljevima*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo ekonomije, *Industrijska politika Crne Gore do 2020. godine*, Podgorica, 2015.

Ministarstvo ekonomije, *Izvještaj o realizaciji strategije regionalnog razvoja Crne Gore 2010-2014. za 2013. godinu*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

Ministarstvo ekonomije, *Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2030. godine*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

Ministarstvo ekonomije, *Strategija regionalnog razvoja 2014-2020. godine*, Vlada Crne Gore, jun 2014.

Ministarstvo ekonomije, *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore, 2010-2014. godine*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2011.

Ministarstvo ekonomije, *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore, 2014-2020. godine*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

Ministarstvo ekonomije, *Strategije razvoja prerađivačke industrije 2014-2018*, Podgorica, 2014.

Ministarstvo finansija, *Pravci razvoja Crne Gore 2013-2016..godine*, Vlada Crne Gore,, Podgorica, 2013.

Ministarstvo finansija, *Projekcije markoeekonomskih i fiskalnih pokazatelja 2015-2018*, Podgorica, 2015.

Ministarstvo finansija, *Razvojne smjernice Crne Gore 2015-2018*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2015.

Ministarstvo finansija, *Strategija upravljanja javnim dugom Crne Gore za period 2015-2018*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2015.

Ministarstvo kulture Crne Gore, *Elaborat o opravdanosti transformacije republičkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture, Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture i centra za arheološka istrativanja Crne Gore u upravu za zaštitu kulturnih dobara i javnu ustanovu Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore*, Cetinje, 2011.

Ministarstvo kulture Crne Gore, *Izveštaj o radu i stanju u upravnim oblastima iz nadležnosti Ministarstva kulture za 2014. godinu*, Cetinje, 2014.

Ministarstvo kulture Crne Gore, *Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2011.

Ministarstvo kulture, *Program razvoja kulture 2016.-2020*, Cetinje, mart 2016.

Ministarstvo kulture, *Quadrennial Periodic Reports on Measures to Protect and promote the Diversity of Cultural Expressions (Montenegro)*, Podgorica, 2012.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma i UNDP, *Analiza održivosti prostornog razvoja na bazi indikatora izgrađenosti za područje Crne Gore*, bazna analiza NSOR, Kancelarija UNDP u Crnoj Gori, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Agencija za zaštitu životne sredine, Glavni grad Podgorica, *Plan kvaliteta vazduha za Glavni grad Podgorica*, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Analitički dokument, *Ozelenjavanje crnogorske ekonomije- Platforma za učešće na Samitu Rio+20*, Vlada Crne Gore, Podgorica 2012.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Analiza institucionalnog i zakonodavnog okvira – prilog za reviziju NSOR*, Podgorica, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Analiza održivosti prostornog razvoja na bazi indikatora izgrađenosti za područje Crne Gore*, bazna analiza NSOR, Podgorica, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Četvrti godišnji izvještaj o implementaciji milenijumskih razvojnih ciljeva*, Podgorica, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Drugi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema okvirnoj Konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC)*, Vlada Crne Gore, 2014.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Godišnji izvještaj o stanju u oblasti vodosnabdijevanja, upravljanja otpadom i otpadnim vodama, realizaciji prioritetnih aktivnosti u komunalnoj djelatnosti, sa predlogom prioritetnih projekata za izgradnju komunalne infrastrukture i predlogom mjera za 2015 i 2016. godinu*, Vlada Crne Gore, Podgorica, mart 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *IV Godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori: 01. januar-31. decembar 2014. godine*, Vlada Crne Gore, Podgorica, septembar 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Izvještaj o sprovođenju Državnog plana upravljanja otpadom u 2013. godini*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Izvještaj o transferu novih tehnologija*, TNA, Podgorica, 2012.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna stambena strategija Crne Gore za period od 2011. do 2020. godine sa okvirnim akcionim planom za period od 2011. do 2015. godine*, Podgorica, 2011.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna staretegija u oblasti klimatskih promjena do 2030. godine*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija biodiverziteta 2010 – 2015*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2010.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore*, Vlada Crne Gore, 2015.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija upravljanja kvalitetom vazduha sa Akcionim planom za period 2013-2016. godine*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2013.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalne stambene strategije Crne Gore za period 2011 - 2020*, Podgorica, 2011.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Ozelenjavanje crnogorske ekonomije*, Analitički dokument o izazovima i mogućnostima za ozelenjavanje ekonomije, podloga za izradu nacionalne Plaforme za Rio+20, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2012.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Politika za društvenu odgovornost*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2013.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Strategija razvoja građevinarstva u Crnoj Gori do 2020. godine*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2010.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacrt nacionalne strategije aproksimacije u oblasti životne sredine*, Podgorica, 2016.

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Prva nacionalna inventura šuma Crne Gore - Završni izvještaj*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Strategija razvoja poljoprivrede 2015-2020*, Vlada Crne Gore, 2015.

Ministarstvo prosvjete, *Strategija obrazovanja odraslih za period 2015 - 2025*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

Ministarstvo prosvjete, *Strategija razvoja opšteg srednjeg obrazovanja u Crnoj Gori (2015-2020)*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2015.

Ministarstvo prosvjete, *Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori (2015-2020)*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2014.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2012.

- Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Program reforme politike zapošljavanja u Crnoj Gori 2015–2020*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2015.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova, *Nacionalna strategija za vanredne situacije*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2006.
- Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine, *Prvi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema okvirnoj Konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC)*, Vlada Crne Gore, Podgorica, 2010.
- Nacionalni savjet za održivi razvoj, *Analiza o ostvarenjima i izazovima ekološke države* (20. godina ekološke države), Vlada Crne Gore, 2011.
- Nicole Grunewald, Laurel Hanscom, Martin Halle, Katsunori Iha, Michel Gressot and Alessandro Galli, *Montenegro Ecological Footprint Study*, Podgorica, 2015.
- OECD and JRC (Organization for Economic Co-operation and Development and Joint Research Centre of the European Commission), 2008. *Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and user guide*, OECD 2008, Paris.
- OECD, *Mitigation potential of removing fossil fuel subsidies - A general equilibrium assessment*, 2011, Paris.
- OECD, *PISA in Focus: Does participation in pre-primary education translate into better learning outcomes at school?*, Paris, OECD Publishing, 2011.
- Prica, Ivana, Čolić, Lazar i Baronijan, Hana, *Studija o ulaganju u rano obrazovanje djece u Crnoj Gori*, Podgorica, UNICEF, 2014.
- Schneider-Jacoby M., Stumberger B., Schwarz U., „Zonation concept for Lake Skadar-Shkoder and the Bojana-Buna Delta“, In: Denac D., Schneider-Jacoby M., Stumberger B. (eds.) *Adriatic Flyway – Closing the gap in bird conservation*; Euronatur, Radolfzell, 2010.
- The European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) - *European guidelines for validating non-formal and informal learning*. (accessed via <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/3073>)
- Tmušić Ljuba, *Analiza organizacije sistema zaštite i spašavanja u Crnoj Gori sa preporukama za unapređenje*, Zbornik radova sa prve Konferencije Nacionalne platforme za smanjenje rizika od katastrofa Crne Gore, decembar 2014. godine
- Ujedinjene nacije, Ured za koordinaciju humanitarnih poslova, Sekcija za podršku koordinaciji na terenu (Sekretarijat INSARAG-a), *Smjernice i metodologija INSARAG-a*, 2006. godine
- UN General Assembly, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/Res/70/1, 2015
- UN World Conference, *The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*, Sendai, Japan, March 18, 2015
- UN, *Adis Abeba plan akcija*, 2015.
- UN, *Sintezni pregled nacionalnih izveštaja o sprovođenju politike održivog razvoja pripremljenih u okviru učešća na Rio+20 samitu*, 2012.
- UN, *The road to dignity by 2030: ending poverty, transforming all lives and protecting the planet*, Synthesis report of the Secretary-General on the post-2015 sustainable development agenda, 2014.
- UNDP Montenegro and ISSP, *Ekonomska vrijednost zaštićenih područja u Crnoj Gori*, Podgorica, 2011.
- UNDP Montenegro and ISSP, *The Economic Value of Protected Areas in Montenegro*, Podgorica, 2011.
- UNDP Regionalni centar u Istanbulu, *Preporuke za sprovođenje ciljeva održivog razvoja u Crnoj Gori*, 2015
- UNDP, *Gender Equality Strategy 2014-2017*, New York, 2014.
- UNDP, *Human Development Report*, 2013, New York, 2013.
- UNECE (UN Economic Commission for Europe), *Treći izvještaj o pregleda stanja životne sredine Crne Gore* (Third Environmental Performance Review), New York and Geneva, 2015.
- UNEP, *10-Year Framework of Programmes on Sustainable Consumption and Production Patterns* (10-YFP), Nairobi, 2012.
- UNEP, *Millenium Ecosystem Assesment*, 2005, Island Press, Washington;

- UNEP/UNDP Crna Gora, *Assessing the impact of green economy investments in Montenegro: a sectoral study focused on energy (transport and buildings) and tourism*, Podgorica, 2012.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *UNESCO culture for development indicators - Implementation Toolkit*, UNESCO, Paris, 2014.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs - Population Division, *World Population Prospects - The 2015 Revision. Key Findings and Advance Tables*, New York, 2015
- Versporten, A. et al, on behalf of the WHO/Europe-ESAC Project Group, *Antibiotic use in eastern Europe: a cross-national database study in coordination with the WHO Regional Office for Europe*, The Lancet Infectious Diseases. Volume 14, No. 5, p381–387, 2014
- Vlada Crne Gore, *Agenda konkurentnosti 2020*, Kolašin, 2016.
- WHO/OECD, *Studija procjene troškova zagađenja vazduha-uticaj saobraćaja na zdravlje*, 2015.
- World Bank, *Montenegro After the Crisis: Towards a Smaller and More Efficient Government*, World Bank Report No.65909-ME, 2012.
- World Bank, The International Bank for Reconstruction and Development, *The Changing Wealth of Nations - Measuring Sustainable Development in the New Millennium*, WB, Washington DC, 2011
- World Economic Forum, *Human Capital Report 2015*, (accessed via <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2015/>)
- World Health Organization, Global Health Observatory, *Per capita total expenditure on health at average exchange rate (US\$)*, data for 2013. (accessed via http://www.who.int/gho/health_financing/per_capita_expenditure/en/)
- World Health Organization, *Montenegro: WHO statistical profile*, (Last updated: January, 2015, accessed via <http://www.who.int/gho/countries/mne.pdf>)
- World Health Organization, Regional Office for Europe, *European Health for All - database (HFA-DB)*, (accessed via <http://www.euro.who.int/en/data-and-evidence/databases/european-health-for-all-database-hfa-db>)
- World Health Organization, *Social determinants of health*, (accessed via http://www.who.int/social_determinants/en/)
- World Travel & Tourism Council, *Travel & Tourism: Economic Impact 2016 Montenegro*, 2016, London
- World Travel and Tourism Council, *WTTC report for Montenegro, Economic Impact 2015*
- World Wide Fund for Nature, WWF, *Financing for sustainable development*, Position paper, January 2015.
- Zavod za statistiku MONSTAT, *Analiza siromaštva za Crnu Goru za 2013. godinu*, 2014.
- Zavod za statistiku MONSTAT, *Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. godine*, Podgorica, 2008. godine
- Zavod za statistiku Monstat, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. godine*
- Zavod za statistiku MONSTAT, *Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore*, Podgorica, mart 2014.
- Zavod za statistiku MONSTAT, *Statistički godišnjak*, Podgorica, 2012.
- Zavod za statistiku, MONSTAT, *Indikatori materijalnih tokova u Crnoj Gori 2006 – 2013*, Podgorica, 2014.
- Zavod za statistiku, MONSTAT, *Indikatori materijalnih tokova u Crnoj Gori 2006-2013*, Podgorica 2014. godine
- Zavod za statistiku, MONSTAT, *Statistički godišnjak*, Podgorica, 2014.